

अथामिपुराणान्तर्गताध्यायविषयानुक्रमः ।

प्रतिपाद्यविषया ।

अध्यायः ।

प्रतिपाद्यविषया ।

अध्यायः ।

पद्मलाचरणम् । शचीणा सूत्रं प्रति प्रथमः ।

गूतमुक्तपैलादीनां वदरिकाधमेव्यासं प्रति प्रथमः । अध्याय-
स्वासस्यवादेऽभिव्यक्तिरस्यम् । वसिष्ठकृतो विद्याभार-
विज्ञानोद्देशकोऽभि प्रति प्रथमः । वसिष्ठ प्रत्यभिहित
सर्वकारणत्वेन विष्णोः प्रभाववर्णनम् । पृ० १—२

मत्स्यावतारवर्णनम् । वसिष्ठस्वामिं प्रति

विष्णोर्मत्स्यावतारवर्णनम् । वसिष्ठ प्रत्य-
भिहित कृतमात्मनां वैवस्वतमनोर्मेत्स्वरपदार्थवर्ण-
नम् । मत्स्यावतारेण विष्णुना कृतो ह्यवर्णनोद्देशस्य
वधः । पृ० १—३

कुर्मावतारवर्णनम् । उपासकं ज्ञापयितव्यम-

यानामिन्द्रादिवैश्वानो विष्णुं प्रति प्रथमम् । देवाभ्यति-
विष्णुकृता समुद्रमन्थनकरणात् । विष्णुना ज्ञा-
रावत्स्य धनुर्मुखेपूर्वकं देवदानववृत्ताक्षीराम्पिन-
मन्थनवर्णनम् । क्षीराब्धौहोलाहलविशेषाति । हरह-

तदाहलविषयमन्थनवर्णनम् । कूर्मकेनेन विष्णुकृत
मन्दरावतारवर्णनम् । क्षीराब्धौवोणोपादिजात-
कौस्तुभमन्थन्यादिनामुपपत्तिः । कम्पाकृत पति-

त्वेन हरेः स्वीकारः । अमृतकलनेन सह धनन्तमु-
त्पत्तिः । वदरिकादिकृतान्मृतारहरणम् । विष्णुकृत
मोहिनीवर्णनं धुर्योधनमुनदानम्, दैत्यविमोदन च ।

धेनुवधमहानर्षदराजुक्तान्मृतारहरणम् । सूर्यनुचि-
राहोदिरिकृतशिरःकर्तवर्णनम् । सुप्रतिविम्बो राहु प्रति
देवत्वप्राप्तिवर्णनम् । चन्द्राक्षी प्रति विष्णुप्रसादपरितुष्ट-

राहुवृत्तमहान्प्राप्तिरुपपादकवर्णनम् । प्रसङ्गादुपहृ-
तान्प्राप्तवर्णनम् । शक्रप्रार्थनेन पुनरापि
शक्रः प्रति विष्णुकृतमोहिनीरूपप्रदर्शनम् । तद्वधमोहि-
तान्करपुत्र पावतीपरिलक्षणपूर्वकं मोहिनिवधुपाननम् ।

पृथिव्यां शक्रवर्णनं विस्तारवर्णनम् । अश्वत्थामादीनां
दत्तानां दैवै सह युद्धम् । देववृत्तदेवपराजयः ।
अध्यायस्योत्पत्तिवर्णनम् । पृ० ३—४

घराहनासिंहादीनामुपवताराणां वर्ण-

नम् । हिरण्याक्षस्य देवेन्द्रपराधितोदणवर्णनम् ।
मत्स्योद्दिग्देवता विष्णुस्तुतिः । वराहहृनो हिर-
ण्याक्षस्य वधः । तद्वाराहदिव्यवर्णनं नार्सि-
हावतारेण विष्णुकृतं इननम् । शक्तिप्रभृति-

निर्मितदेवकृतविष्णुस्तुतिवर्णनम् । अदितां वाम-

नक्षत्रेण विष्णुप्रादुर्भाववर्णनम् । पादनवपरिमित-
मुमिवाचनेन वानववृत्तवर्णनप्रकारवर्णनम् । जम-
दग्न रेणुकाया परशुरामावतारवर्णनम् । परशुराम-

वृत्तवृत्ताजुनवधवर्णनम् । एतदाख्यायनवर्ण-
नम् । पृ० ४—५

श्रीरामावतारवर्णनम् । प्रवृत्तवृत्तवर्णनम् ।

वचकवर्णनम् । वीरत्वात् रामावतारवर्णनम् । अ-
क्षयमभरतसन्मूर्त्तिवर्णनम् । मन्दराक्षी विष्णुनि-
ज्जन्म प्रति रामवर्णनवर्णनम् । विष्णुनिज्जन्मवत्
उपकृतो मातायमुवाचविव । जनकगृहे रामकृतसिंहा-
वनुमन्वर्णनम् । सीताया सह रामस्य विवाहः ।

जमिनामावर्णनं ध्रुवधृतिभिरनुक्रमेण लक्ष्मणभरतसन्-
प्रानां विवाहः । जामदग्न्य विजिह्वा रानादीनामनो-
ध्या प्रति गमनवर्णनम् । पृ० ५

अयोध्याकाण्डम् । दशरथस्य रामचन्द्रे

सह वीरराज्यपरिपालनविषयकमाश्रावणम् ।
मन्त्रावचनार्थकेन्या मतिवैपरिस्तराणम् । दशर-
थादीर्देवता परब्रह्मसिद्धिबर्णनम् । वैकुण्ठविषयप्र-
यासया रामस्य सीतारूपपाठार्थं सह वनगमनम् ।

विषयवृत्ता सीतारराधितोद्देशे शरणगतदेवन्द्रराजस्य
रामवृत्त रक्षणम् । वीरत्वा प्रथि पुनरोद्गमनमरणमि-
तिद्वारपाठवर्णनम् । रवर्णनदशरथदेहस्य तिलद्रोणो-
विधावर्णनम् । सुमन्त्रादिकृत वसिष्ठमित्रा मातुल्यगृहा-

द्गतस्यानोभ्या प्रत्यागमनम् । शरचूटे भर-
तवृत्तदशरथीर्धेदेहिनसदकारवर्णनम् । वसिष्ठहृतो
भरतस्य राज्यपरिपालनोपदेशः । अस्वीकृतराज्यव-

दभरतस्य रामानवनाथ मत्ताज्जायन् प्रति गमनम् ।
भरतन सह रामवर्णनम् । यमताम । निवादिन-
वितृषिषयस्य भरतस्य राम प्रति राज्यवर्धितोद्देशे
प्रार्थना । रानाक्षया पादुकाभरणवर्णनं राज्यपरि-

पालनाय नदिमार्गे भरतस्य गमनम् । पृ० ६—८
अरण्यकाण्डम् । अजितरामहृत्पुत्रीत्यादादीनां
राज्ये सह समागमनम् । अमरवर्णनस्य वापरा-
हण्यो प्राप्तिः । दण्डकारण्ये राममनम् । पदरत्ना
शक्रवृत्तवर्णनं दूर्पणारा. समोद्गमनम् । पदरत्ना

प्रतिपाद्यविषया ।

अध्या० १

रामोदया सङ्गमस्तुर्गणरानाविशोदेः । राम-
हृत रादुपगमिस्तिरभार्दीनां दैवतां यथ । पुत्र-
निधनरातप्यमानायाः क्षणराया रावणं प्रति सीता-
हरणविषयसङ्गाधन्यनम् । रावणस्य मारीचं प्रति
स्वर्गचिन्मृगहणेण रामपदनाशान्वर्धेत् । रामहृता
गारीचस्य यथ । रावणहृतासीताहरणम् । रावणान्य-
सुषोभेदम् । रावणकृतं जटायुषो निधनं च । सीता-
पहारकरावणस्य लङ्कायां गमनम् । सीताविमुक्तस्य
रामस्य विलाप । रामहृतासीताव्येपनप्रसारणम् ।
रामकृतजटायु सङ्गारवर्धनम् । रामहृतं वनन्धामुर-
गम् । "आपमुक्तकपन्धस्य राम प्रति मुषीवर्मनीं
कुर्वति वधि । पृ० ८—९

किङ्किन्धाकाण्डम् । रामस्य पत्न्यायां गम-
नम् । रामस्य सुमीदेन सतापम् । सुमीदेनवाय
रावणकृतसतापवर्धनं दनकपनम् । रामकृतवुन्दुभिदे-
ननिक्षेपम् । रामकृतो वानिक्य । विपिन्यायां
दक्षमणमनम् । सातायवेपणे सुमीदेनकृतं पानीं सह
हनुमत्प्रेषणम् । पानराजा यपतिवर्धनम् । पृ० ९-१०

सुन्दरकाण्डम् । सपातिवचनप्रज्ञानां हनुमद-
मनवर्धनम् । हनुमकृतमद्योन्नयनिकाया सीतादर्शनम्
वैष् सीतायै राजाङ्गीकृतमन्यनम् । सीताकृत हनुमते
मणिदानवर्धनम् । हनुमकृतरावणवनप्रवर्धनम् । इत्र
मिस्तुत नागपाशेन हनुमद्वधनम् । हनुमता सह
रावणस्य समागमम् । हनुमकृतलङ्कादाह । रामाय
हनुमकृतसीतावत्सलमिदामन्यनम् । रामस्य विभीष-
णेन समागम । रामकृतविभीषणराज्याभिषेक ।
रामकृतसनुबन्धनपूर्वकमुल्लेखवर्धनमनम् । पृ० १०-११

युद्धकाण्डम् । अश्वत्थस्य रावणेन सह लङ्कायां
शरणापनर्धनम् । रावणस्य रामेन सह युद्धवर्धनम् ।
रामपद्मभूतरावणकृत निश्रवा बुध्नकर्णप्रवेधनम् ।
रामकृतवुध्नकर्णरावणवध । युद्धे मृतयानराणाममृत-
बुध्वा । रामहृतं सजीवनम् । विभीषणं प्रति रामकृतराज्य-
दानपथनम् । श्रीमिश्रसीताया सह पुष्पकविमानेना
योध्या गच्छतो रामस्य नन्दिपथे भरतेन सगा-
म । रामस्यायोध्यायां गमनम् । पृ० ११-१२

उत्तरकाण्डम् । अश्वत्थादिकृता रामरुति ।
वासीन्यायमे सीताया मुञ्चलवेत्तपतिवर्धनम् ।
रामस्य स्पर्शकपनम् । एतद्व्यावर्धनपथनम् ।
रामपरितप्तमाप्ति । पृ० १२-१४

कृष्णावतारकथार्षणम् । प्रवहान्दरि-
यंशवर्धनम् । रामहृतयोक्तपतिकपनम् । कृष्ण-

प्रतिपाद्यविषया ।

अध्या० १

स्य वसुदेवहृतं मोक्षं नयनम् । कृष्णहृतयमगङ्गुत-
माधुणम् । कृष्णहृतधनयागुगध । कृष्णहृतपुनवा-
वध । कृष्णहृतवागीश्वरधनम् । कृष्णहृतगोवधनपा-
रणम् । वंशप्रतितादुरस्य रामकृष्णाभ्यां सह मयुराग-
मनवर्धनम् । मयुरायां कृष्णहृतनिर्देजवध । कृष्णहृत
मागवासीय वरदानवधम् । कृष्णहृतं पुष्पादिद्वय
कञ्जकरणम् । कृष्णहृतं कुन्त्यादीनामन्यनम् ।
कृष्णहृतमयोध्यापुरमुक्तिवधम् । सह मयुद्वर्धनम् ।
कृष्णहृतममृतधातुमुक्तिवधम् । कृष्णहृतकन-
य । कृष्णहृतवयोप्रमेताय वंशराज्यदानस्य वर्धनम् ।
कृष्णहृत जरासेवपीण्डकथायुदेवपौर्धनम् । कृष्णस्य
हारकां प्रति समवर्धनम् । कृष्णहृतं नरवागुरह-
ननपूर्वकं तदानीं वीरततहृदयेषादिन्यमानां परि-
ग्रहणम् । रविमण्यदीनां कृष्णहृतपाणिमरणवर्ध-
नम् । सादीपनिगुरोर्धृतपुत्राणां पुन प्रस-
नीय कृष्णहृतदानवर्धनम् । कृष्णहृतनाल-
चयनवध । कृष्णहृतमम्यां प्रभुयोदसिचवर्धनम् ।
प्रभुप्राद्विद्वन्नामसुतोदासिचवधम् । धानकन्य-
काया जयायाः स्वप्ने अभिरुद्धवर्धनम् । द्वारकाया वि-
जयेषाहृतानिद्विदाहरणम् । शीघ्रितनुर उदया वहा-
निद्विद्वसमायम् । वणिपद्विवागामुरयोर्धुद्वर्धनम् ।
हरिशकरयोर्धुद्वर्धनम् । कृष्णहृतो मायागुरस्य सह-
जमजच्छेद । मायागुरोपरि शिवप्रापितभीष्टेन
कृतस्य प्रसादस्य वर्धनम् । उपावृत्तानिकद्वय कृष्णा-
दिनि सह द्वारकागमनवर्धनम् । बलरामहृतहस्तानां
पुनर्लप्यकपनम् । कविमण्याविषु कृष्णादनन्तमुत्रो-
त्पत्तिकपनम् । हरिवंशपठनफलकपनम् ।

पृ० १४-१६

१३

भारताख्यानम् । प्रहसुनाद्रे सोमो-
त्पत्तिकपनम् । सोमाहृतवासीनामुत्पत्ति । विवित्रवी-
र्यभार्ववोरनिवन्ध्याविक्रि योर्ध्यासादुतराहृषाहृदय-
स्तिकवधम् । गान्धार्वी भूतराहृषोर्ध्यादीनामुत्पत्तिव-
र्धनम् । पाण्डवानामुत्पत्तिकपनम् । दुर्योधना
दीना पाण्डवे सह वैरकथनम् । दुष्यकृतश्रीपदीस्व-
चरे पाण्डवानां श्रीपदीप्राप्तिवर्धनम् । अर्जुनकृतलण्ड-
यवदाहकपनम् । उषिष्ठिरकृतो राजमुदयम् ।
दुर्योधनादिनि सह पाण्डवानां युत्तकीटा । पाण्ड-
वानां युते पराजयपूर्वको वनवास । पाण्डवे सह
दुर्योधनादीनां युद्धोद्योगवर्धनम् । पृ० १६-१७

१३

भारताख्याने नुरुपाण्डवतद्गमवर्धनम् ।
कृष्णस्यानुं प्रत्युपदेशकपनम् । शिराणिहृतगी-

प्रतिपाद्यविषयाः ।

अध्या० ।

अपातः । घृतमुखाहोणपर्वणम् । वर्षा-कुर्वन्वर्णनम् । अजुनात्कर्णवधः । सीमदुष्येभनोर्बुद्धम् । भीमकृतदुष्येभनवधः । अक्षयामकृतः पाण्डवपुत्राणां नाशः कृष्णकृतमुतागतो परीक्षितस्यम् । युधिष्ठिरकृतस्व मृतोन्व उदकदानस्व वर्णनम् । युधिष्ठिरं प्रति भीष्मकृतो राजेभ्योर्दिव्यभुतेष्टः । युधिष्ठिरकृतं परीक्षितो राजेभ्योर्दिव्यभुतेष्टम् । पृ० १७—१८

पाण्डवस्वर्गारोहणवर्णनम् । यन्त्राणां बह्वत्तराहस्य वर्णनम् । यादवामां मुचुकुतकुतनाशनम् । चौरकृतभीष्मशरद्वरणवर्णनम् । पाण्डवकृतमहापर्वणम् । स्वर्गे पाण्डवानां वासुदेवदर्शनम् । भारताख्यानप्रवणफलकम् । पृ० १९

बुद्धावतारवर्णनम् । दैत्यवनाय विष्णुकृतबुद्धावतारः । प्रसन्नैकलक्षवत्तारवर्णनम् । अक्षरारितभणफलकम् । पृ० १९—२०

जगत्सर्गवर्णनम् । सर्गकाले महताशोपातिवर्णनम् । महत्तनादहंकारस्योत्पत्तिकथनम् । ततो वैकारिकादिनामुत्पत्तिः । पृथिव्यादिपञ्चमहाभूतानामुत्पत्तिः । मद्गण उत्पत्तिकथनम् । मद्गणः सन्नामान्नीच्यादिनामनुप्राणमुत्पत्तिः । पृ० २०—२१

स्वर्गभुवनवर्णनम् । स्वर्गभुवनादिप्रथमतोत्पत्तिः । उत्पत्तिपात्रात्पृथुभीषुनीच्योत्पत्तिः । प्रसन्नैकलक्षवत्तारवर्णनम् । प्रसन्नैकलक्षवत्तारवर्णनम् । भुक्तान् पृथिव्यादिनामुत्पत्तिः । पृथुभुवनवर्णनम् । पृथुभुवनवर्णनम् । दशोत्पत्तिप्रकारकम् । प्रसन्नैकलक्षवत्तारवर्णनम् । पृ० २१—२२

कश्यपवर्णनम् । कश्यपादिदेवतादित्योत्पत्तिः । कश्यपादिदेवतादित्योत्पत्तिः । अक्षरारितभणफलकम् । विरोचनाद्वैतवर्णनम् । दितिगर्भस्वेन्द्रकृतसप्तपुत्रप्रवर्णनम् । तस्मान्मनुजोत्पत्तिकथनम् । पृथ्वादिभ्यो दूरिकृतसप्तपुत्रादिदेवतावर्णनम् । पृ० २३—२४

जगत्सर्गवर्णनम् । मद्गणो नवविषयस्योत्पत्तिकथनम् । मद्गणो नवविषयस्योत्पत्तिकथनम् । अक्षरारितभणफलकम् । विरोचनाद्वैतवर्णनम् । पृथिव्यादिनामुत्पत्तिः । अक्षरारितभणफलकम् । पृ० २४—२५

विष्णवादिदेवतानां सामान्यपूजाविधानम् । विष्णवादिदेवतानां सामान्यपूजाविधानम् । विष्णवादिदेवतानां सामान्यपूजाविधानम् ।

प्रतिपाद्यविषयाः ।

अध्या० ।

नवमहपूजनं च । सरस्वत्यादिदेवतानां पूजाविधिः । देवतासुधार्ये विष्णुदिग्देवदेवस्य पूजनम् । देवतासुधार्ये पूजनम् । पृ० २५—२६ २१

पूजाधिकारार्थं सामान्यज्ञानविधिः । मृगाणादिविधिरूपम् । अधरारणादिविधिरूपम् । विप्रद्वितीयं च । पृ० २६—२७ २२

पूजाविधिः । योग्यं काव्योपनयनकन्याहारिकथनम् । विष्णोर्देवतानां पूजाविधिः । जनाद्वैतविधिः । उपनयनविधानम् । मन्त्रव्याख्यानवर्णनम् । पृ० २७—२८ २३

कुण्डनिर्वाणायामाधिकारवर्णनम् । अर्पणवत्तारवर्णनम् । निर्वाणविधिकथनम् । होमादिप्रकारवर्णनम् । अर्पणवत्तारवर्णनम् । कुण्डविष्णोर्देवताविधिप्रकारवर्णनम् । पृ० २८—२९ २४

वासुदेवादिमन्त्राणां प्रवणम् । जीवस्वरूपवर्णनम् । पृ० ३०—३१ २५

मुद्रालक्षणम् । अक्षरविशुद्धालक्षणम् । मन्त्रीमुद्रालक्षणम् । वराहमुद्रालक्षणं च । पृ० ३२ २६

त्रिपेक्षो दीक्षादानविधिः । गुणकलाशिवदीक्षाविधिप्रकारवर्णनम् । पृ० ३३—३४ २७

राजादीनामाचार्यकुवाभिषेकविधानविधानम् । पृ० ३५ २८

सर्वतोभद्रादिमण्डलविधानम् । पृ० ३६—३८ २९

सर्वतोभद्रादिमण्डले पूजादिदेवतानां प्रतिष्ठापनप्रकारवर्णनम् । सर्वतोभद्रादिमण्डलवर्णनम् । सर्वतोभद्रादिमण्डलवर्णनम् । पृ० ३८—३९ ३०

सर्वतोभद्रादिमण्डले पूजादिदेवतानां प्रतिष्ठापनप्रकारवर्णनम् । सर्वतोभद्रादिमण्डलवर्णनम् । पृ० ३९—४० ३१

विष्णवादिदेवताविधानाय यन्त्रानामवष्टालनविधानम् । वस्तुविधानम् । पृ० ४१—४२ ३२

विष्णवादिदेवताविधानाय यन्त्रानामवष्टालनविधानम् । वस्तुविधानम् । पृ० ४२—४३ ३३

पवित्रकारोपणे पूजाहोमादिविधिः । मन्त्रादिदेवतापूजाविधानम् । वासुदेवादिमन्त्रादिदेवतापूजाविधानम् । वस्तुविधानम् ।

प्रतिपाद्यविषयः ।	अध्या-	प्रतिपाद्यविषयः ।	अध्या-
प्रतिष्ठापनपूर्वकपूजाविधिकरणम् । हेमविधिप्रकारव		वाहुचर्चस्वरूपवर्णनम् । दशबाहुचर्चदीपनम् ।	
णनम् । पृ० ४४—४६	३४	नमदुर्गास्वरूपवर्णनम् । प्रचंडादन्यदेवतारवहण-	
पवित्राधवासविधिकारवर्णनम् । पृ० ४६	३५	नम् । पृ० ६२—६३	५०
विष्णुपवित्रारोपणविधिः । पवित्रदानपू-		सूर्यादिग्रहदेवताप्रतिमापूजगति ।	
र्वक विष्णुपूजाविधानम् । माझणोव पवित्रदानम् ।		पृ० ६३—६४	५१
पवित्रपारणप्रत्या । पृ० ४४—४५	३६	चतुःपाट्टिमोगिनीप्रतिमापूजगति ।	
धक्षेष्ट सवेदेवसाधारण पवित्रारोपण-		पृ० ६४—६५	५२
विधिः । पृ० ४४—४६	३७	लिङ्गादिलक्षणम् । पृ० ६५—६६	५३
देवालयनिर्माणफलम् । देवालयविशेषपु-		लिङ्गमान्यकायाफलक्षणविकल्पनम् । पृ० ६६—६७	५४
सुवर्णनला मोक्षफलम् । मृत्नयवादिप्रकारात्		शिण्डिकातक्षणम् । पृ० ६७—६८	५५
जदेमभिर्दिशागतिर्नाथ उत्तरोत्तरं चलीविशेषवर्णनम् ।		दशदिग्पालयामवर्णनम् । पृ० ६८—६९	५६
एतन्माहात्म्यश्रीतलाय समद्वयप्रति यममापणम् ।		कलत्राधवासविधिकरणम् । पृ० ६९—७०	५७
पृ० ४६—५०		देवतापूजनविधि । मन्त्रपूर्वकदेवतापूजनविधा-	
विष्वादिदेवताप्रतिष्ठापने नृगिप्रविधा-		नम् । पृ० ७१—७२	५८
नम् । यमद्वयवादे मन्त्राद्य सप्त हवश्रीवत्ताद ।		अध्यासनविधिः । हरिप्रतिमोपविधि-	
कन्डदेशसंभूतेन ब्राह्मणेन कावेरीकाङ्क-		प्रकारवर्णनम् । न्यासविधिकरणम् । छोक्पातना	
णोद्भूतेन ब्राह्मणेन प्रतिष्ठां न कारयेदिति		सर्वाविधानम् । देवतोद्देशवहोमविधिकरणम् ।	
वर्णनम् । तन्मन्त्रादिसिद्धिहेतवेन देवताप्रतिष्ठापनकर-		सन्निधानप्रकारवर्णनम् । पृ० ७२—७४	५९
णम् । पूर्वदिशि मन्त्रादिदेवतायाः प्रतिष्ठापनवर्णनम् ।		वायुदेवादिदेवतानां सामान्य प्रतिष्ठाविधिः ।	
हवन मन्त्रोपनयनप्रकारवर्णनम् । पृ० ७०—७१	३९	अग्निश्च वस्तुस्थानपूर्वकरोमविधानम् । शिपि	
वायुमण्डलदेवतास्थापनवर्णनायं द्वावपि-		वाया हरि वस्तुस्थान्य नववर्णनविधिकरणम् ।	
द्वयविधिकरणविवर्णनम् । पृ० ७१—७२	४०	पृ० ७४—७५	६०
शिल्पाविष्णुपूजाविधानम् । मन्त्रविधानपु-		अवभृथस्नानद्वारप्रतिष्ठापनारोपणा-	
णवपुत्रवर्णनम् । पञ्चन वा । इष्टकाया । इष्टकाविष्णु-		विधि । पञ्चनद्वारप्रतिमावर्णनम् । स्वयंभीजन-	
वर्णनम् । पञ्चो देवि विष्णुविष्णु शिल्पमागप्रका-		विधि । स्वयंभीजनवर्णनम् । पृ० ७६—७७	६१
रवर्णनम् । देवताप्रतिमाप्रकारः । पृ० ७२—७४	४१	सन्ध्यादिदेवताप्रतिष्ठापनान्यविधि ।	
सामादलक्षणविधानम् । पृ० ७४—७५	४२	धीतुषोक्तार्थवर्णनीयवर्णनार्थपूजनम् च ।	
सामाददेवतास्थापनवर्णनादिधनम् ।		पृ० ७७—७८	६२
पृ० ७५—७६		विष्वादिदेवताप्रतिष्ठापनान्यविधि ।	
वायुदेवताप्रतिमाप्रकारः । देवता-		पञ्चनद्वारप्रतिमाविधि । पुस्तकप्रतिष्ठापनविधिकरणम् ।	
प्राप्तिप्रकारः । पृ० ७६—७८	४३	पुस्तकवर्णनमाहात्म्यवर्णनम् । पृ० ७८—७९	६३
विन्दवर्णनम् । पृ० ७८	४४	पूजाशीतलशामप्रतिष्ठाविधि । उपायदो	
सामादलक्षणवर्णनम् । पृ० ७८—७९	४५	पूजाश्रीवर्णनविधिकरणम् । गोपसुप्तप्रकारः ।	
सामादलक्षणवर्णनम् । पृ० ७९—८०	४६	पृ० ८०—८१	६४
सामादलक्षणवर्णनम् । पृ० ८०—८१	४७	सामादलक्षणवर्णनविधिः । पृ० ८१—८२	६५
सामादलक्षणवर्णनम् । पृ० ८१—८२	४८	देवतासामान्यप्रतिष्ठा । आरामकरण-	
सामादलक्षणवर्णनम् । पृ० ८२—८३	४९	प्रकारः । मन्त्रादिसामान्यवर्णनम् । पृ० ८३—८४	६६
सामादलक्षणवर्णनम् । पृ० ८३—८४	५०	श्रीगोठारविधिः । श्रीगोठारविधिः ।	
सामादलक्षणवर्णनम् । पृ० ८४—८५	५१	श्रीगोठारविधिः । श्रीगोठारविधिः ।	
सामादलक्षणवर्णनम् । पृ० ८५—८६	५२	श्रीगोठारविधिः । श्रीगोठारविधिः ।	
सामादलक्षणवर्णनम् । पृ० ८६—८७	५३	श्रीगोठारविधिः । श्रीगोठारविधिः ।	
सामादलक्षणवर्णनम् । पृ० ८७—८८	५४	श्रीगोठारविधिः । श्रीगोठारविधिः ।	
सामादलक्षणवर्णनम् । पृ० ८८—८९	५५	श्रीगोठारविधिः । श्रीगोठारविधिः ।	
सामादलक्षणवर्णनम् । पृ० ८९—९०	५६	श्रीगोठारविधिः । श्रीगोठारविधिः ।	
सामादलक्षणवर्णनम् । पृ० ९०—९१	५७	श्रीगोठारविधिः । श्रीगोठारविधिः ।	
सामादलक्षणवर्णनम् । पृ० ९१—९२	५८	श्रीगोठारविधिः । श्रीगोठारविधिः ।	
सामादलक्षणवर्णनम् । पृ० ९२—९३	५९	श्रीगोठारविधिः । श्रीगोठारविधिः ।	
सामादलक्षणवर्णनम् । पृ० ९३—९४	६०	श्रीगोठारविधिः । श्रीगोठारविधिः ।	

प्रतिष्ठापविषया ।

अध्या० ।

प्रतिष्ठापविषया ।

अध्या० ।

चरकपादिवेदताना पूजनम् । शिल्पप्राप्त्यापूर्वकशिल्प-
रूपानम् । प्राचक्षितदोषवचनम् । पृ० १२४—१२८

९४

कस्योद्गमकथनम् । शाल्यकीनविस्तारकरणे मरणधन-
स्यरूपदोषवचनम् । पृ० १२३

१०३

प्रतिष्ठाकालसामग्र्यादिविधिः । वैश्व-
ज्येष्ठाघपक्षके प्रतिष्ठादिविधिवचनम् । गृहाणा सुभाषु
मदेन निरूपणम् । मुख्यमन्त्रपञ्चशतम् । प्रसोदुम्परादीनां
तोरणम् । तोरणलक्ष्यम् च । कंषादपक्षकादीनां
ग्राह्यत्वेन वचनम् । खनोपवृत्तीषधीनां कथनम् ।
कुम्भस्थापनादिविधिः । गन्धकाशकादिकथनम् ।
पृ० १२८—१३०

९५

मासादलक्षणम् । शकुनपरीक्षणरूपनम् ।
पृ० १२४—१२५

१०४

गृहादिवास्तुकथनम् । दिक्प्रांशदिवेदतानां
पूजाप्रकारवर्णनम् । पूर्वोदिदिग्द्वाराणां पदानि ।
पृ० १४५—१४७

१०५

नगरादिकवास्तुकथनम् । धोतनादिपरिमा-
णकस्यानारवमकथनम् । शमोद्यादिदिक्षु स्वर्णनर्मारा-
दीनां वृत्तवर्तेन स्थापयविधिकथनम् । पृ० १४७—१४८

१०६

स्वायंभुवसर्गकथनम् । प्रियवतपुत्रवामक-
थनम् । अग्नीध्रादिभ्यः प्रियवतकुलजम्बुद्वीपादिवात-
वर्णनम् । प्रियवतस्य वैश्वदेवकथनम् । ऋषमन्त्रेह-
देव्या मरुतोत्पत्तिः । मरुताद्युमकारोपायमुपशिक्ष-
नम् । पृ० १४८—१४९

१०७

९६

भुवनकोशकथनम् । जम्बवादीनां सप्तधा
द्वीपाणां वर्णनम् । मेघवर्तपरिमाणरूपनम् । भारत-
विपुरुषादिवर्णनां वर्णनम् । मर्षावापर्वतवर्णनम् ।
केसरादिषु लक्ष्म्यादिवेदतानां स्थानादिकथनम् ।
कुलप्रस्थानवर्णनम् । पृ० १४९—१५०

१०८

९७

तीर्थमाहात्म्यम् । पुष्करमाहात्म्यवर्णनम् ।
वल्गाध्रयादानां वचनम् । कुलोत्तमहिमवर्णनम् ।

१०९

९८

पर्मतीर्थादिवर्णनम् । पृ० १५०—१५१

११०

९९

गङ्गामाहात्म्यम् । पृ० १५१

११०

१००

प्रयागमाहात्म्यम् । प्रयागे दानादिप्रशंसा ।
माधवाचार्यादिवर्णनम् । महाद्वारादीं गङ्गायां कुम्भ-
मेधेन कथनम् । पृ० १५२

१११

१०१

वाराणसीमाहात्म्यम् । भविमुक्तेश्वरवर्ण-
नम् । वाराणस्यां कृत्यादिवचनम् । पृ० १५२—१५३

११२

१०२

नर्मदाप्राहात्म्यम् । प्रसङ्गाच्छिववर्णनम् ।
वनं दानादिप्रशंसा । पृ० १५३

११३

१०३

गयामाहात्म्यम् । प्रसङ्गाद्वारापुराणवचन-
नम् । महाप्राणवर्णनम् । वाये प्राणनेत्रयो महाकृतप्राण-
दानादिवर्णनम् । तच्छास्त्रमोचनम् च । पृ० १५३—१५५

११४

१०४

गयासानाविधिः । गयागमनप्रधानम् । दीर्घं
मुष्णप्राक्षिषिकथनम् । गयायां मातुं वृषवाद्यवर्ण-
नम् । विप्रादिन्यदेवताप्राहादिविकथनम् ।
वनपर्वतीथप्रशंसा । पञ्चमूर्तिवर्णनम् । पञ्चमूर्ति
प्राहादस्य कर्तव्यत्वेन वचनम् । महाद्वाराणां दानादि-

११५

१०५

प्रतिष्ठापविषया । अथवा ।
चरकपादिवेदताना पूजनम् । शिल्पप्राप्त्यापूर्वकशिल्प-
रूपानम् । प्राचक्षितदोषवचनम् । पृ० १२४—१२८

प्रतिष्ठायामधिविवातनविधिकथनम् । पूर्वा-
दिदिक्षु नन्दादिवेदतानां स्थापनादिकथनमन्तर्याणम् ।
विशेषार्थादिवचनम् । सैवपालादीनां पूजाप्रकारव-
र्णनम् । ब्राह्मणद्वारा भीष्मादिपाठनम् । छिन्नं औष-
ध्यासादिवचनम् । तत्त्वतत्त्वधरादीनां पूजाविधि-
पूजनम् । होमविधिमकारवर्णनम् । अनधिविवातना-
गम्यं पलप्रवृत्ताभावकथनम् । पृ० १३१—१३५

शिवप्रतिष्ठाविधिः । द्वारपालादिपूजनप्रका-
रवर्णनम् । शिल्पविन्यासादिकथनम् । कक्षादिकोपयुक्त-
मिदं शिवभारपाकदोषविधिवचनम् । शिवशान्तिवचनम्
च । शिवलिंगप्रतिष्ठापनम् । कुम्भोदकेन शिवस्नाप-
नादिविधानम् । पण्डितसत्कारविधिविचनम् ।
मृन्मयलिङ्गाविष्ठापनम् च । पृ० १३५—१३६

गौरीप्रतिष्ठाविधिः । प्रतिष्ठापकवचनम्
नम् । पृ० १३६—१४०

सूर्यप्रतिष्ठाविधिकथनम् । पृ० १४०

द्वारप्रतिष्ठाविधिः । कपाद्यादिना द्वाराह-
रंकारः । मूलमन्त्राद्यभोग्याभ्यासादिसेवराणां विन्या-
सादिकथनम् । पृ० १४०

मासादप्रतिष्ठा । शय्यायां कुम्भारोपणप्रदि-
विधानम् । पृ० १४१

द्वजारोपणविधिः । चक्रगतादिदण्डस्य त्रयो-
धामस्तपकथनम् । आरोप्यमाणध्वजस्य भवे राज-
यजमानयोरभिवचनं तत्सर्वं प्राप्तिविधिकथनम् च ।
दण्डेऽर्पितत्वादीनां विन्यासादिकथनम् । प्रतिमालि-
ङ्गवर्दीनां प्रतिष्ठापकथनम् । पृ० १४१—१४२

जीर्णोद्धारविधिः । सुस्थितास्त्यक्तादिभ्यः
धाटनानाकारेण लक्ष्मोद्घातभगलिङ्गादीनां
पिण्ड्यास्त्याज्यत्वेन च कथनम् । द्वापूजनादि-
विधानम् । यावत्परिमार्ज्यं पूर्वमन्दिरं सावत्परिमाण

प्रतिपाद्यविषयाः ।

अध्या० ।

प्रतिपाद्यविषयाः ।

अध्या० ।

कथनम् । अन्नसंरति क्षान्तिविधानम् । दशास-
मेधे पितामहदर्शनपूर्वकभाद्रावरणविधानम् । विष्णु-
दानप्रसादा । विष्णुदानविधानम् । मुक्तिकथनम् । अन्न-
दानप्रसादा । पृ० १५५—१५७

११५

गयायात्राविधिः । आत क्षीनपूर्वक भाद्राव-
रणविधिकथनम् । यात्राप्रारम्भयोग्यान् आहूतं कर्त-
व्यत्वेन विधानम् । कान्तिलम्बा मस्तिष्कादिकथनम् ।
सोमकुण्डादितर्पणं विष्णुदानकथनम् । महालक्ष्म्यादि-
देवतायां पूजनम् । गदापरस्तोत्रकथनम् । भाद्रादी
गद्यामाहात्म्यपठनाविधौ महायोग्यप्रतिस्पर्शकथ-
नम् । पृ० १५८—१५९

आद्यकल्पः । आद्यकर्मणाचारसंयमश्चानाया
प्राशस्तेन वचनम् । भिन्नादिस्त्रिषण्णामप्रवृत्तम् । आद्ये
प्राशणोपवेचनादिकथनम् । कर्तुंश्रवणादित्यमहत्त-
मम् । क्षापाद्वनरीशिविधिरूपम् । अग्नौ करणविधा-
नम् । विष्णुदानविधानम् । लक्ष्म्यादेरुदितभद्र-
विधिकथनम् । छविणीकरणविधिरूपम् ।
आभ्युदयिकभाद्रविधिः । कलादिभिः पितृणां
हस्तप्राधिकरणम् । प्रतिपदादिषु चान्य-
भाद्रैर्नानाविधप्रतिष्ठापनम् । पितरि अजाति पुत्रा-
दिभिस्तत्पितृनामैर्दृष्टिमात्र कर्तव्यमिति विधानम् ।
वीर्यादी भाद्रस्य कर्तव्यत्वेन विधानम् ।
पृ० १५९—१६२

भारतवर्षवर्णनम् । भारतवर्षपरिमाणकथनम् ।
भरुणादिकुलवर्षकथनम् । नवद्वीपकथनम् । नर्मदादि-
नदीनां कथनम् । पृ० १६२

महाद्वीपादिवर्णनम् । जम्बूदिद्वीपानां वर्ण-
नम् । नृमिपरिमाणकथनम् । पृ० १६२—१६४

भुवनकोशवर्णनम् । अतिरिचिष्टपाता-
लात् वचनम् । अतिरिचिष्टमादिभ्यःपरिमाणकथ-
नम् । सूर्यरश्मिपरिमाणकथनम् । ध्रुवस्थानवर्णनम् ।
क्षेत्रादिप्रमाण रश्मिपरिमाणकथनम् । एतद्भ्यामप-
रिमाणकथनम् । पृ० १६४—१६५

उपोतिःप्राशकथनम् । नक्षत्रगोर्धुनाभ्यु-
त्थितार । विषादकालकथनम् । पुनर्वसुकालः । अन्न-
प्रदानकालः । शत्रुपक्षीकथनप्रवृत्तम् । शत्रु-
स्तम्भनादिप्रवृत्तम् । वर्षापूर्वादिप्रवृत्तम् ।
यज्ञयोग्यादिप्रवृत्तम् । प्रवृत्त दानप्रवृत्तम् ।
वायुपादिकाद्ये सूर्यस्तकाले लोकस्य शुभ-
त्वेन वर्णनम् । चतुष्पदादिषु सूर्यस्तकाले रात्रि-
काले

११६

११८

११९

१२०

दीनामनुमानेन कथनम् । सूर्यादीनां दशाकालवर्ण-
नम् । पृ० १६५—१६८

१२१

कालगणनम् । पृ० १६९—१७०

१२२

युद्धजपार्णवीपनानायोगाभिधानम् । स्व-
रोदयचक्रकथनम् । अतिचक्रम् । कर्त्तव्यवर्णनम् ।
रात्र्युक्तम् । जम्बूद्वीपार्णवीं पारणजवप्राप्तिकथ-
नम् । जयप्राप्ति विष्णुकाशीना विधानादिकथनम् ।
पृ० १७०—१७१

१२३

युद्धजपार्णवीयज्योतिःशास्त्रसारः ।

जयप्राप्ति मन्त्रपूर्वक मृत्युनवपूजनविधिरूपम् ।
पृ० १७२—१७३

१२४

युद्धजपार्णवीपनानाचक्राणि । मारण-
पातनमोहोपायनमन्त्रप्रवृत्तम् । शत्रुस्तम्भनादी मृत्यु-
पादादिविधानं होमादिविधिनिवृत्तम् ।
पृ० १७३—१७५

१२५

मन्त्रनिर्णयः । जयाजयप्रतिविबेके शत्रुनदरी
क्षणम् । अतिरिचिष्टप्राशनेषु गमनविधिप्रवृत्तम् ।
भद्रुतापादिविधौश्वश्रवणायां सर्वकार्येषु प्राशद्वयकथ-
नम् । राज्याभिषेकादी शुभनक्षत्रादिकथनम् ।
पृ० १७५—१७७

१२६

नानाचलानि । जयादिप्राप्ति विष्णुम्भादि-
योगेषु पितृकावर्जनादिप्रकारवर्णनम् । महाभूतस्वरूप-
कथनम् । पृ० १७७—१७८

१२७

कोटचक्रम् । पृ० १७८—१७९

१२८

अर्चकाण्डम् । पृ० १७९

१२९

मण्डलादिकथनम् । आग्नेयमण्डलप्रवृत्तम् ।
वायव्यमण्डलकथनम् । वायव्यमण्डलम् । माहेन्द्रम-
ण्डलम् । सोमप्राशकथनम् । पृ० १७९—१८०

१३०

पातचक्रादिवर्णनम् । अयचक्रादिवर्ण-
नम् । पृ० १८०—१८१

१३१

सेवाचक्रादिकथनम् । रात्र्युक्तम् ।
पृ० १८१—१८२

१३२

नानाचलानि । मास्तदादिप्रवृत्तौ दशाकाल-
कथनम् । शत्रुपक्षीकथनप्रवृत्तम् । भैरवप्राश-
वर्णनम् । परस्मैपदप्रयोगवर्णनम् । जयप्राप्ति तार्क्य-
यककथनम् । महाताड्यस्वरूपकथनम् । परस्मैपद-
प्राश विधिप्रवृत्तविधानम् । शिपुनाशार्थं महाप्रा-
दिकथनम् । पृ० १८२—१८४

१३३

प्रतिपाद्यविषयः ।	अध्याः ।	प्रतिपाद्यविषयः ।	अध्याः ।
त्रैलोक्यविजयविद्या । अवश्याही होमादि- कथनम् । पृ० १८२—१८५	१३२	चर्णैतरधर्माः । माहणशक्तिवैदयद्राणामा- चारनिरूपणम् । चण्डाटादीनामुत्सारकथनम् । तदुप- जीविकावर्णनम् । पृ० २०२—२०३	१५१
सङ्ग्रामविजयविद्या । चण्डादेवीपूजादि- कथनम् । पृ० १८५—१८६	१३५	गृहस्थवृत्तिः । पृ० २०२	१५३
नक्षत्रचक्रम् । पृ० १८६—१८७	१३६	ब्रह्मचर्याद्याश्रमधर्माः । गर्भाधानपुस्तन- कात् । सीमन्तोन्नयनकालः । जातरमोदिकथनम् । माहणादीनामुपनयनकालः । ब्रह्मचारिधर्मकथनम् । पृ० २०३—२०४	१५३
महामारीविद्याकथनम् । शत्रुसंवाय शत्रु- दिवश्रे देवतास्वरूपकेलनादिप्रकारवर्णनम् । अत्रास्त्र- विभिन्नताभिन्नसमिधैर्हरणविधिः । शत्रुघ्नान्नादिवि- भिन्नप्रकारवर्णनम् । पृ० १८७—१८८	१३७	विवाहः । ब्राह्मणस्य ब्राह्मणश्रीनां चतसृणां भार्याणां परिग्रहेऽधिकारवर्णनम् । क्षत्रियस्य क्षत्रिया- णां स्तिष्ठो भार्या, वैश्यस्य वैश्याद्ये द्वे भार्ये, शूद्रस्यैव शूद्रजातया भार्येति कथनम् । विवाहमेव कथनम् । विवा- हे शत्रुपूजनविधानम् । विवाहे निषिद्धकाण्ड, विवाहका- ण्डम् । विवाहे प्रधानकुलकथनम् । पृ० २०४—२०५	१५४
पट्टकर्मणि । पञ्चपट्टकणकथनम् । कुलोत्साद- मादिषु मोहादपादितप्रदायानां कथनम् । शत्रुसंवाय शुरूपधे यमपूजनम् । यमवैद्योद्देशरक्तोमाहैक्य- नम् । पृ० १८८—१८९	१३८	आचारः । निरुपैमिसिद्धादिप्राप्तानविधिक- कथनम् । मन्त्रज्ञानविधिः । पुरुषब्रह्मान्वयधर्मनिरूप- णम् । पृ० २०५—२०६	१५५
पट्टिः संवत्सराः । प्रभाषादिऽवत्तरफणिकण- कम् । पृ० १८९	१३९	द्रव्यशुद्धिः । भूम्यधर्माणां शुद्धिकथनम् । मार्गशास्त्राणां शुद्धिः । गृहादीनां शुद्धिवर्णनम् । पृ० २०६—२०७	१५६
वह्मदियोगः । पृ० १८९—१९०	१४०	शावाशौचादि । जननमरणे सविश्रान्तां वशात्तु शुद्धिः । राजन्यवैश्यशूद्राणां क्रमाद्वशात्तु क्षमति शूद्रादिकथनम् । प्रेतशुद्धिश्च आह्लादिकथनम् । शूद्रस्थामश्रकर्मकथनम् । भूम्यभिराश्रकर्मस्थ- विना पतितानां विषुद्धिश्च शूद्राणां मरणे सविश्रान्त- शौचमात्रकथनम् । ब्राह्मणेन शूद्रस्य शूत्रेण ब्राह्मण- स्य शूत्रनिर्हरणे दोषकथनम् । शनापनाह्नयश्च बह्म- स्यार्थदिप्राप्तिः । शूद्रनिर्हरणविधिकथनम् । अत्रात- दन्तादीनामग्निसंस्काराभावरूपकथनम् । पृ० २०७—२०८	१५७
पट्टिः संवत्सराः । प्रभाषादिऽवत्तरफणिकण- कम् । पृ० १८९	१४१	सावाद्यशौचम् । ब्राह्मणादीनामस्विस्त्रकथन- कात् । शूद्रादीनां सविश्रान्तानां मृताशौचकथनम् । आत्मपातितानां नरवप्राप्तकथनम् । मृतस्य दशाहक- मनिरूपणम् । पितृशुपरचो पुत्रादीनां धर्मकथनम् । पुत्रजन्यदिने वर्तव्यधार्मिककथनम् । अशौचस- मावर्तनम् । पृ० २०८—२०९	१५८
वह्मदियोगः । पृ० १८९—१९०	१४२	असंस्कृतादिशौचम् । गृहाधामादिप्रशेषा- न्मृतस्याभ्युदयादिकथनम् । आत्मपातितानां पति- तानां भेदविधयेति कथनम् । शत्रुदिव्य नारायणक- ण्डिः वर्तव्य दयादिमन्त्रिकथनम् । पृ० २१०—२११	१५९
पट्टिः संवत्सराः । प्रभाषादिऽवत्तरफणिकण- कम् । पृ० १८९	१४३		
वह्मदियोगः । पृ० १८९—१९०	१४४		
पट्टिः संवत्सराः । प्रभाषादिऽवत्तरफणिकण- कम् । पृ० १८९	१४५		
वह्मदियोगः । पृ० १८९—१९०	१४६		
पट्टिः संवत्सराः । प्रभाषादिऽवत्तरफणिकण- कम् । पृ० १८९	१४७		
वह्मदियोगः । पृ० १८९—१९०	१४८		
पट्टिः संवत्सराः । प्रभाषादिऽवत्तरफणिकण- कम् । पृ० १८९	१४९		
वह्मदियोगः । पृ० १८९—१९०	१५०		
पट्टिः संवत्सराः । प्रभाषादिऽवत्तरफणिकण- कम् । पृ० १८९	१५१		
वह्मदियोगः । पृ० १८९—१९०	१५२		
पट्टिः संवत्सराः । प्रभाषादिऽवत्तरफणिकण- कम् । पृ० १८९	१५३		
वह्मदियोगः । पृ० १८९—१९०	१५४		
पट्टिः संवत्सराः । प्रभाषादिऽवत्तरफणिकण- कम् । पृ० १८९	१५५		
वह्मदियोगः । पृ० १८९—१९०	१५६		
पट्टिः संवत्सराः । प्रभाषादिऽवत्तरफणिकण- कम् । पृ० १८९	१५७		
वह्मदियोगः । पृ० १८९—१९०	१५८		
पट्टिः संवत्सराः । प्रभाषादिऽवत्तरफणिकण- कम् । पृ० १८९	१५९		
वह्मदियोगः । पृ० १८९—१९०	१६०		

प्रतिपाद्यविषया ।

अध्यायः ।

प्रतिपाद्यविषया ।

अध्यायः ।

वानमस्याश्रमः । वनवासीनां धर्मः । पृ० २१२ १६०

यतिधर्माः । प्राजापत्येष्ट्याऽऽत्मन्यग्नीन्ध्रमातो-

प्य गृह्णात्यग्नेदिति विधानम् । यतिप्राज्ञाप्राजायां कथनम् । पशुविधिमैक्षण्येनम् । हितादोषनिवृत्त्यर्थं प्राजाप्यामादिकथनम् । कुटीचरादिभेदेन भिक्षोः भवति-
भक्तम् । प्रसङ्गाद्यमनियमकथनम् । उषर्मासभेदेन प्राणायामस्य द्विविध्यम् । पूरकमुष्मच्छेयकमेवेति पुनस्त-
थांशैरिष्यमिति वर्णनम् । यतिकर्तव्यत्वानादीनां वर्ण-
नम् । पृ० २१२—२१३ १६१

धर्मशास्त्रकथनम् । प्रवृत्तिवृत्तभेदेन कर्म-
णो द्विविध्यम् । धारण्या स्थाप्याचानामुपाकर्माविधिर-
नम् । कृतनिश्चयनध्यायानां कथनम् । पृ० २१३ २१४ १६२

श्राद्धकल्पकथनम् । पित्रेणानुश्रमादिकथ-
नम् । दैवपितृयमो, कर्मापुत्रतावृत्तसंस्थाकृताध्या-
नामुपदेशनादिकथनम् । विधेर्देवाश्च इत्यादिमन्त्रै-
र्ब्राह्मणपूजनादिविधिरिति कथनम् । पिण्डदानविधि-
निरूपणम् । हविश्राद्धकथनम् । एवेतिहविश्राद्धविधि ।
सपिण्डीकरणविधानम् । सप्तसर सोदकुम्भदानादे-
क-
थनम् । मासिकविश्राद्धानां कर्तव्यत्वेन विधानम् । श्रा-
द्धस्य स्वर्गादिप्राप्तिकल्पस्य वर्णनम् । पृ० २१४—२१६ १६३

नवग्रहोदयः । तावत्प्राग्दिभिर्मन्त्रैश्चातिमात्रा का-
र्यत्वेन निरूपणम् । आ कुण्डलेनाग्निर्मन्त्रैश्चरक्षादिसमि-
द्धिर्होमविधि । धेनवादीनां दक्षिणात्वेन प्रदाना-
दिकथनम् । पृ० २१६ १६४

नानाधर्माः । धर्मत्वेन श्राद्धादिकं देवमिति
कथनम् । हस्तिकृतायां श्राद्धादिराने भित्तूणां मध्या-
ह्नादिरिति वर्णनम् । योगविधिनिरूपणम् । अक्षवर्णप्राप्त-
योगायां शिष्या दोषवत्त्वकथनम् । धर्मनिर्णयनादजसा
शिष्या भूदत्तेन निवेदनम् । धानस्य पाण्डुर्येणां
दोषनम् । गृह्यधर्ममाहृत्य प्रस्तावपञ्चनेन प्रायश्चि-
त्ताभावस्य कथनम् । येषां पत्न्याः पूर्वप्रयोजितस्तत्सर्वहो-
मास्ततोविदुःसामय्यवाक्यसङ्ग्रहकथनम् । योगस्य श्रेष्ठ-
त्वेन वर्णनम् । पृ० २१६—२१७ १६५

वर्णधर्मादिकथनम् । अष्टववारिचादौ स-
त्कारे सरस्वतस्य मन्त्राणोक्त्यातिवर्णनम् । यन्त्रोपाया-
दिसंस्काराणां निरूपणम् । दक्षिणमुखादिकथनम् ।
प्रचारादौ मीनधर्मादिविधानम् । जलदादिभिः पशुकि-
रोपभक्ष्यादिकथनम् । पृ० २१८ १६६

अपुतलक्षकोटिहोमकथनम् । प्रहस्यति-

ष्टापनादिप्रकारवर्णनम् । अभिषेकप्रकरणम् । विष्णु-
होतृवयसादिषु ग्रहयज्ञस्याऽऽश्वपुत्रकल्पस्य कथनम् ।
कुम्भप्रमाणलक्षणम् । अग्निचारकमेतु निष्कोणकुण्डस्य
विधानम् । अग्निचारकमेवेदिककथनम् । पित्रस्य
रिषी, सुतेन चेतनादिविधानम् । पृ० २१८—२२० १६७

महापातकादिकथनम् । मत्तकुक्षायम-
भक्षणनिषेधः । गणकायनस्यामश्वत्थेन विधानम् ।
अभिषेकावन्तर्जनकथनम् । सूरनिमज्जितो मास-
पान न भूमीयादिति कथनम् । एषामन्त्रमन्त्रे प्राय-
श्चित्तकथनम् । अष्टादशध्वजानामन्त्रे चान्द्राग्न्यादिक-
थनम् । भूतपञ्चनक्षत्रोदकपान उपकाठकथनम् । पञ्च-
स्रोतपूजादीनां मूलपूतपञ्चने चान्द्राग्नयधनम् ।
मोक्षपञ्चादीनां मासमन्त्रे तप्तहृत्पूजिप्रायश्चित्त-
कथनम् । मन्त्रहत्यादिमहापातककथनम् । जगद्दत्तास-
मानपावननिरूपणम् । जपपातककथनम् । जातिभेदा-
दिकथनम् । पृ० २२०—२२१ १६८

प्रायश्चित्तानि । मन्त्रहत्याप्रायश्चित्तकथनम् ।
गोहत्याप्रायश्चित्तकथनम् । भवर्त्तकपितृधन्यावयवादि-
विधानम् । सुरापानप्रायश्चित्तकथनम् । पुत्रयज्ञेतेयप्राय-
श्चित्तम् । पुनरुत्पत्त्यनेन प्रायश्चित्तम् । जातिभेदादीनां
प्रायश्चित्तानि । मार्गात्तदियने प्रायश्चित्तम् । अल्पना-
रद्व्यवहारे प्रायश्चित्तम् । अश्वनीज्यापचरणे प्राय-
श्चित्तम् । अश्वमेधयोग्यने प्रायश्चित्तम् । पृ० २२२—२२३ १६९

प्रायश्चित्तानि । पातकमन्त्रप्रायश्चित्तकथ-
नम् । पतितस्वोदकश्राद्धकथनम् । अतस्तमिष्टप्रा-
यश्चित्तकथनम् । श्वशुरादिद्वयस्य प्रायश्चित्तम् ।
अपिप्रातःप्रातःप्रातःदिग्देवता पश्चात्तन्मन्त्रोक्त्याग्नी-
तादिकस्य प्रायश्चित्तकथनम् । म्लेच्छैर्गैतानां प्रायश्चि-
त्तकथनम् । अन्योदकयथा सृष्ट्याया लक्षणाया प्राय-
श्चित्तम् । जपान्तस्तुत्रमुखादीनां प्रायश्चित्तादिकथनम् ।
पृ० २२३—२२४ १७०

प्रायश्चित्तानि । रत्नवादिषाधश्चित्तकथनम् ।
एवेहोषु मुहनादिविधि । वीराहलक्षणस्य-
नम् । यतिचान्द्राग्नयधनलक्षणम् । शिशुचान्द्राग्नयधन-
लक्षणम् । तप्तकुम्भलक्षणम् । कुम्भप्रातिहृष्ट-
लक्षणम् । कुम्भप्रातःपञ्चनक्षत्रम् । महापातकलक्षणम् ।
यतिव्रतपञ्चलक्षणम् । तप्तहृत्पूजिदिकथनम् । मन्त्र-
धनम् । पृ० २२४ १७१

सर्वपापप्रायश्चित्तानि । विष्णो पापप्रदान-
तोत्रकथनम् । पृ० २२६ १७२

प्रतिपादविषयः ।

अध्या० ।

प्रतिपादविषयः ।

अध्या० ।

त्रयोदशीव्रतानि । मार्गशीर्षशुक्लत्रयोदश्या

मनश्चत्रयोदशीव्रतम् । पौषदिशेषेषु योगेश्वरविष्णु-
नम् । आश्विने त्रिदशविष्णुव्रतम् । कार्तिके विषे-
श्वरव्रतम् । वर्षान्ते शिवस्य शीवर्षप्रतिभाया
दानादिपञ्चनम् । पृ० २४१—२४२

चतुर्दशीव्रतानि । कार्तिके शुक्लचतुर्दश्या

शिवपूजनम् । शुक्लकृष्णयोः पञ्चम्याचतुर्दश्यामष्टम्यां
च शिवपूजनविधानम् । अनन्तचतुर्दश्यामष्टम्यां । शालि-
प्रस्तापेष्टस्य पूर्णिसादिकथनम् । पृ० २४२

शिवरात्रिव्रतम् । मार्गशीर्षचतुर्दश्या शिव-

रात्रिव्रतम् । पृ० २४२—२४३

अशोकपूर्णिमाद्विषयम् । सितपञ्च पालु

स्यामशीर्षादिमासव्रतम् । कार्तिकया ह्योत्सर्गपूर्वक
पूजयत्तकथनम् । माघस्य पञ्चदश्यामष्टम्यां ।
ज्येष्ठे पञ्चदश्यां शिवश्रीव्रतम् । तद्व्रतविधिकथनम् च ।
पृ० २४३

घारव्रतानि । हस्ते सूर्यवारव्रतम् । मकेनाऽऽ-

द्विकव्रतम् । चित्राये सोमवारव्रतम् । स्वात्या
भीमव्रतम् । विशाखायां बुधवारम् । मगुराधायां
गुरुवारव्रतम् । ज्येष्ठायां शुक्रवारव्रतम् । मूले हनि
वारव्रतम् । पृ० २४३—२४४

नक्षत्रव्रतानि । मूलार्दी विष्णो पावादिपू-

जनम् । कार्तिके कृतिराया च वैशाखाद्यैर्नामनि-
चतुष्टयव्रतम् । कार्तिकादिमासचतुष्टयेऽनुराजस्य चर्त-
व्यवदेन विधानम् । कार्तिकादिमासचतुष्टये कुम्भार-
व्रतम् । काराकायां पायसदानविधानम् । नक्षत्रार्थकेऽ-
नन्तव्रतकथनम् । अनन्तव्रतदिपूतेन मासपुत्रपुत्रवन्त
होनस्य विधिः । चैत्रादी शालिना होमादे कर्तव्यत्व-
कथनम् । पृ० २४४—२४५

दिवसव्रतानि । चैत्रव्रतकथनम् । पञ्चम्यामष्ट-

कथनम् । त्रिमासव्रतमहिमवर्णनम् । वारविक्र-
मदशम्या कार्तिकमासम् । चैत्रे त्रिरात्रादिपू-
जनम् । पृ० २४५

मासव्रतानि । आपादादिचतुर्मासव्रतम् ।

वैशाखमासव्रतम् । गान्धर्वे च मृत्योर्नुपशान्त्यनम् ।
मार्गशीर्षादिमासेषु नक्षत्रव्रतम् । माघादिमास्ये-
ष्टमादिमासव्रतकथनम् । आश्विने कीर्तिव्रतकथनम् ।
कौमुद्वर्णनम् । पृ० २४६

नानाव्रतानि । वर्षाण्ड इत्यनन्तव्रतम् ।

अथर्वानां मीनव्रतम् । सितपञ्चकव्रतानादिव्रतानि ।

सन्निवृत्तकथनम् । उमाव्रतव्रतकथनम् ।

पृ० २४६—२४७

दीपदानव्रतम् । दीपदानप्रसङ्गा । दीपदानादि-

दर्शनान्दितुर्ल्लिप्ताया रात्र्यर्त्तात्लोपति । दीपदत्तुर्न-
रकादिशक्तिव्रतम् । पृ० २४७—२४८

१११

११०

नवग्रहार्चनम् । अञ्ज मण्डले वाहुदेवाचं

गादिकथनम् । दिक्षु प्रभुप्रादिदेवतानां स्थापनम् ।
गुरुवर्त्तनस्य नष्टादौनिरूपणम् । गुरुवर्त्तनव्यासस्यैव

११२

शिवदेहे कर्तव्यत्वव्रतम् । वदनेनशिवस्य वन्द्यतां
पुण्यश्रेष्ठेण तद्व्रतमापकरणम् । तिलश्रीवादि

११३

भिर्होमविधानम् । विष्णुदीक्षय च । पृ० २४८

११४

पुण्यवर्गकथनम् । पुण्यवर्गप्राप्तिनिर्देशो-

पणम् । मातृत्वादिपुण्यविष्णुपूजने तत्तत्कथाप्राप्ति-
वर्णनम् । पुण्यमार्गेषु पुण्याधिक्यकथनम् ।

११५

स्वभावान्वयनोत्पन्नपुण्योऽर्थवत्पुण्याणां पञ्चाधिक्य-
वर्णनम् । विधाने पूर्णविष्णो पूजनस्य विशेषः ।

११६

शिवरात्रादिभिर्दिक्षुपूजने गरुडप्राप्तिकथनम् । सुगन्धै-
र्गन्धप्राप्तिभिर्दिक्षुपूजने विधानम् । गरुडप्राप्तिभिः

११७

शिवार्चनम् । अहिष्ठाकृत्पुण्यादिभिरात्रपूजने भुवि
किमातिशयवर्णनम् । वादनाद्यत्रपुण्यकथा पूजनस्य विधा-
नम् । पृ० २४९

११८

नरकस्वरूपम् । पुण्यार्थविष्णुपूजने गरुडप्रा-

प्तमायस्य कथनम् । आरुपुत्रोऽने देविन पयस्य तद-
स्वरूपेणा वातनीयसतीरप्राप्तौनिरूपणम् । वापिनो

११९

यमनेकप्राप्ते वचनम् । धर्मापरमात्माप्राप्तिः ।
तवमिन्वा वापिनो विविधवातवासनोपप्राप्तिकथनम् ।

१२०

पृ० २५०

मासोपवासव्रतम् । अश्विनशुद्धैवाश्विनमा-

१२१

सव्रतव्रतम् । व्रतविधानादिकथनम् । प्रतापिभिरु-
पण च । प्रतापव्रतकथनम् । पृ० २५१

१२२

भीष्मपञ्चकव्रतम् । कार्तिकपञ्चमादश्या भी-

१२३

ष्मपञ्चकव्रतम् । पञ्चम्यादिना विष्णुसर्वाधिक्य-
व्रतम् । सितपञ्चादिभिर्होमविधिकथनम् ।

१२४

पृ० २५२—२५३

अमस्ताधर्पदानकथनम् । मुने वागपुत्र-

१२५

अप्यत मुने पूजनादिविधिः । अर्थादानविधिः ।
लोपामुद्रायां अर्चनम् । त्रिदश्याद्यैर्वादिपूजनम् ।
अर्चनकथनम् । पृ० २५३

१२६

कौमुद्व्रतम् । आश्विनेभिरेवप्रदत्तमात्र-
यन्त विष्णुपूजने अश्विमान च । पृ० २५३

१२७

प्रतिपाद्यविषया ।

अध्या०

प्रतिपाद्यविषया ।

अध्या० ।

व्रतदानादिसमुच्चयः । सर्वगततामान्वयि

निरूपणम् । पृ० २५३—२५४

२०८

दानपरिभाषाकथनम् । वापीकृपादिनिर्माणे

मुक्तिप्राप्त्यर्थेनम् । अग्निहोत्रेदेवादीनां परिपालना स्वार्थं
प्राप्तं कथनम् । ग्रहोपरागादियु दानार्थे वर्तन्त्यात्वकथनम् ।
सुगन्धिषु दानमहिमवर्णनम् । सुगन्धानां पञ्चिहोत्राय
नम् । अश्वसुक्तगुह्यनयन्यादिषु दानस्याऽऽवश्यकत्वं
कथनम् । दानकाले दाता पूर्वमुखेन भान्यं प्रतिमहीनी
वह्नुभुवन भान्यमिति कथनम् । कनकपञ्चशिलादि-
काकस्य महादानत्वेन वर्णनम् । अतिधुत्वादाये नुत्थनां
पात इति कथनम् । सुवर्षाणां पुण्यदानकथनम् । दाने
पात्रापात्रविचारः । कन्यादिदानार्थं प्रजापत्यप्रदेश
साकल्येन कथनम् । वज्रायै धृष्टीवपनस्याप्रहणमिति
निरूपणम् । अध्यापनायाजनाद्वैदितप्रतिग्रहादिप्राणा
क्षोधाभावात्वेन निरूपणं च । पृ० २५४—२५६

२०९

महादानानि । तुलापुष्पादिविद्योत्तममहादान

निरूपणम् । मेरुदानकथनम् । दक्षणेनुदानानि । धेनु
दानप्रशङ्गा । गोदानादिविधिरूपणम् ।

पृ० २५६—२५७

२१०

नानादानानि । मोदानकथनम् । मोदानपञ्च

का । अहिण्यादिदानम् । कृषोत्तर्गविधिरूपणम् । श्रया
दिदानकथनम् । दृष्ट्यादिजन्मवपुर्पदानं सप्रशङ्गा
च । सुपणादिदानपञ्चप्राप्तिवर्णनम् । अनदानप्रशङ्गा ।
अनयदानप्रशङ्गा । विषादानप्रशङ्गा । पुस्तकदानक
निरूपणम् । पिप्पलादिदेवताप्रतिमादानादिवर्णनम् ।

पृ० २५७—२६०

२११

मेरुदानानि । मार्गदीर्घादीं पितृमयाश्वदानादे

कथनम् । मेरुदानविधिः । मेरुदानकथनम् । महा
मेरुदानं सर्वमेरुदिदानकथनं च । पृ० २६०—२६१

पृ० २६१—२६२

२१२

पृथ्वीदानानि । कस्तूरीपत्नी सज्जगता पञ्च

भिर्भारे कथने पृथ्वीं कृत्वा तां दधेति कथनम् । पृथ्वी
दानकथनम् । परतना पञ्चभिर्द्वैतं कथने
कामपेने निर्माणं सज्जगत्स्य विधिः । धेनुदानम् ।
सज्जगत्प्रादानाश्चमपञ्चपञ्चातिः । मूमेरुदानादिकथ-
नम् । पृ० २६१—२६२

पृ० २६२—२६३

२१३

नाटीचररूपनम् । गोमेरुपस्तारनन्दप्रज्ञ

सहितरयाणां नाटीनामतनिरूपणम् । तन्मध्यं दद्या
दिप्रधानादीनां कथनम् । प्राणायामादिसामानां प्रति
पादनम् । मातृगर्भात्पुष्पादूर्वा कथनम् । प्राणादि-
कथनम् । आत्माय दद्यात्प्राणायामादिकथनम् ।

सुगन्धादिनाडीपञ्चाङ्गकथनम् । प्राणाद्यामकथनम् ।

पञ्चगव्यामयीजपविधानम् । देहे ब्रह्मादिदेवतास्था-

नस्य कथनम् । प्रासादस्थानकथनम् । जपहोमादिविधि-

कथनम् । पृ० २६२—२६३

२१४

संध्याविधिः । ओंकारस्य सर्वमश्रोपयोगि-

त्वेन कथनम् । मायत्रीमाहात्म्यवर्णनम् । गायत्रीम-

न्त्रस्य ऋचादे कथनम् । गायत्रीवर्णदेवतादिकथनम् ।

आर्जनापमर्षणादिविधानम् । २६३—२६५

२१५

मायत्रीनिर्वर्णनम् । मायत्रीमण्डप्य वर्तन्त्य-

त्वेन विधानं, होमाद्वृष्ट्यापुल्लसे कथनम् ।

पृ० २६५—२६६

२१६

गायत्रीनिर्वर्णनम् । लिङ्गमूर्तिविधिरुपकथ-

नम् । वसिष्ठ प्रति शिवकृतसरदानादे कथनम् ।

पृ० २६६—२६७

२१७

राजाभिषेककथनम् । राजलक्षणम् । तव-

त्परं पुरोहितादीनां वरणम् । राजाभिषेकादग्राही-
त्याख्या कर्तव्यत्वेन विधानम् । अभिषेकदिनकर्त-

व्यविधिरूपणम् । अभिषेकार्थं मृदाहरणादे कथनम् ।

जतस्थिरदत्तवर्णनावेष्टाभिषेकस्य वर्तमानवर्णनम् ।

निष्ठादिदेवतापुत्रगादिविधिः । पृ० २६७—२६८

२१८

अभिषेकपञ्चाङ्गः । पृ० २६८—२७१

२१९

सहायसंपत्तिः । राजा माह्वणकथिययोर्मध्येऽ

न्यतरो नीतिज्ञं सेवायतिं कार्यं इति कथनम् । दत्ता

दितप्रदणादिकथनम् । उत्तममध्यमाधमाला पुत्र-

वाणां वत्सत्वायैषु निबोध्यत्वस्य निरूपणम् । सभय

काम्यया परराजपुत्रप्राप्त्या मुष्टादुष्टानां सम्भयन-

त्वेन कथनम् । राजा सन्तुष्टं वर्तनकमादिरूपणम् ।

२७१—२७२

२२०

अनुजीवितृप्तम् । पृ० २७२

२२१

तुर्गसंपत्तिः । राजसंप्राप्तदेशकथनम् । दुर्ग

समह्वर्णनम् । विषादितो राजरक्षानिरूपणं प्रसङ्गादि

पाददाना वृष्टादीनां कथनं च । देवदोषादिहरणाद्विज्ञा

नस्यप्रशङ्गा । दत्तवत्तादिनिर्माणं स्वर्गादपकृष्टां

कथनम् । राजपर्वकथनम् । द्वावर्षकथनं च ।

पृ० २७२—२७३

२२२

राजधर्माः । प्रमाथितित्वापनादिकथनम् ।

प्रजापत्यादे राजपर्वं वनिरूपणम् । प्रनष्टसामिन्-

ह-वज्रवीर्यकृतादिकथनम् । राजप्राप्तमागकथनम् ।

राज्ञा स्वधर्माचरणेनाऽऽनुर्गमनादेव प्रशङ्कानिरूपणम् ।

पृ० २७३—२७५

२२३

प्रतिपाद्यवित्या ।

अध्या०

राजधर्माः । विरक्तरीणां स्वाज्यत्वेन कथनम् ।

सन्तुलायणां स्त्रीणां सम्राज्ञत्वेन निरूपणम् । सान्द्रव्याणां कथनम् । मुसरोपायिनां सकुटुम्बप्राप्तयेन कथनम् । स्त्रीणां रक्षणायत्वं कथनम् । पृ० २७५—२७६

२२४

राजधर्माः । राजगुणैरेवादिनिरूपणम् ।

राज्ञा वियास्वप्रादि न वार्यमिति कथनम् । राज्ञा पुत्रसन्धेय भाव्यमित्यादिकथनम् । पृ० २७६—२७७

२२५

सामाप्तुपायकथनम् । राजगुणस्य श्रेष्ठ-

त्वादिवर्णनम् । सामाप्तुपायानां पृथक्त्वेन वर्णनम् । साम्रस्तप्यातप्यभेदेन द्वैविध्यमिति कथनम् । अरण्य-
गणे राज्ञो रोगप्राप्ते, कथनम् । पृ० २७८

२२६

दण्डप्रणयनम् । तात्त्विकमुपयोगी मानम् ।

वीरादिदण्डप्रकारवर्णनम् । वन्या प्रदाय योऽन्यस्मै पुनस्तां प्रपश्यति सा राज्ञा दण्ड्य इत्यादि-
कथनम् । विमानप्रति धर्मोत्प्रेक्षुत्तस्य दण्डप्रकार-
कथनम् । वृत्तानानापरामुखाणां दण्डप्रकारः ।
पृ० २७८—२८१

२२७

युद्धयात्रा । यज्ञोर्जने लघोर्जने राज्ञा

यात्रोत्थिमुत्त गतेदिक्षादिकथनम् । पृ० २८१

२२८

स्वमशुभाशुमदुःस्वमद्वयवर्णनम् । प्रथम

द्वितीयतृतीयचतुर्विधमेव स्वद्वयैरेव शुभमेव सप्त-
देण वप्यत्वेन त्रिगोत्रेणार्धमात्रेण फलप्राप्ते कथनम् ।
स्वप्राप्ते राजकुलपादिवर्णनस्य शुभात्मन कथनम् ।
पृ० २८१—२८२

२२९

शकुनानि । प्रवाणदी सितवत्पादिवर्णनस्यानु-

मत्वेन प्रतिपादनम् । हरिपूजनादिनाऽमद्वयत्वात् । श्वे-
तपुष्पादीनां शुभात्वेन कथनम् । सर्वस्मान्नमनप्राप्तुष्टिरेव
फलप्राप्तीति कथनम् । पृ० २८२—२८३

२३०

शकुनानि । शकुनाणां यद्व्यवहारत्वेन वर्णनम् ।

गणधोष्टुहीनां मानवसितत्वेन कथनम् । गोकर्णदीनां
दिवापरत्वेन कथनम् । चागुर्वृत्तादीनां रात्रिचर-
त्वेन वर्णनम् । इक्ष्वादीनामुपचरत्वेन कथनम् । एते
सप्तवारिण पुरस्ताच्छुभासहस्र इत्यादिकथनम् । प्रवाणे
वायुदिग्गणे फलकथनम् । पृ० २८३—२८४

२३१

शकुनानि । सप्तपञ्चमनादी मानवविशुभानु-

मशकुनाणां फलस्य कथनम् । पृ० २८४—२८६

२३२

यानामण्डलचिन्तादि । लुब्धकस्त्रादीं अया-

यानामवस्य कथनम् । अदिलोदिच्छायामानकथनम् ।
जन्मउमे शक्रदाणे समुले गमननिषेधः । स्वाम्य
मालादिणि सप्ताह रात्र्यस्त्येलादिकथनम् । मण्ड-

प्रतिपाद्यवित्या ।

अध्या०

रन्विन्तामिरूपण च । कृत्यान्तराह्णनिमादिभेदेन
रिपूणां त्रैविध्यमि यादिवर्णनम् । पृ० २८६—२८७

२३३

पादगुण्यम् । परदेसे दण्डादिकथनम् । प्रवा-

याप्रवाशमेवेन दण्डद्वैविध्यम् । मायोपादेन यज्ञोष्टे-
जनादे करणोक्तत्वेन कथनम् । इन्द्रजालनिरूपणम् ।
यह्युष्मतां पृथक्स्वरूपेण वर्णनम् । पृ० २८७—२८८

२३४

मात्पादिकराजकर्म । राजवर्तनकमकथनम् ।

पृ० २८८

२३५

रणदीक्षा । युद्धप्रयाणापूर्वे राज्ञा सप्ताह-
स्य कथनम् । मोदकार्यदिमायकादिदेवतापूजनादि-

विधानम् । राज्ञो विजयज्ञानम् । सप्तमेऽह्नि निवे-
कमपूजनम् । युद्धप्रथमविधिवर्णनम् । दद्यात्वा वृहन्नां
प्रतिपादनम् । सेनासन्निवेशनादिप्रवर्णनम् । युद्धप्रथ-
मनिरूपणम् । विजयप्राप्ती देवविप्रादीनां स्वयजवाये कर्त-
व्यत्वस्य कथनम् । स्वावच्छक्री पुत्रपत्निरिपान्नस्य
कर्तव्यत्वेन कथनम् । पृ० २८९—२९१

२३६

श्विस्तोत्रम् । श्विस्तोत्रपाठ्यदण्डादिकथनम् ।

पृ० २९१

२३७

रामोक्तकीर्तिः । व्यायेनार्थस्वान्तं वर्णन

रक्षण सत्प्राप्तप्रतिपत्तिवैविध्यतुर्भिन्नराजगुणकथनम् ।
राजगुणकथनम् । वामादीनां स्वाज्यत्वेन कथनम् ।
आत्मोक्तिव्यादिवाऽर्थविज्ञानादिचिन्ताप्रकारस्य वर्ण-
नम् । वामिना लिङ्गिवा चाहिध्वादिनामान्वयधर्मादे कथ-
नम् । पृ० २९२—२९३

२३८

राजधर्माः । राज्यस्य सप्ताहत्वेन कथनम् ।

राजगुणैरेव निरूपणम् । आत्मगुणैरेव निरूपणम् । यन्त्रि-
गुणकथनम् । पुरोहितगुणवर्णनं च । मिश्रसप्तह्यादि
कथनम् । अनुजीविपूतकथनम् । अष्टवर्गपरिपालना-
दिकथनम् । पृ० २९३—२९४

२३९

पादगुण्यम् । द्वास्तराजवन्दन्यादिविमानोद-

धनम् । सपिपेयहवनासनात्वां कथनम् । सपे योऽश-
प्रकारत्वेन कथनम् । वात्पुद्गादिषु सत्यमाकास्य कथ-
नम् । सापत्यादिभेदेन वैरस्य पञ्चविधत्वेन वर्णनम् ।
विषहावधरत्वेन वर्णनम् । खनस्य पञ्चविधत्वेन कथनम् ।
आसनस्याणि यावत्पञ्चविधत्वेन कथनम् ।
पृ० २९४—२९५

२४०

सामादि । प्रमात्रोत्साहनिर्भेकशक्ते प्राप्ते-

स्वस्य वर्णनम् । विज्ञानोदेन सन्ध्याह्निककथनान्तर्ग-
मिद्वैद्यकथनम् । कृपित्पृथक्कथनम् ।
शुभ्रिच्छप्रतिज्ञानप्रवर्तकथनम् । राज्यवर्तनस्य

२४१

प्रतिपाद्यविषयः ।	अध्या०	प्रतिपाद्यविषयः ।	अध्या०
रत्नम् । सन्निवृत्त्यनम् । राष्ट्रव्यवसायविकसनम् । पञ्चविषयनवर्णनम् । द्विपत्तौ भीक्षुर्धर्मद्विजालनिर्माणस्य कथनम् । पृ० २९६—२९८	२४१	व्यवहारकथनम् । कृत्वाप्रार्थनादिविषय- व्यवहारकथनम् । पृ० ३१३—३१३	२५४
राजनीतिः । सेनारचनादिवर्णनम् । युद्धपरिणाम- नम् । भौतिकविभागैर्न वृद्धादितत्त्वकथनम् । गोमूत्र- मादिन्यह्वर्णनम् । गोमूत्रिकादिन्यह्वान् लक्षणम् । पृ० २९८—३००	२४२	दिव्यप्रमाणकथनम् । साक्षिलक्षणकथन- म् । वृत्ताक्षिण पातकादिप्राप्ते कथनम् । तद्व्यवस्था- नप्रकारवर्णनम् । क्षेत्रवृत्ताक्षिणस्य देवताविधा- दिकथनम् । खलुपरीक्षादौ सप्तसप्तत्यस्य पत्रेषु सूत्रैर्लोहमासिभ्यः पिण्डं वेष्टयित्वा- कथनम् । पृ० ३१३—३१५	२५५
पुरुषलक्षणम् । निचलीमपुरुषस्य विवक्षित- त्वादिकथनम् । पृ० ३०१	२४३	दायविभागकथनम् । विप्रैर्कार्थवृत्तपक्ष- पुत्रा सम विभजेयुरित्यादिकथनम् । विषया ऋष- द्वयस्याविभाग इत्यादिकथनम् । धीरसाधिवृत्तमेवस्य कथनम् । धनाधिकारिण मिकथनम् । क्षीयनादिक- थनम् । प्रीयनाभिरतिरणम् । शुभिसाधिसङ्के भर्ता जीवनं गृहीतं चेत्तु न श्रिये दातुं नार्हतित्यादिनि- कथनम् । पृ० ३१५—३१६	२५६
स्त्रीलक्षणम् । पृ० ३०३	२४४	सीमाविवादादिनिर्णयः । सीमाविवाद- नृते दम्भप्रणयवादे कथनम् । सत्यवृत्तकारि- णीया महिष्यादीनां वृत्तनीयत्वेन प्रतिपादनम् । कर्मवर्तुणा वेतनार्पणादिकथनम् । पृ० ३१६—३१८	२५७
चापरादिलक्षणम् । भद्रासक्तलक्षणम् । बाह- षावादिभिर्भोगकथनम् । त्रैलोक्यमोहनमन्त्रैश्चापखड्ग- पूजनविधानम् । मन्दकनामकसङ्घोषसिक्तयानकम् । सङ्घलक्षणकथनम् । सङ्घस्यैव न मन्त्रेदिनादिधर्म- कथनम् । पृ० ३०२—३०३	२४५	वाक्पाकरूप्यादिमकरणम् । मिथ्याविवाद्या- सीनामनेकविधदम्भप्रणयनादिकथनम् । पृ० ३१८—३२१	२५८
रत्नपरीक्षा । दम्भमरकटादिस्नानां वर्णनम् । श्रीकृष्णोत्पत्तिकथनं श्रीकृष्णपूजणवर्णनं च । पृ० ३०३—३०४	२४६	क्रुशविधानम् । धनप्रीतिप्राप्तिविधिरूपकम् । आमिषेति पुरोहितमिति परिबल्लर प्राप्तिवर्णनामा- नाप्रोत्पत्त्यादिविधिरूपकम् । सप्तसप्तत्यादिमन्त्रैर्ना- माविधानुष्ठानविधिरूपकम् । पृ० ३२१—३२५	२५९
वास्तुलक्षणम् । कृष्णपिण्डे मङ्गलादिदेवतानां स्थापनादिविधानम् । मन्त्रे किलेष्टकादिनिष्ठासत्त्व कथ- नम् । गृहसमीपेष्टे वृत्तसमारोपादे कथनम् । सर्वेषु कार्या कस्तुल्यादिस्तुष्टे साधनीभूतस्य इत्यस्य कथ- नम् । वृत्तरीहवर्णनम् । पृ० ३०४—३०५	२४७	यजुर्विधानम् । क्षोभयनेकादिधानुष्ठानविधि- निरूपणम् । तदनुष्ठानफलकथनं च । पृ० ३२५—३२८	२६०
पुष्पादिपूजाफलम् । पृ० ३०५	२४८	सामविधानम् । नद्य इन्द्रमयामह इत्यादिज- पादिसादोषविनाशप्रणयकस्य कथनम् । धर्मसाम प्रयुक्ता- नस्य सर्वसमावाक्येयम् । भद्रैकविधानुष्ठानविधि- कथनम् । तत्कल्पप्रतिवर्णनं च । पृ० ३२८—३२९	२६१
धनुर्वेदः । धनुर्वेदस्य पञ्चविधत्वेन वर्णनम् । यन्त्रमुसारीणा लक्षणम् । सम्यग्दर्शनादीना लक्षणानि कार्मुकधारणादिप्रकारवर्णनम् । पृ० ३०५—३०६	२४९	अथर्वविधानम् । क्षोभयनेकादिधानुष्ठानविधि- पृ० ३२९—३३०	२६२
धनुर्वेदकथनम् । धनुर्विद्याभ्यसकादिप्रकार- कथनम् । केषुचनवर्तनविधिरूपकम् । पृ० ३०७	२५०	उत्थावशान्तिः । भगवत् श्रीवृक्षजपारम्भ- प्राप्तिरित्यादिकथनम् । अमृतामवादिशान्तीनां धर्मो- त्थावविमर्शत्वेन कथनम् । उत्थावप्राप्तीनां शा- न्तीनिरूपणम् । अक्षरप्रमथना विद्वत्प्रमथनां च प्राप्ते कथनम् । आवासे तृणनाशदीनां शान्ते कथ- नम् । पृ० ३३०—३३१	२६३
धनुर्वेदकथनम् । धनुर्विद्यासिद्धिमाशित्य साधनापहणविधानप्रकारस्य वर्णनम् । पृ० ३०७—३०८	२५१		
धनुर्वेदकथनम् । सङ्घर्षार्थेनैव विषयप्रपा- रणे भगवद्भगवत्प्राप्तिर्देन नाजगतायप्रकारवर्ण- नम् । पृ० ३०८—३०९	२५२		
व्यवहारकथनम् । नयानवविधेवादिनिर्णयः । रुग्निरेवदिकथनम् । निरुपदिष्टलक्षणकथनम् । रुग्निः सत्य विधिष्य सत्य कथनं न सत्य इत्यादि- विषयवर्णनम् । पृ० ३०९—३१३	२५३		

प्रतिपाद्यविषयाः ।

अध्या० ।

प्रतिपाद्यविषयाः ।

अध्या० ।

त्वरितापूजा । त्वरिताभ्यानपूजनादिकथनम् ।

पृ० ३८१—३९०

३०९

त्वरितामन्त्रादि । प्रणीतादिमुद्रालक्षणकथनम् ।

पृ० ३९०—३९२

३१०

त्वरितामूलमन्त्रादि । पूजावपहोमादिकर्त-

नम् । पृ० ३९२—३९३

३११

त्वरिताविद्या । विद्याप्रस्तावकथनम् । मुख-

स्तम्भतादियोगकथनम् । त्वरिताविद्यामहिमवर्ण-

नम् । पृ० ३९३—३९४

३१२

नानापञ्चाः । पिनायकार्पणदियोगकथनम् ।

दधूपाटनविधानम् । गौरीमन्त्रानुष्ठानादिकथनम् ।

पृ० ३९५—३९६

३१३

त्वरिताज्ञानम् । त्वरितापूजनविधिः । निम-

दासमहचक्रलेखनाविविधानवर्णनम् । पृ० ३९६—३९७

३१४

स्तम्भनाविषयाः । पृ० ३९७—३९८

३१५

नानामन्त्राः । कालदृष्टजीवनादिमन्त्रानिरु-

णम् । पृ० ३९८—३९९

३१६

सकलादिमन्त्रोद्धारः । मन्त्रवचकथनम् ।

प्राचादमन्त्रादिकथनम् । पञ्चाङ्गप्राप्तिकथनम् ।

विरोधरक्षणम् । पृ० ३९९—४००

३१७

गणपूजा । शिवायत्रीकथनम् । द्वातोपश्रव-

यितविमर्शद्वयमण्डले गणपतिपूजनविधानम् । जप-

होमादिविधानवर्णनम् । पृ० ४०१

३१८

वागीश्वरीपूजा । सगण्डलवागीश्वरीपूजन क-

विषाज्येन होमविधानं पूज्यात्प्रविवक्षासिद्धिं कथय-

ति । पृ० ४०१—४०२

३१९

मण्डलानि । सर्वतोमण्डकादिमण्डलविधानम् ।

पृ० ४०२—४०४

३२०

अधोरास्त्रादिशान्तिकल्पः । शिवायत्रपूज-

नम् । मन्त्रपूजादेवादिस्थानकलप्राप्तिरित्यादिकथनम् ।

संघातविनाशिकादिप्रणतिकथनम् । पृ० ४०४

३२१

पाशुपतशान्तिः । पृ० ४०५—४०६

३२२

पट्टान्धयोरास्त्राणि । नक्षत्रपादिस-

न्त्रानां विधानम् । रातापयोदिवर्णनान्तरालव-

स्त्यादिकथनम् । महान्पुंजयदिमन्त्रकथनम् ।

पृ० ४०७—४०८

३२३

रुद्रशान्तिः । रुद्रशान्तिकथनम् ।

पृ० ४०८—४०९

३२४

अंशकादिः । रक्तक्षारणविधानम् । मन्त्र-

विद्दः सिद्धाद्यंशककथनम् । पृ० ४१०—४११

३२५

गौर्यादिपूजा । मन्त्राध्यायमण्डलमुद्राहोमादि-

कथनम् । गौरीपूजाकथनम् । मृत्युंशयाचनकथनं

उदरचनकथनम् । पृ० ४११—४१२

३२६

देवालपमाहात्म्यम् । मालात्रयविधिरुप-

णम् । धिवलिपूजामदिवर्णनम् । वित्तानुसारेण

देवालयपर्यटनं कर्तव्यत्वेन विधानम् । पृ० ४१२—४१३

३२७

छन्दःसारः । पृ० ४१३

३२८

छन्दःसारः । यजुर्वा पञ्चर्वा गायत्र्युक्तमन्त्रा-

वसार्णवादिगानत्रिभिरुपकथनम् । गायत्रीछन्दोनिरु-

पणम् । पृ० ४१३

३२९

छन्दःसारः । पादमेवाच्छन्दोभेद इत्यादि-

कथनम् । छन्दोदेवताकथनम् । पृ० ४१४—४१५

३३०

छन्दोनातिनिरूपणम् । वक्त्रादिछन्दो-

जातीनां कथनम् । पृ० ४१५—४१६

३३१

विषमवृत्तकथनम् । पृ० ४१६

३३२

अर्धसमवृत्तनिरूपणम् । पृ० ४१७

३३३

समवृत्तनिरूपणम् । पृ० ४१७—४१८

३३४

मस्तारनिरूपणम् । पृ० ४१९

३३५

शिक्षानिरूपणम् । कष्टस्यानादिकथनम् ।

पृ० ४१९—४२०

३३६

काव्यादिलक्षणम् । काव्यलक्षणकथनम् ।

यजुष्यादिभेदेन काव्यस्य भिन्नकारत्वेन वर्णनम् ।

आद्यादिकेतादिभेदेन यजुष्यादिस्य पञ्चमहासूत्रेण

निरूपणम् । आर्यादिकादीनां लक्षणम् । यजु-

कृत्यादिकथनम् । महाकाव्यलक्षणनिरूपणम् ।

पृ० ४२०—४२१

३३७

नाटकनिरूपणम् । नाटकप्रकरणविभेद-

निरूपणम् । नाट्यलक्षणम् । पूर्वोक्ते नाट्यमुपलभ-

नम् । नटीविद्वत्कारिण्यार्थादिप्राज्ञां कथनम् ।

कणोद्गातकथनम् । सिद्धोत्प्रेक्षितानिर्वादिक्कथ-

नम् । पृ० ४२२—४२३

३३८

शृङ्गारादिसनिरूपणम् । रतिरागादिरु-

चकथनम् । विमातृशृङ्गारच्छन्दोपलक्षणभेदेन शृ-

ङ्गारात्वेन वर्णनम् । यौवोदात्तादिनायकभेदकथनम् ।

शृङ्गारे नायकस्य नर्तकविज्ञानमनुनायकानां च कथ-

नम् । नाट्यनिरूपकथनम् । पृ० ४२३—४२४

३३९

प्रतिपाद्यविषया ।	अध्या-॥	प्रतिपाद्यविषया ।	अध्या-॥
रीतिनिरूपणम् । पाषाण्योद्भवेपीयादि- भेदेन रीतिनिरूपणम् । पृ० ४२५	३४०	सुन्विभक्तिसिद्धरूपम् । विभक्तिपरवाच्यसुप्ति- यो. कथनम् । स्वादिविभक्तिनिरूपणम् । अजन्त- हन्तभेदेन प्रातिपदिकस्य द्विप्रकारत्वेन वर्णनम् । तयो पुनः पुल्लादिभेदेन निप्रकारत्वस्य वर्णनम् । पुल्लादिषु सिद्धरूपकथनम् । पृ० ४३७—४४०	३४१
नृत्यादावङ्गकर्मनिरूपणम् । छात्रां वीर्य- वितासादिभेदेन शरीरवैश्याविशेषकथनम् । शिरःकम्प- नादाकम्पितादिभेदेन भयोद्गमप्रकारकथनम् । सप्तप्र- कारेण धृक्सादिकथनम् । तारकादीनां नवसाधर्म्यां रिचयनम् । पृ० ४१५—४२६	३४१	स्त्रीलिङ्गशब्दसिद्धरूपम् । रमादिरूपाणां कथनम् । पृ० ४४०—४४१	३४२
अभिनयादिनिरूपणम् । अभिनयलक्ष- णम् । रसादिविवेककथनम् । भूहारस्य सम्भोगवि- प्रलम्भभेदेन द्विप्रकारत्वेन वर्णनम् । पुनस्तत्रैकनिरूप- णम् । हास्यरिचयकथनम् । यस्यादिहराणां भेदस्य निरूपणम् । हास्यालंकारलक्षणादिकथनम् । पृ० ४२६—४२८	३४२	नपुंसकशब्दसिद्धरूपम् । पृ० ४४१—४४२	३४३
शब्दासंस्काराः । अनुप्रासापठकाराणां कथ- नम् । पञ्चराश्यादिनिरूपणं गोमूत्राद्येकपञ्चकथनं च । पृ० ४२८—४३०	३४३	कारकम् । भूमिहस्तानभिहितत्वेन कर्तुं कृत्वा- यमत्वेन कथनम् । कर्मसहादिनिरूपणम् । पृ० ४४१—४४२	३४४
अर्थासंस्काराः । साध्यापठकाराणां निरु- पणं वद्वल्लक्षणवर्णनं च । पृ० ४३०—४३१	३४४	समासः । वयुस्त्वादिपञ्चमसकथनम् । पृ० ४४२—४४३	३४५
शब्दार्थासंस्काराः । अष्टादीत्यादिभिः पञ्चा- धेयानां कथनम् । तद्वल्लक्षणकथनं च । पृ० ४३१—४३२	३४५	तद्धितः । तद्धितशब्दरूपकथनम् । पृ० ४४३—४४४	३४६
काव्यगुणविवेकः । शब्दगुणकथनम् । गुण- रूपं च । प्रधादादिस्वरूपकथनम् । शृङ्गीरानादि- धेयानामुदाहरणं, कथनम् ।	३४६	उणादिसिद्धरूपकथनम् । पृ० ४४६—४४७	३४७
रागलक्षणानादिकथनम् । पृ० ४३२—४३३	३४६	तिङ्विभक्तिसिद्धरूपम् । पृ० ४४७—४४८	३४८
काव्यदोषविवेकः । एतानामुद्दिष्टजनकयो- रस्य लक्षणाप्रकारवर्णनम् । भक्त्युत्पादयुक्तवयोः परस्परभेदेन प्रतीपादनं तयोः शब्दध्यातव्यविद्वत्साध- कापुत्वेन वर्णनं च । छन्दोपादिविद्वत्साधिविद्वत्साध- ककथनम् । लक्षणकथनम् । विद्वत्साधिविद्वत्साधिविद्वत्साध- ककथनम् । पृ० ४३३—४३५	३४७	कृत्सिद्धरूपम् । पृ० ४४८—४४९	३४९
एकाक्षराभिधानम् । एकाक्षरसम्प्रदाय- कम् । सप्तशतसम्प्रदायम् । नवशतसंवेगकथनम् । सप्तशतसम्प्रदायम् । एकाक्षरसप्तशतसंवेगकथनम् । पृ० ४३५—४३७	३४७	स्वर्गपातालादिवर्गाः । पृ० ४४९—४५०	३५०
द्व्याक्षरसंज्ञाः । प्रस्तावनासंज्ञायां कथनम् । अक्षरसंज्ञायां कथनम् । पृ० ४३७—४३८	३४८	अन्यवर्गः । पृ० ४५०—४५१	३५१
त्र्याक्षरसंज्ञाः । प्रस्तावनासंज्ञायां कथनम् । अक्षरसंज्ञायां कथनम् । पृ० ४३८—४३९	३४८	नानावर्गः । पृ० ४५१—४५२	३५२
चत्वारिंशदक्षरसंज्ञाः । प्रस्तावनासंज्ञायां कथनम् । अक्षरसंज्ञायां कथनम् । पृ० ४३९—४४०	३४८	भूमिवनौपध्यादिवर्गाः । पृ० ४५२—४५३	३५३
पञ्चाक्षरसंज्ञाः । प्रस्तावनासंज्ञायां कथनम् । अक्षरसंज्ञायां कथनम् । पृ० ४४०—४४१	३४८	नवसप्तत्रिंशद्विद्वत्संज्ञाः । पृ० ४५३—४५४	३५४
षडक्षरसंज्ञाः । प्रस्तावनासंज्ञायां कथनम् । अक्षरसंज्ञायां कथनम् । पृ० ४४१—४४२	३४८	सप्तवर्गः । पृ० ४५४—४५५	३५५
सप्तक्षरसंज्ञाः । प्रस्तावनासंज्ञायां कथनम् । अक्षरसंज्ञायां कथनम् । पृ० ४४२—४४३	३४८	सप्तविंशद्विद्वत्संज्ञाः । पृ० ४५५—४५६	३५६
अष्टक्षरसंज्ञाः । प्रस्तावनासंज्ञायां कथनम् । अक्षरसंज्ञायां कथनम् । पृ० ४४३—४४४	३४८	सामान्यनामलिङ्गानि । पृ० ४५६—४५७	३५७
नवक्षरसंज्ञाः । प्रस्तावनासंज्ञायां कथनम् । अक्षरसंज्ञायां कथनम् । पृ० ४४४—४४५	३४८	श्लेषवर्णनम् । निरुपेक्षितसंज्ञायां कथनम् । पृ० ४५७—४५८	३५८
दशक्षरसंज्ञाः । प्रस्तावनासंज्ञायां कथनम् । अक्षरसंज्ञायां कथनम् । पृ० ४४५—४४६	३४८	आत्मन्तिककथनम् । अक्षरसंज्ञायां कथनम् । पृ० ४५८—४५९	३५९
एकादशक्षरसंज्ञाः । प्रस्तावनासंज्ञायां कथनम् । अक्षरसंज्ञायां कथनम् । पृ० ४४६—४४७	३४८	भेदेनाऽऽख्यायिकायां कथनम् । द्विप्रकारत्वेन वर्णनम् । भोक्तेरुद्भवात्वात् वर्णनं जीवस्य कार्त्तिकरसादि- कथनम् । भुक्ताभुक्त्यर्थेन निरूपणम् । नम्रगत्वं प्रथमादि- मात्रेषु लक्षणवयोपासककथनम् । सावित्रादिगुणानां कथनम् । देहे विराट्पदोपासककथनम् । पृ० ४५९—४६०	३६०
द्वादशक्षरसंज्ञाः । प्रस्तावनासंज्ञायां कथनम् । अक्षरसंज्ञायां कथनम् । पृ० ४४७—४४८	३४८	पारशिववर्णनाः । पञ्चमिदानीं निरूपणम् । पृ० ४६०—४६१	३६१
त्रयोदशक्षरसंज्ञाः । प्रस्तावनासंज्ञायां कथनम् । अक्षरसंज्ञायां कथनम् । पृ० ४४८—४४९	३४८	देहे लक्षणवयोपासककथनम् । पारशिववर्णना- दिवर्णनां कथनत्वेन निरूपणम् । प्राकट्यवर्णनादि- वर्णनां कथनम् । पृ० ४६१—४६२	३६२
चतुर्दशक्षरसंज्ञाः । प्रस्तावनासंज्ञायां कथनम् । अक्षरसंज्ञायां कथनम् । पृ० ४४९—४५०	३४८		

प्रतिपाद्यविषयाः ।

अध्या० ।

प्रतिपाद्यविषयाः ।

अध्या० ।

नरकरुण्यम् । शुभकर्मणां पुण्याणां प्राण
क्षयेच्छिद्राद्विनिर्यातादिकथनम् । शम्भुमायक-
नम् । तामिस्रादिनरकरुण्यम् । पापिनीं नानावि-
धयातनामर्षनम् । आध्यात्मिकप्रतिपाद्यकथनम् ।

पृ० ४६५—४६६

३७१

यमनियमाः । अष्टाष्टयोगनिरूपणम् । यत्न-
स्पर्दव्यवहारातिर्यग्योषिप्रार्थिकथनम् । मनोजयादि-
कथनम् । विष्णुभूजनास्वरगतिर्मन्त्रतीतिवर्णनम् ।

पृ० ४६६—४६८

३७२

आसनमाणायाममत्पादाराः ।

पृ० ४६८

३७३

ध्यानम् । ध्यानप्रवृत्त्य मुक्तिसाधनत्वेन कथ-
नम् । इदमे विष्णोर्ध्यानदिकथनम् । पृ०

४६९—४७०

३७४

धारणा । धारणालक्षणकथनम् । वादनीधार-
णाकथनम् । देशानीधारणाकथनम् । धारणादेभिः
साधनो विगच्छेको जायत इति कथनम् ।

पृ० ४७०—४७१

३७५

समाधिः । समाधिलक्षणम् । योगिप्रसङ्गा ।
योगी सूर्यमण्डल भिक्षा प्रह्लादेकमतिक्रम्य परी गति
पातीत्यादिरुपणम् । चन्द्राचारगृहस्थत्वापि मुक्ति-
तिरुपणम् । पृ० ४७१—४७२

पृ० ४७२—४७३

३७६

ब्रह्मज्ञानम् । देहादेरप्राप्त्यसामान्योपणम् ।

आत्मनः सर्वदृष्टेन भोक्तृत्वमिलादिकथनम् । किहदे-
हायुत्पत्तिकथनम् । ब्रह्मज्ञः संसारान्मुच्यत इति
कथनम् । पृ० ४७३—४७४

३७७

ब्रह्मज्ञानम् । पृ० ४७४—४७५

३७८

ब्रह्मज्ञानम् । यद्वैद्वान्प्रश्नोति तपसा वैराज-
पदप्राप्तिः कर्मसंन्यासाद्वैराजपदप्राप्तिः वैराज्यात्प्र-
कृतौ लयः, ज्ञानात्त्रैलोक्यमिष्यादिपञ्चगतयो जीवस्ये-
त्यादिकथनम् । भावनादेविकथनम् । ब्रह्मोपाधमाकथनम् ।

ब्रह्मज्ञानलक्षणादिकथनम् । पृ० ४७५—४७६

३७९

भट्टवद्विज्ञानम् । भट्टवद्विज्ञान-
पान्मूगदेवप्राप्तिरिति कथनम् । भट्टवद्विज्ञानविषये राज-
जाह्नवप्रवादः । राजाप्रजापतिप्रवादः विष्णुप्रजापतिप्रवाद-
कथनम् । ब्रह्मज्ञोपदेवप्रवादो मुक्तिरिति कथनम् ।

पृ० ४७६—४७८

३८०

गीतासारः । पृ० ४७८—४८०

३८१

यमगीता । धीतपकनकलनिरूपणम् ।

पृ० ४८१—४८२

३८२

आयेयमहापुराणपराहात्म्यम् । हेमन्ता-
वामेयपुराणधर्मेन्द्राग्निदेवमदियज्ञकलप्राप्तिकथनम् ।
आयेयपुराणान्तर्गतविषयकथनिरूपणम् । पुराणसत्या-
कथनम् । पुराणपाठकपूजनादिनिरूपणम् । पुस्तकदा-
नप्रवृत्तिः । पृ० ४८२—४८४

३८३

समाप्तेयमग्निपुराणान्तर्गताध्यायविषयानुक्रमणी ।

श्रीमद्द्वेपायनमुनिप्रणीतम् अग्निपुराणम् ।

तत्र प्रथमः प्रश्नाध्यायः ।

भास्वत्यारण्यकः ।

अथियं सरस्वतीं गौरीं गणेशं स्कन्दमीश्वरम् । ब्रह्माणं बह्मिन्नादीन्नामुदेवं नमाम्यहम् ॥ १

पुराणारम्भप्रस्तावनाश्लोकः ।

नैमिषे हरियीजाना ऋषयः सौनकादयः । तीर्थयात्राप्रसङ्गेन स्वागतं सूतमब्रुवन् ॥ २

ऋषय ऊचुः—

सूत त्वं पूजितोऽस्माभिः सारात्सारं वदस्व नः । येन विश्रान्तमात्रेण सर्वज्ञत्वं प्रजापते ॥ ३

सूत उवाच—

सारात्सारो हि भगवान्विष्णुः सर्गादिकृद्भिः । ब्रह्माहमस्मि तं ज्ञात्वा सर्वज्ञत्वं प्रजापते ॥ ४

हे ब्रह्मणी वेदितव्ये ऋक्षद्रव्य परं च यत् । हे विद्ये वेदितव्ये हि इति चाऽऽधर्वणी भृतिः ५
अहं शुकश्च पैलाद्या मत्वा वदरिकाश्रमम् । न्यासं नत्वा पृष्टवन्तः सोऽस्मान्सारमथाब्रवीत् ॥ ६

न्यास उवाच—

शुकायैः शृणु सूत त्वं वसिष्ठो मां येथाऽब्रवीत् । ब्रह्म सारं हि पृच्छन्तं मुनिभिश्च परात्परम् ७

[+ वसिष्ठ उवाच—]

द्विविधं ब्रह्म यदुपायि शृणु न्यासात्तिलोत्पन्नम् । यथाऽग्निर्षी पुरा ग्राह्य मुनिभिर्देवतैः सह ॥ ८

पुराणं परमाग्रेयं ब्रह्मविद्याऽसारं परम् । ऋग्वेदाक्षरं ब्रह्म सर्वदेवसुखं परम् ॥ ९

अग्निनोक्तं पुराणं यदाग्रेयं वेदसंभितम् । भुक्तिभुक्तिमदं पुण्यं पठतां भृशवतां शृणाम् ॥ १०

कालाग्निरुपिणं विष्णुं उयोतिर्ब्रह्म परात्परम् । मुनिभिः पृष्टवान्देवं पूजितं ज्ञानकर्मभिः ॥ ११

वसिष्ठ उवाच—

संसारसागरोत्तीरनायं ब्रह्मेश्वरं वद । विद्यासारं यद्वदित्वा सर्वज्ञो जायते नरः ॥ १२

अग्निरुवाच—

विष्णुः कालाग्निरुद्रोऽहं विद्यासारं वदामि ते । ब्रह्माऽऽग्रेयं पुराणं यत्सर्वं सर्वस्य कारणम् ॥ १३

सर्गस्य प्रतिर्गस्य बन्धमन्वन्तरस्य च । वंशानुचरितदेश मत्स्पर्कगोदिरूपधरम् ॥ १४

+ लक्ष्मीमिति वक्तुमुल्लेखं पाठः । + विज्ञानमात्रेणेति ड. पुस्तके पाठः । * 'अथ च परं य यत्' इति

पुनश्चिदुल्लेखं पाठः । + इदमधिकम् ।

१ क. द. 'तु' । २ क. य. यद्वत् । ३ ख. द. न. परात्परम् । ४ ख. ग. द्विविध । य. द्विविध । ५ क. द. 'लक्ष्मी' । य. 'लक्षणम्' । ६ क. 'राय न' । ड. 'दादिप' । = स ग. सर्वदेवसुख । ७ घ. 'मुदाब्रुवन्' । ८ घ. द. 'य ब्रह्म' । १० घ. द. दिव्य । ११ क. द. 'साय' । १२ क. 'साय नाद न' । १३ द. द. विद्यासार । १४ क. द. 'यत्' ।

द्वे विधे भगवान्विष्णुः परा चैवापरा द्विज । ऋग्यजुःसामाथर्वस्या वेदा अद्भानि पदद्विज १५
 शिक्षा कल्पो न्याकरणं निरुक्तं ज्योतिषां गतिः । छन्दोभिधानं मीमांसा धर्मशास्त्रं पुराणकम् १६
 न्यायो वैषकगान्धर्व भनुर्वेदोऽर्थशास्त्रकम् । अपरेयं, परा विद्या यया ब्रह्मैवगम्यते ॥ १७
 यत्तद्वद्वयमग्राह्यमगोत्रचरणं भुवंम् । विष्णुनोक्तं यथा महां देवेभ्यो ब्रह्मणा पुरा ॥ १८
 तथा ते कथयिष्यामि हेतुं मत्स्यादिरूपिणम् ॥ १९

इत्यादिमहापुराण आग्नेये व्यासश्रोत्रे प्रथमः प्रस्ताव्यायः ॥ १ ॥

आदितः श्लोकानां समस्तज्ञाः—१९.

कथं द्वितीयोऽध्यायः ।

मत्स्यावतारकथावर्णनम् ।

वसिष्ठ उवाच—

मत्स्यादिरूपिणं विष्णुं ब्रूहि सर्गादिकारणम् । पुराणं ब्रह्म चाऽऽग्नेयं यथा विष्णोः पुरा धृतम् ।

अग्निरुवाच—

मत्स्यावतारं वक्ष्येऽहं वसिष्ठ शृणु वै हरेः । अवतारक्रियां वृष्टनखी सत्पालनाय हि ॥ १
 आसीदतीतकल्पान्ते ब्राह्मो नैमिचित्तको लयः । समुद्रोपश्रुणास्तत्र लोका भूरादिका मुने ॥ २
 मनुर्वंशस्वतस्तपे तपो वै भुक्तिमुक्तये । एकदा कृतकालायां कुर्वतो जलतपेणम् ॥ ३
 तस्याञ्जल्युदके मत्स्यः स्वल्प एकोऽभ्यपद्यत । सेमुकामे जले ग्राह्यं न मां क्षिप दृष्टोत्तम ॥ ४
 ग्राह्यादिभ्यो भयं मेऽर्थं तच्छ्रुत्वा कलशेऽक्षिपत् । मनुं हृद्दः पुनर्मत्स्यः ग्राह्यं तं देहि मे वृद्ध ॥ ५
 स्थानमेतद्वचः श्रुत्वा राजाऽथोदञ्चनेऽक्षिपत् । तत्र वृद्धोऽग्नवीन्द्रपं पृथु देहि परं मनो ॥ ६
 सरोवरे पुनः क्षिप्तो वृष्टये तत्प्रमाणवान् । ऊचे देहि वृद्धस्तथान् मां क्षिपद्याम्बुधौ 'मनुः ॥ ७
 लक्ष्योऽग्ननिर्विस्तीर्णः क्षणमात्रेण सोऽभवत् । मत्स्यं तमद्भुतं दृष्ट्वा विस्मितः प्राग्वीनमनुः ॥ ८
 को भवान्नृजं विष्णुस्त्वं नारायण नमोऽस्तु ते । मायया योऽहं ग्राह्यं मां किमर्थं त्वं जन्तार्दन ॥ ९
 मनुनोक्तोऽग्नवीन्मत्स्यो मनुं वै पालने 'रेतः । अवतीर्णो भवायास्य जगतो वृष्टनखे ॥ १०
 सप्तमेऽप्य दिने 'देलिषिः शुश्रूषयिष्यति वै जगत् । उपस्थितायां नाथि त्वं धीमादीनि निषाप ॥ ११
 सप्तमिषिः परितृप्तो निश्चां ब्राह्म्यो 'परिष्यसि । उपस्थितस्य मे शृङ्गे निवर्त्तीहि महाहिना ॥ १२
 इत्युपत्वाऽर्न्तर्दधे मत्स्यो मनुः कान्तमतीक्ष्णकः । स्थितः ताम्र उद्वेगे नाथमारुह्ये तदा ॥ १३
 एकदृष्ट्वा परो मत्स्यो ईमो निश्रुतयोजनः । नावं 'धेद्वत्वा तस्य शृङ्गे मत्स्याख्यं च पुराणकम् ॥ १४
 श्वाय मत्स्यात्पापघ्नं संस्तुवन्स्तुतिभिश्च तम् । मत्स्यवेदमहर्तारं ह्यश्वीयं च दानवम् ॥ १५

१ अ. ५ द. १२ द. 'दाहानि च यद्विज । ३ अ. क. 'प्राणिष' । ४ अ. परम् । ५ अ. ५
 'ने' उद्वेगे । ६ अ. द. श्लो १० अ. द. नरोत्तम । ८ अ. मेऽप्य । ९ अ. 'तु' । १० ग. वृद्धः
 ११ अ. द. तदा । १२ अ. द. 'यु वै क्षिपुर्नात' । १३ अ. अ. द. रताम् । १४ द. 'मे दिवगे हा' । १५
 अ. तस्य । १६ अ. द. विषाव । १७ अ. द. परिष्यति । १८ ग. 'ग्राह्ये मत्स्ये म' । 'ग्राह्यो म' । १९
 द. ५२५५ तपः ।

(कूर्मावतारकथावर्णनम्)

अवधीद्रेदमन्नाद्यान्पालयामास केशवः । मोक्षे कस्तेऽयं वाराहे कूर्मरूपोऽभवद्वरिः ॥ १७

इत्यतदिन्द्रपुराण आग्नेयेऽग्निप्रोक्ते विद्यास्तरे मत्स्यावतारवर्णनं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६

अथ तृतीयोऽध्यायः ।

कूर्मावतारकथावर्णनम् ।

आग्ररुवाच—

बभूवे कूर्मावतारं च संभूतं पार्पनाशनम् । पुरा देवासुरे युद्धे दैत्यैर्देवाः परान्वितोः ॥ १
 बुधासप्तश्च शापेन निभ्रीकाश्चाभवन्स्तदा । सुराः क्षीराब्धिर्धर्मं विष्णुमुचुः पालय वै सुराह् ॥
 ब्रह्मादिकान्हरिः प्राह संधिं कुर्वन्तु चासुरैः । क्षीराब्धिपथनार्थं च अमृतार्थं भ्रिये सुराः ॥ २
 अरयोऽपि हि संशेयाः सति कौशर्व्यगौरवे । युष्मानमृतभार्जोऽथ करिष्यामि न दानवात् ॥ ४
 मन्यान् मन्दरं कृत्वा नेत्रं कृत्वा च चासुकिम् । क्षीराब्धिं मत्सहायेन निर्मथत शतन्द्रिताः ॥ ५
 विष्णुक्ताः संविदं कृत्वा दैत्यैः क्षीराब्धिमागत्य । ततो मथितुमारब्धा यतः पुच्छं ततः सुराः
 फणिनिश्चासत्संगलाना हरिणाऽऽप्पायिताः सुराः । मध्यपानेऽर्णवे सोऽद्विरनाधारो ह्यपोऽविशत्
 कूर्मरूपं समास्याप दग्धे विष्णुश्च मन्दरम् । क्षीराब्धेरध्वमानाश्च विपं हालाहलं तपूत् ॥ ८
 हरेण धारितं कण्ठे नीलकण्ठस्ततोऽभवत् । ततोऽमृताक्षीं देवीं पारिजातथ कौस्तुभः ॥ ९
 गावश्चाप्सरसो दिव्या लक्ष्मीर्देवी हरिं गता । पश्यन्तः सर्वदेवास्तां सुवन्तः सधियोऽभवन् ॥
 ततो घन्वन्तारिर्विष्णुराघुर्नन्दभैरवश्चक्रः । विश्रुत्कमण्डले पूर्णममृतेन संभूतियतः ॥ ११
 अमृतं तत्काराद्दैत्याः सुरेभ्योऽर्धं प्रदाय च । गृहीत्वा जग्मुर्नम्पाद्या विष्णुः स्त्रीरूपं धृक्ततः ॥
 तां हृष्या रूपसंपन्नां दैत्याः शोचुर्धर्मोहिताः । भव भार्याऽमृतं श्रेष्ठं पायवास्याम्बरानने ॥ १३
 तथेत्युक्त्वा हरिस्तोभ्यो गृहीत्वाऽप्रापयत्सुराह् । चन्द्ररूपधरो राहुः पिबंश्चाकेंदुर्नार्जयतः ॥
 हरिणाऽप्यपरिणा छिन्नं संघाह् तच्छिरः पृथक् । कृपयाऽपरतां नीतं वरदं हरिपन्नवीत् ॥ १५
 राहुर्मचस्तु चन्द्रार्कौ प्राप्स्येते ग्रहणं ब्रह्म । तस्मिन्काले च यदानं दास्यन्ते स्वराजदक्षयम् ॥ १६
 तथेत्याहाय तं विष्णुस्ततः संनैः सहामरैः । (ॐ स्त्रीरूपं संपरित्यज्य हरेणोक्तं मदर्शय ॥ १७
 दर्शयामास रुद्राय स्त्रीरूपं भगवान्हरिः ।) यायया मोहितः शंभुर्गौरं त्यक्त्वा स्त्रियं गतः ॥ १८
 नम्र उन्मचरूपोऽमृत्स्रियः(याः) केशानधारयत् । अगाद्विष्टुन्य केशान्स्त्रीं अन्वधावच तां गताम्

+ अविशत्पुस्तके—‘नृभूतिः । इति पाठ्ये वर्तते । * धनुर्ब्रह्मन्तर्गती ग्रन्थो ग. पुस्तके नप्लि ।

१ क. द. पातु श्रेष्ठः । २ घ. द. कृत्वा । ३ घ. द. ‘पथपाथ’ । ४ द. ‘ताः । तु’ । ५ घ. घ. द. ‘स्तुत्वा ।
 ६ द. घ. दि । ७ रा. ग. ‘वर्षस्व यो’ । ८ घ. द. ‘तो हि क्षत्र्यामि । ९ घ. घ. द. तु । १० घ. द. ‘सतता
 ह’ । ११ घ. घ. ‘तो हरः । त’ । १२ रा. घ. ‘प्रवर्ततः । १३ द. ‘समन्वितम्’ । १४ ग. ‘पदायतः । १५ ग. ‘युध ।
 १६ घ. स गुरुक्षत्रि’ । १७ ग. कण्ठः छिन्नः । १८ क. ख. ग. च. ‘हः । १९ घ. घ. ‘तदा राज । १९ द. घ. ‘सर्व-
 स्तोदाऽमरैः । २० क. रा. घ. ‘हरेणोक्तः । २१ रा. घ. ‘योऽपि स्त्रियः ।

स्तलिनं तस्य वीर्यं कौ यत्र यत्र हरस्य हि । तत्र तेनाभवत्क्षेत्रं जिह्मानां कनकस्य च ॥ २०
 मायेयमिति तां भ्रात्या स्वरूपस्योऽभ्यर्द्धरः । शिरसाह हरी रुद्र जिता माया तस्या हि मो॥२१
 न जेतुमेनां शक्तो मे त्वदन्तेऽन्यः पुमान्मुनिः । अपाप्ताश्चासृते दैत्या देवैर्मुदे निपातिताः ॥ २२
 त्रिदिवस्याः सुराधाऽऽसेन्दैत्याः पातालवासिनः । यो नरः पठते देवविजयं त्रिदिवं त्रमेव २३

इन्द्रादिनष्टपुराण अभिषेक विद्यामरे कूर्मावतारवर्णन नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयज्ञाः—२९

अथ चतुर्थोऽध्यायः ।

बराह्नारसिंहार्वीनामवनाराणां वर्णनम् ।

अग्रित्वाच—

अवतारं बराहस्य वक्ष्येऽहं पापनाशनम् । हिरण्यासोऽसुरेशोऽभूदेवाञ्जित्वा 'दिति स्थितः ॥ १
 देवैर्गत्वा स्तुतो विष्णुर्व्यक्त्वा बराहकः । अयं दानयं हत्वा दैत्यैः सार्षं नु कण्टकम् ॥ २
 धर्मदेशादिरत्नाकृतनः सोऽन्तर्दधे हरिः । हिरण्यासस्य वै भ्राता हिरण्यकशिपुस्तथा ॥ ३
 जितदेवपक्षभागः सर्वदेवाधिकारकृत् । नारसिंहं चतुः कृत्वा तं जघान सुरैः सह ॥ ४
 स्वपदभ्यान्सुराधके नारसिंहः सुरैः स्तुतः । देवासुरे पुरा युदे बलिप्रभृतिभिः सुराः ॥ ५
 जिताः स्वर्गात्परिभ्रष्टा हरिं ते शरणं गताः । सुराणामभयं दत्त्वा अदित्या कदपपेन च ॥ ६
 स्तुतोऽसौ वामनो भूत्वा हृदित्वा स क्रतुं ययौ । बलेः श्रीवज्रपानस्य, गङ्गाद्वारे वृणन्स्तुतिम् ७
 वेदान्तरन्तं तं श्रुत्वा वामनं वरदोऽब्रवीत् । (ऋग्वारिवोऽपि शुक्रेण बलिर्ग्रीहि पठिच्छसि ॥८
 तत्तेऽहं संपदास्यामि, वामनो बलिप्रब्रवीत् ।) पश्य मे गुर्वर्थं देहि दास्ये तमब्रवीत् ॥ ९
 तोये ॥ पतिते हस्ते वामनोऽभूद्वामनः । भूलोके स भुवर्लोके स्वैर्लोके च पदप्रपम् ॥ १०
 चने बलिं च सुतले तच्छक्राय ददां हरिः । शक्रो देवैर्हरिं स्तुत्वा भुवनेशः सुखी त्वभूत् ॥११
 वक्ष्ये परशुरामस्य चावतारं शृणु द्विज । उद्धतान्क्षत्रियान्मत्वा भूभारं देरणाप सः ॥ १२
 अगदीर्घो हरिः शान्तये देवविप्रादिपालकः । जमदग्ने रेणुकायां भार्गवः शङ्खपारगः ॥ १३
 दत्तात्रेयमसाद्रेन कार्तवीर्यो नृपस्त्वभूत् । सहस्रबाहुः सर्वोर्वोपातिः स मृगया गतः ॥ १४
 भीमो निमग्नितोऽरण्ये मुनिना जगदग्निना । कामधेनुप्रभाषेण भोजितः सवल्लो नृपः ॥ १५
 अप्रार्थयैत्कामधेनुं यदा स न ददौ तदा । हतवानथ रामेण शिरसिउत्त्वा निपातितः ॥ १६
 (युदे परशुना राजा सधेनुः स्वाधनं ययौ । कार्तवीर्यस्य पुत्रैस्तु जमदग्निनिपातितः) ॥ १७
 रामे वनं गते वैराट्य रामः समागतः । पितरं निहतं दृष्ट्वा पितृनाशाभिप्रायितः ॥ १८

* धनुर्निहा तर्जनीं ग्रन्थी ॥ पुस्तके नास्ति । * धनुर्विहा तर्जतं ग. पुस्तक नास्ति ।

१ क. तत्र च तत्रे । २ स. 'दृष्टे । शि' । ३ क. यत्प्राप्ते । ४ स. य. अत्राप्यापापम् । ५ क. द. च 'स्य
 पेज दि । ५ स. य. अत्राप्यापापम् । ६ क. द. च दिव । ७ स. द. साह च । ८ स. द. 'पानाम्' । ९ च. 'दे.
 १६ । १० स. द. दे । ११ क. 'दित्याप' । १२ स. च. 'दे नृपन्तुति' । १३. 'देऽप्यापुतिम्' । १४. च.
 मृगा १५ । १५ स. च. 'दृष्टे' । १६ स. 'दि माहात्मे' । १७ क. ग्रान्ती । १८ स. क. 'यदाप' । १८ क. द.
 प. 'त वारा ।

दशरथ उवाच—

किं कृतं तव रामेण मया वा वापनिश्चये । यन्मामेवं ब्रवीषि त्वं सर्वलोकामिष्यकारि ॥ २३
 केवलं त्वत्पियं कृत्वा भविष्यामि सुनिन्दितः । न त्वं भार्या कालरात्रिर्भरतो नेदशः सुतः २४
 मयापि विधवा राज्यं मृते मयि गते मुते । सत्यपौत्रनिबद्धस्तु राममाहूय चाब्रवीत् ॥ २५
 कैकेय्या बन्धितो राम राज्यं कुरु निष्ठुष्य माम् । * त्वया वने तु वस्तव्यं कैकेयीभरतो नृपः+
 अपितरं चैव कैकेयी नमस्कृत्य प्रदक्षिणम् । कृत्वा नत्वा च कौसल्यां समाश्वस्य सलक्ष्मणः॥
 सीतया भार्यया सार्धे सरथः ससुमन्त्रकः । दत्त्वा दानानि विभेभ्यो दीनानाथेभ्य एव सः २९
 पात्रभिर्धैव पित्रार्थः शोकात्तर्निर्गतः पुरात् । जपित्वा वैष्णवादीं रात्रौ पौरान्विहाय च+॥३०
 मभाते तपपश्यन्तोऽप्योऽर्थां ते पुनरागताः । रैद्वज्राजाऽपि कौसल्यागृहमागात्सुदुःखितः ॥ ३१
 पौरा जनाः स्त्रियः सर्वा रुरुद् रानयोपिर्वः । रामो रयस्पथीराज्यः शृङ्गेरपुरं ययौ ॥ ३२
 गुहेन पूजितस्तत्र इक्षुदीप्पलगाश्रितः । लक्ष्मणः सगुहो रात्रौ चक्रनुर्जागरं हि तौ ॥ ३३
 सुमन्त्रं सरथं त्यक्त्वा प्रार्थनार्थोऽथ जाह्नवीम् । रामलक्ष्मणसीतार्थं तीर्त्वा तेऽगुः प्रयागकम् ३४
 भरद्वाजे नमस्कृत्य चित्रकूटपरिं ययुः । वास्तुपूजां त्रैष कृत्वा स्थिता मन्दाकिनीतटे ॥ ३५
 सीतापै दूर्घपामास चित्रकूटे च राघवेः । नर्त्तविदारयन्तं तां काकं वचधुराक्षितम् ॥ ३६
 ऐगिकास्त्रेण(१) शरणं मास्तौ देवान्विहाय सः । रामं वनं गत्वे राजा पटुंश्च निशि चाब्रवीत् ॥
 कौशल्यापै कया पूर्वा यद्वानादृतः पुरा । कौमारे शैलपुत्रीं यद्वैचकुमारकः ॥ ३८
 (* शब्दभेदाच्च कुम्भेन द्रव्यं कुर्वेथ शक्तिना । शस्त्राप विलपन्मात्रा+शोकं कृत्वा रुदन्मुहुः) ३९
 पुत्रं विना मरिष्यीवस्तव्यं च शोकात्मरिप्यसि । पुत्रं विना स्पर्शशोकारकौशलये मरणं मम॥ ४०
 कयामुक्त्वाऽर्थं हा राममुक्त्वा राजा दिवं गतः । सुप्तं मत्वाऽथ कौशलया सुप्ता शोकात्तमेव सा ॥
 सुप्रभाते शयानं तं सूतमागधवन्दिनः । (*प्रबोधका नोपयान्ति न च बुध्यन्त्यसौ मूर्खः) ॥ ४२
 कौशलया तं स्मृतं ज्ञात्वा हा हताऽस्मीति चोपतत् । नरा नार्योऽथ रुरुदुस्सलद्रोण्यां निधाय तम् ४३
 वसिष्ठेन च तत्कालमानीतो भरतः किल । सुप्रभातैः सप्तपुत्रैः श्रीर्थं रामगृहात्पुरीम् ॥ ४४
 दृष्ट्वा सद्योकां कैकेयीं निन्दयामास दुःखितः । अकीर्तिः पातिता शूत्रि कौशलयां स प्रशंस्य च ४५
 पितरं तैलद्रोणीसर्पं संस्कृत्य शरयूतटे । वसिष्ठायैर्जनैरुक्तो राज्यं कुर्वितो साऽब्रवीत् ॥ ४६
 व्रजापि राममानेनं रामो राजा भवति बली । शृङ्गेरं प्रयागं च भरद्वाजेन भोजितः ॥ ४७

* सर्पपूजायाय 'मयका' इति शब्दम् । + भवतिर्न चोप । * 'इति दशरथस्यैवं भुक्त्वा रामः' इत्यर्थ-
 शयानं प्राप्य । + रानो गत इति शेषः । * धनुर्विद्वान्तर्गतो मन्त्रः क. द. घ. पुस्तकेषु नास्ति । + यद्वैचकुमार-
 कौशल्यः । * धनुर्विद्वान्तर्गतो मन्त्रो नास्ति क. द. घ. पुस्तकेषु ।

१ घ. या त्वं नार्यो यद्वैचकुमारः । २ क. द. न. 'शब्देन व' । ३ घ. य. न. ४ घ. 'हरद्वारे' । ५ घ. द-
 गानाऽपि भौगत्या गृहमागालुःखितः । ६ घ. 'तः । लक्ष्मीः शान्तो राजः श' । ७ क. द. घ. 'श्रीं दश' । ८ घ.
 शतःवातेऽथ । ९ क. द. घ. 'या न जा' । १० घ. 'य वपुस्तान्त्रः प्र' । घ. 'य तान्त्रे भानुः प्र' । ११ घ. य. ततः ।
 १२ क. द. घ. 'क' । एकादशेन च । १३ क. घ. 'अर्थां स कयां वीर्य' । १४ क. 'सरद्वारे' । १५ क. द. घ.
 'दसः कुमा' । १६ क. द. घ. 'भ्यानि त्वं च' । १७ क. द. घ. 'य वा रामपुत्रीं श' । १८ घ. य. नृपः । १९ घ.
 घ. 'पामरी' । २० क. गते । २१ क. द. घ. 'वैर्य' ।

अथ पछोऽध्यायः ।

रामायणेऽयोध्याकाण्डम् ।

नारद उवाच—

भरतेऽथ गते रामः पित्रादीनभ्यपूजयत् । राजा दशरथो राममुवाच शृणु राघव ॥ १
 गुणानुरागाद्राज्ये त्वं प्रजाभिरभिषेचितः । मनसाऽहं प्रभावे ते यौवराज्यं ददामि ह ॥ २
 रात्रौ त्वं सीतया सार्धं संयतः सुव्रतो भव । राक्षस मन्त्रिणश्चाष्टौ सबसिष्ठास्त्वयाऽद्भुवन् ॥ ३
 दृष्टिर्जन्यो विजयः सिद्धार्थो रोज्यवर्धनः । अशोकैर्घर्षपालश्च सुमन्त्रः सबसिष्ठकः ॥ ४
 पित्रादिष्वचनं धृत्वा तपेत्पुत्रत्वा स राघवः । स्थितो देवार्चनं कृत्वा कैसल्यायै निवेद्य तत् ५
 राजोवाच वसिष्ठादीन्पराज्याभिषेचने । संसारान्तर्भरन्तु स्म इत्युक्त्वा कैकेयी गतः ॥ ६
 अयोध्यालंकृतिं दृष्ट्वा हात्वा रामाभिषेचनम् । भविष्यतीत्याचक्षे कैकेयी मन्थरोऽसती ॥ ७
 पादौ गृहीत्वा रामेण कपिता साऽपरारुतः । तेन वैरेण सा रामं वनवासं च काङ्क्षति ॥ ८
 कैकेयि त्वं समुत्तिष्ठ रामराज्याभिषेचनम् । मरणं तव पुत्रस्य यम ते नात्र संशयः ॥ ९
 कुन्त्योक्तं च तच्छ्रुत्वा एकमाभरणं ददौ । उवाच मे यथा रामस्तथा मे भरतः सुतः ॥ १०
 उपायं तं न पश्यामि भरतो येन राज्यभाक् । कैकेयीमग्रवीरकुन्दा हारं त्यक्त्वाऽथ मन्थरा ११

मन्थरोवाच—

पालिष्ठे रक्ष भरतमात्मानं मां च रामवात् । भविता राघवो राजा राघवस्य ततः पुंताः ॥ १२
 रानवंशस्तु कैकेयि भरतात्परिहास्यते । देवासुरे पुरा युद्धे शम्बरेण हताः सुराः ॥ १३
 रात्रौ भवो गवस्तत्र रक्षितो विषया त्वया । वरदयं तदा मादाद्याचेदानीं नृपं च यत् ॥ १४
 रामस्य च वने वासं नव वर्षाणि पञ्च च । यौवराज्यं च भरते तदिदानीं मदास्यति ॥ १५
 मोत्साहिता कुन्त्या सा अनयं चार्थदक्षिणी । उवाच संतुपायो मे कथितः ऋत करिष्यति १६
 क्रोधागारं भ्रंशितपाथ पतिता भुवि मूर्छिता । द्विजादीनर्चयित्वाऽथ राजा दशरथस्तदा ॥ १७
 ददर्श कैकेयीं कृष्णमुवाच कथमीदृशी । रोगार्ता किं भयोद्विषा किमिच्छसि करोमि तत् ॥ १८
 येन रामेण हि विना न जीवामि मुदूर्तकम् । शपामि तेन कुर्वी ते वाम्छितं तप मुन्दरि ॥ १९
 तत्त्वं मूर्छांनि सोऽयं नृप मयं दृढासि चेत् । बह्दयं पूर्वद्वयं संस्पार्थं देदि मे नृप ॥ २०
 पतुर्दृग् रामा रामो वने वसतु संयतः । संभारैरभिरचैव भरवोऽयमभिषेचयताम् ॥ २१
 रिपं पीत्वा परिष्पामि दारुणसि त्वं मे चेष्ट्व । तच्छ्रुत्वा मूर्छितो भूमौ रज्जारत इवापतत् २२
 मुदूर्ताचेतनां प्राप्य कैकेयीमिदमग्रवीत् ॥ २३

॥ १४ दशरथः ।

१ क. ह. 'मुच्यते' । २. 'मुच्यते' । ३. 'ह. १०' । ४. 'व्याऽऽयु' । ५. 'ह. १०' । ६. 'ह. १०' । ७. 'ह. १०' । ८. 'ह. १०' । ९. 'ह. १०' । १०. 'ह. १०' । ११. 'ह. १०' । १२. 'ह. १०' । १३. 'ह. १०' । १४. 'ह. १०' । १५. 'ह. १०' । १६. 'ह. १०' । १७. 'ह. १०' । १८. 'ह. १०' । १९. 'ह. १०' । २०. 'ह. १०' । २१. 'ह. १०' । २२. 'ह. १०' । २३. 'ह. १०' ।

दशरथ उवाच—

किं कृतं तत्र रामेण यथा वा पापनिश्चये । यन्मामेवं ब्रवीषि त्वं सर्वलोकामियंकरि ॥ २३
 केवलं त्वत्पियं कृत्वा भविष्यामि मुनिन्दितः । नै त्वं भार्या कालरात्रिर्भरतो नेदशः सुतः २४
 प्रशाधि विधवा राज्यं मृते यपि गते सुते । सत्यपौशनिबद्धस्तु राममाहूय चाब्रवीत् ॥ २५
 कैकेय्या वञ्चितो राम राज्यं कुरु निवृष्ट माम् । * त्वया वने तुं वस्तव्यं कैकेयीभरतो नृपः+
 *पितरं चैव कैकेयो नमस्कृत्य प्रदक्षिणम् । कृत्वा नत्वा च कौसल्यां समाभ्यास्य सलक्ष्मणः॥
 सीतया भार्यया सार्धे सरथः समुपश्रकः । दत्त्वा दानानि विभ्रम्यो दीनानाथेभ्य एव सः २९
 माहृभिश्चैव पित्रार्थैः शोकार्तिर्निर्गतः पुरात् । उषित्वा तैमसावीरे रात्रौ पौरान्विहाय च+॥ ३०
 प्रभाते तपपश्यन्तोऽप्योद्धाधुं ते पुनरागताः । वेदव्यानाऽपि कौसल्यागृहमागात्सुदुःखितः ॥ ३१
 पौरा जनाः स्त्रियः सर्वा रुद्ध राजयोषिर्वा । रामो रयस्वधीराढ्यः शूद्रवेरपुरं पर्यौ ॥ ३२
 गुहेन श्रितस्तत्र इक्षुदीपुष्ठमाश्रितः । लक्ष्मणः सगुहो रात्रौ चक्रनुर्गारं हि तौ ॥ ३३
 सुमङ्गं सरथं त्यक्त्वा प्रीतर्ताकोऽथ जाह्नवीम् । रामलक्ष्मणसीतार्थं वीर्त्वा तेऽगुः प्रयागकम् ३४
 भरद्वाजं नमस्कृत्य चित्रफूटगिरिं ययुः । वास्तूपूर्मां तत्र कृत्वा स्थिता मन्दाकिनीतटे ॥ ३५
 सीतायै दर्शयामास चित्रफूटं च राघवैः । नक्षत्रिंदारयन्तं तां काकं तच्चधुराक्षिपत् ॥ ३६
 ऐषिकाक्षेण(?) धरणं प्राप्तो देवान्विहाय सः । रामे वनं गते राजा पशुंऽहिं निशि चाब्रवीत् ॥
 कौशेय्यायै कथां पूर्वा यद्वानाहृतः पुरा । कौपारं शैत्यतीरे यज्ञदत्तकुमारकः ॥ ३८
 (* शब्दभेदाच्च कुम्भेन सुव्रं कुर्वथ तत्पिता । शशाप विलपन्मात्रा+शोकं कृत्वा वदन्मुहुः) ३९
 पुत्रं विना मरिष्येपिस्त्वं च शोकात्परिष्यसि । पुत्रं विना स्मरन्शोकात्कौशल्ये मरणं मम ॥ ४०
 कथामुक्त्वाऽर्थं हा राघवुक्त्वा राजा दिवं गतः । सुप्ते मत्वाऽथ कौशल्या मुग्धा शोकार्तिमेव सा ॥
 सुप्रभाते शयानं तं स्तुतमागधवन्दिनः । (*प्रयोषका घोषयन्ति न च बुध्न्यसां ह्रवः) ॥ ४२
 कौशल्यया तं मृतं हात्वा हा हताऽस्मीति घोषतत् । नरा नायोंऽथ रुद्धुस्तेलद्रोण्यां निवाप तम् ४३
 वसिष्ठेन च तत्कालमानीतो भरतः किल । सुमथायैः सशत्रुघ्नः शीघ्रं रामगृहात्पुरीम् ॥ ४४
 दृष्ट्वा सशोकां कैकेयीं निन्दयामास दुःखितः । अकीर्तिः पाविता मूर्ध्नि कौशल्ययां स प्रवृत्तः च ४५
 पितरं तैलद्रोणीस्थं संस्कृत्य शस्यतटे । वसिष्ठायैर्जनैरुक्तो राज्यं क्षुधिति सोऽब्रवीत् ॥ ४६
 मनापि राममानेतुं राघो राजा भैवो बली । शूद्रवेरं प्रयागं च भरद्वाजेन भोजितः ॥ ४७

* सर्वेश्वरायात्र 'अयथा' इति प्राकृतम् । + यवतिवति उपेयः । * 'इति दशरथस्य पुत्रा रामः' इत्यर्थे-
 मत्प्रात्र प्राकृतम् । + रामो यत इति उपेयः । * धनुर्विद्वान्दर्वतो भन्त्यो नास्ति क. द. च. पुस्तकेषु नास्ति । + यतदसनाज
 वदत्तर्थाः । * धनुर्विद्वान्दर्वतो भन्त्यो नास्ति क. द. च. पुस्तकेषु ।

१ य. या त्व भार्या कालरात्री मर । २ क. द. च. 'पारलेन व' । ३ य. ग. न । ४ य. सरद्वीरे । ५ य. दृ-
 म्नाऽपि वीरल्या गृहमापात्सुदुःखिता । ६ य. 'तः । सखीकः सानुजो रामः ' । ७ क. द. च. 'प्रौ १६२' । ८ य.
 प्रातः-रात्रेऽथ । ९ क. द. च. 'या च जा' । १० य. 'य वयुस्तोनाः प्र' । ११ य. 'य वीर्त्वा जातुः प्र' । १२ य. प. ल. ।
 १३ क. द. च. 'क' । १४ य. 'शल्या स कथा पौरा' । १५ क. सरद्वीरे । १६ क. द. च.
 'राजः कुना' । १७ क. द. च. 'ध्यामि त्व व' । १८ क. द. च. 'य वा सन्मुखी रा' । १९ य. प. मृतः । २० य.
 प. कामवीत् । २१ क. मृतो । २२ क. द. च. 'वेरय' ।

नमस्कृत्य भरद्वाजं रामं लक्ष्मणमागतः । पिता स्वर्गं गतो राम जयोध्यायां नृपो भव ॥ ४८
 (अहं वनं प्रयास्यामि त्वदादेशमतीक्ष्णकः) । रामः श्रुत्वा जलं दत्त्वा गृहीत्वाऽपानुके व्रज ॥ ४९
 राज्ञायाहं न यास्यामि सत्याचीरजटाधरः । रामोक्तो भरतश्चोपाज्जन्दिग्रामं स्थितो वली ॥ ५०
 त्यक्त्वाऽजोध्यां पादुके ते पूज्य रौच्यं प्रपालयत् ॥ ५१

इत्यादिमहापुराण आग्नेये रामाहवायेऽजोध्यानाग्रे पश्येऽध्यायः ॥ ६ ॥

आदिवः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१४६

अथ सप्तमोऽध्यायः ।

रामायणेऽरण्यकाण्डवर्णनम् ।

नारद उवाच—

रामो वसिष्ठं मातृश्च नन्वाऽपि च प्रणम्य सः । अनसूयां च तत्पत्नीं शरभङ्गं सुतीक्ष्णकम् ॥ १
 अगस्त्यभ्रातरं नन्वा अगस्त्यं तैत्तिरीयसादृतः । वनः खड्गं च संपाप्य दण्डकारण्यमागतः ॥ २
 जनस्थाने पञ्चवक्ष्यां स्थितो गोदावरीतटे । तत्र शूर्पणखाऽऽपाता भक्षितुं तान्मयंकरी ॥ ३
 रामं सुरूपं दृष्ट्वा सा कामिनी वाक्यमब्रवीत् ॥ ४

शूर्पणखोवाच—

कस्तवं कस्मात्समायातो भर्ता मे भव चार्थितः । एतौ च मलयिष्यामि इत्युक्त्वाऽङ्गुं समुपता ५
 तस्या नासां च कर्णौ च रामोक्तो लक्ष्मणोऽच्छिनत् । रक्तं सन्ती प्रययौ खरं भ्रातरमब्रवीत् ॥ ६
 मरिष्यामि विनासाऽहं खर जीवामि वै तदा । रामस्य जायासीताऽस्ति वस्याऽऽसीद्धक्ष्मणोऽनुजा ७
 तेषां यद्वधिरं क्रोध्यं पायविष्यसि मां यदि । खरस्तथेति तामुक्त्वा चतुर्दशहस्तकैः ॥ ८
 रक्षसां दूषणेनागादय विशिरसा सह । रामं, रामोऽपि युयुषे शरैर्विन्वाप राक्षसान् ॥ ९
 इत्यश्वरथपादातं दलं निन्ये यमशयम् । विशीर्षाणं खरं रौद्रे युध्यन्तं चैव दूषणम् ॥ १०
 ययौ शूर्पणखा लङ्कां रावणाग्रेऽपतद्भुवि । अब्रवीद्रावणं क्रुद्धा न त्वं राजा च रत्नकः ॥ ११
 खरादिहन्तू रामस्य सीतां भार्यां हरस्व च । रामलक्ष्मणरक्तस्य पानाज्जीवामि नान्यथा ॥ १२
 तपेत्याह च तच्छ्रुत्वा मारीचं प्राह वै व्रज । स्वर्णाचैर्मृगो भूत्वा रामलक्ष्मणकर्षकः ॥ १३
 सीताग्रे तां हरिष्यामि अन्पथा मरणं तव । मारीचो रावणं प्राह रामो भूत्पुर्धनुर्धरः ॥ १४
 रावणादपि मर्त्यं मर्त्यं रापरादपि । अवश्यं यदि मर्त्यं वरं रामो न रावणः ॥ १५
 ज्ञात मत्वा मृगो भूत्वा सीताग्रे जपचरन्मुहुः । सीतया मेरितो रामः श्रेयसाधावधीन तम् ॥ १६
 प्रियमाणो ममः प्राह ह्य सीते लक्ष्मणेति च । सीमितिः सीतयोक्तोऽयं विरुद्धं रीममागतः १७

• पञ्चविंशत्यंशो मन्थः ६. ४. ५ पुराणेषु नास्ति ।

१ ग. 'प्रार्थ' । २ ग. 'सत्य धीरः' । ३ ग. ग. घ. 'यानाश' । ४ ग. ग. घ. 'राजमया' । ५ क. ग. 'राजमया' । ६ क. ग. घ. 'वला उख' । ७. 'वलाऽन्ध व' । ८ ग. ग. घ. 'नार्यो सीताऽजो' । ९ च. 'जा न' । १० क. ग. घ. 'विनी मृ' । ११ द. 'मृग' कृतो म । १२ ग. 'मृगं वदाम' । १३ च. 'मृगमागत' ।

रावणोऽप्यहरत्सीतां हत्वा वृध्रं जटाघुषम् । जटाघुषा स विरथो अंसमादाय जानकीम् ॥ १८
गतो लङ्कामशोकारूपे धास्यामास चावधीत् ॥ १९

रावण उवाच—

भव भार्या पयान्पा त्वं, रासस्यौ रह्यतामिषम् । रामो हत्वाऽथ मारीचं दृष्ट्वा लक्ष्मणमब्रवीत्
थीराम उवाच—

मायामृगोऽसौ सौमित्रे यथा त्वयिह चाऽऽगतः । तथा सीता हत्वा नूनं नापश्यत्स गतोऽथ ताम्
शुश्रोच विचलापाऽऽर्तो मां त्यक्त्वा क गताऽसि वै । लक्ष्मणाश्रासितो रामो मार्गयामास जानकीम्
दृष्ट्वा जटायुस्तं प्राह रावणो हतवांश्च ताम् । मृतोऽथ संस्कृतस्तेन कवन्धं चावधीत्ततः ॥ २३
शापमुक्तोऽब्रवीद्रामं स त्वं सुग्रीवमाग्रज ॥ २४

इत्यादिमहापुराण आग्नेये रामायणेऽरण्यकाण्डे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—१६९

अथाष्टमोऽध्यायः ।

रामायणे किष्किन्धाकाण्डम् ।

नारद उवाच—

रामः पम्पासरो गत्वाऽशोचत्स ख्वरीं गतः । हनुमताऽथ सुग्रीवं नीतो मित्रं चकार ह ॥ १
सप्ततालान्निनिर्भय शरैर्णेकेन पश्यतः । पादेन दुन्दुभेः काये चित्तेषु दशयोजनम् ॥ २
तद्विपुं बालिनं हत्वा भ्रातरं वैरकारिणम् । किष्किन्धां कपिराज्यं च क्वां तारां समर्पयत् ॥ ३
ऋष्यमूके हरीशाय, किष्किन्धेशोऽब्रवीदथ । सीता त्वं माप्स्यसे यद्वत्तथा राम करोमि ते ॥ ४
तच्छ्रुत्वा माल्यवत्पुष्टेः चानुर्मास्यं चकार सः । किष्किन्धायां च सुग्रीवो यदा नाऽऽयाति दर्शनम्
तदाऽब्रवीच्च रामोक्तो लक्ष्मणो व्रज रामवम् । न च संकुचितः पन्था येन बाली हतो गताः ॥ ६
समये तिष्ठ सुग्रीव मा बालिपथमन्वगाः । सुग्रीव आह संसक्तो गतं कालं न बुद्धवान् ॥ ७
इत्युक्त्वा स गतो रामं नत्वावाच हरीश्वरः ॥ ८

सुग्रीव उवाच—

आनीता वानराः सर्वे सीतायाश्च गवेपणे । त्वन्मैत्राः प्रेषयिष्यामि विचिन्वन्तु च जानकीम् ९
पूर्वादौ मार्सपर्वन्तं मासादूर्ध्वं निहन्मि तान् । इत्युक्त्वा वानराः पूर्वपथिपोत्तरमार्गगाः ॥ १०
जम् रामं समुग्रीवमपश्यन्तस्तु जानकीम्(?) । रामाङ्गुलीयं संश्रुय हनुमान्वा नरैः सह ॥ ११
दक्षिणे मार्गयामास सुप्रभाया मेहान्तिके । मासादूर्ध्वं च विन्ध्यस्था अपश्यन्तस्तु जानकीम् ॥
ऊर्ध्वं द्या मरिष्यामो जटायुर्ध्वं एव सः । सीतार्थे योऽस्वजन्त्याणाञ्चात्रणेन हतो रणे ॥ १३
तच्छ्रुत्वा प्राह संपातिपिहाय कपिभक्षणम् । भ्राताऽसौ मे जटायुर्वं मपोद्दीनोऽर्कपण्डलम् ॥ १४
अर्कतापाद्रक्षितोऽगादग्धपक्षोऽहं वैवगः । रामनार्वाथवात्पक्षो जातो भूयोऽथ जानकीम् ॥ १५

पश्याम्यशोकवनिकामतां लङ्कागतां किल । शतयोजनविस्तीर्णे लवणाब्धौ त्रिभूतके ॥ १६
 ज्ञात्वा, रामं ससुग्रीवं जानराः कथयन्तु वै ॥ १७

इत्यादियत्पुत्राय आश्रये रामायणे त्रिभिन्धाकाण्डेऽष्टमोऽध्यायः ॥ * ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१८६

अथ नवमोऽध्यायः ।

रामायणे सुन्दरकाण्डम् ।

नारद उवाच—

संपातिष्वचनं श्रुत्वा हत्मानइदादयः । अर्धं दृष्ट्वाऽश्रुवंस्तेऽर्धं लक्षयेत्को तु जीवयेत् ॥ १
 कपीनां जीवनाधार्य रामकार्यमसिद्धये । शतयोजनविस्तीर्णे पुत्रुवेऽर्धं स मारुतिः ॥ २
 हेष्टोरिधत्तं च मैताकं सिद्धिकां विनिपात्य च । लङ्कां दृष्ट्वा राक्षसानां गृहाणि, धनितागृहे ॥ ३
 दशग्रीवस्य कुम्भस्य कुम्भकर्णस्य रत्नसः । विभीषणस्येन्द्रजितो गृह्णन्तेषां च रत्नसाम् ॥ ४
 नापश्यत्पानधूम्यादौ सीतां चिन्तापरायणः । अशोकवनिकां गत्वा दृष्ट्वाऽऽशिशपातले ॥ ५
 राक्षसीराक्षितां सीतां, भव भार्येनिवादिनम् । रावणं श्लिषपास्थोऽथ नेति सीतां सुवादिनीम् ॥
 भव भार्या रावणस्य राक्षसीर्वादिनीः कपिः । गते तु रावणे माह राजा दशरथोऽभवत् ॥ ७
 रामोऽस्य लक्ष्मणः पुनौ वनवासं गतौ वरौ । रामपत्नी जानकी त्वं रावणेन हता बलात् ॥ ८
 रामः सुग्रीवमित्रस्त्वां भार्ययन्त्रैपयच माम् । साभिज्ञानं चाङ्गुलीयं रामवत्तं गृहाण वै ॥ ९
 सीताऽङ्गुलीयं जग्राह साऽपश्यन्मार्कटिं ततः । भूयोऽग्रे चोपविष्टं तपुवाच यदि जीवति ॥ १०
 रामः कथं न नयति श्रद्धितामववीत्कपिः ॥ ११

हत्मानुवाच—

रामः सीते न जानाति ज्ञात्वा त्वां स नयिष्यति । रावणं राक्षसं हत्वा सफलं देवि मा शुचः
 साभिज्ञानं देहि मे त्वं मणिं सीताऽददार्त्तकपी । उवाच मां यथा रामो नयेच्छीघ्रं तथा कुरु १२
 शकाकाक्षिपातनकर्षां प्रातर्याहि हि शोकहा । मणिं कथां गृहीत्वाऽऽह हन्मन्नेष्यते पतिः ॥ १४
 अधवा ते त्वरा काचित्पृष्ठमाकृह मे श्रुये । अद्य त्वां दर्शयिष्यामि ससुग्रीवं च राघवम् ॥ १५
 सीताऽग्नवीडनमन्त्रं नयतां मां हि राघवः । हन्मानस दशग्रीवदर्शनोपायमाकरोत् ॥ १६
 वनं यमस्य तत्पालीन्दत्या दन्तनखादिभिः । हत्वा तु विकरान्सर्वान्सप्त मांसमुतानपि ॥ १७
 पुत्रैर्मत्तं कुमारं च दशरथि च ववन्त्य तम् । नामपात्रेन पिद्वाप्तं दर्शयामास रावणम् ॥ १८
 उवाच रावणः कस्त्वं मारुतिः माह रावणम् ॥ १९

* क. 'यिष्ठे' पुस्तके भनुविद्वान्तर्ध्वो ग्रन्थे नास्ति । * चरामिषातनकथारूप प्रत्यभिज्ञानं गृहीत्वा त्वं प्रातर्याहि, त्वं मन्त्रोदराऽभीतकः ।

१ ग. द. त. १. ३ क. द. च. दृष्ट्वा स्थितं । ३ द. 'हे देवा' । ४ क. द. च. 'वसव' । ५ द. 'सिद्धयेवेष' ।
 ६ द. 'सीताम्' । ७ द. ग. घ. क. च. जानते । ८ द. 'रक्षितः' । ९ द. 'या प्रसिद्धाहि हि शोकहा । म' । १० क.
 घ. ग. 'च. 'मन्त्रम्' । ११ क. घ. द. च. 'ज हता इ' । १२ क. च. 'प्रमद' । घ. ग. 'प्रमद' । द.
 'प्रमद' ।

हनुमानुवाच—

रामकृतो राघवाय सीतां देहि मरिष्यसि । रामवार्णैर्हतः सार्धं लङ्कास्यै राक्षसैर्धुवम् ॥ २०
रावणो हन्तुमुद्युक्तो विभीषणनिवारितः । दीष्यामास लङ्कामूर्च्छं दीप्तपुच्छः ॥ मारुतिः ॥ २१
दग्ध्वा लङ्कां राक्षसानां दृष्ट्वा सीतां प्रणम्य ताम् । समुद्रपारमागम्य दृष्ट्वा सीतेति चाववीत् ॥
अद्भुतादीन्, अद्भुताद्यैः पीत्वा मधुवने मधु । जित्वा दधियुक्तादींश्च दृष्ट्वा रामं च तेऽद्भुवन् २३
दृष्ट्वा सीतेति रामोऽपि हृष्टः पमच्छ मारुतिम् ॥ २४

श्रीराय उवाच—

कथं दृष्ट्वा त्वया सीता किमुवाच च मां प्रति । सीताकथामृतेनैव सिञ्च मां कामपद्विगम् ॥ २५
नारद उवाच—

हनुमानव्रीद्धां लङ्कयित्वाऽन्विषागतः । सीतां दृष्ट्वा पुरीं दग्ध्वा सीतामणिं गृहाण वै ॥ २६
हत्वा तं रावणं सीतां प्राप्स्यसे राम मा शुचः । पृथीत्वा तं मणिं रामो रुरोद विरहातुरः ॥ २७
मणिं दृष्ट्वा जानकी मे दृष्ट्वा, सीतां नयस्व माम् । तया विना न जीवामि, सुग्रीवायैः प्रबोधितः ॥
समुद्रतीरं गतवांस्तत्र रामं विभीषणः । गतस्तिरस्कृतो भ्रात्रा रावणेन कुर्यात्मना ॥ २९
रामाय देहि सीतां त्वमित्युक्तेनासहायवान् । रामो विभीषणं मित्रं लङ्कैश्वर्येऽभ्यपेक्षतः ॥ ३०
समुद्रं मार्थयन्मार्गं यदा नादात्तदा शरैः । भेदयायास, रामं च उवाचाग्निः समागतः ॥ ३१

समुद्र उवाच—

नलेन सेतुं दग्ध्वाऽग्नौ लङ्कां व्रज, गभीरकः । अहं त्वया कृतः पूर्वं, रामोऽपि नलसेतुना ३२
कृतेन तवैलायैर्गतः पारं महोदधेः । वानरैः तं सुवेलस्यः सह लङ्कां ददर्श वै ॥ ३३

इत्यादिगङ्गापुराण आरम्भे रामायणे तुन्दरराशे कथमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तशतिकाः—२१९

अथ दशमोऽध्यायः ।

रामायणे युद्धकाण्डम् ।

नारद उवाच—

रामोक्त्याद्भुतो गत्वा रावणं प्राह जानकी । दीयतां राघवायाऽऽशु अन्यथा त्वं मरिष्यसि ?
रावणो हन्तुमुद्युक्तः स आगाद्धतराक्षसः । रामायाऽऽह दशग्रीवो युद्धभेकं तु मन्यते ॥ २
रामो युद्धाय तच्छ्रुत्वा लङ्कां सकपिराययौ । वानरा हनुमान्भेन्दो द्विविदो जाम्बवाक्षलः ॥ ३
नीलस्तारोऽद्भुतो धूम्रो सुपेणः केसरी मजः । पैनसो विनतो रम्भः शैरभः कम्पनो बली ॥ ४
गवाक्षो दधिवक्त्रश्च भवयो गन्धमादनः । प्लेते चान्ये च सुग्रीव एतैर्युक्तो राक्षसैः ॥ ५
[७ राक्षसां वानराणां च युद्धं संकुलमावभौ । राक्षसा वानराञ्जमुः शरशक्तिगदादिभिः ॥] ६

* धनुर्विद्वान्तर्यतोऽयं ग्रन्थो द. पुस्तके नास्ति ।

वानरा राक्षसाङ्गमुर्ध्वदन्तशिलादिभिः । हस्त्यभरणपादावं राक्षसानां यत् हतम् ॥ १४
 हनुमान्गिरिशृङ्गेण भूमाक्षयधीद्रिपुम् । अकुम्भनं महत्तं च युध्यन्तं नील आवर्षीत् ॥ १५
 इन्द्रजिच्छरवन्धाद्य विमुक्तौ रामलक्ष्मणौ । तार्क्ष्यसंदर्शनाद्वाणैर्नघ्नन् राक्षसं वलम् ॥ १६
 रामः शरैर्जनेरितं रावणं चाक्रोद्रेणे । रावणः कुम्भकर्णं च बोधयामास दुःखितः ॥ १७
 कुम्भकर्णः प्रबुद्धोऽथ पीत्वा घटसहस्रकम् । यद्यस्य परिपादीनां भक्षयित्वाऽऽह रावणम् ॥ १८

कुम्भकर्ण उवाच—

सीताया हरणं पापं कृतं, त्वं हि गुरुयतः । अतो गच्छामि युद्धाय रामं दग्निं सयानरम् ॥ १९

नारद उवाच—

इत्युक्त्वा वानरान्सर्वाङ्कुम्भकर्णो ममर्द ह । शरीतस्तेन सुग्रीवः कर्णनासं चकर्त सः ॥ १९
 कर्णनासाविहीनोऽसौ भक्षयामास वानरान् । रामोऽथ कुम्भकर्णस्य यादुं चिच्छेद सायकैः ॥ २०
 ततः पादौ ततश्छित्त्वा शिरो भूमौ न्यपातयत् । अथ कुम्भो निकुम्भश्च मरुराक्षश्च राक्षसः ॥ २१
 सहोदरमहापाश्वौ मत्त उन्मत्तराक्षसः । प्रपसौ भासकर्णश्च विरूपाक्षश्च संगरे ॥ २२
 देवान्तको नरान्तश्च भिक्षिराश्चातिक्रायकः । रामेण लक्ष्मणेनैते वामरैः सविभीषणैः ॥ २३
 युध्यमानास्तथा त्वन्ये राक्षसा भुवि पातिताः । इन्द्रजिन्यायया युध्यन्तमादीन्स वबन्ध ह ॥ २४
 वरदत्तैर्नागैर्वाशैरोपध्या सौ विशल्यकौ । विशल्ययाऽग्रणौ कृत्वा मावल्यानीतपर्वते ॥ २५
 हनुमान्पारयामास तेषां यत्र संस्थितः । निकुम्भिलापां होमादिं कुर्वन्तं तं हि लक्ष्मणः ॥ २६
 शरैर्निद्रजितं पीरं युद्धे तं तु व्यपातयत् । रावणः शोकसंतप्तः सीतां हन्तुं समुद्यतः ॥ २७
 अभैविन्ध्यवारितो राजा रथस्थः सबलो ययौ । इन्द्रोक्तो यावली रामं रथस्थं प्रचकार तद् ॥ २८
 रामरावणयोर्युद्धं रामरावणयोरिव । रावणो वानरान्दन्ति मावल्यायाश्च रावणम् ॥ २९
 रामः ब्रह्मैतमस्त्रैश्च वर्षं जलदो यथा । तस्य ध्वजं स चिच्छेद रथमर्थाथ सारयिम् ॥ ३०
 धनुर्बाहुश्चिरांस्वेव उचिष्टुन्ति शिरांसि हि । वैयासहेन हृदयं भिक्षा रामेण रावणः ॥ ३१
 भूतले पातितः सर्वं राक्षसै ररुधुः स्त्रियः । आम्हास्य तं च संस्कृत्य रामाङ्गसौ विभीषणः ॥ ३२
 हनुमताऽऽनयद्रामः सीतां श्रुत्वा शरीतवान् । रामो बहौ प्रविष्टां तां युद्धामिन्द्रादिभिः स्तुतः ॥ ३३
 प्रक्रमणा दशरथेन, त्वं विष्णु राक्षसमर्दनः । इन्द्रोऽर्थितोऽर्धतृष्णा जीवयामास वानरान् ॥ ३४
 रामेण पुलिता जन्मयुद्धं दृष्ट्वा दिवं च वे । रामो विभीषणायादालङ्कामभ्यर्च्य वानरान् ॥ ३५
 ससीतः पुष्पके स्थित्वा गतमार्गेण वै गतः । दर्शयन्वनवगुर्गाणि सीतायै हृष्टमानसः ॥ ३६

+ अर्धपूरणायाम् "सदृशकं ॥" इत्युक्त्यर्थेऽयम् । * सुहृन्भारित इति घ. पुस्तकटिप्पणस्य. पाठः ।

+ घ. पुस्तकस्यटिप्पण्यः "स्वर्गमार्गेण वै गतः" इति पाठो वर्तते ।

१ क. अवश्यम् । २ घ. सुग्रे । ३ ग. घ. च. "गमामेते" । ४ क. घ. विशल्यया वर्णकृती मा । ख. ग. विशल्यया वर्णकृता मा । ५ निजिन्यायाद्य वर्णतो मा । ६ क. द. च तदस्य यत्र हरियतम् । ख. ग. तदस्य यत्र हरियतम् । ७ क. "दि कर्तुं ह्युं सकृत्" । ८ घ. कर्षे । ९ क. "दे सुदे ज" । १० ख. घ. व्यस्रातयत् । ११ क. "ता ता हनुमु" । १२ ग. अवश्यम् । १३ क. सुद्धि । १४ घ. "मिलितः" । १५ क. क. विष्णुना राक्षसार्दन । १६ । १५ घ. ग. घ. "मोक्षितो" । १६ क. ख. द. च. "भूतं द" ।

(रामचरित उत्तरकाण्डम्)

भरद्वाजं नमस्कृत्य नन्दिग्रामं समागतः । भरतेन नतथागादयोध्यां तत्र संस्थितः ॥ ३१
 वसिष्ठादीन्ममस्कृत्य कौशल्यां चैव कैकयीम् । सुमित्रां शत्रुघ्नाख्योऽर्जुनः*दिनादीन्सोऽभ्यपूजयत्
 वामुदेवं स्वपात्मानपश्वेर्धरथायजत् । सर्वदानानि स ददौ, पालयापास स प्रभाः ॥ ३२
 पुत्रवद्धर्मकामादीन्] दृष्टुमिच्छन्ने रतः । सर्वो धर्मपरो लोकः सर्वसस्या च मेदिनी ॥ ३३
 नाकालमरणं चाऽऽसीद्रामे राज्यं प्रज्ञासति ॥ ३४

इत्यारिमहापुरुषेण आर्षेणे रामायणे बुद्धध्वन्द्वे दृष्टयोऽन्तरः ॥ १० ॥

आदितः श्लोकानां सप्तशतशः—२५४

धर्मकारणोऽध्यायः ।

रामायण उत्तरकाण्डम् ।

नारद उवाच—

राज्यस्यैव राज्यं जन्मरमस्त्यायाः सुश्रुतिताः ॥ १

श्रुतप उवाच—

धन्यस्त्वं विजयी यस्मादिन्द्राग्निदिनिपातितः । ब्रह्मात्मजः पुलस्त्योऽभूद्विश्रवास्तस्य कैकसी २
 +पुण्योत्कटाऽभूत्प्रथमा तत्पुत्रोऽभूदनेश्वरः । कैकस्यां रावणो जज्ञे विशद्राहुर्दशाननः ॥ ३
 सप्तसा ब्रह्मदत्तेन वरेण जितदैवतः । कुम्भकर्णः सनिद्रोऽभूदभिष्टोऽभूद्विभीषणः ॥ ४
 स्वसा धूर्षणत्वा तेषां, रावणान्धेयनादकः । इन्द्रं मित्वेन्द्रनिषाभूद्रावणादधिको बली ॥ ५
 हतस्त्वया लक्षणेन देवादेः श्रेयमिच्छता ॥ ६

नारद उवाच—

इत्थुवत्सा त्वे गवा विमा अगस्त्याद्या नमस्कृताः । देवमार्धितरामोक्तः शत्रुघ्नो लवणार्दनः ॥ ७
 अभूत्पूर्वधुरौ काचिद्रामोक्तो भरतोऽवधीत् । कोदिवयं च शैल्यपुत्राणां निधितः शूरः ॥ ८
 शैल्यं दैत्यगन्धर्वं सिन्धुतीरनिवासिनम् । तत्रैव पुष्करं पुत्रं स्थापयित्वाऽप्य देशपतेः ॥ ९
 भरतोऽगात्सशत्रुशो राज्यं पूजयन्स्थितः । रामो दृष्टान्निद्राऽऽसीं शिशुान्संपाल्य दानतः ॥ १०
 पुत्रौ कुशलवौ जातौ बाल्यकिंराधमे वरौ । लोकापवादाच्यकायां ज्ञातौ मुचरितधरात् ॥ ११
 राज्येऽभिषिच्य ब्रह्माहमस्मीतिष्ठ्यानवत्परः । दश वर्षसहस्राणि दश वर्षशतानि च ॥ १२
 राज्यं कृत्वा क्रतून्कृत्वा स्वर्गं देवार्धितो ययौ । सपौरः सानुजः, सीतापुत्रो जनपदांन्वितः ॥ १३

* पञ्चभिर्दानवर्गैर्लो अभ्ये नास्ति क. पुस्तके । + पौलस्त्यस्य विषयतो द्वे भावे, एषा कैकयी, भग्या पुण्योत्कटा, तयोः पुण्योत्कटा प्रथमा, तस्या दुषेतेऽजीवनकल्पस्या रावणद्वय इत्यन्येभ्यः श्लोकाभ्यां । * राज्यं ब्रह्म-
 णैव करोऽर्थः ।

१ क. द. च. 'न गते' । २ क. 'य सुधर्म' । ३ क. 'य सुधर्मना' । ४ क. दृष्टः स्वयं क' । ५ क. दत्तस्वयं न' ।
 ५ क. 'य चासी रानो' । ६ क. 'राजसा रानो' । ७ क. च. दुष्टगन्धर्व । ८ क. ग. य. नन्तः । ९ क. दानतः ।
 १० क. च. दत्ता । ११ क. स्वर्ग । १२ क. द. च. देवार्धितो । १३ क. द. च. 'दत्तपुत्रः' ।

अग्रिरुवाच—

वासुकीकिर्नारदाच्छ्रुत्वा रामायणमकारयत् । सविस्तरं, य एतच्च शृणुयात्स दिवं ज्ञेत् ॥ ११

इत्यादिप्रदापुराण नाम्ने रामायण अस्तनान्द ह्नात्तोऽध्याय ॥ ११ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—२६८

अथ ह्नात्तोऽध्याय ।

कृष्णान्तारक्यानर्णनम् ।

अग्रिरुवाच—

हरिवंशं प्रवक्ष्यामि विष्णुनाभ्यमुजादजः॥ वरुणोऽभिस्ततः सोमः सौमाजातः पुरुरवाः १
 तस्मादापुरभूतस्थानहुपोऽश्वो यथातिकः । एवं च तुर्वसुं तस्मादेवयामी व्यजायत ॥ २
 द्रुमं चानु च पूहं च शर्मिष्ठा चार्पपर्वणी । यदोः कुले वादनाथ वासुदेवस्तवुत्तमः ॥ ३
 भुवो भारावतारार्थं देवक्या वसुदेवतः । हिरण्यकशिपोः पुत्राः पद्मर्भा योगनिद्रया ॥ ४
 विष्णुमपुत्रकया नीता देवकीजठरं पुरा । अभूच्च सप्तमो गर्भो देवक्या बभूवराहलः ॥ ५
 संक्रामितोऽभुद्रोहिण्यां रौहिणेयस्ततो हरिः । कृष्णाष्टम्यां च नभसि अर्धरात्रे चतुर्भुजः ॥ ६
 देवपया वसुदेवेन स्तुतो बालो द्विवादुकः । वसुदेवः कंसभयाद्यशोदास्यनेऽनयत् ॥ ७
 यशोदावालिका युष्म देवकीश्रयनेऽनयत् । कंसो बालध्वनिं श्रुत्वा वां विज्ञेय शिलावले ॥ ८
 वारितोऽपि स देवपया मृत्युर्गर्भोऽष्टमो मम । श्रुत्वाऽशरीरिणीं वाचयतो गर्भोस्तु मारिवाः ॥ ९
 सा क्षिप्ता वालिका कंसमाकाशस्थाऽनवीदिदम् ॥ १०

वालिकोवाच—

किं मया क्षिप्तपार कंस जातो यस्त्वां वधिष्यति । सर्वस्वभूतो देवानां भूभोरहरणाय सः ॥ ११

अग्रिरुवाच—

इत्युत्तरा सा च शुम्भदादीन्हत्वा इन्द्रेण च स्तुता । आर्या दुर्गा देवैर्गर्भा अम्बिका भद्रकाल्यपि ॥
 भद्रा क्षेम्या क्षेमकरी नैकवाहूर्नभामि ताम् । त्रिसंख्यं यः पठेन्नाम सर्वान्कामान् स चाऽऽनुयात् ॥
 कंसोऽपि पूतनादींश्च प्रैषयद्बालनाशने । यशोदापतिनन्दाय वसुदेवेन चापितौ ॥ १४
 रक्षणाय च कंसदेर्भविर्नर द्वि गोफुले । रामकृष्णौ चेतुस्तौ गोभिर्गोपालकैः सह ॥ १५
 सप्तस्य जगतः पाली गोपाली तौ वभूवुः । कृष्णकोलसले उद्धो दास्यौ व्यग्रयशोदया ॥ १६
 यमगर्तनभयेऽग्राक्षौ च यमलार्जुनौ । परितृच्य शक्रः पादसौपात्तनार्थिना ॥ १७
 पूतना खनयामेन सा हता हनुमुद्यतः । रुन्दावनमतः कृष्णः कालियं यमुनाहृदात् ॥ १८
 नित्वा निःसार्य चाग्निस्थं चकार पलसंस्तुतः । क्षेमं बालवनं चक्रे हत्वा धेनुगर्दभम् ॥ १९
 अष्टाष्टपदं हत्वा वेदिनं ह्यरुणिणम् । उक्रोत्सर्वं परित्यज्य कारितो मोनयत्करः ॥ २०

• अत्रात्रनदिति देय ।

१ म 'भव' विष्णुपुत्र-अति । सा । २ य 'वाच' मतो य' । ३ य 'वा' । यमसिंहायु दोनसा विवाह-
 मते । ४ य 'वा' । ५ य 'वा' । ६ य 'वा' । ७ य 'वा' । ८ य 'वा' । ९ य 'वा' । १० य 'वा' । ११ य 'वा' । १२ य 'वा' । १३ य 'वा' । १४ य 'वा' । १५ य 'वा' । १६ य 'वा' । १७ य 'वा' । १८ य 'वा' । १९ य 'वा' । २० य 'वा' ।

(कृष्णावतारकथावर्णनम्)

पर्वतं धारयित्वा च शक्रादृष्टिर्निवारिता । नैमस्कृतो महेन्द्रेण गोविन्दोऽथार्जुनोऽर्पितः ॥ २१
 इन्द्रोत्सवस्तु तुष्टेन भूयः कृष्णेन कारितः । रयस्यो मथुरां चागात्कंसोक्ताकूरस्तनुतः ॥ २२
 गोपीभिरनुरक्ताभिः क्रीडिताभिर्निरीक्षितः । रजकं च प्राग्र्यच्छन्तं हत्वा वस्त्रार्णं सोऽग्रहीत् ॥
 सह रामेण मालोभृन्मालाकारे वरं ददौ । दधानुलेपनां कुब्जामृजुं चक्रेऽहनहनम् ॥ २४
 मत्तं कुबलयापीदं द्वारि रङ्गं शविष्य च । कंसादीनां पश्यतां च पैञ्चस्थाने निपुद्गकम् ॥ २५
 चक्रे चाणूरपुष्टेन मुष्टिकेन बलोऽकरोत् । चाणूरपुष्टिकौ ताम्भ्यां हतौ मल्लौ तथाऽपरे ॥ २६
 मथुराधिपतिं कंसं हत्वा तत्पितरं हरिः । चक्रे यादवराजानमस्तिप्राप्ती च कंसगे ॥ २७
 जरासंपस्य ते पुत्र्यौ, जरासंपस्तदीरितः । चक्रे स मथुरारोधं पादवैर्युग्मे शरः ॥ २८
 रामकृष्णौ च मथुरां त्यक्त्वा गोपन्तमागतौ । जरासंपं विजित्वाऽऽजौ पौण्ड्रकं वामुदेवकम् ॥
 पुरीं तु द्वारकां कृत्वा न्यवसद्यादवैरुतः । यामं तु नरकं हत्वा तेनाऽऽनीताश्च कम्पकाः ॥ ३०
 देवान्पर्वयक्षाणां ता उवाह जनार्दनः । पोटशस्त्रीसहस्राणि रुक्मिण्याद्यास्तथाऽष्ट च ॥ ३१
 सत्यभामासमायुक्तो गरुडे नरकार्दनः । मणिचैलं सरत्नं च इन्द्रं जित्वा हरिर्दिवि ॥ ३२
 पारिजातं समानीय सत्यभामागृहेऽकरोत् । सांदीपनेश्च धैर्यास्त्रं ज्ञात्वा तद्बालकं ददौ ॥ ३३
 जित्वा पञ्चजनं दैत्यं यमेन च सुगुजितः । अवधोत्कालयवनं मुबुकुन्देन श्रुतः ॥ ३४
 वसुदेवं देवकीं च भक्तविर्माश्च सोऽर्चयत् । रेवत्यां बलभद्राश्च जैद्रात्रे निपथोत्सुकौ ॥ ३५
 कृष्णोत्सान्द्रो जाम्बवत्यामन्यास्वन्येऽप्यवन्मुताः । मथुन्नोऽपूश्च रुक्मिण्यां पट्टेऽद्वि स हतो बलात्
 शम्भरेणाम्बुधौ क्षिप्तो मत्स्यो जग्राह, धीवरः । तं मत्स्यं शम्भरायादान्मायावत्यै च शम्बरः ॥ ३७
 मायावती मत्स्यमध्ये दृष्ट्वा स्वं पतिमादरात् । पुषोष सा त्वं चोवाच रतिस्तेऽहं पतिर्मम ॥ ३८
 [कामस्त्वं शम्भुनाऽनङ्गः कृतोऽहं शम्भरेण च । हता, न तस्य पत्नी, त्वं मायाद्वः शम्बरं जहि
 तच्छ्रुत्वा शम्बरं हत्वा मथुन्नः सह भार्यया ।] मायावत्या ययौ कृष्णं कृष्णो हृष्टोऽथ रुक्मिणी
 मथुन्नादनिरुद्धोऽभुदुपापतिरुदारधीः । वाणो बलिमुत्तस्तस्य सुवोषा शोणितं पुरम् ॥ ४१
 वपसा शिवपुत्रोऽर्धन्मयूरध्वजपाततः । गुर्दं भाप्स्यसि वाण त्वं वाणं तुष्टः शिवोऽर्धपदात् ॥ ४२
 शिवेन क्रीडतीं गौरीं हृष्टोपा सत्पूहा पतौ । तामाह गौरी भर्ता ते निशि स्नेहे तु दर्शनात् ॥ ४३
 वैद्यास्त्रमासद्वादयैषां पुमान्भर्ता भविष्यति । गौर्युक्ता हर्षिता चोपा गृहे मुक्ता ददर्श वत् ॥ ४४
 आत्मना संगतं ज्ञात्वा तत्सखया चित्रलेखया । लिखितौ द्वौ चित्रपटादनिरुद्धौ समानयत् ॥ ४५
 कृष्णपौत्रं द्वारकातो वृद्धिवा पाणमन्त्रिणः । कुम्भाण्डस्यानिरुद्धोऽगाद्रास्य तुपया सह ॥ ४६

* ' च प्रजयन्त ' इति च. पुस्तकटिप्पनीस्तः पाठः । * धनुषिऽन्तर्गतो प्रन्धयपुस्तके नास्ति ।

१ क. ख. ग. ट. य. नमस्कृत । २ क. ख. ड. च. गोविन्दोऽथ । ३ ख. घ. ड. च. ' नि पद्य ' । ४ क. घ.
 ग. ड. च. ' लभन्ता ' । ५ ट. य. ६ क. ट. च. ' के हरिः कुजम् ' । ७ घ. नमस्तथा । ८ घ. य. ९ ग. ' गरी-
 धिने ' । ८. सांदीपनाय । १० च चन्द्राग्र । ११ ट. नक्षत्रि । १२ क. ख. घ. चक्रते । ग. ट. यज्ञते ।
 च. यज्ञते । १३ घ. ग. घ. निग्रयेन्तु । १४ घ. ड. च. ' म्प्यजन्वो ' । १५ ट. वं प्रोवा । १६ ग.
 घ. ड. ' म्नायूरध्वजपाततः ' । १७ क. ख. ग. ट. च. ' न्यवत् ' । १८ ड. ययौ । १९ क. ट. य. दृष्ट्वा वा
 य । २० घ. सुतपि । २१ क. घ. ट. च. ' दसं पुत्रं नरं ' । २२ क. ट. च. ' दृ च लज्जन् ' ।

वाणध्वजस्य संपातो रसिभिः स निवेदितः । अनिरुद्धस्य वाणेन युद्धमासीत्सुदारुणम् ॥ ४७
 श्रुत्वा तु नारदात्कृष्णः प्रपुम्नवलभद्रवान् । गरुडस्योऽथ जित्वाऽग्रीञ्जवरं माहेश्वरं तथा ॥ ४८
 हरिशंकरयोर्युद्धं बभूवाथ शराभारि । नैन्दिविनायकस्तन्दमुख्यास्ताक्ष्यादिभिर्निताः ॥ ४९
 जृम्भिते शंकरे सुप्ते जृम्भणास्त्रेण विष्णुना । लिङ्गं सहस्रं बाहूनां रुद्रेणाभयमर्पितम् ॥ ५०
 विष्णुना जीवितो याणो द्विबाहुः प्राप्रवीच्छिवम् ॥ ५१

कृष्ण उवाच—

त्वया यदभयं दत्तं वाणस्यास्य मयाऽपि तद् । आचयोर्नास्ति भेदो वै भेदी नरकमाप्नुयाद् ॥

अग्रिवाच—

शियाद्यैः पुनितो विष्णुः सानिरुद्ध उपादियुक् । द्वारकां तु गतो रेमे उग्रसेनादियादयैः ॥ ५३
 अनिरुद्धात्मजो बभूवो पार्कण्डेयात्तु सर्ववित् । वलभद्रः प्रलम्बप्रो यमुनाकर्षणोऽभवत् ॥ ५४
 द्विविदस्य कर्पेर्भेत्ता कौरवोन्मादनाशनः । हरी रेमेऽनेकमूर्ती रविमण्वादिभिरीश्वरः ॥ ५५
 पुनानुत्पादयामास त्वसंरुपातान्स यादवान्+ । हरिवंशं पठेयस्तु मातृकामो हरिं व्रजेत् ॥ ५६

इलादिमहापुराण आग्नेये हरिवंशे द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

आदितः श्लोकानां समग्रद्वयः—३२४

अथ त्रयोदशोऽध्यायः ।

भारताख्यानम् ।

अग्रिवाच—

भारतं संप्रवक्ष्यामि कृष्णमाहात्म्यलक्षणम् । भूपारमहरद्विष्णुनिमित्तीकृत्य पाण्डवान् ॥ १
 विष्णुनाभ्यञ्जनो ब्रह्मा ब्रह्मणुभोऽन्निरश्नितः । सोमः सोमाश्चुपस्तस्मादैल आसीत्पुनरवाः ॥ २
 तस्मादायुस्ततो राजा नहुषोऽतो ययातिकः । ततः पुरुस्तस्य वंशे भरतोऽथ नृपः कुरुः ॥ ३
 तद्वंशे शतनुस्तस्माद्रीषो गद्रासुतोऽनुजौ । चित्राङ्गदो विचित्रश्च सत्यवत्यां च शतनौ ॥ ४
 स्वर्गे गते शतनौ च भीष्मो भार्याविवाहितः । अपालयद्वातुराज्यं वाल्मिश्रिवाहदो हतः ॥ ५
 अचित्राङ्गदेन, द्वे कन्ये काशिराजस्य चाम्बिका । अम्बालिका च भीष्मेण आनीते विजितारिणा ॥ ६
 भार्ये विचित्रवीर्यस्य यक्षमभा ॥ दिवं गतः । सत्यवत्यो ब्रुवयतादम्बिकायां नृपोऽभवत् ॥ ७
 धृतराष्ट्रोऽम्बालिकायां पाण्डुश्च व्यासतः सुतः । गान्धार्वा धृतराष्ट्राच्च दुर्योधनमुखं शतम् ॥ ८
 श्वश्रुश्चाथमपदे भार्यायोर्मादयो भृत्यतः । ऋषिशापाचतो र्षोत्कुन्त्यां पाण्डोर्युधिष्ठिरः ॥ ९
 पाताद्रीपोऽर्जुनः शक्रान्मात्यामधिकुमारतः । नकुलः सहदेवश्च पाण्डुर्माद्रीयुतो मृतः ॥ १०
 कर्णः कुन्त्यां द्वि कन्यायां जातो दुर्योधनाश्रितः । कुरुपाण्डवयोर्वैरं दैवयोगाद्बभूव ह ॥ ११
 दुर्योधनो जनुगृहे पाण्डवानदहत्कुपीः । दग्धागाराद्दिनिष्कान्ता यातृपक्षास्तु पाण्डवाः ॥ १२

+ च १ श्लो द्वादशपुत्रकृत्यलवाभाधेतयैः । * चित्राङ्गदार्ध्वेन कन्येर्भेज हत इत्यर्थः । + पाण्डुमृत इत्यर्थः ।

१ क. ह. प. मन्दी विनायकः सन्दर्भकृतम् । २ क. ख. घ. च गते । ३ क. ह. च. 'यतिनिम्नम् ।
 ४ क. घ. ग. द. च. 'दो भवतो । ५ घ. 'साऽम्बयु' । ६ क. 'शापतो मृ' । घ. ग. 'सत्य सन्मृतिः । ७ क.
 द. च. 'शमृतो नृप । क' ।

(भारताख्यानं कुरुपाण्डवसङ्ग्रामवर्णनम्)

ततस्त एकचक्रायां ब्राह्मणस्य निवेशने । शुनिवेशः स्यवाः सर्वे निहत्य वकराक्षसम् ॥ १३

ययुः पाञ्चालविषयं द्रौपद्यास्ते स्वयंवरे । संप्राप्ता बहुवेपेण द्रौपदी पञ्चर्षोण्डवैः ॥ १४

अर्धराज्यं पुनः प्राप्ता ज्ञाता दुर्योधनादिभिः । गाण्डीवं च घनुर्दिन्य पावकाद्रथमुत्तमम् ॥ १५

सारथिं चार्जुनः संख्ये कृष्णयक्ष्म्यसायकान् । ब्रह्मास्त्रादींस्तथा द्रोणात्सर्वे सर्वविशारदाः ॥ १६

कृष्णेन सोऽर्जुनो बद्धिं स्वाण्डवे समर्पयत् । इन्द्रवृष्टिं वारयंश्च शैरवन्धेन पाण्डवः ॥ १७

जिता दिशः पाण्डवैस्तु राज्यं चक्रे युधिष्ठिरः । बहुस्वर्णं राजमूर्धं, न सेहे तत्सुयोधनः ॥ १८

आत्रा दुःशासनेनोक्तः कर्णेन प्राप्तभूतिना । घूतकार्ये शकुनिना घूतेन स युधिष्ठिरम् ॥ १९

अजयत्तस्य राज्यं च सभास्थो मायया हसन् । जितो युधिष्ठिरो भ्रातृयुक्तधारण्यकं ययौ ॥ २०

वने द्वादश वर्षाणि प्रतिज्ञातानि सोऽनयत् । अष्टाशीविसहस्राणि भोजयन्पूर्ववद्विजान् ॥ २१

सधौम्यो द्रौपदीपटुस्ततः प्रागाद्विराटकम् । कञ्चो द्वित्रो ह्यविज्ञातो राजा भीमोऽथ सृष्टकृत् ॥ २२

बृहन्नडाऽर्जुनो, भार्या सैरन्ध्री, यमजौ तथा । अन्यनाम्ना, भीमतेनः कीचकं चावपीत्रिधिः ॥ २३

द्रौपदीं हर्तुकामं तमर्जुनश्चानयत्कुर्वन् । कुर्वतो गोत्रहर्दीश्च तैर्ज्ञाताः पाण्डवा अथ ॥ २४

सुभद्रा कृष्णभगिनी अर्जुनात्समजीजनत् । अभिमन्युं ददौ तस्मै विराटश्चोत्तरां सुताम् ॥ २५

तप्ताक्षौहिणीश्च आसीद्धर्मराजो रणाय सः । कृष्णो वृक्षोऽन्नवीहृत्वा दुर्योधनममर्पणम् ॥ २६

एकादशाक्षौहिणींश्च नृपं दुर्योधनं तदा । युधिष्ठिराचार्यराज्यं देहि ग्रामांश्च पञ्च वा ॥ २७

युध्यस्व वा, वचः धृत्वा कृष्णमाह सुयोधनः । २७

सुयोधन उवाच—

भूसूच्यग्रं न दास्यामि योत्स्ये संग्रहणोद्यतः ॥ २८

अग्निरुवाच—

विश्वरूपं दर्शयित्वा अधृष्यं चिदुराचितः । प्रागाद्युधिष्ठिरं प्राह योषधैर्न सुयोधनम् ॥ २९

इत्यादिब्रह्मपुराण आग्नेये आग्निर्षवीविजारातात्यायनं नाम त्रयोऽशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—३५३

अथ चतुर्दशोऽध्यायः ।

भारताख्यानं कुरुपाण्डवसङ्ग्रामवर्णनम् ।

अग्निरुवाच—

यौधिष्ठिरी दीर्योपनी कुरुक्षेत्रं ययौ चमूः । भीष्मद्रोणादिकान्दृष्ट्वा नायुध्यत गुह्मनिवि ॥ १

पार्थं पुनाच भगवानशोच्या भीष्ममुख्यकाः । शरीराणि विनाशनीनि च शरीरी विनश्यति ॥ २

अयमात्मा परं ब्रह्म अहं ब्रह्मास्मि विद्धि तम् । सिध्यसिद्धयेः समो योगी राजधर्मं नृपालय ॥ ३

कृष्णोक्तोऽयार्जुनोऽमुष्यद्रथस्थो नावशब्दवान् । भीष्मः सेनापतिरभूद्वाही दीर्योपने बंधे ॥ ४

१ ख. य. घ. 'तस्तु ए' । २ ख. घ. द. बाहुवेपेन । ग. बाहुवेपेन । च. बहुवेपेन । ३ क. द्रौपदी । ४ क. पाण्डवाः । ५ ख. घ. उक्तः । ६ घ. नागविजाराताः । ७ ख. य. घ. उरवर्षेण । ८ द. य. इन्द्रघन । ९ क. ग. द. य. 'आवर्षाक' । १० क. द. च. विरुत्तान्वितः । ११ क. द. घ. ए ।

पाण्डवानां शिखण्डी च तथोर्युद्धं बभूव ह । धार्तराष्ट्राः पाण्डवाश्च जमुर्गुह्ये सभीप्सवः ॥ ५
 धार्तराष्ट्राञ्जिशखण्ड्याद्याः पाण्डवा जमुराहवे । देवासुरसमं युद्धं कुरुपाण्डवसेनयोः ॥ ६
 बभूव खस्थदेवानां पश्यतो भीतिवर्धनम् । भीष्मोऽञ्जैः पाण्डव सैन्यं दशज्ञोभिर्न्यपातयत् ॥ ७
 दशमे अर्जुनो चाणैर्भीष्मं वीरं चर्षत् ह । शिखण्डी वृषदोक्तोऽर्जुनवर्षं जलदो यथा ॥ ८
 हस्त्यश्वरथपादातमन्योन्पात्तनिपातितम् । भीष्मः स्वच्छन्दमृत्युश्च युद्धमार्गं प्रदर्शय च ॥ ९
 वसूक्तो वसुलोकाय शरशरपागतः स्थितः । उचरायणमीक्ष्य व्यापन्विष्णु स्तुरान्स्थितः ॥ १०
 दुर्योधने तु शोकात्तं द्रोणः सेनापतिस्त्वभूत् । पाण्डवे हर्षिते सैन्ये घृष्टपुञ्जधमूषति ॥ ११
 तथोर्युद्धं बभूवोऽप्यमराष्ट्रविषवर्धनम् । विराटद्रुपदायाश्च निमग्ना द्रोणसागरे ॥ १२
 दौर्योधनी महासेना हस्त्यश्वरथपत्तिनी । घृष्टपुञ्जादि पतिता द्रोणः काल इतोऽऽवधी ॥ १३
 हतोऽश्वत्थामा वैस्पुक्ते द्रोणः शैलानि चात्यजत् । घृष्टपुञ्जशराक्रान्तः पतितः स महीतले ॥ १४
 पञ्चमेऽहनि दुर्योधः सर्वशस्त्र प्रमथ्य च । दुर्योधने तु शोकात्तं कर्णः सेनापतिस्त्वभूत् ॥ १५
 अर्जुनः पाण्डवानां च तथोर्युद्धं बभूव ह । शस्त्राश्लिख महारौद्र देवासुररणोपमम् ॥ १६
 कर्णार्जुनाख्ये सङ्ग्रामे कर्णोऽरीनवधीच्छरैः । द्वितीयेऽहनि कर्णस्तु अर्जुनेन निपातितः ॥ १७
 शल्यो दिनार्थं युयुधे कवचीत् युधिष्ठिरः । युयुधे भीमसेनेन हतसैन्यः सुयोधनः ॥ १८
 वदून्हत्वा नरादीश्च भीमसेनमथोऽऽद्रवत् । गदया महरन्त तु भीमस्तु तु व्यपातयत् ॥ १९
 गदयाऽर्धानुनास्तस्य तस्मिन्नष्टादशेऽहनि । रार्जो मुष्ण च बलं पाण्डवानां न्यपातयत् ॥ २०
 अज्ञाहिणीप्रमाणं तु अश्वत्थामा महाबलः । द्रौपदेयांश्च पाञ्चालान्घृष्टपुञ्जं च सोऽवधीत् ॥ २१
 पुत्रहीना द्रौपदी तां रुदतीमर्जुनस्ततः । शिरोमणिं तु जग्राह ऐषीकास्त्रेण तस्य च ॥ २२
 अश्वत्थामास्त्रनिर्गन्धं जीवयामास वै हरिः । उचरायास्ततो गर्भं स परीक्षितभूजपः ॥ २३
 कृतयर्मा कृपो द्रौणिस्त्रयोऽमुक्तास्ततो रणात् । पाण्डवाः सात्यकिः कृष्णः सप्त श्रमुक्ता न चापं
 स्त्रियश्चाऽऽर्ताः समाश्वास्य भीमाद्यैः स युधिष्ठिरः । सस्कृत्य महान्वीरान्दत्तोदकधनादिकम् ।
 भीष्माच्छान्तनवाच्छ्रुत्वा धर्मान्सर्वाश्च शान्तिदान् । राजधर्मोपलक्षधर्मोद्दानधर्माजृपोऽभवत् ।
 अश्वमेधे ददौ दानं ब्राह्मणेभ्योऽरिमर्दनः । श्रुत्वाऽर्जुनान्वीरसत्त्वयं यादवानां च सक्षयम् ॥ २४
 राज्ये परीक्षितं स्थाप्य सानुनः स्वर्गमोक्षवान् ॥ २५

इत्यादिमहापुराण आश्रये भारताख्यान नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३८०

• दुर्योधनपत्नीयाख्या रणन्मुक्ता पाण्डवपत्नीयाश्च सप्तत्यथ ।

(पाण्डवस्वर्गरोहणवर्णनं बुद्धावतारवर्णनं च)

अथ षष्ठश्लोऽध्यायः ।

पाण्डवस्वर्गरोहणवर्णनम् ।

अग्निस्वाच—

अयुधिष्ठिरे तु राज्यस्ये आश्रयादाश्रयान्तरम् । वृत्रराष्ट्रो वनमगाद्धान्वारी च पृथा द्विज ॥ १
 त्रिपुरस्त्वग्निना दग्धो वनजेन दिवं गतः । एवं निष्पुभुवो भारमहरदानवादिकम् ॥ २
 धर्मोपाधर्मनाशाय निमित्तीकृत्य पाण्डवान् । स विष्वक्त्रापण्याजेन मुमलेनाहैरत्कुलम् ॥ ३
 यादवानां भारकरं, वस्रं राज्येऽप्येचयत् । देवादेशात्मभासे स देहं त्यक्त्वा स्वयं हरिः ॥ ४
 इन्द्रलोके ब्रह्मलोके पूज्यते स्वैर्गवासिभिः । बलप्रदोऽनन्तमूर्तिः पातोलस्वर्गपीयिवान् ॥ ५
 अविनाशी हरिर्देवो ध्यानिभिर्यज्य एव सः । विना तं द्वारकास्थानं श्लाघयामास सागरः ॥ ६
 संस्कृत्य यादवान्पार्थो दत्तोदकधनादिकः । स्त्रियोऽष्टावक्रशापेन भार्या विष्णोश्च याः स्थिताः
 पुनस्तच्छापतो नीता योषालैर्लग्नायुधैः । अर्जुनं हि विरस्कृत्य, पार्थः शोकं चकार ह ॥ ८
 व्यासेनाऽऽश्वसितो मेने बलं मे कृष्णसंनिधौ । इस्तिनापुस्मागत्य पार्थः सर्वं न्यवेदयत् ॥ ९
 युधिष्ठिरार्थं सभ्रात्रे पालकाय वृथा तदा । तद्भुक्तानि चास्त्राणि स रथस्थे च वाजिनः ॥ १०
 विना कृष्णेन तन्मष्टुं दानमश्रोत्रिये यथा । तच्छ्रुत्वा धर्मराजस्तु राज्ये स्थाप्य परीक्षितम् ॥ ११
 प्रैस्थानं प्रस्थितो धीमान्द्रौपया भ्रातृभिः सह । संसारीनित्यतां ज्ञात्वा नपन्नदृष्टं हरेः ॥ १२
 महापथे तु पतिता द्रौपदी सहदेवकः । नकुलः फाल्गुनो भीमो राजा शोकपरायणः ॥ १३
 इन्द्रानीतरथाढः सानुजः स्वर्गमाप्तवान् । दृष्ट्वा दुर्योधनादींश्च वामुदेवं च हपितः ॥ १४
 एतत्ते भारतं मोक्तं यः पठेत्स दिवं व्रजेत् ॥ १५

इत्यग्निविराट्पाठान् आग्नेये पाण्डवप्रस्थानविकर्तृवर्णनं दानं पञ्चश्लोऽध्यायः ॥ १५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३९५

अथ षष्ठश्लोऽध्यायः ।

बुद्धावतारवर्णनम् ।

अग्निस्वाच—

वक्ष्ये बुद्धावतारं च पठतः शृण्वतोऽर्षदम् । पुरा दे(दै)वामुदे युदे दैत्यदेवाः पराजिताः ॥ १
 रक्ष रक्षेति शरणं वदन्तो जग्मुर्भीश्वरम् । मायामोहस्वरूपोऽसौ बुद्धोऽद्वनमुतोऽभवत् ॥ २
 मोहयामास दैत्यास्तांस्त्वाजिता वेदधर्मकम् । ते च बौद्धा बभूवुर्हि तेभ्योऽन्ये वेदवर्जिताः ॥ ३

* नारतावनादयानं त्वतीतानन्तराध्यायान्तिमश्लोकादतीतान्पान एव कल्पयितुमिति ज्ञायते । परं य पाण्डवोर्व
 प्रस्थानिकं कृतं पुनर्विचरं च न्यायानुसारं चानतिरतो नायमध्यायः पुनश्चतुर्थः ।

१ अ. द. च. 'प्रनायान्ता' । २ अ. द. च. 'हवाहु' । ३ अ. ग. 'स्वामय' । ४ अ. 'देवतास्वयं' । ५ अ.
 'ना तदाह' । ६ अ. च. 'तंष्ट्याहु' । ७ अ. 'च स त्र' । ८. 'च सद्भवे' । ९ अ. दान 'वाधे' । १० ग. 'प्रस्थान' ।
 १० अ. 'स्थानम्' । ११ अ. ग. 'रानन्तया' ।

[अर्थादितः सोऽभयत्पयादाईतानरुरोत्परान् । परं पापव्दिनो ज्ञाता वेदधर्मादिवर्जितः ॥ ४]
 नरकाई कर्म चक्षुर्ग्रीहीष्यन्त्येवमादापि । सर्वे कलिपुमान्ते तु भविष्यन्ति च संकराः ॥ ५
 दस्यवः शीलहीनाश्च वेदो वाजसनेयकः । दश पञ्च च श्रोता वै प्रमाणेन भविष्यति(?) ॥ ६
 धर्मकञ्चुकसंवीता अपर्मरुचयस्तया । गानुपान्भस्यविष्यन्ति म्लेच्छाः पाधिवरुषिणः ॥ ७
 कल्की विष्णुपञ्चःपुत्रो गान्धर्वस्त्यपुनरोदितः । वैत्तादविष्यति म्लेच्छान्गृहीतासुः कृतायुधम् ॥ ८
 स्यापविष्यति मर्यादां चानुर्वर्षे यैयोचितम् । आश्रमेषु च सर्वेषु प्रजाः सद्धर्मवर्त्मनि ॥ ९
 कलिकरूप परित्यज्य हरिः स्वर्गं गमिष्यति । वतः कृतयुगं नाम पुरावत्संभविष्यति ॥ १०
 वर्णाश्रमाश्च धर्मेषु स्वेषु स्थास्यन्ति सत्तम । एवं सर्वेषु कल्येपु सर्वमन्वन्तरेषु च ॥ ११
 भवतारा अस्तंख्याता अतीतानामतादयः । विष्णोर्दृष्टावर्मासाश्वान्यः पठेच्छृणुपाश्रयः ॥ १२
 सोऽवाप्तकामो विमलः सकुलः स्वर्गमाप्नुवात् । धर्माधर्मन्यवस्थानपेरं वै कुर्वते हरिः ॥ १३
 अवर्तीर्णः स जगतः सर्गादेः कारणं हरिः ॥ १४

इन्द्रादिमाधुराण्ये आश्रमे बुद्धवत्तारकर्मनं नाम धोवशोऽध्याय ॥ १५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४०९

महत्सर्गोऽध्यायः ।

जगत्सर्गवर्णनम् ।

अभिरुचाच्च—

जगत्सर्गादिकां कीदा विष्णोर्वैष्णवेऽधुना शृणु । स्वर्गादिकृतस्य स्वर्गादिः सुखादिः सगुणोऽगुणः
 श्रेष्ठाव्यक्तं संदग्नेऽभून्न स राशिदिनादिकम् । गर्हतिः पुरुषं विष्णुं मविष्णुसाभयत्ततः ॥ २
 सर्गकाले महत्तत्त्वमर्कारस्ततोऽभवत् । वैकारिकस्तैवसश्च भूतादियैव तामसः ॥ ३
 अर्हकाराः उन्मत्तमात्रमाकाशमभवत्ततः । स्वर्गमात्रोऽनिलस्तस्माद्रूपमात्रोऽनलस्ततः ॥ ४
 रसमात्रा आप इतो गन्धमात्रा धीरिष्यभूत् । अर्हकाराचापसाशु तैजसान्दीन्द्रियाणि च ॥ ५
 वैकारिका दश देवा मन एकादशेन्द्रियम् । ततः स्वयभूर्मगवान्सिस्तुर्विविधाः प्रजाः ॥ ६
 अप एव ससर्जोऽऽदौ तासु वीर्यमवाञ्जत् । आपो नारा इति प्रोक्ता आपो वै नरसूनुवः ॥ ७
 अयनं तस्य ताः पूर्वै तेन नारायणः स्मृतः । हिरण्यवर्णमभवत्तदण्डमुदकेनयम् ॥ ८
 तस्मिञ्जाते स्वयं ब्रह्मा स्वयंभूतिरिति नः श्रुतम् । हिरण्यवर्णो भगवानुपित्या परिवत्सरम् ॥ ९
 तदण्डमकरोद्द्विधं दिवं सुरमयापि च । तयोः शकलयोर्मध्य आकाशममृजत्प्रभुः ॥ १०

* पञ्चविंशतितमं य पुराणे नास्ति । * इत आरभ्याऽऽध्यायपरिसमाप्तिपर्यन्ता श्लोकं महाभारतान्तर्गतहरि-
 वंशपरिष्ठातीयाध्यायस्य उद्गृह्यते इति कथ्यते श्रोत्रमन्त्रास्य उक्तं यत्र पाठस्तस्मात् ।

१ क द च 'म्लेच्छयोः' । २ ग 'शान्तं वै प्रायेणैव यः' । ३ क 'उत्पदे' । ४ च 'दा भविष्यति' । ५ क 'तैर्धर्मैश्च स
 गतः' । ६ क 'य ग. द न. जगत्सादिनी' । ७ क 'द. न. मया न्ययः' । ८ ग 'सदृशमे' । ९ ग 'कृतिः पुण्यो
 विष्णुः' । १० क 'च य मही स्मृतः' । ११ क 'पूर्व' ।

(स्वायंभुवमनुवंशवर्णनम्)

अप्सु पारिप्लवां पृथ्वां दिशश्च दशधा दधे । तत्र कालं मनो वाचं कामं क्रोधययो रतिम् ॥ ११
 ससर्जं सृष्टिं तद्रूपां स्रष्टुमिच्छन्मजापतिः । विद्युतोऽशनिमेधांश्च रोहितेन्द्रधनूंषि च ॥ १२
 वर्षासि च ससर्जाऽऽदौ पर्जन्यं चाथ वक्त्रतः । ऋचो यजूंषि सामानि निर्ममे यज्ञसिद्धये ॥ १३
 साध्यास्तैरयज्ञन्देवान्मृतमुञ्चानचं भुजात् । सनत्कुमारं रुद्रं च ससर्जं क्रोधसंभरम् ॥ १४
 मरीचिष्यश्चरित्सं पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् । वसिष्ठं मानसान्सप्त ब्रह्मणानिति निश्चितम् ॥ १५
 सप्तैते जनयन्ति स्म भजा रुद्राश्च सत्तम । द्विधा कृत्वाऽऽत्मनो देहमर्धेन पुरुषोऽभवत् ॥ १६
 अर्धेन नारी तस्यां स ब्रह्मा वै चासृजन्त्यजाः ॥ १७

इत्यादिमहापुराण आग्नेये जगत्सर्गवर्णनं नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यष्टाः—४२६

अथाष्टादशोऽध्यायः ।

स्वायंभुवमनुवंशवर्णनम् ।

अग्निवशाच—

*मियव्रतोत्तानपादौ मनोः स्वायंभुनात्सुतौ । अजीजनत्सुतां रम्पां शैतक्ष्णा तपोन्विता ॥ १
 काम्या कर्दमकम्पाऽतः सन्नादकुसिर्विरादप्रभुः । सुरुच्यामुत्तमो जज्ञे पुत्र वत्तानपादतः ॥ २
 सुनीत्यां च भुवः पुत्रस्तपस्तेषु सुकीर्तये । ध्रुवो वर्षसहस्राणि श्रीणि दिव्यानि हे मुने ॥ ३
 तस्मै प्रीतो हरिः मादाम्युन्यग्रे स्थानकं स्थिरम् । श्लोकं पपाव युञ्जना वृद्धिं दृष्ट्वा स तस्य च ४
 अहोऽस्य उपसौ वीर्यमहो श्रुतपहोऽद्भुतम् । यमय पुरतः कृत्वा भुवं सत्प्रपयः स्थिताः ॥ ५
 तस्मोऽब्रुवद्धिश्च भवपथं ह्रवाच्छम्भुर्व्यजापतं । हृद्देशाच स मुच्याया पञ्च पुषानकल्पपान् ॥ ६
 रिपुं रिपुंजयं पुंष्यं वृकसं वृकतेजसम् । रिपोराच बृहती चाशुपं सर्वतेजसम् ॥ ७
 अजीजनत्पुष्करिणां वीरिण्यां चाशुषो यनुम् । [+पनोरजायन्त दश नद्वल्खायां सुतोत्तमाः]
 जैरुः पूरुः शतपुत्रस्तपस्वी सत्यवाक्कविः । अग्निपुत्रविर्वाश्च सुपुत्रर्धोविमन्युकः ॥ ९
 करोरजनयत्पुषान्पदापेयी महाप्रभान् । अर्द्धं सुमनसं स्वार्तिं क्रतुपङ्क्तिरसं गपम् ॥ १०
 अङ्गात्सुनीयापत्यं वै वेणमेकं न्यजायत । अरुत्तकः पापरतः स हवो मुनिभिः कुधैः ॥ ११
 प्रजार्यभृपयोऽधास्य ममभ्युर्दक्षिणं करम् । वेणस्य मथिते पाणौ संवभूव पृथुर्दपः ॥ १२
 तं दृष्ट्वा मुनयः प्राहुरेष वै मुदिताः भजाः । करिष्यति महातेजा यश्च माप्स्यते महत् ॥ १३
 स धन्वी कवची जातस्तेजसा निर्दहन्निव । पृथुर्वैण्यः भजाः सर्वा ररंश्च क्षत्रपूरजः ॥ १४

* जननविध्याः पूर्वाध्यायवद्बहुधा हरिवशात्प्रसङ्गवद्भाष्य एव । + यनुविद्वान्तर्गतो ग्रन्थः क. ख. घ. पुस्तकेषु नास्ति ।

१ क. 'न्यं वर्णयन्तः' । २ ख. 'सन्नादः' । ३ घ. 'जज्ञे' सप्त । ४ घ. 'महाप्रभ' इति । ५ घ. 'निश्चिताः' । ६ घ. 'कम्पा' । ७ घ. 'सत्तमः' । ८ क. ख. घ. 'ममानाऽतः' । ९ क. घ. 'स्वायिष्ठिं च भव्यं च पुं' । १० क. 'त. शिरोर' । घ. 'त. शिरोर' । ११ ख. घ. पुत्र । घ. रिपु । च. पुंष्य । १२ ख. घ. घ. वृकस । १३ क. कर्मणा । घ. वाक्परा । च. वारिण्या । १४ ख. वरु । १५ ख. पुः । १६ क. ख. 'रात्रिभ' । १७ ख. घ. 'व्यापिन' । १८ घ. 'क्षेत्रपू' ।

राजमूयाभिषिकानामाद्यः स पृथिवीपतिः । तस्माच्चैव समुत्पन्नौ निषुणौ मृतभागधौ ॥ १५
 तत्स्तोत्रं चक्रतुर्वीरौ, राजाऽभ्युज्जनरञ्जनात् । दुग्धा गीस्तेन संस्वार्थं मजानां जीवनाय च ॥ १६
 सह देवैर्मुनिगणैर्गन्धर्वैश्चाप्सरोवर्णैः । षिण्मृभिर्दानैः सर्वैर्वारुद्धिः पर्वतैर्नैः ॥ १७
 तेषु तेषु च पात्रेषु दुग्धमाना वसुंधरा । प्रादाद्यथेप्सितं क्षीरं तेन प्राणानधारयत् ॥ १८
 पृथोः पुत्रौ तु धर्मज्ञौ जज्ञातेऽन्तर्धिपालितौ । शिशुपिण्दनी द्विविधानमन्तर्धानाश्च जायत ॥ १९
 इविधाना[+त्पद्माग्रेषी विषणाऽज्जनयत्सुतान् । प्राचीनवर्हिषं शुक्रं गणं कृष्णं व्रजाजिनौ ॥ २०
 प्राचीनाग्रा । कुशास्तस्य पृथिव्यां यजतो यतः । प्राचीनवर्हिर्भगवा]न्महानासीत्यजापतिः ॥ २१
 सवर्णाऽऽधत्त सामुद्रीं दक्ष प्राचीनवर्हिषः । सर्वे भवेत्सो नाम धनुर्वेदस्य पारगाः ॥ २२
 अपृथग्धर्मचरणान्तेऽतप्यन्त महत्तपः । दश वर्षसहस्राणि समुद्रसलिलेशयाः ॥ २३
 मजापतिर्यं संप्राप्य जुष्टा विष्णोश्च निर्गताः । भूः खं व्याप्तं हि तरुभिस्तांस्तद्वत्तद्वत्तं ते ॥ २४
 मुखनाभिप्रकर्षा च हृष्टौ चाथ वृषस्यम् । उपगम्यान्नदीदेतात्राजा सोमः मजापतीन् ॥ २५
 कोपं यच्छत दास्यन्ति कन्यां चो मारिषां वराम् । वपस्विनो मुनेः कण्वोः प्रम्लोचायां मयैव च
 भविष्यं जानता सृष्टा भार्या वोऽस्तु कुलंकरी । अस्यामुत्पत्स्वते दक्षः [५ मजाः संवर्धयिष्यति
 मचेत्सस्ता जपहुर्दक्षोऽस्यां च ततोऽभवत् । अचरांश्च चरांश्चैव द्विपदोऽथ चतुष्पदः ॥ २८
 स सृष्टा मनसा दत्ता । पश्चादसृजत स्त्रियः । ददौ स दक्ष धर्माय कश्यपाय त्रयोदश ॥ २९
 सप्तविंशति(तिं) सोमाय चतस्रोऽरिष्टनेमिने । द्वे चैव बहुपुत्राय द्वे चैवाक्रिसे ह्येदात् ॥ ३०
 तामु देवाश्च नागाया मैथुनार्भनसा पुरा । वर्षसर्गं प्रवक्ष्यामि दक्षपत्नीषु धर्मतः ॥ ३१
 विन्वे देवास्तु विश्वायाः साध्या साध्यान्वजायत । मरुत्वत्या मरुत्वन्तो वसोस्तु वसवोऽभवत्
 भानोस्तु भानवः पुत्रा मुहूर्तास्तु मुहूर्तजाः । लम्बाया धर्मतो घोषो नागवीची च यामिजा ॥
 पृथिवीविपयं सर्वं मरुत्वत्यां व्यजायत । संकल्पायास्तु संकल्पा इन्दोर्नक्षत्रतः सुताः ॥ ३४
 आपो ध्रुवश्च सोमश्च धरश्चैवानिलोऽनलः । मरुत्पृथ्व भूमासथ वसवोऽष्टौ च नामतः ॥ ३५
 आपस्य पुत्रो वैतण्ड्यः श्रमः शान्तो मुनिस्तथा । ध्रुवस्य कालो लोकान्तो वर्चाः सोमस्य पै सुतः
 धरस्य पुत्रो द्रविणो हुतश्च्यवहस्तथा । मनोहरायाः शिशिरः प्राणोऽर्थं रमणस्तथा ॥ ३७
 पुरोनवोऽनिलस्याऽऽसीदविज्ञातोऽनलस्य च । अग्निपुत्रः कुमारश्च शरस्तम्वे व्यजायत ॥ ३८
 तस्य द्वाप्तो विशाखश्च नैममेयश्च पृष्ठतः । कृत्तिकातः कार्तिकेयो यतिः सनत्कुमारकः ॥ ३९
 मरुत्पृथादेवलो जज्ञे विश्वकर्मा भूमासतः । कर्ता शिल्पसहस्राणां त्रिदशानां च वैर्धकिः ॥ ४०
 मनुष्याथोपजीवन्ति शिखं वै भूषणादिकम् । सुरधी कश्यपाद्गुद्रानेकादश विजघृषी ॥ ४१
 महादेवमसादेन वपसा भाविता सती । अजैकपादाहिरुव्यस्त्वष्टा रुद्रश्च सत्तम ॥ ४२
 त्वष्टृर्धियोऽऽत्मजः श्रीमान्निधिरूपो महापन्नाः । हरश्च वज्ररूपश्च व्यम्बकश्चापराजितः ॥ ४३

• पुत्राविति ज्ञेयः । • धनुर्विद्वान्तोऽन्तो ग्रन्थः, पुस्तके नास्ति । + ख. पुस्तके धनुर्विद्वान्तोऽन्तो ग्रन्थो नास्ति ।

(कश्यपवंशवर्णनम्)

वृषाकपिश्च शंभुश्च कपर्दी रैवतस्तथा । मृगव्याघ्रश्च सर्पश्च कपाली दश चैककः ॥

४४

रुद्राणां च अतं लक्षं यैर्व्याप्तं सचरारचरम् ॥

४५

इत्यादिमहापुराण आग्नेये स्तवभुवमनुष्यवर्णन नामाष्टमोऽध्यायः ॥ १८ ॥

आदितः श्लोकानां सगण्यङ्काः—४७?

अथैकेनविंशोऽध्यायः ।

कश्यपवंशवर्णनम् ।

अधिकवाच—

कश्यपस्य वदे सर्गमदित्यादिषु द्वे पुने । चाक्षुषे तुपिता देवास्तेऽदित्यां कश्यपात्पुनः ॥ १
 आसन्विष्णुश्च शक्रश्च स्वष्टा धाता तथाऽवेषा । पूषा विवस्वान्तविता मित्रोऽथ वरुणो भगः ॥
 अंशुश्च द्वादशाऽऽदित्या आसन्वैवस्वतेऽन्तरे । अरिष्टनेमिपत्नीनामपत्नानीह पोदथ ॥ ३
 बहुपुत्रस्य विष्णुश्चतस्रो विपुतः स्मृताः । मत्स्यद्विरसजाः श्रेष्ठाः कृशाश्वस्य सुरायुधाः ॥ ४
 लदयास्तमने सूर्ये तद्वदेते युगे युगे । हिरण्यकशिपुर्दित्यां हिरण्याक्षश्च कश्यपात् ॥ ५
 सैहिका चाभनस्कन्या विप्रचित्तेः परिग्रहः । राहुमभृतवस्तस्यां सैहिकेया इति श्रुताः ॥ ६
 हिरण्यकशिपोः पुत्राश्चत्वारः प्रथितौजसः । अनुहादथ हादथ मृहादधातिवैष्णवः ॥ ७
 संहादथ चतुर्योऽभूज्जादपुत्रो हृदस्तथा । संह्रादपुत्र आयुष्माञ्छिविर्वाण्कल एव च ॥ ८
 [अविरोचनस्तु माहादिवर्लिर्ग्रे विरोचनात् ।] बलेः पुत्रशतं त्वासीद्वाणैर्येष्टं मशामुने ॥ ९
 पुराकल्पे हि याणेन मसाधोमापतिं त्रैभुम् । पार्श्वतो विहरिष्यामि इत्येवं प्राप्त ईश्वरात् ॥ १०
 हिरण्याक्षसुताः पञ्च शम्बरः शकुनिस्त्विति । द्विपूर्वा शेङ्करार्यश्च शतयासन्दनोः सुताः ॥ ११
 स्वर्मानोः सुमभा कन्या पुलोमस्तु सञ्जी स्मृता । उपदानवी हयशिरा शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी ॥ १२
 पुलोया कालका चैव वैश्वानरसुते उभे । कश्यपस्य तु भार्ये द्वे तयोः पुत्राश्च कोटयः ॥ १३
 महादस्य चतुष्कोट्यो निवातकवचाः कुले । ताम्रायाः पदसुताः स्पृथ काकी ह्येनी च भास्यपि
 शुधिका च शुचिग्रीवा ताम्ब्यः काकादयोऽभवन् । अन्वाशोष्ठाश्च ताम्राया अरुणो गरुडस्तथा ॥
 विनतायाः, सहस्रं तु सर्पाश्च सुरसामवाः । काद्रवेयाः सहस्रं तु शेषयामुकितस्रकाः ॥ १५
 दंष्ट्रिणः क्रोधवशगा धरायाः पक्षिणो जले । सुरभ्यां मोगहिष्यादि इरोत्पन्नास्तृणादयः ॥ १७
 खसायां पक्षरक्षांसि भुनेस्पर्सरसोऽभवन् । अरिष्टायास्तु गन्धर्वाः कश्यपादि स्थिरं वरम् ॥ १८
 एषां पुत्रादयोऽसंख्या देवैर्वै दानवा जिताः । दितिर्विनष्टपुत्रा वै तोषयामास कश्यपम् ॥ १९
 पुत्रमिन्द्रमहर्तारमिच्छती प्राप कश्यपात् । पादापसालनात्सुप्ता तस्या गर्भं जयान ह ॥ २०
 छिद्रमन्विष्य चेन्द्रस्तु ते देवा मरुतोऽभवन् । शक्रस्यैकोनपञ्चाशत्सहाया दीप्तवेजसः ॥ २१

+ अनुविद्वाभर्तव्यं श्रीकार्ष्णे क. ड. च. पुस्तकेषु नास्ति ।

एतत्सर्वं हरिर्वेद्या अभिपिच्य पृथुं नृपम् । ददौ क्रमेण राज्यानि अन्येषामधिपो हरिः ॥ २२
 द्विजापधीनां चन्द्रस्तु अपां तु वरुणो नृपः । राज्ञां वैश्ववणो राजा सूर्याणां विष्णुरीश्वरः ॥ २३
 वसूनां पावको राजा गरुतां वासवः प्रभुः । मन्वापतीनां दत्तोऽथ प्रह्लादो दानवाधिपः ॥ २४
 पितृणां च यमो राजा भूतोदीनां हरः प्रभुः । हिमवांश्चैव शैलानां नदीनां सागरः प्रभुः ॥ २५
 गन्धर्वाणां चित्ररथो नायानामथ वासुकिः । सर्पाणां वत्सको राजा गरुडः पक्षिणामथ ॥ २६
 ऐरावतो गजेन्द्राणां मोरुपोऽथ गन्धर्वः । भृगुणां यथार्द्धलः पुष्को वनस्पतीश्वरः ॥ २७
 उच्चैःश्रवास्तथाऽश्वानां सुधन्वा पूर्वपालकः । दक्षिणस्यां शङ्खपदः केतुमान्पालको जले ॥ २८
 हिरण्यरोमकः सौम्ये प्रतिसर्गोऽयमीरितः ॥ २९

इत्यादिमहापुराण आग्नेये प्रतिसर्गे कल्पवृक्षवर्णने नानैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५००

अथ विंशोऽध्यायः ।

जगत्सर्गवर्णनम् ।

अथिख्याच—

प्रथमो महतः सर्गो विज्ञेयो ब्रह्माणस्तु सः । तन्मात्राणां द्वितीयस्तु भूतसर्गो हि स स्मृतः ॥ १
 वैकारिकस्तृतीयस्तु सर्ग ऐन्द्रियकः स्मृतः । इत्येव शक्यतः सर्गः संभूतो बुद्धिपूर्वकः ॥ २
 मुख्यः सर्गश्चतुर्थस्तु मुख्यो वै स्थावराः स्मृताः । तिर्यक्स्त्रातास्तु यः प्रोक्तस्तैर्यग्योन्मत्ततः स्मृतः
 तथोर्ध्वस्रोतसां पष्ठो देवसर्गस्तु स स्मृतः । ततोऽर्ध्वस्रोतसां सर्गः सप्तमः स तु मानुषः ॥ ४
 अष्टमोऽनुग्रहः सर्गः सात्त्विकस्तामसश्च यः । पञ्चमे वैकुण्ठाः सर्गाः प्राकृताश्च प्रथमः स्मृताः ॥ ५
 प्राकृतो वैकुण्ठस्यैव कीमरौ नवमस्तथा । त्रैलोक्यतो नव सर्गास्तु जगतो मूढहेतवः ॥ ६
 ख्यात्याद्या दक्षकन्यास्तु भृगुवाद्या उपपेयिरे । नित्यो नैमिचिकः सर्गस्त्रिधाऽथ कथितो जनैः ७
 प्राकृतो, दैनंदिनीयादान्तरमलयादनु । जायन्ते यत्रानुदिने नित्यसर्गो हि स स्मृतः ॥ ८
 देवां धावाविधातारी भृगोः ख्यातिरसूयत । श्रियं च, पत्नी विष्णोर्पा स्तुता शक्रेण वृद्धये ॥
 पानुविपानुर्द्धा पुत्रा क्रमात्प्राप्तो मृकण्डुकः । मार्कण्डेयो मृकण्डोश्च जज्ञे पेदशिरास्ततः ॥ १०
 पार्श्वमासश्च संभूत्या मरीचिरभवेत्स्तुतः । स्मृत्यामन्त्रिरसः पुत्राः सिनीवाली कुहस्तथा ॥ ११
 राका पानुमतिशत्रेनसूयाऽप्यजीजनत् । सोमं दुर्वाससं पुत्रं दचाजेयं च योगिनम् ॥ १२
 श्रीत्यां पुलस्त्यभार्यापां दक्षोलिस्तुतोऽभवत् । संपायां पुलहाजातः सहिष्णुः सेवेपादिकः ॥
 संनत्यां च प्रतोरासन्नालसित्या महीजसः । अहृत्पुर्वमात्रास्ते ये हि पष्टिसहस्रिणः ॥ १४
 जनां पां च वसिष्ठाथ रौजा मात्रोर्ध्वबाहुकः । सपनधीनपः शुक्रः सुतपाः क्षत्र चर्पयः ॥ १५

• अथ विंशतिविंशति नाति ।

१ क. क. य. 'तानां च ह' । २ क. क. य. इत्येव । ३ ग. 'वयोवस्तु' । ४ क. य. 'चरितं' । ५ य. मद्राणो ।
 ६ क. य. 'या प्रह' । ७ क. य. उभयः । ८ क. य. मृकण्डकः । ९ क. य. मृकण्डाच । १० क. क. य. 'वसतः' । ११ क.
 क. य. 'पुत्रा' । १२ क. य. 'पर्वसादिकः' । १३ क. क. य. सवर्गा । १४ क. क. य. 'रौजा मात्रोर्ध्वबाहुकः' । १५ य.
 'मःपुः सु' ।

(विष्ण्वादिदेवतानां सामान्यपूजाविधानम्)

पावकः पवमानोऽभूच्छुचिः स्वाहाप्रितोऽभवत् । अग्निष्वात्ता वाहपदोऽनग्रयः साग्रयो यज्ञात् ॥
 पितृभ्यश्च स्वपायां च मेना वैधारिणीं सुते । हिंसा भार्या त्वधर्मस्य तयोर्जज्ञे तथाऽनृतम् ॥ १७
 कन्या च निकृतिस्ताभ्यां भयं नरकमेव च । माया च वेदना चैव मिथुनं त्वैदमेतयोः ॥ १८
 तयोर्जज्ञेऽथ वै माया मृत्युं भूतापहारिणम् । वेदना च सुतं चापि दुःखं जज्ञेऽथ रौरवात् ॥ १९
 मृत्योर्न्यायिजराशोकतृष्णाक्रोधाश्च जज्ञिरे । ब्रह्मणश्च रुद्रज्जातो रोदनाद्बुधनामकः ॥ २०
 भवं शर्ममेषेधानं तथा पशुवर्तिं द्विज । भीममुग्रं महादेवमुवाच स पितामहः ॥ २१
 दक्षकोपाच्च तद्भार्या देहं तत्याज सा सती । हिमवद्वहिता भूत्वा पत्नी शंभोरभूत्पुनः ॥ २२
 ऋषिभ्यो नारदाद्युक्ताः पूजाः स्नानादिपूर्विकाः । स्वायंभुवाद्यास्ताः कृत्वा विष्ण्वादेर्भु-
 क्तिमुक्तिगाः ॥ २३

इत्यग्निपुराण आग्नेये जगत्संगणनं नाम विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—५२३

अथैकविंशोऽध्यायः ।

विष्ण्वादिदेवतानां सामान्यपूजाविधानम् ।

नारद उवाच—

सामान्यपूजां विष्ण्वादेर्वक्ष्ये मन्त्रांश्च सर्वदान् । सप्तस्तपरिवाराय अच्युताय नमो यजेत् ॥ १
 धाम्ने विधाने गङ्गायै यमुनायै, निधी तथा । दाराभियं वास्तुनरं शक्तिं कूर्पमनन्तकम् ॥ २
 पृथिवीं धर्मकं ज्ञानं वैराग्यैश्वर्यमेव च । अघर्मादीन्कन्दनालपद्मकेसरकारिणाः ॥ ३
 ऋग्वेदायं कृतायं च सप्तवाद्यकार्दिमण्डलम् । विमलोत्कर्षिणीं ज्ञात्वा क्रिया योया च ता यजेत् ॥ ४
 मही सत्या तपेशा चानुग्रहाऽमलमूर्तिका । दुर्गा गिरं गणं क्षेत्रं वामुदेवादिकं यजेत् ॥ ५
 हृदयं च शिरश्चूडं वर्षं नेत्रमयात्रकम् । शङ्खं चक्रं गदां पद्मं धीवस्तं कौस्तुभं यजेत् ॥ ६
 वनमालां ध्रुवं पुष्टिं गङ्गां गुरुमर्चयेत् । इन्द्रमग्निं यमं रैतो जलं वायुं धनेश्वरम् ॥ ७
 ईशानं तमजं चाल्खं वाहनं कुमुदादिकम् । विष्वक्सेनं मण्डलादौ सिद्धिः पूजादिना भवेत् ॥ ८
 शिवपूजांश्च सामान्या पूर्वं नन्दिनमर्चयेत् । महाकालं यजेद्दुर्गां यमुनां च गणादिकम् ॥ ९
 गिरं ध्रुवं गुरुं वास्तुं श्वत्सादीन्यधर्मादिकम् । वामा ज्येष्ठा वैशा रौद्री काली कलविकारिणी ॥
 वलविकारिणी धापि वलप्रमथिनी क्रवात् । सर्वभूतदमनी च भेदनोन्मादिनी शिवा ॥ ११
 हां हुं हां शिवमूर्तेये सौङ्गवक्त्रं शिवं यजेत् । हां शिवाय हौमित्यादि हामीशानादिवक्त्रकम् ॥ १२
 ह्रीं गौरीं गं गणः शक्रमुखाश्चण्डो हृदादिकाः । ऋष्यात्सर्गार्चने मन्त्रा दण्डी पूज्यश्च पिङ्गलः ॥
 उच्चैःश्रवाश्चरुणश्च मभूतं विमलं यजेत् । सोमं संख्ये परमुखं स्कन्दायं धन्यतो यजेत् ॥ १४

* अत्र स. य. पुस्तकयोः “ शिवपूजकम् ” इत्यभिहितं वर्तते ।

१ य. “मित्रोऽन” । २ क. ह. च. चैवेतयोः । ३ स. य. हृदय । ४ क. ह. च. च मन्त्राय । ५ य. शिरः
 शूल । ६ क. क. च. राजवं । ७ क. ह. च. वास्तु । ८ क. उ. च. ततो । ९ क. ह. च. वासपि । १० क. ह. ग.
 च. मनोन्माती शिवालम् । ११ स. ग. साहं नरज । १२ क. य. क. च. साराय्यो परमुख ।

दीप्ता सूक्ष्मा जया भद्रा विभूतिर्विमला तथा । अमोघा विद्युता चैव पूज्याऽथो सर्वतोमुखी ।
 अर्कासनं हि हं खं खं सोत्कायेति च मूर्तिकम् । हां हीं सः सूर्याय नम आ नमो हृदयाय न
 अर्काय शिरसे तद्गद्गदीर्घाश्रयवायुगान् । भूर्भुवः स्वरे ज्वालनी शिखा हूं कवचं स्मृतम् ॥ १ ॥
 भां नेत्रं रस्तथाऽर्कास्त्रं रात्री शक्तिर निःस्वका । सोमोऽश्वारकोऽथ बुधो जीवः शुक्रः शनिः क्रमा
 राहुः केतुस्तेजश्चण्डः संशेषादथ पूजनम् । आसनं मूर्तयो मूलं हृदायं परिचारकः ॥ २ ॥
 विष्ण्वासनं विष्णुमूर्ते रां श्रीं श्रीं श्रीपरो हरिः । ह्रीं सर्वमूर्तिमन्त्रोऽयमिति त्रैलोक्यमोहेनः ॥ ३ ॥
 क्लीं हृषीकेशो हूं विष्णुः स्वरैर्दांघ्रैर्हृदादिकम् । समस्तैः पञ्चमी पूजा सङ्घमादौ जपादिदा ॥ ४ ॥
 चक्रं गदां कर्माच्छहं मुसलं खेदमशार्कम् । पाश्चाङ्मुखौ च श्रीवत्सं कौस्तुभं वनमालया ॥ ५ ॥
 श्रीं श्रीर्वाहलक्ष्मीस्ताक्ष्यो गुरुनिन्द्रादयोऽर्चनम् । सरस्वत्यासनं मूर्तिं रौं हीं देवी सरस्वती २
 हृदाया लक्ष्मीर्देवा च कला तुष्टिश्च पुष्टिका । गौरी ममा मतिर्दुर्गा गणो गुरुश्च क्षेत्रपः ॥ ६ ॥
 तथा गंगणपतये च ह्रीं गौर्वै च श्रीं धियै । ह्रीं त्वरितायै ऐं क्लीं सौं त्रिपुरा चतुर्ध्वस्ता नमोन्तका
 मणवाद्याश्च नामाद्यमक्षरं बिन्दुसंपुनम् । ॐ युक्ता वा सर्ववन्त्राः पूजाज्जपतः स्मृताः ॥ ७ ॥
 होमस्तिरघृताद्यैश्च धर्मकामार्थमोक्षदाः । पूजामन्त्रान्पठेद्यस्तु भुक्तभोगो दिवं व्रजेत् ॥ ८ ॥

इत्यारिमाहापुराण आग्नेये विष्ण्वादिदेवतासामान्यपूजाविधानवर्णनं नामैकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

आदितः श्लोकानां समस्यद्वाः—५५०

अथ द्वाविंशोऽध्यायः ।

पूजाधिकारार्थं सामान्यः ज्ञानविधिः ।

नारद उवाच—

पश्ये ज्ञानं क्रियाचर्यं नृसिंहेन तु मृत्तिकाम् । [अष्टहीत्वा तां द्विधा कृत्वा धूलं ज्ञानमपैकपां
 निपत्रयाऽऽधम्य विन्ध्यस्य सिंहेन कृतरक्तकः । विधिक्षाने ततः] कुर्वात्प्रमाणायामपुरःसरम् ॥
 हृदि ध्यापन्ह्रिं देवं मयेणाष्टाक्षरेण हि । त्रिधा पाणिजले मृत्तां दिग्यन्धं सिंहनम्रतः ॥
 पामुदेवमनस्येन तीर्थं संकल्प्य चाऽऽलभेत् । गात्रं वेदादिमन्त्रैश्च संमार्ज्याऽऽराध्यमूर्तिगम् ॥
 स्मृत्वाऽप्यमर्षं वस्त्रं परिणाय समाचरेत् । विन्ध्यस्य मर्षजिर्वाज्यं पाणिस्थं जलमेव च ॥
 नारायणेन संपश्य वायुमाश्राय चोत्सृजेत् । जलं ध्यापन्ह्रिं यथादत्त्वाऽर्घ्यं द्वादशाक्षरम् ॥
 नारत्याऽप्योन्मक्तिरस्य योगपीठादितः क्रमात् । मन्त्रान्द्विस्त्राक्षरपर्यन्ताष्टपीन्पितृगणानपि

• य. पुस्तकं नृस्ये नास्ति ।

१ क. व. व. अमोघा । २ य. "वायुस्य" । ३ क. व. निर्मला । घ. निष्पृभा । ४ क. व. व. परिवारिक
 व. परिचरकः । ५ क. व. "हृदय" । श्री । ६ क. व. य. "मातृश्रवणं" । ७ क. व. य. उग्रगार्हकम् । ८ य. मनःप्र
 ९ क. "वा । विष्णुवाऽऽध" । १० क. घ. य. क. य. "नृसिंहेन न" । ११ क. घ. य. घ. "दिना मन्त्रैः संमार्ज्यां
 १२ (५५०) । १३ य. "नृसिंहेन न" ।

(आदिमूर्त्तादिस्तमानः पूजाविधिः)

मनुष्यान्सर्वभूतानि स्थावरान्वाग्व्याऽऽचमेत् । न्यस्य चाऽऽत्मनि संहृत्य मन्त्रान्यागृहं व्रजेत् ॥
एवमन्वाप्तु पूजासु मूलाद्यैः स्नानमाचरेत् ॥

इत्यग्निपुराण आग्नेये सामान्यपूजाविधिर्नर्णनं नाम द्वारिच्छेऽध्यायः ॥ २२ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तषट्काः—५५९

अथ त्रयोविधोऽध्यायः ।

सामान्य आदिमूर्त्तादिदेवतानां पूजाविधिः ।

नारद उवाच—

वक्ष्ये पूजाविधिं विमो यं कृत्वा सर्वमाप्नुयात् । प्रक्षालित्वाहधिराचम्य वाग्वतः कृतरक्षणः ॥ १
प्राङ्मुखः स्वास्तिकं बद्ध्वा पश्चादपरमेव च । यन्वीजं नाभिमध्येस्थं धूम्रं चण्डानिलात्मकम् ॥ २
विश्लेषयेदशेषं तु ध्यापयन्कायास्तु कल्मषम् । शौं हृत्पद्मजमध्येस्थं वीजं तेजोनिधिं स्मरन् ॥ ३
अथोर्ध्वतिर्यगाभिस्तु ज्वालाभिः कल्मषं दहेत् । शशाङ्काकृतिवज्र्यायेदम्बरस्थं सुषाम्बुभिः ४
हृत्पद्मव्यापिभिर्देहं स्वकमोष्ठाचयेत्सुधीः । सुपुत्रायोनिमार्गेण सर्वनाडीविसर्पिभिः ॥ ५
शोधयित्वा न्यसेत्तत्रैव करशुद्धिमथास्त्रकम् । न्यापकं हस्तयोरादौ दक्षिणाङ्गमुत्तमोऽङ्गकम् ॥ ६
मूलं देहे द्वादशाङ्गं न्यसेत्तन्मूर्ध्निपदकक्षैः । हृदयं च शिरथैव शिखा वर्माश्लोचने ॥ ७
उदरं च तथा पृष्ठं बाहूकं जानुषादकम् । मुद्रां दत्त्वा स्मरेद्विष्णुं जप्त्वाऽष्टशतमर्थयेत् ॥ ८
यामे तु ऋग्वर्णनी न्यस्य पूजाद्रव्यं तु दक्षिणे । प्रक्षाल्यास्त्रेण चाध्वर्येऽथ गन्धपुष्पांश्चित्ते न्यसेत् ९
चैतन्यं सर्वगं ज्योतिरेल्लज्जतेन वारिणा । फटन्तेन तु संसिच्य हस्ते ध्यात्वा हरिं परम् ॥ १०
धर्मं ज्ञानं च वैराग्यमैश्वर्यं वद्विद्वद्भुक्तान् । अधर्मादीनि गात्राणि पूर्वोदौ योगीश्वरके ॥ ११
कर्म पीठे ह्यनन्तं च पदं सूर्यादिमण्डलम् । विमलाद्याः केसरस्थौ ग्रहाः कर्णिकसंस्थिताः ॥ १२
पूर्वं स्वहृदये ध्यात्वा आवासाच्चैव मण्डले । अधर्मं पापं तथाऽऽचार्यं मधुपर्कं पुनश्च तत् ॥ १३
ज्ञानं वस्त्रोपवीतं च भूषणं गन्धपुष्पकम् । धूपदीपनैवेद्यानि पुण्डरीकाक्षविधया ॥ १४
यजेदङ्गानि पूर्वोदौ द्वारि पूर्वं परेऽष्टजम् । दसे चक्रं गदां सौम्ये कोणे ग्रहं धनुर्न्यसेत् ॥ १५
देवस्य यामतो वक्त्रे चैपुषी खड्गमेव च । यामे चर्म श्रियं दसे पुष्टिं यामेऽग्रतो न्यसेत् ॥ १६
वनमालां च श्रीवत्सकौस्तुभौ दिग्गपतीन्वहिः । स्वमन्त्रैः पूजयेत्सर्वान्विष्णोरर्चावसानदः ॥ १७
व्यस्तेन च समस्तेन अङ्गैर्वीजेन च यजेत् । जप्त्वा प्रदक्षिणीकृत्य स्तुत्वाऽध्वर्यं च सप्तपथं च १८
हृदये विन्यसेद्ध्यात्वा अहं ब्रह्मा हरिस्त्विति । आनच्छाऽऽवाहने योग्यं क्षमस्वेति विसर्जने ॥

* वर्धनी—अलगावध ।

१ न. 'न्याययोग' । २ ख. म. घ. ङ. च. 'आ गच्छत्या' । ३ घ. 'विशेष' । ४ ख. म. च. 'ध्यायेत्काया' । ५ क. द. च. 'माहृताश्च' । ६ ख. घ. घ. 'क्षिरवा' । ७ ख. घ. 'श्रीर्वसर्गके' । ८ क. छ. च. 'पदजानुष' । ९ घ. 'रदम' । १० क. घ. ङ. च. 'परे' । ख. 'पदे' । ११ क. ख. घ. प. च. 'मुखः । ज' । १२ द. 'सताऽऽदौ' । १३ घ. यम । १४ क. घ. ङ. च. 'स्वानुमदा' । १५ क. ख. च. 'विष्णोर्ध्यावसानदः' । घ. 'विष्णु-
रावि' ।

एवमष्टाक्षराद्यैश्च पूजाः कृत्वा विमुक्तिभाक् । एकमूर्त्यर्चनं प्रोक्तं नवव्यूहार्चनं शृणु ॥ २०
अङ्गुष्ठकद्वये न्यस्य वासुदेवं बलादिकान् । तर्जण्यादौ शरीरेऽथ शिरोललाटवक्त्रके ॥ २१
हृन्नाभिगुह्यनान्वद्ध्यौ मध्ये पूर्वादिकं यजेत् । एकपीठं नवव्यूहं नवपीठं च पूर्ववत् ॥ २२
नवाङ्गे नवमूर्त्या च नवव्यूहं च पूर्ववत् । पञ्चमध्ये च तत्स्थाने वासुदेवं प्रयोजयेत् ॥ २३

इत्यादिमहापुराण आग्नेये सामान्य आदिमूर्त्यादिपूजाविधिरूपं नाम प्रयोगविशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५८२

अथ चतुर्विंशोऽध्यायः ।

कुण्डनिर्माणप्रक्रियादिकथनम् ।

नारद उवाच—

अधिकार्यं प्रवक्ष्यामि येन स्यात्सर्वकापभाक् । चतुरभ्यधिकं विंशमङ्गलं चतुरस्रकम् ॥ १
सूत्रेण सूत्रयित्वा तु क्षेत्रं तावत्स्वनेत्समम् । स्नातस्य मेखलाः कार्यास्त्यक्त्वा चैवाङ्गुलद्वयम् ॥ २
सत्त्वादिसंज्ञाः पूर्वास्या द्वादशाङ्गुलमुच्छ्रिताः । अष्टाङ्गुला द्वाङ्गुलाऽथ चतुरङ्गुलविस्तृता ॥ ३
योनिर्दशाङ्गुला रम्या षट्चतुर्थ्यङ्गुलोच्छ्रिता । क्रमाभिज्ञा तु कर्तव्या पश्चिमाशाज्यवस्थिता ॥ ४
अश्वत्थपत्रसदृशी किञ्चित्कुण्डे निवेशिता । तुर्याङ्गुलायतं नालं पञ्चदशाङ्गुलायतम् ॥ ५
मूलं तु द्वाङ्गुलं पोण्या अग्रे तस्याः षट्द्व्यङ्गुलम् । लक्षणं चैकहस्तस्य द्विगुणं द्विकरादिषु ॥ ६
एकत्रिमेखलं कुण्डं वर्तुलादि ब्रह्मम्हम् । कुण्डार्धे तु स्थितं सूत्रं कोणे यदतिरिच्यते ॥ ७
तदर्धं दिशि संस्थाप्य भ्रामितं वर्तुलं भवेत् । कुण्डार्धे कोणमागार्धे विंशि चोत्तरतो वहिः ॥ ८
पूर्वपश्चिमतो यत्नाल्लज्जयित्वा तु मध्यतः । संस्थाप्य भ्रायितं कुण्डमर्धचतुर्धं भवेच्छुभम् ॥ ९
पद्माकारे बलानि स्युर्मेखलौघा तु वर्तुले । वाङ्मण्डलमार्गं तु होपार्धं कारयेच्छुभम् ॥ १०
सप्तपञ्चाङ्गुलं वाऽपि चतुरस्रं तु कारयेत् । विभागेण भवेद्द्वैतं मध्ये वृत्तं सुशोभनम् ॥ ११
तिर्वगूर्ध्वं तर्प स्त्रोत्वा वदिरर्धं तु शोभयेत् । अङ्गुलस्य चतुर्थ्यां श्रेणार्धं तथाऽन्ततः ॥ १२
खातस्य मेखला रम्या शोषार्धेन तु कारयेत् । कण्ठे विभागविस्तारमङ्गुष्ठकसमायतम् ॥ १३
सार्पमङ्गुष्ठकं वाऽस्याचदद्रे तु मुखं भवेत् । चतुरङ्गुलविस्तारं पञ्चाङ्गुलमथापि वा ॥ १४
त्रिकद्व्यङ्गुलकं तत्स्थानमैर्ध्वं तस्य सुशोभनम् । आयामस्तत्समस्तस्य मध्यनिम्नः सुशोभनः ॥
मुपिरं कण्ठदेशे स्याद्विद्वेषावस्कनीयसी । श्रेणं कुण्डं तु कर्तव्यं यथारुचि विचित्रितम् ॥ १६
[अङ्गुवं तु हस्तमात्रं स्यात्कण्ठकेन समन्वितम् ।] वेष्टकं (?) द्वाङ्गुलं वृत्तं कर्तव्यं तु सुशोभनम् ॥ १७

* एतदर्थं द. पुस्तके नास्ति ।

१ क. द. च. 'रापाय' । २ य. घ. पुञ्ज । ३ क. द. घ. मध्यम् । ४ ख. ग. घ. 'ए' । इह नं । ५ ख. ग. घ. 'विंशतः स्या' । ६ य. ग. घ. 'व च पुञ्ज' । ७ य. विंश मध्यतः । ८ ख. ग. घ. पूर्वोत्तर । च. पूर्वोत्तर । ९ क. घ. 'इत्यादिमया' । १० । द. 'चतुर्धं यथा' । फं । ११ य. तुर्याङ्गुलव्यवस्था । १२ य. दिवाद्योत । १३ क. द. घ. 'न्याता तु' । १४ य. ग. द. घ. 'केतुवत्' । १५ ख. ग. द. 'इह नं' । १६ क. घ. 'खातद्वि' । १७ क. ख. द. घ. 'मध्यनिम्न' । १८ य. द. घ. 'मध्यान्त तु गु' । १९ क. घट्टकं । द. चतुर्धं ।

(कुण्डनिर्माणायाभिकावादिचपनम्)

गोपदं तु यथा पथमल्पपङ्के तथा भवेत् । उपलिप्य लिखेद्रेक्षापङ्मुलां वैजनामिकाम् ॥ १८
 सौम्याग्रां प्रपयां तस्या रस्ते पूर्वसिते तयोः । मध्ये तिस्रस्तथा कुर्यादग्निपादिकरणे तु ॥ १९
 एवमुष्टिरूप चाभ्युक्ष्य प्रणवेन तु मन्त्रवित् । विष्टं कल्पयेत्तेन तस्मिन्शक्तिं तु वैष्णवीम् ॥ २०
 अलंकृतामृतमूर्तीं त्रिपेदाग्निं हरिं स्मरन् । प्रादेशमात्राः समिधो दत्त्वा परिसमुद्यताम् ॥ २१
 दूर्गैस्त्रिधा परिस्तीर्य पूर्वदौ, तत्र पात्रकम् । आसादयोदिध्वैर्वर्द्धित्यं सुक्लुक्कदम् ॥ २२
 आज्यस्थालीं चरुस्थालीं कुण्डाल्ये च प्रणीतया । शोषयित्वा शोषणीं च गृहीत्वाऽऽपूर्य वारिणा
 पवित्रान्द्विहे इस्ते परिस्राप्य च वज्रलभे । अग्निं ध्यात्वाऽथ शोषण्यां घोन्या अग्रे निधाय च
 तदग्निसिन्धुं संशोष्य दध्मं तिस्रस्तथा चाम्रतः । प्रणीतायां सपुष्पायां विष्णुं ध्यात्वोत्तरेण च ॥ २५
 आज्यस्थालीमयाऽऽज्येन संपूयाग्रे निधाय च । संश्रुवात्पवनाभ्यां तु कुर्यादाज्यस्य संस्कृतिम् ॥
 अखण्डिताग्रीं निर्गमो कुशौ प्रादेशमात्रकौ । ताभ्यामुचानपाणिभ्यामङ्गुष्ठानरामिकेन तु ॥ २७
 आज्यं तौभ्यां तु संश्रुय विचारं चोर्ध्वमुत्तिष्ठेत् । सुक्लुक्कौ चापि संश्रुय ताभ्यां प्रक्षाल्य वारिणा
 प्रेताप्य दूर्गैः समृज्य पुनः प्रक्षाल्य चैव हि । निष्टप्य स्थापयित्वा तु प्रणवेनैव साधकः ॥ २९
 [क्रमणवादिनमोन्वेन पश्चाद्गोमं समाचरेत् । गर्भाणानादिकर्माणि सर्वदङ्गव्यवस्थया ॥ ३०
 नामान्तं व्रतवन्मान्तं समाकर्त्तवसानकम् । अपिकारावसानं वा कुर्यादङ्गानुसारतः ॥ ३१
 प्रणवेनोपचारं तु कुर्यात्सर्वत्र साधकः] । अर्द्धहोमस्तु कर्तव्यो यथाविधानुसारतः ॥ ३२
 गर्भाधानं तु प्रथमं ततः पुंसवनं स्मृतम् । सीमन्तोन्नयनं जातकर्म नौमानुशासनम् ॥ ३३
 +चूडाकृतिं व्रतवन्धं वेदव्रतान्यशेषतः । समाकर्त्तनं पत्न्या च यैर्यो यागाधिकारकः ॥ ३४
 हृदादिक्रमतो ध्यात्वा एकैकं कर्म पूज्य च । अष्टावष्टौ तु जुहुयात्पतिकर्माऽऽहुतीः पुनः ॥ ३५
 पूर्णाहुतिं ततो दद्यात्सुखा मूलेन साधकः । नौपदन्तेन मन्त्रेण पुनं सुस्वरमुचरन् ॥ ३६
 विष्णोर्ध्वं हि तु संस्कृत्य श्रपयेद्वैष्णवं चरम् । आराध्य स्पष्टिले विष्णुं मन्त्रान्संस्मृत्य पूजयेत् ॥
 आसनादिक्रमेणैव साक्षावरणमुत्तमम् । गन्धपुष्पैः समभ्यर्च्य ध्यात्वा देवं सुरोत्तमम् ॥ ३८
 आपायेधमयाऽऽपारावाज्यपावग्रीशसनिधौ । वायव्यवैर्कृतास्त्रादिप्रवृत्तौ तु यथाक्रमम् ॥ ३९
 आज्यभागौ ततो हुत्वा चक्षुषीं दक्षिणोत्तरे । मध्ये तु जुहुयात्सर्वभेद्वैर्वाक्रमेण तु ॥ ४०
 आज्येन, तर्पयेन्मूर्दि दक्षशिनाद्ब्रह्मोमकम् । शतं सहस्रं वाऽऽभ्यर्च्यः समिद्रिषां तिलैः संदा ४१
 समाप्पार्चो तु होमान्तो धुवीञ्जिह्वानुपोषितान् । आहूयाग्रे निवेशयथ दक्षेण शोषयेत्पशून् ॥
 शिष्यानात्मनि संयोज्याविद्याकर्मनिबन्धनैः । लिङ्गानुवृत्तं चैव न्यं सह लिङ्गेन पूजितम् ॥ ४३
 ध्यानमार्गेण संशोष्य बाधुवीजेन शोषयेत् । ततो दहनवीजेन स्याष्टं ब्रह्माण्डसंज्ञिकम् ॥ ४४

* यथाविधान्तर्गते क. क. अ. पुस्तकेषु नास्ति । + अत्र द्विविधमुत्पत्तिरिति भावे ।

१ अ. वज्रनामिकाम् । २ अ. य. घ. 'इत्ता नृतिगती' । ३ घ. 'धन्यो नृमो यमुक्लुक्कदम्' । ४ क. द. घ. अविज्ञानम् । ५ य. 'नृ' । आहूयात्वा शोषणीं चान्द्रज्योतिरमे । ६ घ. तयोस्तु । ७ अ. 'स मीन्यारान्ध्र' । ८ य. 'स द्वितीया त्रिरत्नादुत्तिष्ठेत्' । ८ घ. शोषण्य । ९ क. द. घ. आहूय । १० घ. 'वदन्त्य' । ११ घ. निष्कमन ततः । १२ घ. नामाप्रशसनम् । १२ घ. चोपश्रयाधिकारकः । १३ य. लभेत् । १४ क. घ. द. य. 'सीमती' । अ' । १५ क. घ. य. 'मन्त्रान्तो' । १६ क. द. घ. 'मूर्तिसंज्ञे' । १७ य. 'नृमो द' । १८ य. सह । १९ य. 'दिव्य' । दिव्यन्या—दक्षिणम् । २० क. द. च. सश्रेय । २० घ. श्रेयेत् ।

[अनिर्दग्धां सकलां ध्यायेद्भस्मकूटनिभस्थिताम् । ध्यावयेद्धारिणा भस्म संसारं वाञ्छयं स्मरेत् ॥
तत्र शक्तिं न्यसेत्पश्चात्पार्थिवीं चीनसंज्ञिताम् ।] तन्मात्राभिः समस्ताभिः संवृतं पाधिवं शुभम्
अण्डं तदुद्भवं ध्यायेत्तदाधारं तदात्मकम् । तमध्ये चिन्तयेन्मूर्तिं पौरुषीं मणवात्मिकाम् ॥ ४७
लिङ्गं संक्रामयेत्पश्चात्पार्थस्य पूर्वेसंस्कृतम् । विभक्तेन्द्रियसंस्थानं क्रमावृद्धं हि चिन्तयेत् ॥ ४८
ततोऽण्डमण्डयेकं तु स्थित्वा द्विशकलीकृतम् । धावापृथिव्या शकले तपोरध्वे मजापतिम् ॥ ४९
जातं ध्यात्वा पुनः मोक्ष्य प्रणवेन तु तं क्षिप्तम् । मन्त्रात्मकतनुं कृत्वा यथान्यासं पुरोदितम् ॥
विष्णुहस्तं ततो मूर्ध्नि दत्त्वा ध्यात्वा तु वैष्णवम् । एवमेकं बहुन्याऽपि जपित्वा ध्यानयोगतः ॥
कैरौ संयुग मूलेन नेत्रे बद्ध्वा तु वाससा । नेत्रमन्त्रेण मन्त्री तानम्रेणानाहतेन तु ॥ ५२
कृतपूजो गुरुः सम्परदेवदेवस्य तत्त्ववान् । विष्ण्वान्पुण्याञ्जलिभृतः प्राञ्जुत्तानुपवेशयेत् ॥ ५३
अर्चयेद्युध तेऽप्येवं प्रसूता गुरुणा हरिम् । क्षिप्त्वा पुण्याञ्जलिं तत्र पुण्यादिभिरनन्तरम् ॥ ५४
वासुदेवार्चनं कृत्वा गुरोः पादार्चनं ततः । विद्याय दक्षिणां दद्यात्सर्वस्वं चार्धमेव वा ॥ ५५
गुरुः संशिक्षयेच्छिष्यांस्तैः पूज्यो नामभिर्हरिः । विष्ण्वक्त्रेन यजेदीशं शङ्खचक्रगदाधरम् ॥ ५६
तर्जयन्तं च तर्जय्या मण्डलस्थं विसर्जयेत् । विष्णुनिर्माल्यमस्त्रिं विष्ण्वक्त्रेणाय चार्पयेत् ॥ ५७
मणीताभिस्तथाऽऽत्मानमभिषेच्य च कुण्डकम् । बहिषात्मनि संयोज्य विष्ण्वक्त्रेन विसर्जयेत्
बुभुक्षुः सर्वमाप्नोति मुमुक्षुर्लोक्यते हरौ ॥ ५८

ह्यवादिमन्त्रानाम् आग्नेये कुण्डनिर्माणावभिष्ठागोदितर्जनं नाम चतुर्विधोऽध्यायः ॥ २४ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तषष्ट्याः—६४०

अथ पञ्चविधोऽध्यायः ।

वासुदेवादिमन्त्राणां लक्षणानि ।

नारद उवाच—

वासुदेवादिमन्त्राणां पूरणं लक्षणं वदे । वासुदेवः संदर्पणः शकुन्तलाग्निरुद्धकः ॥ १
नमो भगवते चाऽऽदौ अ आ अं अः सवीजकाः । ओकाराद्या नमोन्ताश्च नमो नारायणस्ततः
ॐ तत्सद्ब्रह्मणे चैव हूं नमो विष्णवे नमः । ॐ ह्रीं ॐ नमो भगवते नारसिंहाय वै नमः ॥ २
ॐ पूर्णमो भगवते वराहाय नराधिपाः (१) । [+जपारुणहरिद्रोमा नीलश्यामललोहिताः ॥ ४
मेपाद्रिमधुपिङ्गाभा वल्लभा नवनायकाः ।] अङ्गानि स्वरवीजानां स्वनामान्तैर्यथाक्रमम् ॥ ५
हृदयादीनि कल्पेन विभक्तस्वप्नवेदिभिः । व्यञ्जनादीनि बीजानि तेषां लक्षणमन्यथा ॥ ६
दीर्घस्वरस्तु भिन्नानि नमोन्तान्तिस्थितानि तु । अङ्गानि ह्रस्वयुक्तानि उपाङ्गानीति वर्ण्यते ॥ ७
विभक्तं नामवर्णान्तिस्थितवीजात्मयुक्तम् । दीर्घस्वरैश्च संयुक्तपद्मोपाङ्गैः स्वरैः क्रमात् ॥ ८

• घ, पुस्तके धनुषिद्वान्तर्गतो ग्रन्थो नास्ति । + धनुषिद्वान्तर्गतो ग्रन्थः क, ख, च, पुस्तकेषु नास्ति ।

१ घ, पुस्तकद्वितीयः—चाध्वं । २ क, ख, “यद्भस्मविभक्ते पू” । घ, “धाहत्माध्वं पू” । ३ घ, प, जनिता ।
४ क, ख, ५, क, घ, धनुषः । ६ घ, तान्मन्त्रेण । ७ घ, तान्मन्त्रेण । ८ ख, घ, “नृ” । भगवन्मर्थः । ८ घ,
१९२५ ।

(बागुदेवादिमन्त्रक्षणम्)

व्यञ्जनानां क्रमो ह्येष हृदयाविमलस्यै । स्वरवीनेषु नामान्तैर्विधक्तान्यङ्गनामभिः ॥ ९
 युक्तानि हृदयादीनि द्वादशान्तानि पञ्चतः । आरब्ध कल्पयित्वा तु जपेत्तत्पञ्चनुरूपतः ॥ १०
 हृदयं च शिरश्छाद्य कवचं नेत्रमक्षकम् । पदद्वयं तु बीजानां मूलस्य द्वादशाङ्गकम् ॥ ११
 हृदिच्छिद्य शिखा चैव हस्तौ नेत्रे तयोदरम् । पृष्ठबाहूकनानुंध जङ्घे पादौ कमण्डलुसेतु ॥ १२
 कं टं पं शं चैवनेत्रेः खं ठं फं पं गदानुजम् । मं ड वं सं पुष्टिमघो र्घं टं भं हं श्रियै नमः ॥ १३
 धं ण पं हं पाञ्चजन्यं छं तं पं कौस्तुभाय च । जं खं वं मुदर्शनाय श्रीवत्साय सं वं दं च लम् ॥
 ॐ वं पं वनमालायै पैञ्चनाभाय नै नमः । निर्वीजपदमन्त्राणां पदैरङ्गानि कल्पयेत् ॥ १५
 जात्यन्तैर्नामसंयुक्तैर्हृदयादीनि पञ्चधा । मणवं हृदयादीनि ततः प्रोक्तानि पञ्चधा ॥ १६
 मणवं हृदयं पूर्वं परायेति शिरः शिखा । नाभ्याऽऽत्मना तु कवचमक्षं नामान्तकं भवेत् ॥ १७
 ओं परात्मादिश्च नामात्मा चतुर्ध्वन्तो नमोन्तकः । एकव्यूहादिपदार्थैश्चतुर्ध्वन्तोऽस्यात्मनो मनुः
 कनिष्ठादिकरात्रेषु मङ्गलैर्देहकेऽर्चयेत् । पराय पुरुषात्मा स्वात्मकृत्यात्मा द्विरूपकः ॥ १९
 ॐ परायान्पारमने च वैश्वर्को धक्किरूपकः । अग्निं त्रिमूर्तो विन्मस्य व्यापकं करदेहयोः ॥ २०
 वाय्वर्को करशाखासु सव्येतरकरद्वये । हृदि पूर्तो तनावेष त्रिव्यूहे तुर्यरूपकः ॥ २१
 ऋग्वेदं व्यापकं हस्ते अङ्गुलीषु यजुर्वेदं तलद्वयेऽप्यर्च्यं शिरोहृदयान्तगम् ॥ २२
 आकाशं व्यापकं मस्य करे देहे तु पूर्ववत् । अङ्गुलीषु च वाय्वादि शिरोहृदयान्तगम् ॥ २३
 वायुर्वायुर्वायुर्वायुः पृथ्वी पञ्चव्यूहः समीरितः । मनः श्रोत्रं त्वग्निहोत्रं घ्राणं पदव्यूह ईरितः ॥ २४
 व्यापकं मानसं न्यस्य ततोऽङ्गुष्ठादितः क्रमात् । र्ध्वास्थिहृदयपदसु कथितः करणात्मकः ॥ २५
 आदिर्ध्वास्तु सर्वत्र व्यापको जीवसंश्लितः । भूर्भुवः सर्वहर्जनस्तपः सत्त्वं च सप्तधा ॥ २६
 करे देहे न्यसेदाद्यमङ्गुष्ठादिक्रमेण तु । तलसंस्थाः सप्तमथ लोकार्था देहके क्रमात् ॥ २७
 देवः शिरोललाटास्यहृदयादिषु संस्थितः । अग्निष्टोमस्तपोवध्यस्तु षोडशी बाणपेयकाः ॥ २८
 अतिरिजोऽतोर्ध्वादिश्च यज्ञात्मा सप्तरूपकः । पीरहं मनः शब्दश्च स्पर्शरूपरसास्ततः ॥ २९
 गन्धो बुद्धिर्वायुर्वायुश्च करे देहे न्यसेत्क्रमात् । न्यसेदह्मो च तलयोः के ललाटे मुखे हृदि ॥ ३०
 नामौ मुखे च पादे च अष्टव्यूहः पुमान्स्मृतः । जीवो बुद्धिरहंकारो मनः शब्दो गुणोज्ज्वलः ॥
 रूपं रसो नवात्माऽयं जीव अङ्गुष्ठकद्वये । तर्जन्यादिकपाच्छेषं पादद्वयमभ्यङ्गिणीम् ॥ ३२
 देहे शिरोललाटास्यहृदयाभिगुञ्जानानुषु । पादयोश्च दशास्याऽप्यभिन्द्रो न्यापी समास्थितः ॥ ३३
 अङ्गुष्ठकद्वये वहो तर्जन्यादीं परेषु च । शिरोललाटवक्त्रेषु हृन्नाभिगुञ्जानानुषु ॥ ३४
 पादयोरेकादशात्मा मनः श्रोत्रं त्वमेव च । चक्षुर्निहा तथा घ्राणं वाक्पार्श्वेहृद्री च पायु च ॥
 उपस्थं मनसा ध्यायन्त्योऽमङ्गुष्ठकद्वयम् । तर्जन्यादि क्रमादष्टावतिरिक्तं तलद्वये ॥ ३५
 उत्पत्ताङ्गुललाटास्यहृन्नाभ्यङ्गिणीषु गुणके । जल्युग्मे तथा जल्यङ्गुलपदेषु च कपात् ॥ ३७
 विष्णुर्मधुहरश्चैव त्रिविक्रमकनामनौ । श्रीधरोऽथ हृषीकेशः पञ्चनाभस्तथैव च ॥ ३८

१ य. प. द. ड. च धर्मः । २ ल. धनुनाभाय । ३ म. मण्डलान्तः । ४ क. व. च 'वैव अथा नामा' । ५ य.
 'देवस्याऽऽत्मनो म' । ६ क. घ. ड. च वाय्वर्को । ७ घ. य. 'को च द्वि' । ८ ड. 'दे' । ९ तलद्वये । १० य. ग. म.
 च शिरो हृदयान्तकः । ११ य. करणार्थकः । १२ य. करणार्थकः । १३ य. म. केयो । १४ य. घ. ड. य. देह । १५ य.
 'राशान्तोनाम च य' । १६ क. ड. च 'न्याग्निश्च व्यापक' ।

दामोदरः केशवश्च नारायण इतः परः । माधवश्चाथ गोविन्दो विष्णुर्वै व्यापकं न्यसेत् ॥ ३९
 अङ्गुष्ठादौ तले चैव पादे जानुनि वै कटौ । शिरःशिखोरःकव्यास्यजानुनादादिषु न्यसेत् ॥
 द्वादशात्मा पञ्चविंशपदविंशव्यूहस्तथा । पुरुषो धीरहंकारो मनश्चित्तं च शब्दकः ॥ ४१
 तथा स्रष्टो रसो रूपं गन्धः श्रोत्रं त्वचस्तथा । चक्षुर्जिह्वा नासिका च वाक्पाण्यङ्घ्री च पापना
 उपस्यो भूर्जलं तेजो वायुराकाशमेव च । पुरुषं व्यापकं न्यस्य अङ्गुष्ठादौ दश न्यसेत् ॥ ४३
 शेषान्दस्ततले न्यस्य शिरस्यथ ललाटके । मुखहृन्नाभिगुह्योरुजान्वरुद्धिकरणोद्गते ॥ ४४
 पादे जान्वोरुपस्थे च हृदये मूर्ध्नि च कृमात् । परञ्च पुरुषात्माऽऽदौ पदविंशे पूर्ववत्परम् ॥ ४५
 संचिन्त्य पण्डितेऽब्जे तु प्रकृतिं पूजयेच्चतुषः । पूर्वयाम्याप्यसौमीषु हृदयादीनि विन्यसेत् ॥ ४६
 अक्षपद्मपादिपत्रेषु वैनतेयादि पूर्ववत् । दिक्पालाश्च विधिस्तुल्यस्त्रिचूदेऽग्निश्च मध्यतः ॥ ४७
 पूर्वादिदिग्दलावसैः पर्यादिभिरलंकृतः । कर्णिकायां नामसश्च मानसः कर्णिकास्थितः ॥ ४८
 विश्वरूपं सर्वसिद्धिं यजेद्राज्यजयाय च । सर्वचूदैः समायुक्तपद्मैरपि च पञ्चभिः ॥ ४९
 गरुडाद्यैस्त्वष्ट्रेन्द्राद्यैः सर्वान्कामानवाप्नुयात् । विष्वक्सेनं यजेन्नान्नां रौप्यं नामसंयुतम् ॥ ५०

इत्यादिमहापुराण भाष्ये वासुदेवादिमन्त्रसङ्ख्यवर्णनं नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६९०

अथ पञ्चविंशोऽध्यायः ।

मुद्राणां दृष्टानि ।

नारद उवाच—

मुद्राणां लक्षणं वक्ष्ये सान्निध्यादिप्रकारकम् । अञ्जलिः प्रथमा मुद्रा वन्दनी हृदयानुगा ॥ १
 ऊर्ध्वाङ्गुष्ठो वाममुष्टिर्दक्षिणाङ्गुष्ठवर्धनः । सम्भ्रस्य तस्य चाहङ्गुष्ठो यस्य चोर्ध्वं प्रकीर्तितः ॥ २
 तिस्रः साधारणा चूदे अथासाधारणा इमाः । कनिष्ठादिचिपोकेन अष्टौ मुद्रा यथाक्रमम् ॥ ३
 [अमृताणां पूर्वजीवानां क्रमश्चस्त्ववधारयेत् ।] अस्मिन्नेन कनिष्ठान्ते नामयित्वाऽङ्गुलिनयम् ४
 ऊर्ध्वं कृत्वा संमुखं च वीनाय नवमाय वै । वामहस्तमक्षोत्तानं ऊर्ध्वोर्ध्वं नामयेच्छनैः ॥ ५
 वराहस्य स्मृता मुद्रा अङ्गानां च क्रमादिमाः । एकैकां मोचयेन्मुद्रां वाममुष्टौ तथाऽङ्गुलीम् ॥ ६
 आङ्गुलयेत्पूर्वमुक्तां दक्षिणेऽप्येवमेव च । ऊर्ध्वाङ्गुष्ठो वाममुष्टिर्मुद्रासिद्धिस्ततो भवेत् ॥ ७

इत्यादिमहापुराण भाष्ये नृसिंहचरणवर्णनं नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६९७

• एतर्था व. क. च. पुस्तकेषु नास्ति ।

१ ए. रिपुं वै । २ ए. द्वौ च । ३ ए. 'सिखरज्या च जानु' । ४ क. ह. च. 'गते द्वे तु' । ५. 'गते द्वे तु' ।
 ६ क. ह. च. 'अभ्येयम्' । ७ क. च. 'वाधेयम्' । ८. 'वाधेयम्' । ९ च. 'वर्धयित्वे' । १० क. ग. 'हृदये'
 ११ क. ग. 'हृदये' । १२ क. च. 'आ वै रजं ज्योत्स्नयितुम्' । १३ क. ह. च. 'न्यम्' । १४ क. च. 'न्यम्' । १५ क. च. 'न्यम्' ।
 १६ क. ह. च. 'न्यम्' । १७ क. च. 'न्यम्' । १८ क. च. 'न्यम्' । १९ क. च. 'न्यम्' । २० क. च. 'न्यम्' । २१ क. च. 'न्यम्' ।

शिष्येभ्यो दीक्षानामविधिः ।

नारद उवाच—

चक्षुषे दीक्षां सर्वदां च मण्डलेभ्यो हरिं यजेत् । दक्षम्यामुपसंहृत्य वागद्रव्यं समस्तकम् ॥ १
 विन्यस्य नारासिंहेन संमन्य्य शतवारकम् । सर्षपांस्तु फडन्तेन रक्षोघ्नान्सर्वतः क्षिपेत् ॥ २
 शक्तिं सर्वात्मिकां तत्र न्यसेत्वासादरूपिणीम् । सर्वोपधीः सप्ताहृत्य विकिरानभिप्रक्षवेत् ॥ ३
 शतवारं शुभे पात्रे वासुदेवेन साधकः । संसाध्य पयगन्धं तु पञ्चभिर्मूलमूर्तिभिः ॥ ४
 नारायणान्तैः संयोज्य कुशाग्रेस्तेन तां युजम् । विकिरान्वासुदेवेन क्षिपेदुत्तानपाणिना ॥ ५
 त्रिधा पूर्वामुखास्तिष्ठन्त्यापन्विष्युं तदा हृदि । वर्षन्वा सहिते कुम्भे साङ्गं विष्णुं प्रपूजयेत् ॥ ६
 शतवारं मन्त्रपित्वा त्वस्त्रेणैव च वर्षनीम् । अच्छिन्नवारया सिर्षयैश्चान्यन्तं नयेत् ताम् ॥ ७
 कलशं पूजितो नीत्वा स्थापयेद्विकिरोपरि । संहृत्य विकिरान्दर्भैः कुम्भेशं कर्करीं यजेत् ॥ ८
 सर्वस्त्रे पञ्चरत्नाख्ये स्पण्डिले पूजयेद्धरिम् । अग्रावपि समभ्यर्च्य मैत्रैः संतर्प्य पूर्ववत् ॥ ९
 मत्साल्य पुण्डरीकेण विलिप्पान्तःसुमन्विना । उक्तामाज्येन संपूर्वं मोक्षीरेण तु साधकः ॥ १०
 जौलोक्ष्य वासुदेवेन ततः संकर्षणेन च । तद्गुलमान्ज्यसंसृष्टान्निषेत्क्षीरे सुसंस्कृते ॥ ११
 मण्डलेन सप्तालोक्ष्य हव्यां संपृष्टवेच्छनैः । एकमुच्चारयेत्पञ्चादनिश्चयेन दीशकः ॥ १२
 मत्साल्याऽऽलिप्य तत्कुर्वावर्ध्वपुण्ड्रं तु भस्मना । नारायणेन पार्श्वेण चक्षुषेण सुसंस्कृतम् ॥ १३
 भागमेकं तु देवाय कलशाय द्वितीयकम् । तृतीयेन तु भागेन मदद्यादाहुतिमयम् ॥ १४
 शिष्यैः सह चतुर्थं तु गुरुरष्टाद्विमुदये । नारायणेन संमन्य्य सप्तधा सारिङ्गजम् ॥ १५
 [रुद्रन्तकाष्टं भक्षयित्वा त्यक्त्वा ज्ञात्वा स्वपातकम् ।] ऐन्द्राम्बुसरकैश्चावीर्भुजः क्षातो धनुत्तमम्
 शुभं सिद्धिमिति ज्ञात्वाऽऽश्चम्य प्राणाग्निभ्य च । पूतागारं विशेषमग्नी भौर्ध्वं विष्णुं मदक्षिणम्
 संसारार्णवमग्राणां पशूनां पञ्चमुक्तये । त्वमेव शरणं देव सदा त्वं धेक्ष्य वरसलः ॥ १८
 देवदेवानुजानीहि प्राकृतैः पाशकन्धनैः । पाशितान्मोचयिष्यामि त्वत्पसादास्वनिमान् ॥ १९
 इति विज्ञाप्य देवेशं संप्रविश्य पङ्क्ततः । भारणाभिस्तु संशोष्य पूर्ववज्ज्वलमादिना ॥ २०
 संस्कृत्य, मूर्त्या संयोज्य नेत्रे बद्ध्वा प्रदक्षयेत् । पुण्यपूर्णञ्जलिस्तत्र शिषेणान्नम योजयेत् ॥ २१
 अपघ्नमर्चनं तत्र पूर्ववत्कारयेत्कथात् । वस्यां मूर्तौ पठेत्पुण्यं तस्य तन्नाम निर्दिशेत् ॥ २२
 शिखीन्तसंभितं मूत्रं पादाङ्गुष्ठौ हि षड्गुणम् । केन्यथा कर्तते रक्तं पुनस्तत्रिगुणीकृतम् ॥ २३
 यस्यां संलीयते विश्वं यतो विश्वं प्रसूयते । ऋकृतिं प्रक्षिपायेद्देः सीस्थतां तत्र चिन्तयेत् ॥ २४
 तेन प्राकृतिकान्यासमन्त्रयित्वा तत्त्वसंख्यया । कृत्वा शरावे तत्सूत्रं कुण्डपार्श्वे निधाय तु ॥ २५

* एतदर्थं क. ड. न. गुलकेषु नास्ति ।

१ ख. ग. 'संस्कृत' । २ ख. ग. 'वशीकृतान्त' । ३ ख. घ. न. 'सर्वत्र एवेत्यन्त' । ४ घ. 'मन्त्रमन्त्राद्य' । ५
 क. घ. च. न. 'आलोक्ष्य' । ६ ख. ग. 'ज्ञातोपरा' । ७ ख. घ. च. क. न. 'मुञ्च पतितमुत्' । ८ ख. ग. 'अ विज्ञातं
 दुःख' । ९ ख. ग. घ. 'तत्र आचमन्याय अर्चयेत् च' । १० ख. ग. घ. 'र नक्षत्रेण' । ११ ख. ग. 'पार्श्व' । घ. 'पार्श्व' ।
 १२ क. ख. ग. घ. 'मण्डलसल' । १३ ख. ग. 'क्षान्ता' । १४ ख. ग. 'शिवि' । १५ ख. ग. घ. 'नन्दायुक्त' ।

ततस्तत्त्वानि सर्वाणि ध्यात्वा शिष्यतनौ न्यसेत् । सृष्टिक्रमात्प्रकृत्यादिपृथिव्यन्तानि देशिकैः
 त्रेधा वा पञ्चधा वा स्याद्दशदशषोऽपि च । दातव्यः सर्वभेदेन ग्रथितस्तत्त्वचिन्तकैः ॥ २७
 अद्वैः पञ्चभिरह्मन्तं निखिलं प्रकृतिरूपात् । तन्मात्रात्मनि संहृत्य प्रायामूत्रे पशोस्तनौ ॥ २८
 प्रकृतिर्लिङ्गशक्तिश्च कर्ता बुद्धिस्तथा मनः । पञ्चतन्मात्रबुद्ध्याख्यं कर्माख्यं भूतपञ्चकम् ॥ २९
 ध्यायेच्च द्वादशात्मानं सूत्रे देहे तवेच्छया । हुत्वा संपाताविधिना सृष्टेः सृष्टिक्रमेण तु ॥ ३०
 एकैकं शतहोमेन दत्त्वा पूर्णाहुतिं ततः । शरावे संपुटीकृत्य कुम्भेऽग्नौ निवेदयेत् ॥ ३१
 अधिवास्य यथान्तर्यं भक्तं शिष्यं तु दीक्षयेत् । करणीं करवीरं चापि रजोसि खटिकापि ॥ ३२
 अन्यदप्युपयोगि स्यात्सर्वं तद्द्वयोपगोचरे । संस्थाप्य मूलमन्त्रेण परामृश्याधिव्यासयेत् ॥ ३३
 तमो भूतेभ्यश्च वलिः कुंभे देवः स्मरन्हरिम् । पण्ड्यं भूषयित्वाऽथ विमानपटलद्वन्द्वकैः ॥ ३४
 मण्डलेऽथ यजेद्विष्णुं ततः संतर्प्य पाचकम् । आहूय दीक्षयेच्छिष्यान्वददप्यासनस्थितान् ॥ ३५
 संप्रोक्ष्य विष्णुहस्तेन मूर्धानं स्पृश्य वै क्रमात् । प्रकृत्यादिविकृत्यन्तां साधिभूताधिदैवताम् ॥ ३६
 सृष्टिमाभ्यामिहो कृत्वा इदि तां संहरेत्क्रमात् । तन्मात्रभूतां सकलां जीवेन समतां गताम् ॥ ३७
 ततः संप्राप्य कुम्भेऽग्नौ मूत्रे संस्करूपं देशिकः । अग्नेः समीपमागत्य पार्श्वे तं संनिवेदय तु ॥ ३८
 मूलमन्त्रेण सृष्टीयमाहुतीनां श्रवणेन तम् । जदासीनमयाऽऽसाद्य पूर्णाहुत्या च देशिकः ॥ ३९
 शुक्लं रजः समादाय मूलेन क्षतमभितम् । संताप्य हृदयं तेन हुंफदकारान्तसंयुतैः ॥ ४०
 वियोगपदसंयुक्तैर्वलिः पादादिभिः क्रमात् । पृथिव्यादीनि तत्त्वानि विश्लिष्य जुहुपाचतः ॥ ४१
 बह्वाबलितत्त्वानापालये र्ज्याहूते हरी । नीयमानं क्रमात्सर्वं तत्त्वापारं स्मरेद्बुधः ॥ ४२
 तादनेन विषोऽयैवमादायाऽऽसाद्य सौम्यताम् । प्रकृत्याऽऽहृत्य जुहुपापयोक्ते जातवेदसि ॥ ४३
 गर्भाधानं जातकर्म भोगं चैव लयं तथा । कृत्वाऽष्टौ तत्र तथैव ततः शुद्धं तु होमयेत् ॥ ४४
 शुद्धं तत्त्वं समुद्धृत्य पूर्णाहुत्या तु देशिकः । संप्रयेदि परे तत्त्वे यावदव्याकृतं क्रमात् ॥ ४५
 तत्परं हानयोगेन विज्ञाप्य परमात्मनि । विमुक्तबन्धनं जीवं परस्मिन्नव्यये पदे ॥ ४६
 निवृत्तं परमानन्दे शुद्धे बुद्धे स्मरेद्बुधः । दद्यात्पूर्णाहुतिं पञ्चदेवं दीप्ता समाप्यते ॥ ४७
 मयोगमग्नान्वह्मामि यैर्दीप्ताहोमसंसलयः । ॐ यं भूतानि [ऋषिशुद्धं हुं फद ॥ ४८
 अनेन तादनेन ऊर्पादियोजनमिह द्रवम् । ॐ यं भूतान्वापातयेऽहम् ॥ ४९
 आदानं कृत्वा चाग्नेन प्रकृत्या योजनं शृणु । ॐ यं भूतानि पुंश्च ॥ ५०
 होममग्नं मवह्मामि ततः पूर्णाहुतेर्मनुम् ।] ॐ भूतानि संहर स्वाहा ॥ ५१
 ॐ अं ॐ नमो भगवते वासुदेवाय अं वीधद । पूर्णाहुत्यनन्तरं तु तत्त्वे शिष्यं तु संवेद्य ॥ ५२
 एवं तत्त्वानि सर्वाणि क्रमात्संप्रोधयेद्बुधः । नभोन्तेन स्वर्चीजेन तादनादिपुरःसरम् ॥ ५३
 ॐ रां कर्पेन्द्रियाणि, ॐ दे बुद्धीन्द्रियाणि [च] । यंवीजेन समानं तु तादनादिप्रयोगकम् ॥ ५४
 ॐ मुं तं गन्धतन्मात्रे विष्वं युष्कृष हुं फद । ॐ सं पाहि हां ॐ स्वं स्वं मुदह्य प्रकृत्या अं
 जं हुं गन्धतन्मात्रे संहर स्वाहा ॥ ५५

* क. द. च. पुस्तकधन ग्रन्थो नास्ति ।

१ य. शिष्येभ्यो—यः । सृष्ट्याऽऽसाद्य यं । २ क. द. च. पञ्चाहं । ३ ख. ग. घ. 'शत्रुयो' । ४ ख. ग. घ. मुष्टे
 पदे । ५. ६. ७. य. विज्ञेय । ६ क. द. च. व्याहृती । ७ ख. ग. घ. साम्यताम् । ८ य. 'पुधादी' हो । ९ य.
 'दिग्दी' ५५ । १० य. ॐ यं गन्धतन्मात्रे विमुक्तम् ॥

(शिष्येभ्यो दीक्षादानविधिः)

ततः पूर्णाहुतिश्चैवमुत्तरेषु प्रयुज्यते । ॐ रां रसतन्मात्रे । ॐ तै रूतन्मात्रे । ५६
 ॐ वं स्पृशतन्मात्रे । ॐ यं शब्दतन्मात्रे । ॐ मं नमः । ॐ सौ अहंकारः । ॐ ने बुद्धौ । ॐ
 ॐ ॐ प्रकृतौ ॥ ५७
 एकमूर्तान्वयं प्रोक्तो दीक्षायोगः समासतः । एवमेव प्रयोगस्तु नवव्यहृदिके स्मृतः ॥ ५८
 दग्ध्वा परस्मिन्संख्याभिर्वाणे प्रकृति नरः । शोषयित्वाऽथ भूतानि कर्माणां विशोषयेत् ५९
 बुद्ध्याप्राप्य तन्मात्रं मनो ज्ञानमहंकृतिम् । लिङ्गात्मानं विशोध्यन्ते प्रकृति शोषयेत्पुनः ॥ ६०
 पुरुषं प्राकृतं शुद्धमैश्वरं धाम्नि संस्थितम् । स्वगोचरीकृताशेषभोगं मुक्तौ कृतास्पदम् ॥ ६१
 ध्यायेत्पूर्णाहुतिं दद्यादित्येवं स्वधिकारदा । अङ्गैरात्माय यत्रस्य नीत्वा तत्त्वगणं सप्तम् ॥ ६२
 क्रपादेवं विशोध्यन्ते सर्वसिद्धिसमन्वितम् । ध्यायन्पूर्णाहुतिं दद्यादित्येवं साधकैः स्मृता ॥ ६३
 द्रव्यस्य वा न संपत्तिरशक्तित्वाऽऽत्मनो यदि । इष्टा देवं यथापूर्वं सर्वोपकरणान्वितः ॥ ६४
 सप्तोऽधिवास्य द्वादश्यां दीक्षवेदेशिकोत्तमः । भक्तो विनीतः शारीरैर्गुणैः सर्वैः समन्वितः ६५
 शिष्यो नातिधनी यस्तु स्थण्डिलेऽभ्यर्च्य दीक्षयेत् । अध्वानं निखिलं देवं भौतं वाऽध्या-
 त्मकीकृतम् ॥ ६६
 सृष्टिक्रमेण शिष्यस्य देहे ध्यात्वा तु देशिकः । अष्टाष्टाहुतिभिः पूर्वं क्रमात्संतर्प्य सृष्टिमान् ६७
 स्वमन्त्रैर्वासुदेवादीञ्ज्वलनादीन्सिर्जयेत् । होमेन शोषयेत्पश्चात्संहारक्रमयोगतैः ॥ ६८
 यानि सूत्राणि वदन्ति मुक्त्वा कर्माणि देशिकः । शिष्यदेहात्समाहृत्य क्रमात्तत्त्वानि शोषयेत्
 अग्नौ प्राकृतिके विष्णौ लयं नीत्वाऽऽभिदैविके । शुद्धं तत्त्वमशुद्धेन पूर्णाहुत्या तु संधयेत् ॥
 शिष्ये प्रकृतिपापक्षे दग्ध्वा प्राकृतिकान्गुणान् । योचयेदधिकारे वा नियुञ्ज्यादेशिकः शिषून् ॥
 अपान्मो शक्तिदीक्षां वा कुर्याज्जावे स्थितो गुरुः । प्रत्यक्षा संयतिपद्मानां धैर्यानां निर्धनस्य च
 संपूज्य स्थण्डिले विष्णुं पार्श्वस्थं स्याप्य पुत्रकम् । देवताभिमुखः शिष्यस्तिर्यगास्यः स्वयं स्थितः
 अध्वानं निखिलं ध्यात्वा पर्वभिः सैर्विकल्पितम् । शिष्यदेहे तथा देवमाभिदैविकर्पाजनम् ॥
 ध्यानयोगेन संचिन्त्य पूर्ववत्पादनादिना । क्रमात्तत्त्वानि सर्वाणि शोषयेत्स्थण्डिले हरीं ॥
 पादनेन विषोऽपाधं गृहीत्वाऽऽत्मनि तेत्पुनः । देवे संयोज्य संशोध्य गृहीत्वा तत्त्वभाषतः ॥
 आनीय शुद्धतत्त्वेन संययित्वा क्रमेण तु । शोषयेद्भक्त्या योगेन सर्वशोषानमुद्रया ॥ ७७
 शुद्धेषु सर्वतत्त्वेषु प्रधाने चेश्वरे स्थिते । दग्ध्वा निर्वापयेच्छिष्यान्पदे चैव नियोजयेत् ॥ ७८
 निनयेत्सिद्धिप्रागेण साधकं देशिकोत्तमः । एवमेवाधिकारस्थो गृही कर्माण्यतन्द्रितः ॥ ७९
 आत्मानं शोषयंस्तिष्ठेद्यावद्भाग्यमवभेत् । क्षीणरागमथाऽऽत्मानं ज्ञात्वा संशुद्धकिल्बिषः ॥
 आरोप्य पुत्रे शिष्ये वा ह्यधिकारं तु संयमी । दग्ध्वा यायामयं पात्रं प्रज्वज्य स्यात्पनि स्थितः
 शरीरपातमाकाङ्क्षन्नासीनाभ्यकलिद्रवान् ॥ ८१

इत्यादिमहापुराण आग्नेये सर्वदाशुभविधिकथनं भवति सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—७७८

अथाह्मनिषोऽध्यायः ।

आचार्याभिषेकविधानम् ।

नारद उवाच—

अभिषेकं प्रवक्ष्यामि यथा कुर्यात्तु पुत्रकः । सिद्धिभावसाधको येन रोगी रोगात्ममुच्यते ॥ १
 राज्यं राजा सुते स्त्री च मामुवाच्यमलनाशनम् । मृत्साकुम्भान्सुरतनाढ्यान्मध्यपूर्वादितो न्यसेत्
 सहस्रावर्तितान्कुर्यादथवा शतवर्तितान् । मण्डपे मण्डले विष्णुं प्राच्यैर्शान्योश्च पीठके ॥ २
 निवेश्य संकलीकृत्य पुष्पकं साधकादिकम् । अभिषेकं समभ्यर्च्य कुर्याद्गीतादिपूर्वकम् ॥ ४
 दद्याच्च योगपीठार्दीस्त्वनुग्राह्यास्तवया नराः । मुक्त्वैव समयान्मूर्ध्याङ्गुः शिष्योऽथ सर्वभारु ॥ ५

इत्यादिमहापुराण आग्नेय आचार्याभिषेकविधिवर्णनं नामाष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८८३

अपैकोनविंशोऽध्यायः ।

मन्त्रसाधनविधिः सर्वतोभद्रादिमण्डलक्षणानि च ।

नारद उवाच—

साधकः साधयेन्मन्त्रं देवतायतनादिके । शुद्धभूमौ शूद्रे शार्च्यं मण्डले हरिमीश्वरम् ॥ १
 चतुरस्रीकृते क्षेत्रे मण्डलादीनि वै लिखेत् । रसवाणाक्षिकोष्ठेषु सर्वतोभद्रमालिखेत् ॥ २
 धृष्टिप्राप्तकोष्ठकैः पद्मं पीठे पङ्क्त्या वहिर्भवेत् । द्वाभ्यां तु वीथिका तस्माद्द्वाभ्यां द्वाराणि दिक्षु च
 वर्तुले भ्रामयित्वा तु पद्मक्षेत्रं पुरोदितम् । पश्चात् भ्रामयित्वा तु भागं द्वादशमं(कं) वहिः ॥ ४
 विभज्य भ्रामयेच्छेषं चतुष्क्षेत्रं तु वर्तुलम् । प्रथमं कर्णिकाक्षेत्रं केसराणां द्वितीयकम् ॥ ५
 तृतीयं दलसंधीनां दलाग्राणां चतुर्थकम् । मसार्थं कोणसूत्राणि कोणदिग्धमपमं ततः ॥ ६
 निधाय केसराग्रे तु दलसंधींस्तु लाम्छयेत् । पातयित्वाऽथ सूत्राणि तत्र पनाष्टकं लिखेत् ॥ ७
 दलमध्यान्तरालं तु मानं मध्ये निधाय तु । दलाग्रं भ्रामयेत्तेन तदग्रं तदनन्तरम् ॥ ८
 तदन्तरालं तत्पार्श्वे कृत्वा बाह्यक्रमेण च । केसरौ तु लिखेद्द्वौ द्वौ दलमध्ये ततः पुनः ॥ ९
 पञ्चदशैतत्सामान्यं तद्विपद्दलमुच्यते । कर्णिकार्धेन मानेन प्राचसंस्थं भ्रामयेत्क्रमात् ॥ १०
 तत्पार्श्वे भ्रमयोगेण कुण्डल्यः पद्मभवन्ति हि । एवं द्वादश मत्स्याः स्युर्द्विपद्दलकं च तैः ॥
 पक्षपादिसिखर्यथै मत्स्यैः कृत्वैवमञ्जकम् । ध्योमरेत्सावहिःपीठं तत्र कोष्ठानि मार्जयेत् ॥ १२
 त्रीणि कोणेषु पादार्धं द्विद्विज्ञान्यपराणि तु । चतुर्दिक्षु विलिप्तानि वनकाणि भवेन्त्युत ॥
 ततः पङ्क्तिद्वयं दिक्षु वीथ्यर्थं तु विलोपयेत् । द्वाराण्यान्नामु कुर्वीत चत्वारि चतसृष्वपि ॥
 द्वाराणां पार्श्वतः घोभा अष्टौ कुर्याद्विचक्षणः । तत्पार्श्वे उपशोभास्तु तावत्याः परिकीर्तिताः ॥

१ घ. ग. घ. 'साऽऽचार्यैस्तु पुत्रकः । वि' । २ घ. ग. घ. वि । ३ क. घ. क. घ. 'म' । मूर्ति । घ. 'म' ।
 मूर्ति । घ. ' । ४ घ. ग. घ. च. 'धान्यां च धं' । ५ क. घ. क. घ. सङ्घर्षहल । घ. सङ्घर्षहल । ६ घ. 'वाह्यतः
 वि' । ७ घ. 'तुल्यं श्री' । ८ घ. घ. पङ्क्ति । ९ घ. घ. पीठ । १० क. घ. क. घ. 'न्य द्विपद्द' । ११ घ.
 घ. 'व १२ । १३' ।

(मन्त्रधाधनविधिः सर्वतोमन्त्रादिमन्त्रस्तत्तन्मन्त्रानि च)

समीप उपशोभानां कोणास्तु परिकीर्तिताः । चतुर्दिक्षु ततो द्वे द्वे चिन्तयेन्मध्यकोष्ठकैः ॥ १६
 चत्वारि बाह्यतो मृज्यादेर्कैर्कं पार्श्वयोरपि । शोभार्थं पार्श्वयोस्त्रोणि त्रीणि लुम्पेदलस्य तु ॥
 तद्द्विपर्यये कुर्यादुपशोभां ततः परम् । कोणस्वान्तर्बहिस्त्रीणि चिन्तयेन्निर्भिभेदतः ॥ १८
 एवं षोडशकोष्ठं स्यादेवमन्यच्च मण्डलम् । द्विपदक्रमेण पदविंशत्यदं यद्य तु वीथिका ॥ १९
 एका पङ्क्तिः पराभ्यां तु द्वारशोभादि पूर्ववत् । द्वादशाङ्गुलिभिः पद्ममेकहस्ते तु मण्डले ॥ २०
 द्विहस्ते हस्तमात्रं स्याद्वृद्धा द्वारेण चाऽऽचरेत् । अयीदं चतुरस्रं स्वाद्विकरं चक्रपङ्कजम् ॥ २१
 पदार्थं नवभिः श्रोतं नाभिस्तु तिसृभिः स्मृता । अष्टाभिस्त्वारकान्कुर्यान्निर्मि तु चतुरङ्गुलैः ॥
 त्रिधा विमज्ज्य च क्षेत्रमन्तर्द्वाभ्यामथाङ्गयेत् । पञ्चान्तस्त्वारसिद्धयर्थं तेष्वारकस्य त्रिलेदरान्
 इन्दीवरदवाकारानथ वा मातुलुङ्गवत् । पद्मपत्रायतान्चाऽपि त्रिलेदिच्छानुरूपतः ॥ २४
 भ्रामयित्वा वह्निर्नैमावरसंध्यन्तरे स्थितः । भ्रामयेद्दरमूलं तु संधिमध्ये व्यवस्थितः ॥ २५
 अरमध्ये स्थितो मध्यमराणां भ्रामयेत्समम् । एवं सिध्यन्त्यराः सम्पद्भातुलिक्रनिभाः समाः ॥
 विमज्ज्य सप्तधा क्षेत्रं चतुर्दशकरं समम् । त्रिधा कृते शतं द्वात्र पणवत्यधिकानि तु ॥ २७
 कोष्ठकानि चतुर्भिस्तैर्मध्ये भद्रं समालिखेत् । परितो विमृजेद्दीर्घ्यै तथा दिक्षु समालिखेत् ॥ २८
 कमलानि पुनर्वीथ्यै परितः परिमृज्य तु । द्वे द्वे मध्यमकोष्ठे तु ग्रीवार्थं दिक्षु लोपयेत् ॥ २९
 चत्वारि बाह्यतः पञ्चाग्रीणि त्रीणि तु लोपयेत् । ग्रीवापार्श्वे बहिस्त्वेकः शोभा सा परिकीर्तिता
 विमृज्य बाह्यकोणेषु सप्तान्तस्त्रीणि मार्जयेत् । मण्डलं नवनालं स्यान्नवैकद्वारं हरिं यजेत् ॥ ३१
 पञ्चविंशतिकम्पूहं मण्डलं विश्वरूपमम् । द्वात्रिंशदस्तकं क्षेत्रं भक्तं द्वात्रिंशता समम् ॥ ३२
 एवं कृते चतुर्विंशल्यधिकं तु सहस्रकम् । कोष्ठकानां समुद्दिष्टं मध्ये षोडशकोष्ठकैः ॥ ३३
 भद्रकं परिलिखपाथ पार्श्वे पङ्क्तिं विस्तृज्य तु । ततः षोडशभिः कोष्ठैर्दिक्षु भद्राष्टकं लिखेत् ॥ ३४
 ततोऽपि पङ्क्तिं संमृज्य तद्द्वारषोडशभद्रकम् । लिखित्वा परितः पङ्क्तिं विमृज्याथ मकल्पयेत् ॥ ३५
 द्वारद्वादशकं दिक्षु त्रीणि त्रीणि यथाक्रमम् । पदवदिः परिलुप्यान्तर्मध्ये चत्वारि पार्श्वयोः ॥ ३६
 चत्वार्यन्तर्बहिर्द्वे तु शोभार्थं परिमृज्य तु । उपहारमसिद्धपर्यं त्रीण्यन्तः पञ्च बाह्यतः ॥ ३७
 परिमृज्य तथा शोभां पूर्ववत्परिकल्पयेत् । वह्निः कोणेषु सप्तान्तस्त्रीणि कोष्ठानि मार्जयेत् ॥ ३८
 पञ्चविंशतिकम्पूहं परं द्वात्र यजेत्कजे । मध्ये पूर्वोदितः पद्मे वामुदेवादयः क्रमात् ॥ ३९
 वाराहं पूजयित्वा तु पूर्वपदे ततः क्रमात् । व्यूहान्संपूजयेत्शोभावधायार्त्तद्विंशतो भवेत् ॥ ४०
 [* ययोक्तं व्यूहमखिलमेकस्मिन्मण्डले क्रमात् । यष्ट्यामिति पक्षेण प्रचेता मन्त्रेऽध्वरम् ॥ ४१ ॥
 सत्यस्तु मूर्तिभेदेन विभक्तं मन्त्रेऽप्युतम् । चत्वारिंशत्करं क्षेत्रं क्षुरं विभजेत्क्रमात् ॥ ४२
 एकैकं सप्तधा भूपस्तपैकैकं द्विधा पुनः । चतुःषष्ट्युत्तरं सप्त शतान्येकं सहस्रकम् ॥ ४३
 कोष्ठकानां समुद्दिष्टं मध्ये षोडशकोष्ठकैः । पार्श्वे वीथीं ततश्चाष्टमद्राण्यथ च वीथिका ॥ ४४
 षोडशाञ्जान्यथो वीथीं चतुर्विंशतिपङ्कजम् । वीथीपथानि द्वात्रिंशत्पङ्क्तिरीथीकजान्यथ ॥ ४५

* चतुर्विंशत्यन्तर्कं क. पुस्तके गणितं ।

चत्वारिंशत्ततो वीथी शेषशङ्खियेण च । द्वारशोभोपशोभाः स्युर्दिक्षु मध्ये विलोप्य च ॥ ४६
 द्विचतुष्पद्द्वारसिद्धौ चतुर्दिक्षु विलोपयेत् । पथ त्रीण्येककं वाग्रे शोभोपद्वारसिद्धये ॥ ४७
 द्वाराणां पार्श्वयोरन्तः पट्चत्वारि च मध्यतः । द्वे द्वे लुम्पेदेवमेव पद्मभक्त्युपशोभिकाः ॥ ४८
 एकस्यां दिशि संख्याः स्युश्चतस्रः परिसंख्यया । एकैकस्यां दिशि त्रीणि द्वाराण्यपि भवन्त्यतः
 पथ पथ तु कोणेषु पञ्चौ पञ्चौ कपात्सृजेत् । कोष्ठकानि भवेदेवं सतीष्टं मण्डलं शुभम् ॥ ५०

इत्यारिमहापुराण आग्नेये सर्वतोभद्रादिमण्डलसंख्यवर्णनं नामधेयानिघण्टोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तषष्ठ्याः—८३३

अथ तिस्रोऽञ्जावः ।

सर्वतोभद्रमण्डलादिविविधकथनम् ।

नारद उवाच—

मध्ये पथे पथेद्भस्त्रं साङ्गं पूर्वैऽञ्जनाभकम् । आग्नेयेऽञ्जे च प्रकृतिं याम्येऽञ्जे पुरुषं यजेत् ॥ १
 पुरुषाक्षिणे वह्निं नैर्ऋते वाक्पणेऽनिलम् । आदित्यमैन्द्रवे पथे ऋग्यजुर्वैश्वपथके ॥ २
 इन्द्रादींश्च द्वितीयाणां पथे षोडशके तथा । सामाथर्वान्पथाकाशं वायुं वेजस्तथा जलम् ॥ ३
 पृथिवीं च मनश्चैव श्रोत्रं त्वक्चक्षुरर्चयेत् । रसनां च तथा घ्राणं भूर्भुवश्चैव षोडशम् ॥ ४
 महर्जनस्तपः सत्यं तथाऽग्निष्टोममेव च । अत्यग्निष्टोमकं चोक्थं षोडशीं वाजपेयकम् ॥ ५
 अतिराशं च संपूज्य तथाऽग्नौर्धामर्षयेत् । मनो बुद्धिमहंकारं [+ शब्दं] स्पर्शं च रूपकम् ॥ ६
 रसं गन्धं च पथेषु चतुर्विंशतिषु क्रमात् । जीवं मनो धिपं चाहं प्रकृतिं शब्दमात्रकम् ॥ ७
 आसुदेवादिमूर्तींश्च तथा चैव दशात्मकम् । मनः श्रोत्रं त्वचं मार्च्यं चक्षुश्च रसनं तथा ॥ ८
 घ्राणं पायपाणिपादं च द्वात्रिंशद्धारिजेष्विमान् । चतुर्धावरणे पूज्याः साङ्गाः सपरिवारकाः ॥ ९
 पायूपस्थौ च संपूज्य मासानां द्वादशाधिपान् । पुरुषोत्तमादिपद्मविंशान्पाशावरणके यजेत् ॥ १०
 चक्राञ्जे तेषु संपूज्या मासानां प्रलयः क्रमात् । अष्टौ प्रकुल्यः पद्मा पथं वर्धं चतुरोऽपरे ॥ ११
 रजःपातं ततः कुर्याद्विस्तिते मण्डले ऋणु । कर्णिका पीतवर्णा स्याद्रेखाः सर्वाः सिताः समाः ॥ १२
 द्विहस्तेऽङ्गुष्ठमात्राः स्युर्हस्ते बौहसमाः सिताः । पर्वं शुक्लेन संधीस्तु कृष्णेन श्यामतोऽधवा ॥ १३
 केसरा रक्तपीताः स्युः कोणाग्रकेन पूरयेत् । मूषपेयोमपीठं तु पथेष्टं सार्ववर्णिकैः ॥ १४
 लताविदानपत्राद्यैर्वीथिकामुपशोभयेत् । पीठद्वारे तु शुक्लेन शोभा रक्तेन पूरिताः ॥ १५
 षण्णशोभाश्च नीलेन कोणवृद्धांश्च वै सितान् । भद्रके पूर्णं प्रोक्तमेवमन्येषु पूरणम् ॥ १६
 त्रिकोणं सितरक्तेन कृष्णेन च विभूषयेत् । द्विकोणं रक्तपीताभ्यां नार्थि कृष्णेन चक्रके ॥ १७
 अरक्तानीतरक्तभिः श्यामाद्यैर्मिस्तु रक्ततः । सितश्यामारुणाः कृष्णाः पीता रेखास्तु वाक्षतः ॥ १८
 शालिपिष्टादि शुक्लं स्याद्रक्तं कौमुदिकादिकम् । हरिद्रया च हारिद्रं कृष्णं स्याद्वर्धधान्यतः ॥ १९

+ पनुविधान्दर्शितो ग्रन्थः, पुस्तके नास्ति ।

(अश्वामार्जनविधानम्)

शमीपत्रादिकैः श्यामं वीजानां लक्ष्म्याभ्यतः । चतुर्लक्षैस्तु मन्त्राणां विद्यानां लक्षसाधनम् ॥ २०
 अयुतं वृद्धविद्यानां स्तोत्राणां च सहस्रकम् । पूर्वमेवाद्य लक्षेण मन्त्रशुद्धिस्तयाऽऽत्मनः ॥ २१
 तथाऽपरेण लक्षेण मन्त्रः क्षेत्रीकृतो भवेत् । पूर्वसेवास्यो होमो वीजानां संप्रकीर्तितः ॥ २२
 पूर्वसेवादशशेन मन्त्रादीनां प्रकीर्तिता । पुरश्चर्या तु मन्त्रेण यासिकं व्रतमाचरेत् ॥ २३
 भुवि न्यसेद्वायपादं न पृथ्वीयात्पत्रिदम् । एवं द्वित्रिगुणेनैव मध्यमोत्तमासेदयः ॥ २४
 मन्त्रध्यानं प्रवक्ष्यामि येन स्यान्मन्त्रजं फलम् । स्थूलं शब्दमयं रूपं विग्रहं बाह्यमिष्यते ॥ २५
 सूक्ष्मं ज्योतिर्मयं रूपं हार्दं चिन्तामयं भवेत् । चिन्तया रहितं यच्च तत्परं परिकीर्तितम् ॥ २६
 वराहसिंहशक्तीनां स्थूलं रूपं प्रधानतः । चिन्तया रहितं रूपं वामुदेवस्य कीर्तितम् ॥ २७
 इतरेषां स्मृतं रूपं हार्दं चिन्तामयं सदा । स्थूलं वैराजमाख्यातं सूक्ष्मं वै लिङ्गितं भवेत् ॥ २८
 चिन्तया रहितं रूपमैश्वरं परिकीर्तितम् । हृत्पुण्डरीकानिलयं चैतन्यं ज्योतिरव्ययम् ॥ २९
 बीजं जीवात्मकं ध्यायेत्कदम्बकुसुमाकृतम् । कुम्भान्तरगवो दीपो निरुद्धमस्यो यथा ॥ ३०
 संहतः केषलस्तिष्ठेदेवं मन्त्रेश्वरो हृदि । अनेकमुपरि कुम्भे तावन्मात्रा गमस्तयः ॥ ३१
 मसरन्ति बहिस्तद्वादीभिर्वीजरश्मयः । ऐश्वर्यामासका देवीमात्मीकृत्य तनुं स्थिताः ॥ ३२
 हृदयात्मस्थिता नाक्यो दर्शनेन्द्रियगोचराः । देऽग्रीयोमात्मिके तासां नाक्यी नार्साग्रसंस्थिते ॥ ३३
 सम्पर्गद्वैतायोगेन जित्वा देहसमीरणम् । जपध्यानरतो मन्त्री पर्यर्जनं फलमश्नुते ॥ ३४
 संशुद्धभूततन्मात्रः सकामो योगमभ्यसन् । अणिमादिष्वभाप्नोति विरक्तः भविलङ्घ्य च ॥ ३५
 चिदात्मको भूतमात्रान्मुच्यते चेन्द्रियग्रहात् ॥ ३६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये सर्वलोभदमण्डलादिविधिरूपेण नाम त्रयोऽध्यायः ॥ ३० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८७९

अथैकत्रिंशोऽध्यायः ।

अश्वामार्जनविधानम् ।

अग्निवनाच—

रक्षां स्वस्य परेषां च बह्वेऽश्वामार्जनाह्वयाम् । यथा विमुच्यते दुःखैः सुखै च प्राप्नुयान्नरः ॥ १
 ॐ नमः परमार्थाय पुरुषाय यद्वात्मने । अरूपवद्वुरूपाय व्यापिने परमात्मने ॥ २
 [अनिष्कलमपाय शुद्धाय ध्यानयोगस्ताय च ।] नमस्कृत्य प्रवक्ष्यामि यच्चतिसंध्यतु मे वचः ॥
 वराहाय नृसिंहाय वामनाय वैहात्मने । नमस्कृत्य प्रवक्ष्यामि यच्चतिसंध्यतु मे वचः ॥ ४
 त्रिविक्रमाय रामाय वैकुण्ठाय नराय च । नमस्कृत्य प्रवक्ष्यामि यच्चतिसंध्यतु मे वचः ॥ ५

* एतदर्थं इ. पुस्तके नास्ति ।

१ च. वर्णलक्ष्मिस्तु । २ च. शुद्धविद्यानां । ३ क. क. च. विधानतः । ४ क. त्वाभिहित । ५ छ. य. य. च. अश्वामासतो । ६ क. क. च. यद्यनेन्द्रि । ख. ग. दग्नेन्द्रि । ७ छ. य. 'राः । चेऽग्नी' । घ. 'राः । अग्नी' । ८ क. क. च. 'सामुत्' । ९ घ. 'मन्त्रध्यानं यो' । १० घ. 'नमस्कृत्य' । ११ क. क. च. 'विश्वपन्न' । १२ घ. देवान्मन्त्रे । १३ क. क. च. 'इत्ये तामार्जनाम्' । घ. 'इत्ये ता मार्ज' । १४ क. क. घ. 'स प्रह्लादऽऽयु' । १५ छ. ग. महानुते ।

(निर्वाणदीक्षातिद्वयार्थानां संस्काराणां वर्णनम्)

नरसिंह महासिंह ज्वालामालोज्ज्वलानन । ग्रहानशेषान्धर्वेश स्वाद् सादाश्लोचन ॥ ३४
 ये रोगा ये महोत्पाता यद्विषं ये महाघटाः । यानि च क्रूरमृतानि ग्रहपीडाश्च दारुणाः ॥ ३५
 शस्त्रक्षतेषु ये दोषा ज्वालानर्दभकादयः । तानि सर्वानि सर्वोत्पा परमात्मा जनार्दनः ॥ ३६
 किञ्चिद्वृषं समास्थाय वासुदेवास्य नाश्रय । सिप्त्वा सुदर्शनं चक्रं ज्वालामालातिभीषणम् ॥ ३७
 सर्वदुष्टोपशमनं कुरु देववराच्युत । सुदर्शनं महाज्वाल छिन्नान्धि छिन्नान्धि महारव ॥ ३८
 सर्वदुष्टानि रक्षांसि क्षयं यान्तु विर्यीषण । आच्यां मवीच्यां च दिशि दक्षिणोत्तरतस्तथा ॥ ३९
 रक्षां करोतु सर्वोत्पा नरसिंहः स्वर्गार्जितैः । दिशि भुव्यन्तरिक्षे च पृथुतः पार्श्वतोऽग्रतः ॥ ४०
 रक्षां करोतु भगवान्बहुरूपी जनार्दनः । यथा विष्णुर्जगत्सर्वं सदेवामुरमानुषम् ॥ ४१
 तेन सत्येन दुष्टानि शयमस्य व्रजन्तु वै । यथा विष्णौ स्मृते सद्यः संक्षयं यान्ति पातकाः ॥ ४२
 सत्येन तेन सकलं दुष्टमस्य मशाम्पतु । यथा यज्ञेश्वरो विष्णुर्देवेष्वपि हि गीयते ॥ ४३
 सत्येन तेन सकलं यन्मयोक्तं तथाऽस्तु तत् । शान्तिरस्तु शिवं चास्तु दुष्टमस्य मशाम्पतु ॥ ४४
 वासुदेवशरीरोत्थैः कुशैर्निर्णाशितं मया । अयमार्जति गोविन्दो नरो नारायणस्त्वया ॥ ४५
 तथाऽस्तु सर्वदुःखानां प्रथमो वचनाद्धरेः । अपमार्जनकं शस्तं सर्वरोगादिवारणम् ॥ ४६
 अहं हरिः कुंशा विष्णुर्हता रोगा मया त्व ॥ ४७

इत्यग्निमहापुराण आग्नेये कुर्यापमार्जनस्तौत्रदर्शनं नामैकविंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९१६

अथ ह्यग्निदीक्षायाः ।

निर्वाणदीक्षातिद्वयार्थानां संस्काराणां वर्णनम् ।

अग्निहवाच—

निर्वाणादिषु दीक्षासु चत्वारिंशच्चथाऽहं च । संस्कारान्कारयेद्दीपाञ्जल्यु तन्मैः सुरो भवेत् ?
 गर्भाधानं तु पोण्यां वै ततः पुंसवनं चरेत् । सीपन्वोन्नयनं चैव जातकर्म च नाम च ॥ २
 अन्नाशनं वतश्चूडा वस्त्रचर्चं व्रतानि च । [अचत्वारि वैष्णवी पार्या भौतिकी श्रौतिकी तथा
 गोदानं स्नातकत्वं च पाकयज्ञाश्च सप्त ते । अष्टका पार्वणश्चाहं श्रावणप्रायणीति च ॥] ४
 चैत्री चाऽऽश्वयुजी सप्त हविर्यज्ञाश्च ताञ्जल्यु । आधानं चाग्निहोत्रं च दशौ वै पौर्णमासकः ॥ ५
 चातुर्मास्यं पशुपन्थः सौवामणिरथापरः । सोमसंस्थाः सप्त शृणु अग्निष्टोमः क्रतुतमः ॥ ६
 अत्यग्निष्टोमं चैकपथ्यं पौडशी राजपेथकैः । अतिरौत्रोऽश्वोर्धामथ सहस्रेष्टाः सत्वा इमे ॥ ७
 हिरण्योऽग्निहिरण्यपाप्नो हिरण्यमित्र इत्यतः । हिरण्यपाप्निर्हमाप्नो हेमाहो हेमसूत्रकः ॥ ८

* धृतिविज्ञानार्थतो घन्धय. पुस्तके नास्ति ।

१ ख. ग. घ. ङ. च. सुवर्जितैः । २ घ. 'निर्वाणैः' । ३ घ. 'अपमार्जनं' । ४ घ. 'अयो जपना' । ५. 'शमः कीर्तना' । ६ घ. कुतो । ६ घ. ङ. च. 'प्रक्रम' । ७ घ. ख. ग. घ. ङ. 'चर्चय' । ८ ख. ग. 'र्ययं धा' । ९ घ. 'वप्यमा' । १० घ. 'अपमय' । ११ क. घ. च. 'ऋ' । 'अग्निहोत्रातो' । १२ ख. घ. 'रात्रातो' । १३ 'व्याधिर्वा' ।

हिरण्यास्यो हिरण्याङ्गो ह्येकनिष्ठो हिरण्यवान् । अश्वमेधो हि सर्वेशो गुणाध्याष्टाय ताञ्मृणु ॥९
 दया च सर्वभूतेषु क्षान्तिश्चैव तथाऽऽर्जवम् । शौचं चैवमनायासो यद्गलं चापरो गुणः ॥ १०
 अकार्षण्यं चास्पृहा च, मूलेन जुहुयाच्छतम् । सौरशाक्त्यविष्ण्वीसदीक्षास्ते समाः स्मृताः ॥
 संस्कारैः संस्कृतश्चैव भक्तिमुक्तिश्चाभ्युपात् । सर्वरोगादिनिर्मुक्तो देववद्वर्तते नरः ॥ १२
 जप्ताद्धोपात्पूजनाच्च ध्यानादेवस्य चेष्टमाक् ॥ १३

इत्यादिमहापुराण आग्नेये निर्नामदीक्षाविधिकथनां सरकारण्य वर्णनं नाम द्व्यत्रिंशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—९२९

अथ प्रवक्षितोऽध्यायः ।

पवित्रकारोपणविधिकथनम् ।

अग्रित्वाच—

पवित्रारोपणं वक्ष्ये वर्षपूर्वोत्थं हरेः । आपादादौ कार्तिकान्ते प्रतिपत्स्वयम्पते तिथिः ॥ १
 श्रिया गौर्या गणेशस्य सरस्वत्या मुहस्य च । मार्तेण्डमातृदुर्गाणां नौगपिहरिमन्मथैः ॥ २
 शिवस्य ब्रह्मणस्तद्द्वितीयादिविधिकमात् । यस्य वेदस्य यो भक्तः पवित्रा तस्य सा तिथिः ॥ ३
 आरौह्ये मुख्यविधिः पृथक्छात्रादिकं यदि । सौवर्णं राजतं ताम्रं नेत्रकार्पासिकादिकम् ॥ ४
 ब्राह्मण्या कर्तितं मूलं तदलाभे तु संस्कृतम् । द्विगुणं त्रिगुणीकृत्य तेन कुर्यात्पवित्रकम् ॥ ५
 [* अष्टोत्तरशताङ्गं तदर्थं चोत्तमादिकम् ।] क्रियालोपविधानार्थं यत्तथाऽभिहितं प्रभो ॥ ६
 मया तद्विकल्पे देव यथा यत्र पवित्रकम् । अविघ्नं तु भवेदेतत्कुरु नार्थे तथाऽवश्यम् ॥ ७
 माध्व्यं तन्मण्डलादौ तु गायत्र्या यन्मन्त्रैः । ॐ नमो नारायणाय विष्णवे वासुदेवाय धीमहि ॥
 तन्नो विष्णुः भवोर्दयात् । एषा प्रयोज्या सर्वत्र देवनामतुरूपतः ॥ ९
 जातृशनाभिपादान्तं प्रतिमामु पवित्रकम् । पादान्ता वनमाला स्यादष्टोत्तरसहस्रतः ॥ १०
 मालां तु कल्पस्याध्यां वा द्विगुणां षोडशाङ्गुलात् । कर्णिकाकेसरैः पञ्चमैश्चाद्यं मण्डलान्तकम् ॥
 मण्डलाङ्गुलमात्रकचक्रौष्णादौ पवित्रकम् । स्पष्टहलेऽङ्गुलमानेन आत्मनः सप्तविंशतिः ॥ १२
 आचार्याणां च सूत्राणि पितृमात्रादिकैः स्वकैः । नाभ्यन्तं द्वादशग्रन्थि तथा ग्रन्थपवित्रके ॥ १३
 अङ्गुलात्कल्पनादौ द्विमात्रा चाष्टोत्तरं शतम् । अयनाऽर्कचतुर्विंशत्त्रिंशन्मालिका द्विज ॥ १४
 अनामामप्यमातृष्टमन्दार्यमालिकाभिभिः । कनिष्ठादौ द्वादश वा ग्रन्थयः स्युः पवित्रके ॥ १५
 स्वेः पुम्भद्रवात्रादेः संभवे विष्णुवन्मवम् । पीठस्य पीठवानं स्थान्मेसलान्तं च कुण्डके ॥ १६

* शोधार्थमेतत्क. क. च. पूतवस्तु नास्ति ।

१ प. 'रोहते' । २ प. 'आष्टय' । ३ प. 'पद्वते' । ४ प. 'पद्वत्ति' । ५ क. 'पद्वत्ति' । ६ क. 'नारायि' ।
 ७ क. 'विधि' । ८ क. 'विष्णु' । ९ क. 'विष्णु' । १० क. 'विष्णु' । ११ क. 'विष्णु' । १२ क. 'विष्णु' । १३ क. 'विष्णु' । १४ क. 'विष्णु' । १५ क. 'विष्णु' । १६ क. 'विष्णु' ।

(पवित्रकारोपणविधिबन्धनम्)

यथाशक्ति सूत्रग्रन्थिः परिचारेऽथ वैष्णवे । सूत्राणि वा सप्तदश सूत्रेण विविभक्तके ॥ १७
 रोचनागरुकरूपरदिरद्राकुङ्कुमादिभिः । रजयेचन्दनार्चैर्वा स्नानसंध्यादिकृत्वरः ॥ १८
 एकादश्यां यागगृहे भगवन्तं हरिं यजेत् । समस्तपरिवाराय चलिं दद्यात्समर्चयेत् ॥ १९
 शौ क्षेत्रपालाय द्वारान्ते द्वारोपरि तथा शिवम् । धात्रे दक्षविधात्रे च गङ्गां च यमुनां तथा ॥
 शङ्खपद्मनिधीं पूज्य मध्ये वैष्णवसारणम् । सारङ्गायेति भूतानां भूतशुद्धिं स्थितश्चरेत् ॥ २१
 ॐ ह्रूं हः फट् ह्रूं गन्धतन्मात्रं संहारामि नमः । ॐ ह्रूं हः फट् ह्रूं रसतन्मात्रं संहारामि नमः
 ॐ ह्रूं हः फट् ह्रूं रूपतन्मात्रं संहारामि नमः । ॐ ह्रूं हः फट् ह्रूं स्पर्शतन्मात्रं संहारामि नमः
 ॐ ह्रूं हः फट् ह्रूं शब्दतन्मात्रं संहारामि नमः । [अथश्रोत्रार्तिगन्धतन्मात्रस्वरूपं भूमिमण्डलम्
 चतुरस्रं च षोढं च काष्ठनं वज्रलाञ्छितम् । इन्द्रादिदेवतं पादयुग्ममध्यगतं स्मरेत् ॥ २५
 शुद्धं च रसतन्मात्रं प्रविलाप्याथ संहरेत् । रसमात्रं रूपमात्रे क्रमेणानेन पूजकः ॥ २६
 ॐ ह्रूं हः फट् ह्रूं रसतन्मात्रं संहारामि नमः । ॐ ह्रूं हः फट् ह्रूं रूपतन्मात्रं संहारामि नमः
 ॐ ह्रूं हः फट् ह्रूं स्पर्शतन्मात्रं संहारामि नमः । ॐ ह्रूं हः फट् ह्रूं शब्दतन्मात्रं संहारामि नमः
 जानुनाभिमध्यगतं श्वेतं वै पद्मलाञ्छितम् । शुक्लवर्णं चार्चयन्तं ध्यायेद्भुवनदैवतम् ॥ २९
 चतुर्भिश्च तदुद्गातैः शुद्धं तद्वसुधाप्रकम् । संहरेद्रसतन्मात्रं रूपमात्रे च योजयेत् ॥ ३०
 ॐ ह्रूं हः फट् ह्रूं रूपतन्मात्रं संहारामि नमः । ॐ ह्रूं हः फट् ह्रूं स्पर्शतन्मात्रं संहारामि नमः
 ॐ ह्रूं हः फट् ह्रूं शब्दतन्मात्रं संहारामि नमः । इति त्रिभिस्तदुद्गातैस्त्रिकोणं वद्विमण्डलम् ॥
 नाभिकण्ठमध्यगतं रक्तं स्यस्तिकलाञ्छितम् । ध्यात्वाऽनलाभिदैव तच्छुद्धं स्पर्शं लयं नयेत् ॥
 ॐ ह्रूं हः फट् ह्रूं स्पर्शतन्मात्रं संहारामि नमः । ॐ ह्रूं हः फट् ह्रूं शब्दतन्मात्रं संहारामि नमः
 कण्ठनासाभ्यगतं वृत्तं वै धायुमण्डलम् । द्विद्रातैर्धूपवर्णं ध्यायेच्छुद्धेन्दुलाञ्छितम् ॥ ३५
 स्पर्शमात्रं शब्दमात्रैः संहरेद्विज्ञानयोगतः । ॐ ह्रूं हः फट् ह्रूं शब्दतन्मात्रं संहारामि नमः ॥ ३६
 एकोद्गातेन चाऽऽकाशं शुद्धस्फटिकसंनिभम् । नासापुटशिलान्तस्थपाकाक्षमुपसंहरेत् ॥ ३७
 शोषणार्थैर्देहशुद्धिं कुर्यादेवं क्रमाच्चतः । शुष्कं कलेवरं ध्यायेत्पादायं च शिलान्तकम् ॥ ३८
 बंधीजेन बंधीजेन ज्वालाभालासमायुतम् । देहं रमित्यनेनैव ब्रह्मरन्ध्रादिनिर्गतम् ॥ ३९
 विन्तुं ध्यात्वा चामृतस्य तेन भस्मकलेवरम् । संप्राप्येहामित्यस्मादेहं संपाद्य दिव्यकम् ॥ ४०
 न्यासं कृत्वा करे देहे मानसं यागमाचरेत् । विष्णुं सार्द्धं हृदि पश्ये मानसैः कुसुमादिभिः ॥ ४१
 मूलमक्षेण देवेशं त्रैलोक्येन्द्रकिमुक्तिदम् । स्वागतं देव देवेश संनिधौ भव केनच ॥ ४२
 गृहाण मानसीं पूजां यथार्थं परिमात्रिताम् । आधारशक्तिः कूर्पोऽथ पूज्योऽनन्तो गृही ततः ॥
 मध्येऽन्यादौ च धर्माया अधर्माश्चाथ मुख्यगाः । सत्त्वादियन्त्रे पश्यं च यायाविषाखयतत्त्वके ॥
 कालवचं च सूर्यादिमण्डलं पक्षिराजकः । मध्ये ततश्च वायव्यादीशान्तां मुरुपक्षिका ॥ ४५
 गणः सरस्वती पूज्या नारदो नलकूरः । गुरुर्गुरोः पादुका च परो मुरुश्च पादुका ॥ ४६
 पूर्वसिद्धाः परसिद्धाः केसरेण च शक्तयः । लक्ष्मी सरस्वती श्रीतिः कीर्तिः शान्तिश्च कान्तिका
 पुष्टिस्तुष्टिर्महेन्द्राद्या मध्ये चाऽऽवाहितो हरिः । हृतिः श्रीरक्तिकान्ताद्या मूलेन स्थाप्यतेऽच्युतः

* अनुविधान्तर्गतो ग्रन्थो द. पुस्तके नास्ति ।

ॐ अभिमुखो भवेति शार्ध्वं प्राच्यां संनिहितो भव । विन्यस्यार्घ्यादिकं दत्त्वा गन्धार्घ्यमूलतो यजेत् ॥ ५०
 ॐ भीषय भीषय इच्छिरस्त्रासय वै नमः । मर्दय मर्दय शिलापग्न्यादौ क्रमतोऽस्त्रकम् ॥ ५०
 रक्ष रक्ष मध्वंसय मध्वंसय कवचाय नमः । ह्रूंक फट् अस्त्राय नमो मूलबीजेन चाङ्गकम् ॥ ५१
 पूर्वदक्षायपसौम्येषु पूर्त्यावरणमर्चयेत् । वासुदेवः संकर्षणः प्रद्युम्नथानिबद्धकः ॥ ५२
 अग्न्यादौ श्रीरतिभृतिकान्तयो मूर्तयो हरेः । उर्ध्वं चक्रं गर्दा पद्ममग्न्यादौ पूर्वकादिकम् ॥ ५३
 शार्ङ्गं च मुसलं खड्गं वनमालां च तद्वहिः । इन्द्रायाश्च तथाऽनन्तं नैर्ऋत्यां वरुणं ततः ॥ ५४
 ब्रह्मेन्द्रेशानयोर्मध्ये अस्त्रावरणकं वहिः । ऐरावतस्तत्तच्छागो महिषोऽथ नगेशयः ॥ ५५
 मृगः शशोऽथ वृषभः कूर्मो हंसस्ततो वहिः । पृश्निगर्भः कुमुदाद्या द्वारपाला द्वयं द्वयम् ॥ ५६
 पूर्वाधुत्तरद्वारान्तं हरिं नत्वा वलिं वहिः । विष्णुपार्षदेभ्यो नमो वलिपीठे वलिं ददेत् ॥ ५७
 [*विश्राय दिप्त्वक्सेनात्मने ईशानके यजेत्] । देवस्य दक्षिणे हस्ते रक्षासूत्रं च वन्ययेत् ॥ ५८
 संवत्सरकृताचार्याः संपूर्णफलदायिने । पवित्रारोहणायेदं कौतुकं धारय ॐ नमः ॥ ५९
 उपवासादिनियमं कुर्याद्देवसंनिधौ । उपवासेन नियतो देवं संतोषयाम्यहम् ॥ ६०
 कामप्रोधादयः सर्वे मा मे तिष्ठन्तु सर्वथा । अग्रमभृति देवेभ्यः यावद्दौर्गोपिकं दिनम् ॥ ६१
 यममानो ह्यद्यक्तश्चेत्कुर्यात्तत्तादिकं वती । हुत्वा विसर्जयेत्स्मृत्वा श्रीकरं नित्यपूजनम् ॥ ६२
 ॐ ह्रीं श्रीं भीषराय त्रैलोक्यमोहनाय नमः ॥ ६३

१। ५। ६। ७। ८। ९। १०। ११। १२। १३। १४। १५। १६। १७। १८। १९। २०। २१। २२। २३। २४। २५। २६। २७। २८। २९। ३०। ३१। ३२। ३३। ३४। ३५। ३६। ३७। ३८। ३९। ४०। ४१। ४२। ४३। ४४। ४५। ४६। ४७। ४८। ४९। ५०। ५१। ५२। ५३। ५४। ५५। ५६। ५७। ५८। ५९। ६०। ६१। ६२। ६३। ६४। ६५। ६६। ६७। ६८। ६९। ७०। ७१। ७२। ७३। ७४। ७५। ७६। ७७। ७८। ७९। ८०। ८१। ८२। ८३। ८४। ८५। ८६। ८७। ८८। ८९। ९०। ९१। ९२। ९३। ९४। ९५। ९६। ९७। ९८। ९९। १००।

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९९२

अथ वतुश्लोऽध्यायः ।

पवित्रकारोपने पूजाहोमादिविधिः ।

अभिरुचाय—

विशेदनेन मध्येन पागस्थानं च भूषयेत् । नमो ब्रह्मण्यदेवाय श्रीपरायान्ययात्पने ॥ १
 ऋग्यजुःसामरूपाय शब्ददेहाय विष्णवे । विलिख्य मण्डलं सायं वागद्रव्यादि चाऽऽहरेत् ॥ २
 प्रक्षालितकराङ्गिः सन्निव्यस्यार्घ्यकरो नरः । अर्घ्यान्निस्तु शिरः मोक्ष्य द्वारदेशादिकं तथा ॥ ३
 आरभेद्धारपायं च तोरणेशान्प्रपूजयेत् । अन्तर्धोदुम्बरवटपुष्पाः पूर्वादिना नगाः ॥ ४
 ऋगिन्द्रशोभनं प्राच्यां यजुर्वेदममुषद्रकम् । सामापथ्यं सुधन्वाख्यं सोमायर्वसुहोत्रकम् ॥ ५
 तोरणान्ताः पताकाश्च कुमुदाद्या षट्द्वयम् । द्वारि द्वारि स्तनाभ्राऽर्घ्याः पूर्वं पूर्णश्च पुष्करः ॥ ६
 आनन्दनन्दनौ दक्षो भीरसेनः सुपेणकः । संभवप्रभौ सौम्ये द्वारपाथैव पूजयेत् ॥ ७
 अग्रनसुप्यस्तेपादिप्राजुत्सार्थं संविशेत् । भूतशुद्धिं विधायाय विन्यस्य कृतमुद्रकः ॥ ८
 फट्कारान्तं शिखां जपत्वा सर्पेणान्दितु निक्षिपेत् । वासुदेवेन गोमूत्रं संकर्षणेन गोमयम् ॥ ९

* एतदर्थं क. ड. घ. पुस्तकेषु नस्ति ।

(पवित्रकारणे पूज्योत्सवविधिः)

मृष्टमेन पयस्तज्जादधि नारायणाद्धृतम् । एकद्वित्रयादिर्वारेण घृताद्वै भागतोऽधिकम् ॥ १०
 घृतपात्रे तदेकत्र पञ्चगव्यमुदाहृतम् । मण्डपमोक्षपात्रैकं चापरं प्राञ्जनाय च ॥ ११
 स्नोनाय दशकुम्भेषु इन्द्रायाल्लोकपान्वजेत् । पूज्यानां श्रावयेच्छां स्यात्तत्र च ॥ १२
 यागद्रव्यादि संरक्ष्य विभिरान्विक्रियेत्ततः । मूलाष्टशतसंज्ञान्कुशकूर्चान्द्वारे च तान् ॥ १३
 पेशान्यां दिशि तत्रस्थं स्थाप्य कुम्भं च वर्षनीम् । कुम्भे साङ्गं हरिं प्रार्च्य वर्षन्यामस्त्रमर्चयेत् ॥
 प्रदक्षिणं यागशृङ्गं वर्षनीलिज्वारया । सिञ्चन्त्येत्ततः कुम्भं पूजयेच्च स्थिरासने ॥ १५
 सप्तशतस्त्रयोदशे कुम्भे गन्पादिभिर्हरिम् । वर्षन्यां हेमगर्भायां यजेदस्त्रं च यामतः ॥ १६
 तत्समीपे वास्तुलक्ष्मीभूविनायकमर्चयेत् । स्नपनं कल्पपेदिष्णोः संक्रान्त्यादौ तथैव च ॥ १७
 पूर्णकुम्भान्नवस्थाप्य नवकोशेषु निर्वृणान् । पाचयेत्तत्र चाऽऽचमनं पञ्चमण्यं च निक्षिपेत् ॥ १८
 पूर्वोदिकलशेऽग्न्यादौ पञ्चायतजलाधिकम् । दधि क्षीरं मधुल्लोदं पायं स्वाच्छतुरङ्गकम् ॥ १९
 पञ्चशपाकदूर्वाश्च विष्णुपत्नी च पाचकम् । तथाऽष्टाक्षार्चमाख्यातं पञ्चमन्थफलाक्षतम् ॥ २०
 कुशाः सिद्धार्थपुष्पाणि तिला द्रव्याणि च ॥ २१
 स्नापयेन्मूलमघेण देवं पञ्चायतैरपि । सुद्धोदं मध्यकुम्भेन देवमूर्तिं विनिक्षिपेत् ॥ २२
 कलशान्निःसृतं तोषं दूर्वाग्रं संस्पृशेत्तरः । सुद्धोदकेन पायं च अर्घ्यमाचमनं ददेत् ॥ २३
 परिमृष्य पटेनाङ्गं सवस्त्रं मण्डलं नयेत् । तत्राभ्यर्च्योऽऽचरेद्धोमं कुण्डादौ प्राणसंयमी ॥ २४
 मक्ष्माप्य हस्तौ रेखाश्च तिस्रः पूर्वाग्रयामिनीः । दाक्षिणातुचरान्ताश्च तिस्रश्चैवोत्तराग्रयाः ॥ २५
 अर्घ्योदकेन संग्रोह्य योनिमुद्रां प्रदर्शयेत् । ध्यात्वाऽऽस्तपस्त्रं चाग्निं तु पोन्वा कुण्डे क्षिपेत्तरः ॥
 पात्राण्यासादयेत्पञ्चाङ्गमर्घ्यं च सुवकादिभिः । पाहुमात्राः परिषय इध्वग्रधनमेव च ॥ २७
 मणीता मोक्षणीपात्रमाग्न्यस्पाखीधृतादिकम् । मस्यह्ये तण्डुलानां शुभं युग्ममपोषुक्षम् ॥ २८
 मणीतामोक्षणीपात्रे न्यसेत्प्राणग्रवं कुशम् । अग्निः पूर्वं मणीतां तु ध्यात्वा देवं प्रमृष्य च ॥ २९
 मणीतां स्थापयेद्देवैर्द्रव्याणां चैव मध्यतः । मोक्षणीयद्विः संपूर्वं प्रार्च्य दत्ते तु विष्णुसेत् ॥ ३०
 चवं च श्रपयेद्भौ ब्रह्माणं दक्षिणे न्यसेत् । कुञ्जातास्त्रीर्यं पूर्वोदौ परिषान्त्स्यापयेत्ततः ॥ ३१
 वैष्णवीकरणं कुर्याद्बर्माधानादिना वैतः । वर्षाधानं पुंसवनं क्षीमन्वोन्नपनं त्रिभिः ॥ ३२
 नामादिसमावर्तनान्बुद्धपादद्वयं चाऽऽहुतीः । पूर्णादूर्ध्वं प्रतिकर्प्य शुक्लां सुवमुक्तया ॥ ३३
 कुण्डमध्ये ऋतुमतीं लक्ष्मीं संचिन्त्य होषयेत् । कुण्डलक्ष्मीः समाख्याता मङ्गलसिद्धिगुणारिका ॥
 सा योनिः सर्वभूतानां विद्यामन्त्रगणस्य च । विष्णुकोः कारणं बहिः परमाप्ता च पुंकिदः ॥ ३५
 प्राच्यां शिरः समाख्यातं बाहू कोणे न्यवस्थितौ । ईशानाग्नेयकोणे तु जह्ये वापच्यनैर्जते ॥
 उदरं कुण्डमिस्तुतं योनिर्पोनिर्विषीयते । गुणत्रयं मेक्षलाः स्युर्त्पत्तिर्वै सपिपो दश ॥ ३७
 पञ्चाधिकास्तु लुहपात्पणान्नुष्टिमुद्रया । पुनराधारी लुहयाह्वयकल्पन्तं ततः श्रेयेत् ॥ ३८

१ ख. ग. घ. ङ. 'नारायणि' । २ घ. 'आनीय' । ३ क. ड. च. 'न्यविद्वेष्टा' । ४ ख. घ. ङ. 'धन्या-
 दिभ' । ५ क. ल. च. 'अग्निः कु' । ६ क. ख. घ. ल. च. 'पूर्वे' । ७ घ. 'न्याय' । ८ घ. 'मार्त-
 याचमनीय' । ९ क. ल. 'तिलमूर्ति' । १० क. ख. 'चार्ह' । ख. घ. 'चार्हम्' । ११ क. घ. क. ङ.
 'कूर्च' । १२ ख. 'लाऽऽक' । घ. 'लाऽऽक' । १३ ख. घ. 'योनि' । १४ क. 'क्षे' । १५ क. घ. ड. च. 'नष्ट' ।
 १६ घ. घ. ङ. घ. 'पूर्वाहुती' । १७ ख. ङ. 'मुक्ति' । १८ क. ल. च. 'कस्तुरिमुद्रया' ।

ईशान्तं मूलमन्त्रेण आख्यमाणौ तु होमयेत् । उत्तरे द्वादशान्तेन दक्षिणे तेन मध्यतः ॥ ३९
 व्याहृत्या पञ्चमध्यस्थं ध्यायेद्वाह्निं तु संस्कृतम् । वैष्णवं सप्तजिह्वं च सूर्यकोटिसममभम् ॥ ४०
 चन्द्रवक्त्रं च सूर्याक्षं जुहुयाच्छतमष्ट च । तदर्धं चाष्ट मूलेन अङ्गानां च दशांशतः ॥ ४१

इत्यादिमहापुराण आश्रये पवित्रकरोपणसवन्धिपूजाहोमादिविधिप्रकरणं नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—१०३३

अथ पञ्चविंशोऽध्यायः ।

पवित्राधिवासनविधिः ।

अधिकवाच—

संपाताद्भुतिनाऽऽसिच्य पवित्राण्यधिवासयेत् । तृप्तिहमन्नजमानि गुप्तान्पक्षेण तानि तु ॥ १
 वस्त्रसंवेष्टितान्येव पात्रस्थान्यभिपक्षयेत् । [* विल्वाद्यन्त्रिः प्रोक्षितानि मन्त्रेण चैकधा द्विधा] ॥ २
 कुम्भपात्रे तु संस्थाप्य रक्षां विज्ञाप्य देशिकः । दन्तकाष्ठं चाऽऽमलकं पूर्वं सैकर्पणेन तु ॥ ३
 प्रपुष्पेन भस्म तिलान्दत्ते गोमयमृत्तिकां च । वारुणे चानिरुद्धेन सौम्ये नारायणेन च ॥ ४
 दर्भोदकं चाप्य हुदा अग्नौ कुहकुमरोचनम् । ऐशान्यां शिरसा धूपं शिखया नैर्ऋतेऽप्यथ ॥ ५
 मूलपुष्पाणि दिव्यानि कवचेनाथ बाधये । चन्दनोष्मन्सप्तदधिवृक्षाश्च पुटिकास्थिताः ॥ ६
 गृहं त्रिमूत्रेणाऽऽवेष्ट्य पुनः सिद्धार्थकान्निषेत् । दद्यात्पूजाक्रमेणाथ स्वैः स्वैर्गन्धपवित्रकम् ॥ ७
 मर्चैर्वै द्वारपादिभ्यो विष्णुं कुम्भे स्वनेन च । विष्णुतेजोऽन्नवं रम्यं सर्वपातकनाशनम् ॥ ८
 सर्वकाममदं देव तवाङ्गे धारयाम्यहम् । [+संपूज्य धूपदीपाद्यैर्वैजेद्वारसमीपतः] ॥ ९
 गन्धपुष्पाक्षतोपेतं पवित्रं चाऽऽत्मनोऽर्पयेत् । पवित्रं वैष्णवं तेजो महापातकनाशनम् ॥ १०
 धर्मकामार्थसिद्ध्यर्थं स्वकेऽङ्गे धारयाम्यहम् । [* आसने परिवारादौ गुरौ दद्यात्पवित्रकम्] ॥ ११
 गन्धादिभिः समभ्यर्च्य गन्धपुष्पाक्षतादभिः । विष्णुतेजोऽन्नवेत्यादिमूलेन हरयेऽर्पयेत् ॥ १२
 बह्विधाय ततो दत्त्वा देवं संवर्धयेत्ततः । सीरोदधिपहनागञ्जपावस्थितविग्रह ॥ १३
 मातस्त्वां पूजयिष्यामि संनिधौ भव केदाव । इन्द्रादिभ्यस्ततो दत्त्वा विष्णुपार्षदके बलिम् ॥ १४
 ततो देवाग्रतः कुम्भं वासोयुगसमन्वितम् । रोचनाचन्द्रकाशीरग्न्यापुदकसंयुतम् ॥ १५
 गन्धपुष्पादिनाऽऽभूष्य मूलमन्त्रेण पूजयेत् । मण्डपाद्वहिरागत्य बलिमे मण्डलत्रये ॥ १६
 पञ्चगव्यं चरुं दन्तकाष्ठं चैव क्रुपार्द्रजेत् । पुराणश्रवणं स्तोत्रं पठञ्जागरणं निधि ॥ १७
 परमेषकवाहानां स्त्रीणां योगपूजा तथा । सद्योऽधिवासनं कुर्याद्विना गन्धपवित्रकम् ॥ १८

इत्यादिमहापुराण आश्रये पवित्राधिवासनविधिपर्यन्तं नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—१०६१

* पञ्चविंशोऽध्यायः क. ड. घ. पुस्तके नास्ति । + पञ्चविंशोऽध्यायः क. पुस्तके नास्ति । एतदर्थं घ. पुस्तके नास्ति ।

१ क. ड. घ. पञ्चवक्त्रं । २ क. ड. घ. व्याहृत्य । ३ घ. 'पार्षदम्' । ४ क. ड. ॥ संपर्पणेन । ५ क. ड. घ. 'मर्चैर्वै' । ६ क. ड. घ. 'द्विधा' । ७ क. ड. घ. 'ज्ये' ।

अथ षट्त्रिंशोऽध्यायः ।

विष्णुपवित्रारोपणविधिः ।

अग्निरुवाच—

मातःस्नानादिकं कृत्वा द्वारपालान्मपूज्य च । मन्त्रिय गृहे देशे च समारुढ्वाप धारयेत् ॥ १
 पूर्वाधिवासितं द्रव्यं वस्त्राभरणगन्धकम् । निरस्य सर्वं निर्माल्यं देवं संस्त्राप्य पूजयेत् ॥ २
 पञ्चामृतैः कपायैश्च शुद्धगन्धोदकैस्ततः । पूर्वाधिवासितं दद्याद्द्रव्यं गन्धं च पुष्पकम् ॥ ३
 अग्नौ हुत्वा नित्यवच्च देवं संप्राथयेन्नयेत् । समर्प्य कर्म देवाय पूर्वा नैमित्तिकीं चरेत् ॥ ४
 द्वारपालविष्णुकुम्भवर्पणीः प्रार्थयेद्दरिम् । अतो देवेति मन्त्रेण मूलमन्त्रेण कुम्भके ॥ ५
 कृष्ण कृष्ण नमस्तुभ्यं गृहीष्वेदं पवित्रकम् । पवित्रीकरणार्थाय वर्षपूर्वाफलप्रदम् ॥ ६
 पवित्रकं कुरुवाद्य यन्मया पुष्कृतं कृतम् । शुद्धो भवाम्यहं देव त्वत्प्रसादात्सुरेश्वर ॥ ७
 पवित्रं च हृदाद्यैस्तु आत्मानमभिविच्य च । विष्णुकुम्भं च समोक्ष्य ब्रजेदेवसमीपतः ॥ ८
 पवित्रमारमने दद्याद्रक्षाघन्धं विष्टञ्च च । गृहाण ब्रह्मसूत्रं च यन्मया कल्पितं प्रभो ॥ ९
 कर्मणां पूरणार्थाय यथा दोषो न मे भवेत् । द्वारपालासनमुरुमुख्याणां च पवित्रकम् ॥ १०
 कनिष्ठादि च देवाय वनमालां च मूलतः । हृदादिविष्वक्सेनान्ते पवित्राणि समर्पयेत् ॥ ११
 बहो हुत्वा बह्विभोभ्यो विन्वादिभ्यः पवित्रकम् । प्रार्च्य पूर्वादूर्तिं दद्यात्प्रायश्चित्ताय मूलतः ॥ १२
 अष्टोत्तरशतं वाऽपि पञ्चोपनिषदस्ततः । गणिविद्रुममालाभिर्षन्दारकुसुमादिभिः ॥ १३
 इयं सावत्सरी पूजा तत्रास्तु मघदध्वज । वनमाला यथा देव कौस्तुभं सप्ततं हुदि ॥ १४
 तद्वत्पवित्रतन्तूश्च पूर्वा च हृदये वह । कामतोऽस्त्रापतो वाऽपि यत्कृतं नियमार्चने ॥ १५
 विधिना विघ्नलोपेन परिपूर्णं तदस्तु मे । प्रार्थ्य नत्वा क्षमाप्त्वाय पवित्रं मस्तकेऽर्पयेत् ॥ १६
 दत्त्वा बलिं दक्षिणतर्धिवर्धनं तोषयेद्भुक् । विमान्भोजनदरस्त्रायैर्दिवसं पञ्चमेव वा ॥ १७
 पवित्रं स्नानकाले वा भवत्यर्थं संपर्चयेत् । अनिवारितमन्त्रार्थं दद्याद्भुक्तेऽथ च स्वयम् ॥ १८
 विसर्जनेऽहिं संपूज्य पवित्राणि विसर्जयेत् । सावत्सरीयिमां पूर्वा संपाद्य विधिवन्मम ॥ १९
 प्रज पवित्रकंदार्नीं विष्णुलोकं विसर्जितः । मध्ये सोमेशयोः प्रार्च्य विष्वक्सेनं हि तस्य च ॥ २०
 पवित्राणि समभ्यर्च्य ब्राह्मणाय समर्पयेत् । यावन्तस्तन्तवस्तस्मिन्पवित्रे परिकल्पिताः ॥ २१
 तावद्युगसहस्राणि विष्णुलोके महीयते । कुलानां शतमुत्सृज्य दश पूर्वान्दशपरान् ॥ २२
 विष्णुलोके तु संस्थाप्य स्वयं मुक्तिमवाप्नुयात् ॥ २३

इक्ष्वादिमहापुरुषाण आग्नेये विष्णुपवित्रारोपणविधिविस्मयनं नाम षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तषट्काः—१०७४

अथ सप्तत्रिंशोऽध्यायः ।

अथ संशेषतः सर्वदेवसप्ताभारणः पवित्रारोपणविधिः ।

अग्निरुवाच—

संशेषात्सर्वदेवानां पवित्रारोहणं शृणु । पवित्रं पूर्वैलक्ष्य स्यात्स्वरसानलयं त्वयि ॥ १

१ ख. नमस्तुभ्यं । २ ख. य. प्राण्या । न. प्रार्थ्य । ३ क. ख. इ. व. "न पुस्तके" । ४ ख. य. व. व. समर्प-
येत् । ५ य. सर्वसत्त्व । ६ क. स्वात्सर ।

जगद्योने समागच्छ परिवारगणेः सह । निषधयाम्यहं प्रातर्दद्यां तुभ्यं पवित्रकम् ॥
 जगत्सृजे नमस्तुभ्यं गृहीष्वेदं पवित्रकम् । पवित्रीकरणार्थाय वर्षपूजाफलप्रदम् ॥
 [* शिव देव नमस्तुभ्यं गृहीष्वेदं पवित्रकम् ।] मणिविद्रुममालाभिर्मन्दारकुसुमादिभिः ॥
 इयं सांवत्सरी पूजा तवास्तु वेदवित्पते । सांवत्सरीमिषां पूजां संपाद्य विपिवन्मम ॥
 ब्रज पवित्रकेदानीं स्वर्गलोकं विसर्जितः । सूर्य देव नमस्तुभ्यं गृहीष्वेदं पवित्रकम् ॥
 पवित्रीकरणार्थाय वर्षपूजाफलप्रदम् । [+ शिव देव नमस्तुभ्यं गृहीष्वेदं पवित्रकम् ॥
 पवित्रीकरणार्थाय वर्षपूजाफलप्रदम् । * गणेश्वरं नमस्तुभ्यं गृहीष्वेदं पवित्रकम् ॥
 पवित्रीकरणार्थाय वर्षपूजाफलप्रदम् ।] शक्तिदेवि नमस्तुभ्यं गृहीष्वेदं पवित्रकम् ॥
 पवित्रीकरणार्थाय वर्षपूजाफलप्रदम् । नारायणमयं सूत्रमनिषद्मयं परम् ॥
 धनधान्यायुरारोग्यैर्मदं संभददामि ते । कामदेवमयं सूत्रं संकर्षणमयं वरम् ॥
 [+ विद्यासंततिसौभाग्यमदं संभददामि ते । वासुदेवमयं सूत्रं धर्मकामार्थमोक्षदम् ॥
 संसारसागरोत्तारकारणं श्रददामि ते । विश्वरूपमयं सूत्रं सर्वदं पापनाशनम् ॥]
 अतीवानागतकुलसमुद्धारं ददामि ते । कनिष्ठादीनि चत्वारि पनुभिस्तु क्रमाद्दे ॥

इत्यारिमहपुत्राय आग्नेये सक्षेपतः सर्वदेवसाधारणः पवित्रातीत्य नाम सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तषट्काः—१०६५

अथाष्टत्रिंशोऽध्यायः ।

देवालयनिर्माणफलादि ।

अग्निर्वाच—

वासुदेवापालयस्व कृषौ वक्ष्ये फलादिकम् । चिकीर्षोर्देवधामादि सहस्रजनिपापमुत् ॥
 मनसा सप्तकर्तृणां श्रुतजन्माघनाशनम् । येऽनुमोदन्ति कृष्णस्य क्रियमाणं नरा गृहम् ॥
 तेऽपि पापैर्विनिर्मुक्ताः प्रयान्त्यच्युतलोकताम् । समतीर्तं भविष्यं च कुलानामयुतं नरः ॥
 विष्णुलोकं नयन्तांश्च कारयित्वा हरेर्गृहम् । वसन्ति पितरो ह्येष विष्णुलोके खलेकृताः ॥
 विमुक्ता नारकैर्दुःखैः कर्तुः कृष्णस्य मन्दिरम् । ब्रह्महत्यादिपापौघघातकं देवालयम् ॥
 फलं पद्माऽऽप्नोति यज्ञैर्धाम कृत्वा तदाप्नोति । देवागारे कृते सर्वतीर्थस्नानफलं लभेत् ॥
 देवाद्यर्थे हतानां च रणे यत्फललादिकम् । श्राव्येन पौमुना वाऽपि कृते धाम च नाकदम् ॥
 एकायतनकृत्स्वर्गी त्र्यगारी ब्रह्मलोकभाक् । पञ्चागारी शंभुलोकमष्टागाराद्वरी स्थितिः ॥
 षोडशाक्षपकारी तु भुक्तिं मुक्तिमवाप्नुयात् । कनिष्ठं मध्यमं श्रेष्ठं कारयित्वा हरेर्गृहम् ॥
 स्वर्गं च वैष्णवं लोकं मोक्षमाप्नोति च क्रमात् । श्रेष्ठमायतनं विष्णोः कृत्वा यद्नर्वाह्येभेत्

* एतदर्थं क. द. च. पुस्तकेषु नास्ति । + पनुविद्वान्तर्यतो ग्रन्थे क. पुस्तके नास्ति । * गणेश्वरस्यायं क. पुस्तके नास्ति । + पनुविद्वान्तर्यतो ग्रन्थः क. द. च. पुस्तकेषु नास्ति ।

१ क. घ. ग. द. घ. 'देवायुष्यं' । २ ख. घ. 'गणेश्वर' । ३ च. 'श्वप्रवज्र' । ४ क. द. च. 'य सर्वदेव पाप' । ५ क. द. च. 'नन्दन्ति' । ६ क. 'देवतीर्थं' । च. 'देवार्थ' । ७ क. घ. द. च. 'पौमुना' । ८ क. 'स. ग. द. 'पञ्चागारे' ।

(देवालयाभिर्माणकलादिर्भवनम्)

कनिष्ठेनैव तत्पुण्यं प्राप्नोत्यधनवानरः । समुत्पाद्य धनं कृत्वा स्वल्पेनापि सुरालयम् ॥ ११
 कारयित्वा हरेः पुण्यं प्राप्नोत्यभ्यधिकं नरान् । लक्षणाद्य सहस्रेण ज्ञेतेनार्थेन वा हरेः ॥ १२
 कारयन्भवनं याति यत्राऽऽस्ते गरुडध्वजः । बाल्ये तु क्रीडमाना ये पांशुभिर्भवनं हरेः ॥ १३
 वासुदेवस्य कुर्वन्ति तेऽपि तल्लोकगमिनः । तीर्थे चाऽऽयतने पुण्ये सिद्धक्षेत्रे तथाऽऽश्रये ॥ १४
 कर्तुरायतनं विष्णोर्वयोक्ताद्भिमुणं फलम् । बन्धूकपुष्पविन्यासैः सुधापङ्केन वैष्णवम् ॥ १५
 ये विलिम्बन्ति भवनं ते यान्ति भगवत्पुरम् । पतितं पतमानं तु तथाऽर्थपतितं नरः ॥ १६
 समुद्धृत्य हरेर्धाम प्राप्नोति द्विमुणं फलम् । पतितस्य तु यः कर्ता पतितस्य च रक्षिता ॥ १७
 विष्णोरायतनस्येह स नरो विष्णुरूपाभाक् । इष्टकानिचयस्तिष्ठेच्चावदायतनं हरेः ॥ १८
 सङ्कुलस्तस्य वै कर्ता विष्णुलोके महीयते । स एव पुण्यवान्पूज्य इहलोके परत्र च ॥ १९
 कृष्णस्य वासुदेवस्य यः कारयति केतनम् । जातः स एव सुकृती कुलं तेनैव पालितम् ॥ २०
 विष्णुवृद्धार्कदेवपादेषुर्हकर्ता स कीर्तिभाक् । किं तस्य वित्तनिचयैर्मूढस्य परिरक्षिणः ॥ २१
 दुःखार्जिवैर्यैः कृष्णस्य न कारयति केतनम् । नोपभोग्यं धनं यस्य पितृविपविचौकसाम् ॥ २२
 नोपभोगाय बन्धूनां व्यर्थस्तस्य धनायमः । यथा ध्रुवो नृणां मृत्युर्वित्तनाशस्तथा ध्रुवः ॥ २३
 मूढस्तत्रानुवध्नाति जीवितेऽथ चैले धने । यदा विचं न दानाय नोपभोगाय देहिनाम् ॥ २४
 नापि कीर्त्यै न धर्मार्थं तस्य स्वाम्येऽथ को गुणः । तस्याद्विचं समासाद्य देवाद्वा पौरुषादथ ॥
 दद्यात्सम्पत्तिनाऽयेभ्यः कीर्तनानि च कारयेत् । दानेभ्यश्चाधिकं यस्मात्कीर्तनेभ्यो बहं यतः ॥
 अतश्च कारयेद्जीवांश्चिष्ण्वार्देर्मन्दिरादिकम् । विनिवेश्य हरेर्धाम भक्तिमद्भिर्नरोत्तमैः ॥ २७
 निवेशितं भवेत्कृतं त्रैलोक्यं सचराचरम् । भूतं भव्यं भविष्यं च स्थूलं सूक्ष्मं तथेतरत् ॥ २८
 आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तं सर्वं विष्णोः समुद्रवम् । तस्य देवोधिदेवस्य सर्वगत्य महात्मनः ॥ २९
 निवेश्य भवनं विष्णोर्न भूयो भुवि जायते । यथा विष्णोर्धामकृती फलं तद्दिवौकसाम् ॥ ३०
 शिवब्रह्मार्कविघ्नेशचण्डीलक्ष्म्यादिकात्मनाम् । देवालयाकृतेः पुण्यं प्रतिपाकरणेऽधिकम् ॥ ३१
 प्रतिपास्यापने पागे फलस्यान्तो न विद्यते । सुम्पयाहारुजे पुण्यं दाकनादिर्द्रुकोज्ज्वले ॥ ३२
 इष्टकोत्पाच्छैले स्पादेषादेरधिकं फलम् । सप्तजन्मकृतं पापं प्रारम्भादेव नश्यति ॥ ३३
 देवालयास्य स्वर्गी स्यान्नरकं न स गच्छति । कुलानां शतमुद्धृत्य विष्णुलोकं नयेन्नरः ॥ ३४
 यमो यमभटानाह देवमन्दिरकारिणः ॥ ३५

[अथम उवाच—]

प्रतिपादनादिकृतो नाऽऽनेवा नरकं नराः । देवालयायकर्तार आनेयास्तं विनश्यतः ॥ ३६
 विचरष्वं यपान्पार्थ नियोगो यम पालयताम् । नाऽऽज्ञापार्हं करिष्यन्ति भवतां अन्तवः क्वचित्
 केवलं ये जगन्नातमन्तं समुपाश्रिताः । यवज्जिः परिहर्तव्यास्तेषां नाप्राप्ति संस्थितिः ॥ ३८
 यत्र भागवता लोके वक्षिस्तास्तत्परायणाः । पूजयन्ति सदा विष्णुं ते च त्याग्वाः सुदूरतः ॥ ३९

* एतदन सर्वेनादर्वपुस्तकेषूपलभ्यते पर चैतदधिकम् ।

१ य. परम् । २ य. मीढमाणा । ३ क. ख. ग. ड. न. 'कुलस्तावत्कर्ता' । ४ ख. ग. च. पठे । ५ य. 'वादिदे' ।

६ य. ड. न. 'द्रुगमये' । ७ ख. ग. ड. 'स्ते तु गोचरा' । ८ 'स्ते तु गोचरे' । ९ क. ड. न. 'गो मेऽनुया' ।

१० य. ते वस्तुनाम् ।

[+ यस्तिष्ठन्मन्त्रस्वपन्मच्छुचिष्ठमसलिते स्थिते । संकीर्तयन्ति गोविन्दं ते च त्याग्याः मुहुरताः]
 नित्यैर्नैमित्तिकैर्देवैः ये यजन्ति जनार्दनम् । नावलोकया भवद्विस्ते लेङ्गता यान्ति तद्वतिम् ॥ ४१
 ये पुष्पपूपासोभिर्भूषणैश्चातिवह्निभिः । अर्चयन्ति न ते ग्राह्या नराः कृष्णालये गताः ॥ ४२
 लपलेपनकर्तारः संपार्जनपराश्च ये । कृष्णालये परित्याग्यास्तेषां पुत्रास्तथा कुलम् ॥ ४३
 येन चाऽऽयतनं विष्णोः स्मरितं तत्कुलोद्भवम् । पुंसां शतं नावलोक्यं भवद्विर्गुह्यतेतसा ॥ ४४
 यस्तु देवालये विष्णोर्दोषशैलमयं तथा । कारयेन्मृन्मयं वाऽपि सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ४५
 अहन्महनि यज्ञेन यजतो यमहाफलम् । प्राप्नोति तत्फलं विष्णोर्पयः कारयति केतनम् ॥ ४६
 कुलानां शतमागामि सप्ततीतं तथा शतम् । कारयन्मगवद्दाम नयत्यच्युतलोकताम् ॥ ४७
 सप्तलोकमयो विष्णुस्तस्य यः कुरुते गृहम् । चारयत्यज्ञयाष्टिकान्तोऽग्नान्नतिपद्यते ॥ ४८
 इष्टकाचपविन्वासो यावन्त्यब्दानि तिष्ठति । तावदर्हसहस्राणि तत्कर्तुर्दिवि संस्थितिः ॥ ४९
 प्रतिमाकृद्दिष्णुलोकं स्थापको लीयते हरौ । देवसमप्रतिकृतिप्रतिष्ठाकृच्च गोचरे ॥ ५०

अभिहवाच—

यमोक्ता न नपन्त्येषं प्रतिष्ठादिकृतं हरेः । ईयन्तीनः प्रतिष्ठास्यं देवानां ब्रह्मणेऽग्रवीत् ॥ ५१

इत्यादिब्रह्मपुराण आग्नेये देवालयेनिर्माणमहात्म्यादिकर्तव्यं तामाहवर्तेत्येवञ्चावः ॥ ३८ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तषष्ट्याः— १११६

अपेक्षेयवत्पदं सोऽव्यावः ।

विष्ण्वादिदेवताप्रतिष्ठापने भूपरिग्रहविधानम् ।

ईयन्तीष उवाच—

विष्ण्वादीनां प्रतिष्ठादि वक्ष्ये ब्रह्मन्मृणुष्व मे । शोक्तानि पञ्चरात्राणि सप्तरात्राणि वै मया ॥
 व्यस्तानि पुनिभिर्लोकैः पञ्चविंशतिसंख्यया । ह्यधीर्षं तद्व्यस्यं तद्वं त्रैलोक्यमोरनम् ॥ २
 वैष्णवं पौष्करं तद्वं प्रह्लादं गार्ग्यमालम्बम् । नारदीयं च श्रीपथं शण्डिल्यं चैश्वरं तथा ॥ ३
 सत्योक्तं श्रौतं तद्वं वासिष्ठं ज्ञानसागरम् । स्वर्ग्यभुवं कार्पिलं च तार्क्ष्यं नारायणीयकम् ॥ ४
 आग्नेयं नारसिंहाख्यमानन्दारुहं तथाऽऽरुणम् । वीधायनं तथाऽष्टाङ्गं विम्बोक्तं तस्य सारतः ॥ ५
 प्रतिष्ठा हि द्विजः कुर्यान्मध्यदेशादित्यमयः । न कच्छदेशसंभूतः कावेरीकौडुणोद्भूतः ॥ ६
 कामरूपः कलिश्रोतयः काशीकाशीरके स्थितः । आकाशवायुतेजोऽम्बुधरेताः पञ्चरात्रयः ॥ ७
 अवैतन्पास्तपेद्रिकः पञ्चरात्रविनिर्जितः । ब्रह्माऽहं विष्णुमरुत इति विद्यात्स देशिकः ॥ ८
 सर्वलक्षणहीनोऽपि ॥ गुरुलक्षणपारगः । नगराभिमुखाः स्यात्प्या देवा न च पराङ्मुखाः ॥ ९
 कुरुक्षेत्रे गवादी च मेदीनां तु समीपतः । ब्रह्मा मध्ये तु नगरे पूर्वे शकस्य शोभनम् ॥ १०

+ पुनर्विद्वान्गर्तं क. पुस्तके नास्ति ।

१ य. म. धृते । २ य. ते वदस्याज्याः । ३ य. तद्वती । ४ क. क. य. कुलामये । ५ क. म. प. क. य. 'व्यस्य' । ६ य. य. ह्यधीर्षः । ७ य. प्रतिष्ठार्थं । ८ य. अभिहवाच । ९ य. समश्च । १० य. वैश्व । ११ य. गवाऽर्हं तु । १२ य. य. य. 'रक्षेत्र' । अ. १३ क. य. ह. य. 'जोयम्' । १४ क. य. य. नपतिष्ठ य ।

(वास्तुमण्डलदेवतास्थापनपूजनाध्यक्षानवलिशानादिविधानकथनम्)

अग्रावग्रेथ मातृणां भूतानां च यमस्य च । दक्षिणे चण्डिकायाश्च पितृद्वैत्यादिकस्य च ॥	११
नैर्ऋते मन्दिरे कुर्याद्रुणादेशं वारुणे । नायोर्नाभस्य नायन्ये सौम्ये यक्षगुहस्य च ॥	१२
चण्डीशस्य महेशस्य ऐशे विष्णोश्च सर्वशः । पूर्वदेवकुलं पीठ्य प्रासादं स्वल्पकं त्वथ ॥	१३
समं वाऽप्यधिकं वाऽपि न कर्तव्यं विमानता । उभयोर्द्विगुणां सीमां त्यक्त्वा चोच्छ्रायसंमिताम्	
प्रासादं कारयेदन्यं नोभयं पीडयेद्बुधः । भूपौ तु शोषितायां तु कुर्पाद्भूमिपरिग्रहम् ॥	१५
प्राकारसीमापर्यन्तं ततो भूतबलिं हरेत् । पार्श्वं हरित्राचूर्णं तु सत्तार्जं दक्षिसकुभिः ॥	१६
अष्टाक्षरेण सत्कुंथ पातयित्वाऽष्टदिक्षु च । राससाश्च पिशानाश्च येऽस्मिंस्तिष्ठन्ति भूतले ॥	१७
सर्वे ते व्यपगच्छन्तु स्थानं कुर्यामहं हरेः । हलेन दारयित्वा गां गोभिर्धैनावचारयेत् ॥	१८
परमावष्टकेनैव रपरेणुः प्रकीर्तितः । रयरेणवष्टकेनैव त्रसरेणुः प्रकीर्त्तये ॥	१९
वैरष्टभिस्तु बाळाग्रं लिप्ता तैरष्टभिर्मता । तामिर्बुकाऽष्टभिः रूपाता तदधाष्टौ यवमध्यमः ॥	२०
यवाष्टकैरङ्गुलं स्याच्चतुर्विंशाङ्गुलः करः । चतुरङ्गुलसंपुक्तः स्रवस्तः पद्महस्तकः ॥	२१
इत्यादिनष्टपुराण आग्नेये विष्ण्वादिदेवताप्रतिष्ठायां भूपारेमहर्षेण नान्येकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥	

आदितः श्लोकानां सप्तषट्काः—१११७

अथ चत्वारिंशोऽध्यायः ।

वास्तुमण्डलदेवतास्थापनपूजनाध्यक्षानवलिशानादिविधानादिकथनम् ।

हेपग्रीव उवाच—

पूर्वमासीन्महद्भूतं सर्वभूतभर्षकरम् । तदेवनिर्हितं भूपौ स वास्तुपुरुषः स्मृतः ॥	१
चतुःषष्टिपदे क्षेत्रे ईशं कोणार्धसंस्थितम् । घृताभ्रतैस्त्रयपेचं पञ्चन्यं पदगं ततः ॥	२
उरपछाद्भूमिर्नपन्तं च द्विपदस्थं पताकया । महेन्द्रं चैककोष्ठस्थं सर्वैरुक्तपदे रविम् ॥	३
वितानेनार्धपदगं सत्त्वं पादे भृशं मृतः । न्योमश्याकुनयांतेन कोणार्धपदसंस्थितम् ॥	४
क्षुचा चार्धपदे बद्धिं पूषणं लाजयैकतः । स्वर्णेन वितथं द्विस्थं गन्धनेन शृङ्गाक्षतम् ॥	५
मांसोदनेन धर्मेशमेकैकस्मिंस्थितं द्वैयम् । गन्धर्व द्विपदं गन्धैर्भृशं श्याकुनजिदया ॥	६
एकस्यपर्यसंस्थं च पंथा मीलपदैस्तथा । पितृन्कृशस्याऽर्धस्थं दन्तकाष्ठैः पदस्थितम् ॥	७
दीवारिकं द्विस्थं च सुग्रीवं यावकेन तु । पुष्पदन्तं कुशस्तम्भैः पद्मैर्वरुणमेकतः ॥	८
असुरं सुरया द्विस्थं पदेऽष्टाघ घृताभ्रमता । यवैः पार्श्वं पदार्धस्थं रोगमध्ये च पण्डकैः ॥	९
नागपुष्पैः पदे नागं मुख्यं भक्ष्यार्धसंस्थितम् । मुद्गोदनेन भट्टाटे पदे सोमं पदे तथा ॥	१०
मधुना पायसेनाथ गालूकेन क्षौद्रं द्रुये । पदेऽदितिं लोपिकाभिर्ये दितिमयापरम् ॥	११
पूरिकाभिस्तवथापमशिथः पयसा पदे । ततोऽप्यथापवत्सं तु दध्ना चैरुपदे स्थितम् ॥	१२
लहृकैश्च परीचिं तु पूर्वकोष्ठचतुष्टये । सवित्रे रक्तपुष्पाणि मन्नायःकोणकोष्ठके ॥	१३

तदधाकोष्ठके दद्यात्सवित्रे च कुशोदकम् । विवस्वतेऽरुणं दद्याच्चन्दनं चतुरङ्घ्रिषु ॥ १४
 रक्षोऽधःकोणकोष्ठे तु इन्द्रायार्घ्यं निशान्निवम् । इन्द्रं जगाम तस्याऽऽधो घृतार्घ्यं कोणकोष्ठके ॥
 चतुष्पदे तु दातव्यमिन्द्राय गुह्यायसम् । वायव्यःकोणदेशे तु रुद्राय परमांसकम् ॥ १५
 तदधाकोणकोष्ठे तु यक्षायार्घ्यफलं तथा । महीधराय मांसान्नं मायं च चतुरङ्घ्रिषु ॥ १७
 मध्ये चतुष्पदे स्थाप्या ब्रह्मणे विलतण्डुलाः । चरकी मांससर्पिभ्यां स्कन्दं कुतरया स्रजा ॥ १८
 रक्तपत्रैर्विदारिं च कंदर्पं च पल्लोदनैः । पूतनां पलपिचाभ्यां मांसासृग्भ्यां च जम्भकम् ॥ १९
 पिप्तामृगस्थिभिः पापं पिलपित्सं स्रजाऽमृजा । ईशायाश्चक्रवासेन अभावादक्षतैर्पजेत् ॥ २०
 रक्षोमातृगणेष्वथ पिशाचादिभ्य एव च । पितृभ्यः क्षेत्रपालेभ्यो पल्लीन्दद्यात्प्रकामतः ॥ २१
 अहुत्सैतानसंवर्ष्य मासादादीप्त कारयेत् । ब्रह्मस्थाने हरिं लक्ष्मीं गणं पश्चात्समर्चयेत् ॥ २२
 यैर्ही नरं वास्तुमयं वर्धन्वा सहितं घटम् । ब्रह्माणं मधुपतः कुम्भे ब्रह्मादींश्च दिगीश्वरान् ॥ २३
 दद्यात्पूजाहुतिं पश्चात्स्वस्तिवाच्यं प्रणम्य च । प्रहृष्ट कर्करीं सम्पञ्चण्डलं तु मदाक्षिणम् ॥ २४
 सूत्रमार्गेण हे ब्रह्मंस्तोयधारां च भ्रापयेत् । पूर्ववत्तेन मार्गेण सप्त बीजानि वापयेत् ॥ २५
 मारम्भं तेन मार्गेण तस्य स्नातस्य कारयेत् । ततो गर्भं सनेन्मध्ये हस्तमार्गं प्रमाणतः ॥ २६
 चतुरङ्गलकं चाधक्षोपलिप्यार्घ्येयैस्ततः । प्यात्वा चतुर्भुजं निष्णुमर्घ्यं दद्यात्तु कुम्भतः ॥ २७
 कर्कषां पूरयेच्छ्वन्नं शुक्रपुष्पाणि च न्यसेत् । दक्षिणार्धकं श्रेष्ठं बीजैर्मुद्गैश्च पूरयेत् ॥ २८
 अर्घ्यदानं विनिष्पाद्य गोबन्धाक्षीन्देद्वुरौ । कालहाय स्यपतये वैष्णवादित्यपूजनम् ॥ २९
 ततस्तु स्नानवेद्यस्नाज्जलान्तं यावदेव तु । पुरुषाधःस्थितं शर्यं न गृहे दीपदं भवेत् ॥ ३०
 आस्थिशय्ये भिद्यते वै भित्तिर्बै दृष्टिणोऽमुलम् । यन्नामब्रह्मं श्रुणुयाच्चित्तु शर्यं तनुज्वलम् ॥ ३१

इत्यादिमहापुराण आग्नेयेऽर्घ्यदानविधानादिकथनं नाम चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

आदितः श्लोकानां सप्तषड्भाः—११६८

अथैक्याचारिणोऽध्यायः ।

शिलाविन्यासविधानम् ।

हृषीकेश उवाच—

पादप्रतिष्ठां यक्ष्यामि शिलाविन्यासलक्षणाम् । अश्रुतो यष्टयः कार्यः कुण्डानां तु चतुष्टयम् ॥ १
 कुम्भान्पासेष्टकान्पासो द्वारस्तम्भोच्छ्रयं शुभम् । पादोर्ध्वं पूरयेत्स्नातं तत्र वास्तुं यजेत्समे ॥ २
 इष्टकाश्च सुपकाः स्युर्द्वादद्यात्तुलसंप्रितैः । स्वविस्तारविभागेण वैपुल्येन समन्विताः ॥ ३
 करप्रमाणा श्रेष्ठा स्याच्छिल्पाऽप्यथ शिलापये । नव कुम्भांस्त्वाघ्नमवान्स्थापयेदिष्टकापदान् ४
 अग्निः पञ्चकपायेण सर्वोपधिजलेन च । गन्धतोयेन च तथा कुम्भैस्तोयसुपूरितैः ॥ ५
 हिरण्यवीहिसंयुक्तैर्गन्धचन्दनचर्चितैः । आपो हि ष्ठेतिविष्टभिः श्रं नो देवीति चाप्यथ ॥ ६
 नरत्तमन्दीरिति च पावमानीभिरिव च । उजुचर्म वरुणयिति कथानश्च तथैव च ॥ ७

१ प. 'निमित्तः' । २ प. 'य. अथि वा पाठः' । ३ प. 'महीधरः' । ४ प. 'य. 'विष्ट उरु' । ५ प. 'विन्य अर्धवेत्' ।

६ प. 'तय ए' । ७ प. 'तय' । ८ प. 'य. 'नो देवीति' ।

वरुणस्येति मन्त्रेण हंसः शुचिपदित्यपि । श्रीसूक्तेन च तथा शिलाः संस्थाप्य संघशुः ॥ ८
 श्रुत्यायां मण्डपे प्राच्यां मण्डले हरिर्मर्चयेत् । जुहुयाज्जनयित्वाऽग्निं समिधो द्वादशार्णतः ॥ ९
 आधारावाज्यभागौ तु मणवेनेव कारयेत् । अष्टाऽऽहुतीस्तथाऽष्टौर्धैराज्यं व्याहृतिभिः क्रमात् ॥
 लोकेर्श्याप्राये चैव सोमोय च ब्रह्माय च । पुरुषोत्तमायेति च व्याहृतीर्जुहुयात्ततः ॥ ११
 मायधितं ततः पूर्णां भूर्ति मांसं घृतं तिलान् । वेदोर्ध्वेर्द्वादशान्तेन कुम्भेषु च पृथक्पृथक् ॥ १२
 प्राच्युत्तस्तु गुरुः कुर्यादष्टादिसु विरुल्लभ्य च । मध्ये चैकां शिलां कुम्भाख्यसेदेतान्मुराकमात् ॥
 पथं चैव महापथं मकरं कच्छपं तथा । कुष्ठदं च तथाऽऽनन्दं पथं शङ्खं च पश्चिमीम् ॥ १४
 कुम्भाय चालयेत्पेषु न्यसेदष्टेष्टकाः क्रमात् । ईशानान्ताश्च पूर्वादाविष्टकाः प्रथमं न्यसेत् ॥ १५
 शक्तयो विमलाद्यास्तु इष्टकानां तु देवताः । न्यसनीया यथायोगं मध्ये न्यस्या त्वनुग्रहा ॥ १६
 अव्यक्तो चाक्षते पूर्णे मुनेरङ्गिरसः सुते । इष्टके त्वं प्रपच्छेष्टं प्रतिष्ठां कारयाम्यहम् ॥ १७
 मन्त्रेणानेन विन्यस्य इष्टका देविकोत्तमः । गर्भाधानं ततः कुर्वान्मध्यस्थाने समाहितः ॥ १८
 कुम्भोपरिष्टादेवेनां पदिनीं न्यस्य देवताम् । मृचिकार्थेव पुण्याणि पातवो(तूर्त्त) रत्नमेव च ॥
 लोहादिनिर्मिते चास्त्रं पञ्चैर्गर्भभाजने । द्वादशाङ्गुलविस्तारे चतुरङ्गुलकोच्छ्रये ॥ २०
 पद्याकारे तान्नमये भाजने पृथिवीं यजेत् । एकान्ते सर्वभूतेषु पर्वतासनमण्डिते ॥ २१
 समुद्रपरिवारे त्वं देवि गर्भं समाश्रय । नन्दे नन्दय वासिष्ठे यमुभिः प्रजया सह ॥ २२
 जये भार्गवादायादे मज्जानां विजयावहे । पूर्णेऽङ्गिरस(तो)दायादे पूर्णकार्म कुक्ष्य माम् ॥ २३
 भद्रे काश्यपदायादे कुव भद्रां मतिं मम । सर्वबीजसमायुक्ते सर्वरत्नौपरीवृते ॥ २४
 जये सुसचिरे नन्दे वासिष्ठे रम्यतामिह । मजापतिमुते देवि चतुरस्रे महीपति ॥ २५
 सुभगे सुमने भद्रे गृहे काश्यपि रम्यताम् । पूजिते परमार्थये गन्धमाल्यैरलंकृते ॥ २६
 भव भूतिकेरी देवि गृहे भार्गवि रम्यताम् । देवस्वापिपुरस्वामिगृहस्वामिपरिग्रहे ॥ २७
 मनुष्यादिकतुल्यर्षं पशुवृद्धिकरी भव । एवमुक्त्वा ततः स्नातं गोमूत्रेण तु सेचयेत् ॥ २८
 कृत्वा निचापयेद्गर्भं गर्भाधानं भवेन्निधिः । गोवस्त्रादि प्रदद्याच्च गुरवेऽप्येव भोजनम् ॥ २९
 गर्भं न्यसेष्टका न्यस्य ततो गर्भं प्रपूरयेत् । पीठबन्धनतः कुर्याच्चतः प्रासादमानतः ॥ ३०
 पीठोत्तमं चोच्छ्रयेण प्रासादस्यार्धविस्तरात् । पादहीनं मध्यमं स्यात्कनिष्ठं चोत्तमार्धतः ॥ ३१
 पीठबन्धोपरिष्टाच्च वीस्तुयामं पुनर्पूजेत् । पादप्रतिष्ठाकारी तु निष्पापो दिवि मोदते ॥ ३२
 देवागारं करोमीति मनसा यस्तु चिन्तयेत् । तस्य कायमतं पापं तद्वा दि प्रणश्यति ॥ ३३
 कृते तु किं पुनस्तस्य प्रासादे विधिर्नैव तु । अष्टेष्टकासमायुक्तं यः कुर्यादेवतालपम् ॥ ३४
 न तस्य फलसंपत्तिर्वक्तुं शक्येत केनचित् । अनेनैवानुभवे हि फलं प्रासादविस्तरात् ॥ ३५

१ क. अनुताः । २ संघशुः । ३ अ. 'दशैस्ततः' । ४ अ. 'शन्वेता' । ५ अ. 'शान्तानमने ये जे' । ६ अ.

'मायानमहेतु' । ७ अ. 'मुनिनामपूतास्तित्य' । ८ अ. 'शन्वेता' । ९ क. ह. च. 'शर्मे' । १० अ. ग. घ. 'स'

'न्यसे' । ११ अ. 'सोमोय दिव्यवेद' । १२ क. ह. च. 'मकारे' । १३ अ. घ. 'करे दे' । १४ क. ह. च. 'स'

१५ क. घ. ग. 'पश्चिमी' । १६ क. च. 'वस्तुयामं' । १७ ग. 'वास्तुवाज' ।

प्राप्तमध्ये च पूर्वस्थां मत्स्यद्वारं प्रकल्पयेत् । विदिशास्तु च सर्वास्तु शोभन्त्यष्टसं भवेत् ॥ ११
दक्षिणे चोत्तरे चैव पश्चिमे प्रौढ्यसं भवेत् ॥ १२

इत्यारम्भानुराग आग्नेये सन्निधौ विन्ध्योऽपि विधानाद्विष्णवे नामैकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

आदितः श्लोकानां समाख्यः—१२०५

अथ विष्णुचत्वारिंशोऽध्यायः ।

प्रासादलक्षणकथनम् ।

इयमिति उवाच—

प्रासादं संभवद्वयमि सर्वसाधारणं शृणु । चतुरस्रकृतं क्षेत्रं भजेत्पोढशया युयः ॥
मध्ये तस्य चतुर्भिस्तु कुर्यादायसमन्वितम् । द्वादशैव तु भागांश्च भिन्नार्थं परिकल्पयेत् ॥ १
जम्बोच्छ्रायस्तु कर्तव्यश्चतुर्भागेण चाऽऽयतः । जम्ब्याया द्विगुणोच्छ्रायस्य मज्जयाः कल्पयेद्बुधः ॥
तुर्ध्वभागेण मज्जयाः क्षेत्र्यैः सम्भवदक्षिणः । तन्माननिगमः कार्यं तमयोः पार्श्वयोः समः ॥ २
शित्तरेण समं कार्यमग्रे जगति विस्तरम् । द्विगुणेनापि कर्तव्यं यथासौभानुरूपतः ॥
विस्तारान्मण्डपस्याग्रे गर्भसूत्रद्वयेन तु । दैर्घ्यात्प्रासादादिकं कुर्यान्मध्यस्तम्भैर्विभूषितम् ॥
प्रासादगर्भमानं वा कुर्वीत मुल्लमण्डपम् । एकाशीतिपदैर्वास्तु पश्चान्मण्डपमारभेत् ॥
शुकान्मानद्वारविष्णोस्ते [+ प्रादान्तःस्थान्मन्त्रेस्तुतान्] तथा प्राकारविष्णोस्ते] यजेद्वाग्निशुद्धिर्नृणां
सर्वसाधारणं चैतत्प्रासादस्य च लक्षणम् । मानेन प्रतिपाद्या वा प्रासादमपरं शृणु ॥
प्रतिपाद्याः प्रमाणेन कर्तव्या विण्डिका शुभा । गर्भस्तु विण्डिकार्थेन गर्भमानास्तु भिन्नपः ॥ १
भित्तेरायाममानेन वस्तेषु तु प्रकल्पयेत् । भिष्णुच्छ्रायास्तु द्विगुणं शित्तरं कल्पयेद्बुधः ॥ २
शित्तरस्य तु तुर्ध्वेन भ्रमणं परिकल्पयेत् । शित्तरस्य चतुर्ध्वेन अग्रतो मुल्लमण्डपम् ॥ ३
अग्रमग्निं गर्भस्य रथकानां तु निर्गमः । परिधेर्गुणभागेन रथकास्तत्र कल्पयेत् ॥ ४
तत्तृतीयेन वा कुर्याद्रथकानां तु निर्गमः । वाग्नये स्थापनीये रथकत्रितये सदा ॥ ५
शित्तरार्थं हि सूत्राणि चत्वारि विनिपातयेत् । शुकनासोर्ध्वतः सूत्रं तिर्यग्भूतं निपातयेत् ॥ ६
शित्तरस्थार्थभागस्य सिद्धं तत्र तु कारयेत् । शुकनासां स्थिरीकृत्य मध्यसेधौ विभारयेत् ॥ ७
अपरे च तथा पार्श्वे तद्वत्सूत्रं विभारयेत् । तदूर्ध्वं तु भवेद्देशी सकण्ठासनसारकम् ॥ ८
स्कन्धभग्नं न कर्तव्यं विकाराद्यं तथैव च । ऊर्ध्वं तु वेदिकाभानात्कलशं परिकल्पयेत् ॥ ९
विस्ताराद्विगुणं द्वारं कर्तव्यं तु सुशोभनम् । तदुम्बरी तदूर्ध्वं च न्यसेच्छास्तां सुमङ्गलैः ॥ १०
द्वारस्य तु चतुर्धाणि कार्या चण्डयचण्डकौ । विष्णवसेनो वत्सदण्डो शंखाधौदुम्बरे श्रियम्
दिग्गजैः स्नान्पमानां वा पटेः स्नान्वा मुरुषिकाम् । प्रासादस्य चतुर्धात्रैः प्राकारस्योच्छ्रायां भवे

* अथ विष्णुचत्वारिंशोऽध्यायः । + य. पुस्तकेऽयं ग्रन्थो नास्ति ।

१ अ. ग. घ. पूर्वे च । क. घ. मध्ये च । २ य. भागे प्रलङ्घनम् । ३ य. श्रावणम् । ४ क. घ. घ. कार्यं
५ क. घ. घ. 'विष्णुः' । ६ य. 'नृणां' । ७ क. घ. च. विष्णुः । ८ य. घ. निपातयेत् । ९ य. '०'
१० य. '०' । ११ य. '०' । १२ य. '०' । १३ य. '०' । १४ य. '०' । १५ य. '०' । १६ य. '०' । १७ य. '०' । १८ य. '०' । १९ य. '०' । २० य. '०' । २१ य. '०' ।

(प्रासाददेवतास्थापनभूतशान्त्यादिकथनम्)

प्रासादात्पादहीनं तु गोपुरस्पोच्छ्रयो भवेत् । पञ्चहस्तस्य देवस्य एकहस्ता तु पीठिका ॥ २२
 गारुडं मण्डपं चाग्रे एकं भौमादिधाम च । कुर्याद्भूमिधामायामं दिक्षु चाष्टासु चोपरि ॥ २३
 पूर्वं वराहं दक्षे च नृसिंहं श्रीधरं जले । उत्तरे तु हयग्रीवमाग्नेय्यां जामदग्न्यकम् ॥ २४
 नैर्ऋत्यां रौमकं वायौ वायनं वासुदेवकम् । ईशे प्रासादरचना देया वस्वर्ककादिभिः ॥ २५
 द्वारस्य चाष्टमौद्यंशं त्यक्त्वा वेधो न दोषभाक् ॥ २६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये प्रासादादीनां लक्षणवर्णनं नाम द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

अर्पितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१२३?

अथ विचत्वारिंशोऽध्यायः ।

प्रासाददेवतास्थापनभूतशान्त्यादिकथनम् ।

हयग्रीव उवाच—

प्रासादे देवताः स्थाप्या वक्ष्ये ब्रह्मजृणुष्व मे । पञ्चायतनमध्ये तु वासुदेवं निवेशयेत् ॥ १
 वायनं नृहरिं चाश्वशीर्षं तद्वत् शूरकम् । आग्नेये नैर्ऋते चैव वायव्ये चेशगोचरे ॥ २
 अथ नारायणं मध्ये क्षाप्तेष्वामम्बिकां न्यसेत् । नैर्ऋत्यां भास्करं वायौ ब्रह्माणं लिङ्गभीशके ॥ ३
 अथवा रुद्ररूपं तु अथवा नवधामसु । वासुदेवं न्यसेन्मध्ये पूर्वादौ रौमरामकान् ॥ ४
 न्द्रादील्लोकपालांश्च अथवा नवधामसु । पञ्चायतनकं कुर्यान्मध्ये तु पुरुषोत्तमम् ॥ ५
 इक्ष्मीवैश्रवणौ पूर्वं दक्षे मातृमणं न्यसेत् । स्कन्दं मणेशपीशानं सूर्यादीन्मक्षिमे प्रहान् ॥ ६
 उत्तरे दश मत्स्यादीनाग्नेय्यां चण्डिकां तथा । नैर्ऋत्यामम्बिकां स्वाप्य वायव्ये तु सरस्वतीम् ॥ ७
 धामांश्चैव वासुदेवं मध्ये नारायणं च वा । त्रयोदशालये मध्ये विश्वरूपं न्यसेद्वरिम् ॥ ८
 पूर्वादौ केशवादीन्वा अन्यधामस्वर्यं हरिः । मृन्मयीं दारुयदिता लोहजा रत्नजा तथा ॥ ९
 तैलजा गन्धजा चैव कौमुदी सप्तधा स्मृता । कौमुदी गन्धजा चैव मृन्मयी मतिमा तथा ॥ १०
 तत्कालभूतिताम्रिताः सर्वकामफलप्रदाः । अथ वैलमयीं वक्ष्ये शिला यत्र च पृष्ठते ॥ ११
 र्वतानामभावे च मृद्धीयाद्भूतां शिलाम् । पाण्डुरा दारुणा पीता कुष्मा शस्ता तु वर्णिनाम् ॥
 न यदा लम्पते सम्पदवर्णिनां वर्णतः शिला । वर्णाधापादनं तत्र जुहुयात्सिंहविषया ॥ १२
 शिलायां शुक्लरेखाऽऽया कुष्माऽऽया सिंहदोमतः । कांस्यघण्टानिनादा स्यात्पुलिङ्गा विस्कुलिङ्गका
 तन्मन्दलक्षणा स्त्री स्थातृपाभावान्पुंसका । दृश्यते मण्डलं यस्यां सगर्भा तां विवर्जयेत् ॥ १५
 मतिमार्थं धनं दत्त्वा वनयागं समाचरेत् । तत्र सात्वोपलिप्याथ मण्डपे तु हरिं यजेत् ॥ १६
 धर्लिं दत्त्वा कर्मशत्रुं दद्यादिक्रमथार्चयेत् । हुत्वाऽथ शालितोयेन अक्षेण शोषयेच्छिलाम् ॥ १७
 रंसां कृत्वा नृसिंहेन मूलमक्षेण पूजयेत् । हुत्वा पूर्णाहुतिं दद्यात्तत्रो भूतबलिं गुरुः ॥ १८
 अत्र ये संस्थिताः सत्त्वा याधातुनाथ गुह्यकाः । सिद्धादयो वा ये चान्ये तान्संपूज्य क्षमापयेत्
 मतिविन्यार्थमस्माकं यात्रेणा केशवाशया । विष्णुर्ध्वं यद्रवेत्कार्यं युष्याकमपि तद्रवेत् ॥ २०

अनेन चलिदानेन मीता भवेत् सर्वथा । संयेण गच्छनान्वयं मुनस्तां स्थानमिदं त्वरात् ॥ २
 एवं प्रवोदिता मुरत्वा यान्ति त्स्ता ययामुत्तम् । शिल्पिभिश्च चरं भाश्य सप्तमध्रं जपेन्निशि ।
 ॐ नमः सकललोकाय विष्णवे प्रमविष्णवे । विश्वाय विश्वरूपाय सप्तमाधिपतये नमः ॥ २
 आचक्ष्व देव देवेश प्रसुप्तोऽसि तवान्तिरुम् । सप्तमे सर्वाणि कार्याणि हृदिस्थानि तु यानि
 ॐ ॐ ह्रूं फट् विष्णवे स्वाहा । शुभे स्वप्ने शुभं सर्वं प्राप्नुभे सिंहशेमतः ॥ २
 प्रातरध्वे शिलायां तु दत्त्वाऽस्त्रेणास्रकं यजेत् । कुशालटङ्गदस्त्राद्यं मध्वाज्याक्तगुग्गं चरेत् ॥ २
 आत्मानं चिन्तयेद्विष्णुं शिल्पिनं विश्वकर्षिणम् । शस्त्रं पिप्पलात्मकं दद्यान्मुखपृष्ठादि दर्शयेत्
 जितेन्द्रियपद्महस्तः शिल्पी तु चतुरस्रकाम् । शिलां कृत्वा पिण्डकार्यं किञ्चिद्भूतानां तु कल्पयेत्
 रथे स्थाप्य समानीय सबद्धां कारुण्येभनि । पूजयित्वाऽथ घटयेद्व्रतियां स तु कर्मकृत् ॥ २

इति वायुपुराण भाग्ये प्रासाददेवतास्थापनभूतजान्तिशिलालक्षणप्रतिपादितार्थादिनिरूपणं नाम
 निचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तस्रङ्काः—१२६०

अथ चतुर्वत्वारिंशोऽध्यायः ।

वायुदेवादिप्रतिमानां लक्षणानि ।

इयग्रीव उवाच—

वायुदेवादिप्रतिमालक्षणं प्रवक्ष्यामि ते । मासादस्योत्तरे पूर्वमुखी वा चोत्तराननाम् ॥
 संस्थाप्य पूज्य च बलिं दत्त्वाऽथो मध्यसूत्रकम् । शिलां शिल्पी तु नवधा विभज्य नवमेऽथ
 सूर्यभक्ते शिलायां तु भागं स्वाङ्गुलमुच्यते । अङ्गुलं गोलकं नास्त्रा केलानेत्रं तदुच्यते ॥
 भागमेकं त्रिधा कृत्वा पाष्णिभागं प्रकल्पयेत् । भागमेकं तथा जानी ग्रीवायां भागमेव च ॥
 मुकुटं तालमात्रं स्यात्तालमानं तथा सुतम् । तालेनैकेन कण्ठं तु तालेन हृदयं तथा ॥
 नाभिमेवान्तरं ताले द्वितालानुरुक्ती तथा । तालद्वयेन जह्वा स्यात्सूत्राणि शृणु सप्तमम् ॥
 कार्यं सूत्रद्वयं पादे जह्यामध्ये तथाऽपरम् । जानी सूत्रद्वयं कार्यं मूकमध्ये तथाऽपरम् ॥
 मेढ्रे तथाऽपरं कार्यं कट्यां सूत्रं तथाऽपरम् । मेखलावन्धसिद्धयर्थं नाभ्यां चैवापरं तथा ॥
 हृदये च तथा कार्यं कण्ठे सूत्रद्वयं तथा । ललाटे चापरं कार्यं मस्तके च तथा परम् ॥
 मुकुटोपरि कर्तव्यं सूत्रमेकं विचक्षणैः । सूत्राण्यूर्ध्वं अदेयानि सप्तैव कपलोज्ज्व ॥
 कसात्रिकान्तरेणैव पट्मूत्राणि प्रदापयेत् । मध्यसूत्रं तु सत्यज्य सूत्राण्येव निवेदयेत् ॥
 ललाटे नासिकां चतुर्थं कर्तव्यं चतुरङ्गुलम् । ग्रीवाकर्णौ तु कर्तव्यावायामाचतुरङ्गुलौ ॥
 अङ्गुले हनुके कार्यं विस्ताराचिबुके तथा । अष्टाङ्गुलं ललाटं तु विस्तारेण प्रकीर्तितम् ॥
 परेण अङ्गुलौ शङ्खौ कर्तव्यावलकान्निवौ । चतुरङ्गुलमाख्यातमन्तरं कर्णनेत्रयोः ॥
 शङ्खौ पृथुक् कर्णा कर्णापाद्धार्षपदमे । भ्रूसमेन तु सूत्रेण कर्णस्रोतः प्रकीर्तितम् ॥

विद्धं पङ्कगुलं कर्णमविद्धं चतुरङ्गुलम् । चित्रकेन सप्तं विद्धमविद्धं वा पङ्कगुलम् ॥ १९
 गन्धपात्रं तथाऽऽवर्तं शङ्कुलीं कल्पयेत्तथा । अङ्गुलेनापरः कार्यस्तस्याप्येनोत्तराधरः ॥ २०
 अर्धाङ्गुलं तथा नेत्रं वक्त्रं तु चतुरङ्गुलम् । आयापेन तु वेपुल्यात्सार्धमङ्गुलमुच्यते ॥ २१
 नासारंशसमुच्चयं मूले त्वेकाङ्गुलं मतम् । उच्छ्रयाद्वाङ्गुलं घण्टे करवीरोपमा स्मृता ॥ २२
 अन्तरं चक्षुषोः कार्यं चतुरङ्गुलमानतः । गङ्गुलं चाक्षिकोशं च गङ्गुलं चान्तरं तपोः ॥ २३
 तारा नेत्रत्रिभागेण दन्तारा पञ्चमांशिका । त्र्यङ्गुलं (लो) नेत्रविस्तारं (रो) द्रोणी चार्धाङ्गुला मत् ॥ २४
 तत्प्रमाणा भ्रुवोर्लेखा भ्रुवां चैव समे मते । मूढ्यं गङ्गुलं कार्यं भ्रूदध्यं चतुरङ्गुलम् ॥ २५
 पद्मविंशदङ्गुलायामं यस्तकस्य तु वेष्टनम् । पूर्वानां केशवादीनां द्वाविंशदेष्टनं भवेत् ॥ २६
 पञ्चनेत्रा स्वयो ग्रीवा विस्ताराद्रेष्टनं पुनः । त्रिगुणं तु भवेद्ध्यं विस्तृताष्टाङ्गुलं पुनः ॥ २७
 ग्रीवात्रिगुणमायामं ग्रीवापञ्चान्तरं भवेत् । स्कन्धावष्टाङ्गुली कार्यौ विकलावंशकौ शुभौ ॥ २८
 सप्तनेत्रौ स्मृतौ बाहू प्रवाहू षोडशाङ्गुलौ । विकली विस्तृता बाहू प्रवाहू चापि तत्समी ॥ २९
 बाहुद्वयदोर्ध्वतो ज्ञेयः परिणाहः कला नव । सप्तदशाङ्गुलो मध्ये कूर्परोऽर्थे च षोडश ॥ ३०
 कूर्पस्य भवेन्नाहस्त्रिगुणः कमलोद्भव । नाहः प्रवाहुमध्ये तु षोडशाङ्गुल उच्यते ॥ ३१
 अग्रहस्ते परीणाहो द्वादशाङ्गुल उच्यते । विस्तारेण करतलं कीर्तितं तु पङ्कगुलम् ॥ ३२
 दैर्घ्यं सप्ताङ्गुलं कार्यं मध्या पञ्चाङ्गुला मता । तर्ज्यननामिका चैव तस्मादर्धाङ्गुलं विना ॥ ३३
 कनिष्ठाङ्गुलकौ कार्यौ चतुरङ्गुलसंभितौ । द्विपर्वोऽङ्गुलकः कार्यः शेषाङ्गुल्यस्त्रिपर्विकाः ॥ ३४
 सर्वासां पर्वणोऽर्थेन नखमानं विधीयते । वृत्तसो यत्प्रमाणं तु जठरं तत्प्रमाणतः ॥ ३५
 अङ्गुलंका भवेन्नाभिर्वेनेन च प्रमाणतः । ततो मेष्टान्तरं कार्यं तालमात्रं प्रमाणतः ॥ ३६
 नाभिमध्ये परीणाहो द्विचत्वारिंशदङ्गुलैः । अन्तरं रैनयोः कार्यं तालमात्रं प्रमाणतः ॥ ३७
 चूचुकौ यवमानी तु मण्डलं द्विपदं भवेत् । चतुःषष्ट्यङ्गुलं कार्यं वेष्टनं वृत्तसः स्फुटम् ॥ ३८
 चतुर्मुखं च तदर्धो वेष्टनं परिकीर्तितम् । परिणाहस्तथा कञ्चाश्रुतुष्षष्टदशाङ्गुलैः ॥ ३९
 विस्तारश्चोत्तमूले तु शोच्यते द्वादशाङ्गुलैः । तस्मादभ्यधिकं मध्ये ततो निम्नतरं कमात् ॥ ४०
 विस्तृताष्टाङ्गुलं नानु त्रिगुणा परिणाहतः । जह्या मध्ये तु विस्तारः सप्ताङ्गुल उदाहृतः ॥ ४१
 त्रिगुणः परिधिश्चास्य जह्यात्रं पञ्च विस्तरात् । त्रिगुणः परिधिश्चास्य पादौ तालप्रमाणकौ ॥ ४२
 आयाभादुत्थितौ पादौ चतुरङ्गुलमेव च । मुल्लघात्पूर्वं तु कर्तव्यं प्रमाणाचतुरङ्गुलम् ॥ ४३
 त्रिकलं विस्तृतौ पादौ त्र्यङ्गुलो मुखकः स्मृतः । पञ्चाङ्गुलस्तु नाहोऽस्य दीर्घा तद्वत्प्रदीपिनी ॥ ४४
 अष्टमाष्टांशमध्वोनाः शेषाङ्गुल्यः कमेण तु । सप्ताष्टाङ्गुलमुत्सेषमङ्गुलस्य प्रकीर्तितम् ॥ ४५
 तदेव द्विगुणं कार्यमङ्गुलस्य नखं तथा । अर्धाङ्गुलं तथाऽप्यासां कमान्मूलं तु कारयेत् ॥ ४६
 त्र्यङ्गुलौ द्विगुणौ कार्यौ मेष्टं तु चतुरङ्गुलम् । परिणाहोऽत्र कोपात्रं कर्तव्यं चतुरङ्गुलम् ॥ ४७
 पङ्कगुलपरीणाहो द्विगुणौ परिकीर्तितौ । प्रतिषा मूषणाज्वा स्यादेतदुद्देशलक्षणम् ॥ ४८
 अनयैव द्विगुणं कार्यं लोके दृष्टा तु लक्षणम् । दक्षिणे तु करे चक्रमथस्तारप्रमेव च ॥ ४९
 वामे शङ्कं गदाऽथस्वाद्यामुदेवस्य लक्षणम् । श्रीपुष्टी चापि कर्तव्ये पञ्चवीणाकरान्विते ॥ ५०

(शालग्रामादिपूजाकथनम्)

ज्ञेयः संकर्षणो लघुद्विचक्रो रक्त उच्यते । सूक्ष्मचक्रो बहुच्छिद्रः प्रद्युम्नो नीलदीर्घकः ॥ २
पीतोऽनिरुद्धः पद्माक्षो वर्तुलो द्विध्विरेखवान् । कृष्णो नारायणो नाभ्युन्नतः सुपिरदीर्घवान् ॥ ३
परमेष्ठी साञ्जचक्रः पृष्ठच्छिद्रश्च विन्दुमान् । स्थूलचक्रोऽसितो विष्णुर्मध्ये रेखा गदाकृतिः ॥ ४
नृसिंहः कपिलः स्थूलचक्रः स्वात्पञ्चविन्दुकः । वराहः शक्तिलिङ्गः स्वात्तचक्रौ विपरी स्मृतौ ॥
इन्द्रनीलनिभः स्थूलस्त्रिरेखालाञ्छितः शुभः । कूर्मस्तथोन्नतः पृष्ठे वर्तुलावर्तकोऽसितः ॥ ५
हयग्रीवोऽश्नुशाकाररेखो नीलः सविन्दुकः । वैकुण्ठ एकचक्रोऽञ्जी मणिभः पुच्छरेखकः ॥ ७
मत्स्यो दीर्घस्त्रिध्विन्दुः स्वात्काचवर्णस्तु पूरितः । श्रीधरो वनमालाङ्कः पञ्चरेखस्तु वर्तुलः ॥ ८
वामनो वर्तुलश्चातिह्रस्वो नीलः सविन्दुकः । श्यामस्त्रिध्विक्रमो दक्षरेखो वामेन रिक्तकः ॥ ९
अनन्तो नागधोगाङ्गो नैकाभो नैकमूर्तिमान् । स्थूलो दामोदरो मध्यचक्रोऽथःसूक्ष्मविन्दुकः ॥ १०
सुवर्धनस्त्वैकचक्रो लक्ष्मीनारायणो द्वायात् । त्रिचक्रश्चाच्छुवो देवास्त्रिचक्रो वा त्रिध्विक्रमः ॥ ११
जनार्दनश्चतुश्चक्रो घासुदेवश्च पञ्चभिः । पद्मचक्रश्चैव मधुपन्नः संकर्षणश्च सप्तभिः ॥ १२
दशवतारो दशभिर्दशैकेनानिरुद्धकः । द्वादशात्मा द्वादशभिरत ऊर्ध्वयनन्तकः ॥ १३

इत्यादिमहापुराण आग्नेये शालग्रामादिपूजितलक्षणकथन नाम पदपर्यायसिद्धोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१२१७

अथ सप्तवतारसोऽध्यायः ।

शालग्रामादिपूजाकथनम् ।

हयग्रीव उवाच—

शालग्रामादिचक्राङ्गपूर्णाः सिद्धौ वदामि ते । त्रिविधा स्याद्दरेः पूजा काम्याङ्गाम्योभयात्मिका
भीनादीनां तु पञ्चानां काम्योर्धा बोधयात्मिका । वराहस्य नृसिंहस्य वामनस्य च मुक्तये ॥ २
चक्रादीनां प्रयाणां तु शालग्रामार्चनं शृणु । उच्यते निष्कला पूजा कनिष्ठा सैकलार्चना ॥ ३
मध्यमा मूर्तिपूजा स्याच्चक्राङ्गे चतुरस्रके । प्रणवं हृदि विन्यस्य पङ्क्तं करदेहयोः ॥ ४
कृतमुद्रात्रयश्चक्राद्ग्रहिः पूर्वं गुरुं यजेत् । आप्ये गर्णं वापये च धातारं भैरुं ते यजेत् ॥ ५
विषातारं च कर्तारं हर्तारं दक्षसौम्ययोः । विष्वक्सेनं यजेदीश आग्नेये क्षेत्रपालकम् ॥ ६
ऋगादिवेदान्तगादावापारानन्तकं भुवम् । पीठं पञ्च चार्कचन्द्रमालाङ्गं मण्डलत्रयम् ॥ ७
आसनं द्वादशान्तेन तत्र स्थाप्य शिलां यजेत् । व्यस्तेन च समस्तेन स्ववीजेन यनेत्क्रमात् ॥ ८
पूर्वादावथ वेदार्थैर्गणेशीभ्यां जिवादिना । प्रणवेनार्चयेत्पश्चात्पुनरास्तिस्रः प्रदर्शयेत् ॥ ९
विष्वक्सेनस्य चक्रस्य क्षेत्रपालस्य दर्शयेत् । शालग्रामस्य प्रथमा पूजाऽथो निष्कलोच्यते ॥ १०
पूर्ववत्पौडशारं च सप्तमं मण्डलं लिखेत् । शङ्खचक्रगदाखट्वाङ्गुलीषां पूर्ववद्यजेत् ॥ ११
एवं सौम्ये धनुर्बाणान्नेदाद्यैरासनं ददेत् । शिलां न्यसेद्वादशार्णस्तृतीयं पूजनं शृणु ॥ १२

ऊरुमात्रोच्छ्रितायामे मालाविद्याधरौ तथा । प्रभापण्डलसंस्थौ तौ प्रभा हस्तपादिभूषणा ॥ ४८
पद्माभं पादपीठं ॥ प्रतिमास्वेवमाचरेत् ॥ ४९

इत्यादिमहापुराण आमेये वामुदेवादिप्रतिमालक्षणवचनं नाम पञ्चवत्तारिणोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१३०९.

अथ पञ्चवत्तारिणोऽध्यायः ।

पिण्डकादिलक्षणम् ।

इयग्रीव उवाच—

पिण्डिकालक्षणं वक्ष्ये दैर्घ्येण प्रतिमासमा । उच्छ्रापः प्रतिमार्थं तु चतुःपट्टिपुटां च ताम् ॥ १
त्यक्त्वा पङ्क्तिद्वयं चाधस्तदूर्ध्वं यत्तु कोष्ठकम् । समन्तादुभयोः पार्श्वे अन्तस्थं परिमार्जयेत् ॥
ऊर्ध्वं पङ्क्तिद्वयं त्यक्त्वा अधस्ताद्यत्तु कोष्ठकम् । अन्तः समार्जयेद्यत्नात्पार्श्वयोरुभयोः समम्
तपोर्मध्यगतौ तत्र यत्तुयौ मार्जयेत्ततः । चतुर्धा भाजयित्वा तु ऊर्ध्वपङ्क्तिद्वयं बुधः ॥ ४
मेखला भागमात्रा स्यात्स्वातः तत्स्यार्थमानतः । भागं भागं परित्यज्य पार्श्वयोरुभयोः समम् ॥
दृष्ट्वा चैकं पदं बाह्ये प्रेणालं कारयेद्बुधः । प्रिमाणेण च भावस्याग्रे स्यात्तोयविनिर्गमः ॥ ६
नानामकारभेदेन भद्रेयं पिण्डिका शुभा । अष्टताला तु कर्तव्या देवी लक्ष्मीस्तथा स्त्रियः ॥ ७
ध्रुवौ ययाधिके कार्ये यवहीना तु नासिका । गोलकेनाधिकं वक्त्रमूर्ध्वं तिर्यग्निवर्जितम् ॥ ८
आपते नयने कार्ये प्रिभागोर्नैर्पवैस्त्रिभिः । तदर्थेन तु वैपुल्यं नेत्रयोः परिकल्पयेत् ॥ ९
कर्णपाशोऽधिकः कार्यः स्रृङ्गणीसममूत्रतः । नम्रं कलाविहीनं तु कुर्यादंशद्वयं तथा ॥ १०
ग्रीवा सार्धकला कार्या तद्विस्तारोपशोभिता । नेत्रं विना तु विस्तारौ ऊरू जानू च पिण्डिका
अङ्गिपृष्ठी स्फिचौ कर्त्रा ययागोमं प्रकल्पयेत् । सप्तांशोनास्तथाङ्गुल्यो दीर्घविष्कम्भनाहतः
नेत्रैकवर्जितायामा जङ्घोरुध तथा कटिः । मध्यशार्धं च तदूर्ध्वं यत्र पीनं कुवद्वयम् ॥ १३
तालमाशौ स्तनौ कार्या कटिः सार्धकलाधिका । लक्ष्य शेषं पुरावत्स्वादक्षिणे चाम्भुजं करे ॥
बाह्वे विल्वं स्त्रियौ पार्श्वे ध्रुवे चामरदस्तकं । दीर्घयोगस्तु मरुदथक्रात्राद्यानयो वदे ॥ १५

इत्यादिमहापुराण आमेये पिण्डिकादीनां लक्षणवचनं नाम पञ्चवत्तारिणोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१३२४

अथ षट्पत्तारिणोऽध्यायः ।

शालग्राममूर्तीनां लक्षणानि ।

इयग्रीव उवाच—

शालग्रामादिमूर्तीष्ववस्येऽहं मुक्तिमुक्तिदाः । वामुदैवः सितो द्रौणि शिलात्प्रदिचक्रकः ॥ १

(शालग्रामादिपूजाकथनम्)

ज्ञेयः संकर्षणो लघाद्विचक्रो रक्त उचमः । सूक्ष्मचक्रो बहुच्छिद्रः प्रमुञ्जो नीलदीर्घकः ॥ २
 पीतोऽनिरुद्धः पद्माक्षो वर्तुलो द्वित्रिरेखवान् । कृष्णो नारायणो नाभ्युन्नतः सुपिरदीर्घवान् ॥ ३
 परमेष्ठी सालचक्रः पृष्ठच्छिद्रश्च बिन्दुमान् । स्थूलचक्रोऽसितो विष्णुर्मध्ये रेखा गदाकृतिः ॥ ४
 तृसिंहः कपिलः स्थूलचक्रः स्पातपञ्चविन्दुकः । वराहः शक्तिलिङ्गः स्पातचक्रौ विपरी स्मृतौ ॥
 इन्द्रनीलनिभः स्थूलस्त्रिरेखालाञ्छितः शुभः । कूर्पस्तथोन्नतः पृष्ठे वर्तुलावर्तकोऽसितः ॥ ६
 हयग्रीवोऽङ्कुशाकाररेखो नीलः सविन्दुकः । वैकुण्ठ एकचक्रोऽज्जी मणिभः पुच्छरेखकः ॥ ७
 मत्स्यो दीर्घस्त्रिविन्दुः स्पातकाचवर्णस्तु पूरितः । श्रीधरो वनमालाङ्गः पञ्चरेखस्तु वर्तुलः ॥ ८
 वामनो वर्तुलश्चातिह्रस्वो नीलः सविन्दुकः । ज्वाणस्त्रिविक्रमो दक्षरेखो वामेन रक्तकः ॥ ९
 अनन्तो नागभोगाङ्गो नैकाभो नैकपूर्तिमान् । स्थूलो दामोदरो मध्यनक्रोऽथःसूक्ष्मविन्दुकः ॥ १०
 सुदर्शनस्त्रेकचक्रो लक्ष्मीनारायणो द्वायत् । त्रिचक्रश्चाप्युतो देवस्त्रिचक्रो वा विविक्रमः ॥ ११
 जगदीशतुल्यचक्रो वासुदेवश्च पञ्चभिः । पञ्चक्रैर्वै प्रमुञ्जः संकर्षणश्च सप्तभिः ॥ १२
 दशावतारो दशभिर्दशैकेनानिरुद्धकः । द्वादशास्या द्वादशभिरत ऊर्ध्वमनन्तकः ॥ १३

इत्यादिनाष्टपुराण भाष्ये शालग्रामादिपूजाकथनं नाम परब्रह्मदेवोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१३३७

अथ शस्तकपारोऽध्यायः ।

शालग्रामादिपूजाकथनम् ।

हयग्रीव उवाच—

शालग्रामादिवक्त्राङ्गपूर्णाः सिद्धयै वदामि ते । त्रिविधा स्याद्दरेः पूजा काम्याऽकाम्योभयात्मिका
 भीमादीनां तु पञ्चानां काम्योर्था वोभयात्मिका । वराहस्य तृसिंहस्य वामनस्य च मुक्तये ॥ २
 चक्रादीनां त्रयस्य तु शालग्रामार्पणं शृणु । उचमसं निष्कला पूजा कृत्वा संकलार्चना ॥ ३
 मध्यमा मूर्तिपूजा स्यात्तु काले चतुरस्रके । प्रणवं हृदि विन्यस्य पङ्क्तं करदेहयोः ॥ ४
 कृतमुद्राप्रपञ्चक्राङ्गहिः पूर्वं गुरुं यजेत् । आप्ये गणं वायवे च धातारं नैऋते यजेत् ॥ ५
 विधातारं च कर्तारं हतारं दक्षसौम्ययोः । विष्वक्सेनं यजेद्दीश आग्नेये क्षेत्रपालकम् ॥ ६
 ऋगादिषेदान्त्रागादावापारानन्तकं भुवम् । पीठं पञ्च चार्कचन्द्रब्रह्माख्यं मण्डलत्रयम् ॥ ७
 आसनं द्वादशान्तेन तत्र स्याद्य शिलां यजेत् । न्यस्तेन च सप्तस्तेन स्वर्गीजेन यजेत्क्रमात् ॥ ८
 पूर्वादावथ वेदायैर्गायत्रीभ्यां जिह्वादिना । मणवेनार्चयेत्पथान्पुद्रास्त्रिभ्यः प्रदूर्ध्वयेत् ॥ ९
 विष्वक्सेनस्य चक्रस्य क्षेत्रपालस्य दर्शयेत् । शालग्रामस्य प्रथमा पूजाऽथो निष्कलोच्यते ॥ १०
 पूर्ववत्पौडशारं च सप्तमं मण्डलं लिखेत् । शङ्खचक्रगदासङ्गैर्गुर्वीर्यं पूर्ववत्पठेत् ॥ ११
 पूर्वं सौम्ये धनुर्वाणान्वेदाध्वीरासनं ददेत् । शिलां न्यसेद्वादशार्णस्तृतीयं पूजनं शृणु ॥ १२

१ छ. रक्तच्छिद्रः । २ ड. च. 'तः क्षिद्रः' । ३ घ. बिन्दुकः । ४ क. च. 'पूजा सि' । ५ घ. 'म्याऽथो
 वो' । ६ छ. 'म्यायं वो' । ७ घ. निष्कला । ८ घ. लक्ष्म्य । ९ घ. 'न्यस्तन्यास्य' । १० घ. 'द्वाराजनेन' । ११ घ.
 निष्कलो' ।

अष्टारमङ्गं विलिखेद्गुर्वीयं पूर्ववचजेत् । अष्टार्णेनाऽऽसनं दत्त्वा तेनैव च शिलां न्यसेत् ॥ ११
पूजयेद्दशधा तेन गायत्रीभ्यां जितं तैतः ॥ १२

इत्यादिमहापुराण आग्नेये शतप्रायश्चित्तब्रह्मसंहिता नाम सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—१३५१

जगदात्मत्वारिंशोऽध्यायः ।

चतुर्विंशतिमूर्तिस्तोत्रकथनम् ।

श्रीपद्मवानुवाच—

ओंरूपः केशवः पद्मशङ्खचक्रगदाधरः । नारायणः शङ्खपद्मगदाचक्री मदक्षिणम् ॥ १
ततो गदी माधवोऽरिपद्मपत्नी नमामि तम् । चक्रकौबोदकीपद्मशङ्खी गोविन्द ऊर्जितः ॥ २
मोक्षदः श्रीगदी पद्मी शङ्खी चिष्णुध्वजचक्रधृक् । शङ्खचक्राब्जगदिनं मधुसूदनमानमे ॥ ३
भक्त्या त्रिविक्रमः पद्मगदी चक्री च शङ्खरूपि । शङ्खचक्रगदापद्मी घामनः पातु मां सदा ॥ ४
गतिदः श्रीधरः पद्मी चक्रशङ्खी च शङ्खरूपि । शङ्खचक्रगदापद्मी घामनः पातु मां सदा ॥ ५
वरदः पद्मनाभस्तु शङ्खाब्जगदिनः । दामोदरः पद्मशङ्खगदाचक्री नमामि तम् ॥ ६
तेनै गदी शङ्खचक्री वासुदेवोऽर्जुनभृजगत् । संकर्षणो गदी शङ्खी पद्मी चक्री च पातु वः ॥ ७
गदी चक्री शङ्खगदी प्रद्युम्नः पद्मभृजधृक् । अनिरुद्धध्वजगदी शङ्खी पद्मी च पातु नः ॥ ८
सुरेशोऽर्पणशङ्खाब्जः श्रीगदी पुरुषोत्तमः । अधोक्षजः पद्मगदी शङ्खचक्री च पातु वः ॥ ९
देवो वृषिहृदयकाब्जगदी शङ्खी नमामि तम् । अच्युतः श्रीगदी पद्मी चक्री शङ्खी च पातु वः ॥ १०
बालरूपी शङ्खगदी वपेन्द्रध्वजपद्मरूपि । जनार्दनः पद्मचक्री शङ्खधारी गदाधरः ॥ ११
शङ्खी पद्मी च चक्री च हरिः कौमोदकीधरः । कृष्णः शङ्खी गदी पद्मी चक्री मे भुक्तिमुक्तिदः ॥
आदिमूर्तिर्वासुदेवस्तस्मात्संकर्षणोऽभवत् । संकर्षणाच्च प्रद्युम्नः प्रद्युम्नादनिरुद्धकः ॥ १२
केशवादिप्रभेदेन एकैकः स्यात्त्रिधा क्रमात् ॥ १४
द्वादशाक्षरकं स्तोत्रं चतुर्विंशतिमूर्तिमत् । यः पठेच्छृणुवाद्वाऽपि निर्मलः सर्वमाप्नुयात् ॥ १५

इत्यादिमहापुराण आग्नेये चतुर्विंशतिमूर्तिस्तोत्रकथन नाम शतचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—१३६६

(मत्स्यादिदशान्तारप्रतिमात्स्थानवर्णनम्)

नराज्ञो वाऽथ कर्तव्यो भूवरारो गदोरिभृत् । दक्षिणे वामके शङ्खं लक्ष्मीर्वा पद्ममेव वा ॥ २
 श्रीर्यामकर्परस्था तु क्षयानन्तो चरणानुगौ । वराहस्यापनाद्राज्यं भवाब्धितरणं भवेत् ॥ ३
 नरसिंहो विवृतास्यो वामैरुधृतदानवः । तद्वक्षो दारपन्माली स्फुरच्चक्रगदाधरः ॥ ४
 छत्री दण्डी वामनः स्यादथवा स्याच्चतुर्भुजः । रामश्चापेपुहस्तः स्यात्तद्वगी परशुनाऽन्वितः ॥ ५
 रामश्चापी शरी खड्गी शङ्खी वा द्विभुजः स्मृतः । गदालाङ्गलधारी च रामो वाऽथ चतुर्भुजः ॥
 वैमार्थे लाङ्गलं दद्यादथः शङ्खं सुशोभनम् । मुसलं दक्षिणार्थे तु चक्रं चापः सुशोभनम् ॥ ७
 शान्तात्मा लम्बकर्णश्च गौराङ्गश्चाम्बरावृतः । ऊर्ध्वे पद्मस्थितो बुद्धो वरदाभयदायकः ॥ ८
 धनुस्तूणान्वितः कल्की म्लेच्छोत्सादकरो द्विजः । अथवाऽभस्वितः खड्गी शङ्खचक्रगदान्वितः
 लक्षणं वासुदेवादिनयकस्य वदामि ते । दक्षिणार्थे गदा वामे वैमार्थे चक्रमुत्तमम् ॥ १०
 ब्रह्मेशौ पार्श्वगौ नित्यं वासुदेवोऽस्ति पूर्ववत् । शङ्खी सवरदो वाऽथ द्विभुजो वा धनुर्भुजः ॥ ११
 लाङ्गली मुसली रामो गदापद्मधरः स्मृतः । मधुञ्जो दक्षिणे चक्रं शङ्खं वामे धनुः करे ॥ १२
 गदाधन्वावृतः प्रीत्या मधुञ्जो वा धनुःशरी । चतुर्भुजोऽनिरुद्धः स्याच्चथा नारायणो विभुः ॥
 चतुर्भुजश्चतुर्बाहुर्बृहन्नरपण्डितः । लघ्वर्क्षो जटायुको ब्रह्मा हंसाग्रवाहनः ॥ १४
 दक्षिणे चाक्षसूत्रं च क्षुचो वामे तु कुण्डिकाः । आज्यस्थाली सरस्वती सावित्री वामदक्षिणे ॥
 विष्णुरष्टभुजस्तोऽर्धे करे खड्गस्तु दक्षिणे । गदाधरश्च वरदो वामे कार्मुकलेटकं ॥ १६
 चक्रशङ्खौ चतुर्बाहुर्नरसिंहश्चतुर्भुजः । शङ्खचक्रधरो वाऽपि विदारितमहासुरः ॥ १७
 चतुर्बाहुर्वराहस्तु शेषः पाणितले धृतः । धारयन्बाहुना पृथ्वीं वामनः कैमलामयः ॥ १८
 पादलम्बा धरा कार्पा यदा लक्ष्मीर्ध्वजस्थिता । त्रैलोक्यमोहनस्तोऽर्धे छट्पाहुस्तु दक्षिणे ॥ १९
 चक्रं शङ्खं च मुसलमङ्कुशं वामके करे । शङ्खशार्ङ्गगदापाशान्यधरणीणासमन्विते ॥ २०
 लक्ष्मीः सरस्वती कार्पा विश्वरूपोऽथ दक्षिणे । चक्रं खड्गं च मुसलमङ्कुशं पट्टिशं क्रमात् ॥ २१
 मुद्गरं च तथा पाशं शक्तिशूलं शरं करे । वामे शङ्खं च शार्ङ्गं च गदां पाशं च तोमरम् ॥ २२
 लाङ्गलं परशुं दण्डं छुरिकां धैर्यं चोत्तमम् । विषाद्राहुश्चतुर्भुजो दक्षिणस्योऽथ वामके ॥ २३
 त्रिनेत्रो वामपार्श्वेऽपि श्रविषो जलज्ञाद्यापि । त्रिधा धृतैकचरणो विषलाद्याभिरीडितः ॥ २४
 नाभिपद्मे चतुर्वक्त्रो हरेः शंकरको हरिः । शूलछिपारी दक्षे च गदाचक्रधरोऽपरे ॥ २५
 रुद्रकेशवलक्ष्माङ्गो गौरीलक्ष्मीसमन्वितः । शङ्खचक्रमदनेदपाणिधराश्चिह्ना हरिः ॥ २६
 वामपादो धृतः शेषे दक्षिणः कूर्मपृष्ठमयः । दत्तात्रेयो द्विबाहुः स्यादायोत्सहे त्रिधा सह ॥ २७
 विष्वक्सेनश्चक्रगदी हलशुती हरर्मणः ॥ २८

इत्यधिवे मधुभुजो मत्स्यादिदशान्तारप्रतिमात्स्थानवर्णनं नाभैर्द्वीपवाचस्तन्मोऽन्तरावः ॥ ४९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१३९४

१ क. ह. य. नपराहो । २ ख. ग. घ. 'दक्षिण' । ३ घ. ग. घ. य. 'रुद्र' । ४ ख. ग. घ. शमोर्ध्व ।
 ५ ख. दक्षिणार्धे । घ. दक्षिणार्धे । ६ घ. दक्षिणार्धे । ७ घ. शमोर्ध्व । ८ ख. 'वत्' । घ. 'वत्' । ९ घ. वत् । १० घ.
 'शमोर्ध्व' । ११ घ. 'स्तोत्रं च' । १२ घ. वनजधर । १३ ख. ग. घ. चर्मशिरम् । १४ घ. 'धनं च' ।
 १५ घ. 'पदे' ।

अथ पञ्चाक्षतमोऽध्यायः ।

चण्ड्यादिदेवताप्रतिमालक्षणानि ।

श्रीभगवानुवाच—

षण्डी विंशतिबाहुः स्याद्विभ्रती दक्षिणैः करैः । शूलासिंशक्तिचक्राणि पाशखेटायुधाभयम् ।
 दमस्क शक्तिका वामेर्नागपाश च खेटकम् । कुटाराङ्कुशपाशाश्च घण्टायुधगदास्तथा ॥ १
 आदर्शमुद्गरान्दस्तैश्चण्डी वा दशबाहुका । तदधो मद्भिपश्चिन्नमूर्ध्ना पातितमस्तकः ॥ २
 शस्त्रोद्यतकरः कुद्धस्तद्वीवासभवः पुमान् । शूलहस्तो वषट्करो रक्तस्रग्धूर्धनेक्षणः ॥ ३
 सिंहनाऽऽस्वाद्यमानस्तु पाशवद्धो गले भूक्षम् । याम्याहृष्याक्रान्तसिंहा च सन्म्याहृषिनीचगासुं
 चण्डिकेयं त्रिनेत्रा च सप्तस्र्वा विपुमदिनी । नवपद्मात्मके स्थाने पूज्या दुर्गा स्वभूमेतः ॥ ४
 आदौ मध्ये तथेन्द्राया नवतत्त्वोत्पथिः क्रमात् । अष्टादशभुजैका तु दक्षे मुण्डं च खेटकम् ॥ ५
 आदर्शं तर्जनीं चाप ध्वज दमस्क तथा । पाश वामे विभ्रती च शक्तिमुद्गरशूलकम् ॥ ६
 वज्रखट्वाङ्कुशशराक्षत्र देवी शलाकया । एतैरेवाऽऽयुधैर्मुक्ताः श्रेयाः पौदशबाहुकाः ॥ ७
 दमस्कं तर्जनीं स्वक्त्वा रुद्रचण्डादयो नव । रुद्रचण्डा मचण्डा च चण्डोग्रा चण्डनायिका ॥ ८
 चण्डा चण्डयती चैव चण्डरूपाऽतिचण्डिका । उग्रचण्डा च मन्पस्था रोचनाभाऽरुणा सिता ॥ ९
 नीला शुक्ला भूमिका च पीता श्वेता च सिंहगा । महिषोरथा पुषाञ्जली तत्कचग्रहमुष्टिका १२
 आलीडा नव दुर्गाः स्युः स्वाभ्याः पुषादिदृढये । तेषां गौरी चण्डिकाया कुण्डपसररत्नाभिपृक्
 सैव रम्भा वने सिद्धाऽग्निहीना ललिता तथा । स्कन्धपर्धकरा वामे द्वितीये धृतदर्पणा ॥ १४
 याम्ये कलाह्रुलिहस्ता सौभाग्या तत्र चैदिका । लक्ष्मीर्याम्यकराम्भोजा वामे श्रीफलसंयुता ॥
 पुस्ताक्षमालिकाहस्ता वीणाहस्ता सरस्वती । कुम्भाञ्जहस्ता श्वेताभा भकरे वाऽपि जाह्नवी १६
 कूर्मगा यमुना कुम्भकरा इयामा च पूज्यते । सवीणस्तुम्बुकः शैस्तः शूली मानप्रदो हृषे ॥ १७
 गौरी चतुर्मुखी ग्राह्णी अक्षमालाद्युगन्विता । कुण्डाक्षपात्रिणी वामे हसता शंकरि स्थिता १८
 शरचापौ दक्षिणेऽस्या वामे चक्रं धनुर्व्यू । कौथारी क्षितिगा रक्ता शक्तिहस्ता द्विबाहुका १९
 चक्रग्रहपरा सव्ये वामे लक्ष्मीर्मद्राञ्जपृक् । दण्डशर्द्धारिगदया वाराही महिपस्थिता ॥ २०
 ऐन्द्री गेने वज्रहस्ता सहस्राक्षी तु सिद्धये । चामुण्डा कोटराक्षी स्यान्निर्भासा तु त्रिलोचना ॥
 निर्भासा जस्थिसारा वा ऊर्ध्वकेशी कृशोदरी । द्विपिचर्मपरा वामे कपालं पट्टिशं करे ॥ २२
 मूल वर्ती दक्षिणे स्वाच्छास्त्राऽऽस्थिभूषणा । त्रिनायको नराकारो वृहत्कुक्षिर्गजाननः ॥ २३
 मूर्धच्छुण्डो गुपवीती मुख सप्तकल भवेत् । विस्तारादैर्ध्वतथैव भुण्डं पट्टिशद्वन्द्वलम् ॥ २४
 कला द्वादश नाडी तु ग्रीवा सार्धकलोच्छ्रिता । पट्टिशद्वन्द्वगुलः कण्ठो मुखमध्यर्धमङ्गुलम् ॥
 नाभिरुक् द्वादश च नड्ये पादे तु दक्षिणे । स्वदन्त परशु वामे लङ्गुलं चोत्पल शये ॥ २६
 मुमुक्षी ॥ विदालाक्षी पार्श्वे सन्दो मयूरगः । स्वामी शाप्तो विशालश्च द्विभुजो बालरूपधृष्ट

(सूर्यादिमहदेवताप्रतिमास्तत्क्षणानि)

दक्षे शक्तिः कुङ्कुटेऽथ एकवक्त्रोऽथ षण्मुखः । वैहमुजो वा द्वादशभिर्ग्रामेऽरण्ये दिवाहुकः ॥
 शक्तीपुषाशनिर्घ्निशैगदासत्तर्जनीधृतः । शक्त्या दक्षिणहस्तेषु पटसु वामे करे तथा ॥ २९
 शिखिपिच्छं धनुः खेटं पताकाऽभयकुङ्कुटे । कपालकर्तरीगूलपाशभूषाम्पसौम्ययोः ॥ ३०
 [* गजचर्मभृद्भर्वास्पदादा स्याद्बुद्धचर्चिका ।] सैव चाष्टमुजा देवी शिरोऽमरकान्विता ॥ ३१
 तेन सा रूद्रचामुण्डा नन्देर्भर्षय नृत्यती । इयमेव महालक्ष्मीरुपविष्टा चतुर्मुखी ॥ ३२
 नृवाजिमहिषेभाश्च खादन्ती च करे स्थितान् । दशबाहुंस्त्रिनेत्रा च शस्त्रासिद्धपत्रिकम् ॥ ३३
 विभ्रती दक्षिणे हस्ते वामे घण्टां च खेटकम् । खट्वाङ्गं च त्रिशूलं च सिद्धचामुण्डिकादया ॥ ३४
 सिद्धयोगेश्वरी देवी सर्वसिद्धिप्रदायिका । एतद्व्या भवेदन्या पाश्चात्कुशयुताऽरुणा ॥ ३५
 भैरवी रूपविष्टा तु भुजैर्द्वादशभिर्वृता । एताः श्मशानजा रौद्रा + भ्रम्वाएकमिदं स्मृतम् ॥ ३६
 क्षमा शिवावृता वृद्धा द्विभुजा विवृतानना । दन्तुरा श्लेषकारी स्वाङ्गपी जानुकरा स्थिता ॥ ३७
 यक्षिण्यस्तन्पदीर्घाक्ष्यः शाकिन्यो वक्ररष्टयः । पिङ्गाक्ष्यः स्युर्बहारम्या रूपिण्योऽन्तरसः सदा
 सौम्यालक्ष्मिगुली च नन्दीशो द्वारपालकः । महाकालोऽसिमुण्डी स्याच्छूलखेटकर्स्तथा ॥ ३९
 कुशो भृङ्गी च नृत्यन्वै कृष्णान्दस्थूलसर्ववान् । गजमोर्कषवक्त्राया धीरभद्रादयो गणाः ॥ ४०
 यण्डाकर्णोऽष्टादशदोः पापरोमं विदारयन् । ब्रह्मासिदण्डश्चेक्रेषुसलान्कुशमुत्तरान् ॥ ४१
 दक्षिणे तर्जनीं खेटं शक्तिं मुण्डं च पाशकम् । चापं घण्टां कुटारं च द्वाभ्यां चैव त्रिशूलकम् ॥ ४२
 यण्डामालाकुलो देवो विस्फोटकविमर्दनः ॥ ४३

इत्यादिनागपुराण आग्नेये चक्ष्वादिदेवताप्रतिमास्तत्क्षणानि रूपेण नाम पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥

आदितः श्लोकानां सप्तत्यष्टाः—१४३७

अग्रेकषष्ठाशत्तमोऽध्यायः ।

सूर्यादिमहदेवताप्रतिमास्तत्क्षणानि ।

श्रीभगवानुवाच—

सप्तसाधे सैकचक्रे रथे सूर्यो दिव्यपृक् । भैषीभाजनलेखन्यौ विभ्रदण्डी तु दक्षिणे ॥ १
 वामे तु पिङ्गलो हारि दण्डभृत्स रवेर्गणः । बालभ्यजनधारिण्यौ पार्श्वे राक्षी य निष्पभा ॥ २
 अथवाऽन्वसमाख्यः कार्य एकस्तु भास्करः । वरदा ज्यज्जिनः सर्वे दिक्पाः शस्त्रकराः क्रमात् ३
 मुद्गरशूलचक्राब्जभृतोऽन्यादिविदिम्बिस्थिताः । सूर्यार्पमादिरक्षोऽन्ताश्चतुर्हस्ता द्विपद्दले ॥ ४
 वरुणः सूर्यनामा च सहस्रांशुस्तथाऽपरः । घाता तपनसंज्ञश्च सविताऽथ गमस्तिकः ॥ ५
 रविर्धैवाथ पर्जन्यस्तवष्टा मित्रोऽथ विष्णुकः । मेघादिराशिसंस्थाश्च पार्श्वदिकार्तिकान्तकाः ॥ ६
 कृष्णो रक्तो मनाग्रक्तः पीतः पाण्डुरक्तः सितः । कपिलः पीतवर्णश्च शुक्राभो धवलस्तथा ॥ ७
 धूम्रो नीलः क्रमाद्वर्णाः शक्तयः केसरारण्याः । इहा सुप्रभ्रा विश्वार्चिरिन्दुसंज्ञा भैमर्दिनी ॥ ८

* एतदर्थं क. द. न. पुस्तकेषु नास्ति । + आषाष्टरभिनि कुपयितुस्तके पाठः ।

१ द. पद्दन्तो । २ य. य. 'वस्तव दोस्तव' । ३ क. द. न. मन्त्रानुग । ४ य. 'मोक्ष' । ५ य. ग. 'क्षपमा विप' । ६ य. 'दस्ता' । ७ य. 'महीमा' । ८ य. 'मन्त्रार्थ' । ९ क. 'वर्षाप-नी' ।

महापिणी महाकाली कपिला च श्वोधिनी । नीलाम्बरा वैनान्तस्था अमृताख्या च शक्त्या
वरुणादेश तदूर्णा केसराश्रेषु विन्यसेत् । तेजशण्डो महावक्त्रो द्विभुजः पद्मसङ्गमृत् ॥
कुण्डिकाजप्यमालीन्तुः कुजः शक्यक्षमालिकः । बुधश्चापासर्पाणिः स्याज्जीवः कुण्ड्यक्षमालि
शुक्रः कुण्ड्यक्षमाली स्यात्किङ्किणीसूत्रवाञ्छनिः । अर्धचन्द्रधरो राहुः केतुः सङ्गी च दीप
अनन्तस्तक्षकः कर्कः पद्मो महाब्जः शङ्खकः । कुलिकः सूत्रिणः सर्वे फणवक्त्रा महाभभाः ॥
इन्द्रो वज्री गजारूढच्छागमोऽग्निश्च शक्तिमान् । यमो दण्डी च महिषे नैर्ऋतः सङ्गर्षाक्षरे
मकरे वरुणः पार्श्वी वायुर्वज्रधरो रुहे । मदी कुबेरो मेघस्थ ईशानश्च जटी हृषे ॥
द्विवाहवो लोकपाला विश्वकर्माऽक्षसूत्रमृत् । हनुमान्वज्रहस्तः स्यात्पद्मा संपीडितोमुरः ॥
वीणाहस्ताः किंनराः स्युर्पाषाणविद्याधराश्च स्त्रे । दुर्बलाङ्गाः पिशाचाः स्युर्वेताला विकृतान
क्षेमपालाः शूलवन्तः प्रेता महोदराः कुशाः ॥

इत्यादिमहापुराण आश्रये सूर्योद्दिग्धदेवताप्रतिमालक्षणवर्णनं नामीकपञ्चसप्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—१४५५

अथ द्विपञ्चासप्तमोऽध्यायः ।

चतुःषष्ट्योभिनीप्रतिमालक्षणानि ।

श्रीभगवानुवाच—

योगिन्यष्टाष्टकं वक्ष्ये इन्द्रादीशान्तताः क्रमात् । असोभ्या रूसकर्णी च राक्षसी क्षेपणा क्षमा
पिङ्गाक्षी चौक्षया क्षेमा इला नीलालया तथा । लोला रंक्ता बलाकेशी लालसा विमला ५
कुर्गा सा च विद्यालक्ष्मी ह्रींकारा वदवामुखी । महाक्रूरा क्रोधना तु भयंकरी महानना ॥
सर्वेशा तरला दारा ऋग्वेदा तु हयानना । साराख्या रंसंसङ्गाही शैवरा तालजङ्घिका ॥
रक्ताक्षी सुमसिद्धा तु त्रिगुञ्जिह्वा करङ्कणिणी । मेघनादा मचण्डोव्रा कालकर्णी वरमदा ॥
चण्डा चण्डवती चैव मण्डा मलयान्तिका । शिशुवक्त्रा पिशाची च पिशितोसवलोक्षुपा ॥
धमनी तपनी चैव रंगिणी विकृतानना । वायुवेगा वृहत्कुक्षिविकृता विश्वरूपिका ॥
यमजिह्वा जयन्ती च दुर्गया च जयन्तिका । विद्याली रेवती चैव पूतना विजयान्तिका ॥
अष्टहस्ताशुहस्ता इच्छासाः सर्वसिद्धिदाः । भैरवश्चार्कहस्तः स्यादन्तुरास्यो जटेन्दुभृत् ॥
संज्ञाङ्कुसकुमारोपुविश्वामयभृदेकतः । चापत्रिशूलसदृशाङ्गपार्श्वकर्षवरोद्यतः ॥
गनचर्मधरो द्वाभ्या कृत्तिवासोऽहिभूषितः । प्रेतांसनो पातृमध्ये पूज्यः पश्चान्नोऽथ वा ॥
अधिलोमाधिपर्यन्द दीर्घाष्टकभेदितम् । तत्पटङ्गानि जात्यन्तैरन्वितं च क्रमाद्यजेत् ॥

१ घ. धनमलस्था । २ ख. य. ड. 'धुग्यदी स्या' । ३ घ. 'वान्कदे' । ४ ख. ग. घ. 'ताभयः । वी'
५ घ. 'उपणाऽध्या' । ६ घ. य. ध्या । ७ घ. लल । ८ घ. हुतासा । ९ घ. दुकारा । १० क. घ. 'सुवप्राही' ।
११ घ. 'रदयमाहा' । १२ ख. य. लम्परा । १३ ख. य. घ. चण्डा । १४ ख. य. घ. चन्द्रावती । १५ घ. 'तासा च लो'
१६ क. 'गमनी' । १७ ख. यमान्तिका । १८ ख. य. घ. 'सवहृषरा' । १९ क. घ. 'सहृषरा' । २० क. ख.
२१ य. 'धैरवः' । २२ घ. 'ताभयः' ।

(लिङ्गादिलक्षणम्)

अपन्दिराग्निदलारूढं सुवर्णरत्नान्वितम् । नादविन्दिन्दुसंयुक्तं मातृनाधाङ्गदीपितम् ॥ १३
वीरभद्रो दृषाफुडो मौतृमः स चतुर्भुजः । गौरी तु द्विभुजा अप्सा श्रुतिनी दर्पणान्विता ॥ १४
त्रिशूलकुण्डिकाकुण्डिकरहस्ता चतुर्भुजा । अङ्गनस्था ललिता स्कन्दमणार्द्रशलाकया ॥ १५
चण्डिका दशहस्ता स्पातसङ्गशूलारिशक्तिवृक्ष् । दक्षे वामे नागपाशं चर्मालङ्कुशकुठारकम् ॥ १६
धनुः सिंहे च पहिपः शूलेन महतोऽग्रतः ॥ १७

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये चतुःपादियोगिनीप्रतिमाव्यसम्पूर्णं नाम द्विपञ्चासतनोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तष्टयः— १४७२

अथ द्विपञ्चासतनोऽध्यायः ।

लिङ्गादिलक्षणम् ।

श्रीभगवानुवाच—

लिङ्गादिलक्षणं बह्वे कपलोज्ज्वल तच्छृणु । दैर्घ्यार्थं चतुर्भिर्भक्त्वा त्वक्त्वा भागप्रपं ततः ॥ १
विष्कर्मं भूतपागेस्तु चतुरस्रं तु कारयेत् । आपागमृतुभिर्भक्त्वा एकाद्विजिक्रमाक्यसेत् ॥ २
अप्यविष्णुशिवांशेषु वर्धमानोऽयमुच्यते । चतुरस्रेऽस्य कर्णार्थं मुखकोशेषु लाञ्छयेत् ॥ ३
अष्टाग्रे वैष्णवो भागः सिध्यत्येव न संशयः । षोडशाक्षं ततः कुर्याद्द्वारिशास्त्रं ततः पुनः ॥ ४
चतुःपञ्चस्रकं कृत्वा वर्तुलं साधयेत्ततः । कर्तयेदथ लिङ्गस्य शिरो वै देशिकोत्तमः ॥ ५
विस्तारमथ लिङ्गस्य अष्टपा विविभाजयेत् । भागार्थं तु संख्यस्य च्छमाकारं शिरो भवेत् ॥ ६
त्रिषु भागेषु सदृशं आपागो यस्य विस्तरः । तदिभागसमं लिङ्गं सर्वकामफलप्रदम् ॥ ७
वैर्घ्यस्य तु चतुर्धनं विष्कर्मं देवपूजिते । सर्वेषामेव लिङ्गानां लक्षणं शृणु सांप्रतम् ॥ ८
मध्यसूत्रं समासाय ब्रह्मवद्वान्तिकं बुधः । षोडशाक्षुल्लिङ्गस्य पद्मभागेर्भाजितो यथा ॥ ९
तद्वैष्णवमसूत्राभ्यां पानमन्तरमुच्यते । यवाष्टमुचरे कार्यं शेषाणां यवहानितः ॥ १०
अर्चाभागं त्रिधा कृत्वा ऊर्ध्वमेकं परित्यजेत् । अष्टपा तद्वत् कृत्वा ऊर्ध्वं भागत्रयं त्यजेत् ॥ ११
ऊर्ध्वं तु पद्ममाद्भागाद्भास्य लेखां प्रलम्बयेत् । भागमेकं परित्यज्य संगमं कारयेत्तपोः ॥ १२
एतत्साधारणं श्रौतं लिङ्गानां लक्षणं यथा । सर्वसाधारणं बह्वे पिण्डिकानां निषीध मे ॥ १३
ब्रह्मभागश्रवणं च ज्ञात्वा लिङ्गस्य चोच्छ्रयम् । न्यसेद्ब्रह्मशिलां विद्वान्सम्यक्कर्म शिलोपरि ॥ १४
तथा समुच्छ्रयं ज्ञात्वा पिण्डिकां विविभाजयेत् । द्विभागमुच्छ्रितं पीठं विस्तारे लिङ्गसंमितम् ॥ १५
त्रिभागं मध्यतः त्रातं कृत्वा पीठं विभाजयेत् । स्वमानार्धविभागेण बाहुल्यं परिकल्पयेत् ॥ १६
बाहुल्यस्य त्रिभागेण मेखलामथ कल्पयेत् । त्रातं स्यान्मेखलानुल्यं क्रमाभिन्नं तु कारयेत् ॥ १७
मेखलाषोडशांशेन त्रातं वा तत्प्रमाणतः । उच्छ्रयं तस्य पीठस्य विकाराङ्गं तु कारयेत् ॥ १८
भूमौ प्रविष्टमेकं तु भागेनैकेन पिण्डिका । कण्ठं भागैस्त्रिभिः कार्यं भागेनैकेन पट्टिका ॥ १९
यन्त्रेण चोर्ध्वपटं तु एकांशाः शेषपट्टिकाः । भागं भागं प्रविष्टं तु यावत्कण्ठं ततः पुनः ॥ २०

* नन्दतामिदित्यस्योगिनी अग्निपुराणे पाठः ।

निर्गमं भागमेकं तु यावद्वै शेषपट्टिका । प्रणालस्य त्रिभागेण निर्गमस्तु त्रिभागतः ॥ २१
 भूलेऽङ्गुल्यग्रविस्तारमग्रे व्यञ्जने चार्धतः । ईषन्निर्गमं तु कुर्वीत स्वातं तच्चोचरेण वै ॥ २२
 पिण्डिकासहितं लिङ्गमेतत्साधारणं स्मृतम् । ॥ २३

इत्यादिमहापुराण आग्नेये लिङ्गादिलङ्गवर्णनं नाम निषधारातमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

आदितः श्लोकानां समग्रङ्काः—१४९५

अथ चतुष्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

लिङ्गमानव्यकान्यकलक्षणविवरणम् ।

श्रीभगवानुवाच—

वक्ष्याम्यन्यप्रकारेण लिङ्गमानादिकं शृणु । वक्ष्ये लक्षणजं लिङ्गं घृतजं बुद्धिवर्धनम् ॥ १
 भूतये वस्त्रलिङ्गं तु लिङ्गं तात्कालिकं विदुः । एकापकं मुग्धं स्यादपकात्पकजं वरम् ॥ २
 ततो दारुमयं पुण्यं दावजाच्छैलजं वरम् । शैलादरं तु मुक्ताजं तवो लौहं सुवर्णजम् ॥ ३
 राजतं कीर्तितं ताम्रं पैत्तलं भुक्तिमुक्तिदम् । रत्नजं रसलिङ्गं च भुक्तिमुक्तिप्रदं वरम् ॥ ४
 रत्नजं रत्नलोहादिरत्नगर्भं तु वन्दयेत् । मूर्त्तादि लौहे सिद्धादिस्थापितेऽथ स्वयंभुवि ॥ ५
 षोणे च स्वेच्छया तेषां पीठप्रासादकल्पना । पूजयेत्सूर्यविम्बस्थं दर्पणे मूर्तिविम्बितम् ॥ ६
 पूज्यो हरस्तु सर्वत्र लिङ्गे पूर्णार्चनं भवेत् । हस्तोचरोच्छिद्यं चैवं दारुजं तद्वदेव हि ॥ ७
 चलमङ्गुलमानेन द्वारगर्भकरैः स्थिरम् । अङ्गुलाद्दशहस्तिं स्याद्यावत्पञ्चदशाङ्गुलम् ॥ ८
 द्वारमानां त्रिसंख्याकं नवधा गर्भमानतः । नवधा गर्भमानेन लिङ्गे धीमतिं च पूजयेत् ॥ ९
 एवं लिङ्गानि पदनिश्चयैर्यानि ज्येष्ठमानतः । मध्यमानेन पदनिश्चयद्विगुणधमेन च ॥ १०
 इत्यधैरयेन लिङ्गानां श्रुतमष्टोत्तरं भवेत् । एकाङ्गुलादि पञ्चान्तं केनिष्ठं चलमुच्यते ॥ ११
 पदादिवद्वर्णयन्तं चललिङ्गं च मध्यमम् । एकादशाङ्गुलादि स्याज्ज्येष्ठं पञ्चदशान्तिकम् ॥ १२
 पदङ्गुलं महारत्नै रत्नैरन्यैर्नवाङ्गुलम् । त्रिविधैर्हर्मैरोत्थं लिङ्गं शेषैस्त्रिपञ्चभिः ॥ १३
 षोडशति च वेदांशे युगे लुप्तकोर्धदेशतः । द्वात्रिंशत्कोट्यष्टांशश्च कोणयोस्तु विलोपयेत् ॥ १४
 चतुर्निवेशनात्कण्ठो विश्वविस्त्रियर्गस्तथा । पार्श्वार्भ्यां तु त्रिजुष्टार्भ्यां घनलिङ्गं भवेद्हरम् ॥ १५
 धात्रो गुणतुनागाद्यैर्द्वारमानो नितं क्रमात् । लिङ्गे द्वारोच्छ्रयादर्चाग्भवेत्पादो नितं क्रमात् ॥ १६
 गर्भाधिनाधमं लिङ्गं भूतांशैः स्यात्त्रिविधैरम् । तयोर्ध्वे च मूर्त्ताणि सप्त संपातयेत्सप्तम् ॥ १७
 एवं स्युर्नवमूर्त्ताणि भूतमूर्त्तैश्च मध्यमम् । श्रन्तरो नाभयाम(भाग)श्च लिङ्गानां दीर्घता नव ॥ १८
 हस्तादिरर्धते हस्तो यावत्स्युर्नव पाणयः । हीनमध्योत्तमं लिङ्गं त्रिविधं त्रिविधात्मकम् ॥ १९
 परिकलिङ्गमध्येषु त्रीणि त्रीणि च पादयः । लिङ्गानि घटवेदीमान्यदसु चाष्टोचरेषु च ॥ २०
 स्थिरदीर्घमार्गस्तु द्वारगर्भरुद्रात्मिका । भागेशं चाऽऽप्यमीशं च देवेशं तुल्यसंज्ञितम् ॥ २१

१ क. ह. च. गजज. २ ख. ग. घ. राजज. ३ ख. ग. घ. रत्नज. ४ ख. ग. घ. मानादि भेट. ५ ख. ग. घ. मान. ६ ख. घ. मानवत्संख्या. ७ ख. ग. 'विचिदित'. ८ घ. हस्तातमिध. ९ ख. ग. घ. स्थितम्. १० क. '४ शि'। ११ क. घ. घ. वाऽपि। १२ क. घ. ग. घ. न. नवमसकलम्. १३ क. 'मनारो'. १४ ख. घ. '२५ पाणु इ'।

(लिङ्मानव्यस्तान्त्रिकलक्षणविधानम्)

चत्वारि लिङ्गरूपाणि विष्कम्भेण तु लक्षयेत् । दीर्घमायान्तितं कृत्वा लिङ्गं कुर्यान्निरूपकम् २२
 चतुरष्टाष्टकं च तत्त्रयपगुणात्मकम् । लिङ्गानामीप्सितं दीर्घं तेन कृत्वाऽङ्गुलानि वै ॥ २३
 ध्वजाद्यायैः सुरैर्भूतैः त्रिसिभिर्वा हरेर्लक्ष्मी । तान्यङ्गुलानि यच्छेपं लक्षयेच्च शुभाशुभम् ॥ २४
 ध्वजाद्या ध्वजसिंहभट्टाः श्रेष्ठाः परेऽशुभाः । स्तरेषु पद्मगङ्गाभारपद्मभाः शुभदायकाः ॥ २५
 भूतेषु च शुभा भूः स्वादिप्रियाऽऽहवनीयकः । उक्तायामस्य चार्थानि नागांश्चैर्भाषिते कथात् ॥
 रसभूतांश्चपट्टांश्चपञ्चशिकरैर्भवेत् । औद्यानाद्यमुदेव्यार्कतुल्यानां चतुरस्रता ॥ २७
 पञ्चमं वर्षयानाख्यं व्यासान्नाहमष्टद्वितः । दिवा भेदा बहुन्पत्र बहुयन्ते विश्वकर्मातः ॥ २८
 औद्यादीनां त्रिधा स्यात्पदाद्वयत्वं तथाऽष्टधा । त्रिधा हस्ताज्जिनाख्यं च पुक्तं सर्वसमेन च ॥
 पञ्चभिर्गुणितलिङ्गानि नागे देवाचिते तथा । पञ्चसप्तभिरेकत्वाज्जिनैर्भक्तैर्भवन्ति हि ॥ ३०
 चतुर्दशसहस्राणि चतुर्दशशतानि च । एवमष्टाङ्गुलविस्तारो नरैककरगर्भतः ॥ ३१
 तेषां कर्णार्धकोणस्यैश्चिन्त्यात्कोणानि सूचकैः । विस्तारं मध्यतः कृत्वा स्यात्पञ्च वा मध्यतस्तत्रम्
 विभागानूर्ध्वमष्टास्रो यष्टास्रः स्याच्छिवांश्चक्रः । पादाज्जान्वन्तक्रो ब्रह्मा नाभ्यन्तो विष्णुरित्यतः
 मूर्धान्तो भूतभागोऽथ व्यक्तेऽव्यक्ते च तद्वति । पञ्चलिङ्गव्यवस्थायां शिरो वर्तुलमुच्यते ॥ ३४
 छत्राभं कुकुडाभं वा घालेन्दुपुरुषाकृतिः । एकैकस्य चतुर्भेदैः कायभेदात्फलं वदे ॥ ३५
 लिङ्गमस्तकविस्तारं वसुभक्तं तु कारयेत् । आयभागं चतुर्धा तु विस्तारोच्छ्रायतो भजेत् ॥ ३६
 चत्वारि तत्र सूत्राणि भागभागानुपातनात् । पुण्डरीकं तु भावेन विशालाख्यं विद्योपनात् ॥ ३७
 त्रिशतानां धीवत्सं घट्टच्छेदलोपनात् । शिरः सर्वसप्ते श्रेष्ठं कुकुडाभं मुरादये ॥ ३८
 चतुर्भागात्मके लिङ्गे ऋषुषं द्वयलोपनात् । अनाद्यस्य शिरः श्लोकमर्षचन्द्रं शिरः शृणु ॥ ३९
 अंशात्मान्ते युगांश्चैव ईकहान्याऽम्बुवातकम् । पूर्णवालैन्दुकुमुदं द्वित्रिवेदभयात्कथात् ॥ ४०
 चतुस्त्रिरेवं वदनं मुत्तलिङ्गमतः शृणु । पूजाभागः प्रकृत्यस्यो पूर्वप्रिपदकल्पितः ॥ ४१
 अर्काद्यं पूर्ववत्प्रवृत्त्वा पदस्थानानि च वर्तयेत् । शिरश्चरतिः प्रकृत्यस्य ललाटे नासिका ततः ॥ ४२
 वदनं चिबुकं ग्रीवा युगमार्गैर्मृगाक्षिभिः । कराभ्यां मुकुटौकृत्य प्रतिमायाः ममाणवः ॥ ४३
 मुत्तं प्रति समः कार्पो विस्तारादष्टभांश्चतः । चतुर्भुजं मया शोक्तं त्रिमुत्तं चोच्यते शृणु ॥ ४४
 कर्णपादाधिकास्तस्य ललाटादीनि निर्दिशेत् । भुजौ चतुर्भिर्पार्श्वेस्तु कर्तव्यौ पश्चिमोर्निर्ता ॥ ४५
 विस्तारादष्टभांशेन पुत्रानां प्रतिनिर्माणः । एकवचनं तथा कार्यं पूर्वस्यैव सौम्यलोचनम् ॥ ४६
 ललाटेनासिकावक्त्रग्रीवायां च विवर्तयेत् । भुजाश्च पञ्चमांशेन भुजहीनं विवर्तयेत् ॥ ४७
 विस्तारस्य पदंशेन मुत्तनिर्माणं दिवम् । सर्वेषां मुत्तलिङ्गानां ऋषुषं वाऽथ कुमुदम् ॥ ४८

इत्यादिनापुराण आग्नेये लिङ्गमानव्यस्तान्त्रिकलक्षणविधानं नाम चतुष्पञ्चशतश्लोकः ॥ ५४ ॥

आदितः श्लोकानां समस्यष्टाः—१५४३

विण्डिकाक्षणम् ।

श्रीभगवानुवाच—

अतः परं प्रवक्ष्यामि प्रतिमानां तु विण्डिकां । दैर्घ्येण प्रतिमानुल्या तदर्धेन तु विस्तृता ॥ १
 चच्छ्रिताऽऽयामतोऽर्धेन सुविस्ताराऽर्धभागतः । तृतीयेन तु वा तुल्यां तन्निभागेण मेखलाम् ॥ २
 रत्नातं च तत्प्रमाणं तु किञ्चिदुचरतो नतम् । विस्तारस्य चतुर्थेन त्रयोमार्गं तु कारयेत् ॥ ३
 विण्डिकार्धेन वा तुल्यं दैर्घ्यमीश्वरस्य कीर्तितम् । ऐशं वा तुल्यदीर्घं च ज्ञात्वा सैशं प्रकल्पयेत् ॥ ४
 [छत्रच्छायां पूर्ववत्कुर्वाज्जागपोदशसंख्यया । अधःपदकं द्विभागं तु कण्ठे कुर्यान्निभागम् ॥ ५
 तेषास्त्वेकैकशः कार्याः प्रतिष्ठानिर्गपस्तया । पट्टिका विण्डिका चैवं सामान्यप्रतिमास्तु च ॥ ६
 प्रासादद्वारमानेन प्रतिभेद्वारमुच्यते । गजव्यालकसंयुक्ता प्रभा स्वार्थप्रतिमास्तु च ॥ ७
 विण्डिकाऽपि यथाशोभं कर्तव्या सततं हरेः ।] सर्वेषामेव देवानां विष्णुक्तं मानमुच्यते ॥ ८
 देवीनामपि सर्वासां लक्ष्म्युक्तं मानमुच्यते ॥ ९

इत्यादिमहापुराण आदिषु विण्डिकाक्षणवर्णनं नाम पञ्चपञ्चासत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

आदितः श्लोकानां सम्यक्ख्याः—१५५२

अथ पञ्चपञ्चासत्तमोऽध्यायः ।

दशदिक्पालयागकथनम् ।

श्रीभगवानुवाच—

प्रतिष्ठापश्चकं पक्ष्ये प्रतिमात्मा तु पूरुषः । प्रकृतिः विण्डिका लक्ष्मीः प्रतिष्ठा योगकस्तयोः ॥ १
 इच्छाफलार्थिभिस्तस्मात्प्रतिष्ठा क्रियते नरैः । गर्भसूत्रं तु निःसार्य प्रासादस्याग्रतो गुहः ॥ २
 अष्टपौदशविद्वान्तं भैरवपं चाध्यादिकम् । स्नानार्थं कलशार्थं च यागद्रव्यार्थमर्घतः ॥ ३
 त्रिभागेणार्धभागेन वेदिं कुर्यात्तु शोभनाम् । कलशैर्वैटिकाभिश्च त्रितानार्थैर्विभूषयेत् ॥ ४
 पश्चादग्नयेन संमोक्ष्य सर्वद्रव्याणि पारयेत् । अलंकृतो गुरुविष्णुं ध्यात्वा तं च प्रदूषयेत् ॥ ५
 अद्भुतलीपप्रभृतिभिर्मूर्तिपान्धार्यनादिभिः । कुण्डे कुण्डे स्थापयेच्च मूर्तिपांस्तान् पारयान् ॥ ६
 चतुष्पदोणे चार्थकोणे यमुले पद्मसंनिधे । पूर्वोर्ध्वं तोरणार्थं तु विष्णुलोदुम्बरी वटः ॥ ७
 द्वातः मुशोभनं पूर्वं सुभद्रं दक्षतोरणम् । सुकर्माणं मुहोत्रं च आप्ते सौम्ये समुच्छ्रयम् ॥ ८
 पश्चदस्तं तु संस्थाप्य स्थोना पृथ्वीति पूजयेत् । तोरणस्तम्भमूले तु कलशान्मद्भुलोक्युह ॥ ९
 प्रदपाश्चरिण्य कुर्यादकं मुदधनम् । पश्चदस्तप्रमाणस्तु धामः कार्यो विचक्षणैः ॥ १०

* चतुर्विहान्तवर्ततोऽर्धं कण्ठः ख. न पुनश्चयोर्वास्ति ।

(कलशाधिवासनिधिकथनम्)

लयं चास्य कुर्वीत षोडशाङ्गुलसंमितम् । सप्तहस्तोच्छ्रितं चास्य कुर्याद्दण्डं सुरोत्तम ॥ ११
 रुणोऽग्निनिभश्चैव कृष्णः शुक्रोऽथ पीतकः । रक्तवर्णस्तथा श्वेतश्चैव वर्णाः क्रमादध्वजे ॥ १२
 मृदः कुमुदासश्च पुण्डरीकोऽथ वामनः । शङ्खकूर्णः सर्वनेत्रः सुमुखः सुप्रतिष्ठितः ॥ १३
 व्याः कोटिगुण्युक्ताः पूर्वाद्या ध्वजदेवताः । जलादकमुपरास्तु पङ्क्तिर्व्योपमा घटाः ॥ १४
 द्वाविंशाधिकशतं कालेदण्डेन वार्जिताः । सहिरण्या वस्त्रकण्ठाः सोदकास्तोरणाद्वहिः ॥ १५
 ग्रः स्याप्याश्च पूर्वादौ वेदिकायाश्च कोणगाः । चतुरः स्यापयेत्कुम्भानाग्निघ्नेति समन्ततः ॥
 म्मेष्वावाद्य शक्रादीन्पूर्वादौ पूजयेत्क्रमात् । इन्द्राऽऽगच्छ देवराज वज्रहस्त गजस्थित ॥ १७
 द्वारं च ये रक्ष देवैः सह नमोऽस्तु ते । [* आतारमिन्द्रमन्त्रेण अर्चयित्वा यजेद्बुधः ॥ १८
 गच्छाम्ये शक्तिहस्त आगस्य वलसंयुत । रत्नाऽऽशेषीं दिशं देवैः पूजां शृणु नमोऽस्तु ते] ॥ १९
 त्रिमुपैति मन्त्रेण यजेद्वा अग्रे नमः । महिषस्थ यमाऽऽगच्छ दण्डहस्त महाबल ॥ २०
 त्सव दक्षिणं द्वारं वैवस्वत नमोऽस्तु ते । वैवस्वतं संगमनमित्यनेन यजेद्यमम् ॥ २१
 क्षिताऽऽगच्छ खड्गाढ्य बलबाहनसंयुत । इदमर्घ्यमिदं पापं रक्ष त्वं नैर्ऋतीं दिशम् ॥ २२
 य ते नैर्ऋतेत्यादि यजेदर्घ्यादिभिर्नरः । मकरारूढ वरुण पाशहस्त महाबल ॥ २३
 गच्छ पश्चिमं द्वारं रक्ष रक्ष नमोऽस्तु ते । उरुं हि राजा वरुण यजेदर्घ्यादिभिर्गुरुः ॥ २४
 गच्छ वापो सबल ध्वजहस्त सबाहन । वायव्यं रक्ष देवैस्त्वं समरुद्धिर्नमोऽस्तु ते ॥ २५
 त इत्यादिभिश्चाचेंदौ नमो वायवेऽपि वा । आगच्छ सोम सबल गदाहस्त सराहन ॥ २६
 त त्वमुत्तरद्वारं सफुरे नमोऽस्तु ते । सोमं राजानमिति वा यजेत्सोमाय वै नमः ॥ २७
 गच्छेशान सपल शूलहस्त वृषस्थित । यज्ञमण्डपस्मैशानीं दिशं रक्ष नमोऽस्तु ते ॥ २८
 शानमस्पेति यजेदीशानाय नमोऽपि वा । [+ ब्रह्मद्यागच्छ ईशस्थ क्षुब्धवृषप्रहस्तक ॥ २९
 लोकोर्ध्वा दिशं रक्ष यज्ञस्यान नमोऽस्तु ते । शिरःपथमिति यजेन्नमस्ते ब्रह्मणेऽपि वा] ॥ ३०
 नन्ताऽऽगच्छ चक्राढ्य कूर्मस्याहिगणेश्वर । अधोदिशं रक्ष रक्ष अनन्तेश नमोऽस्तु ते ॥ ३१
 मोऽस्तु सर्पेति यजेदनन्ताय नमोऽपि वा ॥ ३२

इत्यादिनामुक्तान् आग्नेयै दग्धस्नानयोग्यरूपं नाम पद्व्यवायुतमेऽध्यायः ॥ ५६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयद्वयः—१५८४

अथ सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

कलशाधिवासनिधिकथनम् ।

श्रीभगवानुवाच—

श्वेः पवित्रं कुर्यात्सिपेद्रीर्हीश्च सर्पपान् । नारसिंहेन रत्नोपान्नाक्षपेत्यञ्जगजपतः ॥ १
 श्विं पटे तु संपूज्य सरत्ने साङ्गं हरिम् । अस्त्रमघ्रेण करकं तत्र चाष्टशतं यजेत् ॥ २

* पशुपिधान्तर्गतो धन्योऽयं नास्ति च. पुस्तके । + पशुपिधान्तर्गतो धन्योऽयं क. च. पुस्तकमोर्नास्ति ।

१ छ. 'मैत्र्यं चास्य' । २ क. घ. ङ. च. 'सर्पपान्' । ३ घ. 'श्वेतः श्वेतवर्णादिपञ्चदश' । कु. । ४ घ. 'नन्त' (वार्जिता) । ५ घ. ङ. 'मेष्वावा' । ६ घ. 'वि आर्घ्यादिभिः' । ७ क. छ. घ. 'देवमन्त्रेण' । ८ घ. 'यमाय' ।

अच्छिन्नधारया सिञ्चन्त्रीहीनैस्तंस्कृत्य भारयेत् । मृदक्षिणं परिभ्राम्य कलशं विकिरोपरि ॥ १
 सवस्त्रे कलशे भूयः पूजयेदच्युतं श्रियम् । योगे योगेति मन्त्रेण न्यसेच्छर्प्यां तु मण्डले ॥ २
 कुशोपरि तुलिकां च श्रम्यायां दिग्विदिक्षु च । विद्याधिपान्यजेद्विष्णुं मधुघातं त्रिविक्रमम् ॥ ३
 वापनं दिक्षु वैद्व्यादौ श्रीधरं च हृषीकेशम् । पञ्चनाभं दाषोदरमैशान्यां स्नानमण्डपे ॥ ४
 अभ्यर्च्य पश्चादैशान्यां चतुष्कुम्भे सवेदिके । स्नानमण्डपके सर्वद्रव्याभ्यानीय निक्षिपेत् ॥ ५
 स्नानकुम्भेषु कुम्भांस्तान्निदिक्ष्वधिवासयेत् । कलशाः स्वापनीयास्तु अभिषेकार्थमादरात् ॥ ६
 षटोदुम्बरकाभरथांश्चम्पकाशोकधीदृशान् । पलाशार्जुनशुभांस्तु कदम्बयकुलार्द्रजान् ॥ ७
 पल्लवांस्तु समानीय पूर्वकुम्भे विनिक्षिपेत् । पञ्चकं रोचनां दूर्वां दर्भपिञ्जलमेव च ॥ ८
 जातीपुष्पं कुन्दपुष्पं चन्दनं रक्तचन्दनम् । सिद्धौघं तगरं चैव तण्डुलं दक्षिणे न्यसेत् ॥ ९
 सुवर्णं रजतं चैव कूलद्रुपसृदं तथा । नषाः समुद्रगामिन्यां विनोपाज्जाह्नवीमृदम् ॥ १०
 गोमये च यवाञ्जालींस्तिलांश्चैव परे न्यसेत् । विष्णुपर्णां शैलपर्णां शृङ्गराजं शतावरीम् ॥ ११
 सहदेवीं वचां सिंहीं बलां च्यात्रीं सलक्ष्मणाम् । ऐशान्यामपरे कुम्भे मर्कलानि निवेशयेत् ॥ १२
 वरमीकमृत्तिकां सप्तस्थानोत्थायपरे न्यसेत् । जाह्नवीवालकां तोषं विन्यसेदपरे षटे ॥ १३
 वराहवृषभागैश्चविषाणोद्धतमृत्तिकां । मृत्तिकां पञ्चमूलस्य कुशस्य त्वपरे न्यसेत् ॥ १४
 [श्रीवीर्यपर्वतमृद्धिश्च पुत्तमप्यपरे न्यसेत् । नागकेशरपुष्पं च काश्मीरमपरे न्यसेत् ॥] १५
 चन्द्रनागचक्रेरैः पूर्य चैवापरे न्यसेत् । वैद्यं विद्वंषं मुक्तां स्फटिकं वज्रमेव च ॥ १६
 एतान्येकत्र निक्षिप्य स्थापयेदेवसप्तमम् । नदीनदतडागानां सलिलैरपरे न्यसेत् ॥ १७
 एकाशीतिपदे चान्यान्मण्डले कलशाश्चसेत् । गन्धोदकाद्यैः संपूर्णांश्चीमूकेनाभिमन्त्रयेत् ॥ १८
 यैवान्तिद्वार्थकं गन्धं कुशाग्रं चासृतास्तथा । तिलान्फलं तथा पुष्पमर्च्यार्थं पूर्वतो न्यसेत् ॥ १९
 पदं इयामलतां दूर्वां विष्णुक्रान्तां कुशांस्तथा । पादार्थं दक्षिणे भागे मधुपर्कं तु 'दैक्षिमे' ॥ २०
 [रक्तकोलकं लवङ्गं च तथा जातीफलं शुभम् । उत्तरे छात्रमनाप अग्नौ दूर्वांस्तत्राभितप्तम् ॥ २१
 पात्रं नीरामनार्थं च तथोद्भर्तनमानिले । गन्धपिष्टान्वितं पात्रमैशान्यां केलो न्यसेत् ॥ २२
 सुरमांसीं चाऽऽमलकं सहदेवीं निद्यादिकम् । पश्चिद्दीपाव्यसेदष्टौ न्यसेन्नीराजनाय च ॥ २३
 शार्ङ्गं चक्रं च श्रीवस्तं कुलिशं पद्मजादिकम्] । हेमादिपात्रे कृत्वा तु नानावर्णादिपुष्पकम् ॥ २४

इत्यादिमहापुराण आग्नेये कलशाधिवातविधिकथनं नाम सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१६१०

* धनुर्धनान्तर्गतो ग्रन्थोऽयं क. ड. च. मुस्तकेषु नास्ति । + धनुर्धनान्तर्गतोऽयं ग्रन्थः क. ड. च. मुस्त. २९ नु नास्ति ।

१ ख. 'न्याज्य धा' । ड. ख. 'नृद्व्य धा' । २ घ. 'वाल्मीकी' । ३ घ. 'महान्' । ४ ड. च. 'पूर्वकुम्भे' । ५ ख. ग. 'दार्पणमण' । ६ ख. ग. घ. 'व्यासता' । ७ घ. 'नीं सहदेवीं च' । ८ ख. ग. घ. 'इत्याम्नि' । ९ घ. 'पुष्प' । १० घ. ग. घ. ड. 'गङ्गे क' । ११ ड. 'पञ्चमूलक' । ख. ग. ड. च. 'पञ्चमूलक' । १२ घ. 'विष्णुपर्णा' । १३ घ. घ. 'दैक्षिमे' । १४ घ. 'मधुपर्क' । १५ घ. 'पादके' ।

श्रीभगवानुवाच—

- * ऐशान्यां जनयेत्कुण्डं गुरुर्वह्निं च वैष्णवम् । माययाऽष्टशतं कृत्वा संपातविधिना घटान् ॥ १
 प्रोक्षयेत्कारुशालायां शिल्पिभिर्मूर्तिर्षवैर्नृजेत् । तूर्यशन्दैः कौतुकं च बन्धयेद्दक्षिणे करे ॥ २
 विष्णवे अग्निविष्टेति ऊर्णांमूत्रेण सर्षपैः । षट्त्रस्रेण कर्तव्यं देशिकस्यापि कौतुकम् ॥ ३
 मैण्डले प्रतिमां स्थाप्य सवस्त्रां पूजितां स्तुधन् । नमस्तेऽर्जं सुरेभ्यो नमोऽपि विश्वकर्मणा ॥ ४
 मृधावित्राशेषजगद्धात्रे तुभ्यं नमो नमः । त्वयि संपूजयामीत्ये नारायणमनामयम् ॥ ५
 रहिता शिल्पिदोषैस्त्वमृद्धियुक्ता सदा भव । एवं विज्ञाप्य प्रतिमां नयेत्तां ज्ञानमण्डपम् ॥ ६
 शिल्पिनं तोषयेद्बन्धुर्गुरुस्त्वे गां प्रदापयेत् । चित्रं देवेति मन्त्रेण नेत्रे चोन्मीलयेत्ततः ॥ ७
 अग्निर्ज्योतीनि द्यष्टि च दद्याद्दे भद्रपीठके । ततः शुक्लानि पुष्पाणि घृतं सिद्धार्थकं तथा ॥ ८
 दूर्वां कुशाग्रं देवस्य दद्याच्छिरसि देशिकः । मधु वातेतिमन्त्रेण नेत्रे चाभ्यञ्जयेद्गुरुः ॥ ९
 हिरण्यगर्ममन्त्रेण र्जं मेति च कीर्तयेत् । घृतेनाभ्यञ्जयेत्पश्चात्पठन्घृतवर्तो पुनः ॥ १०
 +ममूरविष्टेनोद्ग्रह्य अतो देवेति कीर्तयेत् । क्षालयेदुष्णवागेन सप्त तेऽग्नेति देशिकः ॥ ११
 द्रुपदादिबैखानुलिम्प्येदापो हि ष्ठेति सेचयेत् । नदीर्जस्तीर्यजैः स्नानं वाचमानीति रत्नजैः ॥ १२
 समुद्रं गर्च्छे गच्छेति तीर्थमृत्कलशेन च । शं नो देवीः क्षापयेच्च गायत्र्याऽभ्युष्णधारिणा ॥ १३
 पञ्च मृत्त्रिहिरण्येति क्षापयेत्परमेश्वरम् । सिकताद्भिरिमं मेति वल्मीकौदघटेन च ॥ १४
 तद्विष्णोरिति ओषध्याद्भिर्या ओषधिमन्त्रतः । यद्वा यज्ञेति कापार्यैः पञ्चभिर्गन्धकैस्ततः ॥ १५
 पयः पृथिव्यामन्त्रेण याः फलीति फलाम्बुभिः । विश्वतश्चन्द्रः सौम्येन पूर्वेण कलशेन च ॥ १६
 सौमं राजानमित्येवं विष्णोररारटं दक्षिणतः । इंसः शुचि पथियेन कुर्वादुदरतं हरेः ॥ १७
 मूर्धनमितिमन्त्रेण भोग्रीयांस्तुदकेन च । सा नस्तोकेतिमन्त्रेण गन्धद्वारेति गन्धकैः ॥ १८
 इदमापेति च घटैरेकाशीतिपदस्थितैः । एवेहि भगवन्विष्णो लोकानुग्रहकारक ॥ १९
 पद्मभागं गुहाणेनं वासुदेवं नमोऽस्तु ते । अनेनाऽऽवाह्य देवेभ्यं कुर्यात्कौतुकमोचनम् ॥ २०
 मुञ्चामि त्वेतिमूक्तेन देशिकस्यापि माचयेत् । हिरण्येन पाचं दद्यादतो देवेति चार्थकम् ॥ २१
 मधु वाता मधुपर्कं मयि गृह्णामि वाऽऽचामेत् । अन्नब्रह्ममदन्तेति किरेद्दूर्वाज्जतं बुधः ॥ २२
 काण्डार्जिर्मन्थनं कुर्वाद्गन्धं गन्धवतीति च । उन्नयामीति माल्यं च इदं विष्णुः पवित्रकम् ॥ २३
 वृहस्पते वस्त्रयुग्मं वेदादंमुत्तरीयकम् । महावतेन सकलान्युप्यं चौरपथयः क्षिपेत् ॥ २४
 धूपं दद्याद्भरतीति विघ्नादमूक्तेन चाञ्जनम् । शुजन्वीति च तिलकं दीर्घापुष्टेति माल्यकम् ॥ २५

* ऐशान्यामित्यादयः जपनस्य विधिः स्मृत इत्यन्वोऽयमन्वायः क. क. च. पुस्तकेषु नास्ति । + ममूरविष्टे-
नोद्ग्रह्येति च. पुस्तकस्यापि नास्ति ।

१ छ. म. 'विहृद' । २ छ. नमये । ३ छ. 'वेदस्तुते' । च. 'देवस्तुते' । ४ छ. 'यद्वा यज्ञेति' । ५ छ. 'यद्वा यज्ञे-
ति' । ६ छ. म. 'ओषध' । ७ छ. 'पथीति' । ८ छ. म. 'भिर्दन्व' । ९ छ. दक्षक । १० छ. 'यान् दिवस' । १
८ छ. 'यान् दिवस' च के ददेत् । च । ११ छ. 'भिर्दन्व' । १२ छ. 'शिवं गत' । १३ छ. म. 'जन्म' । १४ छ. 'देहि' ।

इन्द्रच्छमेति च्छत्रं तु आदर्शं तु विराजतः । चामरं तु विकर्णेन भूषां रथतरेण च ॥ २६
 उपजनं वासुदेवायैर्मुखायि सेति पुष्पकं । वेदायैः संस्तुतिं कुर्याद्भरेः पुरुषमृषततः ॥ २७
 सर्वमेतत्समं दद्यात्पिण्डिकादौ हरादिके । देवस्थोत्थानसमये सौपर्णं सूक्तमुचरेत् ॥ २८
 उत्तिष्ठेति समुत्थाप्य श्रुत्याया मण्डपे नयेत् । शकुनेनैव मूर्ततेन देवं ब्रह्मरथादिना ॥ २९
 अतो देवेतिस्मृतेन प्रतिभां पिण्डिकां तथा । श्रीमूर्ततेन च श्रुत्यायां विष्णोर्न सकलीकृतिः ।
 मृगारजं हृषं नामं व्यजनं कलशं तथा । वैजयन्तीं तथा भेरीं दीपमित्यष्टमङ्गलम् ॥ ३०
 दर्शयेदश्वमूक्तेन पादवेशे जिपादिवे । उखां पिधानकं पात्रमभिकां दीधिकां ददेत् ॥ ३१
 मुसलोद्गुलं दद्याच्छिलां संभार्जनीं तथा । तथा भोजनभाण्डानि गृहोपकरणानि च ॥ ३२
 शिरोदेशे च निद्रारुचं चक्षुरत्नयुतं घटम् । स्रग्दस्त्राद्यैः पूरयित्वा श्रवणस्य विधिः स्मृतः ॥ ३३

इत्यादिमहापुराण आद्येभ्यः सप्तविध्यादिकथनं नामाष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—१६४४

अधैकोनपष्टैतमोऽध्यायः ।

अधिवासनविधिकयनम् ।

धीमद्वैपायनवाच—

हरेः सान्निध्यकरणमधिवासनमुच्यते । सर्वज्ञं सर्वगं ध्यात्वा आत्मानं पुरुषोत्तमम् ॥
 ओंकारेण समायोज्य चिच्छवितमभिमानिनीम् । निःसार्याऽऽर्तैकतां कृत्वा स्वस्मिन्सर्वगते वि-
 योजयेन्ममता पृथ्वीं पद्मिनीमेन दीपयेत् । संहरेद्वायुना चाग्निं वायुमाकाशतो नयेत् ॥
 अधिभूताधिदैवैस्तु साध्याख्यैः(तै)विभ्रवैः सह । तन्मात्रपातकान्कृत्वा संहरेत्तत्कमाव्युधः ॥
 आकाशं मनसाऽऽहृत्य मनोऽहंकरणे कुरु । अहंकारं च महति तं चाप्यव्याकृते नयेत् ॥
 अव्याकृतं ह्यानरूपे वासुदेवः स ईरितः । सत्तामव्याकृतां मायामव्यष्ट्यं सिसृक्षया ॥
 संकर्षणं सद्गन्दात्मा स्पर्शारूपमसृजत्प्रभुः । क्षौभ्य मायां स प्रयुज्जं तेजोरूपं संमासृजत् ॥
 अनिरुद्धं रसमात्रं ब्रह्माणं गन्धरूपकम् । अनिरुद्धः स च ब्रह्मा अप आदौ ससर्ज ह ॥
 तस्मिन्निहण्यथ पाण्डं सोऽसृजत्पञ्चभूतवत् । तस्मिन्संक्रामते जीवन्नितररात्मोपसंहृता ॥
 माणो जीवेन संपुक्तो वृत्तिमानिति शब्दयते । जीवो व्याहृतिसंज्ञस्तु प्रागेज्वाध्यात्मिकः स्मृतः
 प्राणैर्युक्तां वतो बुद्धिः संजाता चाष्टैश्चिका । अहंकारस्ततो जज्ञे मनस्तस्मादजायत ॥ १
 अर्थाः प्रज्ञाहिरे पथ संकल्पादियुतास्ततः । शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गन्ध इति स्मृतः ॥ २
 ज्ञानशक्तियुतान्येतैरारम्भानीन्द्रियाणि तु । त्वक्त्रोत्रप्राणचक्षुषि जिह्वाबुद्धीन्द्रियाणि तु ॥ ३
 पादौ पायुस्तथा वाणी वागुपस्थश्च पञ्चमः । कर्मेन्द्रियाणि चैतानि पञ्च भूतान्यतः शृणु ॥ ४

१ घ. वासुदेवैर्भुम् । २ घ. 'अ कुर्वाते' । ३ घ. म. शीर्षे । ४ घ. म. श्रव्याया । ५ घ. 'योस्तु शक्य-
 कृतिः । म' । ६ ग. घ. दक्षिण । ७ घ. सप्तमस । ८ घ. घ. 'पात्रम्' । ९ घ. घ द च. 'साऽऽहृत्य' । घ. 'साऽऽहृत्य'
 १० घ. द. घ. शीर्षमात्र । ११ घ. घ. च. स पाणु । १२ घ. 'न्यक्रामिते जीवे धी' । १३ घ. द. च. 'हृद-
 म्भारतु प्राण. सप्तप्राणिक. दिवस. । १४ घ. घ. 'युक्तेषु । १५' ।

(देवताधिवासनविधिप्रथमम्)

- आकाशवायुतेजांसि सलिलं पृथिवी तथा । सृष्ट्यग्नेभिः शरीरं तु सर्वाधारं प्रजायते ॥ १९
- एतेषां वाचका यत्रा न्यासावोच्यन्त उच्यताः । जीवभूतं प्रकारं तु देहस्य व्यापकं न्यसेत् ॥ २०
- प्राणतत्त्वं भकारं तु जीवोपाधिगतं न्यसेत् । हृदयस्थं वकारं तु बुद्धितत्त्वं न्यसेदुग्रः ॥ २१
- फकारमपि तत्रैव बह्वकारमयं न्यसेत् । मनस्तत्त्वं पकारं तु न्यसेत्संकल्पसंभवम् ॥ २२
- शब्दतन्मात्रतत्त्वं तु नकारं मस्तके न्यसेत् । स्पर्शात्मकं घकारं तु वक्ष्यदेशे च विन्यसेत् ॥ २३
- दकारं रूपतत्त्वं तु दृग्देशे विनिवेशयेत् । यकारं चक्षुर्विशेषं तु रसतन्मात्रकं न्यसेत् ॥ २४
- ढकारं गन्धतन्मात्रं जड्यपोषिनिवेशयेत् । णकारं श्रोत्रयोर्न्यस्य ढकारं विन्यसेत्त्वचि ॥ २५
- ढकारं नेत्रयुग्मे तु रसनायां ढकारकम् । टकारं नासिकायां तु अकारं वाचि विन्यसेत् ॥ २६
- झकारं करयोर्न्यस्य पाणितत्त्वं विचक्षणः । ञकारं पादयोर्न्यस्य छं पायां चमुपस्थके ॥ २७
- विन्यसेत्पृथिवीतत्त्वं ङकारं पादयुग्मे । षस्त्वौ यकारं गं तत्त्वं वैश्वं हृदि विन्यसेत् ॥ २८
- खकारं वायुतत्त्वं तु नासिकायां निवेशयेत् । ककारं विन्यसेन्नित्यं तत्त्वं मस्तके बुधः ॥ २९
- ह्रस्वपुण्डरीके सन्यस्य यकारं सूर्यदेवतम् । द्वाप्तसप्तविंशत्याणि ह्रस्वादिभिनिःसृताः ॥ ३०
- कलापोऽष्टशतंयुक्तं सकारं तत्र विन्यसेत् । तन्मात्रे चिन्तयेन्मन्त्री विन्दुं ब्रह्मेण्डु मण्डलम् ॥ ३१
- हकारं विन्यसेत्तत्र प्रणवेन सुरोत्तम । [ॐ आं परमेष्ठ्यात्मने आं नमः पुरुषात्मने ॥ ३२
- ॐ वां नमो नित्यात्मने नां च विश्वात्मने नमः । ॐ वं नमः सर्वात्मने] इत्युक्ताः पञ्च शक्तयः
- स्नाने तु प्रथमा योज्या द्वितीया आसने मता । तृतीया शयने वद्वेषतुर्था यौनकर्मणि ॥ ३३
- अभ्यर्चयां पञ्चमी स्वात्यक्षोपनिषदः स्मृताः । शंकारं विन्यसेन्मध्ये ध्यात्वा मन्त्रमयं हरिम् ॥ ३४
- यां मूर्तिः स्थाप्यते तस्या मूलमर्चं न्यसेत्ततः । ॐ नमो भगवते वासुदेवाय मूलकम् ॥ ३५
- शिरोघ्राणललाटेषु मुक्ते कण्ठे हृदि क्रमात् । भुजयोर्नित्यशोरहृत्पथः केशवं शिरसि न्यसेत् ३६
- नारायणं न्यसेद्वक्ष्ये त्रीचायां माधवं न्यसेत् । गोविन्दं भुजयोर्न्यस्य विष्णुं च हृदये न्यसेत् ३७
- मधुसूदनकं पृष्ठे चामरं जठरे न्यसेत् । कट्यां त्रिचिह्नमे न्यस्य तस्यायां श्रीधरं न्यसेत् ॥ ३८
- हृषीकेशं क्षिप्रिणायां पद्मनाभं तु गुल्फके । दामोदरं पादयोश्च हृत्पात्रिपदङ्कम् ॥ ३९
- एतत्साधारणं शोक्तमादिमूर्तेस्तु सचम । अपवा यस्य देवस्य शरन्ने स्थापनं भवेत् ॥ ४०
- तस्यैव मूलमन्त्रेण सजीवकरणं भवेत् । यस्या मूर्तेस्तु यन्नाम तस्याऽऽयं चाक्षरं च यत् ॥ ४१
- तत्सर्वैर्द्वाद्विधैश्च शक्त्यानि परिकल्पयेत् । ह्रस्वादीनि देवेश मूलं च दशमाक्षरम् ॥ ४२
- यथा देवे दया देहे तत्त्वानि विनियोजयेत् । चक्रान्नमण्डले विष्णुं यजेद्भग्न्यादिना देवः ॥ ४३
- पूर्ववशाऽऽसन्नं ध्यायेत्तन्मात्रं सपरिच्छदम् । शुभं चक्रं द्वादशारं क्षुरिष्टादिचिन्तयेत् ॥ ४४
- त्रिनाभिचक्रं द्विनेमि स्वरैस्तत्र समन्वितम् । पृष्ठदेशे ततः पाङ्गः मकुत्सादीन्निवेशयेत् ॥ ४५
- पूजयेदारकाग्रेषु सूर्यं द्वादशषा एनः । कलापोऽष्टशतंयुक्तं सोमं तत्र विचिन्तयेत् ॥ ४६

* धनुषिबान्धवदत्तस्थाने ब्रह्मिन्स्त्वदेव पात्रे दत्तते—“ ॐ ए परमेष्ठ्यात्मने व नमः पुरुषात्मने । ठ चमो विश्वात्मने व नित्यात्मने नमः । व नमः सर्वात्मने ” इति ।

१ क. ए. देवस्य । ख. तदेव । २ क. 'वे । ३ क. यानि कृत्यात्मने च च शिवा । ४ घ. ॐ वा नमोनि । ५ घ. म. घ. स्थाने । ६ क. ग. प्रायश्चित्तं । ७ घ. भगवन्मि । ८ ख. ग. व. प्रसन्नया । ९ क. ह. य. कभर । १० ग. ए. दुषार । ११ घ. वा मूर्ति स्थापयेत्तन्मात्रम् । १२ क. घ. घ. तथा । १३ घ. 'देवस्य । १४ घ. 'च । १५ क. 'ति' ।

[अवसनत्रितयं नाभौ निन्तयेदेशिकोचयः । पञ्च च द्वादशदलं पञ्चमये विचिन्तयेत् ॥] ४४
तन्मध्ये पौरुषी शक्तिं ध्यात्वाऽभ्यर्च्य च देशिकः । प्रतिमायां हस्तिं न्यस्य तत्र तं पूजयेत्सुरान्
गन्धपुष्पादिभिः सम्पक्साङ्गं सौवरणं कृमात् । [द्वादशाक्षरवीजैस्तु केशवादीन्तमर्चयेत् ॥] ४५
द्वादशारे मण्डले तु लोकपालादिकं कृमात् ॥ प्रतिमामर्चयेत्पञ्चाङ्गपुष्पादिभिर्द्विजः ॥ ४७
पौरुषेण तु मूर्तेन श्रियाः मूर्तेन पिण्डिकाम् । जननादिकमात्पञ्चाङ्गनयेद्देवजनलम् ॥ ४८
हुत्वाऽग्निं वैष्णवैर्मन्त्रैः कुर्याच्छान्त्युदकं जुषः । तत्सिक्तत्वा प्रतिमामूर्तिं वद्विषणयनं चरेत् ॥ ४९
दक्षिणेऽग्निं हुतमिति कुण्डेऽग्निं मणयेद्बुधः । अग्निमशीति पूर्वं तु कुण्डेऽग्निं मणयेद्बुधः ॥ ५०
उत्तरे मणयेदग्निमग्निमग्नी इरामहे । अग्निमणयने मन्त्रस्त्वमग्ने शुभिरुच्यते ॥ ५१
पञ्चाक्षसपिधानां तु अष्टोत्तरसहस्रकम् । कुण्डे कुण्डे होमपेक्ष ग्रीहीन्वेदादिकैस्तथा ॥ ५२
साङ्ख्यास्तिकान्पावाहतिभिर्फलमन्त्रेण वै घृतम् । कुर्याच्चतः क्षान्तिहोषं मधुरचितयेन च ॥ ५३
द्वादशाङ्गैः स्पृशेत्पादौ नाभिं हन्मस्तकं ततः । घृतं दधि पयो हुत्वा स्पृशेन्मूर्धन्ययो ततः ॥ ५४
स्पृष्ट्वा शिरोनाभिपादांश्चतस्रः स्थापयेत्तदी । गङ्गा च यमुना गोदा क्रमानाम्ना सरस्वती ॥ ५५
देहे तु विष्णुगायत्र्या गायत्र्या श्रपयेच्चरुम् । होमपेक्षं वलिं दद्यादुत्तरे भोजयेद्भुजान् ॥ ५६
मौलाधिपानां तुष्टमर्थं हेम गां गुरवे ददेत् । दिक्पतिभ्यो वलिं दत्त्वा रात्रौ कुर्याथ जागरम् ॥ ५८
ब्रह्मगीतादिशब्देन सर्वभागविवासनात् ॥ ५८

इत्यादिगङ्गापुराण आग्नेये देवघाधिवासनविधिकम् नामैकोनपञ्चविंशोऽध्यायः ॥ ५९ ॥

आदितः श्लोकानां समग्रज्ञः—१७०२

अथ पण्डितयोऽध्यायः ।

वायुदेवादिदेवतानां सामान्यः प्रतिष्ठाविधिः ।

श्रीभगवानुवाच—

पिण्डिकास्थापनार्थं तु गर्भागारं तु सप्तधा । विश्वेन्द्रकनशये तु प्रतिमां स्थापयेद्बुधः ॥ १
देवमानुषपैशाचभारेषु न कदाचन । ब्रह्मभागं परित्यज्य किञ्चिदाहित्य चाण्डल ॥ २
देवमानुषभागाभ्यां स्थाप्या यत्नात्तु पिण्डिका । नपुंसकसिलयां तु रत्नन्यासं समाचरेत् ॥ ३
नारसिंहेन हुत्वाऽथ रत्नन्यासं च तेन वै । ग्रीहीन्नतानि धान्तर्य लोहान्वै चन्दनादिकान् ॥ ४
पूर्वादिनक्षत्रेषु न्यसेन्मध्ये यथाकृचि । अथ चेन्द्रादिमन्त्रैश्च वर्तं गुग्गुलुनाऽहृतम् ॥ ५
रत्नन्यासविधिं कृत्वा प्रतिमामालयेद्बुधः । सञ्जलकैर्दर्भपुञ्जैः सहदेवैः समन्वितैः ॥ ६
सवाद्यान्वैथ संस्कृत्य पञ्चगव्येन शोषयेत् । श्रोत्रयैर्दर्भतोयेन नदीतीर्थोदकेन च ॥ ७
होमार्थं स्पण्डिलं कुर्यात्सिक्ततामिः समन्वतः । सार्धहस्तप्रमाणं तु चतुरस्रं सुशोभनम् ॥ ८
अष्टदिशु यथान्यासं कलशान्निधिं विन्यसेत् । पूर्वापान्ठं वर्णेन अग्निपानीय संस्कृतम् ॥ ९

* अनुविधानार्तातोऽयं ग्रन्थः क. क. च. पुस्तकेषु नास्ति । † इ. पुस्तकेऽयं ग्रन्थो नास्ति ।

(वागुदेवादिदेवताना सामान्य प्रतिष्ठाविधि)

- त्वमग्ने धुभिरिति च गायत्र्या समिधो हुनेत् । अर्घ्येर्णेनाष्टशतकमाज्यं पूर्णां प्रदापयेत् ॥ १०
- शान्त्युदेकं ताम्रपत्रे मूलेन श्वतमाश्रितम् । सिञ्चेद्देवस्य तन्मूर्तिं श्रीय ते ह्यनया ऋचा ॥ ११
- ब्रह्मयानेन चोद्धृत्य वत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते । त्वं विष्णोरिति मन्त्रेण प्रासादाभिमुखं नयेत् ॥ १२
- शिविकायां हरिं स्थाप्य भ्रामयति पुरादिकम् । गीतवेदादिचन्द्रैश्च प्रासादद्वारं धारयेत् ॥ १३
- स्त्रीभिर्विभ्रैर्भङ्गलाष्टयैः संस्त्रापयेद्धरिम् । ततो गन्धादिनाऽभ्यर्च्य मूलमन्त्रेण देशिकः ॥ १४
- अतो देवेति यस्त्राचमष्टाङ्गार्घ्यं निवेद्य च । स्थिरे लघे पिण्डिकायां देवस्य त्वेति धारयेत् ॥ १५
- ॐ त्रैलोक्यविक्रान्ताय नमस्तेऽस्तु त्रिविक्रम । संस्थाप्य पिण्डिकायां तु स्थिरं कुर्याद्विचक्षणः ॥
- ध्रुवा द्यौरिति मन्त्रेण विश्वतश्चक्षुरित्यपि । पञ्चगव्येन संस्त्राप्य क्षाल्य गन्धोदकेन च ॥ १७
- पूजयेत्सकलीकृत्य साङ्गं साधारणं हरिम् । ध्यायेत्स्वं तत्र मूर्तिं तु पृथिवीं तस्य पीठिका ॥ १८
- कल्पयेद्विग्रहं तस्य तैजसैः परमाणुभिः । जीवमावाहयिष्यापि पञ्चविक्रितितत्त्वगम् ॥ १९
- चैतन्यं परमानन्दं जाग्रत्स्वप्नविचारितम् । देहेन्द्रियमनोबुद्धिप्राणाहंकारवर्जितम् ॥ २०
- ब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्तं हृदयेषु व्यनश्चितम् । हृदयात्मविभावित्वे स्थिरो भव परेश्वर ॥ २१
- सजीवं कुत विभ्यं त्वं सप्ताष्टाभ्यन्तरस्थितः । अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषो देहोपाधिषु संस्थितः ॥ २२
- व्योतिर्ज्ञानं परं ब्रह्म एकमेवाद्वितीयकम् । सजीवीकरणं कृत्वा मण्वेन निबोधयेत् ॥ २३
- सान्निध्यकरणं नाम हृदयं स्पृश्य वै जपेत् । सूक्तं तु पौरुषं ध्यायन्निदं गुह्यमतुं जपेत् ॥ २४
- नमस्तेऽस्तु सुरेशाय संतोषविभवात्मने । ज्ञानविज्ञानरूपाय ब्रह्मवेद्योनुपाधिने ॥ २५
- गुणातिक्रान्तरूपाय पुरुषाय महात्मने । अक्षयाय पुराणाय विष्णो संनिहितो भव ॥ २६
- यश्च ते परस्य तस्यै यश्च ज्ञानमयं वपुः । तत्सर्वमेकतो नीतमस्मिन्देहे विदुःपताम् ॥ २७
- आरमानं संनिधीकृत्य ब्रह्मादिपरिवारकान् । स्वनाम्ना स्थापयेदन्यानामुपादीन्समुद्रया ॥ २८
- यानावर्षादिकं ईष्ट्वा देवः संनिहितो हरिः । भैत्वा स्तुत्वा स्तवायैश्च जप्त्वा चाष्टासरादिकम् ॥
- चण्डमचण्डौ द्वारस्थौ निर्गत्याभ्यर्चयेद्गुरुः । अथ पञ्चपमासाय गरुडं स्थाप्य पूजयेत् ॥ ३०
- दिगीशान्दिशि देवांश्च स्थाप्य संपूज्य देशिकः । विष्वक्तेजं तु संस्थाप्य ऋक्चक्रादि पूजयेत् ॥
- सर्वपार्षदकेभ्यश्च यत्किं भूतेभ्य अर्पयेत् । ग्रामवस्त्रमुबर्णादि मुखे दक्षिणां ददेत् ॥ ३२
- यागोपयोगिद्रव्यायमाचार्याय नरोऽर्पयेत् । आचार्यदक्षिणार्थं तु ऋत्विग्भ्यो दक्षिणां ददेत् ॥
- अन्येभ्यो दक्षिणां दद्याद्भोजयेद्ब्राह्मणांस्ततः । अवारितान्फले दद्याद्यजमानाय वै गुरुः ॥ ३४
- विष्णुं नयेत्प्रविष्टाता चाऽऽत्मना सकलं कुलम् । सर्वेषामेव देवानामपे साधारणो विधिः ॥ ३५
- मूलमन्त्राः पृथक्तेषां शेषं कार्यं समानकम् ॥ ३६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये वागुदेवादिदेवताप्रतिष्ठासामान्यविधिकल्पनं नाम धर्तव्यमेषऽध्यायः ॥ ६० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१७३८

अवगृह्यसामुदायप्रतिष्ठाध्वनारोपणादिविधिः ।

श्रीभगवानुवाच—

वक्ष्ये चावगृह्यसामुदायं विष्णोर्नत्वेति होमयेत् । एकाशीतिपदे पुष्पांस्तंस्वाप्य ज्ञापयेद्दरिम् ॥ १
 पूजयेद्ब्रह्मपुष्पाचैर्वलिं दत्त्वा गुणं यजेत् । द्वारप्रतिष्ठां वक्ष्यामि द्वाराधो हेम वै ददेत् ॥ २
 अष्टभिः कलशैः स्थाप्य साक्षोदुम्बरकौ गुरुः । गन्धादिभिः समभ्यर्च्य मंत्रैर्वेदादिभिर्गुणैः ॥ ३
 कुण्डेषु होमयेद्ब्रह्मि समिदाज्यतिलादिभिः । दत्त्वा श्रद्धादिकं चाधो दद्यादाधारशक्तिकाम् ॥ ४
 शास्त्रयोर्विन्यसेन्मूले देवौ चण्डमचण्डकौ । ऊर्ध्वोदुम्बरके देवौ लक्ष्मीं सुरगणाचिताम् ॥ ५
 न्यस्याभ्यर्च्य यथान्यायं श्रीसूक्तेन चतुर्मुखम् । हुत्वा तु श्रीफलादीनि आचार्यादेस्तु दक्षिणाम्
 प्रतिष्ठासिद्धद्वारस्य त्वाचार्यः स्थापयेद्दरिम् । प्रासादस्य प्रतिष्ठां तु हृत्यतिष्ठेति तां शृणु ॥ ७
 समाप्तां शुक्रनासाया वेषाः प्राम्गर्भमस्तके । सौवर्णं राजतं कुम्भमथवा शुक्लनिर्मितम् ॥ ८
 अद्वारतनौपदीषातुबीजलौहान्वितं शुभम् । सप्तस्त्रपूरितं चाद्रिर्धण्डले चाधिवासयेत् ॥ ९
 सप्तस्रपं वृत्तिरेन हुत्वा संपातसंचितम् । नारायणारूपतत्त्वेन प्राणभूतं न्यसेत्ततः ॥ १०
 वैराजरूपं तं ध्यायेत्प्रासादस्य सुरेश्वर । ततः पुरुषवत्सर्वं प्रासादं चिन्तयेद्बुधः ॥ ११
 अधो दत्त्वा सुवर्णं तु तैस्त्रभूतं यदं न्यसेत् । गुर्वादौ दक्षिणां दद्याद्वाक्षणादेव भोजनम् ॥ १२
 ततः पथाद्देविगन्धं तदूर्ध्वं कण्ठघनपत्रम् । कण्ठोपरिष्ठात्कर्तव्यं विमलामलसारकम् ॥ १३
 तदूर्ध्वं ईकलं कुर्पाचिकं चाऽऽर्घ्यं सुदर्शनम् । मूर्तिं श्रीवासुदेवस्य ब्रह्मगुप्तां निवेदयेत् ॥ १४
 कलशं वाऽथ कुर्वीत तदूर्ध्वं चक्रमुत्तमम् । वेशाश्च परितः स्थाप्या अष्टौ विघ्नेश्वरास्तत्र ॥ १५
 चत्वारो वा चतुर्दिक्षु स्थापनीया गकरमतः । ध्वजारोहं प्रवक्ष्यामि येन भूतादि नश्यति ॥ १६
 प्रासादविस्मयद्रव्याणां यावन्तः परमाणवः । तावद्वर्षसहस्राणि तत्कर्ता विष्णुलोकभाक् ॥ १७
 कुम्भाण्डवेदिविम्बानां भ्रमणाद्वायुनाऽनघ । कण्ठस्याऽऽवेष्टनाज्ज्ञेयं कले कोटिगुणे ध्वजात् ॥
 पताकां मण्डतिं विद्धि दण्डं पुरुषरूपिणम् । प्रासादो वासुदेवस्य मूर्तिरूपो निबोध मे ॥ १९
 भारेणाद्धरणां विद्धि आकाशं सुपिरात्मकम् । तेजस्तत्पाचकं विद्धि चायुं स्पर्शगतं तथा ॥ २०
 पापाणादिवेव जलं पार्थिवं पृथिवीगुणम् । प्रतिशब्दोद्भवं शब्दं स्पर्शं स्वात्कर्कशादिकम् ॥ २१
 शुक्लादिकं भवेद्दूषं रसमाकाददर्शकम् । घृषादिगन्धं गन्धं तु वाग्भेयादिषु संस्थिता ॥ २२
 शुक्रनासाश्रिता तासां वाद् भेदात्मकौ स्मृतौ । श्विरस्त्वण्डं निगदितं कलशो पूर्णजाः स्मृताः ॥
 कण्ठं कण्ठमिति ज्ञेयं स्कन्धो वेदी निगद्यते । वायूपस्थे प्रणाले तु त्वस्मुधा परिकीर्तिता ॥ २४
 मुखं दारं भवेदस्य प्रतिमा जीव उच्यते । तच्छक्तिं पिण्डिकां विद्धि मण्डतिं च तदाकृतिम् ॥ २५

१ क. द. च. 'पूजयेत्' इति । ख. 'पूजोर्नत्वेति' । २ घ. 'प्राग्स्थाप्य सप्तपद' । ३ क. घ. द. च. 'विष्णो-
 र्नत्वे' । ४ च. 'निर्मलम्' । ५ ख. 'सप्तवर्षविक्रितम्' । ६ क. घ. 'सिद्धिम्' । ७ ख. घ. 'वैराजभूत' । ८ घ. 'तद्वद्व' ।
 ९ घ. 'पुण्ड' । १० घ. 'कल' । ११ ख. द. च. 'विशेष' । १२ ख. 'विद्वान्ना' । १३ घ. 'विद्वान्ना' । १४ क.
 द. च. 'स्तिभूत' । १५ घ. 'रथी वा' । १६ घ. घ. द. च. 'रथ' । १७ क. द. च. 'सामान्यदिदर्श' । १८ घ. 'समन्ता-
 तः' । १९ घ. 'तद्वद्व' ।

(लक्ष्म्यादिदेवताप्रतिष्ठासामान्यविधिः)

निधलत्वं च गर्भोऽस्या अधिष्ठाता तु केशवः । एवमेव हरिः सप्तसत्त्वासादत्वेन संस्थितः २६
 जह्या त्वस्य शिषो ज्ञेयः स्कन्धे वाता व्यवस्थितः । ऊर्ध्वभागे स्थितो विष्णुरेवं तस्य स्थितस्य हि ॥
 मासादस्य प्रतिष्ठां तु ध्वजरूपेण मे शृणु । ध्वजं कृत्वा सुरैर्देवा जिताः सप्तादिचिह्नितम् २८
 अण्डोर्ध्वं कलशं न्यस्य तदूर्ध्वं विन्यसेद्ध्वजम् । विम्वार्धमानं दण्डस्य विभागेणाथ कारयेत् ॥
 अष्टारं द्वादशारं वा मध्ये मूर्तिमत्ताऽन्वितम् । नारसिंहेन तादृशेण ध्वजदण्डस्तु निर्वर्णः ॥ ३०
 मासादस्य तु विस्तारो मानं दण्डस्य कीर्तितम् । शिखरार्धेन वा कुर्यात्तृतीयार्धेन वा पुनः ३१
 द्वारस्य दैर्घ्याद्विगुणं दण्डं वा परिकल्पयेत् । ध्वजयष्टिर्देवगृहे ऐशान्या नायनेऽथ वा ॥ ३२
 शौभाद्यैश्च ध्वजं कुर्याद्विचित्रं चैकवर्णकम् । घण्टाचापरकिङ्किण्या श्रुपितं पापनाशनम् ॥ ३३
 दण्डाग्राद्वरणां यावद्दक्षैक्यं विस्तरेण तु । महाध्वजः सर्वदः स्यात्तुर्याशास्त्रीनतोऽर्चितः ॥ ३४
 ध्वजे चार्धेन विज्ञेया पताका मानवर्जिता । विस्तारेण ध्वजः कार्यो विशदङ्गुलसंनिभः ॥ ३५
 अधिवासविधानेन चर्चं दण्डं ध्वजं तथा । देववस्तुकलं कृत्वा मण्डपस्त्रपनादिकम् ॥ ३६
 नेत्रोन्मीलनकं त्यक्त्वा पूर्वोक्तं सर्ववाचरेत् । अधिवासैवेद्विपिन शय्यायां स्थाप्य देशिकः ३७
 ततः सहस्रशीर्षेति सूक्तं चक्रे न्यसेद्बुधः । तथा सुदर्शनं मघं मनस्तत्त्वं निवेशयेत् ॥ ३८
 मनोरूपेण तस्यैव सजीवकरणं स्मृतम् । अरेषु मूर्तयो न्यस्थाः केशवाद्याः सुरोत्तमा ॥ ३९
 नाभ्यञ्जमतिवेमीषु न्यसेत्तत्त्वानि देशिकः । नृसिंहं विश्वरूपं वा अक्षमध्ये निवेशयेत् ॥ ४०
 सकलं विन्यसेदण्डे सूत्रात्मानं सजीवकम् । निष्कलं परमात्मानं ध्वजे ध्यापयत्यसेद्वरिम् ॥ ४१
 तच्छक्तिं व्यापिनीं ध्यायेद्ध्वजरूपां वलालाम् । मण्डले स्थाप्य चाभ्यर्च्य होमं कुण्डेषु कारयेत् ॥
 कलशे स्वर्णकलशं न्यस्य रत्नानि पञ्च च । स्थापयेच्चक्रमक्षेण स्वर्णचक्रमप्यस्ततः ॥ ४३
 पारदेन तु सैन्धवाय नेत्रपटेन च्छादयेत् । ततो निवेशयेच्चक्रं तन्मध्ये तु हरिं स्मरेत् ॥ ४४
 ॐ शौं नृसिंहाय नमः पूजयेत्स्थापयेद्वरिम् । ततो ध्वजं गृहीत्वा तु यजमानः सवान्धवः ४५
 दधिभक्तप्लुते पात्रे ध्वजस्याग्रं निवेशयेत् । ध्रुवाद्येन फडन्तेन ध्वजं मन्त्रेण पुनयेत् ॥ ४६
 शिरस्यापाय तत्पदं नारायणमनुस्मरेत् । मदक्षिणं तु कुर्वीत त्वय्यलनिःस्वनैः ॥ ४७
 ततो निवेशयेदण्डं मन्त्रेणाष्टाक्षरेण तु । मुञ्चामि त्वेदिसूक्तेन ध्वजं मुञ्चेद्विचक्षणः ॥ ४८
 पार्श्वं ध्वजं कुञ्जरादि दद्यादाचार्यकं द्विजः । एष साधारणः प्रोक्तो ध्वजस्याऽऽरोहणे विधिः ॥
 यस्य देवस्य यष्टिर्दं तन्मन्त्रेण स्थिरं चरेत् । स्वर्गच्छेद्ध्वजदानाशु भुवि रामा पत्नी भवेत् ५०
 इत्यादिमहापुराण आग्नेयेऽन्यवृत्तान्नारायणप्रतिष्ठाध्वजात्पण्यविधिरूपेण शर्मजगद्दत्तमोऽन्वायः ॥ ६१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयज्ञाः—७७८

अथ द्विपदितमोऽन्वायः ।

लक्ष्म्यादिदेवताप्रतिष्ठासामान्यविधिः ।

श्रीमगवानुवाच—

समुद्रायेन देवादेः प्रतिष्ठां श्रवदामि ते । लक्ष्म्याः प्रतिष्ठां प्रथमं तथा देवीमण्यस्य च ॥ ?

१ य. अतोर्ध्वं । २ द. 'अ चक्र तु वि' । ३ य. य. 'मदस्तं वि' । ४ य. य. 'छरेण विधि' । ५ य. मण्डपे । ६ य. य. द. च. सञ्चय । ७ द. च. लो ।

(विष्णुर्हरिदेवताप्रतिष्ठासामान्यविधिः पुस्तकलेखनविधिश्च)

पूर्ववत्सकलं कुर्यान्मण्डपस्नपनादिकम् । मद्रपीठे त्रिधं न्यस्य स्थापयेदष्ट वै मृदान् ॥ २
 धृतेर्नान्यज्य मूलेन स्नापयेत्पञ्चगव्यकैः । दिग्भ्यवर्णा हरिणीं नेत्रे चान्मीलयेच्छृपाः ॥ ३
 तां म आवह इत्येवं भद्रयान्मधुरञ्चयम् । अभ्यूषेति भूषेण तां कुम्भेनाभिषेचयेत् ॥ ४
 कौंसोऽस्मिन्नेति याम्येन पञ्चिषेनाभिषेचयेत् । चन्द्रां मभासामुचार्याऽऽदित्यवर्णेति चोत्तरात् ॥
 उपैत मेति चाऽऽग्नेयात्क्षुत्पिपासेति नैर्ऋतात् । गन्धद्वारेति वायव्याभ्यनसः काममाकृतिम् ॥ ६
 ईशानकलयनेनैव शिरः सौवर्णकर्दयात् । एकाक्षीतिपटेः स्नानं मन्त्रेणार्थं मृजन्तिहि ॥ ७
 आर्द्रां पुष्करिणीं गन्धैरार्द्रामित्यादि पुष्पकैः । तां म आवहमन्त्रेण आनन्द इति चास्त्रिलम् ॥ ८
 श्रोयन्तीयेन शय्यायां श्रीसूक्तेन च संनिधिम् । लक्ष्मीवीजेन चिच्छर्त्तं विन्यस्याभ्यर्चयेत्तुनः
 श्रीसूक्तेन मण्डपेऽथ कुण्डेष्वज्जानि शोषयेत् । करपीराणि वा हुत्वा सहस्रं शतमेव वा ॥ १०
 गृहोपकरणान्तादि श्रीसूक्तेनैव चार्पयेत् । ततः प्रासादसंस्कारं सर्वं कृत्वा तु पूर्ववत् ॥ ११
 [श्रृगार्घ्यं पिण्डिकां कृत्वा प्रतिष्ठानं ततः त्रिधाः । श्रीसूक्तेन च संनिध्यं पूर्ववत्पृथक् जपेत्]
 चिच्छर्त्तं बोधयित्वा तु मूलात्संनिध्यकं चरेत् । भूस्वर्णवस्त्रगोदादि गुरवे ब्रह्मणेऽर्पयेत् ॥
 एवं देवयोऽखिलाः स्थैर्यं राज्यस्वर्गादिभागभवेत् ॥ १४

इत्यादिमहापुराण आग्नेये मन्त्र्याग्नेदेवताप्रतिष्ठासामान्यविधिष्वन नाम त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

आदितः श्लोकानां समग्रङ्काः—१८०२

अथ त्रिषष्टितमोऽध्यायः ।

विष्णुर्हरिदेवताप्रतिष्ठासामान्यविधिः पुस्तकलेखनविधिश्च ।

श्रीभगवानुवाच—

एवं तार्क्ष्यस्य चक्रस्य ब्रह्मणो नृदरेस्तथा । प्रतिष्ठा विष्णुवत्कार्या स्वस्वमन्त्रेण तां शृणु ॥ १
 सुदर्शनं महाचक्रं शान्तं दुष्टमयंकरं, छिन्धि छिन्धि भिन्धि भिन्धि विदारय विदारय
 परमन्त्रान्नस्तं व्रतं भक्षय भक्षय भूतास्त्रासय वासय हुं कट् सुदर्शनस्य नयः ॥ २
 अभ्यर्च्य चक्रं चानेन रणे दारयते रिपून् ।
 ॐ ह्रीं नरसिंह उग्ररूप उल्ल उल्ल प्रज्वल प्रज्वल स्वाहा ॥ ४
 नरसिंहस्य मन्त्रोऽर्थं पातालैरुपस्य वप्सि वे ॥ ५
 ॐ ह्रीं नमो भगवते नरसिंहाय मदीक्षसूर्यकोटिस्तद्वत्समतेजसे वज्रनखदंष्ट्रायुधाय स्फुट-
 विकटविकीर्णकेशरसटाश्रुभितमहार्णवार्म्भोदुन्दुभिनिर्घोषाय सर्वैश्वरोच्चारणाय एषोदि भगव-
 न्नरसिंह पुरुष परापरब्रह्म सत्येन स्फुर स्फुर विजृम्भ विजृम्भ आक्रम आक्रम गर्ज गर्ज मुञ्च

• धनुर्बिहान्तर्गतो ग्रन्थः, पुस्तके नास्ति ।

१ घ. 'नान्युह्य मृ' । २ क. ड. 'वाः । तस्यादावाद' । घ. 'वाः । तन्म आ' । च. 'वाः । धियमावाह' । ३ घ. 'अथर्षेति' । ४ घ. पूर्व । ५ घ. 'काष्ठेऽस्तिवेति' । ६ घ. चन्द्र । ७ घ. 'षष्ठां वृ' । ८ घ. 'कैः । तन्म आ' । ९ घ. 'प्राप्ततापेन' । १० घ. 'वासादि' । ११ घ. मन्त्रेण । १२ ड. यन्त्रे । १३ घ. 'स्वाव्याऽऽज्ञास्त' । १४ घ. 'भाषयेत्' ।
 • ड. 'काष्ठस्य' । १५ ड. घ. च. 'मन्त्रोदुम्भ' ।

(विष्ण्वादिदेवताप्रतिष्ठाप्रामाण्यविधिः पुस्तकलेखनविधिश्च)

मुञ्च सिंहनादं विदारय विदारय विद्रावय विद्रावयाऽऽविञ्चऽऽविञ्च सर्वमन्नरूपाणि यच्चना-
तीथ इन इन च्छिन्द च्छिन्द संक्षिप संक्षिप दूर दूर दारय दारय स्फुट स्फुट स्फोटय
स्फोटय ज्वालापालासंपातमय सर्वतोऽनन्तज्वालावजाग्रतनिचक्रेण सर्वपातालानुत्सादयोत्सा-
दय सर्वतोऽनन्तज्वालावज्रशरपञ्जरेण सर्वपातालान्परिवारय परिवारय सर्वपातालान्पुरवा-
सिनां हृदयान्याकर्षयाऽऽकर्षय शीघ्रं दह दह पच पच मय मय शोषय शोषय निकृन्तय
निकृन्तय तावद्यावन्मे यज्ञमागताः पातालेभ्यः [* कृदसुरेभ्यः फणमन्नरूपेभ्यः फण-
मन्नातिभ्यः फट् संचयान्मां भगवन्नरसिंहरूप विष्णो सर्वापन्नाः] सर्वमन्नरूपेभ्यो रक्ष रक्ष
हुं फणमो नमस्ते ॥ ६

नरसिंहस्य विधेयं हरिरूपोऽर्घ्यसिद्धिदा । त्रैलोक्यमोहर्नर्मत्रैः स्थाप्यसैलोक्यमोहनः ॥ ७
गदी दक्षे शान्तिकरो द्विभुजो वा चतुर्भुजः । वामोर्ध्वे कारयेद्यत्कं पाञ्चजन्यमथो ग्रथः ॥ ८
श्रीपुष्टिसंयुतं कुर्याद्भलेन सह भद्रया । मासादे स्थापयेद्विष्णुं गृहे वा मण्डपेऽपि वा ॥ ९
धामनं चैव वैकुण्ठं हयास्यमनिरुद्धकम् । स्थापयेज्जलशय्यास्यं मत्स्यादींश्चावतारकान् ॥ १०
संकर्षणं विश्वरूपं लिङ्गं चैव कद्रुमूर्तिकम् । अर्धनारीश्वरं तैव हरिशंकरमावृकाः ॥ ११
भैरवं च तथा मूर्त्यं प्रहास्तद्विदितायकम् । गौरीमिन्द्रादिभिः सेव्यां चित्रजां च बलाबलाम् ॥
पुस्तकानां प्रतिष्ठां च वक्ष्ये लिखनतद्विधिम् । स्वस्तिके मण्डलेऽभ्यर्च्य शरैर्यज्ञासने स्थितम् ॥
लेख्यं च लिखितं पुस्तं गुरुविद्यां हरिं यजेत् । यजमानो गुहं विद्यां हरिं लिपिकृतं नरम् ॥
माम्बुसः पद्मिनीं ध्यायेद्विस्तित्वा श्लोकपत्रकम् । सौम्यस्यमप्या हैम्या च लेखन्या +नागराक्षरम्
प्राक्प्रणाम्भोजयेच्छक्त्या क्षयत्या दद्याद्य दक्षिणाम् । गुहं विद्यां हरिं मार्च्य पुराणादि लिखेन्नरः
पूर्ववर्णमण्डलाद्यैश्च पेद्यान्यां भद्रपीठके । दर्पणे पुस्तकं धृत्वा सेचयेत्पूर्ववद्वटैः ॥ १७
नेत्रोन्मीलनकं कृत्वा शय्यायां तु न्यसेन्नरः । न्यसेत्तु पौरुषं सूक्तं वेदाद्यं यद्य पुस्तके ॥ १८
कृत्वा सजीवीकरणं मार्च्य हुत्वा चरं ततः । संमार्च्य दक्षिणाभिस्तु गुर्वादीन्भोगयेद्दिमान् ॥
रथेन हस्तिना वाऽपि भ्रामयेत्पुस्तकं नरैः । गृहे देवालयादि तु पुस्तकं स्थाप्य पूजयेत् ॥ २०
यज्ञादिदेष्टुं पाठादादायन्ते समर्चयेत् । जगच्छान्तिं चावधार्य पुस्तकं वाचयेन्नरः ॥ २१
अध्यापमेकं कुम्भाद्विर्जमानादि सेचयेत् । द्विजाय पुस्तकं दत्त्वा कलस्पान्तो न विद्यते ॥ २२
श्रीम्याहुरविदानानि गावः पृथ्वी सरस्वती । [*नरकादुद्धरन्त्येव जपवापनदोहनात् ॥] २३
विद्यादानफलं दत्त्वा मप्याक्तं पत्रसंचयम् । यावच्च पत्रसंख्यानयक्षराणां तथाऽनय ॥ २४
तावदर्पसदस्त्राणि विष्णुलोकं मदीयते । पञ्चरात्रं पुराणानि भारतानि ददन्नरः ॥ २५
कुलैकविंशमुद्भूत परे तत्त्वे तु लीयते ॥ २६

इत्यादिनरापुराण आग्नेये विष्ण्वादिदेवताप्रतिष्ठाप्रामाण्यविधिकथनं तत्र विष्णुदेवतोऽऽशयः ॥६२॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—१८२८

* ग्रन्थेऽयं क. पुस्तके नास्ति । + तु यद्यधुरिति कचित्पुस्तके पाठः । * एतदर्थं क. पुस्तक एव केचन ।

१ क. ह. य. 'नाशान्वित' । २ य. सर सर । ३ क. य. 'य लुङि' । ४ य. उद्धरि । ५ य. 'रारात्र' ।

६ य. 'यं कृत्वा च यज्ञतः' । ७ क. य. ह. य. रक्ष । ख. दत्त्वा । ८ य. तयार ।

अथ चतुःपाण्डित्यमोऽध्यायः ।

रूपवापीतडागप्रतिष्ठाविधिः ।

श्रीभगवानुवाच—

रूपवापीतडागानां प्रतिष्ठां वक्ष्ये तां शृणु । जलरूपेण हि हरिः सोमो वरुण उत्तमः ॥ १
 अग्नीपोमयं विश्वं विष्णुरापस्तु कारणम् । इमं सौम्यं रत्नजं वा वरुणं कारयेन्नरः ॥ २
 द्विभुजं हंसपृष्ठस्थं दक्षिणेनाभयमदम् । वामेन नागपाशं तु नदीनागादिसंयुतम् ॥ ३
 यागमण्डपमध्ये स्याद्वेदिका कुण्डमण्डिता । तोरणं वारुणं कुम्भं न्यसेद्य करकान्वितम् ॥ ४
 भद्रके चार्धचन्द्रे या स्वस्तिके द्वारि कुम्भकात् । अग्न्याधानं चापि कुण्डे कृत्वा पूर्णां प्रदापयेत् ॥ ५
 वरुणं स्नानपीठे तु ये ते शक्वेति संस्पृशेत् । घृतेनाभ्यञ्जयेत्पथ्यामूलमन्त्रेण देशिकः ॥ ६
 क्षं नो देवीति मक्षालय मुद्गवत्या शिबोदकैः । अधिवासयेदष्टकुम्भान्सामुद्रं पूर्वकुम्भके ॥ ७
 गात्रमग्नौ वर्षतोयं दत्ते रक्षस्तु नैर्ऋतम् । नदीतोयं पश्चिमे तु वायव्ये तु नदीदकम् ॥ ८
 औज्ज्वलं चोत्तरे स्थाप्यमैश्वर्यां तीर्थसंभवम् । अलाभे तु नदीतोयं यासां रोजेति मन्त्रयेत् ॥ ९
 [अक्षयं निर्माज्यं निर्मध्यं दुर्मिश्रयेति विचक्षणः ।] नेत्रे चोन्मीलयेच्चित्रं तच्चक्षुर्मधुरप्रभैः ॥ १०
 ज्योतिः संपूरयेद्देव्यां गुरवे गामचार्ययेत् । समुद्रज्योष्ठ्यभिपिषेद्गुरुं पूर्वकुम्भतः ॥ ११
 समुद्रं गच्छ गात्रेयात्सोमो धेन्विति वर्षकात् । देवीरापो निर्झराज्जिर्नदाज्जि पञ्चमघतः ॥ १२
 जज्जिज्जाज्जिश्चोन्निदेन पावमान्याऽथ तीर्थकैः । आपो हि प्रा पञ्चगव्यादिरप्यवर्णेति स्वर्णजाः ॥ १३
 आपो अस्मेति वर्षोरधैर्व्याहृत्या कूपसंभवैः । वरुणं च तडागोत्पैर्वरुणाज्जिस्तु धान्यतः ॥ १४
 आपो देवीति गिरिजैरेकान्नीतिवदस्ततः । स्नापयेद्वरुणस्येति त्वं नो वरुण चार्धकम् ॥ १५
 व्याहृत्या मधुपर्कं तु गृहस्पर्शेति वस्त्रकम् । वरुणेति पवित्रं तु प्रणवेनोत्तरीयकम् ॥ १६
 यद्भारुणेन पुण्यादि मदद्याद्भरणाय तु । चायरं दर्पणं छत्रं व्यजनं वैजयन्तिकाम् ॥ १७
 मूलेनोत्तिष्ठेत्पुण्याप्य तां रात्रिमधिरासयेत् । वरुणं वेति सांनिध्यं यद्भारुणेन पूजयेत् ॥ १८
 सत्रीवीकरणं मूलात्पुनर्गन्वादिना यजेत् । भण्डले पूर्ववत्पार्श्वे कुण्डेषु समिदादिकम् ॥ १९
 वेदादिमन्त्रैर्गङ्गायाश्चतस्रो घेनवा दुहेत् । दिङ्मथो वै यवचरुं ततः संस्थाप्य होमयेत् ॥ २०
 व्याहृत्या वाऽथ गायत्र्या मूलेनाऽऽमन्त्रयेत्तथा । सूर्याय प्रजापतये घ्नीः स्वाहा चान्तकनिग्रहाय ॥ २१
 तस्यै पृथिव्यै देवभृत्यै इह स्वधृतये ततः । इह रत्यै चेह स्मृत्या ज्यो भीमव रौद्रकः ॥ २२
 विष्णुश्च वरुणो धाता रायस्सोमो महेन्द्रकः । अग्निर्ममो नैर्ऋतोऽथ वरुणो वायुरेव च ॥ २३
 कुवेर ईशोऽनन्तोऽथ ब्रह्मा राजा जलेश्वरः । तस्यै स्वाहेदं विष्णुश्च तद्विभासेति होमयेत् ॥ २४
 सोमो धेन्विति पशूदुत्वा इमं मेति च होमयेत् । आपो हिऽप्येति तिष्ठभिरिमा रुद्रेति होमयेत् ॥ २५

० क. द. न. पुस्तकेष्वेतदर्थं कश्चित् ।

१ प. त. २ क. द. न. वायव्ये ३ प. वायव्ये ४ ख. रक्षः स्थले कर्म । द. न. रक्षस्व निर्देष्टव्यम् ।
 ५ क. व. नदीपुत्रः । ६ क. न. रक्षेति । ७ ख. निर्मध्यः । ८ प. निर्मध्यः । ९ प. 'पृथ्वे' । १० क. 'वेदस्या' गुं ।
 ११ प. वायव्यः । १२ प. नदीपुत्रेन । १३ क. न. तडागस्थेन । १४ प. नदीपुत्रेन । १५ क. न. तडागस्थेन । १६ प. तडागस्थेन । १७ प. तडागस्थेन । १८ प. तडागस्थेन । १९ प. तडागस्थेन । २० प. तडागस्थेन । २१ प. तडागस्थेन । २२ प. तडागस्थेन । २३ प. तडागस्थेन । २४ प. तडागस्थेन । २५ प. तडागस्थेन ।

(सभादिस्थापनविधिः)

दशदिक्षु बलिं दद्याद्बन्धपुष्पादिनाऽर्चयेत् । प्रतिमां तु समुत्थाप्य मण्डले विन्यसेद्विधः ॥ २६
 पूजयेद्बन्धपुष्पाद्यैर्हर्मपुष्पादिभिः कृत्वा । जलाशयांस्तु दिग्भागे वितस्तिद्वयसंयितान् ॥ २७
 कृत्वाऽष्टौ स्थण्डिलाज्जमान्यसैकतान्देशिकोत्तमः । वरुणस्येति मन्त्रेण आचम्यमष्टशतं ततः ॥ २८
 चरुं यवमयं द्रुत्वा शान्तितोयं सभाहरेत् । सेचयेन्मूर्ध्नि देवं तु सजीवकरणं चरेत् ॥ २९
 ध्यायेच्च वरुणं पुच्छं गौर्या नदनदीमणैः । ॐ वरुणाय ततोऽभ्यर्च्य ततः सानिध्यमाचरेत् ॥ ३०
 उत्थाप्य नागपृष्ठाद्यैर्भोग्येभैः समङ्गलैः । आपो हि श्रेति च क्षिपेन्नमध्वाक्ते घटे जले ॥ ३१
 जलाशये मध्यगतं सुगुप्तं विनिवेशयेत् । स्नात्वा ध्यायेच्च वरुणं मूर्ध्नि ब्रह्माण्डसंज्ञिकाम् ॥ ३२
 अग्निवीजेन संदग्ध्वा(श्च) तद्वस्त्रं प्राचयेन्नरः । सर्वमापोमयं लोकं ध्यायेत्तत्र जलेऽवरम् ॥ ३३
 तोयमध्यस्थितं देवं ततो यूपं निवेशयेत् । चतुरस्रपथाप्राप्तं वर्तुलं वा मुंकीर्तितम् ॥ ३४
 आराध्य वेवतालिलं दद्याद्वस्त्रं तु कूपके । यूपं यज्ञी(श्चि)पृष्ठतोयं मूले ह्येषं फलं न्यसेत् ॥ ३५
 धाप्या पञ्चदशकरं पुष्करिण्यां तु विश्वकम् । तद्वामे पञ्चविंशत्यक्षं फलमध्ये निवेशयेत् ॥ ३६
 ऋषागमपञ्चपाङ्कणे वा यूपं श्रेष्ठेतिमन्त्रतः । स्थाप्य तद्वेष्टयेद्दक्षिणोपरि पताकिकाम् ॥ ३७
 तदभ्यर्च्य च गन्धार्घ्यैर्जगच्छान्तिं सभाचरेत् । दक्षिणां गुरवे दद्याद्भूगौहमाभ्युपाश्रयम् ॥ ३८
 द्विजेभ्यो दक्षिणा देया आनतान्भोजयेत्तथा । आत्रस्तस्त्वर्षन्त्ये केचित्सलिलाधिनः ॥ ३९
 ते वृक्षिमुपगच्छन्तु तदागस्थेन वारिणा । तोयमुत्सर्जयेदेवं पञ्चगव्यं विनिसिपेत् ॥ ४०
 आपो हि श्रेति तिसृभिः क्षान्तितोयं द्विजैः कृतम् । तीर्थतोयं क्षिपेत्पुण्यं गोकुलं चार्पयेद्द्विजान् ॥
 अनिवारितमन्त्रार्थं सर्वजन्यं च कारयेत् । अभ्येधसहस्राणां सहस्रं यः समाचरेत् ॥ ४२
 एकाहं स्थापयेत्तोयं तत्पुण्यममुतायुतम् । विमाने मोदते स्वर्गे नरकं न स गच्छति ॥ ४३
 गवादि पिबते यस्माच्चस्मात्कर्तुं पातकम् । तोयदानात्सर्वदानफलं प्राप्य दिवं व्रजेत् ॥ ४४

इत्यादिगङ्गापुराण आग्नेये रूपभाषीतद्व्याख्यानप्रतिष्ठाकथनं नाम चतुःपञ्चमोऽध्यायः ॥ १४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१८७२

अथ पञ्चपञ्चमोऽध्यायः ।

सभादिस्थापनविधिः ।

श्रीभगवानुवाच—

सभादिस्थापनं वक्ष्ये तथैतेषां प्रवर्तनम् । भूमौ परीक्षितायां च वास्तुधामं सभाचरेत् ॥ १
 स्वेच्छया तु सभां कृत्वा स्वेच्छया स्थापयेत्सुरात् । चतुष्पथे च ग्रामादौ न ग्रन्थे कारयेत्सभाम्
 निर्मलः कुलमुदत्तः कर्ता स्वर्गे विगोदते । अनेन विधिना कुर्यात्सप्तभौमं श्रेष्ठेष्टम् ॥ ३
 यथा राहां तथाऽन्येषां पूर्वायाश्च ध्वजादयः । कोणभुजान्वर्धयित्वा चतुःशालं तु वर्जयेत् ॥ ४
 विशालं वा द्विशालं वा एकशालमथापि वा । न्ययाधिकं न कुर्वीत व्यपदोपकरं हि वृत् ॥ ५
 आयाधिके भवेत्पीडा तस्मात्कुर्यात्सर्वं द्वयम् । करारांश्च समस्तं तु कुर्याद्विमुक्तं तुषः ॥ ६

* एतदर्थे क. द. न. पुस्तकेषु नास्ति ।

सप्ताचिषा कृते भागे गर्गविद्याविचक्षणः । अष्टधा भाजिते तस्मिन्वच्छेषं स व्यवो मेतः ॥ ७
 अथवा कराराशिं तु हन्यात्सप्ताचिषा बुधः । नमुनिः संहृते भागे ध्वजादि परिकल्पयेत् ॥ ८
 ध्वजो धूम्रस्तथा सिंहः श्वा हृषस्तु खरो गर्जः । ध्वाह्वयेति क्रमेणैवमायाष्टकुदाहृतम् ॥ ९
 त्रिशूलकत्रयं शैलं सर्वभेदविवाजितम् । याम्यां परसृदोषेतं द्विशालं शैल्यते सदा ॥ १०
 याम्ये शालैकशालं तु प्रत्यक्षशालमथापि वा । एकशालद्वयं शस्तं श्रेयास्वन्ये भयावहाः ॥ ११
 चतुःशालं सदा शस्ते सर्वदोषविवाजितम् । एकभौमादि कुर्वीव भवनं सप्तभौमकम् ॥ १२
 द्वारवेद्यादिरहितं पुराणेन विवाजितम् । देवगृहं देवतायाः प्रतिष्ठाविधिना सदा ॥ १३
 संस्थाप्य मनुजानां च समुदायोक्तकर्मणा । प्रातः सर्वोपधीक्षानं कृत्वा शुचिरतन्द्रितः ॥ १४
 मधुरैस्तु द्विजान्भोज्य पूर्णकुम्भादिशोभितम् । सतोरणं स्वस्ति वाच्य द्विजान्गोरुपपृष्टहस्तकः ॥ १५
 गृही गृहं प्रविशेद्य देवज्ञान्मार्च्य संविशेत् । गृहे पुष्टिकरं मय्यं पठेद्येवं समाहितः ॥ १६
 ॐ नन्दे नन्द्य वासिष्ठे वसुभिः प्रजया सह । जये भार्गवदायादे प्रजामां विजयावहे ॥ १७
 पूर्णेश्वरिसदायादे पूर्णकामं कुरुष्व माम् । भद्रे काश्यपदायादे कुरु भद्रां मतिं मम ॥ १८
 सर्ववीजोपधीयुक्ते सर्वरत्नौपधीयते । रुचिरे नन्दने नन्दे वासिष्ठे रम्यतामिह ॥ १९
 प्रजापतिसुते देवि [+ चतुरस्त्रे गृहीयसि । सुमने सुव्रते देवि गृहे काश्यपि रम्यताम् ॥ २०
 पूजिते परमाचार्यैर्गन्धमालयैरलंकृते । भवभूतिकरि देवि] गृहे भार्गवि रम्यताम् ॥ २१
 अव्यक्तेऽव्याकृते पूर्णे पुनरश्विनसः सुते । इष्टके त्वं प्रयच्छेष्टं प्रतिष्ठां कौर्याम्बहम् ॥ २२
 देशस्वागिपुरस्वामिगृहस्वामिपरिमृष्टे । मनुष्यधनहस्त्यश्वपशुवृद्धिकरी भव ॥ २३

इत्यादिमहापुराण आग्नेये समादिस्थापनविधिक्रमन नाम पञ्चपठितोऽष्टाव ॥ ६५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—१८९५

अथ वरपठितमाष्टाव ।

देवतासामान्यप्रतिष्ठा ।

श्रीभगवानुवाच—

समुदायप्रतिष्ठां च वक्ष्ये सा वामुदेववत् । आदित्या वसवो रुद्राः साध्या विश्वेऽश्विनौ तथा ॥
 ऋषयश्च तथा सर्वे नक्षत्रे तेषां विशेषकम् । यस्य देवस्य यथाय तस्याऽऽद्यं गृहं चाक्षरम् ॥ २
 भाताभिर्भेदयित्वा तु दीर्घाण्यङ्गानि भेदयेत् । प्रथमं कल्पयेत्तीर्जं सविन्दु(न्दु) मणैवान्वितम् ॥ ३
 सर्वेषां मूलमन्त्रेण पूजनं स्थापनं तथा । नियमव्रतकृच्छ्राणां मठसंक्रमचेदमनाम् ॥ ४

* गोपुष्टहस्तक इति घ. पुस्तकविष्णवीत्यः पाठः । + जय प्रणय, च पुस्तके नास्ति ।

१ क. द. च. 'मे वदन्ति' । २ छ. भ. च. भ. ग. । ३ छ. लहरी । ४ घ. वृष्यादि । ५ छ. 'जो
 भीमोऽयं शिष्टश्च धीरमेव' । ६ घ. 'ज' । ७ छ. घ. 'अहस्तु पूर्वातमुद्रपुत्रि विरम्ययेत् । शि' । ८ छ. घ. च.
 'अतपुत्रपुत्रि' । ९ छ. घ. 'न्यते' । १० घ. 'वैजितीय' । ११ क. छ. च. 'नाम्या' । १२ क. क.
 घ. 'दुर्मा' । १३ क. द. च. 'न्यते' । १४ क. द. च. 'नै गति । त' । घ. 'नै गतिम्' । १५ क. द. च.
 'नै गति' ।

(देवतासामान्यप्रतिष्ठा)

- मासोपवासं द्वादश्या इत्यादि स्थापनं वदे । शिलां पूर्णवटं कांस्थं संभारं स्थापयेत्ततः ॥ ५
- ब्रह्मर्क्षं समाहृत्य श्रेष्ठवचनं चरुम् । क्षीरेण कपिलायास्तु तद्विष्णोरिति साधकः ॥ ६
- मणवेनाभिघार्यैव दूर्वा संघटयेत्ततः । साधयित्वाऽवतार्याय विष्णुमन्त्रं होमयेत् ॥ ७
- व्याहृत्या चैव गायत्र्या तद्विभासेति होमयेत् । विश्वतश्चतुर्वेदाद्यैर्भूतस्यै तथैव च ॥ ८
- सूर्याय प्रजापतये अन्तरिक्षाय होमयेत् । यौः स्वाहा ब्रह्मणे स्वाहा पृथिवी महारजकः ॥ ९
- तस्यै सोमं च राजानमिन्द्रायैहोममाचरेत् । एवं कृत्वा चरोर्भागान्दद्याद्विम्बलिपादरात् ॥ १०
- समिधोऽष्टशतं कृत्वा पालाशा(शी)थाऽऽज्यहोमकम् । कुर्वात्पुरुषसूक्तेन इरावती तिलाष्टकम् ॥ ११
- कृत्वा तु ब्रह्मविष्णवीशदेवानामभुषागिनाम् । श्रद्धापाषाडुतीर्कृत्वा लोकेशानामथो पुनः ॥ १२
- पर्वतानां नदीनां च समुद्राणां तथाऽऽहुती । कृत्वा च व्याहृतीर्दद्यात्सुवर्णाहुतिप्रथम् ॥ १३
- घोषहन्तेन मन्त्रेण वैष्णवेन पितामह । पञ्चमर्थं चर्चं प्राश्य दत्त्वाऽऽचार्याय दक्षिणाम् ॥ १४
- तिलपात्रं हेमयुक्तं सवस्त्रं गमलेकृतम् । प्रीयतां भगवान्विष्णुरित्युत्सृजेद्भूतं धृष्ट ॥ १५
- मासोपवासादेरन्यां प्रतिष्ठां वक्षिष्व पूर्वतः । यज्ञेन(नाऽऽ)तोष्य देवेशं श्रपयेद्वैष्णवं चरुम् ॥ १६
- तिलतण्डुलनीधारेः श्यामाकरं वा यवैः । आचयेनाऽऽचार्यं चोचार्यं होमयेन्मूर्तिमध्वरैः ॥ १७
- विष्णवादीनां मासपानां तदन्ते होमयेत्पुनः ॥ १८
- ॐ श्रीविष्णवे स्वाहा । ॐ विष्णवे विभूषणाय स्वाहा । ॐ विष्णवे शिपिविष्टाय स्वाहा ।
- ॐ नरसिंहाय स्वाहा । ॐ पुरुषोत्तमाय स्वाहा ॥ १९
- द्वादश्याश्वत्थसमिधो होमयेत्पृथुतसेजुताः । विष्णो रराटमन्त्रेण ततो द्वादश चाऽऽहुतीः ॥ २०
- इदं विष्णुरिरावती चरोर्द्वादश चाऽऽहुतीः । कृत्वा चाऽऽज्याहुतीस्त्वहोमदिमासेति होमयेत् ॥
- क्षेपहोमं ततः कृत्वा दद्यात्पूर्णहुतिप्रथम् । श्मुञ्जतेत्यनुवाकं तु जप्त्वा प्राश्यी(शी)त वै चरुम्
- मणवेन स्वशब्दान्ते कृत्वा पात्रे तु पैप्पले । ततो मासाधिपानो तु विमानद्वादश भोजयेत् ॥ २३
- त्रयोदशी गुरुस्तत्र तेभ्यो दद्यात्त्रयोदश । कुम्भान्स्वाद्विष्णुसंयुक्तान्सच्छन्नोपानहान्वितान् ॥ २४
- सुवस्त्रहेममात्रपाठ्यान्तर्द्वयं त्रयोदश । गावः भीति समाधान् पञ्चरन्तु महर्षिताः ॥ २५
- इति गोपधर्मसूत्रस्य यूपं तत्र निवेशयेत् । दशहस्तं मयाराममठसंक्रमणादिषु ॥ २६
- गृहे च होममेवं तु कृत्वा सर्वं यथाविधि । पूर्वोक्तेन विधानेन प्रविशेच्च गृहं पृथी ॥ २७
- अनिवारितमन्त्रार्थं सर्वेभ्यो कथयेत् । द्विजेभ्यो दक्षिणा देया यथाशक्ति विचक्षणैः ॥ २८
- आरामं कारयेद्यस्तु मन्दने मुचिरं वसेत् । यथमदानात्स्वलोकं शक्यते वसेत्ततः ॥ २९
- प्रपादानाद्वाक्येन संक्रमेण वसेद्विधि । इष्टकसेतुकारी च गोलोके पार्थक्यद्वयम् ॥ ३०
- नियमव्रतकृदिष्णुः कृच्छ्रकृतसर्वपापहा [१] । गृहं दत्त्वा वसेत्स्वर्गे यावदाभूतसंश्रयम् ॥ ३१
- समुदायप्रतिष्ठेष्टा शिवादीनां गृहात्मनाम् ॥ ३२

इत्यादिमन्त्रपुराण आग्नेये देवतासामान्यप्रतिष्ठाकथनं नाम पदप्रतिष्ठामोऽध्यायः ॥ १६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टाष्टाः—१९२७

* एतदर्थं क. ड. घ. पुस्तकेषु नास्ति ।

१ क. ड. च. 'इति तत्र विष्णो' । २ क. ड. घ. दत्त्वा । ३ घ. 'वेति नृत्तयाय' । घ. 'ने निभूययाय' । ४ घ. घ. 'हा । ॐ पु' । ५ घ. 'गात्राय त' ।

अथ सप्तषट्त्रितमोऽध्यायः ।

जीर्णोद्धारविधिः ।

श्रीभगवानुवाच—

जीर्णोद्धारविधिं वक्ष्ये श्रूयतां स्वप्रेक्षकः । अचलां विन्यसेद्देहे अतिजीर्णां परित्यजेत् ॥ १
 अन्यद्वां भग्नां च शैलाढ्यां न्यसेदन्यां च पूर्ववत् । संहारविधिना तत्र तत्त्वान्संहृत्य दक्षिण ॥ २
 सहस्रं नारासहेन हुत्वा तामुद्वरेक्षुः । दारवीं दाहयेद्दह्नी शैलजां पक्षिपेज्जले ॥ ३
 धातुजां रत्नजां वाऽपि अगाधे वा जलेऽम्बुधौ । यानमारोप्य जीर्णाङ्गं छाद्य वस्त्रादिना नयेत् ॥ ४
 वादित्रैः प्रक्षिपेत्तोये गुरवे दक्षिणां ददेत् । यत्प्रमाणा च यद्द्रव्या तन्मानां स्थापयेद्दिने ॥ ५
 कृपवापीतद्वागादेर्जीर्णोद्धारो महाफलम् ॥ ६

इत्यादिमहापुराण आश्रये जीर्णोद्धारविधिकथनं नाम सप्तषष्ठिस्तोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—१९३३

अथ ह्यष्टितमोऽध्यायः ।

उत्सवविधिकथनम् ।

श्रीभगवानुवाच—

वक्ष्ये विधिं चोत्सवस्य स्थापिते तु मुरे चरेत् । तस्मिन्दिने वैकरात्रं त्रिरार्धं चाष्टरात्रकम् ॥ १
उत्सवेन विना यस्मात्स्थापनं निष्फलं भवेत् । अयने विपुत्रे चापि शयनोपवने गृहे ॥ २
कारकस्यानुकूलो वा यानां देवस्य कारयेत् । मङ्गलाङ्कुरारोपेस्तु गीतवृत्त्यादि वायकैः ॥ ३
शरावयटिकापार्श्वी स्वङ्कुरारोहणे हिता । यवाम्बालींस्तितान्मुद्गान्मोघ्माग्निस्तत्सर्पपान् ॥ ४
कुलधमापनिष्पादान्क्षालयित्वा तु वैषवेत् । पूर्वादौ च बलिं दद्याद्भूमन्दीपैः पुरं निधि ॥ ५
इन्द्रादेः कुमुदादेश्च सर्वभूतैभ्य एव च । अनुगच्छन्ति ते तत्र प्रतिकूलधराः पुनः ॥ ६
पदे पदेऽभ्यर्चयत्य फलं तेषां न संशयः । आगत्य देवतागारं देवं विज्ञापयेद्गुरुः ॥ ७
तीर्थयात्रा त्वेया देव श्वः कर्तव्या सुरोत्तम । तस्या(दा)रम्भयन्मुखात्पुर्दैः सर्वज्ञ सर्वदा ॥ ८
देवमेवं तु विशास्य ततः कर्म समारभेत् । मरोदधटिकाढ्यां तु वेदिकां भूषितां व्रजेत् ॥ ९
चतुःस्तम्भां तु तन्मध्ये स्थातिके प्रतिमां न्यसेत् । काम्यार्थं लेख्य चित्रेषु स्थाप्य तत्राभिवासयेत्
वैष्णवैः सह कुर्वीत घृताभ्यर्चः ॥ मूलतः । घृतपाराभिषेकं र्था सकलां शर्वरां व्रधः ॥ ११

• एतदर्थं ब. द. च. पुरतरेषु नास्ति ।

[illegible]

(अग्नोत्सवविस्तारकथनम्)

- दर्पणं देव्यं नीराजगीतवाद्यैश्च सङ्गलम् । वी(वी)जनं पूजनं दीपगन्धपुष्पादिभिर्व्रजेत् ॥ १२
- हरिद्रामुक्तकाश्मीरशुलचूर्णादि मूर्धनि । प्रतिप्रायाश्च भक्तानां सर्ववीर्यफलं(ले) घृते ॥ १३
- स्पर्शयित्वा समभ्यर्च्य यात्राविम्बं रये स्थितम् । नयेद्गुरुर्नदीं नार्देऽज्जघ्ने राप्साङ्गिकाम् ॥
- निम्नगा(गां) योजनादर्वाक्तत्र वेदीं तु कारयेत् । बाहनादवतार्येनां तस्यां वेद्यां निवेशयेत् ॥ १५
- चरुं चं अपयेत्तत्र पायसं होमयेत्ततः । अम्बिलैर्नैवेदिकैर्मन्त्रैस्तीर्थान्यायाह्वयेत्ततः ॥ १६
- आपो हि घृष्टोपनिषदः(?) पूजयेदर्थ(र्घ्य)मुख्यकैः । पुनर्देवं समादाय त्रये कृत्वाऽधमर्पणम् ॥ १७
- स्नायान्महाजैर्नैर्वैश्वदेव्यामुत्तार्य तं न्यसेत् । पूजयित्वा तर्दद्वा च प्रासादं तु नयेत्ततः ॥ १८
- पूजयेत्पार्वकं स्यं तु गुहः स्यादुक्तिमुक्तिरुत्तु ॥ १९

इत्यादिमहापुराण आग्नेय उत्सवविधिष्वन्यत्र नामाष्टपठितमोऽप्याय ॥ ६८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टाङ्काः—१९५२

अथ नवपठितमोऽप्याय* ।

अग्नोत्सवविस्तारकथनम् ।

अग्निरवाच—

- घृक्षकशृणु प्रवक्ष्यामि अग्नोत्सवविस्तरम् । प्रासादस्याग्रतः कुम्भान्मण्डपे मेण्डले न्यसेत् ॥ १
- कुर्याद्व्यानार्चनं होमं हरेरादौ च कर्षणि । सहस्रं वा घृतं वाऽपि होमयेत्पूर्णया सह ॥ २
- स्नानद्रव्याण्यप्याऽऽहृत्य कलशांश्चापि विन्यसेत् । अपिवास्य सूत्रकण्ठान्धारयेन्मण्डितो घटान् ३
- चतुरस्रं पुर कृत्वा कर्द्वेस्तं प्र(स्तत्प)विभावयेत् । मध्ये तु नवके स्थाप्य पार्ष्वेर्वाङ्गि ममार्जयेत् ॥
- शालिचूर्णादिनाऽऽपूर्य पूर्वादिनवकेषु च । कुम्भमुद्रां ततो बद्ध्वा घटं तत्राऽऽनयेद्बुधः ॥ ५
- पुण्डरीकाक्षमन्त्रेण दर्भास्तास्तु विसर्जयेत् । अग्निः पूर्णं सर्वरत्नघृतं मध्ये न्यसेद्धटम् ॥ ६
- यद्यर्वावित्तिस्त्रायैव नीशाराङ्गयामकान्कृमात् । कुलित्थमुद्रसिद्धार्थान्मुस्ताऽन्यान्मृदिषु च ॥ ७
- ऐन्द्रे तु नवके मध्ये घृतपूर्णं घटं न्यसेत् । पलाशाभ्यत्थन्मृगोचरिल्लोदुम्बरं(सी)रिणाम् ॥ ८
- जम्बूद्वीपीकपिस्थानां त्वक्पायैर्यथाष्टकम् । आग्नेयनवके मध्ये मधुपूर्णं घटं न्यसेत् ॥ ९
- गोमृद्वनगंगाम्बुगजेन्द्रदर्शनेषु च । तीर्थक्षेत्रैर्लेप्त्रांश्च मृत्तिकाः स्फुर्यथाष्टके ॥ १०

* एतदेवं क क च पुस्तकेषु नास्ति ।

१ क घ न प रंजना । २ घ 'रात्रा' । ३ क घ न प च खेवर्मा । ४ क र व 'मणि' ।
 ५ क क च 'कले' । ६ क क च स्नायवित्ता । ७ ख ग घ 'देव्या' । ८ ख ग घ 'लिका' । नि ।
 ९ क क च 'यैव' । १० ख ग घ वै । ११ च 'ये' । १२ च 'ये' । १३ क च 'जले' ।
 १४ क च 'रक्षा' । १५ क 'रक्षा' । १६ च ग घ 'कर्तु' । १७ ख ग घ मन्त्र । १८ क क
 घ च 'न' । १९ क 'देव' । २० क क च 'रक्षा' । २१ क र घ 'धे' । २२ ख र घ 'रक्षा' ।
 २३ क क च 'रक्षा' । २४ क क च 'रक्षा' । २५ क क च 'रक्षा' । २६ क क च 'रक्षा' ।
 २७ क क च 'रक्षा' । २८ क क च 'रक्षा' । २९ क क च 'रक्षा' । ३० क क च 'रक्षा' ।

याम्ये तु नवके मध्ये तिलतैलघटं न्यसेत् । नारत्रय जम्बीरं खर्जूरं मृत्तिका(कां) क्रमात् ॥ १ ॥
 नारिकेलं न्यसेत्पुंमं दादियं पनसं फलम् । नैर्ऋते नवके मध्ये क्षीरपूर्णं घटं न्यसेत् ॥ २ ॥
 कुङ्कुमं नागपुष्पं च चम्पकं मालतीं क्रमात् । मल्लिकायथ पुंनागं करवीरं महोत्पलम् ॥ ३ ॥
 पुष्पाणि चान्ये(न्य)नवके मध्ये वै नारिकेलकम् । नादेयमथ सामुद्रं सारसं कौप्यमेव च ॥ ४ ॥
 वर्षजं ह्रियतोयं च नैर्ऋते गात्रमेव च । उदकान्पथ वीर्यव्ये नवके कदलीजलम् ॥ ५ ॥
 सहदेवीं कुमारीं च सिद्धी व्याघ्रीं तथाऽमृताम् । विष्णुर्वर्णां श्रुतिर्भा वचां दिव्यौषधीर्न्यसेत्
 पूर्वादीं सौम्यनवके मध्ये दधिघटं न्यसेत् । पत्रमैलां त्वचं कुष्ठं बालकं चन्दनद्रुपम् ॥ ६ ॥
 छातां कस्तुरिकां चैव कृष्णावहमनुक्रमात् । सिद्धद्रव्याणि पूर्वादीं श्रुतिर्तोषमथैकतः ॥ ७ ॥
 चन्द्रतारं क्रमौच्छुक्तां गिरिसारं यपु न्यसेत् । घोषसारं तथा तीक्ष्णं पूर्वादीं रत्नमेव च ॥ ८ ॥
 घृतेनोन्मेष्य चोद्धृत्य स्नपयेन्मूलमक्षतः । गन्धाद्यैः पूजयेद्ब्रह्मां हुत्वा पूर्णाहुतिं चरेत् ॥ ९ ॥
 वारिं च सर्वभूतेभ्यो भोजयेद्दत्तदक्षिणः । देवैश्च मुनिभिर्भूतैर्देवं संस्तवाय चेश्वराः ॥ १० ॥
 यर्भूतैः स्नापयिषेत् स्नपनोत्सवकं चरेत् । अष्टोत्तरसहस्रेण घटानां सर्वभागधवेत् ॥ ११ ॥
 यद्वाषभृथैस्ताने च पूर्णसंस्कारेणं कृतम् । गौरीलक्ष्मीचिवादादि चोत्सवं स्नानपूर्वकम् ॥ १२ ॥

इत्यादिमहापुराण आगोत्रे स्नपनोत्सवविधिक्रयन नाम वक्त्रपठितमोऽध्याय ॥ ६९ ॥

आदिताः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१९७५

गण सप्ततितमोऽध्याय ।

पादप्रतिष्ठाविधि ।

श्रीभगवानुवाच—

मतिष्ठां पादपानां च वक्ष्येऽहं भुक्तिभुक्तिदाम् । सर्वौषधयो(धु)दकैर्लिप्तान्विष्टातकविभूषितान्
 वृक्षान्मात्स्यैरलंकृत्य वासोभिरभिवेष्टयेत् । सूच्या सौवर्णया कार्यं सर्वेषां कर्णपेधनम् ॥
 हेमशलाकपाऽञ्जनं वेद्यां तु फलसप्तकम् । अधिवासयेद्य प्रत्येकं घटान्वालिं निवेदयेत् ॥
 इन्द्रावेरभिवासेऽथ होमः कार्यो वनस्पतेः । ऋग्वज्रुःसामयज्ञैश्च वाहनैर्मैत्रधैरवैः ॥
 वृक्षवेदिककुम्भैश्च स्नपनं द्विजपुंगवाः । तरुणां यज्ञमानस्य कुंयुध यज्ञमानकः ॥
 भुविनो दक्षिणां दद्याद्भूयःपणनस्रकम् । क्षीरेण भोजनं दद्याद्याचरिनचतुष्टयम् ॥
 होमस्तिर्लोज्यैः कार्यस्तु पलाशसपिथैस्तथा । आचार्ये द्विगुणं दद्यात्पूर्ववन्मण्डपादिकम् ॥

• एतस्मादनन्तरम्—“ वृक्षमलानुकुर्वेद्वा ततोऽभिवेष्ट च मन्त्रतः ” इत्यर्थमधिकं अ ग घ, पुस्तकेषु ।

१ क. क. च 'र'पूर्विका क' । २ क. क. च 'नामिनेर' । ३ क. क. च 'ना मध्ये न' । ४ क. क. च 'प' ध' । ५ क. क. च 'मादुलक मि' । ६ स. य. य. धैर्वि । ७ क. क. च 'वाऽऽम्रज यो' । ८ क. क. च 'कृता' । ९ घ. ग. य. 'क्षिणाम् । दे' । १० ख. य. य. 'सहस्रान्' । ११ व. 'शर' । बभूव ध' । १२ ख. ग. य. 'धु' स्थाप' । १३ क. क. च 'यपुदयाने पू' । १४ क. क. च 'पले हुते । यो' । १५ क. क. च 'नैर्दाता' । १६ क. क. च 'व्यमान' । १७ ख. ग. य. 'दत्तम् । इ' । १८ ख. ग. य. 'मैत्रि र' । १९ क. क. च 'कुर्याथ य' । २० क. क. च 'लोज्ये य' । २१ क. क. च 'पादपुरी' ।

(ज्ञानविधिः)

पापनाशः परा सिद्धिर्वृक्षारामप्रतिष्ठाया । स्कन्दायेशो यथा ग्राह्य प्रतिष्ठायां तथा शृणु ॥ ८
सूर्येशगणेशकृत्यादेः परिवारस्य वै हरेः ॥ ९

इत्यादिमहापुराण आग्नेये षादपप्रतिष्ठाविधिवर्णनं नाम्य सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१९८४

अथैकसप्ततितमोऽध्यायः ।

गणपपूजाविधिः ।

ईश्वर उवाच—

गणपूजां प्रवक्ष्यामि निर्विघ्नोपास्तिलोर्पेदाम् । गणाय स्वाहा हृदयमेकर्दष्टाय वै शिरः ॥ १
गैजकर्णिके च शिखा गजवक्त्राय चर्म च । महोदराय सुदण्डहस्तायासि तथाऽङ्गकम् ॥ २
गणो गुरुः पार्श्वका च शक्त्यनन्तौ च धर्मकः । मुख्योऽस्थिमण्डलं चाधश्चोर्ध्व(र्ध्वं) छदनमर्चयेत्
पद्मकर्णिकबीजं च ज्वालिनीं नन्द्याऽर्चयेत् । सूर्येशा कामरूपा च उद्या कामवर्तिनी ॥ ४
सत्या च विघ्ननाशा च आसन्नं गन्धैर्मृत्तिकां । वंशो घोरं च दहनं ध्रुवो लम्बं तथा स्मृतम् ॥ ५
लम्बोदराय विघ्नहे महोदराय भीमहि । तथो दन्तिः प्रचोदयात् ॥ ६
गणपतिर्गणाभिपो गणेशो गणनायकः । गणक्रीडो यकनुण्ड एकदंष्ट्रो महोदरः ॥ ७
गजवक्त्रो लम्बकुक्षिर्विकटो विघ्ननाशनः । धूम्रवर्णो महेन्द्राद्याः पूज्या गणपतेः स्मृताः ॥ ८
इत्यादिमहापुराण आग्नेये गणपपूजाविधिकथनं नाम्यैकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१९९२

अथ द्विसप्ततितमोऽध्यायः ।

ज्ञानविधिः ।

ईश्वर उवाच—

ह्यामि स्कन्दं नित्यायं ज्ञानं पूजां प्रतिष्ठाया । स्नातव्यो शिलां समुद्रतः सुदमष्टाङ्गुलीं तदा ॥ १
वात्मना संमुञ्च्य पुनस्तेनैव पूजयेत् । शिरसा पयसस्तोरे निषायास्त्रेण शोधयेत् ॥ २
पादि शिखपोद्धृत्य ब्रह्मणा विभजेन्निषा । एकया नाभिपादान्तं प्रक्षाल्य पुनरन्यथा ॥ ३
ह्योभिलम्बया लक्ष्मीदीप्तया सर्वविघ्नदम् । निरुध्योऽऽस्थासि पाणिभ्यां प्राणान्तंयम्य वैरिणि
नेमज्जयाऽऽसीत शयसं स्मरन्कालानलप्रभम् । मलज्ञानं विधायेत्यं समुत्थाय जकान्तरात् ॥ ५

१ य. 'प्राप्तवि' । २ य. 'स्वपदा' । ३ य. 'लम्बकक्षि' । ४ य. 'धर्म' । ५ य. 'पादुका' । ६ य. 'कर्मकः' ।
७ य. 'इषाग्रिम' । ८ य. 'ग. य. 'विघ्ननाशाय ज्वा' । ९ य. 'श्रीनाथ जालि' । १० य. 'च जालि' ।
११ य. 'ग. य. 'निनी नन्दनाथ' । १२ य. 'य. य. 'नमस्विष्ट' । १३ य. 'वा' । य. 'घोरं च दहनं ध्रुवो विरुद्धाऽ-
मृतम्' । १४ य. 'लगाऽशिका स' । १५ य. 'ग. य. 'ह्यल व' । १६ य. 'सनाहृत प्रमदये' । य. 'सनाहृत प्रमदये' ।
१७ य. 'पूरयेत्' । १८ य. 'ह. य. 'जहृदिषा' । १९ य. 'आदि लम्बमारुन्ध सी' । २० य. 'ग. 'प्राधानि पा' । २१ य.
५. 'वारिणा' ।

- अह्नसंध्यामुपास्याथ विधिज्ञानं समाचरेत् । सारस्वतादितीर्णानामेकपदकुशमुद्रया ॥ ६
- हृदाऽऽकृष्य तथोऽऽस्थाप्य पुनः संहारमुद्रया । शेषं मृद्गागमादाय प्रविश्याऽऽनाभि वारिणि ॥ ७
- वामपाणितले कुर्याद्भागवतमुदङ्मुखः । अङ्गदक्षिणेपेकाथं पूर्वपक्षेण सप्तधा ॥ ८
- शिवेन दशधा सौम्येन यजेद्भागवतं क्रमात् । सर्वदिक्षु क्षिपेत्पूर्वं हुंफटन्तेगवाणुना ॥ ९
- कुर्याच्छिवेन सौम्येन शिवतीर्थेन तु क्रमात् । सर्वाङ्गमङ्ग जप्तेन मूर्धादि चरणावधि ॥ १०
- दक्षिणेन सैमालभ्य पदमङ्गचतुष्टयम् । पिपाय स्नानि सर्वाणि पञ्चुलीकरणेन च ॥ ११
- शिवं स्मरन्निमज्जेत हरिं गङ्गेति वा स्मरन् । वीषदन्तपटङ्गेन के कुर्यादभिषेचनम् ॥ १२
- कुम्भपात्रेण रक्षार्थं पूर्वादौ विक्षिपेज्जलम् । ज्ञात्वा राजोपचारेण सुगन्धामलकादिभिः ॥ १३
- ज्ञात्वा चोत्तीर्य तत्तीर्थं संहारिण्योपसंहरेत् । अपातो विधिमुद्देन संहितामक्षितेन च ॥ १४
- निवृत्तपादिविशुद्धेन भस्मना स्नानमाचरेत् । शिरसः पादपर्यन्तं हुंफटन्तेगवाणुना ॥ १५
- तेन कृत्वा मेलेस्नानं विधिज्ञानं समाचरेत् । ईश्वरतत्पुरुषायोरगुदकान्तसंपरैः ॥ १६
- क्रमेणोद्गतेन्मूर्ध्नि वस्त्रद्वयविग्रहान् । संध्याप्रये निशीथे च वर्षापूर्वावसानयोः ॥ १७
- सुप्त्वा भुक्त्वा पयः पीत्वा कूर्वां चाऽऽवश्यकादिकम् । शिवं नृपसकं शुद्धं पिढालशवभूषिकम् ॥ १८
- स्नानमामेयकं स्पृष्ट्वा हुंघ्यम्युचुलकं चरेत् । सूर्याशुवर्षसंपर्के प्राप्नुतेनोर्ध्वबाहुना ॥ १९
- माहेन्द्रं स्नानमैत्रेय कार्यं सप्तपदावधि । गोसंघमध्वजः कुर्यात्सुरोत्स्नातकरेणुभिः ॥ २०
- पावने मूलमन्त्रेण स्नानं तैर्दर्शनाऽथवा । सव्योजातादिभिर्मन्त्रैरम्भोभिरभिषेचनम् ॥ २१
- मग्नस्नानं भवेदेवं वावणाशेषयोरपि । मनसा मूलमन्त्रेण माणायापपुरःसरम् ॥ २२
- कुर्वीत मानसं स्नानं सर्वत्र विहितं च यत् । वैष्णवादौ च तन्मन्त्रैरेवं स्नानानि कारयेत् ॥ २३
- संध्याविधिं प्रवक्ष्यामि मन्त्रैर्मन्त्रैः सैवं गुह्यं । संवीर्य भिः पिबेदम्बु ब्रह्मतीर्थेन शकैः ॥ २४
- स्वपान्तैरात्मनवायैस्ततः स्नानि स्पृशेन्मृदा । सकलीकरणं कृत्वा माणायामेन संस्थितः ॥ २५
- भिः समावर्तयेन्मन्त्री मनसा शिवसंहितम् । आचम्य न्यस्य संध्यां च व्याकीर्त्तयित्वा स्मरेन्नरः ॥ २६
- इंसप्रसाधनां रक्तां चतुर्वेदनां चतुर्भुजां । अङ्गाङ्गमालिनीं हस्ते बाधे दृग्दक्षप्रदलम् ॥ २७
- तार्क्ष्यपदासनां ध्यायेन्मध्याह्ने वैष्णवीं सिताम् । शङ्खचक्रधरां वामे दक्षिणे सगदाभयाम् ॥ २८
- रौद्रीं ध्यायेद्व्याजस्पर्शं त्रिनेत्रां शशिभूषिताम् । त्रिशूलाक्षधरां दक्षे वामे साभयशक्तिकाम् ॥ २९
- सौक्ष्मिण्याः कर्पणां संध्या आत्मानं तत्पञ्चानुमम् । चतुर्थीं ज्ञानिनः संध्या निशीयादौ विमान्यते ॥ ३०
- हृदिन्दुवस्त्रत्रेण अरूपा तु परे स्थिता । शिवे चैव परे यस्तु ना संध्या परमोच्यते ॥ ३१
- पेवं मूले प्रदक्षिण्याः कनिष्ठायाः प्रनामते । ब्राह्मणमुष्णमूलस्थं तीर्थं देवं कराग्रतः ॥ ३२

(शिवपूजाविधिवचनम्)

पवित्राङ्गः प्रजसेन वस्त्रपूतेन वारिणा । पूरयेदम्बुधौ वांस्तान्गायत्र्या हृदयेन वा ॥ १
 गन्धकाक्षतपुष्पादिसर्वद्रव्यसमुच्चयम् । संनिधौकृत्य पूजार्थं मृतभुक्त्यादि कारयेत् ॥ ८
 देवदक्षे ततो न्यस्य सौम्यास्यथ शरीरतः । संहारमुद्रयाऽऽद्याथ भूर्धि मन्त्रेण धारयेत् ॥ ९
 भोग्यकर्मोपयोगार्थं पाणिक्छापिकास्यया । हृदम्बुजे निजात्मानं द्वादशान्तपदेऽथ वा ॥ १०
 शोधयेत्पञ्च भूतानि संचिन्त्य सुषिरं तनौ । चरणाङ्गुलीयोर्युग्मान्सुषिरान्तर्वहिः स्मरेत् ॥ ११
 शक्तिं हृद्यापिर्भा पथादङ्कारे पावकमये । रन्ध्रमध्ये स्थिते कृत्वा प्राणरोधं हि चिन्तकः ॥ १२
 निवेशयेद्देवकाम्ने फट्ठनेनाथ तेन च । हृत्कण्ठतालुस्रग्ध्वनखरन्ध्रे विधिय च ॥ १३
 श्रन्धीर्निर्धिय हंकारं भूर्धि विन्यस्य जीवनम् । संपुटं हृदयेनाथ पूर्वाह्नितचेतनम् ॥ १४
 ह्रं शिलोपरि विन्यस्य शुद्धं विन्दात्मकं स्मरेत् । कृत्वाऽथ कुम्भकं शंभावेकोद्घातेन योजयेत् ॥ १५
 रेचकेन वीजवृत्त्या शिवे लीनोऽथ शोधयेत् । अतिलोपं स्वेदेहं तु विन्दन्तं तत्र विन्दुकम् ॥ १६
 लयं नीत्वा मंहीवातौ जलवह्नी परस्परम् । द्वौ द्वौ साध्यां तथाऽऽकाशमविरोधेन तच्छृणु ॥ १७
 पार्थिवं मण्डलं पीतं कठिनं वज्रलोम्बिष्ठम् । हौमिर्लोम्बीयवीजेन तन्निष्ठकलामपम् ॥ १८
 पादाद्वारम्य मूर्धान्तं विचिन्त्य चतुरस्रकम् । उद्घातपञ्चकैर्नैव बाधुभूतं विचिन्तयेत् ॥ १९
 अर्धचन्द्रं द्रवं सौम्यं शुभ्रमम्भोजलाञ्छितम् । [+ हौमिपित्तनेन वीजेन प्रतिष्ठारूपतां गतम् ॥ २०
 संयुक्तं राममन्त्रेण पुरुषार्थैककारणम् । अर्धं चतुर्भिरुद्धतैर्दक्षिणं विशोधयेत् ॥ २१
 आप्रेयं मण्डलं ज्येष्ठं रक्तं स्वस्तिकलाञ्छितम् । इमित्यनेन वीजेन विद्याक्षयं विभावयेत् ॥ २२
 घोरान्त्रिभिरुद्धतैर्जलभूतं विशोधयेत् । पटसं मण्डलं वायोविन्दुभिः पद्भिराश्रितम् ॥ २३
 कुंभेण हेमितिबीजेन जातं शान्तिकलामयम् । संचिन्त्योद्घातयुग्मेन पृथ्वीभूतं विशोधयेत् ॥ २४
 नभो विन्दुमयं हृत्तं विन्दुशक्तिर्विभूषितम् । व्योमाकारं सुवृत्तं च शुद्धस्फटिकनिर्मलम् ॥ २५
 हौकारेण फट्ठनेन शान्त्यतीतकलामपम् । ध्यात्वैकोद्घातयोगेन सुविशुद्धं विभावयेत् ॥ २६
 आप्पापयेत्ततः सर्वं मूलेनामृतवर्षिणा । आधारारुखा(स्य)धनन्तं च धर्मज्ञानादिपद्मजम् ॥ २७
 ह्रदाऽऽसनमिदं ध्यात्वा [अमृतिमावाहयेत्ततः । सूक्ष्मा शिवमयं तस्यार्भात्मानं द्वादशान्ततः २८
 अथ तां शक्तिमन्त्रेण यौपडन्तेन सर्वतः । + दिव्यामृतेन संप्राप्य कुर्वति सकलीकृतम् ॥ २९
 हृदयादिकरान्तेषु कनिष्ठाद्यङ्गुलीषु च । हृदादिमन्त्रविन्यासः सकलीकरणं मतम् ॥ ३०
 अस्त्रेण(गाऽऽ)रूप्यं प्राकारं तन्त्रेणाथ तद्वहिः । शक्तिजालमथार्धं महापुत्रां पदगुपेत् ॥ ३१
 आपादमस्तकं वायव्यान्पुष्पैः शिवं हृदि । पथे यजेत्पूरकेण आहृष्टामृतैस्तद्वृत्तैः ॥ ३२

* इदमर्थं क. म. य. पुस्तकेषु नास्ति । + पशुभिर्हान्तव्यं तं मन्त्रो नास्ति क. द. च. पुस्तकेषु । * धनुर्धरा-
 न्तर्गतं मन्त्रो नास्ति द. पुस्तके । + इदमर्थं च. पुस्तके नास्ति ।

१ क. च. 'शे वाने कल्याणप्रसूया । ४ 'शे जने कल्याणप्रसूया । २ क. द. च. 'चन्द्रनरे । ३ क. च. 'सा
 प्रमये शक्ति' । ४ क. च. 'मत्स्य' । नि । ५ क. च. 'निर्वले हृत्' । ख. य. 'निर्वले ह्रं' । ६ ख. 'कहृत्' । ७ ख.
 ह्रं । ८ ख. य. 'शुद्धिदिशानुक्त' । ९ ख. 'स्वेदेहं तु विन्द' । त । १० ख. 'नरीयात' । ११ ख. य. 'लसत्पद्म' ।
 १२ क. द. च. 'साध्यां' । १३ 'साल्या' । १४ ख. 'नखर' । १५ क. च. 'हृत्' । १६ 'ह्रं' । १७ ख. 'ह्रं' । १८ ख.
 य. 'ल' । १९ 'ह्रं' । २० ख. 'विशेष' । २१ क. च. 'मन्त्र' । २२ क. य. द. च. 'कल्याण' । २३ क. द. च. 'च.
 'तन्त्र' ।

(शिवपूजाविधिक्यनम्)

हृदाऽऽगुण्डयेत्पश्चादावाहः संमुखौ ततः । निर्वैश्वर्यं स्थापनं स्यात्सन्निधानं तवास्मि भोः ॥५७॥
 आकर्षकाण्डपर्यन्तं संनिर्वैश्वर्योऽपरिसर्योः । स्वमक्तैश्च प्रकाशो यस्तद्भवेदवगुण्डनम् ॥ ५८॥
 सकलीकरणं कृत्वा यज्ञैः पद्भिस्तैस्तथा । अङ्गानामङ्गिना सार्धं विदध्यादमृतकृतम् ॥ ५९॥
 चिच्छक्तिहृदयं शंभोः शिव ऐश्वर्यमष्टया । निष्ठा वशित्वं चाभेयं तेजः कवचपैश्वरम् ॥ ६०॥
 प्रतापो दुःसहसास्त्रमन्तरापापहारकम् । नमः स्वया च स्वाहा च वीषदनेति यथाक्रमम् ॥६१॥
 हृत्पुरःसरमुच्चार्य पाद्यादीनि निषेदयेत् । पार्वं पादाम्बुजद्वन्द्वं वर्ज्यं स्नाचमनीयकम् ॥ ६२॥
 अर्घ्यं शिरसि देवस्य दूर्वापुष्पासतानि च । एवं संस्कृत्य संस्कारैर्दशभिः परमेश्वरम् ॥ ६३॥
 यजेत्पञ्चोपचारेण विधिना कुसुमादिभिः । अभ्युदयोद्वर्त्य निर्मूय्य राजिकालवगादिभिः ॥ ६४॥
 अर्घ्योदाविन्दुपुष्पाद्यैर्देहकैः स्नापयेच्छनैः । पयोदधिघृतसौद्रशर्कराद्यैस्तु कृपात् ॥ ६५॥
 ईशादिमन्त्रैर्भुक्त्यैः मुक्त्यैः तेषां विपर्ययः । तोयघृपान्तरेः सर्वैर्मूलेन स्नपयेच्छिवम् ॥ ६६॥
 विरुक्ष्य यवचूर्णेन यथेष्टं शीतलैर्जलैः । स्वशक्त्या गन्धोपेन संस्नाप्य शुचिरासता ॥ ६७॥
 निर्माज्यार्घ्यं मद्यद्याद्य नोपरि भ्रामयेत्करम् । न ज्ञान्यमस्तकं लिङ्गं पुष्पैः कुर्यात्ततो ददेत् ॥६८॥
 चन्दनाद्यैः समालभ्य पुष्पैः सार्च्य शिवाणुना । पूषपाजनमस्त्रेण श्रोण्याभ्यर्च्य शिवाणुना ॥
 अक्षेण पूजितं घण्टां चाऽऽदाय गुग्गुलुं देहेत् । दद्यादाचमनं पार्थास्तुर्धामं हृदयाणुना ॥ ७०॥
 आरौजिकं समुच्चार्य तथैवाऽऽचारयेत्पुनः । प्रणम्याऽऽदाय देवाङ्गा भोगाङ्गानि मपूजयेत् ७१॥
 हृदग्रौ चन्द्रमं चैवे शिवं चायीकरमभम् । शिलां रक्तां च नैर्ऋत्येति कृष्णं चैव च वायवे ॥
 चतुर्वक्त्रं चतुर्बाहुं देवस्थानपूजयेदिमान् । दंष्ट्राकरालमप्यस्त्रं पूर्वार्द्धौ वयसंनिभम् ॥ ७३॥
 मूले हौं शिवाय नमः, ओं हां हूं हौं हौं शिरथ । हूँ श्रिता हँ वर्यं चातुं परिवारयुताय च ॥
 शिवाय दद्यात्पाणं च आचामं चार्घ्यं (व्यं)मेव च । गन्धं पुष्पं घृपदीपं नैवेद्याचमनीयकम् ॥ ७५॥
 करोद्भूर्तनतान्मूलं मुखपातं च दर्पणम् । शिरस्मारोप्य देवस्य द्वाक्षतपवित्रकम् ॥ ७६॥
 मूलमपृशतं जप्त्वा हृदयेनाभिमन्त्रितम् । चर्मणा वेष्टितं तैर्द्वारसितं कुशपुष्पकैः ॥ ७७॥
 अक्षतैर्मुद्रपा शुक्तं शिवमुद्रपसङ्गया । गुह्यातिगुह्यमुत्सर्ग्य गृहाणात्स्मृतकृतं जपम् ॥ ७८॥
 सिद्धिर्भवेति मे येन त्वत्प्रसादाच्चवि स्थिते । भोगी श्लोकं पठित्वा तु दत्तहस्तेन शंभवे ॥७९॥
 मूलाणुनाऽर्घ्यतोयेन बरहस्ते निवेदयेत् । यत्किञ्चित्कुपेदे देव सदा मुकृतदुमुकृतम् ॥ ८०॥
 तन्मे शिवपदस्यस्य हं क्षः क्षेपय शंकर । शिवो दाता शिवो भोक्ता शिवः सर्वमिदं जगत् ८१॥
 शिवो जयति सर्वत्र यः शिवः सोऽहमेव च । श्लोकद्वयमधीत्यैवं जपं देवाय चार्पयेत् ॥ ८२॥

* अथ श्लोको नास्ति क. द. च. पुस्तकेभ्यु ।

१ क. द. च. 'लीकृतः' । २ क. द. च. 'वैश्वर्यं स्या' । ३ क. द. च. 'भं यस्त्यात्' । ४ क. द. च. 'येतोऽय' । ५ क. द. च. 'यः' । ६ क. द. च. 'अवकाशम्' । ७ क. द. च. 'क' । ८ क. द. च. 'वने' । ९ क. द. च. 'वने' । १० क. द. च. 'वने' । ११ क. द. च. 'वने' । १२ क. द. च. 'वने' । १३ क. द. च. 'वने' । १४ क. द. च. 'वने' । १५ क. द. च. 'वने' । १६ क. द. च. 'वने' । १७ क. द. च. 'वने' । १८ क. द. च. 'वने' । १९ क. द. च. 'वने' । २० क. द. च. 'वने' । २१ क. द. च. 'वने' । २२ क. द. च. 'वने' । २३ क. द. च. 'वने' । २४ क. द. च. 'वने' । २५ क. द. च. 'वने' । २६ क. द. च. 'वने' । २७ क. द. च. 'वने' । २८ क. द. च. 'वने' । २९ क. द. च. 'वने' । ३० क. द. च. 'वने' । ३१ क. द. च. 'वने' । ३२ क. द. च. 'वने' । ३३ क. द. च. 'वने' । ३४ क. द. च. 'वने' । ३५ क. द. च. 'वने' । ३६ क. द. च. 'वने' । ३७ क. द. च. 'वने' । ३८ क. द. च. 'वने' । ३९ क. द. च. 'वने' । ४० क. द. च. 'वने' । ४१ क. द. च. 'वने' । ४२ क. द. च. 'वने' । ४३ क. द. च. 'वने' । ४४ क. द. च. 'वने' । ४५ क. द. च. 'वने' । ४६ क. द. च. 'वने' । ४७ क. द. च. 'वने' । ४८ क. द. च. 'वने' । ४९ क. द. च. 'वने' । ५० क. द. च. 'वने' । ५१ क. द. च. 'वने' । ५२ क. द. च. 'वने' । ५३ क. द. च. 'वने' । ५४ क. द. च. 'वने' । ५५ क. द. च. 'वने' । ५६ क. द. च. 'वने' । ५७ क. द. च. 'वने' । ५८ क. द. च. 'वने' । ५९ क. द. च. 'वने' । ६० क. द. च. 'वने' । ६१ क. द. च. 'वने' । ६२ क. द. च. 'वने' । ६३ क. द. च. 'वने' । ६४ क. द. च. 'वने' । ६५ क. द. च. 'वने' । ६६ क. द. च. 'वने' । ६७ क. द. च. 'वने' । ६८ क. द. च. 'वने' । ६९ क. द. च. 'वने' । ७० क. द. च. 'वने' । ७१ क. द. च. 'वने' । ७२ क. द. च. 'वने' । ७३ क. द. च. 'वने' । ७४ क. द. च. 'वने' । ७५ क. द. च. 'वने' । ७६ क. द. च. 'वने' । ७७ क. द. च. 'वने' । ७८ क. द. च. 'वने' । ७९ क. द. च. 'वने' । ८० क. द. च. 'वने' । ८१ क. द. च. 'वने' । ८२ क. द. च. 'वने' । ८३ क. द. च. 'वने' । ८४ क. द. च. 'वने' । ८५ क. द. च. 'वने' । ८६ क. द. च. 'वने' । ८७ क. द. च. 'वने' । ८८ क. द. च. 'वने' । ८९ क. द. च. 'वने' । ९० क. द. च. 'वने' । ९१ क. द. च. 'वने' । ९२ क. द. च. 'वने' । ९३ क. द. च. 'वने' । ९४ क. द. च. 'वने' । ९५ क. द. च. 'वने' । ९६ क. द. च. 'वने' । ९७ क. द. च. 'वने' । ९८ क. द. च. 'वने' । ९९ क. द. च. 'वने' । १०० क. द. च. 'वने' ।

शिवाङ्गानां दशांशं च दत्त्वाऽर्घ्यं स्तुतिमाचरेत् । मदक्षिणीकृत्य नमोवाष्टाङ्गं चाष्टपूर्तये ॥ ८
नत्वा ध्यानादिभिर्धैव यजेच्चित्रेऽनन्तादिषु ॥ ८

इत्यादिमहापुराण आग्नेये शिवपूजाविधिः कथनं नाम यन्तु सप्तवित्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यष्टाः—२१४३

अथ पञ्चसप्तवित्तमोऽध्यायः ।

शिवपूजाहोमविधिः ।

ईश्वर उवाच—

अर्घ्यपात्रकरो यापादग्म्यागारं सुसंयुतः । यागोपकरणं सर्वं दिव्यं(व्य)हृद्वा(ध्या) च कल्पयेत् ॥
सर्वशुद्धः कुण्डमीक्षेत्योक्षणं तादृशं कुर्वीत । विदध्यादस्त्रमन्त्रेण वर्मणाऽभ्युक्षणं मतम् ॥ १
सन्नेन सातमुद्गारं पूरणं समतामपि । कुर्वीत वर्मणा सेकं कुट्टनं तु शराणुना ॥ २
समार्जनं समालेपं कलारूपप्रकल्पनम् । त्रिमूर्तीपरिधानं च वर्मणाऽभ्यर्चनं सदा ॥ ४
रेरबाप्रयमुदकुर्वादेकां पूर्वाननामपः । कुशेन च सिवास्त्रेण यद्वा तासां विपर्ययः ॥ ५
षष्ठीकरणमन्त्रेण हृदा दमैश्चतुष्पथम् । अक्षपात्रं तनुष्वेण विन्यसेद्विष्टरं हृदा ॥ ६
हृदा वागीश्वरीं तत्र ईशमीवाह्य पूजयेत् । वह्निं सदाश्रयानीतं शुद्धपात्रोपरि स्थितम् ॥ ७
क्रव्यादांशं परित्यज्य बीक्षणदिविशोधितम् । औदार्यं चैन्दवं भौतपेकीकृत्यामलत्रयम् ॥ ८
ॐ हूं बहिचैतन्याय बहिबीजेन विन्यसेत् । संहितामन्त्रितं वह्निं धेनुमुद्रामूर्तीकृतम् ॥ ९
रक्षितं हेतिमन्त्रेण कवचेनावगुण्ठितम् । पूजितं त्रिः परिभ्राज्य कुण्डस्थोर्ध्वं मदक्षिणम् ॥ १०
शिवबीजमिति ध्यात्वा वागीश्वरगर्भगोचरे । वागीश्वरेण देवेन क्षिप्यमाणं विभावयेत् ॥ ११
भूमिष्ठजातको बन्धी हृदाऽऽयसंमुखं क्षिपेत् । ततोऽन्तःस्थितबीजस्य नाभिदेशे संपूहनम् ॥ १२
संभृतिं परिधानस्य शीचमाचमनं हृदा । गर्भाग्नेः पूजनं कृत्वा तद्वर्षां शराणुना ॥ १३
बन्धीयाद्गर्भजं देव्याः कङ्कणं पाणिपङ्कजे । गर्भाधानाय संपूज्य सद्योजातेन पावकम् ॥ १४
ततो हृदयमन्त्रेण लघुपादाहुतिप्रयम् । पुंसवनाय वामेन तृतीये मासि पूजयेत् ॥ १५
आहुतिवित्तं यथाच्छिरसाऽभ्युक्कणान्वितम् । सीमन्तोन्नयनं षष्ठे मासि संपूज्य ह्येपिणा ॥ १६
लघुपादाहुतीतिष्ठतः शिखया शिखर्यैव तु । वक्त्राङ्गकल्पनां कुर्याद्वक्त्रोद्घाटननिष्कृती ॥ १७
जातकर्मवृत्तकर्मभ्यां दशमे मासि पूर्ववत् । वह्निं संपूज्य दर्भाद्यैः स्नानं गर्भमलापहम् ॥ १८
सुवर्णवन्धनं देव्या कृतं ध्यात्वा हृदाऽर्चयेत् । सद्यः मृतकनाशाय भोक्षयेदन्नवारिणा ॥ १९
कुण्डं तु बहिरस्त्रेण ताडयेद्वर्षणाक्षिपेत् । अस्त्रेणोच्चरर्वाग्रान्मेखलामु वह्निः कुशान् ॥ २०
आस्थाप्य स्थापयेच्छेष हृदा परिधिविस्तरम् । वक्त्राणामस्त्रमन्त्रेण ततो नालापनुचये ॥ २१

१ क. छ. ग. क. च 'वाऽर्घ्यं स्तु' । २ ख. ग. 'ण वर्मणाभ्यु' । ३ घ. 'रात्मना' । ४ ख. 'ग हृदा ता' ।
५ क. ह. च. 'मन्त्रेण' । ६ क. ह. च. 'महापू' । ७ क. घ. च. 'राऽभ्युक्कण' । ८ ख. ग. 'चैन्दन भी' । ९ घ.
ग. ह. १० घ. 'मूर्ति ह्य' । ११ क. ह. च. 'दासना' । १२ क. ह. 'सवीज' । च. 'समन्त्र' । १३ क. छ. ग. ह. च.
देव्या । १४ घ. ग. घ. कुम्भ । १५ छ. ग. 'वेद्वन' । १६ घ. 'भोक्षयेत्' । १७ क. ह. च. 'आस्तीर्य' । १८ छ.
'२१' ।

(शिष्यपूजाहोमविधिः)

- समिधः पञ्च होतव्याः शान्ते मूसे घृतपृताः । ब्रह्माणं शंकरं विष्णुमनन्तं च हृदाऽर्चयेत् ॥ २२
- दूर्वाक्षतैश्च पर्यन्तं परिधिस्थाननुक्रमात् । इन्द्रादींश्चानपर्यन्तान्विष्टरस्थाननुक्रमात् ॥ २३
- अग्रेरभिमुखीभूतांश्चिजदिक्षु हृदाऽर्चयेत् । निवार्य विप्रसंघातं वालकं पालयिष्यथ ॥ २४
- शैवीमाहामिमां तेषां श्रावयेत्तदनन्तरम् । गृहीत्वा क्षुन्क्षुन्वावर्ध्ववदनाधोमुखौ क्रमात् ॥ २५
- प्रताप्यादौ त्रिधा दर्भमूलमध्वाग्रैः स्पृशेत् । कुशस्पृष्टप्रदेशेषु आपुर्विद्याशिवात्मकम् ॥ २६
- क्रमात्तत्त्वत्रयं न्यस्य हां ह्रीं संखैः क्रमात् । क्षुचि शक्ति क्षुत्रे शंभुं विन्यस्य हृदयाणुना ॥
- त्रिमूर्तीवेष्टितश्रीचौ पूजितौ कुसुमादिभिः । कुशानामुपरिष्ठाचौ स्वापयित्वा स्वदक्षिणे ॥ २८
- गठ्यमाज्यं समादाय दीक्षणादिविशोधितम् । स्वकां ब्रह्ममयीं भूर्तिं संचिन्त्याऽऽदाय तद्घृतम्
- कुण्डस्पोर्ध्वं हृदाऽऽवर्ष्य भ्रापयित्वाऽग्निगोचरे । पुनर्विष्णुमयीं ध्वात्वा घृतपीशानगोचरे ॥ ३०
- धृत्वाऽऽदाय कुशाग्रेण स्नाहान्तं शिरसाऽणुना । जुहुयाद्विष्णवे विन्तुं चद्रकपमनन्तरम् ॥ ३१
- भावयन्निजमात्मानं नाभौ धृत्वा ध्रुवेत्ततः । प्रादेशमात्रदर्भाभ्यामङ्गुष्ठानामिकाग्रकैः ॥ ३२
- धृताभ्यां संमुखं बह्वेस्त्रेणाऽऽष्टवपाचरेत् । हृदाऽऽत्मसंमुखं तद्रत्नकुर्पात्संभुवनं ततः ॥ ३३
- हृदालम्बदग्धदर्भं शस्त्रक्षेपात्पाविषयेत् । दीक्षेनापरदर्भेण नीराज्यान्येन दीपयेत् ॥ ३४
- अस्त्रमन्त्रेण निर्दग्धं बह्वौ दर्भं पुनः क्षिपेत् । क्षिप्वा धृते कृतग्रन्थिकुशं प्रादेशसंभितम् ॥ ३५
- पक्षद्वयपिडादीनां त्रयं वाक्त्रे विभावयेत् । क्रमाज्जगत्त्रयादाज्यं क्षुत्रेणाऽऽदाय होमयेत् ॥
- स्वेत्यमौ हा धृते भागं शेषमाज्यं क्षिपेत्क्रमात् । ३६
- ॐ हामग्रये स्वाहा । ॐ हां सोमाय स्वाहा ॥
- ॐ हामश्रीषोमाभ्यां स्वाहा ॥ ३७
- उद्घाटनाय नेत्राणामग्नेर्नेत्रग्रये मुखे । क्षुत्रेण घृतपूर्णं चतुर्धामाहुतिं यजेत् ॥ ३८
- ॐ हामग्रये स्विष्टकृते स्वाहा ॥ ३९
- अभिमन्य पद्मेन बोधयेद्देनुमुद्रया । अवगुण्डय तनुत्रेण रसेदाज्यं शराणुना ॥ ४०
- हृदाऽऽज्यविन्दुविक्षेपात्कुर्पादभ्युक्ष्य बोधनम् । वक्त्राभिपारसंधानं वक्त्रैककीकरणं तथा ॥ ४१
- ॐ हां सद्योजाताय स्वाहा । ॐ हां वामदेवाय स्वाहा । ॐ हामघोराय स्वाहा ॥
- ॐ तत्पुरुषाय स्वाहा । ॐ हामीशानाय स्वाहौ ॥ ४२
- इत्थैकैकपृथाहुत्या कुर्पाद्वक्त्राभिपारकम् ॥ ४३
- ॐ हां सद्योजातवामदेवाभ्यां स्वाहा । ॐ हां वामदेवाघोराभ्यां स्वाहा । ॐ हामघोरत-
- त्पुरुषाभ्यां स्वाहा । ॐ हां तत्पुरुषेशानाभ्यां स्वाहा ॥ ४४
- इति वक्त्रानुसंधानं मन्त्रैरेभिः क्रमाच्चरेत् । अपिप्तो गतया वायुं निर्हृतादिशिवान्तथा ॥
- वक्त्राणामेकतां कुर्पात्क्षुत्रेण घृतपाश्या ॥ ४५
- ॐ हां सद्योजातवामदेवाघोरतत्पुरुषेशानेभ्यः स्वाहा ॥ ४६

१ क. क. च. 'द'। पूर्वोक्तप्रकरणे । २ क. द च 'ताम्रवदि' । ३ क. द च 'य'। शैवीमा । ४ घ. 'मुष्टिः'।
क. । ५ छ ग. घ. 'ये नु आत्मविधा' । ६ क. च. 'लं वायुधि' । ७ क. द. च. 'म' । वायुविजयनामानं नामौ
उदापयितव्यं । ८ क. द. च. 'छ बाहुच्छेदनेत्य' । ९ घ. 'य निराज्यानेन । १० य. नावाद्यानेन । ११ घ. 'य
पाऽऽग्ने' । १२ क. द. च. 'हा' । एरंख्या पू । १३ क. छ. ग. द. च. वक्त्राणां । १४ क. द. च. 'वामाया' ।

गात्रो यमाग्रतो नित्यं गात्रः पृष्ठत एव च । गात्रो मे हृदये चापि मर्मा मध्ये वसाम्पहम् ॥ ५
 दत्तं वृष्टाण मे ब्राह्मं जप्त्वाऽऽयां निर्मलः शिवः । प्रार्च्यं विद्यापुस्तकानि गुरुपादौ नमोदरः ॥ ६
 यजेत्स्नात्वा तु मध्याह्ने अष्टपुष्पिकया शिवम् । पीठमूर्तिश्चिवाङ्गानां पूजा स्यादष्टपुष्पिका ॥ ७
 मध्याह्ने धौजनागारे मुलिप्ते पाकपानयेत् । ततो मृत्पुञ्जपेनैव वीपदन्तेन सप्तधा ॥ ८
 जप्तोः सदर्थशङ्कस्थैः सिञ्चेत्तं चारिबिन्दुभिः । सर्वपाकाग्रमुद्धृत्य शिवाय विनिवेदयेत् ॥ ९
 अपार्थं चुल्लिकादोमे विषानायोपकल्पयेत् । विशोध्य विधिना चुर्छीं तद्वाहं पूरकाहुविम् ॥ १०
 हुत्वा नाभ्यगिना चैकं ततो रेचक्रवायुना । बहिर्वीजं समादाय कादिस्थानगतिक्रमात् ॥ ११
 शिवाग्निस्त्वमिति ध्यात्वा चुल्लिकाग्नौ निर्वधयेत् । ॐ हामग्रये[च] नमो वै हां सोमाय वै नमः
 सूर्याय बृहस्पतये व्रजानां पापे नमः । सर्वेभ्यश्चैव देवेभ्यः सर्वविश्वेभ्य एव च ॥ १२
 हामग्रये स्विष्टकृते पूर्वोदावर्चयेदियाञ् । स्वाहान्तामाहुतिं दत्त्वा क्षमयित्वा विसर्जयेत् ॥ १३
 चुष्ट्या दक्षिणबाहौ च यजेद्दर्शाय वै नमः । वामबाहावधर्माय काञ्जिकादिकभाण्डके ॥ १४
 रसरविवर्तमानाय वरुणाय जलौधये । रुचिरराजं शुद्धहारे पेयभ्यां सुभगे नमः ॥ १५
 ॐ रौद्रिके गिरिके च नमश्चोलूलले यजेत् । बलिभियायाऽऽयुषाय नमस्ते मुसले यजेत् ॥ १६
 समार्ज्ज्वां देवतोक्ते कामाय श्रयनीयके । मध्यस्तम्ये च स्कन्दाय दत्त्वा वास्तुबलिं ततः ॥ १७
 भुञ्जीत पात्रे सौवर्णे पद्मिण्यादिदलादिके । आचार्यः साधकः पुत्रः समयी मौनमास्थितः ।
 षडाश्वत्याकैर्वातोऽरिसर्जमल्लतकांस्त्वजेत्* । आपोष्ठा(श)नं पुराऽऽदाय प्राणाद्यैः प्रणवान्वितै
 स्वाहान्ते याऽऽहुतीः पञ्च दत्त्वाऽऽदीप्योदरानलम् । नागः कूर्पोऽथ कृकरो देवदत्तो धनंजय
 एतेभ्य उपवायुभ्यः स्वाहाऽऽपोष्ठा(श)नवारिणा । भक्तादिकं निवेद्याथ विवेच्छेपोदकं नरः ।
 अमृतोपस्तरणमसि प्राणाहुतीस्ततो ददेत् । प्राणाय स्वाहाऽपानाय समानाय ततस्तथा ॥ २०
 उदानाय च व्यानाय भुञ्जत्वा चुल्ल(ल)कपाचरेत् । +अमृतापिधानमस्तीति शरीरेऽमौदनाय च ।

इत्यदिमहापुराण आग्नेये वपितस्त्वपूजनाविधिनिबन्धनाय वास पातयतस्त्रितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—२२५३

अथाष्टसत्तितमोऽध्यायः ।

पवित्राभिवादनविधिकथनम् ।

ईश्वर उवाच—

पत्रितारोहणं कक्ष्ये किर्यौर्चादिषु पूरणम् । नित्यं तद्वित्यगुदिष्टं नैमित्तिकमथापरम् ॥
 आपादादिचतुर्दशायामथ श्रावणमाद्रयोः । सितासितासु कर्तव्यं चतुर्दश्यष्टमीषु तत् ॥

* अथ श्लोको नास्ति क. क. च पुस्तकेषु । + इदमर्थं क. क. च पुस्तकेषु नास्ति ।

१ क. ए. द. च गृह्यन्तु । २ क. द. च 'वेदेषु' । ३ क. द. च. सर्वत्र । ४ क. द. च. 'शेष ए'
 ५ क. द. च. 'ते सर्वदाऽऽचरन्' । ६ च. 'लाभने' । ७ च. 'राजो ए' । ८ च. 'के नमो मि' । ९ च. 'तानि स' ।
 'जगदि' । १० क. च. च. 'दृ. जप्तो' । ११ च. च. 'नं मुरेद्याय' । १२ द. मुपस्तऽऽयमनमो । १३ च. 'नाति'
 १४ । १५ क. द. च. 'कपादि' । १६ च. 'मिरो' ।

(पवित्राधिवासनविधिः)

- कुर्याद्वा कार्तिकां यावत्तिथौ प्रतिपदादिके । बद्धिब्रह्मात्मिकेभास्यनागस्कन्दार्कशूलिनाम् ॥ ३
- दुर्गापमेन्द्रगोविन्दस्वरसंभुसुधाभुजायाम् । सौवर्णं राजतं ताम्रं कृतादिषु यथाक्रमम् ॥ ४
- कलौ कार्पासजं वाऽपि पट्टपद्मादिसूत्रकम् । मणवश्चन्द्रमा बद्धिर्ब्रह्मा नामो गुह्यो हरिः ॥ ५
- सर्वेशः सर्वदेवाः स्युः क्रयेण नवतन्तुषु । अष्टोत्तरसत्ताय(ध्य)र्थे तदर्थे चोत्तमादिकम् ॥ ६
- एकाशीत्याश्व वा सूर्यैस्त्रिंशताऽप्यष्टयुक्तया । पञ्चाशता वा कर्तव्यं तुल्यग्रन्थपन्तरालकम् ॥ ७
- द्वादशाङ्गुलमानानि व्यासादष्टाङ्गुलानि च । लिङ्गविस्तारपानानि चतुरङ्गुलकानि वा ॥ ८
- तथैव पिण्डकास्पृशे चतुर्थं सार्वदैवतम् । गङ्गावत्सरकं कार्यं भोजनेन सुधातकम् ॥ ९
- ग्रन्थि कुर्याच्च वामेन अयोरेणाथ शोधयेत् । रत्नयत्पुरुषेणैव रक्तचन्दनकुङ्कुमैः ॥ १०
- कस्तूरीरोचनाचन्द्रैर्हरिद्रागैरिकादिभिः । ग्रन्थयो दश कर्तव्या अथ वा तन्तुसंख्यया ॥ ११
- अन्तरं वा यथाशोभमेकद्विचतुरङ्गुलम् । प्रकृतिः पौरुषी बीरा चतुर्थी त्वपराजिता ॥ १२
- जयाऽन्या विजया पृथी अजिता च सदाशिवः । मनोन्मनी सर्वमूर्ति ग्रन्थयोऽभ्यधिकाः शुभाः
- कार्या वा चैन्द्रवहपर्कपवित्रं शिवैर्बद्धादि । एकैकं निजपूर्वा वा पुस्तके मुक्तके गणे ॥ १४
- स्यादेकैकं तथा द्वारदिज्वालकलादिषु । इस्तादिनवहस्तान्तं लिङ्गानां स्यात्पवित्रकम् ॥ १५
- अष्टाविंशतिषो बृहद् दशभिर्दशभिः कपात् । मङ्गलाभ्यन्तरास्तत्र क्रमादेकाङ्गुलान्तराः ॥ १६
- ग्रन्थयो मानमप्येषां लिङ्गविस्तारसंमितम् । सप्तम्यां वा त्रयोदश्यां कृतानित्यक्रियः शुचिः ॥ १७
- भूपयेत्पुष्पवस्त्राद्यैः सायाहे यागमन्दिरम् । कृत्वा नैमित्तिकीं संध्यां विशेषेण च तर्पणम् ॥ १८
- परिगृहीते भूभागे पवित्रे सूर्यमर्चयेत् । आचम्य सकलीकृत्य प्रणवाध्वर्यकरो गुरुः ॥ १९
- द्वाराण्यखेण संमोक्ष्य पूर्वादिक्रमतोऽर्चयेत् । ईं शान्तिकलाद्वाराय तथा विद्याजलात्मने ॥ २०
- निष्पत्तिकलाद्वाराय प्रतिष्ठास्वरूपकलात्मने । तच्छास्त्रयोः प्रतिद्वारं द्वौ द्वौ द्वाराधिपौ यजेत् ॥ २१
- नन्दिने महाकालाये भृङ्गिणेश्वर गणाय च । वृषभाय च स्कन्दाय देव्यै चण्डाय च क्रमात् ॥ २२
- नित्यं च द्वारपालादीन्मन्त्रिण्य द्वौरि पश्चिमे । इष्टा वास्तु भूतशुद्धिं विघ्नोपाध्वर्यकरः शिवः ॥ २३
- मोक्षणार्थं विधायाथ यज्ञसंस्कारकृत्तरः । नैत्रयेहर्मदूर्वाद्यैः पुण्याचैश्च द्वादशभिः ॥ २४
- शिवहस्तं विधायेत्यं स्वशिरस्थधिरोपयेत् । शिवोऽश्वादिः सर्वज्ञो मम यज्ञप्रधानता ॥ २५
- अत्यर्थं भावयेदेवं ज्ञानसङ्गकरो गुरुः । नैर्ऋतीं दिश्वमासाथ प्रक्षिपेदुदगाननः ॥ २६
- अध्वर्याम्बु पञ्चगव्यं च समन्तान्मन्त्रमण्डपे । चतुष्पयान्तसंस्कारैर्वाक्षिणार्थः सुसंस्कृतैः ॥ २७
- विक्षिप्य विकिरास्तत्र कुशकूच्योपसंहरेत् । तानीशदिशि वर्षन्त्यायासनायोपकल्पयेत् ॥ २८
- नैर्ऋते वास्तुगीर्वाणान् द्वारे लक्ष्मीं प्रपूजयेत् । पवित्राभिमुखं कुम्भं सर्वधान्योपरि स्थितम् ॥ २९
- मणवेन दृषारुढं सिंहस्था वर्षर्णा ततः । कुम्भे साङ्गं शिवं देवं वर्षन्त्यामस्रमर्चयेत् ॥ ३०

१ य. 'तात्पूर्वं त' । २ य. 'वि आरुमाधिक' । ३ क. द. च. 'वर्षर्ण' । ४ य. 'मुक्तके' । ५ क. य. ग. द. च. 'चण्डय' । ६ क. द. च. 'वसति' । ७ य. 'वत्स्या' । ८ य. 'वा सप्तके गुरवे य' । ९ क. द. च. 'गुरवे य' । १० क. द. च. 'द्राया' । ११ क. य. ग. च. 'सुजिते' । १२ क. य. ग. च. 'द्वौ' । १३ य. 'च शिव' । १४ य. 'ग. द्वारमन्त्रे' । १५ य. 'द्राया' । १६ य. 'समस्त' । १७ क. द. च. 'नग्नये दनं हस्तार्थ' । १८ क. द. च. 'न्यान्तु' । १९ य. 'य. प. 'सूच्ये' ।

दिक्षु शक्रादिदिग्पालान्निष्पुन्रैकशिवादिहान् । वर्षर्णां सम्पगादार्णं पटपृष्ठानुगामिनीम् ॥ ११ ॥
 शिवाज्ञा श्रावयेन्मघ्नी पूर्वादीशानगोचरम् । अत्रिच्छिद्राप्रयोधारां मूलमध्नमुदीरयेत् ॥ १२ ॥
 समन्ताद्दामपेदेनां रक्षार्थं शस्त्ररुपिणीम् । पूर्वं कलत्रमारोप्य शस्त्रार्थं तस्य वामतः ॥ १३ ॥
 समग्रासनके कुम्भे यजेद्देवं स्थिरासने । वर्षर्ण्यां प्रणयस्यायामागुर्धं तदनु द्रव्योः ॥ १४ ॥
 भगलिङ्गसमायोगं विदध्यांलिङ्गमुद्रया । कुम्भे निवेश चोपासि मूलमध्नमर्पं तथा ॥ १५ ॥
 तद्वशादेन वर्षर्ण्यां रक्षां विज्ञापयेदपि । गणेशं वायवेऽम्पचर्य हरं पद्माभूतादिभिः ॥ १६ ॥
 स्नापयेत्पूर्ववत्तर्च्य कुण्डे च शिवापावकम् । विधिवच्चरुं कृत्वा संपाताहुतिशोभितम् ॥ १७ ॥
 देवान्यात्मविभेदेन दध्यां तं विभजेत्त्रिधा । दत्त्वा भागी शिवाग्निभ्यां संरक्षेद्भागमात्मनि ॥ १८ ॥
 नैरेण धर्मणा देयं पूर्वतो हन्तपावनम् । धूमं चोरशित्वाभ्यां वा दक्षिणे पश्चिमे मृदम् ॥ १९ ॥
 सद्योजातेन च हृदा चोत्तरे वाऽऽमलीफलम् । जलं वामेन शिरसा ईशे गन्धान्नितं जलम् ॥ २० ॥
 पञ्चगव्यं पलाशादिपुटकं चैव समन्ततः । पेद्याभ्यां कुसुमं दद्यादाग्नेय्यां द्विषि रोचनाम् ॥ २१ ॥
 अगुहं निर्झृताश्रापां वायव्यां च चतुःसमम् । होषद्रव्याणि सर्वाणि सद्योजातैः कुर्वीत सह ॥ २२ ॥
 दण्डाक्षसूत्रकौपीनभिक्षापात्राणि रुपिणे । कज्जलं कुङ्कुमं तैलं शालाका केशशोधिनीम् ॥ २३ ॥
 ताम्बूलं दर्पणं दद्यादुत्तरे रोचनामपि । आसनं पार्श्वे पात्रं योगपट्टं तपत्रकम् ॥ २४ ॥
 पेद्याभ्यामीशमन्त्रेण दद्यादीशाननुष्टुपे । पूर्वस्था चरुं साङ्गं दद्याद्गन्धादिकं मेरे ॥ २५ ॥
 पवित्राणि समादाप शोभितान्यर्घ्यचारिणा । संहितापत्रपूतानि नीत्वा पावकसंनिधिम् ॥ २६ ॥
 कृष्णाग्निनादिनाऽऽच्छाद्य स्मरन्संस्तसरात्मकम् । साक्षिणं सर्वकृत्यानां गोप्तारं शिवमन्ययम् ॥ २७ ॥
 स्वेति देति मद्योगेण मन्त्रसंहितया पुनः । शोधयेच्च पवित्राणि वाराणामेकविंशतिम् ॥ २८ ॥
 गृहादि वेष्टयेत्सूत्रैर्गन्धार्थं स्वये ददेत् । पूजिताय समाचम्य कृतन्यासः कृतार्घ्यकः ॥ २९ ॥
 नन्धादिभ्योऽथ गन्धार्यं वास्तोश्वायप्रविश्य च । शस्त्रेभ्यो लोकपालेभ्यः स्वनाम्ना शिवकुम्भके
 वर्षर्ण्यै विघ्नराजाय गुरवे ह्यात्मने यजेत् । अथ सर्वोपधीतिसं धूपितं पुष्पदूर्वया ॥ ३० ॥
 आमन्त्र्य च पवित्रं तद्विधायाम्बुलिमभ्यगम् । ॐ समस्तविधिच्छिद्रपूरणे च विधिं प्रति ॥ ३१ ॥
 प्रभवान्मन्त्रयामि त्वां स्वदिच्छावाप्तिकारिकाम् । तस्मादिदमनुजानीहि यतश्चिद्विदित्यते ॥ ३२ ॥
 सर्वथा सर्वदा शंभो नमस्तेऽस्तु प्रसीद मे । आभ्युदयिष्येति देवेश सह देव्या गणेश्वरैः ॥ ३३ ॥
 मन्त्रेशैर्लोकपालैश्च सहितः परिचारकैः । निमज्जयाम्यहं तुभ्यं प्रभाते तु पवित्रकम् ॥ ३४ ॥
 नियमं च करिष्यामि परमेश तवाऽऽज्ञया । इत्येवं देवमामन्त्र्य रेचकेनामृतीकृतम् ॥ ३५ ॥
 शिवान्तं मूलमुच्चार्य तच्छिवाय निवेदयेत् । जपे स्तोत्रं प्रणामं च कृत्वा शंभुं क्षमापयेत् ॥ ३६ ॥
 हुत्वा चरोस्तृतीयाञ्चैर्वद(तं द)दीव शिवाग्रये । दिग्वासिभ्यो दिगीशेभ्यो भूतमात्रगणैः सह ॥ ३७ ॥

१ क क च "महावसन्त" । ख ग "महेश्वरादि" । २ क ख ग ॥ च "य मूढ हृत्वाऽनु" । ३ ख
 "प्राक्रमन्" । ४ क ॥ च "ध्यादगु" । ५ घ, चरेण । ६ ख भयणा । ७ ख ग च "भू" । तस्मात्पुनरुदी । ८ क ड च
 भरमाहारी । ९ ख ग "शिवान्वा" । १० ख ग "दे वामनीकृतम्" । ११ क ख ग ड च "ईश्वरी" ।
 १२ ग "दुताय" । १३ ख, "श्रदिपात्र" । १४ घ, नये । १५ ख ग, जप्या । १६ क च तदधीतशिवालये । १७ ख
 च "गन्ध" उ । १८ ।

(पवित्रारोहणविधिः)

रुद्रेभ्यः क्षेत्रपादिभ्यो नमः स्वाहा बलिस्त्वयम् । अदिग्मजायैश्च पूर्वोदौ क्षेत्राय चाग्रये बलिः
समाचम्य विधिच्छिद्रपूरकं होमपाचरोत् । पूर्णां व्याहृतहोमं च कृत्वा रुन्धीत पावकम् ॥ ६०
तत ओमग्रये स्वाहा स्वाहा सोमय चैव हि । ओमग्रीपोमाभ्यां स्वाहाग्रये स्विष्टकृते तथा ६१
इत्याहुतिचतुष्कं तु दत्त्वा कुर्यात्तु योजनाम् । बह्विकुण्डार्चितं देवं मण्डलाभ्यर्चितं शिवे ॥ ६२
नौडीसंधानरूपेण विधिना योजयेत्ततः । वंशादिपात्रे विन्यस्य असं च हृदयं ततः ॥ ६३
अभिरोप्य पञ्चपाणि कलाभिर्त्राञ्च मन्त्रयेत् । वैडङ्गं ब्रह्ममूर्त्तिं वा ह्रौर्मूर्त्तिं च योजयेत् ॥ ६४
विधाय सूत्रैः संवेष्ट्य पूजयित्वाऽङ्गैः संभवैः । रत्नार्थं जगदीशाय भक्तिमन्त्रः समर्पयेत् ॥ ६५
पूजिते पुष्पशृपायैर्दत्त्वा सिद्धान्तपुस्तके । गुरोः पादान्तिकं गत्वा भक्त्या दद्यात्पवित्रकम् ६६
निर्गल्य यहिराचम्य गोमये मण्डलत्रये । पञ्चगव्यं चरुं दन्तधावनं च क्रमायमेत् ॥ ६७
स्नानान्तो मन्त्रसंनिद्धः कृतसंतीतजामरः । स्वपेदन्तः स्मरन्भीशं बुभुक्षुर्दधंसंस्तरे ॥ ६८
अनेनैव प्रकारेण मुमुक्षुरपि संविभेत् । केषलं भस्मशय्यायां सोपधासः समाहितः ॥ ६९

इत्यादिमहापुराण आग्नेये पवित्राधिरासनविधिक्यन भाषाह्यसहितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—२३१२

अर्धहोनाशोदितमोऽध्यायः ।

पवित्रारोहणविधिः ।

7655

ईश्वर उवाच—

अथ मातः समुत्पाप कृतस्नानः समाहितः । कृतसंस्कार्यनो यधी मविश्य मंलग्गलम् ॥ १
समादाय पवित्राणि अविसर्जितदेवतः । ऐशान्यां भानने मुदे स्थापयेत्कृतमण्डले ॥ २
ततो विसर्ज्य देशेशं निर्वास्यमपनीय च । पूर्ववत्तले मुदे कृत्वाऽऽहिकर्षेण द्वयम् ॥ ३
आदित्यद्वादिकपालकुम्भैर्गन्धं शिवेऽजले । नैमिषिकीं सविस्तरां कुर्यात्पूजां विशेषतः ॥ ४
पञ्चाणां तर्पणं प्रायश्चित्तहोमं शरीरान्ना । अष्टोत्तरशतं कृत्वा दद्यात्पूर्णाहुतिं शनैः ॥ ५
पवित्रं भानवे दत्त्वा समाचम्य देदीत च । द्वारपालादिकपालकुम्भवर्धनिकादिषु ॥ ६
संनिधाने ततः शंभोरुपविश्य निजोसने । पवित्रमात्मने दद्याद्दणाय गुरुवद्वये ॥ ७
ॐ कालात्मना त्वया देव यैदिष्टं मायके विधौ । कृतं क्लिष्टं समुत्सृष्टं कृतं गुप्तं च पक्कृतम् ॥ ८
तदस्तु क्लिष्टमक्लिष्टं कृतं क्लिष्टमसंकुतम् । सर्वात्मनाऽमुना शंभो पवित्रेण त्वदिच्छया ॥ ९
ॐ पूर्य मलत्रयं निषमेभराय स्वाहा ॥ १०

॥ इत्यर्थः क. द. च. पुस्तकेषु न्यति ।

१ क. द. च. 'नयित' । २ ख. 'वाय वि' । ३ ख. 'पुत्रिते' । ४ ख. य. द. च. 'इदानीं' । ५ क. द. च. 'इयमने' । ६ ख. य. 'इयमने' । ७ ख. 'इयमने' । ८ ख. 'आनन्दो' । ९ ख. 'नयित' । १० क. द. च. 'परायः स' । ११ क. च. 'मन्त्रमन्त्रे' । १२ ख. य. 'द्वयम्' । १३ क. द. च. 'यैने होम प्रायश्चित्तं च' । १४ य. 'रामना' । १५ क. ख. य. द. च. 'दत्ता' । १६ य. 'गुप्तमने' । १७ द. च. 'कृत्यं त' । १८ द. च. 'नयित' । १९ क. द. च. 'व जिज्ञसे' ।

- आत्मतत्त्वे प्रकृत्यन्ते पालिते पययोनिना । मूलं लयान्तमुद्यार्थं पवित्रेणार्चयेच्छिवम् ॥ ११
- विद्यातत्त्वे च विद्यान्ते विष्णुकारणपालिते । ईश्वरान्तं समुद्यार्थं पवित्रमभिरोपयेत् ॥ १२
- शिवान्ते शिवतत्त्वे च रुद्रकारणपालिते । शिवान्तं मन्त्रमुद्यार्थं तस्यै देयं पवित्रकम् ॥ १३
- सर्वकारणपात्रेषु शिवमुद्यार्थं सुव्रत । मूलं लयान्तमुद्यार्थं दद्याद्रुद्रावतारैकम् ॥ १४
- आत्मविद्याश्रितैः प्रोक्तं मुमुक्षुणां पवित्रकम् । विनिर्दिष्टं मुमुक्षुणां शिववत्त्वात्मभिः क्रमात् ॥ १५
- स्वाहान्तं वा नमोन्तं वा मन्त्रमेवापुदीरयेत् ॥ १६
- ॐ हामात्मतत्त्वाधिपतये शिवाय स्वाहा । ॐ हां विद्यातत्त्वाधिपतये शिवाय स्वाहा ॥
- (ॐ हां शिवतत्त्वाधिपतये शिवाय स्वाहा । ॐ हौं सर्वतत्त्वाधिपतये शिवाय स्वाहा ॥) १७
- नैत्रा गङ्गावतारं तु मार्थयेयं कृताञ्जलिः । त्वं गतिः सर्वभूतानां संस्थितिस्त्यं चराचरे ॥ १८
- अन्तर्धारेण भूतानां द्रष्टा त्वं परमेश्वर । कर्मणा मनसा वाचा त्वचो नान्या गतिर्मम ॥ १९
- मन्त्रहीनं क्रियाहीनं द्रव्यहीनं च मत्कृतम् । जपशोषार्चनैर्हीनं कृतं नित्यं ममा तव ॥ २०
- अकृतं वायपहीनं च तत्पूरय महेश्वर । सुपूतस्त्वं परेशान पवित्रं पापनाशनम् ॥ २१
- त्वया पवित्रितं सर्वं जगत्स्थावरजङ्गमम् । लण्डितं यन्मया देव व्रतं वैकल्पयोगतः ॥ २२
- एकी भवतु तत्सर्वं तवाऽऽज्ञासूत्रमुष्मितम् । जपं निवेद्य देवस्य भक्त्या स्तोत्रं विधाय च ॥ २३
- नत्वा तु गुरुणाऽऽदिष्टं गृहीयान्नियमं नरः । चतुर्मासं विमासं वा ज्येष्ठाहमेव च ॥ २४
- मणम्य क्षमयित्वेशं गत्वा कुण्डान्तिकं प्रती । पाकस्थे शिवेऽप्येवं पवित्राणां चतुष्टयम् ॥ २५
- समारोप्य समभ्यर्च्य पुष्पपूपाक्षतादिभिः । अन्तर्गते पवित्रं च रुद्रादिभ्यो निवेदयेत् ॥ २६
- मविद्वान्तः शिवं स्तुत्या समणामं क्षमापयेत् । प्रायश्चित्तकृतं होमं कृत्वा हुत्वा च पापसम् २७
- शनैः पूर्णाहुतिं दत्त्वा वस्त्रस्थं विसर्जेच्छिवम् । होमं व्याहृतिभिः कृत्वो कन्ध्यानिधुरयाऽनलम्
- अग्न्यादिभ्यस्ततो दद्याद्राहुतीनां चतुष्टयम् । दिक्पवित्रभ्यस्ततो दद्यात्सप्तपवित्रं बहिर्वह्निम् २९
- सिद्धान्तपुस्तके दद्यात्सप्तप्रमाणं पवित्रकम् ॥ ३०
- ॐ हां भूः स्वाहा । ॐ हां भुवः स्वाहा । ॐ हां स्वः स्वाहा । ॐ हां भूर्भुवः स्वः स्वाहा ३१
- होमं व्याहृतिभिः कृत्वा दत्त्वाऽऽहुतिचतुष्टयम् ॥ ३२
- ॐ हामग्नये स्वाहा । ॐ हां सोमाय स्वाहा । ॐ हामग्नीषोमाभ्यां स्वाहा । ॐ हामग्नये स्थिरकृते स्वाहा ॥ ३३
- गुरुं शिवमिवाभ्यर्च्य वस्त्रमुपादिविस्तरैः । समर्थं सफलं तस्य क्रियाकाण्डादि वार्षिकम् ॥ ३४
- पस्य तुष्टो गुरुः सम्मगित्याह परमेश्वरः । इत्थं गुरोः समारोप्य हृदात्मन्य पवित्रकम् ॥ ३५
- दिवादीन्भोजयित्वा तु भक्त्या वस्त्रादिकं ददेत् । दग्नेनानेन देवेशः श्रेयतां ये सदाशिवः ३६

* भूमिदान्तर्गतप्रत्ययस्वाहे च. ग. पुस्तकद्वारेण्यया प्रत्ययः स वषा—“ ॐ हां स्वतत्त्वाधिपतये शिवाय स्वाहा ” इति ।

१ क. २. च. 'तत्त्वे च' । २ ख. 'यान्तं वि' । ३ ख. 'विमान्तं' । ४ क. ६. च. 'पु सर्वतत्त्वेषु तु' । ५ क. ६. च. 'रणम्' । ६ घ. 'मनिपादिभिः' । ७ क. ६. च. 'विषय वि' । ८ क. ६. च. 'विषय वि' । ९ क. ख. ग. ६. च. 'दत्वा' । १० घ. 'वैपु क' । ११ क. 'न निविही' । च. 'न मन्त्रिही' । १२ क. ६. च. 'त्वा कन्ध्यानिधुर' । १३ ख. 'स्य' । १४ ख. 'स्वाहेति' । गुं ।

(दमनकारोहणविधिः)

भवत्या स्नानादिकं मातः कृत्वा शंभोः समाहरेत् । पवित्राण्यष्टपुष्पैस्तं पूजयित्वा विसर्जयेत् ॥
 नित्यं नैमित्तिकं कृत्वा विस्तरेण यथा पुरा । पवित्राणि समारोप्य प्रणम्याग्रौ शिवं यजेत् ॥ ३८
 प्रायश्चित्तं ततोऽस्त्रेण ह्रुत्वा पूर्णाहुतिं यजेत् । भुक्तिकामः शिवायाध कुर्यात्कर्मसमर्पणम् ॥ ३९
 त्वत्प्रसादेन कर्मदं मयास्तु फलसाधकम् । भुक्तिकामस्तु कर्मदं वाऽस्तु मे नाय वन्धकम् ॥ ४०
 वदित्स्थं नाढीयोगेन शिवं संयोजयेच्छिवे । हृदि न्यस्याशुसंघातं पावकं च विसर्जयेत् ॥ ४१
 समाचम्य प्रविश्यान्तः कुम्भानुगतसंवरान् । शिवं संयोज्य साक्षेपं क्षमस्वेति विसर्जयेत् ॥ ४२
 विसृज्य लोकपालादीनादायेक्षात्पवित्रकम् । सति चण्डेश्वरे पूजां कृत्वा दत्त्वा पवित्रकम् ॥ ४३
 तन्निर्माल्यादिकं तस्मै सपवित्रं समर्पयेत् । अथ वा स्थण्डिले चण्डं विधित्वा पूर्ववद्यजेत् ॥ ४४
 यत्किञ्चिद्वापिकं कर्म कृतं न्यूनाधिकं मया । तदस्तु परिपूर्णं मे चण्ड नाथ तवाऽऽह्वया ॥ ४५
 इति विज्ञाप्य देवेशं मत्वा स्तुत्वा विसर्जयेत् । त्यक्तनिर्मास्यकः शुद्धः स्नापयित्वा शिवं यजेत्
 प्रश्नयोजनसंस्थोऽपि पवित्रं गुरुसंनिधौ ॥ ४६

इत्यादिमहापुराण भाष्ये पवित्रारोहणविधिकपने नामैकोनशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥

आदितः श्लोकानां समग्रज्ञाः—२३५८

अष्टासीतितमोऽध्यायः ।

दमनकारोहणविधिः ।

ईश्वर उवाच—

शङ्खे दमनकारोहविधिं पूर्ववदाचरेत् । हस्कोपात्पुरा जातो भैरवो दमिताः सुराः ॥ १
 तेनाथ क्षप्तो विष्टो भवेति त्रिपुरारिणा । प्रसन्नेनेरितं चेद् पूजयिष्यन्ति ये नराः ॥ २
 परिपूर्णं फलं तेषामन्यथा न भविष्यति । सप्तम्यां वा त्रयोदश्यां दमनं संहितौशुभिः ॥ ३
 संपूज्य चोषयेद्भुक्तं भववाक्येन मन्त्रविह् । हस्तसादसंभूत त्वमत्र संनिधी भव ॥ ४
 शिवकार्यं समुद्दिश्य नेतव्योऽसि शिवाह्वया । गृहेऽप्यामघ्नणं कुर्यात्सायाहे चाधिवासनम् ॥ ५
 यथानिधि समभ्यर्च्य सूर्यशंकरपावकान् । देवस्य पश्चिमे मूर्ते दद्यात्तस्य मृदा पुतम् ॥ ६
 बामेन शिरसा वाऽथ नासं धार्त्र्या तपोचरे । दक्षिणे धैर्यपथं च ग्राह्यां पुष्पं च धौवनम् ॥ ७
 पुष्टिकौशं फलं मूलमथैशान्यां यजेच्छिवम् । पञ्चाङ्गमञ्जलौ कृत्वा आमन्त्र्य शिरसि न्यसेत् ॥ ८
 आमन्त्रितोऽसि देवेश मातःकाले मया प्रभो । कर्तव्यस्तपसो लाभः पूर्णं सर्वं तवाऽऽह्वया ॥ ९
 मूलेन शेषं पात्रस्थं पिधायथ पवित्रकम् । प्रातः स्नात्वा जगन्नाथं गन्धपुष्पादिभिर्यजेत् ॥ १०
 नित्यं नैमित्तिकं कृत्वा दमनैः पूजयेत्ततः । शेषमञ्जलिमादाय आत्मविद्याशिवौत्मभिः ॥ ११
 मूलादींश्चरान्तेथ चतुर्माञ्जलिना ततः ॥ १२

१ क. इ. न. 'स्वभक्त' । ४. 'स्वामिन्' । २ क. ख. ड. सापेक्षः । ३ घ. 'तान्त्रिः' । ४ घ. 'हेमान' ।

५ क. घ. 'तं गन्धं तस्य च जपेत्तत्' । ड. 'तं माला तस्य च जपेत्तत्' । ६ ख. फल । ७ ड. 'मेऽन्त्रिः' । ८ घ. 'मस्तप' । ९ ड. 'न पुष्पं च दत्तपावकम्' । १० क. न. पुष्प । ११ घ. पावकम् । घ. धारणम् । १२ क. ड. घ. 'वाक्' । घ. 'कायक' । १३ घ. 'वापुभिः' ।

ॐ ह्रीं महेश्वराय नमः पूर्य पूर्य शूलपाणये नमः ॥ १३

शिवं वह्निं च संपूज्य गुरुं माचार्याय बोधयेत् । भगवन्नतिरिक्तं वा हीनं वा यन्मया कृतम् ॥ १४

सर्वं तदस्तु संपूर्णं यच्च दायनकं मम । सकलं चैवमासोत्थं फलं प्राप्य दिवं व्रजेत् ॥ १५

इत्यादिमहापुराण आग्नेये दमनग्रहोदणविधिकयन नामाशीतिद्वयोऽध्यायः ॥ ८० ॥

आदितः श्लोकानां समाख्यद्धाः—१३७३

मयैकावर्तितमोऽध्यायः ।

समयदीक्षाविधिः ।

ईश्वर उवाच—

वक्ष्यामि भोगमोक्षार्थं दीक्षां पापक्षयकरिणम् । मलमायादिपाशानां पिश्लेयः क्रियते यया ॥ १

ज्ञानं च जन्यते शिष्ये सा दीक्षा भुक्तिमुक्तिदा । विशातंकलनामैको द्वितीयः प्रलयाकलः ॥ २

तृतीयः सकलः शास्त्रेऽनुग्राहस्त्रिविधो मतः । तथाऽऽद्यो मलमात्रेण मुक्तोऽन्यो मलकर्मभिः ॥ ३

कलादिभूमिपर्यन्तं स्तम्भेस्तु सकलो मतैः । निराधाराऽथ साधारा दीक्षाऽपि द्विविधा मता ॥ ४

निराधारा द्वयोस्तेषां साधारा सकलस्य तु । आधारनिरपेक्षेण क्रियते शंभुचर्याया ॥ ५

तीव्रशक्तिनिपातेन निराधारेति सा स्मृता । आचार्यपूर्तिपास्थाव मायातीव्रादिभेदया ॥ ६

यद्यस्या पां कुर्वते शंभुः सा साधिकरणोच्यते । इयं चतुर्विधा शोक्ता सवीजा बीजवर्जिता ॥ ७

साधिकाराऽनधिकारा यथा तदभिधीयते । समयाचारसंयुक्ता सवीजा जायते वृणाम् ॥ ८

निर्वीजा त्वसमर्पानां समयाचारवर्जिता । नित्ये त्रैमिषिके काम्ये येतः स्वाधधिकारिता ॥ ९

साधिकारा भवेरीक्षा साधकाचार्ययोरुतः । निर्वीजा दीक्षितानां तु तथा समयपुत्रयोः (१) ॥ १०

नित्यमौनाधिकारत्वादीक्षा (!) निरधिकारिका । द्विविधेयं द्विकेया हि प्रत्येकमुपजायते ॥ ११

एका क्रियावती तत्र कुण्डमण्डलपूर्विका । मनोव्यापारमात्रेण या सा ज्ञानवती मता ॥ १२

इत्थं लब्धाधिकारेण दीक्षाऽऽचार्येण साध्यते । स्कन्द दीक्षां गुरुः कुर्यात्कृत्वा नित्यक्रियां ततः ॥ १३

मणारार्घ्यकराम्भोजः कृतद्वारार्थिपार्जनः । विघ्नानुत्सार्य देहस्थां न्यस्थासं स्वासने स्थितः ॥ १४

कुर्यात् भूतसंगुद्धिं मन्त्रयोगं यथोदितम् । तिलतण्डुलसिद्धार्पकुशदूर्वासिवादकम् ॥ १५

सयशरीरनीरं च विशेषार्घ्यमिदं ततः । तदम्बुना द्रव्यगुद्धिं तिलकं स्वासनात्मनोः ॥ १६

पूजनं मन्त्रगुद्धिं च पञ्चगव्यं च पूर्ववत् । लाजचन्दनसिद्धार्थभस्मदूर्वासितं कुशान् ॥ १७

चिकिरान्गुदलैर्नास्तान्सभूषणसमप्रितान् । शस्त्राम्बुसोसितानेतान्कवचेनापगुणितान् ॥ १८

नानाप्रहरणाकारान्विघ्नोपशान्तिवारकान् । दर्माणां तालमौनेन कृत्वा पदत्रिशता दलैः ॥ १९

१ क. द. ग. ॐ ईश्वरेभ्यः । २ ग. मयैषम् । ३ ग. शोपणेत् । ४ ग. 'तथातः' । ५ ग. 'न मुक्तोऽ' ।

६ ग. 'रक्षेत्' । ७ ग. मुक्तः । ८ क. ग. 'जितेते यः' । ९ क. द. 'न यय' । १० क. द. 'य' । ११ क. 'नि' । १२ क. 'न' ।

१३ क. 'न' । १४ क. 'न' । १५ क. 'न' । १६ क. 'न' । १७ क. 'न' । १८ क. 'न' । १९ क. 'न' ।

२० क. 'न' । २१ क. 'न' । २२ क. 'न' । २३ क. 'न' । २४ क. 'न' । २५ क. 'न' ।

२६ क. 'न' ।

(समयदीक्षाविधिक्रमम्)

सप्तजतं शिवास्त्रेण नेर्णा बोधासिमुत्तमम् । शिवमात्मनि विन्यस्य स्रष्टाभारमभीप्सितम् ॥ २०
 निष्कलं च शिवं न्यस्य शिवोऽहमिति भावयेत् । उष्णीषं शिरसि न्यस्य अलं कुर्यात्स्वदेहकम्
 गन्धमण्डनकं स्वीये विदध्यादक्षिणे करे । विधिनाऽन्वाचयेदीक्षमित्यर्थं स्याच्छिवदेहस्तैकम् ॥ २२
 विन्यस्य शिवमन्त्रेण भोऽस्वरे निजमस्तके । शिवादभिन्नमात्मानं कर्तारं भावयेद्यथा ॥ २३
 मण्डले कर्मणां साक्षी कलशे यश्चरसकः । होमोधिकरणं बहौ शिष्ये पाञ्चविमोचकः ॥ २४
 स्यात्प्रत्यनुगृहीतेति पदाधारो य ईश्वरः । सोऽहमेवेति कुर्वीत भार्चं स्थिरतरं पुनः ॥ २५
 ज्ञानखड्गकरः स्थित्वा नैर्ऋत्या(त्य)पिपुस्तो नरः । साध्वाम्नुपपन्नगव्याभ्यां मोक्षपेद्यामण्डपम्
 चतुष्पथान्तसंस्कारैः संस्कुयादीक्षणादिभिः । विसिष्य विकिरांस्त्रय कुशकूर्चोपसंहरेत् ॥ २७
 तानीशदिवि बर्धन्यापासनायोपकल्पयेत् । नैर्ऋते वास्तुमीर्वाणान्दारे लक्ष्मीं प्रयूजयेत् ॥ २८
 औज्ये रत्नैः पूरयन्तीं हृदा मण्डपस्त्रिणीम् । साम्नुवसे सरत्ने च धाम्यस्थे पाञ्चमानने ॥ २९
 ऐशे कुम्भे यजेच्छुभं शक्तिं कुम्भस्य दक्षिणे । पश्चिमस्या(पार्श्व)नु सिंहास्या बर्धनीं खड्गरुपिणीम्
 दिक्षु शक्रादिविष्णुपञ्चान्निष्पन्नान्मणवासनान् । बाहनापुषपंयुक्तान्हृदाऽभ्यर्च्य स्वनामभिः
 मधमे तान्समादाय कुम्भस्याग्राभिगामिनीम् । अविच्छिन्नपयोधारां भ्रामयित्वा प्रदक्षिणम् ॥ ३२
 शिवाङ्गां लोकपालानां श्रावयेन्मूलमुच्चरन् । संरसत यथायोगं कुम्भं धृत्वाऽथ तां धरेत् ॥ ३३
 ततः स्थिरासने कुम्भे साङ्गं संपूज्य धनकम् । विन्यस्य श्रोत्रध्वजान् बर्धन्यामस्तमर्चयेत् ॥ ३४
 ॐ हः, अस्त्रासनाये हूं फट् । ॐ ओमस्तमूर्तये नमः । ॐ हूं फट्, पाशुपतास्त्राय नमः ।
 ॐ ॐ हृदपाय हूं फट्, नमः । ॐ श्रीं शिरसे हूं फट्, नमः । ॐ यं शिखायै हूं फट्,
 नमः । ॐ हूं कवचाय हूं फट्, नमः । ॐ फट्, अस्त्राय हूं फट्, नमः ॥ ३५
 चतुर्थपदे सदर्पं च स्मरेदक्षं सशक्तिकम् । समुद्ररविशूलाक्षं सूर्यकोटिसममभम् ॥ ३६
 भगलिङ्गसमायोगं विदध्याल्लिङ्गमुद्रया । अद्भुतेन स्पृशेत्कुम्भं हर्षां मुखाऽस्तवर्धनीम् ॥ ३७
 भुक्तये मुक्तये त्वादौ मुष्टिना बर्धनीं स्पृशेत् । कुम्भस्य मुखरक्षार्थं ज्ञानखड्गं समर्पयेत्
 शस्त्रं च मूलमण्डपे शतकुम्भे निवेशयेत् । तदङ्गानि बर्धन्यां रात्रौ विज्ञापयेत्ततः ॥ ३९
 यथेदं कृत(तं(!!))यत्नेन भगवन्मन्त्रमन्दिरम् । रत्नणीयं जगन्नाथ सर्वध्वरपर त्वया ॥ ४०
 मणवस्य चतुर्वाहुं वायव्ये गणमर्चयेत् । स्थण्डिले शिवमभ्यर्च्य सार्घ्यः कुण्डं वनेन्नरः ॥ ४१
 निविष्टो मन्त्रैस्तृणार्थमर्धगन्धघृतादिकम् । वागे सव्ये तु विन्यस्य समिहर्भतिलादिकम् ॥ ४२
 कुण्डपद्मिष्ठुगाज्यादि प्राग्वत्संस्कृत्य भावयेत् । मुखपतामूर्ध्ववक्त्रस्य हृदि बहौ शिवं यजेत् ॥ ४३
 स्वमूर्तां शिवकुम्भे च स्थण्डिले त्वाग्निशिष्ययोः । सृष्टिन्पासेन विन्यस्य(स्याऽऽ) श्रोत्रध्वजान्
 यथाविधि ॥ ४४
 कुण्डमानं मुसं ध्यात्वा हृदाहुतिधिराप्सितम् । वीजानि सप्तनिहानामपेक्षोपाय भव्यते ॥ ४५

१ छ. घ. ग. ज. 'गणक' । २ छ. घ. 'वमस्त' । ३ छ. 'साहे' । ४ छ. 'वि' । ५ छ. 'भाहार' । ६ छ. 'नादि' । ७ छ. 'न न तु स्थिरं पु' । ८ छ. 'आये' । ९ छ. 'ह' । १० छ. 'नियन्मात्र' । ११ छ. 'शानुवर्तनी' । १२ छ. 'ह' । १३ छ. 'ह' । १४ छ. 'ह' । १५ छ. 'ह' । १६ छ. 'ह' । १७ छ. 'ह' । १८ छ. 'ह' । १९ छ. 'ह' । २० छ. 'ह' । २१ छ. 'ह' । २२ छ. 'ह' । २३ छ. 'ह' । २४ छ. 'ह' । २५ छ. 'ह' । २६ छ. 'ह' । २७ छ. 'ह' । २८ छ. 'ह' । २९ छ. 'ह' । ३० छ. 'ह' । ३१ छ. 'ह' । ३२ छ. 'ह' । ३३ छ. 'ह' । ३४ छ. 'ह' । ३५ छ. 'ह' । ३६ छ. 'ह' । ३७ छ. 'ह' । ३८ छ. 'ह' । ३९ छ. 'ह' । ४० छ. 'ह' । ४१ छ. 'ह' । ४२ छ. 'ह' । ४३ छ. 'ह' । ४४ छ. 'ह' । ४५ छ. 'ह' ।

निरेफावन्तिषौ वर्णौ रेफपुंसस्रान्वितौ । इन्दुचिन्दुशिसागुक्तौ जिह्वावीजौयनुक्रमात् ॥ ४६ ॥
 हिरण्या कनका रक्ता कृष्णा तदनु सुप्रभा । अतिरक्ता बहुरूपा रुद्रेन्द्राग्न्याप्यदिङ्मुखाः (१) ॥
 क्षीरादिमधुरेहोमं कुर्याच्छान्तिकर्याष्टिके । अभिचारे तु पिण्याकसकुक्षुककाज्जिके ॥ ४७ ॥
 लवणे राजिकातक्रकटुतैलैश्च कण्टकैः । समिद्धिरपि वक्त्राभिः कुद्धो भाग्याणुना यजेत् ॥ ४८ ॥
 कलम्बकालकाद्रोमाद्यसिष्णी सिध्यति ध्रुवम् । वन्मूककिंशुकादीनि वक्ष्याकर्षाय होमयेत् ॥ ४९ ॥
 विलयं राज्याय लक्ष्म्यर्थं पाटलांश्चम्पकानपि । पद्यानि चक्रवर्तित्वे भक्ष्यभोज्यानि संपदे ॥ ५० ॥
 पूर्वा व्याधिविनाशाय सर्वसत्त्ववशीकृते । भिषंगुपाटलीपुत्रं चूतपत्रं ज्वरान्तकम् ॥ ५१ ॥
 मृत्युंजयो मृत्युजितस्याद्दृष्टिः स्यात्तिलहोमवतः । रुद्रशान्तिः सर्वशान्त्या अध प्रस्तुतमुच्यते ॥ ५२ ॥
 आहुत्यष्टशतैर्मूलपद्मानि ॥ दशांशतः । संतर्पयेत् मूलेन दद्यात्पूर्णां यथा पुरा ॥ ५३ ॥
 तथा शिष्यप्रवेशाय मतिशिष्यं शते जपेत् । दुर्मिभिक्षापसाराय सुनिमित्तकृते तथा ॥ ५४ ॥
 शतद्वयं च होतव्यं मूलपत्रेण पूर्ववत् । मूलाद्यष्टाक्षमध्यानां स्वाहान्तैस्त्वर्षणं सकृत् ॥ ५५ ॥
 शिलासंपुटितैर्वज्रैर्हृफणतैश्च दीपनम् । ॐ हौं शिवाय स्वाहा इत्यादिमन्त्रैश्च तर्पणम् ॥ ५६ ॥
 ॐ ह्रूं हौं ह्रीं शिवाय ह्रूं फडित्यादि[च] दीपनम् । ततः शिवाम्भसा स्थालीं क्षालितां
 वर्षगुण्डिताम् ॥ ५७ ॥
 चन्दनादिसमालम्बां वज्रीपातकटकं गले । कर्मात्तनमंसहर्षपत्राभ्यां चरुसिद्धये ॥ ५८ ॥
 धर्माधैरासने दत्ते सार्धेन्दुकुतमण्डले । न्यस्तायां मूर्तिमृतायां भावपुण्यैः शिवं यजेत् ॥ ५९ ॥
 बल्लवदमुखायां वा स्यात्यां पुण्यैर्विहिर्भवेः । शुद्ध्यां पश्चिमवक्त्रायां शुद्ध्यायां वीक्षणदिशिः ॥ ६० ॥
 न्यस्ताङ्कारवीतायां न्यस्तायां कुण्डदक्षिणे । धर्माधर्मशरीरायां जप्तायां मानुपात्मना ॥ ६१ ॥
 स्थालीमारोपयेदक्षजैस्तं गज्याम्बुभार्जिताम् । गव्यं पयोऽस्त्रसंशुद्धं मासादशतमश्चितम् ॥ ६२ ॥
 तण्डुलाञ्जयापकादीनां निशिषेत्तत्र तथा । एकशिष्यविधानाय तेषां प्रसूतिपञ्चकम् ॥ ६३ ॥
 प्रसूतं प्रसूतिं पश्चादर्थयेद्ग्यादिषु क्रमात् । कुर्याद्धानलपत्रेण पिधानं कवचाणुना ॥ ६४ ॥
 शिवाम्बी मूलपत्रेण पूर्वास्थधरुक्तं यजेत् । सुस्वित्रे तत्र तण्डुल्यां ध्रुवमापूर्य सर्पिषा ॥ ६५ ॥
 स्वाहान्तैः संहितामर्चदत्त्वा तप्ताभिपारणम् । संस्थाप्य षण्डले स्थालीं सर्वभेऽस्त्राणुना कृते ॥ ६६ ॥
 मणवेन पिथायास्यां तद्देहलेपनं हृदा । सुशीतलो भवत्येषं प्राप्य शीताभिपारणम् ॥ ६७ ॥
 विदध्यास्तसंहितामर्चैः शिष्यं मति सकृत्सकृत् । धर्माध्यासनके हुंस्वा कुण्डमण्डैलपश्चिमे ॥ ६८ ॥
 संपातं च चुचा हुत्वा दुग्धिं संहितायाऽऽचरेत् । चरुक्तं सकृदालम्ब्य तथैव यपदन्तया ॥ ६९ ॥
 धेनुमुद्रामृतीभूतं स्पण्डिले शान्तिकं नयेत् । साज्यभागं सशिष्याणां भागो देवाय बह्वे ॥ ७० ॥
 कुर्यात्तु लोकपालादेः समध्याज्यभिर्द्रव्यम् । नमोन्तेन हृदा दद्यात्तेनैवाऽऽचमनीयकम् ॥ ७१ ॥
 सोज्यं मन्त्रशतं हुत्वा दद्यात्पूर्णां यथाविधि । षण्डलं कुण्डतः पूर्वं मध्ये वा शंभुकुम्भयोः ॥ ७२ ॥
 रुद्रमातृगणादीनां निर्वर्त्यान्वर्धलिं हृदा । शिवपथ्येऽप्य लज्जाश्लो विधायैकत्वभावनम् ॥ ७३ ॥

१ य. 'मो रे' । २ य. 'हृमूर्धितौ' । ३ य. 'शिवाय' । ४ य. 'जालुपत्र' । ५ य. 'तिरक्ता' । ६ य. 'मधुराष्टिकः' । ७ य. 'तथैव पुनः' । ८ य. 'प्रदेया' । ९ य. 'जिह्वरु' । १० य. 'सहर्ष' । ११ य. 'सि मात्री बह' । १२ य. 'जप्ताय' । १३ य. 'वर्षाश्रममण्डप' । १४ य. 'मूला' । १५ य. 'गव्य' । १६ य. 'जीपय' । १७ य. 'ध्रुव' । १८ य. 'विदध्या' ।

(संस्कारदीक्षाविधिः)

प्रवेष्टवादिपुक्तोऽहं समन्ताच्चोपरि स्थितः । ममांशो योजनास्थानमभिष्टाताऽहमध्वरं ॥	७५
शिवोऽहमित्यहंकारी निष्क्रमेद्यामण्डपात् । न्यस्तपूर्वाग्रिसंदर्भं स्रज्जाणुकृतमण्डले ॥	७६
मणवासनके शिष्यं शुक्लवस्त्रोच्छरीरयकम् । स्नातं चोदव्यस्तं मुक्त्यै पूर्ववचनं तु भुक्तये ॥	७७
ऊर्ध्वकायं समारोप्य पूर्वस्थं प्रविलोकयेत् । चरणादिशिसां यावन्मुक्तौ भुक्तौ विलोमतः ७८	७८
चक्षुषा समसादेन शैवं धाम विदृष्यता । अस्त्रोदकेन संशोष्य पचाम्बुस्नानसिद्धये ॥	७९
भस्मस्नानाय विशानां शान्तये पापमिचये । सृष्टिसंहारयोगेन(ण) ताडयेदस्त्रभस्मना ॥	८०
पुनरस्त्राम्बुना शोष्य सकलीकरणाय तम् । नाभेरूर्ध्वं कुशग्रेण भार्जनीयात्तमुचरन् ॥	८१
त्रिधाऽऽलभेत तन्मूलैरमर्षाय नाभ्यधः । द्वैविध्याय च पाशानामालभेत शराणुना ॥	८२
तच्छरीरे शिवं साङ्गं सासने विन्यसेत्ततः । पुष्पादिपूजितस्यास्य नेत्रे नेत्रेण वा हृदा ॥	८३
वध्वा मञ्जितवस्त्रेण सितेन सदलेन च । प्रदक्षिणक्रमेदेनं भवेत्स्य शिवदक्षिणम् ॥	८४
सर्वस्त्रमासनं दद्याद्यथावर्णं निवेदयेत् । संहारमुद्रयाऽऽस्थानं मूर्त्या वस्य हृदमुज्जे ॥	८५
मिरुभ्य शोधिते काये न्यासं कृत्वा तमर्चयेत् । पूर्वाननस्य शिष्यस्य मूलपद्मेण मस्तके ॥	८६
शिवहस्तं प्रदातव्यं रुद्रेणपददायकम्(१) । शिवसेवाग्रहोपायं दत्तहस्तं शिवाणुना ॥	८७
शिवे भक्षेपयेत्पुष्पमणीयार्चकान्तरम् । तत्पापस्थानमन्नाढ्यं शिवदेवगणानुगम् ॥	८८
विषादीनां क्रमात्ताम कुर्याद्वा स्वेच्छया मुहः । शर्णातिं कुम्भवर्धन्योः कारयित्वाऽनलान्तिके ८९	८९
सदक्षिणासने तद्दत्तसौम्यास्यमुपवेशयेत् । शिष्यदेहविनिष्क्रान्तां सपुत्रामिव चिन्तयेत् ॥	९०
निनयिग्रहलीनां च वर्धमूलेन मञ्जितम् । दर्भाग्रं दक्षिणे तस्य विधाय करपल्लवे ॥	९१
तन्मूलमात्मजहृष्यायामग्रं चेति शिखिर्ध्वेन । शिष्यस्य हृदयं मत्वा रेचकेन शिवाणुना ॥	९२
पूरकेण सप्तागस्त्य स्वकीयं हृदयान्तरम् । शिवाग्निना पुनः कृत्वा नाडीसंपानमीदृशम् ॥	९३
हृदा तत्संनिधानार्थं क्षुद्रयादाहुतिश्रयम् । शिवहस्तस्तिरत्वार्थं शतं मूलेन होमयेत् ॥	९४
हस्तं समयदीक्षायां भवेद्योग्यो भवार्चने ॥	९५

द्वारिमहाराण आग्नेये समवर्ध्याविधिक्रमन नानैवास्तीतितनोऽन्नायः ॥ ८१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—२४६८

अथ आसीतितनोऽन्नायः ।

संस्कारदीक्षाविधिः ।

ईश्वर उवाच—

यस्यै संस्कारदीक्षाया विधानं शृणु पण्डित । आवाहयेन्महेशस्य वह्निस्थस्य शिवौ हृदि ॥	१
संश्लिष्टौ तौ समभ्यर्च्य संतर्प्य हृदयोऽणुना । तयोः संनिधये दद्याच्चेर्नवाऽऽहुतिपत्रकम् ॥	२
कुसुमेनास्त्रलिप्तेन ताडयेच्च हृदा शिशुम् । प्रस्फुरचारुकाकारं चैतन्यं तत्र भाषयेत् ॥	३
प्रविश्य तत्रे हुंकारमुक्तं रेचकयोगतः । संहारिण्या तर्दाहृष्य पूरकेण हृदि न्यसेत् ॥	४
ततो शशीश्वरीं योनौ मुद्रयाऽन्नयसंज्ञया । हस्तसंपुटितमध्वेण रेचकेन विनियमयेत् ॥	५

१ य. 'मरणमर्ध' । २ य. 'अज्जे' । ३ य. 'शिवे' । ४ य. 'आत्मना' । ५ य. 'अ हृदय' ।

'शहृष्य' = क. ट. च. 'पुञ्जानम्' । ज. 'पुञ्जसन्देश' ।

ॐ ह्रीं ह्रीं ह्रीं ह्रीं ह्रीं नमः ॥

जाज्वल्यमाने निर्धूमे जुहुयादिष्टसिद्धये । अत्रैकवृद्धे सधूमे तु होमो बहौ न सिध्यति ॥ ७
 स्निग्धः प्रदक्षिणानर्तः सुगन्धिः शस्यतेऽनलः । विपरीतः स्फुल्वित्री च भूमिस्पृहन मशस्यते ॥
 इत्येवमादिभिश्चिह्नैर्हृत्वा शिष्यस्य कल्पपत्रम् । पापभक्षणदोषेन दहेद्द्वारं भवात्मनो ॥ ९
 द्विजत्वापादनार्थाय तथा रुद्रांशभावेन । आहारबीजसंशुद्धौ गर्भाधानाय संस्थितौ ॥ १०
 सीमन्ते जन्मतो नामकरणाय च होमयेत् । शतानि पञ्च भूलेन वीपढादिदशांशतः ॥ ११
 शिबिलीभूतबन्धस्य शक्तावृत्तकर्षणं च यत् । आत्मनो रुद्रपुत्रत्वे गर्भाधानं तदुच्यते ॥ १२
 स्वातन्त्र्यात्मगुणव्यक्तिरिह पुंसवनं मतम् । मायात्मनोर्विवेकेन ज्ञानं सीमन्तवर्धनम् ॥ १३
 शिवादिपञ्चैश्वरेस्तु स्वीकारो जननं मतम् । बोधनं यच्छिवत्वेन शिवत्वाहस्य नो मतम् ॥ १४
 संहारमुद्रयाऽऽत्मानं स्फुरद्बह्मिणोपमम् । विदधीत समादाय निजे हृदयपञ्चजे ॥ १५
 ततः कुम्भकयोगेन मूलमन्त्रमुदीरयेत् । कुर्यात्सर्परसीभावं तदा च शिवयोर्हृदि ॥ १६
 ब्रह्मादिकारणत्यागक्रमाद्रेचकयोगतः । नीत्वा शिवान्तमात्मानमादायोज्ज्वलया ॥ १७
 ह्रत्संपुटितमन्त्रेण रेचकेन विधानवित् । शिष्यस्य हृदयाम्भोजकार्णिकार्या विनिसिपेत् ॥ १८
 पूर्णां शिवस्य वक्ष्ये गुरुः कुर्याच्चदोषिताम् । प्रणतिं चाऽऽत्मने शिष्यं समयाज्ज्वालेत्तथा ॥ १९
 देवं न निन्देच्छास्त्राणि निर्मात्यादि न लक्ष्ययेत् । शिवाग्निगुरुपूजा च कर्तव्या जीविताय ॥ २०
 बालबालिशहृद्बलीभोगभुग्भ्यापितात्मनाम् । यथाशक्ति ददीतैर्धर्मं समर्थस्य समग्रकान् ॥ २१
 व्रतान्नानि जटाभस्मदण्डकौपीनसंयमान् । ईशानाद्यैर्हृदाद्यैर्वी परिजप्य यथाक्रमात् ॥ २२
 स्वाहान्तसंहितामन्त्रैः पात्रेण्वारोप्य पूर्ववत् । संप्रोताभिहुतं हुत्वा स्पष्टिलेशाय दर्शयेत् ॥ २३
 रक्षणाय घटापस्तादारोप्य क्षणमात्रकम् । शिवादाज्ञां समादाय ददीत व्रतिने गुरुः ॥ २४
 एवं समयदीक्षायां विशिष्टायां विशेषतः । बहिर्होषागमज्ञानयोग्यः संजायते शिशुः ॥ २५

इत्यग्निहोत्रपुराण आग्नेये सत्कारदीक्षाविधिक्रम्य नाम प्रसीदितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—२४९३

अथ न्यशीतितमोऽध्यायः ।

निर्वाणदीक्षाविधिः ।

ईश्वर उवाच—

अथ निर्वाणदीक्षायां कुर्मान्पूजादिदीर्घेभ्यः । पाशवन्धनशस्त्रार्थं ताडनादिकृतेन वा ॥ १
 एकैकया वदाहुत्वा प्रत्येकं वज्रयेण वा । धीनगर्भशिक्षार्थं तु हृष्टदन्तधृयादिना ॥ २

१ क. क. च. ह. २ क. ह. च. अष्टपुद्धे । ३ प. 'मिस्पर्धः प्र' । ४ क. ह. च. 'त मवा' । ५ स. 'नाम्
 दि' । ६ क. ह. च. 'विष्मिन्' । ७ क. ह. च. 'सिद्धस्तु' । ८ प. 'मवशाना' । ९ प. 'रणात्ता' । १० स.
 'देवता' । ११ प. 'देवता' । १२ क. ह. च. 'आदि' । १३ क. ह. च. 'ताय' । १४ स. प. 'भूताहानि' ।
 १५ प. 'पारितोष' । १६ स. 'गुरु' । १७ स. 'पञ्च' । १८ क. ह. च. 'द्वितीय' । १९ क. ह. च. 'हृत्' ।
 २० क. ह. च. 'आग्नि' ।

(निर्वाणशिक्षाभिः)

ॐ ह्रूं हौं ह्रीं ह्रूं फडिति मूलमन्त्रस्य दीपनम् । ॐ ह्रूं हौं ह्रीं ह्रूं फडिति हृदय एवं शिरोमुखे
प्रत्येकं दीपनं कुर्यात्सर्वसिन्धुरकर्मणि । शान्तिके पौष्टिके चास्य वषट्कान्तादिनाऽऽपुना ॥ ४
वषट्वापट्समोपेतैः सर्वकाम्योपरि स्थितैः । हेवनं संवरैः कुर्यात्सर्वत्राऽऽप्यायनादिषु ॥ ५
ततः स्वसन्ध्यागस्त्यं धृण्डले शुद्धविग्रहम् । शिष्यं संपूज्यं तत्सूत्रं सपुत्रेति विभावितम् ॥ ६
मूलेन तच्छिखाग्रं पादाङ्गुष्ठान्तमानयेत् । संहारेण मुमुक्षोस्तु वज्रीवाच्छिष्यकायके ॥ ७
पुंसस्तु दक्षिणे भागे वाये नार्या नियोजयेत् । शक्तिं च शक्तिमन्त्रेण पूजितां तस्य मस्तके ॥ ८
संहारमुद्रयाऽऽदाय सूत्रं तेनैव योजयेत् । नाडीं त्वादाय मूलेन सूत्रे न्यस्य हृदाऽर्चयेत् ॥ ९
अवगुण्ठ्य तु हृद्रेण हृदयेनऽऽहुतित्रयम् । त्रिधात्संनिधानार्थं शक्तावप्येवमेव हि ॥ १०

(ॐ हौं पदाध्वने नमः ॥)

११

ॐ हौं वर्णाध्वने नमो हौं भवनाध्वने नमः । ॐ हौं कलाध्वने नमः । (शोधयाध्वानं हि सूत्रके
न्यस्यास्त्रवारिणा शिष्यं मोक्षशस्त्रमन्त्रितेन च । पुण्येण हृदि संताप्य शिष्यदेहे प्रविश्य च ११)
गुरुश्च तत्र हंकारेयुक्तं रेचकयोगतः । चैतन्यं हंसवीजस्य विशिष्टपदेदारुर्धोऽर्पुर्ना ॥ १४
ॐ हौं ह्रूं फट् ॥ १५

आच्छिद्य शक्तिमूत्रेण हौं हं स्वाहेति चापुना । संहारमुद्रया सूत्रे नाडीभूते नियोजयेत् ॥ १६
ॐ हौं हं हामारमने नमः ॥ १७

च्यापकं पाशयेदेनं तनुप्रेणावगुण्ठयेत् । आहुतित्रितयं दद्याद्धृदा संनिविहेतवे ॥ १८
विद्यादेहं च विन्यस्य शान्त्यतीतावलोकनम् । तस्यापितरतत्त्वार्थं मन्त्रभूतं विचिन्तयेत् ॥ १९

ॐ हौं ह्रीं शान्त्यतीतकलापाशाय नम इत्यनेनावलोकयेत् ॥ २०
द्वे तस्ये मध्यमप्येकं पदं वर्णा(र्णा)ध पोदश । तथाऽष्टौ भुवनान्यस्यां वीजनाडीकैर्धृत्यम् ॥ २१

विषयं च गुणं चैकं कारणं च सदाशिवम् । सितायां शान्त्यतीतामन्तर्धाण्य मपीदयेत् ॥ २२
ॐ हौं शान्त्यतीतकलापाशाय ह्रूं फट् ॥ २३

संहारमुद्रयाऽऽदाय विदध्यात्सूत्रमस्तके । पूजयेदाहुतीस्त्रित्तो दद्यात्संनिविहेतवे ॥ २४
तस्ये द्वे असरे द्वे च वीजनाडीकैर्धृत्यम् । गुणौ मन्त्रौ तर्धोऽञ्जस्थयेकं कारणमीश्वरम् ॥ २५

पदानि भानुसंख्यानि भुवनानि च सप्त च । एकं च विषयं शान्तीं कृष्णावामच्छ्रुतं स्मरेत् ॥
तादयित्वा सप्तादाय मूलसूत्रे नियोजयेत् । अहुयाश्विनवीजेन सांनिध्यायाऽऽहुतित्रयम् ॥ २७

* य. पुस्तके धनुर्विद्वान्तर्गतो मन्त्रो नास्ति । + ननुविद्वान्तर्गतो मन्त्रकृद्विः क. इ. य. पुस्तकेषु ।

१ द. च. ॐ ह्रूं ह्रूं फट् । २ क. द. च. ॐ ह्रूं हा ह्रूं फट् । ३ ख. 'सिन्धुर' । ४ ख. 'वन्त-
शिवानु' । ५ क. द. य. द्विष्य । ६ ख. मन्त्रके । ७ ख. 'जिह्वसू' । ८ ख. सूत्रे । ९ क. द. च. 'दान्ते' ।
१० क. ख. द. च. 'म.' । ११ क. द. य. 'माले' । १२ क. द. च. हा भुवनान्ते । १३ क. द. य. 'आत्मने' ।
१४ क. द. य. 'प्र ह्रूं' । १५ ख. 'प्र ह्रूं' । १६ क. ख. द. च. 'रनुधरे' । १७ य. 'आत्मना' । १८ ख. 'ना' । हौं
ह्रूं फट् । १९ क. द. य. हा । २० ख. हा । २१ क. ॐ हौं ह्रूं फट् । २२ क. ख. द. य. 'साधन' ।
२३ क. द. च. 'द' । ह्रूं । २४ ख. 'चरु' । २५ क. ख. द. य. 'द' । सिता । २६ क. द. च. ह्रूं । ख. ह्रूं ।
२७ ख. 'चरु' । २८ ख. 'आत्मने' । २९ ख. य. 'नि दश' । ३० क. द. च. मन्त्रः । ३१ क. द. य.
'इत्यस्य मन्त्रः स्म' ।

विद्यायां सप्त तत्त्वानि पादानामेकविंशतिम् । पेटवर्णान्तरं चैकं लोकानां पञ्चविंशतिम् ॥२८॥
 गुणानां त्रयमेकं च विषयं रुद्रकारणम् । अन्तर्भाव्यातिरिक्तायां बीजनाडीकंधद्वयम् ॥ २९॥
 तान्पादाय विदध्याच्च पदं व्यधिकविंशतिम् । लोकानां च कलानां च षष्टिं गुणचतुष्टयम् ॥३०॥
 मन्त्राणां त्रयमेकं च विषयं कारणं हरिम् । अन्तर्भाव्य प्रतिष्ठायां श्रुद्धायां ताडनादिकम् ॥३१॥
 विधाय नाभिसूत्रस्थां संनिधायाऽऽहुतीर्यजेत् । ह्रीं भुवनानां शतं साग्रं पदानामष्टविंशतिम् ॥
 बीजनाडीसमीराणां द्वयोरिन्द्रिययोरपि । वर्णं तत्त्वं च विषयमेकैकं गुणपञ्चकम् ॥ ३२॥
 हेतुं ब्रह्माण्डमन्तस्थं शम्भराणां चतुष्टयम् । निवृत्तौ पीतवर्णायामन्तर्भाव्य प्रताडयेत् ॥ ३३॥
 औदौ यत्तद्वभागांस्ते सूत्रे विन्यस्य पूजयेत् । जुहुयादाहुतींस्त्रिस्तः संनिधानाय पावके ॥ ३५॥
 इत्यादाय कलासूत्रे धोजयेत्त्रिष्यविग्रहात् । सवीजायां तु दीक्षायां समपाचारं पागतः ॥ ३६॥
 देहारम्भकैरक्षार्थं मन्त्रसिद्धिकलादपि । इष्टापूर्तादिधर्मार्थं व्यतिरिक्तं भवन्धकम् ॥ ३७॥
 चैतन्यैवोपकं सूक्ष्मं कलानामन्तरे स्मरेत् । अपुनैव क्रमेणाथ कुर्यात्तर्पणदीपने ॥ ३८॥
 आहुतिभिः स्वमघेण तिसृभिस्तिसृभिस्तया ॥ ३९॥
 ॐ ह्रीं शान्त्यतीतकलापाशाय स्वाहेत्यादि तर्पणम् । ॐ ह्रीं ह्रीं ह्रीं शान्त्यतीतकलापाशाय हूं
 फटित्यादि दीपनम् ॥ ४०॥
 तत्सूत्रं व्याप्तिबोधाय कलास्थानेषु पथसु । संयुक्तं कुक्कुर्भोधिने वज्रं साङ्गं शिवं यजेत् ॥ ४१॥
 हंफटन्तैः कलामर्चैर्भिषवा पाशाननुकृपात् । नमोन्वैथ प्रविश्यान्तः कुर्याद्ब्रह्मवन्धने ॥ ४२॥
 ॐ हूं ह्रीं ह्रीं ह्रीं हूं फटशान्त्यतीतकलां गृह्णामि वज्रामि चेत्यादिभिर्मन्त्रैः कलानां ब्रह्मवन्ध-
 नादिमयोगः ॥ ४३॥
 पाशादीनां च स्वीकारो ब्रह्मणं वन्धनं पुनः । पुरुषं प्रति निःशेषव्यापारमर्पितमस्ये ॥ ४४॥
 उपवेदयाथ तत्सूत्रं क्षिप्यस्कन्धे निवेशयेत् । विस्मृतायमयोपाय शतं मूलेन होमयेत् ॥ ४५॥
 शरायसंपुटे पुंसः स्त्रियाथ श्रणितोदरे । इदं संपुटे सूत्रं विधायाभ्यर्चयेद्ब्रह्मा ॥ ४६॥
 सूत्रं शिवेन साङ्गेन कृत्वा संपातशोभितम् । निदध्यात्कलशस्यापो रक्षां विज्ञापयेदिति ॥ ४७॥
 क्षिप्यं पुण्यं करे दत्त्वा संपूज्य कलशादिकम् । प्रणम्य वरिष्यायायागमन्दिमभ्यतः ॥ ४८॥
 मण्डलत्रितयं कृत्वा मुमुक्षुचराननान् । भुक्तये पूर्ववक्त्रांथ क्षिप्यांस्तत्र निवेशयेत् ॥ ४९॥
 प्रथमे पथगल्पस्य प्राशयेत्पुलकनयम् । पाणिना कुशयुक्तेन अर्चितानन्तरान्तरम् ॥ ५०॥
 चयं ततस्तृतीये तु प्राशयितव्यसंमितम् । अष्टमासप्रमाणं वा दशनसंश्रयितम् ॥ ५१॥
 पात्याशपुटके मुक्तां भुक्तां विप्लवपथके । इदा संभोजनं दत्त्वा पुनराचाययेज्जलेः ॥ ५२॥

१ क. ह. च. 'वि पश' । २ क. ह. च. 'पञ्चानाम्परा' । ३ च. 'मं करणं होम' । ४ क. ह. 'हरद' । ५ क. 'हरद' । ६ च. 'म. अश्वमेधस्य द' । ७ क. ह. च. 'हूं' । ८ च. 'म. पश' । ९ क. 'म. पश' । १० क. ह. च. 'म. पश' । ११ क. ह. च. 'म. पश' । १२ क. ह. च. 'म. पश' । १३ क. ह. च. 'म. पश' । १४ क. ह. च. 'म. पश' । १५ क. ह. च. 'म. पश' । १६ क. ह. च. 'म. पश' । १७ क. ह. च. 'म. पश' । १८ क. ह. च. 'म. पश' । १९ क. ह. च. 'म. पश' । २० क. ह. च. 'म. पश' । २१ क. ह. च. 'म. पश' । २२ क. ह. च. 'म. पश' । २३ क. ह. च. 'म. पश' । २४ क. ह. च. 'म. पश' । २५ क. ह. च. 'म. पश' । २६ क. ह. च. 'म. पश' । २७ क. ह. च. 'म. पश' । २८ क. ह. च. 'म. पश' । २९ क. ह. च. 'म. पश' । ३० क. ह. च. 'म. पश' । ३१ क. ह. च. 'म. पश' । ३२ क. ह. च. 'म. पश' । ३३ क. ह. च. 'म. पश' । ३४ क. ह. च. 'म. पश' । ३५ क. ह. च. 'म. पश' । ३६ क. ह. च. 'म. पश' । ३७ क. ह. च. 'म. पश' । ३८ क. ह. च. 'म. पश' । ३९ क. ह. च. 'म. पश' । ४० क. ह. च. 'म. पश' । ४१ क. ह. च. 'म. पश' । ४२ क. ह. च. 'म. पश' । ४३ क. ह. च. 'म. पश' । ४४ क. ह. च. 'म. पश' । ४५ क. ह. च. 'म. पश' । ४६ क. ह. च. 'म. पश' । ४७ क. ह. च. 'म. पश' । ४८ क. ह. च. 'म. पश' । ४९ क. ह. च. 'म. पश' । ५० क. ह. च. 'म. पश' । ५१ क. ह. च. 'म. पश' । ५२ क. ह. च. 'म. पश' ।

(निवृत्तिकलाशोधनम्)

तत्काष्ठं हृदा कृत्वा मक्षिषेच्छोषणे शुभम् । न्यूनादिदोषमोषाय मूलेनाष्टोचरं शतम् ॥ ५३
 धाय स्थण्डिलेशाय सर्वकर्मसमर्पणम् । पूजाविसर्जनं चास्य चण्डेशस्य च पूजनम् ॥ ५४
 माल्यमपनीयाथ शेषमग्नौ यजेच्चरोः । कलशं लोकपालांश्च पूजयित्वा विमृश्य च ॥ ५५
 सृजेद्द्वेषमग्निं च रक्षितं यदि वाह्यतः । वाह्यतो लोकपालानां दत्त्वा संक्षेपतो बलिम् ॥ ५६
 स्मृता शुद्धतोयैर्वा स्नात्वा यागालयं विशेत् । गृहस्थान्दर्भशय्यायां पूर्वशीर्षान्पुरस्त्रितान् ॥ ५७
 दा सद्गन्धस्मश्रुत्यायां यतीन्दक्षिणमस्तकान् । शिलावद्भस्त्रितान्सूतसप्तमाणवकान्वितान् ॥ ५८
 ज्ञायै स्नापयेच्छिष्यांस्ततो यावात्पुनर्वह्निः ॥ ५९
 'हिलि हिलि' शूलपाणये स्वाहा ॥ ६०

धाम्न्यं चरं प्राश्य गृहीत्वा दन्तधावनम् । सप्ताचम्य शिवं ध्यात्वा शय्यामौस्थाय पावनीम्
 शैर्भार्तं क्रियाकाण्डे संस्मरन्संविशेद्गृहः । इति संक्षेपतः मोक्तो विधिर्दक्षिणाधिवासने ॥ ६१

इत्यादिमहापुराण आग्नेये निर्वाणदीक्षायां भिन्नान्यभिधिकरणं नाम न्यर्त्तिततनोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तष्टयः—२५५५

अथ चतुर्त्तितनोऽध्यायः ।

निर्वाणदीक्षायां निवृत्तिकलाशोधनम् ।

ईश्वर उवाच—

अथ प्रातः समुत्थाय कृतज्ञानादिको गुरुः । दध्यर्द्रिमांसमयादिः प्रयस्ताऽभ्यवहारिता ॥ १
 त्वाभारोहणं स्वमे शुभं शुक्लांशुकादिकम् । तैलान्पद्मादिकं हीनं होमोऽघोरेण शान्तये ॥ २
 नेत्यकर्मद्वयं कृत्वा मविश्य मन्त्रमण्डपम् । स्त्राचान्तो नित्यवत्कर्म कुर्वन्नैमित्तिके विधौ ॥ ३
 तः संशोध्य चाऽऽत्मनि शिर्षहस्तं तथाऽऽत्मनि । विन्यस्य कुम्भगं प्रार्च्य इन्द्रादीनामनुकृमात्
 ण्डले स्थण्डिले वाऽपि प्रकुर्वीत शिवार्चनम् । तर्पणं पूजनं चैव पूर्णान्तं मन्त्रतर्पणम् ॥ ५
 दुःस्वप्नदोषमोषाय शस्त्रेणाष्टाधिकं शतम् । हुत्वा हंसपुटेनैव विदध्यान्मन्त्रदीपनम् ॥ ६
 मन्त्रार्चलिविधानं च मध्ये स्थण्डिलकुम्भयोः । कृत्वा शिष्यप्रवेशाय लज्जानुज्ञो परिर्हजेत् ॥ ७
 ह्यर्पितसमर्पवचनं मण्डलारोपणादिकम् । संपातहोमं तन्नादीरूपदर्भकरानुगम् ॥ ८
 इत्तं निधानाय तिस्रो हुत्वा मूलाणुनाऽऽहुतीः । कुम्भस्थं शिवमभ्यर्च्य पात्रसूत्रैश्चादरेत् ॥ ९
 त्वदक्षिणोर्ध्वकायस्य शिष्यस्याभ्यर्चितस्य च । तच्छिष्यायां निवर्त्तयित्वा दानुष्ठावलम्बितम् ॥ १०
 तं निवेश्य निष्ठपेस्तु ज्याग्निसालांश्च चेतसा । त्रेयानि भुवनान्यस्यां शतमष्टाधिकं ततः ॥ ११
 कपालोऽग्नश्च बुद्धश्च यज्ञदेहः प्रमर्दनः । त्रिभूतिरभ्यस्य शस्ता पिनाकी विदशाधिपः ॥ १२
 अग्नी रुद्रो हुताग्नी च पित्रलः सादको हरः । ज्वलनो दहनो बभ्रुर्मस्मान्तकक्षपान्तकौ ॥ १३

१ क. द. च. 'शेधार' । २ क. द. च. 'त्रेधुन' । ३ क. द. च. 'य भारवे' । ४. 'य
 स्यात्' । ५ प. 'नि विन्' । ६ य. 'मन्त्र' । ७ प. 'यत्त' । ८ क. द. च. 'स्वप्न' । ९ य. 'मन्त्र' ।
 १० क. द. च. 'त्वा दुष्' । ११ य. 'त्वा ह्यम्' । १२ क. द. च. 'यत्त' । १३ य. 'दहन' ।
 १४ क. द. च. 'अग्नि' । १५ य. 'नैव मन्त्र' ।

याम्यस्तुहरो धाता विधाता कार्यरञ्जकः । कालो धर्मोऽप्यधर्मश्च संपोक्तो च वियोजकः ॥ १४
 नैर्ऋतो मारणो हन्ता क्रूरदृष्टिर्मयानकः । उर्ध्वार्धको विरूपाक्षो धूम्रलोहितदंष्ट्रवान् ॥ १५
 चलश्चातिवलश्चैव पाशहंस्ती पद्मवलः । श्वेतश्च जयभद्रश्च दीर्घबाहुर्जलान्तकः ॥ १६
 बहवास्तथै भीमश्च दशैते वाकणाः स्मृताः । दीर्घो लघुर्वायुवेगः सूक्ष्मस्तीक्ष्णः क्षमान्तकः ॥ १७
 पञ्चान्तकः पञ्चशिशुः कपर्दी मेघवाहनः । जटामुकुटधारी च नानारत्नधरस्तथा ॥ १८
 निभीक्षो रूपवान्वन्धः सौम्यदेहः प्रसादकुटु । प्रकाशोऽप्यथ लक्ष्मीवान्कामरूपो दशोत्तरे ॥ १९
 विधाधरो ज्ञानधरः सर्वज्ञो वेदपारगः । पातुवृत्तश्च पिङ्गाक्षो भूतपालो वलिमिषः ॥ २०
 सर्वविद्याविधाता च सुखदुःखहरो दक्ष । अनन्तः पालको धीरः पातालाधिपतिस्तथा ॥ २१
 वृषो वृषधरो वीर्यो व्रसनः सर्वतोमुखः । लोहितश्चैव विज्ञेया दश रुद्राः फणिस्थिताः ॥ २२
 संभुर्वैभुर्गणाध्यक्षस्त्यक्तस्त्रिदशचन्द्रितः । सर्वोद्देशश्च विवाहश्च लाभो लिप्सुर्विचक्षणः ॥ २३
 अत्ता कुहककालामिकट्रो हाटक एव च । कूष्माण्डश्चैव सत्यश्च ब्रह्मा विष्णुश्च सप्तमः ॥ २४
 रुद्रश्चाष्टाविमे रुद्राः कटाहाभ्यन्तरे स्थिताः । एतेषामेव नामानि भुवनानामपि स्मरेत् ॥ २५
 भवोद्भवः सर्वभूतः सर्वभूतसुखमदः । सर्वसंनिध्यकृद्भस्त्रविष्णुरुद्रशरार्चितः ॥ २६
 संस्तुत पूर्वस्थित, ॐ साक्षिर्नै, ॐ रुद्रान्तक, ॐ पतङ्ग, ॐ शब्द, ॐ सूक्ष्म, ॐ शिव सर्व
 सर्वद सर्वसंनिध्यकर ब्रह्मविष्णुरुद्भस्त्र, ॐ नमः शिवाय, ॐ नमो नमैः ॥ २७
 अष्टाविंशतिर्पादानि व्योमध्यापिपनोगुह । सप्तोद्देशेनैत्राणि मन्त्रवर्णाष्टको मतः ॥ २८
 मीजकारो मकारश्च नाक्यानिष्टापिष्टलाहये । माणापानावुभौ वायु प्राणोपस्थौ तथेन्द्रिये २९
 गन्धस्तु विषयः मोक्तो गन्धादिगुणपञ्चके । पार्थिवं मण्डलं पीवं वज्राङ्गं चतुरस्रकम् ॥ ३०
 विस्तारो योजनानां तु कोटिरस्य श्रुताहता । अवैवान्तर्गता ह्येषा योनयोऽपि चतुर्विध ॥ ३१
 मथर्षां सोमदेवैर्नामन्वाद्या देवयोनयः । भृंगः पक्षी च पञ्चवधतुर्था तु सरीसृपाः ॥ ३२
 स्थावरं पञ्चमं सर्वं योनिः पृष्ठी अमानुषी । पेशाचं राक्षसं चाक्षं गान्धर्वं चैन्द्रमेष च ॥ ३३
 सौम्यं भोजिभारं व्याघ्रमष्टमं परिकीर्तितम् । अष्टानां पार्थिवं तत्त्वपधिकारास्पदं मतम् ॥ ३४
 लयस्तु मकृती बुद्धौ भोगो ब्रह्मा च कारणम् । ततो जाग्रदवस्थानैः समस्तैर्भुग्नादिभिः ॥ ३५
 निवृत्तिं गर्भितां ध्यात्वा स्वमन्त्रेण नियोज्य च ॥ ३६

ॐ हां ह्रूं हां निवृत्तिकलापाशाय हुं फ्रद् , तत ॐ हां हां निवृत्तिकलापाशाय स्वाहेत्यनेन
 नाङ्कुशमुद्रया प्ररकेणाऽऽकुर्यात्, ॐ ह्रूं हरां ह्रूं निवृत्तिकलापाशाय ह्रूं फदित्यनेन
 संहारमुद्रया कुम्भकेनापःस्थानादादाय, ॐ ॐ ह्रां हां निवृत्तिकलापाशाय नम इत्यनेनोद्ग

१ क. ख. द. च. याम्यो मु । २ क. च. 'यौगवत्' । ३ क. द. च. 'का विविधोक्तः । ४ क. द. च. 'रस्तो म' । ५ प. 'य भीम' । ६ प. 'शोको' । ७ क. द. च. 'क्षान्तक' । ८ प. 'क्षान्तक' । ९ प. 'क्षान्तक' । १० प. 'क्षान्तक' । ११ क. द. च. 'वीर' । १२ क. च. 'सि धार्यो ग्रन्थः' । १३ प. 'सहारम निहारय' । १४ क. द. च. 'तः' । १५ क. द. च. 'अवर्तित, अर्थ' । १६ क. द. च. 'च' । १७ क. द. च. 'च' । १८ क. द. च. 'च' । १९ क. द. च. 'च' । २० क. द. च. 'च' । २१ क. द. च. 'च' । २२ क. द. च. 'च' । २३ क. द. च. 'च' । २४ क. द. च. 'च' । २५ क. द. च. 'च' । २६ क. द. च. 'च' । २७ क. द. च. 'च' । २८ क. द. च. 'च' । २९ क. द. च. 'च' । ३० क. द. च. 'च' । ३१ क. द. च. 'च' । ३२ क. द. च. 'च' । ३३ क. द. च. 'च' । ३४ क. द. च. 'च' । ३५ क. द. च. 'च' । ३६ क. द. च. 'च' ।

(निवृत्तिकलासंभनम्)

वमुद्रया रेचकेन कुम्भे संस्थाप्य, ॐ हां निवृत्तिकलापाशाय नम इत्यनेनाघ्यं दत्त्वा संपूज्य
विमुक्तेनैव स्वाहान्तेनैव संनिधानायाऽऽहुतित्रयं संतर्पणाहुतित्रयं च दत्त्वा, ॐ हां ब्रह्मणे
नम इति ब्रह्माणमावाह्यं संपूज्य च स्वाहान्तेन संतर्प्य ॥ ३७

ब्रह्मस्तवाधिकारेऽस्मिन्मुमुक्षुं दीक्षयाम्यहम् । भाग्यं त्वयाऽनुकूलेन विधिं निष्ठापयेदिति ॥ ३८

आवाहयेत्ततो देवीं रक्षां वागीश्वरीं हृदा । इच्छाज्ञानक्रियारूपां पदविधां श्रेष्ठकारणम् ॥ ३९

पूजयेत्तर्पयेद्देवीं प्रकरेणामुना ततः । वागीश्वरीं चिनिःश्लेषयोनिविज्ञोपकारणम् ॥ ४०

हृत्संपुटार्थवीजादिहृत्फटन्तश्चराणुना । तादयेद्धृदये तस्य प्रविशेत्तस्य विधानरित् ॥ ४१

ततः शिष्यस्य चैतन्यं हृदि बहिरुक्तोपमम् । निवृत्तिस्थं मुक्तं पाशैर्ज्येष्ठया विभजेद्यथा ॥ ४२

ॐ हां हूं हां, हूं फट् ॥ ४३

ॐ हां स्वाहेत्यनेनाथ पुरकेणाङ्कुशमुद्रया । तदाकृष्य स्वमन्त्रेण गृहीत्वाऽऽत्मनि योजयेत् ॥ ४४

ॐ हां ह्रूं हामात्मने नमः ॥ ४५

पित्रोर्विभाव्य संयोगं चैतन्यं रेचकेन वत् । ब्रह्मादिकारणत्यागक्रमाग्नीत्वा शिवास्पदम् ॥ ४६

गर्भाधानार्थमादाय युगपत्सर्वयोनिषु । शिषेद्वागीश्वरीयोनौ वायपोऽन्नमुद्रया ॥ ४७

ॐ हां हां हामात्मने नमः ॥ ४८

पूजयेदप्यनेनैव तर्पयेदपि पञ्चधा । अन्ययोनिषु सर्वांस्तु देहशुद्धिं हृदाऽऽचरेत् ॥ ४९

मात्र पुंसवनं स्थादिशरीरस्यापि संभवात् । सीमन्तोन्नयनं चाऽपि दैवगन्धर्वाणि देहवत् ॥ ५०

शिरसा जन्म कुर्वीत युगपत्सर्वदेहिनाम् । तथैव भावयेदेषामधिकारं शिवाणुना ॥ ५१

भोगं कञ्चमन्त्रेण शस्त्रेण विषयात्मना । मोहकृमभेधं च लपसंज्ञं विभावयेत् ॥ ५२

शिवेन श्रोतसां शुद्धिं हृदा तत्त्वविशोधनम् । पञ्च पञ्चाऽऽहुतीर्दिष्टाहर्भाषाणादिषु क्रमात् ५३

मापया मलकर्मादिपाशघ्ननिवृत्तये । निष्कृत्स्नैव हृदा पञ्चायजेत श्रुतमाहुतीः ॥ ५४

मैलशक्तिनिरोधेन पाशानां च वियोजनम् । स्वाहान्तापुष्पमन्त्रेण पञ्च पञ्चाऽऽहुतीर्थजेत् ॥ ५५

मायाचर्तस्य पाशस्य सप्तवारास्तत्रापि । कर्तव्या छेदनं कुर्यात्कल्पशस्त्रेण तद्यथा ॥ ५६

ॐ हूं निवृत्तिकलापाशाय हूं फट् ॥ ५७

बन्धकार्यं च निर्वर्त्य हस्ताभ्यां च चराणुना । विसृज्य बह्वलीकृत्य घृतपूर्णं क्षुधे धरेत् ॥ ५८

द्वेदेदनुकलाश्रेण केवलशस्त्रेण भस्मसात् । कुर्यात्पञ्चाऽऽहुतीर्दिष्टा पौष्ठाङ्कुशनिवृत्तये ॥ ५९

ॐ हूं, अस्त्राय हूं फट् ॥ ६०

प्रापश्चिद्यं ततः कुर्यादस्त्राहुतिभिरष्टभिः । अथाऽऽवाह्यं विधातारं पूजयेत्सर्पयेत्तथा ॥ ६१

ततः-ॐ हां शब्दस्पर्शगन्धस्पर्शान्ग्राहण स्वाहेत्याहुतित्रयेणाधिकारमस्य समर्पयेत् ॥ ६२

दग्धनिःशेषपापस्य ब्रह्मत्रस्य पञ्चोस्तवया । वन्द्या न पुनः स्थेयं शिवाङ्गां श्रापयेदिति ॥ ६३

१ च. पुष्पे तत्राप्य, ॐ हूं नि । २ क. ह. च. 'श्रुतिपात्रैकमस्त्रम्' । ३ क. ह. च. 'भरं च निः' ।

४ क. ह. च. 'क्षेप निः' । ५ च. 'हृदा ह्रूं हां हूं, ह्रूं फट्' । ६ क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । ७ क. ह. च. 'हृदाऽऽत्मने' ।

८ क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । ९ क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । १० क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । ११ क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । १२ क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । १३ क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । १४ क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । १५ क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । १६ क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । १७ क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । १८ क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । १९ क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । २० क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । २१ क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । २२ क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । २३ क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । २४ क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । २५ क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । २६ क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । २७ क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । २८ क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । २९ क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । ३० क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । ३१ क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । ३२ क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । ३३ क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । ३४ क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । ३५ क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । ३६ क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । ३७ क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । ३८ क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । ३९ क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । ४० क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । ४१ क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । ४२ क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । ४३ क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । ४४ क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । ४५ क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । ४६ क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । ४७ क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । ४८ क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । ४९ क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । ५० क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । ५१ क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । ५२ क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । ५३ क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । ५४ क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । ५५ क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । ५६ क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । ५७ क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । ५८ क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । ५९ क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । ६० क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । ६१ क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । ६२ क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' । ६३ क. ह. च. 'हूं हां हूं, हूं फट्' ।

(प्रतिष्ठाकलासंशोधनावधिः)

शिव शर्व परमात्मन्महेश्वर महादेव सद्भावेश्वर महातेजः, भोगाधिपते पुश्र्वं प्रथमं सर्वं सर्वेति
द्वाविंशत्यद्वयानि ॥ १४

वी(वी)जभावे त्रयो मन्त्रा वामदेवः शिवः शिखा । गान्धारी च सुपुत्रा च नाड्यौ द्वौ मास्तौ तथा ॥

समानोदानामानामौ रसना पायुरिन्द्रिये । रसस्तु विषयो रूपशब्दस्पर्शरसा गुणाः ॥ १५

मण्डलं वर्तुलं तच्च पुण्डरीकाङ्कितं सितम् । स्वभावस्या प्रतिष्ठायां कारणं गरुडध्वजम् ॥ १७

प्रतिष्ठान्तर्गतं सर्वं संचिन्त्य भुवनादिकम् । सूत्रं देहेऽथ मन्त्रेण प्रविश्येनां वियोजयेत् ॥ १८

ॐ हां र्हां हां प्रतिष्ठाकलापाशाय, ॐ फट् । स्वाहान्तेनानेनैव पूरकेणाङ्कुशमुद्रया समाक-
र्षेत् । ततः, ॐ हां ह्रूं ह्रां ह्रूं प्रतिष्ठाकलापाशाय ह्रूं फटित्यनेन संहारमुद्रया कुम्भकेन
हृदयादधो नाभिसूत्रादादाय, ॐ हां ह्रूं ह्रां हां प्रतिष्ठाकलापाशाय नम इत्यनेनोद्भवमुद्रया
रैचकेन कुम्भे समारोपयेत् । ॐ हां ह्रां प्रतिष्ठाकलापाशाय नम इत्यनेनौर्ध्वपित्वा संपूज्य
स्वाहान्तेनाऽऽहुतीनां त्रयेण संनिधाय ततः—ॐ हां विष्णवे नम इति विष्णुमावाह्य संपूज्य
संतर्प्य ॥ १९

विष्णो तत्राधिकारेऽस्मिन्पुश्र्वं दीक्षयाम्यहम् । भाज्यं त्वयाऽनुकूलेन विष्णुं विज्ञापयेदिति ॥

ततो बागीश्वरौ देवीं बागीशमपि पूर्ववत् । आवाह्याभ्यर्च्य संतर्प्य शिष्यं वक्षसि दाहयेत् ॥ २१

ॐ हां हां हं फट् ॥ २२

प्रविशेदप्यनेनैव चैतन्यं विभजेत्ततः । शस्त्रेण पाञ्चसंयुक्तं ज्येष्ठयाऽङ्कुशमुद्रया ॥ २३

ॐ हां हं हां ह्रूं फट् ॥ २४

स्वाहान्तेन हृदाऽऽकृष्य तेनैव पुटितात्मना । गृहीत्वा सं नमोन्तेन निज्जात्यनि नियोजयेत् ॥ २५

ॐ हां हं होमात्मने नमः ॥ २६

पूर्वपत्तिवृत्तयोगं भावयित्वाऽज्ञवारुणया । बाधेया तदनेनैव देवीगर्भे विनिक्षिपेत् ॥ २७

ॐ हां हं हामात्मने नमः ॥ २८

देहोत्पत्तौ हृदा शेषं शिरसा ज्ञेयमा तथा । शिखया वाऽधिकाराय भोगाय कवचाधुनौ ॥ २९

तत्त्वशुद्धौ हृदा शेषं गर्भाधानाय पूर्ववत् । शिरसा पाशशैथिल्ये निष्कृत्यैवं शतं मेयेत् ॥ ३०

एवं पाशविभोगेऽपि ततः शस्त्रात्मजज्ञया । छिन्यादस्त्रेण कर्तव्या कला वीजवता यथा ॥ ३१

ॐ ह्रीं प्रतिष्ठाकलापाशाय ह्रूं फट् ॥ ३२

विष्टम्प वर्तुलीकृत्य पाशमस्त्रेण पूर्ववत् । घृतपूर्णं चूर्णे दत्त्वा कलास्त्रेणैव होमयेत् ॥ ३३

१ उ. ग. प. भोगाधिपते । २ उ. 'ध ॐ प्र' । ३ उ. 'मय, ॐ घ' । ४ उ. राजा । ५ क. घ. ग. द.
प. शितम् । ६ प. देह स्वम् । ७ क. द. क. रा । ८ क. द. क. हुं । ९ क. द. क. हा ह्रीं हां ह्रूं प्र' ।
घ. हा ह्रूं ह्रूं प्र' । १० क. द. क. हुं । ११ प. नाभौ । १२ क. द. क. हुं । १३ क. घ. ग. प. द. क. हां प्र' ।
१४ क. घ. ग. द. क. हां । १५ क. उ. ग. द. क. नाभौ । १६ क. द. क. हा ह्रीं हां । १७ क. द. क.
ह हां ह्रूं फट् । १८ घ. हां । १९ उ. 'ह्रीं वाऽन्तर्गता' । २० क. द. क. ह हां । २१ क. द. 'नष्टतर्पण' । २२ घ.
देवी मे । २३ क. उ. ग. द. क. ज्ञाने । २४ क. द. क. 'वा । नमः' । २५ ग. 'वा । नमः' । २६ क. क.
प. नमः । २७ क. द. क. ह्रीं । २८ द. क. ह्रूं । २९ क. घ. द. क. ध्वे ।

- पूर्ववत्पितृसंयोगं भावयित्वोद्भवारूपया । हस्तं पुटात्मधीनेन देवीगर्भे नियोजयेत् ॥ १२
- देहोत्पत्तौ हृदा पञ्च शिरसा जन्मदेतवे । शिखर्या वाऽधिकाराय भोगाय कवचाणुना ॥ १३
- लयाय शस्त्रमन्त्रेण स्रोतःशुद्धौ शिवेन च । तत्त्वशुद्धौ हृदा खेवं गर्भाधानादि पूर्ववत् ॥ १४
- वर्मणा पाशशैथिल्यं निष्कृत्यैवं शवं येजेत् । मलशक्तिविरोधाने शस्त्रेणाऽऽहुतिपञ्चकम् ॥ १५
- एवं पाशविभोगेऽपि ततः सप्तास्त्रजम्भा । छिन्द्यादस्त्रेण कर्तव्या पाशान्वीजवता यथा ॥ १६
- ॐ ह्रीं शान्तिकलापाश्चाय ह्रीं, हूं फट् ॥ १७
- विद्युज्य वर्तुलीकृत्य पाशमस्त्रेण पूर्ववत् । घृतपूर्णे घुबे दध्वा कलास्त्रेणैव होमयेत् ॥ १८
- अस्त्रेण लघुपात्यञ्च पाशाङ्कुशनिवृत्तये । प्रायश्चित्तनिषेधाय दद्यादष्टाऽऽहुतीरथ ॥ १९
- ॐ ह्रीं, अस्त्राय हूं फट् ॥ २०
- हृदेश्वरं समावाह्य कृत्वा पूजनवर्षणे । विदधीत विधानेन तस्मै शुल्कसमर्पणम् ॥ २१
- ॐ हामीश्वर बुद्ध्यङ्कारौ शुक्लं गृहाण स्वाहा ॥ २२
- निःशेषदग्धपाशस्य पशोरस्येश्वर त्वया । न स्वर्थं बन्धकत्वेन शिवाज्ञां श्रावयेदिति ॥ २३
- विद्युजेदीश्वरं देवं रौद्रात्मानं नियोजयेत् । ईक्षधन्द्रमित्राऽऽत्मानं विधिनाऽऽत्मनि योजयेत् ॥ २४
- सूत्रे संयोजयेदेवं शुद्धयोद्भवमुद्रया । दद्यान्मूलेन शिष्यस्य शिरस्यमूर्तेर्विन्दुकम् ॥ २५
- विद्युज्य पितरौ ब्रह्मेऽपूजितौ कुसुमादिभिः । दद्यात्पूर्णां विद्यालङ्का निःशेषविधिपूर्णीम् ॥ २६
- अस्यामपि विधातव्यं पूर्ववत्तदनादिकम् । स्ववीजं तु विष्टेयः स्याच्छुद्धिः शान्तेरपीदृशा ॥ २७

इत्यार्यदे महापुराणे निर्माणदीक्षायां शान्तिशोभनं नाम सप्ताध्यातितमोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तषट्काः—२७१२

अथोद्गाहीतितमोऽध्यायः ।

निर्माणदीक्षाशेषविधिः ।

ईश्वर उवाच—

- संयानं शान्त्यतीतायाः शान्त्या सार्धं विमुद्रया । कुर्वीत पूर्ववच्च न तत्पूर्वणादि तद्यथा ॥ १
- ॐ ह्रीं ह्रीं ह्रीं हामिति संधानानि ॥ २
- चमौ शक्तिविधौ तच्चे मुक्ताहंकारादिकम् । दीपकं सौचिकं चैव शौचकं चोर्ध्वगामि च ॥ ३
- व्योमरूपमनापं च स्यादनाश्रितमष्टकम् । ॐकारपदीशोने-मध्वो वर्णाथ पोदण ॥ ४
- अकारादिविसर्गान्ता चीनेन देहकारकौ । कुड्य शस्त्रिनी नैऋती देवदत्तधर्मनयौ ॥ ५
- +माकर्तौ स्पर्शनं धोत्रमिन्द्रिये विषयो नभः । शन्दो गुणोऽस्यावस्था तु तुर्यावीता तु पञ्चमी ॥

+ १८५००० चार्धं गदितं क. द. च. पुस्तकेषु ।

(निर्वाणदीक्षावेपनिधिः)

- १: सदाशिवो देव इति तन्त्रादिसंनयम् । संचिन्त्य शान्त्यतीतारूपं विदध्यात्तादनादिकम् ॥
 लापाश्रे समाताड्य फटन्तेन विभिय च । प्रविश्यान्तर्नमोन्तेन फटन्तेन विगोजयेत् ॥ ८
- २: स्वाहृतसंपुटीभूतं स्वाहान्तं श्रेणिमुद्रया । प्रकेण समाकृष्य पाशं मस्तकमूवतः ॥ ९
- ३: ममेकेन समादाय रेचकनोज्ञवारुण्या । हृत्संघेनमोन्तेन वंदिं कुण्डे निवेशयेत् ॥ १०
- ४: स्याः पूजादिकं सर्वं निवृत्तेरिव साधयेत् । सदाशिवं समावाह्य पूजयित्वा प्रतर्प्य च ॥ ११
- ५: दाऽऽख्यातेऽधिकारेऽस्मिन्मुहुं दीक्षयाम्यहम् । याव्यं त्वयाऽनुकूलेन भक्त्या विज्ञापयेदिति
 ज्ञोरावाहनं पूजां कृत्वा तर्पणसंनिधी । हृत्संपुटात्मवीजेन शिष्यं वक्षसि वाटयेत् ॥ १२
- ६: हां हूं ह्रीं फट् ॥ १३
- ७: विषय चाप्यनेनैव चैतन्यं विभजेत्ततः । शस्त्रेण पाशसंपुक्तं ज्येष्ठयाऽह्मकुशमुद्रया ॥ १४
- ८: हां हां, हूं फट् ॥ १५
- ९: ताहन्तेन तदाकृष्य तेनैव पुटितात्मना । गृहीत्वा तं नमोन्तेन निनात्मनि नियोजयेत् ॥ १७
- १०: हां हूं ह्रीमात्मने नमः ॥ १८
- ११: ईश्वरिपदसंयोगं भाषयित्वाऽज्ञवारुण्या । धामया तदनेनैव देव्या गर्भे नियोजयेत् ॥ १९
- १२: भीषानादिकं सर्वं पूर्वोक्तविधिनाऽऽचरेत् । मूलेन पाशसौधिल्ये विष्कृत्यैव शतं जपेत् ॥ २०
- १३: लक्ष्मिबिरोधाने पाशानां च विगोजने । पञ्च पञ्चाऽऽहुतीर्दिशदायुधेन यथा पुरा ॥ २१
- १४: शानायुधमन्त्रेण सप्तवाराभिजप्तया । छिन्त्यादस्त्रेण कर्तार्या कलावीजपुजा यथा ॥ २२
- १५: हां शान्त्यतीतकलापाशाय हूं, हूं फट् ॥ २३
- १६: इष्टय्य वर्तुलीकृत्य पाशानस्त्रेण पूर्ववत् । घृतपूर्णे खेव दत्त्वा कलास्त्रेणैव होमयेत् ॥ २४
- १७: स्त्रेण जुहुयात्पञ्च पाशाह्मकुशनिवृचये । श्रायश्चित्तनिषेधार्थं दद्यादष्टाऽऽहुतीस्ततः ॥ २५
- १८: दाशिवं हृदाऽऽवाह्य कृत्वा पूजनतर्पणे । पूर्वोक्तविधिना कुर्वादिभिकारसमर्पणम् ॥ २६
- १९: हां सदाशिवं मनोविन्दुं शुक्लं गृहण्य स्वाहा ॥ २७
- २०: नैःशेषदग्धपाशस्य पञ्चोरस्य सदाशिव । वन्धाय न त्वया स्थेयं शिवाज्ञां आवयेदिति ॥ २८
- २१: स्त्रेण जुहुयात्पूर्णां विसृजेत् सदाशिवम् । ततो विभुदमात्मानं शरच्चन्द्रमिवोदितम् ॥ २९
- २२: गृह्यमुद्रया रौद्र्या संयोग्य गुरुशर्मणि । कुर्वीत शिष्यदेहस्थमुद्रेत्योद्भवमुद्रया ॥ ३०
- २३: प्रादाप्यायनयास्य मर्तकेऽर्घ्याम्बुविन्दुकम् । क्षमयित्वा महामहत्त्वा पितरौ विमृजेत्तथा ॥
- २४: वेदितौ शिष्यदीक्षायै यन्मया पितरौ युवाम् । कारुण्यान्मोक्ष(च)यित्वा तद्वज्रं स्वं स्थानमात्मनः
 श्रेयामप्रविवर्तयार्थं दोषशक्तिस्वरूपिणीम् । शिष्यां छिन्त्याच्छिदास्त्रेण शिष्यस्य चतुर्हस्तलाम्
 २५: हां शिष्यायै हूं फट्, ओमस्तथा हूं फट् ॥ ३४

१ क. द. च. 'तया वि' । २ क. द. च. 'न विरो' । ३ क. द. च. 'शानमुद्रया' । ४ क. द. च. 'कनान्ताड्य' । ५ क. द. च. 'मुद्रा' । ६ क. द. च. 'चिद्वि' । ७ क. द. च. 'ह्रीं' । ८ क. द. च. 'ह्रीं' । ९ क. द. च. 'ह्रीं' । १० क. द. च. 'ह्रीं' । ११ क. द. च. 'ह्रीं' । १२ क. द. च. 'ह्रीं' । १३ क. द. च. 'ह्रीं' । १४ क. द. च. 'ह्रीं' । १५ क. द. च. 'ह्रीं' । १६ क. द. च. 'ह्रीं' । १७ क. द. च. 'ह्रीं' । १८ क. द. च. 'ह्रीं' । १९ क. द. च. 'ह्रीं' । २० क. द. च. 'ह्रीं' । २१ क. द. च. 'ह्रीं' । २२ क. द. च. 'ह्रीं' । २३ क. द. च. 'ह्रीं' । २४ क. द. च. 'ह्रीं' । २५ क. द. च. 'ह्रीं' । २६ क. द. च. 'ह्रीं' । २७ क. द. च. 'ह्रीं' । २८ क. द. च. 'ह्रीं' । २९ क. द. च. 'ह्रीं' । ३० क. द. च. 'ह्रीं' । ३१ क. द. च. 'ह्रीं' । ३२ क. द. च. 'ह्रीं' । ३३ क. द. च. 'ह्रीं' । ३४ क. द. च. 'ह्रीं' ।

शुचि तां वृत्तपूर्णायां गोविन्दोलकमध्यगाम् । संविधायास्त्रमन्त्रेण हृंफटन्वेन होमयेत् ॥ ३६
 ॐ हौं हं, अस्त्रायें हं फट् ॥ ३७
 प्रक्षाल्य सुक्षुब्धौ शिष्यं संस्त्राप्याऽऽत्म्य च स्वयम् । योर्जनितास्थमात्मानं शस्त्रमन्त्रेण ताडयेत्
 चियोग्याऽऽकृष्य संपूज्य पूर्ववद्वादशान्ततः । आत्मीयहृदयाम्भोनकारिणिकायां निवेशयेत् ॥ ३८
 पूरितं क्षुब्धमाज्येन विहिनाघोमुखक्षुचा । निलोक्तविधिनाऽऽदाय शङ्खसंनिभमुद्रया ॥ ३९
 प्रक्षारितशिरोप्रीवो नादोच्चारानुसारतः । सप्तदंष्ट्रिः स्थिरश्चान्तः परभावसमन्वितः ॥ ४०
 कुम्भमण्डलवद्विभ्यः शिष्यादपि निजात्मनः । गृहीत्वा पद्विधाध्वानं ध्रु(सु)गग्रे माणनादिका
 संचिन्त्य विन्दुवद्भात्वा क्रमशः सप्तथा यथा । मयं प्राणसंयोगस्वरूपनपरं ततः ॥ ४१
 हृदयादिकपोच्चारविष्टं मर्चैःसंस्कृतम् । सुपुष्पाजुगलं नैदस्वरूपं तु तृतीयकम् ॥ ४२
 सप्तमे कारणत्यागात्मशान्तविस्वरं लयः । शक्तिनादोर्ध्वसंचारस्तच्छक्तिं विस्वरं प्रतम् ॥ ४३
 प्राणस्य निखिलस्यापि शक्तिमेषवर्जितम् । तत्कालविस्वरं पष्ठं श्रवत्यतीतं च सप्तकम् ॥ ४४
 तदेतद्योजनस्थानं विस्वरं तत्त्वसंस्कृतम् । पूरकं कुम्भकं कृत्वा व्यादाय वदनं मनाह् ॥ ४५
 शनैरुदीरयन्मुलं कृत्वा शिष्यात्प्रेनो लयम् । हकारे तडित्कारे पञ्चप्राणरूपिणि ॥ ४६
 लकारं परतो नाभेर्धितस्ति व्याप्य संस्थितम् । ततः परमकारस्तु हृदयाच्चतुरङ्गुलम् ॥ ४७
 ॐ कौरवार्चकं विष्णोस्तथोऽष्टाङ्गुलैकेष्टकम् । चतुरङ्गुलवालस्यं मकारं वद्वधाचकम् ॥ ४८
 तद्वल्ललाटमध्यस्थं विन्दुमीश्वरवाचकम् । नादं सदाशिवं देवं ब्रह्मरन्ध्रावसानकम् ॥ ४९
 शक्तिं च ब्रह्मरन्ध्रस्थां त्यजन्नित्यभनूक्रमात् । दिव्यं पिपीलिकास्पर्शं तस्मिन्नेवानुभूय च ॥ ५०
 द्वादशान्ते परे तत्त्वे परमानन्दलक्षणम् । भावयन्त्ये मनोतीते शिवे नित्यगुणोदये ॥ ५१
 विलीयमानमेतस्मिन्निष्कृष्यात्मानं विभावयेत् । त्रिमुञ्जसर्पिषो पारां ज्वालान्तेऽपि परे शिवेऽपि
 योजनिकास्थिरत्वाय र्थापहन्तश्चिवाणुना । दशधा पूर्णं विधानेन गुणापादनमाचरेत् ॥ ५२
 ॐ हामात्मने सर्वज्ञो भव स्वाहा । ॐ हामात्मने परितो भव स्वार्हा । ॐ हारूमात्मनेऽनादि-
 योधो भव स्वाहा । ॐ हामात्मने स्वतन्त्रो भव स्वाहा । ॐ हामात्मनःसुखशक्तिर्भव स्वाहा ।
 ॐ हः, आत्मनेऽनन्तशक्तिर्भव स्वाहा ॥ ५३
 इत्थं पदगुणमात्मानं गृहीत्वा परमाक्षरात् । विधिना भावनोपेतः शिष्यदेहे नियोजयेत् ॥ ५४
 तीत्राणुशक्तिसंभावनितभ्रमशान्तये । शिष्यमूर्धनि विन्यस्येदं ध्यादमृतचिन्तकम् ॥ ५५

(एकतत्त्वदीक्षाविधिमपेक्षादिविधौ)

प्रणमरूपेशकुम्भादीभिश्चिन्नादक्षिणमण्डले । सौम्यवक्त्रं व्यवस्थाप्य शिष्यं दाक्षिणमात्मनः ॥ ५८
 त्वयैवानुगृहीतोऽयं मूर्तिप्रास्थाय मामकीम् । देवे वदौ गुरौ तस्माद्भक्तिं चाप्यस्य वर्धय ॥ ५९
 इति विज्ञाप्य देवेशं प्रणम्य च गुरुः स्वयम् । श्रेयस्तन्नास्तिवति तूपादाश्रितं शिष्यमादरात् ६०
 ततः परमया भक्त्या दत्त्वा देवेऽष्टपुणिकाम् । पुत्रकं शिवकुम्भेन संस्त्राप्य विसृजेन्मत्तम् ॥ ६१

इत्यादिमहापुराण आग्नेवे निर्वाणदीक्षारूपेण नामाष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—२७७२

अग्निचोदनवसितमोऽध्यायः ।

एकतत्त्वदीक्षाविधिः ।

ईश्वर उवाच—

अथैकतात्त्विकी दीक्षा लघुत्वाद्युपदिश्यते । सूत्रबन्धादि कुर्वीत यथायोगं निर्जोषुना ॥ १
 कालाग्न्यादिशिबान्तानि तत्त्वानि परिभावयेत् । समतत्त्वे समग्राणि सूत्रे षण्णिगणानिव ॥ २
 आपाद्य शिवतत्त्वौदि गर्भाधानादि पूर्ववत् । सूत्रेण किं तु कुर्वीत सर्वशुक्लसमर्पणम् ॥ ३
 प्रहृष्टीत ततः पूर्णो तत्त्वग्रातोऽपगर्भिताम् । एकैवैव यथा शिष्यो निर्वाणमधिगच्छति ॥ ४
 योमनायै शिवे चान्यां स्थिरत्वापादनाय च । दत्त्वा पूर्णं प्रकुर्वीत शिवकुम्भाभिषेचनम् ॥ ५

इत्यादिमहापुराण आग्नेव एकतत्त्वदीक्षाविधिः रूपेण अग्निचोदनवसितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—२७७६

अथ वसितमोऽध्यायः ।

अभिषेकादिविधिकयनम् ।

ईश्वर उवाच—

शिवममर्च्याभिषेकं कुर्याच्छिष्यादिके श्रिये । कुम्भानीशादिकाग्रासु ऋषशो नव विन्यसेत् ॥ १
 तेषु क्षारोदं क्षीरोदं दध्युदं घृतसागरम् । इक्षुकादम्बरीस्त्रावुपस्तृप्तानष्ट सागरान् ॥ २
 निवेशयेद्यथासंख्यमष्टौ विद्येश्वरानथ । एकं शिलण्डिनं रुद्रं श्रीकण्ठं तु द्वितीयकम् ॥ ३
 त्रिमूर्तिमेकवद्राक्षमेकनेत्रं शिवोच्चमम् । सप्तमं सूक्ष्मनामानयनन्तं रुद्रपट्टमम् ॥ ४
 मध्ये शिवं समुद्रं च शिवमध्रं च निन्यसेत् । यागालयान्दिगीशस्य रचिते स्नानमण्डपे ॥ ५
 कुर्यात्करदयायामां वेदीमष्टाल्लुलोच्छ्रिताम् । श्रीपर्णाद्यासने तत्र विन्यस्यानन्तर्भासनम् ॥ ६
 शिष्यं निवेश्य पूर्वाक्षं सकलीकृत्य पूजयेत् । काञ्चिकौदनमृद्भस्मदर्वागोषपगोलकैः ॥ ७
 सिद्धार्थदाधितोयैश्च कुर्यान्निर्मन्थनं ततः । क्षारोदानुक्रमेणैव हृदा विद्येशेश्वरैः ॥ ८
 कलशैः स्तूपपेच्छिष्यं सुधापात्रेण वाऽन्वितम् । परिषाप्य सिते वस्त्रे निवेश्य शिवदक्षिणे ॥ ९

१ क. द. च. 'किं नाश्वर' । २ घ. 'ज्ञानना' । ३ घ. 'त्त्वानि न' । ४ क. घ. ग. द. च. 'विषय' ।

५ घ. ग. घ. 'मूर्ते' । ६ घ. द. 'न भूम्ना' । ७ घ. घ. 'वाशिष्ठे' । ८ घ. द. 'नानव' । ९ घ. घ. 'मैष' ।

१० घ. द. घ. 'तः' । ११ घ. 'अमर्ष' ।

चुचि तां घृतपूर्णायां गोविन्दोलकमध्यगाम् । संविधायास्त्रयत्रेणै हृण्टन्तेन होमयेत् ॥ ३९
 ॐ हौं हैः, अस्त्रायै हुं फट् ॥ ४०
 प्रक्षाल्य चुक्चुनौ शिष्यं संस्त्राप्याऽऽचम्य च स्वयम् । योजनिकास्थमात्मानं शस्त्रयत्रेण तादयेत्
 वियोज्याऽऽकृष्य संपूज्य पूर्ववद्वादशान्ततः । आत्मीयहृदयाम्बोजकणिकायां निवेशयेत् ॥ ४१
 पूरितं क्षुवमाज्येन विहिनाधोमुखं लुचा । नित्योक्तविधिनाऽऽदाय शङ्खसंनिभमुद्रया ॥ ४२
 प्रसारितशिरोघ्रीवो नादोचारानुसारतः । समर्प्यैः स्थिरश्चान्तः परभावसमन्वितः ॥ ४३
 कुम्भमण्डलवद्विभ्यः शिष्यादपि निजात्मनः । गृहीत्वां पद्विधाध्वानं श्रु(सु)गग्रे प्राणनादिकम्
 संचिन्त्य विन्दुवज्र्यात्वा क्रमशः सप्तथा यथा । मयं प्राणसंयोगस्वरूपमपरं ततः ॥ ४४
 हृदयादिकमोचारविष्टं मर्त्यसंज्ञकम् ॥ सुपुत्रानुगतं नोदस्वरूपं तु तृतीयकम् ॥ ४५
 सप्तमे कारणत्यागात्प्रशान्तविस्वरं लयः । शक्तिनादोर्ध्वसंचारस्त्वच्छक्ति विस्वरं मतम् ॥ ४६
 प्राणस्य निखिलस्यापि शक्तिमपेक्षजनितम् । तत्कालविस्वरं पठं शक्यतीति च सप्तकम् ॥ ४७
 तदेतद्योजनस्थानं विस्वरं तत्त्वसंज्ञकम् । पूरकं कुम्भकं कृत्वा व्यादाय वदनं मनाह् ॥ ४८
 शनैवदीप्यन्मूलं कृत्वा शिष्यात्पेनो लपम् । इकारे तद्विदाकारे षडध्वप्राणरूपिणि ॥ ४९
 उकारं परतो नाभेर्विर्तास्ति व्याप्य संस्थितम् । ततः परमकारस्तु हृदयाच्चतुरङ्गुलम् ॥ ५०
 ॐ कौंरवार्धकं विष्णोस्ततोऽष्टाङ्गुलैरेष्टकम् । चतुरङ्गुलवालस्यं मकारं रुद्रयाचकम् ॥ ५१
 तद्वल्ललाटमध्यस्थं विन्दुमीश्रवाचकम् । नादं सदाशिवं देवं ब्रह्मरन्ध्रावसानकम् ॥ ५२
 शक्तिं च ब्रह्मरन्ध्रस्थां त्वजमित्यमनुकृपात् । दिव्यं पिपीलिकास्पर्शं तस्मिन्नेवानुभूय च ॥ ५३
 द्वादशान्ते परे तस्मै परमानन्दलक्षणे । भावयन्त्ये मनोतीति शिवे नित्यगुणोदये ॥ ५४
 विन्दुयमार्गमेतस्मिन्शिष्यात्मानं विभावयेत् । विमुग्धस्सर्पिषो धारां ज्वालान्तेऽपि परे शिवे ॥ ५५
 योजनिकास्थिरत्वाय र्वापटन्तश्चिवाणुना । दत्त्वा पूर्णां विधानेन गुणापादनमाचरेत् ॥ ५६
 ॐ हामात्मने सर्वज्ञो भव स्वाहा । ॐ हामात्मने परिव्रजो भव स्वार्हो । ॐ ह्रूमात्मनेऽन्तर्नि-
 योषो भव स्वाहा । ॐ ह्रीमात्मने स्वतन्त्रो भव स्वाहा । ॐ ह्रीमात्मजलुप्तशक्तिर्भव स्वाहा ।
 ॐ हः, आत्मनेऽनन्तशक्तिर्भव स्वाहा ॥ ५७

इत्थं षड्गुणमात्मानं गृहीत्वा परमाक्षरात् । विधिना भावनोपेतः शिष्यदेहे नियोजयेत् ॥ ५८
 तीम्राणुशक्तिसंपादननिबध्नमशान्तये । शिष्यमूर्धनि विभ्यस्येदेर्ध्यादमृतविन्दुकम् ॥ ५९

* एतदर्थे—“ पूरकं कुम्भकं कृत्वा व्यादाय वदनं मनाह् । ” इत्यर्थमापेक्षं च, पुस्तके ।

१ अ. ग. 'विन्दोऽम्' । २ अ. 'च हृदय' । ३ अ. क. ग. हं । ४ अ. 'च ह' । ५ अ. ह. व. 'जनी-
 धमा' । ६ अ. व. अ. '७२' । ७ अ. क. व. 'तं पुनः' । ८ अ. क. ह. अ. 'चतुःश' । ९ अ. ग. अ. 'तद्विधिना' ।
 १० अ. ह. अ. 'रेश ग द्विपाऽऽचम्य' । ११ अ. क. अ. 'विष्णु' । १२ अ. क. अ. 'मत्त विधौ व्यादा' । १३ अ.
 क. अ. 'योग र' । १४ अ. क. अ. 'प्रकट' । १५ अ. नाद र' । १६ अ. क. ग. ह. अ. 'विपुल र' । १७ अ. क.
 ग. ह. अ. 'विपुल' । १८ अ. क. ग. ह. अ. 'विपुल र' । १९ अ. क. अ. 'न तु मनुज' । २० अ. 'जनास्था' ।
 २१ अ. क. ग. ह. अ. 'विपुल' । २२ अ. क. ग. ह. अ. 'ल्लमा र' । २३ अ. अ. 'आ र' । २४ अ. 'वयो र' ।
 २५ अ. 'हृदय' । २६ अ. क. अ. 'अवे र' । २७ अ. क. अ. 'जनास्थि' । २८ अ. 'ह' । २९ अ. 'होमा' । ३० अ. क. ह. क.
 'होमा' । ३१ अ. क. अ. 'होमा र' । ३२ अ. ग. 'होमा' ।

(एकतत्त्वदीक्षाविधयेकादिविधी)

प्रणमयेत्तु कुम्भादीन्निश्चादक्षिणमण्डले । सौम्यवस्त्रं व्यवस्थाप्य शिष्यं दक्षिणमात्पनः ॥ ६८
 त्वयैवानुगृहीतोऽयं मूर्तिमास्थाय मामकीम् । देवे वक्षौ मुरौ वस्त्राच्छर्त्तुं चाप्यस्य वर्षय ॥ ४९
 इति विज्ञाप्य देवेशं प्रणम्य च मुरुः स्वयम् । श्रेयस्तवास्त्विति ब्रूयादाक्षिपं शिष्यमादरात् ६०
 ततः परमया भक्त्या दत्त्वा देवेऽष्टपुष्पिकाम् । पुत्रकं शिवकुम्भेन संस्थाप्य विसृजेन्मनसम् ॥ ६१

इत्यादिमहापुराण आग्नेये निर्वाणदीक्षाकथन नामाष्टादशतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—२७७१

अग्नेद्योवनवतितमोऽध्यायः ।

एकतत्त्वदीक्षाविधिः ।

ईश्वर उवाच—

अयैकतात्त्विकी दीक्षा लघुत्याहुपदिश्यते । सूत्रव्यादि कुर्वीत यथायोगं निजोष्ठना ॥ १
 कालाग्न्यादिशिवान्तानि तत्त्वानि परिभाषयेत् । समतस्त्वे समग्राणि सूत्रे मणिगणानिव ॥ २
 आयाग्य शिवतत्त्वादि गर्भाधानादि पूर्ववत् । मूलेन किं तु कुर्वीत सर्वगुल्फतपर्यणम् ॥ ३
 मन्दीत ततः पूर्णा तत्त्वव्रातोपगर्भिताम् । एकयैव यया शिष्यो निर्वाणमधिगच्छति ॥ ४
 योजनयै शिवे चान्यां स्थिरत्वापादनाय च । दत्त्वा पूर्णां मकुर्वीत शिवकुम्भाभिषेचनम् ॥ ५

इत्यादिमहापुराण आग्नेय एकतत्त्वदीक्षाविधिकथन नामेकदशतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—२७७८

अथ नवतितमोऽध्यायः ।

अभिषेकादिभिविकथनम् ।

ईश्वर उवाच—

शिवमभ्यर्च्यभिषेकं कुर्याच्छिष्यादिके श्रिये । कुम्भानीशादिकाप्रासु क्रमशो नव विन्यसेत् ॥
 तेषु सारोदं क्षीरोदं दध्युदं घृतसागरम् । इक्षुकादम्बरीस्वादुमस्तुदानश्च सगरान् ॥
 निवेशयेद्यथासंख्यमष्टौ विधेश्वरानथ । एकं शिष्याण्डिनं रुद्रं श्रीकण्ठं तु द्वितीयकम् ॥
 त्रिभूतिमेकस्त्राक्षमेकनेत्रं शिवोत्तमम् । सप्तमं सूक्ष्मनामानपनन्तं रुद्रमष्टमम् ॥
 मध्ये शिवं सप्तमं च शिवमन्नं च विन्यसेत् । यागालयान्दिगीशस्य रचिते स्नानमण्डपे ॥
 कुर्यात्करद्वयायामां वेदीमष्टाङ्गलोच्छिन्नाम् । श्रीपर्णाद्यासने तत्र विन्यस्यानन्तर्भासनम् ॥
 शिष्यं निवेश्य पूर्वास्यं सकलीकृत्य पूजयेत् । काञ्चिकौदनमुद्गस्पृष्टार्चगोमयगोष्ठकैः ॥
 सिद्धार्थदधितोयैश्च कुर्यान्निर्मन्यन्तं ततः । सारोदानुक्रमेणाथ हृदा विधेर्गणेशम्बरैः ॥
 कलशैः स्त्रपपेच्छिष्यं सुभाधारणयाऽन्वितम् । परिपाप्य शिवे नस्ते निवेश्य शिवदक्षिणे ॥ ९

१ क. द. च. 'किं नप्यास्य' । २ घ. 'जालना' । ३ घ. 'त्वामि न' । ४ क. ख. द. इ. च. 'विषय' ।

५ घ. द. घ. 'मूर्तिम्' । ६ घ. द. 'न वृक्षा' । ७ घ. द. 'याद्विरीड' । ८ घ. इ. 'जानकम्' । ९ घ. ग. 'मेषन' ।

१० क. द. च. 'तः' । धीरो' । ११ च. 'उमनरे' ।

पूर्वोदितासने शिष्यं पुनः पूर्ववदर्वयेत् । उष्णीषं योगपटं च मुकुटं कर्तरीं पटीम् ॥ १
 अक्षमालां पुस्तकादि शिविकाचषिकास्कम् । दीप्ताग्न्याख्याप्रतिष्ठायां ज्ञात्वाऽद्यमभूति त्वया ।
 सुपरीक्ष्य विधातव्यमाज्ञां संथावपेदिति । अभिवाद्य ततः शिष्यं मणिपत्य महेश्वरम् ॥ २
 विघ्नज्वालापनोदार्थं कुर्याद्विघ्नार्पणं यथा । अभिषेकार्यमादिष्टस्त्वयाऽहं गुरुभूतिना ॥ ३
 संहितापारगः सोऽयमभिषिक्तो यथा शिव । वृत्तये मन्त्रचक्रस्य पञ्च यथाऽऽहुतीर्यजेत् ॥ ४
 दयात्पुर्णां ततः शिष्यं स्थापयेन्निजदक्षिणे । शिष्यदक्षिणपाणिस्था अहुष्टायक्षुलीः क्रमात् ॥ ५
 लान्छयेदुपवद्धाय दग्धदर्भाग्रशम्बरैः । कुसुमानि करे दत्त्वा प्रणामं कारयेदमुम् ॥ ६
 कुम्भेऽनले शिवे स्वस्मिस्ततस्तत्कृत्यमाविशेत् । अनुग्राह्यास्तवया शिष्याः शास्त्रेण सुपरीक्षिता
 भूपवमानवादीनामभिषेकादभीप्सितम् । ॐ श्रीं श्रीं पञ्च हूं फटित्यस्त्रारानाभिषेकतः ॥ ७

हत्वाग्नेवे महापुराणेऽभिषेकादिविधिरुच्यते नाम स्मृतितमोऽध्यायः ॥ १० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यष्टाः—२७९६

अभिषेकस्मृतितमोऽध्यायः ।

अभिषिक्तेन कर्तव्यस्य तत्तदेवतापूजनस्य विधिः ।

ईश्वर उवाच—

अभिषिक्तः शिवं दिग्गुं पूजयेद्भास्करादिकान् । ऋक्षभेद्यादिनिर्घोषैः स्नापयेत्पञ्चगव्यकैः ॥ १
 +यो देवान्देवलोकां स याति स्वं कुलमुद्धरन् । वर्षकोटिसहस्रेषु यत्पापं समुपाजितम् ॥ २
 घृताभ्यङ्गेन देवानां भस्मी भवति पावके । आदकेन घृताद्यैश्च देवान्स्नाप्य सुरो भवेत् ॥ ३
 चन्दनेनानुलिप्साथ गन्धायैः पूजयेत्तथा । अल्पायासेन स्तुतिभिः स्तुता देवास्तु सर्वदा ॥ ४
 अतीतानागतज्ञानमन्त्रभीमुक्तिमुक्तिदाः । गृहीत्वा मन्त्रसूक्ष्माणं हृते द्वाभ्यां शुभाशुभम् ॥ ५
 त्रिभिर्जीवो मूलधातुश्चतुर्भ्रवांस्त्राणादिधीः । पञ्चादौ भूततत्त्वादि श्रेषे चैवं जयादिकम् ॥ ६
 एकत्रिकींतित्रिकान्ते पदे द्विषेमकान्तके । अशुभं मध्यमं मध्येष्विन्द्रक्षिपु वृषः शुभः ॥ ७
 सङ्ख्यार्द्धन्दे जीवितार्द्धं यमोऽन्ददसहा ध्रुवम् । सूर्येभास्येश्वरगर्गाश्रीविष्णुमन्त्रैर्लिखेत्कजे ॥ ८
 कठिन्या जप्तया र्मुष्टिं गोमूत्राकृतिरेक्षया । आरभ्यैकं त्रिकं यावन्नित्युक्तावसानकम् ॥ ९
 पर्वश्रीममरुद्गीजैश्चतुःपष्टिपदे तथा । अक्षार्णो पातनात्स्पर्शाद्रिषणादौ शुभादिकम् ॥ १०
 एकत्रिकादिमारभ्य अन्ते चाष्टत्रिकं तैथा । ध्वजाया याः समा हीना त्रिपदाः शोभनादिदाः ॥

* इदमर्थं क. द. च. पुस्तकेषु नास्ति । + इदमर्थं क. द. च. पुस्तकेषु नास्ति ।

१ य. मूर्ध् । २ य. पटीम् । ३ ख. द. पुष्पा । ४ य. 'पञ्च त्वया' । ५ य. द. च. 'देवपरायण दामय-
 मांश्वरैः' । ६ य. ॐ श्रीं पञ्चतु क' । ७ य. 'मुषरित' । ८ क. ख. ग. द. च. 'जयस्तवा' । ९ क.
 द. य. 'दुर्बुद्धयो' । १० य. 'यात्रिभिः' । ११ क. द. च. 'दे इदमर्थ' । १२ य. 'पदवा' । १३ क. द. च.
 'ये एते केन्द्रिण' । १४ य. 'ये स्वे केन्द्रिण' । १५ य. 'इते जी' । १६ य. 'मद मयोऽन्द' । १७ क. द. च. 'सुष्टो-
 ण' । १८ क. य. ग. द. च. 'शुभाह' । १९ क. द. च. 'इत्येतान्मर्दयेत्' । २० य. 'जी पते' । २१ य. 'त्रिपदा' ।
 क. द. च. 'दिताः' । २२ ।

(संक्षेपेण प्रतिष्ठाविधिः)

आईपल्लवितैः कार्यैः षोडशस्वरपूर्वैः । आर्यैस्तैः सस्वरैः कार्यैस्त्रिपुरानामर्धैश्चक्रैः ॥ १२

होवीनाः मणवाद्याः सुर्नमोन्ता यत्र पूजने । मन्त्रा विंशतिसाहस्राः श्रुतं पेष्यधिकं ततः ॥ १३

आर्द्रामन्त्राः सस्वरत्याश्रण्डिकायास्तथैव च । तथा गौर्याश्च दुर्गाया आर्द्रामन्त्राः श्रियस्तथा
तथा सौमन्त्राः मूर्धस्य आर्द्रामन्त्राः शिवस्य च । आर्द्रामन्त्रा गणेशस्य आमन्त्राश्च तथा हरेः ॥ १५

शतार्धकाधिकैः कार्यैस्तथा षोडशभिः स्वरैः । कार्यैस्तैः सस्वरैराद्यैः कान्तैर्मन्त्रास्तथाऽस्तिलाः

स्वीशदेवीविष्णूनां सार्वभौदेवेन्द्रवर्तनात् । शैवैर्वयं षष्ट्यधिकं प्रत्येकं मण्डलं क्रमात् ॥ १७

अभिषिक्तो जपेद्ध्यापेच्छिज्ज्वादीन्दीप्तयेद्गुरुः ॥ १८

इत्यादिमहापुराण आग्नेयेऽग्निरेकैव कर्त्तव्यस्त तत्संस्कारपूजनस्य विधिद्वयं नापेक्ष्यदक्षितमोऽप्याद्यः ॥ ११ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—२८१४

अथ दिग्दक्षितमोऽप्याद्यः ।

संक्षेपेण प्रतिष्ठाविधिः ।

ईश्वर उवाच—

मतिष्ठां संप्रवक्ष्यामि कपात्संक्षेपतो मुह । पीठं शक्तिं चित्रो लिङ्गं तथोगः सा शिनाणुपिः ॥ १

मतिष्ठायाः पञ्च भेदास्तेषां कथं वदामि ते । यत्र ब्रह्मशिलायोगः सा मतिष्ठा विशेषतः ॥ २

स्थापनं तु यथायोगं पीठ एव निवेशनम् । मतिष्ठा भिन्नपीठस्य स्थितस्थापनमुच्यते ॥ ३

उत्थापनं च सा मोक्षा लिङ्गोद्धारपुरःसरा । यस्यां तु लिङ्गपारोष्य संस्कारः क्रियते पुष्टैः ॥ ४

आस्थापनं तदुद्दिष्टं दिशः विष्ण्वादिकस्य च । अस्तु सर्वासु चैतन्यं नियुज्यते परं शिवम् ॥ ५

यदाधारादिभेदेन प्रासादेष्वपि पञ्चधा । परीक्षापय मेदिन्याः कुर्यात्प्रासादकाम्यया ॥ ६

शुक्लाऽऽज्यगन्धा रक्ता च रक्तगन्धा सुगन्धिनी । पीता कृष्णा सुरागन्धा विषादीनां यही क्रमात्

पूर्वैश्चाचरत्सर्वत्र पूर्वा चैषां विशिष्यते । औक्ताते हास्तिके यस्याः पूर्णं मृदपिका भवेत् ॥ ८

उत्तमां तां यही विद्याचोपार्यया समुक्षिताम् । अस्त्वह्वारादिभिर्दुष्टामत्यन्तं शोधयेद्गुरुः ॥ ९

नगरग्रामदुर्गार्थं गृहप्रासादकारणम् । सननैर्गोकुलाचारैः कर्षणैर्वा मुहुर्मुहुः ॥ १०

मण्डपे द्वारपूजादिभिर्यत्तुल्यवसानकम् । कर्षं निर्वर्त्याचोराक्षं सहस्रं विधिना यजेत् ॥ ११

समीकृत्योपलिप्तायां भूमौ संशोषयेद्दिशः । स्पर्णदध्वजैर्न रेखाः प्रकुर्वीत मदक्षिणम् ॥ १२

मप्पादीशानकावृत्ते पूर्णकुम्भे शिवं यजेत् । वास्तुमभ्यर्च्य तत्तोर्यैः सिधेत्तुदालकादिकम् ॥ १३

१ क. धारिणः । ख. आहारः । २ क. ह. च. सप्तः । ख. दुर्गैः । ३ क. ह. च. नम्रिणः । ४ क. ह. च.

‘याः । होतः । ५ ख. पद्माधिः । ६ क. च. अर्थमन्त्राः । ७ क. ख. य. क. च. अभिमन्त्राः । ८ क. क.

च. ‘या । हो । ९ ख. ग. ‘या क्रमेण । ख. ‘या क्रमेण । १० क. च. ‘स्व आर्द्रा । ११ क. च. अभिमन्त्राः ।

१२ क. ख. ग. ह. च. ‘स्व आग्नेया । १३ क. ख. य. क. च. ‘द्वाराः हो । १४ ख. उग्रद्वार । १५ क. ह. य.

तु पीठम् । १६ क. य. क. च. दुग्धऽऽज्यम् । १७ ख. य. ‘प्रासादम् । १८ ख. य. पती । १९ क. ह. य.

आवृत्ते । २० ख. पूर्ण । २१ क. च. मध्यस्थः । २२ ख. चित्तु । न । २३ च. ‘वृत्तम् । २४ क. य.

च. ‘वर्तुलं मोदयम् । ख. य. ‘वर्तुलं हो ।

पादौ रक्षोगणानिष्टा विधिना दिश्वालं क्षिपेत् । भूमिं संसिच्य संस्त्राप्य कुडालायं प्रपूजयेत् ॥
 अन्यं वस्तुयुगलद्वयं कुम्भे स्कन्धे द्विजन्मनः । निधाय गीतवाद्यादिब्रह्मपांसमाकुलम् ॥ १५
 पूजां कुम्भे समाहृत्य मासे लघ्वेऽग्निकोष्ठके । कुडालेनाभिपिक्तेन बध्नन्ते तु खानयेत् ॥ १६
 नैर्ऋत्यां सेपयेन्मृत्स्नां स्वाते कुम्भजलं क्षिपेत् । पुरस्य पूर्वसीमान्तं नयेथावदभीप्सितम् ॥ १७
 अथ तद्रक्षणं स्थित्वा भ्राभेयेत्परितः पुरम् । सिधन्सीमान्तचिह्नानि यावदीशानगोचरम् ॥ १८
 अर्घ्यदानमिदं मोक्षं तत्र कुम्भपरिभ्रमात् । इत्थं परिग्रहं भूमेः कुर्यात् तदनन्तरम् ॥ १९
 कर्करान्तं जलान्तं वा शल्यदोषजिघांसया । खानयेद्भुमारौ चेद्विधिना शल्यमुदरेत् ॥ २०
 (* अकचदतपयशहान्मानवभेदभ्राक्षराणि तु । अग्नेर्ध्वजादिपतिताः स्वस्याने शल्यमाख्यानि
 कर्तुंभ्राह्मविकारेण जानीयात्तत्प्रमाणतः ।) पश्चादीनां प्रवेशेन कीर्तनैर्विस्तृतादिशः ॥ २१
 पातुकामपृवर्गाद्यां फलके भुवि वा लिखेत् । शल्यघ्नानं वर्गवज्जान्पूर्वादीशान्ततः क्रमात् ॥ २२
 अवर्गे चैव लोहं तु कवर्गेऽद्धारमग्निः । चवर्गे भस्म दक्षे स्याद्वर्गेष्वेऽस्थि च नैर्ऋते ॥ २३
 तवर्गे चेटका चाऽऽप्ये कपालं च पवर्गे । यवर्गे शवकीटादि शवर्गे लोहमादिशेत् ॥ २४
 हवर्गे रजतं तद्वद्वर्गाश्चानर्थकरानपि । मोक्षयाश्मभिः कराधूरैरष्टाकुलान्ततः ॥ २५
 पादोनं खातमापूर्य सजलैर्मृद्वराहतैः । लिप्तां समष्ट्यां तत्र कारयित्वा भुवं गुरु ॥ २६
 सामान्योर्ध्वकरो यायाग्मण्डपं वक्ष्यमाणकम् । तोरणद्वारपतीनिष्टा प्रत्यग्द्वारेण संविधेत् ॥ २७
 'कुर्यात्तत्राऽऽत्मशुद्ध्यादिकुण्डमण्डपसंस्कृतिम् । कलशं वर्षनीसक्तं लोकपालशिवाचनम् ॥ २८
 अग्नेर्ध्वलनपूजादि सर्वं पूर्ववदाचरेत् । यजमानान्वितो यायाच्छिलानां स्नानमण्डपम् ॥ २९
 शिलाः प्रासादलिङ्गस्य पीडा धर्मादिसंज्ञकाः । अष्टाकुलोन्मिताः शस्ताभतुरक्षाः करापताः ॥
 पापाणानां शिलाः कार्या इष्टकानां तदर्धतः । प्रासादेऽश्मशिलाः शैल इष्टका इष्टकामये ॥ ३०
 अङ्किता नववक्रायैः पङ्कजाः पङ्कजान्विताः । मन्दा भद्रा जया रिक्ता पूर्णाल्या पञ्चमी मताः ॥
 आसां पयो महापयः शङ्कोऽय मकरस्तथा । समुद्रभेति पञ्चमी निधिकुम्भाः क्रमावधः ॥ ३१
 नन्दा भद्रा जया पूर्णा अजिता-चापराजिता । विजया वैङ्गलाख्या च भरणी नवमी शिला ॥
 सुभद्रश्च विभद्रश्च सुनन्दः पुष्पेनन्दकः । जयोऽथ विजयश्चैव कुम्भः 'पूर्णस्तथोत्तरः ॥ ३२
 नवानां तु यथासंख्यं निधिकुम्भा अमी नव । आसने 'श्रेयसे दस्त्राऽऽताक्योल्लिख्य शराणुनाः ॥
 सर्वासामविशेषेण तनुभेजावगुण्ठनम् । सृष्टिर्गोमयगोमूत्रकपार्यैर्बन्धवारिणा ॥ ३३
 अस्त्रेण हुंफटन्तेन मल्लानं समाचरेत् । विधिना पञ्चगव्येन स्नानं पश्चात्स्नेन च ॥ ३४
 गन्धतोषान्तरं कुर्यान्निजनामाङ्कितानुना । फलेरत्नसुवर्णानां गोशृङ्गसलिलैस्ततः ॥ ३५

* अनुविधान्तर्गतो ग्रन्थो नास्ति क. ड. घ. पुस्तकेषु ।

१ छ. ग. 'गर्वाग्निमे' । २ क. छ. घ. ड. घ. सारपाय । ३ क. ड. घ. सारकेन । ४ छ. ग.
 'मयम्पति' । ५ क. छ. ग. ड. घ. अर्धदा । ६ क. ड. घ. 'छात्रादु' । ७ क. ड. घ. जिह्वा । ८ छ. ग.
 'दिपाते' । ९ क. ड. घ. 'वर्गे स्थिते' । १० क. घ. 'वर्गे चरने' । ११ क. ड. घ. 'तु । पवर्गे रजतं तद्वद्वर्गाणां
 करान' । १२ क. घ. 'तु । कवर्गे रजतं तद्वद्वर्गाणां चरानपि' । १३ क. छ. घ. 'मोक्षयाश्मभिः' । १४ क. छ. घ. ड. घ. 'मोक्षयाश्मभिः'
 १५ घ. 'मोक्षयाश्मभिः' । १६ छ. ग. 'नो स्थानं' । १७ घ. 'पादप' । १८ क. घ. 'मण्डल' । १९ क. ड. घ. 'मण्डल' ।
 २० क. ड. घ. 'पुष्पेन' । २१ क. छ. ग. ड. घ. 'प्रव' । २२ घ. 'म हू' । २३ क. ड. घ. 'कुम्भानां' । २४ क. ड.
 घ. 'जगत्' ।

(शिलाविन्यासविधिः)

आपां शिवकोणाधस्तद्वत्साय च तैत्तले । क्रमादद्यादधि क्षीरं पूजयित्वा विधानतः ॥ २४
 तुप्पदे निविष्टाय ब्रह्मणे मध्यदेशतः । पञ्चगव्यासतोपेतं चरुं सार्ज्यं निवेदयेत् ॥ २५
 आदिवायुपर्यन्तकोणेष्वथ पञ्चाक्रमम् । वास्तुवागे चरक्याद्याश्चतस्रः पूजयेद्यथा ॥ २६
 रक्षयैः सघृतं मांसं विदार्य दधि पङ्कजम् । पूतनायै पलं पित्तं रुधिरं च निवेदयेत् ॥ २७
 स्थीनि पापराक्षस्यै रक्तपित्तपलानि च । ततो माषौदनं प्राच्यां स्कन्दाय विनिवेदयेत् ॥ २८
 र्षिभ्यो दक्षिणाशायां पूषान्कसरया युतान् । जम्भकाय च वारुण्यामामिषं रुधिरान्वितम् ॥
 दीच्यां पिलिपिच्छाय रक्ताक्षं कुसुमानि च । यजेद्वा सकलं वास्तु कुशदध्यक्षतैर्जलैः ॥ ३०
 हे च नगरादौ च एकाशीतिपदैर्यजेत् । त्रिपदा रक्षावः कार्वाः पट्पदाश्च विकोणके ॥ ३१
 शायः पादिकास्तस्मिन्नागाद्याश्च द्विकोष्ठेभ्यः । पट्पदस्या मरीचा(ज्या)द्या ब्रह्मा नवपदः स्मृतः
 गरग्रामवेदादौ वास्तुः शतपदोऽपि वा । वंशद्वयं कोणगतं दुर्जयं दुर्धरं सदा ॥ ३३
 धा देवालये न्यासस्तथा शतपदे द्वितः । ग्रहाः स्कन्दादयस्तत्र विज्ञेयाश्चैव पट्पदाः ॥ ३४
 रक्षयाद्या भूतपदा रज्जुवंशादि पूर्ववत् । देशसंस्थापने वास्तुं चतुर्विंशच्छतं भवेत् ॥ ३५
 तुषाष्टिपदो ब्रह्मा मरीच्याद्याश्च देवताः । चतुष्पञ्चाशत्पदिका आपाद्यष्टौ रसाग्निभिः ॥ ३६
 शानाद्या नवपदाः स्कन्दाद्याः अतिकाः स्मृताः । चरक्याद्यास्तद्देव रज्जुवंशादि पूर्ववत् ॥
 यो विंशसङ्घैस्तु वास्तुमण्डलगः पदैः । न्यासो नवगुणस्त्रय कर्तव्यो देशवास्तुवत् ॥ ३८
 अविंशत्पदा(दो) वास्तुर्वेतालारूप्यधितौ स्मृतः । अन्यो नवपदो वास्तुः पौडशाह्मिस्तथाऽपरः
 षष्ठ्यष्ट्यष्ट्यादिर्मध्ये स्थाप्यतुरस्तक्रमम् । तैत्तले वास्तुसमं पृष्ठे न्यासे ब्रह्मशिलात्मके ॥ ४०
 आवाकस्य निषेधे च मूर्तिसंस्थापने तथा । पापसेन तु नैवेद्यं सर्वेषां वा मदापयेत् ॥ ४१
 कानुक्ते तु वै वास्तुः पञ्चदशप्रमाणतः । गृहमासादमानेन वास्तुः श्रेष्ठस्तु सर्वदा ॥ ४२

इत्यादिमहापुराण आग्नेये वास्तुपूजाविधिधिकरण नाम त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—२९२१

अथ चतुर्विंशतितमोऽध्यायः ।

शिलाविन्यासविधिः ।

ईश्वर उवाच—

आदिषु चरक्याद्याः पूर्ववत्पूजयेद्ब्रह्मिः । आहुतिव्रित्तयं दद्यात्प्रतिरेवयनुक्रमात् ॥ १
 क्ता भूतबलिं लभे शिलान्यासपनुक्रमात् । मध्यसूत्रे न्यसेच्छक्तिं कुम्भे नान्वन्तमुचयम् ॥ २
 कारारुद्रमूलेन कुम्भेऽस्मिन्धारयोच्छिलाम् । कुम्भानघ्नौ मुमद्रादीन्दिषु पूर्वादिषु क्रमात् ॥ ३

* इदमर्थं क. ट. च. पुस्तकेषु नास्ति ।

१ क. च. न. अश्वत्थः । २ क. च. तत्पले । ३ क. च. 'धा । वातार्द्रं च' । ४ क. च. 'यं पूजयित्वा विधा-
 तः । ५ क. च. 'विज्ञाय । ६ क. च. 'प्रापाया' । ७ क. च. ग. ट. च. 'द्विष्टः । ८ क. च. 'स्वरा च' ।
 ९ क. च. 'रक्षाया' । १० क. च. च. 'स्तुतु' । ११ क. च. च. 'ते श(न)त्रम् । च' । १२ क. च. 'देवता' । १३ क.
 च. 'पातवा' । १४ क. च. 'शक्तो च' । १५ क. च. 'वेद्विः । आ' ।

लोकपालानुभिर्न्यस्य श्वश्रेणु न्यस्तशक्तिषु । शिलास्तेष्वथ नन्दायाः क्रमेण विनिवेशयेत् ॥
 शम्बरैर्धूमिनाथानां यथा स्युर्भित्तिमध्यतः । अर्वासु धर्मादिकान्तरी कोणात्कोणं विभागशः ॥
 सुभद्रादिषु नन्दायाश्चतस्रोऽन्यादिकोणगाः । अम्रिताचाश्च पूर्वादि जयादिष्वथ विन्यसेत् ॥
 अत्रस्थाने चोपरि न्यस्य व्यापकं च महेश्वरम् । किन्तयेदेष चाऽऽत्मानं व्योमप्रासादमध्यगम् ॥
 चलिं दत्त्वा जपेदस्त्रं विप्रदोषनिवारणम् । शिलापञ्चकपसेऽपि मनागुद्दिश्यते यथा ॥
 मध्ये पूर्णशिलान्यासः सुषद्रकलेशेऽर्पितः । यथादिषु च नन्दायाः कोणेष्वन्यादिषु क्रमात् ॥
 मध्याभावे चतस्रोऽपि मातृवज्रावसंगताः । ॐ पूर्णे त्वं महाविद्ये सर्वसंदोहहर्त्रणे ॥ १
 सर्वे(र्व) संपूर्णपत्रात्र कुरुष्वात्रिरसः सुते । ॐ नन्दे त्वं नन्दिनी पुंसां त्वामप्र स्थापयाम्यहम् ॥
 प्रासादे तिष्ठ संतुष्टा यावच्चन्द्रार्कतारकम् । आयुः कामं धियं नन्दे देहि वासिष्ठि देहिनाम् ॥
 अस्मिन्नक्षा सदा कार्पा मासादे यत्नतस्तत्त्वा । ॐ भद्रे त्वं सर्वदा भद्रं लोकानां कुव काश्या ॥
 आयुर्दा कामदा देवि श्रीपदा च सदा भव । ॐ जयेऽन्नं सर्वदा देवि श्रीदाऽऽयुर्दा सदा भ ॥
 ॐ जयेऽन्न सर्वदा देवि तिष्ठ त्वं स्थापिता यम । नित्यं जयाय भूतै च स्थापिनो भव भार्गी ॥
 ॐ रिक्तेऽतिरिक्तदोषत्रे सिद्धिमुक्तिप्रदे जुमे । सर्वदा सर्वदेशस्ये तिष्ठार्त्तिमस्त्रीशक्तपिणि ॥ १
 गगनापतनं ध्यात्वा तत्र तत्त्वप्रयं न्यसेत् । प्रावक्षिणं ततो ह्रत्वा विधिना विसृजन्मलम् ॥ १

इत्यदिमाहापुराणि आग्नेये दिशोऽभिधास्यन्निधिर्यमनं नाम अर्धवर्गवर्गयोऽन्धाय ॥ ९४ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तत्यक्ताः—२९४८

भयः पञ्चनवलिङ्गःऽध्यायः ॥

प्रतिष्ठाकादिसामग्र्यादिविनि ।

ईश्वर उवाच—

वक्ष्ये लिङ्गभतिष्ठां च मासादे भुक्तिमुक्तिदाम् । तां चरेत्सर्वदा मुक्तौ भुक्तौ देवदिने सति ॥
 विना चरेण पापादा भतिष्ठा मासपञ्चके । गुरुशुक्रोदये कार्पा मधये करणत्रये ॥
 शुक्लपक्षे विशेषेण कृष्णेऽप्यापञ्चमं दिनम् । चतुर्थी नवमी पूर्णा वर्जयित्वा चतुर्दशीम् ॥
 शोभनास्तिथयः शेषाः क्रूरवारविरजिताः । श्रुतभिषा घनिष्ठाऽऽर्द्रा अनुराधोत्तरात्रयम् ॥
 रोहिणी श्रवणश्रेति स्थिरारम्भे महोदयाः । उग्रं च क्रुम्भासिद्दालितुलास्त्रीष्टपचन्द्रिनाम् ॥
 अस्तौ जीतो नवर्षेषु सप्तस्थानेषु सर्वदा । वृषः षडष्टदित्सप्ततुर्पेषु विनर्तु सितः ॥
 सप्तर्षिर्नदिभादिस्थः शशङ्को बलदः सदा । रविर्दधनिपदसंस्थो राहुश्चिद्वपद्गतः ॥
 पद्मस्थानगतः अस्ता मन्दार्द्ररक्तवतः । शुभाः कुराध पाषाण सर्वे एकादशस्थिताः ॥

* इदानीं क. ड. च पुस्तकेषु नास्ति । + इदमर्थं य. ट. घ. पुस्तकेषु नास्ति ।

१ क. व. 'नर्वेयलदिनु' । २ घ. ग. 'गुवपु' । ३ घ. य. 'शुक्तिमि' । ४ छ. ग. 'तात्ता' । ५ घ. 'पेवरायव' । ६ घ. 'देनु' । ७ घ. 'म. भाषण' । ८ क. ड. य. 'य. श्रुत' । ९ क. छ. ग. ड. 'न. भाषण' । १० घ. 'म. भाषण' । ११ घ. य. 'न. भाषण' । १२ घ. 'मि. भाषण' । १३ घ. 'म. भाषण' । १४ घ. 'म. भाषण' । १५ घ. 'म. भाषण' ।

(प्रतिष्ठाचालसान्मयादिविधिः)

र्पां दृष्टिर्मुनौ पूर्णा स्वाधिकी ब्रह्मूतयोः । पादिकी रागदिवस्थाने चतुरष्टौ पादवर्जिता ॥ ९
 रादन्यूनचतुर्नाडीभोगः स्थान्मीनमेपयोः । दृष्टकुम्भी च भुज्जाले चतस्रः पादवर्जिताः ॥ १०
 मकरो मिथुनं पञ्च चापालिहरिकर्कटाः । पादोनाः पद्भुलकान्ये घटिकाः सार्धपञ्च च ॥ ११
 केसरी वृषभः कुम्भः स्थिराः स्युः सिद्धिदायकाः । चरा धनुस्तुलामेषा द्विस्त्रिंशत्तृतीयकाः
 * कर्कटो मकरोऽलिश्च मन्त्रज्वाकार्यनाशकाः । शुभः शुभग्रहैर्दृष्टः शस्तो लघुः शुभाश्रितः ॥ १३
 गुरुशुक्रबुधैर्युक्तो लघो दद्याद्भलायुषी । राज्यं शौर्यं बलं पुत्रान्यशो धर्मादिकं बहु ॥ १४
 मयमः सप्तमस्तुर्पो दशमः केन्द्र उच्यते । गुरुशुक्रबुधास्तत्र सर्वसिद्धिप्रदायकाः ॥ १५
 ज्येष्ठादशचतुर्थस्या लघात्पापग्रहाः शुभाः । अर्ताऽन्येऽपी च कर्मार्थं योज्यास्तिथ्यादयो बुधैः
 धाम्नः पञ्चगुणां भूमि स्वरत्वा वा धामसमिताम् । हस्ताद्वाद्भसोपानादनुर्गन्मण्डपमग्रतः ॥ १७
 चतुरस्रं चतुर्दशं स्नानार्थं तु तदर्थतः । +एकास्य चतुरास्यं वा रीशां प्राच्युत्तरेऽथ वा ॥ १८
 हास्तिको दशहस्तो वै मण्डपोऽर्ककरोऽथ वा । द्विहस्तो घराया वृद्ध्या श्रेष्ठं स्थान्मण्डपाष्टकम् १९
 * वेदी चतुष्करा मध्ये कोणस्तम्भेन संयुता । वेदीपादान्तरं स्वरत्वा कुण्डानि नव पञ्च वा २०
 एक वा शिवकाष्ठाया माच्या वा तदुरोः परम् । मुष्टिमां शतार्थं स्याच्छते चारस्तिमानकम् ॥
 हस्तं सहस्रहोमे स्यान्मिथुने तु द्विहास्तिकम् । लक्षे चतुष्करं कुण्डं कोटिहोमेऽष्टहस्तकम् ॥ २२
 भगामभमौ स्रग्हेन्दु दशे श्रेष्ठं च नैर्ऋते । पदस्य वापवे पञ्च सौम्ये चाष्टास्रं शिवे ॥ २३
 तिर्यग्पातैसमं स्वातमूर्ध्वं मेरालया सह । तद्वादिर्मेरालास्तिस्त्रो वेदवद्विषमाङ्गुलैः ॥ २४
 अङ्गुलैः पञ्चभिरेका वा कुण्डाकारास्तु मेरालाः । वासाणपरि योनिः स्वाम्मध्येऽभ्युदयादलाहतिः
 जन्त्रायेणाङ्गुलं तस्माद्विस्तारेणाङ्गुलाष्टकम् । दीर्घ्यं कुण्डार्यमानेन कुण्डकण्ठसमोऽधरः ॥ २६
 पूर्वाभिपाम्यकुण्डानां योनिः स्यादुत्तरानना । पूर्वानना तु शेषाणामैशान्येऽर्धेतेरा तपोः ॥ २७
 कुण्डाना यक्षतुर्विंशो भामः सोऽङ्गुल इत्यतः । शुभोऽनुस्वरकाभ्युदयवदनास्तोरणाः क्रमात् ॥ २८
 शान्तिभूतिधरारोग्यपूर्वाद्या नामतः क्रमात् । पञ्चपदसप्तहस्तानि हस्तरात्ररिचयतामि च ॥ २९
 तदर्धविस्तराणि स्युर्युक्तान्पञ्चदलादिभिः । इन्द्रायुषोपमा रजता कृष्णा धृवा अग्निममा ॥ ३०
 शृङ्गाभा हेमवर्णा च पताका स्फाटिकोपमा । +पूर्वादितोऽञ्जने स्वर्तो मीलाऽनन्तस्य नैर्ऋते ३१
 पञ्चहस्तास्तदर्धाथ ध्वजा दीर्घाथ विस्तराः । हस्तप्रदेशिता दण्डा ध्वजाना पञ्चदस्तकाः ॥ ३२
 पह्नीकारान्तिदन्ताग्राचया वृषभशृङ्गतः । पञ्चस्रष्टाद्वाराहाच गोष्ठादपि चतुष्पथात् ॥ ३३
 शृचिका द्वादश ग्राह्या वैकुण्ठेऽष्टौ पिनाकिनी । न्यग्रोषोऽमुस्वराभ्युदयवदनास्तोरणाः क्रमात् ॥ ३४
 कपायपञ्चैर्ग्राह्यभार्तव्यं च फेलाष्टकम् । तीर्थाम्माक्षि सुगन्धीनि तथा सर्वापधानलम् ॥ ३५

* इदमर्थं य पुस्तके नास्ति । + इदमर्थं क द च पुस्तके नास्ति । * इदमर्थं क द च पुस्तके नास्ति ।
 + इदमर्थं क द च पुस्तके नास्ति ।

१ क द च 'ने पद्मो वा । य न 'ने रज्जुं य' । २ य न 'भेदुं वा' । ३ क द च 'का । एता । ४ न
 'का । जेता' । ५ य 'ताऽप्यन्यवकः । ६ क द च 'म्ये नैप' । ७ क द च 'य' । ८ क द च 'य' । ९ क द च 'य' । १० क द च 'य' । ११ य न 'य' । १२ क द च 'य' । १३ य 'य' । १४ क द च 'य' । १५ य न 'य' । १६ य 'य' । १७ य 'य' । १८ य 'य' । १९ य 'य' । २० य 'य' । २१ य 'य' । २२ य 'य' । २३ य 'य' । २४ य 'य' । २५ य 'य' । २६ य 'य' । २७ य 'य' । २८ य 'य' । २९ य 'य' । ३० य 'य' । ३१ य 'य' । ३२ य 'य' । ३३ य 'य' । ३४ य 'य' । ३५ य 'य' ।

१ अस्तं पुष्पफलं वक्ष्ये रत्नगोशृङ्गवारि च । स्नानायापाहरेत्यञ्च पञ्चगव्यामृतं तथा ॥ ३६
 पिष्टनिर्मितवस्त्रादि द्रव्यं निर्मज्जनाय च । सहस्रशृङ्गिणं कुम्भं षण्डलाय च रोचना ॥ ३७
 शतमोषधिमुल्लानां विजया लक्ष्मणा वलौ ॥ गुह्यच्यतिवर्ला पाठा सहदेवा शतावरी ॥ ३८
 ऋद्धिः सुवर्चला वृद्धिः स्नाने शोक्ता पृथक्पृथक् । +रसायै तिलदर्भाय भस्मस्नानं तु केवलम् ॥ ४०
 यवगोधूमविल्वानां चूर्णानि च विचक्षणः । विलेपनं सकर्पूर स्नानार्थं कुम्भगण्डकान् ॥ ४०
 खट्वा च तूलिकायुग्मं सोपधानं सचक्रकम् । कुर्याद्विज्ञानुसारेण शयने लक्ष्यकल्पने ॥ ४१
 घृतसौद्रयुतं पात्रं कुर्यात्स्वर्णशलाकिकाम् । वर्धनी शिवकुम्भं च लोकपालघटानपि ॥ ४२
 एकं निद्राकृते कुम्भं शान्त्यर्थं कुण्डसंख्यया । द्वारपालादिधर्मादिप्रशान्तादिघटानपि ॥ ४३
 वास्तुलक्ष्मीगणेशानां कलशानपरानपि । धान्यपञ्जकृताधारान्सर्वस्नानसंनिभूपितान् ॥ ४४
 सहिरण्यान्समालम्ब्याग्न्यधानीयपूरितात् । पूर्णपार्श्वफलाधारान्पल्लवाढ्यान्सलक्षणान् ॥ ४५
 वस्त्रैराच्छादयेत्कुम्भानाहरेद्भौरसर्पान् । विकिरार्थं तथा लाजाञ्जानखट्वां च पूर्ववत् ॥ ४६
 सापिधानां चरुस्थालीं दर्वी च ताम्रनिर्मिताम् । घृतसौद्रान्वित पात्रं पादाभ्यङ्गकृते तथा ॥ ४७
 विष्टरास्त्रि(स्त्रि)शता दर्भदलैर्वाहुप्रमाणकान् । चतुरश्रनुरस्तद्वत्पालाशान्परिधीनपि ॥ ४८
 तिलपात्रं हविषानमर्घपात्रं पवित्रकम् । पलविंशतिमानानि घण्टाधूपप्रदानकम् ॥ ४९
 चुपध्रुवौ पिठकं पीठं व्यजनं शुष्कमिन्धनम् । पुष्पं पत्रं गुग्गुलु च घृतैर्दोषाश्च धूपकम् ॥ ५०
 अक्षतानि(१) त्रिमूर्ती च गव्यमाज्यं यवांस्तिलान् । कुशाः शोन्त्यै त्रिमधुरं समिधो दक्षपर्विका ॥ ५१
 बाहुमानं क्षुरं हस्तपर्कादिग्रहज्ञानतपे । समिधोऽर्कपलाशोत्थाः सादिरामार्गपिप्लवाः(१) ॥ ५२
 लङ्कुम्बरक्ष्मीदूर्वाः कुशोत्थाः शतमष्ट च । तदभावे यवतिलौ गृहोपकरणं तथा ॥ ५३
 स्थाली दर्वी विधानादि देवादिभ्योऽशुक्लद्रवम् । मुद्रा मुकुटवासोसि हारकुण्डलकङ्कणान् ॥ ५४
 कुर्यादाचार्यपूजार्थं निचञ्चादयं विवर्धयेत् । तत्पादपादहीना र्क्षं मूर्तिभूदक्षजापिनाम् ॥ ५५
 पूजा स्थाज्जापिभिस्तुल्या विप्रदैवज्ञशिल्पिनाम् । वच्चाकेशान्तौ नीलोतिनीलमुक्ताफलानि च ॥ ५६
 पुष्पपद्मादिरागं च वैड्य(वै)र्षं रत्नमष्टयम् । जशीरमाधैवकान्ता रुक्चन्दनकाशुर्व ॥ ५७
 श्रीपण्डं सारिरुं पुष्टं शङ्खिनी शोषधीगणः । हेम ताम्रवेणो रत्नं राजतं च सर्कास्पकम् ॥ ५८
 सीसकं चेति लोहानि हरितालं मनभञ्जला । मैसिकं हेम मासीकं पारदो वीहगैरिकम् ॥ ५९
 गन्धराभ्रकमित्यर्था धातवो ग्रीह्यस्तथा । गोघृमान्सतिलान्माषान्मुहानप्याहरेपवान् ॥ ६०
 नीरासाम्भ्यामकानेरं ग्रीहयोऽप्यष्ट कीर्तिताः ॥ ६१

इत्यादिषट्पञ्चाशत् आतोरे प्रतिष्ठासालसामन्यादिविधिकथनं नात्र पञ्चवर्तितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३००९

* एतन्मन्त्रवर्धनमष्टयं नास्ति क क च पुस्तकेषु । + इदमर्थं नास्ति क क च पुस्तकेषु ।

१ य य 'वज्रादि' । २ य य 'इत्यभि' । ३ य य 'रात्रिं वि' । ४ क य य 'ह च लक्ष्म' । ५ क ।
 ६ ' १ । १२ य 'पात्रि' । १६ क क च 'रात्रि' । १७ य 'सुवर्ण' । २० क य य 'ह च स्थाने' । २५ य 'दर्भी'
 न । २६ य य '३१ गृह' । ३५ य 'विजय' । ३६ य 'यदी' । ३७ क क च 'अह' । ३८ क य
 ४ ' ५३ य ' ५४ य ' ५५ य ' ५६ य ' ५७ य ' ५८ य ' ५९ य ' ६० य ' ६१ य ' ६२ य ' ६३ य ' ६४ य ' ६५ य ' ६६ य ' ६७ य ' ६८ य ' ६९ य ' ७० य ' ७१ य ' ७२ य ' ७३ य ' ७४ य ' ७५ य ' ७६ य ' ७७ य ' ७८ य ' ७९ य ' ८० य ' ८१ य ' ८२ य ' ८३ य ' ८४ य ' ८५ य ' ८६ य ' ८७ य ' ८८ य ' ८९ य ' ९० य ' ९१ य ' ९२ य ' ९३ य ' ९४ य ' ९५ य ' ९६ य ' ९७ य ' ९८ य ' ९९ य ' १०० य ' १०१ य ' १०२ य ' १०३ य ' १०४ य ' १०५ य ' १०६ य ' १०७ य ' १०८ य ' १०९ य ' ११० य ' १११ य ' ११२ य ' ११३ य ' ११४ य ' ११५ य ' ११६ य ' ११७ य ' ११८ य ' ११९ य ' १२० य ' १२१ य ' १२२ य ' १२३ य ' १२४ य ' १२५ य ' १२६ य ' १२७ य ' १२८ य ' १२९ य ' १३० य ' १३१ य ' १३२ य ' १३३ य ' १३४ य ' १३५ य ' १३६ य ' १३७ य ' १३८ य ' १३९ य ' १४० य ' १४१ य ' १४२ य ' १४३ य ' १४४ य ' १४५ य ' १४६ य ' १४७ य ' १४८ य ' १४९ य ' १५० य ' १५१ य ' १५२ य ' १५३ य ' १५४ य ' १५५ य ' १५६ य ' १५७ य ' १५८ य ' १५९ य ' १६० य ' १६१ य ' १६२ य ' १६३ य ' १६४ य ' १६५ य ' १६६ य ' १६७ य ' १६८ य ' १६९ य ' १७० य ' १७१ य ' १७२ य ' १७३ य ' १७४ य ' १७५ य ' १७६ य ' १७७ य ' १७८ य ' १७९ य ' १८० य ' १८१ य ' १८२ य ' १८३ य ' १८४ य ' १८५ य ' १८६ य ' १८७ य ' १८८ य ' १८९ य ' १९० य ' १९१ य ' १९२ य ' १९३ य ' १९४ य ' १९५ य ' १९६ य ' १९७ य ' १९८ य ' १९९ य ' २०० य ' २०१ य ' २०२ य ' २०३ य ' २०४ य ' २०५ य ' २०६ य ' २०७ य ' २०८ य ' २०९ य ' २१० य ' २११ य ' २१२ य ' २१३ य ' २१४ य ' २१५ य ' २१६ य ' २१७ य ' २१८ य ' २१९ य ' २२० य ' २२१ य ' २२२ य ' २२३ य ' २२४ य ' २२५ य ' २२६ य ' २२७ य ' २२८ य ' २२९ य ' २३० य ' २३१ य ' २३२ य ' २३३ य ' २३४ य ' २३५ य ' २३६ य ' २३७ य ' २३८ य ' २३९ य ' २४० य ' २४१ य ' २४२ य ' २४३ य ' २४४ य ' २४५ य ' २४६ य ' २४७ य ' २४८ य ' २४९ य ' २५० य ' २५१ य ' २५२ य ' २५३ य ' २५४ य ' २५५ य ' २५६ य ' २५७ य ' २५८ य ' २५९ य ' २६० य ' २६१ य ' २६२ य ' २६३ य ' २६४ य ' २६५ य ' २६६ य ' २६७ य ' २६८ य ' २६९ य ' २७० य ' २७१ य ' २७२ य ' २७३ य ' २७४ य ' २७५ य ' २७६ य ' २७७ य ' २७८ य ' २७९ य ' २८० य ' २८१ य ' २८२ य ' २८३ य ' २८४ य ' २८५ य ' २८६ य ' २८७ य ' २८८ य ' २८९ य ' २९० य ' २९१ य ' २९२ य ' २९३ य ' २९४ य ' २९५ य ' २९६ य ' २९७ य ' २९८ य ' २९९ य ' ३०० य ' ३०१ य ' ३०२ य ' ३०३ य ' ३०४ य ' ३०५ य ' ३०६ य ' ३०७ य ' ३०८ य ' ३०९ य ' ३१० य ' ३११ य ' ३१२ य ' ३१३ य ' ३१४ य ' ३१५ य ' ३१६ य ' ३१७ य ' ३१८ य ' ३१९ य ' ३२० य ' ३२१ य ' ३२२ य ' ३२३ य ' ३२४ य ' ३२५ य ' ३२६ य ' ३२७ य ' ३२८ य ' ३२९ य ' ३३० य ' ३३१ य ' ३३२ य ' ३३३ य ' ३३४ य ' ३३५ य ' ३३६ य ' ३३७ य ' ३३८ य ' ३३९ य ' ३४० य ' ३४१ य ' ३४२ य ' ३४३ य ' ३४४ य ' ३४५ य ' ३४६ य ' ३४७ य ' ३४८ य ' ३४९ य ' ३५० य ' ३५१ य ' ३५२ य ' ३५३ य ' ३५४ य ' ३५५ य ' ३५६ य ' ३५७ य ' ३५८ य ' ३५९ य ' ३६० य ' ३६१ य ' ३६२ य ' ३६३ य ' ३६४ य ' ३६५ य ' ३६६ य ' ३६७ य ' ३६८ य ' ३६९ य ' ३७० य ' ३७१ य ' ३७२ य ' ३७३ य ' ३७४ य ' ३७५ य ' ३७६ य ' ३७७ य ' ३७८ य ' ३७९ य ' ३८० य ' ३८१ य ' ३८२ य ' ३८३ य ' ३८४ य ' ३८५ य ' ३८६ य ' ३८७ य ' ३८८ य ' ३८९ य ' ३९० य ' ३९१ य ' ३९२ य ' ३९३ य ' ३९४ य ' ३९५ य ' ३९६ य ' ३९७ य ' ३९८ य ' ३९९ य ' ४०० य ' ४०१ य ' ४०२ य ' ४०३ य ' ४०४ य ' ४०५ य ' ४०६ य ' ४०७ य ' ४०८ य ' ४०९ य ' ४१० य ' ४११ य ' ४१२ य ' ४१३ य ' ४१४ य ' ४१५ य ' ४१६ य ' ४१७ य ' ४१८ य ' ४१९ य ' ४२० य ' ४२१ य ' ४२२ य ' ४२३ य ' ४२४ य ' ४२५ य ' ४२६ य ' ४२७ य ' ४२८ य ' ४२९ य ' ४३० य ' ४३१ य ' ४३२ य ' ४३३ य ' ४३४ य ' ४३५ य ' ४३६ य ' ४३७ य ' ४३८ य ' ४३९ य ' ४४० य ' ४४१ य ' ४४२ य ' ४४३ य ' ४४४ य ' ४४५ य ' ४४६ य ' ४४७ य ' ४४८ य ' ४४९ य ' ४५० य ' ४५१ य ' ४५२ य ' ४५३ य ' ४५४ य ' ४५५ य ' ४५६ य ' ४५७ य ' ४५८ य ' ४५९ य ' ४६० य ' ४६१ य ' ४६२ य ' ४६३ य ' ४६४ य ' ४६५ य ' ४६६ य ' ४६७ य ' ४६८ य ' ४६९ य ' ४७० य ' ४७१ य ' ४७२ य ' ४७३ य ' ४७४ य ' ४७५ य ' ४७६ य ' ४७७ य ' ४७८ य ' ४७९ य ' ४८० य ' ४८१ य ' ४८२ य ' ४८३ य ' ४८४ य ' ४८५ य ' ४८६ य ' ४८७ य ' ४८८ य ' ४८९ य ' ४९० य ' ४९१ य ' ४९२ य ' ४९३ य ' ४९४ य ' ४९५ य ' ४९६ य ' ४९७ य ' ४९८ य ' ४९९ य ' ५०० य ' ५०१ य ' ५०२ य ' ५०३ य ' ५०४ य ' ५०५ य ' ५०६ य ' ५०७ य ' ५०८ य ' ५०९ य ' ५१० य ' ५११ य ' ५१२ य ' ५१३ य ' ५१४ य ' ५१५ य ' ५१६ य ' ५१७ य ' ५१८ य ' ५१९ य ' ५२० य ' ५२१ य ' ५२२ य ' ५२३ य ' ५२४ य ' ५२५ य ' ५२६ य ' ५२७ य ' ५२८ य ' ५२९ य ' ५३० य ' ५३१ य ' ५३२ य ' ५३३ य ' ५३४ य ' ५३५ य ' ५३६ य ' ५३७ य ' ५३८ य ' ५३९ य ' ५४० य ' ५४१ य ' ५४२ य ' ५४३ य ' ५४४ य ' ५४५ य ' ५४६ य ' ५४७ य ' ५४८ य ' ५४९ य ' ५५० य ' ५५१ य ' ५५२ य ' ५५३ य ' ५५४ य ' ५५५ य ' ५५६ य ' ५५७ य ' ५५८ य ' ५५९ य ' ५६० य ' ५६१ य ' ५६२ य ' ५६३ य ' ५६४ य ' ५६५ य ' ५६६ य ' ५६७ य ' ५६८ य ' ५६९ य ' ५७० य ' ५७१ य ' ५७२ य ' ५७३ य ' ५७४ य ' ५७५ य ' ५७६ य ' ५७७ य ' ५७८ य ' ५७९ य ' ५८० य ' ५८१ य ' ५८२ य ' ५८३ य ' ५८४ य ' ५८५ य ' ५८६ य ' ५८७ य ' ५८८ य ' ५८९ य ' ५९० य ' ५९१ य ' ५९२ य ' ५९३ य ' ५९४ य ' ५९५ य ' ५९६ य ' ५९७ य ' ५९८ य ' ५९९ य ' ६०० य ' ६०१ य ' ६०२ य ' ६०३ य ' ६०४ य ' ६०५ य ' ६०६ य ' ६०७ य ' ६०८ य ' ६०९ य ' ६१० य ' ६११ य ' ६१२ य ' ६१३ य ' ६१४ य ' ६१५ य ' ६१६ य ' ६१७ य ' ६१८ य ' ६१९ य ' ६२० य ' ६२१ य ' ६२२ य ' ६२३ य ' ६२४ य ' ६२५ य ' ६२६ य ' ६२७ य ' ६२८ य ' ६२९ य ' ६३० य ' ६३१ य ' ६३२ य ' ६३३ य ' ६३४ य ' ६३५ य ' ६३६ य ' ६३७ य ' ६३८ य ' ६३९ य ' ६४० य ' ६४१ य ' ६४२ य ' ६४३ य ' ६४४ य ' ६४५ य ' ६४६ य ' ६४७ य ' ६४८ य ' ६४९ य ' ६५० य ' ६५१ य ' ६५२ य ' ६५३ य ' ६५४ य ' ६५५ य ' ६५६ य ' ६५७ य ' ६५८ य ' ६५९ य ' ६६० य ' ६६१ य ' ६६२ य ' ६६३ य ' ६६४ य ' ६६५ य ' ६६६ य ' ६६७ य ' ६६८ य ' ६६९ य ' ६७० य ' ६७१ य ' ६७२ य ' ६७३ य ' ६७४ य ' ६७५ य ' ६७६ य ' ६७७ य ' ६७८ य ' ६७९ य ' ६८० य ' ६८१ य ' ६८२ य ' ६८३ य ' ६८४ य ' ६८५ य ' ६८६ य ' ६८७ य ' ६८८ य ' ६८९ य ' ६९० य ' ६९१ य ' ६९२ य ' ६९३ य ' ६९४ य ' ६९५ य ' ६९६ य ' ६९७ य ' ६९८ य ' ६९९ य ' ७०० य ' ७०१ य ' ७०२ य ' ७०३ य ' ७०४ य ' ७०५ य ' ७०६ य ' ७०७ य ' ७०८ य ' ७०९ य ' ७१० य ' ७११ य ' ७१२ य ' ७१३ य ' ७१४ य ' ७१५ य ' ७१६ य ' ७१७ य ' ७१८ य ' ७१९ य ' ७२० य ' ७२१ य ' ७२२ य ' ७२३ य ' ७२४ य ' ७२५ य ' ७२६ य ' ७२७ य ' ७२८ य ' ७२९ य ' ७३० य ' ७३१ य ' ७३२ य ' ७३३ य ' ७३४ य ' ७३५ य ' ७३६ य ' ७३७ य ' ७३८ य ' ७३९ य ' ७४० य ' ७४१ य ' ७४२ य ' ७४३ य ' ७४४ य ' ७४५ य ' ७४६ य ' ७४७ य ' ७४८ य ' ७४९ य ' ७५० य ' ७५१ य ' ७५२ य ' ७५३ य ' ७५४ य ' ७५५ य ' ७५६ य ' ७५७ य ' ७५८ य ' ७५९ य ' ७६० य ' ७६१ य ' ७६२ य ' ७६३ य ' ७६४ य ' ७६५ य ' ७६६ य ' ७६७ य ' ७६८ य ' ७६९ य ' ७७० य ' ७७१ य ' ७७२ य ' ७७३ य ' ७७४ य ' ७७५ य ' ७७६ य ' ७७७ य ' ७७८ य ' ७७९ य ' ७८० य ' ७८१ य ' ७८२ य ' ७८३ य ' ७८४ य ' ७८५ य ' ७८६ य ' ७८७ य ' ७८८ य ' ७८९ य ' ७९० य ' ७९१ य ' ७९२ य ' ७९३ य ' ७९४ य ' ७९५ य ' ७९६ य ' ७९७ य ' ७९८ य ' ७९९ य ' ८०० य ' ८०१ य ' ८०२ य ' ८०३ य ' ८०४ य ' ८०५ य ' ८०६ य ' ८०७ य ' ८०८ य ' ८०९ य ' ८१० य ' ८११ य ' ८१२ य ' ८१३ य ' ८१४ य ' ८१५ य ' ८१६ य ' ८१७ य ' ८१८ य ' ८१९ य ' ८२० य ' ८२१ य ' ८२२ य ' ८२३ य ' ८२४ य ' ८२५ य ' ८२६ य ' ८२७ य ' ८२८ य ' ८२९ य ' ८३० य ' ८३१ य ' ८३२ य ' ८३३ य ' ८३४ य ' ८३५ य ' ८३६ य ' ८३७ य ' ८३८ य ' ८३९ य ' ८४० य ' ८४१ य ' ८४२ य ' ८४३ य ' ८४४ य ' ८४५ य ' ८४६ य ' ८४७ य ' ८४८ य ' ८४९ य ' ८५० य ' ८५१ य ' ८५२ य ' ८५३ य ' ८५४ य ' ८५५ य ' ८५६ य ' ८५७ य ' ८५८ य ' ८५९ य ' ८६० य ' ८६१ य ' ८६२ य ' ८६३ य ' ८६४ य ' ८६५ य ' ८६६ य ' ८६७ य ' ८६८ य ' ८६९ य ' ८७० य ' ८७१ य ' ८७२ य ' ८७३ य ' ८७४ य ' ८७५ य ' ८७६ य ' ८७७ य ' ८७८ य ' ८७९ य ' ८८० य ' ८८१ य ' ८८२ य ' ८८३ य ' ८८४ य ' ८८५ य ' ८८६ य ' ८८७ य ' ८८८ य ' ८८९ य ' ८९० य ' ८९१ य ' ८९२ य ' ८९३ य ' ८९४ य ' ८९५ य ' ८९६ य ' ८९७ य ' ८९८ य ' ८९९ य ' ९०० य ' ९०१ य ' ९०२ य ' ९०३ य ' ९०४ य ' ९०५ य ' ९०६ य ' ९०७ य ' ९०८ य ' ९०९ य ' ९१० य ' ९११ य ' ९१२ य ' ९१३ य ' ९१४ य ' ९१५ य ' ९१६ य ' ९१७ य ' ९१८ य ' ९१९ य ' ९२० य ' ९२१ य ' ९२२ य ' ९२३ य ' ९२४ य ' ९२५ य ' ९२६ य ' ९२७ य ' ९२८ य ' ९२९ य ' ९३० य ' ९३१ य ' ९३२ य ' ९३३ य ' ९३४ य ' ९३५ य ' ९३६ य ' ९३७ य ' ९३८ य ' ९३९ य ' ९४० य ' ९४१ य ' ९४२ य ' ९४३ य ' ९४४ य ' ९४५ य ' ९४६ य ' ९४७ य ' ९४८ य ' ९४९ य ' ९५० य ' ९५१ य ' ९५२ य ' ९५३ य ' ९५४ य ' ९५५ य ' ९५६ य ' ९५७ य ' ९५८ य ' ९५९ य ' ९६० य ' ९६१ य ' ९६२ य ' ९६३ य ' ९६४ य ' ९६५ य ' ९६६ य ' ९६७ य ' ९६८ य ' ९६९ य ' ९७० य ' ९७१ य ' ९७२ य ' ९७३ य ' ९७४ य ' ९७५ य ' ९७६ य ' ९७७ य ' ९७८ य ' ९७९ य ' ९८० य ' ९८१ य ' ९८२ य ' ९८३ य ' ९८४ य ' ९८५ य ' ९८६ य ' ९८७ य ' ९८८ य ' ९८९ य ' ९९० य ' ९९१ य ' ९९२ य ' ९९३ य ' ९९४ य ' ९९५ य ' ९९६ य ' ९९७ य ' ९९८ य ' ९९९ य ' १००० य ' १००१ य ' १००२ य ' १००३ य ' १००४ य ' १००५ य ' १००६ य ' १००७ य ' १००८ य ' १००९ य ' १०१० य ' १०११ य ' १०१२ य ' १०१३ य ' १०१४ य ' १०१५ य ' १०१६ य ' १०१७ य ' १०१८ य ' १०१९ य ' १०२० य ' १०२१ य ' १०२२ य ' १०२३ य ' १०२४ य ' १०२५ य ' १०२६ य ' १०२७ य ' १०२८ य ' १०२९ य ' १०३० य ' १०३१ य ' १०३२ य ' १०३३ य ' १०३४ य ' १०३५ य ' १०३६ य ' १०३७ य ' १०३८ य ' १०३९ य ' १०४० य ' १०४१ य ' १०४२ य ' १०४३ य ' १०४४ य ' १०४५ य ' १०४६ य ' १०४७ य ' १०४८ य ' १०४९ य ' १०५० य ' १०५१ य ' १०५२ य ' १०५३ य ' १०५४ य ' १०५५ य ' १०५६ य ' १०५७ य ' १०५८ य ' १०५९ य ' १०६० य ' १०६१ य ' १०६२ य ' १०६३ य ' १०६४ य ' १०६५ य ' १०६६ य ' १०६७ य ' १०६८ य ' १०६९ य ' १०७० य ' १०७१ य ' १०७२ य ' १०७३ य ' १०७४ य ' १०७५ य ' १०७६ य ' १०७७ य ' १०७८ य ' १०७९ य ' १०८० य ' १०८१ य ' १०८२ य ' १०८३ य ' १०८४ य ' १०८५ य ' १०८६ य ' १०८७ य ' १०८८ य ' १०८९ य ' १०९० य ' १०९१ य ' १०९२ य ' १०९३ य ' १०९४ य ' १०९५ य ' १०९६ य ' १०९७ य ' १०९८ य ' १०९९ य ' ११०० य ' ११०१ य ' ११०२ य ' ११०३ य ' ११०४ य ' ११०५ य ' ११०६ य ' ११०७ य ' ११०८ य ' ११०९ य ' १११० य ' ११११ य ' १११२ य ' १११३ य ' १११४ य ' १११५ य ' १११६ य ' १११७ य ' १११८ य ' १११९ य ' ११२० य ' ११२१ य ' ११२२ य ' ११२३ य ' ११२४ य ' ११२५ य ' ११२६ य ' ११२७ य ' ११२८ य ' ११२९ य ' ११३० य ' ११३१ य ' ११३२ य ' ११३३ य ' ११३४ य ' ११३५ य ' ११३६ य ' ११३७ य ' ११३८ य ' ११३९ य ' ११४० य ' ११४१ य ' ११४२ य ' ११४३ य ' ११४४ य ' ११४५ य ' ११४६ य ' ११४७ य ' ११४८ य ' ११४९ य ' ११५० य ' ११५१ य ' ११५२ य ' ११५३ य ' ११५४ य ' ११५५ य ' ११५६ य ' ११५७ य ' ११५८ य ' ११५

प्रतिष्ठापामभिवासनविधिः ।

ईश्वर उवाच—

- त्वा नित्यद्वयं कृत्वा प्रणयार्थकरो मुरुः । सहायैर्मूर्तिर्पावयैः सह गच्छेन्महालयम् ॥ १
- न्यादितोरणांस्तत्र पूर्ववत्पूजयेत्क्रमात् । प्रदक्षिणक्रमादेपां आस्त्रायां द्वास्पालकान् ॥ २
- चे नन्दिमहाकालौ याम्ये भृद्विविनायकौ । वारुणे वृषभस्कन्दौ देवीचण्डौ तथोत्तरे ॥ ३
- छात्रामूलदेशस्यौ मद्यान्तशिशिरौ घटौ । पर्जन्याशोकनागानौ भूतसंजीवनामृतौ ॥ ४
- दश्रीमदौ द्वौ द्वौ पूजयेदनुपूर्वशः । स्वनामभिस्तुर्धनैः प्रणवादिनमोन्तकैः ॥ ५
- ऋग्वहवसुद्राःस्थस्रवन्तीनां द्वयं द्वयम् । पालुनयं युगं वेदो लक्ष्मीर्गणपतिस्तथा ॥ ६
- देवा मखागारे तिष्ठन्ति मतिवोरणम् । विघ्नसंघापनोदाय क्रमैः संरक्षणाय च ॥ ७
- शक्तिं तथा दण्डं तत्र पाशं ध्वजं यदायुः । त्रिशूलं चक्रमम्भोजं पताकाश्चार्चयेत्क्रमात् ॥ ८
- ह्रूळं फट्, नमः । ॐ ह्रूळं फट्, हस्ते शक्तये ह्रूळं फट्, नम इत्यादिमन्त्रैः ॥ ९
- दः कुमुदाक्षत्र पुण्डरीकोऽथ वायनः । शङ्खकर्णः सर्वनेत्रः सुमुखः सुमतिप्रियः ॥
- नाष्टदेवताः पूज्याः पूर्वादौ भूतकोटिभिः ॥ १०
- कौं कुमुदाय नम इत्यादिमन्त्रैः ॥ ११
- त्रिपुरघ्नं च त्रैलोक्यार्थं यमजिह्वकम् । कालं करालिर्न षष्ठमेकादश्रि भीमपट्टकम् ॥ १२
- पूजयेदिष्टु क्षेत्रपालाननुक्रमात् । बलिभिः कुसुमैर्धूपैः संतुष्टान्परिभावयेत् ॥ १३
- भ्येलास्तुतेषु वर्णेषु वैशस्पृणास्त्रनुक्रमात् । पञ्च क्षित्यादितत्त्वानि सग्योनावादिभिर्यजेत् ॥
- शिवपदव्यापि मण्डपं धाम शार्करम् । पताकाशक्तिसंयुक्तं तत्त्वदृष्ट्याऽवलोकयेत् ॥ १५
- पान्तरिक्षभूमिप्रविशाननुत्सार्य पूर्ववत् । (+ मविज्ञेत्पश्चिमद्वारा शेषद्वाराणि दर्शयेत् ॥ १६
- क्षेत्रक्रमाद्वत्त्वा निविष्टो वेदिदक्षिणे । उत्तराभिमुखः कुर्वान्भूतशुद्धिं यथा पुरा ॥ १७
- यानि विशेषार्थं मन्त्रद्रव्यादिशोधनम् । कुर्वीत स्वात्मनः पूजा पथगव्यादि पूर्ववत् ॥ १८
- तारं कलशं तस्मिन्विन्यसेत्तदनन्तरम् । विशेषार्थं शिवं ध्यायेच्चत्तत्रयमनुक्रमात् ॥ १९
- तद्वत्स्वपदादान्तं शिवविद्यात्मकं परम् । रुद्रनारायणब्रह्मदेवतं निजतंच(च)रैः ॥ २०
- हं हाम् ॥ २१
- स्वदीश्वरांस्तत्र पूर्ववदिन्निनेशयेत् । तव्यापकं शिवे साङ्गं शिवदस्त्रं च मूर्धनि ॥ २२
- रन्ध्रैर्विष्टेन तेजसा वाद्यसान्तरम् । तमःपटलमाधूय प्रयोजितदिगन्तरम् ॥ २३
- मानं मूर्तिपैः सार्धं सर्वक्षैर्मुकुटादिभिः । भूषयित्वा शिषोऽस्मीति ध्यात्वा बोधासिमुदरेत्
- वेदान्तसंस्कारैः संस्तुयन्मन्त्रमण्डपम् । विक्षिप्य त्रिकिरादीनि कुम्भरुच्यो(च्यो)पसंहरेत् २५

* इदमर्थं नास्ति क. ड. च. पुस्तकेषु । + धनुर्दिशन्तर्गतो ग्रन्थो नास्ति क. ड. च. पुस्तकेषु ।

१ छ. ग. 'म्ये मूहि' । २ क. ड. च. 'ॐ ह्रू फट्शक्त' । ३ क. ड. च. 'महापाद' । ४ छ. ग. 'म्वरातुनेषु' ।
 ५ क. छ. च. 'भृ' । विनायक' । ६ छ. आननः । ७ छ. 'पविष्ठन्तत्वाय तार' । ८ छ. ग.
 तत्र तत्र' । ९ छ. ग. 'ह्रूळं फट्' । १० छ. ग. 'वर्ण' । ११ छ. ग. 'वर्ण' । १२ छ. ग. 'अतिष्ठेन' । १३ छ. 'अनुगुणारि' ।
 क. ड. च. 'पूजा तु य' । १४ छ. ग. 'यथा तु य' ।

आसनीकृत्य वर्धन्वा वास्त्वादीन्वर्धयजेत् । शिरःस्त्र्यम्भार्वन्धनौ पूजयेच्च स्थिरासने ॥ २६
 स्वदिक्षु कलशारूढाँकपालाननुरुक्मात् । वाद्यायुगादिसंयुक्तान्पूजयेद्विधिना यथा ॥ २७
 ऐरावतगजाकूट स्वर्णवर्णं किरीटिनम् । सहस्रनयनं शक्रं वज्रपाणिं विभावयेत् ॥ २८
 सप्ताधिपं च विश्राणमक्षमालां कमण्डलुम् । ज्वालागालाकूलं रक्तं शक्तिहस्तमजासनम् ॥ २९
 महिषस्यं दण्डहस्तं यमं कालानलं स्मरेत् । रक्तनेत्रं खराकूटं खड्गहस्तं च नैर्ऋतम् ॥ ३०
 वरुणं मकरं श्वेतं नामवाशपरं स्मरेत् । वायुं च हरिणं नीलं गुरोर मेघसंस्थितम् ॥ ३१
 त्रिशूलिनं ह्येषं कुर्म्येऽनन्तं तु चक्रिणम् । ब्रह्माण हंसं ध्यायेच्चतुर्वक्त्रं चतुर्भुजम् ॥ ३२
 स्तम्भमूलेषु कुम्भेषु तेषां धर्मादिकान्वयेत् । दिक्षु कुम्भेष्वनन्तादीन्पूजयन्त्यपि केचन ॥ ३३
 शिवाङ्गा श्रापयेत्कुम्भं श्रामयेदात्मपृष्ठगम् । पूर्ववत्स्थापयेदादौ कुम्भं तदनु वर्धनीम् ॥ ३४
 शिवं स्थिरासने कुम्भे शस्त्रार्थं च धृत्वासनम् । पूजयित्वा यथापूर्वं स्पृशेदुद्भवपुत्रया ॥ ३५
 निजयाम जगन्नाथं रक्तं भक्तानुकम्पया । पृथिः सत्रान्य रक्षार्थं कुम्भे खड्गं निवेशयेत् ॥ ३६
 दीक्षास्थापनयोः कुम्भे स्थण्डिले मण्डलेऽथ वा । मण्डलेऽभ्यर्च्य देवेशं त्रजेद्वै कुण्डेऽसंनिधौ ॥ ३७
 कुण्डनाभिं पुरस्कृत्य निविष्टा भूर्तिवारिणः । गुरोरादेशतः कुर्यान्निजकुण्डेषु संस्कृतिम् ॥ ३८
 जपेयुर्जापिनोऽसंख्यं मन्त्रमन्ये तु संहिताम् । पठेयुर्जाक्षणाः शान्तिं स्वशास्त्रावेदपारगाः ॥ ३९
 श्रीसूक्तं पादमानीथ मैत्रकं च वृषाकपिम् । ऋग्वेदी पूर्वदिग्भागे सर्वमेतत्समुचरेत् ॥ ४०
 देवप्रतं तु भारुणं ज्येष्ठसामं रथंतरम् । पुरुषं गीतिमेतानि सामवेदी तु दक्षिणे ॥ ४१
 रुद्रं पुरुषसूक्तं च श्लोकाभ्यां विशेषतः । ब्राह्मणं च यजुर्वेदी पथिमायां समुचरेत् ॥ ४२
 नीलवर्द्रं तथाऽप्यर्षीं सूक्ष्मासूक्ष्मं तथैव च । उत्तरेऽथर्वशीर्षं च तत्परस्तु समुचरेत् ॥ ४३
 आचार्यधात्रिमुखाय मतिकुण्डं प्रदापयेत् । वहेः पूर्वादिकान्भागान्पूर्वकुण्डादितः क्रमात् ॥ ४४
 धूपदीपचक्राणां च ददीतामि समुदरेत् । पूर्वदिक्षयमभ्यर्च्य शिवायौ मन्त्रतर्पणम् ॥ ४५
 देशकालादिसंपत्तौ दुर्निमित्तप्रशान्तये । होमं कृत्वा तु मन्त्रज्ञः पूर्णं दत्त्वा शुभाववाहम् ॥ ४६
 पूर्वदिक्षयं कृत्वा मतिकुण्डं निवेदयेत् । यजमानालकृतास्तु त्रजेयुः स्नानमण्डपम् ॥ ४७
 भद्रपीठे निधायेशं तादयित्वाऽवगुण्ठयेत् । स्थापयेत्पूजयित्वा तु पृश्ना कात्यायनवारिणा ॥ ४८
 गोमूत्रैर्गोमयेनापि वारिणा चान्तराऽन्तरा । भस्मना गन्धतोयेन फटन्तात्त्रेण वारिणा ॥ ४९
 वैशिको भूर्तिपैः सार्धं कृत्वा कारणशोधनम् । धर्मजप्तेन संछाद्य पीतवर्णेन वाससा ॥ ५०
 संपूज्य सितपुष्पैश्च नवेदुत्तरवेदिकाम् । तत्र दत्तासनायां च श्रृण्वायां संनिवेश्य च ॥ ५१
 सुकुमालिप्तसूत्रेण विभज्य गुरुहलिसेत् । शलाकया सुरार्णस्य अक्षिणी शस्त्रकर्मणा ॥ ५२
 अजपेद्ब्रह्मकृत्यथाऽजस्ररष्ट्रेण कर्मणा । (ब्रह्मरूपं च शस्त्रेण लक्ष्मीं (क्षीं?) शिल्पी समुत्ति-
 त्वांशार्धोऽथ पादार्धार्धार्था अर्धतोऽथ वा । सर्वकामप्रसिद्धार्थं बुधं लेहमावतारणम् ॥ ५३
 लिङ्गदीर्घमिहाराशे विभक्ते भागवर्णनात् । निस्तारो लक्ष्म्येदस्य भवेद्विहस्य सर्वतः ॥ ५४

* अनुविधान्तमव गतिरु क द, च पुस्तकेषु ।

(प्रतिष्ठायामधिवासनविधिः)

यवस्य नवभक्तस्य भागैरष्टागिरातृना । हास्तिके लक्ष्मरेखा च गाम्भीर्याद्विस्तरादपि ॥	५६
एवमष्टांशवृद्धा तु लिङ्गे सार्धकरादिके । भवेदष्टयवा पृथ्वी गर्भीराऽत्र च हास्तिके ॥	५७
शांभवेषु च लिङ्गेषु पादवृद्धेषु सर्वतः । लक्ष्मदेहस्य विष्कम्भो भवेद्देयवर्धनात् ॥	५८
गम्भीरत्वपृथुत्वाभ्यां रेखाऽपि त्र्यंशवृद्धितः । सर्वेषु च यनेत्सुहृन् लिङ्गमस्तकपस्तकम् ॥	५९
लक्ष्मक्षेत्रेऽष्टधा भक्ते सूत्रि भागद्वये शुभे । पदभागपरिवर्तेन मुक्त्वा भागद्वयं त्वधः ॥	६०
रेखात्रयेण संवर्द्धं कारयेत्पृष्ठदेशगम् । रत्नजे लक्षणोद्धारो यथा हेमसमुद्भवे ॥	६१
स्वरूपलक्षणं तेषां यथा रत्नेषु निर्मला । (अनपनोन्मीलनं वैके सांनिध्याय च लक्ष्म तत्) ॥	६२
लक्षणोद्धाररेखां च घृतेन मधुना तथा । मृत्युंजयेन संपूज्य शिल्पिदोषनिवृत्तये ॥	६३
अर्धयेव ततो लिङ्गं स्नापयित्वा मृदादिभिः । शिल्पिनं शोषयित्वा तु दद्याद्भां गुरवे वतः ॥	६४
लिङ्गं धूपादिभिः प्रार्च्य गापेत्पुष्पैर्हृगाः स्त्रियः । सज्येन चापसज्येन सूत्रेणाय कुशेन वा ॥	६५
स्रष्टृणा च रोचनं दत्त्वा कुर्युर्निर्मन्थनादिकम् । मुदलवणधान्याकदानेन विष्टमेव ताः ॥	६६
गुरुमूर्तिधरैः सार्धं हृदा वा प्रणवेन वा । मृत्स्नागोपवगोमूत्रमस्थभिः सलिलान्तरम् ॥	६७
स्नापयेत्पञ्चगव्येन पञ्चामृतपुरासरम् । विरुक्षणं कषायैश्च सर्वोपधिजलेन वा ॥	६८
शुभ्रपुष्पफलस्पर्शरत्नशृङ्गैर्वयोदकैः । तथा धारासहस्रेण दिव्योपधिजलेन च ॥	६९
तीर्थोदकेन गात्रेण चन्दनेन च कारिणा । क्षीरार्णवादिभिः कुम्भैः शिवकुम्भजलेन च ॥	७०
विरुक्षणं विलेपं च सुगन्धैश्चन्दनादिभिः । संपूज्य ब्रह्माभिः पुष्पैर्वर्मणा रक्तधीवरैः ॥	७१
रक्तरूपेण नीराज्य रक्षातिलकपूर्वकम् । गीतौर्धनलदुर्गन्धं कुशार्घ्यैर्मूर्ध्नि चितैः ॥	७२
द्रव्यैः स्तुत्यादिभिस्तुष्टमर्चयेत्पुरुषाणुना । समाचम्य हृदा देवं मृदादुत्थीयतां प्रभो ॥	७३
देवं प्रक्षरयेनैव शिर्षं द्रव्याणि तं नयेत् । मण्डपे पश्चिमद्वारे शरपायां विनियेषयेत् ॥	७४
शरत्पादिभूमिपर्यन्ते विन्यसेदासने शुभे । पश्चिमे पिण्डिकां तस्य न्यसेद्ब्रह्मशिलां तथा ॥	७५
शस्त्रमैस्त्र्यतालव्यनिद्राकुम्भं ध्रुवासनम् । मकरस्य त्रिवकोणे च दत्त्वाऽर्घ्यं हृदयेन तु ॥	७६
उत्थाप्योक्तासने लिङ्गं शिरसा पूर्वमस्तकम् । समारोप्य न्यसेत्तस्मिन्सृष्ट्या धर्मादिवन्दनम् ॥	७७
दद्यात्तूर्प्यं च संपूज्य तथा वासांसि वर्मणा । गृहोपकृतिर्नैवेद्यं हृदा दद्यात्स्वशक्तितः ॥	७८
घृतक्षौद्रमुत्तं पात्रमभ्यङ्गाय पदान्तिके । देशिकश्च स्थितस्तत्र पट्विशतचक्रसंघम् ॥	७९
शरत्पादिभूमिपर्यन्तं सुतस्त्राधिपसंघुतम् । विन्यस्य पुण्यमालाभिस्त्रिलङ्कं परिकल्पयेत् ॥	८०
(+मापापदेशशक्त्यन्तं तेषां(यां)भाष्टांशवर्तुलम् । तत्राऽऽप्ततत्त्वविचार्यं शिवं सृष्टिक्रमेण तु)	
एकशः प्रतिभागेषु ब्रह्मनिष्णुहराधिपान् । विन्यस्य शूर्पिर्वाशान्पूर्वादिक्रमतो यथा ॥	८२
ह्मावक्रियजमानाकैजलवापुनिद्राकरान् । आकाशमूर्तिरूपांस्तान्पसेत्तदधिनायकान् ॥	८३
स(श)र्वं पशुपतिं चोद्यं रुद्रं भवमथेश्वरम् । महादेवं च श्रीमं च मन्त्रास्तद्वाचका इमे ॥	८४

* धनुर्ध्वान्तर्गतं नास्ति क. द. य. पुस्तकेषु । + धनुर्ध्वान्तर्गतं नास्ति क. द. य. पुस्तकेषु ।

१ क. द. य. 'मन्त्रा नवह' । २ छ. 'राम च हा' । ३ क. द. य. 'लात्रयेण' । ४ छ. ग. य्यके । ५ छ. ग. 'रेखा' । ६ य. 'स्तुत्या' । ७ क. द. य. 'इययोद' । ८ य. य. 'इययोद' । ९ क. द. य. 'यदुस्येन' । १० य. 'मृ' । ११ क. द. य. 'विषेद्व्या' । १२ य. 'शिरस' । १३ य. 'दिव्यज्ज' । १४ क. द. य. 'नक्षत्रावयव नि' । १५ क. द. य. 'दातृन च' । १६ य. 'नत स्थत' । १७ य. य. 'तुर्वेलाश्वतर' ।

लवणपत्रयसाध्न हकारश्च त्रिमात्रिकाः । गणवो हृदयाणुर्वा मूलमधोऽथ वा क्वचित् ॥ ८५
 पञ्चकुण्डात्मके यागे मूर्तीः पञ्चाथ वा न्यसेत् । पृथिवीजलतेजोसि वायुमाकाशमेव च ॥ ८६
 क्रमात्तदधिपान्पञ्च ब्रह्माणं धरणीधरम् । रुद्रपीश सदारुण च छट्ठिन्यायेन पद्मपित् ॥ ८७
 मुमुक्षोर्वा निवृत्ताद्या अजाताद्यास्तदीश्वराः । त्रितत्त्वं वाऽथ सर्वत्र न्यसेद्याप्त्वात्यकारणम् ॥
 शुद्धे चाऽऽत्मनि विद्येया अशुद्धे लोकनायकाः । द्रष्टव्या मूर्तिपात्रैर भोगिनो मन्त्रनायकाः ॥
 पञ्चविंशत्तथैवाष्ट पञ्च त्रीणि यथाक्रमम् । एषां तत्त्वं तदीशानामिन्द्रादीनां ततो यथा ॥ ९०
 ॐ हां शक्तितत्त्वाय नम इत्यादि । ॐ हां शक्तितत्त्वाधिपाय नम इत्यादि । ॐ हां क्षमापूर्ते
 नमः । ॐ हां क्षमापूर्त्यधिपाय त्रिपाय नम इत्यादि । ॐ हां पृथिवीपूर्ते नमः । ॐ हां पृथि-
 वीपूर्त्यधिपाय ब्रह्मणे नम इत्यादि । ॐ हां शिववत्साधिपाय रुद्राय नम इत्यादि ॥ ९१
 नाभिकन्दात्समुद्यार्थं घण्टानादविसर्पणम् । ब्रह्मादिकारणत्यागाद्वादशान्तसमाश्रितम् ॥ ९२
 मर्धं च ममसाऽभिर्धं प्राप्तानन्दरसोपमम् । द्वादशान्तात्सप्तमानीध निष्कलं व्यापकं शिवम् ॥ ९३
 अष्ट(ष्टा)त्रिंशत्कलोपेतं सहस्रकिरणोज्ज्वलम् । सर्वशक्तिमयं सार्द्धं ध्यात्वा लिङ्गे निवेशयेत् ९४
 जीवन्पासो भवेदेवं लिङ्गे सर्वार्थसाधकः । पिण्डिकादिषु तु न्यासः प्रोच्यते सामन्तं यथा ॥ ९५
 पिण्डिकां च कृतस्नानां बिलिम्बां चन्दनादिभिः । सद्गन्धैश्च समाच्छाद्य रन्ध्रे च भगलक्षणे ॥ ९६
 पञ्चरत्नादिसंयुक्तां लिङ्गस्योत्तरतः स्थिताम् । लिङ्गवत्कृत्वविन्यासां विधिवत्संपूजयेत् ॥ ९७
 कृतस्नानादिकां तत्र लिङ्गमूले शिलां न्यसेत् । कृतस्नानादिसंस्कारं शैब्यन्तं वृषभं तथा ॥ ९८
 प्रणवपूर्वं हुं पूं ह्रीं मध्यादन्यतमेन च । क्रियाशक्तिपुता पिण्डीं शिलामाधाररूपिणीम् ॥ ९९
 भस्मदर्भतिलैः कुर्यात्प्राकारश्रितयं ततः । रसायै लोकपालांश्च साधुधान्योजयेद्ब्रह्मिः ॥ १००
 ॐ हुं हुं क्रियाशक्तये नमः । ॐ हुं हां हः, महागौरी(रि) वद्द्रविते स्वाहेति च पिण्डिकायाम् ।
 ॐ हामाधारशक्तये नमः । ॐ हां वृषभाय नमः ॥ १०१
 धारिका दीक्षितपुत्रा ज्योत्स्ना चैता चलोत्कटाः । तथा पात्री विपात्री च न्यसेद्वा पञ्च नाविकाः
 वामा ज्येष्ठा क्रिया ज्ञाना येषां तिस्रोऽथ वा न्यसेत् । क्रिया ज्ञाना तपेच्छा च पूर्ववच्छान्तिमूर्तिषु
 तमी मोहा क्षमी निष्ठा मृत्युर्मायाभवञ्चराः । पञ्च चाथ महामोहा योरीं रात्रिभया उवरा ॥
 तिस्रोऽथ वा क्रिया ज्ञाना तथा वार्षादेनायिका । आत्मादित्रिषु तत्त्वेषु तीव्रमूर्तिषु विन्यसेत् ॥
 अत्रापि पिण्डिका ब्रह्मशिलादिषु यथाविधि । गौर्यादिसंवरैरेव पूर्ववत्सर्वमाचरेत् ॥ १०६
 एवं विधाय विन्यासं गत्वा कुण्डान्तिकं ततः । कुण्डमध्ये मधेशान् भेषजान् मधेश्वरम् ॥ १०७
 क्रियाशक्तिं तथाऽन्यासु नादमोष्ठे च विन्यसेत् । घटं स्पण्डिलवल्लीशैर्नाडीसंधानके ततः ॥ १०८
 पद्मतनुसमां शक्तिर्भूतानेन समुद्यताम् । विश्वन्ती(न्ती) सूर्यमार्गेण निःसरन्तीं समुद्रताम् ॥ १०९
 पुनश्च नृन्वमार्गेण विश्वन्तीं स्वस्य चिन्तयेत् । एवं सर्वत्र संधेयं मूर्तिष्वैव परस्परम् ॥ ११०

* इत्यर्थे क ड च पुस्तकेषु नास्ति ।

१ य ॥ 'एषाग्ने न' । २ क ड च 'विपत्ये न' । ३ क ड च हां पूं । ४ य 'लेखीपाय' । ५ य
 ग, य हां पूं । ६ क ड च नम । ७ हां य 'पु मूया' । ८ य शरला तं पूं । ९ क ड च हू । १० य.
 ११ १२ य ग ॐ हू हू किं । १३ क ड, च ॐ ह्रीं ग, न' । १४ य हां । १५ य य ग ड च रोषा ।
 * य 'ता प विद्यया' । १६ य, य 'था विनायका' । १७ य, 'मुद्राये' । १८ य य, य ड, य, 'न्ती मून्मया' ।

(शिवप्रतिष्ठाविधिः)

संपूज्य धारिकां शक्तिं कुण्डे संतर्प्य च कृपात् । तत्त्वतत्त्वेश्वरान्मूर्तिमूर्तीशांश्च घृतादिभिः ॥

संपूज्य तर्पयित्वा तु संनिधौ संहिताशुभिः । शतं सहस्रमर्थं वा पूर्णं वा सह होमयेत् ॥ ११२

तत्त्वतत्त्वेश्वरान्मूर्तिमूर्तीशांश्च करेणुकान् । अथवा संतर्प्य सांनिध्ये जुहुयुर्मूर्तिषा अपि ॥ ११३

ततो ब्रह्मभिरङ्गैश्च द्रव्यकालानुरोधतः । संतर्प्य शान्तिकुम्भाम्भोक्षिते कुशमूलतः ॥ ११४

लिङ्गमूलं च संस्पृश्य जवेपुद्गोमसंस्त्रयया । संनिधानं हृदा कुर्युर्वर्मणा चावगुण्ठनम् ॥ ११५

एवं संशोध्य ब्रह्मादिविष्ण्वन्तादिनिशुद्धये । विधाय पूर्ववत्सर्वं होमसंख्याजपादिकम् ॥ ११६

कुशमध्याग्रयोगेन(ण) लिङ्गमध्याग्रकं स्पृशेत् । यथा यथा च संधानं तदिदानीमिहोच्यते ॥ ११७

ॐ हां हैम्, ओम्, ओम्, ओम्, एम्, ॐ भूं भूं बाह्यपूर्तये नमः । ॐ हां बाम्, आम्, ओम्,

आं पाम् ॐ भूं भूं वां बहिर्पूर्तये नमः ॥ ११८

एवं च यजमानादिभूतिभिरभिसंशेषम् । पञ्चमूर्त्यारम्भेऽप्येवं संधानं हृदयादिभिः ॥ ११९

मूलेन स्त्रीपद्मीजैर्वा ह्येवं तत्त्वत्रयात्मके । शिलापिण्डीवृषेभ्येवं पूर्णाङ्गिन्नं सुसंवरैः ॥ १२०

भागाभागाविशुद्धयर्थं होमं कुर्याच्छ्रुतादिकम् । न्यूनादिदोषमोक्षाय शिवेनाष्टाधिकं शतम् ॥ १२१

जुत्वाऽथ यत्कृतं कर्म शिवश्रोत्रे निवेदयेत् । एतत्समन्वितं कर्म त्वच्छक्तौ च मया मभो ॥ १२२

ॐ नमो भगवते रुद्राय रुद्र नमोऽस्तु ते । विधिपूर्णमपूर्णं वा स्वशक्त्याऽऽपूर्य घृष्टताम् ॥ १२३

ॐ ह्रीं शंकरि पूरय स्वाहा, इति पिण्डकायाम् ॥ १२४

अथ लिङ्गे न्यसेद्भजानी क्रियाख्यं पीठविग्रहे । आधाररूपिणो शक्तिं न्यसेद्ब्रह्मशिलोपरि १२५

निबध्य सप्तरात्रं वा पञ्चरात्रं विरात्रकम् । एकरात्रमथो वाऽपि यद्वा सद्योऽधिवासनम् ॥ १२६

वेनाऽधिवासनं यागः कृतोऽपि न फलप्रदः । स्वपक्षैः मत्स्यं देयमाहुतीनां शतं शतम् ॥ १२७

शिवकुम्भादिपूजां च दिग्बलिं च निवेदयेत् । मुखादिसंहितो वासो राशौ नियमपूर्वकम् ॥ १२८

+ अधिवासः स वसतेरधेर्भावे च ईरितः ॥ १२८

इत्यादिनागपुराण आग्नेये प्रतिष्ठयामभिवासनविधिकथनं नाम पञ्चवर्तितमोऽध्यायः ॥ ११ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तश्रद्धाः—११३७

अथ सप्तवर्तितमोऽध्यायः ।

शिवप्रतिष्ठाविधिः ।

ईश्वर उवाच—

प्रातर्नित्याविधिं कृत्वा द्वारपालप्रयोजनम् । प्रविश्य प्राग्विधानेन देवशुद्ध्यादिमाचरेत् ॥ १

दिवसार्थांश्च समभ्यर्च्य शिवकुम्भं च वर्धनीम् । अष्टमुष्टिकया लिङ्गं बद्धं संतर्प्य च कृपात् ॥ २

शिवाज्ञातस्ततो गच्छेत्प्रासादं शस्त्रमुचरन् । तद्वतान्मसिपेदिर्द्वान्हुफडन्तशराशुना ॥ ३

* इदमर्थं क. ट. च पुस्तकेषु नास्ति । † क. ट. च. पुस्तकेभ्यश्चैव नास्ति ।

१ प. 'प्ये शक्तिं कु' । २ क. ट. च. ॐ हान्, ओम्, ओम्, वान्, ओं भूमौ स्सन् । ३ घ. हान् । ४ ख. य. 'मृ ए' । ५ ख. ग. 'नू वा' । ६ क. ट. च. ॐ हम्, ओम्, ओम्, ओम्, वान्, ॐ नू । ७ ख. 'मृ, ओम्, ओम्, ओम्, वान्, ॐ नू । ८ क. ट. च. 'तन्त्रयाऽपव' । ९ य. 'भातः कर्षादि' । १० क. ट. ग. 'दे शत्रे' । ११ क. ट. च. 'प्रान्दूत' । ख. ग. 'प्रान्दूत' ।

(शिचप्रतिष्ठाविधिः)

सन्धस्थाने च वक्त्रे च चलिते स्फुटितेऽथ वा । जुहुयान्मूलमन्त्रेण बहुक्षेपेण वा शतम् ॥ ३३
किं चान्येष्वपि दोषेषु शिचशान्तिं सप्ताश्रयेत् । उक्तव्यासविधिं लिङ्गे कुर्यादेवं न दोषभाक् ॥
पीठवन्धमतः कृत्वा लक्षणस्याञ्जलक्षणम् । गौरीमन्त्रं लपं नीत्वा सृष्ट्वा पिण्डीं च विन्यसेत् ॥

संपूर्ण पार्श्वसंधिं च बालुकावन्नलेष्वतः । ततो मूर्तिवरैः सार्धं गुरुः श्रोतितपटोर्ध्वतः ॥ ३६

संस्थाप्य कलशैरन्यैस्तद्रूपश्चाभूतादिभिः । विलिप्य चन्दनार्घ्यं संपूज्य जगदीश्वरम् ॥ ३७

उग्रामहेशमन्त्राभ्यां तौ स्पृशेद्विहसुद्रया । तद्वस्त्रितच्चविन्यासं पर्ववादिपुरातरम् ॥ ३८

कृत्वा मूर्तिं तदीशानामङ्गानां ब्रह्मणामथ । शोनालिङ्गे किषापीठं विन्यस्य स्नापयेत्ततः ॥ ३९

गन्धैर्विलिप्य संपूज्य व्यापित्वेन शिवे न्यसेत् । स्रग्धूपदीपनैवेद्यैर्हृदयेन फलानि च ॥ ४०

वित्तिवेद्य यथाशक्ति सप्ताचम्य महेश्वरम् । दत्त्वाऽर्घ्यं च जपं कृत्वा निवेद्य वरदे करे ॥ ४१

चन्द्रार्कतारकं यावन्मन्त्रेण शैवमूर्तिषुः । स्वेच्छपैश्च त्वया नाथ स्थातव्यमिह मन्दिरे ॥ ४२

प्रणम्यैवं बोद्धेर्गत्वा हृदा वा प्रणवेन वा । संस्थाप्य हृष्यं पश्चात्पूर्ववद्वलिपाचरेत् ॥ ४३

न्यूनादिदोषमोक्षाय ततो मृत्युजिता शतम् । शिवेन सशित्रो हुत्वा शान्त्यर्थं पापसेन च ॥ ४४

ज्ञानाज्ञानकृतं यच्च तत्पूरय महाविभो । हिरण्यपशुभूम्यादिगीतवाद्यादिहेतवे ॥ ४५

अभ्यिक्तेशाय तत्रवत्या खवत्या सर्वं निवेदयेत् । दानं यदोत्सवं पश्चात्कुर्याद्विनचतुष्टयम् ॥ ४६

त्रिसंध्यं त्रिदिनं मन्त्री होमयेन्मूर्तिषुः सह । चतुर्थेऽहनि पूर्णां च चरकं बहुक्षेपिणा ॥ ४७

निवेद्य सर्वकुण्डेषु संपाताहुतिशोभितम् । दिनचतुष्टयं चार्धं च निर्मास्यं तदूर्ध्वतः ॥ ४८

निर्मास्यपापनयं कृत्वा स्नापित्वा तु पूजयेत् । पूजा सायान्यलिङ्गेषु कार्या साधारणालुभिः ॥

विहाय लिङ्गचैतन्यं कुर्यात्स्थाणुविसर्जनम् । असाधारणलिङ्गेषु क्षमस्वेति विसर्जनम् ॥ ५०

आवाहनमभिष्यक्तिर्विसर्गः शक्तिरुपाता । प्रतिष्ठान्ते कश्चित्शोकं स्थिराद्याहुतिसप्तकम् ॥ ५१

स्थिरस्तथाऽमयेयधानादिवोधस्तथैव च । नित्योऽथ सर्वगमैवाविनाशी हेष्ट एव च ॥ ५२

एते गुणा महेशस्य संनिधानाय कीर्तिताः । ॐ नमः शिवाय स्थिरो भवेत्याहुतीनां क्रमः ॥ ५३

एवमेतच्च रक्षणाय विधाय शिवकुम्भवत् । कुम्भद्वयं च तन्मन्त्रादेककुम्भाभ्यंभसा भवम् ॥ ५४

संस्थाप्य तद्वितीयं च कर्तव्यज्ञानाय धारयेत् । दत्त्वा बलिं सप्ताचम्य वैदिर्गच्छेच्चिदाज्ञपत् ॥ ५५

जगतीवाज्ञतश्चण्डमैशान्यां दिशि मन्दिरे । धामगर्भममाणे च सुपीठे कल्पितासने ॥ ५६

पूर्ववद्व्यासहोमादि विधाय ध्यानपूर्वकम् । संस्थाप्य विधिवच्चत्र ब्रह्माङ्गैः पूजयेत्ततः ॥ ५७

अङ्गानि पूर्वमुक्तानि ब्रह्माङ्गिण त्वणुना यथा ॥ ५८

ए(ॐ) वं संयोजाताय ह्रूं फट्, नमः । ॐ विं वामदेवाय ह्रूं फट्, नमः । ॐ बुध्, अयोराय ह्रूं फट्, नमः । ओम्, एवं (एवम्, ॐ) जं (जं) तत्पुरुषार्थं, गोपीज्ञानाय च ह्रूं फट्, नमः ॥

१ घ. 'तेऽपि सा' । २ घ. 'त' । ३ घ. 'तुज्यातादिनिहितं कुर्वेत्' । ४ घ. 'शिवविधिं सा' । ५ घ. ग. प. 'पनम्' ।

त' । ५ घ. 'शान्तिं पठे' । ६ ख. ग. 'विप्लव' । ७ ग. 'संस्थाप्य' । ८ घ. 'अर्चयेत्' । ९ घ. 'शान्तिं लि' । १० घ.

'सप्तमिनो' । ११ ख. ग. वत् । १२ क. ड. च. 'वदिः कुन्ने विषा' । १३ क. ड. च. 'नि ब्रह्मण्यवर्षना' । १४ ड.

'क्षान्तिं त्वन्ता' । १५ क. ड. च. 'सा ॐ त' । १६ क. ड. च. 'ॐ सा' । १७ क. ड. च. 'ॐ ध' । १८ क. ड.

च. 'न' । १९ ख. ग. 'मः ॐ त' । २० ख. ग. 'व नमः नोमो' । २१ क. प. ड. च. 'हं जं' ।

समादाय ततो मन्त्रानात्मानं संनिधाय च । तज्जले प्रतिपेक्षिङ्गे चत्सरस्तत्कामदं भवेत् ॥ ८८
विष्ण्वादिस्थापनं चैव पृथङ्मन्त्रैः समाचरेत् ॥ ८९

इत्यादिमहापुराण आग्नेये विनम्रप्रतिष्ठाविधिकेन नाम सप्तमवतितमोऽध्यायः ॥ १७ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तत्यङ्काः—३२२६

अथाष्टमवतितमोऽध्यायः ।

गौरीप्रतिष्ठाविधिः ।

ईश्वर उवाच—

वक्ष्ये गौरीमणिषां च पूजया सहितां नृणु । मण्डपाद्यं पुरो यच्च संस्थाप्य चापिरोपयेत् ॥ १
शय्यायां तांश्च विन्यस्य मन्त्रान्मूर्त्यादिकान्मुह । आत्मविद्याशिवान्तं च कुर्याद्दीशनिवेदनम् ॥ २
शक्तिं पैरां ततो न्यस्य हुत्वा मृत्वा च पूर्ववत् । संधाय च तथा पिण्डां क्रियाशक्तिस्वरूपिणीम्
सदेशब्धापिकां ध्यात्वा न्यस्तरत्नादिकां तथा । एवं संस्थाप्य तां पश्चादेवां तस्यां नियोजयेत्
परशक्तिस्वरूपां तां स्वाशुना शक्तियोगतः । ततो न्यसेत्क्रियाशक्तिं पीडे ज्ञानं च विग्रहे ॥ ५
ततोऽपि व्यापिनीं शक्तिं समावाय नियोजयेत् । अम्बिकां शिवनाम्नीं च सभालभ्य मपूजयेत्तु
ओम्, आधारशक्त्यै नमः । ॐ कुर्याय नमः । ॐ स्कन्दाय च तथा नमः । ॐ ह्रीं नारायणाय
नमः । ओम्, ऐश्वर्याय नमः । ओम्, अधच्छन्दनाय नमः ॥ ७
ॐ पद्मासनाय नमोऽथ संपूज्याः केशवांस्तथा ॥ ८
ॐ ह्रीं काणिकायै नमः । ॐ धं पुष्कराक्षेभ्य इहाचरेत् ॥ ९
ॐ ह्रीं पुष्पं ह्रीं च ज्ञानाय हर्षं क्रियायै ततो नमः ॥ १०
ॐ नालाय नमैः । ॐ हं धर्माय नमैः । हं ज्ञानाय वै नमः । ॐ वैराग्याय नमैः । ॐ वै, अच-
र्याय नमः । ॐ रम्, अज्ञानाय वै नमः । ओम्, अवेराग्याय वै नमः । अम्, अनैश्वर्याय नमः
हर्षं वाचे हर्षं च रागिभ्य हर्षं ज्ञाहिभ्य ततो नमः । ॐ ह्रीं धर्माय च नमो हर्षं उपेष्टायै ततो नमः
ॐ ह्रीं रीं क्रीं नवशक्तौ गौं च गौर्यासनाय च । गौं गौरीश्वर्ये नमो गौर्या मूलमधोच्यते ॥ १३
ॐ ह्रीं सः, मंदागौरी रुद्रदण्डे स्वाहा गौर्यै नमैः ॥ १४
ॐ गां हर्षं ह्रीं शिवो गूं स्थाच्छिस्तार्यै कवचाय च । गौं नेत्राय च गौम्, अस्त्राय ॐ गौं
विज्ञानशक्तये ॥ १५

१ छ. ग. ठा च वि' । २ छ. ग. 'सुते वि' । ३ छ. ग. परायां न्व' । ४ छ. ग. अनुते सिदिता' । ५ छ. ग. 'व । आ' । ६ छ. ग. 'वि च न' । ७ छ. ग. 'क । ह' । ८ छ. ग. हु । ९ छ. ओम्, नम, अष्टरत्नम् । १० छ. ग. हु । ११ छ. 'हृ, ओ नमः' । १२ छ. 'क । ह' । १३ छ. ओ प' । १४ छ. 'क । स' । १५ छ. 'क । रता' । १६ छ. 'हर्षं वा' । १७ छ. हु । १८ छ. हु । १९ छ. ह । २० छ. ह । २१ छ. ग. रीं री शै न' । २२ छ. ग. उष्याय च । २३ छ. 'क । स' । २४ छ. ग. हर्षं गौं शिवम् । २५ छ. ग. गौता' । २६ छ. ग. गौ ।

ॐ नृं क्रियाशक्तये नमः पूर्वदौ शक्रादिकान् । ॐ नृं सुमगायै नमो ह्यं वीजललिता ततः॥
 ॐ ह्यं कामिन्यै च नमः ॐ इहं स्वात्कामशालिनीमधैर्गौरां प्रतिष्ठाप्य प्राच्ये जप्त्वाऽथ सर्वपाह
 इत्यादियद्गुराण्य अग्नेये गौरीप्रतिष्ठाविधिरुच्यते नाम नवनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३२४३

अथ नवनवतितमोऽध्यायः ।

सूर्यप्रतिष्ठाविधिः ।

ईश्वर उवाच—

वक्ष्ये सूर्यप्रतिष्ठां च पूर्ववन्मण्डपादिकम् । स्नानादिकं च संपाद्य पूर्वोक्तविधिना ततः ॥ १
 विष्णोमासनशय्यायां साङ्गं विन्यस्य भास्करम् । पितृत्वं विन्यसेत्तत्र तं(स)स्वरं स्वादिपञ्चकम्
 शुद्ध्यादि पूर्ववत्कृत्वा पिण्डीं संशोध्य पूर्ववत् । सदेशैर्दपर्पन्तं विन्यस्य तत्त्वपञ्चकम् ॥ १
 श्रवत्या च सर्वतोमुख्या संस्थाप्य विधिपञ्चतः । स्वाणुना विधिवत्सूर्यं श्रवत्यन्तं स्थापयेद्गुह्यं
 स्वाम्यन्तमथ वाऽऽदित्यं पादान्तं नाम धारयेत् । सूर्यमन्त्रास्तु पूर्वोक्ता द्रष्टव्याः स्थापनेऽपि च
 इत्याग्नेये महापुराणे सूर्यप्रतिष्ठाविधिरुच्यते नाम नवनवतितमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३२४८

अथ द्वादशतमोऽध्यायः ।

द्वारप्रतिष्ठाविधिः ।

ईश्वर उवाच—

द्वाराश्रितप्रतिष्ठायां वक्ष्यामि विधिप्रपञ्च । द्वाराद्वाणि कपाचाद्यैः संस्कृत्य शयने न्यसेत् ॥ १
 मूलमध्याग्रभागेषु त्रयमात्मादिसेश्वरम् । विन्यस्य संनिवेश्याथ हुत्वा जप्त्वाऽत्र रूपतः ॥ २
 द्वारादधो यजेद्वास्तुं तत्रैवानन्तमग्नतः । रत्नादिपञ्चकं न्यस्य शान्तिहोमं विधाय च ॥ ३
 यवसिद्धार्थकाक्रान्ता ऋद्धिर्दृष्टिमहातिलाः । गोमूतसर्पपराग्नेन्द्रमोहनीलक्ष्मणामृताः ॥ ४
 रोचनीसवचो दुर्वा प्रासादाधश्च पोटलीधूः । मकृत्योदुम्बरे वद्ध्वा रक्षार्थं मणवेन तु ॥ ५
 द्वारमुचरतः किञ्चिदाश्रितं संनिवेशयेत् । आत्मतत्त्वमयो न्यस्य विद्यातत्त्वं च शास्त्रयोः ॥ ६
 शिवमाकाशदेवे च व्यापकं सर्वमण्डले । ततो महेशनाथं च विन्यसेन्मूलमग्नतः ॥ ७
 द्वाराश्रितांश्च तत्त्वादीन्कृत्युक्तैः स्वनामभिः । जुहुयाच्छतमर्थं वा द्विगुणं त्रिकृतोऽथ वा ॥ ८
 न्यूनादिदोषमोक्षार्थं हेतितो जुहुयाच्छतम् । दिग्बलिं पूर्ववैदित्वा प्रदद्यादक्षिणादिकम् ॥ ९

इत्यादिमहापुराण्य अग्नेये द्वारप्रतिष्ठाविधिरुच्यते नाम द्वादशतमोऽध्यायः ॥ १०० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३२५७

१ छ. ग. ॐ मुक्तिः । २ छ. य. । ३ छ. ग. नमः, ॐ ह्यं वीजललिताय नमः । ४ छ. ग. 'शारदा'
 'य. 'तारा' । ५ छ. ग. 'तौ यदा तपोमः' । ६ छ. ग. 'शान्तिं च' । ७ छ. ग. 'तः । चन्द्रादि' । ८ छ. ग.
 'शारदा' । ९ छ. ग. 'द्विगुणः' । १० छ. 'नामगुरा दू' । य. 'ना रक्षार्थं प्रायशः' । ११ छ. 'वीजललिता' ।
 १२ छ. ग. 'म' । १३ छ. 'होतुः' । १४ छ. 'वदुत्त प्र' ।

आसादप्रतिष्ठा ।

ईश्वर उवाच—)

- आसादस्थापने दक्षयेत्तच्चैतन्मसुयोगतः । शुक्रनौशासपातौ तु पूर्ववेद्याश्च मध्यतः ॥ १
- राधारशक्तितः पद्मे-विन्धेस्ते षण्णवेन च । स्वर्णाद्यैकतपोद्भूतं पञ्चमग्नयेन संयुतम् ॥ २
- तुसीरयुतं कुम्भं न्यस्तरत्नादिपञ्चकम् । सर्वसं गन्धलिप्तं च गन्धवत्पुष्पधूपितम् ॥ ३
- तादिपल्लवानां च कृती कृत्यं च-विन्यसेत् । पूरकेण समादाय सकलीकृतविग्रहः ॥ ४
- घात्वाभिन्नमात्मानं स्वाशुना स्वान्तमारुतः । आङ्गायाऽऽरोधयेच्छांभौ रेचकेन ततो गुहः ॥ ५
- दशान्तात्समादाय स्फुरद्द्विकणोपमम् । निक्षिपेत्कुम्भगर्भे च न्यस्ततच्चातिवाहिकम् ॥ ६
- वेग्रहं तद्वृणानां च दोषकं च कलादिकम् । सान्तं घांभीश्वरं तद्यु धातं तत्र निवेशयेत् ॥ ७
- तत्रादीर्घं प्राणानिन्द्रियाणि त्रयोदश । तदधिर्गांधं संयोज्य षण्णवाद्यैः स्वनामभिः ॥ ८
- सकार्यकारणत्वेन मायाकाशनिर्घोषिकाः । विशेषान्प्रेरकान्शंभुं व्यापिनं च सुसंवरैः ॥ ९
- मन्त्रानि च विनिक्षिप्य निरुन्ध्याद्रोषमुद्रया । सुवर्णाद्युन्नवं यदा पुरुषं पुरुषानुगम् ॥ १०
- अग्न्येकपायाद्यैः पूर्ववत्संस्कृतं ततः । श्रव्यायां कुम्भमारोप्य ध्यात्वा रुद्रमुपायतिम् ॥ ११
- स्मिंश्च शिवमन्त्रेण व्यापकत्वेन विन्यसेत् । संनिधानाय होमं च मोक्षणं स्पर्शनं जपम् ॥ १२
- तानिध्यबोधनं सर्वं भागवयविभागतः । विधायैवं प्रकृत्यन्ते कुम्भे तं विनिवेशयेत् ॥ १३

इत्यादिमहापुराण आग्नेये आसादप्रतिष्ठानर्पणं नामैकाधिकसंस्तुतमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तषट्काः—३२७०

अथ अधिकसंस्तुतमोऽध्यायः ।

ध्वजारोपणम् ।

ईश्वर उवाच—

- मूलके ध्वजदण्डे च ध्वजे देवकुले तथा । प्रतिष्ठा च ययोदिष्टा तथा स्कन्द वदामि ते ॥ १
- (नक्रभागार्थमेवेवाद्वा यद्वा सर्वार्थवेशनात् । ऐष्टके दारुजः शूलः शैलजे धाम्नि शैलजः) ॥ २
- वैष्णवादी च धौकादयः कुम्भः स्वान्मूर्तिमानतः । स च विशूलयुक्तस्तु अग्रचूलाभिधो मतः ॥ ३
- ईशंशूलः समाख्यातो मुनि लिङ्गसमन्वितः । धीजपूरकयुक्तो वा शिवशस्त्रेषु तदिधः ॥ ४
- चित्रो ध्वजश्च जैरूपातो यथा जड्वार्धतो भवेत् । भवेद्वा दण्डमानस्तु यदि वा तद्वदच्छया ॥ ५

* इदमर्थं क. द. च. पुस्तकेषु नास्ति । + धनुर्विद्वन्तंगतो प्रत्यो नास्ति क. द. च. पुस्तकेषु ।

१ प. 'तस्य हार्यो' । २ प. 'संसाग' । ३ क. द. च. तु 'पूर्व' । ४ ख. ग. 'अष्टेग्रह' । ५ द. 'न्यस्य प्र' । ६ प. 'म' समवायं । ७ क. च. च चर्चकल मुसुष्टोऽ । ८ च चर्चकलमुसुष्टोऽ । ९ क. य. ग. द. च. 'कलसि' । १० प. 'पल्लवि' । ११ क. द. च. आङ्गायाऽरोधयेच्छांभौ । १२ प. आङ्गाया रोध' । १३ ख. ग. यामेभरं । १४ प. मात । १५ ख. ग. 'यामतः' । १६ क. य. द. च. 'निध्यातो' । १७ प. वे । तन्माग' । १८ क. द. पकारो । ख. ग. चमयः । १९ चित्राशः । क. जड्वार्धता । ख. द. यमाव ।

महाध्वजः सगराख्यातो यस्तु पीठस्य चैष्टकः । शकैर्ग्रहे रसैर्वाऽपि हस्तैर्दण्डस्तु संमितः ॥ १
 उत्तमादिक्रमेणैव विज्ञेयः सूरिभिस्ततः । वंशजैः शालजादिर्वा स दण्डः सर्वनामदः ॥ २
 अयमारोप्यमाणस्तु भद्रमायाति वै यदि । राज्ञोऽनिष्टं विजानीयाद्यजमानस्य वा तथा ॥ ३
 मध्येण बहुरूपेण पूर्ववच्छान्तिधाचरेत् । द्वारपालादिपूजां च मन्त्राणां तर्पणं तथा ॥ ४
 विधाय चूलकं दण्डं स्नापयेदस्त्रमध्नतः । अनेनैवोक्तमन्त्रेण ध्वजं संशोध्य देशिकः ॥ ५
 मुक्तपाशादिभिः स्नानं प्रासादं कारयेत्ततः । विलिप्यै रसमाच्छाद्य शय्यायां न्यस्य पूर्ववत् ।
 कञ्चलके लिङ्गवदप्रासो नै च ज्ञानं न च क्रिया । विज्ञेयार्थां चतुर्थी च न च कुण्डस्य कदापि
 दण्डे स्थिताऽर्थतत्त्वं च विद्यातत्त्वं द्वितीयकम् । सद्योजातादिवर्क्याणि त्रिवृतत्वं पुनर्ध्वजे ॥ ६
 निष्कलं च शिवं तत्र न्यस्थाद्धानि प्रपूजयेत् । चूलके च तत्रो मन्त्री सान्निध्ये संहितागुभिः ॥ ७
 होमयेत्प्रतिभागं च ध्वजे तैस्तु फटन्तकैः । अन्यथाऽपि कृतं यद्य ध्वजसंस्कारणं कचिद् ॥ ८
 अस्त्रयोगविभागेवं तत्सर्वमुपदाक्षेत्तम् । प्रासादे कारितैस्थाने सगवस्तादिविभूषिते ॥ ९
 जङ्घा वेदी तदूर्ध्वे तु वितच्चादि निवेश्य च । होमादिकं विधायैव शिवं संपूज्य पूर्ववत् ॥ १०
 सर्वतत्त्वमयं ध्यात्वा शिवं च व्यापकं न्यसेत् । अनन्तं कालवदं च विभाज्य च पदाम्बुजे ॥ ११
 कृष्णाण्डहाटकौ पीठे पातालनरकैः सह । भुवनैर्लोकपालैश्च शतवृद्धादिभिर्हृतम् ॥ १२
 ब्रह्माण्डकमिदं ध्यात्वा जङ्घायां च विभावयेत् । कारितैर्जनिलभ्योपपञ्चाष्टकसमन्वितम् ॥ १३
 सर्षावरणसंज्ञं च युद्धियोन्यष्टकान्वितम् । योगाष्टकसमायुक्तं नाशावधि गुणत्रयम् ॥ १४
 पेंटेस्वं पुरुषं सिंहं धौमं च परिभावयेत् । मञ्जरीवेदिकायां च विद्यादिकचतुष्टयम् ॥ १५
 कण्ठे मीमांसा सरुद्रां च विद्याश्चामलसारके । कलत्रे चेश्वरं विन्दुं विद्येश्वरसमन्वितम् ॥ १६
 जटाजूटं च तं विद्याच्छूलं चन्द्रार्धरूपकम् । शक्तित्रयं च तत्रैव दण्डे नादं विभाव्य च ॥ १७
 ध्वजे च कुण्डलीं शक्तिमिव धाम्नि विभावयेत् । जगत्त्रयां वाऽथ संथाय लिङ्गं पिण्डिकयाऽप वा
 सैमुत्थाप्य सुमयैश्च विन्यसे शक्तिपञ्चजे । न्यस्तरस्नादिके तत्र स्वाधारे विनिवेशयेत् ॥ १८
 यजमानो ध्वजे लैंगे कन्धुमित्रादिभिः सह । धौम मदक्षिणीकुल्य लभते फलमीहितम् ॥ १९
 +पुरुः पाशुपतं ध्यावन्निश्चरमन्त्रोपिर्पूर्यते । अधिपाञ्चस्रपुक्तांश्च रक्षणाय नियोजयेत् ॥ २०
 जनादिदोषधान्यर्थं हुत्वा दत्त्वा च दिग्बलिम् । गुरवे दक्षिणां दद्याद्यजमानो दिवं व्रजेद् ॥ २१
 प्रतिमाहितवेदीनां यावन्तः परमाणवः । तावद्युगसहस्राणि कर्तुर्भोगमुजः फलम् ॥ २२

इत्यादिमहापुष्प भाग्ये धनारोपणविनिमित्तम् आग्नौ अग्निहोत्रतमोऽप्यावः ॥ १०२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३३००

* दसमं क. द. च. पुस्तकेषु नास्ति । + दसमं क. द. च. पुस्तकेषु नास्ति ।

१ ख. 'ज. शल' । २ क. द. च. 'वृत्तः' । ख. 'पूजकः' । ३ क. द. च. 'ध्वजं न समासाय' । ४ घ. 'दण्डे' ।
 ५ ख. ग. न चाग्नौ न प्रक्रिया । ६ क. द. च. 'नववर्ण' । ७ ग. 'मुष्मत्स्य' । ८ क. द. च. 'तथाऽऽहमत' । ९
 तथाऽर्थ' । १० ख. ग. 'तानि चतुर्णि' । घ. 'तानि पञ्चावि' । ११ क. द. च. 'दण्डे' । १२ घ. 'चतुर्के' । १३ क. 'विज्ञेय' ।
 १४ क. द. च. 'विज्ञेयविज्ञेयविज्ञेयः' । १५ ख. ग. 'योग विद्यायैव' । १६ घ. 'रिते स्था' । १७ ग. 'च वि' ।
 १८ घ. 'च पदयो' । १९ द. च. 'पुष्टय' । २० क. द. च. 'राय' । २१ क. द. च. 'भावययय' । २२ ख. 'ल' ।
 २३ घ. 'च. द. च. 'विदुषि' । २४ ख. ग. 'समुत्थाय' । २५ ख. ग. 'न्यवेच्छादि' । २६ क. घ. ग. द. च. 'हो' ।
 २७ क. द. च. 'यान' । २८ ख. ग. 'याने' । २९ ख. ग. 'गुह' । ३० घ. 'ग्राहियु' ।

नीर्णोद्धारविधिः ।

ईश्वर उवाच —

नीर्णादीनां च लिङ्गानामुद्धारं विधिना वदे । लक्ष्मोच्चितं च ग्रन्थं च स्थूलं वज्रहतं तथा ॥ १
 संपुष्टं स्फुटितं व्यङ्गं लिङ्गमित्येवमादिकम् । इत्यादिदुष्टलिङ्गानां त्याज्या पिण्डी तथा वृषः ॥ २
 बालितं चलितं निम्नमत्यर्थं विषमस्थितम् । दिङ्मूर्धं पातितं लिङ्गं मध्यस्थं पतितं तथा ॥ ३
 एवंविधं च संस्थाप्य निर्वर्णं च भवेद्यदि । रुनादेयेन मन्त्राहेण तदपाकियते यदि ॥ ४
 ततोऽन्यथापि संस्थाप्य विधिद्वयेन कर्मणा । सुस्थितं चास्थितं वाऽपि सिवाल्लिङ्गं न चालयेत् ५
 शतेन स्थापनं कुर्यात्सहस्रेण तु चालनम् । पूजादिभिश्च संयुक्तं नीर्णायमापि सुस्थितम् ॥ ६
 पाम्पे मण्डपमीने च मध्यमदूरैकतोरणम् । विधाय द्वारपूजादि स्थाण्डिलं मन्त्रपूजनम् ॥ ७
 दिग्बलिं च बहिर्गत्या समाचम्य स्वयं गुरुः । ब्राह्मणान्मन्त्रयित्वा तु शंभुं विज्ञापयेत्ततः ॥ ८
 दुष्टं लिङ्गमिदं शंभो शान्तिरुद्धरणस्य चेत् । रुचिस्त्वर्थास्ति विधिना अधितिष्ठं च मां शिव ॥ ९
 एवं विज्ञाप्य देवेशं शान्तिहोमं समाचरेत् । मध्याह्नपश्चिमोद्वर्षाभिर्मूलेनाष्टाधिकं शतम् ॥ १०
 ततो लिङ्गं च संस्थाप्य पूजयेत्स्थण्डिले तथा । +ॐ व्यापकेश्वरायैतं तत्त्वेनात्यन्तवादिना ११
 ॐ व्यापकेश्वराय इदमाय नमः । ॐ व्यापकेश्वराय शिरसे नमः । इत्याद्यत्रमन्त्राः ॥ १२
 ततस्तत्राऽऽश्रितं तत्त्वं श्रावयेदस्त्रपैत्रतैः । सत्तः कोऽपीह यैः कथिल्लिङ्गमाश्रित्य तिष्ठति ॥ १४
 लिङ्गं त्यक्त्वा शिवाद्याभिर्पथैर्द्वं तत्र गच्छतु । विधायिष्येश्वरैर्बुक्तैः शंभुरात्र भविष्यति ॥ १५
 सहस्रं प्रतिभागे(गं) च ततः पाशुपताणुना । हुत्वा शान्त्यन्तुना शोक्य स्पृष्ट्वा कुशैर्नयेत्ततः १६
 तत्राऽर्च्य(र्च्यं) च विलोमेन तत्त्वतश्चाधिर्वास्तैर्वः । अष्टमूर्तीश्वराष्टिर्द्विपिण्डकासंस्थितान्गुरुः १७
 विसृज्य स्वर्णपाशेन वृषस्कन्धस्यया तथा । रज्ज्वा बद्ध्वा तवा नीत्वा शिवमन्त्रं वृणञ्जनेः १८
 तज्जले नितिपेन्मघ्नी पुष्पं जुहुयाच्छतम् । वृषये दिक्पतीनां च वास्तुर्जुर्ह्यै रतं शम् ॥ १९
 रक्षां विधाय तद्दानि मदापाशुपतास्त्रजः । लिङ्गमन्यततस्तत्र विधिवत्स्थापयेद्गुरुः ॥ २०
 अमूर्तैर्मूर्तिभिर्गन्धैस्तत्रादिभिः प्रणिष्ठितम् । नीर्णं वाऽप्यथ वा भद्रं विधिनाऽपि न चालयेत् २१
 एष एव विधिः कार्यो नीर्णायममुद्धर्ता । सर्वेणैवैवगणं न्येस्य कारयेन्मान्द्रिआन्तरम् ॥ २२
 संकोचे मरणं मोक्तं विस्तारे तु धनसंपदः । तद्रूपं श्रेष्ठद्रव्यं वा उत्कार्यै वरमपाणकम् ॥ २३

इत्यादिमहापुराण आद्येयं नीर्णोद्धारविधिस्तत्र नाम अधिपुस्तकतनोऽध्यायः ॥ १०३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टाष्टाः—३३२२

* इदमर्थं क. ड. च. पुस्तकेषु नास्ति । + इदमर्थं क. ड. च. पुस्तकेषु नास्ति ।

१ प. 'लोज्या' । २ प. 'त लिङ्ग' । ३ 'त वैरन' । ४ प. 'दि' । मध्यमदूरं । ५ क. व. 'त पतिव' । ६ प. 'त रुचि' । ७. 'तं शृणु' । ८ प. 'त' । ९ क. व. 'लेख प्र' । १०. व. 'लेखन' । ११. 'तै रच्य' । १२ प. 'मादि' । १३ प. 'तुल्य नां' । १४ प. 'वि नास्त्य लिख्य' । १५ प. 'मह हरेभयव न' । १६ प. व. 'तल्लय' । १७. च. व. 'उ मन्त्र पाथे' । १८ प. 'मल्लः' । १९. च. व. 'त' । नतः शोऽ' । २० क. व. ड. व. क. 'श्रेष्ठ लि' । २१. च. प. ड. व. 'का व नरोऽय' । २२. च. व. 'त' । मूर्त' । २३. च. व. 'मिहे वि' । २४ प. 'मुदां' । २५. च. व. 'तमात्रि' । २६. च. व. 'मिदं त्रैतापि' । २७. - । ड. व. 'उत्पन्ने' । २८. च. व. 'मन्त्राव न्ये' । २९. क. ड. च. व्यास ।

अथ चतुरधिकशततमोऽध्यायः ।

प्रासादलक्षणम् ।

ईश्वर उवाच—

वक्ष्ये मासादसामान्दलक्षणं ते शिषिष्वज । चतुर्भागीकृते क्षेत्रे भित्तेर्भागेन विस्तरात् ॥ १ ॥
 अत्रिभागेन(ण) गर्भः स्यात्पिण्डकापादविस्तरात् । पञ्चभागीकृते चापि मध्यभागे तु पिण्डका
 द्युपिर्भागविस्तीर्णं भित्तयो भागविस्तरात् । भागौ द्वौ मध्यमे गर्भे ज्येष्ठे भागद्वयेन तु ॥ १ ॥
 त्रिभिस्तु केन्यौसो(?) गर्भः त्रेपभित्तिरिति कचित् । पोढा भक्तेऽथ वा क्षेत्रे भित्तिर्भागेन विस्तरात्
 गर्भो भागेन विस्तीर्णो भागद्वयेन पिण्डका । विस्ताराद्विगुणो वाऽपि सपादद्विगुणोऽपि वा ५
 र्धार्धार्धद्विगुणो वाऽपि त्रिगुणः क्वचिदुत्तरपः । जगदी विस्तरार्धेन त्रिभागेन(ण) कर्षिर्द्वये ॥ १५ ॥
 नेमिः पादेन विस्तीर्णो मासादस्य समन्ततः । परिधिर्लघुशको मध्यो रथकास्तत्र कारयेत् ॥ ७ ॥
 चापुण्ड्रमैरवं तेषु नाट्येन च निवेशयेत् । मासादाधेन देवानामष्टौ वा चतुरोऽपि वा ॥ ८ ॥
 प्रदक्षिणावहाः कु(हान्कु)र्पात्मासादादिषु वानराः(न) । आदित्याः पूर्ववत्स्थाप्याः स्कन्दोः
 मिर्वायुगोचरे ॥ ९ ॥
 एवं यमादयो न्यस्याः स्वस्यां स्वस्यां दिशि स्थिताः । चतुर्धा विस्तरं कृत्वा शुक्रनासा द्विभागि
 तृतीये वेदिको त्वमेः सकण्ठोऽम्लसारकः । वैराजः पुष्पकथान्यः कैलासो मणिकस्तथा ॥ ११ ॥
 त्रिविष्टपश्च पञ्चैव मेवमूर्धनि संस्थिताः । चतुरस्रस्तु तत्राऽऽद्यो द्वितीयोऽपि तदायतः ॥ १२ ॥
 वृत्तो वृत्तायतथान्यो वृत्तास्तथापि पञ्चमः । एकैको नवया भेदैश्चत्वारिंशश्च पञ्च च ॥ १३ ॥
 मासादः मयमो मेवद्वितीयो मन्दरस्तथा । विमानं च तथा भद्रः सर्वतोभद्र एव च ॥ १४ ॥
 चक्रको नैन्द्रको नन्दिर्वर्धमानस्तथाऽपरः । श्रीवत्सवेति वैराजान्ववाये च समुत्पितोः ॥ १५ ॥
 वलभी गृहराजश्च शासागृहं च मन्दिरम् । विशालैर्भगसो ब्रह्मपन्दिर् भुवनं तथा ॥ १६ ॥
 मभुवः शिविका वेदम नवैते पुष्पकोऽब्राह्मः । वलयो दुन्दुभिः पद्मो महापद्मक एव च ॥ १७ ॥
 वर्धनी बान्ध उष्णीषः शङ्खश्च कलशस्तथा । खट्वश्च तथाऽप्येते वृत्ताः कैलाससंभवाः ॥ १८ ॥
 गजोऽथ वृषभो हंसो गुरुमातृक्षनामकः । भूपणो भूपरधान्वा श्रीजयः पृथिवीजरः ॥ १९ ॥
 वृत्तापतास्तमुद्रता नवैते मणिकारयात् । वज्रं चक्रं तथा चान्यत्स्वस्तिकं चर्चस्वस्तिकम् ॥ २० ॥
 चित्रं स्वस्तिकसङ्घं च गदा श्रीकण्ठ एव च । विनयो नामवर्धने त्रिविष्टपसमुद्रवाः ॥ २१ ॥
 नगराणामिमाः संज्ञा लाटादीनामिमास्तथा । श्रीवार्धनोच्चतं चैलं पृथुलं स्यत्रिभागतः ॥ २२ ॥

* इदमर्थं स. य. पुस्तकयोर्भास्ति । + इदमर्थं नास्ति क. ड. च. पुस्तकेषु ।

१ स. ग. 'दमानस्य तं' । २ स. 'ते क्षेत्रेऽन्तर्भागे' । ३ स. ड. च. 'ध्वजो गर्भो ज्येष्ठ भा' । स. ग. 'ज्येष्ठ
 गर्भो ज्ये' । ४ स. 'कन्यया य' । ५ क. ड. च. 'न्याया य' । ६ क. ड. च. 'अध्वये' । ७ स. ग. 'विस्तरात्' । ८ स.
 ग. च. 'द्विभा वधि' कु' । ९ स. 'दिधु वा' । १० स. 'वा न वा' आ' । ११ स. ड. च. 'वा विष्टे स' । स. ग. 'क
 त्वमे य' । १२ स. 'मरता' । १३ क. च. ड. च. 'एवं च य' । १४ स. ग. 'मन्दरो' । प. 'नन्दिरो' । १५ स. 'ता ।
 यत्साधु' । १६ स. ड. 'ध्वजो य' । १७ क. ड. च. न । पदानी बान्धदुयश्च खट्वाश्च क' । स. ग. च । वृत्तं
 वा वधनीयः दुःखः क' । १८ स. ग. 'अद्वैत' । १९ स. ग. 'य' । चक्र' । २० क. ड. च. 'नृ' । २१ स. ग. 'ते च वि' । स. 'ते च वि' ।

(गृहादिवास्तुकथनम्)

दशधा वेदिकां कृत्वा पञ्चभिः स्कन्द विस्तरः । त्रिभिः कण्ठं तु कर्तव्यं चतुर्भिस्तु प्रेषणकम् ॥
 दिक्षु द्वाराणि कार्याणि न विदिक्षु कदाचन । पिण्डिका कोणविस्तीर्णा पञ्चमान्ता ह्युदाहृता ॥
 कचित्पञ्चमभागेन यद्वतां गर्भपादतः । उच्छ्रयापो द्विगुणस्तेषामन्यथा वा निगद्यते ॥ २९
 पञ्चाऽधिकतत्समारभ्य अक्षुलानां शतादिह । उत्तमान्यापि चत्वारि द्वाराणि दशहानितः ॥ ३०
 त्रीण्येव मध्यमानि स्युर्द्वीण्येव केन्यसान्धयः । उच्छ्रयार्धेन विस्तरा सुच्छ्रयापो धधिकस्त्रिधा ॥
 चतुर्भिरष्टभिर्नाऽपि दशभिर्वाऽङ्गुलैः शुभः । उच्छ्रयात्तत्तद्विस्तीर्णाः शास्त्रास्तेद्रुद्रुन्वरौ(रे) ॥
 विस्तरार्धेन वाद्रूपं सर्वेषामेव कीर्तितम् । त्रिपञ्चसप्तनवभिः शास्त्राभिर्द्वारमिष्टम् ॥ ३१
 अथःशास्त्राचतुर्थांशे प्रतीहारौ निवेद्यते । मिथुनः पादवर्णाभिः शास्त्राग्रेष्विष्टमूपयेत् ॥ ३२
 स्तम्भविद्धे भुत्सता स्थावृभविद्धे स्वभूतिता । कूपविद्धे भर्षं दूरे श्लेषविद्धे घनक्षयः ॥ ३३
 मासादगृहशालादिप्रार्णविद्धेषु वप्ननम् । सर्गाविद्धेन दारिद्र्यं वर्णविद्धे निराकृतिः ॥ ३४
 उल्लखलेन दारिद्र्यं शिलाविद्धेन शुभता । छायाविद्धेन दारिद्र्यं वेधदोषो न जायते ॥ ३५
 छेदादुत्पादनाद्वाऽपि तथा प्राकारलक्षणात् । सीमाया द्विगुणत्वागाद्वेधदोषो न जायते ॥ ३६

इत्यादिनागुराण आग्नेये सामान्यप्राकारलक्षणकथनं नाम चतुर्दशतन्त्रोऽन्तरः ॥ १०४ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तत्यष्टाः— ३३५६

अथ पञ्चविंशतन्त्रोऽन्तरः ।

गृहादिवास्तुकथनम् ।

ईश्वर उवाच—

नगरप्राप्तदुर्गादीं गृहप्रासादवृद्धये । एकाशीतिर्द्वारान्तु पूजयेत्सिद्धये ध्रुवम् ॥ १
 शालास्या दशधा नाव्यस्तासां नामानि च शूरे । शान्ता यशोवती कान्ता विशाला प्राणवारिनी
 सती वसुमती तन्त्रा सुभद्राऽथ मनोरमा । उत्तरोऽस्या दशान्याथ एकाशीत्यष्ट्रिकारिका ॥ २
 हरिणी सुप्रभा लक्ष्मीर्विभूतिर्विमला मिषा । त्रया ज्वाला विर्गोका च स्मृताऽन्त्याः सूत्रपाततः ॥ ३
 ईशान्यष्टाशकं दिक्षु यजेदीशं धनंनयम् । शुक्रमर्कं तथा सत्यं भूतं व्योम च पूर्वतः ॥ ४
 हन्यवाहं च पूषाणं विक्थं भौममेव च । कृतान्तमथ गन्धर्वं भृशं मृगं च दक्षिणे ॥ ५
 पितरं द्वारपालं च सुशीवं पुण्यदन्तकम् । वरुणं देवसेषं च यत्प्राणं पथिमे सदा ॥ ६
 रोगाहिमुख्यो भट्टादः सौमान्यमदिनिर्दिष्टः । नवैर्नैःपद्मो ब्रह्मा पूज्योऽर्थं च पदद्वित्रिणाः ॥ ७
 ब्रह्मेष्टान्तरकोष्ठस्थमापार्ण्यं तु पदद्वये । तद्वधथापत्तसार्यं केन्द्रान्तरेषु पदद्वये ॥ ८

१ ख. न. 'तदन्तरम्' । २ ख. 'नदी' । ३ प. 'उत्तमान्' । ४ क. इ. ख. 'कृतान्तरम्' । ख. ग. 'कृतान्तरम्' ।
 ५ प. 'चतुर्दशतन्त्रम्' । ६ ख. ग. 'वस्तुता' । ७ ड. इ. ख. 'शुद्धिस्तथा' । ८ ड. 'लोकानां विषयः' । ९ प.
 'स्तम्भान्तर' । वि. १० प. 'चतुर्दश' । ११ क. इ. ख. 'द्वार' । १२ ख. ग. 'विशेष' । १३ ख. ग. 'नवैरेव' ।
 १४ ख. ग. 'चतुर्दश' । १५ क. इ. ख. 'विद्वेदमन्त्रता' । ख. 'विद्वेदमन्त्रता' । १६ क. इ. ख. 'पार्था' ।
 १७ प. 'देवस्तु' । १८ क. इ. ख. 'देवस्तु' । १९ क. प. इ. ख. 'यद्वा' । २० क. इ. ख. 'देवस्तु' ।
 २१ प. 'सामान्यम्' । २२ प. 'मृग' । २३ क. इ. ख. 'कृतान्' । २४ ख. ग. 'नवैरेव' । २५ प. 'देवता' ।

मरीचिकाऽग्निमध्ये तु सविता द्विपदास्थितः । सावित्री तदधो ग्रंथे त्रिवस्त्रान्पदपदे ररयः ॥ १०
 पितृब्रह्मान्तरे विष्णुमिन्दुमिन्द्रं त्वधो जयम् । वरुणब्रह्मणोर्मध्ये मित्रारुणं पदपदे यजेत् ॥ ११
 रोगब्रह्मान्तरे नित्यं विष्णुं च रुद्रदासकम् । तदधो अद्वाघ्रिणं यक्ष्म पदसौम्येषु धेराधरम् ॥ १२
 (अचरको स्कन्दविकटं विदारो पूतनां रुपात् । जैम्भं पापं पिलिपिच्छं यजेदीशादिवाहृतः) ॥ १३
 एकाशीतिपदे वेदम मण्डपञ्च शताह्निकः । पूर्ववदेवताः पूज्या ब्रह्मा तु पोटशंशके ॥ १४
 मरीचिश्च विवस्वाश्च मित्रं पृथ्वीधरस्तथा । दशकोष्ठस्थिता दिक्षु त्वन्ये चेक्षादि कोणगाः ॥ १५
 दैत्यमार्ता तपेशाग्नी मृगारुणौ पितरौ तथा । +पापयक्षानिलौ देवाः सर्वे सार्धाद्वाघ्रिके स्थिरौ ॥
 यैः(?) तौघोकः प्रवक्ष्यामि संक्षेपेण क्रमाद्बुद्धे । सदिग्विभक्तैर्देवैर्ध्यादष्टाविंशतिविस्तरात् ॥ १७
 शिवाश्रयः शिवारंभश्च रुद्रहीनः सदोभयोः । रुद्रदिगुणिवानाहाः पृथुष्णोभिर्विना(?) निभिः ॥ १८
 स्याद्ब्रह्मदिगुणं दैर्ग्योत्तिथिभिश्चैव विस्तरात् । सावित्रः सालयः कुक्ष्या अन्येषां पृथग्निर्वाशतः ॥
 कुक्ष्यपृथुपक्ष्मपोषारकुक्ष्यं तु विगुणोत्तरयम् । कुक्ष्यसूनसमा पृथ्वी वीथीभेदादनेकधा ॥ २०
 भद्रे तुल्यं च वीथीभिर्हार्वीथी विनाऽग्रतः । श्रीलयं पृथुतो हीनं भद्रोऽयं पार्श्वयोर्विना ॥ २१
 गर्भपृथुसमा वीथी तदर्धाधेन वा कृपित् । वीथ्यर्धेनोपनीध्यायमेकद्विभिपुरान्वितम् ॥ २२
 सामान्यीनयगृहं वक्ष्ये सर्वेषां सर्वकामदम् । एकद्विभित्तुःशालमष्टशालं यथाक्रमम् ॥ २३
 एकं याम्ये च सौम्यास्ये द्वे चेत्यश्वात्पुरोमुखम् । यतुःशालं तु सान्मुखपातयोरिन्द्रेन्द्रपुक्तयोः ॥
 शिवास्त्यमम्बुपास्यै(?) इन्द्रास्ये यमसूर्यकम् । प्राक्सौम्यस्ये च दण्डारुणं प्राग्यौम्ये वातसंज्ञकम्
 *आप्येन्दौ गृहवत्पाण्यं त्रिशूलं तैर्दिनादिकृत । पूर्वशालाविहीनं स्यारसुतेनं द्विदिदायकम् ॥ २५
 याम्ये हीने भवेच्छ्रुली त्रिशालं पितृकुत्परम् । पेतैर्ग्रं जलहीनौकः सुवर्णं बहुशमुक्तम् ॥ २६
 इन्द्रादिक्रमतो वच्मि ध्वजाद्यष्टौ गृहाण्यहर्म् । +पक्षालानुसर्गोवातपत्रौ तस्य महानसम् ॥ २७
 याम्ये रसक्रिया शय्या धनुः शस्त्राणि रक्षसि । मनभुक्त्यम्बुपेशोरुष्ये सम्पगन्धौ (?) च मावतौ
 सौम्ये धनपञ्च कुर्यादीशे दीक्षावराजयम् । स्वाभिहस्तपितं वेदम विस्तारायामिपिण्डिकम् ॥ २९
 त्रिगुणं हस्तसंयुक्तं कृत्वाऽष्टाशैर्हृतं तथा । तच्छेषोऽयं स्थितस्तेन वायसान्तं ध्वजादिकम् ॥ ३०
 नयः पक्षाग्निवेदेषु रसपिबसुतो भवेत् । सर्वनाशकरं वेदम मध्ये चान्ते च संस्थितम् ॥ ३१

* धनुर्ध्वजान्तर्गतं नास्ति क द च पुस्तकेषु । + इदमर्थं क ॥ च पुस्तकेषु नास्ति । * इदमर्थं नास्ति
 क. द. च पुस्तकेषु । + इदमर्थं नास्ति क द च पुस्तकेषु ।

१ क द च 'त द्विपद' । २ क द च 'यस्तात्पद' । ३ क ॥ च 'चराधरम्' । ४ य 'जुनी'
 ५ य. ग 'ग्रान्ता पा' । ६ क द च 'ता हरेषाम्' । ख य 'ता हरो वृणी मू' । ७ य. 'तार्पाशके' । ८
 द च 'ता । प्रतापिक' । ९ ग 'यत्पावाह' । य 'यत्पावो' । १० ख 'स्वापाक' । ११ क द च 'ह' । डि
 'धनुषो र्पायो' । १२ य 'विश्विराजय' । १३ क द च 'यस शि' । १४ क द च 'एवस्य रुद्रदिगुणमावहा
 र्यात्' । १५ ग 'एवस्य ह' । १६ क द च 'एवमृषिनिधये विस्तरात् । कुक्ष्यम्' । १७ य ग 'व्याविष्ट'
 १८ क द. य 'वीथी' । १९ य 'न्यानापय' । २० क द च. 'यो' । विद्वान्मन्त्रसम्बन्धेन इन्द्राज्येयसमूहम् ।
 ग 'पौ' । विद्वान्मन्त्रसम्बन्धेन च इन्द्रम् । २१ य ग. 'ध्वजान्वाहृतं' । २२ य य 'आतो च मूलं च मुनःशय' । २३
 तद्वत् । २४ क द च 'चेत्पुण्य शि' । य. 'वेद्यमर्दी शि' । २५ क. द च 'अक्षयि' । २६ 'अ बुद्धि' ।
 २७ य. य. य. २८ य 'मू' । नाश' । २९ य. 'गोवध' । ३० य. 'श्री भस्मस्य सहाये' । य' । ३१ य. 'त'
 ' । ३० य. ग. 'पौष्पवत्' ।

(नगरादिकवास्तुकथनम्)

स्माच्च नवमे भागे शुभकृच्चिलयो मतः । तन्मध्ये षण्डपः श्वस्तः समो वा द्विगुणायनः ॥ ३३
 त्वमाप्य चेन्द्रोपमे ईदृष्ट एव गृहान्वली । एकैकपुत्रनाख्यानि दिक्ष्वष्टाष्टकसंख्यया ॥ ३४
 शिष्यदितिकान्तानि फलान्येषां यथाक्रमम् । ययं नारीचलत्वं च जयो वृद्धिः प्रैतापकः ॥ ३५
 ऋधर्मः कलिश्च नैस्वयं च मागद्वारेष्वष्टसु भुवम् । दाहोऽमुस्त्रं सुहृन्नाशो धननाशो मृतिर्धनम् ॥
 शिल्पित्वं तनयः स्याच्च वाम्यद्वारफलाष्टकम् । आयुष्मात्राण्यसस्यानि धनशान्त्यर्थसंक्षयः ॥ ३६
 शोषं(५)भोगं चापत्यं च जलद्वारफलानि च । रोमो मर्दान्तमुत्पत्यं चौर्यायुःकुशता मतिः ॥ ३७
 मानश्च द्वारतः पूर्वं उच्चरस्पां दिशि क्रमात् ॥ ३८

इत्यादिषु महापुराणे वषट्कारदिवास्तुपतिशान्तिविधिष्वन नाम पञ्चदिकशतयोऽध्यायः ॥ १०५ ॥

आदितः श्लोकानां समस्यङ्काः—११९४

अथ पञ्चदिकशतान्नोऽध्यायः ।

नगरादिकवास्तुकथनम् ।

ईश्वर उवाच—

नगरादिकर्वास्तुं च वक्ष्ये राज्यादिबृद्धये । योजनं योजनार्थं वा तदर्थं स्थानमाभयेत् ॥ १
 अभ्यर्च्य वास्तुनगरं प्राकाराख्यं तु कारयेत् । ईशादि त्रिष्टपदके पूर्वद्वारं च सूर्यके ॥ २
 गन्धर्वाभ्यां दक्षिणे स्वाहाकण्ये पश्चिमे तथा । सौम्यद्वारं सौम्यपदे कार्या दृष्टास्तु विस्तीर्णाः ॥
 पेनेभादि सुतं गच्छेत्कुर्याद्द्वारं तु पदकरम् । भुजिकर्णं विभिक्षं च चन्द्रार्पाभं पुरं न हि ॥ ४
 वज्रसूचीमुखं नेष्टुं सकृद्विनिसमागमम् । चापार्थं वज्रनागाभं पुरारम्भे हि शान्तिकृत् ॥ ५
 माघ्यं विष्णुहरार्कादींश्च दद्याद्भलिं बली । आग्नेये स्वर्णकर्मारान्पुरस्स विनिवेशयेत् ॥ ६
 दक्षिणे नृत्यवृत्तीनां वेश्यास्त्रीणां गृहाणि च । नटानां चैकिकादीनां कंबुदीश्व नैर्ऋते ॥ ७
 रथानामायुधानां च कृपाणानां च वारुणे । शीणिहकाः कर्माधिकृता वायव्ये परिकर्मिणः ॥ ८
 ब्राह्मणा यतयः सिद्धाः पुण्यवेन्तश्च चोत्तरे । फलाद्यादिविक्रयिण ईशाने च वणिग्जनाः ॥ ९
 पूर्वतश्च बलाध्यक्षा आग्नेये विविधं बलम् । स्त्रीणामादेशिनो दक्षे काण्डारारक्षेते न्यसेत् ॥ १०
 पश्चिमे च मर्दान्पालान्कोपपालांश्च कौकिलान् । उत्तरे दण्डनाथांश्च नायकाद्वैतसंकुलान् ॥ ११
 पूर्वतः सन्निधान्दक्षे वेश्याञ्छूद्रांश्च पश्चिमे । दिक्षु वैधान्याजिनश्च बलानि च चतुर्दिशम् ॥ १२
 पूर्वेण चरलिहयादीञ्छमशानादीनि दक्षिणे । रुष्यधमे गोधनाद्यं च कृषिकर्तृस्तपोत्तरे ॥ १३

* अथ श्लोको नास्ति क. ड. च. पुस्तकेषु । + इदमर्थं क. ड. च. पुस्तकेषु नास्ति । * इदमर्थं नास्ति क. ड. च. पुस्तकेषु ।

१ क. रा. म. ड. च. 'शः । शाय' । २ क. ड. च. 'ये चन्द्रायने वा इद ए' । ३ रा. म. 'नृचनि वा इद ए' । ४ क. ड. च. 'इत्त' । ५ रा. म. 'दिश्यते' । ६ क. ड. च. 'प्रतापकः' । ७ रा. 'प्रतापकः' । ८ रा. 'पादज्यमुः' । ९ क. रा. 'वारुण्य व' । १० क. ड. च. 'मर्दान्' । ११ क. ड. च. 'ये पञ्चाश' । १२ क. ड. च. 'रा' । पति-
 तादिमुत् । १३ क. ड. च. 'ईन्दुना' । १४ क. ड. च. 'न(वा)दिह्यदीना' । १५ क. ड. च. 'कौकिलयोत्' । १६ क.
 ड. रा. 'हानागान्धे' । १७ क. ड. च. 'कारवा' । १८ क. ड. च. 'जलद्वारम्' । १९ क. ड. च. 'लिहारी' ।

न्यसेन्म्लेच्छांश्च कोणेषु ग्रामादिषु तथा स्थितिम् । त्रियं वैश्रवणं द्वारि पूर्वं तौ पश्यतां श्रियम्
 देवादीनां पश्चिमतः (॥पूर्वास्यानि गृहाणि हि । पूर्वतः पश्चिमास्यानि दक्षिणे चोत्तराननान्॥)
 नाकेशविष्वादिषामानि रक्षार्थं नगरस्य च । निर्देवं तु नगरप्राग्दुर्गगृहादिकम् ॥ १६
 भुज्यते तत्पिशाचाद्यै रोगाद्यैः परिभूयते । नगरादि सदैवं हि जयद् भुक्तिमुक्तिदम् ॥ १७
 पूर्वायां(र्वस्यां) श्रीगृहं प्रोक्तमाश्रेयसां वै महानसम् । श्रयणं दक्षिणस्यां तु नैर्ऋत्यामागुषाश्रयम्
 भोजनं पश्चिमायां तु नायव्यां धान्यसंग्रहः । उत्तरे द्रव्यसंस्थानमैशान्यां देवतागृहम् ॥ १९
 चतुःशालं त्रिशालं वा द्विशालं चैकशालकम् । चतुःशालगृहाणां तु शालौलिन्दकमेदतः ॥ २०
 शतद्वयं तु जायन्ते पञ्चाशत्पञ्च तेजसि । त्रिशालानि तु चत्वारि द्विशालानि तु पञ्चधा ॥ २१
 एकशालानि चत्वारि एकालिन्दानि वृश्चि च । अष्टाविंशदलिन्दानि गृहाणि नगराणि च ॥
 चतुर्भिः सप्तभिश्चैव पञ्चपञ्चाशदेव तु । पटलिन्दानि विंशैव अष्टाभिर्विंश(१) एव हि ॥ २१
 अष्टालिन्दं भवेदेवं नगरादौ गृहाणि हि ॥ २४

इत्यारिमहापुराण आग्नेये नगरविद्यास्तुतकथनं नाम पटविकृततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१४३८

अथ सप्तविंशततमोऽध्यायः ।

स्वायम्भुवसर्गकथनम् ।

अग्निहोत्राच—

वक्ष्ये भुवनकोषे च पृथ्वीद्वीपादिलक्षणम् । अग्नीध्रश्चाग्निवानुश्च वपुष्मान्पुतिर्मास्तथा ॥ १
 मेधा मेधातिथिर्भव्यः सवनः पुत्र एव च । ज्योतिष्मान्दक्षमस्तेषां सत्यनामा सुतोऽभवत् ॥ २
 मियत्रतसुताः ख्याताः सप्त द्वीपान्द्रदौ पिता । जम्बूद्वीपमध्याग्नीध्रे शुभं मेधातिथेर्ददौ ॥ ३
 वपुष्मते शास्त्रमलं च ज्योतिष्मते कुशादपम् । क्रौञ्चद्वीपं पुतिमते शाकं भव्याय दत्तवान् ॥ ४
 पुष्करं सवनायादादग्नीध्रोऽदात्सुते श्वतम् । जम्बूद्वीपं पिता लक्षं नौमेर्दत्तं हिमाद्रयम् ॥ ५
 हेमदूटं किंपुरुषे हरिवर्षाय नैपयम् । इलाहृते मेरुमध्ये रम्ये नीलाचलाश्रितम् ॥ ६
 +हिरण्यते श्वेतवर्षं कुरुस्तु कुरुवे ददौ । भद्राश्वाय च भद्राश्वं केतुमालाय पश्चिमम् ॥ ७
 मेरोः मियत्रतः पुत्रानभिपिच्य ययौ वनम् । शालग्रामे तपस्तप्त्वा ययौ विष्णुबाल्ये नृपः ॥ ८
 यानि किंपुरुषायानि दष्ट वर्षाणि सत्तम । तेषां स्वाभाविकी सिद्धिः सुखमाया ह्यपतन्तः ॥ ९
 जरामृत्युभयं नास्ति धर्माधर्मा युगादिकम् । नापमं मध्यमं तुल्या हिमारेणानु नाभितः ॥ १०
 कृपामो मेरुदेव्यां च रुषभाञ्जरतोऽभवत् । रुषभो दक्षत्रीः पुने शालग्रामे हरिं गतः ॥ ११
 भरताद्भारतं वर्षं भरतात्सुमतिस्त्वभूत् । भरतो दक्षलक्ष्मीकः शालग्रामे हरिं गतः ॥ १२
 स योगी योगिर्भेषाने वक्ष्ये तथारितं पुनः । सुयतेस्तेजसस्तस्मादिन्द्रपुत्रो व्यजायत ॥ १३

० धनुर्विद्वान्तर्गतं क. द. च पुस्तकेषु नृपतिम् । + इदमर्थं नास्ति क. द. च पुस्तकेषु ।

१ क. द. च विपश्यम् । २ न 'तारण' या. ता. ३ क. द. च 'लामिनवसे' । ४ घ 'मीत्रेऽश्व' । ५ क. द. च. नमिदत्त । ६ क. द. च शालग्राम । ७ ख. य. य. विष्णुर्देव । ८ क. द. च. 'विष्णुदेव' । ९ क. द. च. 'विष्णुदेव' । १० क. द. च. 'विष्णुदेव' । ११ क. द. च. 'विष्णुदेव' । १२ क. द. च. 'विष्णुदेव' । १३ क. द. च. 'विष्णुदेव' ।

(मुचनकोशकयनम्)

परमेष्ठी ततस्तस्मात्प्रतीहारस्तदन्वयः । (प्रतीहारस्तत्प्रतीहर्ता शतिहर्तुर्भुवस्ततः ॥ १४
 तद्गीतोऽथ च प्रस्तारो विभुः प्रस्तारवः सुतः ।) पृथुर्धन ततो नक्तो नक्तस्यापि गयः सुतः ॥
 तेरो गयस्य तनयस्तत्पुत्रोऽभूद्दिरादृततः । तस्य पुत्रो महावीर्यो यीमांस्तस्मादनायत ॥ १६
 महान्तस्तत्सुतश्चाभून्मैनस्यस्तस्य चाऽऽत्मजः । त्वष्टा त्वष्टश्च विरजा रज(जा)स्तस्याप्यभूत्सुतः
 सत्यजिद्रजस्तस्य जज्ञे पुत्रशतं मुने । विश्वज्योतिःप्रधानास्ते भारतं तैर्विवर्धतम् ॥ १८
 कृतघ्रेतादिसर्गेण सर्गः स्वायंमुवः स्मृतः ॥ १९

इत्यादिमहापुराण आग्नेये स्वायमुवस्यकयनं नाम सप्तविंशततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयशुद्धाः—३४३७

अथाग्निष्ठातमोऽध्यायः ।

मुचनकोशकयनम् ।

अग्निर्वाच—

जम्बूद्वीपाद्वीपौ शावमलिथापरो महान् । कुक्षः कौञ्चस्तथा शकः पुष्करथेति सप्तमः ॥ १
 एते द्वीपाः समुद्रैस्तु सप्त सप्तभिरावृताः । लवणेक्षुमुरासर्पिर्दधिदुग्धजनैः समम् ॥ २
 जम्बूद्वीपो द्वीपमध्ये तन्मध्ये मेरुश्चिह्नितः । चतुरशीतिसाहस्रो भूपिष्ठः पोटगात्रिराद् ॥ ३
 शशिचान्मग्निं विस्तारात्पोट्काधः सहस्रवान् । भूयस्तस्यास्य शैलोऽसौ कर्णिकाकारसंस्थितः ४
 हिमवान्मेरुकूटश्च निपथयास्य दक्षिणे । नीलः श्वेतश्च शृङ्गो च उत्तरे वर्षपर्वताः ॥ ५
 ऋक्षममाणौ द्वौ मध्ये दग्ध हीनास्तथाऽपरे । सदस्तादितपोच्छ्रायास्तावद्विस्तारिणश्च ते ॥ ६
 भारतं मथमं वर्षं तवः किंपुरणं स्मृतम् । हरिवर्षं तथैवान्वमेरोर्दक्षिणतो द्विन ॥ ७
 + रम्पकं चोत्तरे वर्षं तथैवान्वद्विरम्पयम् । उत्तराः कुरवश्चैव यथा वै भारतं तथा ॥ ८
 नवसाहस्रमेकैकमेतेषां मुनिसत्तम । इलाहृतं च तन्मध्ये सौवर्णो मेरुश्चिह्नितः ॥ ९
 मेरोश्चतुर्दिक्षं तव नवसाहस्रविस्मृतम् । इलाहृतं महाभाग चत्वारथाय पर्वताः ॥ १०
 अविष्कम्भा रयिता मेरोर्योजनायुतविस्तृताः । पूर्वेण मन्दरो नाम दक्षिणे गन्धमादनः ॥ ११
 विपुलः पश्चिमे पार्श्वे सुपार्श्वोत्तरे स्मृतः । कदम्बस्तेषु जम्बूश्च पिप्पलो यद एव च ॥ १२
 एकादशशतायायाः पादया गिरिकेतवः । जम्बूद्वीपेति संज्ञा स्यात्कूर्जं जम्बवा गजोपमम् ॥ १३
 जम्बूनदी रसेनास्यास्त्विदं जाम्बूनदं परम् । सुषोर्ध्वः पूर्वतो मेरोः केतुपालस्तु पश्चिमे ॥ १४
 दमं चैतरथं पूर्वं दक्षिणे गन्धमादनः । वैभ्रानं पश्चिमे सौम्ये नन्दनं च सरांस्यथ ॥ १५
 अरुणोदं महाभद्रं शीतोदं मानसं तथा । शिताम्पथकमुज्ज्रायाः पूर्वतः केन्दुराचलाः ॥ १६
 दक्षिणेऽश्वत्थिभृतायाः शिशिवोसमुपेतं जले । शङ्कट्यादयः सौम्ये मेरी च वदलणः पुरी ॥ १७

* धनुर्ध्वान्तर्गतं गवर्धनं क. व. च. पुस्तकेषु । + धनुर्ध्वान्तर्गतं नास्ति क. व. च. पुस्तकेषु । * प. ग. सुतराण्येति नपुंसकं नास्ति किं चोत्तराश्वत्थिभृतायाः विन्दते ।

१ ॥ पठः । ग. सप्तः । २ व. नक्षो । च. नक्षो । ३ क. व. प. न्यक्तः प्रसक्तः । ४ क. व. प. हरिवर्ष । ५ प. ग. नवसाहस्रः । ६ प. 'द' कश्चिन्नादं समानतम् । विज्ञा । * य. शिशिवोसमः । ८ क. व. प. शिपिषा । ९ ग. 'नोपम' । १० ग. 'मानसे' ।

चतुर्दश सहस्राणि योजनानां च दिक्षु च । इन्द्रादिलोकपालानां समन्ताद्भक्षणः पुरा ॥ १७
 विष्णुपादात्प्रापयित्वा चन्द्रं स्वर्गात्पर्वतस्यपि । पूर्वेण शीता भद्राभ्याच्छैलाच्छैलाद्भताऽर्णवम् ॥ १८
 तथैवालकनन्दाऽपि दक्षिणेनैव भारतम् । मयाति सागरं कृत्वा सप्तभेदाऽथ पथिपम् ॥ १९
 अन्धं च चक्षुःसौम्याऽन्धं भद्रोत्तरकुरुनपि । आनीलनिषयागामी मारुतवद्वन्पमादनी ॥ २०
 तयोर्मध्यगतो मेरुः कर्णिकाकारसंस्थितः । भारताः केतुमालाश्च भद्राभ्याः कुरवस्तथा ॥ २१
 यवाणि लोकपद्मस्य मर्यादाशैलवाहतः । जठरो देवकूटश्च मर्यादापर्वतातुभौ ॥ २२
 सौ दक्षिणोत्तरायामवानीलनिषयागतौ । गन्धमादनकैलासौ पूर्ववच्चोऽऽयतातुभौ ॥ २३
 अशीतियोजनायामावर्णवान्तर्भवस्थितौ । निषधः पारियात्रश्च मर्यादापर्वतातुभौ ॥ २४
 मेरोः पथिमादिग्मगो यथा पूर्वे तथा स्थितौ । अविशृङ्गो रुधिरधैव उत्तरौ वर्षपर्वतौ ॥ २५
 पूर्वपश्चायतावेतावर्णवान्तर्भवस्थितौ । जाठराद्याश्च मर्यादाशैला मेरोश्चतुर्दिगम् ॥ २६
 केशरादिपुं याः श्रेयस्त्रासु सन्ति पुराणि हि । लक्ष्मीविष्णुभ्रिसूर्यादिदेवानां मुनिसत्तमः ॥ २७
 भौमानां स्वर्गधर्माणां न पापास्तत्र यान्ति च । भद्राभ्योऽस्ति हयग्रीवो वराहः केतुमालके ॥ २८
 भारते कूर्मरूपी च मत्स्यरूपः कुरुष्वपि । विश्वरूपेण सर्वत्र पूज्यते भगवान्हरिः ॥ २९
 (+ किंपुत्रपाद्यष्टसु भुद्रोतिशोकादिकं न च । चतुर्विंशतिप्राहसं प्रज्ञा जीवन्त्यनामयाः) ॥ ३०
 कृतादिकल्पना नास्ति भौमान्यम्भांसि नाभ्युदाः । सर्वेष्वेतेषु वर्षेषु सप्त सप्त फलाचलाः ॥ ३१
 नयश्च शतशस्तेभ्यस्तीर्थभूताः प्रजङ्गिरे । भारते यानि तीर्थाणि तानि तीर्थानि वच्मि ते ॥ ३२

इत्यादिमहापुराण आग्नेये भुवनकोपकथनं नामाष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥

आदितः श्लोकानां समग्रगङ्गाः—३४७०

अथ नवाधिकशततमोऽध्यायः ।

तीर्थमाहात्म्यम् ।

(* अग्निदेवाच—

माहात्म्यं सर्वतीर्थानां वक्ष्ये यद्वृत्तिशुक्तिदम् । यस्य हस्तौ च पादौ च मनश्चैव सुसंपतम् ॥ १
 विद्या तपश्च कीर्तिश्च स तीर्थफलमश्नुते । शक्तिग्रहादुपास्य चो लब्ध्वाहारो जितेन्द्रियः ॥ २
 निष्पापस्तीर्थयात्री तु सर्वयज्ञफलं लभेत् । अनुषोष्य त्रिरात्राणि तीर्थान्पनभिगम्य च ॥ ३
 अदत्त्वा काञ्चनं गाय दग्निद्रो नाम जायते । तीर्थाभिगमने वत्स्याद्यज्जेनाऽऽप्यते फलम् ॥ ४
 पुष्करं परमं तीर्थं सान्निध्यं हि त्रिसंध्यकम् । दशकोटिसहस्राणि तीर्थानां त्रिषु पुष्करे ॥ ५
 प्रज्ञा सह सुरैरास्ते मुनयः सर्वमिच्छवः । देवाः प्राज्ञाः सिद्धिमत्र स्नाताः पितृसुरार्चकाः ॥ ६
 अभ्युपेयफलं प्राप्य ब्रह्मलोकं प्रयान्ति ते । कार्त्तिकयामवदानाच्च निर्मलो ब्रह्मलोकभाक् ॥ ७

* इदमर्थं नास्ति क. द. च. पुस्तकेषु । + धनुश्चिह्नान्तर्गतं नास्ति क. द. च. पुस्तकेषु । * धनुश्चिह्नान्तर्गतं नास्ति क. ग. च. पुस्तकेषु ।

१ प. "सन्ध्यापि" । २ ब. "हार्थं सौख्यं" । ३ ग. "वैपधान" । ४ ग. "विमदय" । ५ ग. च. "ती. जड" ।
 ६ प. "पु या शौच्य" । ७ क. द. च. "सुप्रसर्गण" । ८ ग. "रिः" । ९ ग. "निपुल्यावासु क्षु" । १० ग. "जीशो" ।

(गङ्गामाहात्म्यम्)

पुकरं पुकरं गन्तुं पुकरं पुकरं तपः । पुकरं पुकरं दानं वसुं चैव सुदुष्करम् ॥ ८
 व वासाज्जपाच्छ्राद्धात्कुलानां श्रुतमुदरेत् । जम्बूपार्श्वं च तत्रैव तीर्थं तण्डुलिकाश्रमम् ॥ ९
 प्वाश्रमं कोटितीर्थं नर्मदा चार्जुनं परम् । तीर्थं चर्मण्वती सिन्धुः सोमनाथः यभासकम् ॥ १०
 रस्वत्वन्धिसङ्गश्च सागरं तीर्थमुत्तमम् । पिण्डारकं क्षारका च गोमती सर्वसिद्धिदा ॥ ११
 मितीर्थं ब्रह्मगुहं तीर्थं पञ्चनदं परम् । भीमवीर्यं गिरिन्द्रश्च देविका पापनाशिनी ॥ १२
 र्थि विनश्रुतं पुण्यं नागोज्ज्वलमघार्दनम् । तीर्थं कुमारकोटिश्च सर्वदानोरितानि च ॥ १३
 कर्षेणं गमिष्यामि कुरुक्षेत्रे वसाम्यहम् । य एवं सत्ततं द्रव्यात्सोऽमलः प्राप्नुयादिवम् ॥ १४
 अ विष्णुवादयो देवास्तत्र वासादरिं ब्रजेत् । सरस्वत्यां संनिहित्वा ज्ञानकुङ्कुमलोकभास् ॥ १५
 शिवोऽपि कुरुक्षेत्रे नयन्ति परमां गतिम् । धर्मवीर्यं सुवर्णाख्यं गङ्गाद्वारमनुत्तमम् ॥ १६
 र्थि कनकलं पुण्यं भद्रकर्णहृदं तथा । गङ्गासरस्वतीसङ्गं ब्रह्मावर्तमघार्दनम् ॥ १७
 गुह्यं च कुञ्जाम्बु गङ्गाज्ज्वलमघार्दनम् । वाराणसी वरं तीर्थं पतिमुत्तममुत्तमम् ॥ १८
 पालमोचनं तीर्थं तीर्थराजं प्रयागकम् । गोपतीगङ्गयोः सङ्गं गङ्गा सर्वत्र नाकदा ॥ १९
 र्थि राजगृहं पुण्यं शालग्राममघार्दनम् । वटेनं वापनं तीर्थं कालिकासङ्गमुत्तमम् ॥ २०
 गौहिल्यं करतोयाख्यं शोणं चार्थपथं परम् । श्रीपर्वतं कौलगिरिं सदाद्रिपल्लवो गिरिः ॥ २१
 गोदावरी तुङ्गभद्रा कावेरी वरदा नदी । तापी पयोष्णी रेवा च दण्डकारण्यमुत्तमम् ॥ २२
 गलनरं मुञ्जवटं तीर्थं सूर्यारकं परम् । मन्दाकिनी चित्रकूटं शृङ्गेरपुरं परम् ॥ २३
 रघुन्दी परमं तीर्थमयोध्या पापनाशिनी । नैमिषं परमं तीर्थं भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् ॥ २४

इत्यादिनद्यापुराण आश्रये तीर्थमाहात्म्यवर्णनं नाम तत्राधिकृततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—१४९४

अथ दशाधिकृततमोऽध्यायः ।

गङ्गामाहात्म्यम् ।

अधिरुवाच—

गङ्गामाहात्म्यमाख्यास्ये तेभ्यः सा भुक्तिमुक्तिदा । येषां मध्ये याति गङ्गा ते देवाः पावना वराः
 परिगृह्णा तु भूतानां गतिमन्त्रेयतां सदा । गङ्गा वारंयते चोमीं वंशी नित्यं हि सेविता ॥ १
 चान्द्रापणसहस्राद्य गङ्गाम्भःपात्रमुत्तमम् । गङ्गां प्राप्तं तु संसेव्य सर्वयज्ञफलं लभेत् ॥ २
 सकलापहरी देवी स्वर्गलोकप्रदायिनी । यावदस्मि च गङ्गायां वाचस्त्वयं स तिष्ठति ॥ ४
 अन्धादयस्तु तां सेव्य देवर्गच्छन्ति तुल्यताम् । गङ्गावीर्यसमुद्भूतमृद्धारी सोऽयदाऽर्कवत् ॥ ५
 दर्शनात्स्वर्गनात्पानाद्यथा गङ्गेति कीर्तिनात् । पुनाति पुण्यपुरुषाञ्जगतमोऽथ सहस्रजः ॥ ६

इत्यादिनद्यापुराण आश्रये दशान्याहात्म्यवर्णनं नाम दशाधिकृततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—१५००

१ घ. ग. 'यं नर्मदा' । २ घ. ग. 'कन्याश्रम' । ३ घ. ग. 'कन्याश्रम' । ४ घ. ग. 'गिरिन्द्र च दे' ।
 ५ ग. 'विनाश' । ६ ग. 'छेदे ग' । ७ घ. ग. 'दे दे यन्ति' । ८ घ. 'तर्पण' । ९ घ. 'कोनगिरि' । १० क. घ. 'च' ।
 'रिः विरदि' । ११ क. द. च. 'विधिमेव' । १२ क. द. च. 'वाचते' । १३ क. द. च. 'वैद्यस्य क' ।

अथ द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ।

प्रयागमाहात्म्यम् ।

अग्निरुवाच—

चक्षुषे प्रयागमाहात्म्यं मुक्तिमुक्तिप्रदं परम् । प्रयागे ब्रह्मविष्णुशया देवा मुनिपराः स्थिताः ।
 सरितः सागराः सिद्धा गन्धर्वाप्सरसस्त्वधा । तत्र श्रीष्वाग्निपुण्ड्रानि तेषां मध्ये तु जाद्वी ॥ १ ॥
 वेगेन समतिक्रान्ता सर्वातीर्थपुरस्कृता । तपनस्य सुता तत्र त्रिषु लोकेषु विश्रुता ॥ २ ॥
 गङ्गायमुनयोर्मध्ये पृथिव्या जघनं स्मृतम् । प्रयागं जघनस्यान्तरुपस्थमृषयो विदुः ॥ ३ ॥
 प्रयागं समतिष्ठानं कम्बलाश्वतराबुधौ । तीर्थं भोगवती चैव वेदी शोक्ता प्रजापतेः ॥ ४ ॥
 तत्र वेदाश्च यज्ञाश्च स्मृतिमन्तः प्रयागके । स्त्रवनादस्य तीर्थस्य नामसंकीर्तनादपि ॥ ५ ॥
 मृत्तिकालम्भनाद्वाऽपि सर्वपापैः प्रमुच्यते । प्रयागे संगमे दानं श्रेष्ठं जप्यादि चाक्षयम् ॥ ६ ॥
 न वेदवचनादिम न लोकावचनादपि । मविस्तरुमणीयाऽन्ते प्रयागे मरणं मति ॥ ७ ॥
 दद्यात् तीर्थसहस्राणि पष्टिकोऽथस्तयाऽपराः । तेषां सान्निध्यमर्च्य प्रयागं परमं ततः ॥ ८ ॥
 चासुर्केर्भोगवत्यत्र हंसप्रपतनं परम् । गथा कोटिमदानाद्यङ्गणं स्नानस्य तत्फलम् ॥ ९ ॥
 प्रयागे मायमासे तु एवमाहुर्मनीषिणः । सर्वत्र सुलभा गङ्गा त्रिषु स्थानेषु दुर्लभा ॥ १० ॥
 गङ्गाद्वारे प्रयागे च गङ्गासागरसंगमे । अत्र दानादिवं यान्ति राजेन्द्रो जायतेऽत्र च ॥ ११ ॥
 षट्पुल्ले संगमादौ मृतो विष्णुपुरीं त्रजेत् । उर्वशीपुलिनं रम्यं तीर्थं संध्यावदस्तथा ॥ १२ ॥
 कोटितीर्थं चाश्वमेध गङ्गायमुनमुत्तमम् । मानसं रजसा हीनं तीर्थं बौसरकं परम् ॥ १३ ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये प्रयागमाहात्म्यवर्णनं नामैकादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—२५१४

अथ द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ।

वाराणसीमाहात्म्यम् ।

अग्निरुवाच—

वाराणसी परं तीर्थं गौयै प्राह महेश्वरः । मुक्तिमुक्तिप्रदं पुण्यं वसतां गृणतां हरिम् ॥

रुद्र उवाच—

गौरि तत्र न मुक्तं वै अविमुक्तं ततः स्मृतम् । जप्तं तप्तं हुतं दक्षमविमुक्ते किलाक्षयम् ॥ १ ॥
 अश्मना चरणौ इत्या वसेत्काशी न हि त्यजेत् । हरिश्चन्द्र परं गुह्यं गुह्यमात्रातकेश्वरम् ॥ २ ॥
 जप्येश्वरं परं गुह्यं गुह्यं श्रीपर्वतं तथा । महालयं परं गुह्यं भूमिचण्डेश्वरं तथा ॥ ३ ॥
 केदार परमं गुह्यमष्टौ सन्त्यविमुक्तके । गुह्यानां परमं गुह्यमविमुक्तं परं मम ॥ ४ ॥

(नर्मदायाहात्म्यगयामाहात्म्ये)

द्वियोजनं तु पूर्वं स्वाद्योजनार्थं तदनुपया । वरणा च नदी नासी मध्ये वाराणसी तयोः ॥ ६
अत्र स्नानं जपो होमो मरणं देवपूजनम् । आर्द्रं दानं निवासश्च यैवत्स्पात्रुक्तिमुक्तिदम् ॥ ७
इत्यादिनद्यापुष्टय आग्नेये वाराणसीमाहात्म्यकथनं नाम द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३५२१

अथ त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ।

नर्मदायाहात्म्यम् ।

अभिरुचाय—

नर्मदादिकमाहात्म्यं ब्रह्मेऽहं नर्मदां पराम् । सद्यः पुनाति गात्रेयं दर्शनाद्वारि नार्भदम् ॥ १
विस्तराद्योजनशतं योजनद्वयमायतम् । पट्टिस्तीर्थसहस्राणि पात्रिकोव्यस्तयाऽपराः ॥ २
पर्वतस्य समन्तात्तु तिष्ठन्त्यथरकण्डके । कावेरीसंगमं पुण्यं श्रीपर्वतमवः शृणु ॥ ३
गौरी श्रीरूपिणी तेरे तपस्तमव्रवीद्धरिः । अत्राप्स्यासि त्वमध्यात्म नान्ना श्रीपर्वतस्तत्र ॥ ४
समन्ताद्योजनशतं महापुण्यं भविष्यति । अत्र दानं तपो जपं आर्द्रं सर्वमयाप्तयम् ॥ ५
मरणं शिवलोकाय सर्वदं तीर्थमुत्तमम् । हरोऽत्र क्रीडते देव्या हिरण्यकशिपुस्तथा ॥ ६
तपस्तप्त्वा बली चाभून्मूनयः सिद्धिपामुवन ॥ ७

इत्यादिनद्यापुष्टय आग्नेये नर्मदायाहात्म्यवर्णनं नाम त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३५२८

अथ चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ।

गयामाहात्म्यम् ।

अभिरुचाय—

गयामाहात्म्यमाख्यास्ये गया तीर्थोत्तमोत्तमम् । गयासुरस्तपस्तेषु तपस्तापिभिः सुरैः ॥ १
उक्तः सीराग्निगो विष्णुः पाशयास्मान्गयासुरात् । तथेत्युक्त्वा हरिर्दत्तं परं ब्रूहीति चाग्रवीत्
दैत्योऽग्रवीत्तत्रोऽहं भवेयं सर्ववीर्यतः । तथेत्युक्त्वा गतो विष्णुर्दत्तं शृणु मेरा हरिम् ॥ २
गताः शून्या मही स्मर्त्तुं देवा ब्रह्मादयः सुराः । गता ऊर्ध्वहरिं देव शून्या भूस्त्रिदिवं हरे ॥ ४
दैत्यस्य दर्शनादेव ब्रह्माणं चाग्रवीद्धरिः । यागार्थं दैत्यदेहं त्वं प्रार्थय त्रिदशैः सह ॥ ५
तच्छ्रुत्वा समुरो ब्रह्मा गयासुरमथाग्रवीत् । आतिथिः प्रार्थयामि त्वां देहं यागाय पावनम् ॥ ६
गयासुरस्तथेत्युक्त्वाऽतस्तस्य शिरस्यथ । यागं चकार चलिते देहे पूर्णाहुतिं विभुः ॥ ७
पुनर्ब्रह्माऽग्रवीद्दिप्णं पूर्णकालेऽसुरोऽचलत् । विष्णुर्वर्ममयाऽऽहूय प्राह देवमयी शिलाम् ॥ ८

धारयस्व सुराः सर्वे तस्यामुपरि सन्तु वे । गदाधरो मदीयाऽय मूर्तिः स्थास्यति साऽमरः ॥९॥
 धर्मः शिलां देवमयीं तच्छ्रुत्वाऽधारयत्पराम् । या धर्माद्धर्मवत्यां च जाता धर्मव्रता मुता ॥१०॥
 मरीचिर्ब्रह्मणः पुत्रस्तामुवाह तपोन्विताम् । यथा हरिः श्रिया रेमे मौर्षा शंभुस्तथा तथा ॥११॥
 कुशपुष्पाद्यरण्याच्च आनीयातिथमान्वितः । भुक्त्वा धर्मव्रतां प्राह पादसंवाहनं कुर्व ॥ १२॥
 विश्रान्तस्य मुनेः पादौ तथेत्युक्त्वा प्रियाऽकरोत् । एवस्मिन्नन्तरे ब्रह्मा मुनौ मुने समागतः ॥
 धर्मव्रताऽचिन्तयच्च किं ब्रह्माणं समर्चये । पादसंवाहनं कुर्वे ब्रह्मा पूज्यो गुरोर्गुरुः ॥ १३॥
 विचिन्त्य पूजयामास ब्रह्माणं चार्हणादिभिः । मरीचिस्तामपश्येन्स शशापौक्तव्यतिक्रमात् १५
 शिला भविष्यति कोषाद्धर्मव्रताऽब्रवीच्च तम् । पादाभ्यर्क्षं परित्यज्य त्वद्गुरुः पूजितो मया १६
 अदोपाऽहं यतस्त्वं हि शार्पं प्राप्स्यसि शंकरात् । धर्मव्रता पृथक्शार्पं धारयित्वाऽग्निमध्यगात् ॥
 तपश्चचार वर्षाणां सहस्राण्ययुतानि च । ततो विष्णुवादपो देवा वरं ब्रूहीति चाब्रुवन् ॥
 धर्मव्रताऽब्रवीद्देवाऽश्वापं निषर्तयन्तु मे ॥ १७॥

देवा ऊचुः—

दत्तो मरीचिना शपो भविष्यति न चान्यथा । शिला पवित्रा देवात्प्रलिप्तिता त्वं भविष्यति
 देवव्रता देवशिला सर्वदेवादिरूपिणी । सर्वदेवमयी पुण्या निश्चला (नैश्चल्या) गायसुरस्य हि ॥२०॥

देवव्रतोवाच—

यदि गृह्णाः स्थ मे सर्वे मयि तिष्ठन्तु सर्वदा । ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्राद्या गौरीलक्ष्मीमुताः सुराः २१

अग्निहोवाच—

देवव्रतावचः श्रुत्वा तथेत्युक्त्वा दिवं गताः । सा धर्मेणासुरस्यास्य धृता देवमयी शिला ॥२२॥
 सशिलश्चलितो दैत्यः स्थिता रुद्रादयस्ततः । सदेवश्चलितो दैत्यस्ततो देवैः मसादितः ॥ २३॥
 सीराब्धिगो हरिः प्रादात्स्वमूर्तिं श्रीगदाधरम् । अगच्छन्तु भोः स्वयं यास्ये मूर्त्या वै देवगम्यया
 स्थितो गदाधरो देवो व्यक्ताव्यक्तोभयात्मकः निश्चला (नैश्चल्या) र्थं स्वयं देवः स्थित आदिगदाधरा
 गदो नामासुरो रौद्रः स हतो विष्णुना पुरा । तर्दस्थितिर्निर्मिता चाऽऽद्या गदा या विष्णुकर्मणा
 आधया गदया हेतिममुक्त्वा राक्षसा हताः । गदाधरेण देवेन तस्मादादिगदाधरः ॥ २७॥
 देवमर्या शिलायां च स्थिते चाऽऽदिगदाधरे । गदासुरे निश्चलेऽथ ब्रह्मा पूर्णाहुतिं ददौ ॥२८॥
 गदासुरोऽब्रवीद्देवान्किमर्थं वञ्चितो ब्रह्म । विष्णोर्वचनमात्रेण किं न स्यां निश्चलो ब्रह्म ॥२९॥
 आक्रान्तो यद्यहं देवा दानुमर्हव मे वरम् ॥ ३०॥

देवा ऊचुः—

तीर्थस्य करणे यत्तदस्माभिर्निश्चलीकृतः । विष्णोः शंभोर्ब्रह्मणश्च क्षेत्रं तव भविष्यति ॥ ३१॥
 प्रसिद्धं सर्वतीर्थेभ्यः पित्रादेर्ब्रह्मलोकदम् । इत्युक्त्वा वे स्थिता देवा देव्यस्तीर्थादयः स्थिता
 पार्गं कृत्वा ददौ ब्रह्मा ऋत्विग्भ्यो दक्षिणास्तदा । पञ्चक्रोशं गयाक्षेत्रं पञ्चाशत्पञ्च चार्पये
 (चाऽऽर्पय)त् ॥ ३३॥

* इदमर्थं क. क. च. पुस्तकेषु नास्ति ।

१ प. पादवध । २ प. "वे गत्या" । ३ क. च. "ति सर्वतः" । ग. "ति सप्त मुनेः" । ४ ख. ग. प. "ति तथाऽऽद्य" ।
 प. "दयाय पञ्चा" । ५ क. द. च. "पञ्चतीर्थेभ्यः" । ६ च. दैत्यः । ७ क. द. प. "दक्षिणीभ्यः" । ८ प. "यं विविधपुस्तकम्" ।

(गवायाजाविधिः)

प्रामान्स्वर्णगिरीन्कृत्वा नदीर्दुग्धमधुस्रवाः । सरोवराणि दध्याज्यैर्वह्नून्धादिपर्वतान् ॥ ३४
 कामधेनुं कल्पतरुं स्वर्णरूप्यशृङ्गाणि च । न याचयन्तु विमेन्द्रा अल्पानुक्त्वा ददौ प्रभुः ॥ ३५
 धर्मयागे मलोभास्तु मतिशृङ्ग धनादिकम् । स्थिता यदा गयायां ते शम्भस्ते ब्रह्मणा तदा ॥ ३६
 विद्याविर्जिता युषं तृण्यायुक्ता भविष्यथ । दुग्धादिर्वर्जिता नद्यः शैलाः पाषाणरूपिणः ॥ ३७
 ब्रह्माणं ब्राह्मणाद्योचुर्नष्टं धापेन चाखिलम् । जीवनाय प्रसादं नः कुरु विमर्श सोऽब्रवीत् ॥ ३८
 क्षीरोपजीविका युषं सचन्द्रार्कं भविष्यथ । ते युष्मान्पूजयिष्यन्ति गयायामागता नराः ॥ ३९
 हृष्यकव्यैर्धनैः श्राद्धैस्तेषां कुलशतं व्रजेत् । नरकात्स्वर्गलोकाय स्वर्गलोकात्परां गतिम् ॥ ४०
 गयोऽपि चाकरोयागं बहसं बहुदक्षिणम् । गया पुरी तेन नाम्ना पाण्डवा ईजिरे हरिम् ॥ ४१

इत्यग्निपुराण भाग्ये गवायाहोमप्रवर्णनं नाम चतुर्दशतितमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१५६९

अथ पञ्चदशतितमोऽध्यायः ।

गवायाजाविधिः ।

अग्निवचन—

उद्यतमेङ्गयां धातुं श्राद्धं कृत्वा विधानतः । विधाय कार्पटीवेशं(पं) ग्रामस्वापि मवक्षिणम् ॥ १
 कृत्वा प्रतिदिनं गच्छेत्संपतत्राप्रतिग्रही । गृहस्थलितपात्रस्य गवाया गमनं मति ॥ २
 स्वर्गारोहणसोपानं पितृणां तु पदे पदे । ब्रह्मज्ञानेन किं कार्यं गोशृङ्गे मरणेन किम् ॥ ३
 किं कुरुतेप्रभासेन यदा पुत्रो गयां व्रजेत् । गयां प्राप्तं सुतं दृष्ट्वा पितृणामुत्सवो भवेत् ॥ ४
 पश्यामपि जलं स्पृष्ट्वा भस्मभ्यं किं न दास्यति । ब्रह्मज्ञाने गयाश्राद्धं गोशृङ्गे मरणं तथा ॥ ५
 वासः पुंसां कुरुतेने मुक्तिरेषा चतुर्विधा । कारुण्येन पितरः पुत्रं नरकाद्भयभीरवः ॥ ६
 गयां यास्यति यः पुत्रः स नखात्वा भविष्यति । मुण्डनं चोपवासश्च सर्वतीर्थेष्वयं विधिः ॥ ७
 न कालादि गयातीर्थे दण्डारिण्यदंशं नित्यशः । पक्षत्रयनिवासी च पुत्रास्त्यासप्तमं कुलम् ॥ ८
 अष्टकांशु च वृद्धौ च गयायां मृतवासरे । अत्र मातुः पृथग्धातुमन्यत्र पतिना सह ॥ ९
 पित्रादिनवदैवत्सं तथा द्वादशदैवतम् । प्रथमे दिवसे स्नायाचीर्धे क्षुत्तरभानसे ॥ १०
 उचरे मानसे पुण्य आयुसारोग्यवृद्धये । सर्वाधौघविधाताय स्नानं कुर्याद्विमुक्तये ॥ ११
 संतर्प्य देवपित्रादीन्श्राद्धकृत्पिण्डदो भवेत् । +दिव्यान्तारिक्षभाषस्या(भूमिष्ठा)न्देवान्स्तर्प-
 याम्यहम् ॥ १२
 दिव्यान्तारिक्षभाषादि पितृभाजादि तर्पयेत् । पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ॥ १३
 माता पितामही चैव तथैव प्रपितामही । मातापदः प्रमातापदो वृद्धप्रमातापदः ॥ १४
 तैभ्योऽन्येभ्य इमान्पिण्डानुद्धाराय ददाम्यहम् । ॐ नमः सूर्यदेवाय सोमर्भामश्रुपिणे ॥ १५
 जीवमुक्तयनैश्चारिराहुकेतुस्वरूपिणे । उचरे मानसे स्नात उद्धरेत्सकलं कुलम् ॥ १६
 सूर्यं नत्वा व्रजेन्मौनी नरो दक्षिणभाजसम् । दक्षिणे मानसे स्नानं करोमि पितृवृत्तये ॥ १७

+ इदमर्थं नास्ति क. द. च. पुस्तकेषु ।

गयायामागतः स्वर्गं यान्तु मे पितरोऽसिलाः । श्राद्धं पिण्डं ततः कृत्वा सूर्यं नत्वा वदेद्विदम् ॥ १९ ॥
 ॐ नमो भानवे भर्जे भवाय भव मे विभो । भुक्तिभुक्तिमदः सर्वपितॄणां भव भावितः ॥ २० ॥
 कन्यर्वाहोऽनलः सोमो यमश्चैवार्थमा तथा । अग्निष्वाचा वार्षपद आज्यपाः पितृदेवताः ॥ २१ ॥
 आगच्छन्तु महाभामा युष्माभी रसितास्त्वित् । मदीयाः पितरो ये न मातृमातामहादयः ॥ २२ ॥
 तेषां पिण्डप्रदाताऽऽश्मगतोऽस्मि भवामिमाम् । उदीच्यां मुण्डपृष्ठस्य देवैर्पिगणपूजितम् ॥ २३ ॥
 नाम्ना कनखलं तीर्थं त्रिषु लोकेषु निष्ठितम् । सिद्धानां प्रीतिजननैः पापानां च भयंकरैः ॥ २४ ॥
 लेलिहानैर्हानागै रक्ष्यते चैव नित्यशः । तत्र स्नात्वा दिवं यान्ति क्रीडन्तेऽन्ति भुवि मान्ताः ॥ २५ ॥
 फल्गुतीर्थं ततो गच्छेन्महानद्यां स्थितं परम् । नागाज्जनार्दनात्कूपाद्वाद्योत्तरमानसाद् ॥ २६ ॥
 एतद्गयाशिरः प्रोक्तं फल्गुतीर्थं तदुच्यते । मुण्डपृष्ठं नमो यौश्च सारात्सारमयान्तरम् ॥ २७ ॥
 यस्मिन्फलति श्रीगौरी कामधेनुर्जलं गृही । ऋद्धिस्त्रिधादिकं यस्मात्फल्गुतीर्थं न फल्गुवत् ॥ २८ ॥
 फल्गुतीर्थं नरः स्नात्वा दृष्ट्वा देवं गदाधरम् । एवेन किं न पर्याप्तं नृणां सुकृतकारिणाम् ॥ २९ ॥
 पृथिक्पां यानि तीर्थानि आ समुद्रात्सरांसि च । फल्गुतीर्थं गमिष्यन्ति बारमेकं दिने दिने ॥ ३० ॥
 फल्गुतीर्थं तीर्थराजे करोति स्नानमाहतः । पितॄणां ब्रह्मलोकाप्त्वा आत्मनो भुक्तिमुक्तये ॥ ३१ ॥
 स्नात्वा श्राद्धी पिण्डदोऽथ नमेदेवं पितामहम् । कलौ माहेश्वरा लोका अत्र देवो गदाधरः ॥ ३२ ॥
 पितामहो लिङ्गरूपी तं नमामि महेश्वरम् । गदाधरं बलं काममनिन्द्यं नरायणम् ॥ ३३ ॥
 ब्रह्मपिप्पुनृसिंहाख्यं वराहादीशमाम्यहम् । ततो गदाधरं दृष्ट्वा कुलानां शतमुदरेत् ॥ ३४ ॥
 धर्मारण्यं द्वितीयेऽङ्गि मत्तद्वस्याऽऽथमे वरे । मत्तद्वराण्यां संस्त्राप्य श्राद्धकृत्पिण्डदो भवेत् ॥ ३५ ॥
 मत्तद्वेशं सुसिद्धेशं नत्वा चेदमुदीरयेत् । प्रमाणं देवताः सन्तु लोकपालाश्च साक्षिणः ॥ ३६ ॥
 मयाऽऽगत्य मत्तद्वेऽस्मिन्पितॄणां निष्कृतिः कृता । स्नानतर्पणश्राद्धादि ब्राह्मतीर्थेऽथ कूपके ॥ ३७ ॥
 तत्कूपेऽयमर्थेऽथ श्राद्धं कुलशोभयितुं । महाबोधितकं नत्वा पर्यवान्स्वर्गलोकमाप् ॥ ३८ ॥
 तृतीये ब्रह्मसरसि स्नानं कुर्याद्यतः । स्नानं ब्रह्मसरस्तीर्थं करोमि ब्रह्मभूतये ॥ ३९ ॥
 पितॄणां ब्रह्मलोकाय ब्रह्मपिगणसेविते । तर्पणं श्राद्धकृत्पिण्डं प्रदद्याच्च पसेचनम् ॥ ४० ॥
 कुर्याच्च वानपेयार्थं ब्रह्मैष्यमदक्षिणम् ॥ ४१ ॥

एको मुनिः कुम्भकुशाग्रहस्त आश्रयस्य मूले सलिलं ददाति ।

आश्रयसि सिक्काः पितरश्च नृणां एका क्रिया अर्थकरी प्रसिद्धा ॥ ४२ ॥

ब्रह्माणं च नमस्कृत्य कुलानां शतमुदरेत् । फल्गुतीर्थं चतुर्थेऽङ्गि स्नात्वा देवादिर्तर्पणम् ॥ ४३ ॥

कृत्वा श्राद्धं सपिण्डं च गयाशिरसि कारयेत् । पञ्चक्रोशं गयाशेषं क्रोशमेकं गयाशिरः ॥ ४४ ॥

तत्र पिण्डप्रदानेन कुलानां शतमुदरेत् । मुण्डपृष्ठे पदं न्यस्तं महादेवेन धीमता ॥ ४५ ॥

मुण्डपृष्ठे शिरः साक्षाद्गयाशिर उदाहृतम् । साक्षाद्गयाशिरस्तत्र फल्गुतीर्थं श्रमं कृतम् ॥ ४६ ॥

अमृतं तत्र वरति पितॄणां दक्षमक्षयम् । स्नात्वा दशाभ्यग्रे तु दृष्ट्वा देवं पितामहम् ॥ ४७ ॥

* ११५ अ. द. च. पुस्तकेषु नास्ति ।

(गयामात्राविधिः)

द्रपादं नरः स्पृष्ट्वा नेह भूयोऽभिजायते । शमीपत्रप्रमाणेन पिण्डं दत्त्वा गयाशिरे ॥ ४६
 रक्तस्था दिवं यान्ति स्वर्गस्था भोज्यमाप्नुयुः । पायसेनाथ पिष्टेन सक्तुना चरुणा तथा ॥ ४७
 पिण्डदानं तण्डुलैश्च गोधूमैस्तिलमिश्रितैः । पिण्डं दत्त्वा-रुद्रपदे कुलानां श्रतमुद्देत् ॥ ४८
 या विष्णुपदे श्राद्धपिण्डदो ब्रह्मभुक्तिकृत् । पित्रादीनां श्रतकुलं स्वात्मानं तारयेन्नरः ॥ ४९
 या ब्रह्मपदे श्राद्धी ब्रह्मलोकं नयेत्पितृन् । दक्षिणाग्निपदे तद्गद्गार्हपत्यपदे तथा ॥ ५०
 दे वाऽऽहवनीयस्य श्राद्धी यज्ञफलं लभेत् । आत्रसध्यस्य चन्द्रस्य सूर्यस्य च गणस्य च ५१
 तगस्त्यकार्तिकेयस्य श्राद्धी तारयते कुलम् । आदित्यस्य रथं नत्वा कर्णादित्यं नमेन्नरः ॥ ५२
 जनकेशपेदं नत्वा गयाकेदारकं नमेत् । सर्वपापविनिर्मुक्तः पितृन्ब्रह्मपुरं नयेत् ॥ ५३
 विशालोऽपि गयाशीर्षे पिण्डदोऽभूच्च पुत्रवान् । विशालायां विशालोऽभूद्राजपुत्रोऽब्रवीद्विजान् ५४
 तर्था पुत्रादपः स्युर्मे द्विजा ऊचुर्विशालकम् । गयायां पिण्डदानेन वनं सर्वं भविष्यति ॥ ५५
 विशालोऽपि गयाशीर्षे पितृपिण्डान्ददौ ततः । दृष्ट्वाऽऽकाशे सितं रक्तं पुरुषांस्तांश्च पृष्ट्वान् ५६
 हं पूर्वं तेषु चैवैकः सितः शोचं विशालकम् । अहं सितस्ते जनक इन्द्रलोकं गतः शुभाह् ॥ ५७
 तम रक्तः पिता पुत्रं कृष्णार्धं पितामहः । अब्रवीन्नरकं भ्रातास्त्वया भुंकीकृत्वा वपम् ॥ ५८
 पिण्डदानाद्ब्रह्मलोकं ब्रजाम इति ते गताः । विशालः शप्तपुत्रादी राज्ञं कृत्वा हरिं पयौ ॥ ५९
 तिराजः स्वमुचरथं च वणिजं चैदमब्रवीत् । भेतैः सर्वैः सहाऽऽर्जः सन्मुकुतं भुज्यते फलम् ॥ ६०
 श्वणाद्वादशीयोगे कुम्भः साग्नश्च सोदकः । देवः पुरा स मध्याह्ने जीवनायोपतिष्ठते ॥ ६१
 तं गृहीत्वा मे गच्छ गयायां पिण्डदो भव । वणिग्धनं गृहीत्वा तु गयायां पिण्डदोऽभवत् ॥ ६२
 तिराजः सह भेतैर्मुक्तो नीक्तो हरेः पुरम् । गयाशीर्षे पिण्डदानादात्मानं स्वपितृस्तथा ॥ ६३
 पेतृवंशे मृता ये च मातृवंशे तथैव च । गुरुवशुरक्वभूनां ये चान्ये वान्यथा मृताः ॥ ६४
 र मे कुले लग्नपिण्डाः पुत्रदारविवाजिताः । क्रियालोपगता ये च जात्यन्याः पत्न्यस्तथा ॥ ६५
 वेरूपा आमगर्भा ये ज्ञाताज्ञाताः कुले मम । तेषां पिण्डो मया दत्तो ब्रह्मव्यमुपतिष्ठताम् ॥ ६६
 र केचित्मेतरूपेण तिष्ठन्ति पितरो मम । ते सर्वे हस्तिपापान्तु पिण्डदानेन सर्वदा ॥ ६७
 पेण्डो देवस्तु सर्वेभ्यः सर्वैर्वं कुलतारकैः । आत्मनस्तु तथा देवो ब्रह्मं लोकमिच्छता ॥ ६८
 श्वमेऽङ्गि गदालोले स्नायान्मघ्नेण धुदिमान् । गदाम्भालने तथिं गदालोलोऽतिपावने ॥ ६९
 ज्ञानं करोमि संसारगदशान्त्यै जनार्दन । नयोऽभयवटायैव अर्हस्यस्वर्गदायिने ॥ ७०
 पेनादीनामभयाय सर्वपापभयाय च । श्राद्धं वटवले कुर्याद्वाहाणानां च भोजनम् ॥ ७१
 र्कस्मिन्भोजिते विभ्रे कोटिर्भवति भोजिता । किं पुनर्वहुभिर्भुक्तैः पितृणां दत्तमभयम् ॥ ७२
 पायामभदाता यः पितरस्तेन पुत्रिणः । वटं वटेश्वरं नत्वा पूजयेत्मापि वामहम् ॥ ७३
 अभयाल्लभते लोकान्कुलानां श्रतमुद्देत् । क्रमवोऽक्रमतो वाऽपि गयायाया महाफला ॥ ७४

इत्यादिमहापुत्राय आग्नेये गयामात्राविधिर्नरैः नाम पञ्चदशविधश्रवणोऽप्ययः ॥ ११५ ॥

आदितः श्लोकानां, सम्यक्काः—२६४२

१ क. द. च. शिरा । २ क. द. च. स्वात्मनोत्तर । ३ ख. ग. घ. 'दे नाऽऽह' । ४ क. द. घ. धाद् । ५ क. द. च. 'पदान्यव ग' । ख. ग. 'पदान्यव ग' । ६ क. द. च. वनः । ७ क. द. च. 'र इत्यर्थ' । ८ घ. 'ह' । ९ अश्विनिर' । १० क. द. च. प्राप्ती तया । ११ ख. घ. नृताः इ' । १२ क. द. च. जोह । १३ क. घ. 'व वपयपुत्राय च । वि' । १४ घ. 'श्रवण' ।

अथ सोऽद्याधिकतततोऽध्यायः ।

गद्यावाग्विधिः ।

अग्निरुवाच—

गायत्र्यैव महानद्यां स्नातः संध्यां समाचरेत् । गायत्र्यो अद्यतः मातः श्राद्धं पिण्डमयाप्तम् ।
 मध्याह्ने चोपति स्नात्वा गीतवाद्यैर्भुषास्य च । सावित्रीं पुरतः संध्यां पिण्डदानं च तच्छेत् ॥ १ ॥
 अगस्त्यस्य पदे कुर्याद्योनिद्वारं प्रविश्य च । निर्गतो न पुनर्योनिं प्रविशेन्मुच्यते भयात् ॥ २ ॥
 बलिं काकशिलायां च कुमारं च नमेत्ततः । स्वर्गद्वार्यां सोमकुण्डे वायुतीर्थेऽथ पिण्डदः ॥ ३ ॥
 भवेदाकाशगङ्गायां कपिलायां च पिण्डदः । कपिलेशं दिवं नत्वा र्क्षिमकुण्डे च पिण्डदः ॥ ४ ॥
 कौटिलीर्थे च कोटीशं नत्वाऽमोघपदे नरः । गदालोले वानरके गोप्रचारे च पिण्डदः ॥ ५ ॥
 नत्वा गावं (गां वै) चैतरण्यामेकविंशकुलोत्ततिः । श्राद्धपिण्डप्रदाता स्यात्क्रौञ्चपादे च पिण्डदः ॥ ६ ॥
 तृतीयायां विशालायां निशिरायां च पिण्डदः । ऋणमोक्षे पापमोक्षे भस्मकुण्डेऽथ भस्मना ॥ ७ ॥
 स्नानकृन्मुच्यते पापान्मोक्षेऽथ जनार्दनम् । एष पिण्डो मया दत्तस्तव हस्ते जनार्दन ॥ ८ ॥
 *परलोकगते मग्नमक्षयप्रपत्तिमुत्तमम् । गद्यायां पितृरूपेण स्वयमेव जनार्दनः ॥ ९ ॥
 तं दृष्ट्वा पुण्डरीकाक्षं मुच्यते वै ऋणप्रपात् । पार्श्वकुण्डेष्वरं नत्वा नमस्कृत्येश्वरं नरः ॥ १० ॥
 मूलश्लेधे महेशस्य धारायां पिण्डदो भवेत् । वृद्धकृते वृद्धवदे धौतपादे च पिण्डदः ॥ ११ ॥
 पुष्करिण्यां कर्दमाले रौमतीर्थे च पिण्डदः । मभासेऽनं नमस्कृत्यशिलायां पिण्डदो भवेत् ॥ १२ ॥
 दिव्यान्तरिक्षभूमिष्ठाः पितरो पान्धवादयः । मेतादिरूपा मुक्ताः स्युः पिण्डैर्दत्तैर्मयाऽलिङ्गिताः ॥ १३ ॥
 स्थानत्रये मेतशिला गद्याशिरासि पावनी । प्रभासे मेतकुण्डे च पिण्डदस्तारयेत्कुलम् ॥ १४ ॥
 वसिष्ठेशं नमस्कृत्य तदग्रे पिण्डदो भवेत् । (+गद्यानाथो सुपुत्रायां महाकोप्यां च पिण्डदः ॥ १५ ॥
 गदाधराग्रतो मुण्डपृष्ठे देव्याथ संनिधौ । मुण्डपृष्ठं नमेदादौ शेषपादादिसंयुतम् ॥ १६ ॥
 पूजयित्वा मयं न स्याद्विपरोगादिनाशनम् । ब्रह्मार्णवं च नमस्कृत्य ब्रह्मलोकं नयेत्कुलम् ॥ १७ ॥
 सुभद्रां वलभद्रं च प्रपूज्य पुरुषोत्तमम् । सर्वकामसमायुक्तः कुलमुद्वृत्य नौकेभाक् ॥ १८ ॥
 *हृषीकेशं नमस्कृत्य तदग्रे पिण्डदो भवेत् । मौषवं पूजयित्वा च देवीं वैमानिको भवेत् ॥ १९ ॥
 महालक्ष्मीं प्रार्च्य गौरीं भैरवां च सरस्वतीम् । पितृनुदृत्य स्वर्गस्थो भुक्तभोगोऽत्र शास्त्रधीः ॥ २० ॥
 द्वादशादित्यमभ्यर्च्य बर्हिं रेवन्तमिन्द्रकम् । +रोगादिमुक्तः स्वर्गी स्यात्पञ्चकपादिविनायकम् ॥ २१ ॥
 प्रपूज्य कौर्विकेयं च निर्विघ्नः सिद्धिमाप्नुयात् । सोमनाथं च कालेशं केदारं मपितामहम् ॥ २२ ॥
 सिद्धेश्वरं च रुद्रेशं रामेशं ब्रह्मकेश्वरम् । अष्ट लिङ्गानि गुह्यानि पूजयित्वा तु सर्वभाक् ॥ २३ ॥

* इदमर्थं नास्ति क. ड. च. पुस्तकेषु । + अनुविद्वान्तर्गत क. ड. च. पुस्तकेषु नास्ति । * इदमर्थं नास्ति क. ड. च. पुस्तकेषु । + इदमर्थं नास्ति क. ड. च. पुस्तकेषु ।

१ क. ड. च. प्रातः । २ क. ड. च. 'न्यायम्' । ३ क. ड. च. वेपथि । ४ क. ड. च. 'सोमं चारय' । ५ क. ड. च. 'विशीघ्रातः' । ६ क. ड. च. 'विशीघ्र' । ७ क. ड. च. 'द्वारगण्डे' । ८ क. ड. च. 'छेदय' । ९ क. ड. च. 'गयो' । १० क. ड. च. 'यौ धीवाया च य नि' । ११ क. ड. च. 'नामतीर्थे' । १२ क. ड. च. 'श्रीकृष्ण' । १३ क. ड. च. 'सायन' । १४ क. ड. च. 'देवी' । १५ क. ड. च. 'मुकुट' । १६ क. ड. च. 'मन्त्र' । १७ क. ड. च. 'मन्त्र' । १८ क. ड. च. 'मन्त्र' । १९ क. ड. च. 'मन्त्र' । २० क. ड. च. 'मन्त्र' । २१ क. ड. च. 'मन्त्र' । २२ क. ड. च. 'मन्त्र' । २३ क. ड. च. 'मन्त्र' ।

(आद्रकल्पः)

रायणं वराहं च नारसिंहं नमोच्चिह्नये । ब्रह्मविष्णुमहेशाख्यं त्रिपुरप्रमथेपदम् ॥	२५
तीतां रायं च गरुडं वायनं संप्रयुज्य च । सर्वकामानवाप्नोति ब्रह्मलोकं नयेत्पितृन् ॥	२६
वैः सार्धं संप्रयुज्य देवमादिगदाधरम् । कृष्णत्रयविनिर्मुक्तस्तारयेत्सकलं कुलम् ॥	२७
वरूपा शिला पुण्या तैस्मादेवमयी शिला । गपायां न हि वत्स्थानं यत्र तीर्थं न विद्यते ॥२८	
ज्जाम्ना पातयेत्पिण्डं तं नयेद्ब्रह्म श्चाचतुर्थे । फल्गुवीथं फल्गुचण्डीं च प्रणम्याङ्गारकेश्वरम् २९	
तद्भस्त्रस्य पदे धाद्री भरताश्रमके भवेत् । हंसतीर्थं कोटितीर्थं यत्र पाण्डुशिलौनदः ॥	३०
व स्यादग्निधारायां मैथुस्तत्रासि पिण्डदः । ईन्द्रेण किलिकिलेशं नमेद्वृद्धविनायकम् ॥	३१
पिण्डदो धेनुकारण्ये पदे धेनोर्नमेष गाम् । सर्वाङ्गितुस्तारयेच्च सरस्वत्यां च पिण्डदः ॥	३२
ध्यायुषास्य सायाहे नमोदेवीं सरस्वतीम् । त्रिसंध्यारुद्रवेद्विभो वेदवेदाङ्गपारगः ॥	३३
शं प्रदक्षिणीकृत्य गपाविमान्प्रयुज्य च । अश्वदानादिकं सर्वं कृतं तत्राश्रयं भवेत् ॥	३४
त्वा संश्रार्थेपदेवमादिदेवं गदाधरम् । गदाधरं गपावासं पित्रादीनां गतिप्रदम् ॥	३५
गौर्यकाममोक्षार्थं योगदं प्रणमाम्यहम् । देहेन्द्रियमनोबुद्धिप्रणालंकारवर्जितम् ॥	३६
त्यग्नुदुर्बुद्धमुक्तसत्यं ब्रह्म नमाम्यहम् । आनन्दमद्वयं देवं देवदानववन्दितम् ॥	३७
एवेपीष्टुन्दुक्तं सर्वदा प्रणमाम्यहम् । कलिकल्पकालार्तिद्वयनं वनमालिनम् ॥	३८
लितासिललोकेष्वं कुलोद्धारणमानसम् । अभ्यक्तान्यक्तविभक्तात्पाविभक्तात्पानमात्मनि ॥३९	
स्थवं स्थिरतरं सारं वन्दे घोराचमर्दनम् । आगतोऽस्मि गपां देव पितृकार्ये गदाधर ॥	४०
मे साक्षी भयाघेह अट्टणोऽहमृणयान् । साक्षिणः सन्तु मे देवा वस्त्रेशानादयस्तथा ॥४१	
पा गपां समासाय पितृणां निष्कृतिः कृता । वयामाहात्म्यपठनाच्छास्त्रादौ ब्रह्मलोकमाह ॥	४२
तृणामक्षयं श्राद्धमक्षयं ब्रह्मलोकदम् ॥	४३

इत्यादिनष्टपुराण आग्नेये गपायात्राविधिक्रमन नाम योऽष्टाधिकवतस्तमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—३६८६

* अथ सप्तदशाधिकवतस्तमोऽध्यायः ।

आद्रकल्पः ।

अधिकवाच—

त्पापनो मुनीनाह यथा श्राद्धं तथा वदे । गपादौ श्राद्धं कुर्वीत संक्रान्तिपादौ विशेषतः ॥१
 ले पापरपथे च चतुर्ध्यामूर्ध्वमेव वा । संपाद्य च पदसं च पूर्वेषु च निमग्नयेत् ॥ २
 निम्हृदस्थसाधूनां स्नातकाञ्चोत्रियादिजान् । अनवयान्कर्षनिष्ठाञ्जिष्ठानाचारसंपुतान् ॥ ३

* इत्यर्थं नास्ति क. द. च. पुस्तकेषु ।

१ क. द. च. नारसिंहः । २ क. द. च. 'ह्य त्रिपुरप्रमथेपदम्' । ३ क. द. च. तस्यां देव' । ४ क. च. 'मृ' ।
 ५ क. द. च. 'नयेत्' । ६ क. द. च. 'मये य' । ७ क. द. च. 'देव' । ८ क. द. च. 'देव' ।
 ९ क. द. च. 'दिननोद' । १० क. द. च. 'गुद बुद्धिपुष्प' । ११ क. द. च. 'बुद्धि' । १२ क. द. च. 'स्थिर' । १३ क.
 ५. उ. 'ते वाऽय' । १४ क. द. च. 'एवे च यदाह च ।

अथ पौनःपुन्यविष्णुततमोऽध्यायः ।

गयानामाविधिः ।

अग्रिवाच—

गायत्र्यैव महानद्यां स्नातः संध्यां समाचरेत् । गायत्र्या अग्रतः प्रातः श्राद्धं पिण्डमपाक्षयम् ।
 मध्याह्ने चोद्यति स्नात्वा गीतवाद्यैर्भुषास्य च । सावित्रीं पुरतः संध्यां पिण्डदानं च तत्तटे ॥ १ ॥
 अगस्त्यस्य पदे कुर्याद्योनिद्वारं प्रविश्य च । निर्गतो न पुनर्योनिं प्रविशेन्मुच्यते भवात् ॥ २ ॥
 बलिं काकशिलायां च कुमारं च नभेत्ततः । स्वर्गद्वार्यां सोमकुण्डे वायुतीर्थेऽथ पिण्डदः ॥ ३ ॥
 भवेदाकाशगङ्गायां कपिलायां च पिण्डदः । कपिलेशं शिवं नत्वा र्क्षिमकुण्डे च पिण्डदः ॥ ४ ॥
 कोटितीर्थे च कोटीशं नत्वाऽमोघपदे नरः । गङ्गालोले वानरके गोमघारे च पिण्डदः ॥ ५ ॥
 नत्वा गावं (गां वै) वैतरण्यामेकविंशकुलोद्धृतिः । श्राद्धपिण्डप्रदाता स्यात्कौश्रपादे च पिण्डदः ॥ ६ ॥
 तृतीयायां विशालायां निधिरायां च पिण्डदः । ऋणमोक्षे पापमोक्षे भस्मकुण्डेऽथ भस्मना ॥ ७ ॥
 स्नानकृन्मुच्यते पापाश्रमेदेवं जनार्दनम् । एष पिण्डो मया दत्तस्तव हस्ते जनार्दन ॥ ८ ॥
 श्रुपरलोकगते मयमक्षय्यमुपतिष्ठताम् । गयायां पितृरूपेण स्वयमेव जनार्दनः ॥ ९ ॥
 तं दृष्ट्वा पुण्डरीकाक्षं मुच्यते वै ऋणत्रयात् । मार्कण्डेयेश्वरं नत्वा नभेऽवृधेश्वरं नरः ॥ १० ॥
 मूलश्रेष्ठे महेशस्य धारायां पिण्डदो भवेत् । शृङ्गकूटे शृङ्गवदे धौतपादे च पिण्डदः ॥ ११ ॥
 पुष्करिण्यां कर्दमाले रांमतीर्थे च पिण्डदः । प्रभासेशं नभेऽस्तेतशिलायां पिण्डदो भवेत् ॥ १२ ॥
 दिव्यान्तरिक्षभूमिष्ठाः पितरो बान्धवादयः । प्रेतादिरूपा मुक्ताः स्युः पिण्डैर्देवैर्मयाऽशिला ॥ १३ ॥
 स्थानत्रये मेतश्चिन्ता गयाशिरसि पावनी । प्रभासे मेतकुण्डे च पिण्डदस्तारयेत्कुलम् ॥ १४ ॥
 वसिष्ठेशं नमस्कृत्य तदग्रे पिण्डदो भवेत् । (+गयानामो सुपुत्रायां महाकोष्ठ्यां च पिण्डदः ॥ १५ ॥
 गदापराप्रवो मुण्डपृष्ठे देव्याथ संनिधौ । मुण्डपृष्ठे नभेदादौ क्षेत्रपालादिसंयुतम् ॥ १६ ॥
 पूजयित्वा भवं न स्याद्विपरीणादिनाशनम् । ब्रह्माणं च नमस्कृत्य ब्रह्मलोकं नयेत्कुलम् ॥ १७ ॥
 सुभद्रां चलभद्रं च प्रपूज्य पुरुषोत्तमम् । सर्वकामसमायुक्तः कुलमुद्धृत्य नाकंभाक् ॥ १८ ॥
 शृङ्गीकेशं नमस्कृत्य तदग्रे पिण्डदो भवेत् । मौपवं पूजयित्वा च देवो वैमानिको भवेत् ॥ १९ ॥
 महालक्ष्मीं मार्क्यं गौरीं मेरुलां च सरस्वतीम् । पितृनुमृत्य स्वर्गस्थो भुक्तभोगोऽत्र शास्त्रधीः ॥ २० ॥
 द्वादशादित्यमभ्यर्च्य बर्हि रेवन्तमिन्द्रकम् । +रोगादिमुक्तः स्वर्गो स्याच्छरीरपदविनिर्वाणम् ॥ २१ ॥
 प्रपूज्य यौर्विकेयं च निर्धिगः सिद्धिमाप्नुयात् । सोमनाथं च कालेशं केदारं मपितामहम् ॥ २२ ॥
 सिद्धेश्वरं च म्हेशं रामेशं ब्रह्मरेश्वरम् । अष्ट लिङ्गानि गुह्यानि पूजयित्वा तु सर्वभारु ॥ २३ ॥

* इदमर्थं नास्ति क. द. य. पुरतश्च १. + यन्पिहान्तर्गतं क. द. य. पुरतश्च नास्ति । * इदमर्थं नास्ति क. द. य. पुरतश्च १. + इदमर्थं नास्ति क. द. य. पुरतश्च १.

१ क. द. य. श्राद्धं । २ क. द. य. 'भ्याभुष' । ३ क. द. य. वेद्यति । ४ क. द. य. 'देवद्वाराय' । ५ क. द. य. 'विष्णु' । ६ क. द. य. 'विष्णु' । ७ क. द. य. 'विष्णु' । ८ क. द. य. 'विष्णु' । ९ क. द. य. 'विष्णु' । १० क. द. य. 'विष्णु' । ११ क. द. य. 'विष्णु' । १२ क. द. य. 'विष्णु' । १३ क. द. य. 'विष्णु' । १४ क. द. य. 'विष्णु' । १५ क. द. य. 'विष्णु' । १६ क. द. य. 'विष्णु' । १७ क. द. य. 'विष्णु' । १८ क. द. य. 'विष्णु' । १९ क. द. य. 'विष्णु' । २० क. द. य. 'विष्णु' । २१ क. द. य. 'विष्णु' । २२ क. द. य. 'विष्णु' । २३ क. द. य. 'विष्णु' ।

(आश्रयः)

आचान्तेपूदकं पुण्याण्यस्तानि मदापयेत् । अस्ययोदकमेवाथ आग्निः प्रार्थयेन्नरः ॥ २६
 अग्नोराः पितरः सन्तु गोत्रं नो वर्धतां सदा । दातारो नोऽभिवर्धन्तां वेदाः संततिरेव च ॥ २७
 श्रद्धा च नो मा व्यगमद्बहु देवं च नोऽस्त्विति । अन्नं च नो बहु भवेदतिथीथ लभेमहि ॥ २८
 याचितारथ नः सन्तु मा च याचिष्म कंचन । स्वधावाचनीयान्कुशानास्तीर्य सपत्निकान् २९
 स्वधां वाचयिष्ये पृच्छेदनुज्ञातश्च वाच्यताम् । पितृभ्यः पितामहेभ्यः प्रपितामहमुख्यके ॥ ३०
 स्वधोच्यतामस्तु स्वधां उच्यमानस्तथैव च । अपां निपिश्वेदुचानं प्राश्रं कृत्वाऽथ दक्षिणाम् ३१
 यथाशक्ति मदायाच्च देवं पित्रेऽभ्येऽथ वाचयेत् । निषे देवाः प्रीयन्तां च राजे वाजे विसर्जयेत्
 आ मा वाजस्पेतनुव्रज्य कृत्वा विभान्जदक्षिणाम् । ऐह विशेदमानास्यां मासि मासि चोचधा
 एकोविष्टं पचक्ष्यामि आर्द्धं पूर्ववदाचरेत् । एकं पवित्रमेकार्घमेकं पिण्डं मदापयेत् ॥ ३४
 नावाहनाग्नौकरणं निषे देवा न चात्र हि । हस्तिप्रश्ने स्वदितमिति वदेत्सुस्वदितं द्विजः ॥ ३५
 उपतिष्ठतामिलक्ष्मण्ये विसर्गे चाभिरम्पताम् । अभिरताः स्म इत्यपरे शेषं पूर्ववदाचरेत् ॥ ३६
 सपिण्डीकरणं वक्ष्ये अन्दान्ते मध्यमेऽपि वा । पितॄणां त्रीणि पात्राणि एकं मेतस्य पात्रकम् ॥
 सपत्निकाणि चत्वारि तिलपुष्पयुतानि च । गन्धोदकेन युक्तानि पूरयित्वाऽभिविधति ॥ ३८
 मेतयात्रं पितृपात्रे ये सम(मा)ना इतिद्वयात् । पूर्ववत्पिण्डदानादि मेतानां पितृता भवेत् ॥ ३९
 अथाऽऽभ्युदयिकं आर्द्धं वक्ष्ये सर्वं तु पूर्ववत् । जपेत्पितृमन्त्रवर्जं पूर्वाह्णे तत्तदक्षिणाम् ॥ ४०
 उपचारा ऋतुकुशास्तिलार्धं यवैरिह । हस्तिप्रश्ने तु संवत्सं सुसंपन्नं वदेद्भिजः ॥ ४१
 दध्यक्षतवदरायाः पिण्डा नान्दीमुस्तान्पितॄन् । आवाहयिष्ये पृच्छेव प्रीयतामिति चाक्षये ॥ ४२
 नान्दीमुस्ताथ पितरो वाचयिष्येऽथ पृच्छति । नान्दीमुस्तान्पितृगणान्प्रीयन्तामित्यथो वदेत् ४३
 नान्दीमुस्ताथ पितरस्तद्विषता प्रपितामहः । मातामहः प्रपितामहो बृद्धमपात्रकामहः ॥ ४४
 स्वधार्काराजं युज्जीत पुग्मान्विभ्रांश्च भोजयेत् । हस्तिं वक्ष्ये पितॄणां च ग्राम्यैरोपधिभिस्तथा ४५
 मासं नृप्तिस्तथाऽऽरण्यैः कन्दमूलफलदिभिः । मत्स्यैर्मांसद्वयं मांसैश्च वै प्राकुनेन च ॥ ४६
 चतुरो रौरवेणाथ पञ्च पद्ममलेन तु । कूर्मेण सप्त चाष्टौ च चारारहेन नवैव तु ॥ ४७
 मेघमांसेन दश च माहिषैः पार्ष्णीतैः शिबैः । संवत्सरं तु गव्येन पयसा पायसेन वा ॥ ४८
 बोधीनसस्य मांसेन नृप्तिर्द्वादशवार्षिकी । खड्गमांसं कालशकं लोहितच्छागलो मधु ॥ ४९
 महाशुल्काथ वर्षासु मघाश्राद्धमथाश्रयम् । मघाऽप्याश्रयमिहोत्री च शास्ताध्यापी पदद्विद्विद् ॥ ५०
 हृणाधिकेतस्त्रिभुर्धुर्मद्रोणस्य पाठकः । त्रिपु(सु)पर्णज्येष्ठसागज्ञानी स्युः पद्मिवाचनाः ॥ ५१
 काम्पानां कल्पमारुवास्ये प्रतिपत्सु घनं बहु । त्रियः परा द्वितीयायां चतुर्थी धर्मकामदः ५२
 पञ्चम्यां पुत्रकामस्तु षष्ठ्यां च श्यैष्ठ्यभागपि । कृषिपायी च सप्तम्यापष्टम्यार्पणलाभकः ५३
 नवम्यां च एकशता दशम्यां गोगणो भवेत् । एकादश्यां परीवारो द्वादश्यां धनधान्यकम् ५४
 ज्ञातिश्रेष्ठं त्रयोदश्यां चतुर्दश्यां च शस्त्रतः । मृतानां आर्द्धं सर्वश्रममाशर्यां समीरितम् ५५
 सप्त व्यापार दैशारम्ये मृगाः कालंजरे गिरौ । चक्रवाकः शरद्रीषे हंसाः सरसि मानसे ॥ ५६

१ क. द. च. "वैतलः । अ" । २ छ. य. "या तस्य पान्दरांषु च । अ" । ३ य. "या सज्जया" । ४ क. रा. ग.
 । निषेऽथ । य. "दे निषे तयाऽन्वे" । ५ क. द. च. मूढः । ६ य. "जं हृद" । ७ क. "कार निपु" । ८ क. द. च.
 एष्वर । ९ य. पावतः । १० य. छ. चार्धमण्डलः । ११ क. च. "चुर्द्वयो" । १२ क. च. "चर्चद्वयो" । १३ य. छ. दशम्यु ।

यर्जयेच्छिद्रत्रिमुष्टा(ष्टुषा)दीन् गृहीयान्निमन्निवान् । स्नावाञ्मुचींस्तेषांऽऽचान्तान्प्रावृत्तान्
कर्षणि ॥

उपवेशयेत्रीनिवेद्यानेकैर्ऋभुमयत्र वा । एवं मातामहादिश्च शकैरपि च कारयेत् ॥
तद्वद्दि ब्रह्मचारी स्यादकोपोऽस्त्वरितो गृधुः । सत्योऽपमचोऽनधन्यो ह्यस्वाध्यायश्च वा ।
सर्वाथ पङ्क्तिर्भुग्न्यान्पृच्छेत्प्रश्ने तथाऽऽसने । दर्शानास्तीर्थ द्विगुणान्पिण्डे दद्यादिकं चरेत् ॥
विश्वान्देवानावाहयिष्ये पृच्छेद्वावाहयेति च । विश्वे देवास आवाह्य विकीर्याथ यवाञ्जयेत् ॥
विश्वे देवाः शृणुतेषां पितृनावाहयिष्येति । पृच्छेद्वावाहयेत्युक्तं उग्रान्तस्त्वा समाह्वयेत् ॥
तिलान्विकीर्याथ जपेदोषस्त्वित्यादि पात्रके । सपवित्रे निषिञ्चेद्वा न नो देवीरिति वृष्टुवा ।
यवोऽसीति यवान्दत्त्वा पित्रे सर्वत्र वै तिलान् । तिलोऽसि सोमदेवस्यो गौसवे देवानिभिः ॥
मस्तवद्भिः प्रतः स्वधया पितृ[निमा]छोक्तान्प्रीणया हि नः स्वधेति । श्रीश्च तेति ददेत्युत्पं वा
हैमेश्च राजते ॥

औदुम्बरे वा खड्गे वा पर्णपात्रे मदसिगम् । देवानामपसज्यं तु पितृणां सज्यमाचरेत् ॥
(अपकैकस्य एकैकेन सपवित्रकरेषु च ॥

या दिव्या आरा पमसा संवभ्रुवर्षा अन्तरिक्षा(स्वा)उत पार्थिवीर्याः । हिरण्यवर्णा यज्ञिणश्च
न आपः शः स्योना भवन्तु ॥

विश्वे देवा एष षोऽर्षेः स्वाहा च पितरेष ते । स्वधैरं पितामहादेः संस्त्वान्प्रथमे चरेत् ॥)

पितृभ्यः स्थानमसीति न्युज्जं पार्श्वे करोत्यधः । अयमन्धपुष्पधूपदीपाच्छादनदानकम् ॥

घृताक्तमशुद्धं पृच्छत्यग्नौ करिष्येति । कुरुष्वेत्यभ्यनुज्ञातो जुहुयात्साक्षिकोऽनले ॥

अनमिकः पितृदस्ते सपवित्रे तु मज्जतः । अग्नये कृपवाहनाय स्वाहेति मथमाऽऽहुतिः ॥

सोमाय दिदृमतेऽथ यमागाहिरसेऽपरे । हुतशेषं चार्क्षं पार्श्वे दत्त्वा पार्श्वं समालभेत् ॥

पृथिवी ते पात्र पौरपिधानं ब्राह्मणस्य मुस्तेऽमृतेऽमृतं जहोषि स्वाहेति ॥

अपवेद विष्णुरित्यग्रे द्विजाङ्गुष्ठं निवेशयेत् ॥

सु-हितेति च तिलान्विकीर्यान्मं प्रदाष्येत् । जुषध्वमिति चोक्त्वाऽथ गात्राद्यादि ततो जपेत्

त्वताभ्यः पितृभ्यश्च महायोगिभ्य एव च । नमः स्वाहायै स्वधायै मित्येव नमो नमः ॥

प्राञ्चात्तोऽथ विकिरेदधो दद्यात्तत्कृत्सकृत् । गात्रां पूर्णवस्त्रपवा पधुं वतेति वै जपेत् ॥

प्राः स्थ इति संपृच्छेत्प्राः स्म इति वै वदेत् । शेषमध्वपनुज्ञाप्य सर्वमन्नमथैकतः ॥

सि-पृष्ठतोऽपिष्टार्धे तु कृत्वा चैवानेननम् । दद्यात्कुशेषु त्रीन्पिण्डानाचान्तेषु परे जगुः ॥

(आदिकारः)

॥ नोऽप्युदकं पुष्पाप्यक्षतानि भद्रापयेत् । अक्षय्योदकयेवाय आशिषः प्रार्थयेन्नरः ॥ २६
 अयोराः पितरः सन्तु गोत्रं नो वर्धतां सदा । दातारो नोऽपि वर्धन्तां वेदाः संततिरेव च ॥ २७
 भद्रा च नो मा व्यगमद्गुह्यं देयं च नोऽस्त्विति । अन्नं च नो बहु भवेदतिथीथं लभेमहि ॥ २८
 याचितारश्च नः सन्तु मा च याचिष्य कंचन । स्वधावाचनीयान्कुशानास्तीर्य सपवित्रकान् २९
 तृषां वाचयिष्ये पृच्छेदनुज्ञातश्च वाच्यताम् । पितृभ्यः पितामहेभ्यः प्रपितामहसुरूपके ॥ ३०
 त्रयोऽप्यतामस्तु स्तृषां उच्यमानस्तथैव च । अपो निषिञ्चेदुत्तानं पार्श्वं कृत्वाऽथ दक्षिणाम् ३१
 यथाशक्ति भद्रयाच दैव पित्रेऽऽप्येऽथ वाचयेत् । विश्वे देवाः प्रीयन्तां च वाजे वाजे विसर्जयेत्
 भा मा वाजस्वेत्यनुव्रज्य कृत्वा विमान्भद्रक्षिणम् । ईदं विश्वेदमानास्यां मासि मासि चरेत्तथा
 एकोऽदिष्टं भवक्षयामि धादं पूर्ववदाचरेत् । एकं पवित्रमेकार्घ्यमेकं पिण्डं भद्रापयेत् ॥ ३४
 तावाहनामौक्षणं विश्वे देवा न चात्र हि । हस्तिप्रभे स्वदितमिति वदेत्सुस्यदितं द्विजः ॥ ३५
 उपतिष्ठतामित्यक्षय्ये विसर्गे चाभिरम्पताम् । अभिरताः स्म इत्यपरे श्रेष्ठं पूर्ववदाचरेत् ॥ ३६
 सपिण्डीकरणं वक्ष्ये अम्बान्ते मध्यतोऽपि वा । पितॄणां त्रीणि पात्राणि एकं मेतस्य पात्रकम् ॥
 सपवित्राणि चत्वारि तिलपुष्पयुतानि च । गन्धोदकेन मुक्तानि पूरयित्वाऽधिपिबति ॥ ३८
 मेतपात्रं पितृपात्रे ये सम(मा)ना इतिद्वयात् । पूर्ववदपिण्डदानादि भेतानां पितृता भवेत् ॥ ३९
 अथाऽऽभ्युदयिकं धादं वक्ष्ये सर्वं तु पूर्ववत् । जपेत्पितृमन्त्रं पूर्वार्द्धे तत्पदक्षिणम् ॥ ४०
 उपचारा ऋतुकुशास्तिलार्थैश्च यवैरिह । हस्तिप्रभस्तु संपन्नं सुसंपन्नं वदेद्द्विजः ॥ ४१
 दध्यध्वपदरायाः पिण्डा नान्दीमुत्तान्पितृन् । आवाहयिष्ये पृच्छेच्च प्रीयतामिति चाक्षये ॥ ४२
 नान्दीमुत्ताश्च पितरो वाचयिष्येऽथ पृच्छति । नान्दीमुत्तान्पितृगणान्प्रीयन्तामित्यथो वदेत् ४३
 नान्दीमुत्ताश्च पितरस्तस्मिन्ना प्रपितामहः । मातामहः प्रमातामहो बृद्धप्रमातृकामहः ॥ ४४
 स्वयाकौरात्र पुञ्जीत युगमन्त्रिमांश्च भोजयेत् । तृप्तिं वक्ष्ये पितॄणां च ग्राम्यैरोपधिभिस्तथा ४५
 मासं तृप्तिस्तथाऽऽरूपैः कन्दमूलफलादिभिः । मत्स्यैर्मांसद्वयं मांसैश्चर्षं चैव द्राकुनेन च ॥ ४६
 चतुरो रौरवेणाय पञ्च पट्टागलेन तु । कूर्मेण सप्त चाष्टौ च वाराहेण नवैव तु ॥ ४७
 मेयमांसेन दश च माहिषैः पार्ष्णीतैः श्वैः । संवत्सरं तु गन्धेन पयसा पायसेन वा ॥ ४८
 वांघ्रीनसस्य मांसेन तृप्तिर्द्वादशवार्षिकी । खड्गमांसं कालशाकं लोहितच्छामलो मधु ॥ ४९
 महाशल्काश्च वर्षासु मयाध्रादभयाक्षयम् । मन्त्राध्याय्यग्निदोत्री च शास्त्राध्यायी पट्टविदुः ॥ ५०
 कृणाचिकेतस्त्रिभुर्धर्मद्रोणस्य पाठकः । त्रिपु(सु)पर्णज्येष्ठसामज्ञानी स्युः पद्भिर्वाचनाः ॥ ५१
 काम्पानां कल्पमालापात्रे प्रतिपत्सु धनं बहु । स्त्रियः परा द्वितीयायां चतुर्थ्यां धर्मकापदः ५२
 पञ्चम्यां पुत्रकामस्तु षष्ठ्यां च श्वेष्टपुत्रमागधि । कृषिभागी च सप्तम्यापष्टम्यामर्थलाभकः ५३
 नवम्यां च एकशफा दशम्यां गोमणो भवेत् । एकादश्यां परितारो द्वादश्यां यन्तपान्यकम् ५४
 त्रातिश्रेष्ठ्यं त्रयोदश्यां चतुर्दश्यां च द्रुतवः । मृतानां धादं सर्वाप्तमवासायां समीरितम् ५५
 सप्त व्याधा देशारण्ये मृगाः कालंगरे गिरौ । चक्रवाकाः शरद्रीषे हंताः सरसि मानसे ॥ ५६

१ क. द. च. "वेततः । अ" । २ ख. य. "या तस्य वाजस्येयु च । म" । च. "या लाज्येय" । ३ क. ग. य.
 "वे पित्रेऽथ । च. "वे पित्रे तस्याऽर्चये" । ४ क. द. च. गृह । ५ य. "जं इतरे" । ६ य. "कार निपु" । ७ क. द. च.
 माधव । ८ य. पार्ष्णीतैः । ९ घ. छ. बाह्येनस्य । १० क. च. "पुन्येन्द्रो" । ११ क. उन्मेषादिकः । १२ घ. छ. दण्डिः ।

तेऽपि जाताः कुरुक्षेत्रे ब्राह्मणा वेदपाश्याः । मस्थिता दूरमध्वानं ययं तेभ्योऽवसीदत ॥ ५७
 श्राद्धादौ पठिते श्राद्धं पूर्णं स्याद्ब्रह्मलोकदम् । श्राद्धं कुर्याच्च पुत्रादिः पितुर्जीवति तत्पितुः ५८
 तत्पितुस्तत्पितुः कुर्याज्जीवति प्रपितामहे । पितुः पितामहस्याथ परस्य प्रपितामहात् ॥ ५९
 एवं मात्रादिकस्यापि तथा मातामहादिके । श्राद्धकल्पं पठेद्यस्तु ॥ लभेच्छ्राद्धकृतफलम् ॥ ६०
 तीर्थे युगादौ मन्वादौ श्राद्धं दत्तमवाप्तव्यम् । अश्वयुक्शुक्लनवमी द्वादशी कार्तिके तथा ॥ ६१
 तृतीया चैव माघस्य तथा भाद्रपदस्य च । फाल्गुनस्याष्यमावास्या पौषस्यैकादशी तथा ॥ ६२
 आपादस्यापि दशमी माघमासस्य सप्तमी । आश्विने चाष्टमी कृष्णा तथाऽऽषाढे च पूर्णिमा ॥
 कार्तिकी फाल्गुनी सद्रव्येष्टे पञ्चदशी सिता । स्वायंभुवाद्या मनवस्तेषामाद्याः किलासयाः ॥
 गया प्रयागो गङ्गा च कुरुक्षेत्रं च नर्मदा । श्रीपर्वतः प्रभासश्च शालग्रामो वराणसी ॥ ६५
 गोदावरी तेषु श्राद्धं श्रीपुरुषोत्तमादिषु ॥ ६६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये श्राद्धकल्पवर्णनं नाम सप्तशतधिकसप्ततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तषड्भाः— ३७५२

अष्टाष्टशतधिकसप्ततमोऽध्यायः ।

भारतवर्षवर्णनम् ।

अग्निरुवाच—

उत्तरं पश्चिमद्रस्य हिमाद्रेश्चैव दक्षिणम् । वर्षं तज्जगत्तं नाम नवसाहस्रविस्तृतम् ॥ १
 कर्मभूमिरियं स्वर्गमपवर्गं च गच्छताम् । महेन्द्रो मलयः सहाः शुक्तिमौन्देऽर्धोऽपवर्तत ॥ २
 विन्ध्यश्च पारियात्रश्च सहाश्च कुलपर्वताः । इन्द्रद्वीपः कसेरुश्च साम्रवर्णो गभस्तिमान् ॥ ३
 नागद्वीपस्तथा सौम्यो गान्धर्वस्त्वथ वारुणः । अयं तु नवमस्तेषां द्वीपः सागरसंहृतः ॥ ४
 योजनानां सहस्राणि द्वीपोऽयं दक्षिणोत्तरात् । नव भेदा भारतस्य मध्यमेदेऽथ पूर्वतः ॥ ५
 किराता यवनाश्चापि ब्राह्मणाद्याश्च मध्यतः । वेदस्मृतिमुखा नयः पारियात्रोद्भवास्तथा ॥ ६
 विन्ध्याश्च नर्मदाद्याः स्युः सहाक्षापी यवोष्णिक्का । गोदावरी भीमरथी कृष्णवेणादिकास्तथा ॥
 मलयारकृतमालायास्त्रिसामाया महेन्द्रजाः । कुमाराद्याः शुक्तिपतो हिमाद्रेश्चन्द्रभागका ॥
 पश्चिमे कुरुपाञ्चालमध्यदेशादयः स्थिताः ॥ ८

इत्यादिमहापुराण आग्नेये भारतवर्षवर्णनं नामाष्टाष्टशतधिकसप्ततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तषड्भाः— ३७६०

वर्णनेनविंशत्यधिकसप्ततमोऽध्यायः ।

(महादीपादिचर्चनम्)

[अ] क्षारमुदधिं पुनर्दीपस्तथा स्थितः । सप्त मेधातिथेः पुत्राः पुनर्दीपेश्वरास्तथा ॥ २
 [ब] तच्छान्तमयः शिशिरः सुखोदय इतः परः । आनन्दश्च शिवः सप्तो ध्रुवस्तत्रापि वर्षकम् ॥ ३
 [दि] दीप्तो गोमेधश्चन्द्रो नारददुन्दुभी । सोमकः सुमनाः शैलो वैश्राज्यास्तर्जनाः शुभाः ॥ ४
 [ग] मयानाः सप्तात्र पुत्राच्छाकान्तिकेषु च । जीवनं पञ्चसाहस्रं धर्मो वर्णाश्रमात्मकः ॥ ५
 [धि] काः कुरवश्चैव विविंश भोविनश्च ते । विमाद्यास्तैश्च सोमोऽर्च्यो हिलक्षैश्च पुत्रकः ॥ ६
 [ने] नेनेधुरसोदेन वृत्तो द्विगुणशाल्मलः । वपुष्यतः सप्त पुत्राः जाल्यलेखास्तथाऽभरन् ॥ ७
 [तो] तोऽथ हरितश्चैव जीमूतो लोहितः क्रमात् । वैद्युतो मानसश्चैव सुमभो नाम वर्षकः ॥ ८
 [गु] गुणो द्विगुणेनैव सुरोदेन सपाहतः । कुमुदश्चानलश्चैव तृतीयस्तु बलाहकः ॥ ९
 [ग] कङ्कोऽथ माह्वः ककुब्जान्तस्य निम्नगाः । कपिलाधारुणाः पीताः कृष्णाः स्युर्वाक्षणादयः
 पुत्रकं धनन्ति स्म सुरोदेनायमाहतः । उपोतिष्यतः कुशेशः स्युर्नन्दिदो वेषुपाम्मुतः ॥ ११
 [पी] पी लम्बनी धैर्यः कपिलश्च प्रमाकरः । विमाद्या दैमिमुख्यास्तु व्रतकर्षं यनन्ति ते ॥ १२
 [दु] दुमो हेमशैलश्च पुतिषान्पुष्पवांस्तथा । कुशेशयो हरिः शैलो वर्षार्थं मन्दराचलः ॥ १३
 [हे] हेतोऽप्यं वृत्तोदेन कौञ्चदीपेन सोऽप्यथ । कौञ्चेश्वरा पुतिषतः पुत्रास्तत्रामवर्षकाः ॥ १४
 [कु] कुशलो मनोनुगश्चोष्णैः मयानोऽथान्यकारकः । मुनिश्च दुन्दुभिः सप्त सप्त शैलाश्च निम्नगाः)
 श्वश्च वामनश्चैव तृतीयश्चान्यकारकः । देवाहस्पृशरीकश्च दुन्दुभिर्द्विगुणो मिथः ॥ १५
 [ग] ग दीपेषु ये शैला यथा द्वीपानि ते तथा । पुष्कराः पुष्कैला धर्मोस्तिष्ठ्या विमादयो हरिम्
 नन्ति कौञ्चदीपस्तु दक्षिणन्दोदकावृतः । संवृतः शकटिपेन भग्पाच्छकेश्वराः सुताः ॥ १८
 [र] र्द्विधं कुमारश्च सुकुमारो मणीषकः । कुशोत्तरयो (रोऽप) मोदाकी द्वयस्त्वन्नामवर्षकाः ॥ १९
 [या] यास्यो जलपरो रैवतः श्यामैकाद्रकी । आम्बिकेयस्तथा रम्यः केशरी सप्त निम्नगाः ॥ २०
 [ग] ग मगधमानस्यामन्दगाश्च द्विजातयः । यनन्ति सूर्यकं तु शाकः क्षीराक्षिपनाऽऽवृतः ॥ २१
 [क] करेणाऽऽवृतः सोऽपि द्वौ पुत्री सवनस्य च । महावीतो घातकिश्च वर्षे द्वे नामचिह्निते ॥ २२
 [ग] गौर्गमनिसाख्याऽथ मध्यतां बलयाकृतिः । योजनानां सहस्राणि विस्तारोच्छ्रापतः समः ।
 वर्तं दशसाहस्रं सूरैर्ग्रन्थाऽथ पूज्यते । स्नाद्दकेनोदधिना वेष्टितो द्वीपपावतः ॥ २४
 [वा] वाविरिक्तता चार्पां समुद्रेषु न जायते । उदयास्तयनेष्विन्द्रोः परयोः शुक्रकृष्णयोः ॥ २५
 [ग] गोचराणि पञ्चैव अङ्गुलानां शतानि वै । अपां त्रिद्विजयो दृष्टा सामुद्रीयां महामुने ॥ २६

• क. क. पुस्तकयोगोस्ति धनुर्विज्ञान्तर्गतो मन्त्रः ।

१ क. ग. 'मेरुध' । २ घ. 'स्तक्याः' । ३ क. 'मिथिला' । ४. 'निदिशो' । ५. २. 'आतिमिथिदे' । ५ घ. छ. 'धवा-
 तय' । ६ च. 'अनन्ति' । ७ च. 'देन लम्' । ८ घ. छ. 'छिद्रो येनुना' । ९ क. 'हरयो' । १० घ. छ. 'दधिनु' ।
 ११ घ. ग. 'यो मुनः' । १२ घ. ग. 'येमु' । १३ घ. ग. 'यः कुरवोऽप्यथ' । १४ क. छ. 'गुण वि' । १५ क.
 'मयानास्तथा विपत्तौ' । १६ घ. छ. 'मोदाकी वि' । १७ घ. 'स्तिष्ठ्या वि' । १८ घ.
 'द हम्पा' । १९ च. 'सम्य' । २० घ. छ. 'पारक' । २१ क. छ. 'सुमुनेतः सप्तसाहस्रं' । २२ घ. 'सुमुनेतः
 सप्तसाहस्रं' । २३ क. 'दकेनो' । २४ घ. ग. 'भोदधी' ।

(महादीपादिवर्णनम्)

विध्व क्षारमुदधिं शुभ्रदीपस्तथा स्थितः । सप्त मेधातिथेः पुत्राः पुष्टदीपैश्चरास्तथा ॥ २
 त्याच्छान्तभयः शिशिरः सुसोदय इतः परः । आचन्द्य शिवः क्षेमो ध्रुवस्तन्नाम वर्षकम् ॥ ३
 र्पादाशैलो गोमेषश्चन्द्रो नारददुन्दुभी । सोमकः सुमनाः शैलो वैभ्राजास्तर्जनाः शुभाः ॥ ४
 अयः मधानाः सप्ताय पुष्पाच्छास्त्रान्तिकेषु च । जीवनं पञ्चसाहस्रं वर्षो वर्णाश्रमात्मकः ॥ ५
 भार्यकाः कुरवश्चैव विविंश भाविनश्च ते । विप्रायास्तैश्च सोमोऽर्च्यो दिल्लेशैश्च पुत्रकः ॥ ६
 पानेनक्षरसोदेन वृतो दिगुणमालम्बलः । वपुष्पवः सप्त पुत्राः आत्मलेखास्तथाऽभवन् ॥ ७
 चेतोऽथ हरितश्चैव जीमूतो स्रोहितः क्रमात् । वैद्यतो मानसश्चैव सुपथो नाम वर्षकः ॥ ८
 द्वेगुणो द्विगुणेनैव सुरोदेन सपावृतः । कुमुदधानलश्चैव तृतीयस्तु वलारुकः ॥ ९
 शेषः कङ्कोऽथ महिषः ककुद्यान्सप्त निम्नगाः । कपिलाश्चरुणाः पीताः कृष्णाः स्युर्ग्रासणादयः
 तपुर्कपं यजन्ति स्म सुरोदेनायमावृतः । ज्योतिष्पतः कुशेशः स्युर्ध्वत्रिदो वेषुमान्सुतः ॥ ११
 रयी लम्बनी धैर्यः कपिलश्च मभाकरः । विपाद्या दंयियुल्पास्तु ब्रह्मरूपं यजन्ति ते ॥ १२
 वेद्युमो हेमचलश्च पुतिमान्पुष्पावांस्तथा । कुशेशयो हरिः शैलो वर्षार्थं मन्दराचलः ॥ १३
 पण्डितोऽयं धृतोदेन कौञ्चदीपेन सोऽप्यथ । कौञ्चेश्वरा पुविमक्तः पुवास्तन्नामवर्षकाः ॥ १४
 (शकुन्तलो मनोनुगश्चोष्णैः मधानोऽधान्यकारकः । मुनिश्च दुन्दुभिः सप्त सप्त शैलाश्च निम्नगाः)
 कौञ्चश्च वामनश्चैव तृतीयश्चान्यकारकः । देवाट्टपुण्डरीकश्च दुन्दुभिर्द्विगुणो मिथः ॥ १५
 द्वीपा द्वीपेषु ये शैला यथा द्वीपानि ते तथा । पुष्कराः पुष्केला चन्दोस्त्रिधा विनादयो हरिम्
 यजन्ति कौञ्चदीपस्तु दधिमण्डोदकावृतः । संवृतः शकदीपेन भण्णाच्छाकेश्वराः सुताः ॥ १८
 नल्लक्ष्म कुमारश्च सुकुमारो मणीचक्रः । कुञ्जोत्तरयो (रोऽथ) मोदाकी द्रुमस्तन्नामवर्षकाः ॥ १९
 उदयालयो जलधरो रैवतः श्यामैकाद्रुक्षी । आम्बिकेयस्तथा रम्यः केसरी सप्त निम्नगाः ॥ २०
 (मगा मगधमानस्यामन्दगाश्च दिनातमः । यजन्ति सूर्यरूपं तु शकः क्षीराब्जिनाऽऽवृतः ॥ २१
 पुष्करेणाऽऽवृतः सोऽपि द्वौ पुत्रौ सवनस्य च । महावीरो पातकिश्च वर्षे द्वे नामचिह्निते ॥ २२
 एकोऽग्निर्धानसाख्योऽथ मध्यतो बलयाकृतिः । योजनानां सहस्राणि विस्तारोच्छ्रापतः समः ॥
 हामीवनं दक्षसाहस्रं सुरैर्यज्ञाऽथ पूज्यते । स्वादूदकेनोदधिना चेषितो द्वीपघानतः ॥ २४
 किञ्चनातिरिक्त्वा चापं समुद्रेषु न आपते । उदयास्तपनेत्पिन्द्रोः पक्षयोः शुरुकृष्णयोः ॥ २५
 दिशोत्तराणि पञ्चैव अङ्गुलानां शतानि वै । अपां वृद्धितयौ दृष्टौ सामुद्रीयां महामुने ॥ २६

* क. क. पुस्तकयोर्नास्ति धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थः ।

१ क. ग. 'मैदथ' । २ घ. 'स्तवनाः' । ३ क. निविंश । य. विविंशे । ४ च. भाविनिधिते । ५ घ. उ. 'क्षपा-
 निलय' । ६ च. भजन्ति । ७ च. 'द्वेय सम्य' । ८ घ. उ. 'पण्डितो भेनुना' । ९ क. द्वैरथो । १० घ. उ. 'दधिनु' ।
 ११ घ. ग. 'सो मुदध्यां' । य. 'शेनानु' । १२ घ. य. य. 'प्य पातरोऽप्यन्य' । १३ क. क. 'गुला वि' । १४ क.
 क. 'प्रातास्तो पिप्या' । य. 'प्रातास्तो पिप्या' । १५ घ. उ. 'न्यास्तीयां वि' । १६ घ. य. 'स्त्रिधा वि' । १७ घ.
 उ. 'न हम्पा' । १८ घ. 'लज्ज' । १९ घ. उ. 'पुष्कर' । २० क. क. 'सुमोतः संधादौर्द्वि' । य. ग. 'सुमोतः
 यमोशब्दितुं' । २१ क. 'केन्दो' । २२ घ. य. 'वोरथे' ।

तेऽपि जाताः कुरुक्षेत्रे ब्राह्मणा वेदपारागाः । प्रसिक्ता दूरगन्धानं यूपं तेभ्योऽवसीदत ॥
 आद्रादौ पठिते आर्द्रं पूर्णं स्याद्ब्रह्मलोकदम् । आर्द्रं कुर्याच्च पुत्रादिः पितुर्जीवति तत्पितुः
 तत्पितुस्तत्पितुः कुर्याज्जीवति प्रपितामहे । पितुः पितामहस्याथ परस्य प्रपितामहात् ॥
 एवं मात्रादिकस्यापि तथा मातामहादिके । आर्द्रकल्पं पठेद्यस्तु स लभेच्छार्द्रकृतफलम् ॥
 तीर्थे युगादौ मन्वादौ आर्द्रं दक्षमयासयम् । अभयकुशुलनवमी द्वादशी कार्तिके तथा ॥
 तृतीया चैव यागस्य तथा भाद्रपदस्य च । फाल्गुनस्याप्यवावास्या पौषस्यैकादशी तथा ॥
 आपादस्यापि दशमी यागमासस्य सप्तमी । धावणे चाष्टमी कृष्णा तथाऽऽषाढे च पूर्णिमा
 कार्तिकी फाल्गुनी तद्वज्र्येष्ठे पञ्चदशी सितौ । स्वयंभुवाद्या मनवस्तेषामाद्याः किलाक्षया
 गया श्रवागो गङ्गा च कुरुक्षेत्रं च नर्मदा । श्रीपर्वतः प्रभासश्च शालग्रामो वराणसी ॥
 गोदावरी तेषु आर्द्रं श्रीपुरुषोत्तमादिषु ॥

इत्यादिमहापुराण भाष्ये आर्द्रकल्पवर्णनं नाम सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१७५२

अथाष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ।

भारतवर्षवर्णनम् ।

अधिरुवाच—

उत्तरं यस्तमुद्रस्य हिमाद्रेश्चैव दक्षिणम् । वर्षं तज्जारतं नाम नवसाहस्रविस्तृतम् ॥
 कर्मभूमिरियं स्वर्गमपवर्गं च गच्छताम् । महेन्द्रो मलयः सहाः शुक्तिमौन्हेऽग्निः)मपर्वतः ॥
 विम्पश्च पारियानश्च सप्तान् कुलपर्वताः । इन्द्रदीपः कसेरश्च ताम्रवर्णो गभस्तिमान् ॥
 नागद्वीपस्तथा सौम्यो गान्धर्वस्तथ वारुणः । अयं तु नवमस्तेषां द्वीपः सागरसंदृतः ॥
 योजनानां सहस्राणि द्वीपोऽयं दक्षिणोत्तरात् । नव भेदा भारतस्य मध्यभेदेऽथ पूर्वतः ॥
 किराता यवनाश्चपि ब्राह्मणायाश्च मध्यतः । वेदस्मृतिप्रस्ता नद्यः पारियात्रोद्भवास्तथा ॥
 विन्ध्याश्च नर्मदाद्याः स्युः सहाचापी पयोप्पिका । गोदावरी भीमरथी कृष्णवेणादिकास्तथा
 मलपास्कृतमालायास्त्रिसामाद्या महेन्द्रजाः । कुमारद्याः शुक्तिपतो हिमद्वैक्षन्द्भागका ॥
 पश्चिमे कुरुपामालमन्यदेन्द्रादयः स्थिताः ॥

इत्यादिमहापुराण भाष्ये भारतवर्षवर्णनं नामाष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—२७६०

अथैकोनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

महाद्वीपादिवर्णनम् ।

अभिरुवाच—

सप्तयोजनविस्तारं जम्बूद्वीपं समारुतम् । लक्षयोजनमानेन क्षीरोदेन समन्ततः ॥

(महाद्दीपादिबर्णनम्)

संवेष्ट्य क्षारमुदधिं पुष्पद्वीपस्तथा स्थितः । सप्त मेधातियेः पुत्राः पुष्पद्वीपेश्वरास्तथा ॥ २
 स्याच्छान्तभयः शिशिरः सुखोदय इतः परः । आनन्दश्च शिवः क्षेमो ध्रुवस्तन्नाम वर्षकम् ॥ ३
 मर्यादाशैलो गोमेषधन्वो नारददुन्दुभी । सोमकः सुमनाः शैलो वैभ्रानास्तर्जनाः शुभाः ॥ ४
 नद्यः प्रधानाः सप्तात्र पुष्पाच्छाकान्तिकेषु च । जीवनं पञ्चसाहस्रं धर्मो वर्णाश्रमात्मकः ॥ ५
 आर्षकाः कुरवश्चैव विविंशा भाविनश्च ते । विप्राचार्यश्च सोमोऽर्च्यो द्विलक्षेयैव वृक्षकः ॥ ६
 मानेनेश्वरसादेन दृतो द्विगुणश्चात्मजः । वयुष्मतः सप्त पुत्राः शास्त्रमलेनास्तथाऽभवन् ॥ ७
 श्वेतोऽथ हरितश्चैव जीवतो लोहितः क्रमात् । वैद्यतो मानसश्चैव सुप्रभो नाम वर्षकः ॥ ८
 द्विगुणो द्विगुणेनैव सुरादेन समावृतः । कुमुदश्चानलश्चैव तृतीयस्तु बलाहकः ॥ ९
 द्रोणः कङ्कोऽथ माहिपः ककुमान्सप्त निम्नगाः । कपिलाश्चारुणाः पीताः कृष्णाः स्युर्वाङ्मनादयः
 वायुकरं यजन्ति स्म सुरादेनावपावृतः । ज्योतिष्मतः कुशेशः स्युर्बज्रिदो वेशुमान्मुतः ॥ ११
 द्वैरधी लम्बवती धैर्यः कपिलश्च प्रभाकरः । विप्राद्या दंभिमुल्यास्तु व्रक्षरूपं यजन्ति ते ॥ १२
 विजुषो हेमशैलश्च पुतिमान्पुष्पास्तथा । कुशेशयो हरिः शैलो वर्षार्यं मन्दराचलः ॥ १३
 वेष्टितोऽयं पृथोदेन क्रीञ्चदीपेन सोऽप्यथ । क्रीञ्चेश्वरा पुतिमतः पुत्रास्तन्नामवर्षकाः ॥ १४
 (कुञ्चलो मनोनुगद्योर्णः प्रधानोऽयान्धकारकः । मुनिश्च दुन्दुभिः सप्त सप्त शैलाश्च निम्नगाः)
 क्रीञ्चश्च वामनश्चैव तृतीयश्चान्धकारकः । देवाष्टपुण्डरीकश्च दुन्दुभिर्द्विगुणो मियः ॥ १५
 द्वीपा द्वीपेषु ये शैला यथा द्वीपानि ते तथा । पुष्कराः पुष्केला धन्योस्तिष्ठन् विमादयो हरिम्
 यजन्ति क्रीञ्चदीपस्तु दधिपण्डोदकावृतः । संवृतः शाकदीपेन भग्नाच्छाकेश्वराः सुताः ॥ १८
 जलदश्च कुमारश्च सुकुमारो मणीषकः । कुञ्जोत्तरयो (सोऽथ) मोदाकी द्रुमस्तन्नामवर्षकाः ॥ १९
 उदयाख्यो जलधरो रैवतः श्यामैर्कोद्रकी । आम्बिकेयस्तथा रम्पः केशरी सप्त निम्नगाः ॥ २०
 प्रभा मगधमानस्यामन्दगाश्च द्विजातयः । यजन्ति सूर्यरूपं तु शाकः सीराग्निनाऽऽवृतः ॥ २१
 पुष्करेशोऽऽवृतः सोऽपि द्वौ पुत्रौ सवनस्य च । महावीरो धातकिश्च वर्षे द्वे नामचिह्निते ॥ २२
 एकोऽग्निर्मानसाख्योऽत्र मध्यतो बलयाकृतिः । योजनानां सहस्राणि विस्तारोऽप्यवतः समः ॥
 तृतीयं दशसाहस्रं सुरैर्ब्रह्माऽत्र पूज्यते । स्वावृद्धकेनोदधिना वेष्टितो द्वीपवानतः ॥ २४
 जनातिरिक्त्वा चार्वा समुद्रेषु न जायते । उदयास्तमनेविन्दोः पक्षयोः गुरुकृष्णयोः ॥ २५
 द्वादशोचराणि पञ्चैव अकुलानां शतानि वै । अपां वृद्धिसयी दृष्टी सापुत्रीणां मद्यामुने ॥ २६

* क. क. पुस्तकनोर्नास्ति धनुषिहान्तर्गतौ धन्यः ।

१ क. ग. 'मिरय' । २ घ. 'स्तम्भनाः' । ३ क. निविज । ख. विदियो । ग. भाविनिधिते । ४ घ. उ. 'क्षया-
 निवृत्त' । ५ ख. 'अजन्ति' । ६ घ. 'दिन सम' । ७ घ. छ. 'छिन्नो भेनुना' । ८ क. द्वैरधी । ९ घ. उ. 'दधिनु' ।
 १० छ. ग. 'शे मुदयो' । ख. 'शेखनु' । ११ छ. ग. ख. 'भ्यः पीवतोऽप्यन्ध' । १२ क. क. 'पुत्रा मि' । १३ क.
 क. 'भारान्मना विप्रा' । ग. 'भरान्मना विप्रा' । १४ घ. उ. 'न्यास्त्यां मि' । १५ ख. ग. 'स्तिष्ठानि' । १६ घ.
 उ. 'न इत्या' । १७ ख. 'सञ्च' । १८ घ. छ. 'जलकः' । १९ क. क. 'धनुषोत्तरः समोदधिर्द्रुम' । ख. ग. 'धनुषोत्तरः
 समोदधिर्द्रुम' । २० क. 'न्यास्त्यां मि' । २१ घ. घ. 'मिरय' । २२ ख. घ. 'मिरय' ।

स्वादुदंकास्तु द्विगुणा भूहैवी जन्तुवर्जिता । लोकालोकस्ततः शैलो योजनागुतविस्तृतः ॥
लोकालोकस्तु तप्तसाऽऽवृतोऽथाण्डकटाहृतः । भूमिः साऽण्डकटाहेन पश्चादशकोटिविस्तरा ॥

इत्यामेवे महापुराणे महाद्विपादिवर्णनं नामैकोनविंशत्यधिरुद्रतमोऽध्यायः ॥ १११ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—३७८८

अथ विश्वमिच्छतमोऽध्यायः ।

भुवनकोशवर्णनम् ।

अधिकवाच—

विस्तारस्तु स्मृतो भूमेः सहस्राणि च सप्ततिः । उच्छ्रयो दन्तसाहस्रं पातालं चैकमेकम् ॥
अतलं वितलं चैव नितलं च गभस्तिमत् । महाद्वयं सुतलं चाद्वयं पातालं चापि सप्तम् ॥
कृष्णपीतावणाः शुक्रशर्कराः शैलकाञ्चनाः । भूमयस्तेषु रम्येषु सन्ति दैत्यादयः सुखम् ॥
पातालानामधश्चाऽऽस्ते शेषो विष्णुश्च तामसः । गुणानन्यात्स चानन्तः शिरसा धारयन्
अधोऽधो नरका नैके न पतेत्तत्र वैष्णवः । रविणा भासिता पृथ्वी पावतावन्नमो मतम् ।
भूमेर्योजनलक्षं तु वसिष्ठ रविपण्डलम् । रवेर्लक्षेण चन्द्रश्च लक्षाक्षाक्षत्रमिन्दुतः ॥
द्विलक्षाद्वायुपथाऽऽस्ते बुधाच्छुक्रो द्विलसतः । द्विलक्षेण कुजः शुक्राद्भौमाद्विलक्षतो गुरुः
गुरोर्द्विलक्षतः सौरिलक्षतस्तप्तपयः शनेः । लक्षाद्भुवो हृषिभ्यस्तु त्रैलोक्यं चोच्छ्रयेण च
ध्रुवाकोट्या महर्लोको यत्र ते कल्पवासिनः । जनो द्विकोटितस्तस्माद्यथाऽऽसन्ननकादयः
जनात्तपश्चाष्टकोट्या वैराजा यत्र देवताः । पण्यवत्या तु कोटीनां तपसः सत्यलोककः ॥
अपुनर्मरिका यत्र ब्रह्मलोको हि स स्मृतः । पादगम्यस्तु भूर्लोको भुवः सूर्यान्तरः स्मृतः ।
स्वर्गलोको ध्रुवान्तस्तु मियुवानि चतुर्दश । एतदण्डकटाहेन वृतो ब्रह्माण्डविस्तरः ॥
वारिवद्वधनिलाकाशैस्ततो भूवादिना बहिः । हृतं दक्षमुणैरण्डं भूतादिर्महता तथा ॥
दशोत्तराणि शेषाणि एकैकस्मान्महाभुने । महान्तं च समाहृत्य मधानं समवस्थितम् ॥
अनन्तस्य न तस्यान्तः संख्यान् नापि विद्यते । हेतुभूतमशेषस्य प्रकृतिः सा परा मुने ॥
असंख्यातानि चाण्डानि तत्र जातानि चेदंशम् । दारुण्यमिषया तैलं तिले तद्वत्पुमानिति
मधाने च स्थितो ध्यायी चेतनोत्तमाऽऽस्थवेदनः । मधानं च पुमंश्चैव सर्वभूतात्मभूतया ॥
विष्णुश्च त्वा महामाश्रु वृतौ संश्रयधर्मिणौ । तयोः सैव पृथग्भावे कारणं संश्रयस्य च ॥
क्षोभकारणभूतश्च सर्गकाले महाभुने । यथा शैल्यं जले बातो विपतिं कणिकामतम् ॥
जगच्छक्तिस्तथा विष्णोः मधानमविर्भावदिकाम् । विष्णुर्वाक् सप्तासाय देवाद्याः संभवन्ति
स च विष्णुः स्वयं धैर्यं यतः सर्वभिर्जगत् । योजनानां सहस्राणि भास्करस्य रयो नव

• इदमर्थं नादित क. द. पुस्तकयोः ।

(ज्योतिःशास्त्रकथनम्)

[शादण्डस्तथैवास्म दिगुणो मुनिसत्तम । सार्धकोटिस्तथा सप्त नियुतान्यधिकानि वै ॥ २२
 योजनानां तु तस्यास्तत्र चक्रं मतिष्ठितम् । त्रिनाभितपिञ्चरं(?) षण्णोमे व्यायनात्मकम् ॥ २३
 संवत्सरमयं कृत्स्नं कालचक्रं मतिष्ठितम् । चत्वारिंशत्सहस्राणि द्वितीयांशो विवस्वतः ॥ २४
 पञ्चान्यानि तु सार्धानि स्यन्दनस्य महापते । अक्षप्रमाणमुभयोः प्रमाणं तद्युगार्धयोः ॥ २५
 ह्रस्वोऽक्षस्तद्युगार्धं च ध्रुवाधारं रयस्य वै । हयाश्च सप्त च्छन्दांसि गायत्र्यादीनि सुव्रत ॥ २६
 जदयास्तमनं श्रेयं दर्शनादर्शनं रवेः । यावन्मात्रमदेष्टे तु वसिष्ठात्रास्थितो ध्रुवः ॥ २७
 स्वयमायाति तावत्तु भूमेराभूतसंज्ञैवम् । ऊर्ध्वोत्तरमुपिभ्यस्तु ध्रुवो यत्र ऋषवस्थितः ॥ २८
 एतद्विष्णुपदं दिव्यं तृतीयं ज्योतिर्भास्वरम् । मिथूतदोषपङ्कानां(णां) यतीनां स्यान्मुत्तमम् ॥
 ततो गङ्गा प्रभवति स्मरणात्पापनाशनी । दिवि रूपं हरेर्ज्ञेयं शिशुमारकृति म्रैभोः ॥ ३०
 स्थितः पुच्छे ध्रुवस्तत्र भ्रमन्भ्रामयति ग्रहान् । (अस रथोऽभिष्टितो देवैरादित्यैर्ऋषिभिर्वरैः ३१
 गन्धर्वैरप्सरोभिश्च ग्रामणीसर्पैराक्षसैः ।) हिमोष्णवारिवर्षाणां कारणं भ्रमवाद्यावैः ॥ ३२
 ऋग्वेदादिमयो विष्णुः स शुभाशुभकारणम् । रयस्त्रिचक्रः सोमस्य कुन्दाभास्तस्य वाग्निनः ३३
 वामदक्षिणतो युक्ता दश तेन चरत्यसौ । त्रयस्त्रिंशत्सहस्राणि त्रयस्त्रिंशच्छतानि च ॥ ३४
 त्रयस्त्रिंशत्तथा देवाः पितृन्ति क्षणर्दाकरम् । एकां कलां च पितर एकाभारद्विमसंस्थिताः ॥ ३५
 वाय्वग्निद्रव्यसंभूतो रथश्चन्द्रसुतस्य च । अष्टाभिस्तु रर्ग्युक्तो बुधस्तेन चरत्यपि ॥ ३६
 शुक्रस्यापि रथोऽष्टाश्वो भीमस्यापि रयस्तथा । वृहस्पते रथोऽष्टाश्वः शनेश्चाष्टाश्वको रथः ॥ ३७
 स्वर्भानोश्च रथोऽष्टाश्वः केतोश्चाष्टाश्वको रथः । यद्य वैष्णवः कायस्ततो विप्र वस्तुधरा ॥ ३८
 पद्माकारा समुद्रता पर्वताद्यादिसंयुता । ज्योतिर्भुवननपद्रिसमुद्रवनकं हरिः ॥ ३९
 यदस्ति नास्ति तद्विष्णुर्विष्णुश्चान्विजृम्भितम् । न विज्ञानमृते किंचिज्ज्ञानं विष्णुः परं पदम् ॥
 तत्कुर्वाणेन विष्णुः स्यात्सर्वज्ञानमनन्तकम् । पदेद्रुवनकोशं हि यः सोऽद्यात्समुज्जात्मभाक् ४०
 ज्योतिःशास्त्रादिरिद्याश्च शुभांशुभाभिषो हरिः ॥ ४२

इत्यादिनक्षत्रपुराण आग्नेये भुवनदीप्तमर्षेण नाम विंशत्यधिकैरेतत्तयोऽध्यायः ॥ १२० ॥

आदितः श्लोकानां सप्तशष्टाः—२८३०

अथैकविंशत्यधिकैरेतत्तयोऽध्यायः ।

ज्योतिःशास्त्रकथनम् ।

अग्रिरुवाच—

ज्योतिःशास्त्रं प्रवक्ष्यामि शुभानुभवविवेकदम् । चातुर्लङ्गस्य सारं यच्चज्ज्ञात्वा सर्वविद्भवेत् ॥ १
 पदेकाष्टके विवाहो न न च द्विर्दादौ स्त्रियाः । न त्रिकोणे ह्यथ प्रीतिः श्रेये च समसप्तके ॥ २

* अनुविज्ञानान्तर्गतो ग्रन्थो नास्ति क. द. पुस्तकयोः ।

१ क. ॥ 'मिन्वधुपार्थके । स' । ख. य. 'मिन्वधुपार्थके । स' । २ क. द. च. 'तो वरः । क्षम' । ३ घ. ग. प. छ. 'ज्ञे । ज' । ४ च. 'ति सर्वपापप्रणाश' । ५ ख. य. घ. छ. प्रमो । ६ च. 'तो देवीय' । ७ च. 'मिर्गदः । ग' । ८ घ. 'दावर' । ९ छ. ग. 'क' । कृतादि 'द' । १० घ. 'शुभाभिषां द' । ११ घ. छ. 'पदद्वये । १२ घ छ. 'द्विर्दा' ।

द्विर्द्वादशे त्रिकोणे च मैत्री क्षेत्रमप्योर्ध्वदि । भवेदेकाधिपत्यं च ताराप्रीतिरथापि वा ॥ १
 तथाऽपि कार्यः संयोगो न तु पदकाष्टके पुनः । जीवे भृगौ चास्तमिते भ्रियते च पुमान्निष्ठायाः ॥
 गुरुक्षेत्रगते सूर्ये सूर्यक्षेत्रगते सुरौ । विवाहं न प्रशंसन्ति कन्यावैधव्यकृद्भवेत् ॥ २
 अतिचारे विपक्षं स्याद्वेके मासचतुष्टयम् । व्रतेद्वाहौ न कुर्यात् गुरोर्वेक्रा(र्वात्रया)तिचारयोः ॥ ३
 चैत्रे पौषे न रिक्तासु हरौ सुप्ते कुजे रवौ । चन्द्रक्षये चाश्रुपं स्वात्संध्याकालः शुभावहः ॥ ४
 रोहिणी चोत्तरा मूलं स्वाती हस्तोऽथ रेवती । तुले च मिथुने शस्तो विवाहः परिकीर्तितः ॥ ५
 विवाहे कर्णवैधे च व्रते पुंसवने तथा । प्राशने चाऽऽवृत्तायां विद्वेर्क्षे च विवर्जयेत् ॥ ६
 श्रवणे मूलपुष्ये च सूर्यमङ्गलजीवके । कुम्भे सिंहे च मिथुने कर्म पुंसवनं स्मृतम् ॥ ७
 हस्ते मूले भूगे पौष्णे बुधे शुके च निष्कृतिः । अर्केन्दुजीवभृगुने मूले ताम्रूलभक्षणम् ॥ ८
 अश्वस्य प्राशनं शुके जीवे भूगे च भीनके । हस्तादिपञ्चके पुष्ये कृत्तिकादित्रये तथा ॥ ९
 अभिन्यामथ रेवत्यां नवाक्षफलभक्षणम् । पुष्यो हस्तस्तथा ज्येष्ठा रोहिणी श्रवणाभिनी ॥ १०
 स्वातिसौम्ये च भैषज्यं कुर्यादन्वयं वर्जयेत् । पूर्वाश्रयं मया याम्यं पावनं श्रवणप्रथम् ॥ ११
 भौमादित्यशनेर्वारे स्नातव्यं रोगमुक्तितः । पार्श्वे चाष्टौकारं मध्ये नाम च दिक्षु च ॥ १२
 ह्रीं पुंढं पार्श्वे दिक्षु ह्रीं विदिक्षु लिखेद्भुजम् । गुरोचनानुकुम्भेन भूर्जे वस्त्रे गेले धृतम् ॥ १३
 शत्रवो वधमायान्ति मन्त्रेणानेन निश्चितम् । श्रीं ह्रीं संपुटे नाम श्रीं ह्रीं च पत्राष्टके क्रमात् ॥
 गुरोचनानुकुम्भेन (भूर्जेऽथ सुभगावृते । गोमर्धवास्यः पत्रे हरिद्राया रसेन च ॥ १४
 शिलापट्टेऽरीन्स्तम्भयति भूमावधोभुजीकृतम् । ॐ हूं सः संपुटे नाम ओं हूं सः पत्राष्टके क्रमात्
 गुरोचनानुकुम्भेन) भूर्जे हस्तुनिवारणम् । एकपञ्चनव प्रीतौ द्विपद्मादश योगकाः ॥ २०
 त्रिसप्तकादये लाभो वेदाष्टादशे रिपुः । ठनुर्धनं च सहजः सुहृत्सुता रिपुस्तथा ॥ २१
 जाया निधनधर्मा च कर्माऽऽप्यव्ययं क्रमात् । स्फुटं मेपादिलग्रेषु नवतारावलं वदेत् ॥ २२
 जन्म संपद्विपत्तये मत्वरिः साधकः क्रमात् । निधनं मित्रपरमित्रं तारावलं विदुः ॥ २३
 वारे श्शुक्रशुक्राणां सूर्याचन्द्रमसोस्तथा । माघादिमासपदके तु क्षीरमासं प्रशस्पते ॥ २४
 कर्णवैधो बुधे जीवे पुष्ये श्रवणचित्रयोः । पञ्चमेऽर्धे चाध्ययनं पट्टीप्रतिपदं त्यजेत् ॥ २५
 रिक्तां पञ्चदशीं भौमं मार्च्यं वाणीं हरिं श्रियम् । माघादिमासपदके तु मेखलावन्धनं शुभम् ॥ २६
 चूडाकरभेमाद्यं च श्रावणादौ न शस्यते । अस्तं याते गुरौ शुके क्षीणे च शशलाञ्छने ॥ २७
 उपनीतस्य विप्रस्य मृत्युं जाल्यं विनिर्दिशेत् । क्षीरर्धे शुभचारे च समावर्तनमिष्यते ॥ २८
 शुभक्षेत्रं विलग्रेषु शुभमुक्तक्षितेषु च । अभिनीमघाचित्रासु स्वातीयाम्पोत्तरानु च ॥ २९

• धनुर्मासतर्कतो ग्रन्थो नास्ति च. पुनरेकः ।

१ प. ॥. 'मित्रया । गु' । २ ख. ग. तु । ३ प. छ. रत्नाम् । ४ य. द. गु । प. छ. न । ५ क. द. य. 'दग्ध वि' । ६ क. द. य. 'विदुः । ग' । ७ क. द. य. 'पुत्रे च' । ८ क. य. य. द. 'धु विदिक्षु ह्रीं छि' ।
 ९ क. द. य. 'मर्धवास्यः' । १० क. द. 'मेषाधनयोगे' । ११ क. द. 'ज्योतिष्य' । १२ क. द. य. 'अ' । १३ क.
 'म' । १४ यो छः ५ । १५ य. य. 'अ' । १६ क. 'म धीम्' । १७ य. 'अ' । १८ य. 'अ' । १९ य. 'अ' । २० क. 'अ' । २१ क. 'अ' । २२ क. 'अ' । २३ क. 'अ' । २४ क. 'अ' । २५ क. 'अ' । २६ क. 'अ' । २७ क. 'अ' । २८ क. 'अ' । २९ क. 'अ' ।

(ज्योतिःशास्त्रप्रबन्धम्)

नर्वसौ तथा पुण्ये धनुर्वेदः प्रशस्यते । भरण्यार्द्रा मघाऽश्लेषा बह्विभगर्षयोस्तथा ॥	३०
जेज्जीविपुर्न कुर्यात् वस्त्रावरणं नरः । मुरौ शुक्रे बुधे वस्त्रं विवाहादौ न भादिकम् ॥	३१
वत्स्यभिशनिष्ठासु हस्तादिषु च पञ्चसु । शङ्खविद्वषरत्नानां परिधानं प्रशस्यते ॥	३२
आम्यसापधानिष्ठासु त्रिषु धूर्वेषु वानने(वानले) । क्रीतं हानिकरं द्रव्यं विक्रीतं लाभकरञ्चवेत् ३३	
अश्विनीस्वातिचित्रासु रेवत्यां वारुणे हरौ । क्रीतं लाभकरं द्रव्यं विक्रीतं हानिकरञ्चवेत् ॥	३४
रणी त्रीणि पूर्वाणि आर्द्राश्लेषाघानिलाः । बह्विज्येष्ठाविशालासु स्वामिनो नोपतिष्ठेत् ॥	३५
ज्यं दत्तं प्रयुक्तं वा यत्र निक्षिप्यते धेनवम् । उच्चराश्रवणे शाके कुर्याद्वाजाभिषेचनम् ॥	३६
रैवं ज्येष्ठं तथा भाद्रमाश्विनं पौषमेव च । माघं चैव परित्यज्य शेषमाश्वे गृहं शुभम् ॥	३७
अश्विनी रोहिणी मूलपुतराश्रवणैन्दवम् । स्वाती हस्तोऽनुराधा च गृहारम्भे प्रशस्यते ॥	३८
रादित्यभौषवर्जं तु वापीयासादके तथा । सिंहराश्रिगतं जीवे गुर्यादित्ये मलिम्लुधे ॥	३९
गळे हृद्वेऽस्तगे शुक्रे गृहकर्म विवर्जयेत् । अग्निदाहो भयं रोगो राजपीडा धनक्षतिः ॥	४०
ग्रहे तृणकाष्ठानां कृते श्रवणपञ्चके । गृहप्रवेशनं कुर्यादग्निष्टोत्रवारुणे ॥	४१
पौकाया घटने द्विषिपञ्चसप्तम्योदशी । नृपदर्शो धनिष्ठासु हस्तपौष्णाश्विनीषु च ॥	४२
पौत्र्यं धनिष्ठाऽऽर्द्रा बह्विः सौम्यविशालयोः । आश्लेषा अश्विनी चैव पात्रासिद्धिस्तु संपदा	
मिपूतरेषु रोहिण्यां सिनीवाली चतुर्दशी । श्रवणा चैव हस्ता च चित्रा चैवाष्टमी तथा ॥	४४
पु यात्रां न कुर्यात् प्रवेशं नैव कारयेत् । अनिलोत्तररोहिण्यां शुभमूलपुनर्वसौ ॥	४५
हृष्यश्रवणहस्तेषु कृषिकर्म समाचरेत् । पुनर्वसूत्तरास्वातीभगमूलेन्द्रवारुणे ॥	४६
रौः शुक्रस्य वारे वा वारे च सोमभास्वतोः । वृषलग्ने चैव कर्तव्यं कन्यायां मिथुने तथैव ॥	४७
पुष्यदशमी सप्ततृतीया च त्रयोदशी । रेवती रोहिणीन्द्रोऽग्निहस्तमैत्रोत्तरेषु चैव ॥	४८
न्दारवर्नं बीजानि वापयेत्संपदर्थयि । रेवतीहस्तमूलेषु श्रवणे भगमैत्रयोः ॥	४९
तृद्वे तथा सौम्ये +धान्यच्छेदं सुगोदये । हस्तचित्रादितिस्वातीरेवत्यां श्रवणत्रये ॥	५०
परे लग्ने गुरोर्वारेऽथ वा भार्गवसौम्ययोः । याम्यादितिमयाज्येष्ठामृत्तरेषु प्रवेशयेत् ॥	५१
धनदाय सर्वधनेशाय देहि मे धनं स्वाहा । ॐ नवे 'ह्रिये', इत्यादेवि लोकसंरक्षिणि कौमङ्-	
णि देहि मे धनं स्वाहा ॥	५२
स्थं लिखितं धान्यराशिस्थं धान्यवर्धनम् । त्रिपूर्वासु विशालायां धनिष्ठावारुणेऽपि च ५३	
तेषु षट्सु वित्तैर्धन्यनिष्कप्रणं धुषैः । देवतारामवाप्यादिप्रतिष्ठादब्धुत्ते रयौ ॥	५४
पुनस्ये रयौ दर्शाद्यदि स्याद्वादशी तिथिः । सदा तत्रैव कर्तव्यं शयनं चरुपाणिनः(?) ॥	५५
इतोऽलिगते चार्कं दर्शाद्यद्वादशीद्वयम् । आदाविन्द्रसमुत्त्वानं प्रबोधय हरेः कृपात् ॥	५६

* एतदायर्थद्वयं च. पुस्तक एतस्मात्पूर्वमेव सपदेत्यस्मादेव शब्दे । + यथायथ क्रियापदयोजनं कार्यम् ।

१ क. ड. घ. 'वेमिदायासु' । २ क. ख. ग. ड. च. पूर्वसु । ३ घ. छ. शक्ये । ४ क. ख. ग. ड. च. 'हृदि' । ५ घ. फलम् । ६ घ. 'ते चैव न' । ७ घ. घ. घ. छ. 'हस्तायो' । ८ घ. 'द्विज्युत्तरे' । ९ जि' । १० क. ख. ग. ड. च. 'आम रो' । ११ घ. छ. 'गोवन्' । १२ घ. 'दे लोकमुत्तव्यं च' । १३ । १४ घ. न । १५ घ. 'या' । १६ घ. 'विष' । १७ घ. 'दे' । १८ घ. ड. च. 'मैत्रं च' । १९ घ. ग. घ. छ. 'वारे अथ भा' । २० घ. ॐ धीध' । २१ घ. छ. '११ क. ड. कामरविणो' । २२ क. ख. ग. ड. यत्राय । च. यत्रस्थ ।

तथा कन्यागते भानौ दुर्गोत्थाने तथाऽष्टमी । त्रिपादेषु च ऋक्षेषु यदा भद्रा तिथिर्भवेत् ॥
 भौमादित्यशनैश्चारीः(१) द्विजैः तत्रिपुष्करम् । सर्वैर्ऋष्येषुपादेया विश्वद्विधन्त्रैतारयोः ॥
 जन्माश्रितस्त्रिपष्टश्च सप्तमो दशमस्तथा । एकादशः शशी येषां तेषामेव शुभं वदेत् ॥
 शुक्लपक्षे द्वितीयश्च पञ्चमो नवमः शुभः । मित्रातिमित्रसाधकसंस्पर्शोपादितारकाः ॥
 जन्मना मृत्युमाप्नोति विपदा धनसंक्षयम् । मत्परी मरणं विद्याद्विषये याति पथताम् ॥
 कृष्णाष्टमीदिनादूर्ध्वं यावच्छुक्लाष्टमीदिनम् । तावत्कालं शशी क्षीणः पूर्णस्तत्रोपरि स्मृतः ॥
 वृषे च मिथुने भानौ जीवे चन्द्रेन्द्रदैवते । पौर्णमासी गुरोर्वारे महाज्यैष्टी प्रकीर्तिता ॥
 ऐन्द्रे गुरुः शशी चैव प्राजापत्ये रविस्तथा । पूर्णिमा ज्येष्ठमासस्य महोज्यैष्टी प्रकीर्तिता ॥
 स्वात्यन्तरे यच्चतिष्ठे शक्रस्योत्थापयेद्वज्रम् । ईर्युत्पादे चाश्विन्पां सप्ताहान्ते विसर्जयेत् ॥
 सर्वं हेमसम दानं सर्वं धनसमा द्विजाः । सर्वं गङ्गासमं वीर्यं राहुग्रस्ते दिवाकरे ॥
 ध्वाङ्क्षी महोदरी घोरा मन्दा मन्दाकिनी तिला । राक्षसी च क्रमेणाकार्त्तसंकान्तिर्नामभिः स
 बालवे कौलवे नागे तैतिले करणे यदि । उत्तिष्ठ-संकमत्यर्कस्त्वदा लोकः सुखी भवेत् ॥
 शगरं ष्वे षणिगिष्ठौ किस्तुघ्ने शकुनौ ज्ञेयम् । राक्षो दोषेण लोकोऽयं पीड्यते संपदा सम
 चतुष्पाद्विष्टिवाणिज्ये क्षयितः संक्रमेद्विः । दुर्भिक्ष राजसङ्क्रापो दंष्ट्रयोः संक्षयो भवेत् ॥
 कृत्तिकाया नवदिनं त्रिरात्रं रोहिणीषु च । +पुण्यशिरः पञ्चरात्रमात्रासु प्राणनाशनम् ॥
 पुनर्वसौ च पुष्ये च सप्तरात्रं विधीयते । नवरात्रं तथाऽश्लेषा श्मशानान्तं मघासु च ॥
 द्वौ मासौ पूर्वफाल्गुन्यामुत्तरासु त्रिषधकम् । हस्ते तु दशयते चिन्तास्वर्धमासं तु पीडनम् ॥
 मासद्वयं तथा स्वातिविशखा विशतिर्दिनम्(१) । भैवे चैव दशाहानि ज्येष्ठाश्लेषार्धमासकम्
 मूलेन जायते मोक्षः पूर्वाषाढा त्रिषधकम् । उत्तरा दिनविश्रत्या द्वौ मासौ श्रवणेन च ॥
 धनिष्ठा चार्धमासं च मारुते च दशाहकम् । नैव भाद्रपदे मोक्ष उत्तरासु त्रिषधकम् ॥
 रेवती दशरात्रं च अहोरात्रं तथाऽश्विनी । भरण्यां माणवानिः स्यात्प्रायश्चीहोमतः शुभम् ॥
 पञ्चपान्यतिलान्यात्रैधेनुदानं द्विजैः श्रमम् । दद्यात्सूर्यस्य चाष्टाब्दा इन्द्रोः पञ्चदशैव तु ॥
 अष्टौ वर्षाणि भौमस्य दश सप्त दद्यात्पुष्ये । दशाब्दानि दद्यात्पद्मोरुनविश्वगुरोर्दद्यात् ॥
 राहोर्दद्यात्पुष्ये वर्षाणि भार्गवस्यैकविंशतिः ॥

इत्यादिमहोपायन आमेवे ज्योति शास्त्रकानन नार्यवर्षिचक्षुषिचक्षुषासोऽध्याय ॥ १२१ ॥

आदित्य श्लोकानां समष्टयः—३९०९

* दशम क ट च पुराणेषु नास्ति । + यत्तच्छुक्लाष्टमादारेण नोक्ता कर्तव्या । एवमय पूर्वप्राप्ते च
 तत्र दृश्यम् ।

कालगणनम् ।

अग्निरुवाच—

- कालः समागणो वक्ष्ये गणितं कालेन्दुद्वये । कालः समागणोऽर्कप्रो भौसैवैवादिभिर्द्युतः ॥ १
- द्विप्रो द्विष्टः सवेदः स्वात्पञ्चाङ्गौष्ठयुतो गुणः । विष्टो मध्यो वसुगणः पुनर्वेदगुणश्च सः ॥ २
- अष्टन्ध्राग्निदीनः स्वादधः सैकरसाष्टकैः । मध्यो हीनः पण्डितो लब्धयुक्तस्तथोपरि ॥ ३
- न्यूनः सप्तकृतो वारस्तदधस्तिथिनादयः । सगुणो द्विगुणबोधैर्ध्वं त्रिभिरुक्तो गुणः पुनः ॥ ४
- अथः खरापसंयुक्तो रसाकोष्ठपलैर्युतः । अष्टाविंशच्छेषपिण्डस्तिथिर्नोऽप्यथा अधः स्थितैः ॥ ५
- सुनिस्तिष्ठभिर्कृतोऽर्धं द्वाभ्यां च गुणयेत्पुनः । मध्ये चंद्रगुणः कार्यो ह्यधः सैको नैवाग्निभिः ॥ ६
- लब्धहीनां भवेन्मैधयो द्वाविंशतिविवर्जितः । पण्डितेषु ऋणं ज्ञेयं लब्धपूर्व(र्ध्वं(१)) विनिसिपेत् ॥ ७
- सप्तविंशतिशेषस्तु ध्रुवो नक्षत्रयोगयोः । मासि मासि सिपेद्वारं द्वाविंशद्वटिकास्तिथी ॥ ८
- हे पिण्डे हे च नक्षत्रे नाख्य एकादश धृणे । वारस्थाने तिथिं दद्यात्सप्तभिर्भागमाहरेत् ॥ ९
- शेषवाराश्च सूर्याया घटिकासु च पातयेत् । पिण्डकेषु तिथिं दर्शयित्वा चतुर्दशैः ॥ १०
- ऋणं धनं धनमृणं क्रमाच्छ्रेयं चतुर्दश । प्रथमे त्रयोदशे पञ्च द्वितीयाद्वादशे दश ॥ ११
- पञ्चदश तृतीये च तथा चैकादशे स्मृतम् । चतुर्थे दशमे चैव भवेदेकौनविंशतिः ॥ १२
- पञ्चमे नयमे चैव द्वौविंशतिरुदाहृताः । षष्ठ्याष्टमे त्वत्सण्ढाः स्युश्चतुर्विंशतिरेव च ॥ १३
- सप्तमे पञ्चविंशः स्योत्सण्ढाः पिण्डकाज्जवेत् । कर्कटादौ हरेद्वाशिसुनुवेदत्रयैः क्रमात् ॥ १४
- शुलादौ प्रातिलोभ्येन त्रयो वेदरसाः क्रमात् । मकरादौ दीयन्ते(१) च रसवेदत्रयः क्रमात्
- मेपादौ प्रातिलोभ्येन त्रयो वेदरसाः क्रमात् । संपवः क्षुधया मैत्रं मेपादौ विकला धनम् ॥ १५
- कर्कटे प्रातिलोभ्यं स्वाष्टणमेतत्तुलादिके । चतुर्गुणा तिथिर्त्रेया विकलाश्चेह सर्वदा ॥ १७
- हन्पाळितैर्गतागामिपिण्डसंख्याफलान्तरैः । पञ्चोऽऽप्तं भवेद्योगार्थं हानौ देयं धने धनम् ॥ १८
- द्वितीयोच्चरिते धर्मे वैपरीत्यमिति स्थितिः । तिथिर्द्विगुणित्वा कार्या पद्मभागपरिवर्जिता ॥ १९
- रविकर्मविपरीता तिथिनाहीनमायुता । ऋणे शुद्धे तु नाख्यः स्युर्ऋणं धृष्येत नो यदा ॥ २०
- सप्तष्टिकं प्रदेयं तत्पञ्चाधिक्यं च तत्त्वजेत् । नक्षत्रं तिथिर्मित्रं स्याच्चतुर्भिर्गुणिता तिथिः ॥ २१

* द्दमर्धं क. ख. द. पुस्तकेषु नास्ति । + क. ख. पुस्तकेष्विदमर्थं नास्ति ।

१ क. द. कालेन्दुद्वये । ख. क. कालेन्दुद्वये । च. कालेन्दुद्वये । २ ख. द. भास्ये । ३ क. ख. य. 'शतयु' ।
 ४ क. द. द्विमे म' । ५ क. च. 'टिक्कतो' । ६ क. द. 'विशद्वन्' । ख' ७ च. 'युयोः कार्यं त्रिगुणगुणाः । ८ क. द.
 'नयार्थं वि' । ९ क. 'को वसतोऽष्ट' । १० क. द. 'विशो दोष' । ११ क. द. 'आपदधः । १२ क. ख. ग. द. 'तः ।
 गव' । १३ क. द. गुणः भेदत्रिस्तोत्रं द्व' । १४ क. ख. ग. द. 'च गव' । १५ क. ख. ग. द. वरगणः । १६ ख.
 ग. नराग' । १७ क. द. 'मैत्रे द्व' । १८ क. द. 'येषां तृण' । १९ क. ख. लब्धः पूर्व वि' । २० ख. 'वाहारे देव' ।
 २१ क. द. 'द्वारयेव' । २२ ख. 'ध' धनमृण ध' । २३ ख. छ. 'द्वि' प्र' । २४ क. ख. ग. द. च. 'द्वाविंश' ।
 २५ क. द. 'स्वात्पञ्चक वि' । २६ ख. 'मैधयो' । २७ ख. च. छ. 'सप्त मय' । २८ ख. क. 'ध्यात्प्रयमोर्गव' ह' ।
 २९ क. 'यमे द्वायं (हर्षे) द्व' । ३० क. 'यमेव' । ३१ ख. 'वा । परि' ।

तिथिस्त्रिभागसंयुक्ता ऋणेन च तथाऽन्विता । त्रिधरेण चित्ता काया तैर्द्रव्ययोगशोधनम् ॥२३॥
रविचन्द्रौ समौ कृत्वा योगो भवति निश्चलः । एकोना तिथिर्दिगुणा सप्तभिन्नाकृतिर्दिधा ॥२४॥
तिथिश्च दिगुणैकोना कृताङ्गैः करणं निश्चि । कृष्णचतुर्दश्यन्ते श्वरुनिः पर्वणीह चतुष्पदम् ॥
प्रथमे तिथ्यर्थतो हि किंस्तुष्टं प्रतिपन्मुखे ॥ २४

इत्यादिमहापुराण आश्रये नालम्बनं नाम द्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयद्वयः—२९३३

अथ त्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

युद्धजयार्णवीयनानायोगाभिधानम् ।

अग्निवचः—

वक्ष्ये जपशुभाद्यर्थं सारं युद्धजयार्णवे । अ इ उ ए ओ स्तराः स्युः क्रमाश्रन्दाविका तिथिः ।
कादिहान्ता भौमरवी जसोमौ गुरुर्भागवौ । शनिर्दक्षिणनाट्यां तु भौमार्केशनपः परे ॥ २
खार्णवः खरसैर्गुण्यो रुद्रैर्भागं सप्ताहरेर्त्त । रसाहसं तु तत्कृत्वा पूर्वभागेन(ण) भाजयेत् ॥ ३
बह्मभिधाऽऽहतं कृत्वा रूपं तत्रैव निक्षिपेत् । स्पन्दनं नाट्याः पलानि समाणस्पन्दनं पुनः ॥ ४
अनेनैव तु मातेन उदयन्ति दिने दिने । स्फुरणैस्त्रिभिश्चन्द्रास उच्छ्वासेस्तु पलं स्मृतम् ॥ ५
पष्टिभिश्च पलैर्लिप्ता लिप्तापष्टिस्त्वहर्निशम् । पञ्चमार्धोदये बालकुमारपुत्रवृद्धकाः ॥ ६
मृत्युर्वेनोदयेस्तन चास्तमेकादशांशकैः । कुलामये भवेद्भद्रः समृत्युः पञ्चमोऽपि वा ॥ ७
स्त्रोदयचक्रम् ।

शनिचक्रे चार्धमासं ग्रहाणामुदयः क्रमात् । विभागैः पञ्चदशभिः शनिभागस्तु मृत्युदः ॥ ८
शनिचक्रम् ।

दशकोटिसहस्राणि अर्बुदं न्यर्बुदं हरेर्त्त । त्रयोदश च लक्षाणि प्रमाणं कूर्मरूपिणः ॥
मघादौ कृत्तिकाद्यन्तस्त्वदशान्तः शनिस्थितौ ॥

कूर्मचक्रम् ।

राहुचक्रे च सप्तोर्ध्वमपः सप्त च संलिखेत् । वायव्यन्योश्चैव वैकुण्ठे पूर्णिमाऽऽश्लेषभागतः ॥ ९
अमावास्यां वापरे च राहुर्वं तिथिरूपकः । रंकारं दशभागे तु इकारं वायवे लिखेत् ॥ १०

१ क. ड. 'विपदजिता' । ख. 'विपदजिता' । २ ग. 'रवीर्षि' । ३ क. ड. 'भौमवेदा' । ४ ख. 'तत्परे' ।
५ क. ख. 'तत्परे' । ६ क. ड. 'एतुस्व' । ख. ग. 'एतुस्व' । च. 'एतुस्व' । ७ क. ड. 'दिता' ।
८ ख. 'मातृका' । ९ क. ड. 'वैष्णवो' । १० क. ख. 'रे' । ख. 'वैष्णवो' । ११ क. ड. 'वैष्णवो' ।
१२ क. 'सायन' । १३ ख. 'वैष्णवो' । १४ क. ड. 'वैष्णवो' । १५ क. ड. 'वैष्णवो' ।
१६ ग. 'वैष्णवो' । १७ ख. 'वैष्णवो' । १८ क. 'वैष्णवो' । १९ ग. 'वैष्णवो' ।

(गृहजगर्णवोयनानायोगानिधानम्)

प्रतिपदादौ ककारादीन्सकारं नैर्जने पुनः । राहोर्मुत्ते तु भद्रः स्यादिति राहुरुदाहृतः ॥ १२
विष्टिरात्रौ पौर्णमास्यां करोलीन्द्रे तृतीयैकम् । घोरा ग्राम्यां तु सप्तम्यां दशम्यां रौद्रसौम्यया ॥
चतुर्दश्यां तु वायव्ये चतुर्थ्यां वर्तुणाश्रये । शुक्लाष्टम्यां दक्षिणे च एकादश्यां भृशं त्यजेत् ॥ १४
रौद्रश्चैव तथा श्वेतो यैवः सारभटस्तथा । सोवित्रो विरोचनश्च जयदेवोऽभिजित्तथा ॥ १५
रौच्यो विजयश्चैव नन्दी वरुण एव च । यमसौम्यौ भवश्चान्ते दक्ष षष्ठ मुहूर्तकाः ॥ १६
रौद्रे रौद्राणि कुर्वीत श्वेते स्नानादिकं चरेत् । यैत्रे कन्याविनाहादे शुभं सारभटे चरेत् ॥ १७
सावित्रे स्थापनाद्यं वा विरोचने नृपक्रिया । जयदेवे जयं कुर्वीद्रात्रये रणकर्म च ॥ १८
विजये कृषिवाणिज्यं पटवश्यं च नन्दिनि । वरुणे च वहागादि नाशकर्म यमे चरेत् ॥ १९
सौम्ये सौम्यादि कुर्वीत भवेष्ट्यमहादिवा । योगा नाम्नाऽविकृद्वाः स्युर्योगा नाम्नैव शोभनाः ॥
राहुरिन्द्रात्सपीरं च वापोर्दक्षं यपाप्तिष्ठम् । शिवादाप्यं जलादग्निरग्रेः सौम्यं तत्तत्प्रपम् ॥ २१
ततश्च संक्रमं हन्ति चतस्रो यदिका भ्रमन् ॥ २२

राहुचक्रम् ।

षण्डीन्द्राणी वाराही च मुशली गिरिकर्णिका । यला चातिवला क्षीरी मल्लिकार्जुनयुधिक्ताः
यथालार्भ धारयेत्ताः श्वेताकेश्यं क्षतावरी । गुहूची वासुरी दिव्या ओषधयो धारिता नये ॥ २४
ॐ नमो भैरवाय त्रैलोक्यपरशुहस्ताय ॐ ह्रीं विन्नविनाशाय ॐ ह्रीं फट् ॥ २५
अनेनैव तु मन्त्रेण शिखावन्धादिकृज्ये । तिलकं चाज्रनं चैव धूलेशनमेव च ॥ २६
स्नानपानानि तैलानि योगैर्धूलिमतः शृणु । सुभगा मनःशिला तालं लाक्षारससमन्वितम् ॥ २७
तरुणीक्षीरसंपुक्तो ललाटे तिलको वसे । विष्णुक्रान्ता च सर्पाक्षी संहदेवी च रोचना ॥ २८
अंजानुग्धेन संपिष्टं तिलको वश्यकारकः । म्रियंगुरुक्कूपं कुष्ठं मोहनी तगरं घृतम् ॥ २९
तिलको वश्यकृच्चैव रोचना रक्तचन्दनम् । निशा मनःशिला तालं म्रियंगुः सर्पपास्तथा ॥ ३०
मोहनी हरिता कान्ता संहदेवी शिखा तथा । पातुलङ्गरसैः पिष्टं ललाटे तिलको वसे ॥ ३१
सेन्द्राः मुरा वशं यान्ति किं पुनः क्षुद्रपानुषाः । मज्जिष्ठा चन्दनं रक्तं कटुकन्दा विलासिनी ॥ ३२
पुमर्नवासमापुक्तो लेपोऽप्यं भौस्करो वसे । चन्दनं नागपुष्पं च मज्जिष्ठा तगरं वैचा ॥ ३३
क्षौभ्रं म्रियंगुरजनी मांसीवैलं वशंकरम् ॥ ३४

इत्यादिनष्टपुण्य भाग्ये नृदृजगर्णवोयनानायोगानिधानं नाम त्रयोविंशत्यष्टिदशमोऽध्यायः ॥ १२ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तषट्काः—३९६७

१ क. स्वातिभिर्वा तु उद्युः । २ छ. य. छ. 'शान्तिदे' । ३ क. द. च. 'यस्य' । जौ' । ४ य. भवनायदे ।
५ य. त्रितो । ६ क. च. वासुरी । ७ य. 'चोद्गायते' । ८ क. द. च. उत. म्रियं । ९ य. यराही । १० य. क्षीरा ।
११ य. च. ज्येष्ठः । १२ य. छ. घटव्ये' । १३ क. द. च. ह । १४ क. द. च. ह । १५ क. द. च. 'ज्येष्ठ' । ति' ।
१६ क. 'क वा जल वै' । १७ क. 'मज्जिस्तिन' । १८ क. द. च. महादेवी । य. छ. महादेव । १९ क. द. च. भ्रमन्-
दरुचं. ति' । २० य. ग. च. विन्द' । २१ क. द. च. नास्करा । २२ क. द. च. तथा ।

युद्धनयानवीक्ष्यति शास्त्रसार ।

अधिरुवाच—

उच्यतेःशास्त्रादिसारं च वक्ष्ये युद्धनयार्णवे । वेलामन्त्रौपधाद्यं च यथोक्तमभिशरोऽनवीक्षे ॥ १

देव्युवाच—

देवैर्जिता दानवाश्च येनोपायेन तद्दद । शुभाशुभविशेषाद्यं ज्ञानं युद्धनयार्णवम् ॥ २

ईश्वर उवाच—

मूलदेवेच्छया जाता शक्तिः पञ्चदशाक्षरा । चराचरं ततो जातं यामाराध्याखिलार्थवित् ॥ ३

मन्त्रपीठं प्रवक्ष्यामि पञ्चयन्त्रतमुद्भवम् । ते यन्त्राः सर्वमन्त्राणां जीविते मरणे स्थिताः ॥ ४

ऋग्वज्रुःसामायर्वाण्यवेदमन्त्राः क्रमेण ते । सप्तोजातादयो मन्त्रा यैश्चा विष्णुश्च रुद्रकः ॥ ५

ईशः सप्तशिखा देवाः क्षत्रियाः पञ्च च स्वराः । अ इ उ ए औ कलाश्च मूलं ब्रह्मेति कीर्तितम् ॥ ६

काष्ठमध्ये यथा वर्तितमवुद्धो न दृश्यते । विद्यमाना तथा देहे श्रियशक्तिर्न दृश्यते ॥ ७

आदौ शक्तिः समुत्पन्ना ओंकारस्वरभूषिता । ततो विन्दुर्महादेवि एकारेण व्यस्यस्थिताः ॥ ८

जातो नाद उकारस्तु नदते हृदि सस्थितः । अर्धचन्द्र इकारस्तु मोक्षमार्गस्य बोधकः ॥ ९

अकारोऽव्यक्त उत्पन्नो भोगमोक्षप्रदः परः । अकारेभ्यश्च भूमिनिष्ठश्चिद्य कला स्मृता ॥ १०

गन्धो न बीजः प्राणारूढ इहा शक्तिः स्थिरा स्मृता । इकारश्च प्रतिष्ठाख्यो रेतोपानथ पित्रोः ॥ ११

मूला शक्तिरीबीजः स्याद्वरवीजोऽभिरूपवान् । विद्या समाना गान्धारी शक्तिश्च दहनी स्मृता ॥ १२

ए शान्तिर्वायुपस्पृशो यथोदानमला क्रिया । ओंकारः शान्त्यतीतारूपैः त्र्यम्बकपुष्पपौलिनः ॥ १३

पञ्च वर्गाः स्वरा जाताः कुजहगुरुभार्गवाः । शनिः क्रमादकाराद्याः ककाराद्यास्तव्यः स्थिताः ॥ १४

एतन्मूलमतः सर्वं ज्ञापये सचराचरम् । विद्यापीठं प्रवक्ष्यामि मणवः शिव ईरितः ॥ १५

उमा सोमः स्वयं शक्तिर्वाभा उपेष्टा च रौप्यपि । ब्रह्मा विष्णुः क्रमावुद्धो गुणैः सर्गादपस्त्य ॥ १६

रत्ननाडीप्रथ चैव स्रष्टाः सूक्ष्मः परोऽपरः । चिन्तयच्छवेतवर्णं तं मुञ्चमानं परामृतम् ॥ १७

प्राप्यमानं यथाऽऽस्मान् चिन्तयेत्त दिवानिष्ठम् । अनरत्वं भवेदेव शिष्यैर्त्वेष्टुमशक्यम् ॥ १८

अनुष्ठादौ न्यसेद्व्राज्यमध्येऽथ देहके । मृत्युनथ ततः मोक्ष्यं रणादौ विजयी भवेत् ॥ १९

मृत्यो निरालयः शब्दः सर्वशक्तिर्गहनतः सृष्टेर्द्वारूपस्थोऽर्धगतिः मोक्षा जलस्थापः समाधिश्च ॥ २०

(युद्धमयार्णवीयनानाचक्राणि)

सर्वस्थानविनिर्मुक्तो गन्धो मध्ये च मूलकम् । नाभिपूले स्थितं केन्दं शिवरूपं तु मण्डितम् २१
शक्तिव्यूहेन सोमोऽर्को हरिस्तत्र व्यवस्थितः । दशनायुसमोपेतं पञ्चतन्मात्रमण्डितम् ॥ २२
कालानलसमाकारं प्रस्फुरन्तं शिवात्मकम् । तज्जीवं जीवलोकस्य स्थावरस्य चरस्य च ॥
तस्मिन्नेष्टे मृतं मन्ये मन्त्रपीठेऽनिलात्मकम् ॥ २३

इत्यादिमहापुराण आग्नेये युद्धमयार्णवीयज्योतिःशास्त्रसारवर्णनं नाम चतुर्विंशत्यधिकप्रतप्तनोऽध्यायः ॥ १२४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यष्टाः—३९९०

अथ पश्चिमोत्तरदिक्प्रवृत्तमोऽध्यायः ।

युद्धमयार्णवीयनानाचक्राणि ।

ईश्वर उवाच—

ॐ ह्रीं कर्णमोटनि बहुरूपे बहुदंष्ट्रे ह्रस्वं फट्, ॐ हः, ॐ ग्रस ग्रस कुन्त कुन्त च्छक च्छक
र्हं फट्, नमः ॥ १
अथानो ह्यं मन्त्रः कुद्धो संरक्तलोचनः । मारणे पातने वाऽपि मोहनोद्यात्ने भवेत् ॥
तर्णमोटी महाविद्या सर्ववर्णेषु रक्षिका ॥ २

[इति] नानाविद्या(याः) ।

।ओद्यं प्रवह्यापि स्वरोदयसमाश्रितम् । नाभिर्हृन्तरं यावत्तावच्चरति पारुतः ॥ ३
।च्चाटपेद्रणादौ तु कर्णाक्षीणि भवेदयेत् । करोति साधकः कुद्धो जपहोमपरायणः ॥ ४
।दयार्त्थायुकं कण्ठं ज्वरदाहारिमारणे । कण्ठोद्भवो रसो वायुः शान्तिकं पौष्टिकं रेतम् ॥ ५
देव्यं स्तम्भं समाकर्ष्य गन्धो नांशान्तिको ध्रुवः । गन्धलीनं वनः कृत्वा स्तम्भयेन्नात्र संशयः
स्तम्भनं कीलनायं च करोत्येव हि साधकः । चण्डघण्टा कराली च सुमुखी कुर्मुखी तथा ॥ ७
।वती मधमा घोरा वायुचक्रं तु ता यजेत् । ज्वाटकारिका देव्यः स्थितास्तेनसि संस्थिताः ॥ ८
।म्या च भीषणी देवी जया च विजया तथा । अजिता चापराजिता महाकोटी च रौद्रया ९
।नुक्काया माण्डरा रसवक्त्रे स्थिता अमृः । विरूपाक्षी परा दिव्यास्तथा चाऽऽकाशमातरः ॥
।तहोरी जातहारी च दंप्राळा शृङ्गेरेवती । विपीलिका पुष्टिहरा महापुष्टिमवर्धना ॥ ११
।मद्रकाली सुभद्रा च भद्रभीमा सुभद्रिका । स्थिरा च निष्ठुरा दिव्या निष्कम्भा गदिनी तथा
।द्विंशन्मातरश्चके अष्टाष्टकमश्रुः स्थिताः । एक एव रविचन्द्र एकैर्धकैक्यक्तिका ॥ १३

• इदमर्थ क. द. पुस्तकयोर्नास्ति ।

१ क. द. 'निरालयि' । च. 'वैजय' । २ क. द. 'मन्त्र' । ३ च. 'अभिरुचि' । ४ च. ह. । ५ अ. ग. 'मोटाटि-
नेररूपे दष्टे ह्रस्व फट्, अ हः, ज्वरदाहचक्रवत् फट्, नमः । ६ क. 'ज्येष्ठे उद्भूते ह्रस्वी दष्टे त् फट्, फट्, आ हा म' ।
॥ ७. ८ 'इदमन्त्रः' । अ. छ. 'इदमन्त्रः' । ९ क. छ. 'स्वायुक्' । १० क. द. रसः । अ. यजम् । ११ अ. 'नाशान्ति' । १२ क.
द. मन्त्रः । अ. च. पु. । १३ अ. छ. 'केयु ला' । १४ क. द. 'हारा अजिता' । १५ क. अ. ग. द. दशमी । १६ क.
अ. ग. द. सुहरे' । १७ क. द. 'चिते' । १८ अ. 'दिशया च म' । १९ क. अ. द. 'ध्रुवे वर्णाक्षरा' । म' ।

(युद्धजयार्जवीयतानावजगति)

तीया कृष्णपक्षे तु सप्तमी दशमी तथा । चतुर्दशी तथा शुक्ले चतुर्थ्येकादशी तिथिः ॥ ३८
 श्वदशी विष्टयः स्युः पूर्णिमाऽऽश्वेयवायवे । अकचत्वपयशा नर्माः सूर्यादयो ग्रहाः ॥ ३९
 प्रोलूकदयेनकाश्च पिङ्गलः कौशिकः क्रयात् । सारसश्च मयूरश्च गीवस्तः पक्षिणः स्मृताः ॥ ४०
 रादौ साध्यो हुतो मन्त्र उवादे पञ्चवः स्मृतः । वश्ये ज्वरे तथाऽऽकर्षे प्रयोगः सिद्धिकारकः ॥
 आनी प्रीतौ नमस्करो वीर्यदृष्टौ वशादिषु । हुं मृत्यौ भीतिसंनाशे विद्वेषोघाटने च फट् ॥
 पेट्सुते च दीप्त्यादौ मन्त्राणां जातयश्च पट् । ओषधीः संप्रवक्ष्यामि महारक्षाविधायिनीः ४१
 हाकाली तथा चण्डी वाराही चेश्वरी तथा । सुदर्शना तथेन्द्राणी मानस्था रक्षयन्ति तम् ॥
 ला चातिवला भीरुर्भुसली सहदेव्यपि । जाती च पल्लिका यूथी गान्धरी भृङ्गराजकः ॥ ४५
 क्रूरपा महापथ्यो धारिता विजयादिदाः । ग्रहणे च महादेवि उद्धताः शुभदायिकाः ॥ ४६
 दा च कुञ्जरं कृत्वा सर्वलक्षणलक्षितम् । तस्य पादतले कृत्वा स्तम्भपेच्छमुमात्मनः ॥ ४७
 गाम्ने चैकहस्ते च वज्राहतप्रदेशके । बलभीकमुदयादृत्य मातरौ योजयेत्ततः ॥ ४८
 नमो महाभैरवाय विकृतदंष्ट्रेग्ररूपाय पिङ्गलाक्षायै त्रिशूलखड्गधराय वीपट् ॥ ४९
 जपेत्कदम्बां देवीं स्तम्भपेच्छस्तजालकम् । अधिकार्य प्रवक्ष्यामि रणादौ जयवर्धनम् ॥ ५०
 मशाने निशि काष्ठाप्रौ नमो मुक्तशिखो नरः । दक्षिणास्यस्तु लुह्यायुर्मासं रुधिरं विषम् ॥
 भुत्वास्थिरगडमिश्रं तु शत्रुनाम्ना क्षताष्टकम् ॥ ५१

नमो भगवति कामारि लल लल्ले लालय लालय घण्टादेवि, अमुकं मारय मारय सहसा
 रमोऽस्तु ते भगवति विषे स्वाहा ॥ ५२

प्रनवा विषया होमादंभत्वं जायते रिषोः ॥ ५३

वि वज्रकाय वज्रतुण्ड कपिल पिङ्गल करालबदनोर्ध्वकेश महाबल रक्तमुख तडिजिह्व महारौद्र
 दंष्ट्रोत्कट कर्षे कैरालिर्गर्भोद्वर्धहार लङ्केश्वर सैर्बन्ध शैलप्रवाह गगनचर, एषेहि भगवन्महा-
 लपराक्रम भैरवो ज्ञापयति, एषेहि महारौद्र दीर्घलाङ्गुलेन, अमुकं वेष्टये वेष्टय जम्भय
 जम्भये खन खन वेते हर्क फट् ॥ ५४

भष्ट(ष्ट)निशच्छतं देवि हनुमान्सर्वकर्मकृते । पैठेइ(इ)नुमत्सर्वेशाद्रश्ममायान्ति शनवः ॥ ५५

इलादिमहापुराण आग्नेये युद्धजयार्जवीयतानावजगतिपादन नाम पञ्चविंशत्यधिकउत्तरमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—४०४५

* इदमर्थं नादि क इ च पुस्तकसु ।

१ य उ गौरात् २ क क भूतो ३ क इ पश्यी ४ य हृत् ५ क इ पट्, जम्भ च मीप्पादौ ।
 ६ य दिष्टादौ ७ क इ उ दृग् ८ क क मुञ्ज ९ क ॥ नमः १० क इ तानाम् ११ य इ,
 य भैरवाय १२ क ॥ य पिङ्गलाय १३ क इ य व यदृग् यदृग् यदृग् यदृग् १४ य य य उ दैव देवि
 स्त १५ क 'ल प्रेष्टुः प्रेष्टुः ल' १६ 'ल प्रेष्टुः प्रेष्टुः ल' १७ क इ 'ल तारर जयत' १८ क इ
 नयति १९ क इ वेत् २० क इ होमोत्त २१ य ग दानं २२ क इ क्षय २३ य ग दृष्टा २४
 क इ कृष्टा २५ क य ग इ 'लिभि महा' २६ क इ 'हृष्ट' २७ य ग प्रक्षर २८ य ग
 केतुन्य २९ क इ 'तुप' ३० य उ 'य' ३१ क इ 'य यदृग् यदृग् यदृग् हृष्ट' ३२ क इ
 'य' ३३, ३४ ३५ य उ पठे दनुत्तराजनाम् ३६ य य 'सिद्धनाम्' ।

अथ पञ्चविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

नक्षत्रनिर्णयः ।

ईश्वर उवाच—

वक्ष्याम्युक्तात्मकं पिण्डं शुभाशुभविष्टद्वये । यस्मिन्मृते भवेत्सूर्यस्तदादौ त्रीणि मूर्धनि ॥ १
 एकं मुखे द्वयं नेत्रे हस्तपादे चतुष्टयम् । हृदि पञ्च सुते जानी आयुर्धादि विचिन्तयेत् ॥ २
 शिरःस्थे तु भवेद्राज्यं पिण्डतो वक्रयोगतः । नेत्रयोः कान्तिसौभाग्यं हृदये द्रव्यसंग्रहः ॥ ३
 हस्ते धृतं तस्करत्वं गतामुरध्वयः पदे । कुम्भाष्टके भानि लिख्यं सूर्यकुम्भस्तु रिक्तकः ॥ ४
 अशुभः सूर्यकुम्भः स्याच्छुभः पूर्वदिशसंस्थितः । कर्णिराहुं प्रवक्ष्यामि जयानयविवेकदम् ॥ ५
 अष्टाविंशद्विंशे(?) द्विन्दुपुनर्भाज्यास्त्रिभिस्त्रिभिः । अथ ऋक्षाणि चत्वारि रेखास्तत्रैव दापयेत् ॥ ६
 यस्मिन्मृते स्थितो राहुस्तदक्षं कणिमूर्धनि । अतदादि विन्यसेद्भानि सप्तविंशत्क्रमेण (१) तु ॥ ७
 वक्त्रे सप्तगात्रं ऋते त्रिपते सर्वे आहवे । स्कन्धे भङ्गं विपानीवातेर्सेतुंभेपु च मध्यतः ॥ ८
 वदेरस्थेन पूजा च जयधैवाऽऽत्मनस्तथा । कटिदेशे स्थिते योग आहवे हस्ते परान् ॥ ९
 पुच्छस्थितेन कीर्तिः स्याद्राहुदृष्टे च भे मृतिः । पुनरन्य म(न्यत्र)वक्ष्यामि रविराहुबलं तत्र ॥ १०
 रविः शुक्रो बुधश्चैव सोमः सौरिर्गुरुस्तथा । लोहितः सैहिकश्चैव एते यामार्धभागिनः ॥ ११
 सौरिं रविं च राहुं च कृत्वा पत्नेन पृष्ठतः । स जयेत्सैन्यसंघातं द्यूतमध्वानमाहवम् ॥ १२
 रोहिणी चोच्चरास्त्रिस्तो मृगः पक्ष स्थिराणि हि । अश्विनी रेवतीस्वाती धनिष्ठा शतवारका ॥ १३
 मिथ्याणि पञ्च भान्येव यागार्थं चैव योजयेत् । अनुराधा हस्तमूलं मृगः पुष्यं पुनर्वसुः ॥ १४
 सर्वकार्येषु चैतानि ज्येष्ठा चित्रा विशाखया । पूर्वार्धस्त्रिस्तोऽग्निर्भरणी मघाद्रीश्छेपा दाहयाः ॥ १५
 स्वाश्वरेषु स्थिरं मृतं चात्राया क्षिप्रमुत्तमम् । सौभाग्यार्थं मृद्वन्येव ज्येष्ठपूरं तु कारयेत् ॥ १६
 दारुणे दारुणं क्षुपद्रिह्ये चाधोमुखदिकम् । कृत्तिका भरण्या(ष्य)श्छेपा विशाखा पितृनैर्कर्म ॥ १७
 पूर्वार्धमधोवक्त्रं कर्म चाधोमुखं चरेत् । एषु कृषतदामादि विद्याकर्म भिषक्क्रिया ॥ १८
 स्वापनं नौकारूपादिविधानं खननं तथा । रेवती चाश्विनी चित्रा हस्तः स्वा(स्तस्वा)श्री पुनर्वसुः ॥ १९
 अनुरागा मृगो ज्येष्ठा नव वै पार्श्वतोमुत्ताः । एषु राज्याभिषेकं च पट्टवर्ण्यं राजाभ्ययोः ॥ २०
 पारामर्शहमासादं प्राकारं क्षेत्रतोरणम् । ध्वजचिह्नपताकाश्च सर्वानेताश्च कारयेत् ॥ २१
 द्वादशी सूर्यदग्धा तु चन्द्रेणैकादशी तथा । भौमेन दशमी देग्धा तृतीया वै पुनेन च ॥ २२
 पृष्ठी च गुह्या दग्धा द्वितीया भृगुणा तथा । सप्तमी सूर्यपुणेन त्रिपुष्करमधो वदे ॥ २३
 द्वितीया द्वादशी चैव सप्तमी वै तृतीयया । रविर्भोमस्तथा सौरिः पदेतास्तु(ते तु) त्रिपुष्कराः ॥ २४
 विशाखा कृत्तिका चैव उचरे द्वे पुनर्वसुः । पूर्वार्धपदा चैव पदेते तु त्रिपुष्कराः ॥ २५

• इदमर्थं नास्ति न. क पुस्तकयो । † इदमर्थं न द पुस्तकयोनास्ति । * इदमर्थं ‡ द पुस्तकयोनास्ति ।

१ द. क 'अपुने जानी द्यायु' । २ द. ग च जानी । ३ द. द 'रापुर' । ४ द. क 'यव पूर्वकु' । ५ द. क 'पुनर्वसु' । ६ द. क 'पानिनास्त' । ७ द. ग. प. लिख्यत् । ८ द. क 'नयोप्याय' । ९ द. क 'द' तु । पदे सप्त गे र ।
 १० द. क 'रेवती' । ११ द. क 'सन्नु' । १२ द. क 'नन्य' । १३ द. क 'द' । १४ द. क 'द' । १५ द. क 'द' । १६ द. क 'द' । १७ द. क 'द' । १८ द. क 'द' । १९ द. क 'द' । २० द. क 'द' । २१ द. क 'द' । २२ द. क 'द' । २३ द. क 'द' । २४ द. क 'द' । २५ द. क 'द' ।

(नानावलाभि)

लाभो हानिर्नयो वृद्धिः पुत्रजन्म तथैव च । नष्टं भ्रष्टं विनष्टं वा तत्सर्वं त्रिगुणं भवेत् ॥ २६
 अश्विनी भरणी चैव अश्लेषा पुष्पमेव च । स्वातिर्यैव विशाखा च श्रवणं सप्तमं पुनः ॥ २७
 एतानि दृढचक्षुषि पश्यन्ति च दिशो दश । यात्रामु दूरगत्यापि आगमः पुण्यमोचरे ॥ २८
 आपादे रेवती चित्रा केकराणि पुनर्वसुः । एषु पञ्चसु कक्षेषु निर्गतस्याऽऽगमो भवेत् ॥ २९
 कृत्तिका रोहिणी सौम्यं फल्गुनी च मघा तथा । मूलं ज्येष्ठाऽनुराधा च धनिष्ठा श्रुततारकाः ॥
 पूर्वभाद्रपदा चैव चिपिटानि च तानि हि । अध्वानं व्रजमानस्य पुनरेवाऽऽगमो भवेत् ॥ ३१
 हस्त उत्तरभाद्रश्च आर्द्राऽऽषाढा तथैव च । नष्टार्थायैव हस्त्यन्ते सङ्घातो नैव विद्यते ॥ ३२
 पुनर्वसुयामि गण्डमान्तमृगश्रवणे यथा स्थितम् । रेवत्यन्ते(न्तं) चतुर्जं तु अश्विन्यादिचतुष्टयम् ॥
 ७ । नं तु वर्जयेत्तत्पुनः । अश्लेषान्ते मघादौ तु घटिकानां चतुष्टयम् ॥ ३४
 द्वितीयं गण्डमारुपातं तृतीयं धैरवि गृणु । ज्येष्ठांमूलमघोर्ध्व अग्ररूपं तु यामकम् ॥ ३५
 न कुर्याच्छुभकर्मणि पदीच्छेदात्मजीवितम् । दारके जातकाले च श्रिवेते श्रितृमातरौ ॥ ३६

इत्यादिनहापुराण आग्नेये नक्षत्रनिर्णयप्रतिपादन नाम पञ्चविंशत्यधिकतत्त्वतमोऽध्याय ॥ १२६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४०८१

अथ सप्तविंशत्यधिकतत्त्वतमोऽध्याय ।

नानावलाभि ।

ईश्वर उवाच—

विष्कम्भे घटिकास्त्रिंशः शूल पञ्च विवर्जयेत् । पदपद्मगण्डेऽतिगण्डे च नव व्यापातवज्रयोः ॥ १
 परिषे च व्यतीपात उभयोरपि नैदिनम् । वैधृते(तौ) तदिनं चैव यात्रायुद्धादिकं त्यजेत् ॥ २
 ग्रहैः शुभाशुभं वक्ष्ये देवि मेघादिराशितः । चन्द्रशुक्रौ च जन्मस्थी चर्जितौ शुभदापकौ ॥ ३
 द्वितीयो मङ्गलोऽधार्कः सौरिश्चैव तु सैहिकः । द्रव्यनाशप्रलयं च आहवे भद्रमादिचेत् ॥ ४
 सोमो बुधो भृगुर्जीवो द्वितीयस्थाः शुभाग्रहाः । तृतीयस्थो यदा भानुः शनिर्माणो भृगुस्तथा ५
 बुधश्चैवन् राहुर्धे सर्वे ते फलदा ग्रहाः । बुधशुक्रौ चतुर्थो च शेषाश्चैव भयावहाः ॥ ६
 पञ्चमस्थो यदा जीवः शुक्रः सौम्यश्च चन्द्रमाः । द्देत चेप्सितं लाभं पष्ठे स्थाने भुभौ रविः ७
 चन्द्रः सौरिर्मङ्गलश्च ग्रहा देवि स्तराशितः । बुधश्च शुभदः पष्ठे लज्जितपटं शुभं भृगुम् ॥ ८
 सप्तमोऽर्कः शनिर्भौमो राहुर्हान्यै सुखाय च । जीवो भृगुश्च सौम्यश्च दशशुक्रौ चाष्टमो शुभौ ॥ ९
 शेषा ग्रहास्तथा हान्यै भृगु नवमौ शुभौ । शेषा हान्यै च लाभाय दशमौ भृगुभास्करौ १०
 शनिर्भौमश्च राहुश्च चन्द्रः सौम्यः शुभाग्रहः । शुभाद्यैकादशे सर्वे वर्जयेद्दशमं गुरुम् ॥ ११

* मध्यमपदलोभी समाप्त । + इदमर्थं भासि क द पुस्तकयोः ।

१ क द एतं । २ क द 'व्यतीतरे' । ३ क द भाद्रपद । ४ क द 'तुर्जाले भ' ५ क द 'य' ।

६ प. छ 'शान्तमूलयो' ७ । क. च निपाते पितृमातृके । ८ । ८ क. द पदं यज्जालिगण्डति नै ९ क. द. ।

१० च. 'वो भानुर्ध्व शनिस्तथा' । द्वितीयस्थो यदा राहु सर्व । ११ क 'य ग्रहादेन स्तराशित । शु' । १

शुभं । १२ क द. 'जेधुध पु' । १३ क द 'सै' । गतिनी' । १५ प छ 'पने पु' ।

पुष्यशुक्रौ द्वादशस्थौ शेषान्द्वादशगांस्त्यजेत् । अहोरात्रे द्वादश स्य राशमस्तान्दाम्पदम् ॥ १३
मीनो मेषोऽथ मिथुनं चतस्रो नाटयो(?) वृषः । पश्यत्पश्यत्कृत्तिहकन्याथ तुला यत्र च वृश्चिकः
धनुर्नको घटथैव सूर्यगो राशिराद्यकः । चरस्थिरद्विस्वभावा मेषाद्याः स्फुर्धमाक्रमम् ॥ १४
कुलीरो मकरथैव तुलामेषादयश्चराः । चरकार्यं जयं काममाचरेच शुभानुभम् ॥ १५
स्थिरो वृषो हरिः कुम्भो वृश्चिकः स्थिरकार्यके । शीघ्रः सवागयो नास्ति रोगातो नैव मुच्यते ॥
मिथुने कन्यका मीनो धनुश्च द्विस्वभावकः । द्विस्वभावाः शुभार्थे सर्वकार्येषु नित्यशः ॥ १७
यात्रावाणिज्यसङ्ग्रामे विवाहे राजदर्शने । वृद्धिं जयं तथा लाभं युद्धे मपमवाप्नुयात् ॥ १८
अभिनीं विश्वसाराश्च (रा च) तुरगस्याऽऽकृतिर्यथा । यद्यथ कुर्वते वृष्टिमेकारात्रं मयर्पति ॥
यममे तु यदा वृष्टिः पक्षमेकं तु वर्पति ॥ १९

इत्यादिनक्षत्रपुराण आगेवे नानावचनार्पणं नाम सप्तमिस्तत्पथिद्वज्जततमोऽप्यायः ॥ ११७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४१००

अथाष्टमिस्तत्पथिद्वज्जततमोऽप्यायः ।

कोटचक्रम् ।

ईश्वर उवाच—

कोटचक्रं प्रवक्ष्यामि चतुरस्रं पुरं लिखेत् । चतुरस्रं पुनर्मध्ये तन्मध्ये चतुरस्रकम् ॥
नाडीजितयचिह्नाङ्गं मेषाद्याः पूर्वदिङ्मुखाः । कृत्तिका पूर्वभागे तु अश्लेषाऽऽग्नेयगोचरे ॥
भरणी दक्षिणे देवा विश्वासां नैर्ऋते म्यसेत् । अतुरायां पश्चिमे च अर्धणं वायुगोचरे ॥
धनिष्ठां चोत्तरे न्यस्य ऐशान्यां रेवतीं तथा । वासनाङ्गां स्थितान्वेन अष्टौ क्षुत्ताणि पल्लव
रोहिणीपुष्पफलगुन्यः स्वानी ज्येष्ठा क्रमेण तु । अभिजिच्छततारा तु अभिनी मध्यनाडिका
कोटमध्ये तु वा नाडी कथयामि प्रयत्नतैः । मृगश्राभ्यन्तरे पूर्व तस्याऽऽग्नेये पुनर्वसुः ॥
उत्तरा फल्गुनी याम्ये चित्रा नैर्ऋतसंस्थिता । मूलं तु पश्चिमे न्यस्योत्तरापादां तु वायवे ॥
पूर्वभाद्रपदा सौम्ये रेवती ईशगोचरे । कोटस्याभ्यन्तरे नाडी क्षुत्ताष्टकसमन्विता ॥
आर्द्रा हस्तस्तथाऽऽषाढाचतुष्कं चोत्तरात्रिकम् । (तन्मध्ये स्तम्भचतुष्कं तु दद्यात्कोटस्य कोट
एवं दुर्गस्य विन्यासं यंश्चे स्थानं दिशाधिपात् ।) आगन्तुको यदा योद्धा ऋक्षवान्स्यात्फलान्त्रि
कोटमध्ये ग्रहाः सौम्या यदा ऋक्षान्विताः पुनः । जयं मध्यस्थितानां तु भङ्गमागामिनो वि
प्रवेशमे प्रवेष्टव्यं निर्गममे च निर्गमे(च्छे)त् । शृगुः सौम्यस्तथा भौम ऋक्षान्तं सकलं यदा ।

+ “पश्यत्पश्यत्कृत्तिहकन्यास्तुल्य” इति पाठो युक्तः । - धनुर्विद्वान्तर्को नास्ति क. द. पुस्तकयोः ।

१ क. द. “दशोऽमी जे” । २ क. द. “रात्रिरयम्” । ३ क. द. “श्रीप्रागमो यमो” । ४ ख. ग. घ.
न. । ५ क. द. “वृष्टिः पक्ष” । ६ क. द. “पादतः” । ७ क. द. “तु” । मूलाद्याः । ८ क. ख. ग. द.
घ. । ९ क. द. “य मध्यर्धं चोत्तरात्रिक” । १० ख. ग. “वाशान्वये” । ११ ख. ग. “पाद” ।

(अर्थकाण्डमण्डलादिकथने)

तदा भद्रं विजानीयाज्यमामन्तुकस्य च । भवेत्तर्ह्यचतुष्के तु सङ्क्षयं चाऽऽरभेत्तदा ॥
तदा सिध्यति तद्गुणं न कुर्यात्तत्र विस्मयम् ॥

१३

(इत्यादिमहापुराणे आग्नेये ऋतवक्रवर्णेन गम्याष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—४११३

अर्धेनोत्तरेणदधिकशततमोऽध्यायः ।

अर्थकाण्डम् ।

ईश्वर उवाच—

(* अर्थपानं प्रवक्ष्यामि उत्कापातोऽयं भूधला । निर्घातो ग्रहणं वैशो दिशां दाहो भवेद्यदा
लक्षयेन्मासि मास्येवं ययेते स्युश्च चैत्रके । अलकारादि संसृष्टं यद्विधिमसिश्चतुर्गुणम् ॥ २
वैशाखे चाष्टमे मासि यद्गुणं सर्वसंग्रहम् । यद्येष्टे मासि तथाऽऽपादे यवगोधूमधान्यकैः ॥ ३
आवणे घृततैलाद्यैराग्निने यस्त्रधान्यकैः । कार्तिके घान्यकैः क्रीतेर्षसि स्यान्मार्गशीर्षके ॥ ४
पुष्ये(पौषे) कुन्तुप्रगन्धाथैर्लाभो घान्यैश्च माघके । गन्वाग्रेः फाल्गुने क्रीतेर्यकाण्डमुदाहृतम् ॥ ५
इत्यादिमहापुराणे आग्नेयेऽर्थकाण्डप्रतिपादनं नामोत्तरेणदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—४११८

अथ त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

मण्डलादिकथनम् ।

ईश्वर उवाच—

मण्डलानि प्रवक्ष्यामि चतुर्धा विजयाय हि । कृत्तिका च मघा पुष्यं पूर्वा चैव तु फल्गुनी ॥ १
विशाखा भरणी चैव पूर्वभाद्रपदा तथा । आश्लेषं मण्डलं भद्रे तस्य वक्ष्यामि लक्षणम् ॥ २
यद्यन चलते वायुर्वेष्टनं शशिमूर्त्ययोः । भूमिरुग्नोऽथ निर्घातो ग्रहणं चन्द्रसूर्ययोः ॥ ३
धूमज्वाला दिग्धा दाहः केतोश्चैव मदर्शनम् । रक्तदृष्टिश्चोपतपः पाषाणपतनं तथा ॥ ४
नेत्ररोगोऽतिसारश्च अग्निश्च प्रसक्तो भवेत् । स्वल्पजीरास्तथा ग्रावः स्वल्पपुष्पफला द्रुपाः ॥ ५
विनाशश्चैव क्षुब्धानां स्वल्पदृष्टिं निनिर्दिशेत् । चेतुर्विधाः प्रवीक्ष्यन्ते क्षुधाकां अतिबला नराः ॥ ६
सैन्धवा यामुनाश्चैव गुर्जरा भोजनाद्विनिष्काः । जालधरं च काशपीरं सप्तमं चोत्तरापयम् ॥ ७
देशार्थेने विनश्यन्ति तस्मिन्नुत्पातदर्शने । हस्तचिन्ता मघा स्वाती शुभो वाऽयं पुनर्वसुः ॥ ८
उत्तरा फल्गुनी चैव अभिनी च तथैव च । र्यदाऽयं भवते किञ्चिद्वायव्यं तं नि(तद्वि)निर्दिशेत्
भट्टभूताः भजाः सर्वा हाहाभूता निचेतसः । (ऊर्ध्वाह्रः कायकपं च(पयः) कलिद्रः कोशलस्तथा

* धनुर्ध्रान्तमघा मन्थो नास्ति यः पुस्तके । + इत्यर्थे नास्ति क. द. च पुस्तकेषु । * धनुर्ध्रान्तमघो मन्थो नास्ति क. द. पुस्तकेषु ।

अयोध्या च अवन्ती च नद्यन्ते(न्ति) कोङ्कणान्ध्रकाः । अश्लेषा चैव मूलं तु पूर्वाषाढा तथैव च
रेवती वारुण हृक्षं तथा भाद्रपदोचरा । यदाऽत्र चलते किञ्चिद्धारुणं तं वि(तद्दि)निर्दिशेत् ॥११
बहुक्षीरघृता गावो बहुपुष्पफला द्रुमाः । आरोग्यं तत्र जायेत बहुशस्या च मेदिनी ॥ १२
धान्यानि च समर्पाणि सुभिक्षं पार्थिवं भवेत् । परस्परं नरेन्द्राणां सङ्ग्रामो दारुणो भवेत् ॥१३
ज्येष्ठा च रोहिणी चैव अनुराधा च वैष्णवम् । यनिष्ठा चोत्तराषाढा अभिजित्सप्तमं तथा ॥१४
यदाऽत्र चलते किञ्चिन्माहेन्द्रं तं वि(तद्दि)निर्दिशेत् । प्रजाः समुदितास्तस्मिन्सर्वरोगविनिर्वा
संघि कुर्वन्ति राजानः सुभिक्षं पार्थिवं शुभम् । आसस्तु चिविधो ज्ञेयो मुक्तपुच्छकरो महान् ॥
चन्द्रो राहुस्तथाऽऽदित्य एकराशौ यदि स्थितः । मुक्तग्रोसस्तु विज्ञेयो जामिने पुच्छ उच्यते ।
भानोः पञ्चदशे ह्युक्ते यदा चरति चन्द्रमाः । तिथिच्छेदे तु संभाक्षे सोमग्रासं विनिर्दिशेत् ॥१५

श्रीमद्भैषज्यनिर्णयतन्त्रे नाम त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३० ॥

आदितः श्लोकानां सप्तषडङ्गाः—४१३७

अवेर्त्तनशरद्विषयतन्त्रोऽध्यायः ।

पातञ्जलि ।

ईश्वर उवाच—

प्रदक्षिणमकारादीन्स्वरान्पूर्वादितो लिखेत् । चैषाद्यं भ्रमणाचकं प्रतिपन्नपूर्णिमा तिथिः ॥
प्रयोदशी चतुर्दशी अष्टम्येका च सप्तमी । प्रतिपन्नयोदयन्तास्तिययो द्वादश स्मृताः ॥
चैत्रचक्रे तु संस्पर्शाजयलाभादिक विदुः । विषये तु शुभं ज्ञेयं समे चाशुभमीरितम् ॥
पुँदकाले समुत्पन्ने यस्य नाम ह्युदाहृतम् । मानारूढ तु यन्नाम आदित्यो गुरुरेव च ॥
जयस्तस्य सदाकालं सङ्ग्रामे चैव भीषणे । ईश्वरनाम(मा) यदा योधो म्रियते ह्यनिवारितः ।
प्रथमो दीर्घ आदिस्थो द्वितीयो मध्ये अन्तकः(?) । द्वौ मध्ये न प्रथमान्तौ जायेते(?)नात्र संशयः
पुनश्चान्ते यदा चाऽऽदी स्वराकृतं तु दृश्यते । इत्थस्य परणं विद्यादीर्घस्यैव जपो भवेत् ॥
नरवरुं प्रवक्ष्यामि धृक्पिण्डात्मकं यथा । प्रतिपामालिखेत्पूर्वं पञ्चादक्षाणि चिन्त्यसेत् ॥
शीर्षे त्रीणि मुले चैकं द्वे कक्षे नेत्रयोर्न्यसेत् । वेदसंख्यानि हस्ताभ्यां कर्णं क्रक्षद्वये पुनः ॥
हृदये भूतसंख्यानि पद्मरक्षाणि तु पादयोः । नाभिकक्षं स्फुटं कृत्वा चक्रमध्ये तु चिन्त्यसेत् ।
नेत्रे शिरोदक्षकणे याम्यदक्षे च पादयोः । हस्तीनावापदक्षे तु पुनर्गुह्ये तु पादयोः ॥
यस्मिन्मृतो स्थितः मूर्धः सारिर्भाषस्तु संहिकः । तस्मिन्स्थाने स्थिते विद्यादातमेव न संशयः
जैषचक्रं प्रवक्ष्यामि आदिहान्ताय च लिखेत् । रेखास्ययोदशाऽऽलिरूपं पट्टेसास्तिर्गालिखे

१ क इ 'वे सन्त' । २ क इ 'विष्णु(र)वत(र) वि' । ३ घ ङ द्विषिरो । ४ घ छ 'माम' ।
५ घ इ 'विन्द' । ६ घ छ 'मये वि' । ७ घ इ 'पञ्चाभि' । ८ क इ 'स्व तश' । ९ क इ 'माये' । १०
६ पुनश्चान्ते । ११ क इ 'ह्यवचात' । १२ क ङ ग इ प कय ज' । १३ क. य ङ जायते । १४ जपो
'म मूल' । १५ क इ इ । १६ क इ उपवर्त्त । १७ छ 'पट्टस्य' ।

(सेवाचकादि)

देवग्रहा पुनयः सूर्या ऋत्विगुद्रस्त्रिषिः क्रमात् । पूर्वनास्मृतिवेदसंजिना अकैडया ह्यथः ॥ १४
 गदित्याद्याः सप्तकृते नामान्ते बलिनो ग्रहाः । आदित्यसौरिभौमाख्या जये सौम्याथ संधये ॥
 खा द्वादश चोद्धृत्य पद्वयाम्यास्तथोत्तराः । मैनुशैव तु ऋक्षाणि नेये च रविमण्डलम् ॥ १५
 तेष्वथ रसा वेदा अग्निः सप्तदशाय वा । बसुरन्ध्याः समाख्याता अकैटपानथो न्यसेत् ॥ १७
 कैकमसरं न्यस्त्वा(स्य) गोषाण्येवं क्रमाकृत्यसेत् । नामाक्षरकृतं पिण्डं बसुभिर्भाजयेत्ततः ॥ १८
 आयसान्मण्डलोऽस्त्युग्रो मण्डलाद्रासभो वरः । रासमाहृपभः श्रेष्ठो हृपभात्कुञ्जरो वरः ॥ १९
 कुञ्जराच्च पुनः सिंहः सिंहार्चैर्ब सखैरैः । सरोशैव बली धूम्र पद्ममादि बलवत्तलम् ॥ २०

इत्यादिनाहपुण्य आग्नेये पञ्चचक्रविषयैर नामैकानि तदधिकृततन्मोऽन्वयः ॥ १३१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टाष्टाः—४१५७

अथ हात्रिषासुविचरततयोऽन्वयः ।

सेवाचकादि ।

ईश्वर उवाच—

सेवाचक्रं प्रवक्ष्यामि लाभालाभार्थसूचकम् । पिता माता तथा भ्राता वृषती च विशेषतः ॥ १
 तस्मिन्चक्रे तु विज्ञेयं यो यस्माच्छ्रुते फलम् । पद्धर्थाः स्थापयेद्रेखा भिक्षाश्चाष्टौ तु तिर्यगाः(गाः)
 होष्टकाः पञ्चत्रिंशच्च तेषु वर्णान्समालिखेत् । स्वराण्यञ्च समुद्धृत्य स्वर्णान्यथात्समालिखेत् ॥ २
 हकारादिहकारान्तान्नीनाङ्गान्निवर्जयेत् । सिद्धः साध्यः सुसिद्धश्च अरिर्भृत्यश्च नामतः ॥ ४
 +अरिर्भृत्यश्च द्वावेतौ वर्जयेत्सर्वकर्मसु । (अपरां मध्ये यदा नाम लक्ष्येषु मयत्नतः ॥ ५
 आत्मपक्षे स्थिताः सखाः सर्वे ते शुभदायकाः । द्वितीयः पोषकश्चैव तृतीयश्चार्थदायकः ॥ ६
 +आत्मनाशश्चतुर्थस्तु पञ्चमो मृत्युदायकः । स्थानमेवार्थलाभाय भिन्नभूत्वादिचान्पवाः ॥ ७
 सिद्धः साध्यः सुसिद्धश्च सर्वे ते फलदायकाः । अरिर्भृत्यश्च द्वावेतौ वर्जयेत्सर्वकर्मसु ॥ ८
 अकारान्तं यथा प्रोक्तम् इ व ऐं विदुस्तथा । पुनर्थैवांशकान्वक्ष्ये वर्णाष्टकमुत्तरकृतान् ॥ ९
 ईषा अकारवर्गे तु दैत्याः कवर्गमाश्रिताः । नागाश्चैव चवर्गाः(र्गै) स्युर्गन्धर्वाश्च दवर्गजाः ॥ १०
 तवर्गं ऋषयः प्रोक्ताः पर्वणो राज्ञसाः स्मृताः । पिशाचाश्च यवर्गे च खवर्गे मानुषाः स्मृताः ॥ ११
 देवेभ्यो बलिनो दैत्या दैत्येभ्यः पन्नगास्त्वया । पन्नगेभ्यश्च गन्धर्वा गन्धर्वाहृपयो वराः ॥ १२
 ऋषिभ्यो राज्ञसाः गूरा राज्ञसेभ्यः पिशाचकाः । पिशाचेभ्यो मानुषाः स्पृदुर्वलं वर्जयेद्वली ॥

* क. ख. ग. ड. च. पुस्तकेभ्यः गृह्यसवधमासिर्नास्ति । + इदमर्थं नास्ति क. ड. पुस्तकेभ्योः । अत्रान्यधिक-
 मितदनुपपदमस्तीत्येव पठिष्यमाणत्वात् । * धनुषिद्वान्तर्गो यन्मो नास्ति ख. पुस्तके । + एतद्विषयश्चोक्तो नास्ति क. ड.
 पुस्तकेभ्योः ।

१ क. ड. "स्तिथिः" । २ क. ड. "कृत्वाग्नयः । ना" । ३ ए. छ. "गृह्यते" । ४ क. ड. मध्यमं वधुर्मासि ।
 'ख. ग. मरुतथैव कृ' । ५ क. ड. "कल्याण" । ६ क. ख. ग. ड. "य तत्" । च. "य इदं" । ७ क. ख. ग. ड. च. "रः ।
 चरौ" । ८ क. ड. "तः । यस्मिन्" । ९ क. ड. "तेष्वप" । १० क. ख. ग. ड. च. "खीणि व" । ११ क. ड. ए ओ वि ।
 ख. ग. ए ऐ वि । १२ ख. ग. "दुत्तमाः । पु" । १३ क. ड. "धैरावता" ।

पुनर्मेवविभागं तु ताराचक्रं क्रमाच्छृणु । नामाचक्षरमृक्षं तु स्फुटं कृत्वा तु पूर्वतः ॥ १४
 क्रमेण तु संस्थितास्तारा नवत्रिका यथाक्रमात् । जन्मसंप्रद्विपत्तये नमश्चाचारका इमाः ॥ १५
 मत्सरा धनदा पट्टी नैषनामैत्रके परे । परमै(मि)त्राऽन्तिमा तारा जन्मतारो तु शोभना ॥ १६
 संपत्तारा महाश्रेष्ठा विषचारा तु निष्फला । क्षेमवारा सर्वकार्यं मत्सरा अर्धनाशिनी ॥ १७
 धनदा राज्यलाभादि(य) नैषना कार्यनाशिनी । मन्त्रवारा च विनाय परमित्रा हितावहा ॥ १८

ताराचक्रम् ।

अमार्गं वै स्वरसंज्ञा स्यान्नाममध्ये सिपेस्त्रिये । विंशत्या च हरेज्जामं यच्छेषं तत्फलं भवेत् ॥ १९
 उभयोर्नाममध्ये तु सप्तयेच धनं कृणुम् । द्वीनमात्रा कृणुं ज्ञेयं धनं मात्राधिकं पुनः ॥ २०
 धनेन मित्रता नृणामृणेनैव हृदास(सि)वा । सेवाचक्रमिदं मोक्षं लाभालाभादिदर्शकम् ॥ २१
 मेघमिथुनयोः प्रीतिर्मेघी मिथुनासिंहयोः । कुलासिंहौ महामैत्री एवं धनुर्यटे पुनः ॥ २२
 मित्रसेवां न कुर्वीत मिषौ(जे) मीनद्वयौ यतौ । वृषकर्कटयोर्मैत्री कुलीरघटयोस्तथा ॥ २३
 कन्यावृषिकपोरेव तथा मकरकीटयोः । मीनमकरयोर्मैत्री तृतीयैकादशे स्थिता ॥ २४
 तुलामेषौ महामैत्री विद्विष्टौ वृषवृधिकौ । मिथुनधनुषोः प्रीतिः (+कर्कटमकरयोस्तथा ॥ २५
 मृगकुम्भकयोः प्रीतिः) कन्यामीनौ तथैव च ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये तेषाचक्रादिकर्णव नाम द्वात्रिंशराधिकसप्ततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तषष्ठ्याः—४१८२

अथ त्रयस्त्रिंशदधिकसप्ततमोऽध्यायः ।

नानावर्णानि ।

ईश्वर उवाच—

गर्भजातस्य वक्ष्यामि क्षेत्राधिपस्वरूपकम् । नाविदीर्यः कुशः स्थूलः समान्नो गौरपौत्तिकः ॥ १
 रक्ताक्षो गुणवाञ्छुरो गृहे सूर्यस्य जायते । सौभाग्यो(सुभगो) मृदुसारध जातधन्द्गृहोदये ॥ २
 श्रवाताधिकोऽविलुब्धादिर्जातो भूमिभुवो गृहे । बुद्धिमान्सुभगो मानी जातः सौम्यगृहोदये ॥ ३
 मृदुत्क्रोथम सुभगो जातो गुरुगृहे नरः । त्यागी भोगी च सुभगो जातो भृगुगृहोदये ॥ ४
 बुद्धिमान्सुभगो मानी जातश्चाऽऽर्कगृहे नरः । सौम्यलये ॥ सौम्यः स्यात्कूरः स्यात्कूरलये ॥ ५
 दशाफलं गौरि वक्ष्ये नामराशौ तु संस्थितम् । मनाश्चधनधान्यानि राज्यधीर्निपुला भवेत् ॥ ६
 पुनर्धनागमश्चापि दद्याथां भास्करस्य तु । द्रव्यस्त्रीदा चन्द्रदशा भूमिलामः सुखं कुजे ॥ ७

* गुरुवाप्यावधमासिर्भवेन्त नास्ति च. पुस्तके । + धनुर्विद्वान्तर्बले धन्यो नास्ति क. द. पुस्तकयोः ।

* इत्यर्थः नास्ति क. द. पुस्तकयोः ।

१ क. ख. ग. घ. छ. 'नमित्र' । २ क. द. 'वः' । स्वर्णसुतः । ३ क. द. वलदा । ४ घ. छ. 'रा' त्वो
 ५ घ. ग. निपुण । ६ क. द. 'आ' नेष्ट । ७ ख. ग. वै मुर । ८ क. द. नभेत् । ९ क. द. मिनाशिता । १० घ.
 तु । दिव्यः ।

(नामावली)

प्रमिधन्यं धनं यौधे गजाभ्यादिधनं गुरौ । साद्यपानधनं शुक्ले शनौ व्याध्यादिसंयुतैः ॥ ८
 ध्यानसेवा दिवाध्यानं वाणिज्यं राहुदर्शने । वामनाडीप्रवाहे स्यान्नाम चेद्विपमाक्षरम् ॥ ९
 दा जयति सङ्ग्रामे शनिमौमस(मु)र्मेदिकाः । दक्षनाडीप्रवाहेऽर्के वाणिज्ये(व्यं) चैव निर्णैलम्
 उद्धामे जयपामोति सपनामा नरो ध्रुवम् । अप्यधारे अपं विद्यादूर्ध्वचारे रणे मृतिम् ॥ ११
 ॐ हूम्, ॐ ह्रम्, ॐ स्फेम्, अहं षोडश, ॐ चूर्णयं चूर्णय, ॐ सर्वशत्रुं मर्दय मर्दय, ॐ
 ह्रूम्, ॐ हरः फट् ॥ १२
 प्रसवारं न्यसेन्मन्त्रं ध्यात्वाऽऽत्मानं तु धैरवम् । चतुर्भुजं दशभुजं विंशद्भोजं विंशद्भोजात्मकं शुभम् ॥ १३
 ग्लखद्वाङ्गहस्तं तु खदगकट्टारिकोद्यतम् । भस्त्रणं(कं) परसैन्यानामात्मसैन्यपराङ्मुखम् ॥ १४
 संमुखं शत्रुसैन्यस्य शतमष्टोत्तरं जपेत् । जैपाङ्गमरुकाच्छब्दाच्छब्दं त्यक्त्वा पलायते ॥ १५
 परसैन्यं(न्ये) शृणु भङ्गं श्रवणेन पुनर्वदे । श्मशानाक्षरमादाय विष्टां चोलककाकयोः ॥ १६
 कपटे प्रतिमां लिल्लं साध्यस्यैवाक्षरं यथा । नामाथ नवधाऽऽलिख्य रिपोश्चैव यथाक्रमम् ॥ १७
 शृङ्गि वचने ललाटे च हृदये गुह्यापादयोः । पृष्ठे तु बाहुपथ्ये तु नाभौ चैव नवधा लिखेत् ॥ १८
 मोदयेषुद्धकाले तु वषारित्वा(समुच्चार्य) तु विद्यया । तार्क्ष्यचक्रं प्रवक्ष्यामि जयार्थं त्रिमुखाक्षरम्
 क्षिप ॐ स्वाहा तार्क्ष्यात्मा शत्रुरोगविषादिनुत् । दुष्टभूतग्रहार्हस्य व्याधितस्याऽऽतुरस्य च २०
 करोति यादृशं कर्म तादृशं सिध्यते स्रगात् । स्वावरं जङ्गमं चैव ह्वाश कृत्रिमं विषम् ॥ २१
 तत्सर्वं नाशमायाति साधकस्यावलोकनात् । पुनर्ध्यायेन्महातार्क्ष्यं द्विपक्षं यानुपाकृतिम् ॥ २२
 द्विभुजं ध्वजेषु च गैर्नकूर्मभरं प्रभुम् । असंख्योरगपादस्थमागच्छन्तं स्वमध्यतः ॥ २३
 प्रसन्तं चैव सादन्तं तुदन्तं चाऽऽह्वये रिपून् । चञ्च्वा ह्वाश द्रष्टव्याः केचिरपदैव चूर्णिताः ॥
 गृहपातैश्चूर्णिताश्च केचिन्मृष्टा दिशो दश । तार्क्ष्यध्यानान्वितो यथ वैलोयये क्षानपो भवेत् ॥ २५
 पिच्छिकां तु प्रवक्ष्यामि मन्त्रसाधननां क्रियाम् ॥ २६
 ॐ ह्रू पक्षिन्क्षिप, ॐ हूं सः, महावलपराक्रम सर्वसैन्यं भक्षय भक्षय, ॐ मर्दय मर्दय, ॐ चूर्णय
 चूर्णय, ॐ विद्रावय विद्रावय, ॐ हूं खः, ॐ भैरवो ह्यापयति स्वाहा ॥ २७
 अमुं(स्य) चन्द्रग्रहणे तु जपं कृत्वा तु पिच्छिकाम् । मन्त्रयेद्भामयेत्सैन्यं संमुखं गजसिंहयोः ॥ २८
 ध्यानाद्रयान्मर्दयेच्च सिंहाकरो मुर्गाविकान् । सुन्दारङ्गं प्रवक्ष्यामि भूरं मन्त्रेण बोधयेत् ॥ २९
 मातृणां चक्रं दशात्कालरात्र्या विरोधतः । श्मशानभस्मसंयुक्तं मालती चामरी तथा ॥
 कार्पासमूलमात्रं तु तेन दूरं तु बोधयेत् ॥ ३०
 ओम्, अहे हे महेन्द्रि, अहे महेन्द्रि मञ्जु हि । ॐ जहि मसानं हि स्वाहि सामिह किलि किलि,
 ॐ हूं फट् ॥ ३१
 अरेनोरां दूरशब्दाज्जप्तया मञ्जुविद्यया । अपराजिता च पचूरस्ताभ्यां तु तिलकेन हि ॥ ३२

१ ख. ग. 'ति । स्थानज्ञ यः' । २ घ. छ. 'तः । क्षानवेद्य विज्ञाप्य' । ३ क. घ. द. छ. 'क्षय । घ' ।
 ४ ख. ग. ॐ ह्रूम्, ॐ ह्रूम्, ॐ स्फे' । ५ क. छ. च. 'मृ. स्फे' । ६ क. द. च. 'अ कोटा वृ' । ७ क. द. च.
 'य वृ' । ८ क. द. ॐ ह्रू फट् । ख. ग. च ॐ ह्रू फट् । ९ क. ख. ग. द. च. 'ह्राह्यया श्रव' । १० क. द.
 'जप्या धनयत्नात्तद्वत्' । ११ क. द. 'दृष्टि' । १२ क. ख. द. च. 'बोधये' । १३ क. द. 'दिष्ट' । १४ क. द.
 'विप्रचक्र' । १५ क. द. 'वज्रधनं' । १६ ख. 'गोदिक' । १७ द. नूनं । ख. ग. ह्रू । १८ क. द. 'सस्य नृ' । १९ क. द.
 'अनन्ताज्ञानशब्दाज्जप्तया पक्षि' ।

(त्रिलोपयविजयविद्या)

ॐ किलि किलि विकिलि, इच्छाकिलि भूतदनि शङ्खिनि, उमे दण्डहस्ते रौद्रि मादेश्वरि, उत्ता-
 मुखि उधालामुखि शकुनकणे शुष्कनह्वेऽलम्बुपे हर हर सर्वदुष्टोन्मूलन स्नन, ॐ यन्मा निरीक्षो-
 देवि तांस्तान्मोहय, ॐ रुद्रस्य हृदये स्थिता रौद्रि सौम्येन भावेनाऽऽत्परक्षां ततः कुरु स्वाहा
 वाह्यतो मातुः संल्लिख्य सकलाकृतिवैष्टिताः । नागैपत्रे लिखेद्दिवा सर्वकार्यसाधनीम् ॥ ३४
 हस्ताद्यैर्धारिता पूर्वं ब्रह्मरुदेन्द्रविष्णुभिः । गुरुसङ्ग्रामकाले तु विद्यया रक्षिताः सुराः ॥ ३५
 रक्षया नारासिन्हा च भैरव्या शक्तिरूपया । सर्वैर्वैजलोक्यमोहिन्या गौर्या देवामुरे रणे ॥ ३६
 बीजसंपुटितं नाम कर्णिकायां दलेषु च । पूजाक्रमेण चाह्वानि रसावन्नं स्मृतं हुमे ॥ ३७
 मृत्युंजये नवक्षयामि नामसंस्कारमध्यगम् । ऋक्षभिर्वेष्टितं पथात्सकारेण निबोधितम् ॥ ३८
 जकारं बिन्दुसंयुक्तपौकारेण सगन्धितम् । षकारोदरमध्यस्थं वकारेण निबोधितम् ॥ ३९
 चन्द्रसंपुटमध्यस्थं सर्वदुष्टविषादकम् । अथ वा कर्णिकायां च लिखेन्नाम च कारणम् ॥ ४०
 पूर्वं दले तथोकारं स्वदक्षे चोचरे लिखेत् । आग्नेयादौ च इंकारदले पौडशके स्वरान् ॥ ४१
 चतुर्विंशदले कार्यान्पात्रं मन्त्रं च मृत्युनिज्ज । लिखेद्भैरवपत्रे तु रोचनाकुक्ष्येन च ॥ ४२
 कर्पूरचन्दनाभ्यां च श्वेतसूत्रेण वेष्टयेत् । सिम्पयकेन परिच्छाद्य कलशोपरि पूजयेत् ॥ ४३
 यज्ञस्य धारणाद्रोगाः शान्तिमिति रिपवो मृतिः । विद्यां तु भेलर्त्तौ वक्ष्ये विप्रयोगमृतेर्हरीं (रा) ॥
 आं(ॐ) वातले वितले विहालमुखि, इन्द्रपुत्रि, उज्जवो वायुदेवेन स्त्रीलि, आः, जी हाजा मी
 बाह, ईत्यादि दुःखनित्यकण्ठोच्चैर्मुदूर्तान्वया, अह मां यस्मिहमुपादि, ॐ भेलखि, ॐ स्वर्ती
 नवदुर्गासप्तशतान्मुल्लसत्तम्भो मुवत्सिपतात् ॥
 ॐ चण्डि, ॐ हूँ फह स्वाहा ॥
 सरीखा सप्तजम् हु सन्नयुदेऽपराजितः ॥

इत्यारिहपुराण आग्नेये मुद्रजयार्थे नानाफलवर्धनं नाम त्र्यक्षिष्यश्रितिकवततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४२३०

अथ चतुर्विंशदधिकवततमोऽध्यायः ।

त्रिलोपयविजयविद्या ।

ईश्वर उवाच—

त्रिलोपयविर्जपां वक्ष्ये सर्वपत्रविर्मादनीम् ॥

ॐ हूँ क्षूं ह्रूम्, ॐ नमो भगवति दंष्ट्रिणि भीमनक्त्रे महोद्यक्षे दिहिलि दिहिलि रक्तनेत्रे किं

+ इत्यर्थं क. द. पुस्तकयोर्नास्ति । * इत्यर्थं क. द. पुस्तकयोर्नास्ति ।

१ ग. द. 'मिनि मिनि इच्छाकिलि' । २ ख. द. 'धन्यस्तस्य शब्द', ॐ । ३ क. द. 'दयमत्रे लि' । ४
 प. 'मि. । गुना उद्धानराते तु रिपवाराधि' । ५ क. द. 'विहायोद्रेच्छया च' । ६ क. द. 'मि । काणवा पुष्टि न'
 ७ प. 'म । मन्त्र' । ८ क. द. 'हृदयि' । ९ क. द. 'उदये । ख. उदये । ग. उदये । १० ख. ग. च 'हृदय' । ११
 'नये मे' । १२ क. द. 'विषयकेन' । प. 'विष्टे' । १३ क. द. 'भेर्त्तौ' । १४ क. 'स्वे रिपुरो' । १५ प. 'रति'
 १६ 'ॐ । चतुर्विंशद' । १७ क. द. 'जय मे' । १८ क. द. 'मन्दम्' ।

(सङ्ग्रामविजयविद्या)

किलि महानिस्त्रने कुलु, ओं निमसि कट कट गोनसाभरणे चिलि चिलि शयमालाधारिणि
द्रावय, ॐ महारौद्रि सार्द्रचर्मकृताच्छदे विलुम्भ, ॐ नृत्यासिलवाधारिणि भृकुटीकृतापात्रे
विषमनेत्रकृतानने वसायेदोविलिप्तगात्रे कह कह, ॐ हस हस कुद् कुद्, ॐ नीलनीमूत-
वर्णेऽश्रमालाकृताभरणे विस्फुर, ॐ घण्टारवावकीर्णदेहे, ॐ सिंघिस्त्रेऽरुणवर्णे, ॐ हां हां
हूँ रौद्ररूपे हूँ हां ह्रीम्, ॐ हां हरुमोमार्कष, ॐ घ्न घ्न, ॐ हे हः रवाः, वज्रिणि
भिन्द, ॐ महाकाये छिन्द, ॐ करालिनि किटि किटि महाभूतघातः सर्वदुष्टनिवारिणि जये,
ॐ विजये, ॐ त्रैलोक्यविजये ॥ फट् स्वाहा ॥ २

नीलवर्णा मेतसंस्थां विशदस्थां यजेजये । न्यासं कृत्वा तु पञ्चाङ्गं रक्तपुष्पाणि होमयेत् ॥

सङ्ग्रामे सैन्यभङ्गः स्यात्त्रैलोक्यविजयापेक्षात् ॥ ३

ॐ बहुरूपाय स्तम्भय स्तम्भय, ॐ मोहय, ॐ सर्वशत्रून्द्रावय, ॐ ब्रह्माणमार्कषय विष्णु-
मार्कषय, ॐ महेश्वरमार्कषय, ओमिन्द्रं टालय, ॐ पर्वताशालय, ॐ सप्त सागराच्छोषय,
ॐ छिन्द छिन्द बहुरूपाय नमः ॥ ४

भुजंगं नाममूर्त्तिसंस्थं विद्यादरि ततः ॥ ५

इत्यादिमहापुराण आग्नेये मुद्गजयार्णवीयर्त्तमैक्यविजयविद्यापर्यन्तं नाम चतुर्दशैक्यं
छततमोऽध्यायः ॥ १३४ ॥

आदितः श्लोकानां समल्लङ्कारः—४२३५

अथ पञ्चविंशत्यध्यायसप्ततमोऽध्यायः ।

सङ्ग्रामविजयविद्या ।

ईश्वर उवाच—

सङ्ग्रामविजयां विद्यां पैदमालां वदाम्यहम् ॥

ॐ हां वामुण्डे श्मशानवासिनि सटवाङ्गकपालहस्ते महाभैतसपाकृदे महाविमानसमाकुले काल-
रात्रि महागणपरिहृते महामुखे बहुभुजे घण्टादमरुकिट्टिणि[हस्ते], अट्टाट्टहासे किलि किलि, ॐ हूँ
फट्, दंष्ट्राघोरान्धकारिणि नादशब्दधङ्गुले गजचर्मभाटतशरीरे मासद्विग्धे लेलिहानोग्रजिह्वे महा-
राक्षसि रौद्रदंष्ट्रकराले भीमाट्टाट्टहासे स्फुराद्विपुत्प्रभे चल चल, ॐ चकारनेत्रे चिलि चिलि, ॐ
लल्लज्जिडे, ॐ भी भृकुटीमुखि हुंकारभयघासनि कपालपालावेष्टितजटाभृकुटशशाङ्कधारिणि,
अट्टाट्टहासे किलि किलि, ॐ हूँ दंष्ट्राघोरान्धकारिणि सर्वविघ्नविनाशिनि, इदं कर्म साधय
साधय, ॐ शीघ्रं कुरु कुरु, ॐ फट्, ओपङ्कुञ्जेन शपय प्रवेजय, ॐ रह रह कम्पय कम्पय,
ॐ चालय, ॐ वधिरमासमघप्रिये हन हन, ॐ कुट्ट, ॐ छिन्द, ॐ मारय, ओमनुकामय,
ॐ वज्रशरीरं पातय, ॐ त्रैलोक्यगतं दुष्टमुष्टं वा गृहीतमगृहीतं वाऽऽवेक्षय, ॐ नृत्य, ॐ
वन्द, ॐ कोटराक्षूर्ध्वकेशयुक्कवदने कराङ्किणिं टह, ॐ एव एव, ॐ गृह्ण, ॐ मण्डलमध्ये

प्रवेश्य, ॐ कि विलम्बसि ब्रह्मसत्येन विष्णुसत्येन रुद्रसत्येनार्पितसत्येनाऽऽवेश्य, ॐ किलि
 किलि ॐ त्रिलि त्रिलि त्रिलि त्रिलि, ॐ विष्णुतूर्यधारिणि कृष्णभुजंगरोहितशरीरे सर्वग्रहाये-
 शनि शलम्बौघिनि धूमधूलघनासिके विकटमुसि कपिलजटे ब्राह्मि भञ्ज, ॐ उवालामुखि
 स्त्रेन, ॐ पातय, ॐ रक्ताक्षि घूर्णय भूमि पातय, ॐ शिरो गृह्य चक्षुर्मालय, ॐ हस्तपादौ
 गृह्य मुद्रां स्फोटय, ॐ फट्, ॐ विदारय, ॐ त्रिशूलेन च्छेदय, ॐ वज्रेण हन, ॐ दण्डेन
 ताडय ताडय, ॐ चक्रेण च्छेदय च्छेदय, ॐ शक्त्या भेदय दंष्ट्रायां कीलय, ॐ कौणिकया पाटय,
 ओमकुशेन गृह्य, ॐ शिरोक्षिज्वरमैकाहिकं व्याहिकं त्र्याहिकं चानुर्धिकं ढाकिनीस्कन्दग्रहा-
 न्मुञ्च पुञ्च, ॐ पञ्च, ओमुत्सादय, ॐ भूमि पातय, ॐ गृह्य, ॐ ब्रह्माण्येहि, ॐ माहेष्वयेहि,
 [ॐ] कौमायेहि, ॐ वैष्णव्येहि, ॐ वाराह्येहि, ओमैश्वर्येहि, ॐ चामुण्डे एहि ॐ रैवत्येहि, ओमा-
 काशेवत्प्रेहि, ॐ हिमवन्धारिण्येहि, ॐ रुद्रादिन्यसुरस्यंकर्याकाशगामिनि पारोऽन वन्ध वन्ध,
 अङ्कुशेन कट कट समयं तिष्ठ, ॐ मण्डलं प्रवेश्य, ॐ गृह्य मुखं वन्ध, ॐ चक्षुर्वन्ध हस्तपादौ
 च वन्ध वृष्टग्रहान्सर्वान्वन्ध, ॐ दिशो वन्ध, ॐ विदिशो वन्ध, अधस्ताद्वन्ध, ॐ सर्वं वन्ध,
 ॐ भस्मना पानीयेन वा मृत्तिकाया सर्पपैत्रां सर्वानावेश्य, ॐ पातय, ॐ चामुण्डे किलि
 किलि, ॐ विषे हूं फट् स्वाहा ॥

२

पदमाला जपाद्येषं सर्वकर्मसमाधिका । सर्वदा होमजप्यायैः पादाद्यैश्च रणे जयः ॥

३

अष्टाविंशभुजा ध्येया असिलेष्टकपदकरौ । गदादण्डयुतौ चान्यौ शरचापधरौ परौ ॥

४

मुष्टिमुद्गरयुतौ च शङ्खखड्गयुतौ परौ । ध्वजत्रयधरौ चान्यौ सचक्रपरम् परौ ॥

५

दमरुदर्पणाढ्यौ च शक्तिकुन्तधरौ परौ । हलेन मुसलेनाऽऽढ्यौ पाशशूलसंयुतौ ॥

६

दंष्ट्रापणवसंयुक्तावर्धयौ मुष्टिकान्धितौ । तर्जयन्तौ च महिषं घातनी होमतोऽरिजिह्वौ ॥

७

त्रिमध्वाक्तिलिहोमो न देया यस्य कस्यचित् ॥

८

इत्यादिनद्यापुराण आग्नेये बुद्धजन्मनामधे राहूनामविजयनिवाचनेन नाम पञ्चविंशदधिकसप्ततमोऽध्यायः ॥ १३५ ॥

आदितः श्लोकानां समस्तकाः—४२४२

अथ पञ्चविंशदधिकसप्ततमोऽध्यायः ।

नक्षत्रचक्रम् ।

ईश्वर उवाच—

अथ चक्रं प्रवक्ष्यामि यागादौ च फलप्रदम् । अभिन्यादौ लिखेच्चक्रं त्रिनादौपुत्रिभूषितम् ॥ १

अभिन्याद्रादिभिः पूर्वा ततश्चोत्तरफल्गुनी । ईश्या(स्त्री) ज्येष्ठा तथा मूल वारुण चाप्यनैकपादौ

* इत्यर्थे च पुस्तके नास्ति ।

१ क ख ग घ ॥ २ क ख ग घ वर्धनः । ३ क ख ग शिराज्यः । ४ क ह ॐ सूतकः ।
 ५ उ 'वन्धय' । ६ क ह च विष्टु । ७ क ह च चक्षुः । ८ क ह 'अवस्थितका' । ९ क ख
 'ता' । १० घ. 'द' । ११ क ॥ 'हर्मनं' । १२ क. ख. ग. ह हस्तज्ये । १३ क ख ग. ह
 'न वाऽप्य' ।

(महामारीविद्याकथनम्)

नाडीयं मधमा चान्या याम्यं मृगशिरस्तथा । पुष्यं भाग्यं तथा चित्रा मैत्रं चोऽऽप्यं च वासवम्
अहिर्बुध्नं तृतीयाऽथ कृत्तिका रोहिणी हृदिः । चित्रा स्वाती विशाखा चैव श्रवणा रेवती च भद्र
नाडीत्रितयसंजुष्टग्रहाज्ज्ञेयं शुभाशुभम् । चक्रं फणीश्वरं तच्च त्रिनाडीपरिमृषितम् ॥ ५
श्रवणभौमार्कैरार्हुस्थमशुभं स्याच्छुभं परम् । देशग्राभेयुता भ्रातृभार्याया ऐकशः शुभाः ॥ ६
अ भ क रो मृ आ पु पु आ म पू उ ह चि स्वा वि अ ज्ये मू पू उ अ ध श पू उ रे ॥ ७
अत्र सप्तविंशतिनक्षत्राणि ज्ञेयानि ॥ ८

इत्यादिमहापुराण आग्नेये भक्षत्रचक्रवर्णनं नाम षट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तष्टयः—४२५०

अथ सप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

महामारीविद्याकथनम् ।

ईश्वर उवाच—

महामारीं भवक्षयामि विद्यां शत्रुविमर्दिनीम् ॥

ॐ ह्रीं महामारि रक्ताक्षि कृष्णवर्णे यमस्याऽऽज्ञाक(का)रिणि सर्वभूतसंहारकारिणि, अमुक्तं
१
इत इत, ॐ दह दह, ॐ पच पच, ॐ छिन्द छिन्द, ॐ मारय मारय, ओमुत्सादपो-
त्सादय, ॐ सर्वसत्त्ववशंकरि सर्वकामिके हुं फट्स्वाहेति ॥ २
ॐ मारि हृदयाय नमः । ॐ महामारि शिरसे स्वाहा । ॐ कालराशि क्षित्तायै वीर्यद । ॐ
कृष्णवर्णे त्रः कयचाय हुम् । ॐ तारकाक्षि विद्युज्जिह्वे सर्वसत्त्वभयकरि रक्ष रक्ष सर्वकार्येषु
३
ह भिनेत्राय वषट् । ॐ महामारि सर्वभूतदमनि महाकालि, अस्त्राय हुं फट् ॥
४
एष न्यासो महादेवि कर्तव्यः साधकेन हुं । श्रवादिवस्त्रपादाय चतुरस्रं भिष्टकम् ॥
५
कृष्णवर्णा त्रिवक्त्रां च चतुर्बाहुं समालिखेत् । पटे विचित्रवर्णं धनुः शूलध कर्तृकाम् ॥
६
खट्वाङ्गं धारयन्ती च कृष्णार्धं पूर्वमाननम् । तस्य दृष्टिनिपातेन भक्षपेदप्रतो नरम् ॥
७
द्वितीययाम्यभागे तु रक्तजिह्वं भयानकम् । लोलिहानं करालं च द्यूतकटभयानकम् ॥
८
अस्य दृष्टिनिपातेन भक्षयमाणं हयादिकम् । तृतीयं च मुखं देव्याः श्वेतवर्णा राजादिभ्यः ॥
९
गन्धपुष्पादिमन्त्राज्यैः पश्चिमाभिमुखं र्यजेत् । मन्त्रसूत्रेतिरोगः शिरोरोगादि नश्यति ॥
११
वदयाः स्युर्यस्त्ररक्षाश्च(क्षांक्षि) नाश्रवायान्ति शत्रवः । समिधो निम्बवृक्षस्य ह्यनारक्तनिमिधिताः
मार्दयेत्क्रोधसंयुक्तो द्यौमादेव न संशयः । परसैन्यमुक्तो भूत्वा सप्ताहं जुहुयाद्यदि ॥ ११

* इदमर्थं य पुस्तके नास्ति । + इदमर्थं न पुस्तके नास्ति । * इदमर्थं य पुस्तके नास्ति ।

१ क ड 'नाम्य सवा' । २ क 'कुश' । ३ ग. 'मिन' । ४ क. ड न भयन रेवती तु च । ना ।
५ क ड 'समुद्रमर्दिने' । ६ क ड 'रजद्रिणा' । ७ क ड 'रिद्वि' । ८ क ड 'इत्या अशुभस्या शुभापह' ।
९ क ड 'ममुता' । १० क ड. 'एक्या' । ११ अ य श्लो । १२ ख न 'हविर्' । १३ क य ॐ । १४ क
ग ड तु । 'समोक्षि' । १५ ख. ग 'निरक्षा च' । १६ क ग. ड 'वक्षि' । १७ क ड 'शुभदन्त' । १८ ख य
'सजेत्' । १९ ड 'रत्नसिधे' ।

व्याधिभिर्गुह्यते सैन्यं भङ्गो भवति नैरिणः । समिधोऽष्टसहस्रं तु यस्य नास्ति तु होमयेत् ॥ १२
 अचिरान्निघ्नते सोऽपि ब्रह्मणा यदि रक्षितः । उन्मत्तसमिधो रक्षयिष्युक्तसहस्रतम् ॥ १३
 दिनत्रये ससैन्यश्च नाशमापाति वै रिपुः । समिकालवर्णैर्होमाब्रह्मोऽरेः स्थादिनत्रयात् ॥ १४
 स्वरक्तसमायुक्तहोमाहुचादयेद्विषुम् । +कारक्तसमायोगाद्धोमावुत्सादनं हरेः ॥ १५
 वधाय कुरुते सर्वे यत्किञ्चिन्मनसंभितम् । अथ सह्यापसमये मन्त्रारूढस्तु साधकः ॥ १६
 कुमारद्वयसंयुक्तो यश्च संनद्धविग्रहः । दूस्त्रहृदिवापाणि विधया हविमन्त्रयेत् ॥ १७
 महापायापेटं शृङ्खलच्छेत्तव्यं रणाजिरे । परसैन्यमुखो भूत्वा दर्शयेत् महापटम् ॥ १८
 कुमारीभोजयेत्तत्र यथास्तिर्ष्वर्द्धां च भ्राजयेत् । +साधकश्चित्तयेत्सैन्यं पशुपाणमिव निश्चलम् ॥ १९
 निवृत्ताहं विषमं च मुष्टमानं च भोजयेत् । एष स्तम्भो मया मांको न देयो यस्य कस्यचिद् ॥
 त्रैलोक्यविजया माया दुर्गं वै भैरवी तथा । कुञ्जिका भैरवी कुरो नारसिंह(?) पटादिना ॥ २१

इत्यादिमहापुराण आश्रये नरपादो विपातर्जनं नाम सप्तत्रिंशत्पञ्चतन्त्रमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४२७१

अथाष्टात्रिंशत्पञ्चतन्त्रमोऽध्यायः ।

पदकर्मणि ।

ईश्वर उवाच—

पदकर्मणि मन्त्रायामि सर्वमन्त्रेषु तच्छृणु । आदौ साध्यं लिखेत्पूर्वं चान्ते मन्त्रसमन्वितम् ॥ १
 पञ्चमः स तु विज्ञेयो महोद्घाटकरः परः । आदौ मन्त्रस्ततः साध्यो मध्ये साध्यः पुनर्मनुः ॥ २
 योगाख्यः संमदापोऽयं कुलोत्सादेषु योजयेत् । आदौ मन्त्रपदं दद्यान्मध्ये साध्यं निपोजयेत् ॥
 पुनश्चान्ते लिखेत्तत्र साध्यं मन्त्रपदं पुनः । रोधकः संमदायस्तु स्तम्भनादिषु योजयेत् ॥ ४
 *अथोऽर्थं पाम्यवावे तु मध्ये साध्यं तु योजयेत् । (+संपुटः स तु विज्ञेयो वश्याकर्षणेषु योजयेत्
 मन्त्राक्षरं यदा साध्यं प्रथितं चाक्षराक्षरम् । प्रथमः) संमदायः स्वादाकृष्टवशकारकः ॥ ५
 मन्त्राक्षरद्वयं लिख्य एतं साध्याक्षरं पुनः । विदर्भः स तु विज्ञेयो वश्याकर्षणेषु योजयेत् ॥ ७
 आकर्षणादि यत्कर्म वसन्ते चैव कारयेत् । तापज्वरे तथा वैश्ये स्वाहा चाऽऽकर्षणे शुभम् ॥ ८
 नमस्कारपदं चैव शान्तिपदौ प्रयोजयेत् । पौष्टिकेषु वषट्कारमाकर्षे वशकर्मणि ॥ ९
 विद्रोषोद्घाटने मूली पट्स्यात्सखीकृतोऽङ्गुले । लाभादौ मन्त्रदीप्तादौ वषट्कारस्तु सिद्धिदः ॥ १०
 यमोजसि यमराजोऽसि कालरूपोऽसि यमराट् । मया दर्शयिष्ये शुभमचिरेण निपातय ॥ ११
 निपातयामि यत्नेन निवृत्तो भव साधकः । संहृष्टमनसा श्लाघेत्किञ्चोऽरिप्रसूदनेः ॥ १२

+ ददनर्थं ए द पदवचनोन्वितं । + आस्मिन्श्लोके प्रोक्तं पदमर्थम् । + इदमर्थकं, द न पुस्तकेषु नास्ति ।

* इदमर्थं ग, च, पुस्तकयोर्नास्ति । + अनुविधान्त्यतन्त्रमध्ये ग पुस्तके नास्ति ।

१ क द 'सिद्धिं पूजये' । २ क द, 'पदं' । ३ क द, 'निवृत्तं च' । ४ क, 'श्रीपदम्' । ५ क द, 'कुम्भिका' । ६ य, ग द 'न' । ७ क द, 'शिरसा' । ८ क द, 'चो रक्षणे' । ९ क द, 'व' । १० क द, 'व' । ११ क द, 'शे रिपुसूदनम्' । आश्रयार्थमर्थं 'य' । १२ क द, 'च' । अर्थे स्वर्गमर्थं 'य' ।

[अ० १२९-१४० श्लो० १-१३१] अग्निपुराणम् ।

(संवत्सरफलवर्षादियोगः)

पद्मे मुक्ते यमं प्रार्च्य होमादेतत्प्रसिध्यति । आत्मानं धैर्यं ध्यात्वा ततो मध्ये कुलेश्वरीम् ॥ ११
रात्रौ वार्ता विजानाति आत्मनश्च परस्य च । दुर्गे दुर्गरक्षणीति दुर्गा प्रार्च्यारिहा भवेत् ॥
जप्त्वा हस्तमलवरयुं धैर्यं घातयेदरिम् ॥

१४

इत्यादिमहापुराण आग्नेये पदार्थकर्मन नामाष्टाधिश्रद्धधिकृततमोऽध्यायः ॥ १३८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४२८६

अथ कोनचत्वारिंशदधिकतमोऽध्यायः ।

पष्ठिः संवत्सराः ।

ईश्वर उवाच—

पद्मदानां प्रवक्ष्यामि शुभाशुभमतः शृणु । प्रभवे यज्ञकर्माणि विभवे मुक्तिनो जनाः ॥ १
शुक्ले च सर्वसस्यानि प्रमोदेन प्रमोदिताः । प्रजापतौ मृदादिः स्यादक्षिरा भोगवर्धनः ॥ २
श्रीमुखे वर्धते लोको भावे भावः प्रवर्धते । युना च पुत्रे शक्रो धाता सर्वापधीकरः ॥ ३
ईश्वरे क्षेममारोग्यं बहुधान्यः सुभिक्षदः । प्रमाथी मध्यवर्षस्तु विक्रमे सस्यसंपदः ॥ ४
वृषो वृष्याति सर्वाश्च चित्रभानुश्च चित्रताम् । सुभानुः(नौ) क्षेममारोग्यं कारणे जलदाः शुभाः ॥ ५
पार्थिवे सस्यसंपत्तिरतिदृष्टिस्तथा व्यपे । सर्वजित्पुत्रता वृष्टिः सर्वधारी सुभिक्षदः ॥ ६
विरोधी जलदानहन्ति विकृतिश्च भयंकरः । खरे भवेत्पुमान्वीरो नन्दने नन्दते(ति) प्रजा ॥ ७
विजयः शत्रुहन्ता च शत्रु(जयो) रोगादि मर्दयेत् । उवरातो मन्मथे लोको बुष्करे बुष्कराः प्रजाः(?)
दुर्मुखे दुर्मुखो लोको ह्यमलम्बेन संपदः । संवत्सरो महादेवि विलम्बस्तु सुभिक्षदः ॥ ९
कारी शत्रुकोपाय विजये(शार्ङ्गरी) सर्वदा क्वचित् । ध्रुवे ध्रुवन्ति योगानि शोभने शुभकृत्-
शुभकृच्छोभने प्र)जा ॥ १०
प्राससे निमुरो लोको विविधं धान्यमानने(ले)। सुवृष्टिः पिङ्गले कापि काले सुक्तो(लघुक्ते) धनक्षयः
सुद्धार्थे सिध्यते(ति) सर्वे रौद्रे रौद्रं प्रवर्तते । दुर्पतो मध्यमा वृष्टिर्दुर्नुभिः क्षेमधान्यकृत् ॥ १२
वृन्ते(ति) वधिरोद्गारी रक्ताक्षः(क्षे) क्रोधनो(ने) जयः । क्षये क्षीणयनो लोकः पष्ठिसंवत्सराणि तु
इत्यादिमहापुराण आग्नेये पुद्गलवर्णने वक्षिष्यन्तस्वरवर्णन नामकोनचत्वारिंशदधिकतमोऽध्यायः ॥ १३९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४२९८

अथ चत्वारिंशदधिकतमोऽध्यायः ।

वश्यादियोगाः ।

ईश्वर उवाच—

वश्यादियोगान्वक्ष्यामि लिखेद्यष्टपदे त्विमान् । भुङ्क्तराजः सहदेवी गयूरस्य शिखा तथा ॥ १

श्लोकाष्टपदेति । श्लोकाष्टपदेति ।

१ घ. 'ते' । पूरणे पूरते यं । २ क. ख. द. 'वर्षं तु वि' । ३ क. ग. विषयः । ४ क. घ. द. 'खरे ग' ।

पुत्रं जीवहेतुं जाली ह्यधःपुष्पा रुदन्तिका । कुमारी रुद्रनटा स्याद्विष्णुमान्ता शि(सि)तोऽर्कः ॥
 लज्जालुका मोहलता कृष्णधत्तूरसंज्ञिता । गोरक्षः कर्कटी चैव मेघवृद्धी प्लुही तथा ॥ ३
 ऋत्विजो बहवो नामाः एतौ मुनिमन् शिरः । वसवो दिव्यता वेदा ग्रहगुरविचन्द्रमाः ॥ ४
 त्रिथयश्च क्रमाद्भागा ओषधीनां प्रदक्षिणम् । भयमेव चतुष्केण धूपधोद्वर्तनं परम् ॥ ५
 दृतीयेनाञ्जनं कुर्यात्स्नानं कुर्वाचतुष्कतः । भृङ्गराजानुलोभाच्च चतुर्धा लेपनं स्मृतम् ॥ ६
 मुनयो दाक्षिणे पार्श्वे युगाद्याधोत्तराः स्मृताः । भुजगाः पादसंस्थाश्च ईश्वरा मूर्ति संस्थिताः ७
 मध्येन सार्कशशिभिर्धूपः स्यात्सर्वकार्यके । एतौर्विलिप्तदेहस्तु त्रिदशैरपि पूज्यते ॥ ८
 +धूपस्तु षोडशांशस्तु गृहापुद्गले स्मृतः । युगाद्याधोत्तरा मोक्षा वाणाद्याः स्नानकर्मणि ॥ ९
 चद्राद्या भक्षणे मोक्षाः पक्षाद्याः पानके स्मृताः । ऋत्विग्वेदतुनयनैस्तिलकं लोकमोहनम् ॥ १०
 सूर्यत्रिदशपक्षैश्च शैलैः स्त्री लेपतो वशा । चन्द्रेन्द्रफणिरुद्रैश्च योनिलेपादशाः स्त्रियः ॥ ११
 तिथिदिग्गुणपानैश्च गुटिका तु वरांकरी । भक्ष्ये षोडशे तथा पाने दातव्या गुटिका षष्ठे ॥ १२
 ऋत्विग्वराशिशैलैश्च शस्त्रस्त्रभे सुखे धृत्वा । शैलेन्द्रवेदरन्ध्रैश्च अद्रलेपाज्जले वसेत् ॥ १३
 वाणाक्षिमशुकैश्च गुटिका क्षुभृपादेनुम् । त्रिषोडशदिशावाणैर्लेपास्त्री दुर्भगा शुभा ॥ १४
 त्रिदशाक्षिदिशानेत्रैर्लेपास्त्रीहेच पक्षगैः । त्रिदशाक्षेष्टभुजगैर्लेपास्त्री सूपते सुखम् ॥ १५
 (* सप्तदिग्गुनिरन्ध्रैश्च मृतजिह्वस्त्रलेपनः । त्रिदशाक्ष्यम्भिमुनिभिर्भजलेपाद्रतौ सुतः ॥) १६
 प्रहोभिषत्सर्पत्रिदशैर्गुटिका स्याद्दशंकरी । ऋत्विग्वपदस्वितौ लप(तौ)ऽप्याः प्रभावः प्रतिपादितः

ह्यादिमहापुराण आग्नेये वराशिवोन्मेषनं नाम वराशिरिषदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—८३१५

अथैकवत्पारिषदधिकशततमोऽध्यायः ।

पदविशेषादपठनम् ।

ईश्वर उवाच—

पदविशेषादपठनस्थानामोषधीनां वदे फलम् । अमरीकर्णं नृणां ब्रह्मरुद्रेन्द्रसेवितम् ॥ १
 हरीतक्यपक्ष(क्ष)धात्रयश्च मरीचं पिप्पली शिफा । वक्षिः शुष्की पिप्पली च गुहूची वचनिम्बकाः ॥
 वाराकः घृतप्ली च सैन्धवं सिन्धुवारकम् । कण्टकारी गो(गो)क्षुर्का बिल्वं पौनर्नवं वला ॥ ३
 एरण्डमुष्णीरुचको भृङ्गः सारोऽथ पर्पटः । धन्वाको जरिकयैव शतपुष्पी जै(य)राणि(नि)काः ४
 चिटवः सादिरयैव कृतमालो हरित्रया । वचा सिद्धार्थ एतानि पक्षत्रैस्तत्पदगानि हि ॥ ५
 क्रमादेकादिसंज्ञानि द्रौपद्यानि महान्ति हि । +सर्वरोगहराणि स्युरमरीकरणानि च ॥ ६

+ इहमर्थं च पुस्तके नास्ति । * धनुषिद्वान्तगतैर्लोक क द पुस्तकानांस्ति । + इहमर्थं क द पुस्तकानांस्ति ।

१ ग 'हृदा जा' । २ ग प द 'ष्णुपुत्र' । ३ क द. 'नृणां' । ४ ख ग. 'शापास्तु' । ५ क ख ग. 'प्रा रणाया स्थान' । ६ क द पारके । ७ क द ख पुत्रम् । ८ क द 'शशिदक्षनेत्रेस्त्रियाः पानावप' । ९ ग. 'ध' पुदजिह्वस्त्रलेपन । 'वि' । १० ख ग. 'हविस्त्रयैश्च' । ११ क. द. वशा । १२ क ख द बी चन्पनि । १३ क. द. 'वा त्रिदशा नर्वर्क' । १४ क द समानिच ।

(मन्त्रौपधादि)

बलीपलितभेत्तुणि सर्वकोष्ठगतानि तु । एषां चूर्णं च वटिका रसेन परिभाविता ॥	७
अवलेहः कषायो वा मोदको गुडस्रण्डकः । मधुतो घृततो वाऽपि घृतं तैलमथापि वा ॥	८
सर्वात्मनोपयुक्तं हि मृतसंजीवनं भवेत् । कर्षार्थं कर्षभेकं वा पलार्थं पलमेककम् ॥	९
यथेष्टोचारनिरतो जीवेद्वर्षशतत्रयम् । मृतसंजीवनीकल्पे योगो नास्मात्परोऽस्ति हि ॥	१०
प्रथमांश्चकाद्योगात्सर्वरोगैः प्रमुच्यते । द्वितीयाच्च तृतीयाच्च चतुर्थान्मुच्यते रुजः ॥	११
एवं पट्काच्च प्रथमाद्वितीयाच्च तृतीयतः । चतुर्थात्पञ्चमात्पष्ठात्तथा नवचतुष्कतः ॥	१२
एकद्वित्रिचतुष्पञ्चपट्सप्ताष्टमतोऽनिलात् । अग्निभास्करपद्मविंशसप्तविंशैश्च पित्ततः ॥	१३
वाणर्तुर्लवमुभिस्तिथिभिर्मुच्यते कफात् । वेदाग्निभिर्वाणगुणैः पद्मगुणैः स्याद्दशे धृते ॥	१४
ग्रहादिग्रहणान्तैश्च सर्वैश्च विमुच्यते । एकद्वित्रिरेतैः शैलैर्वमुग्रहशिवैः कफात् ॥	१५
द्वात्रिंशच्चित्सूर्यैश्च नात्र कार्या विचारणा । पद्मविंशैरपद्मज्ञानं न देयं यस्य कस्यचित् ॥	१६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये पद्मविंशैरपद्मज्ञानादयान् नामैकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४३११

अथ त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

मन्त्रौपधादि ।

ईश्वर उवाच—

मन्त्रौपधानि चक्राणि बह्व्ये सर्वप्रदानि च । चौरनाम्नो वर्णगुणो विज्ञो मात्राश्चतुर्गुणाः ॥	१
+नाम्ना हृते भवेच्छेषधीरोऽथ जातकं वदे । प्रश्ने ये विपया वर्णास्ते गर्भे पुत्रजन्मदाः ॥	२
नामवर्णः समैः काणो वामेऽक्षिण विपमैः पुनः । दक्षिणाक्षि भवेत्काणं स्त्रीपुंनमासुरस्य च ॥	३
मात्रावर्णाश्चतुर्निघ्ना वर्णपिण्डे गुणे कृते । समे स्त्री विपमे ना स्याद्विशेषे च मृतिः क्षिपाः ॥	४
प्रथमं रूपमून्त्येऽथ प्रथमं त्रियते पुमान् । अथार्धं सूक्ष्मासुरैर्युत द्रव्यैर्मणिऽस्थिले मतम् ॥	५
शनिचक्रं प्रवक्ष्यामि तस्य दृष्टिं परित्यजेत् । राशिस्थः सप्तमे दृष्टिश्चतुर्दशगतेऽधिका ॥	६
एक्यष्टद्वादशमः पाददृष्टिर्धेयं तथजेत् । दिनाधिपः प्रहरर्भाविशेषा यामार्धमागिनः ॥	७
शनिभागं त्यजेद्युद्धे दिनराहुं वदामि ते । स्वौ पूर्वैऽनिले मन्दे गुरौ शाम्येऽनले धृगौ ॥	८
अथौ कृते भवेत्सौम्ये स्थिते राहुर्बुधे 'संदौ' । पूणिराहुस्तु प्रहरर्पेशो वदौ च राक्षसे ॥	९
वैष्यौ संवेष्टयित्वा च शत्रुं हन्तीशसंमुखम् । विधिराहुं प्रवक्ष्यामि पूर्णिमाऽऽप्रेयगोचरे ॥	१०

+ इदमर्थं क. ट. पुस्तकयोर्नास्ति । * इदमर्थं क. ट. पुस्तकयोर्नास्ति ।

१ क. सगुतो । २ क. 'तोनाम्नो' । ३ क. ट. 'जोगु' । ४ क. ट. 'हा चाक्षि' । ५ क. ट. 'नी धोन्वो यो' । ६ ख. 'मा न च का' । ७ क. ट. 'शेवमुजिस्ति' । ८ क. ट. 'य कुष्ठ रे' । ग. 'य कुष्ठ रे' । ९ क. ट. 'रि' । ग. 'रुतंभुपदशोः क' । १० ग. 'पुत्रजन्मदा' । ११ क. ट. 'युगादिपामा' । १२ ख. कृते । १३ क. य. 'वि-
लोभः स्त्री' । १४ क. ख. ट. 'तुविमामर्णपिण्डेभ्योर्हृते' । १५ क. ख. ट. 'जो(पि)य मृ' । १६ क. ख. ट. 'क्षिपाम्' ।
१७ क. च. ट. 'य त लज्जे' । १८ क. ट. 'यार्थेयवा' । १९ ख. ग. कुष्ठे । क. ट. 'भजे' । २० क. ट. 'क्षिपे' ।
२१ ख. ग. 'दा' । चादि ख' । २२ ख. ग. 'वायो त नेष्टयित्वाइ यनु हस्ती क' । २३ क. 'विभर्ग प्र' ।

अपावास्या वायवे च राहुः संपुलकप्रहो । काया जान्ताः संमुखे स्फुटाय दान्ताश्च दक्षिणे ॥
 शुक्ले त्यजेत्कुजगुणान्धवा घान्ताश्च पूर्वतः । याया दान्ता उचरे स्फुटिपिष्टिष्टि विवर्जयेत् १२
 पूर्वाश्च दक्षिणास्तिस्रो रेखा वै मूलभेदके । सूर्यराश्यादि संलिख्य दृष्टौ हानिर्जयोऽन्यथा ॥१३
 विष्टिराहुं प्रवक्ष्यामि अष्टौ रेखास्तु पातयेत् । शिवाद्यसं यथाद्वायुं नापोरिन्द्रं ततोऽम्बुषम् ॥१४
 नैऋताश्च नयेचन्द्रं चन्द्रादग्निं ततो जले । जलादीशे चरेद्राहुर्विष्टा सह महाबलः ॥ १५
 ऐशान्यां च तृतीयादौ सप्तम्यादौ च याम्यके । एवं कृष्णे सिधे पक्षे वायौ राहुश्च हन्तरीन् ॥
 इन्द्रादीन्भैरवादींश्च ब्रह्माण्यादीन्ब्रह्मादिकान् । अष्टाष्टकं च पूर्वादौ याम्यादौ वातयोगिनीम् १७
 यां दिशं बहते वायुस्तत्रस्थो घातयेदरीन् । इदीकरणमाख्यास्ये कण्ठे वाहादिधारिता ॥ १८
 पुण्योद्धता काण्डलैर्द्वयं वातयेत्तत्रपुङ्गवा । तथाऽधराजितापाठाद्वाभ्यां स्रग्गं निवारयेत् ॥१९
 ॐ नमो भगवति वज्रशृङ्खले हन हन, ॐ भक्ष भक्ष, ॐ खाद, ओम्, भैरे रक्तं पिव कपालेन
 रक्ताक्षि रक्तपटे भस्माङ्घ्रि, भस्मलिप्तशरीरे वज्रायुधे वज्राकारनिधिते पूर्वा दिशं वन्ध वन्ध,
 दक्षिणां दिशं वन्ध वन्ध, ओमुत्तरां दिशं वन्ध वन्ध पश्चिमां दिशं वन्ध वन्ध (+नागान्ध वन्ध
 नागपत्नीर्वन्ध वन्ध, ओमसुरान्ध वन्ध, ॐ) यक्षराससविज्ञाचान्ध वन्ध, ॐ मेतभूतान्ध-
 र्वादयो ये केचिदुपद्रवास्तेभ्यो रक्ष रक्ष, ओम्पूर्वा रक्ष रक्ष, अपो रक्ष रक्ष, ॐ क्षुरिकं वन्ध
 वन्ध, ॐ ज्वल महाबले घटि घटि, ॐ घोटि घोटि सठावलिबजाशिवजपाकारे हुं फट्, ह्रीं
 हूं श्रीं फट्, ह्रीं हः, फूं फे फः सर्वग्रेभ्यः सर्वन्पाभिभ्यः सर्वबुष्टोपद्रवेभ्यो दीमष्टेभ्यो
 रक्ष रक्ष ॥

२०

ग्रह्यरादिभूतेषु सर्वकर्षणेषु योजयेत् ॥

२१

इत्यादिमहापुराण आग्नेये मन्त्रीपथाविवर्णन नाम द्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४३ ॥

आदितः श्लोकानां समग्रगङ्गाः—४३५२

अथ विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

कुठिगकापूमा ।

ईश्वर उवाच—

कुठिगकाक्रमपूमां च वक्ष्ये सर्वार्थसाधनीम् । यथाऽमुरा जिता देवैः शस्त्रादीर्नान्यसंपुष्टैः ॥ १
 मायावीर्यं च गुह्याङ्गे पदक्रमत्वं करे न्यसेत् । काली कालीति हृदयं वृष्ट्यान्धालिका शिरः ॥ २
 ह्रीं स्फं ह स ख क छ ड ओंकारो भैरवः शिखा । मेलसीकण्वं दूतीनेत्राख्या रक्तचण्डिकारे
 ततो गुणकुञ्जिकायां मण्डले स्थानके यजेत् । अथौ कूर्पशिरौ रुद्रे नैऋत्येऽथ शिखाऽनिले ॥ ४

• इदमर्थं क. द. पुस्तकमनोदित । + वमुद्रितान्वर्गितपाठ क. द. च पुस्तकेषु नास्ति ।

१ य. 'ह्रीं रवापायायाः पक्षे स्फुः क्षोपाया' । २ क. द. पश्चिमे । ३ य. य. 'जेतूवज' । ४ क. य.
 द. दक्षिराहुं । ५ क. द. 'विवाह' । ६ क. द. शङ्खे । ७ क. द. वृष्णवलेन्याप्ये क' । ८ क. द. 'मूलमी' ।
 ९ य. 'नृ' । १० क. द. कण्ठमाहादिकारिणा । ११ क. द. 'अधारावेष्टरपुष्टि' ।
 १२ । १३ य. य. 'नदे' । १४ क. य. 'राष्ट्र' । १५ य. य. 'वि वृष्ट्याहुं' । १६ क. द. 'श्रीं कला डि' ।

मन्त्राः पञ्च प्रणवाद्याः पादुकां पूजयामि च । गन्धे नाम चतुर्ध्वन्तं दिनवात्मकबीजकाः ॥ ५
 नमोन्ता वांऽय पञ्चा तु सर्वे ज्ञेया वदामि तान् । कौलीशनाथः सुकला जन्मतः कुम्भिका ततः
 श्रीकण्ठनाथः कौलेशो गगनानन्दनाथकः । चटुला देवी मैत्रीशी कराली तूर्णनाथकः ॥ ७
 अंतलदेवी श्रीचन्द्रा देवीत्यन्तास्ततस्त्विमे । भगोत्पुगणदेवमोहनीं पादुकां यजेत् ॥ ८
 अतीतधुवनानन्दरत्नाढ्या पादुकां यजेत् । ब्रह्मज्ञानाऽय कमला परमा विद्यया सह ॥ ९
 विद्या देवी गुरुशुद्धिस्त्रिशुद्धिं प्रवदामि ते । गगनश्चटुली चाऽऽत्मा पद्मानन्दो माणिः कला ॥ १०
 कर्मलो माणिक्यरूपो गगनः कुमुदस्तवः । श्रीपद्मो भैरवानन्दो देवः कमल इत्यतः ॥ ११
 शिवो भवोऽथ कृष्णश्च नव सिद्धाश्च षोडश । चन्द्रपूरोऽथ गुल्मश्च शुभः कामोऽतिमुक्तकः ॥
 कैणो वीरः प्रयोगोऽथ कुञ्जलो देवभोगकः । विश्वदेवः सद्गोदेवो रुद्रो धाताऽसिंख च ॥ १३
 सुद्रास्कोटो बंशपूरो भोजः षोडश सिद्धकाः । सर्वेयान्यस्तु देहस्तु षोडान्यासेन यन्त्रितः ॥ १४
 मक्षिण्य मण्डले पुष्पं मण्डलान्यथ पूजयेत् । अनन्त च महान्तं च सर्वदा शिवपावुकाम् ॥ १५
 महाव्याप्तिं च शून्यं च पञ्चतत्त्वात्ममण्डलम् । श्रीकण्ठनाथपादुकां शंकरानन्तैकौ यजेत् ॥ १६
 सदाशिवः पिङ्गलश्च भृगवानन्दश्च नाथकः । लाङ्गूलानन्दसंवर्तो मण्डलस्थानके यजेत् ॥ १७
 नैर्ऋत्ये श्रीमहाकालः पिनाकी च महेन्द्रकः । सद्गो भुजंगो वाणश्च अयासिः शब्दको वज्रः ॥
 आङ्गारूपो नन्दरूपो षष्ठी इत्या ऋमं यजेत् ॥ १९
 ह्रीं खं लू हूं सौं यदुकाय, अरु, अरु, अर्घं पुष्पं धूपं दीपं गन्धं बलि पूजां गृह्ण गृह्ण नमस्तु-
 भ्यम् । ॐ हा ह्रीं ह्रूं ह्रं क्षेत्रपालायातरावतर महाकपिलजटाभार भास्वर त्रिनेत्र
 ज्वालामुख, एतद्दि नन्वपुष्पबलिपूजा गृह्ण गृह्ण स्वः स्वः, ॐ कः, ॐ लः, ॐ महादामरा-
 धिपतये स्वाहा ॥ २०
 बलिशेषेऽथ यजेद्भ्रौं ह्रूं रं थीं वै त्रिकूटकम् । वामे च दक्षिणे ह्यग्रे गाम्मे निशानाथपादुकाः
 (* दक्षे तमोरिनाथस्ये ह्यग्रे कालानलस्य च । उदयियाण जालधर पूर्णं वै कामरूपकम् ॥ २२
 गगनानन्ददेव चै र्गर्गानन्द सर्वगकम् । परमानन्ददेवं च सत्त्वानन्दस्य पादुकाम् ॥ २३)
 नागानन्द च वर्णाव्ययकं ते रत्नपद्मम् । सौम्ये शिवे यजेत्पदं सुरनाथस्य पादुकाम् ॥ २४
 श्रीनरत्तमयगौटीश विद्याकोटीश्वर यजेत् । वोटीशं विन्दुकाटीश सिद्धकोटीश्वर तथा ॥ २५
 सिद्धचतुष्कमाग्नेयाममरीश्वर यजेत् । चञ्चलनाथ सुरद्वेज इत्येवं चन्द्रनाथकम् ॥ २६

* पुनर्निर्वाणतमो मन्त्रश्च पुनर्देवास्ति । * इत्यर्थे च ग द पुनरुक्तं नास्ति । * इत्यर्थे क ल पुनराशेषोऽस्ति ।

१ क द 'वदाववाता ह' । २ क द 'दुष्टावत' । ३ ख अनुगदिकीरदे दे' । ४ ल ग 'मे ।
 लोभापुष्ट' । ५ क द 'गार्ध मुखादवमहा पा' । ६ क द 'मुष्टि विद्धि' । ७ क द 'को माणिः पञ्च
 मन्त्रं पुनः' । ८ क द 'मन्त्रनाथ' । ९ क ख ग द 'मऽय मु' । १० व ख ग द वज्र । ११ क द
 नागनाथ । १२ ख ग 'हृत्वा वा द' । १३ क द 'मजालानु' । १४ क द महात्माऽथ सर्वथा शिवापादुका ।
 म' । १५ क ख ग द 'पद्म य' । १६ क ख ग द च 'पद्म' । १७ क द 'ध भारीण' शब्दश्च ह्य ।
 अ' । १८ ख ग ॐ ह्रूं ह्रीं ह्रं ह्रं ह्रं । १९ क द 'एव भगव' । २० क द च मन्त्रिः-रय पादुकाम् ।
 २१ ग 'लप' ।

(मालिनीमन्त्रा)

यजेद्गन्धादिभिश्चैतान्वाग्नये विमलपञ्चकम् । यजेद्गन्धादिविमलं सर्वज्ञविमलं ततः ॥ २७
 यजेद्योगीशविमलं सिद्धारूपं समपात्यकम् । नैर्ऋत्यं चतुरो देवान्यजेत्कन्दर्पनाथकम् ॥ २८
 पूर्वाः शक्तीश्च सर्वाश्च कुम्भिकापादुकां यजेत् । नवात्मकेन मन्त्रेण पञ्चमणवकेन वा ॥ २९
 सर्वैसाक्षमनवद्यं विष्णुं शिवं सदा यजेत् । पूर्वाच्छिवान्तं ब्रह्मादि ब्रह्माणी च महेश्वरी ॥ ३०
 कौमारी वैष्णवी चैव चाराही शक्रशक्तिश्च । चामुण्डा च महालक्ष्मीः पूर्वादीशान्तमर्चयेत् ॥ ३१
 ढाकिनी राकिनी पूज्या लाकिनी काकिनी तथा । शाकिनी याकिनी पूज्या वायव्यादुग्रपदसु च
 यजेद्वात्वा ततो देवी द्वात्रिंशद्दर्शकात्मनिष्काम् । पञ्चमणवकेनापि हीकरेणाथ वा यजेत् ॥
 नीलोत्पलदलश्यामा पद्मपद्मा पद्मकौरिका । चित्रशक्तिरष्टादशास्या बाहुद्वादशसंयुता ॥ ३४
 सिंहासनमुखासीना श्रेतपद्मोपरि स्थिता । कुन्डलोदिसहस्रलक्ष्या कर्कोटे मेखलास्थिताः ॥ ३५
 तन्त्रकेणोपरिष्ठाश्च गले हारश्च वासुकिः । कुलिकः कर्णधार्यस्याः कूर्मः कुण्डलमण्डलः ॥ ३६
 श्रेयोः पद्मो महापद्मो वामे नागः कपालकः । अक्षमूर्धं च खट्वाङ्गं शङ्खं मुस्तं च दक्षिणे ॥ ३७
 त्रिशूलं दर्पणं खड्गं रत्नमालाऽङ्गुलं धनुः । श्वेतपुष्पं मुस्तं देव्या ऊर्ध्वभेदं तथाऽपरम् ॥ ३८
 पूर्वास्यं पौण्ड्रं क्रोधि दक्षिणं कृष्णवर्णकम् । हिमकुन्देन्दुभं सौम्यं ब्रह्मा पादतले स्थितः ॥ ३९
 विष्णुस्तु जयने तद्वो हृदि कण्ठे तवेश्वराः । सदाशिवो ललाटे स्याच्छिवस्तस्योर्ध्वतः स्थितः ॥
 आशूणिका कुम्भिकैर्बध्यैवा पूजादिकर्मसु ॥

४०

इत्यादिनष्टपुराण आसये पुष्पिकापूजाकथनं नाम चतुर्थतारिखदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४९ ॥

आनितः श्लोकानां समष्टयः—४४०९

अथ पञ्चवत्पारशदधिकशततमोऽध्यायः ।

मालिनीमन्त्राः ।

ईश्वर उवाच—

नाना मन्त्रान्वक्ष्यामि षोडश्यासपुरःसरम् । न्यासस्त्रिधा तु गोदा स्युः शाक्तशोभवयामलाः
 शोभवे शब्दराशिः पद्मोदग्रग्रन्थिरूपवान् । (त्रिविधः तद्गो न्यासस्त्रितस्त्रात्माभिधानकः
 चतुर्वी ब्रह्ममालायाः श्लोकद्वादशरूपवान् ।) (पञ्चमो रत्नपञ्चात्मा नवात्मा षष्ठं ईरितः ॥ ३
 शक्ते पक्षे च मालिन्यास्त्रिविधात्मा द्वितीयकैः । अयोर्षष्टकरूपोऽन्यो द्वादशाक्षयतुर्षकः ॥ ४
 पञ्चमस्तु पदत्रयः स्याच्छक्तिव्याख्याऽसूत्रचण्डिका । ह्रीं ह्रीं ह्रीं श्रीं ह्रीं फद् त्रयं स्यात्तुर्षाख्यं
 सर्वसाधकम् ॥

मालिन्या नैादिफान्तं स्यान्नादिनी च शिखा स्मृतौ । अग्रसनी शिरसि स्याच्छिरोमालानिवाचिः चः

* चतुर्थिहान्तगतग्रन्थो ग पुस्तके नास्ति । + चतुर्थिहान्तगतो ग्रन्थश्च पुस्तके नास्ति ।

१ क ड 'शे च यजेत्वा' । २ ख 'रो देवार्थ' । ३ क पूर्वमिष्टाक्षीन्मर्त्तौ । ४ क ख ग ड 'इक्ष्म-
 सरलपु' । ५ क ड 'कोशा तु ज' । ६ ख ग 'वि शीर्ष' । ७ क ड 'अथवा । य. 'काशिका । ८ क ड 'सा-
 स्या क' । ख ग च 'क्षया क' । ९ क ड 'उरो' । ख ग 'धु' । च तथा । १० क ड पाण्डुर । ११ क ख
 ड 'तुर्षा न' । १२ क ड 'ध्याग्रन्थि' । १३ क ड 'क । वायाप्या' । १४ ख नाद्रिचन्द्र । १५ क ड
 'या । पद्मनाथि' ।

८ शान्तिश्च शिरो भूयाच्चापुण्ड्रा च त्रिनेत्रया । दे प्रियदृष्टिर्द्विनेत्रे च नासाया गुणशक्तिनी ॥ ७
 न नारायणी द्विकर्णे च दक्षकर्णे त मोहिनी । ज मञ्जी वामकर्णस्था वज्रे च वज्रिणी स्मृता ८
 क करौली दक्षदृष्टौ वामासा ख कपालिनी । ग शिवा ऊर्वदृष्टा स्याद् घ घोरा वामदृष्टिका
 ख शिला दन्तविन्यासा ई पाया जिहया स्मृता । अ स्यान्नागेश्वरी वाचि व कण्ठे शिखिरादिनी
 भ भीषणी दक्षस्कन्धे वायुवेगा म वामके । इ नामा दक्षवाही तु इ वामे च विनायका ॥ ११
 प पूर्णमा द्विहस्ते तु ओकाराद्यङ्गुलीयके । अ दर्शनी वामाङ्गुल्य(१) अः स्वात्संजीवनी करे ॥
 इ कपालिनी कपाल शूलदण्डे त दीपनी । त्रिशूले च जयन्ती स्याद्विद्विः साधनी स्मृता ॥ १३
 जीवे क्षे परमाख्यपाद् माणे च अम्बिका स्मृता । दक्षस्तने छे शरीरा न वामे पूतना स्तने १४
 अ स्तनक्षीर आ पीठो लम्बोदर्युद्धरे च य । नाभौ सहारिका त्र स्वान्महाकाली नितम्बे(१) म
 गुह्ये स कुसुममाला प शुके लुफदिविका । ऊरुद्वये त वारा स्याद् ज्ञाना दक्षजानुनि ॥ १६
 वामे स्यादौ क्रिया शक्तिरो नायत्री च जह्यगा । औ सावित्री वामजह्या दक्षे दो दोहिनी पदे
 फ फेकारी वामपादे नवात्मा पालिनी यनुः । अ श्रीकण्ठः शिलाया स्यादा वज्रे स्यादनन्तकः
 इ सूर्यो दक्षनेत्रे स्यादी त्रिमूर्तिस्तु वामके । उ दक्षकर्णेऽमरीश ऊ कर्णेऽर्वाशकोऽपरे ॥ १९
 ऋ भावभूतिर्नासाग्रे वामनासा तिथीश्च क (क) । (श्लु स्याणुर्दक्षगण्डे स्याद्दामगण्डे हरश्च लु
 कटीशो दन्तपङ्क्तौ वे मुतीशश्चोर्ध्वदन्त वे । सद्योभाय ओ अथर ऊर्वेष्टेऽनुग्रहीश औ) ॥ २१
 अ कूरो पीठकाया स्यादः, महासेनाजिहया । क शोभीशो दक्षस्कन्धे खक्षणीशश्च बाहुषु २२
 पञ्चान्तकः कूर्परे गो(न) य त्रिस्त्री दक्षकडुणे । इ एकपादश्चाङ्गुल्यो वामस्कन्धे च कूर्मकः ॥ २३
 ■ एकनेत्रो वाही स्याच्चतुर्वक्त्रो ज कूर्परे । (५३ राजसः कडुवगो अ सर्वकामदोऽङ्गुली ॥ २४
 ■ सोमेशो नितम्बे स्यादक्ष ऊर्ध्वदरी(३) लाट्टली ॥ इ दासको दक्षजानौ जह्या दोऽर्धजलेश्वरः
 प उमाकान्तकोऽङ्गुल्यस्त आपाटी नितम्बके । थ दण्डी वाम ऊरौ स्याद् भिदो वामजानुनि ॥
 ध भीनो वामजह्यापां न मेघधरणाङ्गुली । प लोहितो दक्षकुक्षौ फ त्रिस्त्री वामकुक्षिगः ॥ २७
 थ गण्डः पृष्ठवक्षे भो(भ) नाभौ च द्विण्डकः । म महाकालो हृदये य वाणीशस्तैवेविस्मृतः ॥
 र रक्ते स्याद्भुजगेशो ल विनायकी च मासके । व स्रह्णीशः स्वात्मनि स्याद्वक्त्रास्थिति शः स्मृतः
 प श्वेतथैव मजापां स भृगुः शुक्रभातुके । माणे हो नकुलीशः स्यात्स सर्वार्थ कोपगः ॥
 वद्वयलीः मण्डप द्वौ बीजेनारिलमायुषात् ॥ ३०

इत्यादिमहापुरुष आश्रय मालिनीमन्त्रादि आश्रयम नाम पदपरवार्तिध्वजराश्रयतत्त्वोऽध्याय ॥ १४५ ॥

आदितः श्लोकानां सम्पन्नताः— ४४३९

* धनुष्यात्तर्जो मय क इ पुस्तकानाम् । X धनुःस्यात्ततो म व व इ पुस्तकानाम् ।

१ य ग ध १ २ य भै म ध १ ३ क इ शा रामक ४ व इ रानी इन्द ५ क इ द्रा रामा
 वायुदिवो ६ य नीः लक्ष ७ क य ग ध विवस्वा ई ८ क इ ज्ञा भोत्पता ९ ख ग स्तो ददका
 रो द्या १० १८ नदी ११ क इ थ य पावना १२ क इ ल १३ क इ य छ छ ररा १४ ख
 ग इ थ माटी १५ च म्वस १६ १७ क य ग इ गय भु १८ य ग इ य नी १९ य ग २०
 यग २१ ११ इ द मुग्धिष्या १२ य विष्टिया १३ य य हृदे वा १४ य ग थ न अर्धन वाम १
 २५ य ग रकार र्मु १

(अष्टाष्टकदेव्यः)

अथ पद्मत्वारिशदधिकृततमोऽष्टाष्टकः ।

अष्टाष्टकदेव्यः ।

ईश्वर उवाच—

त्रितण्डीं संभवक्ष्यामि ब्रह्मविष्णुमहेश्वरीम् ॥ १
 ॐ नमो भगवते रुद्राय नमः । नमश्चापुण्ड्रे नमश्चाऽऽकाङ्क्षमातृणां सर्वकामार्थसाधनीनामजरा-
 मरीणां सर्वत्राप्रविहतगतीनां स्वरूपरूपपरिवर्तिनीनां सर्वसत्त्ववशीकरणोत्सादनोन्मूलनसम-
 स्तर्कप्रवृत्तानां सर्वमातृगुह्यं हृदयं परमसिद्धं परकर्मच्छेदनं परमसिद्धिकरं मातृणां २
 वचनं शुभम् ॥ ३
 ब्रह्मसत्त्वपदे रुद्रैरेकविंशतिकं शतम् ॥
 तद्यथा—ॐ नमश्चापुण्ड्रे ब्रह्माणि, अघोरेऽमोघे वरदे विद्ये स्वाहा । ॐ नमश्चापुण्ड्रे चण्डि,
 अघोरेऽमोघे वरदे विद्ये स्वाहा । ॐ नमश्चापुण्ड्रे ईशानि अघोरेऽमोघे वरदे विद्ये स्वाहा ॥ ४
 यथाक्षरपदानां हि विष्णुखण्डं द्वितीयकम् ॥ ५
 ॐ नमश्चापुण्ड्रे ऊर्ध्वकेशि ज्वलितशिखरे विष्णुजिह्वे वारकेशि पिङ्गलभ्रुवे विकृतवङ्गे
 रुद्रे, ॐ मांसशोणितमुरासप्रिये हस हस, ॐ नृत्य नृत्य, ॐ विजृम्भय विजृम्भय, ॐ
 मायत्रैलोक्यरूपसहस्रपरिवर्तिनीनामो वन्द्य वन्द्य, ॐ कुट कुट चिरि चिरि हिरि हिरि भिरि
 भिरि त्रासनि त्रासनि भ्रामणि भ्रामणि, ॐ द्रावणि द्रावणि क्षौमणि क्षौमणि माराणि
 माराणि संजीवनि संजीवनि हेरि हेरि गेरि गेरि घेरि घेरि, ॐ सुरि सुरि, ॐ नमो मातृ- ६
 गणाय नमो नमो विद्ये ॥
 एकविंशत्पदं श्रमोः क्षतमञ्जैकसप्ततिः । हे घौ पञ्चमणवायन्तां त्रितण्डीं च जपेयजेत् ॥ ७
 हे घौ श्रीकुब्जिकाहृदयं पदसंघौ तु योजयेत् । अकुलादित्रिमध्यस्थं कुलादेभ्य त्रिमध्यगम् ॥ ८
 मध्यमादित्रिमध्यस्थं पिण्डं पादे त्रिमध्यगम् । ईयार्धमात्रासंयुक्तं प्रणवाद्यं शिखा शिवाम् ॥ ९
 ॐ ह्रीं शिखामैरवाय नमः । (+ स्त्रीं स्त्रीं स्त्रीं स बीजत्रयक्षरः) ॥ १०
 हां हीं ह्रौं निर्बीजं त्र्यर्णं द्वात्रिंशद्वर्णकं परम् । धादयश्च ककारान्ता अकुला च कुलक्रमार्त्तः ॥ ११
 शशिनी भालुनी चैव पावनी शिख इत्यतः । गान्धारी ण्यत्र पिण्डाक्षी चण्डो गजशङ्खो ॥
 म मृषा भयसारा स्यान्मध्यमा फोऽजराय च । (ऽकुमारी कालरात्री न संकटा दध कालिका
 फ शिवा भय घोरा ण ट बीमत्ता त विद्युती । उ विम्बेभरा संसिन्धा द ज्वालामालया तथा)
 कराली दुर्जया रङ्गी वामा ज्येष्ठा च रौशपि । स काली क कुलालम्बो अनुलोमा द पिण्डिनी

+ धनुर्विज्ञानार्णवः पाठ क. ख. ग. ड. च. पुस्तकेषु नास्ति । * मनुविज्ञानार्णवो ग्रन्थः क. ड. पुस्त-
 कयोर्नास्ति ।

१ ग. 'नोय' । २ क. ख. ग. ड. च. ह्रौं । ३ क. ख. ग. ड. च. ह्रौं । ४ क. ड. 'वासः पि' । ५ क. ड.
 त्रिमिद त्रिमिद हि' । ६ क. ड. ह्रौं । ७ क. ख. ग. ड. च. 'ह्रौं त्रयोर्ण' । ८ ख. ग. शिखी । ९ क.
 ड. च. 'मृ. वार' । ११ च. 'ह्रौं शशिनी भालुनी च पावनी सर्वकालः' । १२ क. ड. च. 'ए नामादि' । १३ ख.
 'वा । मयुखयमा (पानमध्य)' । १४ ख. ग. च. 'ता । दधित नमसिन्धा द' । १५ क. ग. वरा ।

आवेदिनी इक्षी वै शान्तिपूर्वः कलाकुला । (१) सहगिनी च बलिता ल कुला ल तथा यदि
सुभगा (गे) वेदेनादिन्या कराली, अं च मध्यमा । अः, अपेतरयाः पीठे पूषाथ शक्तयः क्रमात्
+ रत्नां रत्नो रत्नो महाभैरवाय नमः ॥

अक्षोद्या मृगकर्णी च राक्षसी क्षणक्षया । पिङ्गसी चाक्षया क्षेमा ब्रह्माण्डकर्मस्थिता ॥ १९
इला लीलावती नीला लङ्का लङ्केश्वरी तथा । लालसा विपला माला बाहेभ्यर्पणके स्थिताः ॥
द्रुताक्षना विशालाक्षी ह्रस्वकारी वदवामुखी । हाहास्वा तथा कूरा क्रोधा वाला खरानना ॥
कौमोर्या देहसंभूताः पूजिताः सर्वोत्तमिदाः । सर्वज्ञा ररला तारा ऋग्वेदा च हयानना ॥ २२
(* सारासारस्वयंग्राहा शाश्वती वैष्णवीकुले । तालुनिहा च रक्ताक्षी विष्णुजिहा करङ्किणी ॥
मेषनादा मचण्डोशा कालकर्णी कलिभिषा । वाराहीकुलसंभूताः पूजनीया जयार्थिना ॥ २४
चम्पा चम्पावती चैव भचम्पा ज्वलितानना । पिशाची विचुरवमा च लोलुपा ऐन्द्रीसंभवाः)
पावनी याचनी चैव वामनी दमनी तथा । विन्दुवेला वृहत्कुक्षी विषुता विश्वरूपिणी ॥ २६
चामुण्डाकुलसंभूता मण्डले पूजिता जये । यमजिहा जयन्ती च दुर्जया च यमाग्निका ॥ २७
विडाली रेवती चैव जया च विजया तथा । महालक्ष्मीकुले जाता अष्टाष्टकमुदाहृतम् ॥ २८

इत्यादिनहापुराण भाष्येऽष्टाष्टकदेशीयन नाम पञ्चत्वारिंशदधिकतत्त्वमोऽध्याय ॥ १२६ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तषष्ठ्याः—४४६७

अथ सप्तत्वारिंशदधिकतत्त्वमोऽध्याय ।

त्वरितापूनादि ।

ईश्वर उवाच—

ॐ गुह्यकुम्भिके हुं कह, मम सर्वोत्तमग्न्यमवतर्ज्वर्ज्वर्ययोगादिकं येन कर्तं कारितं कुरुते
करिष्यति कारयिष्यति तामसर्वान्धन हत दंष्ट्रकरालिनि है हीं हं गुह्यकुम्भिकायै स्वाहा
हौम्, ॐ से वां गुह्यकुम्भिकार्य नमः ॥

हौं सर्वजनसोभणी जनानुक्षिणी ततः । ॐ से रूपां सर्वजनवशंकरी तथा स्याज्जन्ममोहनी ॥
ॐ रूपां सर्वजनस्तम्भनी ऐं से रमा क्षोभणी तथा । ऐं त्रितरुं बीजं श्रेष्ठं कुले पञ्चाक्षरी तथा
फे श्रीं श्रीं श्रीं हीं से वच्छे से से ह्रस्व फट्, हौं नमः । ॐ हां से वच्छे से सो ही फट् ॥ ४
मयेयं त्वरिता[मोक्षा] पुनर्ज्वालाञ्चिता जये । हौं सिंहायेत्यासन्नं स्यात्प्रीं से हृदयपीरितम् ॥ ५
वच्छेऽथ त्रिसो स्वाहा त्वरितायाः त्रिसः स्मृतः । से हीं शिखायै वीपदस्याज्ञवेत्से कवचाय हुम्
दृक् नेत्रत्रयाय वीपहृदीमन्तं च फटन्तकम् । हौंकारी रोचरी चण्डा छेदनी सोभणी क्रिया ॥

* धनुष्यश्चाष्टमता मन्थ क द, पुस्तकानामाहत । + एतद्वदस्य पाठः य म य पुस्तकेषु नास्ति । * धनुषि-
श्चाष्टमता मन्थ य, द पुस्तकानामास्ति ।

१ छ म य, 'ही हृ' । २ छ 'मोक्षिताहमुज्ज्वल्यति' । गु । ३ म 'दक्षि' । ४ छ म
अपवना पी । ५ द ह 'माराहे' । ६ द ह त्वय नाना ह । ७ छ ज 'ता' । ८ म यवती वेद प्रवण्डा उ ।
८ छ, 'म' । ९ द, क, र । १० य च 'मरिता' । ११ द ह य स्मृम् ।

(तद्वानदिदमपूजा)

क्षेमकारी च हींकारी फट्कारी नव शक्तयः । अथ हेतीः प्रवक्ष्यामि पूज्या इन्द्रादिगाथ ताः
 हीं नले बहुतुण्डे च खमे हीं खेचरे ज्वालनि ज्वल ख खे छे छे सुवविभीषणे च छे चण्डे
 छेदनि करालि ख खे छे खे सरहाक्षी हीं खे वसे कपिले ह खे हूँ हूँ तेजीवति रौद्रि मातः,
 हीं फे वे फेफेवक्त्रे वरी फे पुटि पुटि घोरे हूँ फट्, ब्रह्मवेतालि मध्ये ॥ ९
 गुह्याक्षानि च तत्त्वानि त्वरितायाः पुनर्वदे । हीं हूँ हः हृदये मोक्तं हीं इय शिरः स्मृतम् १०
 फौं ज्वल ज्वलेति च शिखा बर्मे इले हं हं हुम् ॥ ११
 फौं हूं भीं नेत्रमित्युक्तं सौमखं वै ततश्च फट्, हूं खे वच्छे खेः, हीं खे हूं फट्, वा ॥ १२
 हूं शिरश्चैव मध्ये स्यात्पूर्वादीं ते सदाशिवे । व ईशश्चे मनौन्मानी मत्से तार्क्षो हीं च माधवः ॥
 हीं ब्रह्मा हूं तथाऽऽदित्यो दारुणं फट् स्मृताः सदा ॥ १३

इत्यादिनष्टापुराण आग्नेये त्वरितापूजादिविधिकम्बं नान सप्तत्वारिचदधिकसप्ततनोऽध्यायः ॥ १४४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४४८०

अष्टाशक्त्यादिउदधिकसप्ततनोऽध्यायः ।

सङ्ग्रामविमपूना ।

ईश्वर उवाच—

(* ॐ हे ख ख्यां सूर्याय) सङ्ग्रामविजयाय नमः । हां हीं हूँ हं हीं हः ॥ १
 पदज्ञानि तु सूर्यस्य सङ्ग्रामे जपदस्य हि ॥ २
 ॐ हं खं खगोल्काय स्वाहा । (+सूँ हूँ हूं हूँ, ॐ हौं क्रैम् ॥ ३
 प्रभूतं विमलं सारमारार्यं परमं सुखम् ।) धर्मं ज्ञानं च वैराग्यमैश्वर्याद्यष्टकं पजेत् ॥ ४
 अनन्तासनं सिंहासनं पद्मासनमतः परम् । कणिका केशराण्येव सूर्यसोमाग्निमण्डलम् ॥ ५
 दीप्ता सूर्यमा जया भद्रा विभूतिर्विमला तथा । अमोघा विद्युता पूज्या नवमी सर्वतोमुत्तरी ॥ ६
 सत्त्वं रजस्तमश्चैवं प्रकृतिं पुरुषं तथा । आत्मानं चान्तरात्मानं परमात्मानमर्चयेत् ॥ ७
 सर्वे सिन्धुसमायुक्ता मायानिलसमन्विताः । उषा प्रभा च संध्या च साया माया बलान्विता
 विन्दुविष्णुसमायुक्ता दारपालास्तथाऽष्टकम् । सूर्यं चण्डं प्रचण्डं च प्रजयेद्वन्यकादिभिः ॥ ८
 पूजया जपहोमाद्यैर्बुद्धादौ विजयो भवेत् ॥ ९

इत्यादिनष्टापुराण आग्नेये सङ्ग्रामविजयपूजाक्रमं नानाशक्त्यादिउदधिकसप्ततनोऽध्यायः ॥ १४५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४४८९

* धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थः क. ख. ग. ड. न. पुस्तकेषु नास्ति । + धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थः क. ड. पुस्तकेषु नास्ति ।

१ क. क. हन्तीः । च. आहुतीः । ख. ग. नूतिः । २ क. ड. प. 'जे बज्रु' । ३ क. ड. ह्री । ४ ख. ग. पमे । च. चर्म । ५ क. ख. ग. ड. प. 'नोन्मनी' । ६ क. ड. पूना । ७ क. ख. ग. ड. 'वे विन्दुस' ।

लक्षकोटिहोमः ।

ईश्वर उवाच—

होमाद्रणादौ विजयो राज्याप्तिर्विघ्ननाशनम् । कृच्छ्रेण शुद्धिमुत्पाद्य प्राणायामशतेन च ॥ १
 अन्तर्जले च गायत्रीं श्रजेत्वा षोडशधाऽऽचरेत् । प्राणायामांश्च पूर्वाह्ने जुहुयात्पावके हविः ॥ २
 भैक्ष्यावकभक्षी च फलमूलाशनोऽपि वा । क्षीरश(स)कुष्ठताहार एकमाहारमाश्रयेत् ॥ ३
 याचरसमाप्तिर्भवति लक्षहोमस्य पार्वति । दक्षिणा लक्षहोमान्ते गावो वस्त्राणि काश्चनम् ॥ ४
 सर्वोत्पातसमुत्पत्तौ पञ्चभिर्दशभिर्द्विजैः । नास्ति लोके स उत्पातो यो हनैन न शाम्यति ॥ ५
 मर्त्यं परमं नास्ति यदस्मादतिरिच्यते । कोटिहोमं तु यो राजा कारयेत्पूर्ववद्विजैः ॥ ६
 न तस्य शत्रवः संख्ये जातु तिष्ठन्ति कर्हिचित् । अविद्वष्टिरनावृष्टिर्मूषकाः शलभाः शुकाः ॥ ७
 राक्षसाश्चाथ शाम्यन्ति सर्वे च रिपवो रणे । कोटिहोमे तु वरपेद्भ्रातृणाम्निश्चरति तथा ॥ ८
 शतं चाप सहस्रं वा यथेष्टां भूतिमाप्नुयात् । कोटिहोमं तु यः कुर्याद्विजो भूपोऽथ वा च विद् ॥ ९
 यदिच्छेत्प्रामुयाच्चतस्रशरीरो दिवं गेजेत् । गायत्र्या ग्रहमन्त्रैर्वा कृष्णौण्डैर्जातवेदसैः ॥ १०
 ऐन्द्रवारुणवार्ध्वयाम्वाग्नेयैश्च वैष्णवैः । शाक्तैर्यैः शार्भवैः सौरैर्मन्त्रैर्होमार्चनात्ततः ॥ ११
 अयुतेनाल्पसिद्धिः स्याद्विघ्नहोमोऽखिलार्थनुत् । सर्वपादादि(वि)नाशाय कोटिहोमोऽखिलार्थदः ॥ १२
 यवमीहितिलक्षीरघृतकुशमेसानिकाः । पद्मजोशीरविल्वाम्रदंला शोमे प्रकीर्तिताः ॥ १३
 अप्रहस्तप्रमाणेन कोटिहोमेषु स्नातकम् । तस्मादर्घ्यप्रमाणेन लक्षहोमे विधीयते ॥ १४
 होमोऽयुतेन लक्षेण कोट्याद्याज्यैः प्रकीर्तितः ॥ १५

इत्यादिमहापुराण आग्नेयेऽयुतलक्षकोटिहोमकथनं नामिकोत्पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—४५०४

अथ पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।

मन्त्रन्तराणि ।

अधिरुवाच—

मन्त्रन्तराणि वक्ष्यामि आद्यः स्वार्पणसो मनुः । आग्नीध्रायास्त्वस्य सुता यमो नाम तदा सुराः
 आर्वायाथ सप्तपथ इन्द्रश्चैव त्र्यम्बकनुः । पारायणाः सनुपिता देवाः स्वारोचिषेऽन्तरे ॥ १
 विपथितत्र देवेन्द्र ऊर्जस्तस्मादयो द्विजाः । चैर्यकपुरुषाः पुत्रास्तृतीयथोचयो मनुः ॥ २

* अग्नेरुवाच आद्यः । + एतदर्थे " न तस्य मारुतो देवे न्यापिता जायते वक्षिद् । " इत्यधिकं क. ग. घ.
 ट. य. पुराणेषु । * इदमर्थं च, पुस्तके नास्ति ।

१ क. ड. य. इत्युक्ता । २ क. ड. 'मनुष्यावर्गवर्ग' । ३ क. ड. 'नेकानु' । ४ क. ड. य. 'इतं य ए' ।
 ५ क. ड. य. 'परितो' । ६ क. ड. 'अं भुविम' । य. 'अं भुविमि' । ७ य. 'प्राणार्ज' । ८ क. ड. 'यस्यां याम्यास्ते-
 पाथ वैष्णवैः । पा' । ९ क. ड. 'अर्चयिष्य' । १० य. ग. 'दशहो' । ११ य. 'अखिलार्थ' ।

सुशान्तिरिन्द्रो देवाश्च सुप्रमाद्या बशि(सि)ष्ठजाः । *सप्तर्षयोऽज्ञाद्याः पुत्राश्चतुर्थस्तामसो मनुः
 स्वरूपाद्याः सुरगणाः शिखरि(सी)न्द्रः सुरेश्वरः । अयोतिर्होमादयो विश्वानवरुगतिपुत्राः सुतर्षः
 रैवते वितथश्चेन्द्रो अमिताभास्तथा सुराः । हिरण्यरोमाद्या मुनयो बलवन्धादयः सुताः ॥ ६
 मनोजवश्चाभुषेऽथे इन्द्रः स्वात्यादयः सुताः । +मुषेभाद्या महर्षयः पुरुषभृतयः सुताः ॥ ७
 विवस्वतः सुतो विप्रः आद्भदेवो मनुस्त्वतः । आदित्यवसुहृदाद्या देवा इन्द्रः पुरंदरः ॥ ८
 बशि(सि)ष्ठः काश्यपोऽयात्रिर्जपदक्षिः सगोतमः । विश्वामित्रपरद्वाजौ मुनयः सप्त सांमतम् ॥ ९
 इक्ष्वाकुमपुत्राः पुत्रा अंशेन हरिराभवत् । स्वायंभुवे मानसोऽभ्युदजितस्तदनन्तरैः ॥ १०
 सत्यो हरिर्देवतरो वैकुण्ठो वामनः क्रमात् । भृङ्गापाजः सूर्यपुत्रस्तु भविता चाष्टमो मनुः ॥ ११
 पूर्वजस्य सवर्णोऽसौ सावर्णिर्भविताऽष्टमः । सुतपाद्या देवगणा दीप्तिमद्भद्रौणिकादयः ॥ १२
 मुनयो बलिरीन्द्रश्च विरजप्रमुखाः सुताः । *नवयो दक्षसावर्णिः पाराषाश्च तदा सुराः ॥ १३
 इन्द्रधैवान्नतस्तेषां सवनाया द्विजोत्तमाः । घृतकेत्वादयः पुत्रा ब्रह्मसावर्णिरित्यतः ॥ १४
 सुसादयो देवगणास्तेषां शान्तिः शतक्रतुः । इविष्यायाश्च मुनयः सुशेवाद्याश्च तत्सुताः ॥ १५
 पर्थसावर्णिकश्चाथ विहङ्गायास्त्वदा सुराः । गणधेन्द्रो निश्चराद्या मुनयः पुत्रका मनोः ॥ १६
 सर्वत्रगाद्या रुद्राख्यः सावर्णिर्भविता मनुः । ऋतधाया सुरेन्द्रश्च हरिताषाश्च देवताः ॥ १७
 तर्पस्याद्याः सप्तर्षयः सुता वै देववन्मुखाः । मनुस्त्वयोदशो रौच्यः सूत्रामाणादयः सुराः ॥ १८
 इन्द्रो दिवस्पतिस्तेषां दानवादिविमर्दनः । निर्मोहाद्याः सप्तर्षयश्चित्रसेनादयः सुताः ॥ १९
 मनुश्चतुर्दशो भीत्यः शुचिरिन्द्रो भविष्यति । चाभुषाद्याः सुरगणा अग्निवाहादयो द्विजाः ॥ २०
 चतुर्दशस्य भीत्यस्य पुत्रा ऊरुमुत्ता मनोः । प्रवर्तयन्ति वेदांश्च भुवि सप्तर्षयो दिवः ॥ २१
 देवा यज्ञभुजस्ते तु(स्तेस्तु) भूः(स्व)पुत्रैः परिपाल्यते । ब्रह्मणो दिवसे ब्रह्मन्मनवस्तु चतुर्दश ॥
 मन्वायाश्च हरिर्वेदं द्वापरान्ते त्रिभेद सः । आपो वेदश्चतुष्पादः श्रवसाहससंमितः ॥ २३
 एकधाऽऽसीघ्रजुर्वेदस्तं चतुर्धा व्यकल्पयत् । आध्वर्यवं यजुर्भिस्तु ऋग्भिर्होत्रं तथा मुनिः ॥ २४
 भीक्षां सामभिश्चक्रे ब्रह्मत्वं चाप्यध्वर्यभिः । प्रथमं व्यासशिष्यस्तु पैलो ह्यग्नेर्द्विपारगः ॥ २५
 ऋन्द्रः प्रमत्तये प्रादाद्वाक्कलाय च संहिताम् । चौध्यादिभ्यो ददौ सोऽपि चतुर्धा निजसंहिताम्
 पशुर्वेदतरोः शाखाः सप्तविंशन्महामतिः । वैशंपायननापाऽसौ व्यासशिष्यश्चकार वै ॥ २७
 काण्वा वाजसनेपाद्या याज्ञवल्क्यादिभिः स्मृताः । सामवेदतरोः शाखा व्यासशिष्यः स जैमिनिः
 सुमन्तुश्च मुंकर्या च एकैकां संहितां ततः । गृह्णते च सुकर्माख्यः सहस्रं संहितां गृहः ॥ २९

* इदमर्थं क. ड. पुस्तकेनोपलब्धम् । † इदमर्थं च. पुस्तके नास्ति । + इदमर्थं क. ड. च. पुस्तकेषु
 नास्ति । ‡ इदमर्थं क. ड. च. पुस्तकेषु नास्ति । × इदमर्थं क. ड. च. पुस्तकेषु नास्ति । †† इदमर्थं क. ड. पुस्तकेषु
 नास्ति । = इदमर्थं च. पुस्तके नास्ति ।

१ च ग. 'योऽग्निषा. पुं' । २ क. ख. ग. ड. च. 'शिखरि' । ३ क. ख. ग. ड. च. 'विश्वाम' । ४ क. ड. च.
 'ता. । ईवते वि' । ५ क. ड. 'य पुरुषभृतय' । ६ क. ड. 'देव इन्द्र. प्रवर्तय' । ७ क. ड. 'नतरम् । स' ।
 ८ क. ड. च. 'पराया. स' । ९ च. ड. च. 'द्विजा. । १० क. ड. 'मुना' ।

सुमन्तुधार्थवैतनं व्यासशिष्यो विभेद तम् । शिष्यान्ध्यापयामास पैणलादीन्सहस्रशः ॥ ३
पुराणसंहितां चक्रे सूतो व्यासमसादतः ॥

इत्यादिमहापुराण आश्रये मन्वन्तरवर्णनं नाम पञ्चादधिकद्वयवततमोऽध्यायः ॥ १५० ॥

आदितः श्लोकानां सप्तस्रष्टाः—४५३५

अथैकवक्त्राक्षधिकप्रवृत्ततमोऽध्यायः ।

षष्ठेतरपर्याः ।

अग्निरुवाच—

मन्वादयो भुक्तिमुक्ति(क्षी) धर्माधीर्त्वाऽऽमुवन्ति वान् । मोचे परशुरामाय वरुणोक्तं तु(क्तां
पुष्कर ॥

पुष्कर उवाच—

वर्णाश्रमेतराणां ते धर्मान्वैक्ष्यामि सर्वदान् । मन्वादिभिर्निगदितामन्वासुदेवादितुष्टिदान् ॥
अहिंसा सत्यवचनं दया भूतेष्वनुग्रहः । ऋतीर्धानुसरणं दानं ब्रह्मचर्यममत्सरः ॥
देवद्विजातिशुश्रूषा गुरुणां च भृगूत्तम । श्रवणं सर्वधर्माणां पितृणां पूजनं तथा ॥
भक्तिश्च नृपतौ नित्यं तथा सच्छास्त्रनेत्रता । (+आनृधंसं तितिसा च तथा चाऽऽस्तिव्यमेव
वर्णाश्रमाणां सामान्यं धर्मोवर्म समीरितम्) । (†यजनं याजनं दानं वेदाद्यध्यापनक्रिया ॥
प्रतिग्रहं चा(इत्या)ध्ययनं विप्रकर्माणि निर्दिशेत्) । दानमध्ययनं चैव यजनं च यथाविधि
क्षत्रियस्य सर्वैश्वर्यस्य कर्मेदं परिकीर्तितम् । क्षत्रियस्य विशेषेण पालनं दुष्टनिग्रहः ॥
ऋषिगौरक्ष्यवाणिश्यं वैश्यस्य परिकीर्तितम् । शूद्रस्य द्विजशुश्रूषा सर्वशिल्पानि वाऽप्यथ ॥
मौञ्जीवन्धनतो जन्म विमादेष द्वितीयकम् । आनुलोम्पेन वर्णानां जातिर्मतृसमा स्मृता ॥
चण्डालो ब्राह्मणीपुत्रः शूद्राच्च प्रतिलोमवैः । (×मृतस्तु क्षत्रियाज्जातो वैश्याद्देवचलस्तथा ॥
पुंसः क्षत्रियापुत्रः शूद्रात्स्यात्प्रतिलोमजः ।) मागधः स्यात्तया वैश्याच्छूद्रादायोगवो भवेत्
वैश्यार्यो मतिलोमेभ्यः मतिलोमाः सहस्रशः । विवदः सदृशेस्तेषां मोक्षमैर्नाधमैस्तथा ॥
चण्डालकर्म निर्दिष्टं वध्वानां पातनं तथा । स्त्रीजीवनं तु वदन्ता मोक्षं वैदेहकस्य च ॥
ऽमृतानामभ्यसारार्थं पुंसानां च व्योषता । स्तुतिक्रिया मागधानां तथा चाऽऽयोगवस्य च
रक्षावतरणं मोक्षं तथा शिल्पैश्च जीवनम् । बहिर्ग्रापविनासाश्च मृतचेलस्य धारणम् ॥

* इदमर्थे क. द. पुस्तकयोर्नास्ति । + अनुधिद्वान्तर्गतग्रन्थ. पुस्तके नास्ति । † अनुधिद्वान्तर्गतग्रन्थ.
द. पुस्तकयोर्नास्ति । × अनुधिद्वान्तर्गतग्रन्थ. पुस्तके नास्ति । = इदमर्थे क. द. पुस्तकयोर्नास्ति । ‡ इदमर्थे क
पुस्तकयोर्नास्ति ।

(गृह्यस्य हस्तिनश्रवणाश्रमधर्माः)

न संस्पर्शस्तथैवान्धैश्चण्डालस्य विधीयते । (ऋग्वेदाक्षयार्थे गवार्थे वा देहत्यागोऽत्र यः कृतः १७
स्त्रीबालाद्युपपत्तौ वा यज्ञानां सिद्धिकारणम् । संकरे जातयो ज्ञेयाः पितृमृत्युश्च कर्मतः ॥ १८

हत्वादिनद्यामुपान आग्नेये चर्मेतरपमेवर्जनं नामैकपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४५५३

अथ द्विपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।

गृह्यस्यवृत्तिः ।

पुनरुक्तं उवाच—

आजीवं तु यथोक्तेन ब्राह्मणः स्वेन कर्माणा । सज्जितैर्द्रव्यैर्धनेन जीवन्नेव तु शूद्रजात् ॥ १
कृषिवाणिज्यगौरव्यं कुसीदं च द्विजश्चरेत् । गोरसं गुडलवणलाक्षार्णानि वर्जयेत् ॥ २
भूमिं भिक्षवौषधीश्छिन्वा हत्वा कीटपिपीलिकान् । पुनन्ति खलु यज्ञेन कर्पका देवपूजनात् ॥ ३
हलमष्टगवं धर्म्यं पद्मगवं जीवितार्थिनाम् । चतुर्वर्गं नृशंसानां दिवर्गं धर्मयातिनाम् ॥ ४
क्रतामृताभ्यां जीयेत मृतेन ममृतेन वा । सत्यानृताभ्यामपि वा न शूद्रस्या कदाचन ॥ ५

हत्वादिनद्यामुपान आग्नेये गृह्यस्यवृत्तिवर्जनं नाम द्विपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४५५८

अथ त्रिपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।

ब्राह्मणवर्गाद्याश्रमधर्माः ।

पुनरुक्तं उवाच—

धर्ममाश्रमिणां बह्व्ये भुक्तिमुक्तिपदं शृणु । षोडशर्तुर्निष्ठाः स्त्रीणांमाघास्तिस्रस्तु गृहिवाः ॥ १
ब्रमेधुग्माम् पुत्रार्थी कर्माऽऽधानिकमिष्यते । गर्भस्य स्पष्टतांज्ञाने सचनं स्पन्दनात्पुरा ॥ २
पष्टेऽष्टमे वा सीधैर्नन्तं पुत्रीयं नामर्भं शुभम्) । अच्छिन्ननाड्यां कर्तव्यं जातकर्म विचक्षणैः ॥ ३
अशीचे तु व्यतिक्रान्ते नामकर्म विधीयते । श्रमन्ति ब्राह्मणस्योक्तं वर्मान्ते क्षत्रियस्य तु ॥ ४
गुह्यदासात्मकं नाम प्रशस्तं वैश्यशूद्रयोः । बालं निवेदयेद्ब्रह्मं तत्र पुत्रोऽयमित्युत ॥ ५
यथाकुलं तु चूडाकुड्राक्षणस्योपनायनम् । गर्भाष्टमेऽष्टमे वाऽब्दे गर्भादेकादशे नृपे ॥ ६
गर्भाक्षु द्वादशे वैश्ये षोडशाब्दादितो न हि । पुञ्जानां बलकलानां तु कामान्मौञ्ज्यः प्रकीर्तिताः
मार्गवैयाघ्रवास्तानि चर्माणि व्रतचारिणाम् । पर्णपिण्डविल्लनानां क्रमार्णदाः प्रकीर्तिताः ॥ ८
केशदेगुललाटास्यतुल्याः प्रोक्ताः क्रमेण तु । अवकाः सत्वचः सर्वे नोर्भिप्लुष्टास्तु दम्बकाः ॥ ९
वासोपवीते कार्पासभौमोर्णानां यथाक्रमम् । आदिमध्यावसानेषु भवच्छन्दोपलक्षितम् ॥ १०

* धनुर्विहन्तव्यतो ग्रन्थश्च. पुस्तके नास्ति । † इदमर्थं क. द. पुस्तकयोर्नास्ति ।

१ क. द. कर्मनायकमि । २ क. द. "तास्याने वनस्वन्दन" । ३ क. द. "मन्त्राश्रयि" च ख. ग. प.
नास्ति । ५ क. द. "वीतकार्पासास्तौ" ।

प्रथमं तत्र भिक्षेत यत्र भिक्षा धूर्तं भवेत् । स्त्रीणाममश्रुतस्तानि विनाहस्तु समप्रकाः ॥ ११
 उपनीय गुरुः शिष्यं शिक्षयेच्छौचपादितः । आचारमशिरार्थं च संन्यासासनमेव च ॥ १२
 आयुष्यं प्रादुमुखो भुङ्क्ते यश्चर्यं दक्षिणामुखः । वियं प्रत्यङ्मुखो भुङ्क्ते कृतं भुङ्क्ते उदङ्मुखः ॥ १३
 असायं मातृशत्रुद्वयाच्चापेभ्यं न्यस्तहस्तकम् । मधु भांसं जनेः सार्धं गीतं नृत्यं च ये त्यजेत् ॥
 हिंसां परापवादं वा अश्लीलं च विज्ञेयतः । दण्डादि धारयेन्मृगमप्युक्षिप्त्वाऽन्यधारणम् ॥ १५
 वेदस्वीकरणं कृत्वा स्नायाद् दक्षदक्षिणः । नैष्ठिको ब्रह्मचारी वा देहान्तं निरसेदुरी ॥ १६
 इत्यादिमहापुराण आग्नेये ब्रह्मचर्याध्यायवर्णनं नाम त्रिपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तत्यङ्काः—४५७८

अथ चतुर्धाव्यादधिकशततमोऽध्यायः ।

विवाहः ।

पुष्कर उवाच—

विमश्रुतस्तो विन्देत भार्यास्तिस्रस्तु भूमिपः । द्वे च वैश्यो यथाकार्यं भार्यकामपि चान्त्यजः ॥ १
 धर्मकार्याणि सर्वाणि न कार्याण्यसवर्णया । पाणिश्रीदः सवर्णास्तु शूद्रीयास्तन्निपा शरम् ॥ २
 वैश्या प्रतोदपादघादृक्षा वै चान्त्यजा तथा । सकृस्कन्या प्रदातव्या हरंस्तां चौरदण्डभाक् ॥ ३
 अपत्यविक्रयासक्ते निष्कृतिर्न विधीयते । कन्यादानं शचीयोगो विवाहोऽथ चतुर्थिका ॥ ४
 विवाहमेतत्कथितं नाम कर्मचतुष्टयम् । नष्टे मृते प्रयजिते क्लीबे च पविते पतौ ॥ ५
 पञ्चस्वापस्तु नारीणां पतिरन्यो विधीयते । मृते तु देवरे देवा वदभाने ययेऽनया ॥ ६
 पूर्वाभितयमामेयं वायव्यं चोत्तरात्रयम् । रोहिणी चेति चरणे भगणः शृण्वते सदा ॥ ७
 नैऋतगोत्रा तु वरयेन्नेकापेयां च भार्गव । पितृतः सप्तमार्ध्वं मातृतः पञ्चमाक्षथा ॥ ८
 आहूय दानं ब्राह्मः स्यात्कुलशीलयुताथ तु । ×पुरुषास्तारयेच्चजो नित्यं कन्याप्रदानतः ॥ ९
 तथा मोमिधुनादानाद्विरादस्त्वार्थं उच्यते । सार्धित्वा दीयते सस्य राजापत्यः स धर्मकृत् ॥ १०
 शुक्लेन चाऽऽमुरो मन्दो गान्धर्वो वरणान्मिथः । राक्षसो युद्धरथारपेक्षाचः कन्यकाच्छलाक् ॥
 वैशादिकेऽहि कुर्वीत कुम्भकारमुदा शचीम् । जलार्थेने तु तत्र पूज्य वाधार्थैः स्त्री(स्त्री(१)) दृष्टं नयेत्
 ममुन्ने केचने नैव विवाहः कार्य एव हि । पौषे चैने कुजदिने रिक्ताविष्टितिथौ न च ॥ १३
 न शुक्रमीषेऽस्तमिते न श्रवाङ्के ब्रह्मादिते । अर्काकिमौमयुक्ते भे न्यतीपावहते न हि ॥ १४
 सौम्यं पित्र्यं च वायव्यं सावित्रं रोहिणी तथा । उत्तरात्रितयं मूलं मेषं पौष्णं विवाहमम् ॥ १५
 मानुषारूपस्तथा लग्नो मानुषारूपाश्चक्रः शुभः । तृतीये च तथा पौष्टे दश्रूपैकादशेऽष्टमे ॥ १६
 अर्काकिचन्द्रतनयाः मन्वस्ता न रुजोऽष्टमः । सप्तान्ताष्टमवर्गेषु शेवाः शस्ता ग्रहोत्तमाः ॥ १७

* अथ श्रीरं य ॥ पुस्तक्योनास्ति । + इदमर्थं क द पुस्तक्योनास्ति । × इदमर्थं क द, पुस्तक्यो-
 नास्ति । = इदमर्थं ॥ द पुस्तक्योनास्ति ।

१ च 'नि पादितस्य' । २ क द, जगित । ३ क स ग द, ह्रीमऽथ य' । ४ क द 'वैदित्यमा' ।
 ५ क, द, च 'ऽऽन्दे कु' । ६ क द, 'अथं हतामृता' । ७ क द पष्ठ । ८ श्रुतः ।

(आचारः)

तेषामपि तथा मध्यात्पष्ठः शुक्रो न शस्यते । वैवाहिके ये कर्तव्या तथैव च चतुर्थिका ॥ १८
न दातव्या श्रद्धास्तत्र चतुराद्यास्तथैकमाः । पर्ववर्जं स्त्रियं गच्छेत्तत्त्वा दत्ता सदा रतिः ॥ १९

इत्यादिमहापुराण आग्नेये विवाहभेददृश्ये नाम चतुष्षष्ट्यद्विवक्षिततमोऽन्वायः ॥ १५४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४५९३

अथ पञ्चपञ्चाशदधिकशततमोऽन्वायः ।

आचारः ।

पुष्कर उवाच—

ब्राह्मे मुहूर्ते चोत्थाय विष्ण्वादीन्देवतान्मदिदेवताः स्मरेत् । (५२३) मूषपुरीषे तु दिवा
कुर्यादुपवृत्तः ॥ १

रात्रौ च दक्षिणे कुर्यादुभे संध्ये कथा दिवा । न मार्गादौ जले वीथ्यां सवृणार्यां सदाऽऽचरेत्)
शौचं कृत्वा मृदाऽऽचम्य भस्त्रवेदन्तथाक्वच । नित्यं नैवेदिकं काम्यं क्रियाङ्गं मलकर्षणम् ॥ २

क्रियास्नानं तथा पष्टं पोष्टा स्नानं प्रकीर्तितम् । अस्नात्स्नानफलं कर्म प्रातः स्नानं चरेत्ततः ॥ ३
भूमिष्ठमुद्रतातुपुण्यं ततः प्रसन्नगोदकम् । ततोऽपि सारसं पुण्यं तस्यान्वादेयमुच्यते ॥ ५

तीर्थतोयं ततः पुण्यं गाङ्गं पुण्यं तु सर्वतः । संशोषितमलं पूर्वं निषधश्च जलाशये ॥ ६
वर्षेस्पृश्य ततः कुर्यादम्भसः परिमार्जनम् । हिरण्यवर्णास्तिष्ठभिः शं नो देवीति चाप्यथ ॥ ७

आपो हि ष्ठेति विष्टुमिरिदमापस्तथैव च । ततो जलाशये मद्यः कुर्यादन्तर्जलं जपम् ॥ ८
तथाऽऽममर्षणं सूक्तं हुपदां वा तथा जपेत् । (१) बुद्धते मन इत्येवं सूक्तं वाऽप्यथ पौरुषम् ९

गायत्रीं तु विशेषेण भयमर्षणसूक्तके । देवता श्रावणस्तु कृपिष्वेवायमर्षणः ॥ १०
छन्दश्चातुष्टुवं तस्य भाववृत्तो हरिः स्मृतः । आशीढवानः शार्दी तु देवतापिवृत्तर्पणम् ॥ ११

पौरुषेण तु सूक्तेन ददेध्वेदोदकाञ्जलिम् । ततोऽग्निहवनं कुर्यादन्ते दत्त्वा तु शक्तितः ॥ १२
ततः समभिगच्छेत् योगक्षेपार्थमीश्वरम् । आसने शयनं यानं जायाऽपत्यं कण्ठद्वयम् ॥ १३

आरमनः श्रुचिरे(चीन्मे)तानि परेषां न श्रुचिर्भवेत् (चीनि वै) । भाराक्रान्तस्य गुर्विण्याः पन्था
देपो मुखजपि ॥ १४

(५२४) पश्येशार्कमुद्यन्तं नास्तं यान्तं न चाम्भसि । नेक्षेत्राणां स्त्रियं कृषे शूनास्थानमघौषिनम्
कार्पासास्थि तथा मस्य नाऽऽक्रामेयञ्च कुत्सितम् ।) अन्तःपुरं विचष्टृष्टं परिदौलं प्रमेध हि ॥

नाऽऽरोहोद्विपमां नावं न वृक्षं न च पर्वतम् । अर्घ्यापत्तनशस्त्रेषु तथैव स्यात्कुतूहली ॥ १७
५२५ श्लो० १८ तृणच्छेदी नस्तस्यादी विनश्यति । मुखादिवादनं नेहेदिना दीपं न रात्रिषः ॥ १८

आहारेण विशेषेण न च वक्त्रं विरागयेत् । कथाभङ्गं न कुर्वीत न च वासोविपर्ययम् ॥ १९

* यनुविधान्तर्गतं प्रत्यक्षं सूक्तके नास्ति । + इदमर्थं क. द. पुस्तकयोर्नास्ति । १) इदमर्थं क. द. पुस्तक-
योर्नास्ति । १) यनुविधान्तर्गतं प्रत्यक्षं क. द. पुस्तकयोर्नास्ति । - इदमर्थं च. पुस्तके नास्ति । = यनुविधान्तर्गतप्रत्यक्षः
क. द. पुस्तकयोर्नास्ति । X अन्वयोक्तः क. द. पुस्तकयोर्नास्ति ।

१ च. न. च. 'जर्जस्त्रो न' । क. द. 'नक्तः स्त्रि' । २ क. द. च. 'नक्तः द्' । ३ क. द. 'नक्ति' ।
४ क. द. पात्र । ५ च. 'य नुविस्था' । ६ क. द. च. 'रभूत न' ।

भद्रं भद्रमिति ह्युपासानिष्टं कीर्तयेत्कचित् । (वायान्नामासनं चर्यं देवादिच्छायाया यजेत् ॥२०
 न मध्ये पूजयोर्वायात्रोच्छिष्टस्तारकादिहृत् । नद्यां नान्यां नदीं ह्युपात्र कण्टपेदि(दि)हस्तम्
 असंतर्प्य पितृन्देवाग्रदीपारं च न यजेत् । मलादि प्रक्षिपेद्याप्नु न नद्यः स्नानमाचरेत् ॥ २२
 +ततः समभिगच्छेत योगक्षेमार्थमीश्वरम् । सत्रं नाऽऽत्मनाऽपनयेत्तरादिहरजस्त्यजेत् ॥ २३
 हीनान्नावहसेत्कच्छेन्नादेशे(?) निरसेच तैः । वैधराजनदीहीने म्लेच्छस्त्रीवदुनापके ॥ २४
 रजस्वलादिपतितैर्न भाषेत्केनचं स्मरेत् । नासंस्तुतमुखः कुर्याद्भासं जृम्भां तथा धृतम् ॥ २५
 प्रभोरप्यवमानं स्वं गोपयेद्बचनं वृषः । इन्द्रियाणां नानुहूली वेगरोधं न कारयेत् ॥ २६
 नोपेक्षितव्यो व्याधिः स्याद्विपुरस्तोऽपि भार्गव । रथ्यातिगः सदाऽऽचर्येद्विभ्रयान्नाश्रित्वाऽपि
 न हं कुर्याच्छिषं पूज्यं पादं पादेन नाऽऽक्रमेत् । प्रत्यक्षं वा पराक्षं वा तस्यचित्रामियं वदेत् ॥
 वेदशास्त्रनरेन्द्रपिबेबानिन्दां चिदजयेत् । स्त्रीणांभीर्पा(र्ष्या) न कर्तव्या विश्वासं तासु यजेयेत् २९
 धर्मधूर्तिं देवरातिं कुर्याद्वर्षादि नित्यशुभः । सोपस्य पूजां जन्मर्षं विप्रदेवादिपूजनम् ॥ ३०
 पट्टीचतुर्दश्यष्टम्यामभ्यङ्गं वर्जयेत्तथा । दूराद्ब्रह्मन्मूत्रविष्टे नोत्तर्मेर्वरमाचरेत् ॥ ३१

इत्यादिमहापुराण आश्रये आचारकथनं नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ १५५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—४६२५

अथ षट्पञ्चादधिकउत्तरतमोऽध्यायः ।

द्व्यशुद्धिः ।

पुष्कर उवाच—

ब्रह्मशुद्धिं प्रवक्ष्यामि पुनःपाकेन मृन्मयम् । मृध्येन्मृत्पुरीषायैः स्पृष्टं ताम्रं सुवर्णकम् ॥ १
 आवर्तितं चान्यथा तु चारिर्णाऽम्लेन ताम्रकम् । क्षरेण कांस्यलोहानां मुक्तादेः क्षालनेन तु २
 अजानां चैव भाण्डानां सर्वस्याद्रमयस्य च । शोकरज्जुपूलफलवैदलानां तथैव च ॥ ३
 मार्जनाद्यङ्गपात्राणां पाणिना यत्तु कर्मणि । उष्णाम्बुना सलेहानां शुद्धिः संमार्जनादृते ॥ ४
 शोधनोन्मत्तपात्रद्वये मृत्तिकाद्विधिशोधनम् । वैदुष्ये शोषणाच्च दारुकाणां च तत्क्षणात् ॥ ५
 मोक्षणात्संहतानां तु द्रवाणां च तयोत्प्लुतात् । शयनासनयानानां शूर्पस्य शकटस्य च ॥ ६
 शुद्धिः संशोषणाच्छेया पलाशेन्धनमोस्तथा । सिद्धाश्रकानां कल्केन शृङ्गदन्तमयस्य च ॥ ७
 गोवालैः पलपात्राणामस्त्रां स्वाच्छृङ्गवचसा । निर्घासानां मुहानां च खड्गणानां च शोषणात् ८
 कुसुम्भकुसुमानां च ऊर्णाकार्पासयोस्तथा । शुद्धं नदीगतं तोयं पण्यं तद्भस्मारितम् ॥ ९
 मुखवर्जं च गौः शुद्धा शुद्धपश्वाजयोर्मुसम् । नारीणां चैव वत्सानां शकुनीनां शुनो मुखर्षं १०
 मुखैः प्रसवणे वृत्ते मृगपायां सदा शुचि । भुक्त्वा क्षुत्त्वा तथा सुप्त्या पीत्वा चाम्भो विगाह्य च

† अनुविधान्तर्गतो मन्त्रश्च, पुस्तके नास्ति । + इदमर्थं य, पुस्तके नास्ति । * इदमर्थं छ पुस्तके नास्ति ।

१ छ ग "मानेषु यो" । २ छ, य "मेद्विमुखात्" । ३ छ, ग, "नामिच्छन् न" । ४ च, "ण स्नानता" । ५ क,
 क "नपरोक्षः" । ६ क ट, चतुरस्रे । ७ क, ट, "ते, पञ्चमात्र" । ८ छ, य, चतुर्मुख" । ९ छ, ग, प, पुण्य । १० क,
 ट, च, "म्" । रती प्रसवने चर्षे शु" ।

(शावाचीचादि)

रथ्यामाक्रम्य चाऽऽचामेद्वाप्तो विपरिधाय च । मर्जारभ्रह्मकाच्छुद्धयतुर्थेऽङ्गि रजस्वला ॥ १२
 स्नाता स्त्री पथमे योग्या दैवे पित्र्ये च कर्मणि । पञ्चापाने दशैकस्मिन्नुभयोः सप्त स्तिकाः ॥ १३
 एकां लिङ्गे मृदं दद्यात्करपोलिदिशुचिकाः । ब्रह्मचारिवनस्थानां यतीनां च चतुर्गुणम् ॥ १४
 श्रीफलैरंशुपट्टानां सौमाणां गौरसर्पपैः । शुद्धिः पर्युष्य सोयेन मृगलोम्नां प्रकीर्तिता ॥ १५
 पुण्याणां च फलानां च शोक्षणाञ्जलवोऽखिलम् ॥ १६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये इत्यनुद्धिक्तयनं नाम पदशुभाद्यविकृततत्त्वोऽन्यायः ॥ १७६ ॥

आदितः श्लोकानां समाख्यः—४६४१

अथ सप्तपदाधरापेक्ष्यतत्त्वोऽन्यायः ।

शावाचीचादि ।

पुनरुक्ताच—

मेतशुद्धिं प्रवक्ष्यामि सूक्तिकाशुद्धिमेव च । दशाहं शावमाचीचं सपिण्डेषु विधीयते ॥ १
 जनने च तथा शुद्धिर्ब्राह्मणानां मृगच्छम । द्वादशाहेन राजन्यः पञ्चाद्विंशोऽथ मासतः ॥ २
 (शुद्धोऽनुलोमतो दासे स्वामितुल्यं त्वशौचकम् । पद्भित्तिभिरचैकेन क्षत्रविद्वद्भ्योनिपु) ॥ ३
 ब्राह्मणः शुद्धिमाप्नोति क्षत्रियस्तु तथैव च । विद्वद्भ्योनिः शुद्धिः (दः) स्यात्क्रमात्परशुरामकः (१)
 पद्मात्रेण त्रिरात्रेण पद्भिः शूद्रे तथा विद्यः । आ दन्तवनवास्तथ आ बृहन्नैशिकी श्रुतिः ॥ ५
 त्रिरात्रमा ब्रतादेशाश्चरात्रमतः परम् । ऊर्नैत्रैर्वापिके शूद्रे पञ्चाहाच्छुद्धिरिष्यते ॥ ६
 द्वादशाहेन शुद्धिः स्यादतीति वत्सरत्रये । गर्तैः संवत्सरैः पद्भिः शुद्धिर्मासेन कीर्तिता ॥ ७
 स्त्रीणामकृतचूडानां विशुद्धिर्नैशिकी स्मृता । तथा च कृतचूडानां त्र्यहाच्छुध्यन्ति बान्धवाः ॥ ८
 विवाहितासु नाऽऽशौचं पितृपते विधीयते । पितृश्रद्धे प्रसूतानां विशुद्धिर्नैशिकी स्मृता ॥ ९
 सूक्तिका दशरात्रेण शुद्धिमाप्नोति बान्धवा । विवाहिता हि चेत्कन्या ज्ञियते पितृवेदमनि ॥ १०
 तस्यास्त्रिरात्राच्छुध्यन्ति बान्धवा नात्र संशयः । समानं लघ्वशौचं तु प्रथमेन समापयेत् ॥ ११
 असमानं द्वितीयेन धर्मराजवचो यथा । देशान्तरस्यः श्रुत्वा तु कुलपतां मरणोद्भवां ॥ १२
 यच्छेषं दशरात्रस्य तावदेवाशुचिर्भवेत् । अतीते दशरात्रे तु त्रिरात्रमशुचिर्भवेत् ॥ १३
 तथा संवत्सरेऽतीते स्नात एव विशुध्यति । म(मा)त्रामहे तथाऽतीत आचार्ये च तथा सूते ॥ १४
 रात्रिभिर्मासतुल्याभिर्गर्भस्रावे विशोधनम् । सपिण्डे ब्राह्मणे वर्णाः सर्व एवाविशेषतः ॥ १५
 दशरात्रेण शुध्यन्ति द्वादशाहेन भूमिपः । वैश्याः पञ्चदशाहेन शूद्रा मासेन भार्गव ॥ १६
 चत्विष्टसंनिधावेवं तथा पिण्डं निवेदयेत् । कीर्तयेच्च तथा तस्य नामगोत्रे समाहितः ॥ १७
 भुक्तवरसु द्विनेत्रेषु भूमितेषु धनेन च । विष्टश्रासततोयेषु गोयनापानुकीर्तनैः ॥ १८

* धनुर्विद्वान्तर्गतो ग्रन्थः क. ड. पुस्तकयोर्नोस्ति । † इत्यने क. ड. पुस्तकयोर्नोस्ति ।

१ क. ख. ग. घ. पद्माश्रुते । २ क. ख. ग. ड. घ. 'वि श्रुतिश्रुते' । ३ क. ड. 'ननिपादिते श्रु' ।

४ क. ड. सुविः । ५ क. घ. 'चित्प्रस' । ६ क. ड. घनेषु । ७ घनेषु ।

- चतुरङ्गुलविस्तारं तरसात् तावदन्तरम् । वितस्तिदीर्घं कर्तव्यं विकर्षणां तथा त्रयम् ॥ १९
- विकर्षणां समीपे च ज्वालयेज्ज्वलनत्रयम् । असोमाय बह्वये रामयमाय च समासतः ॥ २०
- जुहुयादाहुतीः सम्पक्कसर्वेष्वैव चतुस्त्रयः (१) । पिण्डनिर्वपणं कुर्यात्प्राग्भवेन पृथक्पृथक् ॥ २१
- अथैनं दध्ना मधुना तथा मांसेन पूरयेत् । मध्ये चेदधिमासः स्थात्कुर्यादध्वधिकं तु तत् ॥ २२
- अथ वा द्वादशादेन सर्वमेतत्समापयेत् । संवत्सरस्य मध्ये च यदि स्थादधिमासकः ॥ २३
- तदा द्वादशके श्राद्धे कार्यं तदधिकं भवेत् । +संवत्सरे समाप्ते तु श्राद्धं श्राद्धवदाचरेत् ॥ २४
- मेवाप तत ऊर्ध्वं च तस्यैव पुरुषत्रये । पिण्डान्विनिर्वपेच्चतुरस्तु समाहितः ॥ २५
- संपूज्य दत्त्वा पृथिवीं समाना इति चाप्यथ । योजयेत्प्रेतपिण्डं तु पिण्डेऽन्येषु भार्गव ॥ २६
- प्रेतपार्श्वं च पार्श्वेषु तस्यैव विनियोजयेत् । पृथक्पृथक्प्रकर्तव्यं कर्मैतत्कर्मपात्रके ॥ २७
- मन्त्रवर्जमिदं कर्म शूद्रस्य तु विधीयते । सपिण्डीकरणं स्त्रीणां कार्यमेवं तदा भवेत् ॥ २८
- श्राद्धं कुर्याच्च मत्स्यवर्जं मेते कुम्भाद्यपन्दकम् । गङ्गायाः सिकता धारा यथा वर्षति वासवे ॥ २९
- शक्या गणपितुं लोके न त्वतीताः पितामहाः । काले सततैरस्यैर्यं नास्ति तस्मात्क्रियां चरेत् ॥ ३०
- देवस्य पातनास्थाने मेतः श्राद्धं कृतं लभेत् । नोपकुर्यान्नरः श्रोत्रमेतस्याऽऽत्मन एव वा ॥ ३१
- भृशमिषाशकाभोभिर्मृतानामात्मपातिनाम् । पत्तिवानां च नाऽऽशौचं विद्युच्छस्त्रहताश्च ये ॥ ३२
- यतिव्रतिव्रजचारिणृपकादकदीक्षिताः । (नराजाज्ञाकारिणो ये च स्नापाद्वै मेतैराम्यपि ॥ ३३
- मैथुने कटप्रेमे च सद्यः स्नानं विधीयते । द्विजं न निर्हरेत्मेतं शूद्रेण तु कथंचन ॥ ३४
- न च शूद्रं द्विजेनापि तपोर्दोषो हि जायते । अनाथविप्रमेतस्य बह्वारस्वर्गलोकमाह ॥ ३५
- सङ्ग्रामे जयमाप्नोति मेतेऽनाथे च काष्ठदः । संकल्प्य बान्धवं मेतपपसव्येन तां चितिम् ॥ ३६
- परिक्रम्य ततः स्नानं कुर्युः सर्वे सवाससः । मेताप च तथा दपुर्ल्लोक्षैर्बोदकाञ्जलीन् ॥ ३७
- द्वार्यश्मनि पदं दत्त्वा प्रविशेयुस्तथा गृहम् । अक्षताश्रिसिपेद्वह्नी निम्बपत्रं विदश्य च ॥ ३८
- पृथक् स्यादग्निभूमौ च क्रीतलज्वा(द्य)ग्रानो भवेत् । एकः पिण्डो दध्नादे तु श्मश्रुकर्मकरः शुचिः ॥ ३९
- सिद्धार्थैकैस्तिलैर्विद्वान्मज्जेद्वासोऽपरं दधत् । अन्नातदन्ते तनये शिशौ गर्भज्जुते तथा ॥ ४०
- कार्यो नैवाग्निस्कारो नैव चास्योदकक्रिया । चतुर्थे च दिने कार्यस्तथाऽक्षौ चैव संवयः ४१
- अस्थिसंघपनादूर्ध्वमङ्गस्पर्शो विधीयते ॥ ४२

इत्यग्निमहापुराण आग्नेये शाखातीचक्रमर्गं नाम वसुधयासहभिरुद्धततयेऽध्यायः ॥ १५७ ॥

आदिवः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४६८३

* इदमर्थं क. द. पुस्तकयोर्नास्ति । + इदमर्थं क. द. पुस्तकयोर्नास्ति । = अनुविधान्तर्गतौ ग्रन्थश्च, पुस्तके नारिव । × इदमर्थं क. द. पुस्तकयोर्नास्ति ।

१ क. द. 'रन्वाविस्तारं' तरसात् यदां वरम् । २ क. द. हुति । ३ क. द. 'तगम्भीरं ना' ।

४ क. द. चर्यम् । ५. भवेत् । ६. जपेत् । ७ क. द. 'तद्याम्यपि । मे' । ८. य. 'तमास्थति । मे' । ९ क. य. य.

न. 'य । प्राय' ।

सावायशौचम् ।

पुष्कर उवाच—

सावाशौचं प्रवक्ष्यामि मन्वादिमुनिसंमतम् । रात्रिभिर्मासतुल्याभिर्गर्भस्थाने उपहेण वा ॥ १
 चातुर्मासिकपातान्ते दशाहं पञ्चमासतः । राजन्ये च चतुरात्रं वैश्ये पञ्चाहमेव च ॥ २
 अष्टाहेन तु शूद्रस्य द्वादशाहादतः परम् । स्त्रीणां विशुद्धिरुदिता स्नानमात्रेण वै पितुः ॥ ३
 न स्नानं हि सपिण्डे स्यान्निरात्रं सप्तमाष्टयोः(?) । सद्यः शौचं सपिण्डानामा दन्तजननात्तथा ॥ ४
 आ चूहादेकरात्रं स्यादा प्रताञ्च त्रिरात्रकम् । दशरात्रं भवेदस्नानात्तापित्रोत्तरात्रकम् ॥ ५
 अत्रातदन्ते तु मृते कृतचूहेऽर्भके तथा । मृते न्यूनं त्रिभिर्बर्षैर्मृते शुद्धिस्तु नैश्चिकी ॥ ६
 शैवेन क्षत्रिये शुद्धिस्त्रिभिर्वैश्ये मृते तथा । शुद्धिः शूद्रे पञ्चभिः स्यात्प्राग्निवाहाद्विपद्त्वहः ॥ ७
 (अथ त्रिरात्रं विमाणाग्रशौचं संप्रवक्ष्यते । तत्र शूद्रे द्वादशाहः पण्डिते सप्तवैश्ययोः ॥ ८
 मृते नैवाग्निस्कारो मृते तं नित्येनैव । न बोदकक्रिया तस्य नास्ति चापि कृते सति ॥ ९
 जातदन्तस्य वा कार्या स्यादुपनयनादह । एकाहाच्छुध्यते विप्रो योऽग्निवेदसम्पन्नितः ॥ १०
 हीने हीनतरे चैव उपहश्चतुरहस्तथा । पञ्चाहेनाग्निहीनस्तु दशाहाद्वाक्षणाद्युवः ॥ ११
 क्षत्रियो नवसप्ताहाच्छुध्येद्विप्रो गुणैर्युतः । दशाहात्समुणो वैश्यो विंशाहाच्छूद्र एव च ॥ १२
 दशाहाच्छुध्यते विप्रो द्वादशाहेन भूमिपः । वैश्यः पञ्चदशाहेन शूद्रो मासेन शुध्यति ॥ १३
 गुणोत्कर्षे द्वादाहात् उपहमेकाहकं उपहे । एकाहात् सद्यः शौचं सर्वत्रैव समुपेत् ॥ १४
 दासान्तेवासिभृतकाः सिन्ध्याश्चैकत्रचासिनः । स्वामितुल्यमशौचं स्यान्मृते पूर्णपृथग्भवेत् ॥ १५
 मरणादेव कर्तव्यं संपोगो यस्य नाग्निभिः । दाहादूर्ध्वमशौचं स्याद्यस्य वैतानिको विधिः ॥ १६
 सर्वेषामेव वर्णानां त्रिभागात्स्पर्शनं भवेत् । त्रिचतुष्पञ्चदशभिः स्पृश्यवर्णाः क्रमेण तु ॥ १७
 चतुर्थे पञ्चमे चैव सप्तमे नवमे तथा । अस्थिसंचयनं कार्यं वर्णानामनुपूर्वशः ॥ १८
 अहस्तचक्षकन्यासु प्रदक्षासु उपहं भवेत् । पक्षिणी संस्कृतास्तेव स्वस्नादिषु विधीयते ॥ १९
 पितृगोत्रं कुमारीणां ब्यूढानां भर्तृगोत्रैवा । जलप्रदानं पित्रे च उद्वाहे शोभयन् तु ॥ २०
 दशाहोपरि पित्रोश्च दुहितुर्भरणे उपहम् । सद्यः शौचं सपिण्डानां पूर्वं चूहाकृतेद्दिन ॥ २१
 एकाहतो वा विवाहादूर्ध्वं हस्तोदकादुपहम् । पक्षिणी भ्रातृपुत्रस्य सपिण्डानां च सद्यः(?) ॥ २२
 दशाहाच्छुध्यते विप्रो जन्महानौ स्वयोनियु । पद्भिस्त्रिभिरहै(द्वे)केन सप्तविदशूद्रयोनिषु ॥ २३
 एतज्ज्ञेयं सपिण्डानां वक्ष्ये चानौरसादिषु । अनौरसेषु पुत्रेषु भार्यास्तन्यगतासु च ॥ २४
 परपूर्वासु च स्त्रीषु त्रिरात्राच्छुद्धिरिष्यते । वृथा संकल्पातानां प्रव्रज्यासु च तिष्ठताम् ॥ २५
 आत्मनस्त्यागिनां चैव निवर्ततोदकक्रिया । मात्रैकया द्विपितरौ भ्रातरावन्ययामिनौ ॥ २६
 एकाहः सूतके तत्र मृतके तु व्यहो(हं) भवेत् । सपिण्डानामशौचं हि समानोदकैर्वा वदे ॥ २७

* अनुविधान्तर्गतो ग्रन्थः । पुस्तके नास्ति ।

१ क. ख. ग. घ. 'च । श्रवा' । २ ग. 'म' । ख. 'स' । ३ क. ख. घ. 'उपहेण(व)' । ४ क. ख. '५ क. घ. 'ते
 वाग्नि' । ५ क. घ. 'म' । ६ ख. 'म' । ७ ख. 'म' । ८ ख. 'म' । ९ ख. 'म' । १० ख. 'म' । ११ ख. 'म' । १२ ख. 'म' । १३ ख. 'म' । १४ ख. 'म' । १५ ख. 'म' । १६ ख. 'म' । १७ ख. 'म' । १८ ख. 'म' । १९ ख. 'म' । २० ख. 'म' । २१ ख. 'म' । २२ ख. 'म' । २३ ख. 'म' । २४ ख. 'म' । २५ ख. 'म' । २६ ख. 'म' । २७ ख. 'म' ।

बाले देशान्तरस्थे च पृथक्पिण्डे च संस्थिते । सप्तासा जलमाद्रुत्य सद्य एव त्रिशुध्यति ॥ २८
 दशाहेन सपिण्डास्तु शुध्यन्ति भेतसूतके । त्रिरात्रेण सफुल्यास्तु स्नानाच्छुध्यन्ति गोत्रिणः ॥ २९
 सपिण्डता तु पुरुषे सप्तमे त्रिनिवर्तते । सप्तानोदक्रमावस्तु निर्जतेताऽऽचतुर्दशात् ॥ ३०
 जन्मनामस्मृते वै तत्तत्परं गोत्रमुच्यते । रिमतं तु विदेशस्थं शृणुयाद्यो ह्यनिर्देशम् ॥ ३१
 यच्छेषं दशरानस्य तावदेवाशुचिर्भवेत् । अतिक्रान्ते दशाहे तु त्रिरात्रमशुचिर्भवेत् ॥ ३२
 संवत्सरे व्यतीते तु स्पृष्टैवापो त्रिशुध्यति । मातुले पक्षिणी रात्रिः शिष्यार्विवान्धवेपु च ॥ ३३
 मृते जायातरि भेते दौहित्रे भगिनीमुते । श्यालके तत्सुते चैव स्नानपात्रं विधीयते ॥ ३४
 मातामह्या तथाऽऽचार्ये मृते मातामहे ऋषयः । बुधिक्षे राष्ट्रसंपाते आगतायां तथाऽऽपदि ॥ ३५
 उपसर्गमृतानां च दाहे ब्रह्मविदां तथा) । सत्रिजतिब्रह्मचारिसङ्घामे देशविष्ठरे ॥ ३६
 दाने पक्षे विवाहे च सद्यःशौचे विधीयते । विमग्नोपहन्तृनामनुकं चाऽऽत्मघातिनाम् ॥ ३७
 असाधव्याधियुक्तस्य स्वाध्याये चासमस्य च । मासश्चित्तमनुज्ञातमप्रितोषप्रवेशनम् ॥ ३८
 अपमानात्तथा क्रोधात्स्नेहात्परिभवाद्भयात् । वद्व्यप त्रियते नारी पुरुषो वा कथंचन ॥ ३९
 आत्मघाती चैकलक्षं वसेत्स नरकेऽशुचौ । वृद्धैः श्रौतैस्मृतेर्लुप्तैः परित्यजति यस्त्वस्मून् ॥ ४०
 त्रिरात्रं तत्र चाशौचं द्वितीये चास्थिसंचयम्(१) । तृतीये हृदकं कार्यं चतुर्थे श्राद्धमाचरेत् ॥ ४१
 विपुदग्रिहतानां च ऋषेः बुद्धिः सपिण्डके । पापण्डाधिरा भर्तृघ्न्यो नाशौचोदकगाः स्त्रियः ॥
 पितृमात्रादिपाते तु आर्द्रवासा स्त्रोपपितः । अतीतेऽन्दे प्रकुर्वीत भेतकार्यं यथाविधि ॥ ४३
 यः कश्चिन्मृतेऽपि सपिण्डं कथंचन । स्नात्वा सचैलं स्पृष्ट्वाऽग्निं धृतं मास्य त्रिशुध्यति ॥ ४४
 यद्यन्नमच्च तेषां तु दशाहेनैव शुध्यति । अनदन्नन्नमहैव न वै तस्मिन्गृहे वसेत् ॥ ४५
 अनार्थं ब्राह्मणं भेतं ये वहन्ति द्विजातयः । पदे पदे पद्मफलं बुद्धिः स्यात्स्नानमात्रतः ॥ ४६
 भेतीभूतं द्विजः शूद्रमनुगच्छेत्कृष्याच्छुचिः । मृतस्य बान्धवैः सार्धं कृत्वा च परिदेवनम् ॥ ४७
 वर्जयेच्चद्विहोरात्रं दानश्राद्धादि कामतः । शूद्रायाः प्रसवो गेहे शूद्रस्य मरणं तथा ॥ ४८
 भाण्डानि तु परित्यज्य त्र्यह्नाद्रुलेपतः शुचिः । न विप्रं स्वेपु तिष्ठत्सु मृतं शूद्रेण नोपयेत् ॥ ४९
 (* नयेत्भेतं स्नापितं च पूजितं कुमुदैर्देहेत् । नष्टदेहं दहेन्नैव किंचिदेहं परित्यजेत् ॥ ५०
 गोत्रजस्तु गृहीतरा तु चित्तां चाऽऽरोपयेत्तदा । आहिताग्निर्वधान्यायं दग्धव्यस्त्रिभिरग्निभिः ॥
 अनाहिताग्निरैकेन लौकिकेनापरस्तथा । अस्माकमभिजातोऽसि त्वदयं जायतां पुनः ॥ ५२
 असौ स्वर्गाय लोकाय मुखाग्निं प्रददेत्सुतः । सकृत्प्रसिञ्चत्यु(न्त्यु)दकं नामगोत्रेण बान्धवाः ॥
 एवं मातामहाचार्यभेतानां चोदकक्रिया । काम्योदकं सस्त्रियैतस्वस्तीपश्वशुरास्त्रिजाम् ॥ ५४
 अप नः शौचोदकं दशाहं च सुतोऽर्पयेत् । ब्राह्मणे दश पिण्डाः स्युः सत्रिजे द्वादश स्मृताः ॥
 वैश्ये पञ्चदश शोकाः शूद्रे त्रिंशत्सर्कीर्तिताः । पुत्रो वा पुत्रिकाऽन्यो वा पिण्ड दद्याच्च पुत्रवत् ॥
 विदश्य निम्बपत्राणि नियतो द्वारि वैश्मनाः । आचम्य चाग्निमुदकं गोमयं गौरसर्पपात्रम् ॥ ५७
 पविशेपुः समालभ्य कृत्वाऽऽपनि पदं ध्रुवैः । अक्षरलवर्णांजाः स्युर्निर्मासा भूमिश्चायिनः ॥ ५८

* धनुर्विद्वान्तर्जतो ग्रन्थ क इ पुस्तकयोगीरित ।

(असंस्कृतादिशौचम्)

ऋतीतलब्धाशनाः स्नाता आदिकर्ता दशाहकृत् । अथावे ब्रह्मचारी तु कुर्यात्पिण्डोदकादिकम्
यथेदं शावपाशौचं सपिण्डेषु विधीयते । जननेऽप्येवमेव स्याच्चिथुणां शुद्धिमिच्छताम् ॥ ६०
(+सर्वेषां शावपाशौचं पात्रापित्रोश्च सूतकम् । सूतकं यावदुरेव स्यादुपस्पृश्य पिता शुचिः ॥ ६१
पुत्रजन्मादिने श्राद्धं कर्तव्यमिति निश्चितम् । तदहस्वत्मदानार्थं गोहिरण्यादिवाससाम् ॥ ६२
मरणं मरणेनैव सूतकं सूतकेन तु । उभयोरपि यत्पूर्वं तेनाऽऽशौचेन शुध्यति ॥ ६३
सूतके मृतकं चेत्स्यान्मृतके त्वथ सूतकम् । तत्राधिकृत्य मृतकं शौचं कुर्यान्न सूतकम् ॥ ६४
समानं लब्धशौचं तु प्रथमेन समापयेत् । असमानं द्वितीयेन धर्मराजवचो यथा ॥ ६५
शावान्तः शाव आपाते पूर्वाशौचेन शुध्यति । गुरुणा लघु वाप्येत लघुना नैव तद्गुरु ॥ ६६
मृतके सूतके वाऽपि रात्रिमध्येऽन्यदापयेत् । तच्छेषेष्वैव शुभ्येरन्नात्रिशेषे महाधिकात् ॥ ६७
मभाते यद्यशौचं स्यात्तुष्येरंश्च त्रिभिर्दिनैः । उभयत्र दशाहानि कुलस्याग्नें न भुज्यते ॥ ६८
दानादि विनिवर्तते भोजने कृत्यमाचरेत् । अज्ञाते पातकं नाऽऽद्ये भोक्तुरेकमहोऽन्य(हरण्य)धा)

हायादिमहापुत्राण आमेवे शावान्तोचकथनं नामाटपञ्चस्यधिकसप्ततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तषडङ्गाः—४७५२

अर्थकोनपञ्चपञ्चसप्ततमोऽध्यायः ।

असंस्कृतादिशौचम् ।

पुष्कर इवाद्य—

संस्कृतस्यासंस्कृतस्य स्वर्गो मोक्षो हरिस्तृतेः । अस्थनां गङ्गाम्भसि क्षेपात्मेतस्याभ्युदयो भवेत्
गङ्गातोषे नरस्यास्थि यौवचावदिवि स्थितिः । आत्मनस्त्यागिनां नास्ति पतितानां तथा क्रिया
तेषामपि तयो गङ्गे तोयेऽस्थनां पतनं हितम् । तेषां दत्तं जलं चान्नं खने तत्पत्नीपते ॥ १
अनुग्रहेण महता प्रेतस्य पतितस्य च । नारायणवलिः कौर्यस्तेनानुग्रह्यभुते ॥ ४
अज्ञपः पुण्डरीकाक्षस्तत्र दत्तं न नश्यति । पतनाग्रायते यस्माच्चस्मात्पात्रं जनार्दनैः ॥ ५
पततां भुक्तिमुक्त्यादिप्रद एको हरिर्ध्रुवम् । हृष्टा लोकान्निप्रपमाणास्तहायं धर्ममाचरेत् ॥ ६
मृतोऽपि बान्धवः शक्तो नानुगन्तुं नरं मृतम् । जायावर्जं हि सर्वस्य याम्यः पन्था विनिघ्नते ७
धर्म एको व्रजत्येनं यत्रकचनगामिनम् । श्वःकार्यमथ कुर्वीत पूर्वार्हे चाऽऽपराहितम् ॥ ८
न हि मृतीक्षते मृत्युः कृतं वाऽस्य न वा कृतम् । क्षेजापणमृहासक्तपन्थजगतमानसम् ॥ ९
दृक्वीवोरणमासाद्य मृत्युरादाय गच्छति । न कालस्य मियः कथिद्वेष्यश्चास्य न विद्यते ॥ १०
आयुष्ये कर्मणि क्षीणे प्रसन्न हरते जनम् । नामाप्तकालो जियते विद्वः श्वश्वतैरपि ॥ ११

* इदमर्थं च. पुस्तके न दृश्यते । + धनुर्ध्विद्वान्तर्गतो मन्थ. क. द. पुस्तकयोर्नास्ति । धनुर्ध्विद्वान्तर्गतमन्थस्थाने

"मोक्षे पततया मित्य बधोस्वभावाकक्षिणाः । आर्द्रशलाघ वंवातभार्यया— । आर्द्रशलाघ हेमन्ते यथैवाग्रजरादती ।
अपराशितामालाय व्रजेदिशमजिह्वाः । " इति मन्थ. पुस्तके दृश्यते । † च. पुस्तक एतप्रभृजध्यायद्वय न दृश्यते ।

१ क. द. यागवार्जितसि । २ क. द. 'या गङ्गातोषे तापवन दि' । ३ क. द. कार्यः 'सेदानु' । ४ क.

'न. । प्रेतव भुक्तिमुक्ती हि पदयोः । ५ क. द. 'क्षेजपण' ।

कुशग्रेणापि संस्पृष्टः मासकालो न जीवति । औषधानि न मन्त्राद्यास्त्रायन्ते मृत्युनाऽन्यितम् ॥
 वत्सवेत्माकृते कर्म कर्तारं विन्दति ध्रुवम् । अव्यक्तादि व्यक्तमध्यमव्यक्तनिधनं जगत् ॥ ११
 कौमारादि यथा देहे तथा देहान्तरागमः । नवमन्यवया वस्त्रं गृह्णात्येवं शरीरकम् ॥
 अदेही नित्यमवध्योऽयं यतः शोकं ततस्त्यजेत् ॥ १४

इत्यादिमहापुराण आग्नेयेऽश्वस्तुतिशौचमन्त्रे नामधेयनपट्टपथिकव्रततमोऽध्यायः ॥ १५९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—४७६६

अथ पञ्चपथिकव्रततमोऽध्यायः ।

वानप्रस्थाश्रमः ।

पुष्कर उवाच—

वानप्रस्थयतीनां च धर्मं वक्ष्ये यथा शृणु । जटित्वमग्निहोत्रित्वं भूषय्याऽजित्पारणम् ॥ १
 वने वासः पयोमूलनीवारफलवृत्तिता । मनिग्रहनिवृत्तिश्च त्रिः स्नानं व्रतचारिता ॥ २
 देवातिथीनां पूजा च धर्मोऽयं वनवासिनः । गृही क्षपत्यापत्यं च दृष्ट्वाऽरण्यं समाश्रयेत् ॥ ३
 तृतीयमायुषो भागपेक्षाकी वा सभार्यकः । ग्रीष्मे पञ्चतपा नित्यं वर्षास्वभ्रातृकाशिकः ॥ ४
 आर्द्रवासाश्च हेमन्ते तपश्चोर्ध्वं चरेन्नृसी । अपराहृतिमास्याय व्रनेद्विहमनिह्नगः ॥ ५

इत्यादिमहापुराण आग्नेये वानप्रस्थाश्रममन्त्रे नामधेयनपट्टपथिकव्रततमोऽध्यायः ॥ १६० ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—४७७१

अथ पञ्चपथिकव्रततमोऽध्यायः ।

यतिधर्मा ।

पुष्कर उवाच—

यतिधर्मं प्रवक्ष्यामि ज्ञानमोक्षादिदर्शकम् । चतुर्थमायुषो भार्गवाप्य सङ्गात्पत्रिजनेत् ॥ १
 यदाहि विरजेद्धीरस्तदहि च परिजनेत् । प्राजापत्यां निरूप्येष्टि सर्ववेदसदक्षिणाम् ॥ २
 आत्मन्यग्नीन्समारोप्य प्रव्रजेद्वाह्मणो गृहात् । एक एव चरेन्नित्यं ब्राह्मन्नाथमाश्रयेत् ॥ ३
 उषेक्षकोऽसंचयि(य)को मुनिर्ज्ञानसमन्वितः । केपालं वृक्षपुलं च कुचेलमसहायता ॥ ४
 समता चैव सर्वस्मिन्नेवमुक्तस्य लक्षणम् । नाभिनन्देत परणं नाभिनन्देत जीवनम् ॥ ५
 कालमेव प्रतीक्षेत निदेशं भृतको यथा । दृष्टिपूर्तं न्यसेत्पादं वस्त्रपूर्तं शूलं पिबेत् ॥ ६
 सत्यपूर्ता वदेद्धार्यं मनःपूर्तं समाचरेत् । अलाबुदारुपात्राणि मृन्मयं वैणवं यतेः ॥ ७
 विधूमे न्यस्तमुसले व्यवहारे मुक्तवज्जने । हृत्ते शरावसंपाते भिक्षां नित्यं यतिश्चरेत् ॥ ८

* इदमर्थं ह पुस्तके नास्ति ।

(धर्मशास्त्रकथनम्)

- याधूकरमसंभृत् प्राक्प्रणीतमयाचितम् । तात्कालिकं चोपपन्नं मैत्रं पञ्चविधं स्मृतम् ॥ ९
- पाणिपात्री भवेद्वाऽपि पात्रे पात्रात्समाचरेत् । अवेक्षेत गर्वि नृणां कर्मदोषसमुद्भवाम् ॥ १०
- मुदभावधरेद्धर्मं यत्र तत्राऽऽश्रये रतः । समः सर्वेषु भूतेषु न लिङ्गं धर्मकारणम् ॥ ११
- फलं कृतकहस्तस्य यद्यप्यम्बुप्रसादकम् । न नामग्रहणादेव तस्य वारि पसीदति ॥ १२
- अनिर्झः पण्डकः पङ्कुरन्धो यधिर एव च । सन्निधौ मुच्यतेऽसन्निधौ रजानात्संश्रुतो द्विजः ॥ १३
- अहि राज्ञां च याञ्जन्तून्दिनस्त्यजानतो यतिः । तेषां स्नात्वा विमुक्त्यर्थं प्राणायामान्यदाचरेत् ॥ १४
- अस्थिरस्यूनां स्नायुयुते पांसशोणितलेपनम् । चर्माम्रजं दुर्भन्धं पूर्णं भूषणरीपयोः ॥ १५
- जराशोकसमाविष्टं रोगायतनमातुरम् । रजस्वलमनित्यं च भूतावासमिदं त्यजेत् ॥ १६
- धृतिः क्षमा दमोऽस्तेयं शौचमिन्द्रियनिग्रहः । हीविषा सत्यमक्रोधो दण्डकं धर्मलक्षणम् ॥ १७
- चतुर्विधं भैक्षवस्तु कुटीचकचहृदकौ । हंसः परपरहंसश्च यो यः पथात्स उत्तमः ॥ १८
- एकदण्डी त्रिदण्डी वा योगी मुच्येत वन्धनात् । आर्हसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यापरिग्रहौ ॥ १९
- यमाः पञ्चाथ नियमाः शौचं संतोषणं तपः । स्वाध्यायेश्वरपूजा च पञ्चकायासनं यतः ॥ २०
- प्राणायामस्तु द्विविधः समर्भोऽगर्भ एव च । जपध्यानयुतो गर्भो विपरीतस्त्यगर्भकः ॥ २१
- मत्स्येकं त्रिविधः सोऽपि पूरकुम्भकरेचकैः । पूरणात्पूरको बायोनिश्चलत्वाच्च कुम्भकः ॥ २२
- रेचनाद्रेचकः प्रोक्तो मात्राभेदेन च त्रिधा । द्वादशाष्टु चतुर्विंशः पट्विंशन्मात्रिकोऽपरः ॥ २३
- बालो लघ्वक्षरो मात्रा प्रणवादि चरेच्छनैः । मत्पाहारो आपकानां ध्यानमीश्वरचिन्तनम् ॥ २४
- मनोवृत्तिर्धारणा स्यात्समाधिर्ब्रह्मणि स्थितिः । अयमात्मा परं ब्रह्म सत्यं ज्ञानमनन्तकम् ॥ २५
- विज्ञानमानन्दं ब्रह्म तत्त्वमस्यहमस्य तत् । परं ब्रह्म ज्योतिरात्मा बामुदेवो विमुक्त ओम् ॥ २६
- देशेन्द्रियमनोऽब्धिप्राणाहंकारवहितम् । जाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्यादिमुक्तं ब्रह्म तुरीयकम् ॥ २७
- नित्यशुद्धबुद्धमुक्तसत्यमानन्दमद्वयम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिरस्य सर्वं हरिः ॥ २८
- योऽस्मावादिस्तपुरुषः सोऽस्मावहमस्यण्ड ओम् । सर्वारम्भपरित्यागी समदुःखसुखः क्षमी ॥ २९
- भावमुद्धत्य ब्रह्माण्डं भित्त्वा ब्रह्म भवेन्नरः । आपाद्व्यां पौर्णमास्यां च चातुर्मास्यं व्रतं चरेत् ॥ ३०
- यतो व्रजेन्नवम्पादौ हृतसंघिषु वापयेत् । प्रायश्चित्तं यतीनां च ध्यानं वायुयमस्तथा ॥ ३१

इत्यादिमहापुराण आग्नेये यतिधर्मकथनं तानि पञ्चविधकृततमोऽस्माद्य ॥ १६१ ॥

आदिवः श्लोकानां समाख्याः—४७९७

अथ द्विपञ्चविकृततमोऽस्माद्य ।

धर्मशास्त्रकथनम् ।

पुष्कर उवाच—

- मनुर्विष्णुर्याज्ञवल्क्यौ हारीतोऽत्रिर्वर्मोऽङ्गिराः । वसिष्ठदक्षसंवर्तमानात्पराशराः ॥ १
- आपस्तम्बोऽशोऽन्यासाः क्रात्यायनवृहस्पती । गोतमः शङ्खिलिखितौ धर्ममेते पथाऽमुपन् ॥ २
- तथा बह्व्ये समासेन भुक्तिमुक्तिप्रदं शृणु । मृत्युं च निवृत्तं च द्विविधं कर्म वैदिकम् ॥ ३

काम्यं कर्म प्रवृत्तं स्यान्निरुक्तं ज्ञानपूर्वकम् । वेदाभ्यासस्तपो ज्ञानमिन्द्रियाणां च संयमः ॥ ४
 अहिंसा गुरुसेवा च निःश्रेयसकरं परम् । सर्वेषामपि चैतेषामात्मज्ञानं परं स्मृतम् ॥ ५
 तैत्तिरीयं सर्वविद्यानां प्राप्यते ब्रह्मन् ततः । सर्वभूतेषु चाऽऽत्मानं सर्वभूतानि चाऽऽत्मनि ॥ ६
 समं पश्यन्नात्मयाजी स्वाराज्यमधिगच्छति । आत्मज्ञाने स(श)मे च स्याद्देदाभ्यासे च यत्नवान्
 एतद्विजयमसाध्यं ब्राह्मणस्य विशेषतः । वेदशास्त्रार्थतत्त्वज्ञो यत्र तत्राऽऽश्रमे वसन् ॥ ८
 इहैव लोके तिष्ठन्निह ब्रह्मभूयाय कल्पते । स्वाध्यायानामुपाकर्म आचरन् आचरणेन तु ॥ ९
 हस्ते चोपधिवारे च पञ्चम्यां आचरणस्य वा । पौषमासस्य रोहिण्यामष्टकायामथापि वा ॥ १०
 जलान्ते छन्दसां कुर्यादुत्सर्गं विधिवद्ब्रह्मिणः । ऋहं मेतेष्वनध्यायः शिष्यास्त्विगुरुवन्धुषु ॥ ११
 उपाकर्मणि चोत्सर्गं स्वस्वात्वाश्रोत्रिये तथा । संध्यागर्जितनिर्घाते भूकम्पोत्फानिपातने ॥ १२
 समाप्य वेदं ह्यनिश्चयमास्पृश्यकमधीत्य च । पञ्चदश्यां चतुर्दश्यामष्टम्या राहुसूतके ॥ १३
 ऋतुसंधिषु भुक्त्वा वा आदिकं प्रतिशुद्धं च । पञ्चमण्डकनकुलवाहिमार्जारशूकरैः ॥ १४
 कृतेऽन्तरे त्वहोरात्रं शक्रपाते तथोच्छ्रये । शक्रोपुगर्दभोलूकैर्मासवाणर्तुनिस्थने ॥ १५
 अमेध्यश्वशूद्रान्त्यश्मशानपतितान्तिके । अशुभासु च तारासु विष्टुस्तनितसंघवे ॥ १६
 भुक्त्वाऽऽर्द्रपाणिरम्भोन्तरर्षरात्रेऽतिमास्ते । पांशुवर्षे दिशां दाहे संध्यानीहारभीतिषु ॥ १७
 धावतः प्राणिवाधे च विशिष्टे गृहमागते । सरोपयानहस्त्यश्वनौकावृक्षादिरोहणे ॥
 सप्तत्रिंशदनध्यापानेतांस्तालिकांस्त्रिदशः ॥ १८

इत्यारविमहापुराण आग्नेये धर्मशास्त्रकर्मण नाम द्विपट्टपञ्चिकसूतसमोऽध्यायः ॥ १९३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४८१५

अथ नियष्टपञ्चिककृतसमोऽध्यायः ।

आह्वयकथनम् ।

पुष्कर उवाच—

आह्वयकथं प्रवक्ष्यामि भुक्तिमुक्तिप्रदं कृणु । निमन्त्र्य विप्रान्पूर्वेषुः स्वागतेनापराद्धतः ॥ १
 माच्योपवेशयेत्पीठे युग्मान्दैवेऽथ पित्र्यके । अयुग्मान्प्राङ्मुखान्दैवे त्रीन्पित्र्ये चैकमेव वा ॥ २
 मातामहानामप्येवं तत्र वा वैश्वदेविकम् । पाणिमसालनं दत्त्वा विष्टरार्थं कुशानपि ॥ ३
 आराहयेदनुज्ञातो विश्वे देवास इत्यृचा । यवैरन्ववकीर्णाय भाजने सप्तवित्रके ॥ ४
 दं नो देव्या पयः क्षिप्त्वा यवोऽसीति यवांस्तथाया दिव्या इति मन्त्रेण हस्ते हार्थं विनिक्षिपेत्
 दत्तदं दकं गन्धमास्थं पूज्जानं मदीपकम् । अपसृज्यं ततः कृत्वा पितृणाममदक्षिणम् ॥ ५
 द्विगुणास्तु कुशान्तरवा शुश्रूणस्तेत्यृचा पितृन् । जावाय तदनुज्ञातो जपेदायान्तु नस्ततः ॥ ७
 यवार्थास्तु तिलः कार्पाः कुर्यादध्वानि पूर्ववत् । दत्त्वाऽध्वं संस्तराज्जपेत्पान्पात्रे कृत्वा विधानतः

(आह्नकान्तरधनम्)

(अपितृभ्यः स्थानमसीति न्युज्जं पात्रं करोत्यथः । अग्नौ करिष्य आदाय पृच्छत्यत्र घृतशृतम्
 कुरुष्वेति श्रुत्वातो हुत्वाऽग्नौ पितृयज्ञवत् । हुतशेषे प्रदद्यात्तु भोजनेषु समाहितः ॥ १०
 यथाभाभोपपन्नेषु रौप्येषु तु निक्षेपतः ।) दत्त्वाऽन्न पृथिवी पात्रमिति पात्राभिमन्त्रणम् ॥ ११
 कृत्वेदं विष्णुरित्यन्ने द्विजाहुष्य निवेशयेत् । सव्याहृतिका गायत्रीं यधु वाता इति श्रुत्वा चम् ॥
 जप्त्वा यथासुखं वाच्यं भुञ्जीरस्तेऽपि वाग्यताः । अन्नमिष्टं हविष्यं च दद्याज्जप्त्वा पवित्रकम् ॥ १४
 अन्नपादाय तप्ताः स्य शेषे चैर्वान्नमस्य च । तदन्नं विकिरेद्भूमौ दद्याच्चापः सकृत्सकृत् ॥ १४
 सर्वपन्नमुपादाय सतिलं दक्षिणामुखः । वच्छिष्टसन्निधौ पिण्डान्मदद्यात्पितृयज्ञवत् ॥ १५
 मातामहानामप्येवं दद्यादाचमनं ततः । स्वस्तिवाच्यं ततः कुर्यादक्षय्योदकमेव च ॥ १६
 दत्त्वा तु दक्षिणां शक्त्या स्वधाकारमुदाहरेत् । वाच्यतामित्यनुज्ञातः स्वपितृभ्यः स्वधोच्यताम्
 कुर्युरस्तु स्वधेस्तुक्ते भूमौ सिञ्चेत्ततो जलम् । प्रीयन्तामिति वा दैव विश्वे देवा जलं ददेत् ॥ १७
 दातारो नोऽभिवर्धन्ता वेदाः संततिरेव च । श्रद्धा च नो मा व्यममद्गुह्यं देयं च नोऽस्तिवति ॥
 इत्युक्त्वा तु मिया वाचः प्रणिपत्य विसर्जयेत् । वाजे वाज इति म्रितपितृपूर्वं विसर्जनम् ॥ २०
 पश्मिस्तु संस्त्रवाः पूर्वमर्धपात्रे निपातिताः । पितृपात्रं तदुत्तानं कृत्वा विमान्विसर्जयेत् ॥ २१
 मदक्षिणपनुग्रह्य भुक्त्वा तु पितृसेवितम् । ब्रह्मचारी भवेत्तु रजनीं द्राक्षणैः सह ॥ २२
 एवं मदक्षिणं कृत्वा दृढौ नान्दीपुस्तान्पितृन् । यजेत दधिकर्कन्धुमिश्राग्निपण्डान्पवैः क्रिया ॥ २३
 एकोदिष्टं दैवहीनमेकाघेकपवित्रकम् । आवाहनाग्नौ करणरहितं क्षपसम्पवत् ॥ २४
 उपतिष्ठतामित्यक्षय्यस्थाने पितृविसर्जने । अभिरम्पतामिति वदेद्बुधुस्तेऽभिरताः स्म ह ॥ २५
 गन्धोदकतिलैर्युक्तं कुर्यात्पात्रचतुष्टयम् । अर्घ्याभिपितृपात्रेषु प्रेतपात्रं प्रसेचयेत् ॥ २६
 ये समाना इति द्वाभ्यां शेषे पूर्ववदाचरेत् । एतत्सपिण्डीकरणमेकोदिष्टं स्त्रिया सह ॥ २७
 अर्वाक्षपिण्डीकरणं यस्य सत्सत्सराज्रवेत् । तस्याप्यथ सोदकुम्भं दद्यात्सवत्सरं द्विजे ॥ २८
 मृताह्नि च कर्तव्यं प्रतिमासं तु वत्सरम् । प्रतिवत्सरं कार्यं श्राद्धं वै मासिकाश्रवत् ॥ २९
 हविष्याग्नेन वै मासं पायसेन तु वत्सरम् । मात्स्यहारिणकौरभ्रयाकुलच्छागपार्षदैः ॥ ३०
 ऐणरौरवबाराहशार्ङ्गैर्मार्सैर्यथाक्रमम् । मासवृद्ध्याऽभितृप्यन्ति दत्तैरेव पितामहाः ॥ ३१
 स्रग्गामिप महाशक्तं मधुयुक्तान्पेयं च । लोहामिप कालशकं वासं वार्धनसस्य च ॥ ३२
 परदाति गयास्थश्च सर्वमानन्त्यमुष्यते । तथा वर्षात्रयोदद्या मघानु च न सशयः ॥ ३३
 कन्या प्रजा बन्दिनश्च पशून्मुख्यान्मुतानपि । घृतं कृषिं च वाणिज्यं द्विशफेकशफं तथा ॥ ३४
 ब्रह्मवर्चस्विनः पुत्रान्स्वर्णरूपे सकुप्यके । शक्तिश्रेष्ठ्य सर्वकामानाम्नाति श्राद्धदः सदा ॥ ३५
 प्रतिपत्यभृतिप्येतान्वर्जयित्वा चतुर्दशीम् । शस्त्रेण तु हता ये वै तेषां तत्र प्रदीयते ॥ ३६
 स्वर्गे क्षपत्यमोजश्च शौर्यं क्षेत्रं वलं तथा । पुत्रश्रेष्ठ्य सतीभाग्यपत्यं मुख्यतां सुतान् ॥ ३७
 मृत्पचक्रतां पुत्रान्याग्निर्ज्यं प्रभुतां तथा । अरोमित्त्वं यशो वीतशोकतां परमां गतिम् ॥ ३८
 धनं विद्यां भिषकित्वादि रूप्यं गात्राण्यजाविकम् । अन्धानां पुत्रं विधिवशः श्राद्धं सप्रयच्छति ॥
 कृषिकादिभरण्यन्ते स कामानामुपादिमान् । वसुरुद्रादितिमुताः वितरः श्राद्धदेवताः ॥ ४०

* यन्निदान्तर्गतमथ कं ठ पुस्तकयोनास्ति ।

(नवमहरोमी नानाधर्मोऽथ)

प्रीणयन्ति मनुष्याणां पितृभ्रातृभ्यः तर्पिताः । आयुः प्रज्ञां धनं विद्यां स्वर्गं मोक्षं सुखानि च ॥
प्रयच्छन्ति तथा राज्यं प्रीता नृणां पितामहाः ॥ ४२

इत्यादिमहापुराण आग्नेये धाद्वयस्त्ववर्णनं नाम त्रिपञ्चाधिवत्ततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—४८५७

अथ चतुःपञ्चाधिवत्ततमोऽध्यायः ।

नवग्रहहोमः ।

पुष्कर उवाच—

श्रीकामः शान्तिकामो वा ग्रहयज्ञं समारभेत् । हव्यायःपुष्टिकामो वा तथैवाभिवचनगुणः ॥ १
सूर्यः सौमो मङ्गलश्च बुधश्चाथ बृहस्पतिः । शुक्रः शनैश्चरो राहुः केतुश्चेति ग्रहाः स्मृताः ॥ २
ताम्रकास्फटिकावक्रचन्दनारत्नवर्णकादुभौ । रजतादपसः सीताद्ब्रह्मः कार्पाः क्रमादिभ्यः ॥ ३
सुवर्णैर्वा यजेद्विषयं गन्धमण्डलकेषु वा । यथावर्णं प्रदेयानि वासांसि कुसुमानि च ॥ ४
गन्धाश्च वलपञ्चैव धूपो देयस्तु मु(गौ)ग्गुलः । कर्तव्या मन्त्रवन्तश्च चरवः मतिदैवतम् ॥ ५
आ कृष्णेन इमं देवा अभिर्घूर्णो दिवः ककुत् । उद्वुध्यस्वेति च ऋषो यथासंख्यं मकीर्तिताः ॥
बृहस्पते अति यद्वर्षस्तथैवास्वात्परिश्रुतः । सं नो देवीस्तथा काण्डात्केतुं कृण्वन्निभास्तथा ॥ ७
(*अर्कः पलाशः खदिरो क्षवामागोऽथ पिप्पलः । उदुम्बरः शमी र्वा कुशाश्च समिधः क्रमात्
एकैकस्याम(स्य अ)ष्टशतमष्टाविंशतिरेव वा) । होतव्या मधुसर्पिर्भ्यां दध्ना चैव समन्विताः ॥ ९
गुदोदनं पायसं च हविष्यं क्षीरं यष्टिकम् । दध्णोदनं हविः पूषाम्नांसं चित्राक्षमेव च ॥ १०
दद्याद्ब्रह्ममादेतद्दिनेभ्यो भोजनं बुधः । शक्तितो वा यथाशार्भं सत्कृत्य विधिपूर्वकम् ॥ ११
धेनुः शङ्खस्तथाऽनशुद्धेन वासो हयस्तथा । कृष्णा गौरापसश्छाग एता पै दक्षिणाः क्रमात् ॥
यश्च यस्य यदा दूर्घः स तं यत्नेन पूजयेत् । ब्रह्मणोपां वरो दैवः पूजिताः पूजितस्य च ॥ १२
ग्रहाधीना नरेन्द्राणामुच्छ्रयाः पतनानि च । भावाभावौ च जगतस्तस्मात्पूज्यतमा ग्रहाः ॥ १४

इत्यादिमहापुराण आग्नेये नवग्रहहोमवर्णनं नाम चतुःपञ्चाधिवत्ततमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—४८७१

अथ पञ्चाधिवत्ततमोऽध्यायः ।

नाना धर्माः ।

अग्रिस्त्वाच—

ध्वेय आत्मा स्थितो योऽसौ हृदये दीपवत्प्रभुः । अनन्यविषये कृत्वा यनो बुद्धिः (द्वि) स्मृतीन्द्रियम्
भ्रातृ तु ध्यायिने देये गव्यं दाधे घृतं पयः । म्रियंगवो ममूराश्च वार्ताकुः क्रोदवो न हि ॥ २

* धनुर्विज्ञानतन्त्रप्रथमः पुस्तके नास्ति ।

(नामाधर्मवर्णनम्)

सैदिकेपो यदा सूर्यं ग्रसते पूर्वसंधिषु । हस्तिच्छाया तु सा ज्ञेया श्राद्धदानादिकेऽज्ञया ॥ ३
 पित्रेऽप्ये चैव यदा सोमो हंसं चैव करे स्थिते । विधिवैवस्वती नाम सा छाया कुज्वरस्य तु ४
 अशौकरणशेषं तु न दद्यादैश्वदेविके । अम्यभावे तु विप्रस्य हस्ते दद्याच्च दक्षिणे ॥ ५
 न स्त्री दुष्पति जारेण न विप्रो वेदकर्मणा । बलात्कारोपभुक्ता चैद्विरहस्तगताऽपि वा ॥ ६
 संत्यजेद्वृषितां नारीमृतकालेन शुच्यति । य आत्मन्धतिरेकेण द्वितीयं नात्र पश्यति ॥ ७
 ब्रह्मभूतः स एवेह योगी चाऽऽमरलोऽमलः । विपयेन्द्रियसंयोगात्कोविद्योगं वदन्ति वै ॥ ८
 अधर्षो धर्मबुद्ध्या तु गृहीतस्तैरपण्डितैः । आत्मनो मनसश्चैव संयोगं च तथाऽपरे ॥ ९
 वृत्तिहीनं मनः कृत्वा क्षेत्रज्ञं परमात्मानि । एकीकृत्य विमुच्येत बन्धाद्योगोऽयमुत्तमः ॥ १०
 कुटुम्बैः पञ्चभिर्घातः पट्टस्तत्र महत्तरः । देवासुरयजुष्पैर्वा स जेतुं नैव शक्यते ॥ ११
 बहिर्मुक्तानि(णि) सर्वाणि कृत्वा चाभिमुक्तानि वै । मनस्येवेन्द्रियग्रामं मनश्चाऽऽत्मनि योजयेत्
 सर्वभावनितिर्युक्तं क्षेत्रज्ञं ब्रह्मणि न्यसेत् । एतज्ज्ञानं च ध्यानं च श्रेयोऽन्यो ग्रन्थविस्तरः ॥ १२
 पञ्चास्ति सर्वलोकस्य तदस्तीति विरुध्यते । कथ्यमानं तथाऽन्यस्य हृदये नावतिष्ठते ॥ १४
 स्वसंवेद्यं हि तद्ब्रह्म कुमारी स्त्रीसुप्तं यथा । असोमी नैव जानाति आत्मन्धो हि पटं यथा ॥ १५
 सन्पसन्तं द्विजं हृष्टा स्नानाचलति भास्करः । एष मे मण्डलं भिक्षा परं ब्रह्माधिगच्छति ॥ १६
 उपनासत्रतं चैव स्नानं तीर्थं फलं तपः । द्विजसंपादनं चैव संपन्नं तस्य तत्फलम् ॥ १७
 एकाक्षरं परं ब्रह्म माणावामः परं तपः । सायिण्यास्तु परं नास्ति पावनं परमं स्मृतम् ॥ १८
 पूर्वं त्विषः सूरैर्भुक्ताः सोमगन्धर्वैर्बह्विभिः । भुञ्जते यामुपाः एवाश्वा वा दुष्यन्ति केनचित् ॥ १९
 भसवर्मेन यो गर्भः स्त्रीणां योनौ निपिध्यते । अनुद्धा तु भवेन्नारी यावच्छल्यं न मुञ्चति ॥ २०
 निःसृते तु ततः शरपे रजसा कुच्यते ततः । ध्यानेन सहस्रं नास्ति शोधनं पापकर्मणाम् ॥ २१
 श्रयाकेष्वपि भुञ्जानो ध्यानेन हि विशुध्यति । आत्मा ध्याता मनो ध्यानं ध्येयो विष्णुः फलं हरिः
 अक्षयाय यतिः श्राद्धे पट्टिपावनपावनः । आकटो वैष्टिके धर्म्यं यस्तु प्रच्यवते द्विजः ॥ २३
 मायधितं न पश्यामि येन दुष्येतस आत्महा । ये च मन्त्रजिताः पत्न्यां वा चैषां वीनसंततिः ॥
 विदुरा नाम चण्डाला आयन्ते नात्र संशयः । श्रतिको त्रियते शुभः आसीद्वा दधिकस्तथा ॥ २५
 चापो विंशतिवर्षाणि शूकरो दशभिस्तथा । अणुणो विफलो वृहो जायते कण्टकावृतः ॥ २६
 ततो दावाश्विदग्धस्तु स्थाण्वर्धवति सात्रुषः । ततो वर्षशतान्यष्टौ द्वे च तिष्ठत्यचेतनः ॥ २७
 पूर्णं वर्षसहस्रे तु जायते ब्रह्मराक्षसः । शुवेन लभते भोक्तुं फलस्योत्सादनेन वा ॥
 योगेषु निषेधेन नान्यं मन्त्रमवापहम् ॥ २८

इत्यादिनद्यापुराण आधारे नामधर्मवर्णनं नाम पञ्चपट्टपञ्चिकउत्तरयोऽन्वयः ॥ १९५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—४८९९

वर्णधर्मादिकथनम् ।

पुष्कर उवाच —

- वेदस्मार्तं प्रवक्ष्यामि धर्मं चै पञ्चधा स्मृतम् । वर्णत्वमेकमाश्रित्य योऽधिकारः प्रवर्तते ॥ १
- वर्णधर्मः स विज्ञेयो यथोपनयनं त्रिषु । यस्त्वाश्रमं समाश्रित्य पदार्थः संविधीयते ॥ २
- उक्त आश्रमधर्मस्तु भिन्नापिण्डादिको यथा । उभयेन निमित्तेन यो विधिः संप्रवर्तते ॥ ३
- नैमित्तिकः स विज्ञेयः प्रायश्चित्तविधिर्यथा । ब्रह्मचारी गृही वाऽपि वानप्रस्थो यतिर्नृप ॥ ४
- उक्त आश्रमधर्मस्तु धर्मः स्वास्पृश्याऽपरः । पादगुण्यस्याभिधाने यो दृष्टार्थः स उदाहृतः ॥ ५
- स वेधा मन्त्रयागाद्यदृष्टार्थ इति मानवाः । उभयार्थो व्यवहारो दण्डधारणमेव च ॥ ६
- गृह्यार्थानां विकल्पः स्वाध्यागमूलः प्रकीर्तितः । वेदे तु विहितो धर्मः स्मृतौ तादृश एव च ॥ ७
- अनुवादं स्मृतिः सूते कार्यार्थमिति मानवाः । गुणार्थः परिसंख्यार्थो वाऽनुवादो विशेषतः ॥ ८
- विशेषपट्ट एवार्तो फलार्थ इति मानवाः । स्वादृष्टत्वारिञ्जिः संस्कारैर्ब्रह्मलोकगः ॥ ९
- गर्भाधानं पुंसवनं सीमन्तोन्नयनं ततः । जातकर्म नापकृतिरन्नप्राशनचूडकम् ॥ १०
- संस्कारार्थोपनयनं वेदव्रतचतुष्टयम् । ज्ञानं स्वधर्मचारिण्या योगः स्वायज्ञपथकम् ॥ ११
- देवपङ्कः पितृयज्ञो मनुष्यभूतयज्ञकौ । ब्रह्मयज्ञः सप्त पाकयज्ञसंस्थाः पुरोष्टकाः ॥ १२
- पार्वणधाढ्यं श्रावण्याग्रहायणी च चैत्र्यपि । आश्वयुजी सप्त इविर्यज्ञसंस्थास्ततः स्मृताः ॥ १३
- अग्न्याधेयमग्निहोत्रं दशीः स्वात्पौर्णमासकः । चातुर्मास्याग्रहायणेष्टिभिर्द्विः पशुबन्धकः ॥ १४
- सौत्रामणिः सप्तसोमसंस्थाऽग्निष्टोम आदितः । अत्यग्निष्टोम ऊष्ण्यश्च षोडशी वाजपेयकः ॥ १५
- अतिरात्रोऽथाज्ञेयार्थो द्रष्टुं वाऽऽत्मगुणास्ततः । दवा क्षपाऽनमूषा च अनापासोऽथ मङ्गलम् ॥ १६
- अकार्षण्यास्पृहाशीचं यस्पृते स परं व्रजेत् । प्रचारे मैथुने चैव मत्सावे दन्तधावने ॥ १७
- ज्ञानभोजनकाले च पदसु मौनं समाचरेत् । पुनर्दानं पृथक्पार्कं सामिपं पयसाऽन्वितम् ॥ १८
- दन्तच्छेदनमुष्णं च सप्त शत्रुषु वर्जयेत् । स्नात्वा पुष्पं न गृहीद्यादेवायोग्यं तदीरितम् ॥ १९
- अन्यगोत्रोऽप्यसंबद्धः मेतस्वाग्निं ददाति यः । पिण्डं चोदकदानं च स दशाहं समापयेत् ॥ २०
- उदकं च तृणं भस्म द्वारं पन्थास्तथैव च । एभिस्त्वारितं कृत्वा पृथक्किदोपो न विद्यते ॥ २१
- पञ्च प्राणाहुतीर्दिषादनामङ्गुष्ठयोगतः ॥ २२

इत्यादिमन्त्रानुराग आग्नेये धर्मधर्मादिकथनं नाम पट्टपट्टधिकृततमोऽध्यायः ॥ १५९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—४०.२१

अथ सप्तपट्टधिकृततमोऽध्यायः ।

अपुतलस्योद्विहोमाः ।

अग्निस्त्वाच—

श्रीशान्तिविजयाचार्य ग्रहयज्ञं पुनर्वदे । ग्रहयज्ञोऽयुतहोमस्तत्रोद्विहोमात्मकमिषा ॥ १

(अनुवृत्तकोटिहोमकथनम्)

वेदैरक्षे श्मश्रुकुण्डाद्गहानावाह्य मण्डले । सौम्ये गुरुवृषयैश्च शुरुः पूर्वदले शशी ॥ २
 आप्रेये दक्षिणे भौमो मध्ये स्वाह्नास्करस्तथा । अनिराप्येऽथ नैऋत्ये राहुः केतुश्च वापवे ॥ ३
 ईशश्चोमा मुहो विष्णुर्वह्नेन्द्रौ यमकालकौ । चित्रगुप्तश्चाधिदेवा अग्निरापः क्षितिर्हरिः ॥ ४
 इन्द्र ऐन्द्री देवता च प्रजेशोऽहिर्बिधिः क्रमात् । एते मत्प्रधिदेवाश्च गणेशो दुर्गयाऽनिलः ॥ ५
 खमभिनौ च संपुञ्ज यजेद्वीजैश्च वेदजैः । अर्कः पलाशः खदिरो ह्यापार्गश्च पिप्पलः ॥ ६
 सुदुम्बरः शमी दूर्वा कुशाश्च समिधः क्रमात् । यध्वाज्यदधिसंमिश्रा होतव्याश्चाष्टया शतम् ॥ ७
 एकाष्टचतुरः कुम्भानुर्यै पूर्णाहुतिं तथा । वसोर्पारां तवो दद्यादक्षिणां च ततो ददेत् ॥ ८
 यजमानं चतुर्भिस्तेरभिपिञ्चेत्समश्चकैः । मुरास्त्वामभिपिञ्चन्तु ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ ९
 चासुदेवो जगन्नाथस्तथा संकर्षणः प्रभुः । प्रपुत्रश्चानिरुद्धश्च भवन्तु विजयाप ते ॥ १०
 आलण्डलोऽग्निर्भगवान्यमो वै नैऋतस्तथा । बरुणः पवनश्चैव घनाध्यक्षस्तथा शिवः ॥ ११
 ब्रह्मणा सहितः शेषो दिक्पालाः पान्तु वः सदा । कीर्तिर्लक्ष्मीर्भूतिर्मेषा पुष्टिः भद्रा क्रिया मतिः ॥
 बुद्धिर्लज्जा वपुःशान्तिस्तुष्टिः कान्तिश्च मातरः । एतास्त्वामभिपिञ्चन्तु धर्मपत्न्यः समागताः ॥
 आदित्यधन्द्रमा भौमो बुधजीवसितार्कशाः । ग्रहास्त्वामभिपिञ्चन्तु राहुः केतुश्च तर्पिताः ॥ १४
 देवदानवगन्धर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः । ऋषयो मनवो गावो देवमातर एव च ॥ १५
 देवपत्न्यो ह्युमा नागा दैत्याश्चाप्सरसां गणाः । अस्त्राणि सर्वशस्त्राणि राजानो बाह्नानि च ॥
 औषधानि च रत्नानि कालस्यावयवाश्च ये । सरितः सागराः शैलास्तीर्थानि जलदा नदाः ॥
 एते त्वामभिपिञ्चन्तु सर्वकामार्थसिद्धये । अलंकृतस्ततो दद्यादेमगोमधुवादिक्म् ॥ १८
 कपिले सर्वदेवानां पूजनीयाऽसि रोहिणि । तीर्थदेवपथी यस्मादतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ १९
 पुण्यस्त्वं शङ्ख पुण्यानां मङ्गलानां च मङ्गलम् । विष्णुना विधूवो नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥
 धर्मं त्वं वृषरूपेण जगदानन्दकारकः । अष्टमूर्तेरभिप्राप्तमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ २१
 हिरण्यगर्भगर्भस्थं हेम बीजं विभावसोः । अनन्तपुण्यफलदमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ २२
 तितवत्पुण्यं यस्माद्वासुदेवस्य बल्लभम् । प्रदानाच्चस्य वै विष्णुरतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ २३
 वैष्णुस्त्वं मत्स्वरूपेण यस्मादमृतसंभवः । चन्द्रार्कवाहनो नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ २४
 यस्मात्त्वं पृथिवी सर्वा धेनुः केशवसंनिभा । सर्वपापहरा नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ २५
 यस्मादायसक्तर्माणि तवार्थीनानि सर्वदा । लाङ्गलाद्यायुधादीनि अतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ २६
 क्यस्मात्त्वं सर्वयज्ञानामद्भुत्वेन व्यवस्थितः । योनिर्विभावसोर्नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ २७
 गवामद्वेषु तिष्ठन्ति भुवनानि चतुर्दश । यस्माच्चस्माच्छिन्नं मे स्यादिह लोके परत्र च ॥ २८
 यस्मादभूत्तुं शयनं केशवस्य शिवस्य च । शय्या मषाण्यभ्यूयाऽस्तु दत्ता जन्मनि जन्मनि ॥ २९
 यथा रत्नेषु सर्वेषु सर्वे देवाः प्रतिष्ठिताः । तथा शान्तिं प्रयच्छन्तु रत्नदानेन मे मुराः ॥ ३०
 यथा भूमिप्रदानस्य कलां नार्हन्ति पोटशमीम् । दानात्पुण्यानि मे शान्तिर्भूमिदानाद्भवतिह ॥ ३१
 अद्यज्ञोऽयुतहोमो दक्षिणाभीरणे निविः । विवाहोत्सवयज्ञेषु प्रतिष्ठादिषु कर्मसु ॥ ३२
 सर्वकामाप्तये लसकोटिहोमद्वयं मतम् । गृह्येऽथ मण्डपेऽथ अयुते हस्तमात्रकम् ॥ ३३

* इदमर्थं य. पुस्तके नास्ति ।

१ क. द. 'न्यून्य प्रयस्ततो देवेद. व' ।

मेखलायोनि संयुक्तं कुण्डं चत्वारः कृत्विजः । स्वयमेवोऽपि वा लक्षे सर्वं दशगुणं हि तत् ॥ ३४
 चतुर्हस्तं द्विहस्तं वा तार्क्ष्यं चात्राधिकं यजेत् । सामध्वनिशरीरस्त्वं वाहनं परमेष्ठिनः ॥ ३५
 विषयापहरो नित्यमवः शान्तिं प्रयच्छ मे । पूर्ववत्कुण्डमाप्न्य लक्षहोमं समाचरेत् ॥ ३६
 वसोर्धारां ततो दद्याच्छय्याभूषादिकं ददेत् । तत्रापि दश चाष्टौ च लक्षहोमे तथैविवजः ॥ ३७
 (पुत्राञ्जराज्यविजयभुक्तिपुत्रत्वादि चाऽऽमुषात् । दक्षिणाभिः फलेनास्माच्छुभ्रः कोटिहोमकः
 चतुर्हस्तं चाष्टहस्तं कुण्डं द्वादश च द्विजाः । पञ्चविंश पोदशं वा पटे द्वारे चतुष्टयम् ॥ ३९
 कोटिहोमी सर्वेकाभी विष्णुलोकं स गच्छति ।) होमस्तु ग्रहपञ्चैर्वा गायत्र्या वैष्णवैरपि ॥ ४०
 जातपेदोमुखैः शैवैर्वैदिकैः प्रयितैरपि । तिलैर्वैधृतैर्धान्यैरश्वमेधकलादिभिरु ॥ ४१
 विद्वेषणाभिचारेषु त्रिकोणं कुण्डमिष्यते । समिधो वायहस्तेन श्येनोऽस्थपनलसंयुताः ॥ ४२
 रक्तधूर्ध्रैर्भुक्तकेशैर्ध्यायद्भिरश्विनं रिपोः । दुर्मित्रिवासस्तस्यै सन्तु यो दष्टिं हुं फटिति च ॥ ४३
 छिन्नाक्षुरेण प्रतिमां पिष्टरूपं रिपुं हनेत् । यजेदेकं पीठकं वा यः स कृत्वा दिवं जनेत् ॥ ४४

दद्यादिनष्टपुराण जातपेदोऽनुतलभकोटिहोमवर्धनं नाम पञ्चषष्ट्यधिककृततमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयम्—४९६५

अथाष्टषष्ट्यधिककृततमोऽध्यायः ।

महापातकादिकथनम् ।

पुष्कर उवाच—

दण्डं कुर्यान्नृपो नृणां मायश्चित्तमकुर्वताम् । कामतोऽस्मापतो वाऽपि प्रापश्चित्तं कृतं चरेत् ॥ १
 मत्तकुद्वातुराणां च न भुञ्जीत कदाचन । यदापातकिना स्पृष्टं यथ स्पृष्टमुद्वपया ॥ २
 गणाक्षं गणिकालं च वारुणैर्गोयकस्य च । अभिज्ञप्तस्य पण्डस्य यैस्याधोपपतिर्द्वे ॥ ३
 रजकस्य नृशंसस्य पन्दिनः कितवस्य च । (× मिध्वातपस्विनश्चैव चौरैर्दण्डिकपोस्तथा ॥ ४
 कुण्डगोलत्नीजितानां वेदविक्रयिणस्तथा । शैलपतन्तुरावाशे कृतप्रस्थानमेव च ॥ ५
 कर्मारस्य निषादस्य चेलनिर्णेजकस्य च ।) मिध्वापत्रनिवत्स्याश्च पुंवनयास्तैलिकस्य च ॥ ६
 आरूढपतिवत्स्याश्च विहिष्टाक्षं च वर्जयेत् । तथैव ब्राह्मणस्याश्च ब्राह्मणेनानिषजितः ॥ ७
 ब्राह्मणान्न च शूद्रेण नात्राचैव निषजितः । एषामन्यतमस्यान्नवत्यो वा व्यह सिपेत् ॥ ८
 मत्या भुक्त्वाऽऽचरेत्कच्छं रेवो विष्णुममेव च । चण्डालभ्यचार्यं तु मुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ९
 अनिर्देशं च मेताक्षं गवाऽऽघ्रातं तथैव च । शूद्रोच्छिष्टं शुनोच्छिष्टं पतिताक्षं तथैव च ॥ १०
 तप्तकृच्छ्रं मकुर्वीत अशौचे कृच्छ्रमाचरेत् । अशौचे यस्य यो भुङ्क्ते सोऽप्यशुद्धस्तथा भवेत् ॥ ११
 मृतपञ्चनरात्तृपादमेधेन सल्लुपुतात् । ज्वः पीत्वा व्यहं तिष्ठेत्सोपवासो द्विजोचमः ॥ १२
 सर्वेन शूदे पादः स्पाद्भिर्न्य वैश्यभूषयोः । बिह्वरादसरोष्णाणां गोमायोः कपिकाकयोः ॥ १३

* भुविदिश-तर्गतप्रत्यय पुस्तके नास्ति । × भुविदिश-तर्गतप्रत्यय क व च पुस्तकेषु नास्ति ।

(महापातकादिकथनम्)

मांसं मूत्रपुरीषाणि द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् । शुष्काणि जग्ध्वा मांसानि प्रेतान्नं करकाणि च १४
 क्रव्यादशूकरोध्राणां गोमायोः कपिकाकयोः । गोमराश्वसरोध्राणां उवाकं ग्रामकुट्टम् ॥ १५
 मांसं जग्ध्वा कुड्मरस्य तप्तकुच्छेण शुष्याति । आपश्चाद्धे तथा भुक्त्वा ब्रह्मचारी मधु त्वदन् ॥
 लघुनं गृह्णन् चाद्यात्प्राजापत्यादिना शुचिः भुक्त्वा चान्द्रायणं कुर्यान्मांसं चान्द्रायणं १६
 पेलुगण्यं च पेय्यं तथा श्लेष्मातकं मृदम् । दद्यात् कशरसंयानपायसापूपञ्जकुलीः ॥ १७
 अनुपाकृतमांसानि देवाद्यानि हवींषि च । गवां च महिषीणां च वर्जयित्वा तथाऽप्यजाम् ॥ १८
 सर्वेक्षीराणि वर्ज्यानि तासां चैवाप्यनिर्दशम् । शयकः शल्यकी गोधा सहगः कूर्मस्तथैव च २०
 भक्ष्याः पञ्चनत्वाः श्रोक्ताः परिनेपाश्च वर्जिताः । पाटीनरोहितान्मत्स्यान्निहनुण्ठाश्च भक्षयेत् २२
 (× यवगोशूभ्रजं सर्वं पयस्यैव विक्रियाः । वागपाद्मवचक्रादीन्स्रोहमुपितं तथा ॥) २३
 अग्निहोत्रपरीक्षाग्निग्रीष्मणः कामचारतः । चान्द्रायणं चरेन्मांसं वीरहत्यासमं हि तत् ॥ २४
 ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं सर्वद्विनागमः । महान्ति पातकान्याहुः सर्वयोग्यैव तैः सह ॥ २४
 अनृते च समुत्कर्षो राजगामि च वैशुनम् । गुरोश्चालीकनिर्वन्धः समानं ब्रह्महत्यायां ॥ २५
 ब्रह्मोष्पवेदिनिन्दा च कौटसाक्ष्यं सुहृदधः । गर्हितान्नाज्ययोर्नृपिणः सुरापानसमानि पद ॥ २६
 निक्षेपस्यापहरणं नराश्वरजतस्य च । भूमिवज्रमणीनां च रुक्मस्तेपसमं स्मृतम् ॥ २७
 रेतःसेकः स्वयोनीषु कुमारीष्वन्यजासु च । सख्युः पुत्रस्य च स्त्रीषु गृहतल्पसमं विदुः ॥ २८
 गोपयोऽप्याज्यसंयाज्यं पारदार्यात्मविक्रयः । गुरुमातृपितृत्यागः स्याध्यायाग्न्योः सुतस्य च २९
 पारिवेचा चानुजेन परिवेदनमेव च । तयोर्दानं च कन्यायास्तपोरेव च याजनम् ॥ ३०
 कन्याया दूषणं चैव धारुण्यं व्रतलोपनम् । तडागारापदाराणामपत्यस्य च विक्रयः ॥ ३१
 ग्रात्यता बान्धवत्यागो धृताध्यापनमेव च । भृताशाध्ययनादानमविक्रयेत्यस्य विक्रयः ॥ ३२
 सर्वाकारेण्यधीकारी मर्दायन्नप्रवर्तनम् । ईर्ष्यापथीनां रुषाजीवः क्रियोलक्ष्यनमेव च ॥ ३३
 इन्धनार्थमशुष्काणां हुमाणां चैव पातनम् । योषितां ग्रहणं चैव स्त्रीनिन्दकसमागमः ॥ ३४
 आत्मार्थं च क्रियारम्भो निन्दिताश्चान्नं तथा । अनादिनाशितः स्तेयमृतानां चाऽऽतपक्रिया ३५
 असच्छास्त्राभिगमनं दौःशील्यं व्यसनक्रिया । धान्यकुप्यपशुस्तेयं मयपत्नीनिषेधनम् ॥ ३६
 स्त्रीशूद्रविद्वज्जवधो नास्तिपथं चोपपातकम् । ब्राह्मणस्य रुजः कृत्यं प्रादिरप्रेयमययोः ॥ ३७
 भैक्ष्यं पुंस्ति च भैद्युभ्यं जातिभ्रंशकरं स्मृतम् । श्वसरोशूमेन्द्राणामपानाव्योधैव मारणम् ॥ ३८
 संकीर्णकरणं ज्ञेयं मीनादिनकुलस्य च । निन्दितेभ्यो घनादानं वाणिज्यं शूद्रसेवनम् ॥ ३९
 अपात्रीकरणं ज्ञेयमसत्यस्य च भाषणम् । कृमिकीटकयोर्हत्या मद्यानुगतभोजनम् ॥ ४०
 फलेषुः कुमुमस्तेयमपैर्यं च मलावहम् ॥

इत्यादिमहापुराण आनेये महापातकादिकर्त्तव्यं नामाष्टादशविक्रयतत्त्वोऽध्यायः ॥ १६८ ॥

आदितः श्लोकानां सङ्ख्याः—५००५

× धनुर्विज्ञानतन्त्रप्रबन्धः पुस्तके नास्ति । * एतदर्थस्वप्ने ख. पुस्तके—“ अनादिनाशितस्तेयमृतानां चानव-
 क्रिया ” इत्यर्थे वर्तते ।

१ क. ग. द. 'स क्रव्यमुज्जतया' । २ ख. ड. 'या' । ३ क. ख. ग. ड. 'या' । रागकाण्डवृत्तार्थः ।
 ४ ख. ग. घ. 'रव्याव' । ५ ख. ग. 'योग्ये' । ६ ख. 'या' । ७ क. ड. 'म' । एतत्पातकयोः । ८ क.
 ९. 'रिक्ता भव' । १० क. 'कारमुपासी' । ११ घ. ग. च. 'हानज' । १२ क. ड. 'होषोऽपिना श्रीजी' । १३ क. घ.
 'यादम्य' । १४ क. ड. 'न श्रेयश्च जान' । १५ क. ड. 'के' । १६ ग. पु ।

(प्रायश्चित्तानि)

अमृत्यैव प्रमाध्य स्त्रीं शुद्रहत्याव्रतं चरेत् । सर्पादीनां वधे नक्तमनस्त्वां वायुसंयमः ॥ २८
 द्रव्याणामल्पसाराणां स्तेयं कृत्वाऽन्यवेश्मतः । चरेच्छां(त्सां)तपनं कृच्छ्रं व्रतं निर्वाप्य शुच्यति ॥ ३०
 भक्षभोज्यापहरणे यानशयपासनस्य च । पुष्पमूलफलानां च पञ्चगव्यं विशेषधनम् ॥ ३०
 वृणकाष्ठद्रुमाणां तु शुष्कान्नस्य मुडस्य च । चेलचर्मापिपाणां तु त्रिरात्रं स्यादभोजनम् ॥ ३१
 मणिमुक्ताम्रवालानां ताम्रस्य रजतस्य च । अयःकांस्योपलानां च द्वादशाहं कणान्नभुक् ॥ ३२
 कार्पासकीटजीर्णानां द्विशफैकशफस्य च । पक्षिमन्वापधीनां तु रज्ज्वा चैव त्र्यहं पयः ॥ ३३
 गुरुतल्पव्रतं कुर्याद्व्रतः सिक्त्वाऽस्वयोनिषु । सस्युः पुत्रस्य च स्त्रीषु कुमारीष्वन्यज्जामु च ॥ ३४
 पितृष्वेष्टेयां भगिनीं स्वस्त्रीयां यातुरेव च । मानुथ भ्रातुराश्वस्य गत्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ३५
 अपमानुषीषु पुरुष खड्गयापामयोनिषु । रेतः सिक्त्वा जले चैव कृच्छ्रं सांतपनं चरेत् ॥ ३६
 मैथुनं तु समासेष्य पुंसि योपिति वा द्विजः । गोपानेऽप्यु दिवा चैव सवासाः स्नानमाचरेत् ॥
 चण्डालान्यस्त्रिपौर्गत्वा भुक्त्वा च प्रतिगृह्य च । पतत्यज्ञानतो विप्रो ज्ञानात्साम्यं तु गच्छति ॥
 विमृष्टां स्त्रियं भर्ता निरुन्ध्यादेकवेद्यमनि । यन्पुंसः परदारेषु तदेनां चारयेद्व्रतम् ॥ ३९
 सा चेत्पुनः प्रदुष्येत सद्यन्नेनोपमन्त्रिता । कृच्छ्रं चान्द्रायणं चैव तदस्याः पावनं स्मृतम् ॥ ४०
 यत्करोत्येकरात्रेण वृषस्त्रीसेवनं द्विजः । तद्भैक्ष्यभुग्जपेष्टिलं त्रिभिर्वर्षैर्व्यपोहति ॥ ४१
 इत्यादिनहपुराण आग्नेये प्रायश्चित्तवर्णन नर्मकान्तस्तत्प्राधिकृततनोऽव्यायः ॥ १६९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५०४६

अथ सप्तस्यधिकप्रवृत्तयोऽव्यायः ।

प्रायश्चित्तानि ।

पुष्कर उवाच—
 महापौषातुपुक्तानां प्रायश्चित्तानि वप्सि मे । संवत्सरेण पतति पतितेन सहाऽऽचरन् ॥ १
 पाजनीध्यापनोपौनात्र तु पानाश्चनान्नाद् । यो येन पतितेनैषां संवर्गं याति मानवः ॥ २
 स तस्यैव व्रतं कुर्यात्तत्सर्गस्य शुद्धये । पतितस्पोदकं कार्यं सपिण्डैर्वान्धवैः सह ॥ ३
 निन्दितेऽहनि सायाह्ने ह्यतृट्पितृगुरुसंनिधौ । दासी घटपत्रां पूर्णं वर्षेऽप्येतत्सदा ॥ ४
 भक्षोरात्रमुपासीरन्नशौचं बान्धवैः सह । निर्वर्तयेत्स्वस्वात्तु ज्येष्ठांशं प्रापणादिके ॥ ५
 ज्येष्ठांशं प्राप्नुवाचास्य यवीयान्गुणतोऽधिकः । प्रायश्चित्ते तु चरिते पूर्णं कुम्भमपां नवम् ॥ ६
 तेनैव सार्धं प्राश्येयुः स्नात्वा पुण्यमलाशये । एवमेव विधिं कुर्यादपि तस्य पावितास्त्रपि ॥ ७
 बल्लान्नपानं देयं तु वसेयुश्च गृहान्तिके । तेषां द्विजानां सावित्री नानूयत यथाविधि ॥ ८
 वायारयित्वा ग्रीन्कृच्छ्रान्यथाविध्युपनाययेत् । विकर्मस्थाः परित्वक्तास्तेषामप्येतदादिश्रेत् ॥ ९
 जपित्वा ग्रीणि सावित्र्याः सहस्राणि समाहितः । मासं गोष्ठे पयः पीत्वा मुच्यतेऽस्तर्पाग्रहाद् ॥ १०
 वात्पानां याजनं कृत्वा परेषामन्यकर्म च । अभिचारमहीनानां त्रिभिः कृच्छ्रैर्व्यपोहति ॥ ११
 शरणागतं परित्यज्य वेदं विप्रान्य च द्विजः । संवत्सरं यदाहारस्तत्पापमपसेधति ॥ १२

(प्रायश्चित्ताणि)

नारं स्पृष्ट्वा तु सस्नेहं स्नात्वा विश्रो विशुध्यति । स्रव्याकर्दमवोयेन अधो नाभर्मदोदकैः ॥ ४३
 वान्तो विरिक्तः स्नात्वा तु घृतं प्राज्य विशुध्यति । स्नानात्सुरकर्षकर्ता कृच्छ्रकृद्भरणेऽवभुक् ॥
 अपाङ्ग्याशी गव्याशी भुना दष्टस्त्वा शुचिः । कृमिदष्ट्याऽऽत्पचाती कृच्छ्रजम्प्याच्च होमतः ॥
 होमाद्यैश्चानुतापेन पूयन्ते पापिनोऽखिलाः) ॥ ४६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये प्रायश्चित्तवर्णनं नाम सप्तलपिकृततन्त्रमोऽध्यायः ॥ १०० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५०९२

अथैकसप्तत्यधिकतन्त्रमोऽध्यायः ।

प्रायश्चित्ताणि ।

पुष्कर उवाच—

मायश्चित्तं रहस्यादि वक्ष्ये शुद्धिकरं परम् । पौरुषेण तु सूक्तेन मासं जप्यादिनाऽपरा ॥ १
 पुच्छपते पातकैः सर्वैर्जपत्वा प्रिरघमर्षणम् । अवेदजप्याद्वायुयमाद्वाव्या व्रततोऽपरा ॥ २
 मुण्डनं सर्वकृच्छ्रेषु स्नानं होमो हरेर्यजिः । चरित्यतस्तु दिवा तिष्ठेदुपविष्टस्तथा निशि ॥ ३
 एवद्वीरासनं प्रोक्तं कृच्छ्रकृत्तेन पापरा । अष्टभिः मत्पदं ग्रासैर्यतिचान्द्रायणं स्मृतम् ॥ ४
 श्रातश्चतुर्भिः सायं च शिशुचान्द्रायणं स्मृतम् । यथाकर्धचित्तिपण्डानां चत्वारिंशच्छतद्रुयम् ॥ ५
 मासेन मसपेदेतत्सुरचान्द्रायणं चरेत् । अयमुष्णं पिबेदा(द)परुषहमुष्णं पयः पिबेत् ॥ ६
 अयमुष्णं घृतं पीत्वा वायुमक्षी भवेद्वयम् । तप्तकृच्छ्रमिदं प्रोक्तं श्रीतैः शीतं प्रकीर्तितम् ॥ ७
 कृच्छ्रातिकृच्छ्रं पयसा दिवसानेकविंशतिम् । गोमूत्रं गोभयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ॥ ८
 एकरात्रोपवासश्च कृच्छ्रं सातपनं स्मृतम् । एतच्च मत्पराभ्यस्तं महासातपनं स्मृतम् ॥ ९
 अज्यराभ्यस्तमयैकैकमतिसातपनं स्मृतम् । कृच्छ्रं पराकसंज्ञं स्याद्वादशाहमभोजनम् ॥ १०
 एकभक्तं अज्यराभ्यस्तं क्रमान्नक्रमयाचितम् । प्राजापत्यमुपोष्यान्ते पादः स्यात्कृच्छ्रादकः ॥ ११
 फलैर्मांसं फलं कृच्छ्रं विल्वैः श्रीकृच्छ्र ईरितः । पद्माक्षैः स्वादायलकैः पुष्पकृच्छ्रं तु पुष्पकैः ॥ १२
 पत्रकृच्छ्रं तथा पत्रैस्तोयकृच्छ्रं जलेन तु । मूलकृच्छ्रं तथा मूलैर्द्विग्रा क्षीरेण तक्रतः ॥ १३
 मासं वायव्यकृच्छ्रं स्वात्पाणिपूराभोजनात् । विलैर्द्विदशरात्रेण कृच्छ्रमाप्तेपभातिनुद् ॥ १४
 ईदं मसत्पा लाजानां त्रैदाक्ष्यं तथा भवेत् । उषोपितश्चतुर्दश्यां पञ्चदश्यामनन्तरम् ॥ १५
 पञ्चगव्यं समश्रीयाद्द्विजप्याशीत्यनन्तरम् । मासेन द्विपरः कृत्वा सर्वपापः प्रमुच्यते ॥ १६
 श्रीकामः पुष्टिकामश्च स्वर्गकामोऽयनष्टये । देवताराधनपरः कृच्छ्रहारी स सर्वभाक् ॥ १७

इत्यादिमहापुराण आग्नेये रहस्यादिप्रायश्चित्तवर्णनं नाम सप्तलपिकृततन्त्रमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५१०९

* इदमर्थं क. क. पुस्तकयोर्नास्ति । + अथ श्लोकश्च. पुस्तके नास्ति । § इदमर्थं ग. च. पुस्तकयोर्नास्ति ।
 † एतदर्थेऽप्यने “ गन्ध प्रमुख्यं लाजानां त्रैदाक्ष्यं तदा चरेत् । ” इत्यर्थं दृश्यते ।
 १ च. नाव स्पृष्ट्वाऽस्त्वित् । २ च. च. विरिक्तः । ३ च. एवमानेन तु । ४ स “ प्रमाणायाव जायते ” । ५ ग.
 मन्दते । ६ ग. एकमक्ष चक्षुः । ७ ग. प. पादः । ८ च. त्रैदाक्ष्यम् ।

अथ द्विगुणतदधिकशततमोऽध्यायः ।

सर्वपापप्रायश्चित्तानि ।

पुनरुक्तावच—

परदारपरद्रव्यजीवादिंसादिके यदा । प्रवर्तते नृणां चित्तं प्रायश्चित्तं स्तुतिस्तदा ॥ १
विष्णवे विष्णवे नित्यं विष्णवे विष्णवे नमः । नमामि विष्णुं चित्तस्थमहंकारगतं हरिम् ॥ २
चित्तस्थमीशपुरुषकर्मनन्तमपराजितम् । विष्णुर्बोध्यमशेषेण ह्यनादिनिधनं विभुम् ॥ ३
विष्णुभिन्नगतो यम्ये विष्णुर्बुद्धिगतश्च यत् । अथवाहंकारगो विष्णुर्वद्विष्णुर्मपि संस्थितः ॥ ४
करोति कैर्मभूतोऽसौ स्यात्परस्य चरस्य च । तत्पापं नाशमायातु तस्मिन्नेव हि चिन्तिते ॥ ५
ध्यातो हरति यत्पापं स्वप्ने दृष्टस्तु भावनात् । तमुपेन्द्रमहं विष्णुं प्रणतार्तिहरं हरिम् ॥ ६
अथर्त्तस्मिन्निराशारे यजमाने तपस्ययः । हस्तावलम्बनं विष्णुं प्रणमामि परात्परम् ॥ ७
सर्वेश्वरेश्वर विभो परमात्मप्रभोसज । हृषीकेश हृषीकेश हृषीकेश नमोऽस्तु ते ॥ ८
नृसिंहानम्र गोविन्द भूतभावन केशव । दुरुक्तं दुष्कृतं ध्यातं शमयापं नमोऽस्तु ते ॥ ९
यन्मया चिन्तितं दुष्टं स्रचित्तवक्रवर्तिना । अकोपं(र्वं)भद्रेत्पुत्रं तच्छपं नय केशव ॥ १०
ब्रह्मभूदेव गोविन्द परमार्थपरावण । जगन्नाथ जगद्धातः पापं प्रशमयाच्युत ॥ ११
यथाऽपराद्धे सापाद्धे मध्याद्धे च तथा निशि । कायेन मनसा वाचा कृतं पापमजानता ॥ १२
जानता च हृषीकेश पुण्डरीकाक्ष मापय । नामत्रयोच्चारणतः पापं यातु मम क्षयम् ॥ १३
शरीरं मे हृषीकेश पुण्डरीकाक्ष माधव । पापं प्रशमयाद्य त्वं वाक्यं मम माधव ॥ १४
यस्त्वान्यस्त्वपंक्तिष्ठान्पृच्छाब्रवीदा स्थितः । कुतवान्पापमयाहं कायेन मनसा गिरा ॥ १५
यत्स्वल्पमपि पास्तृणं कुपोनिनरकावहम् । तर्थातु प्रश्नं सर्वं वासुदेवानुकीर्तनात् ॥ १६
परं ब्रह्म परं धाम पवित्रं परमं च यत् । तस्मिन्प्रकीर्तिते विष्णौ यत्पापं तत्प्रणश्यतु ॥ १७
यत्प्राम्य न निवर्तते गन्धस्थोदिवर्जितम् । सूर्यस्तत्पदं विष्णोस्तत्सर्वं शमयत्वयम् ॥ १८
पापप्रणाशनं स्तोत्रं यः पठेच्छृणुयादपि । शरीरिण्यनिसैर्वागजैः कृतैः पापैः प्रमुच्यते ॥ १९
सर्वपापप्रहादिभ्यो याति विष्णोः परं पदम् । तत्स्वात्पापे कृते जप्यं स्तोत्रं सर्वपापमर्दनम् ॥ २०
प्रायश्चित्तमधीयानं स्तोत्रं व्रतकृते वरम् । प्रायश्चित्तैः स्तोत्रजपैर्व्रतैर्वश्यति पातकम् ॥ २१
ततः कार्याणि संसिद्धं तानि वै मुक्तिमुक्तये ॥ २२

इत्यादिनद्यापुनश्च आग्नेये सर्वपापप्रायश्चित्ते पापनाशनस्तोत्रवर्णनं नाम द्विगुणतदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५१३०

* हरमर्थं क. व पुस्तकयोर्वे दत्तते । + इत. प्रवृत्ति श्लोकद्वये च. पुस्तके व दत्तते ।

१ प. 'गति ह' । २ छ. विष्णुः पुरुषान् (वा)हरयम् । द' । ३ य. व. य. 'वर्तम्' । ४ य. 'लाङ्गिप्रियाशरे म' ।
५ क. द. 'वर्तम्' । ६ क. य. य. 'यः स्थिते वा' । ७ य. 'अनयम्' । ८ क. द. 'चित्तं' । ९ क. द. कृतं वा पाप-
मर्दनं 'व' । १० य. 'हृत् वा पापमर्दनं व' ।

(प्रायश्चित्तम्)

अथ त्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

प्रायश्चित्तम् ।

अग्निहोत्राच्च—

प्रायश्चित्तं ब्रह्मणोक्तं वक्ष्ये पापोपशान्तिदम् । स्यात्प्राणवियोगफलो व्यापारो हननं स्मृतम् १
 रागाद्वैपात्यमादाच्च स्वतः परत एव वा । ब्राह्मणं घातयेद्यस्तु स भवेद्ब्रह्मघातकः ॥ २
 बहूनामेककार्याणां सर्वेषां शस्त्रधारिणाम् । यद्येको घातकस्तत्र सर्वे ते घातकाः स्मृताः ॥ ३
 आक्रोशितस्तादितो वा धनैर्वा परिपीडितः । यमुद्दिश्य त्यजेत्प्राणांस्तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥ ४
 औपधापुपकारे तु न पापं स्यात्कृते मृते । पुत्रं शिष्यं तथा भार्यां शासतो न मृते ह्यप्यम् ॥ ५
 देशं कालं वयः शक्तिं पापं चावेक्ष्य यत्नतः । प्रायश्चित्तं प्रकल्प्यं स्वामन्न चोक्ता न निष्कृतिः
 गवार्थं ब्राह्मणार्थं वा सद्यः प्राणान्परित्यजेत् । आस्पेदात्पानपशौ वा मुच्यते ब्रह्महत्याया ॥ ७
 शिरःकपाली ध्वजवान्भैरवादी कर्म घेदयन् । ब्रह्महा ह्यदशान्दानि भिवभुरुशुद्धिमाप्नुयात् ॥ ८
 पद्भिर्वर्षैः शुद्धचारी ब्रह्महा पूयते नरः । विहितं यदकामानां कामास्तु द्विगुणं स्मृतम् ॥ ९
 प्रायश्चित्तं प्रवृत्तस्य वधे स्यात्तु त्रिवार्षिकम् । ऋष्यहसि भजे द्विगुणं विद्वद्भे द्विगुणं त्रिधा ॥ १०
 अन्यत्र विभे सकलं पादोनं क्षत्रिये मतम् । वैश्येऽर्धपादं क्षेत्रे स्याद्बृहद्वृक्षीचालरोगिषु ॥ ११
 तुरीयो ब्रह्महत्यायाः क्षत्रियस्य वधे स्मृतम्(ः) । वैश्येऽष्टमांशो वृत्तस्थे शूद्रे द्वेयस्तु पौडशः ॥
 अमृष्टां स्त्रियं हत्वा शूद्रहत्याव्रतं चरेत् । पञ्चगव्यं विवेद्रोग्रो मासमासीत् संपतः ॥ १३
 गोप्रेष्ठयो गोतुगामी गोमदानेन शुध्यति । कुच्छं चैवातिकुच्छं वा पादहासो नृपादिषु ॥ १४
 अतिवृद्धामतिकृशामतिशालां च रोगिणीम् । हत्वा पूर्वविधानेन चरेद्धर्मं व्रतं द्विजः ॥ १५
 ब्राह्मणान्भोजयेच्छलत्या दद्यादेमविलादिकम् । मुष्टिचपेटकीलेन तथा शृङ्गादिमोदने ॥ १६
 लघुहादिमहारेण गोवर्धं तं विनिर्दिशेत् । दमने दामने चैव शकटादौ च योजने ॥ १७
 स्तम्भशृङ्गलपाशैर्वा मृते पादोनमाचरेत् । काष्ठे सातपनं कुर्यात्प्राजापत्यं तु लोष्टके ॥ १८
 तप्तकुच्छं तु पापाणे शस्त्रे चाप्यतिकुच्छं कम् । मार्जारगोपानकुलमण्डूकभक्ष्यतन्निषः ॥ १९
 हत्वा त्र्यहं विवेत्तीरं कुच्छं चान्द्रायणं चरेत् । व्रतं रहस्ये रहसि प्रकाशेऽपि प्रकाशकम् ॥ २०
 प्राणायामशतं कार्यं सर्वपापानुत्तये । पानकं द्राक्षमधुकं सारिर्गं तालमैसवम् ॥ २१
 माध्वीकं टङ्गमाधी(ध्वी)कं मेरुपं नारिकेलजम् । न मद्यान्यपि मद्यानि वैष्टी मूलपा सुरा स्मृता
 वैवर्णस्य निषिद्धानि पीत्वा वैश्वं व्रतं शुचिः । कणान्वा भस्मपेद्वन्दं पिण्याकं वा सकृन्निशि ॥ २४
 सुरापानानुत्तये वैश्ववासी जटी ध्वजी । अज्ञानात्माशय विष्णुत्रं सुरासंस्पृष्टमेव च ॥ २४
 पुनःसंस्कारमर्हन्ति त्रयो वर्णा द्विजावयः । मद्यभाण्डस्थिताद्यापः पीत्वा सप्तदिनं व्रती ॥ २५
 चाण्डालस्य तु पानीयं पीत्वा स्यात्पददिनं व्रती । चण्डालरूपभाण्डेषु पीत्वा सातपनं चरेत् ॥ २६

* एतदर्थस्यने “ब्रह्मणोक्तं वक्ष्ये विद्वद्भे द्विगुणं त्रिधा” इत्यर्थे क. ह. पुस्तकयोर्द्वयते ।

१ क. द. ॥ बर्धयाम् । २ क. “शोऽपि विनोक्तिः । ३ क. ख. “मैः कुच्छा” । ४ क. ह. “विद्वे” । ५ क. ह. प. शूदे । ६ ग. सयुतः । ७ क. “रेदेक मत्त च यत् । ८ क. “य तत्र नि” । ९ क. ह. च. योजिते । १० ख. ग. न येनान्य” । ११ क. ह. विवर्णस्य । १२ ख. च. “वृक्ष शयः शु” । १३ क. ख. मानवान्मा ।

पञ्चमव्यं विरात्रान्ते पीत्वाऽन्यजलं द्विजः । मत्स्यकण्टकैश्चमूकशङ्खशुक्तिकर्पादिकान् ॥ २७
 पीत्वा नवोदकं चैव पञ्चमव्येन शुध्यति । शैवकूपोदकं पीत्वा विरात्रेण त्रिशुध्यति ॥ २८
 अन्त्यावसापिनापन्नं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् । आपत्काले शुद्रगृहे मनस्तापेन शुध्यति ॥ २९
 शुद्रभाजनभुविषः पञ्चगव्याहुपोषितः । कटुषकं स्नेहकं स्नेहं च दधिसक्तवः ॥ ३०
 शुद्रादग्निद्यान्येतानि गुह्यरीररसादिकम् । अस्त्रातमुद्घोषनासी दिनान्ते तु जपाच्छुचिः ॥ ३१
 मूत्रोच्चार्यशुचिर्भुक्त्वा विरात्रेण त्रिशुध्यति । केशकीटावपन्नं च पादस्पृष्टं च कामतः ॥ ३२
 भ्रूणघ्रावेक्षितं चैव संस्पृष्टं वाऽप्युदकयया । काकाचैरवलीढं च शुना संस्पृष्टमेव च ॥ ३३
 गश्पाचैरन्नघ्रातं भुक्त्वा ज्यहमुपावसेत् । रेतोविष्णूचमशी तु माजापत्यं समाचरेत् ॥ ३४
 चान्द्रायणं नवश्राद्धे पराको मासिके मतः । पञ्चत्रयेऽतिकृच्छ्रं स्वात्पण्यासे कृच्छ्रमेव च ॥ ३५
 आश्विके पादकृच्छ्रं स्यादेकाहः पुनराश्विके । पूर्वपूर्वार्षिकं श्राद्धं परेतुः पुनराश्विकम् ॥ ३६
 निषिद्धभक्षणे भुक्ते प्रायश्चित्तमुपोषणम् । मूत्रतणं लज्जुनं भुक्त्वा शिशुकं कृच्छ्रमाचरेत् ॥ ३७
 अभोज्यानां तु भुक्त्वाऽन्ये स्त्रीशूद्रोच्छिष्टमेव च । जग्ध्वा मांसवभक्ष्यं च सप्तरात्रं पयः पिबेत् ॥
 मधु मांसं च योऽश्नीयाच्छात्रं सूतकमेव वा । माजापत्यं चरेत्कृच्छ्रं ब्रह्मचारी पतिर्व्रती ॥ ३९
 अन्यायेन परस्थापहरणं स्तेयमुच्यते । मुसलेन हतो राज्ञा स्वर्णस्तेयी त्रिशुध्यति ॥ ४०
 अयाशायी जटाधारी पर्णमूलफलाशनः । एककालं समश्रानो द्वादशान्दे त्रिशुध्यति ॥ ४१
 हव्यस्तेयी मुरापथ ब्रह्महा गुरुतल्पगः । स्तेयं कृत्वा मुरां पीत्वा कृच्छ्रं चाब्दं चरेन्नरः ॥ ४२
 मणिमुक्तामवालानां ताम्रस्य रजतस्य च । अवस्कांस्योपलानां च द्वादशाहं कणाक्षभुक् ॥ ४३
 मनुष्याणां तु हरणे स्त्रीणां क्षेत्रगृहस्य च । वापीकूपतटागानां शुद्धिश्चान्द्रायणं स्मृतम् ॥ ४४
 भक्ष्यभोज्यापहरणे यानशय्यासनस्य च । पुष्पमूलफलानां च पञ्चमव्यं विशोधनम् ॥ ४५
 तृणकाष्ठमुमाणां च शुष्काश्वस्य गुह्यस्य च । चेलचर्माभिषाणां च विरात्रं स्यादभोजनम् ॥ ४६
 पितुः पत्नीं च भगिनीमाचार्यतनयां तथा । (६ आचार्यार्थिणीं(नीं) सुतां स्वां च गच्छंश्च गुरुतल्पगः
 गुरुतल्पेऽभिभाष्यैनस्सप्ते स्वर्णाद्यभोग्ये । सूर्पां ज्वलन्तीं वाऽऽश्लिष्य मृत्युना स त्रिशुध्यति ॥ ४८
 चान्द्रायणान्वा ग्रीन्मासान्भयस्य गुरुतल्पगः । एवमेव विधिं कुर्याद्योपित्सु पतितास्वपि ॥ ४९
 यत्सुप्तः परदारेषु तथैनां कारयेद्भ्रतम् । रेतः सिकता कुमारीषु चाण्डालीषु सुतासु च ॥ ५०
 सपिण्डापत्यदारेषु प्राणत्यागो विधीयते । यत्करोत्येकरात्रेण वृषलीसेवर्धनं द्विजः ॥ ५१
 तत्रैक्ष्यभुग्नपश्विलं त्रिभिर्ऋष्यैर्व्यपोहति । पितृव्यदारममने भ्रातृभार्याममे तथा ॥ ५२
 चाण्डालो पुस्तार्ता वाऽपि स्तुषां च भगिनीं सखीम् । घातुः पितुः स्वसारं च निक्षिप्तां शरणागताम्
 मानुजानीं स्वसारं च समोऽगमन्यमिच्छतीम् । त्रिव्यभार्यां गुरोर्भार्यां मत्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥

इत्यदिनशुभं प्राग्नेये प्रायश्चित्तार्चनं नाम चित्तस्तत्रिकृतवर्णनेऽध्यायः ॥ १७३ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तषट्काः—५२३०

+ इत्यर्थे क. क. पुनरुक्तोर्वाहित । * भुज्यमानान्तर्गतमर्थः क. क. पुनरुक्तोर्वाहित ।

१ य. 'वर्धयिष्य' । २ य. 'समेदकं मूर्ध्ना तु वि' । ३ ग. 'विपुल' । ४ य. 'ने यानशय्यासनस्य ।
 ५ क. घ. 'ने वीर्य' । ६ य. 'यत्सर्वं पुत्रं वैद्य ग' । ७ क. घ. ग. द. 'यत्सर्वं द्विजः । ८ क. घ. ग. द. 'ती
 वीर्यं भु' ।

अग्निस्वाच—

देवाश्रमार्चनादीनां प्रायश्चित्तं तु लोपतः । पूनालोपे चाष्टशतं जपेद्विगुणपूजनम् ॥ १
 पञ्चोपनिषदैर्मन्त्रैर्हुत्वा ब्राह्मणभोजनम् । स्मृतिकान्त्यजक्रोदक्यास्पृष्टे देवे शतं जपेत् ॥ २
 पञ्चोपनिषदैः पूजां द्विगुणं ज्ञानमेव च । विप्रभोज्यं होमलोपे होमस्नानं तथाऽर्चनम् ॥ ३
 होमद्रव्ये मूषिकाद्यैर्भक्षिते कीटसंयुते । तावन्मात्रं परित्यज्य मोक्ष्य देवादि पूजयेत् ॥ ४
 अङ्गुरार्पणमात्रं तु चिच्छन्नं भिन्नं परित्यजेद् । असृज्यैश्चैव संस्पृष्टे अन्यपात्रे तदर्पणम् ॥ ५
 दैवमानुषविघ्नघ्नं पूनाकाले तथैव च । यक्षद्रव्यादिज्यत्यासे पूलं जप्त्वा पुनर्जपेत् ॥ ६
 कुम्भे नष्टे शतजपो देवे तु पतिते करात् । विघ्ने नष्टे चोपवासः शतहोमाच्चतुर्भं भवेत् ॥ ७
 कृते पापेऽनुतापो वै यस्य पुंसः प्रजायते । प्रायश्चित्तं तु तस्यैकं हरिसंस्मरणं परम् ॥ ८
 चान्द्रायणं पराको वा प्राजापत्यमघौघनुत । सूर्येशशक्तिश्रीशादिमन्त्रजप्यमघौघनुत् ॥ ९
 गायत्रीमणवस्तोत्रमन्त्रजप्यमघान्तकम् । कौशेरावीजसंयुक्तैरायैराचैस्तदन्तकैः ॥ १०
 सूर्येशशक्तिश्रीशादिमन्त्राः कोट्यधिकाः पृथक् । ओं हीमाद्याश्चतुर्ध्वन्ता नमोन्ताः सर्वकामदाः ॥ ११
 दृष्टिहृद्वादेर्षाष्टार्णमालामन्त्राद्यघौघनुत् । आग्नेयस्य पुराणस्य पठनं श्रवणादिकम् ॥ १२
 +द्विविधारूपको विष्णुरग्निरुपस्तु गीयते । परमात्मो देवमुखं सर्ववेदेषु गीयते ॥ १३
 महेष्टौ तु निवृत्तौ तु इज्यते भुक्तिमुक्तिदः । अग्निरुपस्य विष्णोर्हि हवनं ध्यानमर्चनम् ॥ १४
 नय्यं स्तुतिश्च मगतिः शरीरस्याद्यघौघनुत् । ऋक्ष स्वर्णानि दानानि धान्यद्वादशमेव च ॥ १५
 तुलापुष्पमुख्यानि (णि) महादानानि षोडश । अन्नदानानि मुख्यानि सर्वाण्ययहराणि हि ॥ १६
 विधिवार्षसंक्रान्तियोगमन्त्रादिकालके । व्रतादि सूर्येशशक्तिश्रीशादेरघयातनम् ॥ १७
 गङ्गा गया मयागध काश्यपोष्या शवन्तिका । कुरुक्षेत्रं पुष्करं च नैमिषं पुष्पोत्तमः ॥ १८
 शालग्रामप्रभासाय तीर्थं चाघौघयातकम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिरिति ध्यानमघौघनुत् ॥ १९
 पुराणं ब्रह्म चाऽऽग्नेयं ब्रह्मा विष्णुर्भृहन्नरः । अवताराः सर्वपूजाः प्रतिष्ठापतिमादिकम् ॥ २०
 ज्योतिःशास्त्रपुराणानि स्मृतयस्तु तपो व्रतम् । अर्थशास्त्रं च सर्गाद्या आयुर्वेदो धनुर्पतिः ॥ २१
 शिक्षा छन्दो व्याकरणं निरुक्तं चाभिधानकम् । कल्पो न्यायश्च धीमांसा धन्यस्तस्यै हरिः प्रभुः ॥ २२

+ एतदर्थस्थाने च. पुस्तके "मुच्यते सर्वपापेभ्यो ह्यग्निरुपस्तु गीयते" इतिदनर्थे दृश्यते । * एतदर्थस्थाने
 "यदा स्वर्णोदिदानादिध्यानाया दश मेतदा. ।" इदनर्थे क. द. पुस्तकयोर्भेदः ।

१ ख. ग. "धवार्य". २ ख. ग. "चित्तमोपेतः". ३ ख. "श्रेयसा ज". ४ ग. "द्विगुण". ५ ग. "श्रेय". ६ क.
 द. "त. स्तुतेर्धत्तु तु छ". ७ क. द. "विप्रत". ८ ख. ग. "दि चान्यसे". ९ ख. "जपेद्देत्". १० क. द. "शत होमे
 विभावसी". ११ क. द. "कष्टिघनाग्रह". १२ ख. "द्वयस्तोत्रयो". १३ क. ग. द. "ज्ञानं तु मो". १४ क.
 "ना सर्वमु". १५ क. द. "वृत्तैस्तु निपूतेस्तु भुज्य". १६ ख. "त. शतस्वर्णादिध्यायानि धान्यानि द्वा". १७
 ग. "दिनमहे". १८ ख. "त".

एको द्वयोरेतौ यस्मिन्त्यः सर्वमिति वेद यः । तं हृष्टाऽन्यस्य पापानि विनश्यन्ति हरिश्च सः ॥
विद्यादादशरूपथे सूक्ष्मस्थूलोऽपरो हरिः । ज्योतिः सत्सत्त्वं ब्रह्म परं विष्णुश्च निर्मलः ॥ २४

इत्यादिमहापुराण आग्नेये प्रायश्चित्तकर्मन चाम् चतुःसप्तत्यधिरक्षततमोऽध्यायः ॥ १७४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५२५४

अथ पञ्चसप्तत्यधिरक्षततमोऽध्यायः ।

अथपारेभाषा ।

अग्निस्त्वान्—

तिथिवारर्क्षदिवसपाससर्वशर्कसंक्रम्ये । (×तृस्त्रीत्रवादि चक्ष्वाभि वसिष्ठ दृष्टु तत्क्रमात् ॥ १
शास्त्रोदितो हि नियमो व्रतं तच्च तपो यतम् । नियमास्तु विशेषास्तु व्रतस्यैव दमादयः ॥) २
व्रतं हि कर्तुं संतापात्तप इत्यभिधीयते । इन्द्रियग्रामनियमानियमश्चाभिधीयते ॥ ३
अनम्रपस्तु ये विशास्तेषां श्रेयोऽभिधीयते । व्रतोपवासनियमैर्नानादानैस्तथा द्विजः (जा) ॥ ४
ते स्युर्देवादयः प्रीता भुक्तिमुक्तिप्रदायकाः । उपवृक्षस्य पापेभ्यो यस्तु वासो गुणैः सह ॥ ५
उपवासाः स विज्ञेयः सर्वभोगविवर्जितः । कार्श्यं मांसं मसूरं च चणकं कोरवूपकम् ॥ ६
शाकं मधु पराजं च त्यजेदुपवसन्निश्चयम् । पुष्पालंकारवस्त्राणि धूपगन्धानुलेपनम् ॥ ७
उपवासे न शस्यन्ति दन्तधावनमञ्जनम् । दन्तकाष्ठं पञ्चगव्यं कृत्वा प्रातर्व्रतं चरेत् ॥ ८
असक्तज्वलपानाद्य ताम्बूलस्य च भक्षणम् । उपवासाः प्रबुध्येत दिवा स्वमीष मैथुनात् ॥ ९
क्षमा सत्यं दया दानं शौचमिन्द्रियनिग्रहः । देवपूजाऽग्निहरणं संतोषोऽस्तेयमेव च ॥ १०
सर्वव्रतेष्वयं धर्मः सामान्यो दशधा स्मृतः । पवित्राणि जपेद्यैव जुहुयाद्यैव शक्तितः ॥ ११
नित्यस्नायी मिताहारो गुरुदेवद्विजार्चकः । सारं शौद्रं च लवणं मधु मांसानि वर्जयेत् ॥ १२
विलमुद्राहृतं सस्यं शस्ये गोधूमकोद्वहौ । चीनकं देवधान्यं च श्वपीधान्ये तथैसवर्ध् ॥ १३
शितधान्यं तथा पर्ण्यं मूलं क्षारगणः स्मृतः । ग्रीहिपाष्टिकमुद्राश्च कलायाः सतिला यवाः ॥ १४
श्यामाकार्थैव नीवारा गोधूमाद्या व्रते हिताः । कृष्णाम्ण्डालावुवातकिन्वाल्ङ्गी पूतेर्का त्यजेत् ॥
चरुभैक्ष्यं सक्तुकणाः शाकं दाधि घृतं पयः । श्यामाकशालिनीवारा य(पा)वकं मूलतण्डुलम् ॥
हविष्यं व्रतनक्तादावप्रिकार्यादिके हितम् । मधु मांसं विहायान्यद्रुते वा हितमीरितम् ॥ १७
अर्घं प्रातःपुनर्दं सायं अहमथादयाचितम् । अर्घं परं च नाशीयात्प्राजापत्यं चरन्दिजः ॥ १८
(×एकैकं प्रासमश्रीयाज्यहाणि व्रीणि पूर्ववत् । अर्घं-चोषवसेदन्यमतिकृच्छ्रं चरन्दिजः ॥ १९
गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दाधि सर्पिः कुशोदकम् । एकरात्रोपवासश्च कृच्छ्रं सातेपनं स्मृतम् ॥ २०
पृथक्संतेपनं द्रव्यैः पटहः सोपवासकः । सप्ताहेन तु कृच्छ्रोऽयं महासांतपनोऽपहा ॥ २१

× अनुविद्वान्तर्गत क. व. पुस्तकयोर्नास्ति । * अनुविद्वान्तर्गत नास्ति च. पुस्तके ।

(प्रतपरिभाषा)

द्वादशाहोपवासेन पराक्तः सर्वपापहा । महापराकस्त्रिगुणस्त्वयमेव प्रकीर्तितः ॥) २२
 पौर्णिमास्यां पञ्चदशरात्रस्यावाप्तस्य भोजनः । एकापाये ततो दृढौ चान्द्रायणमतोऽन्यथा ॥ २३
 कविलागोः पलं सूत्रमर्घ्यक्षुण्ठं च गोमयम् । क्षीरं सप्तपलं दद्याद्ब्रध्नैव पलद्वयम् ॥ २४
 घृतमेकपलं दद्यात्पलमेकं कुशोदकम् । गायत्र्याऽऽशुद्धं गोमूत्रं गन्धद्वारेति गोमयम् ॥ २५
 आप्यायस्येति च क्षीरं दक्षिकाग्नेति वै दधि । तेजोऽसीति तथा चाऽऽज्यं देवस्येति कुशोदकम्
 ब्रह्मकृचौ भवत्येवमापो हि प्रेत्यूचं जपेत् । अचमर्पणसूक्तेन संयोज्य प्रणवेन वा ॥ २७
 पीत्वा सर्वायनिर्मुक्तो विष्णुलोकी ह्युपोषितः । उपवासी सायंभोजी यतिः पष्ठात्मकालवान् ॥
 मांसवर्जो चाभ्युषी सत्यवादी दिवं व्रजेत् । अग्न्यायेयं प्रतिष्ठां च यद्वदानव्रतानि च ॥ २९
 देवव्रतवृत्तोत्सर्गच्छादकरणमेखलाः । मातृत्वमभिषेकं च मलमासे विवर्जयेत् ॥ ३०
 दर्शाद्वर्शस्तु चान्द्रः स्याद्विशाहयैव सावनः । मासः सौरस्तु संक्रान्तेर्नाक्षत्रो भविवर्तनात् ॥ ३१
 सौरौ मासौ विवाहादौ यज्ञादौ सावनः स्मृतः । आन्द्रिके पितृकार्ये च चान्द्रो मासः प्रशस्पते
 आपादीमवधिं कृत्वा यः स्यात्पक्षस्तु पञ्चमः । कुर्याच्छ्राद्धं वत्र रविः कन्यां गच्छतु वा न वा
 मासि संवत्सरे चैव तिथिर्द्वैधे यदा भवेत् । तत्रोत्तरोचमा तेषां पूर्वा तु स्यान्मलिन्युवा ॥ ३४
 उपोषितव्यं नक्षत्रं येनास्त्वं याति भास्करः । दिवा पुण्यास्तु तिथयो रात्रौ नक्तव्रते शुभाः ॥ ३५
 पुण्याश्रितकृतानि पण्मुन्योर्वसुमन्त्रयोः । रुद्रेण द्वादशी युक्ता चतुर्दश्याऽथ पूर्णिमा ॥ ३६
 प्रतिपदा त्वमावास्या तिथ्योर्पुण्यं महाफलम् । एतद्वत्सं यहाँवोरं हन्ति पुण्यं पुराकृतम् ॥ ३७
 नरेन्द्रमश्विभ्रतिनां विवाहोपद्रवादिषु । सद्यः शौचं समाख्यातं कान्तारापदि संसदि ॥ ३८
 आरब्धदीर्घतपसां नै राजा व्रतहा स्त्रियाः । गधिणी मृत्तिका नक्तं कुमारी च रजस्वला ॥ ३९
 यदाऽशुद्धा तदाऽन्येन कारयेत् क्रियाः सदा । क्रोधात्पमादाहोमाद्वा व्रतभङ्गो भवेद्यदि ॥ ४०
 दिनत्रयं न भुञ्जीत मुण्डनं शिरसोऽथ वा । असामर्थ्ये व्रतकृतां पत्नीं वा कारयेत्सुतम् ॥ ४१
 मृतके मृतके कार्यं मारुण्यं पूजनोन्मिदम् । व्रतस्थं मूर्च्छितं दुग्धपानाद्येकद्वारेदुहः ॥ ४२
 जष्टौ वान्यव्रतत्राणि आपो मूळं फलं पयः । हविर्ब्राह्मणकाम्या च गुरोर्वचनमौपयम् ॥ ४३
 कीर्तितं तत्तिविद्यादिसौभाग्यारोग्यहृदये । नैर्मन्यभुक्तिपुनत्यर्थं कुर्वे व्रतपते व्रतम् ॥ ४४
 इदं व्रतं मया श्रेष्ठं शृङ्गीतं पुरतस्त्व । निर्विघ्नां सिद्धिमापातु त्वत्पसादाज्जगत्पते ॥ ४५
 शृङ्गीतेऽस्मिन्व्रतवरे यक्षपूजे भ्रिये ब्रह्म । तत्सर्वं पूर्णमेवास्तु मत्सन्ने त्वयि सत्पतौ ॥ ४६
 व्रतमूर्तिं जगद्भूर्तिं मण्डले सर्वसिद्धये । आनाहये नमस्तुभ्यं संनिधौ भव केहीन ॥ ४७
 मनसा कल्पितैर्भक्त्या पञ्चगव्यैर्जलैः शुभैः । पञ्चामृतैः स्नापयामि त्वमेव भव पापहा ॥ ४८
 गन्धपुष्पोदकैर्घृतकामर्घ्यमर्घ्यपते शुभम् । शृहाण पायमात्राम् अर्घ्याई कुरु मां सदा ॥ ४९
 वस्त्रं वस्त्रपते पुण्यं शृहाण कुरु मां सदा । भूषणार्थैः सुवस्त्राद्यैश्च दितं व्रतसत्पते ॥ ५०
 सुगन्धिगन्धं विमलं गन्धमूर्तं शृहाण वै । पापगन्धविहीनं मां कुरु त्वं हि सुगन्धिकम् ॥ ५१

* इदमर्थं क. द. पुस्तकयोरेति ।

१ क. "वात्स्यायनो" । २ च. नीला । ३ च. "वतो व्रतयो" । ४ य. ग. "जी यथ द्वादशका" । ५ य. ग. कन्यायमे तु । ६ ख. ग. "इदं य" । ७ क. ग. "इदमेव द" । ८ क. द. सचि । ग. य. छदि । ९ क. य. न रजो मतई द्वि । १० ख. "अ च व योन्वदि । न" । ११ च. सिद्धये ।

पुष्पं गृहाण पुष्पादिपूर्णं मां कुरु सर्वदा । पुष्पगन्धं सुविमलमायुरारोग्यवृद्धये ॥ ५२
दशाङ्गं गुग्गुलुघृतयुक्तं धूपं गृहाण वै । स(सु)धूपपितं मां त्वं कुरु धूयित सत्पते ॥ ५३
दीपमूर्ध्वशिरसं दीप्तं गृहाणासिलमासकम् । दीपमूर्ते प्रज्ञाशब्दं सर्वदोर्ध्वगतिं कुरु ॥ ५४
अन्नादिकं च नैवेद्यं गृहाणाद्यादिसत्पते । अन्नादिपूर्णं कुरु मामन्नदं सर्वदायकम् ॥ ५५
मन्त्रहीनं क्रियाहीनं भक्तिहीनं मया ममो । यत्पूजितं व्रतपते परिपूर्णं तदस्तु मे ॥ ५६
धर्मं देहि धनं देहि सौभाग्यं गुणसंततिम् । कीर्तिं विद्यां देहि चाऽऽयुः स्वर्गं मोक्षं च देहि मे
इमां पूजां व्रतपते गृहीत्वा व्रज सांप्रतम् । पुनरागमनायैव वरदानाय वै ममो ॥ ५७
स्मृत्वा व्रतवता सर्वव्रतेषु व्रतमूर्तयः । पूज्याः सुवर्णजास्वा वै श्रुत्वा वै भूमिशापिना ॥ ५८
जपो होमश्च सामान्यव्रतान्ते दानमेव च । चतुर्विंशद्वा द्वादश वा(श्रुतिर्द्वादश)पञ्च वा त्रय एककः॥
विमाः प्रपूज्या गुरवो भोज्याः श्रुत्या तु दक्षिणा । देया गावः सुवर्णाद्याः पादुकोपानही पृथक्
जलपात्रं चान्नपात्रमृत्तिकाछत्रमासनम् । श्रुत्या वस्तुषुं कुम्भाः परिभाषेयमीरिता ॥ ५९

इत्यारिमहापुराण आग्नेये व्रतपरिभाषावर्णनं नाम षष्ठसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—५३१६

अथ षष्ठसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

प्रतिपद्वतानि ।

अग्रिवाच—

वक्ष्ये प्रतिपदादीनि व्रताग्निलिदानि ते । कार्तिकाश्वपुजे चैत्रे प्रतिपद्व्रतगतिस्थितिः ॥ १
पञ्चदश्यां निराहारः प्रतिपद्वर्चयेदजम् । अतस्तद्व्रतगते नमो गायत्र्या वाऽनन्दमेककम् ॥ २
अक्षमाळां क्षुब्धं दक्षे वामे क्षुब्धं(च)क्रमण्डलम् । लम्बध्वं च जटिलं ह्येष ब्रह्माणमर्चयेत् ॥ ३
श्रुत्वा क्षीरं मदघातुं ब्रह्मा मे प्रीयतामिति । निर्मलो भोगभुक्स्वर्गे भूमी विमो धनी भवेत्॥४
धन्यं व्रतं प्रवक्ष्यामि अधन्यो धन्यतां व्रजेत् । मार्गशीर्षे प्रतिपदि नक्तं हुत्वाऽऽयुषोपितः ॥ ५
अग्रे नम इत्यग्निं आर्च्योऽहं सर्वमागमयेत् । प्रतिपदेकमक्ताशी सचाग्ने कपिलाभवेत् ॥ ६
वैश्वानरपदं याति शितिव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ७

इत्यादिमहापुराण आग्नेये प्रतिपद्व्रतवर्णनं नाम षष्ठसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—५३२३

अथ षष्ठसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

द्वितीयावतानि ।

अग्रिवाच—

द्वितीयाव्रतकं वक्ष्ये भुक्तिमुगत्वादिदापकम् । पुष्पाहारो द्वितीयायामग्निनी पूजयेत्सुरी ॥ १

१ क. ग. द. एव वा । वि । २ क. द. 'अ य मुदा य मुक्तिद्वयम्' । ३ क. द. 'मे दन्दक' । ४ क. घ. ग. 'अ हृत्पद' ।

इथायेति कटिं देव्याः शंकरायेति शंकरम् । कुक्षिद्वयं च कोटयै शूलिनं शूलपाणये ॥
मङ्गलायै नमस्तुभ्यमुदरं चाभिपूजयेत् । सर्वात्मने नमो रुद्रमेशान्यै च कुचद्वयम् ॥
शिखं देवात्मने तद्वद्ब्रह्मदिन्यै कण्ठमर्चयेत् । महादेवाय च शिवममन्तायै करद्वयम् ॥
त्रिकोचनायेति हरं बाहुं कालानलप्रिये । सौभाग्यायै महेशाय भूषणानि मयूजयेत् ॥
अशोकमधुवासिन्यै ईश्वरायेति चोष्ठकौ । चतुर्मुखमिषा चाऽऽस्य इराय स्थानदे नमः ॥
नमोऽर्चनारीशहरममिताद्वयै च नासिकाम् । नम उग्राय लोकेश ललितेति पुनर्भुवौ ॥
शर्पाय पुरहन्तारं वासन्त्यै चैव तालुकम् । नमः श्रीकण्ठनार्थ्यै शितिकण्ठाय केशकम् ॥
भीमोग्राय सुरुषिण्यै शिरः सर्वात्मने नमः । बाह्यिकाशोकमलकुन्दं तगरमालती ॥
कदम्बं करवीरं च बाणमम्भानकुङ्कुमम् । सिन्धुवारं च मासेषु सर्वेषु क्रमशः स्मृतम् ॥
उग्रामहेभर्यै पूज्य सौभाग्याष्टकप्रगतः । स्थापयेच्छ्रुतनिष्ठावकुसुम्भक्षीरजैरिक्तम् ॥
तुणरामेक्षुलवणं कुस्तुम्बकमथाष्टकम् । चैत्रे शृङ्गोदकं प्राश्य देवदेव्यप्रगतः स्वपेत् ॥
माता स्नात्वा सपम्पर्यै विभदापत्यमर्चयेत् । तदष्टकं द्विजे दद्याल्ललिता मीयतां यय ॥
शृङ्गोदकं गोमयं च मन्दारं विस्वप्रकम् । कुशोदकं दधि क्षीरं कार्तिके पूषदाज्यकम् ॥
गोमूत्राज्यं कृष्णतिलं पञ्चगव्यं क्रमाश्रनम् । ललिता विजया भद्रा भवानी कुमुदा शिवा ॥
वासुदेवी तथा गौरी मङ्गला कमला सती । चैत्रादौ दानकाले च मीयतामिति वाचयेत् ॥
फलमेकं परित्याज्यं व्रतान्ते शयनं ददेत् । उग्रामहेभर्यै दैवं वृषमं च गवा सह ॥
गुरुं च मिथुनान्यर्च्य वज्राद्यैर्भुक्तिमुक्तिभाक् । सौभाग्यारोग्यरूपायुः सौभाग्यशयनव्रतात् ॥
नभस्ये वाऽथ वैशाखे कुर्यान्मार्गशिरस्वथ । ध्रुवपक्षे तृतीयायां ललितायै नमो यजेत् ॥
प्रतिपक्षे ततः प्रार्च्य व्रतान्ते मिथुनानि च । चतुर्विंशतिमभ्यर्च्य वज्राद्यैर्भुक्तिमुक्तिभाक् ॥
उक्तो मार्गो द्वितीयोऽयं सौभाग्यव्रतभावदे । कालानुवादितृतीयायां लवणं यस्तु वर्जयेत् ॥
समाप्ते शयनं दद्यादशुहं चोषस्करान्वितम् । संपूज्य विमयिधुनं भवानी मीयतामिति ॥
सौभाग्यार्थं तृतीयोक्ता गौरीलोकादिदाविनी । माघे भाद्रे च वैशाखे तृतीयाव्रतकुचधा ॥
दमर्कतृतीयाकर्षत्रे दमर्कैर्यजेत् । आत्मतृतीयां मार्गस्य शार्च्वेच्छाभोजनादिना ॥
गौरी काली उग्र भद्रा दुर्गा कान्तिः सरस्वती । वैष्णवी लक्ष्मीः प्रकृतिः शिवा नारायणी क्रमा
मार्गद्वतीपामारभ्य सौभाग्यं स्वर्गमाप्नुयात् ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये तृतीयोऽध्यायः नामाष्टसप्तत्यधिकश्चतस्रोऽध्यायः ॥ १७८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—५३७१

* इति आरभ्याऽद्यवसमाप्तिपर्यन्तमन्यो नास्ति च. पुस्तके

[illegible]

[अ० १७१-१८०-१८१ श्लो० १-६११-३११-२] अधिपुराणम् ।

(चतुर्थीपञ्चमीपट्टीव्रतानि)

अथैकैनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

चतुर्थीव्रतानि ।

अभिरुचाच—

चतुर्थीव्रतान्याख्यास्ये भुक्तिमुक्तिप्रदानि ते । पावे शुक्लचतुर्थ्या तु उपवासी यज्ञहणम् ॥ १
पञ्चम्यां च तिलान्नादी वैर्पात्रिर्विघ्नतः सुखी । गं स्वाहा मूलमन्त्रोऽयं नामायं हृदयादिकम् ॥ २
आगच्छोल्काय चाऽऽवाह गच्छोल्काय विसर्जनमावस्कान्तैर्गादिगन्धाद्यैः पूजयेन्मोदकादिभिः
ओं महोल्काय विघ्ने वक्तुण्डाय धीमहि । तन्नो दन्ती प्रचोदयात् ॥
भासिं भाद्रपदे चापि चतुर्थीकृच्छिबं व्रजेत् ॥
चतुर्थ्यङ्गारकेऽभ्यर्च्य गणं सर्वपत्रामुयात् । चतुर्थ्या फाल्गुने नक्तमवित्राख्या चतुर्थ्यपि ॥
चतुर्थ्या दमनैः पूज्य चैत्रे प्रार्च्य गणं सुखी ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये चतुर्थीव्रतकथने नामैकैनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५३७७

अथाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

पञ्चमीव्रतानि ।

अभिरुचाच—

पञ्चमीव्रतैकं वक्ष्ये आरोग्यस्वर्गमोक्षदम् । नमोनभस्पाश्विने च कार्तिके शुक्लपक्षके ॥
वासुकिस्तक्षकः पूज्यः कालीयो गणिभद्रकः । ऐरावतो भूतराष्ट्रः कर्कोटकधनंजयी ॥
एते मयच्छन्त्यभयमौयुर्निवायवधः श्रियम् ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये पञ्चमीव्रतकथने नामाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५३८०

अथैकैनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

पट्टीव्रतानि ।

अभिरुचाच—

पट्टीव्रतानि वक्ष्यामि कार्तिकादौ समाचरेत् । पट्ट्यां फल्गुशनोऽर्चयिर्भुक्तिमुक्तिप्रदामुयात् ॥ १.
स्कन्दपट्टीव्रतं प्रोक्तं भाद्रे पट्ट्यामयाप्तम् । कृष्णपट्टीव्रतं वक्ष्ये मार्गशीर्षे चरेत् तत् ॥
अनादारो र्षमेकं भुक्तिमुक्तिप्रदामुयात् ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये पट्टीव्रतकथने नामैकैनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५३८२

* अथ श्लोको नास्ति क. द. पुस्तकयोः ।

१ क. द. 'वैद्यमुष्' । २ क. द. 'वर्षे शिवे' । ३ क. 'तन्माह्वस्ये ज्ये' । ४ क. द. 'ज्ये' ।
रायकः । ५ प. 'भालनिया' ।

अथ अष्टमीश्रद्धाधिकृततन्त्रमोऽध्यायः ।

सप्तमीमतानि ।

अशिरुवाच—

सप्तमीव्रतकं वक्ष्ये सर्वेषां भुक्तिमुक्तिदम् । पापघातेऽज्जके शुक्ले भूर्ध्वे प्रार्च्य विशोकभाह् ॥ १
 सर्वावाप्तिस्तु सप्तम्यां मासि भाद्रेऽर्कपूजनात् । पांषे मासि सितेऽनश्रन्वाचार्यकं पापनाशनम् ॥
 कृष्णपक्षे तु माघस्य सर्वावाप्तिस्तु सप्तमी । फाल्गुने तु सिते नन्दा सप्तमी चार्कपूजनात् ॥ २
 मार्गशीर्षे सिते मार्च्य सप्तमी चापराजिता । मार्गशीर्षे सिते चाब्दं शुभीया सप्तमी क्षिया ॥

इत्यादिवहापुराण आश्रये सप्तमीमतवचनं नाम अष्टमीश्रद्धाधिकृततन्त्रमोऽध्यायः ॥ १८३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—५३८६

अथ अष्टमीश्रद्धाधिकृततन्त्रमोऽध्यायः ।

अष्टमीमतानि ।

अशिरुवाच—

वक्ष्ये व्रतानि चाष्टम्यां रोहिण्यां प्रथमं व्रतम् । मासि भाद्रपदेऽष्टम्यां रोहिण्यामर्धरात्रके ॥ १
 † कृष्णो जातो यतस्तस्यां जयन्ती स्वात्ततोऽष्टमी । सप्तजन्मकृतात्पापान्मुच्यते चोपवासतः ॥
 कृष्णपक्षे भाद्रपदे अष्टम्यां रोहिणीयुते । स्योपितोऽर्चयेत्कृष्णं भुक्तिमुक्तिमदायकम् ॥ २
 † आबाह्याम्पदं कृष्णं बलभद्रं च देवकीम् । वसुदेवं यशोदां गाः पूजयामि नमोऽस्तु ते ॥ ४
 योगाय योगपतये योगेशाय नमो नमः । योगादिसंभवायैव गोविन्दाय नमो नमः ॥ ५
 (* ज्ञानं कृष्णाय दद्याद्गु अर्घ्यं चानेन दाषयेत् । यज्ञाय पञ्चशराय यज्ञानां पतये नमः ॥ ६
 यज्ञादिसंभवायैव गोविन्दाय नमो नमः ।) गृहाण देव पुण्याणि सुगन्धीनि त्रियाणि ते ॥ ७
 सर्वकामप्रदो देव भव मे देववन्दित । धूपधूपित धूपं त्वं धूपितैस्त्वं गृहाण मे ॥ ८
 सुगन्ध(न्वि)धूपगन्धाढ्यं कुरु मां सर्वदा हरे । दीपदीप महादीपं दीपदीप्तिद सर्वदा ॥ ९
 मया दत्तं गृहाण त्वं कुरु चोर्ध्वगतिं च माम् । विश्वाय विश्वपतये विश्वेशाय नमो नमः ॥ १०
 विश्वादिसंभवायैव गोविन्दाय निवेदितम् । धर्माय धर्मपतये धर्मेशाय नमो नमः ॥ ११
 धर्मादिसंभवायैव गोविन्द श्रपनं कुरु । सर्वाय सर्वपतये सर्वेशाय नमो नमः ॥ १२
 सर्वादिसंभवायैव गोविन्दाय च पावनम् । क्षीरार्द्धाणवसंभूत अग्निनेत्रसमुद्भव ॥ १३
 गृहाणार्घ्यं शशाङ्के रोहिण्या सहितो मम । स्थण्डिले स्थापयेद्देवं सचन्द्रां रोहिणीं पजेत् ॥ १४
 देवकीं वसुदेवं च यशोदां नन्दकं बलम् । अर्धरात्रे पयोधाराः पातयन्मुहसर्पिषा ॥ १५
 वत्सहेमादिकं दद्याद्वाङ्गान्मोनेयैर्द्रवी । जन्माष्टमीव्रतकरः पुत्रवान्विष्णुलोकभाक् ॥ १६

* इदमर्थं नास्ति क. छ. ग. ट. न. पुस्तकेषु । † अथ श्लोको नास्ति च. पुस्तके । + इदमर्थं य. पुस्तके नास्ति । × धनुर्भिन्नान्तर्गम्यः क. ख. पुस्तकेष्वन्येति ।

(अष्टमीव्रतानि)

वर्षे वर्षे तु यः कुर्यात्पुत्रार्थं चेत्ति नो भयम् । पुत्रान्देहि धनं देहि आशुसारोग्यसंततिम् ॥ १७
 वर्षे कार्यं च सौभाग्यं स्वर्गं मोक्षं च देहि मे ॥ १८

इत्यादिमहापुराण आग्नेये ज्येष्ठश्राद्धमन्त्रकथन नाम श्रवणीत्यधिकृततमोऽध्यायः ॥ १८१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५३९४

अथ चतुरशीत्यधिकृततमोऽध्यायः ।

अष्टमीव्रतानि ।

अभिपूजार्थ—

ब्रह्मादिप्रातृपञ्चनाक्षरेभ्यस्तृणप्रातृमीष । कृष्णाष्टम्यां चैत्रपासे पूज्याब्दं कृष्णमर्थभाक् ॥ १
 कृष्णाष्टमीव्रतं वक्ष्ये पासे मार्गशिरे(शीर्षे) चरेत् । चक्रं कृत्वा शुचिर्भूत्वा गोमूत्रं प्राशयेन्निशि ॥
 भूमिशापी निशायां च शंकरं पूजयेद्ब्रती । पाँपे शंभुं धृतं भाद्रप मासे क्षीरं महेश्वरम् ॥ ३
 महादेवं फाल्गुने च तिलाक्षी समुपोषितः । चैत्रे स्थापुं यवाक्षी च वैशाखेऽथ शिवं यजेत् ॥ ४
 *कुशोदाशी पशुपतिं ज्येष्ठे शृङ्गोदकाशनः । आपादे गोमेयाश्चुश्रं श्रावणं सर्वकर्मभुक् ॥ ५
 ऋषभ्यकं च भाद्रपदे पितृवपञ्चाशनो निशि । तण्डुलाक्षी चाऽऽश्वयुजे ईशं वद्रं तु कार्तिके ॥ ६
 दध्माक्षी होमकारी स्याद्द्वयोन्ते मण्डले यजेत् । गोवत्सरेप गुरवे दद्याद्विभेभ्य ईदृशम् ॥ ७
 मार्गपितृणां द्विजाम्भोज्य भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात् । (नकाक्षी त्वष्टमीपु स्याद्दत्तरान्ते च पेनुदः ॥
 पौरंदरं पदं याति स्वर्गतिव्रतमुच्यते ।) अष्टमी कुप्यारेण पक्षयोरुभयोर्यदा ॥ ९
 तदा व्रतं मनुर्वीत अथ वा सगुदाश्रिता । तस्यां नियमकर्तारो न स्युः खण्डितसंपदः ॥ १०
 तण्डुलस्याष्टमुष्टीनां वर्जयित्वाऽऽहुलीद्वयम् । भैकं कृत्वा चाऽऽश्रपुटे सकुशे सकुलाम्बिकाम् ॥
 सारिषकं पूजयित्वाऽहं भुञ्जीत च कषाश्रवात् । शक्तिवो दक्षिणां दद्यात्कर्कटीवस्तुलाम्बिकाम् ॥
 धीरो द्विजोऽस्य भार्याऽस्ति रम्भा पुत्रस्तु कौशिकः । दुरिता विजया तस्य धीरस्य धनदो हृषः
 कौशिकस्तं गृहीत्वा तु गोपालैश्चारयन्टुपम् । गङ्गायां स्नानकृत्येऽथ नीतधौरेर्हृषस्तदा ॥ १४
 स्नात्वा हृषपश्यन्स हृषं मार्गितुभागतः । विजयाभगिनीयुक्तो ददर्श त सरोवरे ॥ १५
 दिव्यस्त्रीयोपितां हृन्दमब्रवीदेहि भोजनम् । स्मृतिन्दमूचे व्रतकुरुदस्व त्वमतियिषतः ॥ १६
 व्रतं कृत्वा स धुभुजे मासवान्बनपालकम् । गतो धीरः सष्टपथो विजयासहितस्तदा ॥ १७
 धीरेण विजया दत्ता यमायान्तरितः पिता । व्रतभावात्कौशिकोऽपि ह्ययोध्यायां नृपोऽभवत् ॥ १८
 पित्रोस्तु नरके दृष्ट्वा विजयाऽऽर्तिं यमे गता । मृगयामागतं मोचे मुच्यते नरकात्कथम् ॥ १९
 व्रतदयायमः मोचे भाष्य तर्कौशिको ददौ । कुषाष्टमीद्वयफलं स्वर्गतौ पितरौ ततः ॥ २०
 विजया हर्षिता चक्रे व्रतं मुन्यत्यादिभिर्दये । अशोककलिकाद्याष्टौ ये पिबन्ति पुनर्वसौ ॥ २१

* इदमर्थं क. क. पुस्तकयोर्नस्ति । † अनुविद्वान्तमेव कश्चित् च. पुस्तके ।

चैत्रे मासि सिताष्टम्यां न ते शोकमवाप्नुयुः । त्रयश्लोकं हराभीष्टं मधुवाससमुद्रम् ॥ २२
 विवामि शोकसंतप्तो मामश्लोकं सदा कुरु । चैत्रादौ मातृपूजाकृदष्टम्यां जयते रिपून् ॥ २३

इत्यादिमहापुराण आग्नेयेऽष्टमीव्रतकथनं नाम चतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५४१७

अथ पञ्चाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

नवमीव्रतानि ।

अधिकवाच—

नवमीव्रतकं वक्ष्ये भुक्तिमुक्त्यादिसिद्धिदम् । देवी पूज्याऽऽश्विने शुक्ले मौर्षाख्या नवमीव्रतम्(ते)
 पिष्टकारुणा तु नयमी पिष्टाशी देविपूजनात् । अष्टम्यामाश्विने शुक्ले कन्यार्के मूलभे पक्षा ॥ २
 अयार्दना सर्वदा वै महती नवमी स्मृता । दुर्गा तु नवगोहस्था एकागारस्थिताऽथवा ॥ ३
 पूजिताऽष्टावशभुजा शेषाः षोडशसत्कराः । शेषाः षोडशहस्ताः स्युरञ्जनं डमरुं तथा ॥ ४
 रुद्रचण्डा मचण्डा च चण्डोग्रा चण्डनायिका । चण्डा चण्डवती पूज्या चण्डरूपाऽतिचण्डिका ५
 क्रमाम्मध्ये चोग्रचण्डा दुर्गा महिषमर्दिनी । (ॐ दुर्गे दुर्गे रक्षणि स्वाहा, दशाक्षरो पक्षा) ६
 +दीर्घाकारादिमन्त्रादिनवनेत्रो नमोन्तकः । पद्मिः पद्मैर्नमःस्वपादपदकारहृदादिकम् ॥ ७
 अङ्गुष्ठादिकनिष्ठान्तं म्यस्याङ्गानि जपेच्छिवाम् । एवं जपति यो शुभं नासौ केनापि वाध्यते ॥ ८
 कपालं छेटकं पण्डां दर्पणं तर्जनीं धनुः । ध्वजं डमरुकं पार्श्व-वामहस्तेषु विभ्रतीम् ॥ ९
 शक्तिमुद्गरशूलानि वज्रं खट्वं च कुन्तकम् । शङ्खं चक्रं शलाकां च आयुधानि च पूजयेत् ॥ १०
 पशुं च काली कालीति जप्त्वा सहगेन धातयेत् । कालि कालि वज्रेभरि लौहदण्डायै नमः ॥
 तदुरथं रुधिरं मांसं पूतनायै च नैर्ऋते । वायव्यां पापराक्षस्यै चरक्यै नम ईश्वरे ॥ १२
 विदारिकायै चाऽऽश्वेय्यां महाकौशिकमग्नये । तस्याग्रतो वृषः स्नायाच्छत्रुं पिष्टमयं हरेत् ॥ १३
 दध्यात्स्कन्दविशाखाभ्यां ब्राह्म्याया निशिता यजेत् । जयन्ती महाला काली भद्रकाली कपालिनी
 दुर्गा शिवा क्षमा धात्री स्वाहा स्वधा नमोऽस्तु ते । देवीं पञ्चामृतैः स्नाप्य पूजयेच्चाईणादिना ॥
 ध्वजादिरथवायादिवलिदानं वरादिकृत् ॥ १५

इत्यादिमहापुराण आग्नेये नवमीव्रतकथनं नाम पञ्चाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५४३२

* धनुषिष्ठान्तर्गतं यत् पुस्तके नास्ति । + दीर्घाकारादीन्वाग्भ्य जपेच्छिवामित्यन्तमन्त्रः क. ग. द. च. पुस्तकेषु नास्ति । एव इत्यादिनामैव नवमीव्रतमाचरेत् । इत्यर्थमाधिक क. पुस्तके

(दशम्येकादशीद्वादशीव्रतानि)

अथ दशमीव्रतविक्रमव्रतनोऽध्यायः ।

दशमीव्रतम् ।

अग्निव्रतम्—

दशमीव्रतकं बह्व्ये धर्मकामादिदायकम् । दशम्येकादशीव्रतसमाप्ते दशधेनुदः ॥
 दिशश्च कामनीर्दिशद्वादशीव्रतविक्रमव्रतम् ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये दशमीव्रतकथनं नाम दशमीव्रतविक्रमव्रतनोऽध्यायः ॥ १८६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५४३३

अथ दशमीव्रतविक्रमव्रतनोऽध्यायः ।

एकादशीव्रतम् ।

अग्निव्रतम्—

एकादशीव्रतं बह्व्ये भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् । दशम्यां नियताहारो मांसमैथुनवर्जितः ॥ १
 एकादश्यां न भुञ्जीत पक्षयोरुभयोरपि । द्वादश्येकादशी यत्र तत्र संनिहितो हरिः ॥ २
 तत्र क्रतुशतं पुण्यं त्रयोदश्यां तु पारणे । एकादशीकला यत्र परतो द्वादशी गता ॥ ३
 तत्र क्रतुशतं पुण्यं त्रयोदश्यां तु पारणे । दशम्येकादशीमिथा नोपेक्ष्या नरकमदा ॥ ४
 एकादश्यां निराहारो भुक्त्वा चैवापरेऽह्नि । भोक्ष्येऽहं पुण्डरीकाक्ष शरणं मे भवात्पुनः ॥ ५
 एकादश्यां सिते पक्षे पुण्यं तु यदा भवेत् । सोमोष्णाऽक्षयफलदा श्रोक्ता सा पापनाशिनी ॥ ६
 एकादशी द्वादशी या श्रवणेन च संयुता । विजया सा तिथिः श्रोक्ता भक्तानां विजयप्रदा ॥ ७
 एषैव फाल्गुने मासि पुष्यर्क्षे च संयुता । विजया श्रोच्यते सङ्ग्रिः कोटिकोटिगुणोत्तरा ॥ ८
 एकादश्यां विष्णुपूजा कार्या सर्वोपकारिणी । धनवान्पुत्रशार्ङ्गे विष्णुलोके गहीयते ॥ ९

इत्यादिमहापुराण आग्नेये एकादशीव्रतकथनं नाम दशमीव्रतविक्रमव्रतनोऽध्यायः ॥ १८७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५४४२

अथ द्वादशीव्रतविक्रमव्रतनोऽध्यायः ।

द्वादशीव्रतम् ।

अग्निव्रतम्—

द्वादशीव्रतकं बह्व्ये भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् । एकभक्तेन न केन तथैवावाचितेन च ॥ १
 उपवासेन भैक्ष्येण चैव द्वादशिकव्रतम् । चैत्रे मासि सिते पक्षे द्वादश्यां यदनं हरिम् ॥ २

* एष क्रतुः तु विधिरा दशमीव्रतनामोऽहः । इत्यर्थमधिक क. पुस्तके वर्तते । × इत्यर्थं य. पुस्तके नास्ति ।
 = दशम्ये च. पुस्तके नास्ति ।

१ क. ग. द. 'एव द्वादशी पारणे कृते ॥ ए' । २ क. द. 'द्विष्यतश्च' । ए' । ३ क. ख. ग. 'य नैव द्वाद-
 शीमे भवेत् । च' ।

(* पूजयेद्भुक्तिमुपत्यर्थं यदनद्वादशीव्रती । माघशुक्ले तु द्वादश्यां श्रीमद्वादशिकव्रती ॥ १
 नमो नारायणायेति यजेद्विष्णुं स सर्वपाक् । फाल्गुने च सिते पक्षे गोविन्दद्वादशीव्रती ॥ ४
 विशोकद्वादशीकारी यजेदाश्वयुजे हरिम् ।) लवणं मार्मशीर्षे तु कृष्णमभ्यर्च्य यो नरः ॥ ५
 ददाति शुक्रद्वादश्यां स सर्वरसदाषकः । गोवत्सं पूजयेद्वाज्रे गोवत्सद्वादशीव्रती ॥ ६
 माघ्यां तु समतीतायां श्रवणेन तु संयुता । द्वादशी या भवेत्कृष्णा शोका सा तिलद्वादशी ॥ ७
 तिलैः स्नानं तिलैर्होमो नैवेद्यं तिलमोदकम् । दीपश्च तिलतैलेन तथा देयं तिलोदकम् ॥ ८
 तिलाश्च देया विभ्रेभ्यः फलं होमोपवासतः । ओं नमो भगवतेऽथो वासुदेवाय वै यजेत् ॥ ९
 सकुलः स्वर्गपामोति पदैर्निष्ठद्वादशीव्रती । मनोरथद्वादशीकृत्फाल्गुने तु सितेऽर्चयेत् ॥ १०
 नामद्वादशीव्रतकृत्केचवायेश्च नामभिः । वर्षे यजेद्भारिं स्वर्गं न भवेन्नारकी नरः ॥ ११
 फाल्गुनस्य सितेऽभ्यर्च्य सुप्रतिद्वादशीव्रती । मासि भाद्रपदे शुक्ले अनन्तद्वादशीव्रती ॥ १२
 औश्लेष्मे तु मूले वा माघे कृष्णाय वै नमः । यजेत्तिलांश्च जुहुयाच्चिलद्वादशीकृत्नरः ॥ १३
 सुप्रतिद्वादशीकारी फाल्गुने तु सिते यजेत् । जय कृष्ण नमस्तुभ्यं वर्षे स्याद्भुक्तिमुक्तिगः ॥
 पौषशुक्ले तु द्वादश्यां संप्राप्तिद्वादशीव्रती ॥ १४

इत्यारिमाहापुराण आग्नेये नामाद्वादशीव्रतकथनं नामाष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८८ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तशङ्खाः—५४५६

अथैकोनशतविक्रयततमोऽध्यायः ।

भवणद्वादशीव्रतम् ।

अधिरुवाच—

भवणद्वादशीं वक्ष्ये मासि भाद्रपदे सिते । श्रवणेन युता श्रेष्ठा महती सा क्षुपोयिता ॥ १
 संगमे सरितां स्नानोच्छ्रवणद्वादशीफलम् । बुधश्रवणसंयुक्ता दानादौ सुमहाफला ॥ २
 निषिद्धमपि कर्तव्यं त्रयोदश्यां तु पारणम् । द्वादश्यां च निराहारो वासनं पूजयाम्यहम् ॥ ३
 उदकुम्भे स्वर्णमयं त्रयोदश्यां तु पारणम् । आवाहयाम्यहं विष्णुं वासनं शङ्खचक्रिणम् ॥ ४
 सितवस्त्रयुगच्छमे घटे सच्छत्रपादुके । स्नापयामि जलैः शुदैर्विष्णुं पञ्चामृतादिभिः ॥ ५
 छत्रदण्डधरं विष्णुं वापनाय नमो नमः । अर्घ्यं ददामि देवेश अर्घ्यार्हायैः सदाऽर्चितः ॥ ६
 भुक्तिमुक्तिप्रजाकीर्तिसर्ववर्षयुतं कुरु । वापनाय नमो गन्धं होमोऽग्नेनाहं शतम् ॥ ७
 ओं नमो वासुदेवाय शिरः संपूजयेद्वरेः । श्रीधराय मुखं तदुत्कृष्टे कृष्णाय वै नमः ॥ ८
 नमः श्रीपतये वक्षो भुजौ सर्वास्रधारिणे । व्यापकाय नमो नाभिं वापनाय नमः कटिम् ॥ ९
 प्रैलोक्यजननायेति मेढ्रं जह्ये यजेद्वरेः । सर्वाधिपतये पादौ विष्णोः सर्वात्मने नमः ॥ १०
 घृतपक्वं च नैवेद्यं दद्याद्भूषोदनीर्मदान् । रात्रौ च जागरं कृत्वा प्रातः स्नात्वा च संगमे ॥ ११

* भनुनिहान्तमन्त्रमन्त्र. पुस्तके नास्ति ।

(अलङ्कारद्वयोक्तम्)

गन्धपुष्पादिभिः पूज्य वदेत्पुष्पाञ्जलिस्त्विदम् । नमो नमस्ते गोविन्द वृषभ्रवणसंज्ञित ॥ १२
अर्घ्यसंज्ञयं कृत्वा सर्वसौख्यप्रदो भव । प्रीयतां देव देवेश मम नित्यं जनार्दन ॥ १३
वापनो बुद्धिदो दाता द्रव्यस्थो वापनः स्वयम् । वापनः प्रतिगृह्णाति वापनो मे ददाति च १४
द्रव्यस्थो वापनो नित्यं वापनाय नमो नमः । प्रदत्तदक्षिणो निप्रान्तभोज्याय स्वयं चरेत् ॥ १५

इत्यादिमहापुराण आग्नेये अथलङ्कारद्वयोक्तकथनं नामैकमेकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५४७१

अथ नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

अलङ्कारद्वयोक्तम् ।

* अग्निववाच—

अलङ्कारद्वयोक्तं वक्ष्ये व्रतसंपूर्णताकृतम् । मार्गशीर्षे सिते विष्णुं द्वादश्यां समुत्तोषितः ॥ १
पञ्चगव्यजले स्नातो यजेत्तत्प्राशनो व्रतः । यवत्रीहियुतं पात्रं द्वादश्यां हि दिनेऽर्पयेत् ॥ २
सप्तजनानि यत्किञ्चिन्मया स्वर्णं व्रतं कृतम् । भगवंस्त्वत्प्रसादेन तदलङ्कारमिहास्तु मे ॥ ३
यथाऽलङ्कारं जगत्सर्वं त्वमेव पुरुषोत्तम । तथाऽस्त्रिलोक्यलङ्कारानि व्रतानि मम सन्तु मे ॥ ४
एवमेवानुमासं च चातुर्मास्यो विधिः स्मृतः । अन्यत्रैत्रादिमासेषु सक्तुपात्राणि चार्पयेत् ॥ ५
श्रावणादिषु चाऽऽरभ्य कार्तिकान्तेषु पारणम् । सप्तजन्यसु वैरूप्यं व्रतानां सफलं कृते ॥ ६
आयुरारोग्यसौभाग्यराज्यभोगादिमाप्नुयात् ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेयेऽलङ्कारद्वयोक्तकथनं नाम नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५४७७

अथैकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

त्रयोदशीव्रतानि ।

अग्निववाच—

त्रयोदशीव्रतानीह सर्वदानि वदामि ते । अनङ्गेन कृतमादौ वक्ष्येऽनङ्गप्रयोदशीम् ॥ १
त्रयोदश्यां मार्गशीर्षे शुक्लेऽनङ्गं देवं यजेत् । मधु संप्राश्येद्रात्रौ धृतहोयस्त्रिलोकांतः ॥ २
पौषे योगेश्वरं प्रार्च्य चन्दनाक्षीं कृताहुतिः । +यद्देशेनैव मौक्तिकाक्षीं माघेऽभ्यर्च्य दिवं व्रजेत् ॥ ३
काकोलं प्राश्य नीरं तु फाल्गुने पूजयेद्भूमी । कर्पूराक्षीं स्वरूपं च चैत्रे सौभाग्यवान्भवेत् ॥ ४
महारूपं तु वैशाखे यजेज्जातीफलद्वयापि । उवङ्गाक्षीं ज्येष्ठमासे मधुघ्नं पूजयेद्भूमी ॥ ५
तिळोदक्षीं तथाऽऽषाढे उमाभर्तारवर्चयेत् । श्रावणे गन्धतोषाक्षीं पूजयेच्छूलपाणिनम् ॥ ६

* अथमध्यायो नास्ति क. द. च. पुस्तकेषु । + इत्यर्थे क. द. पुस्तकयोर्नास्ति ।

सद्योजातं भाद्रपदे प्राशिता गुरुमर्चयेत् । सुवर्णवारि संप्राश्य आश्विने विदशाधिपम् ॥ ७
 विश्वेश्वरं कार्तिके तु मदनाशी यजेद्भृती । शिवं हैमं तु वर्षान्ते मंजुत्याऽऽम्रदलेन तु ॥ ८
 वस्त्रेण पूजयित्वा ॥ दद्याद्विप्राय गां तथा । शयनं छत्रकलशान्पादुकारसभाजनम् ॥ ९
 त्रयोदश्यां सिते चैत्रे रतिप्रीतियुतं स्मरन् । अशोकाख्यं नमं लिख्य सिन्धूररजनीमुखैः ॥ १०
 अम्रं यजेत्तु कामार्थं कामप्रयोदशीप्रतम् ॥ ११

इत्यादिमहापुराण आग्नेये त्रयोदशीमतकथन नामैकलक्षधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९१ ॥

आदितः श्लोकानां समाख्यः—५४८८

अथ दिनवत्परिक्रमशततमोऽध्यायः ।

चतुर्दशीमतानि ।

अग्निस्वाच—

व्रतं वक्ष्ये चतुर्दश्यां भुक्तिभुक्तिप्रदायकम् । कार्तिके तु चतुर्दश्यां निराहारो यजेच्छिवम् ॥ १
 (चर्पे भोगधनायुष्यान्कुर्वन्निश्चयचतुर्दशीम् । अर्चार्थे सितेऽष्टम्यां तृतीयायां मुनिव्रतः ॥ २
 द्वादश्यां वा चतुर्दश्यां फलाहारो यजेत्सुरम् । त्यक्त्वा कलानि दद्यात्तु कुर्वन्फलचतुर्दशीम् ॥ ३
 चतुर्दश्यामथाष्टम्यां पश्योः गुरुकुण्डयोः । अनश्नन्पूजयेच्छंभुं स्वर्ग्युभयचतुर्दशीम् ॥ ४
 कृष्णाष्टम्यां तु नक्तैः तथा कुण्डचतुर्दशीम् । इह भोगानवाप्नोति परत्र च शुभां गतिम् ॥ ५
 कार्तिके च चतुर्दश्यां कृष्णायां स्नानकृतमुखी । आराधिते महेन्द्रे तु ध्वजाकारासु यष्टिषु ॥ ६
 ततः गुरुचतुर्दश्यामनन्तं पूजयेद्धरिम् । कृत्वा दर्भमयं चैव वारिषानीसमन्वितम् ॥ ७
 द्वालिमस्थस्य पिष्टस्य पूषनाम्नः कृतस्य च । अर्घं विप्राय दातव्यमर्घमात्मनि योजयेत् ॥ ८
 कर्तव्यं सरितां चान्ते कथां कृत्वा हरेरिवि । अनन्तसंसारमहासमुद्रे मशान्तमभ्युद्धर वासुदेव ॥ ९
 अनन्तरूपे विनियोगयस्य स्नान्तेरुपाय नमो नमस्ते ।

अनेन पूजयित्वाऽथ सूत्रं बद्ध्वा तु मञ्जितम् । स्वके करे वा कण्ठे वा त्वनन्तव्रतकृतमुखी ॥ १०

इत्यादिमहापुराण आग्नेये नव्याचतुर्दशीमतकथन नाम द्विवत्परिक्रमशततमोऽध्यायः ॥ १९२ ॥

आदितः श्लोकानां समाख्यः—५४९८

अथ त्रिनवत्परिक्रमशततमोऽध्यायः ।

शिवरात्रिमतम् ।

अग्निस्वाच—

शिवरात्रिव्रतं वक्ष्ये भुक्तिभुक्तिप्रदं वृणु । पापफाल्गुनयोर्मध्ये कृष्णा या ॥ चतुर्दशी ॥ १

+ भुविहान्तर्गतग्रन्थ क. द. पुस्तकयोर्नास्ति । * मार्गशीर्ष इत्यारम्भ कलचतुर्दशीमित्यन्तग्रन्थः य. पुस्तके नास्ति ।

(शिवरात्रिजन्तमशोकपूर्णमादिजन्त वारमतानि च)

कामयुक्ता तु सोपोष्या कुर्वज्जागरणं व्रती । शिवरात्रिजन्तं कुर्वे चतुर्दश्यामभोजनम् ॥ २
रात्रिजागरणेनैव पूजयामि शिवं व्रती । आवाहयाम्यहं शंभुं भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् ॥ ३
नरकार्णवकोत्तारनावं शिव नमोऽस्तु ते । नमः शिवाय शान्ताय प्रमाराज्यादिदायिने ॥ ४
*सौभाग्यारोग्यवित्तार्थं स्वर्गमार्गप्रदायिने । धर्मं देहि धनं देहि कामभोगादि देहि मे ॥ ५
गुणकीर्तिमुखं देहि स्वर्गं मोक्षं च देहि मे । लुब्धकः प्राप्तवान्पुण्यं पापी सुन्दरसेनकः ॥ ६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये शिवरात्रिजन्तकथनं नाम दिनमत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५५०४

अथ चतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

अशोकपूर्णमादिजन्तम् ।

अमिरुवाच—

अशोकपूर्णमां वक्ष्ये भूधरं च भुवं यजेत् । फालगुन्यां सितपक्षायां वर्षे स्याद्भुक्तिमुक्तिभाक् ॥ १
फाल्गुन्यां तु वृषोत्सर्गं कृत्वा नक्तं समाचरेत् । शैवं पदमवाप्नोति वृषप्रतमिदं परम् ॥ २
पित्र्या याऽमावसी(स्या) तस्यां पितृणां दत्तमक्षयम् । उपोष्यान्द् पितृनिष्ठा निष्पापः स्वर्गमाप्नुयात्
पञ्चदश्यां च माघस्य पूज्याजं सर्वमाप्नुयात् । वक्ष्ये सावित्र्यपावासां भुक्तिमुक्तिर्करां शुभाम् ॥ ४
पञ्चदश्यां व्रती ज्येष्ठे वटपूले महासतीम् । त्रिराश्रोपोपिता नारी सप्तधान्यैः प्रपूजयेत् ॥ ५
मरुद्वैः कण्टसूत्रैश्च रजण्यां कुकुत्मादिभिः । वटावलम्बनं कृत्वा नृत्यगीतैः प्रभातके ॥ ६
नमः सावित्र्यै सत्यवते नैवेद्यं चार्पयेद्दिने । वेद्यं गत्वा द्विजान्प्रोष्य स्वयं भुक्त्वा विसर्जयेत् ॥ ८
सावित्री प्रीयतां देवी सौभाग्यादिकामाप्नुयात् ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये तिथिजन्तवर्णनं नाम चतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५५१२

अथ पञ्चमवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

वारमतानि ।

अमिरुवाच—

वारमतानि वक्ष्यामि भुक्तिमुक्तिप्रदानि हि । कैरः पुनर्वसुः सूर्ये स्नाने सर्वापघ्नी शुभा ॥ १
श्राद्धी चाऽऽदित्यवारे तु सप्तजन्मस्वरोगभाक् । संक्रान्तौ सूर्यवारो यः सोऽर्कस्य हृदयः शुभः
कृत्वा हस्तं सूर्यवारं नक्तानन्दं स सर्वभाक् । चित्रामसोपवाराणि सप्त कृत्वा सुखी भवेत् ॥ ३
स्वात्मां गृहीत्वा चाङ्गारं सप्तनक्तार्तिर्वाजितः । निशास्त्रायां बुधं दृष्ट्वा सप्तनक्ष्त्री प्रदातिदुः ॥ ४

* इत्यर्थे क. इ. पुस्तकयोर्नास्ति ।

अनुराधे देवगुहं सप्तनक्षत्री प्रदार्तिनुत् । शुक्रं ज्येष्ठासु संश्लक्ष्य सप्तनक्षत्री प्रदार्तिनुत् ॥
मूले शनैश्चरं श्लक्ष्य सप्तनक्षत्री प्रदार्तिनुत् ॥

इत्यादिमहापुराण आश्रये पारमर्त्यवर्णनं नाम पञ्चमवर्त्यभिव्यक्ततमोऽध्यायः ॥ १९५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५५१७

अथ पञ्चमवर्त्यभिव्यक्ततमोऽध्यायः ।

नक्षत्रप्रवृत्तानि ।

अग्रिहवाच—

नक्षत्रप्रवृत्तकं वक्ष्ये मे हरिः पूजितोऽर्च्यदः । नक्षत्रपुरुषं चाऽऽदौ चैत्रमासे हरिं यजेत् ॥ १
मूले पादौ यजेज्जह्वे रोहिणीष्वर्चयेद्धरिम् । जानुनी चाश्विनीयोमे आपाढामूरुसंज्ञके ॥ २
मेढ्रं पूर्वोत्तरास्वेव कटि वै कृत्तिकासु च । पार्श्वे भाद्रपदाभ्यां तु कुक्षि वै रेवतीषु च ॥ ३
स्तनौ चैवानुराधासु धनिष्ठासु च पृष्ठकम् । भुजौ पुष्यौ विशाखासु पुनर्वसुश्चुलीर्यजेत् ॥ ४
अश्लेषासु नखान्पूज्य कण्ठे ज्येष्ठासु पूजयेत् । श्रोत्रे विष्णोश्च श्रवणे मूलं पुष्ये हरेर्यजेत् ॥ ५
यजेत्स्यातिषु दन्ताग्रभास्यं चारुणभेऽर्चयेत् । मघासु नासां नयने मृगशीर्षे ललाटकम् ॥ ६
धिष्ठासु चाऽऽर्द्रासु कैचानब्दान्ते स्वर्णकं हरिम् । गुह्यर्णे घटेऽभ्यर्च्य शय्यागोर्धादि दक्षिणां
नक्षत्रपुरुषो विष्णुः पूजनीयः शिवारमकः । शोभवायनीयव्रतकुन्दाग्रभे पूजयेद्धरिम् ॥ ८
कार्तिके कृत्तिकायां च मृगशीर्षे मृगास्थके । नाभभिः केशवार्धेस्तु अच्युताय नमोऽपि वा ॥ ९
कार्तिके कृत्तिकाभेऽस्ति मासनक्षत्रां हरिम् । शोभवायनीयव्रतकं करिष्ये भुक्तिमुक्तिदम् ॥ १०
केशवादिमहामूर्तिमच्युतं सर्वदायकम् । आवाहयाम्यहं देवमापुरारोपयद्भिदम् ॥ ११
कार्तिकादौ सदा देयमर्घ्यं मासचतुष्टयम् । फाल्गुनादौ च कृत्तरमाषाढादौ च पायसम् ॥ १२
देवाय ब्राह्मणेभ्यश्च नक्तं नैवेद्यमागयेत् । पञ्चमव्यजले स्नातस्त्वस्मैव प्राशनाच्छुचिः ॥ १३
अर्चामिवसर्जनाद्द्रव्यं नैवेद्यं सर्वमुच्यते । विसर्जिते जगन्नाथे निर्धार्यं भवति क्षणात् ॥ १४
नमो नमस्तेऽच्युत मे क्षयोऽस्तु पापस्य वृद्धिः समुपैतु पुण्यम् ।
ऐश्वर्यवित्तादि सदाऽक्षयं मे क्षयं च मा संततिरभ्युपैतु ॥ १५
यथाऽच्युतस्तरं परतः परस्तास ब्रह्मभूतः परतः परात्मनः ।
तथाऽच्युतं त्वं कुरु वाञ्छितं मे मया कृतं पापहराममेव ॥ १६
अच्युतानन्त गोविन्द प्रसीदै यदभीप्सितम् । अक्षयं माममेयात्पन्कजं पुरुषोत्तम ॥ १७
सप्त वर्षाणि संपूज्य भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात् । अनन्तव्रतमारुणास्ये नक्षत्रव्रतकेऽर्च्यदम् ॥ १८
मार्गशीर्षे मृगशिरि(शीर्षे) गोमूत्राशी यजेद्धरिम् । अनन्तं सर्वकामानाप्नोति भगवान्फलम् ॥ १९
ऋग्वेदात्यनन्तं च पुनस्त्वदेवान्यत्र जन्मनि । अनन्तपुण्योपचयं करोत्येतन्महाव्रतम् ॥ २०
यथाभिन्नापितमाप्तिं करोत्यस्यमेव च । (भ्यादादि पूज्य नक्ते तु भुज्जीपात्तिलवजितम् ॥ २१

* ११५।१।१।१ क. व. पुनस्तुलोहिद इत्युक्ते 'यदे हे रुद्रजन्माभि पुनस्तामानामाभि' इति । + धनुर्ध्वान्तर्गतः
पाठः क. व. पुनश्च योर्ध्वद्वि ।

(दिवसप्रतानि)

घृतेनानन्तमुद्दिश्य होमो मासचतुष्टयम् । चैत्रादौ शालिना होमः पयसा श्रावणादिषु ॥ २२
मांघाताऽभूद्युवनाश्चादनन्तव्रतकात्सुतः ॥ २३

इत्यादिमहापुराण आग्नेये नक्षत्रव्रतवर्णने नाम सप्तनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५५४०

अथ सप्तनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

दिवसप्रतानि ।

अग्निवच—

दिवसव्रतकं वक्ष्ये ह्यदौ धेनुव्रतं वदे । यथोभयमुखौ दद्यात्प्रभूवकनकान्विताम् ॥ १
दिनं पयोव्रतस्तिष्ठेत्स याति परमं पदम् । अहं पयोव्रतं कृत्वा काञ्चनं कल्पपादपम् ॥ २
दद्यात् ब्रह्मपदं याति कल्पवृक्षव्रतं स्मृतम् । दद्याद्विश्वत्पलादूर्ध्वं महीं कृत्वा तु काञ्चनीम् ॥ ३
दिनं पयोव्रतस्तिष्ठेद्बुधः स्याद्विवाव्रती । पक्षे पक्षे त्रिरात्रं तु भक्तैर्नकेन यः क्षपेत् ॥ ४
विपुलं धनमाप्नोति त्रिरात्रव्रतकृदिनम् । मासे मासे त्रिरात्राशी एकैभक्ती गणेशताम् ॥ ५
यत्त्रिरात्रं व्रतं कुर्यात्समुद्दिश्य जनार्दनम् । कुलानां शतमादाय स याति भवनं हरेः ॥ ६
नवम्वै च सिते पक्षे नरो मार्गशिरस्यथ । शरभेन त्रिरात्राणां व्रतं तु विधिवद्व्रती ॥ ७
+ओ नमो वासुदेवाय सहस्रं वा शतं जपेत् । अष्टम्यामेकभक्ताशी दिनत्रयमुपावसेत् ॥ ८
द्वादश्यां पूजयेद्विष्णुं कार्तिके कारयेद्ब्रतम् । विमान्तंमौज्य वस्त्राणि शयनान्यासनानि च ॥ ९
छत्रोपवीतपात्राणि र्ददत्संप्रार्थयेद्भुजान् । व्रतेऽस्मिन्नुक्ते चापि विकलं यदभून्मम ॥ १०
भवद्भिस्तदनुज्ञातं परिपूर्णं भवत्विति । भुक्तभोगो वनेद्विष्णुं त्रिरात्रैवव्रतकमती ॥ ११
कार्तिकव्रतकं वक्ष्ये भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् । दशम्यां पञ्चगव्याशी एकादश्यामुपोषितः ॥ १२
(कार्तिकस्य सितेऽध्वर्युः विष्णुं देवो विमानगः । चैत्रे त्रिरात्रं नक्ताशी अजापञ्चमदः सुखी
त्रिरात्रं पयसः पानमुपवासपरस्मरहम् ।) पष्ठवादि कार्तिके जुले कृच्छ्रो मारुते उच्यते ॥ १४
पञ्चरात्रं पयः पीत्वा दध्वाहारो शुषोषितः । एकादश्यां कार्तिके तु कृच्छ्रोऽयं भास्करोऽर्थदः ॥ १५
पञ्चांगं यावकं शकं दधि क्षीरं घृतं जलम् । पञ्चम्यादि सिते पक्षे कृच्छ्रः सातपथा स्मृतः ॥ १६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये दिवसव्रतवर्णने नाम सप्तनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५५५६

+ इदमर्थं नास्ति च. पुस्तके । * यमुद्दिशन्तर्गतः पाठश्च. पुस्तके नास्ति ।

१ य. 'वाद्भिस्तदनुज्ञातं'. २ य. य. 'यमुद्दिशन्तर्गतः'. ३ य. ३ क. य. य. 'न्यां वाऽऽदिने प'. ४ य. य. य. य. 'विमानगः'. ५ य. य. 'यो भवति वा'. ६ क. क. 'विश्वं पार'. ७ क. क. 'दश सत्रा'. ८ क. य. 'यवत'. ९ य. य. 'श्री सत्रां प'. १० य. 'येऽऽनरः'.

अथ नवनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मासव्रतानि ।

अग्रिरुवाच—

मासव्रतकमाख्यास्ये भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् । आपादादिचतुर्मासमध्यह्नं वर्जयेत्तुषीः ॥ १ ॥
 वैशाखे पुष्पलवणं त्यक्त्वा गोदो गृध्रो भवेत् । गोदो मासोपवासी च भीमव्रतकरो हरिः ॥ २ ॥
 आपादादिचतुर्मासं श्रावःस्नायी च विष्णुमा । माघे-मास्य चैत्रे वा गुडधेनुप्रदो भवेत् ॥ ३ ॥
 गुडव्रतस्तृतीयायां गौरीशः स्वान्महाव्रती । मार्गशीर्षादिमासेषु नक्तकृद्विष्णुलोकभाक् ॥ ४ ॥
 एकपक्षव्रती तद्गद्गादधीव्रतकं पृथक् । फलव्रती चतुर्मासं फलं त्यक्त्वा प्रदापयेत् ॥ ५ ॥
 श्रावणादिचतुर्मासं व्रतैः सर्वे लभेद्व्रती । आपादस्य सिते पक्ष एकादश्यामुपोषितः ॥ ६ ॥
 चातुर्मास्यव्रतानां तु कुर्वीत परिकल्पनम् । आपादयो चाथ संक्रान्तौ कर्कटस्य हरिं यजेत् ॥ ७ ॥
 इदं व्रतं मया देव गृहीतं पुरतस्तव । निर्विघ्नां सिद्धिमाप्नुतु मत्तत्रे त्वयि केशव ॥ ८ ॥
 गृहीतेऽस्मिन्व्रते देव पचपूणं त्रिये स्रष्टुम् । तन्मे भवतु संपूर्णं स्वत्प्रसादाज्जनार्दन ॥ ९ ॥
 मौसादि त्यक्त्वा विप्रः स्वात्तैलत्यागी हरिं यजेत् । एकान्तरोपवासी च त्रिंशो विष्णुलोकभाक् ॥ १० ॥
 चान्द्रायणी विष्णुलोकी मौनी स्वान्भुक्तिभाजनम् । राजापत्यव्रती स्वर्गां सङ्क्रियावकभक्षकः ॥ ११ ॥
 पुष्पाद्याहारवान्स्वर्गां पञ्चगव्याभ्युभुक्त्या । शकभूलफलाहारी नरो विष्णुपुरीं व्रजेत् ॥ १२ ॥
 (×मासवर्जां पवाहरो रसपर्वी हरिं व्रजेत् । कौशुद्रव्रतमाख्यास्ये आश्विने सप्तोपोषितः ॥ १३ ॥
 द्वादश्यां पूजयेद्विष्णुं मल्लिण्याम्बोत्पलादिभिः । घृतेन तिलवैलेन दीपनैवेद्यमर्पयेत् ॥ १४ ॥
 ओं नमो वासुदेवाय मलत्वा मालया यजेत् । धर्मकापार्थमोक्षाश्च प्राप्नुयात्कौशुद्रव्रती ॥ १५ ॥
 सर्वे लभेद्धरिं मार्च्य मासोपवासकव्रती ॥ १६ ॥

हारादिमहापुराण भार्गवे मासव्रतकथन नामान्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९८ ॥

आदितः श्लोकानां समस्तज्ञा—५५७२

अथ नवनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

नानाव्रतानि ।

अग्रिरुवाच—

ऋतुव्रतान्यहं वक्ष्ये भुक्तिमुक्तिप्रदानि ते । इन्धनानि तु शो दद्याद्वर्षादिचतुरो धृतून् ॥ १ ॥
 घृतधेनुमदधान्ते ब्राह्मणोऽग्निव्रती भवेत् । कृत्वा मौनं तु संध्यायां मासान्ते घृतकुम्भदः ॥ २ ॥
 तिलपण्डावस्रदाता सुंसी सारस्वतव्रती । पञ्चाधृतेन रूपनं कृत्वाऽब्दं धेनुदो नृपः ॥ ३ ॥
 एकादश्यां तु नक्ताग्नी चैत्रे भक्तं निवेदयेत् । हैमं विष्णोः पदं याति मासान्ते विष्णुसद्व्रती ॥ ४ ॥

× धनुषिष्ठान्तगतः पाठ्यः, पुस्तके नास्ति ।

(दीपदानव्रतम्)

*पायसाशी गोयुगदः श्रीभाग्देवीव्रती भवेत् । निवेद्य पितृदेवेभ्यो यो धुङ्के स भवेन्नृपः ॥ ५
 वर्षव्रतानि चोक्तानि संक्रान्तिव्रतकं वदे । संक्रान्तौ स्वर्गलोकी स्याद्रात्रिजागरणान्नरः ॥ ६
 अमावास्यां तु संक्रान्तौ शिवार्कयजनाचया । उत्तरे त्वयने चैव्यः प्रातःस्नानेन केशवम् ॥ ७
 द्वाविंशत्पलमानेन सर्वपापैः प्रमुच्यते । घृतक्षीरादिनाऽऽस्त्राप्य प्राप्नोति विष्णुवादिषु ॥ ८
 स्त्रीणामुमाव्रतं श्रीदं हर्तीयास्वष्टमीषु च । गौरीं महेश्वरं चापि यजेत्सौभाग्यमाप्नुयात् ॥ ९
 जयामहेश्वरौ प्रार्च्य अवियोगादि चाऽऽप्नुयात् । मूलव्रतकरी स्त्री च उभेश्वरवकारिणी ॥ १०
 सूर्यभक्ता तु या नारी ध्रुवं सा पुरुषो भवेत् ॥ ११

इत्यादिमहापुराण आग्नेये नानाव्रतवर्णनं नाम नवमस्कन्धविक्रान्तमोऽध्यायः ॥ १५५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५५८३

अथ द्विचतुर्तमोऽध्यायः ।

दीपदानव्रतम् ।

अग्निरुवाच—

दीपदानव्रतं वक्ष्ये भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् । देवद्विजादिकगृहे दीपदोऽब्दं स सर्वभाक् ॥ १
 चा(च)तुर्मासे(सं) विष्णुलोकी कार्तिके स्वर्गलोयपि । दीपदानात्परं नास्ति न भूतं न भविष्यति ॥ २
 दीपेनाऽऽयुधं चक्षुष्मान्दीपाच्छस्मीसुतादिकम् । सौभाग्यं दीपदः प्राप्य स्वर्गलोके महीपते ॥ ३
 विदर्भराजदुहिता ललिता दीपदानभाक् । चारुधर्मस्मापपत्नी व्रतभार्यादिकाऽभवत् ॥ ४
 ददौ दीपसहस्रं सा विष्णोरायतने सती । पृष्टा सा दीपमाहात्म्यं सपत्नीभ्य उवाच ह ॥ ५

ललितोवाच—

सौवीरराजस्य पुरा मैत्रेयोऽभूत्पुरोहितः । तेन चाऽऽयतनं विष्णोः कारितं वैशिकावटे ॥ ६
 कार्तिके दीपकस्तेन दत्तः संपेरितो मया । वक्त्रप्रान्तेन नश्यन्त्या मार्जारस्य तदा भयात् ॥ ७
 निर्वाणवान्प्रदीप्तोऽभूद्रत्यां शूषिकया तदा । मृता राजात्मजा जाता राजपत्नी व्रताधिका ॥ ८
 असंकल्पितमप्यस्य मेरणं यत्कृतं मया । विष्णवायतनदीपस्य तस्येदं भुज्यते फलम् ॥ ९
 जातिस्मरा हतो दीपान्मयच्छाभि त्वहमिषम् । एकादश्यां दीपदो वै विमाने दिपि मोदते ॥ १०
 जायते दीपहर्ता तु मूको वा जट एव च । अन्ये तमासे दुष्पारे नरके पतते किल ॥ ११
 निक्रोशमानांश्च नरान्पमर्किकर आह तान् । निलापैरलमत्रापि किं वो विलपिते फलम् ॥ १२
 यदा प्रमादिभिः पूर्वमत्यन्तसमुपेक्षितः । जन्तुर्जन्मसहस्रेभ्यो श्लोकस्मिन्नानुपो यदि ॥ १३
 तत्राप्यतिविभूडात्मा किं भोगानभिषावति । खेदितं विषयास्वादः क्रन्दनं तदिहाऽऽगतम् ॥ १४
 भुज्यते च कृतं पूर्वमेतर्लिकं वो न चिन्तितम् । परस्त्रीषु कुर्वीभ्यङ्गं प्रीतये दुःखदं हि वः ॥ १५
 मुहूर्तविषयास्वादोऽनेककोव्यन्ददुःसहः । परस्त्रीहारि यद्दीवं हा यातः किं विलप्यते ॥ १६
 कोऽतिभारो हरेर्नास्ति जिहया परिकीर्तने । त्रिविधैलेऽल्पमूल्येऽपि यदाधिलभ्यते सदा ॥ १७

* इदमर्थं क. क. पुस्तकयोर्नास्ति । + इदमर्थं न पुस्तके नास्ति ।

१ क. द. 'दीपभा' । २ क. द. हयित । ३ ख. ग. 'चाप' ।

(नवव्यूहार्चनम्)

दानाशक्तैर्हरिर्दीपो हृतस्त्वद्वोऽतिदुःखदम् । इदानीं किं विलापेन सहध्वं यदुपागतम् ॥ १८

अग्निरुवाच—

ललितोक्तं च ताः श्रुत्वा दीपदानादिवं ययुः । तस्मादीपप्रदानेन ब्रवानामधिकं फलम् ॥ १९

इत्यादिमहापुराण आग्नेये दीपदानवर्णने नाम द्विसप्ततमोऽध्यायः ॥ २०० ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—५६०२

अथैकाधिकद्विसप्ततमोऽध्यायः ।

नवव्यूहार्चनम् ।

अग्निरुवाच—

नवव्यूहार्चनं वक्ष्ये नारदाय हरीरितम् । मण्डलेऽग्नेऽर्पणेनमध्ये अवीर्जं वासुदेवकम् ॥ १

आवीर्जं च संकर्षणं प्रघुम्नं च दक्षिणे । अः अनिरुद्धं नैर्ऋते ओं नारायणमस्तु च ॥ २

तुत्सद्भस्त्राणमनिले हंके विष्णुं ह्रीं नृसिंहकम् । उचरे भूर्भरोहं च ईशे द्वारि च पश्चिमे ॥ ३

कं टं सं शं गहरमन्तं पूर्ववक्त्रे च दक्षिणे । खं छं बं हुं फलिति च खं ठं फं शं गवां विधौ ॥

वं णं मं हं कोणे शं च धं दं भं हं श्रियं यजेत् । दक्षिणे चोचरे पुष्टिं मं दं वं शं स्वचीनकम् ॥

पीठस्य पश्चिमे धं वं वनमालां च पश्चिमे । श्रीयत्सं चैव सं हं छं छं तं र्यं कौस्तुभं जले ॥ ६

दक्षमौक्तिकमादिष्णोर्नमोऽनन्तमथोऽर्चयेत् । दशाङ्गादिमहेन्द्रादीन्पूर्वादौ क्षतुरो यटान् ॥ ७

सौराणानि वितानं च अम्पनिलेन्दुवीजकैः । मण्डलानि क्रमाद्व्यात्वा तैर्नु वन्य ततः प्रवेत् ॥ ८

अम्बरस्थं ततो ध्यात्वा सूक्ष्मरूपमथाऽऽत्मनः । सितामृतं निमग्रे च चन्द्रबिम्बात्क्षुतेन च ॥ ९

तदेव चाऽऽत्मनो धीजममृतं पुष्यसंस्कृतम् । उत्पद्यमानं पुरुषमात्मानमुपकल्पयेत् ॥ १०

उत्पन्नोऽस्मि स्वयं विष्णुरीतिं द्वादशकं न्यसेत् । हृच्छिरस्तु शिखा चैव कवचं चास्त्रमेव च ॥ ११

षष्ठोर्ध्वशिखापृष्ठलोचनेषु न्यसेत्पुनः । अस्त्रं करद्वये न्यस्य वनो दिव्यतनुर्भवेत् ॥ १२

पथाऽऽत्मनि तथा देवैः शिष्यदेहे न्यसेत्तथा । अनिमलिया स्मृता पूजा यद्भरैः पूजनं हृदि ॥ १३

सनिर्माल्या मण्डलादौ वज्जनेनाथ शिष्यकाः । पुष्यं क्षिपेयुर्नमूर्ता तस्य तन्नाम कारयेत् ॥ १४

निवेष्ट्य धामतः शिष्यांस्तिलव्रीहिपूतं हुनेत् । नवमष्टोत्तरं हुत्वा सहस्रं कांयधुद्वये ॥ १५

नवव्यूहस्य मूर्तानामङ्गानां च श्रवाधिकम् । पूर्णान्दत्त्वा दीक्षयेच्चान्गुसः पूजयथ तैर्धनैः ॥ १६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये नवव्यूहार्चनवर्णने नामैकाधिकद्विसप्ततमोऽध्यायः ॥ २०१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—५६१८

अग्निरुवाच—

- पुष्पगन्धधूपदीपनैर्वयस्तुप्यते हरिः । पुण्याणि देवयोग्यानि ह्यपोग्यानि वदामि ते ॥ १
- पुष्पं श्रेष्ठं मालती च तमालो भुक्तिमुक्तिपान् । मल्लिका सर्वपापघ्नी वृषिका विष्णुनोकदा ॥ २
- अतिमुक्तमयं तद्रत्नादला विष्णुलोकदा । करवीरैर्विष्णुलोकी जपापुष्पैश्च पुष्पवान् ॥ ३
- पावन्तीकुञ्जकायैश्च तगरैर्विष्णुलोकभाक् । काणिकारैर्विष्णुलोकः कुरुष्वैः पापनाशनम् ॥ ४
- पपैश्च केतकीभिश्च कुन्दपुष्पैः परा गतिः । चाणपुष्पैर्वर्वराभिः कृष्णाभिर्हरिलोकभाक् ॥ ५
- अशोकैस्तिलकैस्तद्रुद्रादरूपभवेस्त्वा । मुक्तिभागी चित्तपत्रैः शमीपत्रैः परा गतिः ॥ ६
- विष्णुलोकी भृङ्गराजैस्तमालस्य दलैस्तथा । तुलसी कृष्णगौराख्या कयारोत्पलकानि च ॥ ७
- पद्मं कोकनदं पुष्पं शताब्जमालया हरिः । नीपाजुनकदम्बैश्च वकुलैश्च सुगन्धिभिः ॥ ८
- किंशुकैर्मुनिपुष्पैस्तु गोकर्णैर्नामकर्णकैः । संध्यापुष्पैर्विस्वतर्कं रज्ज्वनीकेतकीभवेः ॥ ९
- कृष्णाण्डतिमिरोत्थैश्च कुशाकाशशरोज्वैः । घृतादिभिर्वस्त्रकैः पत्रैरन्यैः सुगन्धकैः ॥ १०
- भुक्तिमुक्तिः पापहानिर्भवत्या सर्वस्तु तुप्यति । स्वर्णलक्षाधिकं पुष्पं माला कोटिगुणाधिका ॥ ११
- स्ववनेऽन्यवने पुष्पैस्त्रिगुणं धनैः फलम् । विभीर्णैर्नार्चयेद्विष्णुं नाधिकार्जनं मोदितैः ॥ १२
- काञ्चनारैस्तपोन्मचैर्गिरिकाणिकया तथा । कुटजैः शाल्मलीषैश्च क्षिरीर्वैर्नरकादिकम् ॥ १३
- सुगन्धैर्ब्रह्मपद्मैश्च पुष्पैर्नालोत्पलैर्हरिः । अर्कमन्दारपुस्तूरकुसुमैरर्चयेत् हरः ॥ १४
- कुटजैः कर्कडीपुष्पैः केतकीं न शिवे ददेत् । कृष्णाण्डनिम्नसंभूतं पेशाचं गन्धवर्जितम् ॥ १५
- अहिंसा इन्द्रियजयः क्षान्तिर्ज्ञानं दया धृतम् । भावाष्टपुष्पैः संपुण्य देवान्स्याद्भुक्तिमुक्तिभारु ॥ १६
- (× अहिंसा मयमं पुष्पं पुष्पमिन्द्रियनिग्रहः । सर्वपुष्पं दया भूते पुष्पं क्षान्तिर्विधिपुष्पं ॥ १७
- धमः पुष्पं तपः पुष्पं ध्यानं पुष्पं च सप्तमम् । सत्यं चैवाष्टमं पुष्पमेतैस्तुप्यति केचनः ॥ १८
- एतैर्वाष्टभिः पुष्पैस्तुप्यत्येवाचितो हरिः । पुष्पान्तराणि सन्त्यत्र बाह्यानि यत्तुनोत्तम ॥ १९
- भवत्या दयान्वितैर्विष्णुः पूजितः परितुप्यति ।) वारुणं सलिलं पुष्पं सौम्यं घृतपयोदधिः ॥ २०
- मानापत्यं तथाऽज्ञादे आग्नेयं धूपदीपकम् । फलपुष्पादिकं चैव वानसालं तु पञ्चमम् ॥ २१
- पार्थिवं कुशपूजार्थं वापच्यं गन्धचन्दनम् । धद्राख्यं विष्णुपुष्पं च सर्वदा चाष्टपुष्पिका ॥ २२
- आसनं शूर्तिपञ्चाङ्गं विष्णुर्वा चाष्टपुष्पिकाः(का) । विष्णोस्तु वामुदेवाद्यैरीशानाद्यैः शिवस्य वा

इत्यादिनद्यापुराण आग्नेये पुष्पवर्गवर्णनं नान् अथिकद्विपुत्रतमोऽध्यायः ४ २०२ श्ल

आदितः श्लोकानां समष्टयद्वयः—५६४१

× धनुषिहान्तर्गतमन्त्रः ख. ग. न. पुस्तकेषु नास्ति ।

१ ख. 'वास्तवजुनका' । २ ख. कुतैः । ३ छ. ट. 'उतोद' । ४ ख. ग. 'दे' । कृष्णाण्डवर्णनकः । ५ क.

६. 'व च निर्जः' । ७ ख. 'व बाह्यनि' ।

अथ श्वथिकद्विजततमोऽध्यायः ।

नरकस्वरूपम् ।

अधिरुवाच—

पुण्याद्यैः पूजनाद्विष्णोर्न याति नरकान्वदे । अशुभोऽन्ते नरः प्राणैरनिच्छन्नपि मुच्यते ॥ १
 जलमग्निर्बिषं शस्त्रं क्षुब्धाधिः पतनं गिरेः । निमित्तं किञ्चिदासाद्य देही प्राणैर्विमुच्यते ॥ २
 अन्यच्छरीरमादत्ते यातनीयं स्वकर्मभिः । भुङ्क्ष्य पापकृदुःखं सुखं धर्माय संगतः ॥ ३
 नीयते यमदूतैस्तु यमं प्राणिभयंकरीं । कुपये दक्षिणद्वारे धार्मिकः पश्चिमादिभिः ॥ ४
 यमाहूतः किंरैस्तु पात्यते नरकेषु च । स्वर्गे तु नीयते धर्मादसिद्धामुक्तिसंश्रयात् ॥ ५
 गोघाती तु महाबीच्चां वर्षलक्षं तु पीक्यते । ताम्रकुम्भे महादीप्ते वस्त्रेहा भूमिहारकः ॥ ६
 महामलपकं यावद्रौरेवे पीक्यते क्षनैः । स्त्रीबालवृद्धान्ता तु यावदिन्द्राश्वनुदंश ॥ ७
 महारौरवयो रौद्रे गृहक्षेत्रादिदीपकः । दहते कल्पमेकं स चौरस्तामिस्रके पतेत् ॥ ८
 नैककल्पं तु शूलार्थैर्भियते यमकिंकरीः । महातामिस्रके सर्वजलौकाद्यैश्च पीक्यते ॥ ९
 पावङ्गमिमांसाया असिपत्रवनेऽसिभिः । नैककल्पं तु नरके करम्भवालुकासु च ॥ १०
 येन दग्धो जनस्तत्र दहते बालुकादिभिः । काकोले कृमिबिष्ठाक्षी एकाकी मिष्टभोजनः ॥ ११
 कुट्टले सूत्ररक्ताशी पञ्चयज्ञक्रियोष्णिगतः । सुदुर्गन्धे रक्तभोजी भवेद्याभक्ष्यभक्षकः ॥ १२
 तैलपाके तु तिलवत्पीक्यते परपीडकः । तैलपाके तु पच्येत शरणागतपातकः ॥ १३
 निर्वृक्षासे दाननाशी रसशिफयकोऽध्वरे । नाम्ना वषट्कर्ताहे च महापाते तदाऽनुती ॥ १४
 महाज्वाले पापबुद्धिः क्रकचेऽगम्यगामिनः । संकरी गुहपाके च मनुदेत्परममृकृत् ॥ १५
 शारंगदे माणिहन्ता भुरगारे च भूमिहृत् । अम्बरीषे गोस्वर्णहृद्द्रुमच्छिद्रजघ्नकः ॥ १६
 मधुहर्ता परीतापे कालमुये परार्थेहृत् । कदमलेऽत्यन्तपांसाशी उग्रभन्धे क्षपिण्डदः ॥ १७
 दुर्धरे शुक्रोचभक्षी बन्दिग्राहेरताय ये । भञ्जये नरके लोहेऽप्रतिष्ठे क्षुतिनिन्दकः ॥ १८
 पूतिवपने कूटसाक्षी परिलुण्ठेदनापहा । बालस्त्रीवृद्धपाती च कराले माघणातिकृत् ॥ १९
 (+ विलेपे मयर्षा विप्रो महाप्रेते तु भेदिनः । तथाऽऽक्रम्य पारदारज्वलन्तीमाधर्ता शिखाम् ॥)
 शालमलारूपे तमालिज्ञेनारी बहुरंगमा । आस्फोटजिह्वोद्धरणं स्त्रीसणाश्रेषभेदनम् ॥ २१
 अङ्गाराराशौ शिप्यन्ते मातृपुत्र्यादिगामिनः । चौराः क्षुरैश्च मियन्ते स्वपांसाशी च मांसभुक् ॥ २२
 मासोपवासकर्ता वै न याति नरकं नरः । एकादशीव्रतकरो भीष्मपथकसद्वती ॥ २३

इत्यदिमहापुराण आग्नेये नरकस्वरूपवर्णनं नाम श्वथिकद्विजततमोऽध्यायः ॥ २०३ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तषट्काः—५६६४

* इत्यर्थे च, पुस्तके नास्ति । + एतद्वत्स्थाने—“वर्ममुन्ने रक्तभोजी भवेद्वा रक्तभोजनः” इति च, पुस्तके
 भवेत्ते । † इत्यर्थे नास्ति क. द. पुस्तकयोः । ‡ धनुर्यथान्तर्धृतप्रणयः, पुस्तके नास्ति ।

१ क. द. 'दासायां य' । २ क. द. 'दशवहमिहा' । ३ क. द. 'सपोज' । ४ घ. य. 'यमादेन म' ।
 ५ य. 'दृष्टे य' । ६ क. द. 'प्राणहर्ता' । ७ य. 'रावह' । ८ य. 'गते क्ष' । ९ क. द. 'दशनाथ' । १० क. द.
 'गिहरे' । ११ क. द. 'कः' । १२ पुस्तके कृ' ।

(मासोपवासोभ्यापयकप्रत्ये)

अथ चतुरधिकद्विजततमोऽध्यायः ।

मासोपवासव्रतम् ।

अग्निरुवाच—

व्रतं मासोपवासं च सर्वोत्कृष्टं वदामि ते । कृत्वा तु वैष्णवं यज्ञं गुरोराज्ञामवाप्य च ॥ १
 कृच्छ्राद्यैः स्वबलं बुद्ध्या कुर्यान्मासोपवासकम् । वानप्रस्थो यतिर्वाऽथ नारी वा विधवा मुनेः ॥ २
 आश्विनस्यामले पक्ष एकादश्यामुपोषितः । व्रतमेतच्च गृहीपाद्यावन्नृशद्दिनानि तु ॥ ३
 अयमधृत्यहं विष्णो यावदुत्थानकं तव । अर्चये त्वापनश्चन्द्रि यावन्नृशद्दिनानि तु ॥ ४
 कार्तिकाश्विनयोर्विष्णो यावदुत्थानकं तव । श्रिये यद्यन्तरालेऽहं व्रतवद्भो न मे भवेत् ॥ ५
 त्रिकालं पूजयेद्विष्णुं त्रिः स्नातो मन्त्रपुष्पकैः । विष्णोर्गीतादिकं जप्यं ध्यानं कुर्याद्ब्रवीती नरः ॥ ६
 हृषाबाहं परिहरेदर्याकाङ्क्षां विवर्जयेत् । नाव्रतस्यं स्पृशेत्कंसिद्धिकर्मस्थानं चालयेत् ॥ ७
 देवतापतने तिष्ठेद्यावन्नृशद्दिनानि तु । द्वादश्यां पूजयित्वा तु भोजयित्वा द्विजान्ब्रवीती ॥ ८
 ज्ञप्ताप्य दक्षिणां दशरा पारणं तु समाचरेत् । मुक्तिमुक्तिमवाप्नोति कल्पांश्चैव त्रयोदश ॥ ९
 कारयेद्वैष्णवं यज्ञं यजेद्दिमांस्त्रयोदश । तावन्ति वस्त्रपुष्पानि(णि) भाजनान्योसनानि च ॥ १०
 छात्राणि सपवित्राणि सधोपानधुमानि च । योगपटोपवीतानि दद्यादिमाप तैर्मतः ॥ ११
 अन्ययिमाप शय्यायां हेमं विष्णुं प्रपूज्य च । आत्मदश्च तथा मूर्ति वस्त्राद्यैश्च प्रपूजयेत् ॥ १२
 सर्वपापविनिर्मुक्तो विप्रविष्णुमसादतः । विष्णुलोकं गमप्वापि विष्णुरेव भवाम्यहम् ॥ १३
 व्रज व्रम देवबुद्धे विष्णोः स्थानमनामयम् । विमानेनामलस्तत्र तिष्ठ विष्णुस्वरूपधृक् ॥ १४
 द्विजैर्नृकृत्वाऽथ तां शय्यां गुरवेऽथ निवेदयेत् । कुलानां शतमुद्धृत्य विष्णुलोकं नयेद्ब्रवीती ॥ १५
 मासोपवासी यदेते स देशो निर्मलो भवेत् । किं पुनस्तत्कुलं सर्वं यत्र मासोपवासकृत् ॥ १६
 व्रतस्थं मूर्च्छितं हृष्टा क्षीराज्यं चैव पाययेत् । नेते व्रतं विनिघ्नन्ति हविर्विमानुमोदितम् ॥ १७
 क्षीरं गुरोर्हितो(ती)पथ्य आपो मूलफलानि च । विष्णुर्महोपधं कर्ता व्रतमस्मात्समुदरेत् ॥ १८

इत्यादिमहापुराण आग्नेये मासोपवासव्रतकथनं नाम चतुरधिकद्विजततमोऽध्यायः ॥ २०४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—५६८२

अथ षष्ठाधिकद्विजततमोऽध्यायः ।

भीष्मपञ्चकव्रतम् ।

अग्निरुवाच—

भीष्मपञ्चकमाख्यास्ये व्रतराजं तु सर्वदम् । कार्तिकस्यामले पक्ष एकादश्यां समाचरेत् ॥ १
 दिनानि पञ्च त्रिःस्नायी पञ्चव्रीहिलैस्तथा । तर्पयेदेवपिनादीन्मौनी संपूजयेद्भरिम् ॥ २

* इत उक्तमध्यायपदक नास्ति च श्रुतके ।

१ क. उ. "मासोपवासं" । २ ग. "देवतापतने" । ३ क. य. क. "वि कुर्वाणो तु त्रयोदशीम्" । का' । ४ क. क. "विष्णुलोकं" । ५ य. "आत्मदश्च" । ६ य. क. "जी यवव्री" ।

पञ्चगव्येन संस्नाप्य देवं पञ्चाभूतेन च । चन्दनार्घ्यं सगालिष्य मुमुक्षुं संपृतं दद्वेत् ॥ ३
दीपं दद्याद्विषा रात्रौ नैवेद्यं परमान्नकम् । ॐ नमो वामुदेवाय जगद्गोचरं नृपम् ॥ ४
लुहयाद्यं पृताभ्यक्तांस्तिलग्रीहांस्ततो व्रती । पदक्षरेण मध्येन स्वाहाकारान्वितेन च ॥ ५
कमलैः पूजयेत्पादौ द्वितीये चित्त्वपत्रकैः । जानुसन्धियं तृतीयेऽथ नाभिं भृङ्गरजेन तु ॥ ६
षाणवित्त्वजपाभिस्तु चतुर्थे पञ्चमेऽहनि । मालत्या मृमिद्यायी स्यदेकादश्यां तु गोमयम् ॥ ७
गोमूत्रं दधि दुग्धं च पञ्चमे पञ्चगव्यकम् । पौर्णमास्यां चरेन्नक्तं भुक्तिं मुक्तिं लभेत्प्रती ॥ ८
भीष्मः कृत्वा हरिं मातृस्तेनैव भीष्मपञ्चकम् । ब्रह्मणः पूजनात्पञ्चउ(को) पवासादि(त्प)कं प्रतम्
श्रावणमहापुराण आश्रये भीष्मपञ्चकव्रतकथनं नाम पण्यपिच्छद्विजयतमोऽध्यायः ॥ २०५ ॥

आदित्यः श्लोकानां समष्टयः—५६९१

अथ पण्यपिच्छद्विजयतमोऽध्यायः ।

अगस्त्यार्घ्यदानकथनम् ।

अग्निरुवाच—

अगस्त्यो भगवान्विष्णुस्तमर्घ्यार्घ्याऽऽमुयादरिषु । अमासे भास्करे कर्णां सत्रिभागैस्त्रिभिर्दिनैः १
अर्घ्यं दद्यादगस्त्याय पूजयित्वा ह्युपोषितः । काचपुष्पमयीं मुर्तिं प्रदोषे विष्णुसेद्धटे ॥ २
मुनेर्यजेत्तां कुम्भस्थां रात्रौ कुर्यात्पजागरम् । अगस्त्यं मुनिश्चावृत्तं तेजोराशे महामये ॥ ३
इमां मम कृतां पूजां गृहीष्व त्रियथा सह । आवासाध्यं च सांमुख्यं प्रार्चयेच्चन्दनादिना ॥ ४
जलाशयसमीपे तु प्रातर्नोत्वाऽर्घ्यमर्पयेत् । काशपुष्पप्रतीकार्थं अधिमावृतसंभव ॥ ५
मित्रावरुणयोः पुत्र कुम्भघोने नमोऽस्तु ते । आतापिर्भक्षितो येन वातापिश्च महासुरः ॥ ६
समुद्रः शोषितो येन सोऽगस्त्यः संमुखोऽस्तु मे । अगस्तिं प्रार्थयिष्यामि कर्मणा मनसा गिरा ७
अर्चयिष्याम्यहं मैत्रं परलोकाभिकाङ्क्षया । द्वीपान्तरसमुत्पन्नं देवानां परमं त्रियम् ॥ ८
राजानं सर्वदृष्टानां चन्दनं प्रतिगृह्यताम् । धर्मार्थकाममोक्षाणां भाजनी पापनासनी ॥ ९
सौभाग्यारोग्यलक्ष्मीदा पुष्पमाला मृग्यताम् । धूपोऽयं गृह्यतां देव भक्तिं मे ह्यचलां कुत ॥ १०
ईप्सितं मे वरं देहि परत्र च शुभां गतिर्म्ह । सुरासुरैर्युनिश्रेष्ठं सर्वकामफलमद ॥ ११
वह्मव्रीहिफलैर्होत्रा दत्तस्त्वर्घ्यो ह्ययं मया । अगस्त्यं चोर्ध्वयिष्यामि यन्मया यर्नसोऽनृतम् ॥
फलैरर्घ्यं प्रदास्यामि गृहाणार्घ्यं महामुने ॥ १२

अगस्त्य एवं सननादरिर्त्री पूजामपत्यं वलमीहमानः ।

उभौ कर्णादृषिभ्यः पुषोप सत्या-देवेभ्यश्चित्रो वै जगाम ॥ १३

* एतदर्थं इत्याने क. द. पुस्तकयोः—“ वातापी भक्षितो येन समुद्रः शोषितः पुरः । विष्णुवृद्धिसम्पत्करः सोऽ-
गस्त्यः प्रमुखोऽस्तु मे ” इति प्रश्नो बर्तते ।

१ य. 'भद्रार्घ्यं स्तुता' । २ ख. य. 'टे । निमज्जयेत्ता । य. क. 'टे । मूले चत्रे' । ३ क. द. 'हायुते ।
४ क. द. 'सयदिना' । ५ क. द. मण्यैः । ६ क. द. 'मृ । प्रसादयेन्मुनि' । ७ क. ख. द. 'चापयिष्यामि । ८ क.
द. 'नोर्ध्वयते' । ९ क. ख. द. 'भौ यर्षी' ।

[अ० २०७-२०८ श्लो० १-६।१-४] अग्निपुराणम् ।

(कौमुदप्रतः प्रवदानादिसमुच्चयः)

राजपुत्रि नमस्तुभ्यं मुनिपतिं महाव्रते । अर्घ्यं गृहीत्वा देवेशि लोपापुत्रे यशस्विनि ॥ १४
 पञ्चरत्नसमायुक्तं हेमरूप्यसमन्वितम् । सप्तधांग्यैर्हृतं पात्रं दधिचन्दनसंयुतम् ॥ १५
 अर्घ्यं दद्यादागस्त्याय स्त्रीशूद्राणामवैदिकम् । अगस्त्य मुनिशार्ङ्गल तेजोराशे च सर्वद ॥ १६
 इमां मम कृतां पूजां गृहीत्वा त्रैलोक्ये शान्तये । लज्जेदगस्त्यमुदिश्य धान्यमेकं फलं रसम् ॥ १७
 ततोऽन्नं भोजयेद्विमानघृतपायसमोदकार्णम् । यां वासांसि सुवर्णं च तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणाम् ॥ १८
 घृतपायसयुक्तेन पात्रेणाऽऽच्छादिताननम् । सहिरण्यं च तं कुम्भं ब्राह्मणापोषैकल्पयेत् ॥ १९
 सप्त वर्षाणि दत्त्वाऽर्घ्यं सर्वं सर्वमवामुपुः । नारी पुत्रांश्च सौभाग्यं पतिं कन्या नृपो भुवम् ॥ २०

इत्यादिमहापुराण आग्नेयेऽपस्तम्बार्चनकथन नाम पञ्चविंशतितमोऽध्यायः ॥ २०६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५७११

अथ सप्ताधिकद्विंशतितमोऽध्यायः ।

कौमुदप्रतम् ।

अग्निश्वाच—

कौमुदाख्यं मयोक्तं च चरेदाश्वयुजे सिते । हरिं यजेन्मासमेकमेकादश्यामुपोषितः ॥ १
 भाषिणे शुक्लपक्षेऽहमेकाहस्रो हरिं जपन् । मासमेकं भुक्तिमुक्त्यै करिष्ये कौमुदं व्रतम् ॥ २
 उपोष्य विष्णुं द्वादश्यां यजेद्देवं विलिप्य च । चन्दनागुरुकाशीरैः कमलोत्पलपुष्पकैः ॥ ३
 कलारैर्वाऽयं मालत्या दीपं तैलेन वाग्यतः । अहोरात्रं च नैवेद्यं पायसापूपमोदकैः ॥ ४
 ओं नमो वामुदेवाय विद्वाप्याथ क्षमापयेत् । भोजनादि दिने दद्याद्यावदेवः प्रबुध्यते ॥ ५
 वावन्मासोपवासः स्यादधिकं फलमप्यतः* ॥ ६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये कौमुदप्रतकथन नाम सप्ताधिकद्विंशतितमोऽध्यायः ॥ २०७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५७१७

अपाराधिकद्विंशतितमोऽध्यायः ।

प्रवदानादिसमुच्चयः ।

अग्निश्वाच—

प्रवदानानि सामान्यं प्रवदामि समासतः । त्रिषो प्रतिपदादौ च सूर्यादौ कृत्तिकासु च ॥ १
 विष्णु(ष्क)म्भादौ च मेघादौ काले च ग्रहणादिके । यत्काले यद्व्रतं दानं यद्रूपं निषपादि यत् ॥ २
 तद्रूपारूपं च कालारूपं सर्वं वै विष्णुर्देवतम् । रवीन्द्रजल्लक्ष्म्याद्याः सर्वे विष्णोर्विभूतयः ॥ ३
 तमुदिश्य व्रतं दानं पूजादि स्यात्तु सर्वदम् । जगत्पते समागच्छ आसनं पायमर्घ्यकम् ॥ ४

* एतद्वै—“ सर्वान्कानानवाप्नोति कौमुदप्रतव्रतम् ” इत्यधिक क. पुस्तके ।

१ क. क. 'धन्यं भूत' । २ ख. ग. 'न्यून' । ३ ग. 'व्रत' । ४ ग. 'न' । प्रतिसा च पुं । ५ क. 'पाराये' । ६ ग. 'वेदे' । ७ क. क. 'तन्नामते' । ८ । ८ ख. ग. 'इत्योपायः' ।

मयुष्यं तथाऽऽचार्यं स्नानं वस्त्रं च गन्धकम् । पुष्पं धूपं दीपं च नैवेद्यादि नमोऽस्तु ते ॥ ५
 इति पूजाव्रते दाने दानवाक्यं समं शृणु । अयामुक्तसंगोवाय विषायाभिरुन्मये ॥ ६
 एतद्रूपं विष्णुदेवं सर्वपापोपशान्तये । आयुरारोग्यवृद्धयै सौभाग्यादिविदुदये ॥ ७
 गोत्रसंवर्धितवृद्धयै विजयाय धनाय च । धर्मार्थैर्धर्मकामाय तत्पापशमनाय च ॥ ८
 संसारमुक्तये दानं तुभ्यं समददे ह्यहम् । एतद्दानप्रतिष्ठार्थं तुभ्यमेतद्दाम्पहम् ॥ ९
 एतेन श्रियतां नित्यं सर्वलोकापतिः प्रभुः । यद्दानव्रतपते विद्याकीर्त्यादि देहि मे ॥ १०
 धर्मकामार्थमोक्षांश्च देहि मे मनसेप्सितम् । यः पठेच्छृणुयान्नित्यं व्रतदानसमुद्ययम् ॥ ११
 स मातृकामो विमलो भुक्तिमुक्तिमयामुयात् । तिथिवारर्क्षसंक्रान्तियोगमन्वादिकं प्रतम् ॥ १२
 नैकधा वासुदेवादेर्नियमात्पूजनाच्चेत् ॥ १३

इत्यारिमहापुराण आग्नेये मतदानसमुद्ययकथन नामाष्टमिदं विदुदत्तमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यष्टाः—५७२९

अथ नवाधिकविदुदत्तमोऽध्यायः ।

दानपरिभाषाकपनम् ।

अभिरुचाच—

दानधर्मान्वयवक्ष्यामि भुक्तिमुक्तिप्रदाञ्जलम् । दानमिष्टं तथा पूर्वं धर्मं कुर्वन्नि सर्वभाक् ॥ १
 क्षीणीकूपतडागानि देवतायतनानि च । अन्नप्रदानपारायाः पूर्वं धर्मं च मुक्तिदम् ॥ २
 अभिरुहोन्नं तपः सत्यं वेदानां चानुपालनम् । आतिथ्यं वैश्वदेवं च प्राङ्मुखं च नाकदस्रं ॥ ३
 ग्रहोपरान्ते यद्दानं सूर्यसंक्रमणेषु च । द्वादश्यादौ च यद्दानं पूर्वं तदपि नाकदस्रं ॥ ४
 देशे काले च पात्रे च दानं कोटिगुणं भवेत् । अयने विपुले पुण्ये व्यतीपाते दिनक्षये ॥ ५
 युगादिषु च संक्रान्ती चतुर्दश्यष्टमीषु च । सितपञ्चदशीसर्वहादशीष्वष्टकासु च ॥ ६
 यज्ञोत्सवविवाहेषु तथा मन्वन्तरादिषु । वैधृते ह्यष्टुःस्वमे द्रव्यत्राक्षगलाभतः ॥ ७
 श्रद्धा वा वादिने तत्र सदा वा दानमिष्यते । अयने द्वे विपुले द्वे चतस्रः पञ्चशीतयः ॥ ८
 चतस्रो विष्णुपद्यश्च संक्रान्तयो द्वादशोत्तमाः । कम्पायां गिधुने धीमे धनुष्यपि रवेर्गतिः ॥ ९
 पञ्चशीतिमुक्ताः शोक्ताः पञ्चशीतिगुणाः फलैः । अतीतानायते पुण्ये द्वे उदग्दक्षिणायने ॥ १०
 मिश्रकर्कटके नाक्यो मकरे विश्रैती स्मृताः । वर्तमाने तुलाभेपे नाड्यास्तूभयतो दश ॥ ११
 पञ्चशीत्यां व्यतीपायां षष्ठिस्तु नादिकाः । पुण्याख्या विष्णुपथां च मातृपश्चादपि षोडशः ॥ १२
 श्रवणाश्विनिष्ठासु नागदैवतमस्तके । यदा स्याद्रविचारेण व्यतीपातः स उच्यते ॥ १३
 नवम्यां शुकृपक्षस्य कार्तिके निरमात्कृतम् । त्रेता सिततृतीयायां वैशाखे द्वापरं युगम् ॥ १४
 दर्शे वै माघमासस्य त्रयोदश्यां नभस्वके । कुप्ये कर्त्तिके विजानीयाश्चैषा मन्वन्तरादयः ॥ १५
 अभययशुलनवमी द्वादशी कार्तिके तथा । तृतीया चैव माघस्य तथा भाद्रपदस्य च ॥ १६

* एतदर्थं क. ड. पुस्तकयोर्नास्ति ।

(दानपरिभाषाकथनम्)

फाल्गुनस्याप्यमावास्या पौषस्यैकादशी तथा । आपाढस्वापि दशमी माघमासस्य सप्तमी ॥१७
 श्रावणे चाष्टमी कृष्णा तथाऽऽषाढे च पूर्णिमा । कार्तिके फाल्गुने तद्वज्रपेष्ठे पञ्चदशी तथा ॥१८
 ऊर्ध्वं चैवाऽऽग्रहायण्या अष्टकास्तिष्ठ ईरिताः । अष्टकाख्या चाष्टमी स्यादामु दानानि चाक्षयम्
 गयागङ्गामयागादौ तीर्थं देवालयदिषु । अमार्थितानि दानानि विद्यात्र कन्यकानि(?) हि २०
 दयात्पूर्वमुखो दानं दृष्टीयादुचरास्तुतः । आर्घुर्विवर्धते दातुर्गृहीतुः स्वीयते न तत् ॥ २१
 नाम गोत्रं समुच्चार्य संप्रदानस्य चाऽऽत्मनः । संप्रदेयं प्रयच्छन्ति कन्यादाने पुनस्तयम् ॥ २२
 क्त्वाऽभ्यर्च्य व्याहृतिभिर्दद्यादानं तु सोदकम् । कनकाभतिला नागा दासीरथमहीष्टहाः ॥
 कन्या च कपिला धेनुर्गर्हादानानि वै दश । श्रुतशौर्यतपःकन्यायाञ्चशिश्यादुपागतम् ॥ २४
 शुक्लं धनं हि सैकलं शुक्लं शिल्पातुष्टुचितः । कुसीदकृषिवाणिज्यप्राप्तं यदुपकारतः ॥ २५
 पाशकपूतचौर्यादिमतिरूपकसाहसैः । व्याजेनोपाजितं कृत्वा त्रिविधं त्रिविधं फलम् ॥ २६
 अभ्यग्न्यध्यावाहनिकं दत्तं चै प्रीतिकर्मणि । भ्रातृमातृपितृप्राप्तं षड्विधं स्त्रीधनं स्मृतम् ॥ २७
 त्साक्षत्रविशां द्रव्यं शूद्रस्यैषामनुग्रहात् । बहुभ्यो न प्रदेयानि गौरुर्हं शपनं स्त्रियः ॥ २८
 तुलानां तु शतं हन्यादमपच्छन्मतिभुतम् । देवानां च गुरुणां च मातापित्रोस्तथैव च ॥ २९
 गुण्यं देयं प्रयत्नेन यत्पुण्यं चाजितं कश्चित् । मतिलाभेच्छया दत्तं यद्धनं तदपार्थक्यम् ॥ ३०
 धनया साध्यते धर्मो दत्तं वार्यपि चाक्षयम् । ज्ञानशीलगुणोपेतः परपीडापहिष्कृतः ॥ ३१
 अहानां पालनाभ्राणात्तरपार्श्वं परमं स्मृतम् । मातुः शतगुणं दानं सदसं पितुरुच्यते ॥ ३२
 अनन्तं दुहितुर्दानं सोदयेत् दक्षमक्षयम् । अमनुष्ये समं दानं पापे त्रयं महाफलम् ॥ ३३
 वर्णसंकरे द्विगुणं शूद्रे दानं चतुर्गुणम् । वैश्ये चाष्टगुणं क्षत्रे पौण्ड्रशतं(कं) द्विनमुवे ॥ ३४
 वेदाध्याये शतगुणमनन्तं वेदबोधके । पुरोहिते याजकादौ दानमक्षयमुच्यते ॥ ३५
 भीविहीनेषु षड्दत्तं तदनन्तं च पञ्चभिः । अतपस्व्यनधीयानः प्रतिग्रहकचिर्द्विजः ॥ ३६
 अभ्यस्यश्मश्रुवेनैव सह तेनैव मज्जति । स्नातः सम्यगुपसृष्ट्य गृहीयात्प्रयतः शुचिः ॥ ३७
 मतिग्रीता सावित्री सर्वदैव प्रकीर्तयेत् । ततस्तु कीर्तयेत्तार्प्य द्रव्येण सह दैवतम् ॥ ३८
 मतिग्राही पठेदुच्चैः मतिशृङ्ग द्विजोत्तमात् । मन्दं पठेत्सन्निधातु उपांशु च तथा विद्वः ॥ ३९
 मनसा च तथा शूद्रास्त्वस्तिवाचनकं तथा । अभयं सर्वदैवतयं भूमिर्बै विष्णुदेवता ॥ ४०
 कन्या दासस्तथा दासी भ्राजापत्याः प्रकीर्तिताः । भ्राजापत्यो गजः प्रोक्तस्तुरगो यमदैवतः ४१
 तथा चैकशर्प सर्वे याम्यथ महिषस्तथा । उग्रथ नैर्ऋतो धेनु रौद्री लामोऽनलस्तथा ॥ ४२
 आप्यो मेघो हरिः क्रोड आरण्याः पञ्चबोऽनिलाः । जलाशयं वारुणं स्याद्धारिणीघटादपः ॥ ४४
 समुद्रजानि रत्नानि हेमलौहानि चानलाः । भ्राजापत्यानि सस्यानि पञ्चाक्षरमपि सत्तय ॥ ४४
 गान्धर्वं गन्धमित्यादुर्वृक्षं वार्हस्पतं स्मृतम् । वायव्याः पक्षिणः सर्वे विद्या ब्राह्मी तथाऽङ्गकम् ॥
 सारस्वतं पुस्तकादि विश्वकर्मा तु त्रिलोक्ये । वनस्त्वैर्द्रुमादीनां द्रव्यदेवा हरेस्तनुः ॥ ४६
 छत्रं कृष्णाम्बुजं शरया रथ आसनमेव च । उपानहो तथा यानपुचानात्रिर ईरितम् ॥ ४७
 रौप्योपकरणं शस्त्रं ध्वजायं सर्वदैवतम् । गृहं च सर्वदैवतयं सर्वेषां विष्णुदेवता ॥ ४८

१ घ. ग. ऊर्ध्वं वै । २ क. घ. य. यत्तत् । ३ घ. ग. पुनःपुन्यार्थम् । ४ घ. य. 'तः । प्रापिकम्' ।
 ५. क. 'तः । प्रापिकम्' । ६ घ. य. च प्रति । ७ घ. ग. 'यः । फलम्' । ८ ग. 'रथो' ।

शिवो वा न ततो द्रव्यं व्यतिरिक्तं यतोऽस्ति हि । द्रव्यस्य नाम शृङ्गीपादामीति तथा वदेत् ॥
 तोयं दद्यात्ततो हस्ते दाने विधिरूपं स्मृतः । विष्णुर्दाता विष्णुर्द्रव्यं प्रतिशृङ्गामि वै वदेत् ॥५०॥
 स्वस्ति मतिग्रहं धर्मं भुक्तिमुक्ती फलद्वयम् । गुरुभृत्यानुजिहीर्षुरधिप्यन्देवताः पितॄन् ॥ ५१॥
 सर्वतः प्रतिशृङ्गीयाञ्च तु तृप्येत्स्वयं ततः । शूद्राणि न तु यज्ञार्थं धनं शूद्रस्य तत्फलम् ॥ ५२॥
 गुदतक्रसाद्याश्च शूद्रोद्गाथा निवर्तिना । सर्वतः प्रतिशृङ्गीयादवृत्त्या कर्पितो द्विजः ॥ ५३॥
 माध्यापनाद्याजनाद्वा गृहिताद्वा मतिग्रहात् । दोषो भवति विषाणां ज्वलनार्कसमा हि ते ॥५४॥
 कृते तु दीयते गत्वा त्रेतास्वानीय दीयते । द्वापरे याचयानाय कलौ त्वनुगमान्विते ॥ ५५॥
 मनसा पात्रमुद्दिश्य जले भूमौ चिनिसिपेत् । विद्यते सागरस्यान्तो नान्तो दानस्य विद्यते ॥५६॥
 अथ सोमार्कग्रहणसंक्रान्त्यादौ च कालके । ऋगज्ञायामयानादौ तीर्थदेशे महागुणे ॥ ५७॥
 तथा चायुक्तगोत्राय तथा चायुक्तशर्मणे । वेदवेदान्तयुक्ताय पात्राय सुमहात्मने ॥ ५८॥
 यथानाम महाद्रव्यं विष्णुरुद्रादिवैवतम् । पुत्रपौत्रपुत्रैश्वर्यपत्नीधर्मार्थसद्गुणाः ॥ ५९॥
 कीर्तिविद्यामहाकायसौभाग्यारोग्यवृद्धये । सर्वपापघ्नशान्त्यर्थं स्वर्गार्थं भुक्तिमुक्तये ॥ ६०॥
 एतत्तुभ्यं संप्रवदे मीषतां मे हरिः शिवः । दिव्यान्तरिक्षभीमादिसमुत्पाताघघातकृत् ॥ ६१॥
 धर्मार्थकाममोक्षाप्त्यै ब्रह्मलोकप्रदोऽस्तु मे । यथानामसगोत्राय विषायायुक्तशर्मणे ॥ ६२॥
 एतद्दानप्रतिष्ठार्थं सुवर्णं दक्षिणां ददे । अनेन दानवाक्येन सर्वदानानि वै वदेत् ॥ ६३॥

इत्यादिनिहापुराण आमेवे दानपरिभाषावर्णनं धाम नराधिकरिज्ञततमोऽध्यायः ॥ २०९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५७९२

अथ दशधिकरिज्ञततमोऽध्यायः ।

महादानानि ।

अभिप्रवच—

सर्वदानानि वक्ष्यामि महादानानि पोदञ्च । तुलायुरूप आर्यं तु हिरण्यनर्मदानकम् ॥ १॥
 ब्रह्माण्डं कल्पवृक्षश्च गोसदृशं च पञ्चमम् । हिरण्यकामधेनुश्च हिरण्यवाचश्च सप्तमम् ॥ २॥
 हिरण्यभरणस्तद्गुदेमहस्तिरयस्तथा । पञ्चैलात्रलकं तद्द्वारादानं तथैव च ॥ ३॥
 विश्वचक्रं कल्पलता सप्तसागरकं परम् । रत्नधेनुर्महाभूतघटं शुभदिनेऽर्पयेत् ॥ ४॥
 मण्डपे मण्डले दानं देवान्मार्च्यार्पयेद्विजे । मेरुदानानि पुण्यानि मेरवो दर्श ताञ्छृणु ॥ ५॥
 धान्यद्रोणसदृशेण उत्तमोऽर्पार्थतः परौ । उत्तमः षोडशद्रोणः कर्तव्यो लवणाचलः ॥ ६॥
 दशभारैर्गुदाद्रिः स्यादुत्तमोऽर्पार्थतः परौ । उत्तमः पलसादसैः स्वर्णमेरुस्तथा परौ ॥ ७॥
 दशद्रोणैस्तिलाद्रिः स्यात्पञ्चभिश्च त्रिभिः कमात् । कार्पासपर्वतो विश्वभारैश्च दशपञ्चभिः ॥ ८॥

* हरभर्षे क. द. पुस्तकैलारितः ।

- विशत्या घृतकुम्भानामुत्तमः स्याद्घृताचलः । दशभिः पलसाहसैरुत्तमो रजताचलः ॥ ९
- अष्टभिरैः शर्कराद्रिर्मध्यो मन्दोऽर्धतोऽर्धतः । दश धेनुः प्रवक्ष्यामि या दत्त्वा भुक्तिमुक्तिभाक् ॥ ११
- प्रथमा गुदधेनुः स्याद्घृतधेनुस्तथाऽपरा । तिलधेनुस्तृतीया च चतुर्थी जलधेनुका ॥ ११
- क्षीरधेनुर्मधुधेनुः शर्करादिधेनुके । रसधेनुः स्वरूपेण दशमी विधिरुच्यते ॥ १२
- कुम्भाः स्पृद्रवधेनुनामितरासां तु राक्षसाः । कृष्णानि चतुर्विंशं प्राग्भीवं विन्यसेद्भुवि ॥ १३
- गोमयेनानुलिप्तायां दर्भानास्तीर्य सर्वतः । लघ्वैणकानि तद्दत्तस्य परिकल्पयेत् ॥ १४
- प्राङ्मुखीं कल्पयेदेनुमुदकयादां सवत्सकाम् । उत्तमा गुदधेनुः स्यात्सदा भारचतुष्टयात् ॥ १५
- वत्सं भारेण कुर्वीत भाराभ्यां मध्यमा स्मृता । अर्धभारेण वत्सः स्यात्कानिष्टा भारकेण तु ॥ १६
- चतुर्थेन वत्सः स्वाहुदविधानुसारतः । पञ्चकृष्णलको मापस्ते सुवर्णस्तु षोडश ॥ १७
- पलं सुवर्णाश्चत्वारस्तुला पलशतं स्मृतम् । स्याद्भारो विंशतितुला द्रोणस्तु चतुरादकः ॥ १८
- धेनुवत्सौ गुदस्योभौ सितसूक्ष्माभरावतौ । शुक्लिकर्णाविधुपादौ शुचिमुक्ताफलेक्षणौ ॥ १९
- सितसूत्रशिरालौ च सितकम्पलकम्बलौ । ताम्रगण्डुकपृष्ठी तौ सितचामरारोकौ ॥ २०
- विद्रुमधूपुगावतौ नवनीतस्तनान्वितौ । सौमपुच्छौ कांस्यदोहाविन्द्रवीलकतारकौ ॥ २१
- सुवर्णशृङ्गाभरणौ रजतधुरसंपुतौ । नानाफलमया दन्ता मन्थघ्राणमकल्पितौ ॥ २२
- रचयित्वा यजेत्तेनुमिमैर्मलैर्द्विजोत्तम । या लक्ष्मीः सर्वभूतानां या च देवेष्ववस्थिता ॥ २३
- धेनुरूपेण सा देवी मम शान्तिं प्रयच्छतु । देहस्या या च वदानी शंकरस्य सदा मित्रा ॥ २४
- धेनुरूपेण सा देवी मम पापं व्यपोहतु । विष्णुवत्ससि या लक्ष्मीः स्वाहा या च विभावतोः ॥ २५
- चन्द्रार्ककक्षणाक्षिपां धेनुकपाऽस्तु सा ध्रिये । यतुर्मुखस्य या लक्ष्मीर्या लक्ष्मीर्नदस्य च ॥ २६
- लक्ष्मीर्या लोकपालानां सा धेनुर्वरदाऽस्तु मे । स्वभा त्वं पितृमुख्यानां (णां) स्वाहा यज्ञभुजां यतः ॥ २७
- सर्वपापहरा धेनुस्तस्माच्छान्तिं प्रयच्छ मे । एतमामन्त्रितां धेनुं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ २८
- सपानं सर्वधेनुनां विधानं चैतदेव हि । सर्वयज्ञफलं प्राप्य निर्मलो भुक्तिमुक्तिभाक् ॥ २९
- स्वर्णशृङ्गी शक्ती रौप्यैः सुशीला बलसंपुता । कांस्योपदोहा हातव्या क्षीरिणी गौः सदक्षिणा ॥ ३०
- दाताऽस्याः स्वर्गप्राप्नोति वत्सरान्मोषसंभितान् । कपिला चेत्वारयति भूपयाऽऽसप्तं कुलम् ॥ ३१
- स्वर्णशृङ्गी रौप्यशृङ्गा कांस्यदोहनकान्विताम् । अक्षितो दक्षिणायुक्तं दत्त्वा स्याद्भुक्तिमुक्तिभाक् ॥ ३२
- सवत्सरोमनुत्पानि युगान्भुजयतोमुखीम् । दत्त्वा स्वर्गयवामोति पूर्वेण विधिना ददेत् ॥ ३३
- आसन्नमृत्पुना देशा सवत्सा गौस्तु पूर्ववत् । यमद्वारे महाघोरे वेत्ता वैतरणी नदी ॥ ३४
- तां तर्तुं च ददाम्येनां कृष्णां वैतरणीं च गाम् ॥ ३५

इत्यादिमहापुरुष आग्नेये महानाबन्धनं नाम दशाधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २१० ॥

आदितः श्लोकानां समाप्तद्वयः—५८२६

अथैकादशधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

नानादानानि ।

अग्निवाच—

एकां गां दशगुर्दद्यादत्र दद्याच्च गोशतम् । शतं सहस्रगुर्दद्यात्सर्वं तुल्यफला हि ते ॥ १

१ क. व. 'रातेभ्य आक्षिक' । २ ख. ग. 'गुद' । ३ ख. ग. 'भी राज' । ४ क. द. 'प्रा' । ५. ग. 'यम्' ।

(नानादानानि)

रजतं दक्षिणा पित्रेऽप्ये) धर्मकामार्थसाधनम् । सुवर्णं रजतं ताम्रं मणिमुक्तावसूनि च ॥ ३२
 सर्वमेतन्महामाहो ददाति वसुधां ददत् । पितृंश्च पितृलोकस्थान्देवस्थाने च देवताः ॥ ३३
 संतर्पयति शान्तात्मा यो ददाति वसुंधराम् । स्वर्गं सेतुकं वाऽपि ग्रामं वा सस्यैशालिनम् ॥ ३४
 निवर्तनशतं वाऽपि तदर्थं वा गृहादिकम् । अपि गोचर्मघात्रां वा दत्तोर्वी सर्वभागभवेत् ॥ ३५
 तैलविन्दुर्यथा चाप्सु प्रसर्पेद्भूतं तथा । सर्वेषामेव दानानामेकजन्मानुगं फलम् ॥ ३६
 हाटकक्षितिगौरीणां सप्तजनमानुगं फलम् । त्रिसप्तकुलमुद्धृत्य कन्यादो ब्रह्मलोकभाक् ॥ ३७
 गजं सदक्षिणं दत्त्वा निर्मलः स्वर्गभागभवेत् । अथ दत्त्वाऽयुरारोग्यसौभाग्यस्वर्गमाप्नुयात् ॥ ३८
 दासीं दत्त्वा द्विजेन्द्राय अप्सरोलोकमाप्नुयात् । दत्त्वा ताम्रवर्षीं स्थालीं पल्लवां पञ्चभिः शतैः
 अर्घ्यैस्तदर्थैरर्घ्यां भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात् । शुकटं हृषसंयुक्तं दत्त्वा यानेन नाकभाक् ॥ ४०
 ब्रह्मदानाद्यभेदापुरारोग्यं स्वर्गफलम् । धान्यगोधूमकलमप्यथादीन्स्वर्गभागददत् ॥ ४१
 आसनं तैजसं पात्रं लवणं गन्धचन्दनम् । धूपं दीपं च ताम्बूलं लोहं कप्यं च रत्नकर्म ॥ ४२
 (* दिव्यानि नानाद्रव्याणि दत्त्वा स्याद्भुक्तिमुक्तिभाक् तिलांश्च तिलपात्रं च दत्त्वा स्वर्गमाप्नुयात्)
 अथ दानात्परं नास्ति न भूतं न भविष्यति । इत्यश्वरयदानानि दासीदासगृहाणि च ॥ ४४
 अथ दानस्य सर्वाणि कलां नार्हन्ति षोडशीम् । कृत्वाऽपि सुमहत्पापं यः पश्चाद्वन्दो भवेत् ॥ ४५
 सर्वपापविनिर्मुक्तो लोकानामोति चाक्षयान् । (पानीयं च प्रपां दत्त्वा भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात्)
 अग्निं काष्ठं च मार्गादौ दत्त्वा दीप्यादिमाप्नुयात् । देवगन्धर्वनारीभिर्दिवानि सेव्यते दिवि ॥ ४७
 घृतं तैलं च लवणं दत्त्वा सर्वमाप्नुयात् । उत्रोपानहकाष्ठादि दत्त्वा स्वर्गे सुखी वसेत् ॥ ४८
 मतिपत्तिधिमुरुषेषु विष्कम्भादिषु योगके । चैत्रादौ वत्सरादौ च अभिष्यादौ हरिं हरम् ॥ ४९
 ब्रह्माणं लोकपालादीन्मार्च्य दानं महाफलम् । वृत्तारामान्भोजनादीन्मार्गसंवाहनादिकान् ॥ ५०
 पादान्पद्मादिकं दत्त्वा भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात् । श्रीणि तुल्यफलानीह गावः पृथ्वी सरस्वती ५१
 आर्क्षी सरस्वती दत्त्वा निर्मलो ब्रह्मलोकभाक् । सप्तदीप्यहीदः स ब्रह्महानं ददाति यः ॥ ५२
 अभयं सर्वभूतेभ्यो यो दद्यात्सर्वभाक्नरः । पुराणं भारतं वाऽपि रामायणमपि वा ॥ ५३
 लिखित्वा पुस्तकं दत्त्वा भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात् । वेदशास्त्रं वृत्तगीतं चोऽध्यापयति नाकभाक् ॥ ५४
 वृष्टिं दद्यात्पुष्पाध्याये छात्राणां भोजनादिकम् । क्रियदत्तं भवेत्तेन धर्मकामादिदक्षिणा ॥ ५५
 चात्रपेयसहस्रस्य सम्पदस्य यत्फलम् । तत्फलं सर्वमाप्नोति विद्यादानान्न संशयः ॥ ५६
 शिवालये विष्णुपुरे सूर्यस्य भवने तथा । सर्वदानप्रदः स स्यात्पुस्तकं वाचयेद्यु यः ॥ ५७
 त्रैलोक्ये चतुः(त्वा)रो वर्णाश्रितारथाऽऽश्रमाः शृणुक् । ब्रह्माद्या देवताः सर्वा विद्यादाने प्रतिष्ठिताः ॥ ५८
 विद्या कौमुद्या येनुर्विद्या चक्षुरनुचमम् । उपवेदप्रदानेन गन्धर्वैः सह मोदते ॥ ५९
 वेदाङ्गानां च दानेन स्वर्गलोकमवाप्नुयात् । धर्मशास्त्रप्रदानेन धर्मेण सह मोदते ॥ ६०
 सिद्धान्तानां प्रदानेन मोक्षमाप्नोत्यसंशयम् । विद्यादानमवाप्नोति प्रदानात्पुस्तकस्य तु ॥ ६१
 शास्त्राणि च पुराणानि दत्त्वा सर्वमाप्नुयात् । शिष्यांश्च शिक्षयेद्यस्तु पुण्डरीकफलं लभेत् ॥ ६२

* भनुविहान्तन्तमन्यथ. पुस्तके नास्ति । † भनुविहान्तन्तमन्यथ नास्ति च. पुस्तके ।

१ य. ग. "य सर्वलो" । २ क. द. "रम्यलि" । ३ य. "ते" । अर्घ्यैस्तदर्थैरर्घ्या वा पुं । ४ क. य. ग. द. "म" । विद्यादिना । ५ य. ग. कान्तेद्रहा ये ।

येन जीवति तद्वत्त्वा फलस्यान्तो न विद्यते । लोके श्रेष्ठतमं सर्वपापनशायि यत्प्रियम् ॥ ६३
 सर्वं पितृणां दातव्यं तेषापेक्षास्यार्थिना । विष्णुं रुद्रं पद्मयोनिं देवीविघ्नेश्वरादिकान् ॥ ६४
 पूजयित्वा प्रदद्याद्यः पूजाद्रव्यं स सर्वभाक् । देवालयं च प्रतिमां कारयन्सर्वमाप्नुयात् ॥ ६५
 संमार्जनं चोपलेपं कुर्वन्स्यान्निर्मलः पुमान् । नानामण्डलकार्ये मण्डलाधिपतिर्भवेत् ॥ ६६
 गन्धं पुष्पं धूपदीपं नैवेद्यं च मदक्षिणम् । मण्डाध्वजवितानं च प्रेक्षणं वाद्यगीतकम् ॥ ६७
 वस्त्रादि दत्त्वा देवाय भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात् । कस्तूरिकां सिंहलकं च श्रीखण्डमगुरुं तथा ॥ ६८
 कर्पूरं च तथा मुस्तं गुग्गुलं विजयं देदेत् । घृतमस्थेन संस्नाप्य संक्रान्त्यादौ स सर्वभाक् ॥ ६९
 स्नानं पलशतं ज्ञेयमभ्यङ्गं पञ्चविंशतिः । पलानां तु सहस्रेण महास्नानं प्रकीर्तितम् ॥ ७०
 दशापराधास्तोयेन क्षीरेण स्नायनाच्छतम् । सहस्रं पयसा दध्ना घृतेनायुतमिष्यते ॥ ७१
 दासीदासमलंकारं गोभूम्यश्वगजादिकम् । देवाय दत्त्वा सौभाग्यं धनायुष्याम्त्रजेद्विवम् ॥ ७२
 इत्यादिमहापुराण भाष्ये पात्रादानमहिमवर्धनं नामैकादशाधिकश्चिद्विशततोऽध्यायः ॥ २११ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—५८९८

अथ द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ।

मेरुदानानि ।

अग्रिहवाच—

काम्यदानानि वक्ष्यामि सर्वकामप्रदानि ते । नित्यपूजां यासि मासि कृत्वाऽथो काम्यपूजनम् १
 व्रतार्हणं गुरोः पूजा परसरान्ते महार्चनम् । अथ वै मार्गशीर्षे तु कमलं पिष्टसंभदम् ॥ २
 शिषाय पूज्य यो दद्यात्सूर्यलोके चिरं यसेत् । गजं पौपे पिष्टमयं त्रिसप्तकुलमुदरेत् ॥ ३
 माघे चाश्वरथं पैष्टं दत्त्वा न नरकं व्रजेत् । फाल्गुने तु हृपं पैष्टं स्वर्गभुक्स्यान्वहीपतिः ॥ ४
 चैत्रे चेधुमेयागारं दासदासीसमन्वितम् । दत्त्वा स्वर्गं चिरं स्थित्वा तदन्ते स्यान्महीपतिः ॥ ५
 सप्त ग्रीर्षिश्च वैशाखे दत्त्वा शिवमयो भवेत् । वलिमण्डलकं चाद्यैः कृत्वाऽऽपाटे शिवो भवेत् ॥ ६
 विमानं धावणे पौष्पं दत्त्वा स्वर्गो ततो नृपः । शतद्रव्यं फलानां तु दत्त्वाऽद्वयं कुलं नृपः ॥ ७
 गुग्गुलादि दहेद्वात्रै स्वर्गो स स्याच्चतो नृपः । क्षीरसर्पिर्मृतं पात्रमाश्रिते स्वर्गदं भवेत् ॥ ८
 कार्तिके गुडखण्डार्ज्यं दत्त्वा स्वर्गो ततो नृपः । मेरुदानं द्वादशकं वक्ष्येऽहं भुक्तिमुक्तिदम् ॥ ९
 मेरुत्रते तु कार्तिकया रत्नरेकं ददेद्भिजे । सर्वेषां चैव मेरुणां प्रपाणं क्रमशः शृणु ॥ १०
 पञ्चपद्महानीलनीलरक्तटिकसंज्ञितः । पुष्पं परकतं मुक्ता मष्टपात्रेण चोत्तमः ॥ ११
 मध्योऽर्धः स्यात्तदर्थोऽथो विचञ्चलं विवर्जयेत् । कर्णिकायां न्यसेन्मेकं ब्रह्मविष्ण्वीशदेवतम् ॥ १२
 मातृयवोन्मूर्तः पूज्यस्तत्पूर्वं भद्रसंज्ञितः । यन्मरुतस्ततः प्रोक्तो निपथो मेरुदक्षिणे ॥ १३
 हेमकूटोऽथ हिमवास्रपां सौम्ये तथा त्रयम् । नीलः श्वेतश्च शूद्री च पश्चिमे गन्धमादर्नः ॥ १४
 वैकुण्ठः केतुमालः स्यान्मेरुर्द्वादशसंयुतः । सोषवासोऽर्चयेद्विष्णुं शिवं वा स्नानपूर्वकम् ॥ १५

(पृथ्वीदानानि)

देवाग्ने माचर्य मेरुं च सर्वैर्विषाय वै ददेत् । विषायामुक्तगोत्राय मेरुं द्रव्यमयं परम् ॥	१६
भुक्तयै मुक्तयै निर्मलत्वे विष्णुर्देवं ददाति ते । इन्द्रलोके ब्रह्मलोके शिवलोके हरेः पुरे ॥	१७
कुलमुद्धृत्य क्रीदेत विमाने देवपूजितः । अन्येष्वपि च कालेषु संक्रान्त्वादी पदापयेत् ॥	१८
पलानां तु सहस्रेण महामेरुं प्रकल्पयेत् । शृङ्गत्रयसमायुक्तं ब्रह्मविष्णुहरान्वितम् ॥	१९
एकैकं पर्वतं तस्य शतैकैकेन कारयेत् । मेरुणा सह शैलास्तु ख्यातास्तत्र त्रयोदश ॥	२०
अपने ग्रहणादौ च विष्णवग्रे हरिर्मर्च्य च । स्वर्णमेरुं द्विजायाऽऽर्घ्यं विष्णुलोके चिरं वसेत् ॥	२१
परमाणवो यावन्त इह राजा भवेच्चिरम् । रौप्यमेरुं द्वादशाद्रियुतं संकल्पतो ददेत् ॥	२२
शागुक्तं च फलं तस्य विष्णुं विमं प्रपूज्य च । भूमिमेरुं च विषयं यण्डलं प्रापयेत् च ॥	२३
परिकल्प्याष्टमांशेन शेषांशाः पूर्ववत्फलम् । द्वादशाद्रिसमायुक्तं हस्तिमेरुस्वरूपिणम् ॥	२४
दवेत्रिपुरपैर्युक्तं दक्षाऽनन्तं फलं लभेत् । विष्वक्श्वार्थैरश्वमेरुं हयद्वादशसंयुतम् ॥	२५
विष्णवादीन्पूज्य तं दक्षा भुक्तभोगो नृपो भवेत् । अश्वसंख्याप्रमाणेन गोमेरुं पूर्ववद्देत् ॥	२६
अष्टवस्त्रैर्भारमात्रैर्यस्त्रमेरुश्च मध्यमः । शैलेर्द्वादशसंयुतं दक्षा तं चात्तयं फलम् ॥	२७
घृतपञ्चसहस्रैश्च पलानामाज्यपर्वतः । शतैः पञ्चभिरेकैकः पर्वतैस्त्रिंशन्हरिं वनेत् ॥	२८
विष्णवग्रे ब्राह्मण्यायाऽऽर्घ्यं सर्वं प्राप्य हरिं व्रजेत् । एवं च खण्डमेरुं च कृत्वा दक्षाऽऽमुयात्फलम्	
धान्यमेरुः पञ्चत्वारोऽपर एकैकस्तारकाः । स्वर्णात्रिशृङ्गाः सर्वे ब्रह्मविष्णुमहेश्वरान् ॥	३०
सर्वेषु पूज्य विष्णुं वा विशेषादत्तयं फलम् । एवं दक्षांशप्रमाणेन तिलमेरुं प्रकल्पयेत् ॥	३१
शृङ्गाणि पूर्ववत्तस्य तथैवान्यनगेषु च । तिलमेरुं मदायाव वन्युर्भविष्णुलोकभाक् ॥	३२
नमो विष्णुस्वरूपाय धराधराय वै नमः । ब्रह्मविष्ण्वीशशृङ्गाय धरानाभिस्थिताय चै ॥	३३
नगद्वादशनाथाय सर्वपापापहारिणे । विष्णुभक्ताय शान्ताय त्राणं मे कुह सर्वथा ॥	३४
निष्पायः पितृभिः सार्धं विष्णुं गच्छामि आ नमः । त्वं हरिस्तु हरेरग्रे अहं विष्णुश्च विष्णवे	
निषेद्यामि भक्त्या तु भुक्तिमुक्तस्यैहेतवे ॥	३५

इत्यादिबहुपुराण आग्नेये देवदानवर्षेण नाम द्वादशाधिकद्विसप्ततितोऽंशाय ॥ २१३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५९३३

अथ त्रयोदशाधिकद्विसप्ततितोऽंशायः ।

पृथ्वीदानानि ।

पृथ्वीदानं प्रवक्ष्यामि पृथिवीं त्रिविधां मता । अतकोटिर्गोजनानां सप्तद्वीपाः सप्तसगरा ॥	१
जम्बुद्वीपाश्चधिः सा च उत्तमा मेदिनीरिता । उत्तमा पञ्चभिर्भारिः काञ्चनैव प्रकल्पयेत् ॥	२
तदर्धान्तरजं कूर्पं तथा पद्मं सम्यदिच्छेत् । उत्तमा कथिता पृथ्वी गण्डर्भेन तु मध्यमा ॥	३
कन्यसा च विभागोऽन(ण) त्रिद्वान्धा कूर्मपङ्कजे । पलानां तु सहस्रेण कल्पयेत्कलरादपम् ॥	४

* एतदर्थस्थाने क. द. सुस्तक्योरेतद्द्वयमेव—“यद्वेदेन्द्रायैतत् वसुमेरु च कथ्यतः ।” इति ।

१ क. द. देवपूजिते । २ घ. ‘च हनने’ । ३ क. द. घ. ‘निर्मल्ये’ । ४ क. द. च । दण्डः । ५ घ. घ. ‘कायान्ततः । ज’ । ६ ख. ‘मयिः धर्मादि’ ।

मूलदण्डं सपत्रं च फलपुष्पसमन्वितम् । पञ्चस्कन्धं तु संकल्प्य पञ्चानां दापयेत्सुधीः ॥ ५
 एतदाता ब्रह्मलोके पितृभिर्मोदते चिरम् । विष्णवे कामधेनुं तु पत्न्यां पञ्चभिः शतैः ॥ ६
 ब्रह्मविष्णुमहेशाया देवा धेनौ व्यवस्थिताः । धेनुदानं सर्वदानं सर्वदं ब्रह्मलोकदम् ॥ ७
 विष्णवे कपिलां दत्त्वा तारयेत्सकलं कुलम् । अलंकृत्य स्त्रियं दद्यादभ्यधेयफलं लभेत् ॥ ८
 भूमिं दत्त्वा सर्वभाक्स्पातसर्वसस्यप्ररोहिणीम् । ग्रामं वाऽपि पुरं वाऽपि खेटकं च ददत्सुखी ॥
 कार्तिक्यादौ द्वयोस्सर्गं कुर्वन्स्तारयते कुलम् ॥ १०

इत्यादिमहापुराण आग्नेये पृथ्वीताननवर्णनं नाम प्रबोदघातिबद्धिचतस्रोऽध्यायः ॥ २११ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५९४३

अथ चतुर्वेदापि बद्धिचतस्रोऽध्यायः ।

नाडीचक्रकथनम् ।

अग्निचवाच—

नाडीचक्रं मवक्ष्यामि यज्ञज्ञानाज्ज्ञायते हरिः । नाभेरधस्ताद्यत्कन्दमङ्कुरास्तत्र निर्गताः ॥ १
 द्वासप्ततिसहस्राणि नाभिमध्ये व्यवस्थिताः । तिर्यग्धूर्ध्वपथैव व्याप्तं ताभिः समन्ततः ॥ २
 चक्रवर्त्सस्थिता ह्येताः मघाना दक्ष नाडयः । इडा च पित्रला चैव सुपुष्पा च तथैव च ॥ ३
 गान्धारी हस्तिजिह्वा च पृथ्वा चैव यशा तथा । अलम्बुषो हुडुधैव शक्तिनी दशमी स्मृता ॥ ४
 दक्ष माणवहा ह्येता नाडयः परिकीर्तिताः । माणोऽपानः समानश्च उदानो व्यान एव च ॥ ५
 नागः कूर्पोऽथ कृकरो देवदत्तो धनंजयः । माणस्तु मधमो बाधुर्दशानामपि स मधुः ॥ ६
 माणः माणयते माणं विसर्गात्पूरणं प्रति । नित्यमापूरयत्येव प्राणिनामुरसि स्थितः ॥ ७
 निःश्वासोच्छ्वासकासैस्तु माणो जीवसमाश्रितः । (६-प्रमाणं कुरुते यस्माच्चस्मात्प्राणः प्रकीर्तितः
 अधो नयत्यपानस्तु आहारं च नृणामधः । मूत्रमुक्रवहो बाधुरपानस्तेन कीर्तितः ॥ ९
 पीतभक्षितमाघ्रातं रक्तपिचक्रफानिलम् । समं नयति गात्रेषु समानो नाम माहृतः ॥ १०
 स्वन्दयत्यधरं वपत्रं नेत्ररागमक्रोपनम् । लज्जेनयति मर्माणि उदानो नाम माहृतः ॥ ११
 व्यानो विनामयत्यङ्गं व्यानो व्याधिप्रकोपनः । प्रतिदानं यथा कण्ठाग्रापनाद्यान उच्यते ॥ १२
 उद्गारे नाग इत्युक्तः कूर्मधोन्मीलने स्थितः । कृकरो भक्षणे चैव देवदत्तो विजृम्भिते ॥ १३
 धनंजयः स्थितो घोषे मृतस्यापि न मुच्यते । जीवः प्रयाति दशधा नाडीचक्रं हि तेन तत् ॥ १४
 संक्रान्तिर्विपुवं चैव अक्षेरात्रावनानि च । अपिमास ऋणं चैव ऊनरात्रधनं तथा ॥ १५
 ऊनरानं भवेद्विष्ठा अधिमासो विजृम्भिका । ऋणं चात्र भवेत्कासो निःश्वासो धनमुच्यते ॥
 उत्तरं दक्षिणं णोषं वामं दक्षिणसंक्षितम् । मध्ये तु निपुवं शोक्तं पुटदृष्टविनिश्चितम् ॥ १७
 संक्रान्तिः पुनरस्यैव स्वस्थानात्स्थानयोगतः । सुपुष्पा मध्यमे ह्यङ्ग इडा वामे प्रतिष्ठिता ॥ १८
 पित्रला दक्षिणे विम ऊर्ध्वे माणो ग्रहः स्मृतम् । अपानो रात्रिरेवं स्यादेको बाधुर्दशानामकः ॥ १९

* धनुर्मासमन्तर्गतग्रन्थ ए. द. पुस्तकान्तरास्ति ।

(सध्याविधिः)

- आयापो देहमध्यस्थः सोमग्रहणमिष्यते । देहांतितत्त्वमायाममादित्यग्रहणं विदुः ॥ २०
- उदरं पूरयेत्तावद्वायुना यावदीप्सितम् । प्राणायामो भवेदेव पुरको देहपूरकः ॥ २१
- विधाय सर्वद्वारानि निश्वासोच्छ्वासवर्जितः । संपूर्णकुम्भमचिप्रेत्प्राणायामः स कुम्भकः ॥ २२
- मुबेद्वायुं ततस्तूर्ध्वं श्वासेनैकेन यच्चवित् । उच्छ्वासयोगयुक्तञ्च वायुपूर्वञ्च विरेचयेत् ॥ २३
- उच्चरति स्वयं यस्यात्स्वदेहावस्थितः शिवः । तस्मात्तच्चविदां चैव स एव जप उच्यते ॥ २४
- अयुते द्वे सहस्रकं पट्टशतानि तथैव च । अहोरात्रेण योगीन्द्रो जपसंख्यां करोति सः ॥ २५
- अनया नाम गायत्री ब्रह्मविष्णुमहेश्वरी । अनयां जपते यस्तौ पुनर्जन्म न विधत्ते ॥ २६
- षट्प्रायिरविसंपुक्ता आद्या कुण्डलिनी मता । हृत्पदेऽन्ते तु सा ज्ञेया अक्षुराकारसंस्थिता ॥ २७
- सृष्टिर्न्यासो भवेत्तत्र स वै सर्गाविलम्बनात् । स्रवन्तं चिन्तयेच्चस्मिन्नमृतं सात्त्विकोत्तमः ॥ २८
- देहस्यः सकलो ज्ञेयो निष्कलो देहवर्जितः । ईस ईसेति यो व्याहृतसो नाम सदाशिवः ॥ २९
- विलेपे च यथा तैलं पुण्ये गन्धः समाश्रितः । पुरुषस्य तथा देहे सवाद्याभ्यन्तरं स्थितः ॥ ३०
- ब्रह्मणो हृदये स्थानं कण्ठे विष्णुः समाश्रितः । तालुमध्ये स्थितो रुद्रो ललाटे तु महेश्वरः ॥ ३१
- प्राणाग्रं तु शिर्षं विद्यात्तस्यान्ते तु परापरम् । पथथा सकलः प्रोक्तो विपरीतस्तु निष्क(ष्क)लः
- प्रासादं नादमुत्पाप्य शततन्तु जपेद्यदि । पण्मासात्सिद्धिमाप्नोति योगयुक्तो न संशयः ॥ ३३
- गणगणस्य ज्ञानेन सर्वपापक्षयो भवेत् । अग्निमादिगुणैश्वर्यं पदभिर्मासैरवाप्नुयात् ॥ ३४
- स्थूलः सूक्ष्मः परश्चेति प्रासादः कथितो मया । हस्तो दीर्घः मुतथेति प्रासादं लक्षयेन्निशा ॥ ३५
- हस्तो दहति पापानि दीर्घो मोक्षप्रदो भवेत् । आप्यायने मुतथेति शीघ्रं विन्दुविभूषितः ॥ ३६
- आदावन्ते च हस्तस्य फट्कारो मारणे हितः । आदावन्ते च हृदयमाकृष्टौ संपकीर्तितम् ॥ ३७
- वैवस्य दक्षिणां मूर्तिं पञ्चलक्षं स्थितो जपेत् । जपान्ते घृतहोमस्तु दशसाहस्रिको भवेत् ॥ ३८
- एवमाप्यापितो मन्त्रो वश्योबाढादि कारयेत् । ऊर्ध्वं शून्यमधः शून्यं मध्ये शून्यं निरामयम् ॥ ३९
- विशून्यं यो विजानाति मुच्यतेऽसौ भुवं द्विजः । प्रासादं यो न जानाति पञ्चमद्यमहातनुम् ॥ ४०
- अष्टभिर्दशकलायुक्तं न स आचार्य उच्यते । तर्धोकारं च गायत्रीं रुद्रादीन्वेत्यसौ गुरुः ॥ ४१

इत्यादिमहापुराण आग्नेये नाडीचक्रकथनं नाम चतुर्विंशतिप्रश्नतन्मोऽध्यायः ॥ २१४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—५९८४

अथ पञ्चदशविंशतिप्रश्नतन्मोऽध्यायः ।

सध्याविधिः ।

अथिरुवाच—

- ओंकारं यो विजानाति स योगी स हरिः पुमान् । ओंकारमभ्यसेत्तस्मान्मन्त्रसारं तु सर्वदम् १
- सर्वपञ्चमयोगेषु प्रणवः प्रथमः स्मृतः । तेन संपरिपूर्णं यत्तत्पूर्णं कर्म नेतरत् ॥ २
- ओंकारपूर्विकास्तिस्रो महान्याहृतयोऽध्यायाः । त्रिपदा चैव सावित्री विज्ञेयं ब्रह्मणो पुत्रम् ॥ ३
- योऽधीतिऽहन्पह्नयेवास्त्रीणि वर्षाण्यवन्धितः । स ब्रह्म परमभ्येति वायुभूतः समूर्तिमान् ॥ ४

एकाक्षरं परं ब्रह्म प्राणायामः परं तपः । सावित्र्यास्तु परं नास्ति मौनान्तत्वं विशिष्यते ॥ ५
 सप्तवर्त्ता पापहरा दशभिः प्रापयेद्विभम् । विशावर्त्ता ॥ सा देवी नयते ह्रींशरालयम् ॥ ६
 अष्टोत्तरशतं जप्त्वा तीर्णः संसारसागरात् । रुद्रकृष्णाण्डजप्येभ्यो गायत्री तु विशिष्यते ॥ ७
 न गायत्र्याः परं जप्यं न ज्वाहृतिसमं हुतम् । गायत्र्याः पादमप्यर्धमूर्धमृचयेत् वा ॥ ८
 ब्रह्महत्या मुरापानं सुवर्णस्तेयमेव च । मुद्गरागमयैव जप्येनैव पुनाति सा ॥ ९
 पापे कृते तिलैर्होमो गायत्रीजप ईरितः । जप्त्वा सहस्रं गायत्र्या उपवासी स पापहा ॥ १०
 गोघ्नः पितृघ्नो मातृघ्नो ब्रह्महा मुक्तल्पमाः । ब्रह्मघ्नः स्वर्णहारी च मुरापो लक्षजप्यतः ॥ ११
 शुध्यते वाऽथ वा स्नान्वा श्रतमन्तर्जले जपेत् । अपः शतेन पीत्वा तु गायत्र्याः पापहा भवेत् ॥
 शतं जप्त्वा तु गायत्री पापोपशमनी स्मृता । सहस्रं जप्त्वा सा देवी उर्ध्वपातकनाशिनी ॥ १३
 अभीष्टदा कोटिजप्ता देवस्य राजताम्रिवात् । ओंकारं पूर्वमुच्चार्य भूर्भुवः स्वस्तयेन च ॥ १४
 गायत्री प्रणवश्चान्ते जपे चैवमुदाहृतम् । विश्वामित्र ऋषिश्छन्दो गायत्रं सविता तथा ॥ १५
 देवतोपमये जप्ये विनियोगो हुते तथा । अथर्वान् रविर्विष्णुश्चमो जलपतिर्गुरुः ॥ १६
 पर्जन्य इन्द्रो गन्धर्वः पूषा च तदमन्तरम् । मिथोऽथ वरुणस्तत्रा वसवो मरुतः शशी ॥ १७
 अङ्गिरा विश्वनासत्यौ कस्तथा सर्वदेवताः । रुद्रो ब्रह्मा च विष्णुश्च क्रमशोऽक्षरदेवताः ॥ १८
 गायत्र्या जपकाले तु कथिताः पापनाशनाः । पादाङ्गुष्ठौ च मुक्ता च नलकौ जानुनी तथा १९
 जरूपे शिश्रश्च वृषणौ कटिर्नाभिस्तपोदरम् । स्तनौ च हृदयं ग्रीवा मुस्तं तालु च नासिका २०
 चक्षुषी च भ्रुवोर्मध्ये छलाटं पूर्वमाननम् । दक्षिणोत्तरपार्श्वे द्वे स्तिर आस्पममुक्रमात् ॥ २१
 पीतः श्यामश्च कपिलो मारुक्तोऽग्निर्गन्धिभः । रुक्मवितुमुद्रकृष्णरक्तगौरैर्नन्दीलभाः ॥ २२
 स्फाटिकस्वर्णपाण्डवाभाः पद्मरागोऽस्त्रिलघुतिः । ऐश्वर्यरक्तनीलरक्तकृष्णसुवर्णभाः ॥ २३
 शुक्लकृष्णपलाशाभा गायत्र्या वर्णकाः क्रमात् । ध्यानकाले पापहरा हुतेषा सर्वकामदा ॥ २४
 गायत्र्या तु तिलैर्होमः सर्वपापमनाशनः । शान्तिकामो ययैः कुर्यादायुष्कामो धृतेन च ॥ २५
 सिद्धार्थकैः कर्मसिद्धयैः पयसा ब्रह्मवर्षसे । पुत्रकामस्तथा दद्याद् धाम्पकामस्तु शालिभिः ॥ २६
 सीरिदृक्षसमिन्निस्तु ग्रहपीडोपशान्तये । धनकामस्तथा विल्वैः श्रीकामः कमलैस्तथा ॥ २७
 आरोग्यकामो दूर्वाभिर्गुरुत्पाते स एव हि । सौभाग्येच्छुर्गुण्णुना विद्यार्थी पापसेतुर्[त्र] ॥ २८
 अशुभेनोक्तसिद्धिः स्याद्विज्ञेय मनसेप्सितम् । कोट्या ब्रह्मवधान्मुक्तः कुलोदारी हरिर्भवेत् २९
 ग्रहयज्ञमुखो वाऽपि होमोऽयुतमुखोऽर्थकृद् । आवाहनं च गायत्र्यास्तत्र ओंकारमभ्यसेत् ॥ ३०
 स्मृत्योंकारं तु गायत्र्या निवर्त्तयान्निष्ठां ततः । पुनराचम्य हृदयं नाभिं स्कन्धौ च संस्पृशेत्
 मणवस्प ऋषिर्विद्वा गायत्री छन्द एव च । देवोऽग्निः परमात्मा स्यायोगो वै सर्वकर्मसु ॥ ३२
 शुक्ला चाग्निमुखी दिव्या कात्यायनसगोत्रजा । त्रैलोक्यवरणा दिव्या पृथिव्याधारसंयुता ॥
 अक्षमूर्ध्वपरा देवी पद्मासनगता शुभा ॥ ३३
 ॐ तेनोऽसि सहोऽसि बलमासि भ्राजोऽसि देवानां पामनामाऽसि विश्वभस्ते विश्वायुः सर्व-
 मासि सर्वायुरोमभिभूः ॥ ३४

(गायत्रीनिर्वाणम्)

आगच्छ वरदे देवि जप्ते(पे) मे संनिधौ भव ॥ [गायन्तं त्रायसे यन्माहायत्री त्वं ततः स्मृता]
 व्याहृतीनां तु सर्वासामृषिरेव प्रजापतिः । व्यस्ताश्चैव समस्ताश्च ब्राह्मणक्षरमोमिति ॥ ३६
 विश्वामित्रो जपदधि(ऋषरद्वाजोऽथ गौतमः । ऋषिरत्रिर्वसिष्ठश्च कारुण्यश्च यथाक्रमम् ॥ ३७
 अग्निर्वायु रविश्चैव)वाचपतिर्वरुणस्तथा । इन्द्रो विष्णुर्व्याहृतीनां देवतानि यथाक्रमम् ॥ ३८
 गायत्र्युष्णिगनुष्टुप्च वृद्धी पङ्क्तिरेव च । त्रिष्टुप्च जगती चेति च्छन्दास्याहुरनुक्रमात् ॥ ३९
 विनियोगो व्याहृतीनां प्राणापाने च ह्योपके । आपो हि ष्टेवृचा चापो द्वुपदादीति वा स्मृता
 तथा शिरण्यवर्णाभिः पावयानीभिरन्ततः । त्रिष्टुषोऽष्टौ क्षिपेदूर्ध्वमानन्मकृतपापजित् ॥ ४१
 अन्तर्जलं कृतं चेति जपेन्निरघमर्षणम् । आपो हि ष्टेतिवृचस्य सिन्धुदीप ऋषिः स्मृतः ॥ ४२
 द्रौह्यस्नानात् पञ्चन्दोऽस्य गायत्री देवता जलम् । मार्जने विनियोगोऽस्य ह्यायभृथके क्रतोः ॥
 भयमर्षणमूक्तस्य ऋषिरेवायमर्षणम्(णः) । अनुष्टुप्च भवेच्छन्दो भाववृत्तस्तु देवतम् ॥ ४४
 आपो ज्योती रस इति गायत्र्यास्तु शिरः स्मृतम् । ऋषिः प्रजापतिस्तस्य च्छन्दोहीनं यजुर्वतः
 ब्रह्माग्निवायुसूर्याश्च देवताः परिकीर्तिताः । प्राणरोधाच्च वायुः स्याद्वायोरग्निश्च जायते ॥ ४६
 अमेरापस्ततः शुद्धिस्ततश्चाऽऽचमनं चरेत् । अन्तश्चरति भूतेषु गुहायां विश्वमूर्तिषु ॥ ४७
 तपो यज्ञो वपदकार आपो ज्योती रसोऽमृतम् । उदु त्वं जातवेदसमुषिः प्रस्कण्य उच्यते ॥ ४८
 गायत्री छन्द आख्यातं सूर्यश्चैव तु देवतम् । अतिरात्रे नियोगः स्यादग्नीषोमो(मिष्टोमे) नियोगकः
 विश्वं देवेति च ऋच ऋषिः कौत्स उदाहृतः । त्रिष्टुच्छन्दो देवतं च सूर्योऽस्याः परिकीर्तितम्

इत्यादिमहापुराण आग्नेये स्रज्याभिधकृत्वा नाम पञ्चदशारिकद्विचततमोऽध्यायः ॥ २१५ ॥

आदितः श्लोकानां समग्रङ्काः—६०१४

अथ योदशाभिः छद्भिस्ततमोऽध्यायः ।

गायत्रीनिर्वाणम् ।

अग्निस्वाच—

एवं संध्याविधिं कृत्वा गायत्रीं च जपेत्स्मरेत् । गायत्रिष्ण्वान्यतस्सार्धैस्कापः(पं) प्राणांस्तथैव च
 ततः स्मृतेयं गायत्री सावित्रीयं ततो यतः । प्रकाशनात्सा सधितुर्वाभूत्वात्स्तरस्वती ॥ २
 तज्जपोतिः परमं ब्रह्म भर्गस्तेजो यतः स्मृतम् । भा दीप्ताविति रूपं हि भ्रस्म पाकेऽथ तत्स्मृतम्
 ओषध्यादिकं पचति भ्राजु दीप्तौ तथा भवेत् । भर्गः स्याद्वाजत इति बहुलं छन्द ईरितम् ॥ ४
 वरेण्यं सर्वतेजोभ्यः श्रेष्ठं नै परमं पदम् । स्वर्गापवर्गकार्यैर्वा वरणीयं सदैव हि ॥ ५
 वृणोतेर्वरणार्थत्वाज्जाग्रत्स्वप्नादिनर्जितम् । नित्यं शुद्धं वृद्धमेकं सत्यं तद्दीपहीभरम् ॥ ६
 अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्ध्यायेमहि(?) त्रिष्टुक्पदे । तज्जपोतिर्वर्गवान्विष्णुर्नृगज्जन्मादिकारणम् ॥ ७

* च पुस्तकेऽयं अनुविद्वाजन्तर्गतो ग्रन्थो कश्चित् ।

१ घ. गौतमः । २ छ. "ष्टेवृचोऽस्यापि" । ३ छ. ग. ब्रह्मणावा । ४ घ. छ. "येनस्व" । ५ क. घ. ग.
 ६. "गुत च दे" । ६ क. घ. च. पञ्चम्य उ । घ. छ. प्रकृतम् । ७ घ. छ. "ति वृचक जे" । ८ घ. ग. घ.
 "येनार्थो प्रा" ।

शिवं केचित्पठन्ति स ऋक्तरूपं पठन्ति च । केचित्सूर्यं केचिदग्निं वेदम् अग्निहोत्रिणः ॥ ८
 अग्न्यादिरूपी विष्णुर्हं वेदादौ ब्रह्म गीयते । तत्पदं परमं विष्णोर्देवस्य सवितुः स्मृतम् ॥ ९
 महदाद्यं सृजते हि स्वयंज्योतिर्हिरिः प्रभुः । पर्जन्यो वायुरादित्यः श्रीतोष्णार्थश्च पाचयेत् ॥ १०
 अग्नौ प्रास्ताऽऽहुतिः सम्पगादित्यमुपविष्टते । आदित्याज्जायते वृष्टिर्वृष्टेरन्नं ततः प्रजाः ॥ ११
 दधातेर्वा धीमहीति मनसा धारयेमहि । नोऽस्माकं यश्च भर्मश्च सर्वेषां प्राणिनां धियः ॥ १२
 चोदयात्मेरयेद्बुद्धीर्भोकृणां सर्वकर्मसु । दृष्टादृष्टविपाकेषु विष्णुमूर्धाग्रिरूपवान् ॥ १३
 ईश्वरमेरितो गच्छेत्स्वर्गं वा श्वभ्रमेव वा । ईशावास्यमिदं सर्वं महदादि जगदेरिः ॥ १४
 स्वर्गायैः क्रीदते देवो यो हंसः पुरुषः प्रभुः । आदित्यान्तर्मतं यच्च भर्गोरूपं वै मुमुक्षुभिः ॥ १५
 जन्ममृत्युविनाशाय दुःखस्य त्रिविधस्य च । ध्यामेन पुरुषोऽयं च द्रष्टव्यः सूर्यमण्डले ॥ १६
 तत्त्वं सदसि चिद्वक्त्रे विष्णोर्यत्परमं पदम् । देवस्य सवितुर्भर्गो वरेण्यं हि तुरीयकम् ॥ १७
 वेदादिजाग्रदोन्नतं अहं ब्रह्मेति धीमहि । योऽसावादित्ये पुरुषः सोऽसावहमनन्त आत्मा ॥ १८
 ज्ञानानि शुभकर्मादीन्मवर्त्यति यः सदा ॥ १८

इत्यादिनामुपराग आश्रये गायत्रीनिर्वाणकथनं नाम पञ्चदशधिकद्विचतस्रस्तमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तषष्ट्याः—६०६२

अथ सप्तदशधिकद्विचतस्रस्तमोऽध्यायः ।

गायत्रीनिर्वाणम् ।

अप्रित्वा—

छिद्रमूर्तिं धियं स्तुत्वा गायत्र्या योगमाप्तवान् । निर्वाणं परमं ब्रह्म वसिष्ठोऽन्यश्च शंकरात् ॥ १
 नमः कनकलिङ्गाय वेदलिङ्गाय वै नमः । नमः पैरमलिङ्गाय क्योमलिङ्गाय वै नमः ॥ २
 नमः सहस्रलिङ्गाय वह्निलिङ्गाय वै नमः । नमः पुराणलिङ्गाय श्रुतिलिङ्गाय वै नमः ॥ ३
 नमः पाताललिङ्गाय ब्रह्मलिङ्गाय वै नमः । नमो रुद्रस्यलिङ्गाय सप्तदीपोर्बेलिङ्गिने ॥ ४
 नमः सर्वात्मलिङ्गाय सर्वलोकाद्वलिङ्गिने । नमस्त्वम्पकालिङ्गाय बुद्धिलिङ्गाय वै नमः ॥ ५
 नमोऽर्ककारलिङ्गाय भूतलिङ्गाय वै नमः । नम इन्द्रियालिङ्गाय नमस्तन्मात्रलिङ्गिने ॥ ६
 नमः पुरुषलिङ्गाय भवलिङ्गाय वै नमः । नमो रजोर्धलिङ्गाय सचलिङ्गाय वै नमः ॥ ७
 नमस्ते भवलिङ्गाय नमस्ते गुण्यलिङ्गिने । नमोऽनामवलिङ्गाय तेजोलिङ्गाय वै नमः ॥ ८
 नमो वाग्धर्षलिङ्गाय धुतिलिङ्गाय वै नमः । नमस्तेऽयर्बलिङ्गार्थं सामलिङ्गाय वै नमः ॥ ९
 नमो यज्ञाद्वलिङ्गाय यज्ञलिङ्गाय वै नमः । नमस्ते तत्त्वलिङ्गाय देवानुमवलिङ्गिने ॥ १०
 दिश नः परमं योगमपत्यं पत्समं तथा । ब्रह्म चैवाप्तये देव ज्ञायं चैव परं विभो ॥ ११
 आश्रयत्वं च यंशस्य धर्मं च मतिपन्नयात् ॥ १२

[अ० २१८ श्लो० १-२१] ॐ अग्निपुराणम् ।

(राजाभिषेककथनम्)

अग्निरुवाच—

वसिष्ठेन स्तुतः शंभुस्तुष्टः श्रीपर्वते पुरा । वसिष्ठाय वरं दत्त्वा तथैवान्तरपीयत ॥ १३

इत्यादिमहापुराण आग्नेये गावत्रीनिर्वाणकथने नाम सप्तदशाधिकद्विसप्ततनोऽध्यायः ॥ २१७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यष्टाः—६०६५

अथाष्टदशभिर्ध्वजस्ततनोऽध्यायः ।

राजाभिषेककथनम् ।

अग्निरुवाच—

पुष्करेण च रामाय राजधर्मं हि पृच्छते । यथाऽऽदौ कथितं तद्वदसिष्ठ कथयामि ते ॥ १

पुष्कर उवाच—

राजधर्मं मवक्ष्यामि सर्वस्माद्राजधर्मतः । राजां भवेच्छत्रुहन्ता प्रजापालः सुदण्डवान् ॥ २
 पालयिष्यामि वः सर्वान्धर्मस्थान्त्रतपाचरेत् । संवत्सरं स वृषुयात्पुरोहितधर्मं द्विजम् ॥ ३
 मन्त्रिणश्चाखिलात्मज्ञानमहिर्षीं धर्मलक्षणां । सांवत्सरं नृपः काले ससंभारोऽभिषेचनम् ॥ ४
 क्षुर्पान्मृते नृपे नात्र कालस्य नियमः स्मृतः । विल्लः सिद्ध्यर्थकैः स्नानं सांवत्सरपुरोहितैः ॥ ५
 घोषयित्वा जयं राहो राजा भद्रासने स्थितः । अभयं घोषयेद्ब्रह्मान्मोचयेद्राज्यपालके ॥ ६
 पुरोषसाऽभिषेकात्माकाप्येन्द्री शान्तिरेव च । उपवास्याभिषेकाहे वेद्यग्रीं जुहुयान्मनून् ॥ ७
 वैष्णवान्निन्द्रमर्चास्तु सावित्रान्वैश्वदेवतात् । सौम्यान्स्वस्त्ययनं धर्मं आयुष्याभयदान्मनून् ॥ ८
 अपराजितां च कलशं वहेर्दक्षिणपार्श्वगम् । संपातवन्तं हैमे च पूजयेद्गन्धपुष्पकैः ॥ ९
 मदक्षिणावर्षाक्षिणस्तान्मान्मनून्दधमः । (अश्वीघषेयनिर्घोषो विधूमथ हुताशनः ॥ १०
 अनुलोमः सुगन्धिश्च स्वस्तिकाकारसंनिभः ।) प्रसन्नार्चिर्वैशाखाः स्फुलिङ्गरहितो हितः ॥ ११
 न मनेयुश्च मध्येन मार्जारमृगपक्षिणः । पर्वताग्रमृदा वावनमूर्धानं शोधयेद्वृषः ॥ १२
 बह्मीकाग्रमृदा कर्णां वदनं केदवालयत् । इन्द्रालयमृदा ग्रीवां हृदयं तु वृषाजिरात् ॥ १३
 करिदन्तोद्धृतमृदा दक्षिणं तु तथा भुजम् । वृषश्चक्षेत्रुद्धृतमृदा बायं चैव तथा भुजम् ॥ १४
 रौरोमृदा तथा पृष्ठमुदरं संगमान्मृदा (मृदा) । नदीतटद्वयमृदा पार्श्वे संशोधयेत्तथा ॥ १५
 वैद्यद्वारमृदा राज्ञः कटिग्रीवं विधीयते । यज्ञस्थानात्तथैवोत्तमोऽस्यानाज्जानुनी तथा ॥ १६
 अधःस्थानात्तथा जङ्घ्ये रथचक्रमृदाऽह्यधिके । मूर्धानं पञ्चमन्येन भद्रासनगतं नृपम् ॥ १७
 अभिषिञ्चेदगात्मानां चतुष्टयमथो घटैः । पूर्वतो हेमकुम्भेन घृतपूर्णं घ्रासणः ॥ १८
 रूपकुम्भेन (ण) वाम्ये च क्षीरपूर्णं क्षत्रियः । दक्षिणं च दास्य कुम्भेन (ण) वैश्यः पथिमगेन च ॥ १९
 मृन्मयेन जलेनोद्वह्यद्रामात्योऽभिषेचयेत् । ततोऽभिषेकं नृपतेर्वैद्वह्यचमवरो द्विजः ॥ २०
 कुर्वीत मधुना विमदच्छन्दोमथ कुत्रोदकैः । संपातवन्तं कलशं तथा गत्वा पुरोहितः ॥ २१

* य. पुस्तकेऽत्र धनुर्विज्ञानतन्त्रमन्यो नास्ति ।

१ क. घ. घ. द. च. 'ज हरिः चतु' । २ क. घ. घ. द. च. सप्तदशम् । ३ घ. छ. पञ्चमिष्यति । ४ क. छ. ग. द. च. 'भक्तिज' । ५ छ. 'वेदपुष्पान्मो' । ६ क. द. घ. 'ज्यघाति' । ७ क. घ. सदेवता ।

विधाय वह्निरक्षां तु सदस्येषु यथाविधि । राजाश्रयाऽभिषेके च ये मन्त्राः परिकीर्तिताः ॥ २२
 तैस्तु दद्यान्महाभाग ब्राह्मणानां स्वनैस्तथा । ततः पुरोहितो गच्छेद्देहिमूलं तदेव तु ॥ २३
 शतच्छिद्रेण पात्रेण सौवर्णेनाभिषेचयेत् । या ओषधीस्तोषधीभीरधेत्पुक्त्वेति गन्धकैः ॥ २४
 पुष्पैः पुष्पवतीत्येव द्राक्षणेति च वीजकैः । रत्नैराशुः शिशानश्च ये देवाश्च कुशोदकैः ॥ २५
 यजुर्वेदधर्षवेदी गन्धहारेति संस्पृशेत् । शिरः कण्ठ रोचनया सर्वतीर्थोदकैर्द्विजाः ॥ २६
 गीतवाद्यादिनिर्घोषैश्चामरव्यजनादिभिः । सर्वोपधिमयं कुम्भं धारयेद्युर्नृपाग्रतः ॥ २७
 तं पश्येद्वर्षणं राजा घृतं वै मद्रक्षादिकम् । अभ्यर्च्य विष्णुं ब्रह्माणमिन्द्रादींश्च ग्रहेश्वरान् ॥ २८
 व्याघ्रचर्मोच्चरां शय्यामुपविष्टः पुरोहितः । मधुपर्कादिकं दत्त्वा पट्टवन्धं मकारयेत् ॥ २९
 राज्ञो मुकुटवन्धश्च पञ्चैवमोचरं ददेत् । ध्रुवाद्यैरिति च विशेषपूजं ह्येवमंशजम् ॥ ३०
 द्वीपिजं सिंहजं व्याघ्रजातं चर्म तदासने । अमात्यसचिवादींश्च प्रतीहारः प्रदर्शयेत् ॥ ३१
 गोजाविगृह्णानाद्यैः सांस्तरपुरोहितौ । पूजयित्वा द्विजान्भ्यर्च्य क्षत्र्यान्भूगोक्षमुखपैः ॥ ३२
 चर्हि मदीक्षणीकृत्य गुरुं नत्वाऽथ घृष्टतः । वृषपालभ्य गां वत्सं पूजयित्वाऽथ मन्त्रितम् ॥ ३३
 अश्वमारुह्य नामं च पूजयेत्तं समाकृष्टम् । परिभ्रमेद्वाजमार्गे वलयुक्तः प्रदक्षिणम् ॥ ३४
 पुरं विशेष दानाद्यैः प्रोच्य सर्वान्विसर्जयेत् ॥ ३५

इत्यादिमहापुराण आग्नेये राजाभिषेकवचन नामाष्टादशधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २१८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६१००

अभिषेकविष्णुवर्चसिपुस्ततमोऽध्यायः ।

अभिषेकमन्त्राः ।

पुष्कर उवाच—

राजदेवाद्यभिषेकमन्त्रान्नक्षत्रेऽप्यमर्दनान् । कुम्भास्तुशोदकैः सिञ्चेत्तेन सर्वं हि सिध्यति ॥ १
 सुरास्तरामभिरिञ्चन्तु द्रक्षाविष्णुमहेश्वराः । वासुदेवः संकर्षणः प्रमुखाद्यानिरुद्धकः ॥ २
 भवन्तु विजयापैत इन्द्राद्या दक्ष दिग्गताः । रुद्रो घर्मो मतुर्वक्षो रुचिः श्रद्धा च सर्वदा ॥ ३
 ऋगुरगिर्गसिष्ठश्च सनकश्च सनन्दनः । सनत्कुमारोऽङ्गिराश्च पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ॥ ४
 मरीचिः कश्यपः पौतु मंजेशं पृथिवीपतिम् । मभासुरा वरिषद् अभिष्वत्ताश्च पान्तु ते ॥ ५
 ऋष्यादाशोपश्रुताश्च आर्यपाश्च सुक्तालिनः । अधिभिश्राभिषिञ्चन्तु लक्ष्म्याद्या धर्मबल्लभाः ॥ ६
 आदित्याद्याः कश्यपस्य बह्वेपुत्रस्य बल्लभाः । कृष्णाश्चस्याग्रिपुत्रस्य भार्याभारिष्टनेमिनः ॥ ७
 अभिन्याद्याश्च चन्द्रस्य पुलहस्य तथा मिथ्याः । भूता च कपिशि दंष्ट्री सुरसा शरमा दनुः ॥ ८
 श्येनी भासी तथा र्क्षाञ्ची घृतपाश्वी शुकी तथैव । एतास्त्वामभिषिञ्चन्तु अरुणशार्ङ्गसारथिः ॥ ९

० ८ पुस्तकेऽत्र श्रीनार्यकविक्र तस्या—“ एव श्रुता तु विधिवद्वाज्याभिषेकमाचरेत् ” इति ।

(भविष्यकामा)

आयतिर्नियती रात्रिर्निद्रा लोकस्थितौ स्थिताः । उपा मेना शची पान्तु घूमोर्णा निर्जतिर्जया ॥
 गौरी शिवा च ऋद्धिश्च वेला या चैव नद्रुला । असिक्री च तथा ज्योत्स्ना देवपत्न्यो वनस्पतिः ॥ १२
 महाकल्पश्च कल्पश्च मन्वन्तरयुगाणि च । सक्त्तराणि वर्षाणि पान्तु त्वामयनद्रुपम् ॥ १३
 ऋतवश्च तथा मासाः पक्षा राज्यहनी तथा । संध्यातिथिपुहूर्ताश्च कालस्यावयवाश्च ये ॥ १४
 सूर्यायाश्च ग्रहाः पान्तु मनुः स्वायम्भुवादिकः । सारम्भुवः स्वारोचिर्ष उचमस्तामसो मनुः ॥ १५
 रैवतश्चाभ्युषः षष्ठो वैवस्वत इंदरिवः । सार्वर्णिर्जलपुत्रश्च धर्मपुत्रश्च रुद्रजः ॥ १६
 दक्षजो रौच्यभौत्सी च मनवस्तु चतुर्दश । विश्वभुक्च विषाक्षिच सुचिचिश्च शिखी विभुः ॥ १७
 मनोजवस्तथौजस्वी धमिरुद्रतृप्तान्तयः । वृषश्च ऋतपापा च दिवस्पृकविन्दिकः ॥ १८
 रैवन्तश्च कुमारश्च तथा वसविनायकः । वीरपद्मश्च नन्दी च विश्वकर्मा पुरोजरः ॥ १९
 एते त्वामभिपिबन्तु सुरमुख्याः सभागताः । नासत्सौ देवभिपनौ ध्रुवाया वसवोऽष्ट च ॥ २०
 दश चाक्षिरसौ वेदास्त्वाऽभिपिबन्तु सिद्धये । आत्मा द्यायुर्पनो दक्षो मदः प्राणस्तथैव च ॥
 हविष्माश्च गरिष्ठश्च ऋतः सत्यश्च पान्तु वः । नतुर्दशो वसुः सत्यः कौलकामो धुरिर्जये ॥ २१
 पुरुरवा आर्द्रनाथश्च विश्वे देवाश्च रोचनः । अन्नारकाद्याः सूर्यस्तवा निर्ऋतिश्च तथा यमः ॥ २२
 अन्नैरुपादहिर्बुध्न्यो धूमकेतुश्च कैटभाः । भरतश्च तथा मृत्युः कापालिश्च किङ्किणिः ॥ २३
 भवभो भावनः पान्तु स्वजन्यः स्वजनस्तथा । क्रतुव्रथाश्च पुरा च याजनीऽभ्युशानस्तथा ॥ २४
 प्रसवश्चान्पयथैव दक्षश्च भृगवः सुराः । मनोनुमन्ता प्राणश्च नवोऽपानश्च वीर्यवान् ॥ २५
 बीतिहोत्रो नयः साध्यो ईसो नारायणोऽवतु । विभुयैव प्रभुयैर देवभ्रेष्ठा जगद्धिताः ॥ २६
 धाता मित्रोऽर्धमा पूषा शक्रोऽथ वरुणो यमः । त्वष्टा विवस्वान्तविता विष्णुर्दक्ष भास्कराः ॥
 एकव्योतिश्च द्विव्योतिस्त्रिच(च)तुर्व्योतिरेव च । एकशक्रो दिशःश्च विशःश्च महाबलः ॥ २७
 इन्द्रश्च मेत्यादिशतु तप्तः प्रतिमकृत्तथा । पितृश्च समितथैर अपितश्च महाबलः ॥ २८
 ऋतजितसत्यनिषैव सुपेगः सेनजितथा । अतिमित्रोऽनुमित्रश्च पुरुमित्रोऽपराजितः ॥ २९
 ऋतश्च ऋतवाग्धाता विष ता धारणो भूवः । विधारणो महावेता वासवस्य परः सखा ॥ ३०
 ईदृशथाप्यदृशश्च एतादृगमिताशनः । ऋद्धितश्च सदृशश्च सरथश्च महातपाः ॥ ३१
 पृथ्वी ध्रुवो धुरिर्भाम(१) अभिमुक्तोऽक्षपाततदः । धृतिर्वसुसुरनाष्टृप्यो रायः कामो जयो पिराद ॥
 देवा एकोनपञ्चाशन्मरुतस्त्वामयन्तु ते । चित्राद्वदधिप्रथमधिवसेनश्च वै कलिः ॥ ३२
 ऊर्णापुरुग्रसेनश्च धृतराष्ट्रश्च नन्दकः । हाहा हूहूर्नरदश्च विश्वावसुश्च तुम्बुरुः ॥ ३३
 एते त्वामभिपिबन्तु गन्धर्वा विजयाश्च ते । पान्तु ते धूमनो मरुता दिव्याश्चाप्सरसा गणाः ॥
 अनवया सुकेशी च मेनका सह अन्यया । नतुस्यल्य घृताक्षी च विश्वाक्षी पुञ्जिरुस्यला ॥ ३४
 भम्भोचा चोर्वशी रम्भा पञ्चवृद्धा विलोचमा । चित्रलेखा लक्ष्मणा च पुण्डरीका च वारुणी ॥
 महालादो विरोचनोऽथ बलिर्वाणोऽथ वसुंतः । एते चान्येऽभिपिबन्तु दानवा राक्षसास्तथा ॥

१ क क प उ 'वाटि । २ य १ य उ प जीतमिता । ३ क ख ग घ ङ 'नो
 यम' । ४ क घ ङ ङ 'जा दत्तया' । ५ क ङ पाठ्य । ६ य ङ घ ङ 'स नद्रा' । ७ क ङ दद्रा ।
 ८ क ख ग घ ङ नरोऽन । ९ य दन्वय । १० य च वृत्ता । ११ दृष्ट । १२ उ कुम्भ । १३ य ग प.
 उ 'लुता । १४ ।

हेतिथैव महोतिथि पिपुत्स्फूर्जगुरग्रकाः । यस्तः सिद्धात्मकः पानु मणिप्रदश्च नन्दनः ॥ ४०
पिङ्गाक्षो पुतिमांश्चैव पुष्पदन्तो जयावहः । शङ्खः पद्मश्च मकरः कच्छपश्च निधिर्नये ॥ ४१
पिशाचा ऊर्ध्वकेशाद्या भूता भूम्यादिवासिनः । मदाकालं पुरस्कृत्य नरसिंहं च मातरः ॥ ४२
गुहः स्कन्दो विशाखस्तत्वां नैममेयोऽभिषिधु । डाकिन्यो यात्र योगिन्यः खेचरा भूचराश्च याः
गरुडश्चारुणः पान्तु संपातिममुक्ताः खगाः । अनन्ताद्या महानागाः शेषवासुकितक्षकाः ॥ ४४
ऐरावतो महापद्मः कम्बलाश्वतरावुधौ । शङ्खः कर्कोटकश्चैव घृतराष्ट्रो धनंजयः ॥ ४५
कुमुदैरावणौ पद्मः पुष्पदन्तोऽथ वामनः । सुमतीकोऽञ्जनो नागाः पान्तु त्वां सर्वतः सदा ॥ ४६
पैतामहस्तथा हंसो वृषभः शंकरस्य च । दुर्गासिंहश्च पान्तु त्वां यमस्य महिपस्तथा ॥ ४७
उच्चैः ध्रुवाश्चाश्वपतितस्था धन्वन्तरिः सदा । कौस्तुभः शङ्कराजश्च चक्रं गूलं च चक्रकम् ॥ ४८
नन्दकोऽस्त्राणि रसन्तु धर्मश्च व्यवसायकः । चित्रगुप्तश्च दण्डश्च पिङ्गलो मृत्युकालकौ ॥ ४९
वाळसिन्ध्यादिपुनयो व्यासवाल्मीकिमुख्यकाः । पृथुर्दिलीपो भरतो बुष्पन्तः शत्रुजिह्वली ॥ ५०
भैरुः कर्कुरस्यश्चनेना युयनाश्वो जपद्रव्यः । मांधाता मुचुकुन्दश्च पान्तु त्वां च पुरुरवाः ॥ ५१
घोस्तुदेवाः पञ्चविंशत्तत्त्वानि विजवाय ते । रुक्मभौमः शिलाभौमः पातालो नीलमूर्तिकः ॥ ५२
पीतरक्तः क्षितिर्धैव श्वेतपौमो रसातलम् । भूलोकोऽथ भुवर्मुखा जम्बूद्वीपार्दयः त्रिये ॥ ५३
उच्चराः कुरवः पान्तु रम्पो हिरण्यकस्तथा । भद्राश्वः केतुपालश्च वर्षधैव बलाहकः ॥ ५४
हरिवर्षः किंपुरुष इन्द्रदीपः कप्लेकमान् । ताम्रवर्णो गभस्तिपाञ्चामद्वीपश्च सौम्यकः ॥ ५५
गान्धर्वो वाहणो यश्च नवमः पान्तु राजपदः । हिमवान्हेमकूटश्च निषधो नील एव च ॥ ५६
श्वेतश्च मृदुवान्मेरुर्वाल्पवान्गान्धमादनः । महेन्द्रो मलयः सद्यः शुक्तिमानुक्षवाग्निरिः ॥ ५७
विन्ध्यश्च पारियात्रश्च गिरयः शान्तिदास्तु ते । ऋग्वेदाद्याः षडङ्गानि इतिहासपुराणकम् ॥ ५८
आयुर्वेदश्च गान्धर्वधनुर्वेदोपवेदकाः । शिवा कल्पो व्याकरणं निरुक्तं उपोतिर्पा गतिः ॥ ५९
छन्दोऽङ्गानि च वेदाश्च भीर्भासा न्यायविस्तरः । धर्मशास्त्रं पुराणं च विद्या होताश्चतुर्दश ॥ ६०
सांख्यं योगः पानुपतं वेदा वै पञ्चरात्रम् । कृतान्तपञ्चकं होतृदायनी च शिवा तथा ॥ ६१
दुर्गा विद्या च गान्धारी पान्तु त्वां शान्तिदाश्च ते । लाणेशुमुरासर्पिर्दधिदुग्धजलाब्धयः ॥ ६२
चत्वारः सागराः पान्तु तीर्थानि विविधानि च । पुष्करश्च त्रयाणश्च त्रभासो नैमिषः परा ॥ ६३
गयातीर्थो ब्रह्मगिरिस्तीर्थमुचरमानतम् । कालोदको नन्दिकुण्डतीर्थं पवनदस्तथा ॥ ६४
भृगुतीर्थं त्रभासं च तथा चामरकण्टकम् । जम्बूपार्गश्च विमलः कपिलस्य तथाऽऽश्रमः ॥ ६५
गङ्गाशारङ्गुजार्त्ता विन्ध्यको नीलार्जतः । वराहपर्वतश्चैव तीर्थं कनकखलं तथा ॥ ६६
कालंजरश्च देदारो रुद्रकोटिस्तथैव च । वाराणसी महानीर्थं बदर्याश्रम एव च ॥ ६७
द्वारका धीगिरिस्तीर्थं तीर्थं च पुष्पोत्तमः । जालप्राप्तोऽथ वाराहः सिन्धुसागरसंगमः ॥ ६८
फल्गुनीर्थं विन्दुरासः करीरिाधमस्तथा । नयो गङ्गासरस्वत्यः शतदुर्गेण्डकी तथा ॥ ६९
अच्छोदा च रिवाञ्च च रिक्ता देविका नदी । झोरी वंरुणा चैव निधिरा गोमती नदी ॥ ७०

(सहायसंपत्तिः)

पारा चर्मण्वती रूपा मन्दाकिनी महानदी । तापी पयोप्णी वेणा च गौरी वैतरणी तथा ॥ ७१
गोदावरी भीमरथी तुङ्गभद्राऽरणी तथा । चन्द्रभागा शिवा गौरी अपिषिञ्चन्तु पान्तु च ॥ ७२
इत्यादिमहापुराण आग्नेयेऽभिषेकमन्त्रकथनं नार्नकोनपिबलधिकद्विसप्ततनोऽध्यायः ॥ २१५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—६१७२

अथ विश्वलपिकद्विसप्ततनोऽध्यायः ।

सहायसंपत्तिः ।

पुष्कर उवाच—

सोऽभिषिक्तः सहायास्त्यो जयेच्छत्रूपोत्तमः । राज्ञा सेनापातेः कार्यो ब्राह्मणः क्षत्रियोऽथ वा
कुलीनो नीतिशास्त्रज्ञः प्रतीहारश्च नीतिवित् । इतश्च प्रियवादी स्यादक्षीणोऽतिबलान्वितः ॥ २
तान्मूलधारी ना स्त्री वा भेक्तः केशसहः प्रियः । सौमित्रिग्रहिकः कार्यः पाह्गुग्पादिविशारदः
तद्गंधारी रक्तकः स्यात्सारथिः स्याद्वलादिवित् । सूदाध्यक्षो हितो विज्ञो महानसगतो हि सः
सभासदस्तु धर्मज्ञा लेखकोऽक्षरविद्वितः । आह्वानकालविज्ञाः स्युर्हिता दौषारिका जनाः ॥ ५
रत्नादिज्ञो धनार्थज्ञो हर्षद्वारे हितो नरः । स्यादायुर्वेदविद्वयो गन्नाध्यक्षोऽथ हस्तिवित् ॥ ६
जितश्रमो गजारोहो ह्याध्यक्षो ह्यादिवित् । दुर्गाध्यक्षो हितो धीर्मान्स्थपतिर्वास्तुवेदवित् ॥ ७
यत्रमुक्ते पाणिमुक्ते अमुक्ते मुक्तपारिते । अस्त्राचार्यो नियुद्धे च कुशलं तृपतेर्हितः ॥ ८
वृद्धश्चान्तपुराध्यक्षः पञ्चाशद्दार्पिकाः स्त्रियाः । सप्तत्यब्दास्तु पुरुषाथरेपुः सर्वकर्मसु ॥ ९
जाग्रत्स्यादापुषागारे ज्ञात्वा वृत्तिर्विधीयते । उच्चमाधममध्यानि (ऋग्वेदा कर्माणि पार्थिवः ॥
उच्चमाधममध्यानि) पुरुषाणि(न्वि) नियोजयेत् । जयेच्छुः पृथिवीं राजा सहायानानर्पद्वितान्
धर्मिष्ठान्धर्मकार्येषु शूरान्सङ्घामकर्मसु । निपुर्णानर्थकृत्येषु सर्वत्र च तथा शुचीन् ॥ १२
स्त्रीषु पञ्चाभियुज्जीत तीक्ष्णान्दारुणकर्मसु । यो यत्र विदितो राजा शुचित्वेन तु तं नरम् ॥ १३
समक्षी च यथाभ्यायात्कुर्वाद्धस्तिवनेचरान् । तत्पदान्नेपणे यचानप्यक्षास्तत्र कारयेत् ॥ १५
यस्मिन्कर्मणि कौशल्यं यस्य तस्मिन्नियोजयेत् । पितृपैतामहान्मृत्युत्पान्सर्वकर्मसु योजयेत् ॥ १६
विना दायादकृत्येषु तत्र ते हि संभा मताः । परराजपृष्ठान्प्राप्तजनान्संश्रयकाम्यया ॥ १७
दुष्टानप्यथ वाऽदुष्टानसंश्रयेत प्रयत्नतः । दुष्टं ज्ञात्वा विश्वसेन तद्दृष्टिं वर्तयेद्दशे ॥ १८
देशान्तेरागतान्पार्थ चारैर्ज्ञात्वा हि पूजयेत् । शत्रवोऽग्निर्विषं सर्पो निह्निशमपि चैकतः ॥ १९
श्रुत्वा विशिष्टं विज्ञेयाः कुश्रुत्याथ तथैकतः । चारचसुर्भवेद्वाना नियुज्जीत सदा चरान् ॥ २०
जनस्याविहितान्सौम्यांस्तथाऽज्ञातान्परस्परम् । वणिजो यत्रकुशलान्सां वत्सरपिकित्सकान् २१

* क. द. पुस्तकयोरेवं अनुविधान्तर्गतौ ग्रन्थौ नास्ति ।

१ ग. परा । २ ग. प. छ. 'ज्ञाऽग्नी' । ३ प. प. छ. क. '४ क. द. भुक्तः' । ५ क. द. 'को रक्षको हितः' ।
६ प. छ. 'ध्वज अ(स्त)मुद्रा' । ७ क. द. 'मान्स्याज्यते यास्तु' । ८ क. द. क. 'यान्मानवेद्वितान्' । ९ क.
'गान्मृदु' । १० क. द. विदितो । ११ प. छ. सभायताः । १२ क. छ. प. द. प. 'नरम्' ।

तथा प्रव्रजिताकारान्वलावलविवेकिनः । नैकस्थ राजा श्रद्धयाच्छ्रद्धयाद्भवान्वयतः ॥ २२
 रागापरागौ भृत्यानां जनस्य च गुणागुणान् । शुभानामशुभानां च ज्ञानं कुर्याद्विनाप्य च ॥ २३
 अनुरागकरं कर्म चरेज्जहाद्विरागनम् । जनानुरागया लक्ष्म्या राजा स्याज्जनरञ्जनात् ॥ २४
 इत्यादिगहापुराण भाष्येने सहायसप्तचिन्तनं नाम विंशत्यधिनक्षत्रतमोऽध्यायः ॥ २२० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६१९६

अथ काविराज्यधिनक्षत्रतमोऽध्यायः ।

अनुजीविद्विषयः ।

पुष्कर उवाच—

भृत्यः कुर्याच्च राजाज्ञां क्षिप्यैवसुखियः पतैः (स्युः) । न क्षिपेद्दत्तं राज्ञो अ(श्च)नुकूलं प्रियं वदेत्
 रहोगतस्य वक्तव्यमपि यद्विदितं भवेत् । न नियुक्तो हरेद्विचं नोपेक्षतस्य मानकम् ॥ २
 राज्ञश्च न तथा कार्यं वेपमापाविचेष्टितम् । अन्तःपुरचराध्यक्षो वैरभूतैर्निराकृतैः ॥ ३
 संसर्गं न ममेन्द्रत्यो राज्ञो गुह्यं च गोपयेत् । प्रदर्श्य कौशलं किंचिद्राजानं तु विश्लेषयेत् ॥ ४
 राज्ञा यच्छासितं गुह्यं न तल्लोके प्रकाशयेत् । आज्ञाप्यमाने वाऽन्यस्मिन्किं करोमीति वा वदेत् ॥ ५
 वस्त्रं रत्नमलंकारं राज्ञा दत्तं च धारयेत् । नानिर्दिष्टो द्वारि विश्लेषायोग्ये(ग्य)पुवि राजद्वर् ॥ ६
 जृम्भा निष्ठीवन् कासं कोपं पर्यङ्किकाश्रयम् । शकुटीं वातमुद्गारं तरसपीपे विवर्जयेत् ॥ ७
 स्वगुणाख्यापने पुनत्या परानेव नियोजयेत् । शाठ्यं लौन्यं सपैशु(कु)न्यं नास्तिक्यं क्षुद्रता तथा
 चापराधं च परिह्रास्य नित्यं राजानुजीविना । भुतेन विषाशित्वैश्च संयोज्याऽऽत्मानमात्मना ९
 राजसेवां ततः कुर्याद्भूतये भूतिकर्षणः । नमस्कार्याः सदा चास्य पुत्रवल्लभमक्षिणः ॥ १०
 सचिवैर्नास्य विश्वासो राजचित्तमियं चरेत् । त्यजेद्विरक्तं रक्ताच्च हृत्पिपीहेत राजद्वि ॥ ११
 अपृष्ट्यास्य न दूपात्कार्म कुर्यात्तथाऽऽपदि । प्रसन्नो वाक्पतस्राही रसस्ये न च द्रुहते ॥ १२
 कुललादिपरिमर्शं संययच्छति चाऽऽसनम् । तत्कथाश्रवणागृष्टो अ(श्च)मियाण्यपि नन्दते ॥ १३
 अर्घ्यं दत्तं मयुहाति स्मरेत्कथान्तरेऽपि । ऋद्वि रक्तस्य कर्तव्या सेवाऽन्यस्य विपर्जयेत् ॥ १४

इत्यादिगहापुराण भाष्येऽनुजीविद्विषयतमोऽध्यायः । २२१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६२१०

अथ काविराज्यधिनक्षत्रतमोऽध्यायः ।

दुर्गसंपत्तिः ।

पुष्कर उवाच—

दुर्गसंपत्तिमाख्यास्ये दुर्गदेशे वसेच्छृणुः । वैद्यद्वन्द्वजनमायो हनाहार्यस्तथा परैः ॥ १

* एतदर्थं क. द. पुस्तकयोर्नोस्ति ।

१ प. उ. 'पतयिष्य' । २ क. द. 'ते' । ग. 'अऽऽपि' । ३ क. द. 'क्षिप्यस्व' । ४ क. द. 'शो परे' । ५ क. द. 'न' । ६ क. द. 'अ' । ७ क. द. 'दि' । ८ प. उ. 'न' । ९ क. द. 'म' । १० क. द. 'म' । ११ क. द. 'म' । १२ क. द. 'म' । १३ क. द. 'म' । १४ क. द. 'म' ।

(राजधर्मः)

किंचिद्वासानसंपुक्तो बहुकर्मकरस्तथा । अदेवमातृको भक्तमलो देवः प्रशस्यते ॥	२
परिणीतः पुष्पफलधान्यसमन्वितः । अगम्यः परचक्राणां व्यालं वस्करवर्जितः ॥	३
पणामेकतमं दुर्गं तत्र कृत्वा वसेद्भली । धनुर्दुर्गं वैदीर्घं नरदुर्गं तथैव च ॥	४
(५वर्षं चैवाश्वदुर्गं च गिरिदुर्गं च मार्गव । सर्वोच्चं शैलदुर्गमभेयं चान्यभेदनम् ॥)	५
पुरं तत्र च इष्टार्थं देवतापतनादिकम् । (अनुपचापुषोपेतं सोदकं दुर्गमुत्तमम् ॥	६
राजरसां प्रवक्ष्यामि रक्ष्यो भूषो विपादितः । पञ्चाक्षस्तु शिरीषः स्थान्मन्त्रपिष्टो विषादनः ॥ ७	७
शतावरी छिन्नकहा विषघ्नी तण्डुलीयकम् । कोषातकी च कहलारी ब्राह्मी चित्रपटोलिका ॥ ८	८
मण्डूकपर्णी वाराही पाश्यावन्दकमेव च । जन्मादिनी सोमराजी विषघ्नं रत्नमेव च ॥	९
वास्तुलक्षणासंपुक्ते वसन्तुर्गं सुराण्यजेत् । प्रजापतिं पालयेद्दुष्टाश्रयेनानि दापयेत् ॥	१०
देवद्रव्यादिहरणात्कल्पं तु नरके वसेत् । देवालयात्तु कुर्वीत देवपूजारतो नृपः ॥	११
सुरालयाः पालनीयाः स्थापनीयाश्च देवताः । मृगयाराजं पुष्पं दासनादिप्रकामयम् ॥	१२
पेष्टकाचौलजं पुष्पं शैलजास्त्वर्णरत्नजम् । कीदन्मुरगं कुर्वन्मुक्तिशुक्तिमयानुयातु ॥	१३
चित्रकूटीतवाद्यादिभेदयोगादिदानकृत् । तैलाभयमधुदुग्धाद्यैः स्नाप्य देवं दिवं व्रजेत् ॥	१४
पूलयेत्पालयेद्दिमान्दिनसर्वं न हरेद्रूपः । सुवर्णमेकं गामेकां भूमेरप्येकपञ्चुलम् ॥	१५
हरभरकमामोति पावदाभूतसंश्रयम् । दुराचारं न दिपेद्य सर्वपापेष्वपि स्थितम् ॥	१६
नैवास्ति ब्राह्मणवधात्पार्थ मुक्तं कश्चित् । अदैवं देवतं कुर्यात् कुर्याद्वैवदेवतम् ॥	१७
ब्राह्मणा हि महाभागास्त्राग्नेयस्वेतसदैव तु । ब्राह्मणी रुदती हन्ति कुलं राज्यं प्रजास्तथा ॥ १८	१८
साध्वी स्त्रीणां पालनं च राजा कुर्याच्च धार्मिकः । स्त्रियां प्रहृष्टया भाग्यं गृहकार्यैकदशया ॥ १९	१९
सुसंस्तुतोपस्करया न्यये चापुक्तहस्तया । यस्मै दयास्तिता त्वेनां शुभपेचं पतिं सदा ॥	२०
मृते भर्तारं स्मर्यावाद्भस्त्रचयं स्थिताऽङ्गना । परवेदमरुचिर्न स्वाद्य स्वात्कलहशालिनी ॥	२१
पण्डनं वर्जयेन्मारी तथा प्रोषितभर्तृका । देवताराधनपरा तिष्ठेद्भर्तृहिते रता ॥	२२
धारयेन्मङ्गलार्थाय किंचिदाभरणं तथा । भर्त्राऽग्निं या विशेष्यारी साऽपि स्वर्गमवाप्नुयात् ॥ २३	२३
श्रियः संपूजनं कार्यं गृहसंमार्जनादिकम् । द्वादश्यां कार्तिके विष्णुं गौं सवत्सां ददेत्तथा ॥ २४	२४
सावित्र्या रक्षितो भर्ता सत्याधारव्रतेन च । सप्तम्यां मार्गशीर्षे तु सितेऽभ्यर्च्य दिवाकरम् ॥ २५	२५
पुमानामोति च स्त्रीह नात्र कार्या विचारणा ॥	२६

इत्यादिमहापुराण अष्टमे दुर्गपूजाविधौ नमः श्लोकाः ॥ २२२ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तम्यङ्काः—६२३६

अथ प्रयोगविशेषादिचित्रतन्त्रोऽध्यायः ।

राजधर्मः ।

पुष्कर उवाच—

ग्रामस्याधिपतिं कुर्यादश्वगायाधिपं नृपः । श्वतश्यामाधिपं चान्यं तथैव विषमेश्वरम् ॥ १

× धनुर्विद्वान्तर्गवःश्रीवचः, पुस्तके नक्षितः । + धनुर्विद्वान्तर्गवोऽत्र ग्रन्थः क. द. पुस्तकग्रन्थेति ।

१ द. मुक्ततन्त्रे । २ क. द. 'ज्योतिः' । ३ ग. 'नक्षत्रम्' । ४ क. द. 'नक्षत्रम्' । ५ क. 'नक्षत्रम्' । ६ क.

५. 'नक्षत्रम्' ।

तेषां भोगविभागश्च भवेत्कर्मानुरूपतः । नित्यमेव तथा कार्यं तेषां चारैः परीक्षणम् ॥ २
 ग्रामे दोषान्समुत्पन्नान्ग्रामेशः प्रशमं नयेत् । अशक्तो दशपालस्य स तु गत्वा निवेदयेत् ॥ ३
 युत्वाऽपि दशपालोऽपि तत्र युक्तिमुपाचरेत् । विचायाभ्योति राजा वै विपयास्तु सुरक्षितात् ॥ ४
 धनवान्धर्ममामोति धनवान्काममश्नुते । सच्छिद्यन्ते विना स्वर्गः क्रिया श्रीय्ये सरियथा ॥ ५
 विशेषो नास्ति लोकेषु पतितस्यापनस्य च । पतिताय तु गृह्णन्ति दरिद्रो न प्रयच्छति ॥ ६
 धनहीनस्य भार्याऽपि नैव स्याद्भवार्तिनी । राष्ट्रपीडाकरो राजा नरके वसते चिरम् ॥ ७
 नित्यं राज्ञा तथा धान्यं गर्भिणी सहस्रभिणी । यथा स्वं सुखमुत्सृज्य गर्भस्य सुखमावहेत् ॥ ८
 किं शत्रैस्तपसा तस्य भजा येस्य च रक्षिताः । सुरक्षिताः भजा यस्य स्वर्गस्तस्य गृहोपमः ॥ ९
 अरक्षिताः भजा यस्य नरकं तस्य मन्दिरम् । श्वराणां पदभागमावचे सुकृताऽङ्कुतादपि ॥ १०
 (+धर्मागमो रक्षणाय पापमामोत्तरक्षणात् । सुभगा विटभीतेव राजवल्लभतस्करैः ॥ ११
 भूक्ष्यमाणाः भजा रक्षयाः कायस्थैश्च विज्ञेयतः । रक्षिता तज्जयेभ्यस्तु राज्ञो भवति सा भजा ॥ १२
 अरक्षिता सा भवति तेषामेवेद भोजनम् । दुष्टसमर्दनं कुर्याच्छास्त्रोक्तं क्रमाददेत् ॥ १३
 (कोपे प्रवेशेदर्थं नित्यं चार्धं द्विजे ददेत् । निर्धिं द्विजोत्तमः प्राप्य गृहीयात्सकलं तथा ॥ १४
 चतुर्थमष्टमं भागं तथा षोडशमे(कं) द्विजः । वर्णक्रमेण दद्याच्च निर्धिं पत्रे तु धर्मतः ॥ १५
 अनृतं तु वदन्दृश्यः सुविचिन्त्यैवमष्टमम् । मनष्टस्वामिकमुक्तं राजा त्रयस्त्रिं निधापयेत् ॥ १६
 अर्वाक्ष्यपद्माद्वरेत्स्वामी परेण नृपतिर्हरेत् । मयेदमिति यो ब्रूयात्तोऽर्थयुक्तो यथाविधि ॥ १७
 संपाद्य रूपसंख्यादीन्स्वामी तद्रूपमर्हति । बालदायादिकमुक्तं तावद्राजाऽनुपालयेत् ॥ १८
 यावत्स्यात्स समावृत्तो यावद्वाञ्छीतशैशवः । बालपुत्रासु चैवं स्याद्व्रतं निष्कुलामु च ॥ १९
 पतिव्रतासु च स्त्रीषु विधवास्यानुरामु च । जीवन्तीनां तु तासां ये संहरेयुश्च धान्यघाः ॥ २०
 ताञ्छिप्याच्चौरदण्डेन धार्मिकः पृथिवीपतिः । सामान्यतो हृतं चौरैस्त्वै दद्यात्स्वयं) नृपः ॥ २१
 चौररक्षाधिकारिभ्यो राजाऽपि हृतमानुयात् । अहूते यो हृतं भूषाचिःताप्यो दण्ड्य एव सः ॥ २२
 न तद्राज्ञा मदातव्यं गृहे यद्गृहमेहेतम् । स्वराष्ट्रपण्यादाद्याद्राजा विंशतिमे द्विज ॥ २३
 शुक्कांशं परदेशाय शयन्ययप्रकाशकम् । ज्ञात्वा संकल्पयेच्छुक्लं लाभं वणिग्यथाऽऽनुयात् ॥ २४
 विंशतिं लाभमादद्याद्दण्डनीपस्ततोऽन्यथा । स्त्रीणां श्रवणितानां च तश्शुक्लं विवर्जयेत् ॥ २५
 तेषु दासदोषेण नष्टं दौसास्तु दापयेत् । शूकधान्येषु पदभागं शिम्पिधान्ये तथाऽष्टमम् ॥ २६
 राजा वन्यार्थमादद्याद्दशकालानुरूपकम् । पञ्चपदभागमादद्याद्राजा पशुहिरण्ययोः ॥ २७
 गन्धौषधिरसानां च पुष्पमूलफलस्य च । पञ्चशकटपानां च पञ्चवैपवर्माणाम् ॥ २८
 वेदलानां च भाण्डानां सर्वस्याश्रमस्य च । पदभागमेव चाऽऽद्यान्मधुमांसस्य सर्पिषेः ॥ २९
 मिषं चापि ॥ वाऽऽद्याद्वासाणेभ्यस्तथा करम् । यस्य राज्ञस्तु विषये श्रोत्रियः सीदति क्षुधा
 तस्य सीदति तद्राष्ट्रं व्यापिदुर्मिततस्करैः । श्रुतं वृत्तं च विज्ञाय श्रुतिं तस्य प्रकल्पयेत् ॥ ३१

• एतद्विस्तारः, परिच्छिन्नो ग्रन्थः, पुस्तके नास्ति । + क. ड. पुस्तकयोरेव अनुविद्वान्मतो ग्रन्थो नास्ति ।

† अनुविद्वान्मतो ग्रन्थः, पुस्तके नास्ति ।

(राजधर्माः)

रक्षेच्च सर्वतस्त्वेनं पिता पुत्रमिवारसम् । संरक्ष्यमाणो राज्ञा यः कुरुते धर्मपन्थदम् ॥ १२
तेनाऽऽयुर्वर्षते राज्ञो द्रविणं राष्ट्रमेव च । कर्म कुर्युर्नरेन्द्रस्य मासेनैकं च क्षित्तिनः ॥ १३
भुक्तमात्रेण ये चान्ये स्वशरीरोपजीविनः ॥ १४

इत्यादिमहापुराण आग्नेये राजनर्मकथनं नाम त्रयोविंशत्यधिकद्विचतुस्रतमोऽध्यायः ॥ २२३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टाष्टाः—६२७०

अथ चतुर्विंशत्यधिकद्विचतुस्रतमोऽध्यायः ।

राजधर्माः ।

पुष्कर उवाच—

वक्ष्येऽन्तापुरचिन्तां च धर्माद्याः पुरुषार्थकाः । अन्योन्यरक्षया तेषां सेवा कार्या स्त्रिया नृपैः १
धर्ममूलोऽर्थविटपस्तथा कामफलो महान् । त्रिवर्गपादपस्तत्र रक्षया फलभागभवेत् ॥ २
कामाधीनाः स्त्रियो राम तदर्थं रत्नसंग्रहः । सेव्यास्ता नातिसेव्याश्च भूभुजा विषयैपिण ॥ ३
आहारो वैधुनं निद्रा सेव्या नाति हि रुग्भवेत् । मञ्चाधिकारे कर्तव्याः स्त्रियः सेव्याः स्वरात्मिका ४
दुष्टान्पाचरते या तु नाभिनन्दति तत्कथाम् । ऐक्यं द्विपद्भिर्नति गर्वं वहति चोदता ॥ ५
शुम्बिता माँष्टि ददनं दत्तं न बहु मन्यते । स्वपित्वादी मसुप्ताऽपि तथा पथाद्विबुध्यते ॥ ६
स्पृष्टा धुनोति गात्राणि गात्रं च विरुणद्धि या । ईषच्छृगोति वारूपाणि भियाप्यपि पराङ्मुखी ७
न पश्यत्यग्रदत्तं तु जपनं च निगूहति । हृष्टे विवर्णबदना मिश्रेणैव पराङ्मुखी ८
तत्कामितासु च स्त्रीषु मध्यस्थेन च लक्ष्यते । ज्ञातमण्डनकालाऽपि न करोति च मण्डनम् ॥ ९
या सा विरक्ता तां त्यक्त्वा सानुरागां स्त्रियं भजेत् । हृष्टैव हृष्टा भवति धीक्षते च पराङ्मुखी ॥ १०
हृष्यमाना तथाऽन्यत्र दृष्टिं क्षिपति चञ्चलाम् । तथाऽप्युपावर्तयितुं नैव शक्नोत्यशेषतः ॥ ११
विदुषोति तथाऽज्ञानि स्वस्या गुह्यानि भार्गव । गर्हितं च तथैवाद्रं प्रयत्नेन निगूहति ॥ १२
तश्चर्षणे च कुरुते बालालिङ्गनजुर्म्यनम् । आभाष्यमाणा भवति सत्यवाक्या तथैव च ॥ १३
स्पृष्टा पुलकितैरङ्गैः स्वेदेनैव च भज्यते । करोति च तथा राम मुलभद्रव्ययाचनम् ॥ १४
ततः स्वरूपमपि प्राप्य करोति परमां मुदम् । नामसंकीर्तनादेव मुदिता बहु मन्यते ॥ १५
करनाङ्गलङ्कितान्यस्य फलानि प्रेषयत्यपि । तत्प्रेषितं च हृदये विन्यसत्यपि चाऽऽदरात् ॥ १६
आलिङ्गनैश्च गात्राणि लिम्प्यतीनामृतेन या । सुप्ते स्वपित्वाऽऽर्दी च तथा तस्य विबुध्यते ॥ १७
ऊरू स्पृशति चात्यर्थं सुप्तं चेनं विबुध्यते । कपित्थचूर्णयोगेन तथा दध्नः स्नाना तथा ॥ १८
घृतं मुगन्धिं भवति नुग्धैः क्षिप्तैस्तथा यवैः । भोज्यस्य कल्पनैश्च स्याद्ग्रन्थमुक्तिः प्रदर्श्यते ॥ १९
धीचमाचमनं राम तथैव च विरेचनम् । भावना चैव पाकैश्च बोधनं धूपनं तथा ॥ २०
वासनं चैव निर्दिष्टं कर्माष्टकमिदं स्पृष्टम् । कपित्थानित्थनम्याघ्रकरवीरकपञ्चवैः ॥ २१

कृत्वोदकं ॥ यद्रव्यं शौचितं शौचन तु वत् । एषामभावे शौचं तु मृगदर्पाम्भता भवेत् ॥ २२
 नखं कुष्ठं घनं मांसी स्पृक्षशैलेष्वजं जलम् । तथैव कुङ्कुमं लाक्षा चन्दनागुक्तीरदम् ॥ २३
 सरलं देवकाष्ठं च कर्पूरं कान्तया सह । बालः कुन्दुरुकश्चैव मुग्गुलः श्रीनिवासकः ॥ २४
 सह सर्जरसेनैवं धूपद्रव्यैकविंशतिः । धूपद्रव्यगणादस्मादेकविंशत्यधेच्छया ॥ २५
 द्वे द्वे द्रव्ये समादाय सैर्जभागैर्नियोजयेत् । नक्षत्रिण्याक्रमलयैः संयोज्य मधुना तथा ॥ २६
 धूपयोगा भवन्तीह यथावत्स्वेच्छया कृताः । त्वचं नार्दो फलं तैल कुङ्कुमं ग्रैन्थिपर्वकम् ॥ २७
 शैलेषु तगरं क्रान्तां चोलं कर्पूरमेव च । मांसीं सुरां च कुष्ठं च स्नानद्रव्याणि निर्दिशेत् ॥ २८
 एतेभ्यस्तु समादाय द्रव्यत्रयमधेच्छया । मृगदर्पयुतं स्नानं कार्यं कंदर्पवर्धनम् ॥ २९
 त्वच्युरानलदैस्तुस्वैर्वालकार्धसमायुतैः । स्नानमुत्पलगन्धि स्यात्सतैलं कुङ्कुमायते ॥ ३०
 जातीपुष्पसुगन्धि स्यात्तगरार्धेन योजितम् । सज्यापकं स्याद्वकुलैस्तुल्यगन्धि मनोहरम् ॥ ३१
 मज्जिष्ठा तगरं चोलं त्वचं व्याघ्रनखं नखम् । गन्धपत्रं च विन्ध्यस्य गन्धतैलं भवेच्छुभम् ॥ ३२
 तैलं निपीडितं राम तिलैः पुष्पाधिवासितैः । वासनात्पुष्पसदृशं गन्धेन तु भवेच्छुभम् ॥ ३३
 पृष्ठाच्छवत्ककोलजातीफलनिशाकराः । जातीपत्रिकया सार्धं म्वतत्रा मुखवासकाः ॥ ३४
 कर्पूरं कुङ्कुमं कान्ता मृगदर्पं हरेणुकम् । कसोलैलालवङ्गं च जातीकोशकमेव च ॥ ३५
 त्वचपत्रं मुदिमुस्तौ च लता कस्तूरिका तथा । कण्टकानि लवङ्गस्य फलपत्रे च जातितः ॥ ३६
 कटुकं च फलं राम कार्पिकाष्पुकल्पयेत् । तच्चूर्णे स(त्रा)दिरे सारं दद्यात्तुर्यं तु वासितम् ॥ ३७
 सहकाररसेनास्य कर्तव्या गुटिकाः शुभाः । सुगन्धस्ताः सुगन्धास्ता मुखरोगविनाशनाः ॥ ३८
 पूगं प्रक्षालितं सम्यक्पञ्चपल्लववारिणा । श्रवत्या तु मुटिकाद्रव्यैर्वर्जितं मुखवासकम् ॥ ३९
 कटुकं दन्तकाष्ठं च गोमूत्रे वासितं त्र्यहम् । कृतं च पूगवद्रूपं मुखसौगन्धि(न्य)कारकम् ॥ ४०
 त्वक्पथ्ययोः समावंशौ शशिभागर्धसंपुत्रौ । नागवल्लीसप्तौ भाति मुखवासो मनोहरः ॥ ४१
 एवं कुर्वात्सदा स्त्रीणां रक्षणं पृथिवीपतिः । न चाऽऽस्तां विश्वसेज्जानु पुत्रमातुर्विशेषतः ॥
 न स्वपेत्स्त्रीपृष्ठे रानौ विश्वासः कुत्रिभो भवेत् ॥ ४२

इत्यधिमहाराज आग्रये राजधर्मग्रन्थं नाम चतुर्विंशत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २१४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६३१२

अथ पञ्चविंशत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

राजधर्मा ।

पुनरु उवाच—

राजपुत्रस्य रक्षा च कर्तव्या पृथिवीसिक्ता । धर्मार्थकार्यशास्त्राणि धनुर्वेदं च शिक्षयेत् ॥ १
 शिल्पानि शिष्ययेधैनमास्त्रैर्मिव्यामिवन्दैः । शरीररक्षाव्याजेन रक्षिणोऽस्य नियोजयेत् ॥ २
 न चास्य सत्रो दातव्यः क्रुद्धलुब्धविमानितैः । अशक्यं तु गुणाधानं कर्तुं तं बन्धयेत्सुखैः ॥ ३

(राजधर्मः)

अधिकारेषु सर्वेषु विनीतं विनियोजयेत् । मृगयां पानमसांश्च राज्यनाशास्त्यजेद्गृहः ॥ ४
 दिवास्वप्नं वृथाख्यां च मानषारूपं विवर्जयेत् । निन्दां च दण्डपाश्वर्यमर्धदूषणमुत्सृजेत् ॥ ५
 आकाराणां समुच्छेदो दुर्गादीनामसत्क्रिया । अर्घ्यानां दूषणं शोकं विप्रकीर्णत्वमेव च ॥ ६
 अदेशकाले यद्दानमपात्रे दानमेव च । अर्घ्येषु दूषणं शोकमसत्कर्मप्रवर्तनम् ॥ ७
 कामं क्रोधं मदं मानं लोभं दैर्घ्यं च वर्जयेत् । ततो मृत्युजयं कृत्वा पौरजानपदं जयेत् ॥ ८
 जयेद्वाहानरीन्वाह्राशाश्च त्रिविधारयः । गुरवस्ते यथापूर्वं कुत्थानन्तरकृत्रिमाः ॥ ९
 पितृपैतामहं मित्रं सामन्तञ्च तथा रिपोः । कृत्रिमं च महाभाग मित्रं त्रिविधमुच्यते ॥ १०
 स्वाम्यमात्यो जनपदा दुर्गा दण्डस्तथैव च । कोपो मित्रं च पश्यन्न सप्ताङ्गं राज्यमुच्यते ॥ ११
 मूलं स्वामी स वै रक्ष्यस्तस्माद्राज्यं निशेषतः । राज्याद्रोहिणं हन्यात्काले तीक्ष्णो मृदुर्मवेत् ॥ १२
 एवं लोकद्वेषं राज्ञो भृत्यैर्हासं विवर्जयेत् । भृत्याः परिभवन्तीह नृपं हर्षणसत्कथम् ॥ १३
 लोकसंग्रहणार्थं कृतकव्यसनो भवेत् । स्मितपूर्वाभिभाषी स्वाल्लोकानां रञ्जनं चरेत् ॥ १४
 दीर्घसूत्रस्य नृपतेः कर्महानिर्ध्रुवं भवेत् । रागे दयै च माने च द्रोहे पापे च कर्मणि ॥ १५
 अभिये चैव वक्तव्ये दीर्घसूत्रः शंस्यते । गुप्तमन्त्रो भवेद्राजा नाऽऽपदो गुप्तमन्त्रतः ॥ १६
 ज्ञापते हि कृतं कर्म नाऽऽरब्धं तस्य राज्यकम् । आकारैरिङ्गितैर्गत्या चेष्टया भाषितेन च ॥ १७
 नेत्रवज्रविकाराभ्यां मृष्टतेऽन्तर्गतं पुनः । नैकस्तु मन्त्रेण्यन्त्रं न राजा बहुभिः सह ॥ १८
 बहुभिर्मन्त्रैस्त्वेकामं राजा मघान्मृष्यवृधक् । पन्निनापि नो कुर्वान्यन्त्री मन्त्रप्रकाशनम् ॥ १९
 कापि कस्यापि विश्वासो भवतीह सदा नृणाम् । निश्चयश्च तथा मन्त्रे कार्य एकेन सूरिणा ॥ २०
 नश्येदविनयाद्राजा राज्यं च विनयाल्लभेत् । त्रैविद्येभ्यस्त्रयां विद्यां दण्डनीतिं च शाश्वतीम् ॥ २१
 आन्वीक्षिणीं चार्थविद्यां वार्तारम्भांश्च लोकतः । जितेन्द्रियो हि शक्नोति वशे स्थापयितुं मजाः ॥ २२
 पूज्या देवा द्विजाः सर्वे दद्याद्दानानि तेषु च । द्विजे दानं चाक्षयोऽयं निधिः कैश्चित् नाशयते ॥ २३
 सङ्ग्रामेष्वनिवर्तित्वं मजानां परिपालनम् । दानानि ब्राह्मणानां च राज्ञो निश्चेयस्तं परम् ॥ २४
 कृपणानाथबुद्धानां विधवानां च योषिताम् । योगसेमं च हर्षं च तथैव परिकल्पयेत् ॥ २५
 वर्णाश्रमव्यवस्थानं कार्यं तापसपूजनम् । न विश्वसेष सर्वत्र तापसेषु च विश्वसेत् ॥ २६
 विश्वासयेच्चापि परं तत्त्वभूतेन हेतुना । वक्त्रचित्तयेदयं सिद्ध्यच्च पराक्रमेत् ॥ २७
 दृक्वचोबलुम्पेत शशवच्च विनिष्पतेत् । दृढग्रहारी च भवेत्तथा शूकरवधूपः ॥ २८
 चित्राकारश्च त्रिशुलवदृढभक्तिस्तथाऽश्वत्थः । भवेच्च मधुराभाषी तथा कोकिलवधूपः ॥ २९
 काकशङ्की भवेन्नित्यमज्ञातं वसतिं वसेत् । नापरीक्षितपूर्वं च भोजनं शयनं स्पृशेत् ॥ ३०
 नाचिज्ञातो स्त्रियां गच्छेन्नाज्ञातं नावमारुहेत् । राष्ट्रकूपी भ्रष्टपते च राज्यार्थाच्चैव जीवितात् ॥ ३१
 भृतो वत्सो जातवलः कर्मयोग्यो यथा भवेत् । तथा राष्ट्रं महाभाग भूतं कर्मसहं भवेत् ॥ ३२
 सर्वं कर्मेदभायचं विधाने दैवपौरुषे । तयोर्दैवमचिन्त्यं हि पौरुषे नियतं क्रिया ॥ ३३
 जनानुरागमभवा राज्ञो राज्यमहीश्रियः ॥

इत्यधिनिरूपणं आत्मेये राजधर्मकथनं नाम पञ्चविंशत्यधिकद्विसप्ततमोऽध्यायः ॥ २२५ ॥
 आदितः श्लोकानां समष्टयः—६३४५

१ ख, ग, "दावान् वा" । २ क, द, हर्षं । ३ ख, भृत्यव्यसनो । ४ क, द, प्रत्ययः । ५ क,

६ ख, ग, "मित्य नाज्ञा" ।

अथ दण्डविस्तारविहिततमोऽध्यायः ।

सामाधुपायकथनम् ।

पुनरु उवाच—

स्वमेव कर्म दैवाख्यं विद्धि देहान्तरार्जितम् । तस्मात्पौरुषमेवेह श्रेष्ठमाहुर्मनीषिणः ॥ १
 प्रतिकूलं तवा दैवं पौरुषेण विहन्यते । सात्त्विकात्कर्मणः पूर्वास्तिद्धिः स्यात्पौरुषं विना ॥ २
 पौरुषं दैवसंपत्त्या काले फलति भार्गव । दैवं पुरुषकारश्च द्रयं पुंसः फलावहम् ॥ ३
 कृपेष्टष्टिसमायोगात्काले स्युः फलसिद्धयः । सधर्मं पौरुषं कुर्यान्नालसो न च देववान् ॥ ४
 सामादिभिरुपायैस्तु सर्वे सिध्यन्त्युपक्रमाः । साम चोपमदानं च भेददण्डौ तथाऽपरौ ॥ ५
 मायोपेक्षेन्द्रजालं च उपायाः सप्त ताञ्छृणु । द्विविधं कथितं साम तथ्यं चातथ्यमेव च ॥ ६
 तन्माप्यतथ्यं साधूनामाक्रोशायैव जायते । महाकुलीना धृमवो धर्मनित्या जितेन्द्रियाः ॥ ७
 सामसाध्या अतथ्यैश्च युज्यन्ते राक्षसा अपि । तथा तदुपकाराणां कृतानां चैव वर्णनम् ॥ ८
 परस्परं तु ये द्विष्टाः क्रुद्धभीतावमानिताः । तेषां भेदं प्रयुज्जीत परमं दर्शयेज्जयम् ॥ ९
 आत्मीयां दर्शयेदाद्यां येन दोषेण बिभ्यति । परास्तेनैव ते भेषा रक्ष्यो वै ज्ञातिभेदकः ॥ १०
 क्षतामन्तकोपो बाह्यस्तु मन्त्रात्मात्मजादिकः । अन्तःकोषं चोपश्राम्यं कुर्वन्नाशोद्य तं जयेत् ॥ ११
 उपायश्रेष्ठं दानं स्याद्दानादुभयलोकभारु । न सोऽस्ति नाम दानेन वशगो यो न जायते ॥ १२
 दानवानेव शक्नोति संहतान्मेदितुं परान् । त्रयासाध्यं साधयेत्तं दण्डेन च कृतेन च ॥ १३
 दण्डे सर्वं स्थितं दण्डो नाशवेदुष्यणीकृतः । अदण्ड्यान्दण्डयन्शत्रवेऽण्ड्यान्नाजाऽप्यदण्डयन् ॥ १४
 देवदैत्योरगनराः सिद्धा भूताः पतत्रिणः । उत्क्रमेयुः स्वमर्यादां यदि दण्डान्न पाळयेत् ॥ १५
 पस्माददानान्तादमयत्यदण्ड्यान्दण्डयत्यपि । दमनाहण्डनाच्चैव वस्माहण्डं विदुर्बुधाः ॥ १६
 तेजसा दुर्निरीक्ष्यो हि राजा भास्करवचतः । लोकमर्सादं गच्छेत् दर्शनाच्चन्द्रवचतः ॥ १७
 जगद्याप्नोति वै चरैरतो राजा समीरणः । दोषनिग्रहकारित्वाद्राजा वैवस्वतः प्रभुः ॥ १८
 यदा दहति दुर्बुद्धिं तदा भवति पावकः । यदा दानं द्विजातिभ्यो दद्यात्तस्माद्धनेश्वरः ॥ १९
 घनभाराभयपित्वादिवादी वरुणः स्मृतः । क्षमया चारयद्धीकान्पार्थिवः पार्थिवो भवेत् ॥ २०
 उत्साहमश्रयस्त्वायं रक्षेद्यस्माद्धरिस्ततः ॥ २०

इतिरिन्द्रपुराण आग्नेये सामाधुपायकथनं नाम दण्डविस्तारविहिततमोऽध्यायः ॥ २२६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६३६५

अथ दण्डविस्तारविहिततमोऽध्यायः ।

दण्डप्रणयनम् ।

पुनरु उवाच—

दण्डप्रणयनं दक्ष्ये येन राष्ट्रः परा गतिः । त्रिषवं कृष्णलं विद्धि पापस्तत्पञ्चकं भवेत् ॥ १

० एतदर्थं क. क. पुस्तकयोर्निरित । + क. क. पुस्तकयोरेकस्य नास्ति ।

१ क. क. 'दण्डय' । २ क. क. 'दण्डय' । ३ क. क. 'वर्णनम्' । ४ क. क. 'अन्तःकोष' । ५ क. क. ग. क. 'जगद्या' । ६ क. क. 'आदिभिरुपायै' । ७ क. क. 'रा' । ८ क. क. 'रा' । ९ क. क. 'रा' । १० क. क. 'रा' । ११ क. क. 'रा' । १२ क. क. 'रा' । १३ क. क. 'रा' । १४ क. क. 'रा' । १५ क. क. 'रा' । १६ क. क. 'रा' । १७ क. क. 'रा' । १८ क. क. 'रा' । १९ क. क. 'रा' । २० क. क. 'रा' ।

(दण्डप्रणयनकथनम्)

कृष्णलानां तथा पद्या कर्पाथं राम कीर्तितम् । सुवर्णश्च विनिर्दिष्टो राम पौडगमापकः ॥ २
 निष्कः सुवर्णाश्चत्वारो धरणं दशभिस्तु तैः । ताम्ररूप्यसुवर्णानां मानमेतत्प्रकीर्तितम् ॥ ३
 श्रुताग्निकैः कार्षिको राम श्रोक्तः कार्षापणो वुपैः । पणानां द्वे श्रुते सार्धं प्रथमः साहसः स्मृतः ॥
 मध्यमः पञ्च विज्ञेयः सहस्रमपि चोत्तमः । चौरैरभ्युपितो यस्तु प्रुपितोऽस्मीति भाषते ॥ ५
 तत्प्रदातारि भूपाले स दण्ड्यस्तावदेव तु । (भ्यो यावद्विपरीतार्थं मित्या वा यो वदेत्तु तम् ॥ ६
 तौ नृपेण द्वयधर्मौ दाप्यौ तद्विगुणं दमम्) । कूर्कौ(कौ)टसाहस्यं तु कुर्वाणास्त्रीन्वर्णाश्च प्रदापयेत् ॥ ७
 विवासयेद्ब्राह्मणं तु भोज्यो(अन्यो) विधिर्न हीरितः । निक्षेपस्य समं मूल्यं दण्ड्यो निक्षेपमुक्तया
 वस्त्रादिकस्य धर्मश्च तस्य धर्मो न हीयते । यो निक्षेपं घातयति ययानिनिक्षिप्य याचते ॥ ९
 तावुभौ चौरवच्छास्यौ दण्ड्यौ वा दिगुणं दमम् । अज्ञानायः पुमान्कुर्वाण्यद्रव्यस्य विक्रयम् ॥
 निर्वापो ज्ञानपूर्वं तु चौरवदण्डमर्हति । मूल्यमादाय यः शिल्पं न दद्यादण्ड्य एव सः ॥ ११
 मतिभ्रुत्प्राप्ततारं सुवर्णं दण्डयेन्नृपः । भृतिं शृणु न कुर्याथः कर्माष्टौ कृष्णला दमः ॥ १२
 अकाले तु त्यजन्मृत्युं दण्ड्यः स्यात्तावदेव तु । ऋत्विजा विक्रीय वा किञ्चिद्यस्येहानुशयो भवेत्
 सोऽन्तर्दशाहचत्स्वामी दद्याच्चैवाऽऽददीत च । परेण तु दशाहस्य नाऽऽदद्यान्नेव दापयेत् १४
 आददद्दि ददच्चैव राज्ञा दण्ड्यः शतानि पद । वरदोपानविख्याप्य यः कन्यां वरयेदिह ॥ १५
 दत्ताऽप्यदत्ता सा तस्य राज्ञा दण्ड्यः शतद्वयम् । प्रदाय कन्यां योऽन्यस्मै पुनस्तां संयमच्छति
 दण्डः कार्यो नरेन्द्रेण तस्याप्युत्तमसाहसः । सत्यंकारेण वाचा च युक्तं पुण्यमसंशयम् ॥ १७
 जुष्णोऽन्यत्र च विक्रेता पदशतं दण्डमर्हति । दद्यादेतुं न यः पालो गृहीत्वो भक्तवेतनम् ॥ १८
 स तु दण्ड्यः शतं राज्ञा सुवर्णं वाऽऽपरञ्जिता । धनुःशतं परीणाहो ग्रामस्य तु सप्तततः ॥ १९
 दिगुणं त्रिगुणं वाऽपि नगरस्य च कल्पयेत् । त्वत्तिं तत्र प्रकुर्वीत यामुग्रो नावलोकयेत् ॥ २०
 तत्रापविष्टो धान्ये हिंसिते नैव दण्डनम् । गृहं तडागपारामं क्षेत्रं वा भीषया हरन् ॥ २१
 शतानि पञ्च दण्ड्यः स्यादज्ञानाद्विशवी दमः । मर्यादाभेदकाः सर्वे दण्ड्याः प्रथमसाहसम् ॥
 शतं ब्राह्मणमानस्य सन्नियो दण्डमर्हति । वैश्यश्च द्विशतं राम शूद्रश्च बन्धमर्हति ॥ २३
 पश्चाद्ब्राह्मणो दम्प्यः सन्नियस्याभिर्शंसने । वैश्ये वाऽप्यर्धपञ्चाशच्छूदे द्वादशको दमः ॥ २४
 सन्नियस्याऽऽमुयाद्वैश्यः साहसं पूर्वमेव तु । शूद्रः सन्नियमाकुश्य जिहासेदनमामुयाद् ॥ २५
 धर्मोपदेशं विमाणां शूद्रः कुर्वीत दण्डभाक् । भुतदेन्नादिनित्यी दाप्यो दिगुणसाहसम् ॥ २६
 वक्ष्यः साहसस्तस्य यः पापैरुक्तमान्निषेत् । प्रमादाद्यैर्यथा श्रोक्तं मीत्या दण्डार्थमर्हति ॥ २७
 मातरं पितरं ज्येष्ठं भ्रातरं भ्रातुरं गुरुम् । आक्षारयञ्च शतं दण्ड्यः पन्थानं चादददुरो ॥ २८
 अन्त्यजातिर्द्विजातिं तु येनाङ्गेनापराधुयात् । तदेव च्छेदयेत्तस्य क्षिपयेत्वाविचारयन् ॥ २९
 अवनिष्ठीवतो दर्पोद्वावोष्ठौ छेदयेन्नृपः । अपमूत्रयतो मेढ्रमथन्दयतो गुदम् ॥ ३०
 वल्कुलासनसंस्थस्य नीचस्यापो निकृन्तनम् । यो यदङ्गं च रुजयेत्तदङ्गं तस्य कर्तयेत् ॥ ३१
 अर्थपादकराः कार्या गोगजाश्वोष्वातकाः । वृक्षं तु विकलं कृत्वा सुवर्णं दण्डमर्हति ॥ ३२
 दिगुणं दापयेच्छिमे पथि सीन्नि जलाशये । द्रव्याणि यो हरेयस्य ज्ञानतोऽज्ञानतोऽपि वा ॥

* श्लोकोऽयं क. ड. पुस्तकयोर्नास्ति । + धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थः क. ड. पुस्तकयोर्नास्ति ।

(युद्धयानास्वप्रशुभाशुभदुःस्वप्रहरणकथनम्)

आह्वानकारी वधूः स्यादनाहूतमयाऽऽह्वयन् । दाण्डिकस्य च यो हस्तादभिमुक्तः पलायते ॥
हीनः पुरुषकारेण तं दण्डवादाण्डिको धनम् ॥ ६७

इत्यादिमहापुराण आग्नेये दण्डप्रमथनकथन नाम सप्तविंशत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २२७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—६४३२

अथाष्टविंशत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

युद्धयात्रा ।

पुष्कर उवाच—

यदा मन्येत नृपतिराक्रन्देन वलीयता । पाष्णिग्राहोऽभिभूतो मे तदा पात्रां प्रयोजयेत् ॥ १
पुष्टा पोषा भृता भृत्याः प्रभूतं च बलं मम । मूलरसासमर्थोऽस्मि तैर्हृत्वा शिविरे व्रजेत् ॥ २
शत्रोर्वा व्यसने पायादैवार्थैः पीडितं परम् । भ्रुकम्पो यां दिशं याति यां च केतुर्वेदस्पत् ॥ ३
विद्विष्टनाशकं सैन्यं संभूतान्तःप्रकोपनम् । शरीरस्फुरणे धन्ये तथा सुस्वप्नदर्शने ॥ ४
निमिचे शत्रुने धन्ये जाते शत्रुपुरं व्रजेत् । पदातिनामवहुलां सेनां प्राट्पि योजयेत् ॥ ५
हेमन्ते विश्विरे चैव रथवाजिसमाकुलाम् । चतुरङ्गबलोपेतां वसन्ते वा शरन्मुखे ॥ ६
सेना पदातिबहुला शत्रूञ्जयति सर्वदा । अङ्गदक्षिणभागे तु शस्तं प्रस्फुरणं भवेत् ॥ ७
न शस्तं तु तथा वामे पृष्ठस्य हृदयस्य च । लाञ्छनं पिटकं चैव विज्ञेयं स्फुरणं तथा ॥ ८
विपर्ययेणाभिहितं सन्ये स्त्रीणां शुभं भवेत् ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये युद्धयानास्वप्रशुभाशुभदुःस्वप्रहरणकथन नाम सप्तविंशत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २२८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—६४४०

अथैकोनविंशत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

स्वप्रशुभाशुभदुःस्वप्रहरणकथनम् ।

पुष्कर उवाच—

स्वमे शुभाशुभं वक्ष्ये दुःस्वप्रहरणं तथा । नाभिं विनाऽप्यत्र गाने तृणवृक्षसमुद्भवः ॥ १
चूर्णेन मूर्तिं कांस्यानां मुण्डनं नश्रता तथा । मलिनाम्बरधारित्वमभ्यङ्गः पद्मदिग्भता ॥ २
उच्चात्प्रपतनं चैव विवाहो गीतमेव च । तस्त्रीवायविनोदश्च दोलारोहणमेव च ॥ ३
अर्जनं पद्मलोहानां सर्पाणामथ मारणम् । रक्तपुष्पद्रुमाणां च चण्डालस्य तर्पणं च ॥ ४
पराहन्तरोष्णाणां तथा चाऽऽरोहणक्रिया । भक्षणं पक्षिमांमानां तैलस्य कृशस्य च ॥ ५
मातुः प्रवेशो जठरे चित्तारोहणमेव च । शक्रवज्राभिपतनं पतनं शस्त्रमूर्धयोः ॥ ६
दिष्णान्तरिक्षभीमानामुत्पातानां च दर्शनम् । देवदिजातिभूषाणां गुरुणां ह्योप ध्वज ॥ ७
नर्तनं हसनं चैव विवाहो गीतमेव च । तस्त्रीवायविहीनानां बाधानामपि पादनम् ॥ ८

स्रोतोवहाधोगमने स्नानं गोमयवारिणा । पञ्चोदकेन च तथा मशी(वी)तोयेन वाऽप्यथ ॥ ९
 आलिङ्गनं कुमारीणां पुरुषाणां च मैथुनम् । हानिञ्चैव स्वमात्राणां निरेको वमनक्रिया ॥ १०
 दक्षिणाशामगमनं व्याधिनाऽभिभवस्तथा । फलानामुपहानिश्च पातूनां भेदनं तथा ॥ ११
 गृहाणां चैव पतनं गृहसंमार्जनं तथा । क्रीडा पिशाचकृष्णादवान्तरान्त्यनरैरपि ॥ १२
 परादभिभवश्चैव तस्माच्च व्यसनोज्ज्वलः । काषायवह्वाधारित्वं वट्टसैः क्रीडनं तथा ॥ १३
 स्नेहपानावगाही च रक्तमाल्यानुलेपनम् । इत्यन्यानि स्वप्नानि तेषामकपनं शुभम् ॥ १४
 (भूयश्च स्वपनं तद्वत्कार्यं स्नानं द्विजार्चनम् । तिलैर्होषो हरित्रिंशतिवार्कगणपूजनम् ॥ १५
 तथा स्तुतिप्रयत्नं पुंस्तुक्तादिजपस्तथा । स्वप्नास्तु मध्ये यागे संवत्सररिपाकिना ॥ १६
 पक्षभिर्पासैर्द्वितीये तु त्रिभिर्पासैस्त्रिपायिकाः । चतुर्थे त्वर्धमासेन दशाहादुक्तोदये ॥ १७
 एकस्यापथ चेद्रात्रौ शुभं वा यदि वाऽशुभम् । पश्चाद्गृह्यस्तत्र तस्य पाकं विनिर्दिशेत् ॥ १८
 तस्माच्च शोभने स्वप्ने पश्चात्स्वापो न शस्यते । शैलमासादनागाश्च हृषमारोहणं हितम् ॥ १९
 हुमाणां श्वेतपुष्पाणां गगने च तथा द्विज । हुमरुणोज्ज्वलो नाभौ तथा च बहुबाहुता ॥ २०
 तथा च बहुशीर्षत्वं पलितोज्ज्वलं च । सुशुक्लमाल्यधारित्वं सुशुक्लाम्बरधारिता ॥ २१
 चन्द्रार्कताराग्रहणं परिमार्जनमेव च । शक्रध्वजालिङ्गनं च ध्वजोच्छ्वायक्रिया तथा ॥ २२
 भूम्यम्बुपाराग्रहणं शृङ्गाणां चैव विक्रिया । जपो विवादे घूते च सङ्ग्रामे च तथा द्विज ॥ २३
 भक्षणं चाऽऽर्द्रमांसानां पायसस्य च भक्षणम् । दर्शनं रुधिरस्वापि स्नानं वा रुधिराण्य च ॥ २४
 सुरारुधिरमयानां पानं क्षीरस्य वाऽप्यथ । अल्लोविषेष्टनं भूमौ निर्धूलं गगनं तथा ॥ २५
 मुखेन दोहनं शस्त्रं महिषीणां तथा गवाम् । सिंहीनां दस्तिनीनां च वडवानां तथैव च ॥ २६
 भेसादो देवविमेष्यो शुक्रभ्यश्च तथा द्विज । अम्भसा चाभिपेक्षस्तु गवां शृङ्गच्युतेन च ॥ २७
 चन्द्राग्रहणे वा राम द्वेयं राग्यमदं हि तत् । राग्याभिपेक्षश्च तथा छेदनं शिरसोऽप्यथ ॥ २८
 मरणं वह्निलाभश्च वह्निदाहो गृहादिषु । लक्ष्मिश्च राजलिङ्गानां तक्षीवाद्याभिवादनम् ॥ २९
 यस्तु पश्यति स्वप्नान्ते राजानं कुञ्जरं हयम् । हिरण्यं वृषभं गां च कुटुम्बस्तस्य वर्धते ॥ ३०
 हृषभगृहदर्शनाग्रहणारोहणरोदनम् । घृतविष्टानुलेपो वा अगम्यागमनं तथा ॥ ३१

एतादृशिनद्वाराण्य आमेयं स्वप्नशुभाशुभद्वयं स्वप्नदरणागमनं नाभिरुधिरस्वापि शिरसाभिरुधिराण्यतमोऽप्यथ ॥ २९९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६४७?

अथ निबन्धविधिस्तत्तमोऽध्यायः ।

शकुनानि ।

पुष्कर उवाच—

सितवर्गं गतनाम्भः फली वृक्षो नभोऽप्यनम् । औषधानि च युक्तानि धान्यं कृष्णमश्वमेधम् ?

* सम्प्रोक्तं धनुर्दिहान्तर्मताः क. क. पुस्तकयोर्निरित ।

(शकुनाम्ने)

कार्पासं तुषण्डकं च गोमयं वै धनानि च । अक्षरं गृहसर्जो च मुण्डाभ्यक्तं च नम्रकम् ॥ २
 अपः पट्टं चर्मकेशानुनयत्तं च नपुंसकम् । चण्डालश्चपचाद्याश्च नरा बन्धनपालकाः ॥ ३
 गर्भिणी स्त्री च विषवाः पिण्याकादीनि वै मृतम् । तुषभस्मकपालास्त्रिभिन्नभाण्डमशस्तकम् ॥ ४
 अश्वस्तो वाद्यशब्दश्च भिन्नपैरवैश्वर्यः । एहीति पुरतः शब्दः श्रव्यते न तु पृष्ठतः ॥ ५
 गच्छेति पश्चान्छब्दोऽप्यः पुरस्ताच्च विगर्हितः । वासि विष्ट म्य गच्छ किं ते तत्र गतस्य च ॥ ६
 अनिष्टशब्दा मृत्युर्ध्वं क्रव्यादश्च ध्वजादिभ्यः । स्तलनं वाहनानां चैव शस्त्रभद्रस्तथैव च ॥ ७
 शिरोयातश्च हाराचैव लज्जवासादिपातनम् । हरिषम्पर्च्य संस्तुत्य स्यादभङ्गलपनाशनम् ॥ ८
 द्वितीयं तु ततो दृष्ट्वा विरुद्धं भविष्येदृष्टम् । श्वेताः सुमनसः श्रेष्ठाः पूर्णकुम्भो महोत्तमः ॥ ९
 मणिं मरस्या दूरशब्दा इव एकः पञ्चस्तवजः । गावस्तुंगमा नागा देवाश्च ज्वलितोऽनलः ॥ १०
 वृषाऽर्जुनोऽप्यं वेश्या स्वर्णं रूप्यं च रत्नकम् । बवासिद्धार्थकीपथ्यो दुर्द्ध आयुषस्तद्वयकम् ॥ ११
 छत्रं पीठं राजलिङ्गं शङ्खं रुदितवज्रितम् । फलं धृतं दाधि पयो अस्त्रं शत्रुदोषमासिकम् ॥ १२
 गङ्गा इक्षुः शुभं वायवं मन्त्रवादिनमीतकम् । गम्भीरमेवस्तनिर्बलं विचित्रिष्ठिमानसी ॥
 एकतः सर्वलिङ्गानि मनसस्तुष्टिरैकतः ॥ १३

इत्यादिमहापुराण आग्नेये शकुनवर्णने नाम विंशत्यधिकतृतीयतमोऽध्यायः ॥ २१० ॥

आदितः श्लोकानां सप्तषड्वाः—६४८४

अथेकविंशत्यधिकतृतीयतमोऽध्यायः ।

शकुनाणि ।

पुष्कर उवाच—

विप्रतो गमने प्रक्षेपे लुप्तस्य शुभानुभम् । निवेद्यन्ति शकुना देशस्य नगरस्य च ॥ १
 सर्वः पापफलो दीप्तो निर्दिष्टो देवचिन्तकैः । शान्तः शुभफलभैव देवज्ञैः समुदाहृतः ॥ २
 पश्यकारा विनिर्दिष्टाः शकुनानां च दीप्तयः । वेलादिदेशकरणकृतनातिविभेदतः ॥ ३
 पूर्वा पूर्वा च विज्ञेया सा तेषां बलवचरा । दिवाचरो रात्रिचरस्तथा रात्रौ विदिवाचरः ॥ ४
 क्षेपे दीप्ता विज्ञेया क्रल्लपप्रहादिषु । धूमिता सा तु विज्ञेया यां यमिष्यति भास्करः ॥ ५
 यस्यां स्थितः सा ज्वलिता मुक्ता चाद्वाग्निपीयता । एतास्त्रिस्तः स्मृता दीप्ताः पञ्च शान्तास्त-
 थाऽपराः ॥ ६
 दीप्तायां दिशि दिग्दीप्तं शकुनं परिकीर्तितम् । ग्रामेऽस्या वने ग्राम्यास्तथा निन्दितपादाः ॥ ७
 देवे चैवाशुभे ज्ञेयो देशदीप्तो द्विजोचप । त्रिणादीप्तो विनिर्दिष्टः स्वजालानुचितरिपः ॥ ८
 वनदीप्तश्च कथितो भिन्नभैरवनिःस्वनः । जातिदीप्तस्तथा ज्ञेयः केवलं पांसभोजनः ॥ ९
 दीप्ताच्छान्तो विनिर्दिष्टः सर्वभेदैः प्रपन्नवः । मिथैर्मिथ्यो विनिर्दिष्टस्तस्य वाच्यं फलाफलम् ॥
 गोष्ठाभ्युदयभक्षणः सारिका गृहगोभिका । चटका भासक्यायाः कथिता ग्रामवासिनः ॥ ११
 अजगदिशुकनागेन्द्राः कोलो महिषवायसौ । ग्राम्यारण्या विनिर्दिष्टाः सर्वेऽप्ये वनगोचराः ॥

- मार्जारकुण्डौ ग्राम्यौ तौ चैव वनगोचरौ । तयोर्भवति विभानं नित्यं वै रूपभेदतः ॥ ११
- गोकर्णशिखिचक्राहस्तरहारीतवायसाः । कुलाहकुफुभदयेनफेरुखञ्जनवानराः ॥ १४
- शतघ्नचटनदयामचास(प)दयेनकपिञ्जलाः । तिचिरिः शतपत्रश्च कपोतश्च तथा वयः ॥ १५
- खञ्जरीटकदात्पूहशुकराजीवकुण्डाः । भारद्वाजश्च सारङ्ग इति ज्ञेया दिवाचराः ॥ १६
- यामुर्गलूकशरभक्रोधाः शशककच्छपाः । लोमासिकाः पिङ्गलिकाः कथिता रात्रिगोचराः ॥ १७
- हंसाश्च मृगमार्जारनकुलक्षभुजंगमाः । वृकारिसिंहव्याघ्रोपूष्पाशुकरमानुषाः ॥ १८
- श्वानिचतुर्भगोमायुवृकक्रोकिस्तारसाः । तुरंगकौ पीननरा(१) गोधा शुभयचारिणः ॥ १९
- वैलम्बस्थानयोः सर्वे पुरस्तात्संघचारिणः । जयावहा विनिर्दिष्टाः पञ्चाग्निधनकारिणः ॥ २०
- गृवाद्गम्य यदा चासो(पो) व्याहरन्पुरतः स्थितः । तृपाधमानं वदति वामः कलहभोजने ॥ २१
- याने तदर्शनं शस्तं सव्यमङ्गस्य चाऽप्यधः । चौरैर्मोघमयाऽऽख्याति मयूरो भिन्ननिस्वनः ॥ २२
- मयातस्याग्रतो राम मृगः माणहरो भवेत् । ऋक्षास्तुजम्बुकव्याघ्रांसिंहमार्जारगर्दभाः ॥ २३
- प्रतिलोमास्तथा राम खरश्च विकृतस्थनः । वामः कपिञ्जलः श्रेष्ठस्तथा दक्षिणसंस्थितः ॥ २४
- पृष्ठतो निन्दितकलस्तिप्तिरिस्तु न शस्यते । ऐणा वराहाः पृषवा वामा भूत्वा तु दक्षिणाः ॥ २५
- भयन्त्यर्थकरा नित्यं विपरीता विगर्दिताः । वृपाश्चजम्बुकव्याघ्राः सिंहमार्जारगर्दभाः ॥ २६
- चाञ्छितार्थकरा ज्ञेया दक्षिणाद्रामतो गताः । शिवाः दयामाननाश्लुच्छूः पिङ्गला गृहगोपिका ॥
- शूकरी परपुष्टा च पुंनामानथ वामतः । स्त्रीसंज्ञा भासकारूपकपिथीकर्णच्छिचवराः ॥ २८
- कपिथीकर्णपिप्पीका कश्यपेनाश्च दक्षिणाः । जातिकाहिगुशक्रोडमोधानां कीर्तनं शुभम् ॥ २९
- ततः संदर्शनं नेष्टं मतीपं वानरक्षयोः । कार्यकृद्गली शकुनः मस्थितस्य हि योऽन्वहम् ॥ ३०
- भवेत्तस्य फलं वाच्यं तदेव दिवसं उपैः । मत्ता भक्ष्याधिनो बाला वैरसक्तास्तथैव च ॥ ३१
- सीमाक्षमभ्यन्तरिता विज्ञेया निष्फला द्विज । एकद्वित्रिचतुर्भिस्तु शिवा धन्या रुतैर्भवेत् ॥ ३२
- पञ्चभिश्च तथा षड्भिरधन्या परिकीर्तिता । सप्तभिश्च तथा धन्या निष्फला परतो भवेत् ॥ ३३
- दृणां रोमाक्षजननी वाहनानां भयप्रदा । व्यालानला सूर्यपुत्त्री विज्ञेया भयवर्धिनी ॥ ३४
- मयमं सारङ्गे दृष्टे शुभे देशे शुभं यदेत् । संवत्सरं मनुष्यस्य अशुभे च शुभं तथा ॥ ३५
- तथाविधं नरः पश्येत्सारङ्गं मयमेष्टनि । आत्मनश्च तथात्वेन ज्ञातव्यं वत्सरं फलम् ॥ ३६

इत्यादिमहापुराण व्यामये तापुनयनैव नामैकविंशदधिकद्विचतस्रोऽध्यायः ॥ २३१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—६५२०

अथ द्वात्रिंशदधिकद्विचतस्रोऽध्यायः ।

शकुनानि ।

पुष्कर उवाच—

विद्यन्ति येन मार्गेण वायसा नवयः पुरम् । तेन मार्गेण रुद्धस्य पुरस्य ग्रहणं भवेत् ॥ १

(गङ्गानि)

- सेनार्या यदि वा सार्ये निविष्टो वायसो वैदन् । नामो भयातुरस्तो भयं वदति दुस्तरम् ॥ २
- छायाद्वाह्नोपानच्छत्रवस्त्रादिकुट्टने । मृत्युस्तत्पूजने पूजा तदिष्टकरणे शुभम् ॥ ३
- प्रोपितागमकृत्काकः कुर्वन्द्वारि गतागतम् । रक्तं दग्धं शृङ्गे द्रव्यं क्षिपन्वह्निनिवेदकः ॥ ४
- न्यसेदृक्तं पुरस्ताच्च निवेदयति बन्धनम् । धीतं द्रव्यं तथा रूपमरूपमेव तु भार्गव ॥ ५
- यच्चैवोपनयेद्द्रव्यं तस्य लाब्धिं विनिर्दिशेत् । द्रव्यं वाऽपनयेद्यच्च तस्य हार्तिं विनिर्दिशेत् ॥ ६
- पुरतो धनलब्धिः स्यादायमांसस्य च्छर्दने । भूलब्धिः स्यान्मृदः क्षेपे राज्यं रत्नार्पणे महत् ॥ ७
- यातुः काकोऽनुकूलस्तु क्षेमः कर्मसमो भवेत् । न स्वर्गसाधको ज्ञेयः प्रतिकूलो भयावहः ॥ ८
- संमुखेऽश्वेति विरुवन्याघातकरो भवेत् । वामः काकः स्वतो धन्यो दक्षिणोऽर्धविनाशकृत् ॥ ९
- वामोऽनुलोमगः श्रेष्ठो मध्यमो दक्षिणः स्वतः । प्रतिलोमगतिर्वामो गमनमतिपेक्षकृत् ॥ १०
- निवेदयति यागार्थमभिषेकं शृङ्गे गवः । एकाक्षिचरणस्त्वर्कं वीक्ष्यमाणो भयावहः ॥ ११
- फोटेरे वासमानश्च महौनर्थकरो भवेत् । न शुभस्तूपरे काकः पङ्काङ्कः स तु हस्यते ॥ १२
- अभेधपूर्णवदनः काकः सर्वार्थसाधकः । ज्ञेयाः एतन्निणोऽन्येऽपि काकवज्रगुनन्दन ॥ १३
- स्कन्धाक्षरापसव्यस्याः श्वानो विप्रविनाशकाः । इन्द्रस्थाने नरेन्द्रस्य पुरेष्ठस्य तु गोपुरे ॥ १४
- अन्तर्गृहे शृङ्गेऽस्य मरणाय भवेज्जपन् । यस्य जिघ्रति वामाङ्गं तस्य स्यादर्धसिद्धये ॥ १५
- भयाय दक्षिणं चाङ्गं तथा भुजमदक्षिणम् । यात्रायात्करो यातुर्भवेत्यतिमुत्तागतः ॥ १६
- मार्गावरोधको मार्गे चौरान्बधति भार्गव । अलाभोऽस्थिमुखः पापो रज्जुचौरमुखस्तथा ॥ १७
- सोपानस्कमुखो धन्यो मांसपूर्णमुखोऽपि च । अमङ्गल्यमुलद्रव्यं केशं चैवाशुभं तथा ॥ १८
- अवमूष्माग्रतो याति यस्य तस्य भयं भवेत् । यस्यावमूष्य व्रजति शुभं देशं तथा शुभम् ॥ १९
- पङ्कल्पं च तथा द्रव्यं तस्य स्यादर्धसिद्धये । श्वनश्च राम विज्ञेयास्तथा वै जम्बुकादयः ॥ २०
- भयाय स्वामिनो ह्येवमभिषिक्तं कृतं गवाम् । निशि चौरभयाय स्वाद्रिक्तं मृत्यवे तथा ॥ २१
- शिवाय स्वामिनो राज्ञौ बलीवर्दो नदन्भवेद् । उत्सृष्टप्रभो राज्ञो विजयं संप्रपच्छति ॥ २२
- अर्धस्य भक्षयन्त्यथ गावो दत्तास्तथा स्वकाः । लक्षस्नेहाः स्ववस्त्रेषु गर्भक्षयकरा मताः ॥ २३
- भूमिं पार्द्विनिघ्नन्त्यो दीना भीता भयावहाः । आर्द्राह्व्यो हृष्टरोपाय शृङ्गलप्रमृदः शुभाः ॥ २४
- महिष्पादिषु चाप्येतत्सर्वं वार्ष्यं विजानता । आरोहणं तथाऽन्येन सपर्याणस्य वाजिनः ॥ २५
- जलोपवेशनं नेष्टुं भूमौ च परिवर्तनम् । विषत्कर्दं तुरंगमस्य सुप्तं वाऽप्यनिमित्ततः ॥ २६
- ययमोदकगोर्द्वैपस्तकस्माद्य न अस्यते । वदनाद्रुषिरोत्पथिर्वर्णनं न च शस्यते ॥ २७
- जीदन्त्यैः कपोतैश्च सारिकाभिर्गृहीतं वदेत् । साश्रुनेत्रो जिह्वा च पादलेही विनष्टये ॥ २८
- वामपादेन च तथा विलिङ्ग्य वसुंधराम् । स्वपेदा वामपार्श्वेन दिवा रा न शुभमदः ॥ २९
- भयाय स्वात्सकुम्भी तथा निद्राविलानना । आरोहणं न चेदघातप्रतीकं वा शृङ्गे व्रजेत् ॥ ३०
- यात्राविद्यावमाच्छेदे वामपार्श्वे तथा स्पृशन् । ह्येषमाणः शत्रुपापं पादस्पर्शं भयावहः ॥ ३१
- ग्राभे व्रजति नागधेनूधुनं देहहा भवेत् । प्रसूता नामवनिता मत्ता चान्ताय भूपतेः ॥ ३२
- आरोहणं न चेदघातप्रतीकं वा शृङ्गे व्रजेत् । पदं वा वारणो जघात्राजघातकरो भवेत् ॥ ३३
- वामं दक्षिणपादेन पादमाकपते शुभः । दक्षिणं च तथा दन्तं परिपाट्टि करेण च ॥ ३४

वृषोऽथः कुञ्जरो वाऽपि रिपुसैन्यगतोऽशुभः । सण्डमेपातिवृष्ट्या तु सेना नाशमवाप्नुवात् ॥३५॥
प्रतिकूलग्रहर्षात्तु तथा संमुखमारुतात् । यात्राकाले रणे वाऽपि चञ्ज्रादिपतनं भयम् ॥ ३६॥
हृष्टा नराशानुलोमा ग्रहा वै जयलक्षणम् । काकैर्योधाभिगवनं क्रव्याद्भिर्मण्डलक्षयः ॥
भाची पश्चिमकैशानी सौम्या श्रेष्ठा शुभा च दिक् ॥ ३७॥

इत्यादिमहापुराण आश्रये अकुलवर्णनं नाम द्वात्रिंशदधिकद्विंशत्तमोऽध्यायः ॥ २३२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६५५७

अथ श्रवणद्वयधिकद्विंशत्तमोऽध्यायः ।

यात्रामण्डलचिन्तादि ।

पुष्कर उवाच—

सर्वयात्रां प्रवक्ष्यामि राजधर्मसमाश्रयात् । अस्तं गते नीचगते विकले रिपुराशिने ॥ १॥
प्रतिलोमे च विध्वस्ते शुके यात्रां विवर्जयेत् । प्रतिलोमे युधे यात्रां दिक्पती च तथा ग्रहे ॥ २॥
वैधृती च व्यतीपाते नागे च शकुनौ तथा । चतुष्पादे च किंस्तुत्रे तथा यात्रां विवर्जयेत् ॥ ३॥
विपत्तारे नैधने च म्लरौ चाथ जन्मनि । गण्डे विवर्जयेद्यात्रां रिक्तायां च तिथावपि ॥ ४॥
उदीची च तथा भाची तयोरैक्यं मकीर्तितम् । पश्चिमा दक्षिणा या दिक्तयोरैक्यं तथैव च ॥५॥
पाय्यदिदिक्समुद्रतं परित्ये न तु लङ्घयेत् । आदित्यचन्द्रसौरास्तु दिवसाथ न शोभताः ॥ ६॥
कृत्तिकाघानि पूर्वेण मयाघानि च याम्यतः । मैत्राशान्यपरे चाथ वासवाघानि वाऽप्युदक् ॥ ७॥
सर्वद्वाराणि शस्तामि च्छाशामानं वदामि ते । आदित्ये विंशतिर्जेषाधन्द्ने पौढश कीर्तिताः ॥ ८॥
भौमे पञ्चदशैकोक्ताधनुर्दश तथा युवे । त्रयोदश तथा जीवे शुके द्वादश कीर्तिताः ॥ ९॥
एकादश तथा सौरैः सप्तैकर्मसु कीर्तिताः । जन्मलग्ने शक्रचापे संमुखे न व्रजेधरः ॥ १०॥
शकुनादां युधे यायाज्जपाय हरिमास्मरन् । बह्वे मण्डलचिन्तां ते कर्तव्यं राजरक्षणम् ॥ ११॥
स्वाम्यमात्यस्तथा दुर्गः कोषो दण्डस्तथैव च । मित्रं जनपदधैव राज्यं सप्ताङ्गमुच्यते ॥ १२॥
सप्ताङ्गस्य तु राज्यस्य विप्रकर्त्तृन्विनाशयेत् । मण्डलेषु च सर्वेषु हृदिः कार्या महीक्षिता ॥ १३॥
आत्ममण्डलमेवात्र प्रथमं मण्डलं भवेत् । सामन्तास्त्रयस्य विज्ञेया रिपवो मण्डलस्य तु ॥ १४॥
अपेनस्तु सुहृद्भेदः शत्रुभिन्नमतः परम् । मित्रमित्रं ततो ज्ञेयं मित्रमित्ररिपुस्ततः ॥ १५॥
एतत्पुरस्कारद्वयं पश्चादपि निरोध मे । पार्थिवग्राहस्ततः पश्चाच्चतस्तत्क्रन्द उच्यते ॥ १६॥
आगारस्तु नवोऽन्यः स्यादाक्रन्दासार उच्यते । निमीषोः शत्रुयुकस्य विप्रकृत्य तथा द्विजः ॥
नात्रापि निधयः शत्रयो वक्तुं वनुवजुंगर । निग्रहानुग्रहे शक्तो मध्यस्थः परिकीर्तितः ॥ १८॥
निग्रहानुग्रहोऽशक्तः सर्वेणामपि यो भवेत् । उदासीनः स कथितो बलवान्पृथिवीपतिः ॥ १९॥
न कस्यचिद्विपुलिभं कारणाच्छत्रुमित्रके । मण्डलं तव संशोचमेवद्वादशराजहम् ॥ २०॥
शिरिषा रिपवो ज्ञेयाः पुस्तानन्तरकृतिमाः । पूर्वपूर्वो गुरुस्तेषां बुधिरित्स्वतमो मनः ॥ २१॥
अनारोक्ष्य यः शत्रुः सोऽपि मे वृत्रियो मनः । पार्थिवग्राहो भवेच्छत्रोर्मित्राणि रिपवस्तथा ॥

(पाद्गुण्यम्)
 पाणिग्राहमुपायैश्च शमयेच्च तथा स्तकम् । मित्रेण शत्रोरुच्छेदं प्रशंसन्ति पुरातनाः ॥ २३
 मित्रं च शत्रुतामेति सामन्तत्वादनन्तरम् । शत्रुं जिगीषुरुच्छिन्त्यास्त्वयं शक्नोति चेद्यदि ॥ २४
 प्रतापवृद्धौ तेनापि नामत्राज्जायते मयम् । यथाऽस्य नोदिजेष्टोको विश्वासश्च यथा भवेत् ॥ २५
 जिगीषुर्धर्मविजयी तथा लोकं वशं नयेत् ॥ २६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये वानात्मण्डलचिन्तादिकथनं नाम त्रयस्त्रिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २३३ ॥

आदितः श्लोकानां सम्प्रत्यङ्गाः—६५८३

अथ चतुस्त्रिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

पाद्गुण्यम् ।

पुष्कर उवाच—

सामभेदौ मया प्रोक्तौ दाज्जदण्डौ तथैव च । दण्डः स्वदेशे कथितः परदेशे ब्रवीमि ते ॥ १
 प्रकाशश्चाप्रकाशश्च द्विविधो दण्ड उच्यते । लुण्ठनं ग्रामघातश्च सस्ययावोऽग्निदीपनम् ॥ २
 प्रकाशोऽथ विषं वह्निर्विविधैः पुरुषैर्वधः । दूषणं चैव साधूनामुदकातां च दूषणम् ॥ ३
 दण्डमणयनं प्रोक्तमुपेक्षां क्षुण्णं भार्गव । यदा मन्येत वृषती रणे न मम विग्रहः ॥ ४
 अनर्यापानुबन्धः स्यात्संभिना च तथा भवेत् । सामलज्यासादं चात्र दानं चार्धक्षयंकरम् ॥ ५
 भेददण्डानुबन्धः स्यात्तदोपेक्षां समाभयेत् । न चायं मम शक्नोति किञ्चित्कर्तुमुपद्रवम् ॥ ६
 न चाहमस्य शक्नोमि तत्रोपेक्षां समाभयेत् । अवशोपहतस्त्वज्ज राक्ष्सा कार्यो रिपुर्भवेत् ॥ ७
 मायोपायं मयक्ष्यामि उत्पातैरनृतेश्वरन् । शत्रोरुद्वेजनं शत्रोः शिविरस्थस्य पक्षिणः ॥ ८
 स्थूलस्य तस्य पुच्छस्थां कृत्वोल्कां विपुलां द्विज । विसृजेच्च ततश्चैवमुल्कापातं प्रदर्शयेत् ॥ ९
 एवमन्ये दर्शनीया उत्पत्ता बहवोऽपि च । उद्वेजनं तथा कुर्वीतकुहकैर्विविधैर्द्विषाम् ॥ १०
 सांवरसरास्तापसाश्च नाशं द्यूतः परस्य च । जिगीषुः पृथिवीं राजा तेन चोद्वेजयेत्परान् ॥ ११
 देवतानां प्रसादश्च कीर्तनीयः परस्य तु । आगतं नो मित्रबलं ग्रहरध्वमभीतवत् ॥ १२
 एवं ब्रूयाद्रणे प्राप्ते भग्नाः सर्वे परे इति । स्वेष्टाः किलकिलाः कार्यो वाच्यः अमूर्ध्वस्तथा ॥ १३
 देवादानां हितो राजा संनद्धः समरं प्रति । इन्द्रमालं मयक्ष्यामि ईन्द्रं कालेन दर्शयेत् ॥ १४
 चतुरङ्गं बलं राजा सहायार्थं दिव्यौकसाम् । बलं तु दर्शयेत्प्राप्तं रक्तवर्ष्टि चरेद्विपौ ॥ १५
 छिन्नानि रिपुश्रीर्पाणि प्रासादाग्रेषु दर्शयेत् । पाद्गुण्यं संप्रवक्ष्यामि तद्वरौ संधिविग्रहौ ॥ १६
 संधिश्च विग्रहश्चैव यानभासनमेव च । द्वैधीभावः संध्रयश्च पदगुणाः परिकीर्तिताः ॥ १७
 पणवन्धः स्मृतः संधिरपकारस्तु विग्रहः । जिगीषोः अश्रुविषये यानं यात्राऽभिधीयते ॥ १८
 विग्रहेण स्वके देशे स्थितिरासनमुच्यते । बलापेन मयार्णं तु द्वैधीभावः ॥ उच्यते ॥ १९
 यदासीनो मध्यमो वा संध्रयात्संध्रयः स्मृतः । समेन संधिरन्वेष्टोऽङ्गीनेन च बलीयसा ॥ २०
 हीनेन विग्रहः कार्यः स्वयं राजा बलीयसा । तत्रापि शुद्धपार्ष्णिस्तु बलीर्वासं समाभयेत् ॥ २१

१ क. द. पठत । २ क. द. 'वि चथितः' । ३ क. द. परस्परम् । जि' । ४ क. द. इन्द्रमाले' । ५ क. द. 'त्रे प्रदे' ।

आसीनः कर्मविच्छेदं शक्तः कर्तुं रिपोर्यदा । अनुद्वर्णाङ्गिण्याऽऽसीत् विमृष्ट वसुधाधिपः ॥२२॥
 अनुद्वर्णाङ्गिर्वलवान्द्वैधीभावं समाश्रयेत् । वलिना विमृष्टीतस्तु योऽसंदेहेन पार्थिवः ॥ २३॥
 संश्रयस्तेन वक्तव्यो गुणानामधमो गुणः । बहुस्रयव्ययायासं तेषां यानं प्रकीर्तितम् ॥ २४॥
 बहुलाभकरं पथात्तदा राजा समाश्रयेत् । सर्वशक्तिविहीनस्तु तदा कुर्यात्तु संश्रयम् ॥ २५॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये पाट्टगुणचर्चनं नाम ननुत्रिषदधिकद्विषततमोऽध्यायः ॥ २३४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयज्ञाः—६६०८

अथ पञ्चदशद्विषद्विषततमोऽध्यायः ।

प्रात्यहिकरानकर्म ।

पुष्कर उवाच—

अजस्रं कर्म बह्यामि विनं प्रति यदाचरेत् । द्विमुहूर्त्तवशेषायां राज्ञौ निद्रां त्यजेध्रुपः ॥ १॥
 वाद्यवन्दिस्वनैर्गातैः पर्येष्टृह्वांस्ततो नरान् । विज्ञायते न ये लोकास्त्वदीया इति केनचित् ॥ २॥
 आपन्नपस्य श्रवणं ततः कार्यं यथाविधि । वेगोत्सर्गं ततः कृत्वा राजा ज्ञानगृहं व्रजेत् ॥ ३॥
 ज्ञानं कुर्याध्रुपः पदादन्तर्धानपूर्वकम् । कृत्वा संध्यां ततो जप्यं वामुदेयं प्रपूजयेत् ॥ ४॥
 वैद्वी पवित्राञ्जुद्रुपाचर्षयेदुदकैः पितृन् । दद्यात्सकाथनीं धेनुं द्विजाशीर्षादसंयुतः ॥ ५॥
 अनुलिप्तोऽलंकृतश्च मुखं पश्येच्च दर्पणे । समुवर्णे पृते राजा शृणुषादिचसादिकम् ॥ ६॥
 औषधं भिषजोक्तं च मङ्गलालम्भनं चरेत् । पश्येद्गुरुं तेन दत्तास्त्रीर्वादोऽथ व्रजेत्सभाम् ॥ ७॥
 तनस्थो ब्राह्मणान्पश्येदमात्पान्मघ्निस्तथा । प्रकृतीश्च महाभाग मतीहारनिवेदिताः ॥ ८॥
 धृतेतिहासं कार्याणि कार्याणां कार्यानिर्णयम् । व्यवहारे ततः पश्येन्मघ्नं कुर्यात्तु मन्त्रिभिः ॥ ९॥
 नैकेन सहितः कुर्याच्च कुर्याद्बहुभिः सह । न च मूर्खेन चानामैर्गुप्तं न प्रकटे चरेत् ॥ १०॥
 मघ्नं स्वपिष्टितं कुर्याधेन राष्ट्रं न वाधये । आकारग्रहणे राज्ञो मघ्नरक्षा परा मता ॥ ११॥
 आकाररिद्रितैः प्राज्ञा मघ्नं गृह्णन्ति पण्डिताः । सांयत्तराणां वैद्यानां मन्त्रिणां वचने रतः ॥ १२॥
 राजा विभूतिमामोति वारयन्ति नृपं हिवे । मघ्नं कृत्वाऽथ व्यापामे चक्रे याने च शस्त्रकैः ॥ १३॥
 नियुदादी नृपः ज्ञातः पश्येद्विष्णुं सुप्रसन्नम् । हुतं च पावकं पश्येद्विष्णुं पश्येत्सुप्रसन्नम् ॥ १४॥
 प्रपिबो भोजनं कुर्यादनाद्यैः सुपरीक्षितम् । भुक्त्वा गृहीतवाम्बुलो वामपार्श्वेन संस्थितः ॥ १५॥
 शाय्याणि चिन्तयेद्दृष्ट्वा योषान्कोष्ठापुत्रं वृष्टम् । अन्वास्व पथिषां संध्यां कार्याणि च विचिन्त्य तु
 चारान्तमेव भुक्त्वाऽग्रमन्तःपुरचरो भवेत् । वाद्यगीते रक्षितोऽन्वरेवं नित्यं चरेध्रुपः ॥ १७॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये प्रात्यहिकरानकर्मचर्चनं नाम पञ्चदशद्विषद्विषततमोऽध्यायः ॥ २३५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयज्ञाः—६६२६

रणनीक्षा ।

पुष्कर उवाच—

यात्राविधानपूर्वं तु वक्ष्ये साङ्घाषिकं विधिम् । सप्तादेन यदा यात्रा भविष्यति महीपतेः ॥ १
 पूजनीयो हरिः शंभुर्मोदकाद्यैर्विनायकः । द्वितीयेऽहनि दिक्पालान्संपूज्य शयनं चरेत् ॥ २
 शय्यायां वा तदग्रेऽथ देवान्मारुत्य मनुं स्मरेत् । नमः शंभो विनेत्राय रुद्राय वरदाय च ॥ ३
 वापनाय विरूपाय स्वप्नाभिरुक्ते नमः । भगवन्देवदेवेश शूलभृदपनाहन ॥ ४
 दृष्टान्निष्टे ममाऽऽचक्ष्व स्वप्ने सुप्तस्य स्नायत । यज्जाग्रतो दूरमिव पुरोधा मत्तमुचरेत् ॥ ५
 तृतीयेऽहनि दिक्पालान्ब्रह्मांस्तान्दिक्पतीन्पूजेत् । ब्रह्मान्यजेच्चतुर्थेऽह्नि षष्ठमे चाग्निना यजेत् ॥ ६
 मार्गे वा देवतास्तासां नद्यादीनां च पूजनम् । दिव्यान्तरी(रि)क्षभमस्थ(भूमिष्ठ)देवानां च ॥ ७
 तथा बलिः ॥ ८
 रात्रौ भूतगणानां च वासुदेवादिपूजनम् । यद्राक्षसाः शिष्यः कुर्यात्पार्थयेत्सर्वदेवताः ॥ ९
 वासुदेवः संकर्षणः प्रद्युम्नश्चानिरुद्धकः । नारायणोऽञ्जनो विष्णुर्नरसिंहो वराहकः ॥ १०
 शिव ईशस्तत्पुरुषो ह्यघोरो राम सत्यजः । सूर्यः सोमः कुजश्चान्द्रिर्मातृवः शुक्रः शनैश्चरः ॥ १०
 राहुः केतुर्गणपतिः सेनानी च(ध्रु)ण्डिका शुभा । लक्ष्मीः सरस्वती दुर्गा ब्रह्माणीममुखा गणाः ॥ ११
 वरा इन्द्रादयो बह्निर्गास्ताक्षर्योऽपरे सुराः । दिव्यान्तरी(रि)क्षभमिष्टा विजयाय भवन्तु मे ॥ १२
 मर्दयन्तु रणे शत्रून्संमृग्योपहारकम् । सपुत्रमातृभृत्योऽहं देवा वः शरणं गतः ॥ १३
 चमूनां पृष्ठतो गत्वा रिपुनाशा नमोऽस्तु वः । विनिवृत्तः यदास्यामि दत्तादप्यधिकं बलिम् ॥ १४
 पृष्ठेऽह्नि विजयस्नानं कर्तव्यं चाभिषेकवत् । यात्रादिने सप्तमे च पूजयेथ विधिरुमम् ॥ १५
 राजानोक्तमन्त्रैश्च तापुषं वाहनं यजेत् । पुण्याहजयशब्देन मन्त्रयेत्तन्निशामयेत् ॥ १६
 दिव्यान्तरी(रि)क्षभमिष्टाः सन्त्वायुर्दाः सुराश्च ते । देवसिद्धिं प्राप्नुहि त्वं देवयात्राऽस्तु सा त्वय ॥ १७
 अस्तु देवताः सर्वा इति श्रुत्वा नृपो ब्रजेत् । श्रुत्वा सशरं चापं धनुर्गानेति मन्त्रतः ॥ १८
 ।द्विष्णोरिति जप्त्वाऽथ दद्याद्रिपुमुखे पदम् । दक्षिणं वेदं द्वाविंशदिशु शिष्यादिषु क्रमात् ॥ १९
 तायं रथं हयं चैव धुयश्चैवाऽऽहतेऽक्रमत् । आरुह्य वाद्यैर्गच्छेत् पृष्ठतो नाचलोकपेत् ॥ २०
 कौशमात्रं गवस्तिष्ठेत्पूजयेद्देवता द्विजान् । परदेशं ब्रजेत्पश्चादात्मसैन्यं हि पालयन् ॥ २१
 रात्रा प्राप्य विदेशं तु देशाचारं हि पालयेत् । देवानां पूजनं कुर्याच्च चिन्त्यादायमत्र तु ॥ २२
 नावमानयेत्देशपानागत्य स्वपुंर पुनः । जयं प्राप्पार्थयेद्देवान्दद्याद्दानानि पार्थिवः ॥ २३
 द्वितीयेऽहनि सङ्ग्रामो भविष्यति यदा तदा । स्नापयेद्ब्रह्मभृदि यजेदेवं मृत्सिंहकम् ॥ २४
 छनादिराजलिङ्गानि शस्त्राणि निशि वै गणान् । प्रातर्गृत्सिंहकं पूज्य बाहनायमग्रेपतः ॥ २५
 पुरोधसा हुतं पश्येद्द्विं हुत्वा दिनान्यजेत् । श्रुत्वा सशरं चापं गन्ताधारुपं वै ब्रजेत् ॥ २६
 देवे त्वदश्यः शत्रूणां कुर्वत्यक्रुतिकल्पनाम् । संदत्तान्योपधेयदत्तान्कामं विस्तारयेद्ब्रह्म ॥ २७
 सूचीमुखमनीकं स्यादल्पानां बहुभिः सह । ज्यूहाः प्राण्यद्विरूपाथ द्रव्यरूपाथ कीर्तिताः ॥ २८

गुरुदो मकरव्यूहश्चक्रः श्वेनस्तथैव च । अर्धचन्द्रश्च वज्रश्च शकटव्यूह एव च ॥ २९
 पण्डलः सर्वतोभद्रः सूचीव्यूहश्च ते नैव(दश) । व्यूहानामय सर्वेषां पञ्चधा सैन्यकल्पना ॥ ३०
 द्वा पञ्चावनुपक्षौ द्वाववश्यं पञ्चयं भवेत् । एकेन यदि वा द्वाभ्यां भागाभ्यां युद्धमाचरेत् ॥ ३१
 भागत्रयं स्थापयेत्तेषां रक्षार्थमेव च । न व्यूहकल्पना कार्या राज्ञो भवति कश्चित् ॥ ३२
 मूलच्छेदे विनाशः स्यान्न युध्येच्च स्वयं नृपः । सैन्यस्य पञ्चाक्षिष्ठेत्तु क्रौञ्चमात्रे महीपतिः ॥ ३३
 भद्रसंधारणं तत्र योधानां परिकीर्तितम् । प्रधानमङ्गे सैन्यस्य नावस्थानं विधीयते ॥ ३४
 न संहताश्च विरलान्योधान्व्यूहे प्रकल्पयेत् । आयुधानां तु संगदौ यथा न स्यात्परस्परम् ॥ ३५
 भेलुकायः परानीकं संहतैरेव भेदयेत् । भेदरक्षाः परेणापि कर्तव्याः संहतास्तथा ॥ ३६
 व्यूहं भेदावहं कुर्यात्परव्यूहेषु चेच्छया । गजस्य पादरक्षार्थाधत्वारस्तु तथा द्विज ॥ ३७
 रथस्य चाश्वधत्वारः सभास्तस्य च चर्मिणः । धन्विनश्चर्मिभिस्तुह्याः पुरस्ताच्चर्मिणो रणे ॥ ३८
 पृष्ठतो धन्विनः पश्चाद्धन्विनां तुरगा रथाः । रथानां कुज्वराः पश्चाद्वातव्याः पृथिवीक्षिताः ॥ ३९
 पदातिकुज्वराश्चानां धर्मकार्यं प्रपन्नतः । शूराः प्रमुखतो देवा नो देवा भीरवः क्वचित् ॥ ४०
 शूरांश्चमुखतो दक्षः स्कन्धमात्रमदर्शनम् । कर्तव्यं भीरुसंगेन शत्रुविश्रावकारकम् ॥ ४१
 दारयन्ति पुरस्तात्तु न देवा भीरवः पुरः । शोस्ताहयन्त्येव रणे भीरुश्चशूराः पुरस्थिताः ॥ ४२
 प्रांशवः शुकनासाश्च ये चानिष्ठेक्षणा मराः । संहतभूयुगाश्चैव क्रोपसाः कलहमियाः ॥ ४३
 नित्यदृष्टाः प्रहृष्टाश्च शूरा श्रेयाश्च कामिनः । संहतानां हतानां च रणापनयनक्रिया ॥ ४४
 मतियुद्धे गमनानां च तोयदानादिकं च यत् । आयुधानयनं चैव पश्चिकर्म विधीयते ॥ ४५
 रिपूणां भेलुकामानां ससैन्यस्य तु रक्षणम् । भेदनं संहतानां च चर्मिणां कर्म कीर्तितम् ॥ ४६
 विमुक्षीकरणं युद्धे धन्विनां च तथोच्यते । शूरापसरणं यानं सुदतस्य तथोच्यते ॥ ४७
 आसनं रिपुसैन्यानां रथकर्म तथोच्यते । भेदनं संहतानां च भेदानामपि संहतिः ॥ ४८
 प्राकारनोरणाट्टालमुपभ्रष्टश्च सद्रमे । पक्षिभूविषया श्रेया रथाश्चानां तथा समा ॥ ४९
 मर्कटमा च मागानां युद्धभूमिदाहता । एवं विरचितव्यूहः कृतपृष्ठदिशकरः ॥ ५०
 तथाऽनुलोममुखादिदिक्पादमृष्टुप्राकृताः । योधानुत्तेजसेस्तर्थास्त्रामणोत्रापदानतः ॥ ५१
 भोगशान्त्या च विजये दार्मशान्त्या मृतस्य च । जिस्वाऽरीभोगतसंश्रान्तिर्मृतस्य च परा गतिः ॥ ५२
 निष्कृतिः स्यान्मणिन्दस्य नास्ति युद्धसमा गतिः । शूरांश्चैव रक्तवापाति तेन पापं त्यजन्ति ते ॥ ५३
 पातादियुःप्रगहनं रणे नत्परमं तपः । पराप्ताःसहस्राणि यान्ति शूर रणे मृतम् ॥ ५४
 स्वामी सुष्ठुषादये भयानां विनिवर्तिनाम् । अमरहत्याफलं तेषां तथा योक्तं वदे वदे ॥ ५५
 त्यक्त्वा महापापानां गच्छेदरास्तस्य विनश्ये । अभ्येपकनं शोके शूराणामनिरतिनाम् ॥ ५६
 पर्मनिष्ठे जपो रात्रि योद्धव्याश्च समाः तर्मे । गजापीथ गजापाथ न हन्तव्याः पत्न्यामिनाः ॥ ५७
 न मेहराः नविश्याथ अग्न्याः पतिनादयः । धेनवे निश्राभिभूते च अर्षोऽजीर्णे नदीतने ॥ ५८
 रुदिने दृष्टपुर्दानेन शत्रुनाशार्थमाचरेत् । बाहू मृष्ट विज्योर्वेज्जया भयाः परं इति ॥ ५९

(श्रीस्तोत्रम्)

मातुं मैत्रं बलं भूरि नायकोऽत्र निपातितः । सेनानी नि(नि)हतश्चायं भूपतिश्चापि विप्लुनः ६०
 विद्रुवानां तु योधानां सुखं यौतो विधीयते । घृषाश्च देवा धर्मज्ञ तथा च परमोदनाः ॥ ६१
 पत्राकाशैव संभारो वादित्राणां भवावहः । संप्राप्य विजयं युद्धे देवान्निर्माथ संपजेत् ॥ ६२
 रत्नानि राजगामीनि अघातयेन कृते रणे । तस्य स्त्रियो न कस्यापि रक्षयास्ताश्च परस्य च ६३
 शत्रुं प्राप्य रणे मुक्तं पुत्रवत्परिपालयेत् । पुनस्तेन न योद्धव्यं देवाचारादि पालयेत् ॥ ६४
 ततश्च स्वपुरं प्राप्य ध्रुवे भे प्रविशेद्बृहस्प । देवादिपूजनं कुर्याद्रक्षोपकुटुम्बकम् ॥ ६५
 संविभागं परावाप्तैः कुर्याद्रत्यजनस्य च । रणदीक्षा मयोक्ता ते जयाय नृपतेर्धुना ॥ ६६

इत्यादिमहापुराण भाग्ये रणवीक्षितवर्णनं नाम षट्त्रिंशदधिकश्चद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २३६ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तषष्ठ्याः—६६९ः

मम सप्तत्रिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

श्रीस्तोत्रम् ।

पुष्कर उवाच—

राज्यलक्ष्मीस्थिरत्वाय यथेन्द्रेण पुरा श्रियः । स्तुतिः कृता तया राजा जयार्थं स्तुतिमाचरेत् ॥

इन्द्र उवाच—

नमस्ये सर्वलोकानां जननीमग्निसंभवाम् । भिषगुश्चित्रपद्माक्षीं विष्णुवत्सस्पलस्थिताम् ॥ २
 त्वं सिद्धिस्त्वं स्वधा स्वाहा सुधा त्वं लोकप्रायनि । संध्या रात्रिः प्रभा भूतिर्मेधा धृद्धा सरस्तती
 पञ्चविद्या महाविद्या गुह्यविद्या च शोभने । आत्मविद्या च देवि त्वं विभुक्तिफलदायिनी ॥ ४
 आन्वीक्षिकी त्रयी चार्वा दण्डनीतिसवमेव च । सौम्या सौम्यं जगद्दृश्यं त्वयैतरेषु पूरितम् ॥ ५
 का त्वन्या त्वाभूते देवि सर्वयज्ञमयं वपुः । अध्यास्ते देवदेवस्य योगिनिन्त्यं गदाभृतः ॥ ६
 त्वया देवि परित्यक्तं सकलं भुवनत्रयम् । विनष्टप्रायमभवत्स्वर्गदेवानां समेषितम् ॥ ७
 दाराः पुत्रास्तथाऽगारं मुहूर्दान्पथनादिकम् । अवत्येतन्महाभागे नित्यं त्वद्वीक्षणभूषणम् ॥ ८
 शरीरारोग्यमैश्वर्यपरिपक्वसयः सुखम् । देवि त्वद्वृष्टिदृष्टानां पुरुषाणां न दुर्लभम् ॥ ९
 त्वयन्वा सर्वभूतानां देवदेवो हरिः पिता । त्वयैतद्विष्णुना चाम्ब्र जगज्जातं चराचरम् ॥ १०
 मार्गं कोपं तथा कोष्ठं मा गृहं मा परिच्छिद्रम् । मा शरीरं कलत्रं च त्वनेषाः सर्वपात्रानि ॥ ११
 मा पुत्रान्मा सुहृद्गान्मा पशून्मा विभूषणम् । त्वनेषा मम देवस्य विष्णोर्वक्षस्थलाख्ये ॥ १२
 सत्येन समशीवाभ्यां तथा शीलादिभिर्गुणैः । त्वज्ज्येन्मे ते नराः सयः संत्यक्ता ये त्वयाऽमले
 त्वयाऽवलोकिताः सयः शीलाद्यैरसितैर्गुणैः । कुलैर्भयैश्च मुह्यन्ते पुरुषा निर्गुणा अपि ॥ १४
 स श्लाघ्यः स गुणी धन्यः से कुलीनः स बुद्धिमान् । स गूरः स च विज्ञानो यस्त्वया देवि
 वीक्षितः ॥ १५

सद्यो वैगुण्यमायान्ति शीलयाः सकला गुणाः । पराङ्मुखी जगद्धात्री यस्य त्वं विष्णुवज्रभे॥
न ते वर्णयितुं शक्ता गुणाञ्जिह्वाऽपि वेपसः । प्रसीद देवि पद्माक्षि ना(माऽ)स्मांस्त्याक्षीः कदाचन
पुष्कर उवाच—

एवं स्तुता ददौ श्रीश्च वरमिन्द्राय चेप्सितम् । सुस्थिरत्वं च राज्यस्य सङ्क्षामविजयादिकम् ॥
सस्तोत्रपाठश्रवणकर्तृणां भुक्तिमुक्तिदम् । श्रीस्तोत्रं सततं तस्मात्पठेच्च शृणुयान्नरः ॥ १९

इत्यादिमहापुराण आग्नेये श्रीस्तोत्रकथन नाम सप्तश्लोकद्विषत्तमोऽध्यायः ॥ २३४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६७१०

अथाष्टात्रिंशदधिरद्विंशततमोऽध्यायः ।

रामोक्तनीतिः ।

अभिरुवाच—

नीतिस्ते पुष्करोक्ता तु रामोक्ता लक्ष्मणाय वा । जयाय वा प्रवक्ष्यामि शृणु धर्मादिवर्धनीम् ॥

राम उवाच—

न्यायेनार्जनमर्थस्य वर्धनं रक्षणं शरेत् । सत्पात्रप्रतिपत्तिश्च । अहृत्तं चतुर्विधम् ॥ २
नपस्य विनयो मुलं विनयः शालानिश्चयात् । विनयो हीन्द्रियजयस्तैर्पुक्तः पालयेन्महीम् ॥ ३
शास्त्रं प्रज्ञा धृतिर्दीर्घं प्रागल्भ्यं धारयिष्णुता । उत्साहो बाग्मिण्यौदार्यमापत्कालसहिष्णुता ॥
प्रभावः सुचिता मैत्री त्यागः सत्यं कृतज्ञता । कुलं शीलं दमश्चेति गुणाः संपत्तिहेतवः ॥ ५
प्रकीर्णविषयारण्ये धावन्ते विप्रमायिनम् । ज्ञानाङ्गुलेन कुर्वीत वक्ष्यमिन्द्रियदन्तिनम् ॥ ६
कामः क्रोधस्तथा लोभो हर्षो मानो मदस्तथा । पदवर्गमुत्सृजेदेनमस्मिस्त्यक्ते सुखी नृपः ॥ ७
आन्वीक्षिकीं त्रयीं वार्ता दण्डनीतिं च पार्थिवः । तद्विषयैस्तत्किंपोषेतेक्षिन्तयेद्विनयान्वितः ॥ ८
आन्वीक्षिक्याऽर्थविज्ञानं धर्माधर्मौ त्रयीस्थितौ । अर्थार्थौ तु वार्तायां दण्डनीत्यां नयानयौ ॥
अहिंसा सूरुता वाणी सत्यं द्रौप्यं दया क्षमा । वर्णिनां लिङ्गिनां चैव सामान्यो धर्म उच्यते ॥
मजाः समनुष्टुप्तीयात्कुर्वादाचारसंस्थितिम् । वाक्सूरुता दया दानं हीनोपगतरक्षणम् ॥ ११
इति वृत्तं सतां साधुहितं सत्पुरुषव्रतम् । आधिग्याधिपरीताय अथ श्वो वा विनाशिने ॥ १२
को हि राजा शरीराय धर्मापेक्षं समाचरेत् । न हि स्वसुखपन्विच्छन्पीडयेत्कृपणं जनम् ॥ १३
कृपणः पीड्यमानो हि मनुया इति पार्थिवम् । क्रियतेऽध्वर्हणीयाय स्वजनाय यथाऽञ्जलिः ॥
ततः साधुतरः कार्यो दुर्जनाय शिवाधिना । मिषमेषाधिधातव्यं सत्सु निरत्यं द्विपत्सु च ॥ १५
देवास्ते मिषवक्ताः पशवः क्रूरादिनः । शुचिरास्तिक्यपूतात्मा पूजयेद्देवताः सदा ॥ १६
देवतावद्गुरुजनमात्मवत् सुदृज्जनम् । प्रणिपातेन हि मुञ्चं सतोऽष्टपानुचेष्टितैः ॥ १७
कुर्वीताभिसुप्तान्मृत्युर्देवान्मुक्तकर्मणा । सद्भावेन हरेन्मित्रं संप्रमेण च बान्धवान् ॥ १८
स्त्रीभृत्यान्मददानान्यां दाक्षिण्येनेतरं जनम् । अनिन्दा परकृत्येषु स्वधर्मपरिपालनम् ॥ १९
कृपणेषु दयानुत्तं सर्वत्र मधुरा गिरः । मार्गैरप्युपकारितं मित्रायान्वयभित्तारिणे ॥ २०

(राजपर्माः)

गृह्यते परिष्वङ्गः श्रद्धया दानं सहिष्णुता । स्वसमृद्धिष्वनुत्सेकः परवृद्धिष्वमत्सरः ॥ २१
 अपरोपतापि वचनं यौनव्रतचरिष्णुता । वन्धुभिर्वदसंयोगः स्वजने चतुरश्रता ॥ २२
 उचितानुविधायित्वमिति वृत्तं महात्मनाम् ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये रामोऽजनीतिरन्ध्रन नामाष्टाविंशदधिकद्विशतमोऽध्यायः ॥ २३८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—६७३२

अथैकोनचत्वारिंशदधिकद्विशतमोऽध्यायः ।

राजपर्माः ।

राम उवाच—

स्वाम्यमात्यश्च राष्ट्रं च दुर्गः कोपो बलं सुहृत् । परस्परोपकारीदं सप्ताङ्गं राज्यमुच्यते ॥ १
 राज्याद्वानां वरं राष्ट्रं साधनं पालयेत्सदा । कुलं शीलं नयः सत्त्वं दाक्षिण्यं क्षेमकारिता ॥ २
 अविशंवादिता सरपं वृद्धसेवा कृतज्ञता । दैवसंपन्नता बुद्धिरभुद्रपरिवारता ॥ ३
 शत्रयसामन्तता चैव तथा च दृढभक्तिता । दीर्घदर्शित्वमुत्साहः शुचिता स्थूललक्षिता ॥ ४
 विभीतस्त्वं धार्मिकता साधोश्च नृपतेर्गुणाः । प्रख्यातवंशमभूतं लोकसंग्राहिणं शुचिम् ॥ ५
 कुर्वीताऽऽत्महिताकाङ्क्षी परिचारं महीपतिः । वाग्मी प्रगल्भः स्मृतिमानुद्यो बलपान्वशी ॥ ६
 नेता दण्डस्य निपुणः कृतशिल्पपरिग्रहः । पराभिपोगप्रसहः सर्वतुष्टप्रतिक्रिया ॥ ७
 परवृत्तान्तवेत्ता च संधिविग्रहवत्त्ववित् । गूढपक्षप्रचारज्ञो देशकालविभागवित् ॥ ८
 आदाता सम्पत्पर्यानां विन(नि)योक्ता च पात्रवित् । कोपलोभभयश्रोहदम्भचापलवर्जितः ॥ ९
 परोपतापवैशू(शु)भ्यमात्सर्ग्यैर्पा(र्ष्या)नृतातिगः । वृद्धोपदेशसंपन्नः शक्तो मधुरदर्शनः ॥ १०
 गुणानुरागस्तिमानात्मसंपन्नगुणाः स्मृताः । कुलीनः शुचयः शूराः क्षुतवन्तोऽनुरागिणः ॥ ११
 दण्डनीतेः प्रयोक्तारः सचिवाः स्मृर्भेदीपतेः । सुविग्रहो जानपदः कुलशीलकलान्वितः ॥ १२
 वाग्मी प्रगल्भश्चक्षुष्मानुत्साही प्रतिपत्तिमान् । स्तम्भचापलहीनश्च मैत्रः क्लेशसहः शुचिः ॥ १३
 सत्यसत्त्ववृत्तिस्यैर्यप्रभावारोग्यसंपुतः । कृतशिल्पश्च दक्षश्च प्रज्ञावान्धारणान्वितः ॥ १४
 दृढभक्तिरकर्ता च वैराणां सचिवो भवेत् । स्मृतिस्तत्परताऽर्थेषु चित्तज्ञो ज्ञाननिष्पन्नः ॥ १५
 ददाता मन्त्रगुप्तिश्च मन्त्रिसंपन्नकीर्तिता । त्रय्यां च दण्डनीत्यां च कुशलः स्वात्पुरोहितः ॥ १६
 अर्धवेदविहितं कुर्याच्छान्तिकपौष्टिकम् । साधुतैषाममात्यानां तद्विधैः सह बुद्धिमान् ॥ १७
 चक्षुष्मत्तां च शिल्पं च परीक्षेत् गुणद्वयम् । स्वजनेभ्यो विजानीयात्कुलं स्थानमवग्रहम् ॥ १८
 परिकर्मसु दत्तं च विज्ञानं धारयिष्णुताम् । गुणत्रयं परीक्षेत् प्रगल्भ्य प्रीति(त)तां तथा ॥ १९
 कथाचोनेषु बुध्येत वाग्मिभ्यं सत्यवादिताम् । उत्साहं च प्रभावं च तथा क्लेशसहिष्णुताम् ॥ २०
 धृतिं चैवानुरागं च स्वैर्यं चाऽऽपदि लक्षयेत् । भक्तिं मैत्रीं च शौचं च जानीयाच्चहारतः ॥ २१
 संवातिभ्यो बलं सत्त्वमारोग्यं शीलमेव च । अस्तम्भतामचापल्यं वैराणां चाप्यकीर्तनम् ॥ २२
 मत्स्यसतो विजानीयाद्भद्रतां क्षुद्रतामपि । फलानुषेधाः सर्वत्र परोक्षमुपवृत्तयः ॥ २३

(पाद्गुण्यम्)

सस्याकरवती पुण्या सन्निद्रव्यसमन्विता । गोहिता भूरिसलिला पुण्यैर्जनपदैर्धृता ॥ २४
रम्या सकुञ्जरवला वारिस्थलपथान्विता । अदेवमातृका चेति श्रस्यते भूरिभूतये ॥ २५
शूद्रकारुणिकमायो महारम्भः कृषीबलः । सानुसामो रिषदेष्टी पीडासङ्करः पृथुः ॥ २६
नानादेश्यैः समाकीर्णो धार्मिकः पशुमान्वली । ईदृजनपदः शस्त्रोऽपूर्वव्यसनिनायकः ॥ २७
पृथुर्धर्मं महास्वातमुच्चमाकारैतोरणम् । पुरं समावसेच्छैलसरिन्गरुचनश्रगम् ॥ २८
जलवद्धान्यधनवहुर्गो कालसहं महत् । औदकं पार्वतं वार्षिकैरिणं धन्विनं च पद ॥ २९
ईप्सितद्रव्यसंपूर्णः पितृपैतामहोचितः । धर्माभितो न्यवसहः कोपो धर्मादिबुद्धये ॥ ३०
पितृपैतामहो बध्नः सद्गतो दत्तचेतनः । विरुवातपौरुषो जग्यः कुञ्जलः शकुनैर्दृतः ॥ ३१
नानामहर्गणोपेतो नानापुद्गविशारदः । नानायोगसमाकीर्णो नीराजितहयद्विपः ॥ ३२
प्रवासापासदुःखेषु युद्धेषु च कृतश्रमः । अद्वैष्टात्रिवर्षमायो दण्डो दण्डवर्ता मतः ॥ ३३
योगविद्वानसत्त्वाढ्यं महापक्षं मियंचदम् । आयविषममदैर्यं मित्रं कुर्वीत सैरकुलम् ॥ ३४
वृषादेवाभिगमनं स्पृष्टार्थद्वयानुगा । वायसत्कुल्य प्रदानं च त्रिविधो मित्रसंग्रहः ॥ ३५
धर्मकामार्थसंयोगो मित्रास्तु त्रिविधं फलम् । औरसं तत्र संनर्दं तथा वंशक्रमागतम् ॥ ३६
रक्षितं व्यसनेभ्यश्च मित्रं द्वेयं चतुर्विधम् । मित्रे गुणाः सत्यतायाः समानमुखदुःखता ॥ ३७
बह्व्येऽनुजीविनां वृत्तं सैवी सेवेन भूतिम् । दक्षता भद्रता दाढ्यं क्षान्तिः क्लेशसहिष्णुता ॥ ३८
संतोषः शीलमुत्साहो मण्डवत्यनुभीविनम् । यथाकालमुपासीत राजानं सेवको नपात् ॥ ३९
परस्यानगमं क्रीर्यमौद्धत्यं मत्सरं त्यजेत् । विशुद्ध कथनं भृत्यो न कुपार्ज्ज्यायसा सह ॥ ४०
शुद्धं मर्म च मन्त्रं च न च भर्तुः प्रकाशयेत् । रक्ताङ्गिं समीहेत विरक्तं संत्यजेन्नृपम् ॥ ४१
अकार्यं प्रतिषेधश्च कार्यं चापि प्रवर्तनम् । संक्षेपादिति सङ्घर्षि यन्धुभिन्नानुजीविनाम् ॥ ४२
आजीव्यः सर्वसत्त्वानां राजा पर्जन्यवद्भवेत् । आचदारेषु चाऽऽप्यर्थं धनं चाऽऽददतीति च ॥
कुर्पाद्विद्योगसंपन्नानध्यक्षान्सर्वकर्मम् । कुपिर्विजिनाथो दुर्गो सेतुः कुञ्जरवन्धनम् ॥ ४४
खन्याकरवलादानं शूम्पानां च निवेद्यनम् । अष्टवर्गमिमं राजा साधुवृत्तोऽनुग्राहयेत् ॥ ४५
आमुक्तिकेभ्यश्चारेभ्यः पौरेभ्यो राजरत्नभात् । पृथिवीपविलोभाय मनानां पक्षपा भयम् ॥ ४६
अवेर्षेतद्रथं काल आदृतीत करं नृपः । अभ्यन्तरं शरीरं स्वं वा(वा)घ्नो राक्षं च रक्षयेत् ॥ ४७
दण्ड्यासान्दण्ड्येद्राजा स्वं रक्षेद्य विपादितः । स्त्रियः पुत्राश्च शत्रुभ्यो विश्वेभ्य कदाचन ॥ ४८

१५५ विमहापुराण नामधेये राजधर्मोक्तयः नामैरेवमनन्तरि लिख्यन्ति इति ज्ञातव्योऽप्यवयवः ॥ २१५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६७८०

अथ चत्वारिंशदपिष्टिजततयोऽप्यवयवः ।

पाद्गुण्यम् ।

राम उवाच—

मन्दलं चिन्तयेन्मुल्यं राजा द्वादशराजकम् । अरिभित्तमोर्भिन्नं मित्रमिष्यमतः परम् ॥ १

(पादुपणम्)

तथाऽरिमित्रमित्रं च विजिगीषोः पुरः स्मृताः । पाणिग्राहः स्मृतः पश्चादाक्रन्दस्तदनन्तरम् २
 आसारावनयोश्चैवं विजिगीषोश्च मण्डलम् । अरेश्च विजिगीषोश्च मध्यमो भूम्यनन्तरः ॥ ३
 अनुग्रहे संहतयोर्निग्रहे न्यस्तयोः प्रभुः । मण्डलाद्गह्वरेतेषामुदासीनो बलाधिकः ॥ ४
 अनुग्रहे संहतानां व्यस्तानां च वधे प्रभुः । संधिं च विग्रहं यानवासनादि वदामि ते ॥ ५
 बलवद्विष्टहीनेन संधिं कुर्याच्छिवाय च । कपाल उपहारश्च संवानः संगतस्तथा ॥ ६
 उपन्यासः प्रतीकारः संयोगः पुरुषान्तरः । अष्टद्वार आदिष्ट आत्माऽपि स उपग्रहः ॥ ७
 परिक्रमस्तथा छिन्नस्तथा च परदूषणम् । स्कन्धोपनेयः संधिश्च संधयः षोडशेरिताः ॥ ८
 परस्परपकारश्च यैश्च संबन्धकस्तथा । उपहाराश्च चत्वारस्तेषु मुख्यश्च संधयः ॥ ९
 बालो वृद्धो दीर्घरोगस्तथा बन्धुवहिष्कृतः । भीरुर्भीरुजनो मुग्धो लुब्धजनस्तथा ॥ १०
 विरक्तमकुतिश्चैव विषयेष्वतिशक्तिमान् । अनेकचित्तमप्यथ देवव्याघ्रगान्धर्वकः ॥ ११
 दैवोपहनकश्चैव दैवनिन्दक एव च । दुर्मित्रश्च सनोपेतो बलव्यसनसंकुलः ॥ १२
 स्वदेशस्थो बहुरिपुर्मुक्तः कालेन यश्च ह । सत्यवर्षम्यपेतश्च विंशतिः पुत्रा अमी ॥ १३
 एतैः संधिं न कुर्वीत विग्रहीयास्तु केवलम् । परस्परपकारेण पुंतां भवति विग्रहः ॥ १४
 आत्मनोऽभ्युदयाकाङ्क्षी पीड्यमानः परेण वा । देशकालबलोपेतः शरभेतेह विग्रहम् ॥ १५
 राज्यस्त्रीस्थानदेशानां ज्ञानस्य च बलस्य च । अगहरो यदो यानः पीडा वैपथिकी तथा ॥ १६
 ज्ञानात्मशक्तिधर्माणां विधातो दैवमेव च । मित्रार्थं चापमानश्च तथा धनुषिनाशनम् ॥ १७
 भूतानुग्रहविच्छेदस्तथा मण्डलदूषणम् । एकार्थाभिनिवेशित्वमिति विग्रह्योनयः ॥ १८
 सापत्न्यं वास्तुनं स्त्रीनं वाग्जातमपराधनम् । वैरं पञ्चविधं शोक्तं सापत्नैः मशयं नयेत् ॥ १९
 किञ्चित्फलं निष्फलं वा संहिम्नफलमेव च । तदास्ते दोषजननपायत्वां चैव निष्फलम् ॥ २०
 आयत्वां च तदास्ते च दोषसंजननं तथा । अपरिज्ञानवीर्येण परेण स्तोभितोऽपि वा ॥ २१
 परार्थं स्त्रीनिमित्तं च दीर्घकालं द्विजैः सह । अकालदैवयुक्तेन बलोद्धतसत्वेन च ॥ २२
 तदाऽपि फलसंपुक्तपायत्वां फलवर्जितम् । आयत्वां फलसंपुक्तं तदास्ते निष्फलं तथा ॥ २३
 इतीमं षोडशविधं न कुर्यादेव विग्रहम् । तदास्वायत्तिसंशुद्धं कर्म राज्ञा सदाऽऽचरेत् ॥ २४
 ह्ये पुष्टं बलं मत्वा गृहीयाद्विपरीतकम् । मित्रयाक्रन्द आसतारो यदा स्युर्दमकपः ॥ २५
 परस्य विपरीतं च तदा विग्रहमाचरेत् । विग्रह्य संधाय तथा संभूयाथ मसङ्गतः ॥ २६
 उपेक्षया च निपुणैर्याने पञ्चविधं स्मृतम् । परस्परस्य सामर्थ्यविधातादासने स्मृतम् ॥ २७
 अरेश्च विजिगीषोश्च यानवत्पथश्च स्मृतम् । बलिनोर्द्विपलोर्मध्ये वाचाऽऽत्मानं समर्पयन् ॥ २८
 द्वैधीभावेन तिष्ठेत् काकाक्षिवदलक्षितः । उभयोरपि संधाने सेवेत बलवचरम् ॥ २९
 यदा द्वावपि नेचजेतां संश्लेषं जातसंधिदौ । तदोपसर्पेचच्छुभमधिकं वा स्वयं प्रजेत् ॥ ३०
 उच्छिद्यमानो बलिना निरुपायव्रतविक्रयः । कुनोद्धतं सत्यधार्यपासेनेन बलोत्कटम् ॥ ३१
 तदर्थनोपास्तिकता नित्यं तत्रैव भाविता । तत्कारितमश्रयिता वृत्तं संश्रयिणः धृतम् ॥ ३२

ह्यादिनहापुत्राय अस्मिन् पादुपणमर्थे नाम चत्वारिंशदधिकश्चैतत्ततोऽध्यायः ॥ २४० ॥

आदितः श्लोकानां समाप्त्याः—६८१२

अथैकवत्तारिकद्विचक्षितसमोऽव्याचः ।

सामादि ।

राम उवाच—

प्रभावोत्साहशक्तिभ्यां मन्त्रशक्तिः प्रशस्यते । प्रभावोत्साहवान्काव्यो जितो देवपुरोधसा ॥ १
 मन्त्रयेतेह कार्याणि नानासैर्नाविपश्चिता । अशनयारम्भवृत्तीनां कुतः क्लेशाहते फलम् ॥ २
 अत्रिज्ञातस्य विज्ञानं विज्ञातस्य च निश्चयः । अर्थद्वैपस्य संदेहच्छेदनं शेषदर्शनम् ॥ ३
 सहायाः साधनोपाया विभागो देशकालयोः । विपत्तेश्च प्रतीकारः पञ्चाङ्गो मन्त्र इत्येते ॥ ४
 मनःप्रसादः श्रद्धा च तथा करणपाटवम् । सहायोत्थानसंपन्नं कर्मणां सिद्धिलक्षणम् ॥ ५
 मदः प्रमादः कामश्च सुप्तमलापिमानि च । भिन्दन्ति यच्च मच्छन्नाः कामिन्यो रमतां तथा ॥ ६
 प्रगल्भः स्मृतिमान्वाग्मी शस्त्रे शस्त्रे च निष्ठितः । अभ्यस्तकर्मा नृपतेर्दूतो भवितुमर्हति ॥ ७
 निष्ठुरार्थो मितार्थश्च तथा आसनहारकः । सामर्थ्यात्पादतो ह्यनो दूतस्तु त्रिविधः स्मृतः ॥ ८
 नाविज्ञातं पुरं शत्रोः प्रविशेच न संसदम् । कालमीक्षेत कार्यार्थमनुज्ञातश्च निष्पतेत् ॥ ९
 छिद्रं च शत्रोर्जानीयात्कोपमिवलानि च । रागापरामौ जानीयाद्दृष्टिमात्रविषेष्टितैः ॥ १०
 क्रुपान्तुविधिं स्तोत्रं पक्षयोरुभयोरपि । तपस्विष्यञ्जनेष्वैः सुचरैः सह संपसेत् ॥ ११
 चरः प्रकाशो दूतः स्वादमकाशश्चरो द्विधा । वणिक्कृषीवलौ लिङ्गी भिक्षुकाद्यात्मकाश्चराः ॥ १२
 यापादरिं व्यसनिनं निष्फले दूतचेष्टिते । मकृतिव्यसनं यत्स्यात्तत्समीक्ष्य समुत्पतेत् ॥ १३
 अनयाश्रयस्यति श्रेयस्तस्माच्चव्यसनं स्मृतम् । हुताशनो जलं व्याधिविर्भूतं मरकं तथा ॥ १४
 इति पञ्चविधं दैवं व्यसनं मानुषं परम् । दैवं पुरुषकारेण शान्त्या च मक्ष्यं नयेत् ॥ १५
 उत्थापितेन नीत्या च मानुषं व्यसनं हरेत् । मन्त्रो मन्त्रफलावाप्तिः कार्यानुष्ठानमावतिः ॥ १६
 आपव्ययो दण्डनीतिरमित्रप्रतिषेधनम् । व्यसनस्य प्रतीकारो राजपरानाभिरक्षणम् ॥ १७
 इत्यस्यास्यस्य कर्मैर्दं हन्ति स व्यसनान्वितः । हिरण्यघान्यवस्त्राणि बाह्वनं प्रजया भवेत् ॥ १८
 तथाऽन्ये द्रव्यनिचया हन्ति सम्यसना मजा । प्रजानामापदि (दा)स्थानां रक्षणं कोपदण्डयोः ॥ १९
 पौराद्याश्रोपमुर्वन्ति संधयादिह दुर्दिनम् । तूर्णो युद्धं जनवाणं मित्रामित्रपरिग्रहः ॥ २०
 सामन्तादिकृते दांषे नश्येच्चव्यसनाच्च तत् । भृत्यानां भरणं दानं प्रजापिनपरिग्रहः ॥ २१
 धर्मकामादिभेदश्च दुर्गसंस्कारभूषणम् । कोपात्तव्यसनाद्दन्ति कोपमुखो हि भूषतिः ॥ २२
 मित्रामित्रावनीहेमसाधनं रिपुमर्दनम् । दूरकार्यानुकारित्वं दण्डाच्चव्यसनाद्धरेत् ॥ २३
 संस्तम्भयति मित्राणि क्षमिनं नाशयत्यपि । घनाधिरुषकारित्वं मित्राच्चव्यसनाद्धरेत् ॥ २४
 राजा स व्यसनी द्रव्याद्राजकार्याणि यानि च । वामदण्डयोश्च शस्त्रमर्थदूषणमेव च ॥ २५
 पानं स्त्री मृगया पूर्वं व्यसनानि महीपतेः । आलस्यं स्तब्धता र्पणः प्रमादो द्वैधकारिता ॥ २६
 इति तूर्णपरिदृष्टं च सचिद्व्यसनं स्मृतम् । अनादृष्टिश्च पीडादि राष्ट्रव्यसनमुच्यते ॥ २७
 विज्ञीर्णपथप्रकारपरिग्राह्यमश्रयः । क्षीणया सेनया नदं दुर्गव्यसनमुच्यते ॥ २८
 व्यपीठनः परिसिद्धोऽप्रजितोऽसंजितस्तथा । दुषितो दूरतस्मिन् कोपव्यसनमुच्यते ॥ २९
 उग्रदं परिसिद्धमपानितविमानितम् । अभूवं व्यापितं भान्तं मूरायात्वं नरागतम् ॥ ३०

(धामादिचयनम्)

परिक्षीणं प्रतिहतं प्रहताग्रतरं तथा । आशानिर्वेदभूयिष्ठमनृतप्राप्तमेव च ॥	३१
कलत्रगर्भं निक्षिप्तमन्तःशल्यं तथैव च । विच्छिन्नविविधासारं शून्यमूर्लं तथैव च ॥	३२
अस्वास्थ्यसंहतं वाऽपि भिन्नकूटं तथैव च । दुष्पार्ष्णिग्राहमर्थं च बलव्यसनमुच्यते ॥	३३
दैवोपवीडितं मित्रं ग्रस्तं शत्रुवलेन च । कामक्रोधादिसंयुक्तमुत्साहादरिभिर्भवेत् ॥	३४
अर्थस्य दूषणं क्रोधात्पारुष्यं वाक्पददण्डयोः । कामजं मृगया भूतं व्यसनं पानकं स्त्रियः ॥	३५
वाक्पारुष्यं परं लोक उद्देजनमनर्थकम् । असिद्धसाधनं दण्डस्तं युवत्याञ्जनपेक्षपः ॥	३६
उद्देजयति भूतानि दण्डपारुष्यवाधूपः । भूतान्मुद्देव्यमानानि द्विपतां यान्ति संश्रयम् ॥	३७
विद्वद्धाः शत्रवश्चैव विनाशाय भवन्ति ते । दूष्यस्य दूषणार्थं च परित्यागो महीपसः ॥	३८
अर्थस्य नीतितत्त्वज्ञैरर्थदूषणमुच्यते । पानात्कार्यादिनो(पु)ज्ञानं मृगयातोऽरितः क्षयः ॥	३९
जितश्रमार्थं मृगयां बिचरेद्रक्षिते वने । धर्मार्थप्राणनाशान्नादि द्यूते स्वात्कलहादिकम् ॥	४०
कालातिपातो धर्मार्थपीडा स्त्रीव्यसनाद्भवेत् । पानदोषात्प्राणनाशः कार्याकार्याविनिश्चयः ॥	४१
स्कन्धाधारनिवेशज्ञो निमित्तज्ञो रिपुं जपेत् । स्कन्धावारस्य मध्ये तु सकोपं नृपतर्प्यहम् ॥	४२
मौलीभूतं श्रेणिसुहृद्विपदादधिकं बलम् । राजहर्म्यं समावृत्य क्रमेण विनिवेशयेत् ॥	४३
सैन्यैकदेशः संनद्धः सेनापतिपुरःसरः । परिभ्रमेच्चत्वरंश्च मण्डलेन बहिर्निधि ॥	४४
वार्ताः स्वका विजानीयाद्दरसीमान्तचारिणः । निर्गच्छेत्यविशेषैव सर्व एवोपलक्षितः ॥	४५
साम दानं च भेदश्च दण्डोपेक्षेन्द्रजालकम् । मायोपायाः सप्त परे निक्षिपेत्साधनाय तात् ॥	४६
चतुर्विधं स्मृतं साम उपकारानुकीर्तनात् । मिथः संवन्धकथनं मृदुपूरी च भाषणम् ॥	४७
आयाते दर्शने वाचा तवाहमिति चार्पणम् । यः संप्राप्तप्रभोत्सर्गं उच्यमाथममध्यमः ॥	४८
मतिदानं तदा तस्य गृहीतस्यानुमोदनम् । द्रव्यदानमपूर्वं च स्वयंप्राहमवर्तनम् ॥	४९
देयश्च प्रतिभोत्सर्ग दानं पञ्चविधं स्मृतम् । स्नेहरागापनयनसंहर्षोत्पादनं तथा ॥	५०
मिथो भेदश्च भेदज्ञैर्येदश्च त्रिविधः स्मृतः । वधोऽर्पहरणं चैव परिक्लेशस्त्रिधा दमः ॥	५१
प्रकाशधामकाशश्च लोकद्विष्टान्मकाशतः । लैद्विजेत हतैर्लोकस्तेषु पिण्डः भैद्यस्यते ॥	५२
विप्रेणोपनिषयोर्गैर्हन्पाच्छस्त्रादिना द्विषः । जातिमात्रं द्विजं नैव हन्यात्सामोचरं वशे ॥	५३
मलिम्पन्निव चेतांसि दृष्ट्वा साधु पिवन्निव । ग्रसन्निवामृतं साम मयुज्जीत मित्रं वचः ॥	५४
भिष्यवाभिघ्नस्तः श्रीकाम आदूषामतिमानितः । राजद्वेषी आविक्तस्त्वात्मसंभावितस्तथा ॥	५५
विच्छिन्नधर्मक्रामार्थः कुद्धो मानी विमानितः । अकारणात्परित्यक्तः कुर्वरोऽपि सान्निवतः ॥	५६
हृत्तद्रव्यकलत्रश्च पूजार्होऽमतिपूजितः । एतांस्तु भेदयेच्छत्रौ स्थितान्नित्यान्मुशङ्कितान् ॥	५७
आगतान्पूजयेत्कार्मर्निर्मात्रं प्रशमं नयेत् । सापहृष्टानुसंधानमत्युग्रभयदर्शनम् ॥	५८
मथानदानमानं च भेदोपायाः प्रकीर्तिताः । मित्रं हतं काष्ठमिव धुगमग्नं विशीर्यते ॥	५९
त्रिशक्तिर्देशकालज्ञो दण्डेनास्तं नयेदरीन् । मैत्रीमथानं कल्याणबुद्धिं सान्त्वेन साधयेत् ॥	६०
लुब्धं क्षीणं च दानेन मित्रानन्योन्यसादृश्या । दण्डस्य दर्शनादुष्टान्पुनश्चाज्जादि सामतः ॥	६१
दानभेदैश्चमृगयान्योपाज्जनपदादिकान् । सामन्ताद्विक्रान्भेददण्डाभ्यामपरादिकान् ॥	६२
देवतामतिमानां तु पूजयाऽन्तर्गतैर्नरैः । गुमान्स्त्रीवस्त्रसंवीतो निधि चाद्भुतदर्शनः ॥	६३

वेतालोल्लापिश्वाधानां शिवानां च स्वरूपिका । कामतो रूपधारित्वं शस्त्राग्न्यग्निमानुवर्षणम् ॥
 तमोऽनिलोऽनिलो मेघ इति प्राया ह्यमानुषी । जघान कीचकं भीम आस्थितः स्त्रीस्वरूपताम् ॥
 अन्याये व्यसने युद्धे शृङ्गस्थानिवारणम् । उपेक्षेयं स्मृता भ्रातोपेक्षितश्च द्विदिम्बया ॥ ६६
 मेघान्पकारवृष्ट्याभिपर्वताद्भुतदर्शनम् । दूरस्थानां च सैन्यानां दर्शनं ध्वजशालिनाम् ॥ ६७
 छिद्यपादितभिन्नानां संसृतानां च दर्शनम् । इतीद्रजालं द्विपर्वा भीत्यर्थमुपकल्पयेत् ॥ ६८

इत्यादिमहापुराण आग्नेये सामादिकथन नामैककल्पादिस्वरूपिकाद्विचततमोऽध्यायः ॥ २५१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६८८०

अथ ह्यापत्वारिषदाधिकारविचततमोऽध्यायः ।

राजनीतिः ।

राम उवाच—

पद्विधिं तु बलं ब्यूत देवान्मार्थं रिपुं ब्रजेत् । मौलं भूतं श्रोणिमुहृदिपदादविकं पलम् ॥ १
 पूर्वं पूर्वं गरीपस्तु बलानां व्यसनं तथा । पदङ्गं पञ्चकोपाभ्यां पदात्यश्वरथद्विपैः ॥ २
 नयद्विचनदुर्गेषु यत्र यत्र भयं भवेत् । सेनापतिस्तत्र तत्र गच्छेन्व्यूहीकृतैर्वलैः ॥ ३
 नापकः पुरतो यायात्पवीरपुरुषावृत्तः । मध्ये कलशं स्वामी च कीपः फलानु च यद्गलम् ॥ ४
 पार्श्वयोरुभयोरश्वा वाहिनीं पार्श्वयो रथाः । रथानां पार्श्वयोर्नागा नागानां चाडवीवलम् ॥ ५
 पश्चात्सेनापतिः सर्वं पुरस्कृत्य कृती स्वयम् । यायात्संनदसैन्यौघः खिन्नानांवासयज्जघ्ना ॥ ६
 यायाद्ब्यूहेन महता मकरेण पुरो भये । श्वेनेनोत्तपक्षेण सूच्या वा शीरबज्रया ॥ ७
 पश्चाद्भये तु शकटं पार्श्वयोर्वज्रसंश्रितम् । सर्वतः सर्वतोभद्रं भये ब्यूहं प्रकल्पयेत् ॥ ८
 कन्दरे शीलगाहने निम्नगावनसंकटे । दीर्घाध्वनि परिधान्तं शुक्तिपासाहितकृमम् ॥ ९
 व्याधिबुधिममरकपीडितं दम्पुविद्रुतम् । पङ्कपांशुनलस्कन्धं व्यस्तं पुञ्जीकृतं पथि ॥ १०
 ममुसं भोजनव्यग्रमभूमिष्ठममुस्थितम् । चौरादिपथविनस्तं वृष्टिवातसमादृतम् ॥ ११
 इत्यादौ स्वचर्म रक्षेत्परसैन्यं च पातयेत् । विशिष्टो देशकालाभ्यां भिन्नविप्रकृतिर्वली ॥ १२
 पुर्यात्तिकाशयुद्धं हि कृतयुद्धं विपर्यये । वेपथ्वरस्कन्दपालेषु परं हन्यात्समाकुलम् ॥ १३
 जभूमिष्ठं स्वभूमिष्ठा स्त्रभूमौ चापनांतयः । प्रकृतिप्रग्राहकं पार्श्वेनचरादिभिः ॥ १४
 हन्यात्पवीरपुरुषार्थमिद्वदनापकर्षणैः । पुरस्तादर्चनं दत्त्वा तद्वत्सकृत्निधयान् ॥ १५
 हन्यात्पयात्पवीरेण पलेनोपेत्य वेमिना । पश्चाद्वा संकुलीकृत्य हन्याच्छूरेण पूर्वतः ॥ १६
 आभ्यां पार्श्वभिधाती तु व्याख्यातो कृतयोधने । पुरस्ताद्विषये देशे पश्चाद्हन्यानु वेगवान् ॥ १७
 पुरः पश्चात्तु विषम एवमेव तु पार्श्वयोः । शयनं योधापित्वा तु दूष्यामित्राडवीवलैः ॥ १८
 धान्तं मन्दं निराग्रन्दं हन्यादभ्रान्तवाहनम् । दूष्यामित्रपलैर्वाऽपि भङ्गं दत्त्वा मयत्नवान् ॥ १९
 निवृत्तित्वेन विशस्तं हन्यान्मन्त्रव्यपाधयः । सन्त्याचारपुष्ट्यापसस्यस्यामिभनादिषु ॥ २०
 विभन्त्य(म्भ)न्तं परानीकप्रमथो विनाजयेत् । अथ वा गोप्रहाहृष्टं तद्वृत्त्यं मार्गवधनात् ॥ २१

- अवस्कन्दभयाद्रात्रिजगत्प्रकृतथपम् । दिवा सुप्तं समाह्न्यान्निद्राव्याकुलसैनिकम् ॥ २२
- निशि विश्रब्धसंसुप्तं नागैर्वा खड्गपाणिभिः । प्रयाणे पूर्ववायित्वं वनदुर्गमवेशनम् ॥ २३
- अभिघ्नान्तापनीकानां भेदनं भिन्नसंग्रहः । विभीषिकाद्वास्यातं कोपरक्षेभकर्म च ॥ २४
- अभिन्नभेदनं भिन्नसंधानं रथकर्म च । वनदिह्यार्गवचये वीवधासारलक्षणम् ॥ २५
- अनुयानापसरणे शीघ्रकार्योपपादनम् । दीनानुसरणं यातः कोटीनां जघनस्य च ॥ २६
- अश्वकर्माथ पत्तेय सर्वदा शस्त्रधारणम् । शिविरस्य च मार्गदेः शोधनं वस्त्रिकर्म च ॥ २७
- संस्थूलस्थाणुवल्मीकशृङ्गशुल्बापकण्टकम् । सापसारा पदावीनां भूर्नातिविपमा मता ॥ २८
- स्वसप्तश्लोपला क्षिप्रलङ्घनीयनगा स्थिरा । निःशर्करा विपद्वा च सापसारा च वाजिभूः ॥ २९
- निस्थाणुश्लोकेदारार रथभूमिरकर्दमा । मर्दनीयतच्छेद्यत्रतवीपद्वर्जिता ॥ ३०
- निर्हरागम्यशैला च विपमा गजभेदिनी । उरस्यादीनि भिन्नानि प्रतिगृह्णन्त्वानि हि ॥ ३१
- प्रतिग्रह इति लयातो राजकार्यान्तरक्षयः । तेन शून्यस्तु यो व्यूहः स भिन्न इव लक्ष्यते ॥ ३२
- जयार्थं न च युध्येत प्रतिमानप्रतिग्रहः । यत्र राजा तत्र कोपः कोपाधीना हि राजता ॥ ३३
- योधेभ्यस्तु ततो दद्यात्किंचिदात्तं न युज्यते । द्रव्यलक्षं राजघाते तदर्धं तत्सुतार्दने ॥ ३४
- सेनापतिवधे तद्द्वयार्द्धस्यादिपर्वने । अथ वा खलु युध्येरन्त्यश्वरथदन्तिनः ॥ ३५
- यथा भवेदसंघापो व्याघ्रमविनिवर्तने । असंकोणे युध्येरन्तंकरः संकुलावहः ॥ ३६
- महासंकुलमुद्येषु संश्रयेरन्मतद्गजम् । अश्वस्य प्रतियोद्धारो भवेयुः पुरुषास्तपः ॥ ३७
- इति कल्पशास्त्रपञ्चाश्व विधेयाः कुञ्जरस्य तु । पादगोपा भवेयुश्च पुरुषा दश पञ्च च ॥ ३८
- विधानमिति नागस्य विहितं स्पन्दनस्य च । अनीकयति विश्लेषमिति कल्प्या नव द्विपाः ॥ ३९
- तथाऽनीकस्य रथं तु पञ्चधा संमचक्षते । इत्यनीकविभागेन स्थापयेद्व्यूहसंपदः ॥ ४०
- उरस्यकक्षपक्षास्तु कल्प्यानेतान्मचक्षते । उरःकक्षौ च पक्षौ च मध्यं पृष्ठं प्रतिग्रहः ॥ ४१
- कोटी च व्यूहश्चाक्षत्रैः सप्ताङ्गो व्यूह उच्यते । उरस्यकक्षपक्षास्तु व्यूहोऽयं सप्रतिग्रहः ॥ ४२
- गुरोरेष च शक्रस्य कक्षाभ्यां परिवर्जितः । तिष्ठेयुः सेनापतयः भवीरः पुढपर्वताः ॥ ४३
- जभेदेन च युध्येरन्त्रक्षेयुश्च परस्परम् । मध्यव्यूहे फल्युत्सैर्न्यं युद्धवस्तु जघन्यतः ॥ ४४
- युद्धं हि नायकमाणं हन्यते तदनायकम् । उरसि स्थापयेद्वातान्मचण्डान्कक्षयो रयान् ॥ ४५
- ह्यांश्च पक्षयोर्व्यूहो मध्यभेदी प्रकीर्तितः । मध्यदेशे ह्यानीकं रथानीकं च कक्षयोः ॥ ४६
- पक्षयोश्च गजानीकं व्यूहोऽन्तर्भेद्यं स्मृतः । रथस्थाने ह्यान्दद्यात्पदातीक्ष्णं ह्याश्रये ॥ ४७
- रथाभावे तु द्विरदान्व्यूहे सर्वत्र दापयेत् । यदि स्यादण्डवाहुल्यवायाधः संमकीर्तितः ॥ ४८
- मण्डलासंहारो मोगो दण्डस्थे बहुधा शृणु । तिर्यग्वाचिस्तु दण्डः स्याद्भोगोऽन्या वृत्तिरेव च ४९
- मण्डलः सर्वतोवृत्तिः पृथग्वाचिरसंहारः । भेदरो दृढकोऽस्रश्चापो वै कुक्षिरेव च ॥ ५०
- प्रतिष्ठः सुप्रतिष्ठश्च इषेनो विजयसंजयौ । विद्यालो विजयः सूची स्थूणाकर्णचमूखौ ॥ ५१
- सर्पास्यो बलपथैव दण्डभेदार्थं दुर्जयाः । अतिक्रान्तः प्रतिक्रान्तः कक्षाभ्यां चैकपक्षतः ॥ ५२
- अतिक्रान्तस्तु पक्षाभ्यां त्रयोऽन्ये तद्विपर्यये । पक्षोरस्वरतिक्रान्तः प्रतिष्ठोऽन्यो विपर्ययः ॥ ५३

पुरुषतत्त्वम् ।

अग्निहोत्राच्च—

रामोक्तोक्ता मया नीतिः स्त्रीणां राजभूषणं वदे । लक्षणं यत्समुद्रेण मर्गायोक्तं यथा पुरा ॥ १

समुद्र उवाच—

पुंसां च लक्षणं वक्ष्ये स्त्रीणां चैव शुभाशुभम् । एकाधिको द्विशुक्लश्च त्रिगम्भीरस्तथैव च ॥ २

त्रिचक्रिन्निपलम्बश्च त्रिभिर्न्यामोति यस्तथा । त्रिवलीर्वास्त्रिनिनतस्त्रिकालहश्च सुव्रत ॥ ३

पुरुषः स्यात्सुलक्ष्णो विपुलश्च तथा त्रिपु । चतुर्लक्षस्तथा यश्च तथैव च चतुःसमः ॥ ४

चतुष्किष्कुधतुर्द्वयतुक्कुण्ठस्तथैव च । चतुर्गन्धतुर्हस्तः सूक्ष्मदीर्घश्च पञ्चमु ॥ ५

पटुमतोऽष्टवंशश्च सप्तस्रोतो नवोपलः । दशपद्मो दशगृहो न्यग्रोधपरिपण्डलः ॥ ६

चतुर्दशसमद्वंद्वः षोडशाक्षश्च शस्यते । धर्मार्थकामसंपुक्तो धर्मो लोकाधिको मतः ॥ ७

तारकाभ्यां विना नेत्रे मुरुदन्ती द्विशुक्लः । गम्भीरस्त्रिधवो नाभिः सत्त्वं चैकं त्रिकं स्मृतम् ८

अनसूया दया क्षान्तिर्मङ्गलाचारयुक्ता । शौचं सृष्टा त्वकार्पण्यमनायासश्च शौर्यं (शूर) वा ॥ ९

त्रिचक्रिन्निपलम्बः स्याद्वृषणे भुजयोर्नरः । दिग्देशजातिवर्गश्च वेजसा यशसा श्रिया ॥ १०

व्यामोति यत्त्रिकन्यापी त्रिवलीधनरस्त्वसी । उदरे बलपस्त्रिस्तो नरं विविनतं शृणु ॥ ११

देवतानां द्विजानां च गुरुणां मणतस्तु यः । धर्मार्थकामकालज्ञस्त्रिकालज्ञोऽभिधीयते ॥ १२

उरो कलाटे वक्त्रं च त्रिविस्तीर्णो विलेखयान् । द्वौ पाणी द्वौ तथा पादौ ध्वजच्छादिभिर्युतौ ॥ १३

अङ्गुल्यो हृदयं पृष्ठं कटिः स्रस्तं चतुःसमम् । पणवत्यङ्गुलोत्सेपश्चतुष्किष्कुमयाणतः ॥ १४

दंष्ट्राश्चक्षुश्चन्द्राभाश्चतुष्कण्ठं वदामि ते । नेत्रतारो भ्रूवो श्मश्रुः कुण्ठाः केशास्तथैव च ॥ १५

नासायां वदने स्वदे कक्षयोर्वेदगन्धकः । हस्तं लिङ्गं तथा ग्रीवा जङ्घ्ये स्याद्देहहस्तकः ॥ १६

सूक्ष्माण्यङ्गुलिर्वाणि नस्रकेशादिभ्यश्च । इत् नेत्रे कलाटे च नासा दीर्घा स्वनान्तरम् ॥ १७

पक्षः कक्षो नखा नासोन्नवं वक्त्रं कृकाटिका । स्निग्धास्त्वक्केशदन्ताश्च लोमदण्डिर्नखाश्च चारु ॥ १८

जान्वोरुवोश्च पृष्ठस्थवंशी द्वौ करनासयोः । नेत्रे नासापुटी कर्णौ मेदं पायुमुखेऽपञ्चम् ॥ १९

निहौग्री तालुनेत्रे तु हस्तपादौ नसास्तथा । शिश्नाग्रवक्त्रं शस्यन्ते यथाभा दद्य देहिनाम् ॥ २०

पाणिपादं मुखं ग्रीवा अथने हृदयं शिरः । कलाटमुदरं पृष्ठं बृहन्तः पूजिता दद्य ॥ २१

मसारितभुजस्येह मध्यमाग्रद्वयान्तरम् । उच्छ्रायेण समं यस्य न्यग्रोधपरिपण्डलः ॥ २२

पादौ गुल्फौ स्फिचौ पार्श्वौ बह्वक्षौ हृणौ कुचौ । कर्णौष्ठौ (श्री) सन्निधौ जङ्घ्ये हस्तौ बाहू ॥ २३

यथाऽक्षिणी ॥ २४

चतुर्दशसमद्वंद्व एतत्सामान्यतो नरः । विद्याश्चतुर्दश गणैः पश्येयः षोडशाक्षकः ॥ २५

स्त्रीं गिरातवं गान्धमनुवं मांसवजितम् । दुर्गेन्निविपरीतं यच्छस्त्रं दृष्ट्वा मसन्नया ॥ २६

धन्यस्य मधुरा वाणी गतिर्मधेमसंनिभा । एकरूपमवं रोष भये रसा सकृत्सकृत् ॥ २७

इत्यग्निहोत्राद्युक्तान् अथने पुरुषतत्त्वगन्धकानि अथ त्रिपत्नारिचरित्रकद्विजतत्त्वोपनिषत् ॥ २४१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—६९७२ 7655

अथ चतुर्थत्वारिंशदधिकद्विचतस्रोऽध्यायः ।

श्रीलक्षणम् ।

समुद्र उवाच—

शस्ता स्त्री चारुसर्वाङ्गी मत्तपातङ्गनाभिनी । गुरुजनघना या च मत्तपारावतेक्षणा ॥
 मुनीलकेशी तन्वद्री विलोमाङ्गी मनोहरा । समभूमिस्पृशो पादौ संहतौ च तथा स्तनौ ॥
 नाभिः प्रदक्षिणावर्ता मुखमन्तश्चपत्रवत् । तुल्यौ निगूढौ मध्येन नाभिरङ्गुष्ठमानिका ॥
 जठरं न प्रक्षभ्यं च रोमरक्षा न शोभना । नर्गद्वसनदीनाङ्गी न सदा कलहमिया ॥
 न लोलुपा न दुर्भाषा शुभा देवादिपूजिता । गण्डैर्मधूकपुष्पाभैर्न शिराला न लोमशा ॥
 न संहतध्रुवद्विला पतिप्राणा पतिमिया । अलक्षणाऽपि लक्षणा यत्राऽऽकारस्ततो गुणाः ॥
 भुवः कनिष्ठिका यस्या न स्पृशेन्मृत्युरेव सा ॥

इतिारिमहापुराण आमेये श्रीमन्मृगश्रवण नाम चतुर्थत्वारिंशदधिकद्विचतस्रोऽध्यायः ॥ २४४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६९८५

अथ पञ्चत्वारिंशदधिकद्विचतस्रोऽध्यायः ।

चामरादिलक्षणम् ।

अधिकवाच—

चामरो रुक्मदण्डोऽग्न्यस्तत्रै राक्षः मन्त्रस्यते । हंसपक्षैर्विरचितं मधूरस्य शुक्रस्य च ॥
 पक्षैर्वाऽथ बलाकाया न कार्यं मिथपक्षकैः । चतुरस्रं घ्राह्यणस्य वृषे राक्षस्य शुक्रकम् ॥
 त्रिचतुष्पञ्चपदसप्त अ(का)ष्टपर्वश्च दण्डकः । भद्रासनं सौरवृक्षैः पञ्चाशदङ्गुलैश्चतुर्वैः ॥
 विस्तारेण त्रिदस्तं स्यात्सुवर्णाद्यैश्च चित्रितम् । धनुर्द्वयपत्रं लोहं शृङ्गं दारु द्विजोत्तम ॥
 ज्याद्रव्यत्रितयं चैव वंशभद्रत्वचस्तथा । दारुचापप्रमाणं तु श्रेष्ठं हस्तचतुष्टयम् ॥
 तदेव समहीनं तु प्रोक्तं मध्यकनीपक्षि । मुष्टिप्रादनिमिचानि मध्ये द्रव्याणि कारयेत् ॥
 स्वल्पकोटिस्त्वधा शृङ्गं शार्ङ्गलोहमये द्विज । कामिनीभूलताकारा कोटिः कार्या सुसंयता ॥
 पृथग्वा विम मिश्रं वा लोहं शार्ङ्गं तु कारयेत् । शार्ङ्गं सपुचितं कार्यं रुक्मशिन्दुविभूषितम् ॥
 कुटिलं स्फुटितं चापं सच्छिद्रं च ॥ शस्यते । सुवर्णं रजतं ताग्रं कृणायो धनुषि स्यूतम् ॥
 माहिषं शारभं शार्ङ्गं रौहिषं वा धनुः शुभम् । चान्दनं वैतसं सालं धावलं काकुभं तेषां ॥
 सर्वश्रेष्ठं धनुर्वर्षैर्हरीतैः नरदि श्रितैः । पूजयेत्तु धनुः सदायं यन्मैत्रिलोचयमोदनैः ॥
 अयसश्चाथ वंशस्य शरस्याप्यशरस्य च । क्रत्रवो देववर्णायाः स्नायुश्चिद्राः सुपयज्ञाः ॥
 द्यमपुत्राः सुपुत्रास्ते वैलपीढाः सुवर्णकाः । यानायामभिषेकादी यत्रेद्राणधनुर्गुत्वान् ॥
 सपदाकाग्रसंग्राहसंवरसरकराष्टपः । ब्रह्मा वै मेरुशिखरे स्वर्गगङ्गा ॥
 जोरदंष्ट्रं स दश्ये विप्रं यत्रे तु चिन्तयन् । वंशं महान् ॥

(रत्नपरीक्षा)
 ववन्देऽजं च तं देवा अम्बनन्दन्त हर्षिताः । तस्मात्स नन्दकः सद्गो देवोक्तो हरिरग्रहीत् ॥
 तं जग्राह गले देवो चिकोपः सोऽम्बपथत । सद्गो नीलो रत्नमुष्टिस्ततोऽभूच्छतवाहुकः ॥ १७
 दैत्यः स गदया देवान्द्रावयामास वै रणे । विष्णुना सद्गच्छिन्नानि दैत्यगात्राणि भूतले ॥ १८
 पतितानि तु संस्पृशन्नन्दकस्य च तानि हि । लोहभूतानि सर्वाणि हत्वा तस्मै हरिर्वरम् ॥ १९
 ददौ पवित्रमङ्गं त आलुभाय भवेद्भुवि । हरिप्रसादाद्ब्रह्माऽपि विना विघ्नं हरिं प्रभुम् ॥ २०
 पूजयामास यज्ञेन वक्ष्येऽथो खड्गलक्षणम् । खटीखट्वरजाता ये दर्शनीयास्तु ते स्मृताः ॥ २१
 कायच्छिदस्त्वार्पिकाः स्युर्दंढाः सूर्पारकोद्भवाः । तीक्ष्णाश्छेदसहा वद्वास्तीक्ष्णाः स्पृधाद्देशजाः
 शतार्धमङ्गुलानां च श्रेष्ठं खड्गं मकीर्तितम् । तदर्थं मध्यमं द्वयं ततो हीनं न धारयेत् ॥ २३
 दीर्घः सुमधुरः शब्दो यस्य खड्गस्य सत्तम । किञ्चिणीसदृशस्तस्य धारणं श्रेष्ठमुच्यते ॥ २४
 खड्गः पद्मपलाशाग्रो मण्डलाग्रश्च शस्यते । करवीरदलाग्राभौ घृतगन्धो विप्रस्यमः ॥ २५
 समाङ्गुलस्याः शस्यन्ते प्रणाः खड्गेषु लिङ्गवत् । काकोलुकसवर्णाभा विपमास्ते न शोभनाः ॥
 खड्गे न पश्येद्द्वन्द्वमुच्छिष्टो न स्पृशेदसिम् । मूल्यं जातिं न कपयेन्निति कुर्यान्न शीर्षके ॥ २७

इत्यादिमहापुराण भाष्ये नामरारिलक्षणकथन नाम पदचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ २४५ ॥

आदितः श्लोकानां समग्रङ्काः—७०१२

अथ पदचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

रत्नपरीक्षा ।

अग्निवचनं—

रत्नानां लक्षणं वक्ष्ये रत्नं धार्यमिदं नृपैः । वज्रं मरकतं रत्नं पथरागं च मौक्तिकम् ॥ १
 इन्द्रनीलं महानीलं वैदूर्यं गन्धशस्पकम् । चन्द्रकान्तं सूर्यकान्तं स्फटिकं पुलकं तथा ॥ २
 कर्कोतमं पुष्परगं तथा ज्योतीरत्नं द्विज । स्फटिकं राजपट्टं च तथा राजमयं शुभम् ॥ ३
 सौगन्धिकं तथा गज्जं शङ्खचक्रमयं तथा । गोमेदं रुधिरासं च तथा भङ्गातकं द्विज ॥ ४
 धूर्ष्टां मरकतं चैव तुतथकं सीसमेव च । पीडुं प्रवालकं चैव गिरिवज्रं द्विजोद्यम ॥ ५
 भुजंगमणिं चैव तथा वज्रमणिं शुभम् । टिट्ठिमं च तथा पिप्लवं भ्रामरं च तथोत्पलम् ॥ ६
 सुवर्णप्रतिवद्भानि रत्नानि श्रीजयादिके । अन्तःप्रभवं वैमल्यं सुसंस्थानत्वमेव च ॥ ७
 सुधार्या नैव धार्यास्तु निष्प्रभा मलिनास्तथा । खण्डाः सशर्करा ये च मशस्तं वज्रधारणम् ॥ ८
 अम्बुस्तारति यद्भज्यमभेद्यं विमलं च यत् । पद्मकोणं शक्रचापामं लघु चार्कनिभं शुभम् ॥ ९
 शुक्रपक्षनिभः स्निग्धः कान्तिमान्विमलस्तथा । स्वर्णवर्णनिभैः सूक्ष्मैर्मरकतश्च बिन्दुभिः ॥ १०
 स्फटिकाः पथरागाः स्युः रागवन्तोऽतिनिर्मलाः । नांतरङ्गा भवन्वीह कुक्कुब्दिप्तमुद्भवाः ॥ ११
 सौगन्धिकोत्थाः काषाया मुक्ताफलास्तु शुकिनाः । विमलास्तेभ्य उत्कृष्टा ये च शङ्खोद्भवा मुने
 नागदन्तभवाश्चाप्रायाः कुम्भसूकरमत्स्यजाः । वेषुनागभवाः श्रेष्ठा मौक्तिकं मेघजं वरम् ॥ १३

वृक्षत्वं शुक्रता रवाच्छयं महत्त्वं मौक्तिके गुणाः । इन्द्रनीलः शुभः शीरे राजते भ्रान्तेश्विष्म
रज्जयेत्स्वप्रभावेण तममूल्यं विनिर्दिशेत् । नीलरक्तं तु वैदूर्यं श्रेष्ठं हारादिकं भजेत् ॥ १६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये एतद्विद्याभवनं नाम पद्मवत्सारिधदधिकद्विचततमोऽध्यायः ॥ २४६ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तत्यष्टाः—७०२७

अथ वास्तवत्सारिधदधिकद्विचततमोऽध्यायः ।

वास्तुलक्षणम् ।

अग्निहोत्राच—

वास्तुलक्ष्म मवक्ष्यामि विमादीनां च मूरिह । श्वेता रक्ता तथा पीता कृष्णा चैव यथाक्रमम् ॥ १
घृतरक्ताक्षमघानां गन्धाक्ष्या रसतश्च भूः । मधुरा च कषाया च अम्लाद्युपरसा क्रमात् ॥ २
कुर्वीः शरैस्तथा काशैर्दूर्वाभिर्वा च संश्रिता । मार्च्य विमार्श निःशल्यां स्वातपूर्वं तु कल्पयेत् ॥ ३
चतुःपट्टिपदं कृत्वा मध्ये ग्रन्था चतुष्पदः । माक्तेषां वै गृहस्वामी कथितस्तु तथाऽर्पमा ॥ ४
दक्षिणेन विवस्वांश्च मित्रः पश्चिमस्तस्या । उदक्काशीधरश्चैव आपवत्सौ च वह्निरे ॥ ५
सावित्रश्चैव सविता जयेन्द्रो नैर्ऋतेऽम्बुधी । रुद्रव्यापी च वायव्ये पूर्वादौ कोणमाद्भहिः ॥ ६
महेन्द्रश्च रविः सत्यो भृशः पूर्वोऽथ दक्षिणे । गृहक्षतोऽर्पमष्टौ गन्धर्वाश्चैव वारुणे ॥ ७
पुष्पदन्तोऽसुराश्चैव वरुणो यक्ष एव च । सौम्ये भङ्गाटसोमौ च अदितिर्धनदस्तथा ॥ ८
नागः करग्रहश्चैव अष्टौ दिशि दिशि स्मृताः । आर्यन्तौ तु तयोर्देवौ प्रोक्तावन्न गृहेश्वरी ॥ ९
पर्जन्यः मयमो देवो द्वितीयश्च करग्रहः । महेन्द्ररविसत्याश्च भृशोऽथ गगनं तथा ॥ १०
पवनः पूर्वतश्चैव अन्तरिक्षपनेश्वरी । आग्नेये चाथ नैर्ऋत्ये शुक्लसुग्रीवकौ सुरौ ॥ ११
रोगो मुख्यश्च वायव्ये दक्षिणे पुष्पविचदौ । गृहक्षतो यमभृशौ मन्थर्वौ नागपैतृकः ॥ १२
आप्ये दीवारिकसुग्रीवौ पुष्पदन्तोऽसुरो जलम् । यक्षरोगश्च शेषश्च उत्तरे नागराजकः ॥ १३
गुरुषो भङ्गाटशशिनी अदितिश्च कुबेरकः । नागो हुताशः श्रेष्ठो वै शक्रमूर्ध्नौ च पूर्वतः ॥ १४
दक्षे गृहक्षतः पुष्प आप्ये सुग्रीव उत्तमः । पुष्पदन्तो ह्युदग्रहारे भङ्गाटः पुष्पदन्तकः ॥ १५
शिलेष्टकादिविन्धासं मन्त्रैः मार्च्य सुराञ्जरेत् । नन्दे नन्दश्च वासिष्ठे वसुभिः प्रजया सह ॥ १६
जये भार्गवदापादे प्रजानां जयमावह । पूर्णेऽद्विरसदापादे पूर्णकामं कुरुष्व माम् ॥ १७
भद्रे काश्यपदापादे कुश भद्रां गर्ति मय । सर्वबीजसमायुक्ते सर्वरत्नौपधैर्वृते ॥ १८
वचिरे नन्दने नन्दे वासिष्ठे रम्पतामिह । प्रजापतिसुते देवि चतुरस्रे मयीमये ॥ १९
सुभगे सुव्रते भद्रे गृहे काश्यपे रम्पताम् । शुनिते परमाचार्यैर्गन्धमाल्यैरलङ्कृते ॥ २०
भवभूतिकरि देवि गृहे भार्गवि रम्पताम् । अज्यज्ञश्च चाक्षते पूर्णे मुनेराद्विरसः सुते ॥ २१
इष्टके त्वं प्रयच्छेष्टं प्रतिष्ठां कारयाम्यहम् । देशस्त्वामिपुरस्तामिष्टस्त्वामिपश्चिग्रे ॥ २२
मनुष्यधनहस्तश्चपशुष्टद्धिकरी भव । गृहमेवेष्टेऽपि तथा शिलान्यासं समाचरेत् ॥ २३
उचरेण शुभः शुशो वटः माकस्यादगृहादितः । चतुम्बरश्च याम्येन पश्चिमेऽन्धश्च उत्तमः ॥ २४

(पुष्पादिपूजाफलधनुर्वेदकथनम्)

- वायुभागे तपोधानं कुर्याद्वासं गृहे शुभम् । सायं प्रावस्तु वर्गासौ शीतकाले दिनान्तरे ॥ २६
 वर्षाकाले ध्रुवः शोषे सेक्तव्या रोपितवृक्षाः । विद्वद्भृतसंयुक्तान्संचयेच्छीतवारिणा ॥ २६
 फलनाशे कुलस्थैश्च पापैर्मुहैस्त्रिस्तैर्यवैः । घृतशीतपयःसेकः फलपुष्पाय सर्वदा ॥ २७
 मत्स्याम्भसा तु सेकेन वृद्धिर्भवति शास्त्रिणाम् । आविकानश्चकुर्युर्ध्वं यवचूर्णं तिलानि च ॥ २८
 गोर्मासमुदकं चेति सप्तरात्रं निषादयेत् । उत्सेकं सर्ववृक्षाणां फलपुष्पादिद्विद्विदम् ॥ २९
 मत्स्योदकेन शीतेन आम्राणां सेक इष्यते । प्रशस्तं चाप्यशोकानां कामिनीपादताडनम् ॥ ३०
 खर्जूरनारिकेलोदेलवणाद्रिविवर्धनम् । विद्वद्भृतस्यर्मांसाग्निः सर्वेषां दोहदं शुभम् ॥ ३१

इत्यादिमहापुराण आग्नेये वास्तुलक्षणकथन नाम सप्तचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ २४७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—७०५८

अथाष्टचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

पुष्पादिपूजाफलम् ।

अग्निरुवाच—

- पुष्पैस्तु पूजनाद्विष्णुः सर्वकार्येषु सिद्धिदः । मालती मल्लिका यूथी पाटला करवीरकम् ॥ १
 पावन्तिरतिमुक्तश्च(?) कर्णिकारः फुरण्टकः । कुञ्जकस्तगरो नीपो बाणो वनेरमल्लिका ॥ २
 अशोकस्तिलकः कुन्दः पूजायै स्वात्तमालजम् । विसरपत्रं शशीपत्रं पत्रं भृङ्गरजस्य तु ॥ ३
 तुलसीकालतुलसीपत्रं वासकमर्चयेत् । केतकीपत्रपुष्पं च पत्रं रक्तोत्पलादिकम् ॥ ४
 नाऽऽकै नोन्मत्तकं काश्ची पूजने गिरिमल्लिका । कौटमे गाल्मलीपुष्पं कण्टकारीभवं न हि ॥ ५
 घृतमस्थेन विष्णोश्च स्नानं शोकोदिसत्फलम् । आदकेन तु राजा स्याद्वृष्टतप्तीरैर्द्विषं व्रजेत् ॥ ६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये पुष्पादिपूजाफलकथन नामाष्टचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ २४८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—७०६४

अथैकोनपञ्चदशत्तमोऽध्यायः ।

धनुर्वेदः ।

अग्निरुवाच—

- चतुष्पादं धनुर्वेदं वदे पञ्चविधं द्विज । रथनागाश्वपत्नीनां योधांश्चाऽऽश्रित्य कीर्तितम् ॥ १
 पञ्चमुक्तं पाणिमुक्तं मुक्तसंधारितं तथा । अमुक्तं बाहुयुद्धं च पञ्चधा तत्पत्नीर्तितम् ॥ २
 तत्र शस्त्रास्त्रसंपत्त्या द्विविधं परिकीर्तितम् । ऋजुपाषाणविभेदेन भूयो द्विविधमुच्यते ॥ ३
 सेपणीचापयन्त्रार्थैश्चमुक्तं प्रकीर्तितम् । शिखरोपरयन्त्राद्यं पाणिमुक्तं प्रकीर्तितम् ॥ ४
 मुक्तसंधारितं त्र्येयं प्रासाद्यपि यज्ञवेत् । सङ्गादिकममुक्तं च निबुद्धं विमताशुभम् ॥ ५
 कुर्याद्योग्यानि पाश्याणि योद्धुमिच्छति तत्रम् । धनुःश्रेष्ठानि युद्धानि प्रासपञ्चानि तानि च ॥ ६
 तानि सङ्गजघन्यानि बाहुमत्यवराणि च । धनुर्वेदे गुर्विषः शोको वर्णद्वयस्य च ॥ ७

१ छ. वर्णद्वये । २ छ. य. 'म् । परितरितुं कथं । ३ छ. य. चरं चेतयं ।

युद्धाधिकारः शुद्रस्य स्वयं चाऽऽपदि शिक्षया । देवस्यैः शंकरै रात्रः कार्या युद्धे सहायता ॥ ८
 अङ्गुष्ठगुल्फपाण्यहङ्ग्यः श्लिष्टाः स्युः सहिता यदि । दृष्टं समपदं स्थानमेतल्लक्षणतस्तथा ॥ ९
 बाह्याङ्गुलिस्थितौ पादौ स्तब्धजानुबलाबुधौ । त्रिवितस्त्यन्तरास्थानमेतद्वैशाखमुच्यते ॥ १०
 हंसपद्मचाकृतिसमे दृश्येते यत्र जानुनी । चतुर्वितस्तित्रिचित्रे तदेतन्मण्डलं स्मृतम् ॥ ११
 हलाकृतिपर्यं यच्च स्तब्धजानुदक्षिणम् । चितस्त्यः पञ्च चित्तारे तदालीढं प्रकीर्तितम् ॥ १२
 एतदेव विपर्यस्तं प्रत्यालीढमिति स्मृतम् । विर्यम्भूनो भवेद्दामो दक्षिणोऽपि भवेद्वज्रः ॥ १३
 गुल्फौ पाण्यग्रहौ चैव स्थितौ पञ्चाङ्गुलान्तरौ । स्थानं जातं भवेदेतद्वाद्वाङ्गुलमायतम् ॥ १४
 ऋजुजानुर्भवेद्दामो दक्षिणः सुपसारितः । अथ वा दक्षिणं जानु कुल्लं भवति निश्चलम् ॥ १५
 दण्डायतो भवेदेव ऋणः सह जानुना । एवं विकटमुदितं द्विदस्तान्तरमायतम् ॥ १६
 जानुनी द्विगुणे स्यातामुत्तानौ चरणबुधौ । अनेन विधियोगेन संपुष्टं परिकीर्तितम् ॥ १७
 किञ्चिद्विधितौ पादौ समदण्डायतौ स्थिरौ । दृष्टमेव यथान्वाप्यं पौडशाद्गुल्फमायतम् ॥ १८
 स्वस्तिकेनात्र कुर्यात् प्रणामं प्रथमं द्विज । कार्युकं शुद्ध चापेन वाण दक्षिणकेन तु ॥ १९
 वैशाखे यदि वा जाते स्थितौ वाऽप्यथ वाऽऽयतो । गुणान्तं तु ततः कृत्वा कार्युके मियकार्युका
 अथाकोटिं तु धनुषः फलदेशं तु पश्चिणः । ऋण्णां स्थापयित्वा तु तोलयित्वा तथैव च ॥ २१
 भूनोभ्यामत्र कुब्जाभ्यां मकोष्टाभ्यां शुभञ्जित । तस्य वाणं धनुःश्रेष्ठं पुद्गलदेशे च पञ्चिणः ॥ २२
 विन्वासो धनुषश्चैव द्वादशाद्गुल्फमन्तरम् । वयसा विशिष्टः कर्तव्यो नातिहीनो न चाधिकः ॥ २३
 निवेश्य कार्युकं नाभ्यां नितम्बे शरसंकरम् । उत्तिष्ठेदुत्थितं हस्तमन्तरेणाक्षिकर्णयोः ॥ २४
 पूर्वेण मुष्टिना द्वादशः स्तनाग्रे दक्षिणे शरः । हरणं तु ततः कृत्वा शीघ्रं पूर्वं प्रसारयेत् ॥ २५
 नाऽऽभ्यन्तरा नैव बाह्या नोर्ध्वका नाधरा तथा । न च कुब्जा न चोत्ताना न चला नातिवेष्टिता
 समा र्थैर्युगलोपेता पूर्वदण्डमिव स्थिता । छादयित्वा सतो लक्ष्यं पूर्वेणानेन मुष्टिना ॥ २७
 शरसा तुरिधतौ यन्ता त्रिकौणयिनतस्थितः । सैस्तांसो निश्चलग्रीवो मयुराश्रितमस्तकः ॥ २८
 ललाटनासावनवगोसरूपरेषु समो भवेत् । अन्तरं त्र्यङ्गुलं ज्ञेयं चित्तुर्कस्याशु(त)रस्य च ॥ २९
 मथमं षडङ्गुलं ज्ञेयं द्वितीये व्यङ्गुलं स्मृतम् । तृतीयेऽङ्गुलमुदितप्रथमतः चित्तुकासयोः ॥ ३०
 गृहीत्वा सापकं पुद्गात्तर्मन्वाऽङ्गुष्ठकेन तु । अनामया पुनर्गृह्य तथा मध्यमयाऽपि च ॥ ३१
 तावदाकर्षयेद्देगावावद्याणः सुश्रितः । एवंविधमुपक्रम्य मोक्षार्थं विधिवत्समम् ॥ ३२
 शोष्मुष्टिरतं लक्ष्यं भिन्याद्वाणेन सुकृत । मुक्त्वा तु पथिमं हस्तं सिपेदेगेन पृष्ठतः ॥ ३३
 एतदुच्छेदमिच्छन्ति ज्ञातव्यं हि त्वया द्विज । कूर्परं तदधः कार्यमाकृष्य तु धनुष्यता ॥ ३४
 ऊर्ध्वं विमुक्तके कार्यमसिश्चिष्टं तु मध्यमम् । श्रेष्ठं मकृष्टं विज्ञेय धनुःशस्त्रविद्यारतैः ॥ ३५
 उपेष्टस्तु सायको त्रेयो भवेद्वादश मुष्टयः । चतुर्हस्तं धनुः श्रेष्ठं त्रयः सार्धं तु मध्यमम् ॥ ३६
 कनीयस्तु प्रथमः मोक्षं नित्यमेव पदातिनः । अथ रथे गजे श्रेष्ठं तदेव परिकीर्तितम् ॥ ३७

इत्यादिनशपुराण आद्ये धनुर्वेदकथने नर्विकेनयथायद्विद्विद्वतःशोऽप्ययम् ॥ २५९ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तषट्काः—७१०१

(धनुर्वेदकथनम्)

अथ पञ्चाशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

धनुर्वेदकथनम् ।

अग्निरुवाच—

पूर्णायतं द्विजः कृत्वा ततो मांसैर्भक्ष्यामुवाच । सुनिर्घोतं धनुः कृत्वा यज्ञभूमौ विधापयेत् ॥ १
 ततो वाणं समागृह्य दक्षितः सुसमाहितः । तूष्णमासाद्य यज्ञीयादृष्टां कक्षां च दक्षिणाम् ॥ २
 विलक्ष्यमपि तद्वाणं तत्र चैव सुसंस्थितम् । ततः समुदरेद्वाणं तूष्णादक्षिणपाणिना ॥ ३
 तेनैव सहितं मध्ये शरं संगृह्य धारयेत् । वामहस्तेन वै कक्षां धनुस्तस्मात्समुदरेत् ॥ ४
 अविषण्णमतिभूर्त्वा गुणे पुङ्गुं निवेशयेत् । संपीड्य सिंहकर्णेन पुङ्गेनापि समे दृढम् ॥ ५
 वामकर्णोपविष्टं च फले वामस्य धारयेत् । वर्णान्मध्यमया तत्र वामाङ्गुल्या च धारयेत् ॥ ६
 मनो लक्ष्यगतं कृत्वा मुष्टिना च विधानवित् । दक्षिणे नात्रभागे तु कृत्वा वर्णं विमोक्षयेत् ॥ ७
 कलाटपुटसंस्थानं दण्डं लक्ष्ये निवेशयेत् । आकृष्य चाटयेत्तत्र चन्द्रकं पौडशाङ्गुलम् ॥ ८
 मुक्त्वा वाणं ततः पंधोद्गर्णाक्षिप्यं तदा तथा । निगृहीयान्मध्यमया ततोऽङ्गुल्या पुनः पुनः ॥ ९
 अक्षिलक्ष्यं क्षिपेच्चूगाच्चतुरक्षं च दक्षिणम् । चतुरक्षगतं वेध्यमभ्यसेच्चाऽऽदितः स्थितः ॥ १०
 तस्मादनन्तरं तीक्ष्णं पराङ्मुखं गतं च यत् । निम्नमुन्नतवेधं च अध्वसेत्क्षिपकं ततः ॥ ११
 वेध्यस्थानेऽप्यथैतेषु सप्तस्य पुटकादनुः । हस्तावापगतैश्चिवैस्तर्जयेदुत्तरैरपि ॥ १२
 तस्मिन्वेध्यगते विमं द्वे वेध्ये दृढसंज्ञके । द्वे वेध्ये वुष्करे वेध्ये द्वे तथा चित्रवुष्करे ॥ १३
 न तु निम्नं च तीक्ष्णं च दृढवेध्ये प्रकीर्तिते । निम्नं वुष्करमुत्तिष्ठं वेध्यमूर्ध्वगतं च यत् ॥ १४
 मस्तकायनमध्ये तु चित्रवुष्करसंज्ञके । एवं वेध्यगणं कृत्वा दक्षिणेनेवरेण च ॥ १५
 आरोहेत्प्रथमं बीरो जितलक्ष्यस्ततो नरः । एष एव विधिः शोक्तस्तत्र दृष्टः प्रयोक्तृभिः ॥ १६
 अधिकं भ्रमणं तस्य तस्माद्देव्यात्मकीर्तितम् । लक्ष्यं स योजयेत्तत्र पञ्चपत्रगतं दृढम् ॥ १७
 भ्रान्तं प्रचलितं चैव स्थिरं यच्च भवेदति । समन्तात्ताडयेद्भिन्नाच्छेदयेद्यथयेदपि ॥ १८
 कर्मयोगविधानज्ञो ज्ञातवैवं विधिमाचरेत् । मनसा चक्षुषा दृष्ट्या योगशिक्षुर्धमं जयेत् ॥ १९

इत्यादिनद्यापुराण आग्नेये धनुर्वेदकथनं नाम पञ्चाशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २५० ॥

आदितः श्लोकानां सप्तसप्ततयाः—७१२०

अथैकपञ्चाशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

धनुर्वेदकथनम् ।

अग्निरुवाच—

जितदस्तो जितमतिर्जितदृष्टलक्ष्यसाधकः । नियतां सिद्धिमासाद्य ततो बाहनमारुहेत् ॥ १
 दशहस्तो भवेत्पाशो वृचः करमुस्तस्थया । गुणकार्पासमुज्जानां भङ्गस्त्रास्पर्कचर्चिणाम् ॥ २
 अन्येषां सुहृदानां च सुकृतं परिरोषितम् । तथा त्रिशूलसं पाशं वुधः कुर्यात्सुवर्तितम् ॥ ३
 कर्तव्यं शिक्षकैस्तस्य स्थानं कक्षासु वै तदा । वामहस्तेन संगृह्य दक्षिणेनोद्धरेत्ततः ॥ ४

कुण्डलस्याऽऽकृतिं कृत्वाऽऽश्राम्यैकं मस्तकोपरि । सिपेत्तूणमये तूर्णं पुरुषे चर्मवेष्टिते ॥ ५
 वस्त्रिगते च हते चैव तथा प्रव्रजितेषु च । समयोगविधिं कृत्वा मण्डलीव मुनिश्रितम् ॥ ६
 विजित्वा(त्य) तु यथान्पायं ततो वर्न्यं समाचरेत् । कल्यां बद्ध्वा ततः खड्गं वामपार्श्ववलम्बितम् ॥ ८
 दृढं विष्टब्धं वापेन निष्कपेदक्षिणेन तु । पटङ्गुलपरीणाहं सप्तहस्तसमुच्छ्रितम् ॥ ८
 अयोमय्यः शलाकाश्च वर्मोणि विविधानि च । अर्धहस्ते समं चैव तिर्थगूर्वेगतं तथा ॥ ९
 योजयेद्विधिना येन तथा त्वं गदतः शृणु । तूणचर्मवन्द्याङ्गं स्थापयित्वा नवं दृढम् ॥ १०
 करेणाऽऽदाय लघुहं दक्षिणाङ्गुलकं नवम् । उग्रम्य घातयेद्यस्य नाशस्तेन शिशोर्दृढम् ॥ ११
 उभाभ्यामथ हस्ताभ्यां कुर्यात्तस्य निपातनम् । अल्लेष्टेन ततः कुर्वन्वधे सिद्धिः प्रकीर्तिता ॥ १२
 बाहानां श्रमकरणं प्रचारार्थं पुरा तव ॥ १२

इत्यादिमहापुराण आग्नेये धनुर्वेदकथनं नामैकवचनादधिकद्विप्रव्रतमोऽध्यायः ॥ २५१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—७१२२

अथ द्विपनाशदधिकद्विप्रव्रतमोऽध्यायः ।

धनुर्वेदकथनम् ।

अभिरुवाच—

भ्रान्तमुद्धान्तमाविद्धमाश्रुतं विश्रुतं श्रुतम् । संपातं सैमुदीशं च श्वेनपातमथाऽऽकुलम् ॥ १
 लङ्घतमवधूतं च सव्यं दक्षिणमेव च । अनालक्षितविस्फोटौ करालेन्द्रमहासखौ ॥ २
 विकरालनिपातौ च विभीषणभयानकौ । समग्रार्पणुतीपांश्चषट्पादार्धवारिजाः ॥ ३
 मत्वालीढमथाऽऽलीढं बराहं लुलितं तथा । इति द्वार्धिवतो(त्का) द्वैवा[ः] खड्गचर्मविधौ(धा) रणे ॥ ४
 परावृत्तमपावृत्तं गृहीतं लघुसंश्रितम् । ऊर्ध्वसिप्तमधःसिप्तं संधारितविधारितम् ॥ ५
 श्वेनपातं गजपातं ग्राहग्राहं तथैव च । एवमेकादश निपा द्वेधाः पाशविधारणे ॥ ६
 ऋज्वापतं विद्यालं च तिर्थगन्नामितमेव च । पञ्चकर्म विनिर्दिष्टं व्यवस्ते पाशे महारमभिः ॥ ७
 छेदनं भेदनं पातो भ्रमणं श्रमनं तथा । विकर्तनं कर्तनं च चक्रकर्मदमेव च ॥ ८
 आस्फोटः क्ष्वेदनं भेदस्त्रासान्दोलितकौ तथा । शूलकर्माणि जानीहि पट्टमाघातसंश्रितम् ॥ ९
 दृष्टिघातं भुजाघातं पार्श्वघातं द्विजोत्तम । ऋजुपक्षेपुणा पातं तोयस्य मकीर्तितम् ॥ १०
 आहतं विभ्र गोभूषणभूतं कमलासनम् । ततोर्ध्वमात्रं नमितं वामदक्षिणमेव च ॥ ११
 आवृत्तं च परावृत्तं पादोद्धतमवश्रुतम् । हंसमर्दं विमर्दं च गदाकर्म प्रकीर्तितम् ॥ १२
 करालमवधानं च दंशोपश्रुतमेव च । सिप्तहस्तं स्थितं शून्यं परयोस्तु विनिर्दिशेद् ॥ १३
 ताडनं छेदनं विम तथा चूर्णनमेव च । सुश्रस्य तु कर्माणि तथा ध्रुवनघातनम् ॥ १४
 संभ्रान्तमथ विभ्रान्तं गोविसर्गं सुदुर्धरम् । भिन्दिपालस्य कर्माणि लघुदस्य च तान्यपि ॥ १५
 अन्त्यं मध्ये परावृत्तं निदेशान्तं द्विजोत्तम । वज्रस्यैतानि कर्माणि पट्टिषस्य च तान्यपि ॥ १६
 हरणं छेदनं घातौ भेदनं रक्षणं तथा । कृषाणकर्म निर्दिष्टं पातनं स्फोटनं तथा ॥ १७

(व्यवहारकथनम्)

प्रासनं रक्षणं घातो बलोद्धरणमायतम् । क्षेपणीकर्म निर्दिष्टं यत्रकर्मैतदेव तु ॥ १८
 सप्ताङ्गमवदंशश्च वराहोद्भूतकं तथा । हस्वावहस्तामालीनमेकहस्तावहस्तके ॥ १९
 द्विहस्तबाहुपादौ च कटिरेचितकोद्धते । उरोललाटघाते च भुजाविधमनं तथा ॥ २०
 करोद्भूतं विमानं च पादादतिविषादिकम् । यात्रसंश्लेषणं शान्तं तथा मात्रविपर्ययः ॥ २१
 ऊर्ध्वमहारं यातं च गोमूत्रं सव्यदक्षिणे । पारकं तारकं दण्डं कवरीबन्धमाकुलम् ॥ २२
 तिर्यग्बन्धमपामार्गं भीमवेगं सुदर्शनम् । सिंहाक्रान्तं गजाक्रान्तं गर्दभाक्रान्तमेव च ॥ २३
 गदाकर्माणि जानीयाद्भियुद्धस्याथ कर्म च । आकर्षणं विकर्षं च बाहूनां मूलमेव च ॥ २४
 ग्रीवाविपरिवर्तं च पृष्ठभङ्गं सुदारुणम् । पर्यासनविपर्यासौ पशुमारभजाविकम् ॥ २५
 पादग्रहारमास्फोटं कटिरेचितकं तथा । गात्राद्विषं स्कन्धगतं महीव्याजनमेव च ॥ २६
 उरोललाटघातं च विस्पष्टकरणं तथा । उद्धृतमवधूतं च तिर्यग्धर्मगतं तथा ॥ २७
 गजस्कन्धमवक्षेपमपराङ्मुखमेव च । देवमार्गमधोमार्गमपार्गमनाकुलम् ॥ २८
 यष्टिघातमवक्षेपो दधुभादारणं तथा । जानुबन्धं भुजाबन्धं नाभकन्धं सुदारुणम् ॥ २९
 विपृष्ठं सोदकं शुभ्रं भुनापेष्टमेव च । संनृदः संयुगे भाव्यं सशस्त्रैर्लंगजादिभिः ॥ ३०
 वराङ्कुशधरौ चोभावैको ग्रीवागतोऽपरः । स्कन्धगौ द्वौ च घानुष्कौ द्वौ च सङ्ग्रहौ गजे ॥ ३१
 रथे रथे रणे चैव तुरंगाणां त्रयं भवेत् । घानुष्काणां त्रयं प्रोक्तं रक्षार्थं तुरगस्थ च ॥ ३२
 धन्विनो रत्नगार्था यधिर्ण तु निबोजयेत् । स्वमन्त्रैः शस्त्रमभ्यर्च्य शस्त्रं त्रैलोक्यमोहनम् ॥ ३३
 यो युद्धे पाति स जपेदरीन्संघोलयेज्जुषम् ॥

इत्यादिमदानुराण आग्नेये भतुर्ध्वकथन नाम क्षिपणाद्यदधिकद्विपुततनोऽन्त्यायः ॥ २५२ ॥

आदितः श्लोकानां समग्रशङ्काः—७१६५

अथ विषबाधदधिकद्विपुततनोऽन्त्यायः ।

व्यवहारकथनम् ।

अग्निस्वाच—

व्यवहारं मवक्ष्यामि नयानगविवेकदम् । स चतुष्पाच्चतुःस्थानश्चतुःसाधन उच्यते ॥ १
 चतुर्हितश्चतुर्ध्यापी चतुष्कारी च कीर्त्यते । अष्टौष्टोष्टादशपदः शतशासस्तथैव च ॥ २
 त्रिपोनिर्गमियोगश्च द्विद्वारो द्विगतिस्त्रया । धर्मश्च व्यवहारश्च चरित्रं राजशासनम् ॥ ३
 चतुष्पाद्यवहाराणांमुत्तरः पूर्वसाधकः । तथैव सेत्ये स्थितो धर्मा व्यवहारस्तु साक्षिपु ॥ ४
 चरित्रं संग्रहे पुंसां राजाज्ञायां तु साधनम् । सामा (अशुपायसाधत्वाच्चतुःसाधन उच्यते ॥ ५
 चतुर्णांमाश्रमाणां च रत्नगात्स चतुर्हितः । कर्तारं साक्षिण्यैव सध्या)ब्राह्मणमेव च ॥ ६
 व्यामोति षादशो यस्माच्चतुर्ध्यापी ततः स्मृतः । धर्मस्वार्थस्य यशसो लोकपङ्क्तैस्तथैव च ॥ ७

* चतुर्ध्विहान्तर्गतो धन्यः क. द. च. पुस्तकेषु नास्ति ।

१ क. उ. द. "पातयेज्जुषम्" । २ क. "शत्रोऽष्टा" । ३ छ. द्विद्वारो । ४ क. "च सवेष्टितो" । ५ च. धन्यो-
 त्वितो । ६ क. छ. य. उ. पादयो । य. नास्ति ।

चतुर्णां करणादेव चतुष्कारि प्रकीर्तितः । राजा सपुरुषः सभ्याः शास्त्रं गणकलेरज्ञौ ॥ ८
 हिरण्यमग्निददकमष्टाङ्गः समुदाहृतः । (अक्रामात्क्रोधाच्च लोभाच्च क्रिप्नो यस्मात्प्रवर्तते ॥ ९
 त्रियोनिः कीर्त्यते तेन त्रयमेतद्विवादकृतं । अविषोगस्तु विज्ञेयः श्रद्धातत्त्वाविषोगतः ॥ १०
 शङ्का सद्भिस्तु संसर्गाचर्यं पौढाभिदर्शनात् । पक्षद्वयाभिसंबन्धाद्विद्वान् समुदाहृतः ॥ ११
 पूर्ववादस्तपोः पक्षः प्रतिपक्षस्त्वनन्तरः । भूतच्छत्रानुसारित्वाद्भिगतिः समुदाहृतः ॥ १२
 ऋणं देयमदेयं च येन यत्र यथा च यत् । दानग्रहणधर्मश्च ऋणादानमिति स्मृतम् ॥ १३
 स्वद्रव्यं यत्र विश्रम्भाक्षिप्तपत्यविशङ्कितः । निक्षेपं नाम तत्प्राक्तं व्यवहारपदं बुधैः ॥ १४
 षण्णिकप्रभृतयो यत्र कर्म संभूय कुर्वते । तत्संभूय समुत्थानं व्यवहारपदं विदुः ॥ १५
 दत्त्वा द्रव्यं च सम्पत्त्यः पुनरादातुमिच्छति । दत्तामदानिकं नाम तद्विवादपदं स्मृतम् ॥ १६
 अभ्युपेत्य च शुभ्रपां यस्तां न प्रतिपद्यते । अनुश्रूयाभ्युपेत्यैवद्विवादपदमुच्यते ॥ १७
 (नभृत्यानां चेतनस्योक्तो दानादानविधिश्च यः । चेतनस्यानपाकर्म तद्विवादपदं स्मृतम् ॥ १८
 निक्षिप्तं वा परद्रव्यं नष्टं लब्ध्वाऽपहृत्य वा । विक्रीयते परोक्षं यत्स ज्ञेयोऽस्त्वामिधिकि(क)पः
 विक्रीय (पण्यं मूल्येन क्रेमे पक्ष न दीयते । विक्रियासंप्रदानं तद्विवादपदमुच्यते ॥) २०
 क्रीत्वा मूल्येन यः पण्यं क्रेता न बहु मन्यते । क्रेत्वा मूल्यं तु यः पण्यं पुष्क्रीतं मन्यते क्रीयी ॥
 पापण्डनैगमादीनां स्थितिः समय उच्यते । समयस्यानपाकर्म तद्विवादपदं स्मृतम् ॥ २२
 सेतुकंदारमयीदा विकृष्टाकृष्टनिश्चयाः । क्षेत्राधिकारे यत्र स्युर्विवादः क्षेत्रज्ञस्तु सः ॥ २३
 वैवाहिको विधिः स्त्रीणां यत्र पुंसां च कीर्त्यते । स्त्रीपुंसयोगसंज्ञं तु तद्विवादपदं स्मृतम् ॥ २४
 विभागोऽर्थस्यैवैतस्य पुनैर्यस्तु प्रकल्प्यते । दायभागमिति प्रोक्तं तद्विवादपदं बुधैः ॥ २५
 सदसा क्रियते कर्म यत्किंचिद्रक्षदपैतैः । तत्साहसमिति प्रोक्तं विवादपदमुच्यते ॥ २६
 देशानातिकुलादीनामाक्रोधाभ्यग्रसंयुतम् । यद्वचः प्रतिकूलार्थं वाक्पाकृष्यं तदुच्यते ॥ २७
 परगान्धेयभिद्रोहो हस्तपदापुषादिभिः । अग्न्यादिभिश्चोपवातेर्दण्डपारुष्यमुच्यते ॥ २८
 अधवज्रशलाकाद्यैर्वनं घृतमुच्यते । पशुक्रीडा वयोभिश्च श्रापैर्घृतं समादिशेत् ॥ २९
 प्रकीर्णकः पुनर्ज्ञेयो व्यवहारो निराश्रयः । राजामाज्ञप्रतीक्षातस्तत्कर्माकरणं तथा ॥ ३०
 व्यवहारो दशपदस्तेषां भेदोऽथ वै श्रुतम् । क्रियाभेदान्यनुष्णाणां श्रुतशास्त्रो निगद्यते ॥ ३१
 व्यवहारानृणः पक्षेज्ज्ञानिचिप्रैरकोपनः । शत्रुपिप्रसभाः सभ्या अलोभाः धुतिवेदिनः ॥ ३२
 अपदयता कार्यवशात्सभ्यार्विभं नियोजयेत् । रागाहोभाद्भयाद्दोषं धृत्यपेतादिकारिणः ॥ ३३
 सभ्याः पृथरुषादण्डवा विवादाद्भिर्भुगो दयः । स्मृत्याचारव्यपेतेन मार्गेणाधर्षितः परैः ॥ ३४

* धनुर्विद्वान्तर्गतो ग्रन्थोऽयं च, पुस्तके नास्ति । † धनुर्विद्वान्तर्गतो ग्रन्थोऽयं क. घ. पुस्तकयोर्नास्ति ।

† धनुर्विद्वान्तर्गतो ग्रन्थोऽयं च, पुस्तके नास्ति ।

१ क. घ. ग. घ. च. छ. 'सत्त्वोदादिद' । २ ग. समुत्तल । ३ छ. ग. छ. 'स्थोक्त वा' । ४ छ. ग. छ. 'विक्रिया' । ५ छ. प्रज्ञा । ६ क. द. 'पर सृष्ट' । ७ क. छ. 'स्य योगस्तु पु' । ८ क. द. 'सकालकमादी' । ९ घ. ग. च. छ. 'नोचल' । १० क. छ. 'पारमुखादि' । ११ छ. ग. च. छ. 'पुनरुचल' । १२ छ. ग. छ. 'शेडम' । १३ छ. ग. छ. 'वि स्मृत' । १४ क. घ. ग. द. 'गुण दण्ड' । १५ छ. 'तेन य' ।

(व्यवहारकथनम्)

आवेदयति यद्राज्ञे व्यवहारपदं हि तत् । अर्थाभिप्रेतस्य तो लेख्यं यथावेदितमर्थिना ॥ ३५
 समामासतदर्धाहर्नामजात्यादिचिह्नितम् । श्रुतार्थस्योच्चरं लेख्यं पूर्वविदकसंनिधौ ॥ ३६
 ततोऽर्था लेख्येत्सद्यः प्रतिज्ञातार्थसाधनम् । तत्सिद्धौ सिद्धिप्राप्नोति विपरीतपतोऽन्यथा ॥ ३७
 चतुष्पाद्व्यवहारोऽयं विवादेऽप्युपदिशतः । अभियोगमनिस्वीर्य नैनं प्रत्याभियोजयेत् ॥ ३८
 अभियुक्तं च नान्येन त्यक्तं निप्रकृतिं नयेत् । कुर्यात्प्रत्यभियोगं तु कलहे साहसेषु च ॥ ३९
 ज्ञपयोः प्रतिभृष्टाश्चः समर्थः काम्यनिर्णये । निहने भावितो दवाद्धनं रात्रौ तु तत्समम् ॥ ४०
 मिथ्याभियोगाद्विगुणमभियोगाद्धनं हरेत् । साहसस्तेयपार्ष्ण्येष्वभिशपात्पये स्त्रियाः ॥ ४१
 विचारयेत्सद्य एव कालोऽन्यत्रेच्छया स्मृतः । (* देशवैश्वान्तरं याति लक्ष्मिणी परिलेखि च ॥
 ललाटं स्थिरयेत् चास्य मुखवैषम्यमेव च । स्वभावादिकृतं गच्छेन्नमनोवाक्यायकर्मभिः ॥ ४३
 अभियोगेऽथ वा साक्ष्ये वागुष्टुः परिकीर्तितः । संदिग्धार्थं स्वतन्त्रो यः साधयेद्यथ निष्पतेत् ॥
 न चाऽऽहृतो यदेत्किंचिदीनो दण्ड्यश्च स स्मृतः । साक्षिपुत्रगतः सत्सु साक्षिणः पूर्ववादिनः
 पूर्वपक्षेऽधरीभूते भवन्त्युत्तरवादिनः । संपणथेद्विवादः स्यात्तत्र हीनं तु दापयेत् ॥ ४६
 दण्डं पणं वसुं चैव धनिनो धनमेव च । छलं निरस्य कृतेन व्यवहारान्पेक्ष्य ॥ ४७
 भूतपप्यनुपपन्नं हीयते व्यवहारतः । निहनुते लिखितं (वा) नेकपक्षेद्विवादिभावितम् ॥ ४८
 ाप्यः सर्वो नृपेणार्थो न ग्राह्यस्त्वनिवेदितः । स्मृत्योर्विरोधे न्यायस्तु बलवान्व्यवहारतः ॥ ४९
 अर्थशास्त्रादि बलवद्दर्मशास्त्रमिति स्थितिः । प्रमाणं लिखितं भुक्तिः साक्षिणश्चेति कीर्तितम् ॥ ५०
 एवामन्यतमाभावे दिव्यान्यतममुच्यते । सर्वेष्वेव विवादेषु बलवत्पुत्रा क्रिया ॥ ५१
 आधौ प्रतिग्रहे कृति पूर्वा तु बलवत्तरा । पश्यतो दुवतो भूमेर्हानिर्विशतिवार्षिकी ॥ ५२
 परेण भुज्यमानाया धनस्य दशवार्षिकी । अधितीमोपनिक्षेपजडबालधनैर्दिना ॥ ५३
 तथोपनिधिराजस्त्रीश्रोत्रियाणां धनैरपि । आध्यादीनां विहर्तारं धनिने दापयेद्धनम् ॥ ५४
 दण्डं च तत्समं रात्रौ शपत्योक्ष्यमथापि वा । आगमोऽप्यधिको भुक्तिं विना पूर्वक्रमागताम् ॥ ५५
 आगमोऽपि बलं नैव भुक्तिस्तोकाऽपि यत्र न । आगमेन विशुद्धेन भोगो याति प्रमाणताम् ॥ ५६
 अविशुद्धागमो भोगः प्रामाण्यं नाभिगच्छति । (+ आगमस्तु कृतो येन सोऽभियुक्तस्तमुद्धरेत् ॥
 न तत्सुतस्तत्सुतो वा भुक्तिस्तत्र गरीयसी । योऽभियुक्तः परतः स्यात्तस्य कृपयात्तमुद्धरेत् ॥ ५८
 न तत्र कारणं भुक्तिरागमेन विना कृता । बलोपाधिवानिर्दृष्टान् व्यवहाराभिवर्तयेत् ॥ ५९
 स्तनिकमन्तरागारवहिः शत्रुकृतस्तथा । मचोन्मत्तार्थव्यसनिवालधीतप्रयोजितः ॥ ६०
 असंवद्धकृतयैव व्यवहारो न सिध्यति । प्रनष्टाधिशतं देयं लूणेन धनिने धनम् ॥ ६१
 विभावयेन चेष्टिर्नैस्तत्समं दानुमर्हति । देयं चौरहृतं द्रव्यं रात्रौ जननेर्दाय तु ॥ ६२
 अशीतिभागो वृद्धिः स्यान्पाप्म मासि संवेन्धके । वर्षक्रमाच्छतं द्वित्रिचतुष्वञ्चकथयथा ॥ ६३

* धनुर्दिहान्तर्मतो ग्रन्थश्च. पुस्तके नास्ति । + धनुर्दिहान्तर्मतो ग्रन्थश्च पुस्तके नास्ति ।

१ क. ख. ग. ड. न. 'विश्लोऽप' । २ ड. च 'वैश्वान्त' । ३ क. ड. न. 'आधी' । ४ क. ख. ग. ड. च.
 'द्व्यगोभि' । ५ उ. 'चिह्नित' । ६ छ 'सयव' । ७ छ. दत्त । ८ क. ख. ग. ड. न. 'भूमे' । ९ छ. 'व्यर्ष-
 मन्वत्' । १० क. ड. दीवते । ११ छ. 'ते निधि' । १२ क. ड. 'निवत्तन्त्र' । १३ क. ख. ग. ड. 'न दणु' ।
 १४ क. ड. 'पदस्य' ॥ १५ च. 'सर्वपक्षे' ।

सप्ततिस्तु पञ्चसीणां रसस्याष्टगुणा परा । नक्षत्रान्महिरण्यानां चतुस्त्रिंशद्विगुणा तथा ॥ ६४
 ग्रामान्तरात्तु दशमं साप्तादपि त्रिंशत्तम् । दसुर्वा स्वरुतां तद्वि सर्वं सर्वांस्तु जातिषु ॥ ६५
 भेषजं साधयन्त्रयं न वाच्यो नृपतिर्भवेत् । साधयमानो नृपं मच्छेदंश्चो दाप्यश्च तदनम् ॥ ६६

इतिविमलपुराण भाष्ये व्यवहारकथनं नाम त्रिंशत्तद्विंशतितत्त्वमाध्याय ॥ २५३ ॥

आदिवः श्लोक्तानां समख्यद्वयः—७२३?

अथ चतुर्णाञ्जदधिवादिशततमोऽध्यायः ।

व्यवहारकथनम् ।

आश्रितवाच—

गृहीतार्थः क्रमादाप्यो धनिनामधमार्णिकः । दत्त्वा तु ब्राह्मणायाऽऽदौ नृपतेस्तदनन्तरम् ॥ १
 राज्ञाऽधमार्णिको दाप्यः सापितादशकं स्मृतम् । पञ्चकं तु शतं दाप्यः मासार्धं सुत्तमार्णिकः ॥ २
 हीनजातिं परिक्षीणमृणार्थं कर्म कारयेत् । ब्राह्मणस्तु परिक्षीणः क्षनैर्दाप्यो यथोदयम् ॥ ३
 दीयमानं न गृह्णाति श्रुतं यः स्वकं धनम् । मध्यस्थस्थापितं तत्स्वादुर्धते न ततः परम् ॥ ४
 ऋक्षयग्राह्यं ऋणं दाप्यो योपिद्वाहस्तथैव च । पुत्रोऽनन्याश्रितद्रव्यः पुत्रहीनस्य क्वचिधनः ॥ ५
 अभिभक्तैः कुटुम्बार्थं यद्वर्णं तु कृतं भवेत् । दसुस्तद्विधिनः मेते श्रोपिते वा कुटुम्बिनि ॥ ६
 न योपित्पतिपुत्रार्थां न पुत्रेण कृतं पिता । दद्याद्वे कुटुम्बार्थान् पतिः स्त्रीकृतं तथा ॥ ७
 गोपशौण्डिणकैलूपरजकव्याघ्रयोपिताम् । ऋणं दद्यात्पतिस्त्वासा यस्माद्वृत्तिस्तदाश्रया ॥ ८
 प्रतिपन्नं क्षिया देयं पत्या वा सह यत्कृतम् । स्वयंकृतं वा यद्वर्णं (+नान्यस्त्री(स्त्री) दातुमर्हति
 पितरि श्रोपिते मेते व्यवसनाभिगृहेऽथ वा । पुत्रपौत्रैर्ऋणं देयं) निहवे साक्षिभाषितम् ॥ ९
 • सूरकामघृतकृतं दण्डशुल्कावशिष्टकम् । वृथाऽऽदानं तथैवेह पुत्रो दद्यान् पैतृकम् ॥ १०
 भ्रातृणामथ दंपत्योः पितुः पुत्रस्य चैव हि । प्रातिभाव्यमृणं साक्ष्यमविभक्तेन च स्मृतम् ॥ ११
 दर्शनं मलये दाने प्रातिभाव्यं विधीयते । आपौ तु वितथे दाप्या वितथस्य सुता अपि ॥ १२
 दर्शनमतिभूर्यत्र स्मृतः प्रात्ययिकोऽपि वा । न तत्पुत्रा धनं दक्षुर्दानाय समुपस्थिताः ॥ १३
 यद्वहः सूर्यदि स्वांशैर्दसुः प्रतिभुर्यो धनम् । एकच्छायाश्रितेष्वेव धनिकस्य यथारुधि ॥ १४
 प्रतिभूर्दापितो यत्र प्रकारं धनिनो धनम् । द्विसुणं प्रतिदातव्यमृणिकैस्तस्य तज्जवेत् ॥ १५
 ससंततिस्त्रीपञ्चव्यं धन्यं द्विगुणमेव च । नखं चतुर्गुणं श्रोतं रसश्चाष्टगुणस्तथा ॥ १६
 आधिः मणश्चेद्विगुणे धने यदि न मोक्षयेत् । काले कालकृतो नश्येत्फलभोग्यो न नश्यति ॥ १७
 गोप्याधिभोगिनो वृद्धिः सोपकारेऽथ भाविते । नष्टो देवो विनष्टश्चैव राजकुताहते ॥ १८
 आधेः स्वीकरणात्सिद्धी रक्षणाश्चोऽप्यसारताम् । यातयेदन्य आधेयो धनमागवा धनी भवेत् ॥ १९

* अत्र कं च पुस्तकयोः श्लोकार्थमधिकं तथैव—“ अनेन विधिना राज्ञा व्यवहारे न विध्यति ” इति ।

+ चतुर्गुणान्तरं च पुस्तके नास्ति ।

१ य. प्रथमः । २ क छ द छवत् । ३ न द निहृते । ४ छ “य ग्राह्यम्” । ५ छ ग छ “पुंश्रुर्दा-
 नाय ये स्ति” । ६ य छ. धनिने । ७ छ कालकृतः । ८ य. विविधः । ९ क “य देवकालो विनाशकः” ।

(दिव्यप्रमाणकथनम्)

चरित्रं बन्धककृतं सत्तुद्धं दापयेद्धनम् । सत्यंकारकृतं द्रव्यं दिगुणं प्रतिदापयेत् ॥ २१
 उपस्थितस्य मोक्तव्य आधिर्दण्डोऽन्यथा भवेत् । प्रयोजके सति घने कुन्नेऽन्यस्याऽऽविमाश्रुयात्
 तत्कालकृतमूल्यो वा तत्र तिष्ठेददृष्टदिकः । विना धारणकादाऽपि विक्रीणीते सप्ताक्षिकम् ॥ २२
 यदा तु दिगुणीभूतमृणपाथौ तदा खलु । मोक्षयथाऽऽभिस्तुष्टुत्याद्यः प्रविष्टे दिगुणे घने ॥ २४
 व्यसनस्थमनाख्याय हस्तेऽन्यस्वै उदर्पयेत् । द्रव्यं तदौपनिधिकं प्रतिदेयं तथैव तत् ॥ २५
 न दाप्योऽपहृतं तत्तु राजदैवततत्सकैः । प्रेषयेन्मार्गिते दत्ते दाप्यो दण्डश्च तत्समः ॥ २६
 आजीवन्नेच्छया दण्ड्यो दाप्यस्तत्रापि सोदयम् । याचितावाहितन्यासनिक्षेपेष्वप्यपं विधिः

इत्यादिनष्टपुराण आग्नेये व्यवहारवचनं नाम चतुष्पञ्चाशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २५४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—७२५८

अथ पञ्चपञ्चाशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

दिव्यप्रमाणकथनम् ।

[अग्निरुवाच—]

तपस्विनो दानशीलाः कुलीनाः सत्यवादिनः । धर्मप्रधाना कृतवः पुत्रवन्तो धनान्विताः ॥ १
 पञ्चपञ्चाशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः । यथाज्ञाति यथानर्थ सर्वे सर्वेषु वा स्मृताः ॥ २
 स्त्रीष्टृष्टपालकितवमत्तोन्मत्ताभिश्चस्तर्काः । रज्यायनारिपापण्डितृष्टृष्टिकलेन्द्रियाः ॥ ३
 पतितसौम्यसंबन्धिसहायरिपुतस्कराः । असाक्षिणः सर्वसाक्ष्ये चौर्यपाकण्यसाहसे ॥ ४
 उभयानुमतः साक्षी भवत्येकोऽपि धर्मवित् । अमुबन्दि नरः साक्ष्यपूर्णं स दशबन्धकम् ॥ ५
 राक्षा सर्वे प्रदाप्यः स्यात्पद्मपत्वारिशकेऽग्निः । न ददाति हि यः साक्ष्यं जानन्नपि नराधमः ॥ ६
 स कूटसाक्षिणां पार्पस्तुल्यो दण्डेन चैव हि । साक्षिणः ध्राव्येद्वादिप्रतिवादिषमीपमान् ॥ ७
 ये पातककृता लोका महापातकिनां तथा । अग्निदानां च ये लोका ये च स्त्रीवालयातिनाम् ॥ ८
 तान्सर्वान्समवाप्नोति यः साक्ष्यममृतं वदेत् । मुकुतं यच्चया किंचिज्जन्मान्तरगतैः कृतम् ॥ ९
 तत्सर्वं तस्य जानीहि यं पराजयसे मृषा । द्वैधे बहूनां वचने समेषु गुणिनां तथा ॥ १०
 गुणिद्वैधे तु वचनं ग्राह्यं त्रे गुणवचराः । यस्योक्तुः साक्षिणः सत्यां प्रतिज्ञां स जयी भवेत् ॥ ११
 अन्यथा वादिनो यस्य ध्रुवस्तस्य पराजयः । उक्तेऽपि साक्षिभिः साक्ष्ये यद्यन्ये गुणवत्तराः ॥ १२
 दिगुणा वाऽन्यथा ब्रूयुः कृताः स्युः पूर्वसाक्षिणः । पृथक्पृथग्दण्डनीयाः कूटकूटसाक्षिणस्तथा ॥ १३
 विवादादिगुणं दण्डं विवास्यो ब्राह्मणः स्मृतः । यः साक्ष्यं आवितोऽन्येभ्यो निहनुते तत्तमोदृतः ॥ १४
 स दाप्योऽष्टगुणं दण्डं ब्राह्मणः ॥ विवासयेत् । वार्धनां हि वधो यत्र तत्र साक्ष्येऽमृतं वदेत् ॥ १५
 यः कथिदर्योऽभिमतः स्वरुच्याः तु परस्परम् । लेख्यं तु साक्षिमत्कार्यं तस्मिन्धनिकपूर्वकम् ॥ १६
 समामासतदर्पाहर्नामनाविस्वगोचरैः । सन्नस्यचारिकात्पीपपितृनामादिचिह्नितम् ॥ १७
 समाप्तेऽर्थं कृणी नाम स्वहस्तेन निनेत्रयेत् । मतं मेऽमुक्त्वा पुनस्य यदत्रोपरि लेखितम् ॥ १८

१ क. 'तु' भेलया' । २ क. 'द्विधे द्वि' । ३ क. ख. द. छ. 'एव वद' । ४ क. द. 'का' । लघाव' ।

५ ग. 'साध व' । छ. 'साधव' । ६ छ. 'वर्धयसी' । ७ क. द. 'क्षे वेनय' । ८ क. ख. द. 'द्वय' ।

साक्षिणश्च स्वहस्तेन पितृनामकर्षकम् । अत्राहममुका साक्षी लिखेयुरिति ते समाः ॥ १९
 अलिपिज्ञ ऋणी यः स्याल्लेखयेत्स्वगतं तु सः । साक्षी वा साक्षिणाऽन्येन सर्वसाक्षिसमीपतः ॥
 उभयाभ्यर्धितेनैतन्मया ह्यमुकसूनुना । लिखितं ह्यमुकेनेति लेखकोऽन्ते ततो लिखेत् ॥ २१
 विनाऽपि साक्षिभिल्लेख्यं स्वहस्तलिखितं च यत् । उत्प्रमाणं स्मृतं सर्वं षलोपधिकृतादौ ॥ २२
 श्रुणं लेखयकृतं देयं पुरुषैस्त्रिभिरेव तु । आपिस्तु भ्रूयते तावद्यावच्च प्रदीपते ॥ २३
 देशान्तरस्ये दुर्लेख्ये नष्टोन्मृष्टे हते तथा । भिन्ने लिखे तथा दग्धं लेख्यमन्यत्तु कारयेत् ॥ २४
 संदिग्धार्थविशुद्ध्यर्थं स्वहस्तलिखितं तु यत् । युक्तिमात्रिक्रियाचिह्नसंन्धानमहेतुभिः ॥ २५
 लेख्यस्य पृष्ठेऽभिलिखेत्प्रविष्टमधर्माणः । धनी चोषगतं दद्यात्स्वहस्तपरिचिह्नितम् ॥ २६
 दत्तवर्णं पादयेल्लेख्यं शुद्धै चान्यत्तु कारयेत् । साक्षिपक्ष भवेद्यत्तु तदातन्यं ससाक्षिकम् ॥ २७
 तुलाग्न्यापो विषं कोपो दिव्यानीद विशुद्ध्ये । यद्वाभियोगेष्वेतानि शीर्षकस्थेऽभिषोक्तरी ॥ २८
 रुच्या वाऽन्यतरा कुर्यादपरो यत्वेच्छिरः । विनाऽपि शीर्षकात्कुर्याद्युपश्रोहेऽप्य पातके ॥ २९
 नाऽऽसहस्रादरेत्फालं न तुलां न विषं तथा । नृपार्येण्यभियोगेषु बहेयुः शुचयः सदा ॥ ३०
 सहस्रार्थे तुलादीनि कौपमस्येऽपि दापयेत् । शतार्थं दापयेच्छुद्धमशुद्धो दण्डभागभवेत् ॥ ३१
 सचेलस्नातमाहूय सूर्योदय उपोषितम् । कारयेत्सर्वदिव्यानि नृपप्राक्षणसंनिधौ ॥ ३२
 तुला स्त्रीवालवृद्धानप्यपुत्राक्षणाशरोगिणाम् । अश्विर्जलं वा शूद्रस्य यवाः सप्त विषस्य वा ॥ ३३
 तुलाधारणविद्वद्भिरभिमुक्तस्तुलार्थितः । प्रतिमानसमीभूतो रत्नैः कृत्वाऽवतारितः ॥ ३४
 आदित्यचन्द्रावनिलोऽनलश्च सौभूमिरापो हृदयं यमश्च ।
 अहश्च रात्रिश्च उभे च संध्ये धर्मश्च जानाति नरस्य वृत्तम् ॥ ३५
 एवं तुले सत्यधामाऽसि पुरा देवैर्निर्मिता । सत्यं वदस्व कल्याणि संज्ञयान्मां विमोचय ॥ ३६
 यद्यस्मि पापकृन्मावस्ततो मां त्वमघो नय । शुद्धबेद्धमयोर्ध्वं मां तुलामित्यभिप्रप्रेत् ॥ ३७
 करौ विमृदितवीहेल्लेखित्वा ततो न्यसेत् । सप्ताश्वत्यस्य पत्राणि तावत्सूत्रेण वेष्टयेत् ॥ ३८
 त्वमेव सर्वभूतानामन्तश्चरसि पावक । साक्षिवत्पुण्यपापेभ्यो हृदि सत्यं करे मम ॥ ३९
 तस्पर्तेमुक्तवतो लौहं पश्चात्तत्पलिकं संमम् । अश्विवर्णं न्यसेत्पिण्डं हस्तयोरुभयोरपि ॥ ४०
 स तमादाय सक्षेप मण्डलानि शनैर्व्रजेत् । पोटश्चाङ्गुलकं ज्ञेयं मण्डलं तावदन्तरम् ॥ ४१
 मुक्त्वाऽग्निं मृदितव्रीहिरदग्न्यः शुद्धिमाप्नुयात् । अन्तरा पतिते पिण्डे संदेहे वा पुनर्हेत् ॥ ४२
 पवित्राणां पवित्र त्वं शोधय शोधय पावन । सत्येन याऽभिरसस्त वरुणेत्यभिज्ञतकम् ॥ ४३
 नाभिदग्नोदकस्थस्य गृहीत्वोक्तं जलं विशेष । समकालपिपुं मुक्तपानीयाद्यो जैवाक्षरः ॥ ४४
 यदि तस्मिन्निमग्रांश्च पश्येच्छुद्धिमाप्नुयात् । त्वं विप ब्रह्मणः पुत्र सत्यधर्मे न्यवस्थित ॥ ४५
 प्रायस्यास्मादभीशापारसत्येन भव मेऽमृतम् । एवमुक्त्वा विषं सौहृदं भक्षयेद्धिमशूलजम् ॥ ४६
 यस्य वेगैर्विना त्रीणि शुद्धिं तस्य विनिर्दिशेत् । देवानुग्राहसमभ्यर्च्य तत्प्राज्ञोदकपाहरेत् ॥ ४७

१ क. य. ह. नैषतर्मावस्ततो । २. अ. अ. अ. अ. अ. २ क. नयेत् । ३ छ. "लेपयि" । ४ य. जेयं ।

५ क. य. ६ य. "साक्षिणः" । ७ क. ह. मीलं । ८ ग. लेखं । ९ य. "तत्र विभाषितः" । १० क. धर्मां हि अ" ।

१० क. अ. ११ छ. ग. "विज्ञात्यक" । १२ क. य. ग. "लोहक" । १३ क. ह. य. छ. जनी नराः । १४ क. ह.

८. हाहं ।

(द्वापविभागकपनम्)

संश्रान्त्य पाययेत्तस्माज्जलात् प्रसृतिवयम् । आ चतुर्दशैवाद्भो यस्य नो राजदैविकम् ॥ ४८
 वयसन् जायते घोरं स शुद्धः स्याद(संश्रयम् । सत्त्वनाहनशस्त्राणि गोवीरकनकानि च ॥४९
 देवदागुरुपादाश्च इष्टापूर्तकृतानि च । इत्येते सुकराः प्रोक्ताः श्रपथाः स्वरूप(संश्रये ॥ ५०

इत्यादिमहापुराण आग्नेये दिव्यप्रमाणकपन नाम पञ्चपञ्चासृष्टिकद्विधतत्त्वोऽध्यायः ॥ २५५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—७३०८

अथ पट्टपञ्चासृष्टिकद्विधतत्त्वोऽध्यायः ।

द्वापविभागकपनम् ।

अप्रित्वाच—

विभागं चेत्यपि कुर्वोदिच्छया विभजेत्सुतान् । ज्येष्ठं वा त्रेष्ठभागेन सर्वे वा स्युः समांशिनः
 यदि दद्यात्समानंशान्कार्याः पत्न्यः समांशिकाः । न दत्तं स्त्रीधनं यासां भर्ता वा श्वशुरेण वा ॥
 शक्तस्यानीहमानस्य किञ्चिदपि पृथक्क्रिया । न्यूनाधिकविभक्तानां धर्म्यं पितृतः कृतः ॥ १
 विभजेद्युः सुताः पित्रोरुर्वयस्कथमृणं समम् । मातुर्गृहितरः शेषमृणात्ताभ्य ऋतेऽर्पयेत् ॥ ४
 पितृद्रव्याविनाशेन यदन्यत्स्वयमर्जयेत् । यैत्रमौद्गादिकं चैव दायादानां न तद्वदेत् ॥ ५
 सामान्यार्थसमुत्थाने विभागस्तु सप्तः स्मृतः । अनेकपितृर्कोर्वाणां पितृतो भागकल्पना ॥ ६
 भूर्या पितामहोपात्ता निवन्धो द्रव्यमेव वा । तत्र स्यात्सदृशं स्ताभ्यं पितुः पुत्रस्य चोभयोः ॥ ७
 विभक्तेषु सुतो जातः सवर्णायां विभागभाक् । दद्याद्वा तद्विभागः स्वादायव्ययविद्योषितात् ८
 क्रमादभ्यागतं द्रव्यं हृतमभ्युद्धरेच्च यः । दायादेभ्यो न तदद्याद्विद्यया छव्यमेव च ॥ ९
 पितृभ्यां यस्य यदत्तं तत्तत्स्वैव धनं भवेत् । पितुरुर्ध्वं विभजतां माताऽर्प्यं समं हरेत् ॥ १०
 असंस्कृतास्तु संस्कार्या भ्रातृभिः पूर्वसंस्कृतैः । भगिन्यश्च निजादेशादस्यांशं तु तुरीयकम् ॥ ११
 चतुर्विद्येकभागाः स्युर्वर्णशो ब्राह्मणात्मजाः । क्षत्रजास्त्रिद्येकभागा विहजास्तु द्व्येकभागिनः ॥ १२
 अग्न्योन्वापैहृतं द्रव्यं विभक्ते यत्तु दृश्यते । तत्पुनस्ते सप्तैरशौविभजरेन्निति स्थितिः ॥ १३
 अपुत्रेण परस्मैत्रे नियोगोत्पादितः सुतः । उभयोरप्यसावृक्षी पिण्डदाता च धर्मतः ॥ १४
 औरसो धर्मपत्नीजस्तत्सप्तः पुत्रिकासुतः । क्षेत्रजः क्षेत्रजावस्तु सगोत्रेणोदरेण वा ॥ १५
 गृहे प्रच्छन्नं वत्पन्नो गृहजस्तु सुतः स्मृतः । कानीनः कन्यकाजातो मातामहसुतो र्मतः ॥ १६
 असतायां क्षतायां वा जातः पौनर्भवः सुतः । दद्यान्माता पिता वा यं स पुनो दत्तको भवेत् ॥ १७
 क्रीतश्च ताभ्यां विक्रीतः कृत्रिमः स्यात्स्वयं कृतः । दद्यात्मा तु स्वयं दत्तो गर्भे विन्नः सहोदजः ॥ १८
 चत्सृष्टो गृह्यते यस्तु सोऽपविद्धो भवेत्सुतः । पिण्डदोऽश्वहरश्चोपां पूर्वाभावे परः परः ॥ १९
 सजातीयेष्वयं प्रोक्तस्तनयेषु मया विधिः । जातोऽपि दास्यां गृहस्य कामतोऽश्वहरो भवेत् ॥ २०

* अनुविधान्तर्गतो ग्रन्थः, पुस्तके नास्ति ।

१ क. ६सप्तम् । ख. ग. सप्तम् । २ क. द. च. 'क्षत्रज' । ३ क. द. च. स्पृष्टः । ४ ख. ग. उ. 'काणा
 वि' । ५ क. द. 'रेतुः नः' । ६ क. द. 'गिन्याय' । ७ ख. ग. 'पुनः' । ८ ख. यतः । ९ क. द. वाऽपि य । १० उ.
 मितः ।

मृते पितरि कुर्वन्तं भ्रातरस्त्वर्षपागिकम् । अघ्रातृको हरेत्सर्वं दुहितृणां सुतादृते ॥ २१
 पत्नी दुहितरथैव पितरौ भ्रातरस्तथा । तन्मुतो गोत्रजो वन्धुः शिष्यः सप्तद्व्यचारिणः ॥ २२
 एषामभावे पूर्वः स्याद्भ्रातृगुचरोत्तरः । स्वर्चातस्य ह्यपुत्रस्य सर्ववर्णेष्वयं विधिः ॥ २३
 वानप्रस्थयतिव्रह्मचारिणामृषयभामितः । क्रमेणाऽऽचार्यसच्छिष्यधर्मभ्रात्रेकतीर्थिनः ॥ २४
 संमृष्टिनस्तु संमृष्टी सोदरस्य तु सोदरः । दद्याच्चापहरेचांश्च जातस्य च मृतस्य च ॥ २५
 अन्योदर्यस्तु संमृष्टी नान्योदर्यधनं हरेत् । असंमृष्ट्यपि चाऽऽद्यात्सोदर्यो नान्यमानृजः ॥ २६
 पतितस्तत्सुतः कृषिः पशुकर्मचक्रो जडः । अन्योऽचिकित्स्यरोगाद्या भर्तव्यास्तु निरंशकाः ॥ २७
 औरसाः श्रेयजास्त्वेषां निर्दोषा भागहारिणः । सुताश्चैषां भर्तव्या यामदौ भर्तृसारकृताः ॥ २८
 अपुत्रा योपितश्चैषां भर्तव्याः सायुर्वृत्तयः । निर्वास्या व्यभिचारिण्यः प्रतिकूलास्तर्ध्व च ॥ २९
 पितृमानृपतिभ्रातृदत्तमध्यग्न्युपागतम् । आधिवेदनिकं चैव स्त्रीधनं परिकीर्तितम् ॥ ३०
 वन्धुदत्तं तथा शुल्कमन्वाधेयकमेव च । अप्रजायामतीतायां वान्पवास्तदवामुयः ॥ ३१
 अप्रजा(त्र)स्त्रीधनं भर्तृव्रीह्यादिषु चतुर्ध्वपि । दुहितृणां प्रमृता चेच्छेषेषु पितृगामि तत् ॥ ३२
 दत्त्वा कन्यां हरन्दण्ड्यो व्ययं दद्याच्च सोदयम् । मृतायां दत्तमादद्यात्परिशोध्योभयव्ययम् ॥ ३३
 दुर्भिक्षे धर्मकार्ये च व्याधौ संपतिरोपके । मृहीतं स्त्रीधनं भर्ता न स्त्रियै दातुमर्हति ॥ ३४
 अधिविचक्षिप्यै दद्यादाधिवेदनिकं समम् । न दत्तं स्त्रीधनं यस्यै दत्ते त्वर्थं प्रकीर्तितम् ॥ ३५
 विभागनिद्वये ज्ञातिवन्धुसाक्ष्यभिलेखितैः । विभागभावना श्रेया गृहसंज्ञैश्च यौतकैः ॥ ३६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये सावित्र्यागच्छय नाम पद्व्यासवदधिकश्चिन्तितमोऽध्यायः ॥ २५६ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तष्टयङ्काः—७३४४

अथ सप्तपञ्चादधिकश्चिन्तितमोऽध्यायः ।

सीमाविवादनिर्णयः ।

अग्रिकृत्वाच—

सीजो विवादो क्षेत्रस्य सामन्ताः स्थविरोदयः । गोपाः सीमाकर्षिणो ये सर्वे च वनगोचरौः ॥ १
 मणेषुरन्ते सीमानं स्थूलाश्चरतुष्टयैः । सेतुवल्मीकनिम्नास्थिपैत्यायैरुपलक्षिताम् ॥ २
 सामन्ता वा समग्रामाश्चत्वारोऽष्ट दशापि वा । रक्तस्रग्वसनाः सीमां नयेयुः क्षितिचारिणः ॥ ३
 भट्टते तु पृथग्दण्ड्या राज्ञा मध्यमसाहसम् । अभावे ज्ञातृचिह्नानां राजा सीजः प्रवर्तकः ॥ ४
 आरामायननग्रामनिषानोषानवेष्टसु । एष एव विधिज्ञेयो वर्षाभ्युपवहेषु च ॥ ५
 मर्यादायाः प्रभे(वा)द्वेषु क्षेत्रस्य हरणे तथा । मर्यादायाश्च दण्ड्याः स्युरधमोत्तममध्यमाः ॥ ६
 न निषेधोऽष्टुषाधस्तु त्रेतुः कल्याणकारकः । परमार्थे हरन्कृपः स्वल्पसेत्रो बद्धकः ॥ ७
 स्यामिने योऽनिवेद्यैव संज्ञे सेतुं प्रकल्पयेत् । (अ) उत्पद्ये स्वाभिनो भोगस्तदभावे महीपतेः ॥ ८

* धनुषिहस्तगन्तं च, पुस्तके नास्ति ।

(सीमाविवादनिर्णयः)

फालाहतमपि क्षेत्रं यो न कुर्यान्न कारयेत् । स प्रदाप्योऽकृष्टफलं क्षेत्रमन्येन कारयेत् ॥ १
 मापानष्टौ तु महिषी सस्यपातस्य कारिणी । दण्डनीषा तदर्धं तु मौस्तदर्धमत्राविकम् ॥ १०
 भक्षयित्वोपविष्टानो द्विगुणो वसतां दमः । समेषां विधीयेत सरोष्ट्रं महिषीसपम् ॥ ११
 यावत्सस्यं विनष्टं तु तावत्क्षेत्री फलं लभेत् । पालस्ताल्योऽय मौस्तामी पूर्वोक्तं दण्डमर्हति ॥ १२
 पथि ग्रापविबीतान्ते क्षेत्रे दोषो न विद्यते । अकामतः कागचारे चौरवदण्डमर्हति ॥ १३
 महोक्षोत्सृष्टपशवः सूतिकाऽऽननुका च गौः । पालो येषां तु ते मोच्या देवराजपरिभुताः ॥ १४
 यधार्पितान्यश्वन्मोवः सायं मर्त्यर्पयेत्तथा । प्रपादमृतनष्टांश्च प्रदाप्यः कृतवेतनः ॥ १५
 पालदोषविनाशे तु पाले दण्डो विधीयते । अर्धत्रयोदशपणः स्वामिनो द्रव्यमेव च ॥ १६
 ग्रामेच्छया गोपचारो भूमिस्त्राजवशेन वा । द्विजसृष्टैवःपुण्याणि सर्वतः सर्वदाऽऽहरेत् ॥ १७
 धनुःशतं परीणाहो ग्रापक्षेत्रान्तरं भवेत् । द्वे शते खर्वदस्य स्यान्नगरस्य चतुःशतम् ॥ १८
 स्वं लभेतान्यविक्रीतं क्रेतुर्दोषोऽप्रकाशिते । हीनाद्रहो हीनमूल्ये विलाहीने च तस्करः ॥ १९
 नष्टापहतमासाद्य ईर्तारं श्रावयेन्नरम् । देशकालातिपथौ वा गृहीत्वा स्वयमर्पयेत् ॥ २०
 विक्रेतुर्देर्गनाच्छुद्धिः स्वामी द्रव्यं नृपो दमम् । केता मूल्यं समाप्नोति तस्माद्यस्तत्र विक्रयी ॥ २१
 आगमेनोपभोगेन नष्टं भाग्यमतोऽन्यथा । पञ्चदशो दमस्तस्य राजस्तेनाप्यभाविते ॥ २२
 हृतं मनष्ट्रं यो द्रव्यं परहस्तादवाप्नुयात् । अनिवेश नृपे दण्ड्यः स तु पण्यवर्ति पणान् ॥ २३
 शीलिकैः स्थानपालैर्वा नष्टापहतपादृतम् । अर्वावसंवत्सरारस्वामी लभते परतो नृपः ॥ २४
 पणानेकघके दद्याच्चतुरः पञ्च मानुषे । महिषोष्ट्रगवां द्रौ द्रौ पार्द पान्दमजाविके ॥ २५
 स्वकुटुम्बाविरोधेन देयं दारमुत्ताहते । नान्ये सति सर्वस्वं देयं यच्चान्यसंभृतम् ॥ २६
 प्रतिग्रहः प्रकाशः स्यात्स्थावरस्य विशेषतः । देयं प्रतिभुते चैव दद्यात् नापहरेत्पुनः ॥ २७
 दशैकपञ्चसप्ताहमासत्रयद्वयमासिकम् । वीजायोवाहारत्नलीदोषसुंसां प्रतीक्षणम् ॥ २८
 अग्नौ सुपर्णमक्षीणं द्विपलं रजते शते । अष्टौ त्रुपि(णि) सीसे च ताम्रे पञ्च दद्यापसि ॥ २९
 शते दशपला वृद्धिराणो कार्पासिके तथा । मध्ये पञ्चपला ज्ञेया र्गुस्ते तु धिपला मता ॥ ३०
 फार्मिके रोमवदे च त्रिशङ्गागः क्षयो मतः । न क्षयो न च वृद्धिस्तु कीशये वत्कलेषु च ॥ ३१
 देशं कालं च भोगं च ज्ञात्वा नष्टे वलावलम् । द्रव्याणां कुशला ह्युर्व्यस्तदाप्यमसंशयम् ॥ ३२
 बलादासीकृतधोरैर्विहीतथापि मुच्यते । स्वामिप्राणप्रदो भक्त्यामोघिःकृत्यणादपि ॥ ३३
 प्रयत्न्यावसितो राज्ञो दास आभरणान्तिकः । वर्णानामनुलोम्येन दास्यं न मतिलोमतः ॥ ३४
 कृतशिष्योऽपि निवसेत्कृतकालं गुरोर्गृहे । अन्तेवासी गुरुमास्तभोजनस्तत्फलप्रदः ॥ ३५
 राजा कृत्वा पुरे स्वानं ब्राह्मणाख्यस्य तत्र तु । त्रैविध्यं वृत्तिमद्रूपात्स्वधर्मः पालयतामिति ॥ ३६
 नित्यधर्माविरोधेन यस्तु सामयिको भवेत् । सोऽपि यत्नेन संरक्ष्यो धर्मो रानकृतश्च यः ॥ ३७
 गणद्रव्यं हरेद्यस्तु संविदं लङ्घयेच्च यः । सर्वस्वहरणं कृत्वा तं राष्ट्रादिप्रवासयेत् ॥ ३८
 कर्तव्यं वचनं सर्वैः समूहादिवचादिनाम् । यस्तन विपरीतः स्यात्स दाप्यः प्रथमं दमम् ॥ ३९

समूहकार्यप्रहितो यद्व्यभेचचदर्पयेत् । एकादशगुणं दाप्यो यद्यसौ नार्पयेत्स्वयम् ॥ ४०
 (वेदज्ञाः शुचयोऽलुब्धा भवेयुः कार्यचिन्तकाः । कर्तव्यं वचनं तेषां समूहहितवादिनाम् ॥) ४१
 श्रेणिनैगमपापविगणानामप्ययं विधिः । भेदं चैषां नृपो रत्नेष्वर्हसि च पालयेत् ॥ ४२
 गृहीतव्रतनः कर्म त्यजन्दिगुणमाचरेत् । अगृहीते समं दाप्यो भृत्यै रक्ष्य उपस्करः ॥ ४३
 दाप्यस्तु दशमं भागं चाणिज्यपशुसखतः । अनिश्रित्य भृतिं यस्तु कारयेत्स महीक्षिता ॥ ४४
 देशं कालं च योऽन्तीयात्कर्म कुर्याच्च योऽन्यथा । तत्र तु स्वाग्निदण्डोपिकं देयं कृतेऽधिके ॥ ४५
 यो यावत्कुसते कर्म तावत्तस्य तु वेतनम् । उभयोरप्यसाध्यं चेत्साध्ये कुर्याद्यथाश्रुतम् ॥ ४६
 अराजदैविकं नष्टं भागं दाप्यस्तु बाहकः । प्रस्थानविघ्नकृच्चैव मदाप्यो दिगुणां भृतिम् ॥ ४७
 मक्रान्ते सप्तमं भागं चतुर्थं पथि संत्यजन् । भृतिमर्धपथे सर्वा मदाप्यस्त्याजकोऽपि च ॥ ४८
 गृहे शक्तिकृदेस्तु सप्तिकः पञ्चकं शतम् । गृहीत्यान्वर्तकितवादितरादृशकं शतम् ॥ ४९
 स सम्यक्पालितो दद्याद्भागे भागं यथाकृतम् । जितमुद्राहयेज्जेते दद्यात्सत्यं वचः क्षमी ॥ ५०
 माते नृपतिना भागे प्रसिद्धे धूर्ध्वपण्डले । जितं समभिके स्थाने दापयेदप्यथा न तु ॥ ५१
 द्रष्टारो व्यवहाराणां साक्षिणश्च त एव हि । राज्ञा सप्तिका निर्वास्याः कृताक्षोपधिदेविनः ॥ ५२
 घृतमेकमुखं कार्यं तत्स्वरत्नानकारणात् । एष एव विधिर्ज्ञेयः प्राणिपूते समाह्वये ॥ ५३

इत्यादिमहापुराण आग्नेये सीमाविधादिनिर्णयकथनं नाम चतुष्पञ्चादधिकद्विसप्ततमोऽध्यायः ॥ २५७ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तपञ्चादिकः—७३९७

अभाष्यपञ्चादधिकद्विसप्ततमोऽध्यायः ।

भाष्यपर्यायप्रकरणम् ।

अभिषेकाच—

सत्यासत्यान्यथास्तौर्ग्रन्थान्द्वेन्द्रियरोगिणाम् । शेषं करोति चेद्विषयः पणानर्धमयोदश ॥ १
 अभिगन्तास्मि भगिनीं मातरं वा तवेति च । श्रणन्ते दापयेद्राजा पञ्चविंशतिकं दमम् ॥ २
 अर्धोऽपमेपु दिगुणः परस्त्रीपूतमेषु च । दण्डप्रणयनं कार्यं वर्णजात्युत्तराधरैः ॥ ३
 मातिलोम्पापवादेपु दिगुणत्रिगुणा दद्याः । वर्णानामानुलोम्येन तस्यादेवार्धहानितः ॥ ४
 बाहुग्रीवानेवसविधिविनाशे वाचिके दमः । शस्तस्ततोऽधिकः पादनासाकर्णकरादिषु ॥ ५
 अशक्तस्तु वदन्नेवं दण्डनीयः पणान्दश । तथा शक्तः प्रतिभुवं दद्यात्सेमाय तस्य तु ॥ ६
 पतनीपकृते शेषे दण्डो मध्यमसाहसः । उपपातकयुक्ते तु दाप्यः मध्यमसाहसम् ॥ ७
 प्रैविचनृपदेवानां शेष उचमसाहसः । मध्यमो ज्ञातिपूगानां ग्रथमो ग्रामदेशयोः ॥ ८
 असाक्षिकहते चिह्नैर्भुक्तिविश्राऽऽग्नेन च । द्रष्टव्यो व्यवहारस्तु कृदचिद्वृत्ताद्वयात् ॥ ९
 भस्मपद्धरजःस्पर्शे दण्डो दशपणः स्मृतः । अमेध्यपार्णिनिष्ठशूतस्पर्शने दिगुणः स्मृतः ॥ १०
 समेष्वेवं परस्त्रीषु दिगुणस्तूषेषु च । हीनेष्वर्धं दमो मोहमदादिभिरदण्डनम् ॥ ११

* इ. पुस्तकेऽयं अनुविधान्तर्गतो ग्रन्थो नास्ति ।

- विनयीडाकरं छेद्यमद्वयप्राघ्नस्य तु । उद्धर्णे मध्यपो दण्डः संस्पृशे तु तदर्धकः ॥ १२
- उद्धर्णे इस्तपादे तु दशविंशतिकौ दपौ । परस्परं तु सर्वेषां आस्रे मध्यमसाहसः ॥ १३
- पादकेशांशुककरोमुक्तेषु पणान्दश । पीडाकर्षांशुकावेष्टपादाध्यासे श्रुतं दमः ॥ १४
- शोणितेन विना दुःखं कुर्वन्काष्ठ्यादिभिर्नरः । द्वाविंशत् पणान्दाप्यो द्विगुणं दशनेऽमृजः ॥ १५
- करपाददत्तो मङ्गे छेदने कर्णनासयोः । मध्यो दण्डो व्रणोद्धेदे मृत्कल्पदत्ते तथा ॥ १६
- चेष्टाभोजनवाग्नेये नेत्रादिप्रतिभेदने । कंधरावाहुसक्ध्नां च मङ्गे मध्यमसाहसः ॥ १७
- एकं व्रतां बहूनां च यथोक्ताद्विगुणा दमाः । कलहापहतं देयं दण्डस्तु द्विगुणः स्मृतः ॥ १८
- दुःखमुत्पादयेद्यस्तु स समुत्थानजं व्ययम् । दाप्यो दण्डं च यो यस्मिन्कलहं समुदाहृतः ॥ १९
- तरिकः स्थलजं शुल्कं रुह्यन्दण्ड्यः पणान्दश । ब्राह्मणमातिवेशयानामेतदेव निमज्जणे ॥ २०
- अभिधाते तथा भेदे छेदे कुख्यावपातने । पणान्दाप्यः पञ्चदश विंशतिं तैर्द्वयं तथा ॥ २१
- दुःखोत्पादि ग्रहे द्रव्यं क्षिपन्मागहरं तथा । पोडशाऽऽद्यः पणान्ताप्यो द्विगुणो मध्यमं दमम् ॥ २२
- दुःखे च शोणितोत्पादे शास्त्राङ्गच्छेदने तथा । दण्डः जुद्रपशूनां स्वादिपणमभृति क्रमात् ॥ २३
- क्षिप्रस्य च्छेदने सुप्तौ(त्यौ) मध्यपो मूलपमेव वा । महापशूनामेतेषु स्थानेषु द्विगुणा दमाः ॥ २४
- मरोद्दिशाविनां शास्त्रास्कन्धसर्वविदारणे । उपजीव्यद्रुमाणां तु विंशतेर्द्विगुणा दमाः ॥ २५
- यः साहसं कारयति स दाप्यो द्विगुणं दमम् । ऋपस्त्वेवमुक्त्वाऽहं दाता कारयेत्स चतुर्गुणम्
- आर्याक्रोशातिक्रमकृद्वातुमार्यामहारकः । (संदिष्टस्यामदाता च समुद्रप्रहभेदकः ॥) २७
- सामान्तकुलिकादीनामपकारस्य कारकः ।) (+पञ्चाशत्पणिको दण्डः पणमिति विनिश्चयः ॥ २८
- स्वच्छन्दविधवागामी विकुष्ठेनाभिधावकः । अकारेण(रणां) च विकोष्ठ चाण्डालश्चोत्तमान्स्पृशन्
- क्षुद्र(ऽभयजितानां च द्वे पै(पि)न्ये च भोजकः । अयुक्तं शपथं कुर्वन्नयोग्यो योग्यकर्मकृद् ३०
- दृपशूद्रपशूनां च पुंस्तदस्य प्रतिघातकृद् । साधारणस्यापलापी दासीमर्भविनासकृद् ॥ ३१
- पितापुत्रस्वसृभ्रातृदंपत्याचार्यशिष्यकाः । पणामपतितान्पान्पत्यापी च हतदण्डभाक् ॥ ३२
- वसानस्त्रीन्पणान्दण्ड्यो नेजकस्तु परांशुकम् । विक्रयपक्षिपादानपाचितेषु पणान्दश ॥ ३३
- तुलाशासनमानानां कूटकुशाणकस्य च । एभिश्च व्यवहर्ता यः स दाप्यो दण्डमुत्तमम् ॥ ३४
- अकूटं कूटकं व्रते कूटं यथाप्यकूटकम् । स नाणकपरीक्षायां दाप्यः प्रथमसाहसम् ॥ ३५
- मिषद्विध्याऽऽचरन्दाप्यस्तिर्वक्षु प्रथमं दमम् । मानुषे मध्यमे राजपानुषेष्टमे तथा ॥ ३६
- अवध्यं यश्च वध्नाति यध्यं यश्च प्रमुञ्चति । अमासन्वपहारं च स दाप्यो दममुत्तमम् ॥ ३७
- मानेन तुलया चाऽपि योऽक्षयमृष्टकं हरेत् । द्वाविंशतिपणा(ऽन्दाप्यो) हृदौ दानौ च कल्पितम् ॥ ३८
- नेत्रजस्नेहलवणगन्धधान्यमुदादिषु । पण्येषु प्रक्षिपन्हीनं पणा(ऽन्दाप्यस्तु) पोडश ॥ ३९
- संभूय कुर्वतामर्थं सवापं कारुणित्विनाम् । अर्थस्य दासं हृदि वा सहस्रो दण्ड उच्यते ॥ ४०

* धनुर्विद्वान्तर्गतो ग्रन्थोऽयं च, पुस्तके नास्ति । † धनुर्विद्वान्तर्गतं क. द. पुस्तकयोर्नास्ति । + धनुर्विद्वान्तर्गतो ग्रन्थोऽयं च, पुस्तके नास्ति । ‡ धनुर्विद्वान्तर्गतो ग्रन्थोऽयं च, पुस्तके नास्ति । X क. पुस्तके धनुर्विद्वान्तर्गतोऽयं ग्रन्थो नास्ति ।

राजानि स्थाप्यते योऽर्थः प्रत्यहं तेन विक्रयः । क्रयो वा विक्रयस्तस्माद्विजनां लाभश्चक्षुः ॥
 स्वदेशाप्ये तु शतं वणिग्मृद्धीत पञ्चकम् । दत्तकं पारदेश्ये तु यः सद्यः क्रयविक्रयी ॥ ४२
 पण्यस्योपरि संस्थाप्य ज्ययं पण्यसमुद्भवम् । अधोऽनुग्रहकृत्कार्यः क्रतुर्विक्रेतुरेव च ॥ ४३
 गृहीतमूल्यं वा पण्यं क्रतुर्नैव प्रयच्छति । सोदयं तस्य दाप्योऽसौ दिग्गार्धं वा दिग्गागते ॥ ४४
 विक्रीतमपि विक्रेयं पूर्वं क्रेतव्यमृद्धति । हानिश्रेत्केतुदोषेण क्रेतुरेव हि सा भवेत् ॥ ४५
 राजद्वैवोपपातेन पण्ये दोष उपागते । हानिविक्रेतुस्वासां याचितस्याप्रयच्छतः ॥ ४६
 अन्यदस्ते च विक्रीतं दृष्टं वा दुष्टवद्यदि । विक्रीणीते दमस्तत्र तन्मूल्याद्विगुणो भवेत् ॥ ४७
 क्षयं दृष्टिं च वणिजा पश्यानामविजानता । क्रीत्वा नानुशयः कार्यः कुर्वन्पदभागदण्डमारु ॥
 समवायेन वणिजां लाभार्थं कर्षं कुर्वताम् । लाभालाभौ यथाद्रव्यं यथा वा संविदा कृतौ ॥ ४९
 प्रतिपिद्धमनादिष्टं ममादाद्यद्य नाशितम् । स तद्व्याद्विज्ञातव्यं रक्षितादशमांशभाक् ॥ ५०
 अर्धमक्षेपणार्दिष्टं भागं शुल्कं नृपो हरेत् । व्यसिद्धं राजयोग्यं च विक्रीतं राजगामि तत् ॥ ५१
 मिथ्या वदन्परीमाणं शुल्कस्थानादपक्रमन् । दाप्यस्त्वष्टुगुणं यद्य स व्यापकयविक्रयी ॥ ५२
 देशान्तरगते मेते द्रव्यं दायादवान्धवाः । ज्ञातयो वा हरेयुस्तदागतास्तैर्विना नृपः ॥ ५३
 जिह्वां त्यजेयुर्निर्लोभमशक्तोऽप्येन कारयेत् । अनेन विधिराख्यातं ऋत्विक्कर्षककर्मिणाम् ॥ ५४
 ग्राहकैर्युक्ते चौरौ श्लोक्षेणाथ पदेन वा । पूर्वकर्मापराधी वा तथैवानुद्धवासकः ॥ ५५
 अन्येऽपि शङ्कया ग्राह्या जातिनामादिनिहवैः । मृतस्त्रीपानसक्ताश्च शुष्कभिन्नमुखस्वराः ॥ ५६
 परद्रव्यचूराणां च पू(म)च्छका गृहचारिणः । निराया व्ययवन्तश्च यिनष्टद्रव्यविक्रयाः ॥ ५७
 गृहीतः शङ्कया नार्थे नाऽऽत्मानं चेद्विशोधयेत् । दापयित्वा हृतं द्रव्यं चौरदण्डेन दण्डयेत् ॥ ५८
 चौरं प्रदाप्यापहतं घातयेद्विविधैर्वधैः । सचिह्नं ग्राहणं कृत्वा स्वराष्ट्रादिमवासयेत् ॥ ५९
 घातितेऽपहृते दोषो ग्रामभर्तुरनिर्गते । स्वसीञ्जि दद्याद्ग्रामस्तु पदं वा र्यत्र गच्छति ॥ ६०
 पञ्चग्रामी बहिः श्रोत्रादशग्राम्योऽथ वा पुनः । बन्दिग्राहस्तथा बाजिकुञ्जराणां च हारिणः ॥
 मसक्षपातिनश्चैव धूलमारोपयेन्नरान् । उत्क्षेपकग्रन्थिभेदौ करसंदंशहीनकौ ॥ ६२
 कार्यौ द्वितीयापराधे करपादैकहीनकौ । भक्तावदंशान्पुद्गकपञ्चोपकरणव्ययान् ॥ ६३
 दत्त्वा चौरस्य हन्तुर्वा ज्ञानतो दैम उत्तमः । शस्त्रावपाते गर्भस्य पातने चोत्तमो दमः ॥ ६४
 उत्तमो वाऽधमो वाऽपि पुरुषस्त्रीप्रमापणे । शिलां बद्ध्वा क्षिपेदप्सु नरघ्नौ विपदां क्षिपम् ॥ ६५
 पिपाशिदां निजगुहनिजापत्यप्रमापणीम् । विकर्णकरनासौष्ठवं कृत्वा गोभिः प्रेमापयेत् ॥ ६६
 क्षेत्रवेदमवनग्रामविबीतखलदाहकाः । राजपत्न्यभिगामी च दम्बव्यास्तु कटाशिना ॥ ६७
 पुमानसंग्रहणे शस्त्राः क्षेत्रक्षेत्रि परस्त्रियाः । स्नानावावृत्तौ दण्ड आनुलोम्बे तु मध्यमः ॥ ६८
 शस्त्रिलोम्बे वधः पुंसां नार्थाः कर्णावकर्तनम् । नीवीस्तनमावरणनाभिकेशावमर्दनम् ॥ ६९
 अदेशकालसंभाषं सहावस्थानमेव च । स्त्री निषेधे शतं दद्याद्विज्ञतं तु दयं पुमान् ॥ ७०
 नतिपेधे तयोर्दण्डो यथा संग्रहणे तथा । पशून्वच्छज्यातं दाप्यो हीनां स्त्रीं गायत्र मध्यमम् ॥ ७१

१ क. द. क. छ वा विद्यास्तु । २ क. छ. ब. छ अथोऽनु । ३ य. ससिद्धं । ४ स्वसिद्धं । ५ य. यदि ।
 ६ क. द. व. 'धे' रक्षादशग्राम्यु । य. ब. 'धे' रक्षापञ्चग्राम्यु । ७ द. याहव । ८. ज्ञानतो । ९ द. दण्ड ।
 ८ द. 'सम' यदा । १० । ११. क्षमापयेत् ।

(ऋग्विधानम्)

अवकृदासु दासीषु भुजिष्यामि तथैव च । गम्यास्वपि पुमान्दास्यः पञ्चाशत्पणिकं दमम् ॥ ७२
 प्रसन्न दास्यभिगमे दण्डो दक्षपणः स्मृतः । कुवन्धेनाऽऽङ्क्य गमयेदन्त्याप्रजितगमे ॥ ७३
 न्यूनं वाऽप्यधिकं वाऽपि लिखेद्यो राजशासनम् । पारदारिकचौरं वा मुञ्चतो दण्ड उत्तमः ७४
 अमर्त्यैर्दूषयन्निभं दण्ड उत्तमसाहसम् । कुट्टवादी स्वर्णहारी विमांसस्य च चिक्री ॥ ७५
 अद्रहीनश्च कर्तव्यो दास्यश्चोत्तमसाहसम् । शुको ज्योतिषयन्स्वामी दंष्ट्रिणः शुद्धिणस्तथा ॥ ७६
 प्रथमं साहसं दद्याद्विकुष्टे द्विगुणं तथा । अचौर्यं चौर्येऽभिवदन्दास्यः पञ्चशतं दमम् ॥ ७७
 राज्ञोऽनिष्टप्रवक्तारं तैर्स्पृष्टाऽऽक्रोशकं तथा । मृताङ्गलश्रविकेर्गुर्गुरोस्तादृशितुस्तथा ॥ ७८
 तन्मघस्य च भेत्तारं लिप्ता जिह्वा भवासयेत् । राभयानासनारोहोर्दण्डो मध्यपसाहसः ॥ ७९
 द्विनेत्रभेदिनो राजदिशदेवकृतस्तथा । विमत्सेन च शूद्रस्य जीवतोऽष्टशतो दमः ॥ ८०
 यो मन्येताजिह्वोऽस्मीति भ्यायेनोभिरराजितः । तयायान्तं पुनर्जित्वा दण्डयेद्द्विगुणं दमम् ॥
 राज्ञाऽन्यायेन यो दण्डो गृहीतो वरुणाय तम् । निवेद्य दद्याद्विभेभ्यः स्वयं त्रिशङ्कुणीकृतम् ॥
 धर्मभार्थश्च कीर्तिश्च लोकपञ्चिरुपग्रहः । प्रजाभ्यो बहुमानं च स्वर्गस्पर्शनं च दाश्वतम् ॥
 पश्यतो न्यवहाराश्च गुणाः स्युः सप्त भूपतेः ॥ ८३

इत्यादिमहापुराण आग्नेये क्षात्रपाकन्यादिप्रकरणकथनं नामाष्टमाष्टाधिकद्विचतस्रोऽध्यायः ॥ १५० ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—७४८०

अथैकोनपञ्चाधिकद्विचतस्रोऽध्यायः ।

ऋग्विधानम् ।

अग्निववाच—

ऋग्यजुःसामाथैर्वा(र्वै)णविधानं पुष्करोदितम् । भुक्तिमुक्तिमदं जप्त्वाद्भोपाद्रामाय तद्वदे ॥ १

पुष्कर उवाच—

मतिवैदं तु कर्माणि कार्याणि प्रवदामि ते । प्रथममग्निविधानं वै शृणु त्वं भुक्तिमुक्तिदम् ॥ २

अन्तर्जले तथा होमे जपतो मनसेप्सितम् । कामं करोति गायत्री क्षणार्पणमाद्विगुणतः ॥ ३

गायत्र्या दशसाहसो जपो भक्ताग्निनो दिन । बहुज्ञानस्य तत्रैव सर्वकल्पपनाशनः ॥ ४

दद्याद्युताति जपन्वा यो होमं कुर्यात्स भुक्तिभारः । प्रणवो हि परं ब्रह्म वज्रपः सर्वपापहा ॥ ५

ओंकारघटनज्ञं तु नाभिमानीदकस्वितः । जलं पिबेत्स सर्वेभ्यः पार्ष्णे विममुच्यते ॥ ६

मानात्रयं त्रयो वेदास्त्रयो देवास्त्रयोऽध्यायः । महान्याहृतयः सप्त श्लोका होमोऽतिलामहा ॥ ७

गायत्री परमा जप्त्वा महान्याहृतयस्तथा । अन्तर्जले तथा राम शोकधपापपर्षणः ॥ ८

अग्निमीले पुरोहितं मूक्तोऽयं वद्दिदिवतः । विरसा पारयन्वादि यो जपेत्पारित्तमम् ॥ ९

होमं त्रिपर्वणं मेक्ष्यमग्निज्वलनं चोत् । अतः परमृचः सप्त वाय्नाया याः प्रकीर्तिताः ॥ १०

१ छ. 'सर्ववन्धहारी' २ छ. 'चौरं चोरोर्ध्व' ३ छ. क. 'तपसाऽऽ' ४ छ. क. 'नामि यः' ५ छ. ग. छ. 'पार्ष्णे' ६ छ. 'किञ्चिद' ७ छ. क. व. जपते ८ छ. क. 'सानी विवे' ९ छ. ग. छ. 'दत्ताय विष्णोरी व मु' १० छ. क. 'देवेभ्यः प. ब्रह्म सर्वकल्पनु' ११ छ. क. 'आद्यां तु जपमयं न' ।

ता जपन्मयतां नित्यमिष्टान्कामान्समभुते । मेघाकामो जपेन्नित्यं सदसस्पमिति श्रुचम् ॥ ११
अन्व(म्ब)यो यद्वि(न्ती)माः प्रोक्ता नवर्चो भृत्पुनान्ननाः । शुनःशेषमृगिं पदः संनिह्योऽप
वा जपेत् ॥ १२

मुच्यते सर्वपापेभ्यो गदी वाऽऽप्यगदो भवेत् । य इच्छेच्छाश्वतं कामं मित्रं भ्रातृं पुरंदरम् ॥ १३

श्लग्भिः षोडशभिः कुर्यादिन्द्रस्येति दिने दिने । हिरण्यस्तुषमित्येतज्जपञ्चश्रृम्भियच्छति ॥ १४

क्षेमी भवति चोध्यनि ये ते पन्था जपन्तरः । रौद्रीभिः पद्मभिरीशानं स्तुषाद्यो वै दिने दिने ॥ १५

चक्रं वा करपद्मद्वौद्रं तस्य शान्तिः परा भवेत् । उदित्युचन्तमादित्यमुपतिष्ठन्दिने दिने ॥ १६

क्षिपेज्जलाञ्जलीन्सप्त मनोयुःसविनाशनम् । द्विपन्तमित्यथार्धं यद्विपान्तं जपन्मरेत् ॥ १७

आगस्कृत्सप्तप्रेण विद्वेषमधिगच्छति । आरोग्यकामो रोगी वा पुष्कर्यास्योभयं (पुरीष्पासोऽ-
प्रयो) जपेत् ॥ १८

जप्तमस्तस्य चार्धर्चो जपेद्द्वैरविनाशने । उदयत्यायुरसत्यं तेजो मध्यंदिने जपेत् ॥ १९

अस्तं मति गते सूर्ये द्विपन्तं मतिबाधते । न वयश्चे(यो ने)ति सूक्तानि जपञ्चश्रृम्भियच्छति ॥ २०

एकादश सुपर्णस्य सर्वकामान्विनिर्दिशेत् । आध्यात्मिकीः क इत्येतां जपन्मोक्षमवाप्नुयात् ॥ २१

आ नो भद्रा इत्यनेन दीर्घमायुरवाप्नुयात् । रवं सांमेति च सूक्तेन नवं पश्येन्निशकरम् ॥ २२

उपतिष्ठेत्समिष्टपाणिर्वासांस्यामोत्यसंशयम् । आयुरीप्सश्चिममिति कौत्सं सूक्तं सदा जपेत् ॥ २३

अप नः शोशुचदिति स्तुत्वा मध्ये दिवाकरम् । यथा मुञ्चति चेपीकां तथा पापं प्रमुञ्चति ॥ २४

जातवेदस इत्येतज्जपेत्स्वस्त्ययनं पथि । भयैविमुच्यते सर्वैः स्वस्तिमानामुयाद्गुहान् ॥ २५

व्युष्टायां च तथा रात्र्यामेतद्गुःस्वप्ननाशनम् । प्रमन्दिनेति सूयन्त्या जपेद्भर्मविमोचनम् ॥ २६

जपन्निन्द्रमिति लातो वैश्वदेवं तु सप्तकम् । मुखत्याज्यं तथा जुहत्सकलं किल्बिषं नरः ॥ २७

इमामिति जपञ्चश्वत्कायानामोत्यभीप्सितान् । मा नस्तोक इति द्वाभ्यां त्रिरात्रोपोषितः शुचिः

औदुम्बरीश्च जुहुयात्समिषश्चाऽऽज्यसंस्कृताः । छिन्वा सर्वान्मृत्युपाशाङ्गीवेश्रोमिवार्जितः ॥ २८

ऊर्ध्वबाहुरनेनैव स्तुरवा श्रुं तुयैव च । मा नस्तोकेति च ऋचा भिस्वाबन्धे कृते नराः ॥ २९

अधृष्यः सर्वभूतानां जायते संशयं विना । चित्रमित्युपतिष्ठेत्(अत्रिसंध्यं भास्करं तथा ॥ ३०

समित्पाणिर्नरो नित्यभीप्सितं धनमाप्नुयात् । अधः स्वप्ने(पश्ये)ति च जपन्नातमेध्यंदिने दिने ॥ ३१

गुःस्वप्नं चादयेत्कृत्स्नं भोजनं चाऽऽमुयाच्छुभम् । उभे पुमानिति तथा रक्षोघ्नः परिकीर्तितः ॥ ३२

उभे वासा इति ऋचो जपन्कामानवाप्नुयात् । तपागच्छति च जपन्मुच्यते चाऽऽततापिनः ॥ ३३

कया शुभेति च जपञ्जातिश्रेष्ठमवाप्नुयात् । इमं नु सोममित्येतत्सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ ३४

[+पितरित्युपतिष्ठेत्] नित्यमर्थमुपस्थितम् । ओम् नयेति सूक्तेन घृतहोमश्च मार्गगः ॥ ३५

वीराग्रयमवामोति मुश्रेकं यो जपेत्सदा । कङ्कतो नेति सूक्तेन विपान्सर्वान्व्यपोहति ॥ ३६

यो जात इति सूक्तेन सर्वान्कामानवाप्नुयात् ।) गणानामिति सूक्तेन स्निग्धमामोत्यनुत्तमम् ॥ ३७

* य. पुरंदके यजुषिहान्तर्गतोऽयं ग्रन्थो नास्ति । + यजुषिहान्तर्गतोऽयं ग्रन्थः क. ख. पुस्तकयोर्नास्ति ।

१ क. ख. वामवामो । २ क. ख. य. अनुयोजन्ति वाः प्रो । ३ क. ख. प्राप्त । ४ क. ख. ग. घ. च. छ. वाध्यतो य । ५ छ. उत्तरपक्षेति । ६ क. 'इ' विविधाधने । ७ क. कैश्य । ८ ख. य. 'प्र' ददते दत्त । ९ क. छ. य. पदि । १० ग. मार्गतः ।

(ऋषिपात्रम्)

यो मे राजन्नितीमां तु दुःस्वप्नवापनीमृचम् । अध्वनि प्रसिधतो यस्तु पश्येच्छत्रं समुत्थितम् ३९
 अमशस्तं प्रशस्तं वा कुविदङ्ग इयं जपेत् । द्वाविंशकं जपन्सूक्तमाध्यात्मिकमनुत्तमम् ॥ ४०
 पर्वसु प्रयतो नित्यमिष्टान्कामान्समभुते । कृणुष्वेति जपन्सूक्तं जुहदाभ्यं समाहितः ॥ ४१
 अरातीनां हरेत्प्रानान् रक्षां स्वपि विनाशयेत् । उपतिष्ठेत्स्वयं बद्धिं परि(री)पृचा दिने दिने ४२
 तं रक्षति स्वयं बद्धिर्विश्वतो विश्वतोमुखः । हंसः शुचिपदित्वेत्च्छुचिरीसेदिवाकरम् ॥ ४३
 (४) कृपिं प्रपद्यमानस्तु स्थालीपाकं यथाविधि । जुहुयात्सेवमध्ये तु मुनिः स्नाहान्तपन्नभिः (१)
 इन्द्राय च परद्वास्तु पर्जन्याय भगव्य च । यथालिङ्गं तु विहरेच्छाङ्गलं तु कृपीवलः ॥ ४५
 शुक्तो धान्याय सीतायै शुनासीरमधोत्तरम् । गन्धपात्यैर्नमस्कारैर्व्रजेदेताश्च देवताः ॥ ४६
 मवापने मलवने खलसीतापहारयोः । अपौर्य कर्म भवति वर्षते सर्वदा कृपिः ॥ ४७
 समुद्रादिति सूक्तेन कामानामोति पाचकात् । विश्वांनि न इति द्वाभ्यां य ऋग्भ्यां बह्विमर्हति ॥
 स वरत्पापदः सर्वा यशः प्राप्नोति चाक्षयम् । विपुलां श्रियमाप्नोति जवं प्राप्नोत्यनुत्तमम् ॥ ४९
 अग्ने त्वमिति च स्तुत्वा धनमाप्नोति वाञ्छितम् । प्रजाकामो जपेन्नित्यं वरुणदैवतत्रयम् ॥ ५०
 स्वस्त्या प्रयं जपेत्प्रातः सदा स्वस्त्ययनं महत्स्वस्ति पन्था इति प्रोक्ष्य स्वस्तिर्धनं प्रजतेऽध्वनि
 विजिहीष्व वनस्पते क्षत्रूणां व्योषितं भवेत् । स्त्रिया गर्भप्रमूढाया गर्भमोक्षणमुत्तमम् ॥ ५२
 अच्छा वदेति सूक्तं च दृष्टिकामः प्रयोजयेत् । चिराहारः क्षिप्रवासा नचिरेण प्रवर्षति ॥ ५३
 मनसः काम इ(मि)त्येतां पशुकामो नरो जपेत् । कर्दमेन इति स्नायात्प्रजाकामः शुचित्रतः ॥ ५४
 अश्वपूर्वा इ(र्णाभि)ति स्नायाद्वाग्यकामस्तु मानवः । राहिते चर्माणि स्नायाद्वाक्पणस्तु यथाविधि
 राजा चर्माणि पैयाग्रे छागे वैद्यस्तथैव च । दशसाहसिको दोषः प्रत्येकं परिकीर्तितः ॥ ५६
 आगार इति सूक्तेन गोष्ठं मां लोकमातरम् । उपतिष्ठेद्भजेच्चैव यदीच्छेत्ताः सदाऽक्षयाः ॥ ५७
 जपेति तिसृष्वी राज्ञो दुःशुभीनभिमन्त्रयेत् । तेजो बलं च प्राप्नोति शत्रुं चैव नियच्छति ॥ ५८
 दृणवाणिर्जपेत्सूक्तं रसोमं दस्युभिर्वृतः । ये कै च जपेत्पुत्रं जप्त्वा दीर्घमायुरवामुयात् ॥ ५९
 जीमूतसूक्तेन तथा सेनाङ्गान्यभिमन्त्रयेत् । यथालिङ्गं ततो राजा विनिर्हन्ति रगे रिपून् ॥ ६०
 माप्रयेति त्रिभिः सूक्तैर्धनमाप्नोति चाक्षयम् । अमीवरेति सूक्तेन भूतानि स्थापयेति ॥ ६१
 संवापे विषमे दुर्गे वेदो वा निर्गतः क्वचित् । पलायन्वा गृहीतो वा सूक्तमेतत्तथा जरेत् ॥ ६२
 चिरात्रं नियतोपोष्य थपयेत्पायसं चरुम् । तेनाऽऽहुतिश्रवं पूर्णं जुहुयाद्रूप्यकेतृषु ॥ ६३
 समुद्दिश्य महादेवं जीवेदन्द्रश्रवं सुखम् । तच्चक्षुरितृषु स्नात उपतिष्ठेदिवाकरम् ॥ ६४
 जयन्तं मध्यगं चैव दीर्घमायुर्जिगीविषुः । (+ न हीति च चतुष्केण मुच्यते महतो भवात् ॥ ६५
 सूक्ताभ्यां पर एवाऽऽभ्यां हुताभ्यां भूतिपामुयात् । इन्द्रासोवेति सूक्तं तु कथितं शत्रुनाशनम्
 यस्य लुप्तं व्रतं मोहाद्वात्यैर्वा संसृजेत्सह । उपोष्याऽऽज्यं स जुहुयात्स्वयमेव व्रतपा इति ॥ ६७
 आदित्येत्युच(चं) सम्राजं जप्त्वा वादे जयी भवेत् । महीति च चतुष्केण मुच्यते महतो भवात्

* क. ड. पुस्तकयोर्वनुविद्वान्तर्गतो ग्रन्थो नास्ति । + चतुर्विद्वान्तर्गतो ग्रन्थश्च. पुस्तके नास्ति ।

१ क. ड. य. छ. स्थनी । २ छ. 'भानर इ' । ३ छ. 'मन्त्रप्रजेऽन्त' । ४ छ. 'जिगीविषु' । ५ छ. 'न्यापित' ।
 ६ छ. 'समपूर्वा' । ७ क. ड. 'हस्ति' । ८ क. ड. 'श्रियो' । ९ छ. 'वेदिनो' । १० छ. 'न' । आमेवे' । ११ छ.
 'नि त्वाप' । १२ छ. 'ग्रन्थो' ।

ऋचं जप्त्वा यदि श्वेतसर्वकापायनामुयात् । द्वाचत्वारिंशत् चैन्द्रं जप्त्वा नाशयेत् रिपून् ॥ १९ ॥
 नाचं महीति जप्त्वा च प्राप्नोत्यारोग्यमेव च । शं नो भवेति द्वाभ्यां तु भुजत्वाऽयं प्रयतः शुचिः ॥
 हृदयं पाणिना स्पृष्ट्वा व्याधिभिर्नाभिभूयते । उच्चवेदमिति स्नातो हुत्वा शत्रुं ममापयेत् ॥ ७१ ॥
 शं नोऽग्र इति सूक्तेन हुतेनार्थमनामुयात् । कन्यावोरितिसूक्तेन दिग्दोषादिप्रमुच्यते ॥ ७२ ॥
 यद्यथ कचेत्युदिते जप्ते नश्यं जगज्जवेत् । यद्वागिति च जप्तेन वाणी भवति संस्कृता ॥ ७३ ॥
 वा(व)चोविदमिति त्वेतां जपन्वाचं समश्नुते । पवित्राणां पवित्रं तु पापमान्यो घृचो मताः ॥ ७४ ॥
 वैखानसा ऋचस्त्रिंशत्पवित्राः परमा मताः । ऋचो द्विपष्टिः शोक्ताश्च परस्येत्युपि सप्तम ॥ ७५ ॥
 सर्वकल्पपनाशाय पावननाथ शिवाय च । स्वादिष्टयेति सूक्तानां सप्तपष्टिदाहृता ॥ ७६ ॥
 दशोत्तराष्ट्युचर्धेताः पापमान्यः शतानि पद । एतज्जपेत्थ जुह्व्य योरं मृत्युभयं जयेत् ॥ ७७ ॥
 आपो हि प्रेति वारिस्थो जपेत्पापभयार्दने । मदेवैवेति नियतो जपेच्च मद्यपन्नसु ॥ ७८ ॥
 प्राणान्तिके भये प्राप्ते क्षिप्रबाधुस्तु विन्दति । प्रावेपाभितृचमेकां जपेच्च मनसा निश्चि ॥ ७९ ॥
 व्युष्टायामुदिते सूर्ये धूते जपमवाप्नुयात् । या प्रगामेति मूढश्च पन्थानं पथि विन्दति ॥ ८० ॥
 क्षीणासुरिति मन्येत यं कंचित्सहृदं मित्रम् । यत्ते यममिति स्नातस्तस्य सूर्धानमाळभेत् ॥ ८१ ॥
 सहस्रकृत्वः पञ्चाहं तेनाऽऽयुर्विन्दते महत् । ईदमित्येति जुहुवाष्ट्वर्तं माहः सहस्रशः ॥ ८२ ॥
 पशुकामो गवां गोष्ठे अर्थकामधनुष्यथे । ययः सुर्वर्णा इत्येतां जपन्वै विन्दते ध्रियम् ॥ ८३ ॥
 हविष्यन्तीयमभ्यस्य सर्वपापैः प्रमुच्यते । तस्य रोगा विनश्यन्ति कायाश्चिर्वर्षे तथा ॥ ८४ ॥
 या ओषधयः स्वस्त्ययनं सर्वव्याधिविनाशनम् । बृहस्पते अतीत्येतद्ब्रह्मष्टिकामः प्रयोजयेत् ॥ ८५ ॥
 सर्वत्रेति परा शान्तिर्होयाऽ प्रतिस्थस्तथा । सूक्तं सार्कश्यपं नित्यं प्रजाकामस्य कीर्तितम् ॥ ८६ ॥
 अहं हर्षैरित्येतद्वाग्मी भवति मानवः । न योनौ जायते विद्वाञ्जपन्नाभीति रात्रिषु ॥ ८७ ॥
 रात्रिसूक्तं जपन्नाश्री रात्रि क्षेभी नयेन्नरः । कल्पयन्तीति च जपन्नित्यं कृत्वाऽरिनाशनम् ॥ ८८ ॥
 आयुष्यं चैव वर्षस्यं सूक्तं दाक्षायणं महत् । जव देवा इति जपेदामयज्ञं धृतव्रतः ॥ ८९ ॥
 अयमग्ने जरीत्येतज्जपेदग्निभये सति । अरण्यानीत्यरण्येषु जपेत्तज्जयनाशनम् ॥ ९० ॥
 ब्राह्मीमासाय सूक्ते द्वे ऋचं ब्राह्मीं शतवरीम् । पृथग्जिह्वैर्वाऽथ मेधां लक्ष्मीं च विन्दति ॥ ९१ ॥
 द्वाप्त इत्या सपरत्नं सङ्ग्रामे विजिगीर्षते । ब्रह्मणाऽग्निः संबिदानं गर्भमृत्युनिवारणम् ॥ ९२ ॥
 अपेहीति जपेत्सूक्तं शुचिर्दुःस्वप्ननाशनम् । येनेदमिति वै जप्त्वा समार्धं विन्दते परैरु ॥ ९३ ॥
 मयोभूवत् इत्येतद्भवां स्वस्त्ययनं परैरु । शाम्बरीमिन्द्रजालं वा माषामेतेन धारयेत् ॥ ९४ ॥
 महित्रीणाभिर्वाऽस्तिपति पथि स्वस्त्ययनं जपेत् । शौथये विद्विर्द्वेष्ट्यं जपेच्च रिपुनाशनम् ॥ ९५ ॥
 वास्तोष्पतेन मयेण यजेच्च गृहदेवताः । जपस्यैष विधिः शोक्तो हुते ज्ञेयो विशेषतः ॥ ९६ ॥
 होमान्ते दक्षिणा देवा पापशान्तिर्हुतेन तु । हुतं शाम्यति चाद्येन अन्नं हेममदानतः ॥ ९७ ॥
 विप्राग्निपस्त्यमोषाः स्युर्वदिः स्नानं तु सर्वतः । सिद्धार्थका यवा घान्यं ययो दधि घृतं तथा ॥

१ छ. 'नामम' । २ छ. 'शारवर्ष' । ३ छ. छ. 'भूमिति' । ४ छ. 'भूमिति तु ज' । ५ छ. 'द्वे मेवेति' ।
 ६ छ. 'कन' । ७ छ. 'नृ' । ८ छ. 'न. सधायय' । ९ छ. 'देति हृत्वे' । १० छ. 'ति' । भात इत्यु' । ११ छ.
 'तः । अष्टाश्लोऽग्निः । १२ क. छ. क. परम् । १३ क. क. 'शु. धारय' । १४ छ. 'मन्त्रोक्ति' । १५ छ. 'भाम्ये' ।
 १६ छ. 'पन्न' ।

(यजुर्विधानम्)

सीरद्विज्ञास्तथेधम् तु होमे वै सर्वकामदाः । समिधः कण्टकिन्धश्च राजिका कथिरं विषम् ॥ १९
अभिचारे तथा शैलमश्वं सक्तधः पयः । दधि भैक्ष्यं फलं मूलमृगिवशानमुदाहृतम् ॥ २०

इत्यादिमहापुराण अग्नेयः ऋग्विधानकथरं नामैकोनपञ्चपयिकद्विसप्ततमोऽयं यवः ॥ २५९ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तमङ्काः—७५८०

अथ पञ्चपयिकद्विसप्ततमोऽध्यायः ।

यजुर्विधानम् ।

पुष्कर उवाच—

यजुर्विधानं वक्ष्यामि भुक्तिमुक्तिमदं शृणु । ओंकारशूर्चका राय महान्वाहृतपो मताः ॥ १
सर्वकामपनाशिन्यः सर्वकामपदास्तथा । आज्याहुविशहस्तेषु देवानाराधयेद्बुधः ॥ २
मेनमः काहितं राम मनसेप्सितकायदम् । शान्तिकायो यवैः कुर्यात्तिलैः पापापनुत्तये ॥ ३
घान्मैः सिद्धार्थैर्क्षैश्च सर्वकामकरैस्तथा । औदुम्बरीभिरीधमाभिः पञ्चकामस्य शस्यते ॥ ४
दक्षैश्चैवाज्यकामस्य ययसा शान्तिमिच्छतः । अपामार्गसमिद्रिस्तु कामयन्कनकं बहु ॥ ५
कन्याकामो घृताक्तानि युग्मशो ग्रथितानि तु । ज्ञातीपुण्यानि जुहुयाद्भार्यायां तिलतण्डुलान् ॥ ६
पश्यकर्मणि श्राद्धोद(ऋ)वासापाषाणमेव च । विषासुस्मिथसमिधो व्याधिघातस्य भार्गव ॥ ७
कुदस्तु जुहुयात्सम्पद्(ऋ)शृणां वषकाम्यया । सर्वत्रीहिमयीं कृत्वा रातः प्रतिकृतिं द्विजः ॥ ८
सहस्रशस्तु जुहुया (+द्रा)ना वषगतो भवेत् । वस्त्रकामस्य पुण्यानि दुर्वा व्याधिभिनाशिनी ॥ ९
मलवर्षसकामस्य वासोऽग्ने च विधीयते । मत्स्यदिरेषु जुहुया(ऋ)पकण्टकभस्मभिः ॥ १०
विद्वेषणे च पद्माणि काककौशिकयोस्त्रया । कापिलं च घृतं हुत्वा तथा चन्द्रग्रहे द्विजः ॥ ११
वचाङ्गो न संपातात्समानीय च तां वचाम् । सहस्रमन्त्रितो भुक्त्वा मेधावी जायते नरः ॥ १२
एकादशाङ्गुलं सङ्कुं लौहं सादिरमेव च । द्विषतो वधोऽसीति जपन्निशनेद्रिपुत्रेदमनि ॥ १३
उवाचनमिदं कर्म शृणां कथितं तव । चक्षुष्या इति जप्त्वा च विनष्टं चक्षुराभुपात् ॥ १४
उपपुष्टत इत्येतदनुवाकं तथाऽश्रदम् । तनूनपात्रे सदिति दुर्वा हुत्वाऽर्तिशर्जितः ॥ १५
भेषजमसीति दध्वाज्वैर्होमः पञ्चपसर्गनुत् । विशम्बकं यन्नामहे होमः सौभाग्यवर्धनः ॥ १६
कन्यानाम गृहीत्वा तु कन्यालाभकरः परः । भेषेषु तु जपन्निशं भेषेष्यो विप्रमुच्यते ॥ १७
धुस्तूरधुप्यं सघृतं हुत्वा स्यात्सर्वकामभाक् । हुत्वा तु गुग्गुलं राय स्वमे पश्यति शंकरम् ॥ १८
युञ्जते मनोनुवाकं नप्त्वा दीर्यागुराभुपात् । विष्णो रराटमित्येतत्सर्वव्याधिविनाशनम् ॥ १९
रसोद्रेण च पयस्यं च तथैव विजयमदम् । अयं नो अग्निस्तिथेतत्सङ्गतमे विजयमदम् ॥ २०
इदमपिः प्रवदत स्तानि पापापनोदनम् । विश्वकर्मभू हविषा सर्षी लौही दद्याद्गुलाब्जम् ॥ २१
कन्याया निखनेद्धारि साऽन्यस्यै न प्रदीयते । देव सवितरेणेन हुतेनैरेन चाज्वाम् ॥ २२
अग्नौ स्नाहेति जुहुयाद्वलकापो द्विजोत्तमः । तिलैर्यवैश्च धर्मज्ञ तथाऽव्यापार्गन्तण्डुलैः ॥ २३

* च. पुस्तके यजुर्विधानतर्कयो ग्रन्थो भवति । + यजुर्विधानतर्कयो ग्रन्थश्च. पुस्तके भवति ।

सहस्रमघ्नितं कृत्वा तथा गोरोचनां दिन । तिलकं च तथा कृत्वा जनस्य म्रियतामियात् ॥२४॥
 रुद्राणां च तथा जप्यं सर्वापविनिषूदनम् । सर्वकर्मकरो होमस्तथा सर्वत्र शान्तिदः ॥ २५॥
 अजाविकानामध्वानां कुञ्जराणां तथा गवाम् । मनुष्याणां नरेन्द्राणां वालानां योषितामपि २६॥
 ग्रामाणां नगराणां च देशानामपि भार्गव । उपश्रुतानां धर्मज्ञ व्याधितानां तथैव च ॥ २७॥
 परिके समनुभास्ते रिपुजे च तथा भये । रुद्रहोमः परा शान्तिः पापसेन घृतेन च ॥ २८॥
 कृष्णाण्डघृतहोमेन सर्वान्पापान्ममोहति । सक्तुयावकर्मैसाक्षी नक्तं मनुजसत्तम ॥ २९॥
 बहिःस्नानरतो पासान्मुच्यते ब्रह्महत्याया । मधु वातेति मन्त्रेण होमादितोऽखिलं लभेत् ॥ ३०॥
 दधिक्राव्णोति हुत्वा तु पुत्रान्माप्नोत्यसंशयम् । तथा घृतवसतिपेतदायुष्यं स्याद्घृतेन तु ॥ ३१॥
 स्वस्ति न इन्द्र इत्येतत्सर्ववाधाविनाशनम् । इह गावः मजापध्वमिति पुष्टिविवर्धनम् ॥ ३२॥
 घृताहुतिसहस्रेण तथाऽलक्ष्मीविनाशनम् । जुवेण देवस्य त्वेति हुत्वाऽभामार्गतण्डुलम् ॥ ३३॥
 मुच्यते विकृताच्छीघ्रमभिचाराच्च संशयः । केद्रे यत्ते पलाशस्य समिद्धिः कनकं लभेत् ॥ ३४॥
 शिवो भवेत्यग्न्युत्पाते व्रीहिभिर्जुवाक्षरा । याः सेना इति चैतद्य तस्करेभ्यो भयापहम् ॥३५॥
 यो अस्त्रधर्मरातीयाद्बुद्ध्वा कृष्णतिलाक्षराः । सहस्रशोऽभिचाराच्च मुच्यते विकृताद्भिज ॥ ३६॥
 अभेनान्नपतेत्येवं हुत्वा चान्नमवामुपात् । ईंसः शुचिपदित्येतज्जस्तं तोयेऽघनाशनम् ॥ ३७॥
 चत्वारि शृङ्ग इत्येतत्सर्वपापहरं जले । देवा यज्ञेति जप्त्वा तु ब्रह्मलोके महीयते ॥ ३८॥
 वसन्तेति च हुत्वाऽऽज्यमादित्यादिरमामुपात् । सुपर्णोऽसीति चेत्यस्य कर्म व्याहृतिवज्रवेद् ॥३९॥
 नमः स्वाहेति निर्जप्त्वा घन्धनान्मोक्षमामुपात् । अन्तर्जले त्रिरावर्त्य द्रुपदां सर्वपापमुक् ॥ ४०॥
 इह गावः मजापध्वं मन्त्रोऽयं बुद्धिवर्धनः । हुतं तु सर्पिषा दध्ना पयसा पायसेन वा ॥ ४१॥
 शं नो देवीति चैतेन हुत्वा पर्णफलानि च । आरोग्यं ध्रियमाप्नोति जीवितं च विरं तथा ॥४२॥
 ओषधीः प्रतिमोदध्वं वपने लवनेऽर्थकृत् । अजाववी पायसेन होमाच्छान्तिमवामुपात् ॥ ४३॥
 वस्त्रा इति च मन्त्रेण घन्धनस्यो विमुच्यते । पुत्रा सुवासा इत्येव वासांस्याप्नोति चोत्तमम् ४४॥
 मुञ्चन्तु मा शपध्वा(धा)दिसर्वकिद्विपनाशनम् । मा मा हिंसांस्तिलाज्येन हुतं रिपुविनाशनम्
 नमोऽस्तु सर्वेभ्यो हुत्वा घृतेन पायसेन तु । कृष्णेष्व पात्र इत्येतद्विषाक्षरविनाशनम् ॥ ४६॥
 वृषाकाण्डापुतं हुत्वा काण्डात्काण्डेति मानवः । ग्रावे जनपदे वाऽपि भैरवं तु शयं नयेत् ॥४७॥
 रोगार्तो मुच्यते रोगात्तथा दुःस्नात्तु दुःस्वितः । औदुम्बरीश्च समिधो मधुमाप्नो वनस्पतिः ॥४८॥
 हुत्वा सहस्रशो राम धनमाप्नोति मानवः । सौभाग्यं महदाम्नाप्नोति ज्वरहारे तथा जयम् ॥ ४९॥
 अपां गर्भमिति हुत्वा देवं वर्षापपेद्बुधम् । अपा पिबेति च तथा हुत्वा दधि घृतं मेधु ॥ ५०॥
 प्रवर्तयति धर्मज्ञ महादृष्टिमन्तरम् । नमस्ते रुद्र इत्येतत्सर्वोपद्रवनाशनम् ॥ ५१॥
 सर्वशान्तिकरं शोकं महापातकनाशनम् । अध्यवोचदित्यनेन रक्षणं व्याधितस्य तु ॥ ५२॥
 रसोद्वं च यशस्यं '५ चिरायुःपुष्टिवर्धनम् । सिद्धार्थकानां क्षेपेण पथि चैतज्जपन्मुत्तरी ॥ ५३॥

१ क. द. य. मदरे । य. ग. नरके । २ क. क. रुद्र नये । ३ छ. 'द्र पातु य' । ४ य. ग. य. 'मयाती' ।
 ५ य. ग. य. 'तोषी' । ६ छ. 'दि भूहेलेतु सर्व' । ७ छ. वा । सर्वं य इति । ८ क. ख. ग. द. घ. 'तु' । उच्युमा
 इति पितेन पवनस्यो । ९ छ. 'सर्वान्तपविना' । १० क. द. 'सर्विवालो' । ११ छ. 'स्तु सर्वेभ्यो भू' । १२ छ.
 'दुःख राज' । १३ छ. मदरे । १४ क. द. 'म्यं धनमाप्नो' । १५ क. द. पयः । १६ क. द. च पीत्वाऽऽयुः ।

(यजुर्विधानम्)

असौ यस्ताम्र इत्येतत्पठन्निशं दिवाकरम् । उपविष्टेव धर्मज्ञ सायं प्रातरतन्द्रितः ॥ ५४
 अन्नमक्षयमाप्नोति दीर्घमायुश्च विन्दति । प्रमुञ्च घन्निशेतत्पहभिरायुधमश्वणम् ॥ ५५
 रिपूणां भयदं युद्धे नात्र कार्या विचारणा । मा नो महान्त इत्येवं बालानां शान्तिकारकम् ५६
 मा हिरण्यवाहव इत्यनुवाकसप्तकम् । राजिकां कटुवैलाक्तां जुहुवाच्छत्रुनाशनीम् ॥ ५७
 मा वः किरिकेभ्यश्च पद्मलैस्तकुर्तैरनरः । राज्यलक्ष्मीमवाप्नोति तथा विल्वैः सुवर्णकम् ॥ ५८
 मा रुद्रायेति तिलैर्होमाश्च धनमाप्स्यते । दूर्वाहोमेन चोऽऽज्येन सर्वव्याधिविनाशितः ॥ ५९
 प्राशुः शिशान इत्येतदायुधानां च रक्षणम् । (असङ्क्षते कथितं राम सर्वशत्रुनिवर्हणम् ॥ ६०
 राजश्च मेति जुहुयात्सहस्रं पञ्चभिर्द्विज । आज्याहुतीनां धर्मज्ञ चक्षुरोगाद्विमुच्यते ॥) ६१
 शं नो घनस्पते युद्धे होमः स्याद्वास्तुदोषनुत् । अग्न आहूयि हुत्वाऽऽज्यं द्वेयं नाऽऽप्नोति केनचित् ॥
 अपां फेनेति लाजाभिर्हु(त्रैश्च हु)त्वा जयमवाप्नुयात् । भद्रा इतीन्द्रियैर्होनां जपन्स्यात्सकलेन्द्रियः ॥ ६४
 अग्निश्च पृथिवी चेति वशीकरणमुत्तमम् । अध्वनेति जपन्मघ्नं व्यवहारे जयी भवेत् ॥ ६४
 ब्रह्मराजान्यमिति च कर्मरम्भे तु सिद्धिरुत् । संवत्सरोऽसीति पृथैर्लक्षहोमादरोगवान् ॥ ६५
 केतुं कुण्वन्नितीत्येतत्सङ्क्षामे जयवर्धनम् । इन्द्रोऽग्निर्धर्म इत्येतद्व्रणे धर्मनिबन्धनम् ॥ ६६
 धनुर्नागेति मन्त्रश्च धनुर्ग्राहणिकः परः । यज्ञीतेति(?) तथा मघ्नो विज्ञेयो व्याभिमन्त्रणे ॥ ६७
 मन्त्रधाहिरिवेत्येतच्छराणां मघने भवेत् । बहीनां पितरित्येतत्तूणमघ्नः प्रकीर्तितः ॥ ६८
 पुञ्जतीति तथाऽश्वानां योजने मन्त्र उच्यते । आशुः शिशान इत्येतद्याजारम्भणमुच्यते ॥ ६९
 पिण्णोः क्रमेति मन्त्रश्च रथारोहणिकः परः । आर्जश्यतीति चाश्वानां ताडनीपमुदाहृतम् ॥ ७०
 पाः सेना अभित्वरीति मरुसैन्यमुखे जपेत् । हुन्दुभ्य इति चाप्येतहुन्दुभीताशनं भवेत् ॥ ७१
 एतैः पूर्वहुतैर्मघ्नैः कृत्वैवं विजयी भवेत् । यमेन दक्षमित्यस्य कोटिहोमाद्विचक्षणः ॥ ७२
 रथमुत्पादयेच्छीघ्रं सङ्क्षामे विजयमदम् । आ कृण्वेति तथैवस्य कर्म व्याहृतिवन्त्रवेत् ॥ ७३
 शिवसंकल्पजायेन समार्थि मनसो लभेत् । पञ्च नयः(?) पञ्चलक्षं हुत्वा लक्ष्मीमवाप्नुयात् ॥ ७४
 यदां वज्रन्दासायणां मघ्नेणानेन मन्त्रितम् । सहस्रकृत्स्नः कनकं पारपेट्रिपुवारणम् ॥ ७५
 इमं जीवेभ्य इति च शिलां लोष्टं चतुर्दिशम् । क्षिपेद्वृद्धे तदा तस्य न स्याद्यौरभयं निशि ॥ ७६
 परि मे गामनेनेति वशीकरणमुत्तमम् । हुन्तुमभ्यागतस्त्वन वशी भवति मानवः ॥ ७७
 भक्षयताम्लपुष्पायं मन्त्रितं तु प्रगच्छति । यस्य धर्मश्च वशगः सोऽस्य वीर्यं भविष्यति ॥ ७८
 शं नो मित्र इतीत्येतत्सदा सर्वत्र शान्तिदम् । गणानां त्वा गणपतिं कृत्वा होमं चतुष्पये ॥ ७९
 वशी कुर्याज्जगत्सर्वं सर्वधान्यैरसंशयम् । हिरण्यवर्णाः शुचयो मन्त्रोऽयमभिषेचने ॥ ८०
 शं नो देवीरभिष्टपे तथा शान्तिकरः परः । एकचक्रेति मघ्नेण हुतेनाऽऽज्येन भागशः ॥ ८१
 ग्रहेभ्यः शान्तिमाप्नोति यस्तादं न च संशयः । गानो भग इति द्वाभ्यां हुत्वाऽऽज्यं गा अवाप्नुयात् ॥

* य. पुस्तकेऽयं धनुर्विधान्तर्गतो मन्त्रो नास्ति ।

१ क. क. अयं । २ क. क. च. उ. 'कृताहुते' । ३ ख. नानेन । छ. चानेन । ४ छ. 'म' । राजसामे
 ५ छ. नो भवत्येति म' । ६ छ. धन्या नाने' । ७ छ. 'हिरण्ये' । ८ छ. 'जहृपेदी' । ९ क. द. विनिर्वाहये
 १० छ. 'वा यद् दाया' ।

मवादां पः(?) सोपदिति शृंग(ग्रा)हयज्ञे विधीयते । देवेभ्यो वनस्पत इति द्रुमयज्ञे विधीयते ॥८३॥
गात्रत्री वैष्णवी ज्ञेया तद्विष्णोः परमं पदम् । सर्वपापप्रशमनं सर्वकामकरं तथा ॥ ८४

इत्यादिमहापुराण आग्नेये यजुर्विधानकथन नाम पृथक्चैकद्विदशतमोऽध्यायः ॥ २६० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—७६६४

अधिकपट्टाधिकद्विदशतमोऽध्यायः ।

सामविधानम् ।

पुष्कर उवाच—

यजुर्विधानं कथितं वक्ष्ये साम्नां विधानकम् । संहितां वैष्णवीं जप्त्वा हुत्वा स्यात्सर्वकामभाक्
संहितां छान्दसीं साधु जप्त्वा ग्रीणावि शंकरम् । स्कान्दीं पैश्यां संहितां च जप्त्वा स्यात्
मसावधान् ॥ १

यत ईन्द्र भयामहे हिसादोषविनाशनम् । अक्कीर्णो मुच्यते च अग्निस्तिग्मेति वै जपन् ॥ २
सर्वपापहरं ज्ञेयं परितोषं च तामु च । अविक्रेयं च विक्रीय जपेच्छ्रुतवतीति चै ॥ ४

अथ नो देव सवितर्ह्यं दुःस्वप्ननाशनम् । अवोध्यगिरिति यज्ञेण घृतं राम यथाविधि ॥ ५

अभ्युक्ष्य घृतशोषेण मेखलाबन्ध इष्यते । स्त्रीणां यासां तु गर्भाणि पतन्ति भृगुसप्तम(१) ॥ ६

मणिं जातस्य बालस्य बध्नीयाच्चदनन्तरम् । सोमं राजानमेतेन व्याधिभिर्विप्रमुच्यते ॥ ७

सर्वसाम प्रयुज्जानो नाऽऽप्नुयात्सर्वजं भयम् । माऽप त्वां वाधतेत्येतज्जुत्वा(?) विप्रः सहस्रशः ॥

शतवारि(री)मणिं बद्ध्वा नाऽऽमुषाच्छेत्ततो भयम् । दीर्घतमसोऽर्क इति हुत्वाऽन्नं प्राप्नुयाद्दृष्टुं

समध्यापन्तीति जपन्न त्रिवेत पिपासया । त्वमिमां सोपपीत्येतज्जप्त्वा व्याधिं न चाऽऽप्नुयाद्

पिपि देवग्रतं जप्त्वा भयेभ्यो विप्रमुच्यते । यदिन्द्रो मुनये त्वेति हुतं सौभाग्यवर्धनम् ॥ ११

भगो न चित्र इत्येवं नेत्रयोरुन्ननं हितम् । सौभाग्यवर्धनं राम नात्र कार्या विचारणा ॥ १२

(अनपेदिन्द्रेति वीं च तथा सौभाग्यवर्धनम्परिमित्वादिबः कारिः(?) काम्पा संस्त्रावयेत्स्त्रियम्

सा वं कामपते राम नात्र कार्या विचारणा ।) रथतरं वाग्देव्यं ब्रह्मवर्चसवर्धनम् ॥ १४

मादापेक्षालकं नित्यं वचाचूर्णं घृतप्लुतम् । इन्द्रमित्राधिपं जप्त्वा भवेच्छ्रुतिपरस्त्वसौ ॥ १५

हुत्वा रथतरं जप्त्वा पुत्रप्राप्तेत्यसंशयम् । यपि श्रीरिति यद्योऽयं जप्तव्यः श्रीविवर्धनः ॥ १६

वेद्व्यस्याष्टकं नित्यं प्रयुज्जानः श्रियं लभेत् । सप्ताष्टकं प्रयुज्जानः सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ १७

गव्येषुणेति यो नित्यं सायं मातरतन्द्रितः । उपस्थानं गवां क्षुर्वात्तस्य सुस्ताः सदा एव ॥ १८

घृताकं तु यद्यद्वेणं वात आवातु भेषजम् । अनेन हुत्वा विधिवत्सर्वा मायां व्यपोहति ॥ १९

न देवा दासेन विलान्दुत्वा कर्मणकुन्तनम् । अभि त्वां शूर नोनुयो वपदकारसमन्वितम् २०

• क. व. पुस्तकयोरप्ययजुर्विधानतर्कतो मन्त्रो ज्ञातः ।

(अथर्वविधानम्)

शोषदेव्यसहस्रं तु हुतं उद्धे जयषट्म् । इत्यभ्यपुरुषान्कुर्याद्विषुषः पिष्टमयाञ्जुषान् ॥ २१
 परकीयानथोद्दिश्य प्रधानपुरुषांस्तथा । सुस्विन्नाग्निष्टकवरान्भुरेणोत्कृत्य भागशः ॥ २२
 अभि त्वा शूर नोनुमो मन्त्रेणानेन मन्त्रनिवृत् । कृत्वा सर्पपतलात्कान्क्रोधेन जुहुयात्ततः ॥ २३
 एतत्कृत्वा वयः कर्म सङ्गमे जयमाप्नुयात् । गारुडं वापदेव्यं च रयंतरवृहद्रथो ॥ २४
 सर्वेषामग्रमनाः कथिताः संशयं विना ॥

* इत्यादिदेहापुताप आग्नेये सानविद्याय नानिष्टपञ्चभिर्द्विषततनोऽप्यायः ॥ २११ ॥

आदितः श्लोकानां समसङ्काः—७६८८

अथ द्विषतानिर्द्विषततनोऽप्यायः ।

अथर्वविधानम् ।

पुष्कर उवाच—

साक्षां विधानं कथितं वक्ष्ये चाथर्वणामथ । शोन्तातीर्यं गणं हुत्वा शान्तिमाप्नोति मानवः ॥१॥
 भेषज्यं च गणं हुत्वा सर्वान्भोगान्व्यपोहति । त्रिसप्ततीयं गणं हुत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २
 कचिन्नाऽऽप्नोति च भयं हुत्वा चैवाभयं गणम् । न कचिज्जायते रागं गणं हुत्वाऽपराजितम् ॥ ३
 आयुष्यं च गणं हुत्वा शपमृत्युं व्यपोहति । स्वस्तिमाप्नोति सर्वत्र हुत्वा स्वस्त्ययनं गणम् ॥४॥
 श्रेयसा योगमाप्नोति धर्मवर्मगणं तथा । वास्तोष्पत्यगणं हुत्वा वास्तुदोषान्व्यपोहति ॥ ५
 तथा सौद्रगणं हुत्वा सर्वान्दोषान्व्यपोहति । एतद्वैष्णवेर्होमो ब्राह्मणसु शान्तिषु ॥ ६
 वैष्णवी शान्तिरेन्द्री च ब्राह्मी सौद्री तथैव च । वायव्या वारुणी चैव कौबेरी भार्गवी तथा ॥७॥
 मानापत्या तथा त्वाष्ट्री कौमारी वह्निदेवता । गारुद्रणा च गौन्धारी शान्तिर्नैर्ऋतकी तथा ॥८॥
 शान्तिराद्विरसी याम्या पार्थिवी सर्वकामदा । यस्त्वां मृत्युरिति खेनजसं मृत्युविनाशनम् ॥९॥
 सुपर्णस्त्विति हुत्वा च भुजगैर्नैव बाध्यते । इन्द्रेण दक्षमित्येतत्सर्वकामकरं भवेत् ॥ १०
 (इन्द्रेण दण्डमित्येतत्सर्वपापाविनाशनम् । इमा देवीति मन्त्रश्च सर्वशान्तिकरः परः ॥ ११
 देवा मरुत इत्येतत्सर्वकामकरं भवेत् ।) यमस्य लोकादित्येतदुःस्वप्नशमनं परम् ॥ १२
 दैन्द्रश्च पञ्च वणिजः पुण्यलाभकरं परम् । कौपो मे वाजीति हुतं स्त्रीणां सौभाग्यवर्धनम् ॥१३॥
 तुम्पमेव जपन्नित्ययममुतं तु हुतं भवेत् । अश्वे गोभिर्न इत्येतन्नेषादृष्टिकरं परम् ॥ १४
 ध्रुवं भुवेणेति हुतं स्थानलाभकरं भवेत् । अलक्तनीवेति शुना कृपिलाभकरं भवेत् ॥ १५
 धर्मे ते भय इत्येतद्भवेत्सौभाग्यवर्धनम् । ये मे पाशास्तथाऽप्येतद्भन्धनान्मोक्षकारणम् ॥ १६
 शपत्वहन्ति रिपून्नाशयेदोमनाप्यतः । त्वमुत्तममितीत्येतयश्चोबुद्धिचिबर्धनम् ॥ १७
 यया मृगमतीत्येतत्स्त्रीणां सौभाग्यवर्धनम् । येन चेह दिशं चैव वर्षलाभकरं भवेत् ॥ १८
 अयं ते योनिरित्येतत्पुत्रलाभकरं भवेत् । शिवः शिवाभिरित्येतद्भवेत्सौभाग्यवर्धनम् ॥ १९

* अन्योऽयं धनुर्विज्ञानतर्कतः क. द. य. पुस्तकेषु नास्ति ।

१ छ. वायव्यतः । २ छ. य. अतातीर्य । द. य. अतातीर्य । ३ छ. य. याम्या । ४ छ. दक्षिणे । ५ छ. य. य. इन्द्र । ६ क. द. य. कर्ममेवनाते । ७ क. द. य. मे प्राणास्त । ८ क. द. 'तत्तुम्' भूयः प्रधा-
 द्येत । ९ ।

(देवपूजाविधदेवचटी)

दृष्टिवैकृत्यनाशः स्यात्पुन्येन्द्रकपूजनात् । नगरादपसर्पन्ते सपीपमुपयान्ति च ॥ २०
 नयो हृदप्रसवणा विरसाश्च भवन्ति च । सलिलाशयवैकृत्ये जलज्यो वारुणो मनुः ॥ २१
 अकालप्रसवा नार्यः कालतो वाऽप्रजास्तथा । विकृतप्रसवाश्चैव युग्मप्रसवनादिकम् ॥ २२
 स्त्रीणां प्रसववैकृत्ये स्त्रीविपादि प्रपूजयेत् । वदना इस्तिनी गौर्वा यदि युग्मं प्रसूयते ॥ २३
 विजात्यं विकृतं वाऽपि पद्भिर्भासाभिप्रेतं वै । विकृतं वा प्रसूयन्ते परचक्रमयं भवेत् ॥ २४
 होमः प्रसूतिवैकृत्ये जपो विषादिपूजनम् । यानि यानान्ययुक्तानि युक्तानि न वहन्ति च ॥ २५
 आकाशे तूर्यनादाश्च महद्भयमुपस्थितम् । प्रविशन्ति यदा ग्रामपारण्या मृगपक्षिणः ॥ २६
 अरण्यं यान्ति वा ग्राम्या जले यान्ति स्थलोद्भवाः । स्थलं वा जलजं यान्ति राजद्वारादिके शिवाः ॥ २७
 प्रदोषे कुसुढो वासे शिवा चार्कोदये भवेत् । गृहं कपोतः प्रविशेत्कन्याया मूर्ध्नि लीयते ॥ २८
 मर्धु वा मक्षिका कुर्यात्काको मधुनगो दृशि । मासादतोरणोद्यानद्वारप्राकारवेष्टनम् ॥ २९
 अनिमित्तं तु पतनं दद्यानां राजमृत्यवे । रजसां वाऽप्य धूमेन दिशो यत्र समाकुलाः ॥ ३०
 केतूदयोपरागौ च च्छिद्रता शशिसूर्ययोः । ग्रहर्क्षविकृतिर्ब्रह्म तत्रापि भयमादिशेत् ॥ ३१
 भद्रिर्वैत्र न दीप्यते स्रजन्ते चोदकुम्भकाः । मृतिर्भयं शून्यतादि मृत्पावानां फलं भवेत् ॥ ३२
 दिग्देवादिपूजाभ्याः शान्तिर्जप्यैस्तु होमतः ॥

इत्यादिनष्टपुराण आग्नेय जल्पातशान्तिरूपेण नाम त्रिपञ्चाधिकद्विचतस्रोऽध्यायः ॥ २६३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—७७४५

अथ चतुःपञ्चाधिकद्विचतस्रोऽध्यायः ।

देवपूजाविधदेवचटी ।

पुष्कर उवाच—

देवपूजादिकं कर्म वक्ष्ये चोत्पातमर्दनम् । आपो हि प्रेति तिस्रभिः स्नातोऽर्घ्यं विष्णवेऽर्पयेत् ॥ १
 हिरण्यवर्णमिति च पाद्यं च तिस्रभिर्दिन । श्वं न आपो श्वाचमनमिदमापोऽभिषेचनम् ॥ २
 रथे अस्ते च तिस्रभिर्गन्धं मुखेति वस्त्रकम् । पुष्पं पुष्पवतीत्येवं धूपं धूरति वाऽप्यथ ॥ ३
 तैतोऽस्ति गुरुं दीपं स्पृश्याम्युपर्कं दधीति च । हिरण्यगर्भ इत्यष्टावृचः मोक्ता निवेदने ॥ ४
 अग्नस्य मनुजश्रेष्ठ पानस्य च सुगन्धिजः । चामरज्यजनोपानच्छत्रं यानासने तथा ॥ ५
 परिक्रिचिदेवमादि स्यात्सावित्रेण निवेदयेत् । पौरुषं तु जपेत्सूक्तं तेनैव जुहुयाच्चथा ॥ ६
 अर्चाभावे तथा वेद्यां जले पूर्णघटे तथा । नदीतीरेऽथ कपले शान्तिः स्यादिष्णुपूजनाद् ॥ ७
 ततो होमः प्रकर्तव्यो दीप्यमाने विभाजसौ । परितमृज्य पर्युक्ष्य परित्स्वीर्य परित्स्वीरः ॥ ८
 सर्वात्राग्रं समुद्भूतं जुहुयात्प्रयत्नतः । वासुदेवाय देवाय प्रभवे चाव्यपाय च ॥ ९
 अग्नये चैव सोमाय मित्राय वरुणाय च । इन्द्राय च महाभाग इन्द्राग्निभ्यां तथैव च ॥ १०
 विश्वेभ्यश्चैव देवेभ्यः प्रजानां पतये नयः । अनुमत्यै तथा राम पन्वन्तरय एव च ॥ ११
 वास्तोष्पतौ (पते)तैतो देव्यै ततः स्विष्टकृतेऽग्नये । स चतुर्व्यन्तनाम्ना तु हृत्तैवेभ्यो वाँह हरेत्

१ छ. 'पुष्प नञिनां कु' । २ छ. 'वाऽद्वाऽध' । ३ छ. 'भूतोऽग्निं च' । ४ छ. 'ह. द. च. छ. 'त. तदेव' ।

५ च. 'उपोदोऽप्ये त' ।

वृहस्पतिर्नः परिपातु पथि स्वस्त्यायनं भवेत् । मुद्यामि त्वेति कथितमपमृतमुनिवारणम् ॥ २०
 अथर्वेश्वरसोऽध्येता सर्वपापैः प्रमुच्यते । माधान्येन तु मद्याणां किञ्चित्कर्म तपेरितम् ॥ २१
 वृक्षाणां यज्ञियानां तु समिधः प्रथमं हविः । आज्यं च त्रीदयर्थं तथा वै गौरतर्पणः ॥ २२
 अक्षतानि तिलाश्चैव दधिक्षीरे च भार्गव । दर्भास्तथैव दुर्वाश्च विल्वानि कमलानि च ॥ २३
 शान्तिपुष्टिकराण्याहुर्द्रव्याण्येतानि सर्वशः । तैलं कणानि धर्मज्ञ राजिका रुषिर् विषम् ॥ २४
 समिधः कण्टकोपेता अभिचारेण योजयेत् । आर्पे वै दैवतं छन्दो विनियोगश्च आचरेत् ॥ २५

रत्नादिगदायुगल आभेदेऽथर्वनिधान नाम द्विपञ्चाविंशद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २६३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—७७१३

अथ त्रिपञ्चाविंशद्विंशततमोऽध्यायः ।

• उत्पातशान्तिः ।

पुष्कर उवाच—

श्रीसूक्तं प्रतिवेदं च ज्ञेयं लक्ष्मीपिचर्चनम् । हिरण्यवर्णा हरिणीमृचः पञ्चदश श्रियः ॥ १
 रथेण्वक्षेपु बाजेति चतस्रो यजुषि श्रियः । स्नावन्तीयं तथा साम श्रीसूक्तं सामवेदके ॥ २
 श्रियं धातर्मयि पेहि मोक्तमायवर्णे तथा । श्रीसूक्तं यो जपेद्भक्त्या हुत्वा श्रीस्तस्य वै भवेत् ॥
 यद्यानि चाथ विल्वानि हुत्वाऽऽज्यं वा तिलाभ्यश्रियः । एकं तु पौरुषं सूक्तं प्रतिवेदं तु सर्वदम्
 सूक्तेन दद्यान्निष्पापो ऐकैकया जलाञ्जलिम् । स्नात एकैकया पुष्पं विष्णोर्दत्त्वाऽयहा भवेत् ॥
 स्नात एकैकया दत्त्वा फलं स्यारसर्वकामभाक् । महापापोपपापान्तो भवेज्जन्ता तु पौरुषम् ॥
 कृच्छ्रैर्वैशुद्धो जप्त्वा च हुत्वा स्नात्वाऽथ सर्वभाक् । अष्टादशभ्यः शान्तिन्यस्तिस्त्रोऽभ्याः
 शान्तयो पराः ॥ ७

अमृता चाभया सौम्या सर्वोत्पातविमर्दनाः । अमृता सर्वदैवत्या अभया ब्रह्मदैवता ॥ ८
 सौम्या च सर्वदैवत्या एका स्वात्सर्वकामदा । अभयाया गणिः कार्यो वरुणस्य भृगूत्तम ॥ ९
 शतक्राण्डोऽमृतायाश्च सौम्यायाः शतक्राण्डो गणिः । तदैवत्यास्तथा यन्त्राः सिद्धौ स्थान्मणिवन्धनम्
 दिव्यान्तरी(रि)क्षभौमादिसमुत्पातादना इषाः । दिव्यान्तरी(रि)क्षभौमं तु अद्भुतं त्रिविधं मृगं
 अहर्षवैठं दिव्यमान्तरी(रि)क्षं निबोध मे । चल्कापातश्च दिग्दाहः परिवेशस्तथैव च ॥ १२
 गन्धर्वनगरं चैव वृष्टिश्च विकृता च या । चरस्थिरभवं भूयो भूकम्पपि भूमिजम् ॥ १३
 सम्राट्प्रान्तरे पृथक्पृथक् नित्यफलं भवेत् । शान्तिं विना त्रिभिर्वर्षैरद्भुतं भयकृद्भवेत् ॥ १४
 देवतार्चाः प्रनृत्यन्ति वेषन्ते प्रज्वलन्ति च । आरटन्ति च रोदन्ति त्रिस्विचयन्ते हसन्ति च ॥ १५
 अर्चाविकारोपशमोऽभ्यर्च्य हुत्वा प्रजापतेः । अनग्निर्दीप्यते यत्र साष्ट्रे च भूशनिःस्वनम् ॥ १६
 न दीप्यते चेन्न्यनर्वास्तद्राष्ट्रं पीड्यते नृपैः । अभिवैकृत्यशमनमग्निप्रचैत्र मार्गेन ॥ १७
 अकाले पालिता वृक्षाः क्षीरं रक्तं स्रवन्ति च । वृक्षोत्पातप्रशमनं शिवं पूज्य च कारयेत् ॥ १८
 अतिवृष्टिरनावृष्टिर्दुर्भिक्षाद्योभयं मतम् । अतुलौ त्रिदिनारव्यवृष्टिर्ज्ञेया भयाय हि ॥ १९

(देवपूजावैश्वदेवकी)

- दृष्टिवैकुण्ठनाशः स्यात्पर्वन्पेन्दुर्कपूजनात् । नगरादक्षसर्पन्ते संपीपमुपयान्ति च ॥ २०
 नद्यो हृदप्रस्रवणा विरसाश्च भवन्ति च । सलिलाश्रयवैकुण्ठे अश्विन्यो वारुण्यो मनुः ॥ २१
 अकालप्रसवा नार्यः कालतो वाऽप्रजास्तथा । विकृतप्रसवायैव युग्मप्रसवनादिकम् ॥ २२
 स्त्रीणां प्रसववैकुण्ठे स्त्रीविमर्दि प्रपूजयेत् । बटवा हस्तिनी गौर्वा यदि युग्मं प्रसूयते ॥ २३
 विनालं विकृतं वाऽपि पट्टभिर्मासैर्म्रियेत नै । विकृतं वा प्रसूयन्ते परचक्रभयं भवेत् ॥ २४
 होमः प्रसूतिवैकुण्ठे जपो विद्यादिपूजनम् । यानि यानान्ययुक्तानि मुक्तानि न वहन्ति च ॥ २५
 आकाशे तुर्यनादाश्च महद्भयमुपरिष्ठतम् । प्रविशन्ति यदा ग्राममारण्या भूमपक्षिणः ॥ २६
 अरण्यं यान्ति वा ग्राम्या जलं यान्ति स्थलोद्भवाः । स्थलं वा जलजा यान्ति राजद्वारादिके शिवाः ॥ २७
 प्रदोषे कुक्षुदो चासे शिवा चार्कोदये भवेत् । गृहं कपोतः भविष्येत्कन्याद्वा मूर्ध्नि लीयते ॥ २८
 मधुं वा यस्तिका कुप्यात्काको वैधुनगो दडि । मासाद्वोरणोयानद्वारमाकारवेद्यनाम् ॥ २९
 अनिमिषं तु पतनं दृढानां राजसूत्यवे । रनसो वाऽथ धूमेन दिशो यत्र समाकुलाः ॥ ३०
 केतुदयोपरागौ च च्छिद्रता शशिसूर्ययोः । ग्रहर्क्षविकृतिर्यत्र तत्रापि भयमादिशेत् ॥ ३१
 अग्निर्धनं न दीप्येत स्रवन्ते चोदकुम्भकाः । मृतिर्भयं शून्यवादि ह्युत्पातानां फलं भवेत् ॥ ३२
 द्विजदेवादिपूजाभ्यः शान्तिर्जप्येस्तु होमतः ॥ ३३

इत्यादिनद्यापुराण आमेव कस्याप्तयान्तिवचनं नाम त्रियम्भधिकद्विचतस्रोऽध्यायः ॥ २६३ ॥

आदितः श्लोकानां सम्यखङ्गाः—७७४५

अथ ननुपानभिकद्विचतस्रोऽध्यायः ।

देवपूजावैश्वदेवकी ।

पुष्कर उवाच—

- देवपूजादिकं कर्म वक्ष्ये चोत्पातमर्दनम् । आपो हि श्रेष्ठे तिसृषुभिः स्नातोऽर्घ्यं विष्णवेऽर्पयेत् ॥
 हिरण्यवर्णमिति च पार्यं च तिसृभिर्हिज । नै न आपो घ्राघमनमिदमापोऽभिषेचनम् ॥ २
 रथे अश्वे च तिसृभिर्गन्धं युजेति वस्तकम् । पुष्पं पुष्पवतीत्येवं पूषं धूरसि वाऽप्यथ ॥ ३
 तेनोऽसि शुक्रे दीप्यं स्वान्मधुपर्कं दधीति च । हिरण्यवर्गं इत्यष्टाश्वः श्रोक्ता निवेदये ॥ ४
 अत्रस्य मनुजश्रेष्ठ पानस्य च सुगन्धितः । चामरज्वज्जोषानच्छत्रं पानासवे तथा ॥ ५
 पत्किंचिदेवमादि स्यात्सावित्रेण निवेदयेत् । पौरुषं तु जपेत्सुक्ते तेनैव जुहुयात्तथा ॥ ६
 अर्चामावे तथा वेद्यां जले पूर्णधटे तथा । नदीतीरेऽथ कमले श्रान्तिः स्यादिष्णुपूजनात् ॥ ७
 ततो होमः प्रकृतेऽप्यो दीप्यमाने विभावसौ । परिसंभृज्य पर्वुद्वयं परिस्तीर्य परिस्तीरः ॥ ८
 सर्वाज्ञां समुद्रस्य जुहुयात्प्रसक्तस्ततः । वासुदेवाय देवाय प्रभवे चाव्यपाय च ॥ ९
 अग्नये चैव सोमाय मित्राय वरुणाय च । इन्द्राय च महाभाग इन्द्राधिभ्यां तथैव च ॥ १०
 विष्णवेभ्यश्चैव देवेभ्यः प्रजानां पतये नमः । अनुमत्यै तथा राम घ्नन्त्वरश्च एव च ॥ ११
 वास्तोष्पत्यै (तये)तैवे देव्यै ततः स्निष्टकृतेऽग्नये । स चमुर्यन्तनाम्ना तु ह्युत्प्रेष्यो यत्ति होतु

तक्षोपतप्तमभितः पूर्वैणाश्रिततः परम् । अश्वानामपि धर्मज्ञ ऊर्णानामानि चाप्यथ ॥ १३
 निरुन्धी धूम्रिणीका च अस्त्रपन्ती तथैव च । भेषपत्नी च नामानि सर्वेषामेव भार्गव ॥ १४
 आग्नेयाद्याः क्रमेणाथ ततः शक्तिषु निक्षिपेत् । नन्दिन्यै च सुभार्ग्यै च सुप्रहृत्पै च भार्गव ॥ १५
 भद्रकाल्यै ततो दत्त्वा स्थूणायां च तथा श्रिये । हिरण्यकेट्यै च तथा वनस्पतय एव च ॥ १६
 धर्माधर्मयौ द्वारे गृहमध्ये ध्रुवाय च । मृत्यवे च वहिर्दिद्याद्गुणापोदकाशये ॥ १७
 भूतेभ्यश्च वहिर्दिद्याच्छरणे धनदाय च । इन्द्रायेन्द्रपुरुषेभ्यो दद्यात्पूर्वेण मानवः ॥ १८
 यमाय तत्पुरुषेभ्यो दद्यादक्षिणतस्तथा । वरुणाय तत्पुरुषेभ्यो दद्यात्पश्चिमतस्तथा ॥ १९
 सोमाय सोमपुरुषेभ्य उदग्दद्यादनन्तरम् । ब्रह्मणे ब्रह्मपुरुषेभ्यो मध्ये दद्यात्तथैव च ॥ २०
 आकाशे च तथा चोर्ध्वे स्थण्डिलाय क्षितौ तथा । दिवा दिवाचरेभ्यश्च रात्रौ रात्रिचरेषु च ॥
 वलिं यहिस्तथा दद्यात्सायं प्रातस्तु मत्स्यहम् । पिण्डनिर्वपणं कुर्यात्ततः सायं न कारयेत् ॥ २२
 पित्रे तु मथमं दद्याच्चरित्रे तदनन्तरम् । मपितामहाय तन्मात्रे पितृमात्रे ततोऽर्पयेत् ॥ २३
 तन्मात्रे दक्षिणाग्रेषु कुशेज्वै च यजेत्पितृन् । इन्द्रवारुणवायुरुषा याम्या वा नैर्ऋताश्च ये ॥ २४
 ते काकाः मतिगृह्णन्तु इमं पिण्डं मयोक्तम् । काकपिण्डं तु मन्त्रेण ध्रुवः पिण्डं प्रदापयेत् ॥ २५
 विवस्वतः कुले जैतौ द्वौ इधामश्वलो शुनौ । तेषां पिण्डं प्रदास्यामि पथि रक्षन्तु मे सदा ॥ २६
 सौरभेद्यः सर्वहिताः पवित्राः पापनाशनाः । प्रतिगृह्णन्तु मे ग्रासं गावश्चैलोक्यमातरः ॥ २७
 गोग्रासं च स्वस्त्ययनं कृत्वा भिक्षां प्रदापयेत् । अतिथीन्दीनान्पूजयित्वा गृही भुञ्जीत च स्वयम् ॥
 ॐ भूः स्वाहा, ॐ भुवः स्वाहा, ॐ स्वः स्वाहा, ॐ भूर्भुवः स्वः स्वाहा । ॐ देवकृतस्यै-
 नसोऽव्ययजनमसि स्वाहा । ॐ पितृकृतस्यैनसोऽव्ययजनमसि स्वाहा । ॐ आत्मकृतस्यैन-
 सोऽव्ययजनमसि स्वाहा । ॐ मनुष्यकृतस्यैनसोऽव्ययजनमसि स्वाहा । ॐ एनस एन-
 सोऽव्ययजनमसि स्वाहा । पश्चाद्देवो विद्वांश्चकार यथाविद्वांस्तस्य सर्वस्यैनसोऽव्ययजनमसि
 स्वाहा । अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा । ॐ मनापतये स्वाहा ॥ २८
 विष्णुपूजावैश्वदेवकलिस्ते कीर्तितो मया ॥ २९

इत्यादिनद्यापुराण आग्नेये देवपूजावैश्वदेवकलिकर्तुं नाम चतु पञ्चपिण्डद्विषततसोऽध्यायः ॥ २१४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—७७७४

अथ पञ्चपिण्डद्विषततसोऽध्यायः ।

दिवपालादिष्ठानम् ।

अग्निहोत्रार्च—

सर्वार्थसाधनं स्नानं वक्ष्ये शान्तिकरं शृणु । स्नापयेच्च सरिचीरे ग्रहान्विष्णुं विचक्षणः ॥ १
 देवालये ज्वरात्यादीं विनायक्यहार्दिते । विधाधिर्नो हृदे गेहे जयकामस्य तीर्थके ॥ २
 पश्चिण्यां स्नापयेन्नारीं गर्भो यस्याः सचेत्तया । अश्वेकसंनिधौ स्नायाज्जातो यस्या विनश्यति ॥

(विनायकज्ञानम्)

पुण्यार्थिन्याथ पुण्यादये पुत्रार्थिन्याथ सागरे । गृहे सौभाग्यकामानां सर्वेषां विष्णुसंनिधौ ॥ ४
 वैष्णवे रेवतीपुण्ये सर्वेषां ज्ञानमुत्तमम् । ज्ञानकायस्य सप्ताहं पूर्वमुत्सादनं स्मृतम् ॥ ५
 पुनर्नवां रोचनां च शतौहृगुरुणा त्वचम् । मधुकं रजनी द्वे च तगरं नागकेशरम् ॥ ६
 अम्बरीं चैव मञ्जिष्टां मांसीयासकैर्कर्दमैः । शिखरुसर्पपङ्क्तुं बलां ब्राह्मीं च कुङ्कुमम् ॥ ७
 पञ्चगव्यं सक्तुभिश्चमुद्रस्य ज्ञानमाचरेत् । गण्डले कर्णिकायां च विष्णुं ब्रह्माणमर्चयेत् ॥ ८
 दक्षे वामे हरं पूर्वे पत्रे पूर्वादिके क्रमात् । लिखेदिन्द्रादिकान्देवान्साधुधान्तहृदयान् ॥ ९
 ज्ञानगण्डलकान्दिक्षु कुर्याच्चैव विद्विषु च । विष्णुब्रह्मेशशकार्दींस्त्वदस्त्राण्यर्च्य होमयेत् ॥ १०
 एकैकस्य त्वष्टशतं समिधस्तु तिलान्धृतम् । भद्रः सुभद्रः सिद्धार्थः कलशाः पुष्टिवर्धनाः ॥ ११
 अमोघश्चित्रभानुश्च पर्जन्योऽथ सुदर्शनः । स्थापयेच्च घटानेतान्साभिश्चद्रमहर्षिणाः ॥ १२
 विश्वे देवास्तथा दैत्या वसवो मुनयस्तथा । आवेशयन्तु सुभीतास्तथाऽपि देवताः ॥ १३
 ओषधीर्निक्षिपेत्कुम्भे जयन्तीं विजयां जैषाम् । शतावरीं शतपुष्पां विष्णुर्कान्तापराजिताम् ॥ १४
 ज्योतिष्मतीमतिलबलां चन्दनोशीरकेशरम् । कस्तुरिकां च कर्पूरं बालकं पत्रकं त्वचम् ॥ १५
 जातीफलं लवङ्गं च मृचिकां पञ्चगव्यकम् । भद्रपीठे स्थितं सार्धं स्थापयेत्पुष्टिना बलात् ॥ १६
 राजाभिषेकमन्त्रोक्तदेवानां होमकाः पृथक् । पूर्णाहुतिं ततो दत्त्वा गुरवे दक्षिणां ददेत् ॥ १७
 इन्द्रोऽभिषिक्तो गुरुणा पुरा दैत्याञ्जपान हे । दिक्पालज्ञानं कथितं सङ्गमादौ जैषादिदम् ॥ १८

(लाहिमहापुराण आग्नेये दिक्पालज्ञानविधिकवम नाम पञ्चवष्टयिषष्टिसंख्ययोऽध्यायः ॥ २६५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टाङ्काः—७७९२

अथ पञ्चवष्टयिषष्टिसंख्ययोऽध्यायः ।

विनायकस्थानम् ।

पुनरुच्चार—

विनायकोपसृष्टानां ज्ञानं सर्वकरं वदे । विनायकः कर्म(पार्ष्णि)विघ्नसिद्ध्यर्थं विनियोजितः ॥ १
 गणानामाधिपत्ये च केशवशेषितामहैः । स्वमेऽवगाहतेऽत्यर्थं जलं मुण्डांश्च पश्यति ॥ २
 विनायकोपसृष्टास्तु क्रम्यादानभिरोहति । ब्रजपानस्तथाऽऽत्मानं मन्वतेऽनुगतं परैः ॥ ३
 विमता विफलारम्भः संसीदत्यनिमित्ततः । कन्या वरं न चाऽऽप्नोति न चापर्यं पराङ्मना ॥ ४
 आचार्यत्वं श्रोत्रियश्च न शिष्योऽप्ययनं लभेत् । धनी न लभयामोति न कृषिं च कृषीवलः ॥ ५
 राजा राज्यं न चाऽऽप्नोति स्रपणं तस्य कारयेत् । हस्तपुण्याश्चपुवसोऽप्ये वैष्णवे भद्रपीठके ॥ ६
 गौरसर्पकल्केन साजयेन्नोत्सादितस्य च । सर्वोषधैः सर्वगन्धैः शलिनाभिरसस्तथा ॥ ७
 चतुर्भिः कलशैः स्नानं तेषु सर्वोषधीः क्षिपेत् । अभस्थानाद्रनस्थानादल्पीकात्संगमाद्भद्राद् ॥ ८
 मृचिकां रोचनां गन्धं गुग्गुलुं तेषु निक्षिपेत् । सहस्राक्षं शतधारमपि पावनं कृतम् ॥ ९
 तेन त्वामभिषिञ्चामि पावमान्यः पुनन्तु ते । भगं ते वरुणो राजा भगं सर्वो गृहस्थतिः ॥ १०

१ उ. 'विना च पुण्याये' । २ उ. 'विना च वा' । ३ उ. 'काहं गु' । ४ उ. 'कर्मदेने' । ५ उ. 'वि' । ६ क. ह. उ. 'पुं' । ७ क. ह. 'द्वि' । ८ उ. 'वि' । ९ क. ह. 'कान्ता' । १० उ. 'वि' । ११ क. ह. 'पञ्चगव्य' । १२ क. ह. 'अपि' । १३ क. ह. 'अपि' । १४ क. ह. 'अपि' । १५ क. ह. 'अपि' । १६ क. ह. 'अपि' । १७ क. ह. 'अपि' । १८ क. ह. 'अपि' ।

भगमिन्द्रश्च वायुश्च भगं सप्तर्षयो ददुः । यत्ते केशेषु दौर्भाग्यं सीमन्ते यच्च मूर्धनि ॥ ११
 ललाटे कर्णयोरक्ष्णोरापस्तद्भन्तु सर्वदा । दर्भपिञ्जलिमादाय वामहस्ते ततो गुह्यः ॥ १२
 स्नातस्य सार्पपं तैलं क्षुवेणौदुम्बरेण च । जुहुयान्मूर्धनि कुशान्सम्प्रेन परिगृह्य च ॥ १३
 मितथ संमितश्चैव तथा शालकैकण्टकौ । कृष्णाण्डी राजपुत्रश्च एतैः स्वाहासमन्वितैः ॥ १४
 नामभिर्षलिमच्चैश्च नमस्कारसमन्वितैः । दद्याच्चतुष्पथे धूपं कुशानास्तीर्थं सर्वतः ॥ १५
 कृताकृतास्तण्डुलांश्च पललौदनमेव च । मत्स्यान्पङ्कास्तथैवाऽऽग्न्यान्पुष्पं चित्रं सुरां त्रिधा ॥ १६
 मूलकं प्रिकाष्पांस्तथैवैण्डविकासनः । दध्यञ्च पायसं पिष्टं धोदकं गुडमर्पयेत् ॥ १७
 विनायकस्य जननीमुपतिष्ठेत्ततोऽम्बिकाम् । दुर्वाससर्पपुण्याणां दस्वाऽर्घ्यं (घृथं) पूर्णमञ्जलिम् ॥
 रूपं देहि यशो देहि सौभाग्यं सुभगे मम । पुत्रं देहि धनं देहि सर्वान्कामार्थं देहि मे ॥ १९
 भोजयेद्वाक्ष्णान्दद्याद्भस्त्रपुष्पं गुरोरपि । विनायकं ग्रहान्मार्च्यं श्रियं कर्मफलं लभेत् ॥ २०

हामादिमहापुराण आग्नेये विनायकज्ञानरूपेण नाम पदपञ्चमधिकद्विषततमोऽध्यायः ॥ २६५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यष्टाः—७८१२

अथ सप्तपञ्चमधिकद्विषततमोऽध्यायः ।

माहेश्वरज्ञानलक्ष्मीकोटिहोमादयः ।

पुष्कर उवाच—

ज्ञानं माहेश्वरं वक्ष्ये राजादर्जयवर्धनम् । दानवेन्द्राय वलये यज्जगादोज्जना पुरा ॥ १
 भास्करेऽनुदिते पीठे मातः संस्नापयेद्भट्टैः ॥ १
 ॐ नमो भगवते रुद्राय च बलाय च पाण्डरोचितभस्मानुलिप्तगात्राय (ऋतयथा) जय जय
 सर्वाङ्गशृणूमूकस्य कलहविग्रहविवादेषु भञ्जय भञ्जय । ॐ मय मय सर्वमत्यायिकान्योऽसौ
 गुणान्तकाले दिभक्षति । इमां पूजां रौद्रमूर्तिः सरस्वातुः शुक्रः ॥ वे रक्षतु जीवितम् ॥ २
 संवर्तकाप्रितुल्यश्च त्रिपुरान्तकरः शिवः ॥ ३
 सर्वदेवमयः सोऽपि तव रक्षतु जीवितं लिखि लिखि खिलि स्वारा ॥ ५
 एवं स्नातस्तु मन्त्रेण जुहुयाच्चित्ततण्डुलम् । पञ्चासृतैस्तु संस्नाप्य पूजयेच्छूलपाणिनम् ॥ ६
 स्नानान्पण्यानि वक्ष्यामि सर्वदा विजयाय ते । स्नानं घृतेन कथितवार्जुनो वर्धनं परम् ॥ ७
 गोमयेन च लक्ष्मीः स्याद्गोमूत्रेणाघमर्दनम् । क्षीरेण वलेष्टद्विः स्यादध्ना लक्ष्मीविवर्धनम् ॥ ८
 कुशोदकेन पापान्तः पथगव्येन सर्वभाक् । शतपूलेन सर्वाग्निर्गोवृद्धोदकरोऽघजित् ॥ ९
 पलाशविल्वकमलकुशस्नानं तु सर्वदम् । वचा हरिद्रे द्वे मुस्तं स्नानं रसोदहनं परम् ॥ ९
 आयुष्यं च यशस्यं च धर्ममेषाविवर्धनम् । हौषाद्विथैव माद्रत्स्यं रूप्यताम्रोदकैस्तथा ॥ १०
 रत्नोदकैस्तु विजयः सौभाग्यं सर्वगन्धकैः । फलाद्भिश्च तथाऽऽरोग्यं धान्यद्भिः परमां श्रियम्

* एतदन सर्वेषु पुस्तकेषु लभ्यते । पर चेतदधिकम् ।

१ क. ह. य. 'ब्रह्मा' । २ क. य. ह. क. य. 'कृत्वा' । ३ ख. पुत्रान्देहि । ४ क. ह. य. शेष ।

५ छ. 'मेषदेवा' । ६ क. ह. य. पटः । छ. शतः । ७ क. ह. य. 'त, लिखिनि लिखिनि स्वा' । ८ छ. 'पुण्यम्' ।

९ छ. 'तनुदि' ।

(नीराननाविधिः)

- तिलसिद्धार्थकैर्लक्ष्मीः सौभाग्यं च प्रियंशुणा । पञ्चोत्पलकदम्बैः श्रीवलं बलानुषोदकैः ॥ १२
 विष्णुपादोदकस्नानं सर्वस्नानेभ्य उत्तमम् । एकोन्यैकैककायो यो द्वैर्लक्षं विधिचरते ॥ १३
 अकन्दयतिमूर्तेन प्रवर्धयान्धारिणी करे । कुम्भपाठावचानुष्ठीयद्वल्लोहादिको गणः ॥ १४
 सर्वपात्रेय कायानामीश्वरो भगवान्हरिः । तस्य संपूजनादेव सर्वान्कामान्संप्रभुते ॥ १५
 स्नापयित्वा घृतक्षीरैः पूजयित्वा च पिचहा । पञ्चयुद्धर्वालिं दत्त्वा दातिसारात्ममुच्यते ॥ १६
 पञ्चगव्येन संस्नाप्य वातव्याधिं विनाशयेत् । द्विलेहस्तपनाच्छलेष्मरोगहर वाऽतिपूजया ॥ १७
 घृतं तैलं तथा क्षौद्रं स्नानं तु त्रिसं परम् । स्नानं घृतान्घु द्विस्नेहं समलं घृततैलकम् ॥ १८
 क्षौद्रमिश्रुरसं क्षीरं स्नानं त्रिपधुरं स्मृतम् । घृतमिश्रुरसं तैलं क्षौद्रं च त्रिसं धिये ॥ २०
 अनुलेपस्त्रिशुक्लस्तु कर्पूरोशीरचन्दनैः । चन्दनागुस्कर्पूरमृगदणैः सकुङ्कुमैः ॥ २१
 एक्षानुलेपनं विष्णोः सर्वकामफलप्रदम् । त्रिसुगन्धं च कर्पूरं तथा चन्दनकुङ्कुमैः ॥ २२
 मृगदणं सकर्पूरं मलयं सर्वकामदम् । जाम्बीफलं सकर्पूरं चन्दनं च त्रिशीतकम् ॥ २३
 पीतानि शुकवर्णानि तथा शुक्लानि धानव । कुण्डलानि चैव रक्तानि पञ्चवर्णानि निर्दिशेत् ॥ २४
 वरपत्रं पद्मजाती च त्रिशीतं हरिपूजने । कुङ्कुमं रक्तपद्मानि त्रिरक्तं रक्तमुत्पलम् ॥ २५
 घृषदीपादिभिः आर्च्य विष्णुं शान्तिर्भवेष्टृणाम् । चतुरस्रकरे कुण्डे द्वाक्षणाश्वाष्ट्र पोडश ॥ २६
 लक्षहोमं कौटिहोमं तिलाज्यपत्रधान्यकैः । ग्रहानभ्यर्च्य गायत्र्या सर्वशान्तिः क्रमाद्भवेत् ॥ २७

इत्यादिमहापुराण आग्नेये आदेवरत्नामलक्ष्म्योदितोनादिकथन नाम सप्तपदस्यधिकद्विजवतमोऽध्यायः ॥ २६ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तस्रष्टाः—७८३९

अथाष्टपदस्यधिकद्विजवतमोऽध्यायः ।

नीराननाविधिः ।

पुष्कर उवाच—

- कर्म सावित्सरं राज्ञां जन्मर्षे पूजयेत् तम् । मासि मासि च संक्रान्तौ सूर्यसोमादिदेवताः ॥ १
 अगस्त्यस्योदयेऽगस्त्यं चार्तुर्मास्ये हरिं यजेत् । शयनोत्थापने पञ्चदिनं कुर्यात्सिमुत्सवम् ॥ २
 मौष्ठापादे सिते पक्षे प्रतिपदभृति क्रमात् । शिविरात्पूर्वदिग्भागे शक्रार्थं भवनं चरेत् ॥ ३
 तत्र शक्रध्वजं स्थाप्य शशीं शक्रं च पूजयेत् । अष्टम्यां सायमोपेण तां तु पष्टिं प्रवेशयेत् ॥ ४
 एकादस्यां सोपवासो द्वादश्यां केतुमुत्पितम् । यजेद्रक्षादिसंवीतं पेंदस्यं सुरपं शचीम् ॥ ५
 वर्षस्वेन्द्र जितामित्र कुचहन्ताकृशासन । देवदेव महाभाग त्वं हि भूमिपृतां मतः ॥ ६
 त्वं प्रभुः शाश्वतश्चैव सर्वभूतहिते रतः । अनन्तेशा वीरानो यशोवपविर्भवेनः ॥ ७
 तेजस्ते वर्षयन्ते देवाः शक्रः सुवृष्टिर्दत् । ब्रह्मविष्णुमहेशाश्च कार्तिकेयो विनायकः ॥ ८
 आदित्या वसवो रुद्राः साध्याश्च भृगवो दिशः । मरुद्गणा लोकपाला ग्रहा यक्षाग्निनिजनाः ॥ ९
 समुद्राः श्रीमही गौरी चण्डिका च सरस्वती । मर्वत्यन्तु ते तेजो जय शूक शचीपते ॥ १०

१ छ. 'दन्वय मी' । २ छ. 'षष्टे एकत्रयापेतेमिष्टक वि' । ३ क. द. '१' । भा. '१' । ४ य. 'कृत' ।

५ छ. 'शुद्धर्वाणि' । ६ छ. 'शुद्धादि' । ७ क. द. 'चमरि' । ८ क. द. च. छ. 'चानुसर्ग' । ९ क. द. 'मोक्षादे' ।

१० छ. य. 'पटस्य' ।

तव चापि जयाश्रित्यं मम संपद्यतां शुभम् । मसीद राक्षी विमार्णां मज्जानामपि सर्वशः ॥ ११
 भवत्प्रसादात्पृथिवी नित्यं सस्यवती भवेत् । शिवां भवतु निर्भिन्नं दाम्प्यन्तामीतयां भृशम् ॥ १२
 मन्त्रेणेन्द्रं समभ्यर्च्य जितभूः स्वर्गमाप्नुयात् । भद्रकालीं पटे निर्य्य पूजयेदाश्रिते जये ॥ १३
 शुक्लपते तयाऽष्टम्यामापुषं कार्मुकं धनम् । छत्रं च राजलिङ्गानि शस्त्राणं कुसुमादिभिः ॥ १४
 जाग्रन्निशि वलिं दद्याद्वितीयेऽह्नि पुनर्षनेद् । भद्रकालि महाकालि दुर्गे दुर्गातिहारिणि ॥ १५
 मैलोक्यपवित्रये चण्डि मम शान्ती जये भव । नीराजनविधिं वक्ष्य पेक्षान्यां मन्दिरं चरेत् ॥ १६
 तोरणधितयं तत्र गृहे देवान्यजेत्सदा । चित्रां त्वस्त्या यदा स्मार्तिं सविता प्रतिपद्यते ॥ १७
 ततः प्रभृति कर्तव्यं यावत्स्वाती रेविः स्थितः । ग्रहा विष्णुश्च शंभुश्च शुकदेवानलानिलौ ॥ १८
 विनायकः कुमारश्च वरुणो धनदो यमः । विश्वे देवा वैश्रवणो गजाश्चाष्टौ च तान्यजेत् ॥ १९
 कुमुदैरावेणौ पद्मः पुष्पदन्तश्च यामनः । सुमतीकोऽञ्जनो नीलः पूजा कार्पा गृहादिके ॥ २०
 पुरोधा जुहुयादायं समित्सिद्धार्थकं तिलाः । कुम्भा अष्टौ पूजिताश्च तैः स्नाप्याभ्यगजोत्तमाः
 अर्धः स्वात्यां ददेत्पिण्डांस्ततो हि मथयं गजान् । निष्कामयेचोरणैस्तु गोपुरादि न लक्ष्ययेत्
 निष्कामेयुस्ततः सर्वे राजलिङ्गं गृहे यजेत् । वारुणे वरुणं शार्च्यं रात्रौ भूतपालिं ददेत् ॥ २३
 विश्वात्पायां गते सूर्ये आश्रमे निवसेच्छ्रुतः । अर्धकुर्गादिने तस्मिन्वाहनं तु विशेषतः ॥ २४
 पूजिता राजलिङ्गाश्च कर्तव्या नरहस्ताः । (+इस्तिनं गुरगं छत्रं सहगं चापं च कुन्तुभिम् २५
 ध्वजं पताकां धर्मज्ञं कालङ्गस्त्वभिममयेत् । अभिमन्य ततः सर्वान्कुर्यात्कुञ्जरधूर्गताम् ॥ २६
 कुञ्जरोपरिगौ स्मार्ता सांघस्तरपुरोहितौ । मञ्जितांश्च समारुह्य तोरणेन विनिर्गमेत् ॥ २७
 निष्कम्य नागमारुह्य तोरणेनाथ निर्गमेत् । वलिं विभज्य विधिवद्वाजा कुञ्जरधूर्गतः ॥ २८
 उल्लसुकानां तु निचयमादीपितदिगन्तरम् । राजा प्रदक्षिणं कुर्यान्नृन्वारान्मुसमाहितः ॥ २९
 चतुरङ्गबलोपेतः सर्वसैन्येन नादयम् । एवं कृत्वा गृहं गच्छेद्विजितवर्जनस्ततः ॥ ३०
 शान्तिनीराजनाख्येयं वृद्धये रिषुमर्दनी ॥ ३१

इत्यादिमहापुराण आग्नेये नीराजनाविधिकम्बन नामाष्टपञ्चपथिकद्विचततमोऽध्यायः ॥ २६८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—७८७०

अधिकोऽनष्टलक्षधिकद्विचततमोऽध्यायः ।

छत्रादिप्रार्थनामन्त्राः ।

पुष्कर उवाच—

छत्रादिमन्त्रान्वक्ष्यामि यैस्तत्पूज्य जयादिकम् । ब्रह्मणः सत्यवाक्येन सोमस्य वरुणस्य च ॥ १
 सूर्यस्य च प्रभावेण वर्षस्व त्वं महामते । षाण्डराभमतीकाश्च हिमकुन्देन्दुसुमभ ॥ २
 यथाऽम्बुद्वल्छादयते शिवायैनां वसुंधराम् । तथाऽऽच्छादय राजानं विजयारोग्यवृद्धये ॥ ३

१ + धनुर्ध्विहान्तर्गतो धन्यः क द. पुस्तकयोर्नास्ति ।

१ क. द. 'त' । तत्रह्य भद्रकाली च दुर्गा । २ क. द. कवि । ३ क. द. छ. वैश्रवतो । ४ क. ख. ग. द. च. 'यतो प' । ५ क. द. च. 'के' । पते नर जु' । ६ छ. अदरा. आप्या द' । ७ छ. 'त' । विजये' । ८ क. द. 'जयो मरेत्' । ९ ' । छ. 'जयश्रुति' । १० ' । ११ क. द. जयविजयम् ।

(छमादिप्रार्थनामन्त्राः)

- गन्धर्वकुलजातस्त्वे मा भूयाः कुलदूषकाः । ब्रह्मणः सत्त्ववाक्पेन सोमस्य वरुणस्य च ॥ ४
- प्रभावाच्च हुताशस्य वर्षस्य त्वं तुरंगम । तेजसा चैव सूर्यस्य मुनीनां तपसा तथा ॥ ५
- रुद्रस्य ब्रह्मचर्येण पवनस्य बलेन च । स्मर त्वं राजपुत्रोऽसि कौस्तुभं तु मणिं स्मर ॥ ६
- यां गतिं ब्रह्महा गच्छेत्पितृहा मातृहा तथा । भूम्यर्थेऽनृतवादी च क्षत्रियथ पराङ्मुखः ॥ ७
- ब्रजेस्त्वं तां गतिं क्षिप्रं मा तत्पापं भवेच्च । विकृतिं माऽपगच्छेस्त्वं युद्धेऽध्वनिं तुरंगम ॥ ८
- रिपून्विनिघ्नन्समरे सह भर्षा सुखी भव । शक्रकेतो महावीर्यं सुपर्णस्त्वामुपाधितः ॥ ९
- पठशिराद्देनतेपस्तथा नारायणध्वजः । काश्यपेयोऽमृताहर्ता नाभारिर्विष्णुवाहनः ॥ १०
- अयमेयो वुरापयो रणे देचारिसूदनः । महाबलो महावेगो महाकायोऽमृताशनः ॥ ११
- गच्छमान्मासतगतस्त्वयि संनिहितः स्थितः । विष्णुना देवदेवेन शक्रार्थं स्थापितो हसि ॥ १२
- जपाय भव मे नित्यं हृदयेऽथ बलस्य च । साधवर्षागुपान्योधात्रसास्वाकं रिपून्द्दह ॥ १३
- कुमुदैरावणौ पद्मः पुण्यदन्तोऽथ वायनः । सुमतीकोऽञ्जनो नील एतेऽष्टौ देवयोमयः ॥ १४
- तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च वनान्पृष्टौ समाधिताः । पद्मो पद्मो मृगधैव गजः संकीर्ण एव च ॥ १५
- वने वने मसूतास्ते स्मरयोनिं महागजाः । पान्तु त्वां वसवो रुद्रा आदित्याः सप्तरुद्राणां ॥ १६
- भर्तारं रक्ष नागेन्द्र समयः परिपालयताम् । ऐरावताधिकृतस्तु वज्रहस्ता जतक्रतुः ॥ १७
- पृष्ठतोऽनुगतस्त्वेव रक्षतु त्वां स देवराट् । अवाप्तुहि जयं युद्धे सुस्थथैव सदा व्रज ॥ १८
- अवाप्तुहि बलं चैव ऐरावतसमं युधि । श्रीस्ते सोमाद्बलं विष्णोस्तेजः सूर्याजवोऽनिलात्र ॥ १९
- स्यैर्ये गिरेर्जयं रुद्राद्यशो देवात्पुन्रदरात् । युद्धे रक्षन्तु नागास्त्वां दिशश्च सह दैवतैः ॥ २०
- अभिनौ सह गन्धर्वैः पान्तु त्वां सर्वतो दिशः । मनवो वसवो रुद्रा वायुः सौमो महर्षयः ॥ २१
- नागार्किनरगन्धर्वयक्षभूतगणा ग्रहाः । ऋषयास्तु सहाऽऽदितैर्भूतेशो मामृभिः सह ॥ २२
- शक्रः सेनापतिः स्कन्धो वरुणश्चाऽऽधितस्त्वयि । प्रदहन्तु रिपून्सर्वास्त्राणां विजयमृच्छतु ॥ २३
- यानि मयुक्तान्परिभिर्भूषणानि समन्ततः । पतन्तु तव शूङ्गणां हतानि वर तेजसा ॥ २४
- कालनेमिकश्च यद्वयुद्धे विपुरयावने । हिरण्यकशिपोर्युद्धे वधे सर्वासुरेषु च ॥ २५
- शोभिताऽसि तथैवाद्य शोभस्व समयं स्मर । नीलशेतामिषो द्यूता नश्यन्वाशु नृपारयः ॥ २६
- व्याधिभिर्विविधैर्घोरैः शस्त्रैश्च युधि निर्जिताः । पूनना रेवती लेखा कालरात्रीति पञ्चने ॥ २७
- दहन्वाशु रिपून्सर्वान्पताके त्वामुपाधिताः । सर्वमेवे महाबध्ने देवदेवेन शूलिना ॥ २८
- शर्वेण जगतथैव सारेण त्वं विनिर्मितः । नन्दकस्यापरां मुक्तिं स्मर शत्रुनिवर्धन ॥ २९
- नीलोत्पलदलत्रयाय कृष्ण दुःस्वप्ननाशन । असिर्विश्वसनः सङ्गुलीस्त्रेणारो दुरासदः ॥ ३०
- श्रीगर्भो विजयथैव धर्मपालस्तथैव च । इत्यष्टौ वर नापाणि पुरोक्तानि स्वर्पभुजा ॥ ३१
- नक्षत्रं कृत्तिका तुभ्यं गुर्वेवो महेश्वरः । हिरण्यं च शरीरं ते दैवतं ते जनार्दनः ॥ ३२
- राजानं रक्ष निस्त्रिंशत् सवलं सपुरं तथा । पिता पितामहो देवः स त्वं पालय सर्वदा ॥ ३३
- धर्ममदस्त्वं समरे वर्षं सैन्ये यशोऽद्य ये । रक्ष मां रक्षणीयोऽहं वनानय नयोऽस्तु ते ॥ ३४
- दुन्दुभे त्वं सप्तानां योसाद्दूषकम्पनः । भव भूमिपसैन्यानां यथा विजयवर्धनः ॥ ३५

यथा जीमूतघोषेण हृष्यन्ति वरवारणाः । तथाऽस्तु तव शब्देन हर्षोऽस्माकं मुदावह ॥ १९
 यथा जीमूतशब्देन स्त्रीणां प्राप्तेऽभिनायते । तथा तु तव शब्देन त्रयस्त्रयस्य हर्षो रणे ॥ २०
 मयैः सदाऽर्चनीयास्ते योजनीया जयादिर्षु । कृतरक्षश्च विष्णवादेस्तुभिरपेक्ष्य यत्सरं ॥ २८
 राज्ञोऽभिषेकः कर्तव्यो दैवधेन पुरोधसा ॥ २९

इत्यादिमहापुराण आग्नेये छत्राधिकार्यकमग्न्यर्चने नाम्नोक्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ २६९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—७९०९

अथ पञ्चलपिक्वद्विशततमोऽध्यायः ।

विष्णुपञ्जरम् ।

पुष्कर उवाच—

त्रिपुरं जमुषः पूर्वं ब्रह्मणा विष्णुपञ्जरम् । गङ्करस्य द्वित्रश्रेष्ठ रक्षणाय निगदितम् ॥ १
 बागीशेन च शक्रस्य बलं हन्तुं त्रयास्तथाः । तस्य स्वकृतं वक्ष्यामि तत्त्वं शृणु जयादिमत् ॥ २
 विष्णुः प्राच्यां स्थितश्चक्री हरिर्दक्षिणतो गदी । प्रतीच्यां शार्ङ्गशृङ्गविष्णुर्निष्णुः खट्वा ममोत्तरे ॥
 हृषीकेशो विक्रोणेषु तच्छिख्रेषु जनार्दनः । कोटस्थी हरिर्भूमौ नरसिंहोऽम्बरे ममे ॥ ४
 मूरान्तममलं चक्रं भ्रमत्येतत्सुदर्शनम् । अस्यांशुमाला दुष्येक्षया हन्तु मेतन्निशाचरान् ॥ ५
 गदा चैवं सहस्राक्षिः प्रदीक्ष्णवाकोज्ज्वला । रक्षोभूतपिशाचानां डाकिनीनां च नाशनी ॥ ६
 शार्ङ्गविस्फूर्जितं चैव बासुदेवस्य मद्रिपूम् । त्रिषंभुनुप्यकूष्माण्डमेतादीन्हन्त्वपेपतः ॥ ७
 खड्गपारोज्ज्वलज्योत्स्नानिर्धूता ये समाहिताः । ते यान्तु शाम्यतां सद्यो गरुडेनैव पद्मगाः ८
 ये कूष्माण्डास्तथा यक्षा ये दैत्या ये निशाचराः । मेता विनायकाः क्रूरा मनुष्या जम्भगाः खगाः
 सिंहादप्यथ पद्मघो दन्दशूकाश्च पद्मगाः । सर्वे भवन्तु ते सौम्याः कृष्णशङ्करवाहताः ॥ १०
 चित्तवृत्तिहरा ये मे ये जनाः स्मृतिहारकाः । बलौजसां च हर्तारंश्चायाविभ्रंशकाश्च ये ॥ ११
 ये चोपभोगहर्तारो ये च लक्षणनाशकाः । कूष्माण्डास्ते प्रणश्यन्तु विष्णुचक्रवाहताः ॥ १२
 बुद्धिस्वास्थ्यं मनःस्वास्थ्यं स्वास्थ्यमैन्द्रियकं तथा । ममास्तु देवदेवस्य बासुदेवस्य कीर्तिनाह
 पृष्ठे पुरस्तान्मम दाक्षिणोत्तरे विक्रोणतश्चास्तु जनार्दनो हरिः ॥
 तमीक्ष्यमीशानमनन्तमच्युतं जनार्दनं प्रणिपततो न सदिदि ॥ १४ ॥
 यथा परं ब्रह्म हरिस्तथा परो जगत्स्वरूपश्च स एव केशवः ॥
 सत्येन तेनाच्युतनामकीर्तनात्प्रणाशयेत्तु त्रिविधं ममाशुभम् ॥ १५ ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये विष्णुपञ्जरकर्म नाम पञ्चलपिक्वद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—७९२४

अथैकपञ्चलपिक्वद्विशततमोऽध्यायः ।

वेदशास्त्रादिकपनम् ।

पुष्कर उवाच—

सर्वानुग्राहका मन्त्राधत्तुर्गैमसापकाः । ऋगथर्वं तथा साम यजुः संख्या तु लक्षकम् ॥ १

(पुराणदानादिमाहात्म्यम्)

भेदः सांख्यायनश्चैक आश्वलायनो द्वितीयकः । श्रुतानि दश यज्ञाणां ब्राह्मणा द्विसदसकम् २
 ऋग्वेदो हि यज्ञाणेन-स्मृतो द्वैपायनादिभिः । एकोनद्विसदसं तु यज्ञाणां यजुषस्तथा ॥ ३
 श्रुतानि दश विषाणां षडशीतिश्च शास्त्रिकाः । काण्वमाध्यन्दिनी संज्ञा कठी माध्यकठी तथा ४
 रायणी च संज्ञा च तैत्तिरीयाभिधानिका । वैशम्पायनिकेत्याद्याः शास्त्रा यजुषि संस्थिताः ५
 तान्नः कौथुमसंज्ञैका द्वितीयाऽयर्वणायनी । गानान्यपि च चत्वारि वेद आरण्यकं तथा ॥ ६
 तथा ऊहयतुर्थश्च पञ्चा नवसहस्रकाः । स चतुःशतकाश्चैव ब्रह्मसंयत्तकाः स्मृताः ॥ ७
 त्रिर्दशतिरेवाथ सौप्तिकानं प्रकीर्तितम् । सुमन्तुर्जाजलिश्चैव श्लोकापनिरध्वके ॥ ८
 शौनकाः पिण्डादश्च मुञ्जकेशादयोऽपरे । यज्ञाणामयुतं पष्टिंशतं चोपनिषच्छतम् ॥ ९
 व्यासकृपी स भगवाञ्छास्त्रावेदायकारयत् । शास्त्राभेदादपो विष्णुरितिहासः पुराणकम् ॥ १०
 माय्य व्यासात्पुराणादि सूतो वै लोमहर्षणः । सुमतिर्याग्रिबर्चाश्च मित्रयुः शिशुपायनः ॥ ११
 कृत्तव्रतोऽथ सावर्णिः पदशिष्वास्तस्य चामवन् । शांशपायनादयश्चतुः पुराणानां तु संहिताः ॥ १२
 ब्राह्मादीनि पुराणानि हरिविद्या दशाष्ट च । महापुराणे द्वाग्रेये विद्याकपो हरिः स्थितः ॥ १३
 समपञ्चो निष्पपञ्चो मूर्तामूर्तस्वरूपदृक् । तं ज्ञात्वाऽध्यर्च्य संस्तुय भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात् ॥ १४
 विष्णुर्जिष्णुर्भविष्णुश्च अग्निसूर्यादिरूपवान् । अग्निरूपेण देवादेर्मुखं विष्णुः परा गतिः ॥ १५
 वेदेषु स पुराणेषु यज्ञमूर्तिश्च गीयते । आग्नेयाख्यं पुराणं तु रूपं विष्णोर्महत्तरम् ॥ १६
 आग्नेयाख्यपुराणस्य कर्ता श्रोता जनार्दनः । तस्मात्पुराणमाग्नेयं सर्ववेदमयं महत् ॥ १७
 सर्वविद्यामयं पुण्यं सर्वज्ञानमयं धरम् । सर्वात्महरिरूपं हि षडतां शृण्वतां नृणाम् ॥ १८
 विद्याधिनां च विद्याद[म]धिनां श्रीधनमदम् । राज्याधिनां राज्यदं च धर्मदं धर्मकामिना(णाम्)
 स्वर्गाधिनां स्वर्गदं च पुत्रदं पुत्रकामिना(णाम्) । गवादिकामिनां गोदं ग्रामदं ग्रामकामिना(णाम्)
 कामाधिनां कामदं च सर्वसौभाग्यसंगदम् । गुणकीर्तिमदं नृणां जयदं जयकामिनाम् ॥ २१
 सर्वैश्वर्यानां सर्वदं तु मुक्तिदं मुक्तिकामिनाम् । पापघ्नं पापकर्तृणामाग्नेयं हि पुराणकम् ॥ २२
 दत्तादिमहापुराण आग्नेये वेदशास्त्रादिकथनं नमिष्यन्त्यपि च द्वापरातनोऽध्यायः ॥ २०१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—७९४६

अथ द्विसप्तत्यधिकद्विस्रतमोऽध्यायः ।

पुराणदानादिमाहात्म्यम् ।

पुष्कर उवाच—

ब्रह्मणाऽभिहितं पूर्वं यावन्मात्रं मरीचये । लक्षार्थं तु तद्वाक्यं लिखित्वा संमदापयेत् ॥
 वैशाख्यां पौर्णमास्यां च स्वर्गार्थं नलधेनुमत् । पाचं दादन्नसाहसं ज्येष्ठे दद्याच्च धेनुवत् ॥
 वाराहकल्पवृक्षान्तमधिकृत्य पराशरः । त्रयोविंशतिसाहसं वैष्णवं ग्राह चापयेत् ॥
 जलधेनुमदापात्र्यां विष्णोः पदमवाप्नुयात् । चतुर्दश सहस्राणि चापधीयं हरिप्रियम् ॥

श्वेतकल्पसङ्गेन धर्मान्वापुरिहाववीत् । दद्याद्विस्तृप्त्वा तद्विमे श्रावणां गुदपेनुमत् ॥ ५
 यत्राधिकृत्य गायत्रीं कीर्त्यते धर्मविस्तरः । वृत्रासुरवधोपेतं तज्जागवतमुच्यते ॥ ६
 सारस्वतस्य कल्पस्य शौष्ठव्यां तु तद्वदेत् । अष्टादश सहस्राणि हेमसिंहसमन्वितम् ॥ ७
 यत्राऽऽह नारदो धर्मान्बृहत्कल्पाश्रितानिह । पञ्चविंशसहस्राणि नारदीयं तनुच्यते ॥ ८
 सधेनुं(नु) चाऽऽश्विने दद्यात्सिद्धिप्राप्तयन्तिकीं लभेत् । यत्राधिकृत्य शत्रूणां धर्माधर्मविचारणा
 कार्तिक्यां नवसाहस्रं मार्कण्डेयमधार्पयेत् । अग्निना बहसिष्टाय प्रोक्तं चाऽऽग्नेयमेव तत् ॥ १०
 लिखित्वा पुस्तकं दद्यान्मार्गशीर्ष्यां स सर्वदेः । द्वादशैव सहस्राणि सर्वविद्यावबोधनम् ॥ ११
 चतुर्दश सहस्राणि भविष्यं मूर्धसंभवम् । भवस्तु-मनवे प्राह दद्यात्पौष्पां गुदादिमत् ॥ १२
 सार्वणिना नारदाय ब्रह्मवैवर्तेमीरितम् । रैषंवरस्य वृक्षान्तमष्टादशसहस्रकम् ॥ १३
 माध्यां वृषाद्वारादस्य चरितं ब्रह्मलोकभाक् । यत्राधिकृत्यमध्यस्थो धर्मान्प्राह महेश्वरः ॥ १४
 आग्नेयकल्पे तद्विज्ञेकादशसहस्रकम् । तद्वत्त्वा शिवमामोति फाल्गुन्यां तिलपेनुमत् ॥ १५
 चतुर्विंशसहस्राणि वाराहं विष्णुनेरितम् । भूमै(स्यै) वराहचरितं मानवस्य महत्तितः ॥ १६
 सहेम गारुडं चैत्र्यां पदमाप्नोति वैष्णवम् । चतुरशीतिसाहस्रं स्कान्दं स्कन्देरितं महत् ॥ १७
 अधिकृत्य सधर्माश्च कल्पे तत्पुरुषेऽर्पयेत् । चामनं दशसाहस्रं धौमकल्पे हरेः कपाम् ॥ १८
 दद्याच्छरदि विपुत्रे धर्माधर्मादीनबोधनम् । कूर्मं चाष्टसहस्रं च कूर्मोक्तं च रत्नातले ॥ १९
 इन्द्रपुत्रमसङ्गेन दद्यात्तद्धेमकर्मवत् । त्रयोदश सहस्राणि मारुत्यं कल्पादितोऽग्रवीत् ॥ २०
 मत्स्यो हि मनवे दद्याद्विपुत्रे हेममत्स्यवत् । गारुडं चाष्टसाहस्रं विष्णुक्तं तार्क्षकल्पके ॥ २१
 विश्वाण्डाद्वरुडोत्पत्तिं तद्दद्याद्धेमहंसवत् । ब्रह्मा ब्रह्माण्डमाहात्म्यमधिकृत्याववीत्तु यत् ॥ २२
 तच्च द्वादशसाहस्रं ब्रह्माण्डं तद्विज्ञेऽर्पयेत् । भारते पर्यसमाप्तौ ब्रह्मगन्धर्वगादिभिः ॥ २३
 वाचकं पूजयेदादौ भोजयेत्पायसोद्दिमान् । गोभृश्यामसुवर्णादि दद्यात्पर्यणि पर्वणि ॥ २४
 समाप्ते भारते विर्मं संहितापुस्तकं यजेत् । शुभे देशे निवेशयान् क्षीपवस्त्रादिनाऽऽवृतम् ॥ २५
 नरनारायणौ पूज्यौ पुस्तकं कुसुमादिभिः । गोक्षभूरेष दत्त्वाऽथ भोजयित्वा क्षमापयेत् ॥ २६
 महादानानि देयानि रत्नानि विविधानि च । मासकौ द्वौ त्रयश्चैव मासे मासे प्रदापयेत् ॥ २७
 अपनादौ श्रावकस्य दानमादौ विधीयते । श्रोताभिः सकलैः कार्यं याचके पूजनं द्विज ॥ २८
 इतिहासपुराणानां पुस्तकानि प्रयच्छति । पूजयित्वाऽऽपुरारोग्यं स्वर्गमोक्षमवाप्नुयात् ॥ २९

इत्यादिमहापुराण आग्नेये पुराणदानादिनाहात्म्यकर्म नाम दिसप्तत्यधिकविधस्ततोऽध्यायः ॥ २७२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—७९७५

अथ दिसप्तत्यधिकविधस्ततोऽध्यायः ।

मूर्त्यपराधीनम् ।

अग्रिवाच—

सूर्यवंशं सोमवंशं राज्ञां वंशं वदामि ते । हरेर्ब्रह्मा पद्मगोऽमृन्मरीचिर्वैष्णवः सुतः ॥ १
 मरीचिः कश्यपस्तस्माद्विवस्वांस्तस्य पत्न्यपि । संज्ञा राज्ञी मथा तिस्रो राज्ञी रैवतपुत्रिका ॥ २

१ क. प. 'दः'। योर्वी'। १ क. ह. 'सातव'। २ छ. 'त्यान्तरस्य'। २ छ. 'तुर्दश'। ५ क. 'तु'। एकाक्ष'।

तस्य राशो रघुर्जज्ञे तत्सुतोऽपि ह्यजो भवत् । तस्मादशरथो जातस्तस्य पुत्रस्तुष्टगम् ॥ ११
 नारायणात्मकाः सर्वे रामस्तस्याग्रजोऽभवत् । रावणान्वकरो राजा ह्यपोध्याया सृत्तमः ॥ १२
 बालमीकिर्यस्य चरितं चक्रे तन्नारदश्चवात् । रामपुत्रो कुन्दलवो सीतायां कुलवर्धनौ ॥ १३
 अतिविश्व कुशाज्ज्ञे निषधस्तस्य चाऽऽत्मजः । निषधाद्यु नलो जज्ञे नभोऽजायत वै नलात् ॥
 नभसः पुण्डरीकोऽभूः सुधन्वा च ततोऽभवत् । सुधन्वनो देवानीको ह्यहीनाश्वश्च तत्सुतः ॥ १५
 अहीनाश्वात्सहस्राश्वश्चन्द्रालोकस्ततोऽभवत् । चन्द्रालोकस्तत्तारापीडोऽस्माद्यन्द्रपर्वतः ॥ १६
 चन्द्रगिरेर्भानुरथः ध्रुतायुस्तस्य चाऽऽत्मजः । इक्ष्वाकुर्वंश्चमवाः सूर्यवंशधराः स्मृताः ॥ १७

इत्यादिमहापुराण आग्नेये सूर्यवंशकथनं नाम-त्रिपञ्चसप्तिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २७३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८०१४

३

अथ अनु-सप्तसप्तिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

सोमवंशवर्णनम् ।

अग्रिरुवाच—

सोमवंशं भवक्ष्यामि पतितं पापनाशनम् । विष्णुनाभ्यञ्ज(ञ्ज)नो ब्रह्मा ब्रह्मपुत्रोऽग्निरत्रितः ॥ १
 सोमश्चक्रे राजसूयं त्रैलोक्यं दक्षिणां ददौ । समाप्तेऽवभृथे सोमं तद्वृषालोकनेच्छवः ॥ २
 कामवाणाभितप्ताद्वृषो नैव देव्यः सिपेविरे । लक्ष्मीनारायणं त्यक्त्वा सिनीवाली च कर्दमम् ॥
 पुतिर्विभावस्तु त्यक्त्वा पुष्टिर्पातात्मन्ययम् । प्रभा प्रभाकरं त्यक्त्वा हविष्मन्तं कुहुः(हूः) स्वयम्
 कीर्तिर्जयन्तं भर्तारं वसुधारीचकश्यपम् । वृतिस्त्यक्त्वा पार्थि नन्दीं सोममेवाभजन्तदा ॥ ५
 स्वकीया इव सोमोऽपि कामयामास तास्तदा । एवं कृतापचारस्य तासां भर्तृगणस्तदा ॥ ६
 न शशाकापचाराय शार्पैः शस्त्रादिभिः पुनः । सप्तलोकैकनाथत्वमवाप्तस्तपसा पुतः ॥ ७
 विचक्षाम मतिरस्य विनयादनयाहता । बृहस्पतेः स वै भार्या तारां नाम यशस्विनीम् ॥ ८
 जहार तरसा सोमो ह्यवमन्याद्विरःसुतम् । तवस्तपुद्धमभवत्प्रख्यातं तारकामयम् ॥ ९
 देवानां दानवानां च लोकक्षयकरं महत् । ब्रह्मा निवार्योश्चनसे तारापाद्विरसे ददौ ॥ १०
 तामन्तःप्रसवां हृष्टीं गर्भं त्यजाग्रवीक्षुः । गर्भस्त्यक्तः मदीप्तोऽथ माहाहं सोमसंभवः ॥ ११
 एवं सोमाद्वृषः पुत्रः पुत्रस्तस्य पुरूरवाः । स्वर्गं त्यक्त्वोर्वशीं सा तं धरयामास क्षाप्तराः ॥ १२
 यथा सहावसद्राजा दक्ष वर्षाणि पथ च । पञ्च पदसप्त चाष्टौ च दश चाष्टौ महासुने ॥ १३
 एकोऽग्निरभवत्पूर्वं तेन त्रेता प्रवर्तता । पुरूरवा योगशीलो गान्धर्वलोकमीषिवान् ॥ १४
 आयुर्दद्यायुराभ्यायुर्धनायुर्धिमान्नसुः । दिविजातः शतायुश्च सुपुत्रे चोर्वशीं वृषात् ॥ १५
 आयुषो नहुषः पुनो वृद्धशर्मा रजिस्तथा । दम्भो विपाप्मा पथायं रजेः पुत्रशतं ह्यभूत् ॥ १६
 राजेया इति विख्याता विष्णुदक्षवरो रजिः । देवासुरे रणे दैत्यान्वधीत्सुरपाचितैः ॥ १७
 शताश्वेन्द्राय पुनस्तं दत्त्वा राज्यं दिवं गतः । रजेः पुनैर्दिवं राज्यं शक्रस्याय सुदुर्मनाः ॥ १८
 ग्रहशान्त्यादिविधिना गुरुरिन्द्राय तद्ददौ । मोहयित्वा रजिसुवानासंस्ते निजधर्मतः ॥ १९
 नहुषस्य सुताः सप्त यतिर्यथातिरुचयः । उद्धवः पथकथैव त्रय्यातिमेयपालको ॥ २०

(यदुवशवर्णनम्)

यतिः कुमारभावेऽपि निष्णुं ध्यात्वा हरिं गतः । देवयानी शुक्रकन्या ययातेः पत्न्यभूत्तदा २१
 वृषपर्वजा शर्मिष्ठा ययातेः पथ तत्सुतः । यदुं च तुर्वसुं चैव देवयानी व्यजायत ॥ २२
 दुष्टं चानुं च पुरं च शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी । यदुः पुरुषाप्रवतां तेषां वंशविवर्धनौ ॥ २३

इत्यादिमहापुराण आग्नेये सोमवज्रकथन नाम चतुर्णां तत्त्वविकीर्णततोऽध्याय ॥ २७१ ॥

आदितः श्लोकानां समाख्यः—८०३७

अथ ययवतत्त्वविकीर्णततोऽध्याय ।

यदुवशवर्णनम् ।

अग्निर्वाच—

यदोरासन्यथ पुत्रा ज्येष्ठस्तेषु सहस्रजित् । नीलाञ्जिको रघुः क्रोष्टुः शतजिघ सहस्रजित् ॥ १
 शतजिघदैहयो रेणुहयो ह्य इति त्रयः । धर्मनेत्रो हैहयस्य धर्मनेत्रस्य संहतः ॥ २
 पहिमा सहस्त्राऽऽसीन्महिम्नो भद्रसेनकः । भद्रसेनादुर्गमोऽभूदुर्गमात्कनकोऽभवत् ॥ ३
 कनकारकृतवीर्यस्तु कृताश्विः करवीरकः । कृतौजाश्च चतुर्विंशत्कृतवीर्यास्तु सोऽर्जुनः ॥ ४
 दशोऽर्जुनाय तपते सप्तद्वीपमहीशताम् । ददौ बाहुसहस्रं च शनैर्यत्वं रणे तथा ॥ ५
 अपर्यं वर्तमानस्य विष्णुवृक्षान्मृत्तिर्धुवा । दश यज्ञसहस्राणि सोऽर्जुनः कृतवाञ्छरः ॥ ६
 अनष्टद्रव्यता रामे तस्य संस्मरणादभूत् । न त्वं कार्त्तवीर्यस्य गतिं यास्यन्ति वै तृपाः ॥ ७
 यज्ञैर्दानैस्तपोभिश्च विक्रमेण भुतेन च । कार्त्तवीर्यस्य च सर्वं पुत्राणां पथ वै परम् ॥ ८
 शूरसेनश्च शूरश्च धृष्टोक्तः कृष्ण एव च । जयध्वजश्च नामाऽऽसीदावन्त्यो वृषतिर्महान् ॥ ९
 जयध्वजाच्चालग्रह्यस्तालजडपाततः सुताः । हैहयानां कुलः पञ्च भोजाश्चाऽऽवन्तपस्तथा ॥ १०
 वीतिहोत्राः स्वयं जाताः शीण्डिकेयास्तथैव च । वीतिहोत्रादनन्तोऽमृदन्तादुर्जपो नृपाः ॥ ११
 क्रोष्टोर्वंशं मन्त्रयामि यत्र जातो हरिः स्वयम् । क्रोष्टोस्तु वृषिनीवांश्च स्वाराऽभूद्वृषिनीवतः ॥ १२
 स्वाहापुत्रो केपयश्च तस्य चित्ररथः सुतः । शशविन्दुश्चित्ररथाक्षकवर्ती हरौ रतः ॥ १३
 शशविन्दोश्च पुत्राणां शतानामभवच्छतम् । भीमतां चारूपाणां भूतिद्रविणतेजसाम् ॥ १४
 पृथुथवाः यथानोऽभूत्तस्य पुत्रः सुयज्ञकः । सुयज्ञस्योन्नता पुत्रस्तिष्ठिभुवनः सुतः ॥ १५
 विविशोस्तु मरुतोऽभूत्तस्मात्कनकवर्धपः । पञ्चाशद्रुक्मकवचाद्रुक्मेषुः पृथुव्रमकः ॥ १६
 हविर्ज्यामघः पापघ्नो ज्यामघः स्त्रीजितोऽभवत् । श्वेत्पाया ज्यामघादासीद्दिदर्भस्तस्य कौशिकः ॥ १७
 लोमपादः क्रथः श्रेष्ठात्कृतिः स्वाहोमपादतः । कौशिकस्य चित्रिः पुत्रस्तस्माच्चैद्या नृपाः स्मृताः ॥ १८
 क्रथाद्दिदर्भपुत्राश्च कुन्तिः कुन्तेस्तु घृष्टकः । घृष्टकस्य धृतिस्तस्य उदर्काख्यो विह्वरथः ॥ १९
 दशार्हपुत्रो ज्योमस्तु ज्योमाञ्जीमूत चक्षते । जीमूतपुत्रो विकलस्तस्य भीमरथः सुतः ॥ २०
 भीमरथाञ्जनरथस्ततो ददरयोऽभवत् । शकुन्तिश्च ददरयाच्छकुन्तेश्च करम्भकः ॥ २१
 करम्भादेवरातोऽभूदेवसेनश्च तत्सुतः । देवसेनान्मपुर्नाथ मयोद्विबरसोऽभवत् ॥ २२
 द्रवरसात्पुरुदूतोऽभूजन्तुरासीत्तु तत्सुतः । मुणी तु यादवो राजा जन्तुपुत्रस्तु सात्वतः ॥ २३
 सात्वतज्ञजमानस्तु दृष्टिगन्धक एव च । देवावृषश्च चत्वारस्तेषां वंशास्तु विधुताः ॥ २४

भजमानस्य वासोऽभ्युदयः ऋषिभिर्मिस्त्रधा । देवाऽभ्युदयरागीचस्य श्लोकोऽयं गीयते ॥ २५
यथैव शृणुषो दूरादृणोस्तद्वत्सन्निवृत्तात् । यद्युः श्रेष्ठो मनुष्याणां देवदेवाऽपः सपः ॥ २६
चत्वारथ सुता यश्चोर्वामुदेवपरा नृपाः । कुंकुरो भजमानस्तु शिनिः कम्पन्यद्विषः ॥ २७
कुंकुरस्य सुतो धृष्टुर्धृष्टोस्तु तनयो धृतिः । धृतेः रूपोत्तरोमाऽभ्युदयस्य पुत्रस्तु तित्तिरिः ॥ २८
तित्तिरेस्तु नरः पुत्रस्तस्य चाऽऽनकद्वन्दुभिः । पुनर्यमुस्तस्य पुत्र आदुक्त्याऽऽदुक्तीमुतः ॥ २९
आदुक्तादेवको जज्ञ उग्रसेनस्ततोऽभ्युदयः । देवानुपदेव्य देवकस्य सुताः स्मृताः ॥ ३०
तेषां स्वसारः सप्ताऽऽसन्नमुदेवाय ता ददौ । देवकी धृतेर्देवी च मित्रदेवी यशोधरा ॥ ३१
श्रीदेवी सत्यदेवी च सुरापी चेति सप्तमी । नवोग्रसेनस्य सुताः कंसस्तासां च पूर्वा ॥ ३२
न्यग्रोधध सुनामा च कटुः शकुन्ध धूमिषः । सुतन् राष्ट्रपालश्च युद्धपुष्टिः सुमुष्टिः ॥ ३३
भजमानस्य पुत्रोऽयं रथमुखो विदूरथः । राजाधिदेवः धृतरथ विदूरथसुतोऽभ्युदयः ॥ ३४
राजाधिदेवपुत्रो द्वौ शोणाश्वः श्वेतराहनः । शोणाश्वस्य सुताः पञ्च शमीश्वनुजिदादयः ॥ ३५
शमीपुत्रः प्रतिक्षेत्रः प्रतिक्षेत्रस्य भोजकः । भोजस्य हृदिकः पुत्रो हृदिकस्य दत्ताऽऽत्मजाः ॥ ३६
कृतवर्मा शतधन्वा देवाहो भीषणादयः । देवार्हाकम्पन्यद्विषसमीपास्ततोऽभ्युदयः ॥ ३७
सुवर्धश्च सुवासश्च धृष्टोऽभ्युदयस्यभोजितः । गान्धारी चैव माद्री च धृष्टभार्ग्वे वभूवतुः ॥ ३८
सुमित्रोऽभूत् गान्धार्या माद्री जज्ञे युधानितम् । अनमित्रः त्रिनिष्ठुष्टाचतो वै देवमीदृषः ॥ ३९
अनमित्रसुतो निम्नो निम्नस्यापि प्रसेनकः । सत्राजितः प्रसेनोऽयं मणिं स्वर्गस्त्यमन्तकम् ॥ ४०
प्राप्यारण्ये चरन्तं तु सिंहो हत्वाऽग्रहीन्मणिम् । हतो जाम्बवता सिंहो जाम्बवान्हरिणा जितः
तस्मान्मणिं जाम्बवतो प्राप्यागाद्वारकां पुरीम् । सत्राजिताय भद्रदौ शतधन्वा जघान तम् ॥ ४१
हत्वा शतधनुं कृष्णो मणिमादाय कीर्तिभाक् । बलयाद्वबलयाग्रेऽक्रूराय मणिमार्ययत् ॥ ४२
मिथ्याभिर्शस्ति कृष्णस्य त्यक्त्वा स्वर्गां च संपठन् । सत्राजितो भङ्गकारः सत्यभामा हरेः मिया
अनमित्राच्छिर्निर्द्धे सत्यकस्तु शिनेः सुतः । सत्यकस्तत्सात्यकिर्जज्ञे युधुधानाङ्गुनिर्द्धयत् ॥ ४३
पुनर्जगंधरः पुत्रः स्वासोऽभूत्त युधानितः । ऋषभक्षेत्रकी तस्य हृषभाश्च स्व(श्च)फलककाः ॥ ४४
स्व(श्च)फलकपुत्रो ह्यकूरो ह्यकूराश्च सुधन्वकः । शूराश्च वसुदेवाद्याः पृथा पाण्डोः मियाऽभवत् ॥
धर्मायुधिष्ठिरः पाण्डोर्वीर्योः कुन्त्यां हुकोदरः । इन्द्राद्धनंजयो मायां नकुलः सहदेवकः ॥ ४५
वसुदेवाच्च रोहिण्यां रामः सारणधुर्मौ । वसुदेवाच्च देवक्यामादौ जातः सुपेणकः ॥ ४६
कीर्तिमान्भद्रसेनश्च जारुण्यो विष्णुदासकः । भद्रदेहः कंस एतान्पद्मर्भाभिनयान् ॥ ४७
ततो बलस्ततः कृष्णः सुभद्रा भद्रभाषिणी । चारुदेवश्च शार्(सा)म्बाद्याः कृष्णाज्जाम्बवतीमुताः

हत्वादिमहापुराण नामये यदुबलवचनं नाम एवमस्तस्याधिकद्विषततमोऽभ्युदयः ॥ २७५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—८०८८

अथ पदसप्तसप्तिकद्विषततमोऽभ्युदयः ।

द्वादश सप्तमाः ।

अग्रिवाच—

कश्यपो वसुदेवोऽभ्युदेवकी चादिविर्वरा । देवक्यां वसुदेवाच्च कृष्णोऽभूत्तपसाऽन्वितः ॥ १

१ छ. सुदरा । २ छ. कुङ्कुल । ३ छ. 'स्व चन्दन' । ४ छ. ग. 'सस्तिपा च' । ५ क. द. 'हिंसाभाषी जा ।

(राजवशवर्णनम्)

धर्मसंरक्षणार्थाय ह्यधर्महरणाय च । सुरादेः पालनार्थं च दैत्यादर्धमनाय च ॥ २
 रुक्मिणीं सत्यभामा च सत्या नाम्नाजिती मिथामत्यभामा हरिः संव्या गान्धारी लक्ष्मणा तथा
 मित्रविन्दा च कालिन्दी देवी जाम्बवती तथा । सशोला च तथा माद्री कौशल्या विजया जया
 एवमादीनि देवीनां सदस्ताणि तु षोडश । प्रबुध्नाद्याश्च रुक्मिण्यां भीमाद्याः सत्यभामया ॥ ५
 जाम्बवत्यां च साम्बाद्याः कृष्णस्याऽऽसंस्तया परे । शतं शतसदस्ताणां पुत्राणां तस्य धीमतः
 अशीतिश्च सदस्ताणि यादवाः कृष्णरीतिताः । प्रबुध्नस्य तु वैदर्भ्यामनिरुद्धो रणमियः ॥ ७
 अनिरुद्धस्य वज्राद्या यादवाः सुमहाबलाः । तिस्रः कोट्यो वादवानां पट्टिर्लक्षणि दानवाः ८
 मनुष्ये बाधका ये तु तद्याशाय बभूव सः । कर्तुं धर्मव्यवस्थानं मनुष्यो जायते हरिः ॥ ९
 देवासुराणां सङ्ग्रामा दावार्थं द्वादशाभवं । प्रथमो नारसिंहस्तु द्वितीयो वामनो रणः ॥ १०
 सङ्ग्रामस्त्वय वाराहश्चतुर्थोऽमृतमन्थनः । तारकामयसङ्ग्रामः पष्ठो द्वाजीवको रणः ॥ ११
 त्रैपुरश्चापकवथो नवमो ब्रजयातकः । निवो हलाहलश्चाथ द्यौरः कोलाहलो रणः ॥ १२
 हिरण्यकशिपोश्चोरो विदार्य च नखैः पुरा । नारसिंहो देवपालः मष्टादं कृतवानृणम् ॥ १३
 देवासुरे वामनश्च च्छलिन्वा बलभूजितम् । महेन्द्राय ददौ रावणं काश्यपोऽदितिसंभवः ॥ १४
 वाराहस्तु हिरण्याक्षं हत्वा देवानपालयत् । चङ्गहार भुवं मया देवदेवैरभिभुतः ॥ १५
 मन्थानं मन्दरं कृत्वा नेत्रं कृत्वा तु वासुकिम् । सुरासुरैश्च पथितं देवेभ्यश्चाहृतं ददौ ॥ १६
 तारकामयसङ्ग्रामे तदा देवाश्च पालिताः । निवार्येन्द्रं गुरुन्देवान्दानवान्सोमर्व्यगच्छत् ॥ १७
 विश्वामित्रवशिष्ठानिकवयश्च रणे सुरान् । अपालयंस्ते निवार्य रागद्वेषादिदानवान् ॥ १८
 पृथ्वीरथे ब्रह्मवन्तुरीशस्य शरणो हरिः । ददाह विपुलं देवपालको दैत्यमर्दनः ॥ १९
 गौरीं निह्रीर्षुणा चद्रमन्थकेनादितं हरिः । अनुरक्तश्च रेवत्यां चक्रे चान्धासुरार्दनम् ॥ २०
 अपां केनमयो भूत्वा देवासुररणे हतः । हृषं देववरं विष्णुर्देवधर्मानपालयत् ॥ २१
 शाल्वादीन्दानवाञ्छित्वा हरिः परशुरामकः । अपालयत्सुरादींश्च बुध्नस्रं निहरय च ॥ २२
 हलाहलं विषं दैत्यं निराकृत्य महेश्वरात् । भयं निर्णाशयामास देवानां मधुसूदनः ॥ २३
 देवासुरे रणे यथ दैत्यः कोलाहलो जितः । पालिताश्च सुराः सर्वे विष्णुना धर्मपालनात् ॥ २४
 रानानां राजपुत्राश्च पुनयो देवता हरिः । यदुक्तं यच्च नैयोक्तमवतारा हरिरिमे ॥ २५

हलाहलमहापुराण भाष्ये द्वादशसंख्याकस्तत्रानिर्णयनं नाम पञ्चमस्तत्रिंशद्विंशत्यध्यायः ॥ २५६ ॥

आदिष्टः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८११३

अथ वसुधैवकुटुम्बकमिति श्रुतिप्रवृत्तमोऽध्यायः ।

रानवशवर्णनम् ।

अग्रिखाच—

तुर्वशोश्च सुतो वर्गो गोमानुस्तस्य चाऽऽत्मजः । गोमानोरासीत्रैश्वानिस्त्रैश्वानेस्तु करंयमः ॥ १
 करंयमान्महचोऽभुज्यन्तस्तस्य चाऽऽत्मजः । बुध्यन्तस्य वरुणोऽभुजाण्डीरस्तु वरुणवतः ॥ २

गाण्डीराचैव गान्धारः पञ्च जानपदास्ततः। गान्धाराः केरलाद्योलाः पाण्ड्याः कोला महापलाः
 दुर्गास्तु वज्रसेतुश्च वज्रसेतोः पुरोवसुः । ततो गान्धारा गान्धारैर्यथो धर्मादृष्टोऽभवत् ॥ ४
 घृतात्तु त्रिवुपस्तस्मात्पचेतास्तस्य वै शतम् । अनद्युश्च सुभानुश्च चाक्षुषः परमेष्ठिनः ॥ ५
 सुभानोश्च कालानलः कालानलजः सृजयः । पुरंजयः सृजयस्य तत्पुत्रो जनमेजयः ॥ ६
 तत्पुत्रस्तु महाशालस्तत्पुत्रोऽभूमहामनाः । तस्मादुशीनरो ब्रह्मचृगायां तु नृगस्ततः ॥ ७
 नरायां तु नरश्चाऽऽसीत्कृषिस्तु कृषितः सुतः । दशायां सुवरो जज्ञे दृषद्वत्यां शिविस्तथा ॥ ८
 शिवेः पुत्रास्तु चत्वारः पृथुदर्भश्च वीरकः । (ऋकैको भद्रकस्तेषां नाम्ना जनपदाः शुभाः ॥ ९
 त्रितिक्षुरुशीनरजस्तिवित्तोश्च रुपद्रथः । रुपद्रथादमृतपैलः पैलाश्च सुतपाः सुतः ॥ १०
 महायोगी बलिस्तस्मादङ्गो बह्वश्च मुख्यकः । पुण्ड्रः कलिद्रो बालेयो बलिर्योगी बलान्वितः ॥
 अङ्गादधिवाहनोऽभुत्तस्मादिविरयो नृपः । दिविरथाद्धर्मयस्तस्य चित्ररथः सुतः ॥ १२
 चित्ररथात्सत्यरथो लोमपादश्च तत्सुतः । लोमपादाच्चतुरङ्गः पृथुलाक्षश्च तत्सुतः ॥ १३
 पृथुलाक्षाश्च चम्पोऽभूच्चम्पाद्धर्मद्रकोऽभवत् । हर्षश्चाब भद्ररथो बृहत्कर्मा च तत्सुतः ॥ १४
 तस्मादभूच्चहज्जानुर्बृहज्जानोर्बृहत्स्यवात् । तस्माज्जपद्रयो ज्ञासीज्जपद्रपाद्वृहद्रथः ॥ १५
 बृहद्रथाद्विभजिच कर्णो विभजितोऽभवत् । कर्णस्य वृषसेनस्तु पृथुसेनस्तदात्मजः ॥ १६
 एतेऽङ्गवंशजा भूपाः पुरोर्वंशं निबोध मे ॥ १७

इषाविमहानुराग आग्नेये राजवत्सर्गनं नाम सप्ततल्लिखिकद्विचतवर्गोऽध्यायः ॥ २७७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८१३०

अथाष्टतल्लिखिकद्विचतवर्गोऽध्यायः ।

पुरुषसर्गनम् ।

पुरोर्जनमेजयोऽभूत्तमाचीवाङ्माम तत्सुतः । प्राचीवनो मनस्पुस्तु तस्माद्वीतमपो वृषः ॥ १
 शुम्भुर्वीतमपाचाभूच्छुम्भोर्वहुविधः सुतः । बहुविधाश्च संघाती रहोवादी च तत्सुतः ॥ २
 तस्य पुत्रोऽथ भद्राशो भद्राश्वस्य दशाऽऽत्मजाः । ऋचेयुश्च कृपेयुश्च संनतेयुस्तथाऽऽत्मजाः ॥ ३
 दृतेयुश्च चित्तेयुश्च स्थण्डिलेयुश्च सत्तमः । धर्मेयुः संनतेयुश्च कृतेयुर्वित्तनारकः ॥ ४
 तंसुरोपः प्रतिरथः पुरस्तो मतिमारजाः । आसीत्प्रतिरथात्कण्यः कण्वान्मेधातिथिस्त्वभूद् ॥ ५
 तंसुरोधाश्च चत्वारो दुष्यन्तोऽथ प्रवीरकाः । सुमन्तश्चानयो वीरो दुष्यन्ताद्भरतोऽभवत् ॥ ६
 शुम्भन्तलापां तु बली यस्य नाम्ना तु भारताः । सुतेषु मातृकोपेन(ण) नष्टेषु भरतस्य च ॥ ७
 ततो मरुद्भिरानीय पुनः स तु बृहस्पतेः । संक्रावितो भरद्वाजः क्रतुभिर्वीतयोऽभवत् ॥ ८
 स नापि विषयः पुत्राञ्जनयामास पथ्य वै । सुहोत्र च सुहोतारं गथं मेभं तथैव च ॥ ९
 कविलं च महारमानं मुकेतुं च सुनदयम् । कौविकं च वृत्तपतिं तथा वृत्तपतेः सुताः ॥ १०

* क. द. पुरतृगोत्राय पञ्चविंशान्तर्गते ग्रन्थे नास्ति ।

(पुरुवज्रवर्जम्)

प्राक्षणाः सत्रिपावैद्याः कौशा दीर्घमाः सुताः । ततो घन्वन्तरिथाऽऽसीत्तसुतोऽभूच्च केतुमान् ॥ १२
 केतुमतो देवपथो दिवोदास इति श्रुतः । प्रवर्दनो दिवोदासाज्जगत्सौ प्रवर्दनात् ॥ १२
 चत्सादनर्क आसीच्च अनर्कतलेयकोऽभवत् । सेमकादर्पकेतुश्च नर्ककेतोर्विभुः स्मृतः ॥ १३
 विभोरानर्कः पुत्रोऽभद्रिभोश्च सुकुमारकः । सुकुमारात्सत्यकेतुर्वत्समुत्सितु वत्सकात् ॥ १४
 सुहोवस्य वृद्धपुत्रो वृद्धवस्त्रनयास्त्रयः । अजमीढो द्विर्मादश्च पुरुमीदश्च वीर्यवान् ॥ १५
 अजमीदस्य केशिन्धां जज्ञे जह्नुः प्रतापवान् । जह्नुर्भूदन्काशो बलाकाश्चस्तदात्मजः ॥ १६
 बलाकाश्च सुशिकः कुशिकाहाधिरिन्द्रकः । गाधेः सत्यवती कन्या विश्वामित्रः सुतोत्तमः ॥ १७
 देवराजः कतिमुखा विश्वामित्रस्य ते सुताः । अनुशेषोऽष्टकान्यो ह्यजमीढात्सुतोऽभवत् ॥ १८
 नीलिन्धां शान्तिरपरः पुरुजातिः सुशान्तिवः । पुरुजातेस्तु बाह्याशो बाह्याभात्यश्च पार्थिवाः ॥ १९
 मुकुलः सृञ्जयश्चैव राजा वृद्धदिपुस्तथा । यथैरनश्च कुमिलः पाञ्चाला इति विश्रुताः ॥ २०
 मुकुलस्य तु मौकुल्याः क्षौत्रोपेता दिजातयः । चञ्चाशो मुकुला(ला)जज्ञे चञ्चाशान्मिथुनं ह्यभूत् ॥ २१
 दिवोदासो हृदया च अहस्यायां वारदनात् । शतानन्दः शतानन्दात्सत्यपृष्टमिथुनं ततः ॥ २२
 कृपः कृपी दिवोदासात्पैत्रेयः सोमपस्तवः । सृञ्जयात्पञ्चपुत्रः सोमदत्तश्च तत्सुतः ॥ २३
 सहदेवः सोमदत्तात्सहदेवाच्च सोमकः । आसीच्च सोमकाज्जन्तुर्जन्यो वृषवः सुतः ॥ २४
 वृषवाच्च वृषदस्त्वमादृष्टपुत्रोऽप्य तत्सुतः । वृष्टकेतुश्च धूमिन्यामृष्टोऽभूदजमीदतः ॥ २५
 कृष्णात्संवरणो जज्ञे कुरुः संवरणाच्चतः । यः प्रयागादपाक्रम्य कुरुक्षेत्रं चकार ह ॥ २६
 कुरोः सुपन्वा सुभनुः परीक्षित्य विपुंजयः । सुभन्ननः सुहोत्रोऽभूत्सुहोत्राच्यवनो ह्यभूत् ॥ २७
 सुभुश्रेष्ठोपरिचाराः सप्ताऽऽसन्निरिकामुताः । वृद्धयः कुशो वीरो यदुः मत्स्यग्रो बलः ॥ २८
 मत्स्यकाली कुशाग्रोऽतो ह्यासीद्ग्राहो वृद्धयात् । कुशाग्रामृषभो जज्ञे तस्य सत्यहितः सुतः ॥ २९
 सुपन्वा तत्सुतधौर्ज ऊर्जादासीच्च संभवः । संभवाच्च नरासंघः सहदेवश्च तत्सुतः ॥ ३०
 सहदेवाच्चुदाधिश्च उदायेः धुतकर्मकः । परीक्षितस्य दायादो धामिको जनमेजयः ॥ ३१
 जनमेजयाज्जसहस्युर्नहोस्तु सुरथः सुतः । श्रुतसेनोग्रसेनौ च भीमसेनश्च नामतः ॥ ३२
 जनमेजयस्य पुत्री तु सुरथो मदिमास्तथा । सुरथाद्दिद्रपोऽभूद्वह आसीद्दिद्रयात् ॥ ३३
 कृष्णस्य तु द्वितीयस्य भीमसेनोऽभवत्सुतः । प्रवीणो भीमसेनाच्च प्रवीणस्य तु शतनुः ॥ ३४
 देवापिर्षादिकश्चैव सोमदत्तस्तु शतनोः । वाहिकास्तोषदचोऽभूद्वीर्यैरिधवाः शलः ॥ ३५
 गङ्गायां शतनोर्भीष्मः काहत्यायां चित्रवीर्यकः । कृष्णद्वैपायनश्चैव सेत्रं वै चैप्रवीर्यके ॥ ३६
 पृथराष्ट्रं च पाण्डुं च विदुरं चाप्यजीजनत् । पाण्डोर्पुषिष्ठिरः कुन्त्यां भीमश्चैवार्जुनस्यपः ॥ ३७
 नकुलः सहदेवश्च पाण्डोर्मायां च दैवतः । अर्जुनस्य च सौम्यः परीक्षितमिष्यन्तुतः ॥ ३८
 शौपदी पाण्डवानां च प्रिया तस्यां युधिष्ठिरात् । प्रविचित्र्यो भीमसेनाच्छ्रुतकीर्तिर्धनमपात् ॥ ३९
 सहदेवाच्चुत्सोमः शतानीकस्तु नाकुलिः । धीयसेनादिदम्बायामन्य आसीदोत्तकचः ॥ ४०

* भीमसेनकुलं कुलधोमनाया मरुभारत उक्तः, परं यान् तस्यानुष्ठेयः । उभेभ्योऽप्युत्सरेभ्यः पाठमेतद्विधि-
 नेन दृश्यते । शब्दोऽत्रार्थप्रदाते * भीमसेनात्सुतसेनः * इत्यन्वयार्थवन्मन्त्रः ।

१ अ. श्लो० १२ अ. च. मोदल्याः । २ अ. श्रुतामेताः । ३ अ. वीर्यश्रीवराणां तः । ४ अ. विचित्र्यो-
 र्यः । ५ अ. "न वै विज" । ६ अ. देवतः । ७ अ. द. "उदायां च" । अ. य. अ. "उत्तमः च" ।

एते भूता भविष्याश्च नृपाः संख्या न विद्यते । गताः कालेन कालो हि हरिस्तं पूजयेद्भिन ॥
होममधौ समुदिश्य कुरु सर्वप्रदो यतः ॥ ४१

इत्यादिमहापुराण आग्नेये पुरुषसूक्त्यनन्तं नामाष्टसप्तलक्षिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७८ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तलक्षाः—८१७१

अथैकोनश्लोकादिद्विशततमोऽध्यायः ।

सिद्धौपपानि ।

अमित्रवाच—

आयुर्वेदं प्रवक्ष्यामि सुश्रुताय यमप्रदीत् । देवो धन्वन्तरिः सारं स्रुतसंजीवनीकरम् ॥ १

(ऋसुश्रुत उवाच—

आयुर्वेदं मम ब्रूहि नराश्वेभरुगर्दनम् । सिद्धयोगान्सिद्धयश्चान्मृतसंजीवनीकरान् ॥) २

धन्वन्तरिरुवाच—

रक्षन्वलं हि ज्वरितं लक्षितं योजयेज्जिह्वम् । सविश्वं लाजमण्डं तु तुङ्गज्वरान्तं घृतं जलम् ॥१

मुस्तर्पणद्वयोर्धौरचन्दनोदीच्यनागरैः । पटहरे च कपतिक्रान्ते तिक्तकं पाययेद्दधुवम् ॥ ४

सौहृदेयवक्तृदोषं तु ततस्तं च विरेचयेत् । जीर्णोः पण्डिकनीवाररक्तशालिममोदकाः ॥ ५

तद्विधास्ते ज्वरेष्विष्टा यवानां विकृतिस्तथा । मुद्गा मसूराश्चणकाः कुलत्थाश्च सकुष्ठकाः ॥ ६

आढ्यपौ लावकाद्याश्च कर्कोटकैर्कोटैश्चम् । पटोलं मुफलं निम्बं पर्पटं दाडिमं ज्वरे ॥ ७

अधोगे यमनं शस्तमूर्ध्वगे च विरेचनम् । रक्तपिचे तथा पानं पटङ्गं शुण्डिवर्जितम् ॥ ८

सकुण्ठोष्णमलायाश्च यवशालिमसूरकाः । सकुष्ठचणका मुद्गा भक्ष्या गोधूमका हिताः ॥ ९

साधिता घृतकुण्ठाभ्यां क्षौद्रं वृषसो मधु । अतीसारं पुराणानां शालीनां भक्षणं हितम् ॥ १०

अनभिप्पन्दि पषाणं लोघ्रवल्कलसंयुतम् । मारुतं वर्जयेद्यतः कायो गुल्मेऽपि सर्वथा ॥ ११

पाच्यं क्षीरेण चाश्रीयाद्वास्तुकं घृतसाधितम् । गोधूमशालयस्तिक्ता हिता जडरिणामथ ॥ १२

गोधूमशालयो मुद्गा ब्रह्मर्षस्यदिरोऽभवा । पक्षकोलं जाडूलाश्च निम्बधात्र्यः पटोलकाः ॥ १३

मातुलहरसार्जजिघृष्कमूलकसैन्धवाः । कुष्ठिनां च तथा शस्तं पानार्थं स्वदिरोदकम् ॥ १४

मसूरमुद्गा भूपार्थं भोज्या जीर्णश्च शालयः । निम्बपर्पटकौ शक्कौ जाडूलानां तथा रसाः ॥ १५

विटङ्गं भरिचं मुस्तं कुष्ठं लोध्रं सुवर्धिका । मनःशिला चचा लेपः कुष्ठश्च मूत्रपेपितः ॥ १६

अप्पकुष्ठकुल्माषयवाद्या मेदिनां हिताः । यवाचविकृतिर्मुद्गाः कुलत्था जीर्णशालयः ॥ १७

तिक्तकधाणि शाकानि तिक्तानि हरिवानि च । तैलानि तिलशिमूत्रविभीतिक्वेन्दुदानि च ॥ १८

मुद्गाः सयवगोष्मा पान्यं वर्षस्थितं च यत् । जाडूलस्य रसाः शस्तो भोजने राजपक्षिणाम् ॥ १९

कुलत्थमुत्रकोलायः मुफकमूलकजाडूलेः । पूर्णो विष्किरैः सिद्धैर्दधिदादियसाधितैः ॥ २०

• पशुपतिवर्णनो ग्रन्थः क. द. पुस्तकवार्त्ताकृतः ।

(विद्वौषधिनि)

- मातुलुङ्गरससौद्रासाव्योषादिसंस्कृतैः । यवगोधूमशाल्यनैर्षौण्डेयैश्चैवाप्तकासिनम् ॥ २१
- दशमूलबलारास्ताकुलत्थैरुपसाधिताः । पेया वृतरसकायाः श्वासदिक्कानिवारणाः ॥ २२
- शुष्कमूलककौलत्पमूलज्जाद्वलनै रसैः । यवगोधूमशाल्यन्नं जीर्णं सोशीरमाचरेत् ॥ २३
- शोथवान्तगुदां पथ्यां सादेद्वा गुदनामरम् । तर्कं च चिक्कयोधौ ब्रह्णीरोगनाशनौ ॥ २४
- पुराणयवगोधूमशाल्यो जाद्वलो रसः । मुद्रामलकस्तनूरशृङ्गीका वदराणि च ॥ २५
- मधु सर्पिः यस्यस्तर्कं निम्बपर्पटकौ वृषम् । तक्कारिष्ठम् शस्यन्ते सततं वातरोमिणाम् ॥ २६
- हृद्रोगिणो विरेच्यास्तु पिप्पल्या(ल्यो)दिक्किर्नादिताः । तक्कारिणालक्ष्मीधूने युक्तानि शिशिराम्भसा
मुस्ता सौवर्चलाज्जावी मये शस्तं मदात्यये । ससौद्रपयसा लाक्षां पिवेच्च सतवाप्तरः ॥ २८
- क्षयं मांसरसाहारो बहिसंरक्षणाययेत् । शालयो भोजने रक्ता नीवारकलमादयः ॥ २९
- यवाक्षिपिकृविर्भासं शार्कं सौवर्चलं शृटी । पथ्या तथैवाश्मं यन्मण्डस्त्रजं च वारिणा ॥ ३०
- मुस्ताभ्यासस्तथा लेपश्चिक्रेष इतिद्रवा । यवाक्षिपिकृतिः शालिवास्तुक्तं समुवर्चलम् ॥ ३१
- वपुषवाह(ः)गोधूमाः क्षीरेक्षुपूतसंयुताः । मूत्रकृच्छ्रे च शस्ताः स्युः पाने मण्डसुरादयः ॥ ३२
- कानाः सकृत्सुता सौद्रं हून्यं शंसं पक्वपक्म् । बार्ताकुलावशिखिनदृष्टिघ्नाः पानकानि च ॥ ३३
- शाल्यन्नं शोषपयसी केवलोल्लेखे शृतेऽपि वा । कृष्णाग्ने मुस्तगुदयोर्मुट्टिका वा मुष्टे धृता ॥ ३४
- पवाक्षिपिकृतिः पूर्वं शुष्कमूलकनं तथा । शार्कं पथ्येलेवत्राग्रमूढस्त्वम्भविनाशनम् ॥ ३५
- मुद्रादकमसूराणां सतिर्लज्जाद्वलं रसैः । ससैन्यवपुत्रासावुष्ण्यार्ष(स)क्तकोलजैः ॥ ३६
- पूर्वैः पुराणगोधूमयवशाल्यन्नमभ्यसेत् । पिसर्पां ससितासौद्रशृङ्गीकावादिमोदकम् ॥ ३७
- रक्तपष्टिकगोधूमयवमुद्रादिकं लघु । कौकमावी च नेत्राग्रं वास्तुक्तं च सुवर्चला ॥ ३८
- धातशोणितनाशाय शोथं शस्तं सितं मधु । नासारोगेषु च दिवं धृतं दूर्ध्वममाधितम् ॥ ३९
- भृङ्गराकरसे सिद्धं तैलं पाथीरसेऽपि वा । नस्यं सर्वाभ्येष्टिषु पूर्ववन्मूत्रवेषु च ॥ ४०
- शीततोषाभ्रपानं च तिलानां विभ्र भक्षणम् । द्विजदाढ्यर्करं मोक्तं तथा तुष्टिकरं परम् ॥ ४१
- गण्डूषं तिलतैलेन द्विजदाढ्यर्करं परम् । विद्वद्भूषं गोशूत्रं सर्वत्र कुम्भितान्ने ॥ ४२
- पाथीकलान्यथाऽऽश्न्य च शिरोलेपनमुत्तमम् । शिरोरोम्भविनाशाय स्निग्धमुष्णं च भोजनम् ४३
- तैलं वा वस्तुपूर्वं च कर्णपूरणमुत्तमम् । कर्णशूलविनाशाय सर्वशुक्ताणि वा द्विन ॥ ४४
- गिरिमृचन्दनं जाप्ता शालवीकलिकश्च तथा । संयोज्य वा कृता नार्तिः शर्तभिचहरी तु सा ॥ ४५
- व्योषं त्रिकलया युक्तं तुल्यकं च तथा जलम् । सर्वाक्षिरोगसम्पन्नं तथा चैव रसाञ्जनम् ॥ ४६
- आवपभृष्टं शिलापिष्टं लोषप्रकाञ्जिकमैन्धवैः । आश्रयोत्तनविनाशाय सर्वनेत्रामये हितम् ॥ ४७
- गिरिमृचन्दनैर्लेपो वह्निर्नस्य शस्यते । नेत्रामपविषाणार्थं त्रिकलां शीलयेत्सदा ॥ ४८
- रात्रौ तु मधुसर्पिर्भ्यां दीर्घमायुर्जीतिषुः । शतावरीरसे सिद्धौ हृष्यौ शीरघृतौ स्पृतौ ॥ ४९
- कर्लविह्वानि मापात्र हृष्यौ शीरघृतौ तथा । आयुष्णा त्रिकला ज्ञेया पूर्ववन्मधुसाम्बिता ॥ ५०
- मधुकादिरसोपेता वत्सीपलितनासिनी । वचासिद्धधृतं विभ्र भूतदोषविनाशनम् ॥ ५१
- कण्ठं वृद्धिमदं चैव तथा सर्वाभ्यसाधनम् । वलाकल्ककपापेण सिद्धमभ्यञ्जने हितम् ॥ ५२

रास्तासहचरैर्वाऽपि तैलं वातविकारिणाम् । अनभिष्यन्दि यचान्नं तद्वेषु मग्नस्यते ॥ ५३
 सक्तुपिण्डी तगेनाऽऽम्ला पाचनाय प्रशस्यते । पक्वस्य च तथा भेदे निम्बचूर्णं च रोपणे ॥ ५४
 तथा सूच्युपचारथं यलिकूर्मं विशेषतः । सुतिका च तथा रक्षा प्राणिनां तु सदा हिता ॥ ५५
 भक्षणं निम्बपत्राणां सर्पदण्डस्य भेषजम् । तालनिम्बदलं केदयं जीर्णं तैलं घवा घृतम् ॥ ५६
 घृणो वृश्चिकदण्डस्य शिशिपत्रघृतेन वा । अर्कक्षीरेण संपिष्टं लेणो बीजं पलाशजम् ॥ ५७
 वृश्चिकार्तस्य कृष्णा वा शिवा च फलसंयुता । अर्कक्षीरं तिलं तैलं पललं च गुडं समम् ॥ ५८
 पानाज्जपति दुर्वारं श्वविषं श्रीघ्रमेव च । पीत्वा मूलं त्रिवृत्तुल्यं तण्डुलीपस्य सर्पिषा ॥ ५९
 सर्पकीटविषाण्यां जपत्यतिबलाम्पि । चन्दनं पषकं कुष्ठं लताम्बुशीरपाटलाः ॥ ६०
 निर्गुण्डी सारिवा सेलुर्लताविषहरोऽगदः । शिरोविरेचनं शस्तं गुडनागरकं द्विज ॥ ६१
 स्नेहपाने तथा बस्तौ तैलं घृतमनुचमम् । स्वेदनीयः परो वह्निः शीताम्भःस्तम्भनं परम् ॥ ६२
 त्रिवृद्धि रेचने धेष्टा वमने मदनं तथा । बस्तिर्विरेको वमनं तैलं सर्पिस्तथा मधु ॥ ६३
 वातपित्तबलासानां क्रमेण परमौषधम् ॥ ६४

इलादिमहामुराण आमेये सिद्धौषधकथनं मानैरोमासीलधिकद्विजततमोऽध्यायः ॥ १७५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८२३४

अपरासीलधिकद्विजततमोऽध्यायः ।

सर्वरोगहराण्यौषधानि ।

धन्वन्तरिकथाच—

शरीरमानसागन्तुसहजा व्याधयो मताः । शरीरां क्वरकुप्राधाः क्रोधाद्या मानसा मदाः ॥ १
 आगन्तवो विघातोत्थाः सहजाः शुज्जरादयः । शरीरागन्तुनाशाय सूर्यवारे घृतं गुडम् ॥ २
 लवणं सहिरण्यं च विमार्थोऽऽर्घ्यं समर्पयेत् । चन्द्रे चाभ्यद्रदो विषे सर्वरोगैः प्रमुच्यते ॥ ३
 तैलं ज्वनेधरे दद्यादाग्निने गोरसाक्षदः । घृतेन पयसा लिङ्गं संज्ञाप्यं स्यादुगुञ्जितः ॥ ४
 गायत्र्यो हावयेद्ब्रह्मं दुर्वा त्रिमधुराहुनाम् । यस्मिन्मे व्याधिपाप्नोति तस्मिन्स्थाने बलिः शुभे ५
 मानसानां वजादीनां विष्णोः स्तोत्रं हरं भवेत् । वातपित्तकफा दोषा धातवश्च तथा शृणु ॥ ६
 शुक्रं पकाशयादनं द्विधा याति च सुश्रुत । अंशेनैकेन किट्त्वं रसतां चापरेण च ॥ ७
 किट्भागो मलस्तत्र विष्णूत्रस्वेदरूपवान् । नासायलः कर्णमलस्तथा देहमलः स्मृतः ॥ ८
 रसभागाद्रसस्तत्र समाच्छोणितवां व्रजेत् । नासं रक्ताक्षतो मेदो मेदसोऽऽध्वश्च संभवः ॥ ९
 अस्थ्यो मज्जा ततः शुक्रं शुक्राद्रागस्तथोन्नतः । देहपार्ति बलं शक्तिं कालं प्रकृतिमेव च ॥ १०
 ज्ञात्वा चिकित्सितं कुर्याद्वैषणस्य तथा बलम् । विधिं रिक्तां त्वजेद्धीमं मन्दधं दाहणोन्नतम् ॥ ११
 हरिगोद्विजचन्द्रार्कसुरादीन्यातिपूज्य च । शृणु मन्त्रिणिं विद्वन्धेपजारम्भवाचरेत् ॥ १२
 ब्रह्मदशाभिश्चन्द्रेन्द्रभूचन्द्रार्कनिलानलाः । ऋषयथौषधिग्रामा भूतसंघाथ पान्त्तु ते ॥ १३

(सर्वरोगहराभ्योपधानि)

रसायनमिवर्षाणां देवानाममृतं यथा । सुषेवोचमनागानां भैषज्यपिदमस्तु ते ॥ १४
 वातश्लेष्मकरो देवो बहुवृक्षो बहुदकः । अन्नं इति विस्वातो जाद्वलस्तदिनाजितः ॥ १५
 किञ्चिद्वृक्षोपको देशस्तथा साधारणः स्मृतः । जाद्वलः पित्तबहुलो मध्यः साधारणः स्मृतः ॥ १६
 रुक्मः शीतश्रलो वायुः पित्तमुष्णं कटुत्रयम् । स्थिराम्लस्निग्धमधुरं बलैस्तं च प्रवक्षते ॥ १७
 वृद्धिः समानैरेतेषां विपरीतैर्विपर्ययः । रसाः स्वाद्वल्लवणाः श्लेष्मला वायुनाशनाः ॥ १८
 कटुतिक्तकषायाश्च वातलाः श्लेष्मनाशनाः । कट्वल्लवणाश्चेपास्तथा पित्तविवर्धनाः ॥ १९
 तिक्तस्वादुकषायाश्च तथा पित्तविनाशनाः । रसस्यैव गुणो नास्ति विपाकस्यैव हृष्यते ॥ २०
 वीर्योष्णाः कफवातघ्नाः शीताः पित्तविनाशनाः । प्रभावतस्तथा कर्म ते कुर्वन्ति च सुश्रुताः ॥ २१
 शिशिरे च वसन्ते च निदाघे च तथा क्रमात् । चयमकोपप्रशमाः कफस्य तु प्रकीर्तिताः ॥ २२
 निदाघवर्षारान्नौ च तथा शरदि सुश्रुत । चयमकोपप्रशमाः पवनस्य प्रकीर्तिताः ॥ २३
 मेघकाले च शरदि हेमन्ते च तथा क्रमात् । चयमकोपप्रशमास्तथा पित्तस्य कीर्तिताः ॥ २४
 वर्षादयो विसर्गास्तु हेमन्ताद्यास्तथा त्रयः । शिशिराद्यास्तथाऽऽर्दने ग्रीष्मान्ता श्रुतवत्त्रयः ॥ २५
 सौम्यो विसर्गस्त्वादानमात्रेण परिकीर्तितम् । वर्षादीस्त्रीतृनुत्सोमधरन्मर्यादशो रसान् ॥ २६
 जनपत्यल्लवणमधुरास्त्रीन्यथाक्रमम् । शिशिरादीन्तृनुत्सोमधरन्मर्यादशो रसान् ॥ २७
 विवर्धयेत्तथा तिक्तकषायकटुकांश्चक्रमात् । यथा रजस्यो वर्धन्ते बलमेवं हि वर्धते ॥ २८
 क्रमशोऽथ मनुष्याणां हीयमानासु हीयते । रात्रिभुक्तदिनानां च वयसश्च तथैव च ॥ २९
 आदिमध्यावसानेषु कफपित्तसमीरणाः । प्रकोपं यान्ति कोषादौ काले तेषां चयः स्मृतः ॥ ३०
 प्रकोपोचरक्ते काले शमस्तेषां प्रकीर्तितः । अतिभोजनतो विप्र तथा चाभोजनेन च ॥ ३१
 रोगा हि सर्वे जायन्ते वेगोदीरणधारणैः । अग्नेन कुक्षेर्द्विवंशावेकं पानेन पूरयेत् ॥ ३२
 आशयं पवनादीनां तथैकप्रवक्ष्येत् । व्याघ्रेर्निदानस्य तथा विपरीतमथौषधम् ॥ ३३
 कर्तव्यमेतदेवात्र मया सारं प्रकीर्तितम् । नाभेरुर्ध्वमधश्चैव गुदधोष्णोस्तथैव च ॥ ३४
 बलासपित्तवातानां देहे स्थानं प्रकीर्तितम् । तथाऽपि सर्वगाथैवे देहे वायुर्विशेषतः ॥ ३५
 वैहस्य मध्ये हृदयं स्थानं तन्मनसः स्मृतम् । कुशोऽल्पकेशधपलो बहुवाग्निप्रमानलः ॥ ३६
 षोडशमथ तथा स्वमे वातप्रकृतिरुच्यते । अकालपलितः कोशी मस्वेदी मधुरमिषः ॥ ३७
 स्वमे च दीप्तिमत्प्लेक्षी पित्तप्रकृतिरुच्यते । दृढाङ्गः स्थिरचित्तश्च सुमयः स्निग्धमूर्धजः ॥ ३८
 शुद्धाम्बुदर्शी स्वमे च कफप्रकृतिको नरः । तामसा राजसाथैव सास्त्रिकाश्च तथा स्मृताः ॥ ३९
 मनुष्या मुनिशार्दूल वातपित्तकफात्मकाः । रक्तपित्तं व्यावायाच गुरुकर्मप्रवर्तनैः ॥ ४०
 कदम्बभोजनादायुर्देहे श्लोकाच्च कुप्यति । निदाग्निनां तथोक्तानामुष्णान्नाध्वनिपेविषाम् ॥ ४१
 पित्तं प्रकोपमापाति भयेन च तथा द्विज । अत्यम्बुपानमुर्वचभोजिनां भुक्तशायिनाम् ॥ ४२
 श्लेष्मा प्रकोपमापाति तथा ये चालसा जनाः । वाताप्युत्थानि रोमाणि झारत्वा शम्पानि लज्जणैः ॥ ४३
 अस्थिभङ्गः कषायत्वमास्थे शुष्कास्तथा । जृम्भणं रोमहर्षश्च वातिकव्याधिलक्षणम् ॥ ४४
 नखनेत्रशिराणां तु पीतत्वं कटुता मुखे । तृष्णा दाहोष्णता चैव पित्तव्याधिनिदर्शनम् ॥ ४५

१ स. छ. 'हेजावर्धने' । २. 'श्लेष्मान्तमे' । २ स. ग. रत्न । ३ क. ख. ग. छ. 'स्वतनुज' ।

आलस्यं च प्रसेकथं मुक्ता मधुरास्पता । उष्णाभिलाषिता चेति श्लेष्मिण्यधिकउत्तमम् ॥१६॥
स्निग्धोष्णमन्मथपद्मस्तं पानादि वातनुत् । आज्यं क्षीरं सिताद्यं च चन्द्रशेखादि पिचुनु
सशौद्रं त्रिकला तैलं व्यायामादि कफापहम् । सर्वरोगप्रशान्त्यै स्वादिष्णोत्थानं च पूजनम् ॥

इत्यादिगहापुराण आग्नेये सर्वरोगहरावध्यादिकथनं नामासीत्परिब्रज्यततमोऽध्यायः ॥ २८० ॥

आदिवः श्लोकानां समष्ट्यष्टाः—८२८२

अथैरासीत्यधिकद्विचतस्रोऽध्यायः ।

रसादिलक्षणम् ।

धन्वन्तरिरुवाच—

रसादिलक्षणं वक्ष्ये भेषजानां गुणं शृणु । रसवीर्यविपाकज्ञो नृपादीयसयेन्द्रः ॥ १
रसाः स्वाद्वम्ललवणाः सोमजाः परिकीर्तिताः । कटुतिक्तकपापाथ तथाऽऽप्रेया महाभुज ॥ २
त्रिधा विपाको द्रव्यस्य कट्वम्ललवणात्मकः । द्विधा वीर्यं समुद्दिष्टमृष्णं शीतं तथैव च ॥ ३
अनिर्वेदपमभावश्च ओषधीनां द्विजोत्तम । मधुरश्च कपापथ तिक्तश्चैव तथा रसः ॥ ४
शीतवीर्याः समुद्दिष्टाः श्लेष्मास्तूष्ण्याः प्रकीर्तिताः । गृह्णी च तत्र तिक्ताऽपि भवत्युष्णाऽतिवीर्यतः
ऽप्युष्णा कपायाऽपि तथा पथ्या भवति मानद । मधुरोऽपि तथा मांस उष्ण एव प्रकीर्तितः ॥ ५
लवणो मधुरश्चैव विपाकमधुरौ स्मृतौ । आम्लोष्णश्च तथा शोक्तः श्लेष्माः कटुविपाकिनः ॥ ६
वीर्यपाके विपर्यस्तमभावाच्च प्र निश्चयः । मधुरोऽपि कटुः पाके यच्च शौद्रं प्रकीर्तितम् ॥ ७
कपापयेत्पौडशगुणं विवेकव्याधितुर्गुणम् । कल्पनैषा कपापस्य यत्र नोक्तो विधिर्भवेत् ॥ ८
कपायं तु भवेत्तोर्यं स्नेहपाके चतुर्गुणम् । द्रव्यतुल्यं समुद्भूतं द्रव्ये स्नेहं क्षिपेद्भुजः ॥ ९
तावत्प्रमाणं द्रव्यस्य स्नेहपादं ततः क्षिपेत् । तोषवर्जं तु यद्रव्यं स्नेहद्रव्यं तथा भवेत् ॥ १०
संघर्षितौषधः पाकः स्नेहानां परिकीर्तितः । तत्तुल्यता तु लेहस्य तथा भवति सुश्रुत ॥ ११
स्वच्छमव्यौषधं क्वाथं कपायं चोक्तवज्रवेत् । अक्षं चूर्णस्य निर्दिष्टं कपायस्य चतुष्पलम् ॥ १२
मध्यमैषा स्मृता मात्रा नास्ति मात्राविकल्पना । वयः काले बले बहिर् देशं द्रव्यं कले तथा ॥ १३
समवेक्ष्य महाभाग मात्रायाः कल्पना भवेत् । सौम्यास्तत्र रसाः मायो विज्ञेया धातुवर्धनाः ॥ १४
मधुरास्तु विशेषेण विज्ञेया धातुवर्धनाः । दोषाणां चैव धातूनां द्रव्यं समगुणं तु यत् ॥ १५
तदेव हृद्भये श्रेयं विपरीतं श्लेषावहम् । उपक्रमत्रयं शोक्तं देहेऽस्मिन्मनुजोत्तम ॥ १६
आहारो मैथुनं निद्रा तेषु यत्नः सदा भवेत् । असेवनात्सेवनाच्च अत्यन्तं नाशमानुषाद् ॥ १७
क्षयस्य बृंहणं कार्यं सुलदेहस्य कर्षणम् । रक्षणं मध्यकायस्य देहभेदास्त्रयो मताः ॥ १८
उपक्रमद्वयं शोक्तं तर्पणं वाऽप्यतर्पणम् । हिताशी च पिताशी च जीर्णाशी च तथा भवेत् ॥ १९
ओषधीनां पञ्चविधा तथा भवति कल्पना । रसः कल्कः शृतः शीतः फाण्डश्च मनुजोत्तम ॥ २०
रसश्च पीडको ज्ञेयः कल्क आलोढितास्त्रवेत् । कथितश्च शृतो ज्ञेयः शीतः पर्मुपितो निशि ॥ २१

(वृक्षायुर्वेदः)

सद्योभिश्चतृषूतं यत्तत्पाण्डमभिधीयते । करणानां शतं चैव पण्डितैवाधिका स्मृता ॥ २३
यो वेत्ति स ह्यजेयः स्यात्संख्यन्धे बाहुशीण्डिकः । आहारशुद्धिरग्न्यर्थमधिमूलं बलं नृणाम् ॥ २४
ससिन्धुविफलां चाथात्सुम्भु राक्षसभिवर्णदाम् । जाङ्गलं च रसं सिन्धुयुक्तं दधि पयः कणाम् ॥
रसाधिकं समं कुर्यान्नरो वाताधिकोऽपि वा । निदाघे मर्दनं शोक्तं शिशिरे च समं बहु ॥ २५
वसन्ते मध्यमं श्रेयं निदाघे मर्दनोल्बणम् । त्वचं तु मथनं मर्यं मज्जां च तदनन्तरम् ॥ २७
स्नायुरधिरदहेषु अस्थि चार्तवी मांसलम् । स्कन्धौ बाहू तथैवेह तथा जह्ये सजानुनी ॥ २८
अरिवन्मर्दयेत्मातो जत्रु वसश्च पूर्ववत् । अङ्गसंघेषु सर्वेषु निष्पीड्य बहुलं तथा ॥ २९
मसारवेदङ्गसंधीम् च क्षेपेण चाकुपात् । नाजीर्णे तु श्रयं कुर्याच्च भुजस्वा पीतवाभराः ॥ ३०
दिनस्य तु चतुर्भागे र्ध्वं तु महाराधके । व्यायामं(पो) नैव कर्तव्यं(व्यः) स्नायाच्छीताम्बुना सक्तु
वार्जुणं च श्रयं जह्याद्भृदा श्वासं न धारयेत् । व्यायामश्च कफं हन्याद्वातं हन्याश्च मर्दनम् ॥ ३२
स्नानं पिचाधिकं हन्यात्तस्यान्ते चाऽऽतपाः शिवाः । आतपक्लेशकर्मोऽऽदौ क्षेमव्यायामो उत्तरः ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये रसादिष्वङ्गकथन नामैकस्त्रीलघुचिकित्सतत्त्वमोऽध्यायः ॥ २८१ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तषट्काः—८३१५

अथ अस्त्रीलघुचिकित्सतत्त्वमोऽध्यायः ।

वृक्षायुर्वेदः ।

धन्यन्तरिरुवाच—

वृक्षायुर्वेदमाख्यमास्ते सुप्रश्नोत्तरतः शुभः । प्राग्गदो याम्यतस्त्वाम्न आप्येऽश्वत्थः क्रमेण तु ॥ १
दक्षिणां विशुत्पन्नाः सनीषे कण्ठकडुमाः । उद्यानं गृह्णाते स्याच्चिलान्वाऽप्यथ पुष्पितान् ॥ २
वृद्धीपाद्रोपवेद्वृक्षान्द्रिजं चन्द्रं मपूज्य च । पुत्राणि पञ्च वायव्यं हस्तं शनिशर्व्वेष्णवम् ॥ ३
नक्षत्राणि तथा मूलं शस्यन्ते कुमरोषणे । मवेक्ष्येयदीवाहान्युष्करिणां तु कारयेत् ॥ ४
हस्तो मघा तथा मैत्रमायं पुष्यं सवासवम् । जलाशयसमारम्भे वारुणं चोत्तराश्वम् ॥ ५
संख्यं वरुणं विष्णुं पर्जन्यं वरसमाचरेत् । अरिष्टाशोकपुंतागशिरीषाः समियंगवः ॥ ६
अशोकः कदली जम्बुस्तथा बहुलदाढिषाः । सार्यं प्रावस्तु र्धेर्मान्ते शीतकाले विनान्तरे ॥ ७
वर्षारात्रौ शुभः श्रोत्रे सेक्तव्या रोपिता क्रुमाः । उत्तमा विशतिर्हस्ता मध्यमाः पौडशान्तराः ८
स्थानात्स्थानान्तरं कार्यं वृक्षाणां द्वादशावरमाविफलाः स्युर्धना वृक्षाः शक्वेणाऽऽदौ हि शोधनम्
विद्वद्रघृतपङ्काक्तान्सेचयेच्छीतवारिणा । फलवाये कुलत्थैश्च मापैर्मुहूर्तैर्यैस्त्रिलैः ॥ १०
घृतशीतपयःसेकः फलपुष्पाय सर्वदा । आविकानशकृच्चूर्णे यवचूर्णे तिलानि च ॥ ११
गोमार्समुदकं चैव सप्तरात्रं निधापयेत् । उत्सेकः सर्ववृक्षाणां फलपुष्पादिद्विजिदः ॥ १२
मत्स्याभ्यसा तु सेकेन वृद्धिर्भवति श्रान्तिनः । विद्वद्घृतदुलोपेन मातृस्यं मांसं हि दोहदम् ॥ १३
सर्वेषामविशेषेण वृक्षाणां रोगमर्दनम् ॥ १४

इत्यादिमहापुराण आग्नेये वृक्षायुर्वेदकथन नाम अस्त्रीलघुचिकित्सतत्त्वमोऽध्यायः ॥ २८२ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तषट्काः—८३२९

अथ श्वशीलपिषट्तिजतमोऽध्यायः ।

नानारोगहराण्यौषधानि ।

धन्यन्तरिक्षाच—

सिंहो शटी निशायुगं वत्सकं कायसेवनम् । शिशोः सर्वातिसारेषु स्तन्यदोषेषु शस्यते ॥ १
 शृङ्गां सकृष्णातिविषां चूर्णितं मधुना लिङ्गेत् । एका चातिविषा काशश्छर्दिश्वरहरी शिशोः ॥ २
 बालैः सेव्या वधा साज्या सदुग्धा वाऽथ तैलयुक्त्यापिष्टिकां शङ्खुर्ण्णां वा बालः क्षीरान्वितां पिबेत्
 बाष्पसंपशुक्तायुर्मेषा श्रीर्विधेत् शिशोः । वधा श्लिषिशिसायासानुष्ठीकृष्णानिशागदम् ॥ ३
 सपष्टिसैन्धवं बालः प्रातर्मेधाकरं पिबेत् । देवदारुसहाश्लिषुफलप्रपयोमुचाम् ॥ ४
 कायः सकृष्णामृदीकाकल्कः सर्वान्कुमीन्हरेत् । त्रिफलाभृद्विभानां रसेषु मधुसर्पिषोः ॥ ५
 मेरीक्षीरे च गोमूत्रे सिक्तं रोमे हितं शिशोः । नासारक्तहरो नस्याद्बृजोरस इहोत्तमः ॥ ६
 लघुनाद्रकशिष्णां रसः कर्णस्थ पूरणम् । तैलमार्द्रकजार्घ्यं वा शूलनुबौध्मरोगनुत् ॥ ७
 जानीपत्रं फलं व्योषं कवलं मूत्रकं निशा । दुग्धकाथेऽभयाकल्के सिद्धं तैलं द्विजातिनुत् ॥ ८
 धान्याम्बुनारिकेलं गोमूत्रं क्रमुकविश्वयुक् । काथित कवलं कार्यं जिह्वाव्याधिप्रशान्तये ॥ ९
 साधितं लाङ्गलीकल्के तैलं निर्गुण्टिकारसैः । गण्डमालागलगण्डौ नाशयेन्नस्य कर्मणा ॥ १०
 पल्लवैर्कपूतीकस्तृक्ष्णपातजातिकैः । उद्धर्तयेत्समोपूरैः सर्वत्वग्दोषनाशनैः ॥ ११
 बाकुची सतिष्ठा भुका वत्सरात्कुष्ठनाशनी । पथ्या भल्लातकी तैलगुडपिण्डी तु कुष्ठजित् ॥ १२
 यूषिकावहिरजनी त्रिफलाभ्योषचूर्णयुक् । तक्रं मुदाकुरे पेयं भक्ष्या वा सगुहाऽभया ॥ १३
 फलदार्वाविशालाजः काथो धात्रीरसोऽथ वा । पातव्यो रजनीकल्कः क्षौद्रासौद्रपमेहिना ॥ १४
 वासागर्भो व्याधिघातः काथ एरण्डतैलयुक् । वातशोणितहृत्तानात्पिप्पली स्यात्क्षीहाहरी ॥ १५
 सेव्या जठरिणा कृष्णा स्नुक्क्षीरवदुभाविता । पयो बोऽरुचिहन्त्यमिषिदङ्गव्योषकल्कयुक् ॥ १६
 श्रन्धिकोग्राऽभया कृष्णा विडङ्गाका घृतं तैषा । मांसं तक्रं ब्रह्मपर्शः पाण्डुगुल्मकुमीन्हरेत् ॥ १७
 फलप्रधान्तायासातिक्तभूमिन्वजस्तथा । कायः समाप्तिको हन्यात्पाण्डुरोगं सकामलम् ॥ १८
 रक्तपिची विधेद्रासास्वरसं ससितं मधु । बरीद्रासावलाभुष्ठीसाधितं वा पयः पृथक् ॥ १९
 बरी विदारी पथ्या च वलात्रवं सवासकम् । श्वदंष्ट्रापशुसर्पिभ्यामिषालिङ्गेक्षयरोगघान् ॥ २०
 पथ्याश्लिषुकरझार्कत्वक्सारं मधुसिन्धुमत् । सम्यं विद्विष्यं हन्ति परिपाकाय तत्रजित् ॥ २१
 त्रिष्टवा जीयती दन्ती मञ्जिष्ठा श्वरीद्वयम् । तार्क्षजं निम्बार्घ्यं च लेपः शस्तो भगदरे ॥ २२
 रुग्धातरजनीलाघातूर्णजौद्रसंयुता । वासोवर्तिर्वर्गे योज्या शोधनी गतिनाशनी ॥ २३
 श्यामायष्टिनिशालोघ्रपत्रकोत्पलचन्दनैः । समरीचैः शृतं तैलं क्षीरे स्याद्व्रणरोहणम् ॥ २४
 श्रीकापीतदलैर्मल्ल फलोपलवणा निशा । तत्पिण्डीस्वेदनं ताम्रे तर्चलं स्यात्क्षतीपथम् ॥ २५
 कुम्भीसारं पयोयुक्तं बहिदग्धं व्रणे लिपेत्(?) । उदेव नाशयेत्सकाञ्चारिकेलरजोघ्नम् ॥ २६
 विभानमोदसिन्धूत्यविश्रात्त्वग्भिः समोऽभया । तक्रेणोष्णाम्बुना वाऽथ पीताऽतीसारनाशनी
 वत्सकातिविषाविश्रावित्वमुस्तजृनं जलम् । सामे पुराणेऽतीसारे सासृक्कृले च पापयेद् ॥ २७

(मन्त्ररूपौषधकथनम्)

अङ्गारदग्धं सुगतं सिन्धुमुष्णाम्बुना पिवेत् । द्रुलवानय वा तदिदं सिन्धुहिङ्गरुणाभया ॥ ३०
 कटुरोहात्कणातद्रुलानचूर्णं मधुघृतम् । वत्सच्छिद्रगतं वक्त्रे न्यस्तं तृष्णां विनाशयेत् ॥ ३१
 पाठादावौजातिदलं द्राक्षामूलवलाजयैः । साधितं सपघ्नं काथं कवलं मुस्तपाकं हृत् ॥ ३२
 कृष्णातिविषतिक्तेन्द्राकरुपाठापयोमुचाम् । काथो मूत्रे शृता सौद्रा सर्वकण्डगापहा ॥ ३३
 पथ्यागोलुरदुःस्पर्शराजवृक्षशिलोक्ततः । कपायः सपघ्नः पीनो मूत्रकृच्छ्रं व्यपोहति ॥ ३४
 वंशत्वग्गुरुकाथः शर्कराश्मविघातनः । शालोदकायससौदरीराशी श्लीपदी भवेत् ॥ ३५
 माषार्कत्वक्पयस्यैलं मधुसिक्तं च सैन्धवम् । पादरोगं हरेत्सर्पिर्नलकुक्कुटं तथा ॥ ३६
 शुण्ठीसौवर्चलादिङ्गुचूर्णं शुण्ठीरसैर्वृतम् । रजं हरेद्य काथो विद्धि वदामि तापने ॥ ३७
 सौवर्चलादिहिङ्गुनां सदीप्यानां रसैर्वृतम् । विहदीप्यक[सु]पुक्तं वा तक्रं गुग्गुलातुरः पिवेत् ॥ ३८
 पात्रीपटोलमुद्गानां काथः साज्यो विसर्पहा । शुण्ठीदारुनवाक्षीरकाथो मूत्रान्वितोऽपरः ॥ ३९
 सज्योपाचोरजःक्षारः फलकापथ शोथहृत् । गुडशिमुत्रिवृद्धिश्च सैन्धवानां रजोघ्नतः ॥ ४०
 त्रिवृताफलजः काथः सगुडः स्याद्विरेचनः । चचाफलकपापोत्थं पयो वमनकृद्भवेत् ॥ ४१
 त्रिफलायाः पलशतं पृथग्द्वैरजोन्वितम् । विडङ्गं लोहचूर्णं च दशभागसमन्वितम् ॥ ४२
 अतावरीगुडच्यग्रिपलानां पञ्चाविसृतिः । मषाज्यविलिखैल्लिङ्गादुक्तीपलितनजिनः ॥ ४३
 शतमन्दं हि जीयेत सर्वरोगविनाशितः । त्रिफला सर्वरोगघ्नी सपघ्नः शर्करान्विता ॥ ४४
 सितामधुघृतैर्वृक्ता सकृष्णा त्रिफला तथा । पथ्या चित्रकगुण्डपथ गुडपी मुशलीरजः ॥ ४५
 सगुडं भक्षितं रोगहरं त्रिशतवर्षकृत् । किञ्चिच्छर्णं जपापुष्पं पीबितं विसृजेज्जले ॥ ४६
 तैलं भवेद्घृताकारं किञ्चिच्छर्णं जलान्वितम् । धूपार्थं हृष्यते विषं वृषदंशनवायुना ॥ ४७
 पुनर्मौक्तिकधूनेन हृष्यते तथया पुरा । कर्पूरजलरूपाभेकतैलं पादलिमूलपुष्क ॥ ४८
 पिष्ट्वाऽऽलिप्य पदे द्वे च चरेदङ्गारकं नरः । तृणोत्थानादिकं व्यूषं दृश्यन्मै कुतूहलम् ॥ ४९
 विषग्रहजनध्वंसक्षुद्रं कर्म च कामिकम् । तत्रे पदकर्मकं प्रोक्तं सिद्धिद्वयसमाधयम् ॥ ५०
 मन्त्रध्यानौपधिकधामुद्रेज्या यत्र मुद्रयः । चतुर्वर्गफलं प्रोक्तं यः पठेत्स दिवं व्रजेत् ॥ ५१

इत्यादिमहापुराण आग्नेये नारायणहरेरपञ्चमं नाम त्र्यम्बीरवर्षिकद्विचतस्रोऽध्यायः ॥ २८३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—८३८०

अथ चतुर्वीत्यधिकद्विचतस्रोऽध्यायः ।

मन्त्ररूपौषधकथनम् ।

धन्वन्तरिरुवाच—

आपुरारोग्यकर्तार ओंकाराद्याश्च नाकदाः । ओंकारः परमो मन्त्रस्तं जप्त्वा चामरो भवेत् ॥ १
 गायत्री परमो मन्त्रस्तं जप्त्वा भुक्तिमुक्तिमाप् ॥ ॐ नमो नारायणाय मन्त्रः सर्वार्थसाधकः ॥ २
 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय सर्वदः । ॐ ह्रूं नमो विष्णवे मन्त्रोऽथ चौपथं परम् ॥ ३

अनेन देवा हसुराः सत्रियो नीलजोऽभवन् । भूतानामुपकारश्च तथा धर्मो महोपधम् ॥ ४
 धर्मः सद्धर्मकृद्धर्मो होतैर्धर्मैश्च निर्मलः । श्रीदः श्रीशः श्रीनिवासः श्रीधरः श्रीनिकेतनः ॥ ५
 श्रियः पतिः श्रीपरमो ह्येवैः श्रियमनामुयात् । कामी काममदः कामः कामपालस्तथा हरिः ॥ ६
 आनन्दो माधवश्चैव नाम कामाय वै हरेः । रामः परशुरामश्च वृत्तिहो विष्णुरेव च ॥ ७
 त्रिविक्रमश्च नामानि जगन्म्यानि जिगीषुभिः । विद्याभान्यस्यतां नित्यं जगन्मयः पुरुषोत्तमः ॥ ८
 दामोदरो बन्धहरः पुष्कराक्षोऽक्षिरोगनुत् । हृषीकेशो भयहरो जपेदौपधकर्मणि ॥ ९
 अच्युतं चामृतं मन्त्रं सङ्क्रमे चापराजितः । जलद्वारे नारसिंहं पूर्वादौ क्षेमकामवान् ॥ १०
 चक्रिणं गदिनं चैव शार्ङ्गिणं सहगिनं स्मरेत् । सत्सर्वेश्वरभित्तं भक्त्या व्यवहारेषु संस्मरेत् ॥ ११
 नारायणं सर्वकाले वृत्तिहोऽसिखभीतिमुत् । गरुडध्वजश्च विषहृद्वासुदेवं सदा जपेत् ॥ १२
 धान्यादिस्थापने स्वप्ने ह्यमन्ताभ्युतमीरयेत् । नारायणं च दुःस्वप्ने दाहादौ जलशायितम् ॥ १३
 ह्यग्रीवं च विद्यार्थी जगत्सूतिं सुताप्तये । बलभद्रं शौर्यकाय एकं नामार्थसाधकम् ॥ १४

इत्यादिमहापुराण भाग्ये सप्तस्वरूपधकवन नाम चतुरशीत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २८५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८३९४

अथ पद्माक्षीत्याधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

मृतसंजीवनकरसिद्धयोगः ।

घन्तन्तरिरुवाच—

सिद्धयोगान्मुनर्वक्ष्ये मृतसंजीवनीकरान् । आत्रेयभाषितान्दिव्यान्सर्वव्याधिपिपर्दनान् ॥ १

आत्रेय उवाच—

विल्वादिपञ्चमूलस्य काथः स्याद्वातिके ज्वरे । पावनं पिप्पलीमूलं गुडची विश्वजोऽथ वा ॥ २
 आमलक्यमथ कृष्णा बह्विः सर्वज्वरान्तकः । विल्वादिपञ्चमूलस्योनाककादमर्षः पाटला स्थिरा ॥ ४
 त्रिकण्टकं पृथिवर्णीवृद्धीकण्टकारिकाः । ज्वराविपाकपार्श्वान्तिकाश्चतुस्तुलकम् ॥ ५
 गुडची पर्वटी मुस्तं किरातं विश्वभेषजम् । वातपित्तज्वरे देये पञ्चभद्रमिदं स्मृतम् ॥ ६
 त्रिशद्विशालाकटुकात्रिफलाग्वधैः कृतः । सैतारो भेदनः काथः पेयः सर्वज्वरापहः ॥ ७
 देवदायवलावासात्रिफलाज्योपपञ्चकैः । सविट्द्वैः सितातुल्यं तत्तुल्यं पञ्चकाम(स)जित् ॥ ८
 दशमूलीशटीरास्त्रापिप्पलीविहरणीष्करैः । शृङ्गीवामलकीभार्मीगुडचनिगवल्लीभिः ॥ ९
 यवाग्रे विधिना सिद्धं कथायं वा पिवेन्नरः । कासहृद्गदणीपार्श्वद्विकामासमशान्तये ॥ १०
 मधुकं मधुना युक्तं पिप्पलीं शर्करान्विताम् । नागरं गुडसंयुक्तं शिक्वाग्रं लयणप्रयम् ॥ ११
 कारज्यजाजी मरिचं द्राक्षा हस्ताम्लदादिषु । सौवर्चलं गुडं सौद्रं सर्वारोचकनाशनम् ॥ १२
 शृङ्गेररसं चैव मधुना सह पाययेत् । अरुचिश्चासकासघ्नं मतिरुपायरुफान्तकम् ॥ १३
 घटं शृङ्गीशिलालोघ्रदादिभिं मधुकं मधु । पिवेत्तुल्यलोघने च्छादितृष्णानिवारणम् ॥ १४

(मृतमजीवमकरसिद्धयोगः)

- गुह्वरी वासकं लोभं पिण्णलीलौघसंयुतम् । कफान्वितं जयेद्देहं तृण्णाक्तासज्जरापहम् ॥ १४
- वासकस्य रसस्तद्वत्समधुस्तोम्रजो रसः । शिरीषपुष्पमुरसभावितं परिचं हितम् ॥ १५
- सर्वातिनुममूरोऽथ पिचमुकण्डुलीयकम् । निर्गुण्डीसारिवाञ्जलुरङ्गोलथ विपापहः ॥ १६
- मद्दोषपामृतालुद्राप्पुष्करप्रस्थिक्कोद्भवम् । पिवेत्कृष्णायुतं कषयं मूर्छायां च मदेपु च ॥ १७
- दिङ्गुसौवर्चलवोषोपैर्द्विपलंशैर्मृतादकम् । चतुर्मुखे यवां मूत्रे सिद्धमुन्मादनाशनम् ॥ १८
- शङ्खुपुष्पीवाकुष्ठैः सिद्धं ब्राह्मीरसैर्युतम् । पुष्टाणं हन्त्यपस्मारं सोमभादं मेध्यमुत्तमम् ॥ १९
- पञ्चगव्यं धृतं तद्वत्कुष्ठमुच्चा मयायुतम् । पटोलत्रिफला निम्बगुह्वरीवावनीवृषैः ॥ २०
- सकरजैर्धृतं सिद्धं कुशुदुदञ्जकं स्पृहम् । निम्बं पटोलं व्याघ्रीं च गुह्वरी वासकं तथा ॥ २१
- कुर्पाश्चपलान्भागानेकैकस्य स(म्)कुट्टितान् । जलद्रोणे विपक्तव्यं पाचयदादावशेषितम् ॥ २२
- घृतप्रस्थं पचेत्तेन त्रिफलागर्भसंयुतम् । पञ्चविक्तायिविलयातं सर्पिः कुष्ठविनाशनम् ॥ २३
- अशीतिं वातजात्रोषांश्चत्वारिंशच्च पचिकान् । विंशतिं श्लेष्मिकाक्तासपीनसाद्योव्रणादिकान् ॥
- हन्त्यन्यान्योगराजोऽथ चयाऽर्कस्तिवरे खलु । त्रिफलायाः कषायेण मृदुराजरसेन च ॥ २५
- व्रणमक्षालनं कुर्पावुपदंशप्रघान्तये । पटोलदलचूर्णेन दाहिमतव्रजोऽथ वा ॥ २६
- गुण्डयेष्व गजेनापि त्रिफलाचूर्णकेन च । त्रिफलायोरजोयष्टिपार्कशोत्पलमारिवैः ॥ २७
- ससैन्धवैः पचेत्सैलमध्यक्षौद्राच्छदिकापहम् । सप्तीरान्मार्कवरसान्दिप्रसम्बधुकोत्पलैः ॥ २८
- पचेत्तु तैलकुडम्बं तभस्थं पछितापहम् । निम्बं पटोलं त्रिफला गुह्वरी स्रदिरे वृषम् ॥ २९
- भुनिम्बपाठात्रिफलागुह्वरीरक्तचन्दनम् । योगद्रवं ज्वरं हन्ति कुष्ठ(ः)व्रणमसुरिकाः ॥ ३०
- पटोलं त्रिफला चैव गुह्वरीमुस्तचन्दनैः । सदर्पो रोहिणी पावा रमणी सद्गुरालभा ॥ ३१
- कषायोऽयं ज्वरं हन्ति कुष्ठ(ः)विस्फोटकादिजम् । पटोलाश्चतुर्भुजिम्बवासारिष्टकपर्पटीः ॥ ३२
- खदिराञ्जवुतैः कषायो विस्फोटव्रणशान्तिकृत् । दशपूली त्रिभुजवा १७वा दाव पुननेवा ॥ ३३
- ज्वरविप्रविशोथेषु शिशुविभजिता हिताः । मधुकनिम्बपत्राणां लेपः स्याद्गुणशीघ्रनः ॥ ३४
- त्रिफला खदिरो दावी ग्यग्रोषातिवलयकुशाः । निम्बमूलकषात्राणां कषायाः शोधये हिताः ॥ ३५
- करञ्जारिष्टनिर्गुण्डीरसो हन्पाद्भ्रणकुर्मीन् । वातकीचन्दनबलासपद्मामपुकोत्पलैः ॥ ३६
- दावीमैदोन्यतैलेन ससर्पिर्ब्रह्मरोषणः । गुग्गुलुत्रिफलाव्योपसर्माश्चैर्मृतायोगतः ॥ ३७
- नाडीवृष्टयणं शूलं भग्दंरमुलं हरेत् । हरीतकीं मूत्रसिद्धां सवैललवणान्विताम् ॥ ३८
- श्रातः श्रावश्च सेवैत कफवातामयापहम् । त्रिकटुत्रिफलाकाषं सत्तारलवणं पिवेत् ॥ ३९
- कफवातात्मकेष्वेव विरेकः कफवृद्धिनुत् । पिण्णलीपिण्णलीमूलवचानिचकनागैः ॥ ४०
- कषितं वा पिवेत्पेयमामवावनिनाशनम् । सप्तां गुह्वरीमेरुण्देवदारुपदपिपम् ॥ ४१
- पिवेत्सर्वाङ्गिके वाते सामे संध्यास्थिमज्जगे । दशमूलकषायं वा पिवेद्वा नागराम्भसा ॥ ४२
- गुण्डीगोक्षुरककायः श्रातः श्रातान्पेविव । साम्भरातकटीशुलपांशुरोमयमाशनः ॥ ४३
- समुल्लवणशाखायाः श्रसारणमाथ तैलकम् । गुह्वयाः स्वरसः कल्कधूर्णं वा कापयेव च ॥ ४४
- प्रभूतकालमासेन्य मुच्यते वातशोणित्वात् । पिण्णली वर्धमानं वा सन्धेयं पथ्या गुडेन वा ॥ ४५

* यजुर्वेदान्तर्गतो मन्वैऽऽ च पुस्तके नास्ति ।

पटोलत्रिफलातीत्रकटुकासृनसाधितम् । पट्टं पीत्वा ज्वरत्यागं सदाहं वातशोधितम् ॥	४९
गुग्गुलुं कोष्णशीतेन गुह्यचीत्रिफलाम्भसा । बलापुनर्नरैरण्डगृहीद्वयमोक्षुरैः ॥	५०
सहिष्णुलवणैः पीतं सयौ वातरुजापहम् । कर्पिकं पिप्पलीमूलं पञ्चैव लक्षणानि च ॥	५१
पिप्पली चित्रकं शुण्ठी त्रिफला त्रिवृता वचा । द्वौ क्षारौ शैतला दन्ती स्वर्णतीरी त्रिपाणिका ॥	५२
कोलप्रमाणो गुटिकां पिबेत्सौरीरकायुताम् । शोयावपाके त्रिवृता मृष्टदे चोदरादिके ॥	५३
क्षीरं शोधहरं दासवर्षाभिर्नागरैः शुभम् । सेकस्तथाऽऽकवर्षाभिर्निम्बकायेन शोफनिवृत्तम् ॥	५४
ज्योषगर्धं पलाशस्य त्रिगुणे भस्मसारिणी । साधितं पिबतः सर्पिः पतत्यशौ न संशयः ॥	५५
विष्वक्सेनाञ्जनिर्गुण्डीसाधितं यापि लवणम् । विट्द्रानलसिन्धुत्थरास्त्राग्रतीक्ष्णदासुभिः ॥	५६
तैलं चतुर्गुणं सिद्धं कटुद्रव्यं जलन वा । गण्डमालापहं तैलमध्वद्वाद्रलमण्डनुत् ॥	५७
शठीकुनागवलयकाथः क्षीररसे युतम् । पयस्यापिप्पलीरासाकटकं सिद्धं क्षये हितम् ॥	५८
वचाविट्प्रभाशुण्ठीहिङ्गकुष्ठत्रिदीप्यकाम् । द्वित्रिपदचतुरेकांश्चसप्तपञ्चा(श्चां)शिकाः क्रमात् ॥	५९
चूर्णं पीतं हन्ति गुल्मपुटं शूलकासनुत् । पाठानिकुम्भत्रिकटुत्रिफलाग्निमुसाधिता ॥	६०
मूत्रेण चूर्णगुटिका गुल्मघ्नीहादिपदनी । वासानिम्बपटोलानि त्रिफला वातपित्तनुत् ॥	६१
छिन्नात्सौत्रेण विट्गृह्यचूर्णे कृमिधेनाशनम् । विट्द्रसैन्धवक्षारमूत्रेणापि हरीतकी ॥	६२
शूलकीबदरीजम्बुपिपालाम्राजुनत्वचः । पीताः क्षीरेण मध्वक्ताः पृथक्शोणितवारणाः ॥	६३
विल्वाम्रधातकीपाठाशुण्ठीमोचरसाः सपाः । पीत्वा रुन्धन्त्यवीसारं गुदतक्तेण दुर्जयम् ॥	६४
चात्रेरीकोलदध्यम्बुनागरक्षारसंयुतम् । घृतयुरूकाधितं पेयं मुरञ्चश्चरुपाहम् ॥	६५
विट्द्रातिविषामुल्लशारुमाठकलिङ्गकम् । मरीचेन समायुक्तं शोथावीसारनाशनम् ॥	६६
शर्करासिन्धुगुण्डीभिः कृष्णा मधुगुदेन वा । द्वे द्वे स्वादेद्वीतकवौ जीवेद्वर्षशतं सुखी ॥	६७
त्रिफला पिप्पलीयुक्ता समन्वाज्या तथैव सा । चूर्णमाषलक तेन मुरसेन तु भावितम् ॥	६८
मन्वाज्यपशर्करायुक्तं लीदृक् । क्षीरः पयः पित्रे । मापपिप्पलिञ्जलीनां यवगोधूमयोस्तथा ॥	६९
चूर्णमागैः समाश्रित्य पयैरपिप्पलिकां शुभाम् । तां भक्षयित्वा च पिबेच्छर्करामधुरं पयः ॥	७०
नवधटकवद्रच्छेदशः वारान्निश्चं ध्रुवम् । समन्वाधातकीपुष्पलोध्रनीलोत्पलानि च ॥	७१
एतत्क्षीरेण दातव्यं स्त्रीणां मृदुरनाशनम् । बीजं कौरुष्टकं चापि मधुकं श्वेतचन्दनम् ॥	७२
पत्रोत्पलस्य मूलानि मधुकं शर्करातिलान् । द्रवमाणेषु गर्भेषु गर्भस्थापनमुत्तमम् ॥	७३
देवदारु नभः कुष्ठं नलदं विश्वभेषजम् । लेपः काञ्जिकसंषिष्टसैलयुक्तः शिरोतिनुत् ॥	७४
वस्रपूतं क्षिपेत्कोष्णं सिन्धुत्थं कर्णशूलनुत् । लघुनाद्रैकक्षिभूणां कदल्या वा रसः पृथक् ॥	७५
बलागतावरीरास्त्रामृताः सैरीषकैः पिबेत् । त्रिफलासहितं सर्पिस्त्रिपिरत्रमनुचमम् ॥	७६
त्रिफलाज्योपसिन्धुत्थैर्गुणैः सिद्धं पिबेच्चरः । चक्षुष्यं भेदनं हृत्पं दीपनं कफरोगनुत् ॥	७७
नीलोत्पलस्य किञ्चलकं गोशुक्रद्रसंयुतम् । गुटिकाञ्जनमेतत्स्यादिनराज्यन्धयोहितम् ॥	७८
यष्टीमधुरचाकृष्णादीजाना कुटजस्य च । कल्केनाऽऽलोच्य निम्बस्य कषायो वमनाय सः ॥	७९

• “ दश वारसिद्धो ह्यनम् ” इत्यपि यदाचित्कम् ।

(मृत्युञ्जयकल्पाः)

स्निग्धस्निग्धत्वं तोयं प्रदातव्यं विरेचनम् । अन्यथा योजितं कुर्यान्मन्दार्थि गौरवारुची ॥७७॥
पथ्यासैन्धवकृष्णानां चूर्णमुष्णाम्बुना पिबेत् । विरेकः सर्वरोगघ्नः श्रेष्ठो नाराचसंज्ञकः ॥ ७८॥
सिद्धयोगा मुनिभ्यो य आत्रेयेण प्रदक्षिताः । सर्वरोगहराः सर्वयोगाद्याः सुधुतेन हि ॥ ७९॥

इत्यादिनद्यापुराण आग्नेये मृत्युञ्जीवनकरविद्वद्योच्यते नाम पञ्चासीत्वपिचद्विचततमोऽध्यायः ॥ २८५ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तस्रष्टाः—८४७३

अथ पञ्चासीत्वपिचद्विचततमोऽध्यायः ।

मृत्युञ्जयकल्पाः ।

धन्वन्तरिरुवाच—

कल्पान्मृत्युञ्जयान्वक्ष्ये श्वायुर्दाश्रोगमर्दनान् । त्रिशती रोगहा सेव्या मध्वाज्यत्रिकलामृता ॥ १॥
पलं पलार्थं कर्पं वा त्रिफलां सकलां तथा । विस्वतैलस्य नस्यं च मांसं पञ्चशती कषिः ॥ २॥
रोगापमृत्युवर्जितचित्तं भलातकं तथा । पञ्चाङ्गं वाकुचीचूर्णं पण्मासं खदिरोदकैः ॥ ३॥
काथैः कुष्ठं जयेत्सेव्यं चूर्णं नीलकण्ठजम् । सीरेण मधुना वाऽपि शतायुःखण्डदुग्धभुक् ॥ ४॥
मध्वाज्यगुण्ठी संसेव्य पलं प्रातः स मृत्युजित् । वलीबलितजिजीवेन्माण्डकीचूर्णदग्धपाः ॥ ५॥
उषटा मधुना कर्पं पेयसा मृत्युजिन्नरः । मध्वाज्यैः पयसा वाऽपि निर्गुण्डी मृत्युरोगजित् ॥ ६॥
पलाशतैलं कर्पकं पण्मासं मधुना पिबेत् । दुग्धभोजी पञ्चशती सहस्रायुर्भवेन्नरः ॥ ७॥
ज्योतिष्मतीपत्ररसं पयसा त्रिफलां पिबेत् । मधुनाऽऽज्यं ततस्तद्वृक्षतावर्षा रजः पलम् ॥ ८॥
सौद्राज्यैः पयसा वाऽपि निर्गुण्डी रोगमृत्युजित् । पञ्चाङ्गं निम्बचूर्णस्य खदिरकायभाषितम् ॥ ९॥
कर्पं भृङ्गरसेनापि रोगजिन्नामरो भवेत् । रुद्रग्निकाज्यपद्मभुम्बुग्धभोजी च मृत्युजित् ॥ १०॥
कर्पचूर्णं हरीतक्या भाषितं भृङ्गरादृतैः । घृतेन मधुनाऽऽसेव्यं त्रिशतायुश्च रोगजित् ॥ ११॥
वाराहिकाभृङ्गरसं लोहचूर्णं शतावरी । साज्यं कर्पं पञ्चशती कार्त्तिकूर्णं शतावरी ॥ १२॥
भाषितं भृङ्गरामिनं मध्वाज्यं त्रि(त्रि)शती भवेत् । आम्नापृवात्रिवृत्तुल्यं गन्धकं च कुमारिका ॥ १३॥
रसैर्दिग्गज्यं द्वे गुञ्जे साज्यं पञ्चशताब्दवान् । अश्वगन्धोफले तैलं साज्यं खण्डं शताब्दवान् ॥ १४॥
पलं पुनर्नवाचूर्णं मध्वाज्यपयसा पिबन् । अशोकचूर्णस्य पलं मध्वाज्यं पयसाऽभिनुत् ॥ १५॥
निम्बस्य तैलं समधु नस्यात्कृष्णकचः शती । कर्पमसं समध्वाज्यं शतायुः पयसा पिबन् ॥ १६॥
अभयां सगुडां जम्बवा घृतेन मधुरादिभिः । दुग्धात्रभुकृष्णकेजोऽरोगी पञ्चशताब्दवान् ॥ १७॥
पलं कृष्णाण्डकाचूर्णं मध्वाज्यपयसा पिबन् । मांसं दुग्धानभोजी च सहस्रायुर्विरोगवान् ॥ १८॥
शालकचूर्णं भृङ्गाज्यं समध्वाज्यं शताब्दकृत् । कटुतुम्बीतैलनस्यं कर्पं शतद्वयाब्दवान् ॥ १९॥
त्रिफला पिप्पली गुण्ठी सेविता त्रिशताब्दकृत् । शतावर्षाः पूर्वयोगः सहस्रायुर्वलातिकृत् ॥ २०॥
चिन्तकेण तथा पूर्वं तथा गुण्ठीविद्वद्वतः । लोहेन भृङ्गराजेन वलया निम्बपञ्चकैः ॥ २१॥
खदिरेण च निर्गुण्ड्या कण्टकार्याऽथ वासकात् । वर्षाभुवा वदसैर्षा भाषितो वटिकाकृतः ॥ २२॥

१ छ. पय.पा मृ. २ छ. 'ए'। ताम्र-मृते नानुत्तरं । ३ क. द. वे । ४ क. व. मृते । ५ छ. 'न्यापल' ।

६ छ. दितस्य ।

चूर्णं घृतैर्वा यधुना गुढाद्यैर्वारिषा तथा । ॐ इरुं स इतिमन्त्रेण मन्त्रितो योगराजकः ॥ २३
मृतसंजीवनीकल्पो रोगमृत्युञ्जयो भवेत् । मुरामुरैश्च मुनिभिः सेविताः कल्पसागराः ॥
गजायुर्वेदं श्रोवाच पालकाप्योऽङ्गराजकम् ॥ २४

इत्यादिमहापुराण आग्नेये मृत्युञ्जयकल्पकथनं नाम षट्शीत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २८६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८४९७

अथ सप्ताशीत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

गजचिकित्सा ।

पालकाप्य उवाच—

गजलक्ष्मचिकित्सां च लोपपादं वदामि ते । दीर्घहस्ता महोच्छ्वासाः प्रशस्तास्ते सहिष्णवाः १
विशालप्रादशनत्ताः शीतकालमदाश्च ये । दक्षिणधोञ्जतो दन्तो वृंहितं जलदोषमम् ॥ २
कर्णौ च विपुलौ पेपां सूक्ष्मावेन्द्रनिर्वृतास्त्वचि । वे धार्या न तथा चार्वा धामना ये त्वलक्षणाः
हस्तिन्यः पार्श्वगभिष्यो ये च श्रुता मत्तङ्गजाः । वर्णं सत्त्वं चलं रूपं कान्तिः संहननं जघः ॥ ४
सप्तास्थितो गजधेद्वसङ्गामेऽरिजिषेत्सदा । कुञ्जराः परमा शोभा त्रिविरस्य बलस्य च ॥ ५
आहतः कुञ्जरैश्चैव विजयः वृथिर्वासिता । पाँकलेषु च सर्वेषु कर्तव्यमनुवासनम् ॥ ६
घृततैलाभ्यङ्गयुक्तं स्नानं वातविवाजितम् । स्कन्धेषु च क्रिया कार्या तथा पालकवद्गुपैः ॥ ७
गोमूत्रं पाण्डुरोगेषु रजनीभ्यां घृतं द्विज । आनादे तैलसिक्तस्य निपेक्षस्तस्य शस्यते ॥ ८
लवणैः पञ्चभिर्मिश्रा मतिधानाय वारुणी । विद्वद्भिर्कलाभ्योपसैन्धवैः कषलान्कुतान् ॥ ९
मूर्छासु भोजयेन्नागं क्षौद्रं तोषं च पाययेत् । अभ्यङ्गः शिरसाः शूले नस्पं चैव प्रशस्यते ॥ १०
नागानां स्नेहपुटकैः पादरोगानुपक्रमेत् । पश्चात्कल्ककपायेण शोधनं च विधीयते ॥ ११
शिशितिचिरलावानां पिप्पलीपरिचान्वितैः । रसैः संभोजयेन्नागं वेपथुर्पस्य जायते ॥ १२
बालविवर्धं तथा लोभ्रं घातकी सितवा सह । अतीसारविनाशाय पिण्डीं भुञ्जीत कुञ्जरः ॥ १३
नस्पं करग्रहे देयं घृतं लवणसंयुतम् । मागर्षी नामराऽन्नाजी यवागूर्मुस्तसाधिता ॥ १४
उत्कर्णके तु दातव्या वाराहं च तथा रसम् । दशमूलकुलत्थाम्लकाकमाचीविपाचितम् ॥ १५
तैलं शृङ्गलतमुक्तं गलग्रहगदापहम् । अष्टभिर्लवणैः पिष्टैः रसश्च पाययेद्घृतम् ॥ १६
मूत्रभङ्गस्य वा धीनं कथितं त्रिपुणस्य च । त्वग्दोषेषु पिबेत्क्षिप्तं कृपं वा कथितं द्विपः ॥ १७
गवां मूत्रं विद्वद्भिराग्निर्भस्मिन्नेषु शस्यते । शृङ्गवेरकणाद्राशार्कराभिः घृतं पयः ॥ १८
क्षतक्षयहरं पानं तथा मांसरसः शुभः । मुद्गदेनं ज्योषयुतमरुचौ तु प्रशस्यते ॥ १९
त्रिभृगोपाग्निदन्त्यकंदयामा क्षीरेभपिप्पली । एतैर्गुल्महरः स्नेहः कृतश्चैव तथा परः ॥ २०
भेदनद्रावणाभ्यङ्गस्नेहसप्तानुवासनैः । सर्गानेव समुत्पन्नान्विद्रधीन्समुपादरेत् ॥ २१
पाष्टिकं मुद्गमूषेन क्षारदेन तथा पिबेत् । बालविर्त्तस्त्रया लेपः केंटरोगेषु शस्यते ॥ २२

१ छ. 'निजत्वनी । ड । २ क. य. ड. 'हितव्यो याय य.' । ३ क. ड. यत्ता । ४ क. ड. पाण्डुषु गु ड' ।

५ छ. 'उत्कर्षापा ५ रसानं । ६ य. य. पाण्डुर्देयः । यो' । ७ य. 'स पाण्डु' । छ. 'ते भूतय' । ८ छ. प्रशस्तः ।

९ क. ड. पुत्रोत्पे । छ. वदुरोत्पे ।

(अश्ववाहनसारः)

विद्वेदत्रयवौ दिङ्मु संरलं रजनीद्वयम् । पूर्वाह्ने दापयेत्पिण्डान्मन्त्रशूलोपशान्तये ॥	२३
मघानभोजने तेषां पश्चिक्त्रीडिशालयः । मध्यमौ बन्धगोधूमौ शेषा दान्तिनि चापमाः ॥	२४
यवथैव तथैवेक्षुर्नागानां वलवर्धनः । नामानां यवसं शुष्कं तथा धातुप्रकोपणम् ॥	२५
मदक्षीणस्य नागस्य पयःपानं प्रशस्यते । दीपनीयैस्तथा द्रव्यैः शृगो पांसरसः शुभः ॥	२६
वायसः कुङ्कुमशोभा काकोल्लकुलं हरिः । भवेत्सौद्रेण संयुक्तः पिण्डोद्रेकगदापहः ॥	२७
कटुमत्स्याविद्वद्भानि क्षारः कोषातकीपयः । हस्तिरा चेति धूपोऽथ कुञ्जरस्य जयावहः ॥	२८
पिप्पलीतण्डुलीतैलं माध्वीकं माक्षिकं तथा । नेत्रयोः पारिपेकोऽयं दीपनीयः प्रशस्यते ॥	२९
पुरीषं षट्कायाश्च तथा पाप्माननस्य च । क्षीरवृक्षः करीषश्च प्रसज्या चेटमञ्जनम् ॥	३०
अनेनाञ्जितनेत्रस्तु करोति कटनं रणे । उत्पलानि च नीलानि पुस्तं तगरमेव च ॥	३१
तण्डुलोदकपिष्टानि नेत्रनिर्वापणं परम् । नखवृद्धौ मलच्छेदस्त्रैलसेकश्च मास्यपि ॥	३२
शय्यास्थानं भवेच्चास्य करीषैः पांसुभिस्तथा । शराग्निदाययोः सेकः सर्पिषा च तथेक्ष्यते ॥३३	

इत्यादिनहाराण आग्नेये गजपिच्छस्तारकयन ग्राम सप्तार्द्धिस्थायिकप्रेतततनोऽध्यायः ॥ २८७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८५३०

अश्ववाहोत्पत्तिरदिक्षततनोऽध्यायः ।

अश्ववाहनसारः ।

धैर्यन्तरि क्वाच—

अश्ववाहनसारं च दक्ष्ये चाश्वचिकित्सनम् । वाजिनां संग्रहः कार्षी धर्मकर्मार्यसिद्धये ॥	१
अग्निनी ध्रुवं हस्तमुत्तराश्रितयं तथा । नक्षत्राणि प्रसूतानि हयानामादिवाहने ॥	२
हेमन्तः शिशिरश्चैव वसन्तश्चाश्ववाहने । ग्रीष्मे शरदि वर्षासु निषिद्धं वाहनं हये ॥	३
वीर्येन चपलैर्दण्डैर्वदने न च ताडयेत् । कीलास्थिसंकुले चैव विपमे कण्टकाग्निने ॥	४
घालकापङ्कसंछेने गर्तागर्तश्रुपिते । अचित्तद्वौ विनोषयैर्वाहनं कुरुते तु यः ॥	५
स बाधते ह्येनैव वृष्टस्थः कटिकां विना । छन्दं विद्यापयस्कोऽपि मुह्यती धीमतां वरः ॥	६
अभ्यासादभियोगाश्च विना शस्त्रं स्ववाहकः । स्नातस्य मारुमुत्तस्थाय देवोन्वपुषि योजयेत् ७	
मणवादिनयोन्तेन स्ववीजेन यथाक्रमम् । ब्रह्मा चित्ते बले त्रिपुर्वेनतेयः पराक्रमे ॥	८
पार्श्वे रुद्रा गुरुवृद्धौ विश्वे देवाश्च मर्यसु । हृगावर्ते दृशीन्द्रर्को कर्णयोरग्निनी तथा ॥	९
जठरेऽग्निः स्वधा स्पेदे वामाभिहायां जवेऽनिलः । पृष्ठतो नाकशृणुस्तं (अश्वुराग्रे सर्वपर्वताः) ॥१०	
वाराश्च रोमरूपेषु हृदि चान्द्रपसी कला । तेजस्पशी रतिः श्रोण्यां ललाटे च जगत्पतिः ॥ ११	
ग्रहाश्च हेपिते चैव तथैवोरसि वामुक्लिः । उपोष्पितोऽर्चयेत्सादीं हयं दक्षभुती जपेत् ॥	१२
हय गन्धर्वराजस्त्वं) शृणुष्व वचनं मम । गन्धर्वकुलभातस्त्वं मा भूस्त्वं कुलदूषकः ॥	१३

* च. पुस्तकेऽयं धनुर्बिद्यान्तर्गतो अग्नौ नास्ति ।

१ छ. सवत् । २ छ. हे गयते शिष्या । ३ ॥ कार्षी ॥ ४ छ. 'मे नुद नृपदि । ५' । ५ क. ६. कामिस्वाय । ५ क. ६. 'आग्निधिपु यो' । ६ क. ८. च. दशवर्ते ।

द्विजानां सत्यवाक्येन सोमस्य गरुडस्य च । रुद्रस्य वरुणस्यैव पवनस्य बलेन च ॥ १४
 हुताशनस्य दीप्त्या च स्मर जातिं तुरंगम । स्मर राजेन्द्रपुत्रस्त्वं सत्यवाक्यमनुस्मर ॥ १५
 स्मर त्वं वारुणो कन्यां स्मर त्वं कौस्तुभं मणिम् । क्षीरोदसागरे चैव मध्यमाने सुरासुरैः ॥ १६
 तत्र देवकुले जातः स्ववाक्यं परिपालय । कुले जातस्त्वमस्थानां मित्रं मे भव शाश्वतम् ॥ १७
 शृणु मित्र त्वमेतच्च सिद्धो मे भव वाहन । विजयं रक्ष मां चैव सपरे सिद्धिमावह ॥ १८
 तव पृष्ठं समारुह्य हुता दैत्याः सुरैः पुरा । अधुना त्वां समारुह्य जेष्यामि रिपुवाहिनीम् ॥ १९
 कर्णजापं ततः कृत्वा विमुक्त्य च तथाऽप्यरीन् । पर्यानयेदयं सादी बाह्येषुदगो जयम् ॥ २०
 संजाताः स्वशरीरेण दोषाः प्रायेण बाजिनाम् । हन्यन्तेऽतिप्रयत्नेन गुणाः सादिवरैः पुनः ॥ २१
 सहजा इव दृश्यन्ते गुणाः सादिवरोद्भवाः । नाशयन्ति गुणानन्ये सादिनः सहजानपि ॥ २२
 गुणानेको विजानाति वेत्ति दोषांस्तथाऽपरः । धन्यो धीमान्हयं वेत्ति नोभयं वेत्ति मन्दधीः ॥ २३
 अकर्मज्ञोऽनुपायज्ञो वेमासक्तोऽपि कोपनः । जयदण्डरतिशिश्रो यः शस्तोऽपि न शस्यते ॥ २४
 उपायज्ञोऽथ चित्तज्ञो विशुद्धो दोषनाशनः । गुणार्जनपरो निस्त्र्यं सर्वकर्मविशारदः ॥ २५
 मग्नहेण गृहीत्वाऽथ प्रविष्टो बाह्वतलम् । सव्यापसव्यभेदेन बाह्वनीयः सुसाविता ॥ २६
 आरुह्य सहसा नैव ताडनीयो ह्योत्तमः । ताडनाद्भयमाप्नोति भयान्मोहश्च जायते ॥ २७
 प्रातः सादी छतनैव बल्लामुद्धृत्य चालयेत् । मन्दं मन्दं विना नालं धृतवल्गो दिनान्तरे ॥ २८
 शोक्तमाश्वासनं सामभेदोऽभेन नियोज्यते । कक्षादिताडनं दण्डो दानं कालसाहिष्णुता ॥ २९
 पूर्वपूर्वविशुद्धौ तु विदध्यादुत्तरोत्तरम् । जिहातले विना योगं विदध्याद्वाहने हये ॥ ३०
 गुणोत्तरघतां बल्लाम् सृक्प्या सह गाहयेत् । विस्मर्य वाहनं कुर्याच्छिथिलानां शनैः शनैः ॥ ३१
 हयजिहाजगद्गीर्णे जिहाग्रन्थि विमोचयेत् । गाढतां मोचयेत्तत्रावस्थावस्तोभं न मुञ्चति ॥ ३२
 कुर्याच्छतमुखानामविलासं च मुञ्चति । ऊर्ध्वाननः स्वभावाद्यस्तस्योरत्तानामश्लथम् ॥ ३३
 विधाय बाह्येदृष्ट्या लीलाया सादिसत्तमः । तस्य सव्येन पूर्वेण संयुक्तं सव्यवल्लया ॥ ३४
 यः कुर्यात्पश्चिमं पादं गृहीतस्तेन दक्षिणः । क्रमेणानेन यो चापे कुरुते वामवल्लया ॥ ३५
 पादां तेनापि पादः स्याद्गृहीतो वाम एव हि । अग्रे चेश्वरणे त्यक्ते जायते सुदृढासनम् ॥ ३६
 यौ हतौ दुष्करं चैव मोटकं नाटकायनम् । सव्यहीनं खलीकारो हनने गुणने तथा ॥ ३७
 स्वभावं हि तुरंगस्य मुक्त्वप्यवर्तनं पुनः । न चैवेत्यं तुरंगानां पादग्रहणहेतवः ॥ ३८
 विश्वस्तं हयमालोचय गाढमापीड्य चाऽऽसनम् । शेषयित्वा मुखे पादं ग्राह्यतो लोकनं हितम् ॥ ३९
 गाढमापीड्य रागाभ्यां बल्लामाकृष्य गृह्यते । तद्वन्धनाधुगपपादं तद्वैल्लग्नमुच्यते ॥ ४०
 संयोग्य बल्लया पादान्वल्लामालोच्य वाञ्छितम् । बाधपार्श्विषयोगास्तु यत्र तन्मोटनं मतम् ॥ ४१
 मल्लया विपुले द्रातया क्रमेणानेन बुद्धिमान् । मोटनेन चतुर्थेन विधिरेव विधीयते ॥ ४२
 नाऽऽपचोऽप्यथ यः पादं योऽभ्यां लैदयनमण्डले । मोटनोद्भक्तमाभ्यां तु प्राहयेत्पादमिदम् ॥ ४३
 बन्धयित्वाऽऽसने गाढं मन्दमादाय यो ब्रजेत् । ग्राहने संग्रहायत्र तत्संग्रहणमुच्यते ॥ ४४
 रत्ना पार्श्वप्रहारेण स्थानस्यो व्यग्रमानसम् । बल्लामाकृष्य पादेन ग्राह्य कण्टकायनम्(?) ॥ ४५

(अध्वचिकित्सा)

उल्लेखेणा(ना)पोरुद्रिणाऽनेन पार्ष्णिघातांस्तुरंगमः । गृह्यते यत्स्वकीकृत्य खलीकारः स चेप्यते
 गतित्रये प्रियः पादमादत्ते नैव बाञ्छितः । इत्वा तु यत्र दण्डेन गृह्यते इननं हि तत् ॥ ४७
 खलीकृत्य चतुष्केण तुरङ्गो बलयाऽन्यया । उल्लेखास्य ग्राहयेऽन्यत्र तत्स्वादुच्छा(च्छा)सनं पुनः
 स्वभावाद्गृहिरस्यन्ते तस्यां दिशि तदाननम् । निगोत्र्य ग्राहयेच्च पुनः पुनः पुनः ॥ ४९
 ग्राहयित्वा ततः पादं त्रिविधासु यथाक्रमम् । साधयेत्तत्र भारासु क्रमशो मण्डलादिषु ॥ ५०
 (अजाजानुर्ध्वाननं बाहं शिथिलं बाहयेत्सुधीः । अद्रेषु लाघवं यावत्तावत् बाहयेद्द्वयम् ॥ ५१
 मृदुः स्तम्भे लघुर्वक्त्रे शिथिलः सर्वसंधिषु । पदा स सादिनो वक्ष्यः संगृहीयात्तदा द्वयम् ॥ ५२
 न त्यजेत्पश्चिमं पादं यदा साधु भवेत्तदा । तदाऽऽकृष्टिर्विधातव्या पाणिभ्यामिह धरण्या ॥ ५३
 एकाग्रिणो यथा तिष्ठेदुद्धीवोऽश्वः समाननः । धरायां पश्चिमी पादावन्तरी(रि)से यदाश्रयौ ॥
 तदा संधारणं कुर्याद्वादाहं च सुष्टिना । सहसैवं सपाकृत्यो यस्तुरंगो न तिष्ठति ॥ ५५
 शरीरं विक्षिपन्तं च साधयेन्मण्डलभ्रमैः । क्षिपेत्स्तम्भं च यो बाहः स च स्थाप्यो हि दण्डया ॥
 गोमयं लवणं मूत्रं कथितं मृतसमन्वितम् । अङ्गलेषो मक्षिकादिदंशश्रमविनाशनः ॥ ५७
 मध्ये भद्रादिजातीनां मण्डो देवो हि सादिना । दंष्ट्रं सूक्ष्मकीटस्य निरुत्साहः कुषा हयः ॥ ५८
 यथा वक्ष्यस्तथा शिक्षा विनश्यन्त्यतिवारिताः । अवारिता न सिध्यन्ति तुङ्गववर्जाश्च बाहयेद् ॥
 संपीठ्य जानुयुग्मेन स्थिरमुष्टिस्तुरंगमम् । गोमूत्राः कुटिला वेणी पद्ममण्डलमालिकाः ॥ ६०
 (न्यञ्जोल्लेखिकाः कार्ये गावितास्तेऽतिकीर्तिताः । सन्निभं चैव विसिप्तं कुञ्चितं च यथाचितम् ॥
 गलितावलिगतौ चैव षोढा चेत्यमुदाहृतम् । वीथौ घनुःशतं यावदधीतिर्नवतिस्तथा ॥ ६२
 भद्रः सुसाध्यो बाजी स्यान्मन्दो दण्डैकयानसः । सुगजरूपो मृगो बाजी संकीर्णस्तत्समन्वयात्
 शर्करामधुलाजादः सुगन्धोऽश्वः शुषिर्दिनः । तेजस्वी सत्रिपश्वाश्वो विनीतो बुद्धिमान्ध यः ॥
 मृदोऽशुचिधलो मन्दो विक्रपो विमतिः खलः । बलया धार्यमाणोऽश्वो लोलकं यश्च दैर्घ्येत् ॥
 भेरिषु योजनीयोऽसौ म्रगह्रमोक्षणैः । अश्वदिलक्षणं वक्ष्ये शालिहोत्रो यथाऽनवत् ॥ ६६

इत्यादिमहापुराण भाष्येऽश्ववाहनसारवर्षे नानाद्वारीलक्षिकदिशतत्त्वोऽप्यनः ॥ २८८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८५९६

अध्वचिकित्सा ।

अध्वचिकित्सा ।

शालिहोत्र उवाच—

अश्वानां लक्षणं वक्ष्ये चिकित्सां चैव सुश्रुत । हीरदन्तो विदन्तश्च कराङ्गः कृष्णतालुकः ॥ १
 कृष्णजिह्वश्च यमजोऽजातमुष्कश्च यस्तथा । द्विषश्च तथा शृङ्गी त्रिवर्णो व्याघ्रवर्णकः ॥ २
 खरवर्णो भस्मवर्णो जातवर्णश्च काकुदी । त्रिवर्णो च काकसादी च खरसारस्तथैव च ॥ ३
 वानराक्षः कृष्णसटः कृष्णगुह्यस्तथैव च । कृष्णप्रोथश्च शूकश्च यश्च वित्तिरिसंनिभः ॥ ४

*य. पुस्तकेऽयं घनुविद्वान्त्वर्थो ग्रन्थो नास्ति । + य. पुस्तकेऽयं घनुविद्वान्त्वर्थो ग्रन्थो नास्ति ।

१ घ. 'वा । तत्र त्रिवर्णः । २ क. द. तावद्वि । ३ क. द. क्षयवे । ४ घ. घातु । ५ य. सुपुता ।

- विषमः श्वेतपादश्च ध्रुवावर्तविनाजितः । अश्रुमावर्तसंयुक्तो वर्जनीयस्तुरंगमः ॥ ५
- रन्ध्रोपरन्ध्रयोर्द्वौ द्वौ द्वौ मस्तकवक्षसोः । मायेण च ललाटस्थकण्ठावर्ताः शुभा दश ॥ ६
- मृद्वणां च ललाटे च कर्णमूले निगालके । बाहुमूले गले श्रेष्ठा आवर्तास्त्वश्रुभाः परे ॥ ७
- शुकेन्द्रगोपचन्द्राभा ये च वायससंनिभाः । सुवर्णवर्णाः स्निग्धाश्च प्रशस्तास्तु सदैव हि ॥ ८
- दीर्घाग्नीवांसिकृदाश्च ह्रस्वकर्णाश्च शोभनाः । राज्ञां तुरंगमा यत्र विजयं वर्जयेत्ततः ॥ ९
- पातितस्तु हयो दन्ती शुभदो दुःसदोऽन्वया । श्रियाः पुत्रास्तु मन्थर्वा वाजिनो रत्नमुत्तमम् १०
- अश्वमेधे तु तुरगः पवित्रत्वात्तु ह्यते । वृषो निम्बवृहत्यौ च मुद्गची च समासिका ॥ ११
- सिंहपाणकहरी पिण्डी रैन्दश्च शिरसस्तथा । बिड्ढु पुष्करमूलं च नागरं साम्लवेतसम् ॥ १२
- पिप्पलीसैन्धवपुतं शूलश्रं चोष्णवारिणा । नागरातिविषा मुस्ता सानन्ता शिल्वमालिका ॥ १३
- काथमेपां पिवेद्वाजी सर्वातीसारनाशनम् । म्रियंगुसारिवाभ्यां च युक्तमार्जं शृतं पयः ॥ १४
- पर्याप्तशर्करं पीत्वा अमाद्वाजी विमुच्यते । द्रोणिकायां तु दातव्या तैलवस्तिस्तुरंगमे ॥ १५
- कौष्ठजा वा क्षिरा वैष्वास्तेन तस्य सुखं भवेत् । दाढिमं त्रिफला व्योषं गुडश्च समभावितः ॥ १६
- पिण्डमेतत्पदातव्यमश्वानां केदर्यनाशनम् । म्रियंगुलोग्रमधुभिः पिवेद्दृष्टपरसं हयः ॥ १७
- क्षीरं वा पञ्चकोलाद्यं कासनादि म्मुच्यते । प्रस्कन्धेषु च सर्वेषु ध्रैय आदौ विशोषनम् ॥ १८
- अभ्यङ्गोद्धर्तनस्नेहनस्पर्शतिष्ठमः स्मृतः । उषरितानां तुरंगानां पयसैव क्रियाक्रमः ॥ १९
- लोधकरज्जपोर्मूलं मातुलङ्गायिनागराः । कुष्ठं दिङ्गु वषा रास्त्रा लेपोऽयं शोधनाशनः ॥ २०
- मज्जिष्ठा मधुकं द्राक्षा बृहत्यौ रक्तचन्दनम् । त्रुषुपीवीजमूलानि शुद्धाटककशेरुकम् ॥ २१
- अजापयः कृतमिदं सुशीतं शर्करान्वितम् । पीत्वा निरशनो वाजी रक्तमेहात्ममुच्यते ॥ २२
- मत्पारतुनिगालस्पशिराशोथो गलग्रहः । अभ्यङ्गः कटुतैलेन तत्र वेप्वेव शस्यते ॥ २३
- गलग्रहगदः शोथः मायशो गलदेशके । प्रत्यक्पुष्पी तथा बद्धिः सैन्धवं सौरसो रसः ॥ २४
- कृष्णारिङ्गुयैरेभिः कृत्वा नस्यं न सीदति । निशे ज्योतिष्मती पाठा कृष्णा कुष्ठं वषा मधु ॥
- निहास्तम्भे च लेपोऽयं गुडमूत्रयुतो हितः । तिलैर्यष्ट्या रजन्त्या च निम्बपत्रैश्च योजिता ॥ २६
- सौत्रेण शोधनी पिण्डी सर्पिषा व्रणरोपणी । अभिघातेन खञ्जन्ति ये ह्यश्वास्तीव्रवेदनाः ॥ २७
- परिपेकक्रिया तेषां तैलेनाऽऽशु रजापहा । दोषे कौषाभिघाताभ्यां तलजे लिङ्गिते तथा ॥ २८
- घान्तिर्मत्स्यगण्डिहृद्वाभ्यां पक्षभिन्ने व्रणक्रमः । अश्वत्थोदुम्बरपुष्पसमप्लवटविल्वकैः ॥ २९
- मभूतसलिलकायः सुखोष्णो व्रणशोषनः । शलाहानागरं रास्त्रामज्जिष्ठाकुष्ठसैन्धवैः ॥ ३०
- देवदारवचायुगमरजनीरक्तचन्दनैः । तैलं सिद्धं कृपायेण मुद्गच्याः पयसा सह ॥ ३१
- अपाणं वस्तिनस्ये च योज्यं सर्वत्र लिङ्गिते । रक्तस्रावो ज्वरलोकाभिर्नेत्रान्ते नेत्ररोगिणः ॥ ३२
- रादिरोदुम्बराश्वत्थकृपायेण च साधनम् । पात्रीदुरालभातिकाभिर्दुग्धकुपैः समैः ॥ ३३
- गुडच्या च कृतः बह्वो हितो युक्तावलम्बिने । उत्पाते च शिले श्राव्ये शुष्कशोफे तथैव च ॥
- क्षिप्तकारिणि दोषे च सद्यो वेधनमिष्यते । गोशृङ्गमज्जिकाकुष्ठुरजनीतिलसर्पयैः ॥ ३५
- गवां मूत्रेण विष्टेयं मर्दनं कण्डुनाशनम् । शीतो मण्युतः काथो नासिकायां सघर्करः ॥ ३६
- रक्तपिचरः पानादश्वकर्णे तथैव च । सप्तमे सप्तमे देयमश्वानां लवणं दिने ॥ ३७

तथा भुक्तवतां देया प्रतिपाने च वारुणी । जीविनीयैः समधुरैर्मृद्वीकाभर्कराद्युतैः ॥	३८
सपिप्पलीकैः शरदि प्रतिपानं सपञ्चकैः । विटङ्गापिण्डीधान्यश्रुताहलोध्रसन्धवैः ॥	३९
संचित्रकैस्तुरंगाणां प्रतिपानं हिमगमे । लोध्रभिर्गुण्डामुस्तापिप्पलीविश्वभेषजैः ॥	४०
सर्षाद्रैः प्रतिपानं स्याद्भग्नैः कफनाशनम् । त्रिगुणपिप्पलीलोघ्रघृष्ट्याहैः समहौषधैः ॥	४१
निदाघे सगुडा देया मदिरा प्रतिपानके । लोघ्रच्छाष्टं सलवणं पिप्पल्यो विश्वभेषजम् ॥	४२
भवेत्तैलपुनरोभिः प्रतिपानं घनागमे । निदाघोद्धृतपिप्पा ये शरस्तु पुष्टशोणिताः ॥	४३
माहदभिन्नपुरीषाश्च पिवेयुर्वानिनो घृतम् । पिवेयुर्वानिनस्तेलं कफवाय्वधिकास्तु ये ॥	४४
लैहाचापोद्भवो येषां कार्यं तेषां विरुक्षणम् । अहं यवागु रुक्षा स्यान्नोशनं तक्षसंयुतम् ॥	४५
शरदिदाययोः सर्पिस्तेलं शीतयसन्तयोः । वर्षासु शिशिरे चैव यस्मै यमकपिष्यते ॥	४६
गुर्वभिष्यन्दिभक्तानि व्यापामः स्नानभातपम् । वायुवर्जं च वाहस्य लैहपीतस्य वर्जितम् ॥	४७
स्नानं पानं सैकृत्कुर्वाद्भानां सलिलागमे । अत्यर्थं दुर्दिने काले पानमेकं मशस्यते ॥	४८
भुक्त(क्तं)शीतानपे काले द्विः पानं स्रवणं सकृद् । ग्रीष्मे त्रिः स्नानं पानं स्वाचिरं तस्यावगाहनम् ॥	४९
निस्तुपाणा मद्रातव्या यथानां चतुरादकी । चणकग्रीहिर्षाद्रानि कलायं वाऽपि दापयेद् ॥	५०
अहोरात्रेण चार्धस्य यवसस्य तुला दश । अष्टौ शुक्रस्य दातव्याधत्तस्रोऽथ वपुष्पतः ॥	५१
पूर्वाः पित्तं परः कासं बुधश्च श्लेष्मसंचयम् । नाशवत्यर्जुनः श्वासं तथा चाली वल्लभम् ॥	५२
शालिकाः पैत्तिकाश्चैव श्लेष्मजाः सानिपातिकाः । न रोगाः पीदयिष्यन्ति पूर्वोहारं तुरंगमम् ॥	५३
द्वौ रज्जुवन्धौ वृष्टानां पक्षयोः कभपोरपि । पर्षादनुध कर्तव्यो दूरकीलन्यथाश्रयः ॥	५४
वा(व)ल्युस्तथास्तुते स्थाने कृत्वा धानभूमयः । यत्नोपन्यस्तयवसारः सप्रदीपाः सुरक्षिताः ॥	५५
कुक्कवाकमकपयो धार्याश्वाचष्टहे भृगाः ॥	५६

१ लादिमहापुराण भाग्येऽश्वशान्तिः कृत्वा न नामैवेनवत्त्वपिष्यद्विशततनोऽप्यायः ॥ २०९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—८६५२

अथ नवत्यधिकद्विशततनोऽप्यायः ।

अश्वशान्तिः ।

शालिहोत्र उवाच—

अश्वशान्तिं प्रवक्ष्यामि वाजिरोगविषदनीम् । नित्यां नैमिचिकीं काम्यां विविधां शृणु मुधुतः ।
 नुमे दिने श्रीधरं च त्रियमूर्चःश्वःसुतम् । हयराजं सपञ्चार्च्यं सावित्रैर्नुहुयादृतम् ॥ २
 दिनेभ्यो दाक्षिणां दद्यादश्वद्विस्ततो भवेत् । अश्वयुवगुरुपक्षस्य पञ्चदश्यां च शान्तिकम् ॥ ३
 यहिः कुर्यादश्वेण नासत्यौ वरुणं यजेत् । समुल्लिख्य तनो देवीं शासाभिः परिचारयेत् ॥ ४
 यदन्तर्वरसैः पूर्णान्दिशु दद्यात्सवस्त्रकान् । यवाज्यं जुहुयात्पार्श्वं यजेद्भ्यांश्च साश्विनात् ॥ ५
 विषेभ्यो दाक्षिणां दद्यान्नैमिचिकमतः शृणु । यकरादौ दद्यानां च पर्श्वपिप्युं भियं यजेत् ॥ ६
 मज्जारणं शंकरं सोममादित्यं च दद्यात्शिवनी । रेवन्तमुच्चैःश्वसं दिक्पालांश्च दलेष्वपि ॥ ७

मत्सेकं पूर्णकुम्भेषु वेद्यां तत्सौम्यता(या) हुनेत् । विलासताज्यसिद्धार्थन्देवतानां दत्तं शतम् ॥
उपोषितेन कर्तव्यं कर्म चाश्वरुजापहम् ॥ ८

इत्यादियहापुराण भाष्येऽथशान्तिकथनं नाम नवत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ ३९० ॥

आदितः श्लोकानां सप्तस्रष्टाः—८६६०

अथैकनवत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

गजशान्तिः ।

शालिहोत्र उवाच—

गजशान्तिं प्रवक्ष्यामि गजरोगविमर्दनीम् । विष्णुं धियं च पथम्यां नागमैरावतं यजेत् ॥ १
ब्रह्माणं शंकरं विष्णुं शंकरं वैश्रवणं यमम् । चन्द्राकीं वरुणं वायुमग्निं पृथ्वीं तथा च तम् ॥ २
शेषं शैलान्कुञ्जरांश्च ये तेऽष्टौ देवयोनयः । विरूपाक्षं महापथं भद्रं सुमनसं तथा ॥ ३
कुमुदैरावणः पद्मः पुष्पदन्तोऽथ वामनः । सुप्रतीकोऽञ्जमो नागा अष्टौ होमोऽथ दक्षिणाम् ॥ ४
गजाः शान्त्युदकैः सिक्ता वृद्धौ नैमिषिकं शृणु । गजानां मकरादौ च ऐशान्यां नगराद्बहिः ॥ ५
स्थण्डिले कमले मध्ये विष्णुं लक्ष्मीं च केसरे । ब्रह्माणं भास्करं पृथ्वीं यजेत्स्क्रन्दं ह्यनन्तकम् ॥ ६
खं ध्रुवं सौम्यिन्द्रादींस्तद्व्याणि दले क्रमात् । वज्रं शक्तिं च दण्डं च तोमरं पाशकं गदाम् ॥ ७
शूलं पद्मं वह्निर्हन्ते(ते) चक्रं सूर्यं तथाऽम्बिनी । वसूनष्टौ तथा साध्यान्याम्येऽथ नैर्ऋते दले ॥ ८
देवानाङ्गिरसभान्पान्धुरा(भूँ)श्च मरुतोऽनिले । विभे(श्च) देवांस्तथा वसे रुद्राऽत्रौद्रेऽथ मण्डले ॥ ९
वृक्षपा रेखपा तत्र देवान्मै वाह्यतो यजेत् । सूत्रकारानृषीन्वाणीं पूर्वादीं सरितो गिरिन् ॥ १०
महाभूतानि कोणेषु ऐशान्यादिषु संयजेत् । पथं चक्रं गदां शङ्खं चतुरश्रं तु मण्डलम् ॥ ११
चतुर्द्वारं ततः कुम्भानग्न्यादीं च पताकिकाः । चत्वार(तु)रस्तोरणान्द्वारि(ः) नागानैरावतादिकान्
पूर्वादीं चौपथीभिश्च देवानां भोजनं पृथक् । पृथक्चतुर्द्वारैश्चाऽऽग्न्यैर्गजानर्घ्यं प्रदक्षिणम् ॥ १२
नागं वह्निं देवतादीन्वायैर्जग्मुः स्वकं गृहम् । दिनेभ्यो दक्षिणां दद्यादस्तिवैद्यादिकांस्तथा ॥ १४
करिणं ॥ समारुह्य वदेत्कर्णे तु कालवित् । नागराजे शृते शान्तिं कृत्वाऽग्न्यस्मिन्नुपेन्मनुम् ॥ १५
श्रीगजस्त्वं कृतो राज्ञा भवानस्य गजाग्रणीः । गन्धमाल्याग्रभक्तैस्त्वां पूजयिष्यति पार्थिवः ॥ १६
लोकस्तदाङ्गया पूजां करिष्यति तदा तव । पालनयिस्त्वया राजा युद्धेऽध्वानि तथा गृहे ॥ १७
तिर्गन्भावं समुत्सृज्य दिव्यं भावमनुस्मर । देवासुरे पुरा युद्धे श्रीगजसिद्धयैः कृतः ॥ १८
ऐरावतमुतः श्रीमानरिष्टो नाम वारणः । श्रीगजानां तु तत्तेजः सर्वमेवोपतिष्ठते ॥ १९
तत्तेजस्तव नागेन्द्र दिव्यभाषतमन्वितम् । उपतिष्ठतु भद्रं ते रक्ष राजानमाहवे ॥ २०
इत्येवमभिपिक्तं तमारोहेतु शुभे नृपः । तस्यानुगमनं कुर्युः सशस्त्रा नरपुंगवाः ॥ २१
शालास्वसौ स्थण्डिलेऽज्जे दिक्पालादीन्यजेद्बहिः । केसरेषु वलं नामं भुवं चैव सरस्वतीम् ॥ २२
मध्ये तु दिग्दिग्मं प्रार्च्य गन्धमाल्यानुलेपनैः । कृत्वा देयस्तु कलशो रसपूर्णो दिजाय च ॥ २३

(मवायुर्वेदः)

गजाध्वसं हस्तिपं च गणितसं च पूजयेत् । गजाध्वसाय तं दद्याद्विष्टिभवं सौऽपि वादयेत् ॥
 शुभगम्भीरशब्दैः स्याज्जघनस्थोऽभिवादनयेत् ॥ २४

इत्यादिमहापुराण आग्नेये यजमान्तिकम्भन नामैकनवत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २२१ ॥

आदितः श्लोकानां समलङ्काः—८६८४

अथ द्विनवत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

मवायुर्वेदः ।

धन्वन्तरिरुवाच—

गोविमपालनं कार्यं राजा मोक्षान्तिमावहे । गावः पवित्रा मातृल्या गोषु लोकाः प्रतिष्ठिताः ॥ १
 शक्रमुत्रं परं तासां लक्ष्मीनाम्नं परम् । गवां कण्डूयनं वारिदानं शृङ्गस्य मर्दनम् ॥ २
 गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् । (ऋषद्वज्रं परमं पाने दुःस्वप्नाविनिवारणम् ॥ ३
 रोचना विपरशोष्नी ग्रासदः स्वर्गगो गवाम् । यद्वहे दुःखिता गावः स याति नरकं नरः ॥ ४
 परगोग्रासदः स्वर्गी गोहितो ब्रह्मलोकभाक् । गोदानात्क्षीरनाम्नं कृत्वा चोद्धरते कुलम् ॥ ५
 गवां आसात्पवित्रा भूः स्पर्शनात्काल्वपसयः । गोमूत्रं गोमयं सर्पिः क्षीरं दधि कुशोदकम् ॥ ६
 एकरात्रोपवासश्च नृपाकमपि शोधयेत् । सर्वाशुभविनाशाय पुराऽऽचरितमीश्वरैः ॥ ७
 मत्स्यैकं च त्र्यहम्भ्यस्तं महासांतपनं स्मृतम् । सर्वकामप्रदं चैतस्सर्वाशुभाविमर्दनम् ॥ ८
 कुच्छातिकृच्छ्रं पयसा दिवसानेकविक्षतिम् । निर्मलाः सर्वकामाप्या स्वर्गगाः स्युरोरोचनाः ॥ ९
 त्र्यहमुष्णं पिबन्मूत्रं त्र्यहमुष्णं घृतं पिबेत् । त्र्यहमुष्णं पयः पीत्वा वायुभक्षः परं त्र्यहम् ॥ १०
 षड्कुच्छ्रव्रतं सर्वपापघ्नं ब्रह्मलोकदम् । शीतेस्तु शीतकुच्छ्रं स्याद्ब्रह्मलोकं ब्रह्मलोकदम् ॥ ११
 गोमूत्रेणाऽऽचरेत्स्तानं वृषि कुर्याच्च गोरसैः । गोभिर्जग्नेष भुक्तासु भुञ्जीताय च गोव्रती ॥ १२
 मासैर्नैकेन निष्पापो गोलोकी सङ्गणो भवेत् । विद्यां च गोमतीं जप्त्वा गोलोकं परमं व्रजेत् ॥ १३
 गीतैर्वृत्त्यैरप्सरोगोभिर्विमाने तत्र मोदते । गावः सुरभयो नित्यं गावो गुग्गुलुगान्धिकाः ॥ १४
 गावः प्रतिष्ठा भूतानां गावः स्वरत्नयनं परम् । अश्वमेव परं गावो देवानां हविरुत्तमम् ॥ १५
 पावनं सर्वभूतानां सरन्ति च बहन्ति च । हविषा मन्त्रपूतेन तर्पयन्त्यपराग्निवि ॥ १६
 ऋषीणामग्निहोत्रेषु गावो होत्रेषु योजिताः । सर्वपापेव भूतानां गावः शरणमुत्तमम् ॥ १७
 गावः पवित्रं परमं गावो मातृलवमुत्तमम् । गावः स्वर्गस्य सोपानं गावो धन्याः सनातनाः ॥ १८
 नमो गोभ्यः श्रीमतीभ्यः सौरभेयीभ्य एव च । नमो ब्रह्मसुवाभ्यश्च पवित्राभ्यो नमो नमः ॥ १९
 ब्राह्मणाश्चैव गावश्च कुलमेकं द्विधा कृतम् । एकत्र यन्नास्तिष्ठन्ति हविरेकत्र तिष्ठति ॥ २०
 देवब्राह्मणगोसाधुसाध्वीभिः सकलं जगत् । धार्यते वै सदा तस्मात्सर्वं पूज्यतमा यताः ॥ २१
 पिबन्ति यत्र तृतीर्थं गङ्गाया मान एव हि । मवां गदात्सम्पदुक्तं हि चिकित्सां च तथा शृणु ॥ २२
 शृङ्गामेषु धेनूनां वैलं दद्यात्ससैन्धवम् । शृङ्गैरेवलायांसीकल्कसिद्धं समाक्षिकम् ॥ २३

* चन्द्रविद्वान्तर्गतो धन्वोऽयं च. पुस्तके नास्ति ।

१ छ. सांख्य रोचना । २ छ. स्वर्गगो ।

कर्णशूलेषु सर्वेषु मज्जिष्ठाहिङ्गुमैन्धवैः । सिद्धं तैलं मदातव्यं रमोनेनाथ वा पुनः ॥
 चित्तवृत्तमपामार्गं धातकी च सपाटला । कुट्जं दन्तशूलेषु लेपात्तच्छूलनाशनम् ॥
 दन्तशूलहरिद्रवैर्घृतं रामविषाचितम् । (क्षमुस्वरोगहरं ज्ञेयं जिह्वारोगेषु सैन्धवम् ॥
 शृङ्गवेरं हरिद्रे द्वे त्रिफला च गलग्रहे । हृत्कूले वस्तिशूले च वातरोगे क्षये तथा ॥
 त्रिफला घृतमिश्रा च गवां पाने मशस्यते । अतीसारे हरिद्रे द्वे पाठां चैव मदापयेत् ॥
 सर्वेषु कौष्ठरोगेषु तथा शास्त्रागदेषु च । शृङ्गवेरं च भार्ज्ज्वं च कासे श्वासे मदापयेत् ॥
 दातव्या भयसंघाने प्रियंगुर्लवणान्विता । तैलं वातहरं पित्तं मधुपट्टीविषाचितम् ॥
 कफे व्योषं च समधु सपुष्करजोऽस्त्रजे । तैलाज्यं हरितालं च भयघ्ने शृतं ददेत् ॥
 पाषाणस्तिलाः सगोभूयाः पेष्यः क्षीरं घृतं तथा । एषां पिण्डी सलवणा वत्सानां पुष्टिदा त्विषा ॥
 बलमदा विषाणां स्याद्गृहे नाशाय धूपकः । देवदारु वचा मांसी गुग्गुलुहिङ्गुसर्पपाः ॥
 ग्रहादिगदनाशाय एष धूपो गवां हितः । घण्टा चैव गवां कार्वा धूपेनानेन धूयिता ॥
 अश्वगन्धातिलैः शुक्लं तेन गौः क्षीरिणी भवेत् । रसायनं च पिण्याकं मूत्रैर्वा यो धारयेत्(१) शृङ्गे ॥
 गवां पुरीषे पञ्चम्यां नित्यं शान्त्यर्थं श्रियं यजेत् । वायुदेवं च गन्धार्धैरपरा शान्तिश्चकते ॥
 अश्वयुक्कृत्पसस्य पञ्चदश्यां यजेद्हरिम् । हरिं रुद्रधनं सूर्यं श्रियमार्धं घृतेन च ॥
 दधि संप्राश्य गाः पूज्य कार्वा वद्विषदक्षिणाः । शृषाणां योजयेद्युद्धं गीतवाद्यरवैर्वहिः ॥
 गवां तु लवणं देयं ब्राह्मणानां च दक्षिणा । नैमिचित्के पाकरादौ यजेद्विष्णुं सह श्रिया ॥
 स्पण्डिलेऽब्जे मध्यगते दिष्टु केसरगान्मुरान् । सुभद्राय रविः पूज्यो बहुरूपो वलिर्बहिः ॥
 सै विश्वरूपा सिद्धिश्च ऋद्धिः शान्तिश्च रोहिणी । दिग्भेनवो हि पूर्वाद्याः कुशरैश्चन्द्र ईश्वरः ॥
 दिक्पालाः पद्मपत्रेषु कुम्भेष्वग्नौ च होमयेत् । क्षीरवृक्षस्य सप्तिधः सर्वपापघ्नतश्चुलान् ॥
 घृतं शतं सुवर्णं च कांस्यादिकं दिने ददेत् । गावः पूज्या विमोक्तव्याः शान्त्यै क्षीरादिसंयुता ॥

अग्निहोत्र—

(नम्रपरिभाषा)

ब्राह्मराधिका पद्माः सिद्धिदाः सर्वदा परम् । स्त्रीपुंनपुंसकत्वेन त्रिधा स्युर्षष्ठजातयः ॥ ३
 श्रीमन्ना वह्निजावान्ता नमोन्वाध (नपुंसकाः । शेषाः पुर्मांसस्ते शस्ता वक्ष्याचार्जनकेषु च ॥ ४
 दुद्रकियामयध्वंसे स्त्रियोऽन्यत्र नपुंसकाः । मन्वावायेवसौम्यास्तयो तारायन्तावयोर्जयेत् ॥ ५
 शरान्त्याग्निवियत्प्रायो मन्त्र आयेय इत्यते । शिष्टाः सौम्याः प्रवर्त्ता तौ कर्मणोः क्रूरसौम्ययोः
 अग्नेयमन्त्रः सौम्यः स्वात्प्रायशोऽन्ते नमोन्वितः । सौम्यमन्त्रस्तयाऽऽग्नेयः फट्कारेणान्ततो युतः
 सुप्तः प्रबुद्धमात्रो वा मन्त्रः सिद्धिं न वच्छति । स्वोक्तालो महावाहो जाग्रो दक्षिणावहः ॥ ८
 आग्नेयस्य मनोः (सौम्यमन्त्रस्यैतद्विपर्ययात् । प्रयोषकालं जानीयादुभयोरुभयोरहः ॥ ९
 दुष्टर्ताराग्निद्वेपिवर्णादीन्वर्जयेन्मनू । राज्यलाभोपकाराय प्रारम्भारिः स्वरः कुरुन् ॥ १०
 गोपालककुर्दो मापात्पूर्णाभित्युदिता लिपिः । नम्रैषु ऋगायोज्यौ स्वरास्त्यौ रेवतीयुजौ ॥ ११
 वेला गुरुः स्वराः (रः) शोषाः कर्मणैवेति भेदिताः । लिप्पर्णा वशिषु ज्ञेयाः [ ] पष्ठेगार्दध योजयेद्
 लिपौ चतुष्पथस्थापामारुणावर्णपदान्तराः । सिद्धाः साध्या द्वितीयस्याः सुसिद्धा वैरिणः परे
 सिद्धादीन्कल्पयेदेवं सिद्धोऽत्यन्तगुणैरपि । सिद्धे सिद्धो जपात्साध्यो जपपूजाहुतादिना ॥ १४
 सुनिद्धो ध्यानमायेण साधकं नाशयेदरिः । दुष्टार्णप्रचुरो यः स्यान्मन्त्रः सर्वविभिन्दितः ॥ १५
 मविश्य विधिवद्दीक्षाप्राप्तयेकावसानिकायम् । भुत्वा तच्च सुरोर्लब्धं साधयेदीप्तिवत् मनुम् ॥ १६
 धीरो दत्तः शुचिर्भक्तो जपध्यानादितत्परः । सिद्धस्त्वप्यसौ कुशलस्तद्वहः सत्यभाषणः ॥ १७
 निग्रहानुग्रहे शक्तो गुरुरित्यभिधीयते । शान्तो दान्तः पदुशीर्णव्रह्मचर्यो हविष्यभुक् ॥ १८
 पूर्वप्राचार्यशुभ्रपां सिद्धोत्साही स शिष्यकः । स तूपदेश्यः पुत्रार्थं विनयी वसुदस्तया ॥ १९
 मघं दद्यात्सुसिद्धौ तु सहस्रं देशिको जपेत् । यदृच्छया भुवं मयं छलेनाप वलेन वा ॥ २०
 पत्रे स्थितं च गायां च जनशेषघनर्षकम् । मन्त्रं यः साधयेदेकं जपहोमार्चनादिभिः ॥ २१
 क्रियाभिर्भूरिभित्तस्य सिष्यन्ते स्वल्पसाधनात् । सम्पत्सिद्धैकमन्त्रस्य नासाध्यमिह किञ्चन ॥ २२
 बहुमन्त्रवतः पुंसः का कथा शिव एव सः । दशलक्षनपादेकवर्णो मन्त्रः प्रसिष्यति ॥ २३
 वर्णद्वय्या जपहासस्तेनान्येषां समूहेषु । धीनाद्भिनिगुणान्पञ्चान्वालापत्रे जपक्रिया ॥ २४
 संख्यानुक्तौ शतं साष्टं सदृशं वा जपादिषु । जपादशांशं सर्वत्र साभिपेकं हुतं विदुः ॥ २५
 ब्रह्मानुक्तौ घृतं होमो जपोऽशक्तस्य सर्वतः । मूलमन्त्रादशांशः स्वादन्नादीनां जपादिकम् ॥ २६
 जपारतशक्तिमन्त्रस्य कामदा मन्त्रदेवताः । साधकस्य भवेच्छ्रद्धा ध्यानहोमार्चनादिना ॥ २७
 चर्चैर्नपाद्विशिष्टः स्वादुषांशुर्दशभिर्गुणैः । निहानये शतगुणः सहस्रो मानसः स्मृतः ॥ २८
 माञ्जुतोऽवाञ्जुतो वाऽपि मन्त्रकर्म समारभेत् । प्रणवाद्याः सर्वमन्त्रा वाग्यतो विहिताश्चनः ॥ २९
 आसीनस्तु जपेन्पञ्चान्देवतार्चयितुल्यदृक् । कुटी विविक्ता देशाः स्युर्देवालयनदीहृदाः ॥ ३०
 सिद्धौ यवानूपैर्वा पयो मह्यं हविष्यकम् । मन्त्रस्य देवता त्रैविचिधिवारेषु च यजेत् ॥ ३१
 कृष्णाष्टमीचतुर्दश्योर्ग्रहपादौ च साधकः । दसो यमोऽनलो धाता शक्ती रुद्रो गुरुर्दितिः ॥ ३२
 सर्पाः पितरोऽथ भगोऽर्षया जीतेतरश्रुतिः । त्वष्टा मरुत इन्द्राग्नी पित्रेन्द्रा निर्ऋतिर्जलम् ॥ ३३

* मनुविद्यान्तर्गतोऽयं ग्रन्थः क. ह. न. पुस्तकेषु नास्ति ।

१ छ. 'यजिष्ये' । २ क. ह. नावच्छेदे । ३ न. छ. 'नृशुक्' । ४ छ. य. 'य हान्नापी व' । ५ छ. न. देव ।
 ६ य. य. शरा तिभि' । ७ छ. जपेत् ।
 ४७

विश्वे देवा हृषीकेशो वांसवः सलिलाधिपः । अजैकपादहिर्वैष्णवः पूषाऽश्विन्यादिदेवताः ॥ ३४
 अग्निर्देसावुमानिग्नौ नागश्चन्द्रो दिवाकरः । मातृदुर्गा दिक्षापीशः कुण्डो वैवस्वतः शिवः ॥ ३५
 पञ्चदश्याः शशाङ्कस्तु पितरस्त्रिभिर्देवताः । हरो दुर्गा गुह्योर्विष्णुर्वक्षा लक्ष्मीर्धनेश्वरः ॥ ३६
 एते सूर्यादिवारेण लिपिन्यासोऽथ कथ्यते । केशान्तेषु च वृक्षेषु चक्षुषोः श्रवणद्वये ॥ ३७
 नासागण्डीग्रन्तेषु द्वे द्वे मूर्धास्त्रिधोः क्रमात् । वर्णान्वज्जमु वर्णाणां बाहुचरणसंधिषु ॥ ३८
 पार्श्वयोः पृष्ठतो नाभौ हृदये च क्रमान्वसेत् । शार्दींश्च हृदये न्यस्येदं पां स्युः सप्त घातवः ॥ ३९
 त्वगसृङ्गांसपेदोस्थिमज्जाश्लुकाणि घातवः । रसाद्यैश्च पयोन्तैश्च लिखन्ते च लिपीश्वरैः ॥ ४०
 श्रीकण्ठोऽनन्तसूक्ष्मौ च त्रिर्मूर्तिरमरेश्वरः । अग्नीशो भौरभूतिश्च त्रियीशः स्थाणुको हरः ॥ ४१
 वृण्डीशो भौतिकः सद्योजानश्चानुग्रहेश्वरः । अक्रूरश्च महासेनः शरण्या देवता असूः ॥ ४२
 तर्तः सूचीशचण्डौ च पञ्चान्तकशिखोत्तमौ । तयैव यद्रूपौ च त्रिनेत्रश्चतुराननः ॥ ४३
 अनेगः शर्मसोमेशौ तथा लाङ्गलितारुको । अर्धनारीश्वरश्चोमाकाम्तश्चाऽऽपादिदण्डिनौ ॥ ४४
 अत्रिर्पीनश्च मेपथ लोहितश्च शिखी तथा । शूलगण्डदिगण्डौ द्वौ समहाकालेवालिनौ ॥ ४५
 भुजगश्च पिनाकी च खड्गीशश्च वक्रः पुनः । श्वेतो भृगुर्गुदाकासः क्षयः संवर्तकः स्मृतः ॥ ४६
 रुद्रान्तश्चक्ता(क्ती)न्विल्लिखेन्नमोन्तान्विन्यसेत्क्रमात् । अक्षानि विन्यसेत्सर्वे मन्त्राः साक्षास्तु
 सिद्धिदाः ॥ ४७
 हृद्वेत्वाव्योमसंपूर्णान्वेत्वाभ्यङ्गानि विन्यसेत् । हृदादीन्यङ्गपञ्चान्वैर्वीजयेद्बृहद्वये नमः ॥ ४८
 स्वाहा धिरस्यथ वषट् शिखायां कयचे च हूम् । वीपण्येऽस्त्राय फट्स्यात्पञ्चाङ्गं नेत्रवर्जितम् ॥
 निरङ्गस्याऽऽरमना चाङ्गं न्यस्य तं नियुतं जपेत् । क्रमेण देवीं वागीक्षा यथोक्तांस्तु तिलान्कुनेषु
 लिपिदेवी साक्षसूनुकुम्भपुस्तकपद्मभृद् । कवित्वादि प्रयच्छेत् कर्मादौ सिद्धये न्यसेत् ॥
 निष्कृतिर्निर्मलः सर्वे मन्त्राः सिध्यन्ति मातृभिः ॥ ५१

(सप्तदिग्गुणानि भावेन मन्त्राणिभाषाकथनं नाम त्रिगुणसंक्षिप्तसिद्धयतमोऽध्यायः ॥ २९४ ॥

नादितः श्लोकानां समस्तज्ञाः—८७७९

अथ चतुर्नगसंक्षिप्तसिद्धयतमोऽध्यायः ।

नागलक्षणानि ।

अधिकवाच—

नागादयंऽथ भासादि दष्ट स्थानानि कर्षे च । सूतकं दष्टेष्टेति सप्त लक्षणसंपुता(१) ॥ १
 शेषसामुक्तिभाष्याः चर्कटाज्जो महाभुजः । चक्षुषालश्च कुलरु इत्यष्टौ नागवर्गकाः ॥ २
 दद्यात्पञ्चत्रिगुणघनमूर्धान्वित्वा क्रमात् । त्रिंशो वृषौ त्रिंशो सूक्ष्मौ द्वौ द्वौ नागेषु कीर्तिता ॥ ३
 तदन्यथाः पञ्चघन तन्म्यो नागा असम्पराः । कणिमण्डलिरात्रीलरातपितृक्रफात्मकाः ॥ ४
 पञ्चमरा दोषमिधास्ते सर्पा दर्वीकराः स्मृताः । रथाङ्गलाङ्गलश्चपस्वस्तिकाङ्गुणपारिणः ॥ ५
 गोतया मन्दगा दीर्घा मण्डलैर्विभिर्धृतिताः । रात्रिलामित्रिताः स्निग्धास्तिर्गुर्धृतिरात्रिभिः

(नागसंक्षपानि)

ज्यन्तरा मिश्रचिह्नाश्च भूवर्षाग्नेयवायवः । चतुर्विधास्ते पदविंशभेदाः षोडश गोमताः ॥ ७
 त्रयोदश च राजीला ज्यन्तरा एकविंशतिः । येऽनुककाले जायन्ते सर्पास्ते ज्यन्तराः स्मृताः ८
 आपादादित्रिमासैः स्याद्गर्भो मासचतुष्टये । अण्डकानां शते द्वे च चत्वारिंशत्प्रसूयते ॥ ९
 सर्पा ग्रसन्ति सूतौघान्विता स्त्रीपुंनपुंसकान् । उन्मीलितेऽक्षिण सप्तशतकृष्णो मासान्द्रवेग्रहिः ॥
 द्वादशाहात्सुबोधः स्यादन्ताः स्युः सूर्यदर्शनात् । द्वात्रिंशदिनविंशत्या चतसस्तेषु दंष्ट्रिकाः ॥ ११
 कराली मकरी कालरात्रिश्च यमदूतिका । एतास्माः सविषा दंष्ट्रा वामदक्षिणपार्श्वभाः ॥ १२
 षण्मासान्मुच्यते कृत्ति जीवेत्पाष्टिसमाह्वयम् । नागाः सूर्यादिवारिशाः सप्त उक्ता दिवा निशि ॥
 स्वेपां पदप्रतिवारेषु कुलिकः सर्वसंधिषु । शङ्खेन वा महाक्षेपेन सह तस्योदयोऽथ वा ॥ १४
 द्वयोर्वा नादिकायात्रमन्तरं कुलिकोदयः । दुष्टः स कालः सर्वत्र सर्पदंष्ट्रे विशेषतः ॥ १५
 कृत्तिका भरणी स्वाती मूलं पूर्वत्रयाश्विनी । विशाखाऽऽर्द्रा मघाऽऽश्लेषा चित्रा श्रवणरोहिणी
 हस्तो मन्दकुजौ वारौ पथमी चाष्टमी तिथिः । पष्ठी रिक्ता शिवा निन्या पञ्चमी च चतुर्दशी
 संध्याचतुष्टये दुष्टं दु(व)ग्गयोगाश्च राक्षसः । एकादिवह्नौ दंष्ट्रा दष्टं विद्वं च खण्डितम् ॥ १८
 अर्दशमवगुप्तं स्यादंशमेवं चतुर्विधम् । त्रयो ग्रेकसता दंष्ट्रा वेदना कथिरोत्थना ॥ १९
 नक्तं त्वेकाह्मिपूर्वाभा दंष्ट्राश्च यमचोदिताः । दाहि पिपीलिकासर्षा कण्ठशोथकृजान्वितः २०
 सतोदो ग्रन्थितो दंष्ट्राः सविषोऽज्यस्तु निर्विषः । देवालये धूम्रपशूहे वल्मीकोद्यानकोदरे ॥ २१
 रथ्यासंधौ शमशाने च नद्यां च सिन्धुसंगमे । द्वीपे चतुष्टये संधौ गृहेऽङ्गे पर्वताग्रतः ॥ २२
 बिलद्वारे जीर्णरूपे जीर्णवेशमनि कुक्ष्यके । शिमूश्लेष्यातकाक्षेपु जम्बूदुम्बरवेणुषु ॥ २३
 वटे च जीर्णमाकारे खास्यहृत्कक्षजघ्नाणि । तालौ शङ्खे मले मूर्ध्नि चिबुके नाभिपादयोः ॥ २४
 दंष्ट्रोऽशुभः शुभो दूतः पुण्यहस्तः सुवाक्शुभीः । लिङ्गवर्णसप्तानथ शुक्लवस्त्रोऽमलः शुचिः ॥ २५
 अपद्मारगतः शस्त्री मघादी भूगतेक्षणः । विवर्णवासाः पाशादिहस्तो महदवर्णभारु ॥ २६
 शुष्ककाष्ठाधितः खिन्नस्तिलालककरांशुकः । आर्द्रवासाः कुण्ठरक्तपुष्पमुक्तशिरोरुहः ॥ २७
 कुचमर्दो नखच्छेदी गुदस्पृक्पादलेखकः । केशालुञ्जी तृणच्छेदी दुष्टा दूतास्तथैकशः ॥ २८
 दूतः स्पृशति यद्वातं तस्मिन्दंशमुदाहरत् । दूताह्वित्रचलनं दुष्टमुत्थितिनिश्चला शुभा ॥ २९
 भीषपार्श्वे शुभो दूतो दुष्टोऽज्यत्र समागतः । जीवो गतागतेदुष्टः शुभो दूतनिवेदने ॥ ३०
 दूतस्य वाक्प्रदुष्टा सा पूर्वायनार्थनिन्दिता । विभक्तैस्तस्य वाक्वान्तैर्विषनिर्विषकालता ॥ ३१
 आर्यैः स्वरीथ कार्येथ वर्णोभिचलिषिदिषा । स्वरजो वसुमान्तर्गो इति ज्ञेया च मानुका ॥ ३२
 वाताग्नीन्द्रजलात्मानो वर्गेषु च चतुष्टयम् । नपुंसकाः पथ्याः स्युः स्वराः प्रक्रान्त्युत्पन्नयः ॥ ३४
 दुष्टौ दूतस्य वाक्पादौ वाताग्नी मध्यमो हरिः । प्रदस्ता वारुणा वर्णा अतिदुष्टा नपुंसकाः ॥ ३५
 मस्थाने महलं वाच्यं गर्जितं मेघहस्तिनोः । प्रदक्षिणं फले दृष्टे वायस्य च रुतं भितम् ॥ ३६
 शुभा गीतादिशब्दाः स्युरीदृशं स्यादि सिद्धये । अनर्थमी रघाक्रन्दो दक्षिणे विरुतं धृतम् ॥ ३७
 वेदपा विभो नृपः कन्या गौर्दन्ती गुरजध्वजौ । क्षीराज्यदधिसङ्गाम्नुच्छत्रं भेरी फलं मुंराः ॥ ३८
 तण्डुला रेम रूप्यं च सिद्धयेऽभिप्रेता अभी । सकाष्ठः सानलः कारुषलिनाम्बरवासधृत् ॥ ३९

गलस्यटङ्को गोमायुगृध्रोऽलकपर्पिकाः । तैलं कपालकपर्पिसे निषिद्धे भस्म नष्टये ॥ ४०
 विपरोगाश्च सप्त स्युर्धातोर्धात्वन्तराङ्गितः । विषदंश्चो ललाटे यात्यतो नेत्रं ततो मुखम् ॥
 आस्याद्य बचनीनाख्यौ(?) धातुन्याप्नोति हि क्रमात् ॥ ४१

इत्यादिमहापुराण आग्नेये नामस्तथैककथनं नाम चतुर्नवत्यधिकद्विचतस्रोऽध्यायः ॥ २९५ ॥

आदितः श्लोकानां समग्रसङ्ख्याः—८८२०

अथ पञ्चनवत्यधिकद्विचतस्रोऽध्यायः ।

दशचिकित्सा ।

अग्निहवाच—

मन्त्रध्यानीषधैर्दष्टचिकित्सां भवदायि ते ॥

ॐ नमो भगवते नीलकण्ठायेति ॥

जपनाद्विषहानिः स्यादौषधं जीवरक्षणम् । साज्यं सकृदसं पेषं द्विविधं विषमुच्यते ॥
 जङ्गमं सर्पसृपादि शृङ्गादि स्थावरं विषम् । शान्तस्वरान्वितो वक्रा लोहितस्तारकः शिवः ॥१
 नियतेर्नाममघोऽयं तार्क्ष्यः शब्दमयः स्मृतः ॥ ४
 ॐ ज्वल महामते हृदयाय, गरुडविराल शिरसे, गरुड शिखायै, गरुड विषभञ्जन भवेदन
 भवेदन विनासय विनासय विमर्दय विमर्दय कवचाय, अपतिहवशासनं हूं फट्, अस्त्राय, उग्र-
 रूपाधारक सर्वभयंकर भीषय भीषय सर्वं दह दह भस्मी कुरु कुरु स्वाहा नेत्राय सप्तवर्गान्त्यु-
 र्माष्टदिव्यलक्ष्मर केशरादिवर्णकदं बहिराभूतकर्णिकं मातृकाम्बुजम् ॥ ५
 कृत्वा हृदिस्थं तन्मन्त्री वामहस्ततले स्मरेत् । अङ्गुष्ठादौ न्यसेद्वर्णान्वियतेर्भेदिताः कलाः ॥ ६
 पीतं वज्रचतुष्कोणं पार्थिवं शक्रदैवतम् । वृत्तार्धमाप्पपञ्चार्धं शुक्लं वरुणदैवतम् ॥ ७
 श्यामं(श्रीं) स्वस्तिकयुक्तं च तैजसं बह्मदैवतम् । वृत्तं चिन्तुवृत्तं वायुदैवतं कृष्णवर्द्धनम् ॥ ८
 अङ्गुष्ठाद्यङ्गुलीमध्यपर्यस्तेषु स्ववेश्मसु । सुवर्णनागवाहेन वेष्टितेषु न्यसेत्क्रमान् ॥ ९
 नियतेत्यतुरो वर्णान्मुमण्डलसप्तमत्विषः । अरूपे रवतन्मात्रे आकाशे शिवदैवते ॥ १०
 कनिष्ठामध्यपर्यस्ते न्यसेत्तस्याऽऽयमक्षरम् । नागानामादिवर्णांश्च स्वमण्डलगतरूपसेत् ॥ ११
 भूतादिवर्णान्विन्यसेदङ्गुष्ठाद्यन्तर्पर्वसु । तन्मात्रादिगुणाभ्यर्णान्दुर्गुलीषु न्यसेद्द्वयुषः ॥ १२
 स्वर्गनादेव तार्क्ष्येण हस्ते हन्याद्विषद्वयम् । मण्डलादिषु तान्वर्णान्वियतेः कयपो जितान् ॥१३
 धेष्टमद्गुलिभिर्देहनाभिस्थानेषु पर्वसु । आ जानुतः सुवर्णागमा नाभेस्तुद्दिनमभम् ॥ १४
 कुङ्कुमारुणमा रण्टादा केष्टान्तात्सित्तेतरम् । ब्रह्माण्डव्यापिनं तार्क्ष्यं चन्द्रार्ख्यं नागभूषणम् १५
 नीलोद्गनासमारमानं महापथं स्मरेद्द्वयुषः । एवं तार्क्ष्यात्मनो वाचयान्वध्नः स्यान्मग्निशो विषे ॥
 गुणैस्तार्क्ष्यकरस्यान्तः स्थिताऽङ्गुष्ठविषापरा । तार्क्ष्यं हस्तं समुद्यम्य तत्पञ्चाङ्गुलिचालनात् ॥
 कुप्याद्विषस्य स्तम्भार्दींस्तदुक्तमदवीक्षया । आकाशदेव भूवीजः पञ्चार्णापिपतिर्भुजः ॥ १८
 संस्तम्भभेदतिविषतो भावया स्तम्भवेद्विषम् । व्यस्तस्वभूषणो पीजमघोऽयं साधुसाधितः ॥१९
 संस्तुतावयवमग्न्यायः संहरोद्विषम् । दण्डमुत्थापयेदेष मुनस्ताम्भोभिषेकतः ॥ २०

(पञ्चाङ्गकृद्विधानम्)

मुनस्रस्रभुभेयादिनिस्वनश्रवणेन वा । संदहत्पेव संयुक्तो भूतेजोव्यत्ययात्सितः ॥ २१
 भूवायुव्यत्ययान्मन्त्रो विपं संक्रामयत्यसौ । अन्तस्थो निजवेश्मस्थो बीजाग्नीन्दुमलाम्बुभिः ॥ २२
 एतत्कर्म्म गयेन्मन्त्री मरुटाकृतिविग्रहः । तार्क्ष्यवरुणगेहस्वस्त्यपाग्नाश्रयेद्विषम् ॥ २३
 जानुदण्ठीमुदितं स्वपाथीवीजलाञ्छितम्(?) । ज्ञानपानात्सर्वविषं ज्वरा(र)रोगापमृत्युजित् ॥ २४
 पक्षि पक्षि महापक्षि महापक्षि वि वि स्वाहा । पक्षि पक्षि महापक्षि महापक्षि क्षि क्षि स्वाहा ॥ २५
 द्वाचेतौ पक्षिराम्पञ्चौ विपत्रायभिमन्त्रणात् ॥ २६
 पक्षिराजाय विग्रहे पक्षिदेवाय धीमहि । तन्नो मरुडः[?] प्रचोदयात् ॥ २७
 वक्षिस्थं पार्श्वतत्पूर्वं दन्तश्रीकौ च दण्डिनौ । सकाली लाङ्गली चेति नीलकण्ठायनीरितम् ॥ २८
 वक्षः कण्ठशिखान्ते ग्यसेस्त्वग्मे सुसंस्कृतौ ॥
 हर हर हृदयाय नमः कर्पादिने च शिरसि । नीलकण्ठाय वै शिखां कालकूटविपभक्तजाय स्वाहा ॥ २९
 अथ वर्म च कण्ठे नेत्रं कृत्तिवासास्तिनेत्रम् । पूर्वार्धैराननैर्वृक्तं श्वेतपीतारुणासितैः ॥ ३०
 अभयं वरदं चापं वामार्धे च दधन्नुजैः । यस्यापवीतपार्श्वस्था गौरी रुद्रोऽस्य देवता ॥ ३१
 पादजानुगुहानाभिहृत्कण्ठाननमूर्धसु । मन्त्रार्णवस्य करयोरङ्गुष्ठाग्रगुलीषु च ॥ ३२
 तर्जन्यादितदन्तासु सर्वमङ्गुष्ठयोर्न्यसेत् । ध्यात्सर्वं संहरेत्क्षिप्तं वद्धपा शूलमुद्रया ॥ ३३
 कनिष्ठा ष्येष्ठया वद्धा तिस्रोऽङ्ग्याः प्रभृतेर्भवाः(?) । विपनाये वामहस्तमन्यस्मिन्दक्षिणं करम् ॥
 ॐ नमो भगवते नीलकण्ठाय चिः, अमलकण्ठाय चिः । सर्वज्ञकण्ठाय चिः, क्षिप क्षिप, ॐ
 स्वाहा । अमलनीलकण्ठाय नैकसर्वविषापहाय । नमस्ते रुद्र मन्यव इति संमार्जनाद्विषं विनश्य-
 त्वि न संदेहः । कर्णमाग्रा लैपानहा वा ॥ ३५
 यजेदुद्रविषानेन नीलग्रीवं महेश्वरम् । विषव्याधिनिनाशः स्यात्कृत्वा रुद्रविषानकम् ॥ ३६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये दक्षिणदिशाकपर्णं नाम पञ्चमस्त्यपि रुद्रिजततनोऽध्यायः ॥ २५५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयज्ञाः—८८५६

अथ पञ्चमस्त्यपि रुद्रिजततनोऽध्यायः ।

पञ्चाङ्गकृद्विधानम् ।

आग्निहोत्र—

वक्ष्ये रुद्रविषानं तु पञ्चाङ्गं सर्वदं परम् । हृदयं शिवसंकल्पः शिरः मूर्त्तं तु पौरुषम् ॥ १
 शिखाऽग्न्यः संभृतं मूर्त्तमाधुः कवचमेव च । श्वेतक्रीडैसंज्ञस्य रुद्रस्याङ्गानि पथ हि ॥ २
 पञ्चाङ्गान्यस्य तं ध्यात्वा जपेदुद्रांस्त्वतः क्रमात् । यज्जाग्रत इति मूर्त्तं षेदृचं मानसं विदुः ॥ ३
 ऋषिः स्वाच्छिवसंकल्पश्चन्द्रसिद्धिपुत्रदाहृतम् । शिरः सस्तुधीर्षेति तस्य नारायणोऽनृषिः ॥ ४
 देवता पुरुषोऽनुष्टुप्छन्दो ज्ञेयं च त्रैलोक्यम् । अद्भ्यः संभृतमूर्त्तस्य ऋषिरुत्तराणो नरः ॥ ५
 आयानां तिस्रणां त्रिष्टुप्छन्दोऽनुष्टुप्छन्दोरपि । छन्दसंश्रुमन्त्यायाः पुरुषोऽस्यास्ति देवता ॥ ६
 आशुनिन्द्रो द्वादशानां छन्दसिष्टुप्छन्ददाहृतम् । ऋषिः शोकः शक्तिरयः मूर्त्ते सप्तदशचेक ॥ ७

पृथक्पृथग्देवताः स्युः पुरुषिदङ्गदेवता । अवशिष्टदेवतेषु च्छन्दोऽनुपुनदाहृतम् ॥ ८
 असौ यस्ताम्रो भवति पुरुषलिङ्गोक्तदेवता । पद्मकिञ्छन्दोऽथ मर्माणि त्रिष्टुब्धिहोक्तदेवताः ॥ ९
 रौद्राध्याये च सर्वस्मिन्मृषिः स्वात्परमेष्ठ्यच । मजापतिर्वा देवानां कुत्सश्च तिमृणां पुनः ॥ १०
 मनोद्वयो रुगेका स्वाद्बुद्धो रुद्राश्च देवताः । आद्योऽनुवाकोऽथ पूर्व एक रुद्राख्यदेवताः ॥ ११
 छन्दो गायत्र्याद्याया अनुष्टुप्तिमृणासृचाश्च । तिसृणां च तथा पङ्क्तिरनुष्टुबध संस्पृतम् ॥ १२
 द्वयोश्च जगतीछन्दो रुद्राणामप्यशीतयः । हिरण्यवाहवस्तिस्रो नमो वः किरिकाप च ॥ १३
 पञ्चर्चो रुद्रदेवाः स्युर्ध्वे रुद्रानुवाककः । विंशके रुद्रदेवास्ताः मथया बृहती स्मृता ॥ १४
 ऋग्निहृतीया त्रिजगती तृतीया त्रिष्टुबेव च । अनुष्टुभो यजुस्त्रिस्त आर्योऽभिष्टः सुसिद्धिभाक् ॥
 त्रैलोक्यमोहनेनापि विपक्ष्याध्यादिमर्दनम् ॥ १५
 ईं श्रीं ह्रीं ह्रूं त्रैलोक्यमोहनाय विष्णवे नमः ॥ १६
 अनुष्टुभनृसिंहेन विपक्ष्याधिविनाशनम् ॥ १७
 ॐ हम्, हम्, उग्रं वीरं महाविष्णुं ज्वलन्तं सर्वतोमुखम् ॥ १८
 वृत्तिर्हं भीषणं भद्रं मृत्युमृत्युं नमाम्यहम् । अयमेव तु पञ्चाङ्गो यत्रः सर्वार्थसाधकः ॥ १९
 द्वादशाष्टाशरी मन्त्री विपक्ष्याधिविमर्दनौ । कुल्लिका त्रिपुरा गौरी चन्द्रिका विपहारिणी ॥ २०
 मसादमन्त्रो विपद्दुष्टपुरारोग्यवर्धनः । सौरो विनायकस्तद्गुह्यपञ्चाः सदाऽजितलाः ॥ २१

इलादिमहापुराण आग्नेये पञ्चाङ्गकविधानं नाम षण्णवस्तथिकद्विजततमोऽध्यायः ॥ २९५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः— ८८७७

अथ सप्तमवस्तथिकद्विजततमोऽध्यायः ।

विपद्भन्मन्त्रोपधम् ।

अग्निहोत्र—

ॐ नमो भगवते रुद्राय च्छिन्द च्छिन्द विपं ज्वलितपरशुपाण्ये च । नमो भगवते पक्षिहृद्राय
 दष्टकमुत्थापयोत्थापय दष्टकं कम्पय कम्पय जल्पय जल्पय सर्पदष्टमुत्थापयोत्थापय लल लल
 वन्ध वन्ध मोचय मोचय वररुद्र गच्छ गच्छ वध वध ब्रुट ब्रुट वुक वुक भीषय भीषय मुष्टिना
 विपं संहर संहर उ उ ॥ १
 पक्षिरुद्रेण ह विपं नाशमायाति मन्त्रेणात् ॥ २
 ॐ नमो भगवते रुद्र नाशय विपं स्वावरजङ्गमं कृत्रिमाकृत्रिममुपविपं नाशय नानाविपं दष्टक-
 विपं नाशय धम धम दम दम वध वध मेघान्धकारभारावर्ष निर्विपी भव संहर संहर गच्छ
 गच्छाऽऽवेक्षयाऽऽवेक्षय विपोग्त्थापनरूपं मन्त्रादिपपारणम् । ॐ क्षिप, ॐ क्षिप स्वाहा । ॐ
 हां ह्रीं श्रीं साः, उं द्रौ ह्रीं उः ॥ ३
 जपादिना साधितस्तु सर्षान्वन्नाति नित्यम् । एकद्वित्रिचतुर्विजः कृष्णचक्राक्षपञ्चकः ॥ ४
 गोपीनमवल्लभाय स्वाहा सर्वार्थसाधकः ॥ ५

ॐ नमो भगवते रुद्राय ग्रेताधिपतये नृणु नृणु गर्ज गर्ज भ्रामय भ्रामय मुञ्च मुञ्च मुञ्च मुञ्च
 कट कट, आविश आविश, मुचूर्णपतङ्ग केदो ज्ञापयति ठ ठ ॥
 पातालसोमपद्मोऽयं मन्त्रणाद्विपनाशनः । दंशकाहिदंशे सद्यो दष्टः काष्ठशिलादिना ॥
 विपशान्त्यै दहेदंशज्वालकोकनदादिना । शिरीषवीजपुष्पाकसीरबीजकटुत्रयम् ॥
 विषं विनाशयेत्पानलेपनेनाञ्जनादिना । शिरीषपुष्पस्य रसमावितं मरिचं सितम् ॥
 पानभस्याञ्जनाद्यैश्च विषं हन्यान्न संशयः । कोपातकीवचाहिद्वृश्चिरीषार्कपपोपुतम् ॥
 कटुत्रयं सपेषाम्भो हरेश्रस्यादिना विषम् । रामठेक्ष्णाकुसुमार्द्रचूर्णं नस्याद्विषाणम् ॥
 इन्द्रवज्राग्निकं द्रोणं तुलसी देविका सहा । तद्वत्पाकं त्रिकटुकं चूर्णं भक्ष्यं विषापहम् ॥
 पञ्चाङ्गं कृष्णपद्म्यां शिरीषस्य विषापहम् ॥

इत्यादिनष्टपुराण आग्नेये विषहन्त्यन्त्रौषधकथन नाम सप्तनवसाधिकादिपततनोऽध्यायः ॥ २९७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—८८८९

अथाष्टनवसाधिकादिपततनोऽध्यायः ।

गोनसादिचिकित्सा ।

आग्नेयवाच—

गोनसादिचिकित्सां च वशिष्ठ नृणु वक्षि ते ॥
 ॐ हां हीम्, अमलपेक्षि स्वाहा ॥
 शान्मूलखादनामघ्नी हरेन्मण्डलिनो विषम् । लघुनं रामठफलं कुण्डोद्या व्योषकं विषे ॥
 क्षुदीक्षीरं गन्धघृतं पक्वं पीत्वाऽहिने विषे । अथ राजिलदष्टे च पेया कृष्णा ससैन्यवा ॥
 आज्यं सौद्रं शक्रतोषं पुरीततया विषापहम् । सकृष्णाखण्डबुधार्ज्यं पातक्यं तेन मासिकम् ॥
 व्योषं पिच्छं विहालास्थिनकुलाद्रवैः समैः । ज्वरितैर्वेपथुधाक्तैर्धूपः सर्वविषाणः ॥
 रोमनिर्गुण्डिकाकोलवर्णवा लघुनं समम् । मुनिपत्रैः कुतस्वेदं दष्टं काञ्जिकपाचितैः ॥
 मूषिकाः पौडश प्रोक्ता रसं कार्पासजं पिबेत् । सत्वैल मूषिकातिघ्नं फलिनीकुमुनं तथा ॥
 सनागरमुदं भक्ष्यं तद्विषारोचकापहम् । चिकित्सा विशतिः श्लोका लुताऽविषहरो गणः ॥
 पद्मकं पाटली कुष्ठं नतमुक्षीरचन्दनम् । निर्गुण्डी सारिवा शैलु लुतार्ति सेचयेज्जले ॥
 गुञ्जानिर्गुण्डिककोलपत्रं शुष्मी निशादपम् । करञ्जास्थि च तल्लक्ष्मैश्चिकित्सां नृणु ॥
 मज्जिष्ठा चन्दनं व्योषपुष्पाश्विरीषकौमुदम् । संयोज्याथनुरो योषा लेपादौ वृधिकापहाः ॥
 ॐ नमो भगवते रुद्राय चिवि चिवि च्छिन्द च्छिन्द किरि किरि भिन्द भिन्द खर्वेन च्छेदय
 च्छेदय मूलेन भेदय भेदय चक्रेण दारय दारय, ॐ ह्रूं फट् ॥
 मन्त्रेण मन्त्रितो देवो गर्दभादीन्निहन्ति । त्रिफलोक्षीरमुस्ताम्बुपांसीपद्मकचन्दनम् ॥

* इत भारद्वाज—“त्वरीताज्ञाननाशकस्ये” इत्यस्मादज्ञानान्नाशकस्येति नो ग्रन्थः क. व. द्रुत क्रयोर्वादि ।

१ घ. 'वे मूल मूल य' । २ क. व. मरयो । ३ ख. 'केलात्र' । ४ क. व. 'पेक्षे ला' । ५ क. व. 'हा । पकाहा' । ६ क. व. 'सिद्धय वि' ।

अजाक्षीरेण पानादौ गर्दभादेर्विषं हरेत् । हरेच्छिरीपपञ्चाङ्गव्योषं श्रुतपदीपिपम् ॥ १५
 सकन्धरं शिरीपास्थि हरेत्कुन्दूरजं विपम् । व्योषं सप्तर्षिः पिण्डीतमूलमस्य विषं हरेत् ॥ १६
 क्षारव्योषपचाहिहृविटङ्गे सैन्धवं नवम् । अम्यष्टाऽविवला कुष्ठं सर्वक्रीटविषं हरेत् ॥
 यष्टिव्योषमुडक्षीरयोगः क्षुनो विषापहः ॥ १७
 ॐ सुभद्रायै नमः, ॐ सुप्रभायै नमः ॥ १८
 चान्योपधानि शृङ्गान्ते विधानेन विना जनैः । तेषां चीजं त्वया ग्राह्यमिति ब्रह्माऽप्रवीच्य ताम् ॥
 तां शण्मयौषधीं पश्चाद्यवान्मक्षिष्य मुष्टिना । दश जप्त्वा मन्त्रमिषं नमस्कुर्वात्तदीपधम् ॥ २०
 त्वापुद्गराम्बुध्वनेशमनेनैव च भक्षयेत् । नमः पुरुषसिंहाय नमो गोपालकाय च ॥ २१
 आत्मनैवाभिमानाति रणे कृष्ण पराजयम् । अनेन सत्ययाक्येन अगदो मेऽस्तु सिध्यतु ॥ २२
 नमो वैद्यमात्रे तैश्च रक्ष रक्ष मां सर्वविषेभ्यो गौरि गान्धारि चाण्डालि मातङ्गिनि स्वाहा
 हरिमाये ॥ २३
 औषधादौ प्रयोक्तव्यो मन्त्रोऽयं स्थावरे विषे । भुक्तपात्रे स्थिते ज्वाले पञ्चशीताम्बुसेवितम् ।
 पापयेत्सद्युतं क्षौद्रं विषिष्येत्तदनन्तरम् ॥ २४

इत्यादिमहापुराण आग्नेये मौनपारिविजित्वाक्येन नामाटनवरत्यविकद्विषततमोऽध्यायः ॥ २९८ ॥

आदितः श्लोकाणां समष्ट्यष्टा—८९१३

अथ जवनपत्राधिकद्विषततमोऽध्यायः ।

वात्स्यदिग्गजहरवालतन्त्रम् ।

अप्रितवाच—

वालतन्त्रं प्रवक्ष्यामि वालादिग्रहमर्दनम् । अथ जातदिने वत्सं ग्रही गृह्णाति पापिनी ॥ १
 गात्रोद्देशो निराहारो नानाग्रीवाविषवर्तनम् । तच्चेष्टितमिदं तत्स्पष्टान्मातृणां च बलं हरेत् ॥ २
 मत्स्यर्मासमुरामरूपमन्थस्रग्धूपदीपकैः । लिम्बेच धातकीलोभ्रमज्जिष्ठातालचन्दनैः ॥ ३
 महिषाक्षेण धूपश्च द्विरात्रे भीषणी ग्रही । तच्चेष्टा कासनिःश्वासी गान्तर्गतोचनं मुहुः ॥ ४
 अजाभूत्रयुतैः कृष्णा सेव्याऽपामार्गचन्दनैः । मोक्षद्वन्द्वकेस्रैश्च धूपयेत्पूर्ववद्वालिः ॥ ५
 ग्रही विराजे घण्टाली तच्चेष्टा कन्दनं मुहुः । जृम्भणं स्वनितं वासो गात्रोद्देशमरोचनम् ॥ ६
 केशराज्जनमोहस्तिदन्तं साजपयो लिपेत् । नक्षराणीविल्वदलैर्धूपयेच्च बलिं हरेत् ॥ ७
 ग्रही चतुर्धा काकोली गात्रोद्देशः प्ररोचनम् । फेनोद्धारो दिशो सष्टिः कुल्माषैः सासवैर्वलिः ॥ ८
 गजदन्तादिनिर्गोकवाजिभूत्रमलेकनम् । सराणीनिम्बपत्रेण टूककेसेन धूपेत् ॥ ९
 हंसाधिका पथमी स्याज्जृम्भाश्वासोर्ध्वपारिणी । मुष्टिन्मन्थ्य तच्चेष्टा बलिं मत्स्यादिना हरेत् ॥
 मेघशृङ्गलालोभ्रशिलाबालैः शिथुं लिपेत् । फट्कारी तु ग्रही पष्टी भयमोदमरोदनम् ॥ ११
 निराहारोऽङ्गविक्षेपो हरेन्मत्स्यादिना बलिम् । राजी गुग्गुलुरुष्ट्रभदन्ताजैर्धूपलेपनैः ॥ १२
 सप्तमे मुक्तयेदपारितः पूतिगन्धो विजृम्भणम् । नादः प्ररोदनं कासो धूपो व्याघ्रनखैर्लिपेत् ॥ १३
 वचागोमयगोमूत्रैः श्रीदण्डी चाष्टमे ग्रही । दिशो निरीक्षणं जिह्वाचालनं कासरोदनम् ॥ १४

(बालादिमहत्तराज्यतन्त्रम्)

बलिः पुर्वेऽथ मत्स्यायैर्धूपये च हिङ्गुना । वचाभिद्वार्यञ्जुनैश्चोर्ध्वाही गदाग्रही ॥	१५
लद्वेजनीर्ध्वनिः श्वासः स्रग्मुष्टिद्वयसादनम् । रक्तचन्दनकुष्ठाद्यैर्धूमैश्चेन्नोच्छिन्नम् ॥	१६
कपिरोपनखैर्धूमो दग्धी रोदनी ग्रही । वचेष्टा रोदनं शशत्वग्गन्धो नीलवर्णता ॥	१७
धूपो निम्बेन धूतोव्राजीमर्जरसैर्लिपत् । बलिं बहिर्हस्तेष्टानकुल्पापकरकौदनम् ॥	१८
यावज्जयोदशाहं स्यादेवं धूतादिका क्रिया । गृह्णाति मासिक वत्सं पूतना शकुनी ग्रही ॥	१९
काकषट्कोदनं श्वासो घृत्रगन्धोऽग्निधीञ्जनम् । गोमूत्रस्नानं तस्य गोदन्वेन च धूतम् ॥	२०
पीतवस्त्रं ददेद्रक्तस्रग्गन्धैस्तैलदीपकः । विविधं पायमं मधं तिलं मांसं चतुर्विधम् ॥	२१
करजाधो यमद्विषि सप्तहं वैर्बलिं हरेत् । द्विषासिकं च मुकुटा वपुः पीतं च शीतलम् ॥	२२
छर्दिः स्यान्मुखशोपादि पुष्पगन्धानुक्तानि च । अपूपगोदनं दीपः कृष्णनीरादिधूपकम् ॥	२३
तृतीये गोमुखी निद्रा सविष्णुमरोदनम् । यवाः विषेणुः पल्लवं कुल्पाय श्वाकगोदनम् ॥	२४
शीतं पूर्वं दवेन्मध्येऽहनि धूपश्च सर्पिषा । पञ्चमङ्गेन तत्स्नानं चतुर्थे पित्रालाऽऽतिष्ठत् ॥	२५
तनुः शीता पूतिगन्धः रोषः स ज्ञियते ध्रुवम् । पञ्चमी ललना गात्रसादः स्यान्मुखशोपणम् ॥	
अपानः पीतवर्णश्च मत्स्यायैर्दक्षिणे बलिः । पण्मासे पटुभा चेष्टा रोदनं विकृतस्वरः ॥	२७
मत्स्यमांससुराभक्तपुष्पगन्धादिभिर्बालः । सप्तमे तु निराहारा पूतिगन्धादिदन्तरू ॥	२८
येष्टमांससुरायांसैर्बलिः स्याद्यमुनाऽष्टमे । विस्कोदशापणाय स्याच्चिकित्सा न कारयेत् ॥	२९
षमे कुम्भकर्पातो ज्वरी छर्दति पालके । रोदनं मांसकुल्पापमद्यायैश्चैकै बलिः ॥	३०
शमे तापसी चेष्टा निराहारोऽग्निमीलनम् । घण्टा पत्राका पिष्टाका सुरामांसबलिः समे ॥	३१
तस्यैकादशी पीडा नैत्रादौ न चिकित्सितम् । चञ्चला द्वादशे श्वासस्त्रासादिकविचेष्टितम् ॥	
त्रिंशः पूर्वेऽथ मध्याह्ने कुल्पापायैस्तिलादिभिः । यातना तु द्वितीयेऽन्दे यातनं रोदनादिकम् ॥	
तेलमांसमध्यायैर्बलिः स्नानादि पूर्ववत् । तृतीये रोदनी कम्पो रोदनं रक्तपूतकम् ॥	३४
चौदने तिलाण्डः प्रतिमा विलपिष्टना । तिलस्नानं पञ्चमैर्धूमै रात्रफलवचा ॥	३५
चतुर्थे चट्काशोफो ज्वरा सर्वाङ्गसादनम् । मत्स्यभासविलाचयं बलिः स्नानं च धूपनम् ॥	३६
पञ्चमेऽन्दे तु ज्वरस्त्रासोऽङ्गमादनम् । मासौदनायैश्च बलिर्मेघपूत्रेण धूतम् ॥	३७
लाभोऽङ्गुम्वराश्वत्थवटविल्वदलाम्बुधूरु । षष्ठेऽन्दे धाक्नी शोषो वैरस्यं गान्धसादनम् ॥	३८
साहोभिर्बलिः पूर्वैर्धूपः स्नानं च भृङ्गैः । सप्तमे यमुना छर्दिरवचोदासरोदनम् ॥	३९
सिंहायसमयायैर्बलिः स्नानं च धूपनम् । अष्टमे वा जातवेदा निराहारं मरोदनम् ॥	४०
श्वाराशुदन्त्यायैर्बलिः स्नानं च धूपनम् । कालाब्दे नवमे वाहोरास्फोटो गर्जनं भयम् ॥	४१
त्रिंशः स्यात्कुशरापूपसक्तकुल्पापपायसैः । दशमेऽन्दे कलहंसी दाहोऽङ्गुचयवा ज्वरः ॥	४२
त्रिलोकापूध्वयैः पञ्चरानं बलिं हरेत् । निम्गशृङ्गुलेपावेकादशमके ग्रही ॥	४३
चतुर्ती निष्ठुरवागलिलेपादि पूर्ववत् । बलिका द्वादशे श्वासो बलिलेपादि पूर्ववत् ॥	४४
योदशे वायवी च मुखैर्गोऽङ्गसादनम् । रक्ताञ्जगन्धमात्पायैर्बलिः पञ्चदशैः सपेत् ॥	४५

• य पुस्तक इत्यर्थे गतिः ।

राजीनिम्बदलैर्धूपो यक्षिणी च चतुर्दशे । चेष्टा शूलो ज्वरो दाहो मांसभक्ष्यादिर्विनाशः ॥ ४६
 स्नानादि पूर्ववच्छान्त्यै मुष्टिकाविस्त्रिषण्के । तच्चेष्टाऽस्य कस्यचः शश्वत्कुर्वन्मातृचिकित्सनम् ॥ ४७
 वानरी पोडशी भूमौ पतेन्निद्रा सदा ज्वरः । पायसाद्यैस्त्रिरात्रं च वलिः स्नानादि पूर्ववत् ॥
 गन्धवती सप्तदशे गात्रोद्देशः प्ररोदनम् । कुल्मापाद्यैर्वलिः स्नानभूषलेपादि पूर्ववत् ॥ ४९
 दिनेशाः पूतना नाम वर्षेणाः भुङ्कुमारिकाः ॥ ५०

ॐ नमः सर्वमातृभ्यो बालपीडासंयोगं भुञ्ज भुञ्ज चुट चुट स्फोटय स्फोटय स्फुर स्फुर गृह
 गृह्णाऽऽकन्दयाऽऽकन्दय, एवं सिद्धरूपो ज्ञापयति । ५१

हर हर निर्दोषं कुरु कुरु बालिकां बालं स्त्रियं पुरुषं वा, सर्वग्रहाणामुपक्रमात् । चामुण्डे नमो
 देव्यै हर्षं हर्षं शीमपसरापसर दुष्टग्रहान्दहं तथथा गच्छन्तु दृष्टकाः, अन्यत्र पन्थानं कर्तुं
 ज्ञापयति ॥ ५२

सर्वबालग्रहेषु स्थान्मन्त्रोऽयं सर्वकामदः ॥ ५३

ॐ नमो भगवति चामुण्डे मुखं मुखं बालं बालिकां वा वलिं गृहं गृहं जय जय वस वस ॥ ५४
 सर्वत्र बलिदानेऽयं रक्षाकृत्पत्यते मनुः । ब्रह्मा विष्णुः शिवः स्कन्दो गौरी लक्ष्मीर्गणादयः ॥
 रक्षन्तु ज्वरदाहार्तं मुञ्चन्तु च कुमारकम् ॥ ५५

हत्पादिनहापुराण भाष्ये बालमहर्हरवान्तककपन नाम नवनवलधिकद्विजततमोऽध्यायः ॥ २१९ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तत्यष्टाः—८९६८

अथ त्रिजततनोऽध्यायः ।

महत्सुखमपि कथयन् ।

अग्निरुवाच—

ग्रहोपहारमघ्रादीन्वक्ष्ये ग्रहविषयदानान् । हर्षेच्छामयशोकादिविरुद्धांशुचिभोजनात् ॥ १
 गुरुदेवादिकोपाच पथोन्मादा भवन्त्यथ । त्रिदोषनाः संनिपाता आर्गन्तव इति स्मृताः ॥ २
 देवादयो ग्रहा जाता रुद्रक्रोधादनेकधा । सरित्सरस्वहागादौ शैलोपवनसेतुषु ॥ ३
 नदीसङ्गे शून्यगृहे विलहार्थेकदृष्टके । ग्रहा गृह्णन्ति पुंसश्च श्रियं सुप्तां च गर्भिणीम् ॥ ४
 आसन्नपुष्पां तप्रां च क्रतुस्नानं करोति या । अवमानं नृणां वैरं विघ्नं भाग्यविपर्ययम् ॥ ५
 देवतागुरुधर्मादिसदाचारान्दिलहयनम् । पतनं शैलदृष्टादोर्विष्णुवन्मूर्धनान्मुहुः ॥ ६
 रुदधृत्यति रक्ताक्षो हर्षरूपोऽनुग्रही नरः । रुद्रिग्रः शूलदाहार्तः क्षुत्तृष्णार्तः शिरोविमान् ॥ ७
 देहि देहीति याचेत बलिकामग्रही नरः । स्त्रीमालाभोगस्नानेच्छ रक्तिकामग्रही नरः ॥ ८
 महामुदगर्शनो व्योमगव्यापी चिरुपनासिकः । पातालनारसिंहाद्याः चण्डीमन्त्रा ग्रहादीनाः ॥ ९
 (अपृथ्वीहिहृत्पञ्चचक्रिरीपदयितं परम् । पाञ्चाङ्गकुञ्जधरं देवमक्षमालाकपालिनम् ॥ १०

* पञ्चविंशतितोऽयं ग्रन्थः केवलं छ. पुस्तक एव ।

१ छ. III. 'मघादि' । २ छ. ग. 'सर्वमायिका' । ३ छ. 'हृष्येष्टाऽऽकन्दय' । ४ छ. 'सर्वकामिकः' । ५ छ. 'पति' । ६ छ. 'प्रहा' । ७ छ. ग. 'दायविधौ' । ८ स. छ. 'गन्तुमिच्छेति स्म' । ९ छ. ग. 'श्रिय' । १० छ. छ. 'यय' ।
 दं । ११ छ. 'पुनः पुनः' । १२ छ. ग. 'पथेन' ।

(नानामन्त्रौपधकपनम्)

॥ ज्ञानुभ्यामवनीं गत्वा सूर्यापार्थ्यं निवेदयेत् । स्वविद्यामन्त्रितैः कुम्भैर्नवभिः प्रार्च्यं वै ग्रहान् ॥ १४ ॥
 ग्रहादिशान्तये स्नानं जप्त्वाऽर्कं सर्वमाप्नुयात् । सङ्क्षामविजयं सार्धं धीजरोपं सविन्दुकम् ॥ १५ ॥
 न्यस्य मूर्धादिपादान्तं मूलं पूज्यं तु मुद्रया । स्नाशानि च ययान्वासमात्मानं भावयेद्रविम् ॥ १६ ॥
 ध्यानं च पारणस्तम्भे पीतमाप्यायने सितम् । रिपुघातविधौ कृष्णं शोहयेच्छक्रचापवत् ॥ १७ ॥
 योऽभिपेक्षजपध्यानपूनाहोमपरः सदा । तेजस्वी ह्यनपः श्रीमान्स युद्धादौ जपं लभेत् ॥ १८ ॥
 ताम्बूलादाविदं न्यस्य जप्त्वा दद्यादुशीरकम् । न्यस्तवीजेन हस्तेन स्पर्शनं तदसौ स्मृतम् ॥ १९ ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये पूर्वार्चनविधानकथनं नामैकविंशतिशततमोऽध्यायः ॥ ३०१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१०४१

अथ मन्त्रिकविषयतमोऽध्यायः ।

नानामन्त्रौपधकपनम् ।

अग्निरुवाच—

१ वाकर्मपार्थ्यपुत्रशुक्लैर्लोककृते मतो पुत्रः । हुतान्ता देशवर्णेन विद्या पुरुषा सरस्वती(?) ॥ १ ॥
 २ अग्नाराशी वर्णलक्षं जपेत्स मतिमान्भवेत् । अत्रिः सवर्दिनामासिबिन्दुविद्रावकृत्परः ॥ २ ॥
 ३ पञ्चपद्मधरं शक्रं पीतमावाह्य पूजयेत् । नियुतं होमयेदाज्यतिलास्तेनाभिपेचयेत् ॥ ३ ॥
 ४ नृपादिश्रीष्टराज्यादीन्द्राज्यपुत्रादिषामुपात् । हस्तेषां शक्तिदेवाख्या घोषोऽग्निर्दग्धिदण्डवान् ॥ ४ ॥
 ५ शिवमिष्ट्रौ जपेच्छक्तिमष्टम्यादिचतुर्दशम् । चक्रपाशाङ्कुशपरां साधयां वरदायिकाम् ॥ ५ ॥
 ६ होमादिना च सौभाग्यं कवित्वं पुत्रवान्भवेत् ॥ ६ ॥
 ७ ॐ ह्रीम् ॐ नमः कामाय सर्वजनहिताय सर्वजनमोहनाय प्रज्यलिताय सर्वजनहृदयं ममाऽऽत्म- ॥ ७ ॥
 ८ गतं कुरु कुरु+ ओम् ॥ ८ ॥
 ९ एतज्जापादिना मन्त्रो वक्ष्येरसकलं जगत् ॥ ९ ॥
 १० ॐ ह्रीं, चागुण्डेऽमुकं दह दह पच पच मम वक्ष्यमानयाऽऽनय ठठ उ (ओम्) ॥ १० ॥
 ११ यशीकरणकृन्मन्त्रधामुण्डायाः प्रकीर्तितः । फलत्रयकपायेण वराङ्गं क्षालयेद्वये ॥ ११ ॥
 १२ अभ्यगन्धार्पणैः स्त्री तु निशा कर्षकादिना । पिण्णलीतण्डुलान्पट्टी मरिचानि च विंशतिः ॥ १२ ॥
 १३ वृहतीरसलेपश्च वशे स्यान्मरणातिक्रमम् । कैटोरमूलविकटपौद्रलेपस्तथा भवेत् ॥ १३ ॥
 १४ हिंसं कपित्थकरसं मागधी मपुकं मधु । तेषां लेपः प्रमुक्तस्तु दंपत्योः स्वस्तिमावहेत् ॥ १४ ॥
 १५ सशर्करो योनिलेपात्कदम्बरसक्तो मधु । सहदेवी महालक्ष्मीः पुत्रंजीवी कृताञ्जलिः ॥ १५ ॥
 १६ एतच्चूर्णं शिरःक्षिप्तं लोकस्य वक्ष्यमुत्तमम् । त्रिफलाचन्दनकापमस्या द्विकुट्टयं पृथक् ॥ १६ ॥
 १७ धृद्वेधपरसं दोषा तावती छम्बुकं मधु । धृतैः पक्का निशाळायानुष्का लेप्या तु रज्जनी ॥ १७ ॥
 १८ पिदारी सजटामांसचूर्णाभ्यां सशर्कराम् । मधितां यः पिबेत्सौख्यं नित्यं स्त्रीशतकं वनेत् ॥ १८ ॥

* इदमर्थं आरित ग. पुस्तके । + एतस्मात्पुत्रः य. पुस्तके " ठठ " इत्यधिकम् ।

१ य. 'य. 'मू. विपुलाव' । २ य. 'चाद्वशीरकम्' । ३ य. 'प्रतीकृतैर्नवभिः' । ४ य. 'हृदोनेष्ट्रवम्' । ५ य. 'हृदोनेष्ट्रवम्' । ६ य. 'हृदोनेष्ट्रवम्' । ७ य. 'हृदोनेष्ट्रवम्' । ८ य. 'हृदोनेष्ट्रवम्' । ९ य. 'हृदोनेष्ट्रवम्' । १० य. 'हृदोनेष्ट्रवम्' । ११ य. 'हृदोनेष्ट्रवम्' । १२ य. 'हृदोनेष्ट्रवम्' । १३ य. 'हृदोनेष्ट्रवम्' । १४ य. 'हृदोनेष्ट्रवम्' । १५ य. 'हृदोनेष्ट्रवम्' । १६ य. 'हृदोनेष्ट्रवम्' । १७ य. 'हृदोनेष्ट्रवम्' । १८ य. 'हृदोनेष्ट्रवम्' ।

गुह्यामापतिलव्रीहिचूर्णे क्षीरसिताम्बितम् । अश्वत्थवंशदर्भाणां मूलं वै वैष्णवीश्रियोः ॥ १७
 मूलं दूर्वाश्वगन्धोत्थं पिवेत्क्षीरैः सुताभिनी । कौन्तीलक्ष्म्योः शिवापात्रीवीजं लोघ्रवटाकुम्भम् ॥
 (अश्वत्थक्षीरमूतौ येन पुत्रार्थं त्रिदिवं स्त्रिया । पुत्राभिनी पिवेत्क्षीरं श्रीमूलं सवटाङ्कुरम्) ॥ १९
 श्रीवटाङ्कुरदेवीनां रसं नस्ये पिवेच्च सा । श्रीपद्ममूलमुत्क्षीरमश्वत्थोत्तरमूलयुक् ॥ २०
 स्तरणं पयसा युक्तं कार्पासफलपल्लवम् । अवामागस्य पुष्पाग्रं नवं समहिपीपयः ॥ २१
 पुत्रार्थं चार्पयद्भृङ्गकैर्पोगाश्वत्वार ईरिताः । शर्करोत्पलपुष्पाक्षे लोघ्रचन्दनसारिवा ॥ २२
 क्षयमाने स्त्रिया गर्भे दातव्यास्तण्डुलाम्भसा । लाजा यष्टिसिताद्राक्षसौद्रसर्पापि वा लिहेत् ॥
 आदरूपकलाङ्गुलपोः काकमाच्यः शिफा पृथक् । नाभेरधः समालिप्य प्रमूते प्रमदा सुखम् ॥ २४
 रक्तं शुलं जपापुष्पं रक्तशुक्रकुतौ पिवेत् । केशरं बृहतीमूलं गोपीपट्टीतृणोत्पलम् ॥ २५
 साजक्षीरं सतैलं तद्भक्षणं रोमजन्मकृत् । शीर्यमाणेषु केशेषु स्थापनं च भवेदिदम् ॥ २६
 धात्रीभृङ्गरसप्रस्थं तैलं च क्षीरपादकम् । पल्लवजनपलं तैलं तत्केशाक्षिशिरोहितम् ॥ २७
 हरिद्राराजवृक्षत्वक्चिञ्चवा लैवणलोघ्रकौ । पीता खारी हरेदाञ्जु गवामुदरहृंहणम् ॥ २८
 ॐ नमो भगवते त्र्यम्बकायोपशमयोपशमय चुलु चुलु मिळि मिळि भिदि भिदि गोमा-
 निनि चक्रिणि ह्रूं फट् ॥ २९
 अस्मिन्प्राप्ते गोकुलस्य रक्षां कुरु ज्ञानितं कुरु कुरु कुरु ठ ठ ठ ॥ ३०
 घण्टाकर्णो महासेनो वीरः मोक्तो महाबलः । मारीनिर्ना(र्ण)श्चनकरः स मां पातु जगत्पतिः ॥
 श्लोकौ चैव न्यसेदेतौ मत्तौ गोरक्षकौ पृथक् ॥ ३१

इत्यादिमहापुराण आग्नेये मानानिषधश्रीवधादिकथनं नाम श्वभिक्षनिष्ठतत्त्वोऽध्यायः ॥ ३०२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—९०७२

अथ श्वभिक्षनिष्ठतत्त्वोऽध्यायः ।

अङ्गाशतार्चनम् ।

अधिरुवाच—

पदा जन्मर्षगधन्द्रो भानुः सप्तमराश्विगः । वीणाः कालः स विज्ञेयस्तदा श्वंसं परिक्षयेत् ॥ १
 कण्ठोष्ठी चलतः स्थानायस्य क्का च नासिका । कृष्णा जिह्वा च सप्तार्धं जीवितं तस्य वै भवेत्
 तारो मेघो विषं दैन्वी नरो दीर्घो घनारसः । शुद्धोल्काय महोल्काय वीरोल्काय शिखा भवेत्
 शुल्काय सहस्रोल्काय वैष्णवोऽष्टाक्षरो मनुः । कनिष्ठादितददष्टानामङ्गुलीनां च पर्वसु ॥ ४
 ग्र्येष्टाग्रेण क्रमाचारं सूर्यन्यष्टाक्षरं न्यसेत् । तर्जण्यां तारमङ्गुष्ठे लग्ने मध्यमया च तत् ॥ ५
 तलेऽङ्गुष्ठे तदुच्चारं यीनोच्चारं ततो न्यसेत् । रक्तगौरपूषदरिज्जातरूपाः सिताम्रयः ॥ ६
 एवंरूपानिमान्यर्णास्तावन्पुद्गला न्यसेत्क्रमात् । इदास्यनन्मूर्ध्निक्षितालगुणकरादिषु ॥ ७

* धनुर्विज्ञानतर्कतन्त्रो न. पुस्तके नास्ति ।

(पञ्चाक्षरादिपूजामन्त्रः)

अङ्गानि च न्यसेद्वीजाक्यस्याथ करदेहयोः । यथाऽऽत्पनि तथा देवे न्यासः कार्यः करं विना
 हृदादिस्थानगान्वर्णान्गन्धपुष्पैः समर्चयेत् । धर्माद्यन्त्यायधर्मादि गात्रे पीठेऽम्बुजं न्यसेत् ॥ ९
 पत्रकेसरकिञ्चलकव्यापिस्पर्धेन्दुदाहिनाम् । यण्डलं(ल) त्रितयं वाचद्वेदैस्तत्र न्यसेत्क्रमात् ॥ १०
 गुणाश्च तत्र सत्तथाः केशरस्थाश्च शक्तयः । त्रिष्योत्कर्षणीज्ञानक्रियायोगाश्च वै क्रमात् ॥ ११
 मयी सत्या तपेशानाऽमुग्रहा मध्यतस्ततः । योगणीतं समभ्यर्च्य समावाह्य हरिं यजेत् ॥ १२
 पायाध्वार्वाचमनीयं च पीतवस्त्रविपूषणम् । एतत्पञ्चोपचारं च सर्वं मूलेन दीयते ॥ १३
 बासुदेवादयः पूज्याश्चतवारो दिक्षु मूर्तयः । विदिक्षु श्रीसरस्वत्यां रविशान्तीं च पूजयेत् ॥ १४
 शङ्खं चक्रं गदां पद्मं मुसलं खड्गशार्ङ्गके । वनमालान्वितं दिक्षु विदिक्षु च यजेत्क्रमात् ॥ १५
 अभ्यर्च्य च यद्विस्तार्षं देवस्य पुरतोऽर्चयेत् । विष्वक्सेन च सोमेशं मध्ये आवरणाद्वदिः ॥ १६
 इन्द्रादिपरिचारेण संपूज्य समवासात् ॥ १७

इत्यादिमहापुराण आग्नेयेऽङ्गाक्षरपञ्चासिधिवर्गेन नाम न्यनिर्दिष्टतन्त्रोऽन्यथः ॥ १०३ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तषट्काः—९०८९

अथ चतुरपिचरित्तत्त्वमोऽन्यथा ।

पञ्चाक्षरादिपूजामन्त्रा ।

अधिरवाच—

मेघः संज्ञा विपं साज्यवसति दीर्घोदकं रसः । एतत्पञ्चाक्षरं पञ्चं शिवदं च शिवात्मकम् ॥ १
 (अक्षराकादि समभ्यर्च्य देवत्वादि समाप्नुयात् । ज्ञानात्मके परं ब्रह्म परं बुद्धिः शिवो हृदि) २
 तच्छक्तिभूतः सर्वेशो विश्वो ब्रह्मादिमूर्तिभिः । मधार्णाः पञ्च भूतानि तन्मन्त्रा विपयास्तथा ॥ ३
 माणादिवायवः पञ्च ज्ञानकर्मेन्द्रियाणि च । सर्वं पञ्चाक्षरं ब्रह्म तद्दृष्टाक्षरात्मकम् ॥ ४
 मन्त्रेण मांसयेदीक्षास्थानं मन्त्रेण नोदितम् । तत्र संपूतसंभारः शिवविष्णु विपानतः ॥ ५
 मूलमूर्त्यहविद्याभिस्तुल्यलक्षेपणादिकम् । कृत्वा पश्च च यस्तीरे पुनस्तद्विषयेत्रिधा ॥ ६
 निवेश्यैकं परं हुत्वा सशिष्योऽम्बुत्रजेद्रुहः । आचम्य सरुनीकृत्य दद्याच्छिष्याय दीक्षितः ॥ ७
 दन्तकाष्ठं हृदा जहं सीरदृक्षादिसंभरम् । संशोष्य दन्तान्संसिप्त्वा(प्य) पञ्चाक्षरं तस्मिन्निषेधे ॥ ८
 पूर्वेण सौम्यवारीशगतं शुभमकोऽनुग्रहम् । पुनस्तैः शिष्यवान्ते शिरसाभ्यामिदं प्रतिपद्य ॥ ९
 कुर्या वेद्यां सदानेन स्वपेदर्भास्त्रे वुः ॥ स्वस्वमं वीक्ष्य तं शिष्यः प्रभाते प्राचयेद्रुहम् ॥ १०
 शुभैः सिद्धिपदैर्भक्तितैः पुनर्मण्डलार्चनम् । मण्डलं भद्रकाण्डं पूजयेत्समीतिदिदम् ॥ ११
 क्वात्वाऽऽचम्य मृदा देहं भस्मैरालिप्य कलावे । शिखीर्धं नरः स्नायादचमयेणपूरीकम् ॥ १२
 इस्ताभिपेकं कृत्वाऽथ प्रायात्पुनस्तद्विषयः । मूलेनाज्ञातं कुर्याच्चैव परकुरुम्भकान् ॥ १३
 आत्मानं योजयित्वाध्वं शिसान्ते द्वादशादगुले । संशोष्य इच्छा स्वतन्त्रं शारयेद्वस्त्रेण च ॥ १४
 ध्यात्वा दिव्यं वपुस्तस्मिन्नात्मानं च पुनर्नयेत् । कृत्वैवं चाऽऽत्पनुद्धिः स्याद्विन्वत्पार्वणवारभेद्

• पञ्चाक्षरान्तर्गतमन्त्रो यः पुस्तके नास्ति ।

क्रमात्कृष्णसितश्यामरक्तपीता नैमादयः । ऋषध्वार्णा दण्डिनाऽङ्गानि तेषु सर्वास्तु मूर्तयः ॥ १६
 († अङ्गुष्ठादिकनिष्ठान्तं विन्यस्याङ्गानि सर्वतः । न्यसेन्मन्त्राक्षरं पादगुह्यहृदस्त्रयोधुम् ॥ १७
 व्यापकं न्यस्य मूर्धादि मूलमङ्गानि विन्यसेत् ।) रक्तपीतश्यामसितान्निष्ठपादान्स्वकोणजान् ॥ १८
 साध्यान्मन्त्राक्षरसेद्वात्रायणधर्मादीनि दिक्षु च । तत्र पञ्चं च सूर्यादिमण्डलीत्रयं गुणान् ॥ १९
 पूर्वादिपञ्चे वामाद्या नवमी कर्णिकोपरि । वामा उपेष्ठा क्रमाद्गौत्री काली कलविकारिणी ॥ २०
 वलविकारिणी चाथ वलप्रभाधिनी तथा । सर्वभूतदमनी च नवमी च मनोन्मनी ॥ २१
 श्वेता रक्ता सिता पीता श्यामा चक्षिनिमाऽसिता । कृष्णारुणाश्च ताः शक्तीर्वालारुणाः
 स्मरेत्क्रमात् ॥ २२

अतन्तपोगपीठाय आवाह्याथ हृदञ्जतः । स्फटिकार्धं चतुर्बाहुं फलशूलधरं शिवम् ॥ २३
 साभयं वरदं पञ्चवदनं च त्रिलोचनम् । पत्रेषु मूर्तयः पञ्च स्थाप्यास्तत्पुरुषादयः ॥ २४
 पूर्वं तत्पुरुषः श्वेतो अ(तोऽप्य)घोरोऽष्टभुजोऽसितः । चतुर्बाहुमुखः पीता सद्योजातश्च पथिमे ॥
 (+वामदेवः स्त्रीविलासी चतुर्वैजयभुजोऽरुणः । सौम्ये पञ्चास्य ईशान ईशाना सर्वदः सितः २५
 इष्टा(ष्टाऽ)ङ्गानि यथान्यायमनन्तं सूक्ष्ममर्चयेत् ।) सिद्धेश्वरं त्वेकनेत्रं पूर्वादी दिशि पूजयेत् ॥
 एकवर्द्धं त्रिनेत्रं च श्रीकण्ठं च त्रिस्तोण्डनम् । ऐशान्यादिविविदिक्ष्वेते विद्येशाः कमलासनाः २८
 श्वेतः पीतः सितो रक्तो धूम्रो रक्तोऽरुणः सितः । शूलाशनिशरेष्वासबाहुवधतुरातनाः ॥ २९
 चमा चण्डीशनन्दीशौ महाकालो गणेश्वरः । वृषो भृङ्गरिठिस्कन्दानुचरादौ प्रपूजयेत् ॥ ३०
 कुलिशो शक्तिदण्डौ च सङ्घं पाशध्वजौ गदाम् । शूलं चक्रं यजेत्पञ्चं पूर्वादी देवमर्च्य च ॥ ३१
 ततोऽधिवासितं शिष्यं पाययन्नन्यपञ्चकम् । आचान्तं मोक्ष्य नेत्रान्तैर्नेत्रे नेत्रेण बन्धयेत् ॥ ३२
 द्वारे प्रवेशयेच्छिष्यं मण्डपस्याथ दक्षिणे । सासनादिकुशासीनं तत्र संशोषयेद्गुरुः ॥ ३३
 आदितत्त्वानि संहृत्य परमार्थे लपः क्रमात् । पुनरुत्पादयेच्छिष्यं गृष्टिमार्गेण दक्षिकः ॥ ३४
 न्यासं शिष्ये ततः कृत्वा तं मदक्षिणमानयेत् । पथिपदारमानीय शेषवेत्कुसुमाञ्जलिम् ॥ ३५
 पश्मिन्पतन्ति पुष्पाणि तन्नामायं विनिर्दिशेत् । पार्श्वे यागभुजः सावे कुण्डे सन्नाभिमेतले ॥ ३६
 द्विपार्श्वे जनयित्वेष्टा पुनः शिष्येण चार्चयेत् । ध्यानेनाऽऽत्मनि तं शिष्यं संहृत्य प्रलयः क्रमात्
 पुनरुत्पाद्य तत्पार्श्वे दद्याद्दर्भोश्च मन्त्रितात् । पृथिव्यादीनि तत्त्वानि जुहुयाद्दद्यादिभिः ॥ ३८
 पर्वकस्य शतं हुत्वा ग्धोमपूजेन होमयेत् । हुत्वा पूर्णोद्भूते कुर्यादस्त्रेणाष्टाऽऽहुतीहुनेत् ॥ ३९
 मायधित्तं त्रिमुद्रार्थं ततः श्रेष्ठं समापयेत् । ऽकुम्भं समञ्चितं चार्च्यं शिशुं पीठेऽभिषेचयेत् ॥ ४०
 शिष्ये तु समयं दत्त्वा स्वर्णार्घ्यः स्वगुरुं यजेत् । दीप्ता पञ्चाक्षरस्योक्ता विष्णवादेरेचमेव हि ॥ ४१

इत्यादिमन्त्रपुराण आश्रमे पञ्चाक्षरदीप्ताविधानकरणे नाम चतुर्ध्वजव्रजित्तत्त्वोऽज्यायः ॥ १०४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—२१३०

• एतदर्थेपात्रे च. पुत्राक इत्यर्थे वर्तते—“मन्त्राणां दण्डभाषाणां मूलमङ्गानि विन्यसेत्” इति । † पनुधि-
 हान्त्येति कर्तव्यं च. पुत्राक । + धनुर्विद्वान्तर्बलमन्त्र. य. पुत्राकं कर्तव्यं । ३ इत्यर्थे आसित ग. पुत्राकं ।

पञ्चपञ्चाशद्विष्णुनामानि ।

अग्रिकाच—

- जपन्ने पञ्चपञ्चाशद्विष्णुनामानि यो नरः । मन्त्रप्रप्पादिफलभाक्तीर्थेनर्चादि चाज्ञयम् ॥ १
 पुष्करे पुण्डरीकाक्षं गथायां च गदाधरम् । राघवं चित्रहृदे तु प्रभासे दैत्यमूदनम् ॥ २
 जपे जपन्त्यां तद्वच्च जपन्ते हस्तिनापुरे । (नारायणं वर्षमाने च काश्मीरे चरुपाणिनम् ॥ ३
 जनार्दनं च कुन्दासे मथुरायां च केशवम् । कुन्दासके हृषीकेशं गङ्गाद्वारे जटाधरम् ॥ ४
 शालग्रामे महायोगे हरिं योगधनाचने । पिण्डारके चतुर्बाहुं जङ्गोद्वारे च शङ्खिनम् ॥ ५
 धामने च क्रुशभेमे यमुनयां चित्रिकरम् । विश्वेश्वरं तथा शोणे कर्णालं दूरसागरे ॥ ६
 वेष्म्य महोदधौ विद्याद्वयासागरमेगवे । वनपालं च क्षिप्रिक्त्यां देवं रेवतकं विदुः ॥ ७
 नाशीवते महायोगे विरजायां रिपुञ्जयम् । विशाख्यो हजिर नैपाले लोक्तपावनम् ॥ ८
 एरकायां विद्धि कृष्णं मन्दरे मधुसूदनम् । लोकाकुले रिपुहरं शालग्रामे हरिं स्मरेत् ॥ ९
 गुरुं पुरुषवते विमले च जगत्प्रभुम् । अनन्तं सैन्धवारण्ये दण्डके शार्ङ्गधारिणम् ॥ १०
 उत्पलवर्तके सौरि नर्मदायां शिवः पतिम् । दामोदरं रेवतके मन्दायां जलशायिनम् ॥ ११
 गोपीश्वरं च सिन्धुवेण्वी माहेन्द्रे चाच्युतं विदुः । सशस्त्री देवदेवेशं वैकुण्ठे मागधे वने ॥ १२
 सर्वपापहरं विन्ध्य औण्ड्रे तु पुरुषोत्तमम् । आत्मानं हृदये विद्धि जपदां भुक्तिमुक्तिदम् ॥ १३
 पठे पठे वैश्वर्षणं चत्वरं चत्वरं शिवम् । पर्वते पर्वते रामं सर्वत्र मधुसूदनम् ॥ १४
 चरं भूमौ तथा त्रयोन्नि योशष्ठे गङ्गाध्वजम् । शमुदेवे च सर्वत्र संस्मरन्भुक्तिमुक्तिभाक् ॥ १५
 नामान्येतानि विष्णोश्च जप्त्वा सर्वपापमुपात् । शेषशेषेषु यच्छब्दं दातुं जप्यं च सर्वत्र ॥ १६
 कतसर्वं कोटिगुणितं मृतो ब्रह्मनयो भवेत् । यः पठेच्छृणुपादापि निर्धनः स्वर्गमाप्नुयात् ॥ १७

इत्यादिपञ्चाशद्विष्णुनामानि पञ्चपञ्चाशद्विष्णुनामानि नाम पञ्चविंशतिप्रतयोऽन्वयः ॥ ३०५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—९१४७

अथ पञ्चविंशतिप्रतयोऽन्वयः ।

नारसिंहादिमन्त्राः ।

अग्रिकाच—

- साम्भो विद्मेषणोवाट उत्सादो भ्रमणारणे । व्याचिधेनि स्तुवं धुद्रं तन्मोसो वक्ष्यते शृणु ॥ १
 ॐ नमो भगवते, उन्मच्चरुद्राय भ्रम भ्रम भ्रामय भ्रामय, अमुकं विनासय विनासय, उद्भ्रा-
 मय, उद्भ्रामय रुद्रादींश्चरुणं हरु पट् ॥ २

* यन्मिथुनं नर्मत्तमन्त्राय पुनः कते भाषितः ।

इयं शाने निशि जप्तेन त्रिलोकं मधुना हुनेत् । शिवाग्री ध्वंसमिन्द्रिभ्राम्पते सततं रिपुः ॥ १
 हेममैरिकया कृष्णा प्रतिमा हेममूचिभिः । जप्त्वा विधेयं तत्कण्ठे हृदि वा म्रियते रिपुः ॥ ४
 खरवालं चिताभस्य ब्रह्मदण्डी च मर्कटी । एहे वा मूर्ध्नि तच्छूर्णं जप्तुं तादृक् तृक्षपेत् ॥
 धूम्राकाशौ सदीप्ताग्निर्भूगुवद्विधौ वैदि फट् ॥

एवं सहस्रारे ॥

ह्रस्वं फट्, आचक्रास स्वाहा हृदयं विचक्राय शिवः । शिखाचक्रायाम कवचं विचक्रायाम नेत्रकम्
 संचक्रायाम्बुविष्टं ज्वालाचक्राय पूर्ववत् । साङ्गं सुदर्शनं क्षुद्रग्रहहृतसर्वसाधनम् ॥
 मूर्धाभिमुखसहस्रगुणपादे ह्यस्यासराक्ष्यसेत् । चक्राङ्गासनमग्न्याभं दंष्ट्रिणं च चतुर्भुजम् ॥ १
 शङ्खचक्रगदापद्मशलाकाङ्कुशपाणिनम् । चापिभं पित्रकेशाक्षमरव्यासत्रिविष्टपम् ॥ २
 नाभिस्तेनाभिना बिद्धा नश्यन्ते ज्वाधयो ग्रहाः । पीतं चक्रधरं रक्ता अराः इयाममवान्तरम् ॥
 नेमिः श्वेता बहिः कृष्णवर्णरेखा च प्रार्थिनी । मध्ये तारमये वर्णान्यं चक्रद्वयं लिखेत् ॥ १२
 आद्यावानीय कुम्भोदं गोचरे संनिधाय च । इष्टा सुदर्शनं तत्र याम्ये चक्रे हुनेत् क्रमात् ॥ १३
 आद्यापामार्गसमिधो ह्यक्षतं तिलसर्पणौ । पायसं गव्यमाज्यं च सहस्राष्टकसंख्यया ॥ १४
 हुतशेषं क्षिपेत्कुम्भे म्रितद्रव्यं विधानवित् । मस्थानेन कुतं पिण्डं कुम्भे तस्मिन्निवेशयेत् ॥
 विष्णवादि सर्वं तत्रैव न्यसेत्तत्रैव दक्षिणे ॥

नमो विष्णुजनेभ्यः सर्वज्ञान्तिकरेभ्यः प्रतिगृह्णन्तु शान्तये नमः ॥
 दद्यादनेन मन्त्रेण हुतशेषाम्भसा वलिम् । फलके कल्पिते पात्रे पलाशसीरशास्त्रिनः ॥ १७
 गव्यपूर्णं निवेशयेत् दिक्ष्वेवं होमयोद्ध्रैः । सदाक्षिणमिदं होमद्वयं भूतादिनाशनम् ॥ १८
 गव्याकपत्रलिखितैर्लिप्यर्णैः क्षुद्रहृद्वृतम् । पूर्वाभिरायुषे पशैः श्रिये पुत्रा(त्र) उदुम्बरैः ॥ १९
 गोसिद्ध्यै सर्पिषा गोष्ठे मेघायै सर्वशास्त्रिना ॥
 ॐ हौं नमो भगवते नारासिंहाय ज्वालामालिने दीप्तदंष्ट्रायामिनेत्राय सर्वरक्षोघ्नाय सर्वभूतवि-
 नाशाय सर्ववृत्रविनाशाय दह दह पच पच रक्ष रक्ष ह्रस्वं फट् ॥

मन्त्रोऽयं नारासिंहस्य सकलाघनिवारणः । जप्यादिना हरेर्क्षुद्रग्रहपारीविषामयान् ॥
 चूर्णमण्डूकवयसा जलाग्निस्तम्भकृत्नवेत् ॥

दक्षारिणहपुराण आग्नेये नारासिंहादिमन्त्रकथनं नाम षडधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—११६९

अथ सप्तविंशतिप्रथमतमोऽध्यायः ।

त्रैलोक्यमोहनमन्त्रः ।

अभिधाय—

पक्ष्ये पक्षं चतुर्वर्गसिद्धौ त्रैलोक्यमोहनम् ॥
 ॐ श्रीं ह्रीं ह्रस्वम्, ॐ नमः पुरुषोत्तमः पुरुषोत्तमप्रतिरूप लक्ष्मीनिवास सकलजगत्सोमणः

(त्रैलोक्यमोहनमन्त्रः)

सर्वस्त्रीहृदयदारण त्रिभुवनमनोन्मादकरं सुरमनुजसुन्दरीजनमनांसि तापय तापय दीपय दीपय
शोषय शोषय पारय पारय स्तम्भय स्तम्भय द्रावय द्रावयाऽऽकर्षयाऽऽकर्षय परममुभय सर्व-
सौभाग्यकर कामप्रदामुक्तं हन हन चक्रेण मदया सत्त्वेन सर्ववार्णाभिद भिद पाशेन कट कट,
अहङ्कशेन ताडय ताडय त्वर त्वर किं तिष्ठसि यावचावत्समीहितं ये सिद्धे भवति इहं फट्,
नमः ॥ २

ॐ पुरुषोत्तम त्रिभुवनमनोन्मादकर इहं फट्, हृदयाय नमः कर्षय महाबल इहं फट्, अस्त्राय
त्रिभुवनेश्वर सर्वजनमनांसि हन हन दारय दारय मम नम्रमानयाऽऽनय इहं फट्, नेत्रत्रयाय
त्रैलोक्यमोहन हृषीकेशप्रतिरूप सर्वस्त्रीहृदयापकर्षण, आगच्छ, आगच्छ नमः ॥ ३

ज्ञाप्तिव्यापकेनैव न्यासं मूलवदीरितम् । इष्टा संजप्य पश्चादुत्तहस्रमभिपिच्य च ॥ ४
हृदयेऽग्नौ दैविके बहौ चरं कृत्वा शतं हुनेत् । पृथग्दधि पृतं क्षीरं चरं साज्यं पयः शृतम् ॥ ५
[दशाऽऽहुतिम्(तीर्थं)लेन सहस्रं चाततांस्तिलान् । यवं मधुप्रयं पुष्पं फलं दधि समिच्छतम् ॥
इत्वा पूर्णाहुतिं शिष्टं श्राद्धयेत्सपृतं चक्रम् । संभोज्य विमानाचार्यं तोषयेत्तिष्ठते मनुः ॥ ७

स्नात्वा यथावदाचम्य वायवतो यागमन्दिरम् । गत्वा पश्चात्तनं वद्ध्वा शोषयेद्विधिना वपुः ॥ ८
रत्नोन्नविग्रहविशु न्यसेदादौ सुदर्शनम् । [पञ्चवीजं नाभिमध्यस्थं धूर्त्वं चण्डानिलालम्कम् ॥ ९
अग्रेण करमयं देहाद्विस्तेपयदनुस्मरेत् । रंवीजं हृदयाब्जस्थं स्मृत्वा ज्वालाभिराददेत् ॥ १०

ऊर्ध्वाधस्तैर्यगाभिस्तु सूत्रं संघ्रावयेद्गुणः । ध्यात्वाऽमृतैर्वह्निश्रान्तः सुपुञ्जामार्गागाभिभिः ॥ ११
एवं धुद्वपुः प्राणानायम्य मनुना त्रिधा । विन्यसेत्पुस्तकस्थान्तः शक्तिं मस्तकवक्त्रयोः ॥ १२
गुह्ये गले दिक्षु हृदि कुक्षौ देहे च सर्वतः । आवाह्य प्रसरन्नेत्रेण इत्यग्रे सूर्यमण्डलात् ॥ १३
तारेण संपरात्मानं स्मरेत् सर्वलक्षणम् ॥ १४

त्रैलोक्यमोहनाय विग्रहे स्मराय धीमहि । तस्यो विष्णुः प्रचोदयात् ॥ १५
भातार्चनात्क्रतुद्रव्यं प्रोक्षयेच्छुद्धपात्रकम् । कृत्वाऽऽत्मपूजां विधिना स्पण्डिले तं समर्चयेत् ॥ १६
कूर्मादिकल्पिते पीठे पद्मस्थं गण्डोपरि । सर्वाङ्गमुन्दरं प्राप्नोत्योलावण्यपौवनम् ॥ १७
मदाघूर्णितताम्राक्षमुदरं स्मरतिहलम् । दिव्यभाल्याम्बुरालेपभूषितं सस्मिताननम् ॥ १८

विष्णुं नानाविधानैकपरिवारपरिच्छदम् । लोकानुग्रहणं सौम्यं सहस्रादिस्वयेजसम् ॥ १९
पञ्चबाणधरं प्राप्तकामै(पा)त्रं द्विचतुर्भुजम् । देवस्त्रीभिर्भूतं देवीपुत्रासक्तैर्जनं जयेत् ॥ २०
चक्रं शङ्खं धनुः खड्गं गदां मुसलपङ्कजम् । पाशं च विभ्रतं चारुंदरादादिविस्तारतः ॥ २१

धिपं वामोत्तराङ्गपाशं श्लिष्यन्तीं पाणिना पतिम् । साङ्गज्जामकरां पीनां श्रीवत्सकौस्तु-
भान्विताम् ॥ २२
मालिनं पीतवस्त्रं च चक्राद्याद्यं हरिं यजेत् ॥ २३
ॐ सुदर्शन महाचक्राज धर्मशान्त वृष्टयन्कर च्छिन्द च्छिन्द विदारय विदारय परममन्त्रान्नस
ग्रस भक्षय भक्षय भूतानि चाऽऽद्यैव चाऽऽद्यैव इहं फट्, ॐ जलचराय स्वाहा सहगवीक्षण
च्छिन्द च्छिन्द स्रग्माय नमः शारङ्गाय सगराय इहं फट् ॥ २४

* यन्विद्वान्तर्गतमन्त्रयः पुस्तके नास्ति ।

१ ज. य. "२ कृतम्" । २ ख. ग्रासय ।

ॐ भूतग्रामाय विश्वे चतुर्विधाय धीमहि । तन्नो ब्रह्म मर्चोदयात् ॥ २९
 संवर्तक इवसन पोथय पोथय ह्रूं फट्, स्वाहा पाशै धम घमाऽऽकर्षयाऽऽकर्षय ह्रूं फट्,
 फट् । अङ्कुशेन कट्ट ह्रूं फट् ॥ २९
 क्रमाद्भुजेषु मन्त्रैः स्वैरेभिरस्त्राणि पूजयेत् ॥ २७
 ॐ पश्चिराजाय ह्रूं फट् ॥ २८
 ताक्ष्णी यजेत्कर्णिकायामद्भुतदेवान्ययाविधि । शक्तिरिन्द्रादियन्त्रेषु वाक्स्याद्या धृतचामराः ॥ २९
 शक्तयोऽन्ते प्रयोज्याऽऽक्षौ सुरेश्वाद्याश्च दण्डिना । पीं लक्ष्मीसरस्वत्यौ (ऋतिमीतिनयासिताः
 कीर्तिकाम्यौ सिते श्यामे) तुष्टिपुष्पौ स्मरो.दते । लोकेशान्तं यजेद्देवं विष्णुमिष्टार्यसिद्धये ॥ ३१
 ध्यायेन्मन्त्रं अपेक्षितं जुहुयात्स्वभिषेचयेत् ॥ ३२
 ॐ श्रीं ह्रीं ह्रीं ह्रूं त्रैलोक्यमोहनाय विष्णवे नमः ॥ ३३
 पतत्पूजादिना सर्वोन्मादयानामोति पूर्ववत् । तौर्यः समोहनीपुष्पैर्निरयं तेन च तर्पयेत् ॥ ३४
 घृष्टा सप्तक्रथीदण्डी बीजं त्रैलोक्यमोहनम् । जप्त्वा त्रिलक्षं जुह्वाऽऽर्जुनैर्लक्षं विष्टवैश्च साज्यकैः
 तण्डुलैः फलगन्धाद्यैर्दूर्वाभिस्त्रिपुरामुयात् । जपाभिषेकरोमादिक्रियातुष्टौ शभीष्टदः ॥ ३५
 ॐ ह्रूं नमो भगवते वराहाय भूर्भुवःस्वःपतये भूतिरत्नं मे देहि दापय स्वाहा ॥ ३७
 पञ्चाङ्गं नित्यमयुतं जप्त्वाऽऽयू राव्ययामुयात् ॥ ३८

इत्यादिमहापुराण आग्नेये त्रैलोक्यमोहनमन्त्ररत्न नाम सप्तषिड्निवृत्ततमोऽध्यायः ॥ २०४ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तषड्काः—९२०७

अपाञ्चधिरनिवृत्ततमोऽध्यायः ।

त्रैलोक्यमोहनीलक्ष्म्यादिपूजा ।

अधिकवाच—

वर्षाः सप्तद्विर्वासासौ दण्डी श्रीः सर्वसिद्धिदा । महाश्रिये महासिद्धे महाविपुलमे नमः ॥ १
 (+भिषे देवि विजये नमः । गौरि मेहावले वन्ध वन्ध नमः । हूं महाकाये पद्महस्ते ह्रूं फट्,
 श्रिये नमः । ह्रूं श्रिये फट्, श्रिये नमैः, श्रिये श्रीम् नमः) स्वाहा श्री फट् ॥ २
 अस्याह्मनि नवोक्तानि तेष्वेकं च समाधयेत् । त्रिलक्षमेकसप्तं वा जप्त्वाऽऽक्षार्जुनैश्च भूतिदा ॥
 श्रीमेरे विष्णुमेरे वा त्रियं पूज्य धनं लभेत् ॥ आज्यान्कैस्तण्डुलैर्लक्षं जुहुयात्त्रादिरानले ॥ ४
 राजा वदया भरेदृद्धिः श्रीश्च स्यादुत्तरोत्तरम् । सर्पयाम्पोभिषेकेण नश्यन्ते सकला ग्रहाः ॥ ५
 विष्टवैश्च जुह्वा लक्ष्मीर्चित्तदृद्धिश्च जायते । शक्रवेदमर्चतुर्द्वारं हृदये चिन्तयेदथ ॥ ६
 पञ्चार्कं चामनां दयामां श्वेतपद्मजपारिणीम् । ऊर्ध्वाकाहुदयं(वां) ध्यायेत्क्रीडन्तौ द्वारि पूर्ववत् ॥
 ऊर्ध्वाहृतेन हस्तेन रक्तपद्मजपारिणीम् । श्वेताङ्गीं दक्षिणं द्वारि चिन्तयेद्भुजपाणिनीम् ॥ ८
 हरितां दोर्दपेनोर्ध्वमुदरनीं सिताम्बुजम् । ध्यायेद्विभीषिकां नाम श्रीर्द्वीं द्वारि पश्चिमे ॥ ९

• पञ्चषिड्निवृत्ततमोऽध्यायः व पुस्तके नास्ति । + पञ्चषिड्निवृत्ततमोऽध्यायः व पुस्तके नास्ति ।

१ छ. 'व कल्पयन्ताऽऽह' । २ प. हरवाच । ३ व. वनः । ४ छ. महावदे । ५ छ. 'मः, श्रिये फट् श्री वनः
 धि' । ६ व. पद्मपद्म ।

(स्वरिताम्ना)

- शोकरीमुत्तरे द्वारि तन्मध्येऽद्दलं कजम् । वामदेवः संकर्षणः मधुमन्थानिरुद्धकः ॥ १०
- ध्येयास्ते पद्मपत्रेषु शङ्खचक्रनदाधराः । अञ्जनस्रीरकाशपीरहेषाभास्ते सुवाससः ॥ ११
- आशेषादिषु पत्रेषु सुगुलुश्च कुरण्टकः । दम्बः सलिलं चेति हस्तिनो जलप्रभाः ॥ १२
- हेमकुम्भपराश्रिते कणिकायां शिवं स्मरेत् । चतुर्भुजां सुवर्णाभां सपद्मोर्ध्वभुजद्वयाम् ॥ १३
- दक्षिणाभयहस्ताभ्यां वामहस्तवरमदाम् । श्वेतगन्धशुक्रामेकरीप्यमालस्रधारिणीम् ॥ १४
- ध्यात्वा सपरिवारां तामभ्यर्च्य सकलं लभेत् । श्लोष्णवज्रवर्णं श्रीहस्तवर्णं मूर्ध्नि न धारयेत् ॥ १५
- स्वयणामलकं वक्ष्ये नामादित्यतिथौ कथात् । पापसाशी जपेत्सूक्तं शिवस्तेनाभिषेचयेत् ॥ १६
- आवाहादिविसर्गान्तां मूर्ध्नि ध्यात्वाऽर्चयेन्निष्ठपद्मविल्वाव्याजैः पापसेन पृथग्भोगः शिषे भवेत्
- विषं न हन्ति कालाग्निरद्विज्वातिरिति द्वयम् ॥ १८
- ॐ ह्रीं महोमहोपमर्दिनि ठं ठः, मन्मथं महिषासिक्त नमः । महिषशत्रुं भ्रामय, ॐ फ व ठं
- महिषं हेपय हेपय, ॐ ह्रूं महिषं हेपय हेपय ह्रूं महिषं इन इन देवि ह्रूं महिषनिपूदनि कद्
- दुर्गाहृदयमित्युक्तं सार्द्धं सर्वार्थसाधकम् । यज्ञेष्योक्तं तां देवीं पीठे चैवात्रमध्यग(गा)म् ॥ २०
- ॐ ह्रीं बुर्गे बुर्गे रक्षणि स्वाहा येति दुर्गायै नमः । वरवर्णं नमः । आपाये कनकमभायै कृत्ति-
- कायै, अभयमदायै कन्यकायै स्वकायै ॥ २१
- पद्मस्थाः पूजयेद्देता मूर्तीरायैः स्वरेः कथात् ॥ २२
- चक्राय शङ्खाय गदायै खट्वाय धनुषे पाशाय ॥ २३
- अष्टम्पाद्यैरिमां दुर्गां लोकेषां तां यजेदिति । दुर्गापूजः समायुःश्रीस्वामिरक्तानपादिकृत् ॥ २४
- संसाधयेद्यानमन्त्रेण तिलदेशेनो वञ्चीकरः । जपः पद्मस्तु दुर्गाभिः शान्तिकाया पलाशजैः ॥ २५
- पुष्टिः स्यात्साकपत्तेन मूर्तिर्द्वैपादिकं भवेत् । ब्रह्मद्रव्यपार्थिव सर्वमेव यजुर्हरेत् ॥ २६
- ॐ बुर्गे बुर्गे रक्षणि स्वाहा ॥ २७
- रक्षकरीपमुदिता जयदुर्गाद्रसंयुता । श्यामां त्रिलोचनां देवीं ध्यात्वाऽऽत्मानं चतुर्भुजम् ॥ २८
- शङ्खचक्रावज्जगत्सिन्धुलासिभिर्मूला रौद्ररुपिणीम् । वृद्धादौ संजपेदेवां यजेत्सहस्रादिकं जपे ॥ २९
- ॐ नमो भगवति ग्वालामालिनि वृत्रगणपरिह्वे च २ रक्षणि स्वाहा ॥ ३०
- सुदार्धे च जपेन्मन्त्रं हनूजयति योषकः ॥ ३१

(इत्यग्निपुराणं नामाग्नेयं सप्तमोऽध्यायः)

आदितः श्लोकानां समष्टयद्वयः—९२३८

अथ नवविंशतिशतानिऽध्यायः ।

स्वरिताम्ना ।

अग्निहोत्र—

स्वरिताज्ञानभाष्यस्य मुक्तिमुक्तिप्रदायकम् ॥

ओमाधारशक्तौ नमः । ॐ श्रीं पुरु पुरु महासिंहाय नमः, ॐ पद्माय नमः, (ॐ ॐ ह्रीं ह्रूं

* अनुविष्टान्तवर्णं नास्ति य. गुण्डे ।

१ य. "सिधेऽनमयसी तां य" । २ य. "हस्ति" ।

स्वे च च्छे सः स्त्रीं ह्रस्वं सौं ह्रीं फट् स्वरितायै नमः । स्वे च हृदयाय नमः । च च्छे शिरसे
नमः । छे सः शिखायै नमः । सः स्त्रीं कवचाय नमः,) स्त्रीं ह्रस्वं नेत्राय नमः । ह्रस्वं श्लेष्माय
फट्, नमः ॥ २

ॐ स्वरिताविद्यां विचहे नूर्णविद्यां च धीमहि । तन्नो देवी प्रचोदयात् ॥ ३

श्रीप्रणीतायै नमः, ह्रस्वं वायायै नमः । ओंकारायै नमः, ॐ स्वे च हृदयाय नमः,
स्वेचयै नमः, चण्डायै नमः, शस्त्री कवचाय नमः । छेदन्यै नमः श्लेषण्यै नमः स्त्रियै ह्रस्वं
कायै नमः । श्लेष्मक्यै जयायै विजयायै किंकराय रक्ष । ॐ स्वरिताद्वया स्थिरो भय वपद् ॥ ४

तोतला स्वरिता नूर्णत्वेवं विद्येयमीरिता । शिरोभूमस्तके कण्ठे हृदि नाभौ च गुण्डके ॥ ५

ऊर्ध्वोक्ष जानुजङ्घयोऽरुदये चरणयोः क्रमात् । न्यस्ताद्रो न्यस्तपद्मस्तु समस्तं व्यापकं न्यसेत् ॥ ६

पार्वती शबरी चेशा वरदाभवहस्तिका । मयूरचलया पिच्छमौलिः किसलयशुका ॥ ७

सिंहासनस्था मायूरचर्च्छत्रसमन्विता । त्रिनेत्रा इयामला देवी वनमालाविभूषणा ॥ ८

विमालिकर्णाभरणा क्षत्रकेयूरभूषणा । वैद्यपनागकटीबन्धा वृषादिकृतनूपुरा ॥ ९

एवंरूपाभिका भूत्या तन्मन्त्रं नियुतं जपेत् । ईशः किरातरूपोऽमृतपुरा गौरी च तादृशी ॥ १०

जपेत्स्त्रियायेत्पूजयेत्तौ सर्वसिद्धयै विपादिहत् । अष्टसिंहासने पूज्या दले पूर्वादिके क्रमात् ॥ ११

अङ्गगायत्री प्रणीता हंकाराद्या दलाग्रके । फट्कारी चाग्रतो देव्याः श्रीपीजेनार्चयेदिमाः ॥ १२

लोकेशाप्रुधवर्णास्ताः फट्कारी तु धनुर्यरा । जया च विजया द्वाःस्ये पूज्ये सौवर्णपुष्टिके ॥ १३

किंकरा वर्षरी मुष्ठी लगुही च तयोर्वहः । इष्टैवं सिद्धये द्रव्यैः कुण्डे योन्याकृतौ हुनेद् ॥ १४

हेमलाभोऽर्जुनैर्धान्यैर्गोधूमैः पुष्टिसंपदः । यवैर्धान्यैस्त्रिलैः सर्वसिद्धिरीतिविनाशनम् ॥ १५

अक्षैरुमचता दानोः शाल्मलीभिश्च मारणम् । जम्बुभिर्धनधान्यासिस्तुष्टिर्नीलोत्पलैरपि ॥ १६

रक्तोत्पलैर्महापुष्टिः कुन्दपुष्पैर्ब्रह्मोदयः । मल्लिकाभिः पुरतोभः कुमुदैर्जनचक्रभः ॥ १७

अशोकैः पुत्रलाभः स्यात्पाटलाभिः शुभाङ्गना । आम्बैराणुस्त्रिलैर्लक्ष्मीदिल्लैः श्रीशम्भुकैर्धनम् ॥ १८

इष्टं मधुकपुष्पैश्च विरचैः सर्ववृत्तां लभेत् । भिल्लजज्वारसर्वातिर्होमाख्यानात्तथेज्यया ॥ १९

मण्डलेऽभ्यर्च्य गायत्र्या आहुतीः पञ्चविंशतिम् । दद्याच्छत्रत्रयं मूर्त्त्येत्पञ्चवैदीक्षितो भवेद्

पञ्चगव्यं पुरा पीत्वा चरुर्कं प्राशयेत्सदा ॥ २०

इत्यदिमहापुराण आग्नेये स्वरितापूजाविधिक्यने नाम नवविधविंशततमोऽध्यायः ॥ ३०९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—२२५८

अथ दशाभिध्विजतमोऽध्यायः ।

स्वरितामन्त्रादि ।

अग्निरुद्याच—

अपरां स्वरिताविद्यां वक्ष्येऽहं भुक्तिमुक्तिदाम् । पुरे वज्राकुले देवीं रजोभिल्लिलिते यजेत् ॥ १

पद्मगर्भे दिग्विदिधु पाष्टी वजाणि वीथिकाय् । द्वारशोभोपशोभां च लिखेच्छीघ्रां स्मरेन्नरः ॥ २

यो जानाति न मृत्युः स्यात्तस्य न व्याधयो जघात् । यजेज्जपेत्तां विन्यस्य ध्यायेदेवीं शतघ्नम्
मुद्रा वक्ष्ये प्रणीतायाः प्रणीताः पञ्चधा स्मृताः । ग्रथितौ तु करौ कृत्वा मध्येऽङ्गुष्ठौ निपातयेत् ॥ १५
तर्जनीं मूर्ध्नि संलग्नां विन्यसेत्तां शिरोपरि । प्रणीतेषु समालयता हृद्देशे तां समानयेत् ॥ १६
ऊर्ध्वं तु कन्यसामध्ये सवीजां तां विवृद्धिजाः । नियोज्य तर्जनीमध्येऽनेकलग्नां परस्परम् ॥ १७
ज्येष्ठान्गं निसिपेन्मध्ये घेदनी सा प्रकीर्तिता । नाभिदेशे तु तां वद्ध्वा अङ्गुष्ठाम्बु क्षिपेत्ततः ॥
कराली तु महामुद्रा हृदये योज्य मन्त्रिणः । पुनस्तु पूर्ववद्भस्मलग्नां ज्येष्ठां समुत्क्षिपेत् ॥ १८
वज्रतुण्डा समालयता वज्रदेशे तु बन्धयेत् । उवाच्यां चैव हस्ताभ्यां मणिवन्धं तु बन्धयेत् ॥
त्रीणि त्रीणि प्रसार्येति वज्रमुद्रा प्रकीर्तिता । दण्डः स्वयं चक्रादा मुद्रा चाऽऽकारतः स्मृता ४०
अङ्गुष्ठेनाऽऽकामेत्रीणि त्रिशूलं चोर्ध्वतो भवेत् । एका तु मध्यमोर्ध्वा तु शक्तिरेव विधीयते ११
शरं च वरहं चापं पाशं भारं च घण्टया । शङ्खमङ्कुशमभयं पद्मपट्टं च विधातिः ॥ ४२
ग्रहणी मोक्षणी चैव क्वालिनी चामुत्ताऽभया । प्रणीताः पञ्च मुद्रास्तु पूजाहोमे च योजयेत् ॥

इत्यादिनवापुराण व्याख्ये स्वरितामन्त्रादिक्रमं नाम दशमधिकत्रितयतमोऽध्यायः ॥ ३१० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९३०१

अथैकादशधिकत्रितयतमोऽध्यायः ।

स्वरितामूलमन्त्रादि ।

अग्रिहवाच—

दीक्षादि वक्ष्ये विन्यस्य सिंहवज्रःकुलेऽङ्गके ॥ १
शु शु हेति वज्रदेति पुरु पुरु ललु ललु गर्ज गर्ज इ ह सिंहाय नमः ॥ २
तिर्यगूर्ध्वगता रेखाभ्रत्वारश्चतुरो भवेत् । नवभागविभागेन कोष्ठकान्कारयेद्बुधः ॥ ३
प्राज्ञा दिशागताः कोष्ठा विदिक्षाम् विनाशयेत् । बाह्या वै कोष्ठकोणेषु बाह्यरेखाष्टकं स्मृतम् ॥ ४
बाह्यकोष्ठस्य बाह्ये तु मध्ये यावत्समानयेत् । वज्रस्य मध्यमे शृङ्गे बाह्यरेखा द्विपार्थनः ॥ ५
बाह्यरेखा भवेद्दक्षा द्विभङ्गा कारयेद्बुधः । मध्यकोष्ठं भवेत्पञ्च पीतकाणि रज्जुऽङ्गुलम् ॥ ६
कृष्णेन रजसाऽऽलिख्य कुलिशाशिस(सिध)रार्धता । बाह्यवश्चतुरस्रं तु वज्रसंपुटलाञ्छितम् ॥ ७
द्वारे प्रदापयेन्मन्त्री चतुरो वज्रसंपुटान् । (रूपघनाय भवेद्वापवीथी चैव समा भवेत् ॥ ८
गर्भे रक्तं केसराणि मण्डले दीक्षिताः स्त्रियः । यजेच्च परराष्ट्राणि सिधं राज्यमवामुपात् ॥ ९
मूर्तिं प्रणवसंदीक्षां हुंकारेण नियोजयेत् । मूलविद्यां समुच्चार्य मन्त्रोपगतां द्विज ॥ १०
प्रथमेन पुनश्चैव कणिकायां प्रपूजयेत् । एवं मदक्षिणं पूज्य एकैकं बीजमादितः ॥ ११
दलमध्ये तु विद्यां गामाग्रेत्यां पञ्च नैर्ऋतम् । मध्ये नेत्रं दिक्षास्रं च गुह्यकाङ्क्षे तु रक्षणम् ॥ १२
हुतयः केशरस्यास्तु वामदक्षिणपार्श्वतः । पञ्च पञ्च प्रपूज्यास्तु स्वैः स्वैर्मन्त्रैः प्रपूजयेत् ॥ १३
लोकपालाक्यसेदष्टौ बाह्यतो गर्भमण्डले । वर्णान्तमग्निमारुतं पञ्चस्वरविभेदितम् ॥ १४

* यमुविहान्तर्गतमन्त्र-पुस्तके अस्ति ।

१ ग. 'तर्जनीमध्यज' । २ ग. 'तु वज्र' ।

अनुलोमविलोमेन समस्तव्यस्तयोगतः । कर्णाधिकर्णयोगेन भव ऊर्ध्वं विभागतः ॥ २
 त्रिविक्रेण च योगेन देव्या संनद्धविग्रहः । जानाति सिद्धिदान्मन्त्रान्प्रस्तारात्रिर्गतान्वहन् ॥ ३
 शास्त्रे शास्त्रे स्मृता मन्त्राः प्रयोगास्तत्र कुलभाः । गुरुः स्यान्मथमो वर्णः फुल्लगुह्यवर्णम् ॥ ४
 प्रस्तावे तत्र चैकार्णा वर्णा वर्णादयोऽभवन् । (अतिर्यगूर्ध्वगता रेखाश्रुतश्रुतुरोऽ) भवेत् ॥ ५
 नव कोष्ठा भवन्त्येव मन्त्रदेशे तथाऽऽदिमान् । प्रदक्षिणेन संस्वाप्य प्रस्तारं भेदयेत्ततः ॥ ६
 प्रस्तावक्रमयोगेन(ण) प्रस्तावं यस्तु विन्दति । कर्माष्टिस्वितास्तस्य साधकस्य हि सिद्धयः ॥ ७
 त्रैलोक्यं पादमूले द्यावभुवस्वर्गा भुव लभेत् । कपाले तु समालिख्य शिवतर्पणं सप्तततः ॥ ८
 इमंशानकर्षेते वाऽथ वाक्ते निष्क्रम्य मन्त्रवित् । तस्य मन्त्रे लिखेन्नाम कर्णिकोपरि संस्थितम् ॥
 तापयेत्वादिवाङ्मूर्ध्वर्णकस्य पादयोः । सप्ताहादानयेत्सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ १०
 चक्षुःसंपुटगर्भे तु द्वादशारे तु लेखयेत् । मन्त्रे तु गर्भग नाम सदाशिवविर्दाभतम् ॥ ११
 फुल्लं फलकं वाऽथ शिलापट्टे हरिद्रया । मुखस्तम्भं गतिस्तम्भं सैन्यस्तम्भं तु जायते ॥ १२
 विपरक्तेन सलिलस्य इमंशाने कर्षेते चूर्णः । पद्मकोण दण्डमात्रान्तं सप्तताऽऽक्तियोजितम् ॥ १३
 मारयेदचिरादेव इमंशाने निहतं रिपुम् । छेदं करोति राष्ट्रस्य चक्रमध्ये न्यसेद्विपुम् ॥ १४
 चक्रधारां गतां शक्तिं रिपुनाम्ना रिपुं हरेत् । तक्ष्यैवेव तु वीजेन स्वद्वगमन्त्रे तु लेखयेत् ॥ १५
 विदर्भरिपुनामाथ इमंशानाङ्गारलेखितम् । सप्ताहादसाधयेत्तत्र ताडयेत्प्रेतभस्मना ॥ १६
 भेदने छेदने चैव मारणेपु शिवो भवेत् । तारकं नेत्रमुषिष्टं शान्तिपुष्टौ नियोजयेत् ॥ १७
 दहनादिप्रयोगोऽयं +शक्तिर्नी चैव कर्षयेत् । मेधादिवाकर्णां यावद्द्वैकतुण्डासमन्वितः ॥ १८
 कुष्ठाद्या(घ) व्यापिरोमं तु नाशयेन्नात्र संशयः । मन्त्रादि उच्चरान्तं तु करालीवन्धनाज्जपेत् ॥
 रक्षयेदात्मनो विद्यां प्रतिवादी सदाशिवः । वाक्क्यादि ततो न्यस्य उपरिक्लेशविनाशनम् ॥ २०
 सौम्यादि मध्यमान्तं तु गुरुर्न जायते वटे । पूर्वादि मध्यमान्तं तु लघुत्वं कुरुते क्षणात् ॥ २१
 भूर्जे रोचनयाऽऽलिख्य एतद्वज्राकुलं पुरम् । क्रमस्यैर्मन्त्रबीजैरु रक्षा देहेषु कारयेत् ॥ २२
 वेष्टिना भावहेन्ना च रक्षेयं सूर्युनाश्विनी । विघ्नपापारिदमनी सौभाग्यायुःप्रदा धृता ॥ २३
 शूते रणे च जपदा शकमेनै न संशयः । वन्ध्याना पुत्रदा स्त्रेषा चिन्तामणिनिवापरा ॥ २४
 * साधयेत्परराष्ट्राणि राज्यं च पृथिवीं जयेत् । फट् स्त्रीं हरेत् लसज्जपाद्यहादिर्वैश्वो भवेत्

श्यादिमहापुराण आग्नेये स्मृतिव्यापिनासिद्धिकथन नाम द्वादशाधिकविस्तृतयोऽध्यायः ॥ ३१२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—२३६३

* धनुश्चिन्तामणिप्रस्थ क इ पुस्तकवर्णनित । + “शक्तिनी कथयेत्पश्चात्” इति क. इ पुस्तकवर्णनित । X अथ श्लोको नास्ति च पुस्तके ।

१ क. इ. ‘व्यापिष्ट’ । २ क. इ. ‘विश्वो’ । ३ क. ग. ‘नै पद्मगुह्य’ । ४ क. इ. ‘श्री’ । ५ क. ‘श्री शान्ति’ । ६ क. इ. ‘तु’ । ७ क. इ. ‘देवता रिपुया’ । ८ क. इ. ‘इन्द्र’ । ९ क. इ. ‘दीप्ता’ । १० क. इ. ‘रक्षेय’ । ११ क. इ. ‘म’ । १२ क. इ. ‘मन्त्रादिमध्यमान्तं तु’ । १३ क. ‘तु’ । १४ क. ‘तु’ ।

अग्निहोत्राच—

ॐ विनायकार्चनं वक्ष्ये यज्ञेदाधारशक्तिकम् । धर्माचष्टककन्दं च नालं पञ्च च कणिकाम् ॥ १
 केशरं त्रिगुणं पञ्च तीव्रं च उज्ज्वलीयं यजेत् । नन्दां च सुपञ्चां चोष्णां जौघनीं विन्ध्यवासिनीम् ॥ २
 गणमूर्तिं गणपतिं हृदये स्थाप्यगन्धयः । एकदन्तोत्कटशिरःशिक्षायाचलकांगने ॥ ३
 गजवक्त्राय कषचं हल्फडन्तं तथोऽष्टकम् । महोदरी दण्डदन्तः पूर्वोदौ मन्थतो यजेत् ॥ ४
 जपो गणाधिपो गणनायकोऽथ गणेश्वरः । वक्रतुण्ड एकदन्तोत्कटलम्बोदरो गजः ॥ ५
 वक्त्रो विकटनामाऽथ हर्षपूर्वो विघ्ननाशिने । घृष्टवर्णो महेंद्राद्यो बाले विघ्नेशपूजनम् ॥ ६
 त्रिपुरायज्ञं वक्ष्ये असिताक्षो रुद्रस्तथा । चण्डः क्रोपस्तपोन्मचः कपाली भीषणः क्रमात् ॥ ७
 (असंहारो भैरवो ब्राह्मी मुख्या हस्वास्तु भैरवाः । वज्राणी पण्डिता दीर्घा अग्न्यादौ बहुकाः
 क्रमात्) ॥ ८
 समयपुत्रो व(ष)टुको योगिनीपुत्रकस्तथा । सिद्धपुत्रश्च यदृकः कुलपुत्रश्चतुर्थकः ॥ ९
 हेतुकः क्षेत्रपालश्च त्रिपुरान्तो द्वितीयकः । अग्निरेतालोऽग्निजिह्वः कराक्षी काललोचनः ॥ १०
 एकादश्व भीमाक्ष ऐं ह्रं भेतस्तथाऽऽसनम् । [ॐ] ऐं ह्रीं यौध त्रिपुरा पञ्चासनसमास्थिता ॥ ११
 विश्रलभयपुस्तं च वामे परदमालिकाम् । मूलेन हृदयादि स्थाप्यत्रालपूर्णे च कौमुदम् ॥ १२
 गोपथ्ये नाम संलिख्य चाष्टपत्रे च मध्यतः । श्मशानादिरुदे श्मशानाद्वारेण विलेखयेत् ॥ १३
 चिताद्वारपिष्टकेन मूर्तिं ध्यात्वा तु तस्य च । सिप्तवोदरे नीलसूत्रैर्वैद्य चोद्यादनं भवेत् ॥ १४
 ॐ नमो भगवति ज्ञा(ज्वा)लामानि(लि)नि गृध्रगणपरिवृते स्वाहा ॥ १५
 पुष्टे गच्छज्जपन्मन्त्रं पुमान्साक्षाजपो भवेत् ॥ १६
 ॐ श्रीं ह्रीं ह्रीं श्रियै नमः ॥ १७
 उत्तरादौ च घृणिनी सूर्या पूज्या चतुर्दले । आदित्या प्रभावती च सोद्याग्निपुराच्छिष्यः (?) ॥ १८
 ॐ ह्रीं गौर्वै नमः ॥ १९
 गौरीमन्त्रः सर्वकरो होमाद्वसानाज्जपार्चनात् । रक्ता चतुर्भुजा पाञ्चवरदा दक्षिणे परे ॥ २०
 अङ्कुशभययुक्तां तां प्रार्थ्य सिद्धात्मना पुष्यात् । जीवेद्वर्षशतं धीवान् चौरारिभयं भवेत् ॥ २१
 क्रुद्धः प्रसादी भवति युधि मन्त्राम्बुपानवः । जैज्वनं तिलकं वक्ष्यो जिह्वाग्रे कविता भवेत् ॥ २२
 तज्जपान्मैथुनं वैश्ये तज्जपाद्योनिर्वीक्षणम् । सप्तर्षिद्विशी तिलहोमात्सर्वं चैव तु सिध्यति ॥ २३
 सप्ताभिमात्रितं चार्चं भुजस्तस्य श्रियः सदा । अर्चनारीश्वरूपोऽयं लक्ष्म्यादिवैष्णवादिकः ॥ २४
 अनङ्गरुता शक्तिय द्वितीया मदनातुरा । पवननेमा भुवनपाला वै सर्वोसदिका ॥ २५

* पनुविहान्तर्गतप्रमाणः क. ड. पुस्तकनोस्ति ।

१ क. ड. च समस्त पञ्चक । २ ख. ग. देवाय । ३ ख. ग. जपेत् । ४ ख. ग. तेजोवती । ५ क. "पाञ्चक" । ६ क. ड. "धर्मय शोभा" ऐं । ७ ख. ग. यजनम् । ८ ख. ड. अर्जुन । ९ च. पर । १०
 "विरीध" ।

अनङ्गमदनानङ्गमेखलां तां जपेच्छिष्ये । पञ्चमध्यदलेषु ह्रीं स्वरान्कार्दींस्ततः स्त्रियाः ॥
 पद्मोणे वा घंटे वाऽथ लिखित्वा स्याद्वशीकरम् ॥ २६
 ॐ ह्रीं छ्रे नित्यलिप्ते मदद्वये । ओम्, ओम् ॥ २७
 मूलमन्त्रः पद्मोऽयं रक्तमर्षे त्रिकोणके । द्वावणी ह्लादकारिणी क्षोभिणी गुरुशक्तिता ॥ २८
 ईशानादौ च मध्ये तां नित्यां पाशाङ्कुशौ तथा । कपालकल्पकतरु बीणा रक्ता च तद्वती ॥ २९
 नित्याऽभया मद्वला च नववीरा च मद्वला । दुर्भमा मनोन्मनी पूज्या द्वावा पूर्वादितः स्थिता ॥
 ॐ ह्रीम्, अनङ्गाय नमः । ॐ ह्रीं स्मराय नमः ॥ ३१
 मन्मथाय च माराय कामार्यवे च पञ्चधा । कामाः पाशाङ्कुशौ चापराणा ध्येयाश्च विभ्रतः ॥
 रतिश्च विरतिः प्रीतिर्विप्रीतिश्च मतिर्धृतिः । विधृतिः पुष्टिरेभिश्च क्रमात्कामादिकुर्युताः ॥ ३३
 ॐ छं नित्यलिप्ते मदद्वये, ओम्, ओम्, अ आ इ ई उ ऊ ऋ ॠ लृ ए ऐ ओ औ
 अं अः क ख ग घ ङ च छ ज झ ञ ट ठ ड ढ ण त थ द ध न प फ ब भ म य र ल व
 श ष स ह क्षः, ॐ छ नित्यलिप्ते मदद्वये स्वाहा ॥ ३४
 आधारशक्ति पद्म च सिंहे देवी हृदादिषु ॥ ३५
 ॐ ह्रीं गौरि रुद्रदयिते योगेश्वरि ह्रू फट् स्वाहा ॥ ३६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये नामान्तररूपेण नाम त्रयोदशध्वनिप्रसृततमोऽध्याय ॥ ३११ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९३९९

अथ चतुर्दशध्वनिप्रसृततमोऽध्याय ।

त्वरिताज्ञानम् ।

अभिरुचाय—

ॐ ह्रीं ह्रूं खे छे तः स्त्री ह्रूं से ह्रीं फट् त्वरितायै नमः ॥ १
 त्वरितां पूजयेन्मयस्य द्विभुजा चाष्टबाहुकाम् । आधारशक्ति पद्म च सिंहे देवीहृदादिकम् ॥ २
 पूर्वादीं गायत्रीं यजेन्मण्डले वै प्रणीतया । ह्रूंकारा खेचरी चण्डां छेदनीं क्षेपणीं स्त्रियोः ॥ ३
 ह्रूंकारां क्षेमकारां च फट्कारां मध्यतो यजेत् । जपां च विजया द्वारि किंकरं च तदप्रतः ॥ ४
 तिलैर्होमश्च सर्वाप्त्यै नामध्याहृतिभिस्तथा । अनन्ताय नमः स्वाहा कुलिकाय नमः स्वाहा ॥ ५
 स्वाहा वामुकिराजाय उडुपालाय बापट्(?) । तप्तकार्यं वर्षेणित्यं महापद्माय वै नमः ॥ ६
 स्वाहा कर्कोटनागाय पद्मत्रयाय च वै नमः । लिखेच्छिष्यश्चरु तु एकाशीतिपदैर्नरः ॥ ७
 चम्रे पदे वनौ भूनें त्रिलाया यष्टिकासु च । मध्ये कोष्ठे साध्यनाम पूर्वादी पष्टिकासु च ॥ ८
 ॐ ह्रूं ध्रुं छन्द च्छन्द चतुरः कण्ठका कालरात्रिकाम् । ऐशादीं वशुपादीं च यमराज्यं च वादतः

* एतन्महापुराण—“ ह्रूम्, ॐ ह्रीं त्वरितायै नमः स्वाहा ” इत्यधिकं ॥ पुस्तके । † ह्रूमर्षे नमस्ति
 क. य म र पुस्तकेषु ।

१ ख ग 'छे वाहे स्त्री' २ य पट् । ३ ग ह्रीं । ४ य ह्रूं छाता से* । ५ ख धियम् । ६ ग. ह्रूंकार ।
 ७ ख. ग 'होमेय' । ८ य. 'च जपप्रतिष्ठा' । ९ ख 'पद्म तुम्ह म' । १० क ड. यने । ११ ड ग ह 'म् । एण' ।
 १२ ख. 'शिवय पा' । १३ क ड 'जुपरी' ।

(स्तोम्भन्यायिभिरुक्तः)

*कराली नारजमालीहालीलेमोसमोनली । यामोदेतज्जदेमोना रक्षत स्व स्व भक्ष यां ॥ १०

(१) पमपाट्टयाटमोटमा मोटमा । मोमोट्टामुचिरिभूपाट्टवीञ्चरियाट्ट ॥

यमराजाद्वाहदो रं तं तोषं मारणात्मकम् । कञ्चलं निम्बनिषासपञ्चासुग्निषसंयतम् ॥ १३

*अद्वारेण समायुक्तं पिङ्गल्यधारसंयुतम् । काकपत्रस्य लेखन्या इमंशाने वा चतुष्पथे ॥ १३

निपापयेत्कुण्डाधस्ताद्दुर्लभके वाऽथ निक्षिपेत्) । विभीनद्रुमशाखाधो ययं सर्वादिमर्दनम्॥१४

लितेषामुग्रं चक्रं शुकपत्रेभ्य भूषके । छात्रया कुङ्कुमेनाथ सटिकाचन्दनेन वा ॥ १५

भुरि भिन्नौ च पूर्वादि नाम मन्त्रमकोष्ठके । सन्देन्दुवारिमध्यस्थर्षो जं सोवाऽपि पाठ्येन्द्र॥ १६

सखीश्लोकं शिवादी च राससादिकमाहित्वेत् । श्रीः सर्वा यां यां पो संश्रुतिः सा नो या हे
हेया नो सा ॥

माया लीला ली ली या भैं हेयों नी सा माया । लीला पथ पदुका बहिः शीघ्रां दिशु
च कलशं बहिः ॥

पश्यस्य पश्यन्तं च मृत्युमिच्छन्तं च धृतिम् । शान्तीनां परमा शान्तिः सौभाग्यादिशदायकम् ॥

ये सदसमाः कार्याः क्रोष्टकास्तथ तां लिखेत् । औ भार्या हर्षकादन्वा व आदिवर्णनयान्ततः॥

विद्यानर्णक्रमेणैव संज्ञां च वपदन्तिताम् । अथस्तात्पत्यादिरैषा सर्वकार्यसुधिका ॥ २१

(+यकाशीतिपदे सर्वाणामादिर्बर्णक्रमेण तु । आदिमं शब्दन्ते स्यादुपहन्तं च नाम वै ॥ २२

एषा प्रत्यक्षिरा चाग्या सर्वकर्मोपादिसाधनी ।) विप्रज्ञानकृदं ब्रह्मं चतुःपृथिव्यैर्ललेखेत् ॥ २३

अमुदी सा विधौ चक्रं सः, हानिमात्रं मध्यतः । कदकारावाऽन्यत्रातां शिवाकारेण वेद्यते ॥

कुम्भबद्धारिता सर्षपशुद्धसर्वदायिका । विषं नश्येत्कर्मनपादसराथैश्च दण्डकैः ॥ २५

इत्यादिमाध्यामरात्रौ भास्त्रिदे त्वरितान्प्रक्रमन् नान् अतर्दल्लक्षिकप्रियतकमोऽप्यस्य. ॥ ३१४ ॥

आदितः श्लोकाणां सप्तष्टकाः—९४२४

अथ शिवदशाधिकप्रियावहनोक्त्याम् ।

स्तुभ्यमादिमुखाः ।

अधिकृतान्—

स्वन्मनं मोहं वश्यं विद्वेषोन्नाटनं वदे । विषय्याधिपरोमं च मार्त्तं दीपनं पुनः ॥ १

भूर्जे कर्षे सधालिस्व तौडनेन पटङ्गसम् । मुसपादचतुष्केषु वतो मध्ये ग्पसेद्दिनः ॥ २

* अस्मिन्मार्गे काली मातृमातुः च काली त्र्यम्बकमहोपाधि य. पुत्रके । † प्रमुखाश्चन्द्रमणयो य. पुत्रके नास्ति । ‡ इत्यर्थे नास्ति य. पुत्रके । § प्रमुखाश्चन्द्रमणयो य. इ. अस्मिन्मार्गेति ।

१ ग. 'लगेले' । २ ग. 'क' । ३ छ. 'तजल' । ४ क. व. 'बंदिज्म' । ५ क. व. 'बधराई' । ६ ग. व. ।
७ ग. 'मो' । ८ रा. 'म' । ९ छ. 'न' । १० छ. 'म' । ११ क. व. 'हो' । १२ ग. 'मे' । १३ क. 'न' । १४ क. व. 'न' ।
१५ क. 'म' । 'ना सोनेकोसोपानकोपयोग' । १६ ग. 'छ' । १७ छ. 'म' । १८ क. व. 'आमर्षी' । १९ ग.
'बेपंजा' । २० क. व. 'पदे लिखे' । २१ क. व. 'सा नम व हो' । २२ क. व. 'छज' । २३ क. व. 'वाहन' ।
२४ क. व. 'मे ग छ' ।

चतुष्पादेषु ह्रींकारं ह्रींकारं मुखमध्यतः । गर्भे विधां ततो लिख्य साधुं पृष्ठतो लिखेत् ॥ ३
मालामञ्जस्तु सर्वेष्व इष्टकोपरि संन्यसेत् । पिपाय कूर्मशृङ्गन करालेनाभिसंषेठेत् ॥ ४
महाकूर्म पूजयित्वा पादयोक्तं तु निसिपेत् । तादयेद्दामपादेन स्मृत्वा श्रुत्वा च सप्तधा ॥ ५
ततः संजायते शत्रोः स्तम्भनं मुखरागतः । कृत्वो तु भैरवं रूपं मालामञ्जं समालिखेत् ॥ ६
ॐ शत्रुमुखस्तम्भनी कामरूपा आलीढिकैरीम् । ह्रीं फं फत्कारिणी मम शत्रूणां देवदत्तानां मुक्त
स्तम्भय ॥ स्तम्भय (१) मम सर्वविद्देशिणा मुखस्तम्भन कुरु कुरु, ॐ ह्रूं फं फत्कारिणी स्वाहा
पठेत्तुं समालिख्य तज्जपन्तं महाबलम् । यामेनैव नमं श्रुत्वं संलिखेदक्षिणे करे ॥ ८
लिखेन्मन्त्रमयोरस्य सद्भावे स्तम्भयेदरीम् ॥ ९
ॐ नमो भगवत्यै भगमालिनि निरं स्कुर निरं स्फुर स्पन्द स्पन्द नित्यलिप्ते द्रव द्रव) (ह्रूं
सा, ह्रींकाराक्षरे स्वाहा ॥ १०
एतेन रोचनाद्यैस्तु तिलैकान्मोहयेज्जगत् ॥ ११
ॐ फं ह्रूं फटफटकारिणी ह्रीं ज्वल ज्वल) त्रैलोक्यं मोहय मोहय । ॐ गुह्यकालिके स्वाहा ॥
अनेन तिलकं कृत्वा राजादीनां वशीकरम् । गर्दभस्य रजो गुह्य कुसुमं मृतकैस्तु च ॥ १३
नारीरजः सिपेद्रात्रौ शय्यादौ द्वेपकृज्जपेत् । गोंसुरं च तथा शृङ्गमश्वस्य च खुरं तथा ॥ १४
शिरः सर्पस्य सक्षिप्तं दृष्टेपूष्पाटन भवेत् । करवीरशिक्षा पीता संसिद्धार्था च मारणे ॥ १५
ज्वालच्छुच्छुन्दरीरक्तं करवीर तदर्थकृत् । सरटं पद्मपदं चापि तथा बर्कटवृथिकम् ॥
शूर्णीकृत्य सिपेतैले तदभ्यङ्गं च कुठकम् ॥ १६
ॐ नवग्रहाय सर्वशत्रून्मम साधय साधय मारय मारय, आं सौं यं शुं चुं शुं वा शं को अं स्वाहा ॥
अनेनार्कशतैरर्च्यं श्मशाने तु निषागयेत् । भूर्जे वा मणिपाषा वा मारणाय रिपोर्ग्रहाः ॥ १८
ॐ कुञ्जरी यक्षाणी, ॐ मञ्जरी माहेश्वरी, ॐ बैताली कौमारी, ॐ काली वैष्णवी, ॐ घोर
वाराही, ॐ वेतालीन्द्राणी, ॐ उर्वशी चापुण्ड्रा, ॐ वेताली चण्डिका, ॐ जयाली यक्षिणी,
नय मातरो हे मम शत्रु गृह्णत गृह्णत, भूर्जे नाम रिपोलिरूपं श्मशाने पुजिते घ्नयेत् ॥ १९

इत्यारिभद्रपुराण आश्रित्ये स्तम्भनदिग्गजकचन नाम दशदशाधिकानि उक्ततमाश्रयात् ॥ ३१५ ॥

आदितः श्लोकानां सम्प्रज्ञाः—९४४३

अथ दोषदापिविघ्नतत्त्वोऽध्यायः ।

नानामन्त्राः ।

अधिसूत्राच—

आदौ हुंकारसंयुक्ता सौर्ष्यज्जपदभूषिता । वर्गातीतनिसर्गेण स्त्रीदरुं सौपफदन्तिका ॥ १

• इदं पदं नास्ति यं न च पुस्तकम् । १ धनुर्विद्यातर्कतन्त्रेण क द पुस्तकयोर्नास्ति । • धनुर्विद्यातर्कत-
न्त्रेण पुस्तके नास्ति ।

१ घ. इरायद । २ क घ सन्यस्त । ३ क घ द 'निषेधेत्' । ४ क द 'शु द्विष' । ५ क द.
मासा । ६ घ. म कामद । ७ क द 'क पावनी निवरी इति ह्यपदस्य' । ८ घ य 'महिनी' । ९ ज वि ।
१० व य. खुर । ११ घ. 'अर्धोद' । १२ घ रत्नप्रत्य । १३ घ य. 'विद्यापी' । १४ घ वी । १५ म मे म
य नये रस' । १६ घ 'शेष' । १७ क द 'धप' ।

(सकलादिमन्त्रोद्धारः)

सर्वकर्मकरी विद्या विषसर्पादिमर्दनी । (इहंकरच्छेति प्रयोगश्च कालदृष्टस्य जीवने ॥
ॐ ह्रूं केतः प्रयोगोऽयं विषदृष्टमर्दनः ।) स्त्रीं ह्रूं फादिति योगोऽयं पापरोमादिकं जये
ति चेति च प्रयोगोऽयं रिपुनुष्टादि नारयेत् । ह्रूं स्त्रौ भूमिति योगोऽयं योषिदादिवशीकरः
ते स्त्रीं ते च प्रयोगोऽयं कालदृष्टरिपुं जयेत् । सः स्त्री सः संप्रयोगोऽयं वशाय विजयाय च
ए ह्रीं श्रीं स्फुर्यै स्फुर्यै भगवति [+ आम्बिके कुम्बिके । स्फुर्यै स्फुं स्फम्, ऊम् उम्, वं रण
धोरामुत्ति च्छं छं किणि किणि विच्छस्फौ ह्रं श्रीं दीम् । ऐ श्रीमति कुम्बिकाविद्या स
करा] स्मृता ॥

भूपः स्कन्दाय वानाह मन्त्रानीदृशं तान्वादं ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये नामाग्न्यष्टकं नान पोम्पाविकनिश्चतस्रोऽध्यायः ॥ ११६ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तशतिकाः—९४५३

अथ सप्तशतिकादिनिश्चतस्रोऽध्यायः ।

सकलादिमन्त्रोद्धारः ।

ईश्वर उवाच—

सकलं निष्कलं शून्यं कलायं स्रमलंकृतम् । शेषणं सप्तमन्तस्थं कठोष्ठं चाष्टमं शिवम् ॥
मौसादस्य पराख्यस्य स्मृतक्यं गुहाष्टया । सदाशिवस्यै शब्दस्य रूपस्याखिलसिद्धये ॥
अमृतश्रांशुमांश्चेन्द्रश्वेश्वरश्रीं उदकः । एकपादैल ओजालय ओषधश्रांशुमौन्वशी ॥
अकारादेर्वाचकाश्च ककारादेः क्रमादिमे । कापदेवः शिखण्डी च गणेशः कालशंकरौ ॥
एकनेत्रो द्विनेत्रश्च त्रिचिह्नो दीर्घबाहुकः । एकशार्दूलचन्द्रश्च वल्लभो योगिनीमियः ॥
शक्तीश्वरो महाप्रान्थिस्त्वर्पकः स्थाणुदन्तुरौ । निषीशो नन्दिपद्मश्च तथाऽन्यः द्वाकिनीमियः ॥
मुक्तविम्बो भीषणश्च कुतान्तः प्राणसंज्ञकः । तेजस्वी शक्त उदधिः श्रीकण्ठः सिंह एव च ॥
छशाङ्गो विश्वरूपश्चै क्षत्र स्थाश्वरसिंहकः । सूर्यपात्रा सभाक्रान्तं विश्वरूपं तु कारपेदं ॥
अंगुष्ठसंयुतं कृत्वा शशिनीजं विभौ युतम् । ईशानमोजसःऽऽक्रान्तं नभसं तु समुदरेत् ॥
तृतीयं पुरुषं विद्धि दक्षिणं पञ्चमं तथा । सप्तमं वामदेवं तु सद्योजातं ततः परम् ॥ १॥
रसयुक्तं तु नभसं प्रक्षपयचकीरितम् । ओकाराद्याश्चतुर्थ्यन्ता नमोन्ताः सर्वमन्त्रकाः ॥ १॥

* अनुविधान्तर्गतग्रन्थः क. द. पुस्तकानोर्हित । † इदमर्थं नास्ति ख. ग. पुस्तकयोः । + अनुविधान्तर्गत
ग्रन्थः ख. पुस्तके नास्ति ।

१ ख. ग. 'वैश्वरसिर्बह्वीविषसर्पादि' । २ ख. क. 'ह' । घ. 'के' । च. 'ह' । ड. 'ह' । झ. 'ह' । ३ ख. 'ह' । ड. 'ह' । झ. 'ह' । ४ ख. 'ह' । ड. 'ह' । झ. 'ह' । ५ ख. 'ह' । ड. 'ह' । झ. 'ह' । ६ ख. 'ह' । ड. 'ह' । झ. 'ह' । ७ ख. 'ह' । ड. 'ह' । झ. 'ह' । ८ ख. 'ह' । ड. 'ह' । झ. 'ह' । ९ ख. 'ह' । ड. 'ह' । झ. 'ह' । १० ख. 'ह' । ड. 'ह' । झ. 'ह' । ११ ख. 'ह' । ड. 'ह' । झ. 'ह' । १२ ख. 'ह' । ड. 'ह' । झ. 'ह' । १३ ख. 'ह' । ड. 'ह' । झ. 'ह' । १४ ख. 'ह' । ड. 'ह' । झ. 'ह' । १५ ख. 'ह' । ड. 'ह' । झ. 'ह' । १६ ख. 'ह' । ड. 'ह' । झ. 'ह' । १७ ख. 'ह' । ड. 'ह' । झ. 'ह' । १८ ख. 'ह' । ड. 'ह' । झ. 'ह' ।

सद्योदेवा द्वितीयं तु हृदयं चाङ्गसंयुतम् । चतुर्थं तु शिरो विद्धि ईश्वरं नाम नामतः ॥ १२
 (ऋद्धकर्णशिला ज्ञेया विश्वरूपसमन्विता । तन्मन्त्रमष्टसंख्यातं नेत्रं तु दशमं मतम्) ॥ १३
 अस्त्रं शशी समाख्यातं शिवसंज्ञं शिखिध्वजः । नमः स्वाहा तथा वीषद् इह च पदक्रमेण तु
 जातिपदकं हृदादीनां प्रासादं मन्त्रपाचदे । ईशानादुद्रसंख्यातं प्रोद्धरं चांशुरञ्जितम् ॥ १५
 औपधाक्रान्तश्चिरसमुद्रकस्योपरि स्थितम् । अर्धचन्द्रोर्ध्वनादथ विन्दुद्वितयमध्यगम् ॥ १६
 तदन्ते विश्वरूपं तु कुटिलं तु त्रिधा ततः । एवं प्रासादमन्त्रश्च सर्वकर्मकरो मनुः ॥ १७
 शिखावीजं समुद्रस्य फट्कारान्तं तु चैव फट् । अर्धचन्द्रासनं ज्ञेयं कामदेवससर्पकम् ॥ १८
 महापाशुपतास्त्रं तु सर्वदुष्टमर्दनम् । प्रासादः सकलः प्रोक्तो निष्कलः प्रोच्यतेऽधुना ॥ १९
 सौपरं विश्वरूपं तु रुद्राख्यं सूर्यमण्डलम् । चन्द्रार्धनादसंयोजं विसंज्ञं कुटिलं ततः ॥ २०
 निष्कलो भुक्तिमुक्तौ स्यारपञ्चाङ्गोऽयं सदाशिवः । अंशुमान्निश्वरूपं च आहृतं शून्यरञ्जितम् ॥
 ब्रह्माङ्गरहितः शून्यस्तस्य मूर्तिरैतस्तद्वत् । विघ्ननाशाय भवति पूजितो बालबालकौ ॥ २२
 अंशुमान्निश्वरपाख्यमुपकस्योपरि स्थितम् । कलायं सकलस्यैव पूजाङ्गादि च सर्वदा ॥ २३
 नरसिंहं कृतान्तस्थं तेजस्वी माण्ड्यैर्ध्वजम् । अंशुमानुद्रकाक्रान्तमधोर्ध्वं खमलंकृतम् ॥ २४
 चन्द्रार्धनादनादान्तं ब्रह्मविष्णुविभूषितम् । उर्ध्वं नरसिंहं च सूर्यमाशविभेदितम् ॥ २५
 पदा कृतं तदा तस्य ब्रह्माण्डद्वानि पूर्ववत् । ओङ्कारपञ्चगुणयुक्तं प्रथमं वर्णमुद्धरेत् ॥ २६
 अंशुमन्चांशुनाऽऽक्रान्तं द्वितीयं वर्णनापकम् । अंशुमानीश्वरं तद्वचुतीयं भुक्तिदायकम् ॥ २७
 ऊर्ध्वकांशुनाऽऽक्रान्तं वरुणं प्राणतैजसम् । पञ्चमं तु सप्ताख्यातं कृतान्तं तु ततः परम् ॥ २८
 अंशुमानुद्रकमाणः सप्तमं वर्णमुद्धृतम् । पद्मभिन्दुसमाक्रान्तं नन्दीशमेकपादधृक् ॥ २९
 प्रथमं चान्ततो योज्यं धूपणं दशवीजकम् । अस्याऽऽयं च तृतीयं च पञ्चमं सप्तमं तथा ॥ ३०
 सद्योनातं तु नवमं द्वितीयं हृदयादिकम् । दश तु मणवं यत्तु फटन्तं चास्त्रमुद्धरेत् ॥ ३१
 नमस्तारैमुतान्यथ ब्रह्माङ्गानि(णि) तु नान्यथा । द्वितीयादष्टमं चावदष्टौ विद्येश्वरा मताः ॥ ३२
 अनन्तेशश्च सूक्ष्मश्च तृतीयश्च शिवोत्तमः । एकमूर्त्यैरेकपादस्तु त्रिभूतिरपरस्तथा ॥ ३३
 श्रीकण्ठश्च शिखण्डी च अष्टौ विद्येश्वराः स्मृताः । शिखण्डिनोऽप्यनन्तान्तं मन्त्रान्तं मूर्तिरिदित्वा

इत्यारिमहापुराण आग्नेये सकलादिमन्त्रोद्धारवर्णनं नाम सप्तदशाधिकत्रिंशत्तत्त्वोऽध्यायः ॥ ३१५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—२४८४

अथप्रास्ताविकत्रिंशत्तत्त्वोऽध्यायः ।

गणपूजा ।

ईश्वर उवाच—

विश्वरूपं समुद्रस्य तेजस्तुपरि संस्थितम् । नरसिंहं ततोऽप्यस्तात्कृतान्तस्तदधो न्यसेत् ॥ १

१ पशुपिहान्तर्गतमन्त्रः क. द. पुस्तकयोर्वाहित । १ इत्यर्थात् " अह्मजानि अस्याथ होऽमुत्तं मन्त्रमिति तम् " इति क. द. पुस्तकयोः ।

१ क. उ. 'य चाऽऽय' । २ क. द. 'निषद्' । ३ छ. म. 'रुद्राणाम्' । ४ छ. 'वातावालिभ्यः' । ५ क. म. 'व. च. 'नृप' । ६ छ. 'न वा ततो' । ७ क. द. 'रमुद्राह्वय' । ८ क. द. 'तु वाऽन्य' । ९ क. द. च. 'कटस्तु' । १० क. द. 'या । शिखण्ड' । ११ छ. म. 'अप्यनन्त' ।

(वागीश्वरीपूजा)

पणवं तदधः कृत्वा कैरुक्तं तदधः पुनः । अंशुमान्निभमूर्तित्वं कण्ठोष्ठे प्रणवादिकः ॥	२
नमोन्तः स्याच्चतुर्वर्णो विश्वरूपं च कसरणम् । सूर्यमात्राहतं ब्रह्मण्यज्ञानीह ह्यु पूर्ववत् ॥	३
उद्धरेत्प्रणवं पूर्वं प्रस्फुरदयमुचरेत् । घोरघोरतरं पश्चादनुरूपमतः स्मरेत् ॥	४
चतेश्वरं द्विधा कृत्वा ततः प्रैणवमुचरेत् । दहेति च द्विधा कार्यं धैमेति च द्विधा मतम् ॥	५
घातयेति द्विधा कृत्वा ह्युक्कृतं समुचरेत् । अथोरास्त्रं तु नेत्रं स्वाहावायवी चोच्यतेऽधुना ॥	६
तन्महेशाय विश्वे महादेवाय धीमहि । तैजः शिवः प्रचोदयाद्वायवी सर्वसाधनी ॥	७
यात्रायां विजयादौ च यजेत्पूर्वं गणं श्रिये । तुर्यास्ते तु पुरा स्तेने सम्भवादर्थभाजिते ॥	८
चतुष्टयं त्रिकोणे तु त्रिदलं कथलं लिखेत् । तत्पुष्टे पदिकावीथिभागे त्रिदलमश्वयुक् ॥	९
बसुदेवसुतैः साञ्जैस्त्रिदलैः पादपट्टिका । तदूर्ध्वं वेदिका देवा भागमाग्रप्रमाणतः ॥	१०
द्वारं पश्चिमिन्तं काष्ठावुपदारं विचर्षितम् । द्वारोपहाररचितं मण्डलं विघ्नमूदनम् ॥	११
आरक्तं कमलं मध्ये वाग्नयस्त्राणि तद्वहिः । सिता तु बीथिका कार्या द्वाराणि तु पथेच्छया ॥	१२
कर्णिका पीतवर्णा स्यात्केसरानि तथा पुनः । मण्डलं विघ्नमर्दास्त्रं मध्ये गणपतिं यजेत् ॥	१३
मामार्थं सधराकं स्यादेवाच्छकसमन्वितम् । शिरोहृतं तत्पुरुषेण उमार्थं च नमोन्तकम् ॥	१४
गजाख्यं गजशीर्षं च गार्ध्वेयं गणनायकम् । त्रिरवर्तं गगनगं गोपतिं पूर्वपङ्क्तिम् ॥	१५
विचित्रांसं महाकायं लम्बोष्ठं लम्बकर्णकम् । लम्बोर्ध्वं महाभार्यं विभुतं पार्वतीप्रियम् ॥	१६
भयावहं च भद्रं च भगणं भयमूदनम् । हृदयैते दशपञ्चौ देवनासं च पश्चिमे ॥	१७
महानादं भासुरं च विघ्नराजं गणपतिम् । उद्धटस्त्रनशुण्डी च महाशुण्ठं च भीमकम् ॥	१८
मन्मथं मधुसूदं च सुन्दरं मानमुष्टकम् । सौम्ये वसोभरं ब्राह्मं पनोदतिं च संलपम् ॥	१९
लघं तूर्त्वंमियं लौह्यं विकर्णं वत्सलं तथा । कृतान्तं कालवर्णं च यजेत्कुम्भं च पूर्ववत् ॥	२०
अयुतं च जपेन्मन्त्रं होमयेत्तु दशांशतः । त्रेपाणां तु दशाह्वला जपद्वारेयं तु कारयेत् ॥	२१
पूर्णां दत्त्वाऽभिषेकं तु कुर्यात्सर्वं तु सिध्यति । भूगोश्वगजवस्त्राद्यैर्गुरुणां चरेन्नरः ॥	२२

इसादिनहापुराण आग्नेये गणपूजाविधानकर्म नामाष्टादशविधविस्तृतमोऽध्यायः ॥ ३।८ ॥

आदितः श्लोकानां समग्रङ्काः—९५०६

अथैकोनविंशत्यधिकविंशततमोऽध्यायः ।

वागीश्वरीपूजा ।

ईश्वर उवाच—

वागीश्वरीपूजनं च प्रवदामि समण्डलम् । ईश्वरं कालसंयुक्तं यनं वर्णसमायुतम् ॥	१
निषाद् ईश्वरं कार्यं मनुना चन्द्रसूर्यवत् । अन्नं न हि देयं स्याद्व्यापेत्कुन्देन्द्रसंनिभम् ॥	२
पश्चादूर्ध्वमालां तु मुक्तस्रग्दामभूषिताम् । चरदाभयाग्नमूत्रपुस्तकाद्यां त्रिलोचनाम् ॥	३

१ य. ग. उच्यते । च. उच्यते । २ क. द. 'भवात्पूर्वं स्फुरद्वनसु' । ३ क. द. बहुवचनं । ४ ग. प्रवदन् ।

५ घ. स्मेति । ६ क. द. तस्ये दश २ । ७ क. द. तुर्यास्ते । ८ क. द. 'च गन्धनाय वनी' । ९ घ. ग. 'हं वासुदेव' ।

१० घ. ग. भूतप्रियं ।

(मण्डलानि)

संधिसूत्रार्थमानेन पृष्ठतः परिवर्तयेत् । तीक्ष्णान् तन्तुवातेन कमलं भुक्तिमुक्तिदम् ॥ १६
 मुक्तौ हृदं च पदपादौ बालं पद्मं सपानकम् । नवनाभं नवहस्तं भार्गवप्रात्मकैश्च तत् ॥ १७
 मध्येऽर्जं पट्टिकाधीधीहरेणाब्जस्य पानतः । कण्ठोपकण्ठमुक्तानि तद्वाद्ये वीथिका मता ॥ १८
 पञ्चभागांश्चिता सा तु समन्तादशभागायका । दिग्विदिक्ष्वष्ट पद्यानि द्वारपद्मं सवीथिकम् ॥ १९
 तद्वाद्ये पञ्चपट्टिका वीथिका चतुर्भुजा । पञ्चनद्वारकण्ठस्तु पदिकं चाष्टकण्ठकम् ॥ २०
 कपोलं पदिकं कार्यं दिक्षु द्वारपद्मं स्फुटम् । कोणवन्धं त्रिपटं तु द्विपदं वज्रवज्रवेत् ॥ २१
 मध्यं तु कमलं शुक्लं पीतं रक्तं च नीलकम् । पीतं शुक्लं च धूम्रं च रक्तं पीतं च मुक्तिदम् ॥ २२
 पूर्वादी कपलान्यष्ट शिवविष्णुवादिनं यजेत् । मासादभ्युदयोऽभ्युदयं शक्रादीनब्जकादिपु ॥ २३
 अस्त्राणि शङ्खवीथ्यां तु विष्णवादीनभ्युदयमाह । पवित्रारोहणादौ च महामण्डलमालिखेत् ॥ २४
 अष्टहस्तं पुरा क्षेत्रं रसपौर्णवर्तयेत् । द्विपदं कमलं मध्ये वीथिका पट्टिका ततः ॥ २५
 दिग्विदिक्षु ततोऽष्टौ च नीलाब्जानि विवर्तयेत् । मध्यपद्ममण्डले विस्तरप्राप्तिं तानि तु ॥ २६
 दलसंधिविहीनानि नीलेन्द्रीवरकाणि च । तत्पृष्ठे पट्टिका वीथी (स्वस्वस्तिकानि तद्भूतः २७
 द्विपदानि तथा चाष्टौ कुतभाषकृतानि तु । चर्वेत्स्वस्तिकांस्तत्र वीथिका पूर्ववद्वहिः ॥ २८
 द्वाराणि कमलं पट्टकपण्ठयुक्तानि तु । रक्तं कोणं पीतवीथी) नलं पद्मं च मण्डले ॥ २९
 स्वस्तिकादि विचित्रं च सर्वकाममदं मुह । पञ्चाब्जं पञ्चहस्तं स्यात्समन्तादशभाजितम् ॥ ३०
 द्विपदं कमलं वीथी पट्टिका दिक्षु पञ्चनम् । चतुष्कं पृष्ठतो वीथी पट्टिका द्विपदाऽन्यथा ॥ ३१
 कण्ठोपकण्ठमुक्तानि द्वाराण्यब्जं तु मध्यतः । पञ्चाब्जमण्डले शास्त्रिनितं पीतं च पूर्वकम् ॥ ३२
 वैद्यू(हू)र्षाभं दक्षिणाब्जे कुन्दार्भं वारुणं कमलम् । उच्चारणं तु शङ्खाभमप्यस्तर्षं विचित्रकम् ॥ ३३
 सर्वकाममदं वक्ष्ये दशहस्तं तु मण्डलम् । विकारभक्तं तुर्पासं द्वारं तु द्विपदं भवेत् ॥ ३४
 मध्ये पद्मं पूर्ववच्च विम्वर्धं वदाम्यथ । चतुर्हस्तं पुरं कृत्वा हचं चैव करद्वयम् ॥ ३५
 वीथिका हस्तमात्रा तु स्वस्तिकैर्बहुभिर्वृता । हस्तमात्राणि द्वाराणि दिक्षु हचं सपथकम् ॥ ३६
 पद्यानि पञ्च शृङ्गानि मध्ये पूजयश्च निष्कलः । हृदयादीनि पूर्वादी विदिक्ष्वस्त्राणि वै यजेत् ३७
 मानवैश्च पञ्च पद्यानि बुद्ध्याधारमतो वदे । शतभागे तिथिभागे पद्मं लिङ्गाष्टकं दिशि ॥ ३८
 मेखलाभागसंयुक्तं कण्ठं द्विपदिकं भवेत् । आचार्यो बुद्धिपारिभूत कलापेय लयादिकम् ॥ ३९
 चतुः पैद पञ्चमाष्टादि साष्टिस्त्राग्न्यादि मण्डलम् । स्त्रीतीन्द्रसूर्यं सर्वं स्त्रीलिङ्गैर्बुधवर्णनात् ४०
 चत्वारिंशदधिकानि चतुर्विंशतानि हि । मण्डलानि हरेः शंभोर्देव्याः सूर्यस्य सन्ति च ॥ ४१
 दश सौ विभक्ते तु लतालिङ्गोद्भवं शृणु । दिक्षु पञ्च त्रयं चैकं त्रयं पञ्च च लोपयेत् ॥ ४२
 ऊर्ध्वे द्विपदे लिङ्गं मन्दिरं पार्ष्णीकोष्ठयोः । मध्ये न द्विपदं पञ्चनयं चैकं च पञ्चनम् ॥ ४३
 लिङ्गस्य पार्ष्णीयोर्भेदे पदद्वारमलोपनात् । तत्पार्ष्णीशोभाः यदलोप्य लताः खेपास्तथा हरेः ॥ ४४
 ऊर्ध्वं द्विपदिकं लोप्यं हरेर्भद्राष्टकं स्मृतम् । रविमपालासमायुक्तं वेदलोपाच्च शोभिकम् ॥ ४५

॥ अनुविहिततत्त्वमन्यः क. पुस्तके नास्ति ॥

१ क. ड. 'मध्ये त्रिपदं तु त्रिप' । २ क. ड. 'अ नवमप्राप्तिं मयाभाषतम्' । ३ य. 'विपरीते' । ४ य. 'पद लक्षणम्' । ५ क. ड. 'कान्तिद्वयं नव्यं स्याज्जै केन्द्र' । ६ छ 'अष्टिपदे' । ७ क. ड. 'स च रिपुषु त' । ८ क. ड. 'न च पद पञ्चनयं नैवायद्वयम्' । ९ ड. '१ क. ड. 'शंभोर्देव्याः' । १० य. ग. 'सि लोप' । ११ क. ड. 'लोपय' । १२ क. ड. 'शोभिकम्' । १३ य. 'लोपय' ।

पञ्चविंशतिभिः पयैः ततः षष्ठमपीठकम् । द्रव्यं द्रव्यं रक्षयित्वा उपशोभास्तथाऽष्ट च ॥ ४६
 देव्यादिरव्यापकं भद्रं बृहन्मध्ये परं लघु । मध्ये नवपदं पयं कोणे भद्रचतुष्टयम् ॥ ४७
 त्रयोदशपदं शेषं बुद्ध्याधारस्तु मण्डलम् । शतैवत्रं पञ्चषष्ठिकं बुद्ध्याधारं हरादिषु ॥ ४८

हरादिमहापुराण आग्नेये मण्डलविधानकथन नाम दिव्यलक्षिकविशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९५६५

अथैकविंशलक्षिकविशततमोऽध्यायः ।

अथोरास्त्रादिशान्तिकल्पः ।

ईश्वर उवाच—

अर्हयागः पुरा कार्यः सर्वकर्मसु सिद्धिदः । मध्ये पूज्यं शिवायस्त्रं वज्रादीन्पूर्वतः क्रमाद् ॥ १
 पञ्चवक्त्रं दशकरं रणादौ पूजितं ज्ञेये । (अग्रहपूजा रविर्मध्ये पूर्वाद्याः सोमकादयः ॥ २
 सर्व एकादशस्थास्तु ग्रहाः स्युर्महपूजनात् । अस्त्रशान्तिं प्रपद्यामि सर्वोत्पातविनाशिनीम् ॥ ३
 ग्रहरोगादिशमनीं मारीकत्रुविमर्दिनीम्) । विनायकोपतापघ्नीमथोरास्त्रं जपेन्नरः ॥ ४
 लक्षं ग्रहादिनाशः स्यादुत्पातं तिलहोमतः । दिव्ये लक्षं तदर्धेन अथोमनोत्पातनाशनम् ॥ ५
 घृतेन लक्षपातेन उत्पाते भूमिजे हितम् । घृतमुग्गुलुहोमे च सर्वोत्पातादिमर्दनम् ॥ ६
 दूर्वाक्षताज्यहोमेन व्याघयोऽथ घृतेन च । सहस्रेण तु बुःस्वप्ना विनश्यन्ति न संशयः ॥ ७
 अयुताद्बृहदोषघ्नी यवाश्घृतविमिश्रितात् । विनायकार्तिशमनमयुतेन घृतस्य च ॥ ८
 भूतचेतालद्यान्तिस्तु गुग्गुलैरयुतेन च । महावृक्षस्य भङ्गे तु च्यार्लकङ्के गृहे स्थिते ॥ ९
 अरण्यानां मेघश्रे च दूर्वाज्याक्षतहावनात् । उल्कापाते भूमिकम्पे तिलोज्येनाऽऽहुताच्छिवम् १०
 + अक्तस्त्रावे तु वृक्षाणामयुताद्गुग्गुलाः शिवम् । अकाले फलपुष्पाणां राष्ट्रभङ्गे च मारणे ॥ ११
 द्विपदादेर्यदा मारी लक्षार्धांश्च तिलाज्यतः । इस्तिमारीप्रशान्त्यर्थं करिणीदन्तवर्धने ॥ १२
 इस्तिम्यां मददृष्टौ च अयुताच्छान्तिरिष्यते । अकाले गर्भपाते तु जातं यत्र विनश्यति ॥ १३
 विवृता यत्र जायन्ते यत्राकालेऽयुतं हुनेत् । तिलोज्यलक्षहोमस्तु उचपा(मः)सिद्धिसापत्ने ॥ १४
 मध्यमायां तदर्धेन तत्पादादयमासु च । यथा जपस्तथा होमः सङ्क्षामे विजयो भवेत् ॥ १५
 अथोरास्त्रं जपेक्यस्य ध्यात्वा पञ्चास्यमूर्तिवत् ॥ १६

हरादिमहापुराण आग्नेयेऽथोरास्त्रादिशान्तिकथन नाम दिव्यलक्षिकविशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९५८१

• यन्मुच्यते तर्गतपञ्चय. पुस्तके नास्ति । + इदमर्थं नास्ति क. द. पुस्तकयोः ।

१ क. द. पीठः । २ क. द. 'वे ज्येष' । ३ क. द. च. उतवर्ष । ४ क. द. 'लघोमः' । ५ क. च. जपेत् ।
 ६ क. द. दिव्यं । ७ क. द. 'गुग्गुलुहोमे' । ८ क. द. 'लक्षदृष्टौ' । ९ क. द. 'प्रदेये' । १० क. द. 'विजयपुलहो'
 मरान् । ११ क. द. 'अग्रहपूजादि' । १२ क. द. 'यजेत्' । १३ क. द. 'नाशक' । १४ घ. म. 'न उत्पा' ।

पाशुपतशान्तिः ।

ईश्वर उवाच—

यस्यै पाशुपतास्त्रेण शान्तिजापादि पूर्वतः । पादतः पूर्वनाशे हि फटन्तं चाऽऽपदादितुम् ॥ १
 ॐ नमो भगवते महापाशुपतापातुल्यलवीर्यपराक्रमाय विषयैर्नयनाय नानाकषाय नानामहरणो-
 घताय सर्वाङ्गरक्ताय भिन्नाञ्जनचयमखण्डाय इमज्जानवेतालमियाय सर्वविघ्ननिवृत्तनरताय सर्व-
 सिद्धिप्रदाय भक्तानुकम्पिनेऽसंख्यवक्त्रभुजपादाय तस्मिन्सिद्धाय वेतालवेत्रासिने शक्तिनी-
 सौभजनकाय व्याधिनिग्रहकारिणे (अपायमञ्जनाय सूर्यसोपाग्निनेत्राय विष्णुकवचाय लङ्कवज-
 हस्ताय यमदण्डवरुणपाशाय रुद्रशूलाय अवलज्जिह्वाय सर्वरोगविद्रावणाय ग्रहनिग्रहकारिणे)
 पुष्टनागस्रयकारिणे, ॐ कृष्णपिङ्गलाय फट्, क्रूराय फट्, वज्रहस्ताय फट्, शक्तये फट्,
 इण्डाय फट्, (+ यमाय फट्, खड्गाय फट्, जैर्जताय फट्, वरुणाय फट्, वैज्राय फट्,
 पाशाय फट्, ध्वजाय फट्, अङ्गुष्ठाय फट्, गदायै फट्, कुबेराय फट्, त्रिशूलाय फट्,)
 पुत्रराय फट्, चक्राय फट्, पद्माय फट्, नागास्त्राय फट्, ईशानाय फट्, सेदकास्त्राय फट्,
 मुण्डाय फट्, मुण्डास्त्राय फट्, कङ्कालास्त्राय फट्, पिच्छिकास्त्राय फट्, क्षुरिकास्त्राय फट्,
 मृगालास्त्राय फट्, शकट्यस्त्राय फट्, मृगालास्त्राय फट्, सिद्धास्त्राय फट्, पिलिपिच्छास्त्राय फट्, गन्ध-
 र्वास्त्राय फट्, पूर्वास्त्राय फट्, दक्षिणास्त्राय फट्, रागास्त्राय फट्, पश्चिमास्त्राय फट्, मन्त्रास्त्राय
 फट्, शक्तिन्यस्त्राय फट्, योगिन्यस्त्राय फट्, दण्डास्त्राय फट्, नमोस्त्राय फट्, शिवास्त्राय फट्,
 ईशानास्त्राय फट्, महादण्डास्त्राय फट्, नागास्त्राय फट्, पुष्पास्त्राय फट्, अपोरास्त्राय फट्,
 यामदेवास्त्राय फट्, सद्योनातास्त्राय फट्, हृदयास्त्राय फट्, (श्मशानास्त्राय फट्, गण्डास्त्राय
 फट्, राक्षसास्त्राय फट्, दानवास्त्राय फट्, शौं नरसिंहास्त्राय फट्, त्वष्ट्राय फट्, सर्वा-
 स्त्राय फट्,) = लः फट्, नः फट्, (उधः फट्, पः फट्, मः फट्, त्रः फट्, ई फट्, भूः
 फट्, भुवः फट्, स्वः फट्, महः फट्, जनः फट्, तपः फट्, सत्यं फट्, सर्वलोक फट्,
 सर्वपावाळ फट्, सर्वसत्त्व फट्, सर्वमाण फट्, सर्वनाडी फट्, सर्वकारण फट्, सर्वदेव फट्,
 ह्रीं फट्, श्रीं फट्, इक्ं फट्, ईं फट्, आं फट्, लां फट्, वैराग्याय फट्) पापास्त्राय
 फट्, कामास्त्राय फट्, श्रेयपालास्त्राय फट्, हुंकारास्त्राय फट्, मास्त्रास्त्राय फट्, चन्द्रा-
 स्त्राय फट्, विघ्नेश्वरास्त्राय फट्, गौः, गां फट्, खौं खौं फट्, ह्रीं ह्रीं फट्, भ्रायय भ्रायय
 फट्, संतापय संतापय फट्, छादय छादय फट्, उन्मूलयोनूलय फट्, नागय वासय
 फट्, संजीवय संजीवय फट्, विद्रावय विद्रावय फट्, सर्वदुरितं नाशय नाशय फट्, ।

* धनुषिहस्तान्तमंत्रः क. द. पुस्तकजोर्मास्त्राय + धनुषिहस्तान्तमंत्रः ख. पुस्तके नास्ति । † इह पदद्वयं नास्ति
 ग. पुस्तके । × धनुषिहस्तान्तमंत्रः ख. पुस्तके नास्ति । = एतद्वि पुनः फट् इत्यन्तमन्त्रस्थाने क. द. पुस्तकयो-
 रेव मन्यो वर्तते—“क फट्, ला फट्, मः फट्, नो फट्, म फट्” इति । ‡ धनुषिहस्तान्तमंत्रमन्त्रो ग. पुस्तके नास्ति ।
 § एतादृशोऽधिक छ. पुस्तके लयः—“क फट्, क फट्” इति ।

संकृदावर्तनादेव सर्वविघ्नान्विनाशयेत् । शतावर्तेन चोत्पाताद्यणादौ विजयो भवेत् ॥ २
 मृतगुग्गुलहोमाद्य असाध्यानपि साधयेत् । पठनात्सर्वशान्तिः स्यादाशु पाशुपतस्य च ॥ ३
 इत्यादिमहापुराण आग्नेये पाशुपतशान्तिरूपेण नाम द्वाविंशत्यधिरत्रिशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९५८४

अथ त्रयोविंशत्यधिरत्रिशततमोऽध्यायः ।

पटङ्गान्यधोरात्राणि ।

ईश्वर उवाच—

ओं हूँ स इति मन्त्रेण मृत्युरोगादि शाम्यन्ति । लप्साहुतिभिर्वर्वाभिः शान्तिं पुष्टिं प्रसाधयेत् ।
 अथ वा प्रणवेनैव मायया वा पठानन । दिव्यान्तरिक्षमौमानां शान्तिरुत्पातवृक्षके ॥ २
 ॐ नमो भगवति गङ्गे कालि कालि महाकालि मदाकालि पांसशोणितभोजने रक्तकुण्डमुत्ति
 वशमानय मानुषान् स्वाहा ॥ ३
 ॐ लक्षं जप्त्वा दशविन हुत्वा स्यात्सर्वकर्मकृत् । वशं नयति शकादीन्मानुषेष्वपि का कथा ॥
 अन्तर्धानकरी विद्या मोहनी जम्भनी तथा । वशं नयति शङ्खणां शत्रुबुद्धिममोदिनी ॥ ४
 कामधेनुरियं विद्या सप्तधा परिकीर्तिता । मन्त्रराजे प्रणक्ष्यापि शत्रुचौरादिमोहनम् ॥ ५
 महाभयेषु सर्वेषु स्मर्तव्यं ईरपूजितम् । लक्षं जप्त्वा तिलैर्होमः सिन्धेदुद्धारकं शृणु ॥ ६
 ॐ हूँ शूलं एहि प्रहसस्येन (अविष्णुसस्येन रुद्रसस्येन) रक्ष मां चाचेश्वराय स्वाहा ॥ ७
 दुर्गाचारपते परमात्मेन दुर्गा शिवा मता ॥ ८
 ॐ ह्रीं ऐन्दवरूपालिनि दन्ताम्किटं किटं क्षिप क्षिप गृहे ग्रामे ॥ ९
 अनेन मन्त्रराजेन क्षालयित्वा तु तण्डुलान् । त्रिशद्वाराणि जप्तानि तच्चौरेषु प्रदापयेत् ॥ १०
 दन्तैर्बुर्णानि शूलानि पतितानि हि शुद्धये ॥ ११
 ॐ बललोचन कपिलजटाभारभास्वर विद्रावण वैश्लोक्य हामर हामर हर हरं भ्रम भ्रमाऽऽ-
 कृष्टाऽऽकृष्टं तोटय तोटय मोटय मोटयं दह दह पच पच, एवं सिद्धिदत्रो ज्ञापयति । यदि
 ग्रहोपगतः स्वर्गलोकं देवलोकं याऽऽरामविहाराचलं तथाऽपि तमावर्षयिष्यामि वलिं 'गृहं गृहं
 ददामि ते स्वाहेति ॥ १२
 क्षेत्रपालवलिं दत्त्वा ग्रहो न्यासोद्भूद्वन्द्वजेत् । शत्रवो नाशमायान्ति रणे वैरगणक्षयः ॥ १३
 हंसपीजं तु रिन्यस्य विषं तु त्रिविधं हरेत् । जगत्तु चन्दनं कुष्ठं कुङ्कुमं नागकेसरम् ॥ १४

* धनुर्धिवान्तर्गतं नास्ति क द. पुत्रद्वयोः । विष्णुद्वयसत्वेनेति ख. ग पुत्रद्वयोः ।

१ ख. ग. 'गट्ठाव' । २ ख. द. 'ते महात्मा' । ३ ख. द. 'स्यद्वयप्रभा' । ४ क द भों स, ह' । ग भों
 ह' इह प ह' । ५ ख. भो 'पु स ह' । ६ छ हूँ ह म । ७ ग. 'सुजोरादि' । ८ ख द 'पाय स्व हा । ८ क द. हरि-
 पूत्रम् । ९ ख. द. 'पूत्रम्' । १० क. द. 'च. धर्मिद' । ११ छ. 'मरिचि विटि धिपि धिपि मुष्टे ७ द, हरेत्' । १२ क द.
 'ह भाम भामाऽऽ' । १३ क. द. 'ह तोटय मोटय तो' । १४ क. द. 'पच पच प' । १५ ख. 'गृहं हरेत्' ।
 १६ क द 'वे एत' । १७ ख. 'वैदि' ।

(पञ्चान्वधोराधाणि)

ॐ वै देवदारं च सर्वं कृत्वाऽथ धूपकः । मासिकेण समामुक्तो देववस्त्रादिधूपनात् ॥	१६
वादे मोहने स्त्रीणां मण्डने कलहे शुभः । कन्याया वरणे भाग्ये मायापञ्चेन मन्त्रितः ॥	१७
रोचना नागपुष्पाणि कुङ्कुमं च मनश्चिला । ललाटे तिलकं कृत्वा यं वश्येत्स वशी भवेत् ॥	१८
पार्यास्तु चूर्णं तु दुग्धवीतं च पुत्रकृत् । नागकेशचूर्णं तु धृतपकं तु पुष्पकृत् ॥	१९
लाशवीजपानेन लभते पुत्रकं तथा ॥	२०
मुक्तिपुत्र चामुण्डे जम्भय जम्भय मोहय मोहयामुक्तं वशमानय वशमानय स्त्राहा ॥	२१
विंशति सिद्धविद्या सा नदीतीरमृदा स्त्रियम् । कूर्त्तुं चोन्मत्तरसेनैव नामाऽऽलिरुपाकर्षणके २२	२२
तत्सर्गं ततः कृत्वा जपेचामानयेत्स्त्रियम् ॥	२३
ॐ सः वयम् ॥	२४
मृदुःशुंजयो मन्त्रो जप्याद्धोमाच्च पुष्टिकृत् ॥	२५
हं सः, हल्, हूं मः, हः, सौं स्कैः ॥	२६
संजीविनी विद्या अष्टार्णा जयकृत्रणे । पञ्चा ईशानमुखपाश्च धर्मकामादिदायकाः ॥	२७
नमः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वमृतानाम् । ब्रह्मणश्चाधिपतिर्ब्रह्म शिवो मेऽस्तु सदाशिवः ॥	२८
तत्पुरुषाय विग्रहे महादेवाय धीमहि । तन्नो रुद्रः मचोदयात् ॥	२९
मयोरेभ्योऽथ घोरेभ्यो घोरेभ्योऽथ सर्वतः । सर्वेभ्यः सर्वशर्वेभ्यो नमस्तेऽस्तु रुद्रकृपेभ्यः	३०
वामदेवाय नमो ज्येष्ठाय नमः श्रेष्ठाय नमो रुद्राय नमः कालाय नमः कलविकरणाय	३१
॥ बलविकरणाय नमो धलाय नमो बलप्रमथनाय नमः । सर्वभूतद्रमनाय नमो ममो-	३२
नाय नमः ॥	३३
सद्योजाते प्रपद्यामि सद्योजाताय वै नमः । भवे भवे नातिभवे भवस्व मां भवोज्ञवाय नमः	३४
ममभ्रातृपदकं च वक्ष्येऽहं भुक्तिभुक्तिदम् ॥	३५
नमः परमात्मने पराय कामदाय परमेश्वराय योगाय योगसंभवाय सर्वकाराय कुक् कुक्	३६
त्य सद्य भव भव भवोज्ञव वाग्देव सर्वकार्यकर पापप्रशमन सदाशिव मत्तम नमोऽस्तु	३७
स्त्राहा ॥	३८
यं सर्वार्थदं तु सप्तलक्षरसंयुतम् ॥	३९
शिव शिवाय नमः शिरः, ॐ शिव हृदये ज्वालिनि स्त्राहा शिरसा, ॐ शिवात्मक महातेजः	४०
ॐ मभु संवर्तय महाघोरकवचं विड्मलं, नमः । महाकवचं त्रिचाङ्गया हृदये पद्मं वर्णं	४१
पूर्णं पूर्णं चूर्णं चूर्णं मृत्पामाक्षमवज्रवर वज्रपाशेश्वर वज्रशीरं येऽशीरं मनुभविदय	४२
दुष्टान्तस्तम्भय स्तम्भय ईरुम् ॥	४३

* सद्य सद्येति भास्ति क. द. पुस्तकयोः । † एतत्परतः—“भावादि विग्रहः” इत्यधिक क. द. पुस्त-
कः । + धनुर्विद्वान्तर्गतमन्यः क. द. च. पुस्तकेषु नास्ति ।

१ क. य. देहव' । २ क. द. पुत्रकृत् । ३ क. द. मृतपीत । ४ क. द. 'लोन्मत्तर' । ५ य. ग. ओ हृत्
श्री योः, नृ' । ६ य. ओ य हृत् योः श्री योः, नृ' । ७ य. हृत्, क. । ८ क. द. 'देवप्राणानी' । ९ क.
धर्मकाराय । १० ग. सर्वसंभवाय । ११ क. द. ज्यमर्तय । य. ज्यमर्तय । १२ क. द. च. 'मभ्रमद्विप्रद्विप्र' ।
१३ य. 'मभ्र पूर्णं पूर्णं नृ' । १४ य. 'अपनुर्ग्राहनिव' । १५ य. मन् शरी' । १६ य. हृत् ।

अक्षराणां तु कपचं व्रतं पञ्चाक्षराधिकम् ॥ १७

ओमो जसे नेत्रम्, ॐ पुस्फुर पुस्फुर तनुरूप तनुरूप) चट चट प्रचट प्रचट कट कट वम वम
घातय घातय हेरुं फट, अघोरास्त्रम् ॥ १८

इत्यादिमहापुराण आतोये पञ्चाक्षराख्यमन नाम त्रयोविंशत्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तषट्काः—९६२१

अथ चतुर्विंशत्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

रुद्रशान्तिः ।

ईश्वर उवाच—

शिवशान्तिं प्रवक्ष्यामि कल्पायोरमपूर्वकम् । सप्तकोट्यधिपो घोरा(रो) ब्रह्महत्याप्रघादना ॥ १
उत्तमाधमसिद्धीनामालयोऽखिलरोगनुत् । दिव्यान्तरी(रि)क्षभौमानामुत्पातानां विमर्दना ॥ २
विपग्रहविशाचानां प्रसनः सर्वकामकृत् । मापश्चिषमघो(घौ)वातौ दौर्भाग्यातिविनाशनम् ॥ ३
एकवीरं तु विन्यस्य ध्येयः पञ्चमुखः सदा । शान्तिके पौष्टिके शुद्धो रक्तो वदयेऽथ पीतकः ॥ ४
स्तम्भने धूम्र लब्धादभरणे कुण्डलवर्णकः । कर्णने कपिलो मोहे द्वाविंशद्वर्णमर्चयेत् ॥ ५
त्रिशूलसं जपेन्मन्त्रं होमं कुर्यादष्टांशतः । गुग्गुलुघृतयुक्तेन सिद्धे सिद्धार्थसर्वकृत् ॥ ६
अपोरात्रापरो मन्त्रो विद्यते भुक्तिमुक्तिकृत् । अग्रहाचारी ब्रह्मचारी अस्नातः ज्ञातको भवेत् ७
अघोरास्त्रमपोरास्तु द्वाविमौ मन्त्रराजकौ । अपहोमार्चनापुढे शत्रुसैन्यं विमर्दयेत् ॥ ८
रुद्रशान्तिं प्रवक्ष्यामि शिवा सर्वार्थसाधनीम् । पुनार्थ ग्रहनाशार्थं विपण्याधिविनष्टये ॥ ९
दुर्भिक्षमारीशान्त्यर्थं दुःस्वप्नहरणाय च । बलादिराज्येष्माप्त्यर्थं रिपूणां नाशनाय च ॥ १०
अकाले फलिते हृष्टे सर्वग्रहविमर्दने । पूजने तु नमस्कारः स्वाहान्ते हवनं तथा ॥ ११
आप्पायने वपट्कारं पुष्टौ वौषणिपोजयेद् । चकारहितमस्थाने जातिपोगं तु कारयेत् ॥ १२
ॐ रुद्राय नमः, ॐ वृषभाय नमोऽविभुर्कृत्पासंभवाय पुरुषार्थे पञ्चपूज्याय ईशपुत्रे पौष्टये पञ्च-
पञ्चोत्तरे विश्वरूपाय करालाय विकृतरूपाय, (+अविकृतरूपाय) ॥ १३
निकुटी चापरे काले अम्बु माया च नैर्ऋते ॥ १४
एकपिङ्गलाय श्वेतपिङ्गलाय कुण्डपिङ्गलाय नमः ॥ १५
मधुपिङ्गलाय नियतावनन्तायाऽऽर्द्राय शुष्काय पयोगणाय कालतप्त्रे करालाय विकरालाय हौ-
मायातप्त्रे सहस्रशीर्पाय सहस्रवक्त्राय असहस्रैकरचरणाय सहस्रलिङ्गाय ॥ १६
विद्यातप्त्रे सहस्राक्षद्विन्वसेदक्षिणे दले ॥ १७

+ भृगुविद्वान्तर्गतं नास्ति क. ख. ग. द. पुस्तकेषु । * इदं पदं नास्ति ख. ग. पुस्तकेषु ।

१ ख. ग. सरणार्थकं । २ क. द. च. दुम् । ३ क. द. गुग्गुलु घृतसमुक्तं सि । ४ छ. दिव्योऽसिद्धोऽर्थ ।
५ क. द. 'वयसिधये' । ६ क. द. 'इन्तो हवने मनुः । आ० । छ. हवने हवने तथा । आ० । ७ छ. 'द. ओका' ।
क. द. 'द. एका' । ८ ग. जातिपोगं । ९ क. द. 'य नमः, ॐ' । छ. 'य च ये ॐ' । १० क. द. 'काय व' ।
११ क. द. 'य च गुर्पाय' । छ. 'य च पू' । १२ छ. ईशपुत्रे । छ. ईशनाय । १३ छ. पौरवाय । १४ छ. 'य चोत्' ।
१५ क. द. च. नियता । १६ क. द. इत्युक्तम् । १७ छ. 'मः । मधुपिङ्गल्यय नमः, ग' । १८ ख. ग. नियताय ।
१९ क. द. छ. प्रकिरणम् ।

(इदंशान्तिविधानम्)

एकजटाय द्विजटाय त्रिजटाय स्वाहाकाराय स्वधाकाराय चरुत्काराय षड्भुजाय ॥	१८
ईशतत्त्वे तु बहिषत्त्वे स्थिता मुद्रा ॥	१९
भूततये *पशुपतय उमापतये कालाधिपतये ॥	२०
सदाशिवारुधतत्त्वे पद् पूज्याः पूर्वदले स्थिताः ॥	२१
उमायैकरूपधारिणि, ॐ कुरु कुरु रुहिणि रुहिणि रुद्रोऽसि देवानां देव देव विशास हन हन दह दह पच पच मध मधे तुरु तुरु, अरु, अरु मुरु मुरु रुद्रशान्तिमनुस्मर कृष्णपिबलं, अका-	२२
लपिनाचाधिपतिविश्वेश्वराय नमः ॥	२३
शिवतत्त्वे कर्णिकायां पूज्यौ ह्युमापेश्वरौ ॥	२४
ॐ ज्योमरूपाय ज्योमरूपाय सर्वव्यापिने शिवायानन्दाय नानायायानाशिताय शिवाय	२५
शिवतत्त्वे नैव पदानि ज्योमरूपायविधास्य हि ॥	२६
श्यामताय योगपीठसंस्थिताय नित्ययोगिने ध्यानाहाराय नमः । ॐ नमः शिवाय सर्वप्रभवे	२७
शिवाय, ईशानमूर्धाय तत्पुरुषाय पञ्चत्रयाय ॥	२८
नयपदं पूर्वदले सदाख्ये पूजयेद्भुवः ॥	२९
अपौरुहदाय वामदेवगुह्याय सद्योजातपूर्वये । ॐ नमो नमः । गुह्यातिगुह्याय गोप्त्रेऽनिधनाय	३०
सर्वयोगाधिकृताय उयोतीरूपायामित्रे हीशतत्त्वे विद्यातत्त्वे तु गम्पते परमेश्वराय, अघेतना-	३१
वेतन ज्योमन ज्योपिन(न) अरुपिन् । प्रेमथ देवस्तोत्रः ॥	३२
नायातत्त्वे नैर्ऋते तु कालतत्त्वेऽथ वारुणे ॥	३३
ॐ धृ धृ नाना वां वामनिधन निधनोद्भव शिव सर्व परमात्मन् । महादेव सद्भावेश्वर महा-	३४
देवयोगाधिपते सुख सुख प्रेमथ प्रथम, ॐ सर्व सर्व, ॐ भव भव, ॐ भवोद्भव सर्वसुखसुखमद	३५
वायुप्रेऽथ निपतौ पुरुषे चोत्तरे नव ॥	३६
सर्वसंनिध्यकर ब्रह्मविष्णुरुद्रैरानर्चितास्तुतं स्तुत साक्षिण साक्षिण तुहं तुरु पतद् पतद्	३७
पिङ्ग पिङ्ग ज्ञान ज्ञान शब्द शब्द सूक्ष्म सूक्ष्म शिव शिव सर्वप्रद सर्वप्रद, ॐ नमः	३८
शिवाय, ॐ नमो नमः शिवाय, ॐ नमो नमः ॥	३९
ईशाने प्राकृते तत्त्वे पूजयेज्जुहुपाज्जपेत् । ग्रहरोगेदिमायातिग्रहणी सर्वसिद्धिदत् ॥	४०
इत्यादिमहापुण्य आगेवे इत्यन्तिविधानकथनं नाम अग्निसंघातशान्तिपठनोऽध्यायः ॥ ३३ ॥	

आदितः श्लोकानां सप्तष्टयः—१६५३

* इदं पद नास्ति क. द. च. पुस्तकेषु । + इदं पद नास्ति ख. ग. पुस्तकेषु । X इदं पद नास्ति क. द. च. पुस्तकेषु । इदं पदद्वय नास्ति ख. ग. च. पुस्तकेषु । = इदं पदद्वय नास्ति क. द. पुस्तकेषु ।

१ क. द. भूतपतये । २ ख. 'ने भूतपतये महाभूतपतये' । ३ छ. 'देवकुरु' । ४ छ. ग. च. ॐ तुरु । ५ छ. ग. 'म. तुरु तुरु, अ. १६ न. ग. द. स्वक स्वक' । ६ क. छ. द. च. उ. का. १८ छ. 'नानाया' । ७ छ. ग. 'न. तय' । ८ छ. ग. 'देवमात्रे' । ९ छ. ग. द. व. १२ छ. 'धारिण' । १० छ. ग. ॐ नमः । ११ क. द. ज्योतिरु' । १२ छ. 'जे हीमते' । १३ छ. 'यत्वे इ. यामने' । १४ छ. ग. तु नास्ति । १५ छ. 'य. वे' । १६ क. द. ज्योमन । १७ क. द. ज्योमन । १८ छ. 'आग्नि' । १९ छ. ग. २१ छ. ग. २२ क. 'य. भो नाना ओ नो' । २३ क. द. 'निधान' । २४ छ. प्रथम प्रथम, ॐ । २५ छ. ग. पशुन । २६ छ. ग. 'त. स' । २७ छ. ग. त. २८ क. द. 'गम्पते' । २९ क. द. च. 'धारिण' ।

अथ पञ्चविंशत्यधिव त्रिचतुस्रोऽध्यायः ।

अंशकादिः ।

ईश्वर उवाच—

रुद्राक्षकटकं धार्यं विषमं सुसमं ददम् । एकत्रिषधवदनं यथा लाभं तु धारयेत् ॥ १
 द्वित्रितुःपञ्चस्रं शस्तमग्र्यं तीव्रकण्टकम् । दक्षबाहौ शिखादौ च धारयेन्नुराननम् ॥ २
 अत्रहाचारी ब्रह्मचारी अस्नातः स्नातको भवेत् (ऋषेयी वा मुद्रिका धार्या शिवमन्त्रेण चाऽऽर्च्यं तु
 शिवः शिखा तथा ज्योतिः सावित्रयेति गोचराः) । गोचरं तु कुलं त्र्यं तेन लक्ष्यस्तु दीक्षितः
 प्राजापत्यो महीपालः कापोतो ग्रन्थिकः शिवे । कुटिकायैव वेतालाः पद्महंसाः शिखाकुले ॥ ५
 धृतराष्ट्रा वकाः काका गोपाला ज्योतिर्गजके । कुटिका सौठरायैव मुद्रिका दण्डिनोऽपरे ॥ ६
 सावित्री गोचरे चैवमेकैकस्तु चतुर्विधः । सिद्धायंशकमाख्यास्ये येन मन्त्रः सुसिद्धिदः ॥ ७
 भूमौ तु मातृका लेख्याः कूटयन्त्रविजिताः । मन्त्राक्षराणि शिक्षिष्य अनुस्वारं नयेत्पृथक् ॥ ८
 साधकस्य तु या संज्ञा तस्या विश्लेषणं चरेत् । पञ्चस्याऽऽदौ तथा चान्ते साधकानीनि योजयेत्
 सिद्धः साध्यः सुसिद्धोऽरिः संज्ञातो गणपेत्कमात् । पञ्चस्याऽऽर्धे तथा चान्ते सिद्धिः
 स्याच्छतांशतः ॥ १०
 सिद्धादिश्रान्तसिद्धिश्च तत्तत्तणादेव सिध्यति । सुसिद्धादिः सुसिद्धान्तः सिद्धपत्परिकल्पयेत् ॥
 अरिमादौ तथाऽन्ते च दूरतः परिवर्जयेत् । सिद्धैः सुसिद्धधैकार्थे अरिः साध्यस्तथैव च ॥ १२
 आदौ सिद्धः स्थितो मन्त्रस्तदन्ते तद्देव हि । मध्ये रिपुमहस्राणि न दोषाय भवन्ति हि ॥ १३
 मायाप्रसादप्रणवेनोशकारुपातमणके । ब्रह्मांशको ब्रह्मविद्या विर्णवद्भो वैष्णवः स्मृतः ॥ १४
 रुद्रांशको धैर्यो धीर इन्द्रांशश्चेश्वरमिवः । नैमांशो नार्गस्तपसाशो यक्षोऽंशो भूषणमिव ॥ १५
 गन्धर्वांशोऽतिगीतादि भीमांशो राक्षसांशकः । दैत्यांशः स्यात्पुद्गलश्रीर्मांशो विद्याधरांशकः ॥ १६
 पिशाचांशो मलाक्रान्तो मयं दद्यान्निरिक्ष्य च । मन्त्र एकात्कदन्तः स्याद्विद्या पञ्चाशतावधि ॥
 माला विशास्रान्ता च रुद्रा द्वाविंशगायुधा । तत ऊर्ध्वं तु ये मन्त्रा वृद्धा यावच्छतत्रयम् ॥ १८
 अकारादिहकारान्ताः क्रमात्पक्षी सितसितौ । अनुस्वारविसर्गेण विना चैव स्वरा दक्ष ॥ १९
 ह्रस्वाः शुक्ला दीर्घाः श्यामास्तिययः प्रतिपन्मुक्ताः । उदिते शान्तिकादीनि भ्रमिते वैश्वकादिकम्
 भ्रामिते संधेया द्वेपोचाटने स्तम्भनेऽस्तकम् । इटावाहे शान्तिकाद्यं पिब्रले कर्पणादिकम् ॥
 मारणोचाटनादीनि विषुवे पञ्चधा पृथक् । अधरस्य गृहे पृथ्वी ऊर्ध्वं तेजोऽन्तरा द्रवः ॥ २२

* अनुविधान्तर्गतमन्त्रस्थानेऽयं पाठो दृश्यते क. द. पुस्तकयोः—इती धार्याऽर्चनमन्त्रेण वाच्यं तु शिरसः शिखा ।
 तथा ज्योतिषमाविधः सावित्रयेति गोनरा इति ।

१ क. ४. 'देवतुलायाम्' । २ क. द. 'शिखाकु' । ३ छ. 'सगरथे' । ४ ख. ग. 'सिन्धो य' । ५ छ. 'दक्ष-
 मन्त्रे' । ६ छ. 'याजयेत्' । ७ ख. ग. 'दः स्वात' । ८ क. द. 'देहिहि' । य. १ क. द. 'वाहकरमाह' । १० क.
 द. 'विष्णवो' । ११ छ. 'नो भवेद्भिर' । १२ क. द. च 'मनी' । १३ क. द. 'मागाहो' । १४ क. द. 'गस्तदक्षो' ।
 १५ क. ४. 'भ्राह्मो भू' । १६ क. द. ख. च 'रगाद्राविशवायु' । ख. न. च 'वर्णा द्वा' । १७ क. द. 'चक्रका' । १८ ख.
 ग. 'प्रासिद्धे' । १९ क. द. 'अप्यवा' ।

रन्ध्रपार्थे बहिर्वायुः सर्वं व्याप्य पदेधरः । स्वम्भनं पार्थिवे शान्तिर्जले वशपादि तेजसे ॥
वायो स्यान्नमणं धूने पुष्पं कालं समभ्यसेत् ॥

२३

इत्यादिपुराण आधेयैऽऽम्भारिक्रमन नाम पञ्चविंशत्यधिकविंशत्यवतमोऽध्यायः ॥ २२५ ॥

आदितः श्लोकानां समग्रशुद्धिः—९६७६

अथ बह्वर्धेयस्यधिकनिरुतततोऽध्यायः ।

गौर्वादिपूजा ।

ईश्वर उवाच—

सौभाग्यादेवपाशूनां बह्वेऽहं पुक्तिमुक्तिदाम् । मन्त्रध्यानं मण्डलं च मुद्रां होमादिसाधनम् ॥ १
विषभानुं शिवं कालं महाशक्तिसमन्वितम् । इडायां परतोद्धृत्य मन्त्रं सविकारणम् ॥ २
द्वितीयं द्वारकाक्रान्तं गौरीगतिपदान्वितम् । चतुर्थ्यन्तं प्रकृत्यर्घ्यं गौर्वा वै मूलवाचकम् ॥ ३
ॐ ह्रीं सः शौङ्गौषं नमः । ४
उपार्णशितपनेनैव जातिपुक्तं चक्रेकम् । आसनं मणनेनैव पूर्वि वै हृदयेन तु ॥ ५
ऊहं च तथा कालं शिववीजं समुदरेह । प्राणं दीर्घस्वराक्रान्तं पदहं जातिसंयुतम् ॥ ६
भासमै मणनेनाथ मुक्तिभ्यासं हृदाऽऽचरेत् । यामलं कथितं वस्त एकवीरं वदाम्यथ ॥ ७
व्यापकं एष्टिसंयुक्तं यक्षिमायाकृशानुभिः । शिवशक्तिमये वीजं हृदयादिविभजितम् ॥ ८
गौरीं यजेद्देवदूत्यां कार्पेनां शैलमादिकाम् । पञ्चपिण्डां तथाऽऽवकां कोणे मध्ये तु पथनम् ॥
जलिता भुभमा गौरी शौभनी(णी) चाधितः क्रमात् । वामा ज्येष्ठा क्रिया ज्ञाना वृत्ते पूर्वोदितो
यजेत् ॥ १०
तरीवे धामभागे तु शिवस्याव्यक्तकूपकम् । व्यक्तां दिनेत्रा त्र्यक्षरा वा शुद्धा वा शंकरान्विता ॥
रीडपद्मद्वयस्था वा द्विभुजा वा चतुर्भुजा । सिंहस्था वा वृकस्था वा अष्टाष्टादशमस्करा ॥ १२
सगत्समूहकलिकां गलकोत्पलपिण्डका । शरं धनुर्वा सन्धेयं पाणिनाऽऽधत्तं महत् ॥ १३
शमेन पुस्तताम्बूलदण्डाभयकमण्डलम् । गणेशं दर्पणेष्वासान्दयादेकैकशः क्रमात् ॥ १४
व्यक्ताव्यक्ताऽथ वा कार्वा पद्मपुत्रा स्मृताऽऽसने । लिङ्गमुद्रा शिवस्योक्ता + मुद्रा चाऽऽवाहनी द्वयोः
शक्तिमुद्रा तु योग्याख्या चतुरस्रं तु मण्डलम् । चतुर्हस्ते विषयार्थं पञ्चकोष्ठचतुष्टये ॥ १६
अथस्तार्थे चार्धचन्द्रं तु द्विषदं द्विभुजं क्रमात् । दिपदं द्वारकणं तु दिग्भुजादुपकण्ठतः ॥ १७
शरत्रयं त्रयं दिक्षु अथ वा भद्रकं यजेत् । स्थण्डिले वाऽथ संस्थाप्य पञ्चगव्यामृतादिना ॥ १८
एकपुष्पाणि देवानि पुष्पयित्वा शुद्धशुक्लः । व्रतं कृत्वा पृथग्यं च पूर्णादः सर्वसिद्धिभाक् ॥
रलिं दत्त्वा कुमारीय तिलो वा चाष्ट भोजयेत् । नैवेद्यं शिवभक्तैश्च दद्यात् स्वयमाचरेत् ॥ २०

* इह पदनाति क. क. च. पुस्तकेषु । + "अथवाऽऽवहन तयोः" इत्येव प्रचिताः ।

१ छ. "रीमति" । २ छ. "मृदुतम्" । ३ क. छ. य. द. "कंगुल" । ४ क. क. जलतनुम् । ५ छ. य.
भार्यजा । क. य. योद्धा । ६ छ. य. "कल्याण द्वि" । ७ क. छ. द. "वा जलको" । ८ क. द. "जा विराऽऽ"
९ छ. "दयम्" । १० छ. य. शिवो ।

कन्यार्थां लभते कन्यामपुत्रः पुत्रप्राप्नुयात् । दुर्भगा चैव सौभाग्यं राजा राज्यं जयं रणे ॥ २०
 अष्टलक्षैश्च वाक्सिद्धिर्देवाद्या वशामगुः । अनिवेद्य न चाश्रीयाद्दामहस्तेन चार्चयेत् ॥ २१
 अष्टम्यां च चतुर्दश्यां तृतीयायां विशेषतः । मृत्युंजयार्चनं वक्ष्ये पूजयेत्कलशोदरे ॥ २२
 हृषीकेशं च मणयो मूर्तिरौजस ईदृशम् । मूलं च वीषहन्तेन कुम्भमुद्रां प्रदर्शयेत् ॥ २३
 होमयेत्सीरदूर्वाज्यममृतां च पुनर्नवाम् । पापसं च पुरोडाशमयत्तं तु जपेन्मनुम् ॥ २४
 चतुर्मुखं चतुर्बाहुं द्वाभ्यां च कलशं दधत् । वरदाभयकं द्वाभ्यां स्नाथाद्वै कुम्भमुद्रया ॥ २५
 आरोग्यैश्वर्यदीर्घायुरौषधं मन्त्रितं शुभम् । अपमृत्युहरो ध्यातः पूजितो ह्येत एव सः ॥ २६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये गोर्वादिपूजाकर्त्तव्यं नाम पञ्चविंशत्यधिकप्रिष्टतमोऽध्यायः ॥ ३२६ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तषट्काः—९७०२

अथ सप्तविंशत्यधिकप्रिष्टतमोऽध्यायः ।

देवालयनाहात्म्यम् ।

ईश्वर उवाच—

प्रवेश्वरांश्च सत्यादीनिष्ट्वा व्रतसमर्पणम् । अरिपृथग्नेन हस्तमरिष्टं सूत्रनायकम् ॥ १
 हेमरत्नमयं भूतैर् महाशङ्कं च मारणे । आप्पायने शङ्कसूत्रं मौक्तिकं पुत्रवर्धनम् ॥ २
 स्फाटिकं भूतिर्दं कौशं मुक्तिदं रुद्रनेत्रजम् । घात्रीफलप्रमाणेन रुद्राक्षं चोत्तमं ततः ॥ ३
 समेवं मेरुदीनं वा सूत्रं जप्यं तु मानसम् । अनापाङ्गुष्ठमाक्रम्य जपं भाष्यं तु कारयेत् ॥ ४
 तर्जनीपङ्कटमौक्रम्य न मेरुं लक्ष्येज्जपे । प्रमादात्पतिते सूत्रे जप्तव्यं तु शतद्वयम् ॥ ५
 सर्ववाद्यमपी घण्टा तस्या चादनमर्थकम् । गोशङ्कुम्बवत्पीकमुक्तिकाभस्मवारिभिः ॥ ६
 वैद्यमायतनलिङ्गादेः कार्यमेवं विशेषणम् । स्कन्दो नमः शिवायेति मन्त्रः सर्वार्थसाधकः ॥ ७
 गीतः पञ्चाक्षरो वेदे लोके गीतः पटक्षरः । ओमित्यन्ते स्थितः शत्रुर्मेहार्जिं बटवीजवत् ॥ ८
 क्रमाक्षमः शिवायेति ईशानाद्यानि वै विदुः । पटक्षरस्य सूत्रस्य भाष्यं विद्याकदम्बकम् ॥ ९
 यदौ नमः शिवायेति एतावत्परमं पदम् । अनेन पूजयेद्विद्वं लिङ्गे यस्मात्स्थितः शिवः ॥ १०
 अनुग्रहाय लोकानां धर्मकामार्थमुक्तिदः । यो न पूजयते लिङ्गं न स धर्मादिभाजनम् ॥ ११
 लिङ्गार्चनाद्भक्तिमुक्तिर्यावज्जीवमतो यजेत् । वरं प्राणपरित्यागो भुञ्जीतापूज्य नैव तम् ॥ १२
 रुद्रस्य पूजनादुद्रो विष्णुः स्याद्विष्णुपूजनात् । सूर्यः स्यात्सूर्यपूजातः शक्त्यादिः शक्तिपूजनात् ॥ १४
 सर्वयज्ञतपोदाने तीर्थे वेदेषु यत्फलम् । तत्फलं कोटिगुणितं स्याप्य लिङ्गं लभेन्नरः ॥ १४
 त्रिसंध्यं योऽर्चयेद्विद्वं कृत्वा निल्वेन पार्थिवम् । शैतकादक्षिकं यावत्कुलमुद्भूत्य नाकभाङ्गः ॥ १५
 मन्त्राया विद्यानुसारेण फुर्यात्मासाददसंचयम् । अल्पे महति वा तुल्यं फलमाढ्यदस्त्रियोः ॥ १६
 भागद्वयं च धर्मार्षं कल्पयेज्जीवनाय च । यनस्य भागमेकं तु अनित्यं जीवितं यतः ॥ १७

(छन्दःसारः)

त्रिसप्तकुलमुद्धृत्य देवागारकृदर्थमाह । मृत्काष्ठेष्टकौलार्चैः क्रमात्कोटिगुणं फलम् ॥ १८

अष्टेष्टकसुरागारकारी स्वर्गमवाप्नुयात् । पांशुना क्रीडमानोऽपि देवागारकृदर्थमाह ॥ १९

इत्यादिमहापुराण आश्रये छन्दःसारकथनं नामाग्राह्यैरुपविष्टतमोऽप्ययः ॥ १२७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयद्वयः—९७२१

अनेकानिष्टादिप्रविष्टतमोऽप्ययः ।

छन्दःसारः ।

अधिवचन—

छन्दो बध्ने मूलैस्तैः पिङ्गलोक्तं यथाक्रमम् । सर्वादियध्यान्तगणौ मैत्रौ भ्यो जी स्त्री त्रिका गणाः ॥ १

इत्थौ गुह्या पादान्ते पूर्वयोगादिसर्गतः । अनुस्वारायञ्जनात्स्याजिहासूलीयतस्तथा ॥ २

उपमानीयतो दीर्घो मूर्धन्त्यो नौ गणाविह । वसन्तोऽष्टौ च चत्वारो वेदादीन्पादिलोकेतः ॥ ३

इत्यादिमहापुराण आश्रये छन्दःसारकथनं नामाग्राह्यैरुपविष्टतमोऽप्ययः ॥ १२८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयद्वयः—९७२२

अनेकानिष्टादिप्रविष्टतमोऽप्ययः ।

छन्दःसारः ।

अधिवचन—

छन्दोधिकारे गायत्री देवी चैकाक्षरा भवेत् । पञ्चर्दशाक्षरा सा स्वात्यानापत्याऽष्टवर्णिता ॥ १

षडुपां षडर्णा गायत्री साप्तर्वा स्याद्वादकाक्षरा । ऋषावष्टादशार्णा स्यात्साप्तर्वा चर्धेयं च द्वयम् २

ऋषो वयं च वधेत् प्राजापत्यावतुष्टयम् । वर्धेदेकैकं श्रेये आमुषां एकमुत्तमेत् ॥ ३

उष्णिगनुष्टुभुहती पङ्क्तिष्टुजगत्पयि । तानि त्रेयानि ऋग्यजुर्वायव्यो मादस्य एव ताः ॥ ४

तिस्रस्तिस्रः सनाम्यः सूरैरेकां धीर्न्य एव चे । आगपतुषां च संज्ञाः स्पृभतुःपट्विपदे लिप्ते ॥

इत्यादिमहापुराण आश्रये छन्दःसारकथनं नामाग्राह्यैरुपविष्टतमोऽप्ययः ॥ १२९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयद्वयः—९७२३

अथ त्रिदशध्वनिप्रकृतमाध्याय ।

छन्द सार ।

अधिरुवाच—

पाद आपादपूर्णे गापञ्यो वसवः स्मृताः । जगत्या आदित्याः पादो विराजो दिश ईरिताः ।
 त्रिष्टुभो रुद्राः पादः स्याच्छन्द एकादिपादकम् । आद्य चतुष्पादतुभित्तिपात्सप्तसारेः कचित् २
 (॥ सा गापत्री पादनिचृत्तमितिष्टाष्टाद्विषट्त्रिपात् । वर्षमाना षट्पष्टा त्रिपात्षट्पृथ्वरैः ॥ १
 गायंश्चतिपादनिचृत्तागी नवनवर्तुभिः । वाराही रसहिरन्वैश्छन्दश्चाथ तृतीयकम् ॥ ४
 द्विपाद्वाद्दशवस्वर्गेस्त्रिपात्तु त्रैष्टुभैः स्मृतम् । उष्णिक्छन्दोऽष्टवस्वकैः पादवैन्दे प्रकीर्तितः ॥ ५
 ककुब्जुष्णिर्गाष्टसूर्यवस्वर्गेस्त्रिभिरेव सः । पुर उष्णिक्सूर्यवसुवस्वर्गश्च त्रिपाद्भवेत् ॥ ६
 परोष्णिक्परतस्तु स्याच्चतुर्धादपिभिर्भवेत् । साष्टाक्षरैरनुष्टुप्स्याचतुष्पाद्य त्रिपात्कचित् ॥ ७
 अष्टाक्षरसूर्यवर्णैः स्यान्मध्येऽन्ते च कचिद्भवेत् । बृहती जगत्तत्त्वपो गायत्र्याः पूर्वको यदि ॥ ८
 तृतीयः पथ्या भवति द्वितीया न्यङ्कुसारिणी । स्केन्धो ग्रीवा क्रौष्टिके स्याद्यास्करस्यारो बृहत्पि
 उपरिष्टाद्बृहत्सन्ते पुरस्ताद्बृहती पुनः । कचिन्नवकाशत्वारो दिग्भिदिग्गष्टवर्णिका ॥ १०
 मङ्गाबृहती जागतैः स्याज्जिभिः सतो बृहत्पि । तंभिन्दनः पङ्क्तिश्छन्दः स्यात्सूर्याकाष्टाष्टवर्णकैः ॥
 पूर्वो चेदयुजो सतः पङ्क्तिश्च विपरीतकौ । मस्तारपङ्क्तिः पुरतः परोदास्तारपङ्क्तिः ॥ १२
 +विस्तारपङ्क्तिरन्तश्चेद्गहिः संस्तारपङ्क्तिः । अक्षरपाद्ः पञ्चकाश्च चत्वारश्चाल्पशो द्वयम् ॥ १३
 पदपङ्क्तिः पञ्च भवेद्युष्क पदकृत्त्रयम् । पदकृत्त्रयमभिर्गापत्रैः पदमिथ जगती भवेत् ॥ १४
 एकेन त्रिष्टुप्पोतिपमती तथैव जगतीरिता । पुरस्ताज्जपोतिः मथमे मय्येज्योतिश्च मध्यतः ॥ १४
 उपरिष्टाज्जपोतिरन्त्यादेकस्मिन्पञ्चके तथा । भवेच्छन्दः शङ्कुमती पदके छन्दः ककुमती ॥ १६
 त्रिपादशिष्टुप या स्यात्सा पिपीलिकमध्यमा । विपरीता यवमध्या त्रिष्टुदेकेन वज्रिता ॥ १७
 भूरेज्रैकेनाधिकेन पिपीला च चिराद्भवेत् । सरादस्याद्वाभ्यामधिक सद्विधे दैवतादितः ॥ १८
 आदिपादात्रिधयः स्याच्छन्दसा देवताः क्रमात् । (१) अग्निः सूर्यः शशी जीवो वरुणश्चन्द्र एव च
 विधे देवाश्च पेंद्रेजगत्याः स्वराः पद्मो ह्यः त्रयात् । गान्धारो मन्मथश्च पथमो धैवतस्तथा
 निपादो वर्णः श्वेतश्च सारङ्गश्च पिण्डकः । कृष्णो नीलो लोहितश्च गौरो गायेत्रिमुख्यके ॥ २१

+ धनुर्विद्या-तर्गवमन्थन पुस्तके नास्ति । + इदमर्थं नास्ति क च इ पुस्तकेषु । † धनुर्विद्या-तर्गवमन्थन-
 नास्ति क इ पुस्तकेषु ।

१ छ 'पूर्वे गा' । २ छ विष्णुतो । ३ छ 'श्री पदे नीकृत्तमितिष्टादि' । ४ छ 'त्वद्भगवन्' । ५ छ 'वज्री
 त्रिपदीयुगा' । ६ क 'द्विपदक यथमानवमशान' । वसवश्चपटवर्षमिथ प्रतिष्ठा तु प्रकीर्तिता ॥ दि' । ७ क इ
 'पतवर्षेजुने स्म' । ८ रा गनुष्टुप् । ९ रा ग 'स्वर्णाश्रितम्' । छ 'स्वर्णाश्रितम्' । १० क इ 'गामुनिभिर्' ।
 छ 'गादयिभि' । ११ क 'वीजागवत' । १२ छ गयज । १३ छ स्कन्धो । १४ छ स्याद्यदे स्याशे पु' । १५ क
 छ 'स्याद्य' । १६ य ग दिग्गष्टाष्ट' । १७ छ मणिः । १८ प इ च 'वो वेदन्' । १९ 'वी देवन्' । १९ छ
 इ 'पथात्' । २० क इ 'साराधय' । २१ क इ निदरेके । ख ॥ त्रिष्टुप् । २२ छ भूमिज' । २३ छ दि
 राना । २४ छ पद्मज । २५ क इ 'यवकृत्त्रये' । २६

स्याच्छिखा विपर्यस्तार्धा तूलिका समुदाहृता । ऐकोनत्रिंशदन्ते गः स्याज्ज्वेन न समावर्त्तौ १७
गुं इत्येकगुरुं संख्या वैर्णादेश विपर्ययात् ॥ १८

इत्यादिमहापुराण आग्नेये छन्दोवातिनिर्णय नामैकत्रिंशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३३१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९७७०

अथ द्वात्रिंशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

विषमकथनम् ।

अग्निदवाच—

दृष्टं समं चार्धसमं विषमं च धिया वदे । समं तार्वेत्कृत्वकृतमर्थं समं च कारयेत् ॥ १
विषमं चैव वा स्यूनपतितृप्तं समान्यपि । लग्नौ चतुष्पयाणी स्यादाभ्यामन्यद्विज्ञानकम् ॥ २
अपादस्याऽऽर्धं तु वक्त्रं स्वात्सनी न प्रथमा स्मृती । वान्यमुश्चतुर्धाद्वर्णात्पद्यावक्त्रं स्वयोजत ।
विपरीतपद्या न्यासाद्यपला वायुमस्वनः । +विपुलौ युग्मसप्तयः सर्वे तस्यै तस्य धै ॥ ४
भौतो वा विपुलानेका वक्त्रज्जातिः समीरिता । भवेत्पदं चतुर्ध्वं चतुर्वृद्ध्या पदेषु च ॥ ५
गुरुद्वेषाद्यु आपीडः प्रत्यापीडो गर्णादिकाः । प्रथमस्य विपर्गासे मञ्जरी लैवणी क्रमात् ॥ ६
भवेद्युतधाराख्या ब्रह्मतेःपुच्छतेऽधुना । एकतेः सप्तजसा नः स्युर्नसौ जो गोऽथ भौ न जौ ॥
नो गोऽथ सप्तजसा गो मस्तृतीत्यपरणस्य च । सौरभे केचन भगा ललितं च नमौ जसौ ॥ ८
उपस्थितं प्रचुपितं प्रथमाद्यौ समौ जसौ । गोगयो मलना रो गः सभौ च रजयाः पदे ॥ ९
वर्धेमोनं मैली स्त्रोन सौ अथो तोजोर ईरिता । शुद्धविराडार्पभास्वं वक्ष्ये चार्धसमं ततः ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये विषमकथनं नाम द्वात्रिंशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३३२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९७८०

* भस्मिन्श्लोकेऽन पाठः क य पुस्तकयोः—वाष्टं नक्षत्रक स्यात्सनी तारप्रथमा स्मृती । वान्यपञ्चपदा-
न्यपस्यापञ्च युग्मं न इति । + एतदर्थस्थाने क. द. पुस्तकयोः 'विपुलायुग्मसप्तयः सर्वतः सितवस्य च' इति ।

१ क. द. विस्तरार्धौ । २ क. द. युगिका । ख. ग. मुक्तिका । ३ क. ह. एतेन विद्वदन्ते धाः स्वाजनन-
समावर्त्तताः । गुं । ४ य. 'उद्देश्य' । ५ क. द. 'स' । तर्हि ह्येतेन गुरुत्वे । ६ ख. ग. ॥ ७ 'भार्यादे' । ८ छ. 'देशादे' ।
९ ख. ग. 'वद् दृढकृतमर्थं' । १० य. 'वद् दृढकृतमर्थं' । ११ ख. ग. 'वि. गती च' । य.
'वि. नमो च' । १२ ख. ग. 'सप्तप्रथ' । १३ ख. ग. च ही नो वा । १४ ख. ग. 'सोऽस्य तु आ' । १५ क. द.
'दीर्घावधिर' । १६ ख. ग. 'आधिकः' । १७ क. द. च नक्षत्री । ख. ग. लक्ष्मी । १८ ख. ग. उद्देश्ये । १९ क.
द. 'तः सप्तजसा नक्षत्रेभ्यो गोऽप्येभ्यो जसौ' । नागो । ख. ग. 'तः सप्तजसा नक्षत्रेभ्यो जसौ गोऽप्ये' । २० ख. ग. लो ।
२१ क. द. सौरभे । २२ ख. ॥ 'नै रवभावावर्त्तव्यौ च नम्ये च लौ' । २३ क. द. केचन भगवानलितं तावतीदयो ।
च' । २४ ख. ग. जसौ । २५ क. द. 'मनोस्ती च नम्री अथोभेभ्यो नक्षत्रितम्' । गुं । २६ ख. ग. तनी । २७ U. 'श्लो
१० न भयो नो जोष ई' ।

स्वागतो धनभा गो गो वृत्ताननसपाथ सः । इवेनीवे जवना गः स्याद्रम्या नपरगा गगः ॥ ८
जमनी वंशस्था वृत्तं जतौ जानध तौ जौ । इन्द्रवंशा तोटकं सैधतुभिः मतिपादितम् ॥ ९
धवेऽद्भुतविजम्पिता नभौ भरावधो नल्लः । स्या श्रीपरो वमुदेदाञ्जलोदगतजलानसौ ॥ १०
जसौ वसर्ववधाथ ततं ननभैराः स्मृतम् । कुमुगविचित्रा योनीं च नौ रम्याचक्रासिका ॥ ११
भुजंगमपातं यैः स्वाद्यतुभिः स्रगिणी तु रैः । प्रविवाक्षरा गत्री सौ केन्तोत्पीडं मतौ सपौ ॥
यैश्वदेवी गगययाः पथाङ्गा नयपालिनी । नजौ भयौ प्रतिपादं गणा यदि जगत्पवि ॥ ११
महापिप्पी प्रैजवा गोपतिर्वह्निदिक्षु च । रुचिरौ जैमसजगा छिन्ना वेदैर्गृहेः स्मृता ॥ १४
मत्तमयूरं मतया सैतौ वेदग्रहेर्यतिः । गौरी नैलेनसा गः स्यादसंयापा नतौ नैभौ ॥ १५
गो ग इन्द्रियनवकौ ननौ रसलभाः स्वराः । स्वराध्यापराजिता स्यान्ननभा नलगाः स्वराः ॥ १६
द्विः महरणरुलिता वसन्ततिलका नभौ । जौ गौ सिंहोचता सा स्यान्मुनेरुद्विपिणी च सा ॥ १७
चन्द्रार्तौ ननौ सोमावर्तनुनवकः स्मृतः । गणिगुणनिकराऽसी मालिनी नौ मयौ र्यसः ॥ १८
यतिर्वसुस्वरा भौ वौ नतलैर्मित्रसग्रहाः । ऋषभंजविलसितं ज्ञेया शिखरिणी जैगौ ॥ १९
रत्नभालभृगुवृद्धाः पृथ्वीजसजसा जैभौ । गावसुग्रहविच्छिन्ना पित्रलेनेरिता पुरा ॥ २०
वशपैत्रपतितं स्याद्भैवमा भौ नगौ सदिह । हरिणी नसमा रः सो नैभौ रसचतुःस्वराः ॥ २१
मन्दाक्रान्तौ सपभतं नगौ रात्रिवसुः स्वराः । कुमुमितलता वेलिता मँतना यययाः शराः ॥ २२
रैधाः स्वराः प्रतिरयसजगाः सतताश्च गः । शार्ङ्गलविक्रीडितं स्वादादित्यमुनयो यतिः ॥ २३
कृतिः सुवदना मो रौ भनया भनगाः सुराः । यतिर्मुनिरसाश्चैथ इति वृत्तं क्रमारस्मृतम् ॥ २४
स्रग्धरा मरैता नो मो यपौ विःसप्तका यतिः । सैमुद्रकं भैरजा नो वनगा दश भास्कराः ॥ २५
अम्बललितं नजभा जैर्जै भनमीशतः । पत्तत्रीदा मपनैना नौ नभौ गोष्ठमातिथिः ॥ २६
तन्वी भनतसा भो भो छयो बाणसुरार्ककाः । क्रौञ्चपदा भवतता नौ नौ बाणशरावृताः ॥ २७
भुजंगविष्णुभिर्भूतं ममतता ननवासैनी । गृष्टमुनिभिश्छेदो ह्युपहावाख्यपीडशम् ॥ २८
मनना ननता नः सो गणैर्ग्रहरतो रसात् । नौ सप्त रो दण्डदः स्याच्चण्डवृष्टिर्भवातकम् ॥ २९
रेफैर्दृष्ट्या ननवाः स्युर्व्यालजीभूतमुख्यकाः । शोपे वै प्रतितो ज्ञेयो गाथा प्रस्तार उच्यते ॥ ३०

इत्यादिनाहपुराण आग्नेये धमभुजानिकपण नाम चतुर्लिनादविचित्रितततोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

आदित्यः श्लोकानां समष्टयङ्काः—९८१६

१ छ रामा ॥ २ क ड 'ता स्यात् ॥ ३ छ 'नीरजरदाय स्वाद्भैवानपरगगल । जौ । ४ छ ग जरी ।
५ छ. श्रीपुतो वसुदेवा ज्ञेयैर्जितजौ जौ । जौ । ६ ख ग 'सौ रसतव' । ७ क ड 'मयासु' । ८ छ 'प्रा म्यो पो नौ
नौ रौ स्याच्छलाभिका । ९ क ड 'कालेपीनाममौ' । १० ख ग 'तपिला म' । ११ ख ग 'मरजरा गो' । १२ क ड
'रा गम' । १३ ख ग 'जमजसग' । १४ क छ 'गौ' । १५ ख ग 'ननसा म स्या' । १६ ख ग 'नौ' । १७ ख ग
'तमव' । १८ छ यद । १९ ख ग 'समादित' । २० ख ग 'भजयजवि' । २१ ख ग यती । २२ क ग 'गौ' ।
नयमानगृह तु ह' । २३ क ड 'प्री सजवसापरी' । या' । २४ ख ग 'नी' । गाव' । २५ क ड 'वपव' । २६ क ड
'स्वादवनाद्गी म' । २७ ख ग 'द्विजौ भौ जमव' । २८ ख ग 'लभौ' । २९ ख ग 'न्ता वभनन न' । छ 'न्ता मभ-
मत । ३० ख. ग. मज्यययया परा । ३१ क ड 'रससुराप्रतिरवभशता चक्रजस्रग' । ३२ ख ग 'बाधातिभि
भूत' । ३३ क ड. 'रमायो यवो दि' । ३४ क ग 'सदन्धवनीरोनाराम' । ३५ ख ग 'रतापीदीनो' । ३६ ख ग
'भजलभमा' । ३७ ख. ग. 'नवा नौ ममो घोष्ट' । ३८ ख ग 'ना यमय' । ३९ क ड. 'स सौसमतता वरता जौ ।
ग' । ४० क. ड. 'भौ' । ज्यजगु' । ख. ग. नौ । अष्टेष्ट मुनिभिरुद्धे' । ४१ ख. ग. 'प्रपात' । ४२ क ड.
'भवताध्रवर्णा वासु' ।

(प्रस्तारनिरूपणशिक्षानिरूपणे)

अथ पञ्चविंशदधिकत्रिंशत्तन्मोऽध्यायः ।

प्रस्तारनिरूपणम् ।

*अग्निरुवाच—

छन्दोऽत्र सिद्धं गाया स्यात्पादे सर्वगुरौ तथा । प्रस्तार आर्यमायो नः परतुल्योऽथ पूर्वाङ्गः ॥ १
 नष्टमध्ये समेऽङ्के नः समेऽर्धविपये गुरुः । प्रतिलोभमुङ्ग नाद्यं दिरुद्विष्टा एकनुत् ॥ २
 संख्याद्विर्धे रूपे तु शून्यं शून्ये द्विरीरितम् । वाचदधे तदुणितं द्विद्वयं च तदन्ततः ॥ ३
 परे पूर्णे परे पूर्णे मेरुस्तारतो भवेत् । नगसंख्या वृत्तसंख्या चार्धाहुलंमयोर्धतः ॥ ४
 संख्यैव द्विगुणैकोना छन्दःसारोऽयमीरितः ॥ ५

इत्यादिनाष्टपुराण भाग्ये प्रस्तारनिरूपण नाम पञ्चविंशदधिकत्रिंशत्तन्मोऽध्यायः ॥ ३३५ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तस्यङ्काः—९८२१

अथ षट्त्रिंशदधिकत्रिंशत्तन्मोऽध्यायः

शिक्षानिरूपणम् ।

*अग्निरुवाच—

वक्ष्ये शिक्षां त्रिपष्टिः स्युर्पूर्णा वा चतुरा(र)धिकाः । स्वरा विंशतिरेकश्च सार्धानां पञ्चविंशतिः ॥ १
 यादयश्च स्मृता षष्टौ चत्वारश्च यमाः स्मृताः । अनुस्वारो विसर्गश्च कः पौ चापि पराश्रितौ ॥ २
 हुस्सृष्टेति विज्ञेयो लृक्कैरः स्तु एव च । रश्च खे अं ओं इकारः पञ्चमैर्युतः ॥ ३
 अन्तर्यामिः समायुक्त औरस्यः कृष्ण एव सः । आत्मा बुद्ध्या समेत्यार्यान्मनो युक्ते ॥ ४
 विवक्षया ॥ ५
 मनः कायादिमाहन्ति स मेरयति मारुतम् । मारुतस्तूरसि चरन्पद्मं जनयति स्वरम् ॥ ६
 मातः सवनयोगं तु छन्दो गावत्रमाश्रितम् । कण्ठे माध्यन्दिनयुते मध्यमं वैष्णवानुगम् ॥ ७
 दारं तार्तीयसवनं शीर्षं जागतानुगम् । सोदीर्णो मूर्ध्वभिहतो वरप्रमापय मारुतः ॥ ८
 वर्णाञ्जनयते तेषां विभागः पञ्चधा स्मृतः । रश्च कालवः स्थानात्मयत्नार्थप्रदानतः ॥ ९
 अष्टौ स्थानानि वर्णानामुरः कण्ठः शिरस्तथा । जिह्वामूलं च दन्ताश्च नासिकोष्ठी च तालु च ॥ १०
 अनुस्वारो विसर्गश्च शपसा रेफ एव च । जिह्वामूलमुष्मा च गतिरष्टविधोऽप्यगः ॥ ११
 यद्यो भावप्रसंधानमुकारादि परं पदम् । स्वरान्तं वादशं विद्याद्यदन्वयकमुष्मणः ॥ १२
 कुतीर्थादागतं दग्धमपवर्णं च भक्षितम् । एवमुच्चारणं पापमेवमुच्चारणं शुभम् ॥ १३
 सुवीर्थादागतं व्यक्तं स्त्राभ्रायं सुव्यवस्थितम् । सुस्वरेण सुवचनेण प्रयुक्तं ब्रह्म राजते ॥ १४
 न करालो न लम्बोष्ठो नाव्यक्तो नानुनासिकः । गदगदो बद्धजिह्वश्च न वर्णान्वकुपति ॥ १५

*अथमस्थानो नास्ति यः पुराणे ।

१ क. द. आतो गो धो न । २ ग. 'यमायो लृक्' । ३ क. द. 'शून्याय' । ४ क. द. 'तान्मनो' ।
 ५ ख. ग. एमाः । ६ क. द. च । वक्ष्ये मुखेऽधरं श्रो' । ७ छ. य. 'प्रोक्तमनः' । ८ ख. य. कण्ठ एकतः । ना' ।

(अथवा व्याघ्री हरेत्पुत्रान्दंष्ट्राभ्यां न च पीडयेत् । एवं वर्णाः प्रयोक्तव्या नान्यक्ता न च पीडिताः । १५

सम्बन्धवर्णप्रयोगेण ग्रन्थलोके महीयते) । उदात्तश्चातुदात्तश्च स्वरितश्च स्वरास्त्रयः ॥ १६

इस्यो दीर्घः घ्न इति कालतो नियमा अपि(चि) । कण्ठ्या कु(व)हाविद्युपशास्तालव्या ओष्ठजावुपु ॥ १७

स्वर्मुर्धन्या ऋदुरपा दन्त्या तृतुलसाः स्मृताः। जिह्वामूले तु कुः मोक्तो दन्त्योष्ठयो वा स्मृतो वुर्ध । ए-ऐ तु कण्ठतालव्या ओ औ कण्ठ्यो(ण्यो)ष्ठ्यौ स्मृतौ। अर्धमात्रा तु कण्ठस्य एकारैकारयोर्भवेद् अयोगवाहा विज्ञेया आश्रयस्थानभागिनः। अचोऽस्पृष्टा यणस्त्वीपत्रेमाः(म) स्पृष्टाः शलः स्मृताः शेषाः स्पृष्टा हलः मोक्ता निषोधाश्च प्रधानतः। अचोऽनुनासिका नहो(हौ) नादिनो हलपः स्मृताः ईपञ्चादो(दा) यणश्चैव आसिनश्च सफादयः । ईपच्छासं शरं विद्याद्रोर्धामैतत्प्रचक्षते ॥ २२

॥ आदिमहापुराण आग्नेये विष्णुविरचन नाम पर्युत्तरवर्षिचरिततमोऽध्यायः ॥ ३११ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—९८४२

भव सप्तत्रिंशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्याय ।

काव्यादिखण्डम् ।

अग्निरुवाच—

काव्यस्य नाटकादेश्च अलंकारान्वदाम्यय । ध्वनिर्वर्णाः पदं वाक्यमित्येतद्वाक्यं मतम् ॥ १
शास्त्रेतिहासवाक्यानां प्रयं यत्र समाप्यते । शास्त्रे अन्वदप्रधानत्वमितिहासेषु निर्दिष्टा ॥ २
अभिधायाः प्रधानत्वात्काव्यं ताभ्यां विभिद्यते । नरत्वं दुर्लभं लोके विद्या तत्र सुदुर्लभा ॥ ३
कवित्वं दुर्लभं तत्र शक्तिस्तत्र च दुर्लभा । व्युत्पत्तिर्दुर्लभा तत्र विवेकस्तत्र दुर्लभः ॥ ४
सर्वं शास्त्रमविद्वद्भिर्मृग्यमाणं न सिध्यति । आदिवर्णा द्वितीयाश्च महार्मोणास्तुरीयकाः ॥ ५
वर्गेषु वर्णवृन्दं स्यात्पदं सुप्तिह्रस्वभेदतः । संक्षेपाद्वाक्यमिष्टार्थव्यवच्छिन्ना पदावली ॥ ६
काव्यं स्फुरदलंकारं गुणवदोपवर्जितम् । योनिर्वेदश्च लोकश्च सिद्धमेवादयो निजम् ॥ ७
देवादीनां संस्कृतं स्यात्प्राकृतं त्रिविधं नृणाम् । गद्यं पद्यं च मिथं च काव्यादि त्रिविधं स्मृतम्
अपदः पदसंतानो गद्यं तदपि गद्यते । चूर्णकोत्कलिकावृक्षसंघिभेदाद्विरूपकम् ॥ ९
अर्थाल्पविग्रहं नातिमुदुसंदर्भनिर्भरम् । चूर्णकं नामतो दीर्घसमासोत्कलिका भवेत् ॥ १०
भवेन्मध्यमसंदर्भं नातिकुत्सितविग्रहम् । वृत्तच्छायाहरं वृत्तसंघिनैतत्कलोत्कटम् ॥ ११
आख्यायिका कथा खण्डकथा परिकथा तथा । कथानिकेति मन्यन्ते गद्यकाव्यं य पञ्चधा ॥ १२
कर्तृवृत्तमशंसा स्याद्यत्र गद्येन निस्तरात् । कन्याहरणसंक्षामविग्रहम्भविपत्तयः ॥ १३
भवन्ति यत्र दीप्ताश्च रीतिवृत्तिमवृत्तयः । उच्छ्वासेश्च परिच्छेदो यत्र वा चूर्णकोत्तरा ॥ १४

* पञ्चविंशन्तर्गतमन्य क. ह. पुस्तकयोर्नोस्ति ।

(कान्वादिछन्दः)

वक्त्रं वाऽपरवक्त्रं वा यत्र साऽऽख्यायिका स्मृता । श्लोकैः स्ववंशं संसेयात्कविर्वच प्रशंसति ॥
 मुख्यस्यार्थवताराय भवेद्यत्र कथान्तरम् । परिच्छेदो न यत्र स्यान्नवेदा लम्बकैः क्वचित् ॥ १६
 सा कथा नाय तद्गर्भे निवर्त्तनीयात्तुल्यदीप् । भवेत्सुष्टकथा याऽसौ कथा परिकथा तयोः ॥ १७
 अमालं सार्यकं वाऽपि द्विजं वा नायकं विदुः । स्याच्चयोः कर्णं विद्धि विमलम्भश्चतुर्विधः ॥ १८
 समाप्यते तपोर्नाऽऽद्या सा कथामनुधावति । कथाख्यायिकयोर्मिश्रभावात्परिकथा स्मृता ॥ १९
 यथानकं सुखपरं गर्भं च करुणो रसः । अस्तुतोऽन्ते सुखसाधो नोदरात् सा कथानिका ॥ २०
 परं चतुष्पदी तच्च वृत्तं जातिरिति द्विधा । वृत्तमक्षरसंख्येष्वन्यं तत्तुविशेषणम् ॥ २१
 मात्राभिर्गणना यत्र सा जातिरिति काश्यप । सममर्धसमं वृत्तं विषमं पैङ्गलं त्रिधा ॥ २२
 सा विधा नौस्तिकीर्णां गभीरं काव्यसागरम् । महाकाव्यं कलापश्च पर्यायान्धो विशेषकम् ॥ २३
 कुलकं मुक्तकं कोप इति पद्यकुटुम्बकम् । सर्गबन्धो महाकाव्यमारभ्य संस्कृतेन यत् ॥ २४
 तादात्म्यममृच्छन्न तत्समं नातिदुष्यति । इतिहासकयोद्भूतमितरद्वा सदाश्रयम् ॥ २५
 मन्त्रवृत्तमपानाजिनिपतं नातिविस्तरम् । अक्षर्याऽतिजगत्याऽतिशयार्थं त्रिषुधा तथा ॥ २६
 पुष्पिताग्रादिभिर्वक्त्राभिजनैश्चाकभिः समैः । अमुक्ता तु भिन्नवृत्तान्ता नातिसंक्षिप्तसर्गाकम् ॥ २७
 अतिशयैर्कोष्टम्यमेकसंकीर्णकैः परः । पात्रयाऽप्यपरः सर्गः प्राशस्त्येषु च पथिषु ॥ २८
 कथोऽतिनिन्दितस्वस्मिन्निषेपानादरः सताम् । गौरारण्यवर्त्तुचन्द्रार्काधमपादपैः ॥ २९
 उपानसलिलकीदामपुषानरतोत्सवैः । दृष्टीपचनविन्यासैरसवीचरितामृतैः ॥ ३०
 तपसा मरुताऽप्यभ्यैर्विधाचैरितिनिर्भरैः । सर्ववृत्तिप्रवृत्तं च सर्वभाष्यभाषितम् ॥ ३१
 सर्वरीतिरसैः स्पृष्टं पुष्टं गुणविभूषणैः । अत एव महाकाव्यं तत्कर्ता च महाकविः ॥ ३२
 वाग्भैरव्यप्रधानेऽपि रस एवोत्र जीवितम् । पृथक्प्रयत्ने निर्बलं वाग्विक्रमणि(?) रसाद्रूपः ॥ ३३
 चतुर्वर्गफलं विभेदग्याख्यातं नायकाख्यया । समानवृत्तिनिर्णयः कौशिकीवृत्तिकोपलः ॥ ३४
 कलापोऽत्र प्रवासः मागनुरागादयो रसः । सविशेषकं माप्स्यादि संस्कृतेनेतरेण च ॥ ३५
 (+ श्लोकैरनेकैः कुलकं स्यात्संदानितकानि तत् । मुक्तकं श्लोक एकैकधमत्कारसमः सताम्) ॥
 सूक्तिभिः कविसिद्धानां सुन्दरीभिः समन्वितः । कोपो ब्रह्मापरिषेधः स विदग्धाय रोचते ॥
 आभासोपमशक्तिश्च सर्गं यन्निवृत्तता । मिथं वपुरिति ख्यातं प्रकीर्णमिति च द्विधा ॥ ३८
 ('अर्थ्यं चैवाभिनेयं च प्रकीर्णं सकलौक्तिभिः ॥ ३९

इलादिनशपुताय आश्रये कान्वादिलक्षकपन नाम सप्तान्यभिधेयवृत्तयोऽप्यायः ॥ ३१० ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—९८८१

* एतदर्थपर्याये—“ युष्मा तु भिन्नवृत्तकथा नातिशयितसङ्गम् ” इति क. द. पुस्तकयोः । + अनुविधान्त-
 गतमन्यथ. पुस्तके नास्ति । † अनुविधान्तवर्तमान्य. क. क. पुस्तकयोर्नास्ति ।

१ ख. ग. लम्बकैः । २ ख. विधा । ३ क. द. 'दृष्टेय युगपते तद्विधेयम् । ४ ख. द. 'कादाभ्यामे' ।
 ५ ख. ग. 'मरुतवरी' । ६ ख. ग. 'वि. । कुलीन' । ७ क. द. 'अभिधावति । सर्वरीतिरनेनैव पुनर्गुण' । ८ ख. ग.
 'प्रयत्न' । ९ क. द. 'यानुवर्तयन्' । १० क. द. 'यत्रनिष्ठे वाग्विद्वि' । ११ क. द. 'तुर्वर्त' । १२ ख. ग. 'अपि' ।
 १३ ख. ग. 'अपि' । १४ ख. ग. 'नृत्तम्' । १५ क. द. 'स्यात्प्रधानेन' इति ।

नाटकनिरूपणम् ।

अग्रिकवाच—

- नाटकं समकरणं दिव ईशमृगोऽपि वा । ज्ञेयः संभवकारथ भवेत्प्रहसनं तथा ॥ १
- व्यायोगभाणवीथ्यङ्गेत्रोटकान्यथ नाटिका) । सट्टकं शिल्पकः कर्णा एको दुर्मल्लिका तथा ॥ २
- प्रस्थानं भाणिका भाणी मोघी हैलीशकानि च । काव्यं श्रीमदिनं नाट्यरासकं रासकं तथा ॥ ३
- वल्हाप्यकं मेरुक्षणं च सप्तविंशतिधैव तत् । सामान्यं च विशेषश्च लक्षणस्य दूयी गतिः ॥ ४
- सामान्यं सर्वविषयं विशेषः कापि वर्तते । पूर्वस्मै निवृत्ते द्वौ देशकालावुभावपि ॥ ५
- रसभावविभावानुभावा अभिनयास्तथा । अङ्गः स्थितश्च सामान्यं सर्वत्रैवोदसर्वणात् ॥ ६
- विशेषोऽवसरे वाच्यः सामान्यं पूर्वमुच्यते । त्रिवर्गसाधनं नाट्यमित्याहुः करणं च पत् ॥ ७
- इतिकर्तव्यता तस्य पूर्वस्मै यथाविधि । नान्दीमुखानि द्वात्रिंशदङ्गानि पूर्वस्मै ॥ ८
- देवतानां नमस्कारो गुरुणामपि च स्तुतिः । गोद्याक्षणनृपादीनामाशीर्वादादि गीयते ॥ ९
- साय(न्य)न्ते सूत्रधारेऽसौ रूपकेषु निवर्त्यते । सुरुपूर्वक्रमं वंशमञ्जसा पौरुषं कवेः ॥ १०
- संयन्धार्यौ च काव्यस्य पञ्चैतानेप निर्दिशेत् । नटी विवृणोक्तो नाऽपि पारिपार्श्वक एव च ॥ ११
- सहिताः सूत्रधारेण संलापं यत्र कुर्वते । चिपैर्वाच्यैः स्वकार्यायै(र्थैः) प्रस्तुताक्षेपिभिर्मिथः ॥ १२
- आमुख्यं तनु विज्ञेयं युपैः प्रस्तावनाऽपि सा । प्रवृत्तं कथोद्घातः प्रयोगातिशयस्तथा ॥ १३
- आमुख्यस्य त्रयो भेदा बीजांशेषूपजायते । कालं प्रवृत्तमाधित्य सूत्रधूरयत्र वर्णयेत् ॥ १४
- तदाश्रयस्य पात्रस्य प्रवेशस्तत्प्रवृत्तकम् । सूत्रधारस्य वाक्यं वा यत्र वाक्यार्थमेव वा ॥ १५
- गृहीत्वा प्रविशेत्पात्रं कथोद्घातः स उच्यते । प्रयोगेषु प्रयोगं तु सूत्रधूरयत्र वर्णयेत् ॥ १६
- ततश्च प्रविशेत्पात्रं प्रयोगातिशयो हि सः । शरीरं नाटकादीनामितिषृत्तं प्रचक्षते ॥ १७
- सिद्धमुख्येक्षितं चेति तस्य भेदावुभौ स्मृतौ । सिद्धपागमदष्टं च सट्टमुख्येक्षितं कवेः ॥ १८
- बीजं त्रिभुः पताका च प्रकरी कार्यमेव च । अर्थप्रकृतयः पञ्च पञ्च वेष्टा अपि क्रमात् ॥ १९
- प्रारम्भश्च प्रयत्नश्च प्राप्तिः सञ्ज्ञाव एव च । नियता च फलप्राप्तिः फलयोगश्च पञ्चमः ॥ २०
- मुखं प्रतिमुखं गर्भो विपर्ययश्च तथैव च । तथा निहरणं चेति क्रयास्पञ्चैव संधयः ॥ २१
- अल्पमात्रं समुद्दिष्टं बहुधा यत्प्रसर्पति । फलावसानं यच्चैव बीजं तदभिधीयते ॥ २२
- यत्र बीजसमुत्पत्तिर्चिन्तार्थरससंभवा । काव्ये शरीरानुगन्तं तन्मुखं परिकीर्तितम् ॥ २३
- इष्टस्थार्थस्य रचना वृत्तान्तस्यानुपक्षयः । रसप्राप्तिः प्रयोगस्य मुखानां चैव गूढम् ॥ २४
- आश्रयवदभिरूपात् प्रकाशानां प्रकाशनम् । अङ्गहीनो नरो यद्वच श्रेष्ठं काव्यमेव च ॥ २५
- देशकालौघना किञ्चिन्नेतिवृत्तं प्रवर्तते । अतस्तयोरुपादानं नियमास्पदमुच्यते ॥ २६

(शृङ्गारादिरूपनिरूपणम्)

देशेषु भारतं वर्षं काले कृतयुगवयम् । नतं तान्मां प्राणमृतां सुसदुःखोदयः क्वचित् ॥
सर्गे सर्गादिष्वार्ता च भ्रमज्जन्ती न दुष्यति ॥

२७

इत्यादिमहापुराण भाष्ये नाटकनिरूपण नामाद्यानिष्ठरूपिकनिष्ठतमोऽध्यायः ॥ ३१८ ॥

आदितः श्लोकानां समग्रङ्काः—९९०८

भौषड्येनचत्वारिंशदधिकविंशततमोऽध्यायः ।

शृङ्गारादिरूपनिरूपणम् ।

अधिकवाच—

तरं परमं ब्रह्म सनातनमजं विभुम् । वेदान्तेषु बदनत्येकं चैतन्यं ज्योतिरीश्वरम् ॥ १
नन्दः सहैभस्तस्य व्यस्यते स कदाचन । व्यक्तिः सा तस्य चैतन्यचमत्काररसादया ॥ २
एतस्य विकारो यः सोऽहंकार इति स्मृतः । ततोऽभिमानस्तत्रैवं समाप्तं भुवनत्रयम् ॥ ३
भिन्नैर्नाद्वितीति सा च परिणोपमुपेयुषी । व्यभिचार्यादिसामान्याच्छृङ्गार इति गीयते ॥ ४
प्रेदाः काममितरे हास्याया अप्यनेकयः । (स्वस्वस्यायिविशेषोऽथ परिणोपस्वरक्षणः) ॥ ५
स्वादिगुणसंतानाज्जायन्ते परमात्मनः । रागाज्जवति शृङ्गारो रौद्रस्तेष्वप्यत्मजायते ॥ ६
रोऽवष्टम्भजः संकोचभूषीभूतस इष्यते । शृङ्गाराज्जायते हासो रौद्राज्ज कण्ठो रसः ॥ ७
रोषाद्भुवननिष्पत्तिः स्याद्भीभत्ताज्जायतः । शृङ्गारहास्यकण्ठो रौद्रवीरभयानकाः ॥ ८
भीभत्ताद्भुतशान्ताख्यौः स्वभावानुगतो रसाः । लक्ष्मीरिव विना त्यागात्तु बाणो भाति नीरसा ॥ ९
अपारे काव्यसंसारे कविरेव प्रजापतिः । यथा वै रोचते विश्वे तथेदं परिवर्तते ॥ १०
शृङ्गारी चेतकविः काव्ये जातं रसमयं जगत् । स चेतकविर्वीतरागो नीरसं व्यक्तमेव तत् ॥ ११
न भावहीनोऽस्ति रसो न भावो रसवर्जितः । भावयन्ति रसानेभिर्भाव्यन्ते च रसा इति ॥ १२
स्यादिनोऽष्टौ रसिपुत्राः स्तम्भाया व्यभिचारिणः । मनोनुकूलेऽनुभवः सुतस्य रतिरिष्यते ॥ १३
हर्षादिभिश्च मनसो विकासो हास उच्यते । +मनोवैकल्यादिष्वस्ति श्लोकमिष्टसयादिभिः ॥ १४
चौषस्तेष्वप्यप्रबोधश्च प्रतिहृल्लानुकारिणी । पुरुषानुसमोऽप्यर्थो यः स उत्साह उच्यते ॥ १५
चित्रादिदर्शनाद्येतोवैकल्यं युज्यते भयम् । जुगुप्सा च पदार्थानां निन्दा दीर्घान्यवादिनाम् ॥ १६
विस्मयोऽतिशयेनार्थदर्शनाच्चिचविस्मृतिः । अष्टौ स्तम्भादयः सत्त्वाद्रजस्तमसः परम् ॥ १७
स्तम्भप्रेष्टप्रतीमानो भयरागाद्युपाहितः । अयरागाद्युपेतान्तःसोभजन्म वपुर्नलम् ॥ १८
सेदो हर्षादिभिर्दोषासोऽन्तःपुलकोद्भूतः । हर्षादिजन्मवान्सद्रः स्वरभेदो भयादिभिः ॥ १९

* धनुर्विद्वान्प्रवृत्तमन्त्र- क. ड. पुस्तकयोनांस्ति । + एतद्विषयार्थश्लोकः. पुस्तकेऽयं नास्ति किं वित्तपुराण-
विभक्त्यादिभिरीतिरित्येतन्मत्तपुरतो वर्तते ।

१ य. अ. कवितायां । य. वदितान्या । २ य. न. प्रवर्तन्ती । ३ क. ड. "हर्षं क्षेत्रं वाच्यते यः । य. अ.
ज. युज्यते । ५ य. ग. "मानकृतिः । ६ क. ड. "नालपूतोः । ७ क. य. "रितोष" । ८ क. ड. "आरादि" । ९ य. ग.
"यः । युगुप्सादिभिरीतिरित्येतन्मत्तपुरतो वर्तते । १० क. "हयोः स्वपुत्रावयु" । ११ य. ग. "कृतोऽनु" ।

विषासोभभवस्तम्भो येषुः परिकीर्तितः । वैष्णवं च विषादादिभ्यः कान्तिविपर्ययाः ॥ २०
 दुःखानन्दादिभ्यं नेत्रजलमधु च विधुमम् । इन्द्रियाणामरमणः मणयो छद्मनादिभिः ॥ २१
 वैराग्यादेर्मनःरोदो निर्बद्ध इति कथ्यते । मनःपीडादिभ्यः च मादो व्याधिः शरीर्या ॥ २२
 अङ्गाऽनिष्टागमोर्वेसा स्यादमृता च मरतरा । मर्दिताद्युपयोगोर्ध्वं मनःमोहनं मदः ॥ २३
 क्रियाविश्रमजन्माऽन्ताःशरीरोरमल्लया धमः । नृणांरादिप्रियाद्वैयधितरयाऽऽलस्यमुष्पने ॥ २४
 देव्यं सत्त्वादपचंशभिन्नाभिपरिभाषनम् । इतिरुनेष्यनोपायादर्जनं माह उच्यते ॥ २५
 स्मृतिः स्यादनुभूतस्य वस्तुना मतिविम्वनम् । मनिरर्षपरिच्छेदस्तत्परज्ञानोपनायिका ॥ २६
 मीढानुरागादिभ्यः । संकोचः कोऽपि चेतसः । भवेत्तत्त्वताऽस्यैव रर्षचि(धि)नमगमना ॥ २७
 आवेशश्च मतीकाराशया वैपुर्णमात्मनः । कर्तव्ये प्रविभाधशो नष्टनेत्यभिधीयते ॥ २८
 इष्टमांसेरुपचितः संवदाभ्युदयो धृतिः । गर्वा परेष्ववज्ञानवारमन्पुर्णभाषना ॥ २९
 भवेद्विषादो देवादेर्विषातोऽभीष्टवस्तुनि । औत्सुक्यमपीप्सितानामांसेरुपच्छया तरुणा स्थितिः ॥ ३०
 पित्तेन्द्रियाणां स्तैमित्यमपस्मारोऽनवस्थितिः । मुद्गं व्यापादिभिर्ग्रामो वीप्सा विषयपरद्विः
 क्रोधस्यामगमोऽमर्षः मषोपधेतनोदयः । अश्वत्थं भवेत्तत्तिरिङ्गिताकारगोचरा ॥ ३१
 रोपतो गुरुवाङ्मपाकस्य विदुषप्रताम् । ऊहो रितर्कः स्वाग्नापिर्नोपपुरवप्रदः ॥ ३२
 अनिषद्धमलापादिभ्यः मदनादिभिः । वृषज्ज्ञानादिना नेतःरुपापोपरमः जमः ॥ ३३
 कविभिर्योजनीया वै भावाः कान्यादिके रताः । विभाष्यते हि रत्यादिर्वैय येन विभाष्यते ॥ ३४
 विभावो नाम स द्वेषाऽऽलम्बनोऽपिपनात्मकः । रत्यादिभाष्यगोऽप्यं यमानीष्योपनायते ॥ ३५
 आलम्बनविभावोऽसौ नायकौदिभवस्तथा । धीरोदाचो धीरोद्धतः स्याद्धीरललितस्तथा ॥ ३६
 धीरमशान्त इत्येवं चतुर्धा नायकः स्मृतः । अनुकूलो दक्षिणश्च शत्रो धृष्टः प्रवर्तितः ॥ ३७
 पीठमर्दो विटधैव विदूषक इति त्रयः । नृकारे नर्मसचिवा नायकस्यानुनायकाः ॥ ३८
 *पीठमर्दस्तु कलशः श्रीमांस्तेनैवजो विटः । विदूषको वैरसिक अ(स्त्व)ष्ट नायकनायिकाः ॥ ३९
 स्वकीया परकीया च पुनर्भूरिति कौशिकाः । सामान्या न पुनर्भूरि इत्याद्या बहुभेदतः ॥ ४०
 वहीपनविभावस्ते संस्कारैर्विविधैः स्थिताः । आलम्बनविभावेषु भावानुदीपयन्ति ये ॥ ४१
 चतुःपट्टिकला द्वेषो कर्माधैर्गीतिकादिभिः । कुहकं स्मृतिरूपेषां मापो हासोपहारकः ॥ ४२
 आलम्बनविभावस्य भावैरुष्युद्धसंस्कृतेः । मनोबान्धुद्विरुपयां स्मृतीच्छाद्रेपयन्ततः ॥ ४३
 आरम्भ एव विदुषामनुभाव इति स्मृतः । स चानुभूयते चात्र भवत्युत निरुच्यते ॥ ४४
 मनोव्यापारभूषिष्ठो मनआरम्भ उच्यते । द्विविधः पौरुषः स्त्रेण ईदृशोऽपि मसिध्यति ॥ ४५
 शोभा विलासो माधुर्यं स्तैर्यं गाम्भीर्यमेव च । ललितं च तयोदार्ढ्यं तेजोऽष्टाविति पौरुषाः ॥ ४६
 नीचमिन्दोत्तमस्यार्थो शौर्यं दासा(स्या)दिकारणम् । मनोषमं भवेच्छोभा शोभते भवनं यथा ॥ ४७
 भावो हारथ इला च शोभा कान्तिस्तयैव च । दीप्तिर्माधुर्यशौर्यं च भागवत्यं स्यादुदारता ॥ ४८

* अथ श्रीकण्ठः पुस्तकेऽत्र नास्ति किं नेतत्पुनरेवविहासोपहारक इत्येतस्मात्पुनरुक्तो वर्तते ।

१ क. क. 'मनिरस्तम्भो' । ख. ग. 'मनिरस्तम्भ' । २ ख. 'निवेद्यनम्' । ३ क. 'देव्यायादि' । ४ ख. ग. 'काविम' । ५ क. ख. 'विरस्त' । ६ क. ख. 'धीरस्त' । ७ ख. ग. 'मैव इत्या' । ८ ख. ग. 'स्तुता' । ९ ख. ग. 'भा प्रसाधैर्गता' ।

(रीतिनिरूपणं नृत्तादावङ्गकर्मनिरूपणं च)

सौम्यं गम्भीरता स्त्रीणां विभावा द्वादशेरिताः । भावो विलासो ह्यवः स्याद्भावः किंचिच्च हर्षनः
वाचोयुक्तिर्भवेद्भागारम्भो द्वादश एव सः । तत्र भाषणमालापः प्रलापो वचनं बहु ॥ ५१
विलापो दुःखवचनमनुलापोऽसकृद्वचः । संलाप उक्तप्रत्युक्तमपलापोऽन्यथा वचः ॥ ५२
वार्ता मयाणं संदेशो निर्देशः प्रतिपादनम् । तत्त्वदेशोऽतिदेशोऽयमपदेशोऽन्यवर्णनम् ॥ ५३
उपदेशश्च शिक्षावाग्व्याजोक्तिर्न्यपदेशकः । बोधाय एष व्यापारः सुबुद्धारम्भ इष्यते ॥ ५४
तस्य भेदास्त्रयस्ते च रीतिवृत्तिप्रवृत्तयः ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये सूक्तारिषदधिकदिप्रवृत्तमोऽध्यायः ॥ ३११ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—९९६२

अथ वाचारिषदधिकदिप्रवृत्तमोऽध्यायः ।

रीतिनिरूपणम् ।

अग्निरुवाच—

वाग्विद्यासंमतिज्ञाने रीतिः साऽपि चतुर्विधा । पाञ्चाली गौडदेशीया वैदर्भी लाटना तथा ॥ १
उपचारयुता मृद्वी पाञ्चाली ह्रस्वविग्रहा । अनवस्थितसंदर्भा गौडीया दीर्घविग्रहा ॥ २
उपचारैर्न बहुभिरुपचारैर्विचक्षिणा । नातिक्रमलसंदर्भा वैदर्भी मुक्तविग्रहा ॥ ३
लाटीया स्फुटसंदर्भा नातिविस्फुरविग्रहा । परित्यक्ताऽभिभूतोऽपि उपचारैरुदाहृता ॥ (१) ४
क्रियास्त्रविपमा वृत्तिर्भारत्यारभटी तथा । [कौशिकी सास्वती चेति सा चतुर्थी प्रतिष्ठिता ॥ ५
वाक्यमहाना नरमाया स्त्रीयुक्ता प्राकृतोक्तिता । भूतेन प्रणीतत्वाज्ञारती रीतिरुच्यते ॥ ६
(+ चत्वार्यङ्गानि भारत्या बीधी महसनं तथा । प्रस्तावना नाटकादेर्बोधप्राश्न प्रयोदश ॥ ७
चङ्घातकं तथैव स्वाह्वयितं स्याद्वितीयकम् ।] असत्प्रलापो वाक्श्रेणी नालिका विपणं तथा ८
व्याहारस्त्रिपतं चैव च्छलार्थस्कन्दिता तथा । गण्डोऽथ मृदवश्चैव त्रयोदशमवोचितम् ॥ ९
वापसादेः महसनं परिहासपरं वचः । मायेन्द्रनालपुद्गादिवहुलाऽऽरभटी स्मृता ॥ १०
संक्षिप्तकारपाती च वस्तुस्थापनमेव च ॥ ११

इत्यारिषदपुराण आग्नेये रीतिनिरूपणं नाम वाचारिषदधिकदिप्रवृत्तमोऽध्यायः ॥ ३१० ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—९९७३

अथैकवचनारिषदधिकदिप्रवृत्तमोऽध्यायः ।

नृत्तादावङ्गकर्मनिरूपणम् ।

अग्निरुवाच—

चेष्टाविशेषमप्यङ्गप्रत्यङ्गे कर्म चानयोः । शरीरारम्भाभिच्छन्ति प्रायः पूर्वोऽवलाभयः ॥ १

• अनुविधानस्येत्यन्वयः, पुस्तके नास्ति । + अनुविधानस्येत्यन्वयः क. द. पुस्तके नास्ति ।

१ क. द. 'चरोपोऽतिप्रमोऽयम्' । २ क. द. 'क' । कयोऽपदेशो व्य' । ३ घ. ग. 'दी स्वाह्वयं' ।
क. घ. 'वाग्वि' । ४ घ. 'हृदय' । ५ क. द. 'जगु विषयो नृ' । ६ घ. ग. 'प्रतिष्ठ' । ७ घ. ग. 'वाप' ।

लीला विलासो विच्छिन्नाभ्रं किलकिंचितम् । (४) षोडशितं कुट्टमितं विवोको ललितं तथा
विकृत कीदृशं केलिरिति द्वादशधैर सः । लीलेष्टजनचेष्टानुकरणं संयुक्तये ॥ ३
विशेषान्दर्शगन्किचिद्विलासः सद्भिरिष्यते । हसितरुन्दिवादीनां संकरः किलकिंचितम् ॥ ४
विकारः कोऽपि विवोको ललितं सौकुमार्यतः । शिरः पाणिपरः पार्श्व कटिरद्विभिरिति त्रमात्र
अङ्गानि धूलतादीनि मल्यङ्गान्यभिजायते । अद्वयत्वद्वयोः कर्म प्रयत्नजनितं विना ॥ ५
न प्रयोगः कचिन्मुखं तिरश्चीनं च तत्कचित् । आकम्भितं कम्भितं च धृतं विधुतमेव च ॥ ७
परिराहितमाधृतमवधृतमयाऽऽचितम् । निमुञ्चितं पराट्टचमुत्क्षिप्तं चाप्यधोगतम् ॥ ८
ललितं चेति विशेषं त्रयोदशविधं शिरः । झर्झ सप्तधा ज्ञेयं पातनं झट्टटीमुखम् ॥ ९
दृष्टिद्विधा रसेत्यायिसंचारितिवन्धना । पैद्विशिष्टद्विधुरा रसजा तत्र चाष्टधा ॥ १०
नवधा तारकाकर्म भ्रमणं चलनादिकम् । पोढा च नासिका ज्ञेया निःश्वासो नवधा मतः ॥ ११
पोढौष्ठकर्मकं पार्थ सप्तधा चिबुकक्रिया । कर्लपादिमुखं पोढा ग्रीवा नवविधा स्मृता ॥ १२
असंयुतः संयुतश्च भृङ्गा हस्तः प्रयुज्यते । पताकस्त्रिपताकश्च तथा वै कर्तरीमुखः ॥ १३
अर्धचन्द्रोत्करालश्च शुकनुण्डस्तथैव च । मण्डिश्च शिखरश्चैव कपिस्थः कैटकामुखः ॥ १४
सूच्यास्यः पक्षकोपो हि शिराः समृगशीर्षकैः । कामूलकालपधौ च चतुरभ्रमरौ तथा ॥ १५
ईसास्यईसरसौ च संदंशमुकुलौ तथा । ऊर्णनाभस्ताम्रचूडश्चतुर्विंशतिरित्यमी ॥ १६
असंयुतकराः प्रोक्ताः संयुतास्तु त्रयोदश । अञ्जलिश्च कपोतश्च कर्कटः स्वास्तिकस्तथा ॥ १७
कटको वर्धमानश्चाप्यसङ्गो निषपस्तथा । दौलः पुण्यपुटश्चैव तथा मर्कट एव च ॥ १८
गजदन्तो बहिःस्तम्भो वर्धमानोऽपरे कराः । सरः पञ्चविध स्यात्तु आधुप्रनर्तकादिकम् ॥ १९
उदरं त्वनतिक्षामं त्रैलोक्यं पूर्णमिति त्रिधा । पार्श्वयोः पञ्च कर्माणि जट्टपाकर्म च पञ्चधा ॥ २०
अनेकधा पादकर्म नृत्यादौ नाटके स्मृतम् ॥ २१

इत्यादिनिरूपणं व्यासैरेव नृत्तादावङ्गनैरित्यम्य नायैकचत्वारिंशदधिकविंशततमोऽध्यायः ॥ १४१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयद्वाः—९९९४

अथ द्वात्रिंशदधिकविंशततमोऽध्यायः ।

अभिनयादिनिरूपणम् ।

अभिनेयाच—

आभिमुख्यं नयन्नर्पान्विज्ञेयोऽभिनयो बुधैः । चतुर्धा संभवः संचिन्वाङ्गादरणाश्रयः ॥ १
स्वम्भादिः साच्चिका वागारम्भो वाचिक आङ्गिकः । शरीरारम्भ आहार्यो बुद्धारम्भमवृत्तनः

* धनुर्धरा उग्रतमन्त्रश्च पुस्तके नास्ति ।

१ क ड. 'पानुयनं क्षिप्तं' । २ ग. 'यद्व्यसनं विचि' । ३ क ड. 'सस्तातो चरितम्' । ४ क ड. 'परिपन्नरनिद्रा एवमा त' । ५ क ड. 'उपादि' । ६ क ड. 'कुट्ट' । ७ ख ग. 'सिवा' । ८ क ड. 'प' । ९ क ड. 'क' । १० क ड. 'सर्प' । ११ क ड. 'सोऽप्युपपट' । १२ क ड. 'कण्ठ' । १३ क ख. 'सहितस्य व' । १४ क ड. 'नुमानं गुणदि' । १५ क ड. 'सप्त' । १६ ग. 'सर्वं तत्त्वत्वादिनि' । १७ क ख. 'तस्यो वा' । १८ ख. 'ग' । १९ क ड. 'सर्प' । २० क ड. 'सर्प' । २१ क ड. 'सर्प' ।

(अग्निव्याहिनिरूपणम्)

रसादिविनियोगोऽथ कथ्यते ह्यतिमानतः । तपन्तरेण सर्वेषामपार्थिवं स्वतन्त्रता ॥ ३
 संभोगो विप्रलम्भश्च शृङ्गारो द्विविधः स्मृतः । प्रच्छन्नश्च प्रकाशश्च तावपि द्विविधौ पुनः ॥ ४
 विप्रलम्भाभिधानो यः शृङ्गारः स चतुर्विधः । पूर्वानुराममानारुह्यः त्रैवासकरुणात्मकः ॥ ५
 एतेभ्योऽन्यतरं जायमानं संभोगलक्षणम् । विवर्तते चतुर्थेन न च प्राग्वतिवर्तते ॥ ६
 स्त्रीपुंसयोस्त्रैदृश्यं तस्य निर्वर्तिका रातेः । निखिलाः सात्त्विकास्तत्र वैदर्भ्यप्रलयौ विना ॥ ७
 धर्मार्यकाममोक्षश्च शृङ्गार उपचीयते । आलम्बनविशेषैश्च तद्विशेषैर्निरन्तरः ॥ ८
 शृङ्गारं द्विविधं विद्यादाहनेष्वप्यक्रियात्मकम् । हासश्चतुर्विधोऽलङ्कृतः स्मित इतीरितः ॥ ९
 किंचित्क्षिप्ततन्वाग्रं हसितं फुल्लोचनम् । विहसितं सस्मरं स्याज्जिह्वापहसितं तु तत् ॥ १०
 सशब्दं पापहसितमशब्दमतिहासितम् । यथासौ करुणो नाम स रसस्त्रिविधो भवेत् ॥ ११
 भर्मापवातजश्चित्तविलासजनितस्तथा । शोकः शोकाद्भवेत्स्वार्थः कः स्थायी पूर्वजो मतः ॥ १२
 अह्नेपक्ष्मवाक्पैश्च रौद्रोऽपि त्रिविधो रसः । तस्य निर्वर्तकः क्रोधः स्वदो रोमाञ्चपेषुः ॥ १३
 दानवीरो धर्मवीरो युद्धवीर इति त्रयम् । वीरस्तस्य च निष्पत्तिर्दुर्लभा इष्यते ॥ १४
 भारस्मेपु भवेद्यत्र वीरमेवानुवर्तते । भयानको नाम रसस्तस्य निर्वर्तकं भयम् ॥ १५
 चद्रेजनः क्षोभन(ण)श्च वीभक्तो द्विविधः स्मृतः । उद्रेजनः स्यात्पुल्यायैः क्षोभनो(णो) वधिरादिभिः ॥ १६
 लुप्तोऽऽरम्भिका तस्य सात्त्विकांशो निवर्तते । काव्यशोभाकरान्धर्मानलंकारान्धर्माश्च ॥ १७
 अलंका(क)रिण्यवस्ते च शब्दमर्थयुधौ विधा । ये व्युत्पत्त्यादिना शब्दमलंकार्युभिः क्षमाः ॥ १८
 शब्दालंकारमाहुस्तान्काव्यमीमांसका विदः । छाया मुद्रा तथोक्तिश्च मुक्तिगुम्फनया सह ॥ १९
 वाक्यो वाक्यमनुमासश्चिन्नं दुष्करमेव च । ज्ञेया नवालं कृतयः शब्दानामित्यसंकरात् ॥ २०
 (ःतत्रान्योक्तेरनुकृतिदृष्ट्या साऽपि चतुर्विधा । लोकच्छेदार्थकोक्तीनामेकोक्तेरनुकारतः ॥ २१
 आभाषको हि लोकोक्तिः सर्वसामान्य एव ताः । याऽनुपावति लोकोक्तिदृष्ट्यामिच्छन्ति तां पुषाः ॥
 उक्ता विदग्धा वैदग्ध्यं फलान् कुशला मतिः । तामुल्लिखन्ती उक्तेरुक्तिदृष्ट्या कविभिरिष्यते ॥
 भव्युत्पन्नोक्तिरखिलैर्भक्तोक्त्योपलक्ष्यते । तेनार्थकोक्तिश्छाया तन्मात्रोक्तिमनुकुर्वती ॥ २४
 विदुषाक्षरमश्लीलवचो मत्स्य तादृशी । या सा भवति पक्षोक्तिदृष्ट्यापेक्षाऽप्यतिशोभते ॥ २५
 अभिप्रायविशेषेण कविशक्तिं विदुष्वती । मुत्पदायिनीति सा मुद्रा सर्वे दृष्ट्याऽपि नो मते ॥ २६
 उक्तिः सा कथ्यते यस्यामर्थः कोऽप्युपपत्तिमान् । लोकप्राप्तार्थविधिनः धिनोति हृदयं सताम् ॥
 उभौ विधिनिपेधौ च नियमानियमावपि । विकल्पपरिसंख्ये च तदीयोः पदयोक्तयः ॥ २८
 अयुक्तयोरिव मिथो वाच्यवाचकयोर्द्वयोः । योजनार्थं कल्पमात्रा युक्तिरुक्ता मनीषिभिः ॥ २९
 पदं चैव पदार्थश्च वाक्यं वाक्यार्थमेव च । विषयोऽस्याः प्रकरणं प्रपञ्चयेति पद्विधः ॥ ३०

* धनुषिहस्तार्तावप्रन्यो व पुस्तके नास्ति ।

१ उ. अग्निर्वा । २ क. द. प्रत्यागच्छन्मनः । ३ उ. 'स्वदुर्लभतया' । ४ क. द. 'वन्द्यतमोऽग्निरेव ।
 ५ । ५ क. द. 'मृ। मित्नु' ति । ६ क. द. 'यो कुशलार्थः पुनः पुनः । ७ । ७ क. ग. 'पुनर' । ८ क. य.
 'रदाप्रत्यागच्छ' । ९ क. य. विदुः । १० क. द. 'ति मन्त्रोक्तिः' । ११ क. द. 'अ' । १२ क. द. 'वदतेति' । १३ क. 'ती' । १४ क.
 'मोति' । १५ क. द. 'वसिष्ठाजिने' । १६ क. द. 'ते वसन्तार्थान्तर' । १७ क. द. 'याः त तयो' । १८ क. ग.
 'वाः मोक्षोक्त' ।

गुम्फना रचना चार्थाः(?) शब्दार्थक्रमगोचरा । शब्दानुकारादर्थानुपूर्वैर्येयं क्रमान्विता ॥ ११
 चक्तिप्रत्युक्तिप्रदाक्यं वाको वाक्यं द्विषेव तत् । ऋजुवक्तोक्तिभेदेन तत्राऽऽयं सहजं प्रचः ॥ १२
 साऽपूर्वमशिका मशपूर्वमेति दिष्टा भवेत् । वक्तोक्तिस्तु भवेद्वद्व्या काकुस्तेन कृता दिष्टा ॥
 ह्रस्वादिमहापुराण आग्नेयेऽभिनवादिनिरूपणं नाम ह्यन्तर्वारिषदधिकविज्ञाततमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१००२७

अथ शिक्वादिषदधिकविज्ञाततमोऽध्यायः ।

शुक्लालकाराः ।

अभिज्ञवाच—

स्वादादृत्तिरनुमासो वर्णानां पदवाक्ययोः । एकवर्णोऽनेकवर्णो वृत्तवर्णगणो द्विधा ॥ १
 एकवर्णगता वृत्तेर्जायन्ते पञ्च वृत्तयः । मधुरा ललिता प्रौढा भद्रा पुरुषया सह ॥ २
 मधुरायाश्च वर्गान्तादधो वर्ग्यारुणौ रेवणौ । ह्रस्वस्वरेणान्तरितौ संयुक्तस्वं नकारयोः ॥ ३
 न कार्या वर्गवर्णानामावृत्तिः पञ्चमाधिका । महाप्राणोष्मसंयोगमविमुक्तलघूत्तरौ ॥ ४
 ललिता वलभूयिष्ठा प्रौढा या पणवर्गजा । ऊर्ध्वं रेफेण युज्यन्ते नटवर्गो न पञ्चमाः ॥ ५
 भद्रायां परिशिष्टाः स्युः पुरुषा साऽभिधीयते । भवन्ति यस्यापूष्पाणाः संयुक्तास्तचदक्षरैः ॥ ६
 अकारवर्जमावृत्तिः स्वराणामतिभूयसी । अनुस्वारविसर्गौ च पारुष्याय निरन्तरौ ॥ ७
 क्षपसा रेफसंयुक्ताधाकारश्चापि भूयसा । अन्तस्था भिन्नमाध्वौ च हः पारुष्याय संयुता ॥ ८
 अन्पयाऽपि गुरुवर्णः संयुक्ते परिषम्भिनि । पारुष्यायाऽऽदिषास्तत्र पूजिता न तु पञ्चमी ॥ ९
 सैवे शब्दानुकारे च पुरुषाऽपि भ्रूयज्यते । कर्णादी कौन्वली कौन्ती कौङ्कणी वामनासिका ॥ १०
 द्रावणी माघवी पञ्चवर्णान्तस्थोष्मभिः क्रमात् । अनेकवर्णा वृत्तिर्था भिन्नार्थमतिपादिका ॥ ११
 यमकं साऽव्यपेतं च व्यपेतं चेति तद्विधा । आनन्तर्यादव्यपेतं व्यपेतं व्यवधानतः ॥ १२
 द्वैविध्येनानयोः स्थानपादभेदाच्चतुर्विधम् । आदिषादादिव्यध्यान्तेष्वेकद्विष्विनियोगतः ॥ १३
 सप्तर्थां सप्तपूर्वेण चेत्यादेनोच्चरोच्चरः । एकद्वित्रिपदारम्भस्तुर्यैः षोढा तदा परम् ॥ १४
 गृहीत्यं त्रिविधं पादस्याऽऽदिमध्वान्तगोचरम् । पादान्तयमकं चैव काश्चीयमकमेव ॥ १५
 संसर्गयमकं चैव विक्रान्तयमकं तथा । ऋषादादि यमकं चैव तथाऽऽस्रेडितमेव च ॥ १६
 चतुर्व्यसितं चैव मालायमकमेव च । दशषा यमकं श्रेष्ठं तन्नेदा बहवोऽपरे ॥ १७
 स्वतन्त्रस्यान्तत्रस्य पदस्याऽऽवर्तनाद्विधा । भिन्नमयोजनपदस्याऽऽवृत्तिं मनुजा विदुः ॥ १८
 द्वयोरावृत्तपदयोः समस्ता स्यारसमासतः । असमासाचयोन्यस्ता पादे स्वेकत्र विग्राह्य ॥ १९

* अथ “यमकं नवमालय सद्व्ययमकं तथा” इति क. ड. पुस्तकयोरेविकं वर्तते ।

१ उ. पत्नी । २ अ. “वायस्तु क” । ३ क. ख. वापयतिषेव । ४ क. ख. “धोवक्षारहीयती । ५ ख. मनी ।
 ६ क. ख. “वागुधव” । ७ क. ख. “कया स्तुता । म” । ८ क. ड. छेपध्वानुकारेण य” । ९ क. ड. प्रपूज्यते ।
 १० क. ड. “पा पूर्वार्थं य कोन्वारे” । ११ क. ड. “ह्यः षोडशैरतदा” । १२ क. ड. य । सप्तम्यमक” । ख. ग. य ।
 १३ क. ड. “यमकं” ।

(अष्टादशोऽङ्कः)

- वाक्यस्याऽऽवृत्तिरप्येवं यथासंभवमिष्यते । अलंकाराद्यनुप्रासो लघुमप्येवमङ्गणम् ॥ २०
- यथा कयाचिद्वृत्त्या यत्समानमनुभूयते । तद्वादिपेदासत्तिः सानुभासा रसावहा ॥ २१
- गोष्ठ्यां कुतूहलोप्यापी वाक्पञ्चमिचमुच्यते । प्रश्नः प्रहेलिका गुह्यं पुनं दत्ते तथोभयम् ॥ २२
- समस्या सप्त तज्जेदा नानार्थस्मानुयोगतः । यत्र मदीयते तुल्यवर्णविन्यासमुच्यते ॥ २३
- स प्रश्नः स्यादेकपृष्टदिपृष्टोचरपेदवः । द्विपेकपृष्टो द्विविधः सप्तस्थो न्यस्त एव च ॥ २४
- द्वयोरप्यर्थयोगुष्ठयोगेनशब्दा प्रहेलिका । सा द्विधाऽऽर्थो च शब्दी च तत्राऽऽर्थो चार्थबोधतः ॥
- शब्दावबोधतः शब्दी शब्दः षोढा प्रहेलिकामावस्थिन्नुपेति वाक्यार्थं भाष्यार्थोऽप्येव(पा)रमार्थिकः । तद्वद् विहिताकाङ्क्षस्तद्गुह्यं गुह्यमप्यदः । यत्रार्थान्तरनिर्भासो वाक्यार्थोक्तवचनादिभिः ॥ २७
- तद्वद्वाचिहिताकाङ्क्षस्तत्पु(प्यु)र्ध्वं स्वाचतुर्विधम् । स्वरान्यञ्जनविन्दुना विसर्गस्य च विच्छ्रुतेः ॥
- वचोऽपि यत्र वाक्यार्थे द्वितीयोऽर्थः प्रतीयते । दण्डं तदाहुस्तज्जेदाः स्वरार्थः पूर्ववन्मताः ॥ २९
- अपनीताक्षरस्थाने न्यस्ते वर्णान्तरेऽपि च । यासतेऽर्थान्तरं यत्र च्युतदृक् तदुच्यते ॥ ३०
- सुक्लिष्टपद्यमेक यस्मान्नाश्लोकावनिर्भितम् । सा समस्या परस्याऽऽत्मपरयोः कृतिसंकरात् ॥ ३१
- दुःखेन कृतमत्यर्थं कविसामर्थ्यसूचकम् । दुष्करं नीरसत्वेऽपि विदग्धायां शरोस्तवः ॥ ३२
- नियमाच्च विदग्धाच्च वन्धाच्च भवति त्रिधा । कचेः प्रतिज्ञा निर्माणरम्यस्य नियमः स्मृतः ॥ ३३
- स्थानेनापि स्वरेणापि व्यञ्जनेनापि स त्रिधा । विकल्पः प्रातिविकल्पानुलोम्पादेवाभिधीयते ॥
- प्रातिविकल्पानुलोम्पं च शब्देनाश्वेन जायते । अनेकधातुचवर्णविन्यासैः सितपक्षपता ॥ ३५
- वचनसिद्धवस्तुनां ध्वन इत्यभिधीयते । योग्यत्रिकार्षभ्रमणे सर्वतोभर्त्तुमनुम् ॥ ३६
- षकं षकाक्षकं दण्डो मुरजायेति चाष्टधा । मत्यर्थं मतिपादं स्वादेकान्तरसपाक्षरा ॥ ३७
- द्विधा गोमूत्रिका पूर्वामाहुरभ्यदां परे । अन्त्यां गोमूत्रिकां येन जालवन्धं बद्धन्ति हि ॥ ३८
- अर्थाभ्यामर्थपादैश्च कुर्गाद्विन्वासमेवयोः । न्यस्तानाभिह वर्णानामपोषःक्रमभागिना(णा)म् ॥
- अपोषाःस्थितवर्णानां यावत्तुयपदं नयेत् । तुर्थपादाकवेर्ध्वं पादार्थं म(मा)तिलोम्पतः ॥ ४०
- तदेव सर्वतोभर्त्तु त्रिविधं सरसीकृद्म् । चतुष्पत्रं तत्र विप्रं चतुष्पत्रे तत्रे अपि ॥ ४१
- अथ मयमपादस्य मूर्धन्यं त्रिषदाक्षरम् । सर्वेषामेव पादानामन्ते तदुच्यते ॥ ४२
- माकपदस्यान्तिमं प्रत्येकपादादौ प्रातिविकल्पार्थः । अन्त्यपादान्तिमं चाऽऽद्यपादादावक्षरद्वयम् ४३
- पौष्टुच्छेदे भर्षद्वृच्छेदे वर्णत्रयं पुनः । स्यात्पौष्टुच्छेदे अक्षरान्तरं चेदेकमक्षरम् ॥ ४४
- कणिष्ठान्ते लिखेदूर्ध्वं प्रमाकाराक्षरावलिम् । प्रवेष्टयेत्कर्षिकायां चतुष्पत्रसरोरुहं ॥ ४५
- कणिष्ठायां लिखेदेकं द्वे द्वे द्विषु निदिषु च । प्रवेष्टनिर्गमौ द्विषु कुर्याद्वृच्छेदं स्मृते ॥ ४६
- विष्वाग्निपमवर्णानां तात्पर्यावलीलुषाम् । मध्ये सप्ताक्षरान्यासः सरोने पौष्टुच्छेदे ॥ ४७
- द्विधा चर्कं चतुरारं पटारं तत्र चाऽऽदिषम् । पूर्वाभिं सट्ठा वर्णाः पादप्रपमपधयाः ॥ ४८

१ अ. 'दि यदा छिद्रः सा' । २ अ. 'शङ्खो जा' । ३ अ. 'तु तदुल्लङ्घनयो' । ४ अ. द. वमस्या । ५ अ. 'माल प' । ६ अ. 'चोपेतिपापक' । ७ अ. द. 'वचार्थेन्यवयवसि' । ८ अ. द. द. 'त' । ९ अ. द. 'त' । १० अ. 'मसत्' । ११ अ. द. 'मन्नुतम्' । १२ अ. 'पापुष्टिम प्रसन्नपादायै म' । १३ अ. द. 'लक्षणा' । १४ अ. 'त' । १५ अ. 'अनुपादान्तिम माकपदाय' । १६ अ. द. 'चतुष्पत्रे' । १७ अ. द. 'वेच्छेदं चेदेकमक्षरम्' । १८ अ. द. 'विष्वाग्नेये' ।

अयुजोऽधयुजश्चैव तुर्यावप्यष्टमावपि । तस्यैवद्वयप्रमाणस्य मरेषु च यथाक्रमम् ॥ ४९
 स्यात्पादार्धचतुष्टयं तु नाभौ तस्याऽऽद्यमक्षरम् । पथिमारावपि नयेन्नेमौ शेषे पदद्वयी ॥ ५०
 तृतीयं तुर्यपादान्ते प्रथमौ सदृशावुभौ । वर्णौ पादनयस्यापि दशमः सदृशो यदि ॥ ५१
 प्रथमे चरमे तस्य पदवर्णाः पथिमे यदि । भवन्ति ध्वनरं तर्हि वृहच्चक्रमुदाहृतम् ॥ ५२
 समुत्थारद्वये पादपेक्षैकं क्रमशो लिखेत् । नाभौ तु वर्णं दशमं नेमौ तुर्यपदं नयेत् ॥ ५३
 श्लोकस्याऽऽद्यं तु दशमाः समा आद्यन्तिमौ युजौ । आदौ वर्णः समौ तुर्यपथमाराधतुर्ययोः ॥
 द्वितीयमातिलोम्पेन तृतीयं जायते यदि । पदं त्रिदध्यात्पत्रस्य दण्डश्चक्राब्जकं कृतेः ॥ ५५
 द्वितीयौ माग्दले तुल्यौ समौ च तथाऽपरौ । सदृशावुच्चरदली द्वितीयौभ्यामधार्धयोः ॥ ५६
 द्वितीयपद्याः सदृशाश्चतुर्थे पञ्चमावपि । आद्यन्तपादयोस्तुल्यौ परार्धतप्तमावपि ॥ ५७
 समौ तुर्यं पञ्चमं तु क्रमेण विनियोजयेत् । तुर्यौ योज्यौ तु तद्वच्च दलान्ताः क्रमपादयोः ॥ ५८
 अर्धयोरन्तिमाद्यौ तु मुरजे सदृशावुभौ । पादार्धपथितो वर्णः प्रातिलोभ्यानुलोमतः ॥ ५९
 अन्तिमं परिवर्तीयाद्यावत्तुर्यमिहाऽऽदिमत् । पादोत्तुर्याद्यदेवाऽऽद्यं नवमात्पोऽष्टादपि ॥ ६०
 अक्षरात्पुटकौ मध्ये मध्येऽक्षरचतुष्टयम् । कृत्वा कुर्याद्ययैतस्य मुरजाकारता भवेत् ॥ ६१
 द्वितीयं चक्रार्द्धलिपित्रीहितकसेपदम् । गोमूत्रिका सर्ववृत्तरन्ध्रे बन्धास्त्वनुप्रभा ॥ ६२
 नामधेयं यदि न चेदमीर्षु कविकाव्ययोः । मित्रधेयानि तुष्यन्ति नामिद्वः स्त्रियते तथा ॥ ६३
 बाणबाणासनव्योमसङ्गमुद्गरशक्तयः । द्विचतुर्थमिशृद्वाटा दम्भोलिमुखलाकुजाः ॥ ६४
 पदं रयस्य नागस्य पुष्करिण्यासिपुत्रिका । एते बन्धास्तथा चान्ये एवं ज्ञेयाः स्वयं बुधैः ॥ ६५

इत्यादिगद्यपुटका आग्नेये छन्दालंकारमग्नय नाम चित्तराशिराशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३२१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—१००९२

अथ चतुर्थतारिखधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

अर्धालंकाराः ।

अभिधानार्थ—

अलंकरणमर्थानामर्धालंकार इष्यते । तं विना शुब्दसौन्दर्यमपि नास्ति मनोहरम् ॥ १
 अर्धालंकाररहिता विधेवेव सरस्वती । स्वरूपमथ सादृश्यमुत्प्रेसातिशयावपि ॥ २
 त्रिभाषना विरोधश्च हेतुश्च समग्रपृथा । स्वभाव एव भावान्ना स्वरूपमभिधीयते ॥ ३
 निजमागन्तुकं चेति द्विविधं तदुदाहृतम् । सासिद्धिकं निजं नैमित्तिकमागन्तुकं तथा ॥ ४
 सादृश्यं धर्मसामान्यमुपमा रूपकं तथा । सशोक्त्यर्थान्तरन्यासाविति स्यात्तु चतुर्विधम् ॥ ५
 उपमा नाम सा यस्यामुपमानोपमेययोः । सत्ता चान्तरसामान्ययोगित्वेऽपि विवक्षितम् ॥ ६
 किञ्चिदादाय सारूप्यं लोकपात्रा प्रवर्तेते । समासेनासमासेन सा द्विधा प्रतियोगिनः ॥ ७

१ अ 'स्यापदप्रत्यय' । २ क. क. 'म' । सुमुख' । छ. 'म' । समुत्थार द्वयोः क' । ३ क. द. कृतम् ।
 ४ य. क. 'यावामप द्वयोः । ५ क. द. 'मौ' । पदे द्विप' । ६ छ. 'तुर्लोत्प्रेसातिशय' । ७ क. द. 'यार्थ' न' । ८ छ.
 'तु धनिना' । ९ क. क. 'मितिधेयानिस्तुष्य' । १० क. द. 'च—पदवृद्धकरणोऽर्थ' । छ. 'च—सुमयीकरणोऽर्थ' ।
 ११ छ. य. ।

विग्रहादभिधानस्य सप्तमासाऽन्यथोक्ता । उपमा द्योतकपदेनोपमेयपदेन च ॥	८
वाभ्यां च विग्रहात्रेणा सप्तमासाऽन्तिमा विधा । विशिष्यमाणा उपमा भवन्त्यष्टादश स्फुटाः ॥	९
यत्र साधारणो धर्मः कथ्यते गम्यतेऽपि वा । ते धर्मवस्तुसाधनान्वाङ्मनस्तुपमे उभे ॥	१०
तुल्यमेवोपमीयते यत्रान्योन्येन धर्मिणौ । परस्परौपेया सा स्वात्मसिद्धेरन्यथा तयोः ॥	११
विपरीतोपमा सा स्याद्यावृत्तेर्नियमोपमा । अन्यत्राप्यनुवृत्तस्तु भवेदनियमोपमा ॥	१२
समुच्चयोपमाऽतोऽन्यधर्मवाद्गुल्यकीर्तनात् । बहुधर्मस्य साम्येऽपि वैकल्प्यं विवेक्षितम् ॥	१३
यद्युच्यतेऽतिरिक्तत्वं व्यवतिरेकोपमा तु सा । यत्रोपमा स्याद्बहुभिः सदृशैः सा बहुपमा ॥	१४
धर्माः प्रत्युपमानं चेदन्त्या मालोपमैव सा । उपमानविकारेण तुलना विक्रियोपमा ॥	१५
त्रैलोक्यासंभवि किमप्यारोप्य प्रतिधोगेनि । कविनोपमीयते वा प्रथते साऽद्भुतोपमा ॥	१६
प्रतियोगितमारोप्य तदभेदेन कीर्तनम् । उपमेयस्य सा मोहोपमाऽसौ भ्रान्तिमद्वयः ॥	१७
उपयोर्धर्मणोऽस्त्ययानिश्चयारसंशयोपमा । उपमेयस्य संशय निश्चयाग्निधयोपमा ॥	१८
वाक्यार्थेनैव वाक्यार्थोपमा स्यादुपमानतः । आत्पोपमानादुपमा साधारण्यतिशायिनी ॥	१९
उपमेयं यदन्यस्य तदन्यस्योपमा मता । यद्युत्तरोत्तरं याति तदाऽसौ रम्योपमा ॥	२०
मगंसा चैव निन्दा च कल्पिता सदृशी तया । किञ्चिच्चसदृशी ज्ञेया उपमा पञ्चधा पुनः ॥	२१
उपमानेन यत्तत्त्वमुपमेयस्य रूप्यते । गुणानां समतां दृष्ट्वा रूपकं नाम तद्विदुः ॥	२२
उपमैव तिरोभूतभेदा रूपकमेव वा । सहोक्तिः सहभावेन कथनं तुल्यधर्मिणाम् ॥	२३
भवेदर्थान्तरन्यासः सादृश्येनोचरेण सः । अन्यधोपस्थिता वृत्तिधेतनस्येतरस्य च ॥	२४
अन्यथा मन्यते यत्र तामुत्प्रेक्षां प्रचक्षते । लोकसीमानिवृत्तस्य वस्तुधर्मस्य कीर्तनम् ॥	२५
भवेदतिशयो नाम संभवांसंभवाद्भिधा । गुणभ्रातिक्रियादीनां यत्र वैकल्पदर्शनम् ॥	२६
विशेषदर्शनायैव सा विशेषोक्तिरुच्यते । प्रसिद्धहेतुन्यासादृत्त्या वर्तकचित्कारणान्तरम् ॥	२७
यत्र स्वाभाविकत्वं वा विभाव्यं सा विभावना । संवतीकरणं युक्त्या यदसंगच्छमानयोः ॥	२८
विरोधपूर्वकत्वेन तद्विरोध इति स्मृतम् । सिसा(पा)धपिपितार्थस्य हेतुर्भवति साधकः ॥	२९
कारको ह्यापक इति द्विधा सोऽप्युपजायते । प्रवर्तते कारकारूपः प्राक्पञ्चात्कार्यजन्यः ॥	३०
पूर्वशेष इति लयातस्तयोरेव विशेषयोः । कार्यकारणभावज्ञा स्वभावाद्वा नियामकात् ॥	३१
अविनाभावानियमो ह्यविनाभावदर्शनात् । ह्यापकारूपस्य भेदोऽस्ति नदीपरादिदर्शनम् ॥	३२

रूप्यादिनद्यापुराण आश्रयेऽर्थालंकारकथनं नाम वस्तुधर्मादिप्रदधिध्वजिततयोऽन्यायः ॥ ३२ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तष्टाद्वयः—१०१२४

अथ पञ्चवर्त्यादिपञ्चवर्ततयोऽन्यायः ।

शुद्धार्थालंकाराः ।

अभिधानाच्च—

शुद्धार्थपोरलंकारो द्वावलंङ्कृते समम् । एकत्र निहितो द्वारः स्तनं ग्रीवामिव स्त्रियाः ॥ १

१ छ. 'पतिना' । २ क. ह. 'पञ्चानान्वाङ्मनस्तुपमे' । ३ क. ह. 'जा न स्मृतिरप्यतिना' । ४ क. ह. 'प्रदी-
तितम्' । ५ क. छ. २ 'त्रैलोक्यासंभवि' । ६ छ. 'यग्नो' । ७ क. ह. 'यष्टे' । ८ छ. 'यनादप्यन्यथ' ।
९ क. ह. 'ते वाचत' ।

प्रशस्तिः कान्तिरौचित्यं संक्षेपो वाचदर्थता । अभिव्यक्तिरिति व्यक्तं पदभेदास्तस्य जाश्रति २
प्रशस्तिः परचन्मर्मद्रवीकरणकर्मणः । वाचोयुक्तिर्दिधा सा च भेदोक्तिस्तुतिभेदतः ॥ १
भेदोक्तिस्तुतिपर्यायौ प्रियोक्तिगुणकीर्तने । कान्तिः सर्वमतो रुच्यवाच्यवाचकसंगतिः ॥ ४
यथा वस्तु तथा रीतिर्यथा वृत्तिस्तथा रसः । ऊर्जस्विमृदुसंदर्भादाचित्यमुपजायते ॥ ५
संक्षेपो वाचकैरल्पैर्वहोरर्थस्य संग्रहः । अन्यूनाधिकता शब्दवस्तुनोर्यावदर्थता ॥ ६
प्रकटत्वमभिव्यक्तिः श्रुतिराक्षेप इत्यपि । तस्या भेदौ श्रुतिस्तत्र शब्दं स्वार्थसमर्पणम् ॥ ७
भवेन्नैमित्तिकी पारिभाषिकी द्विविधैव सा । संकेतः परिभाषेति ततः स्यात्पारिभाषिकी ॥ ८
अमुखपौषचारिकी चेति सा च सा च द्विधा द्विधा । साभिधेयस्त्वलङ्घ्युत्तिरमुख्यार्थस्य वाचकः ९
यथा शब्दो निमित्तेन केनचित्सौषचारिकी । सा च लासणिकी गौणी लसणा गुणयोगतः १०
अभिधेयाविना भूतमतीतैर्लक्षणोच्यते । अभिधेयेन संबन्धात्साधीप्यात्समवायकः ॥ ११
वैपरीत्यात्क्रियायोगाल्लक्षणा पञ्चधा यथा । गौणी गुणानामानन्यादनन्ता तद्विवक्षया ॥ १२
अन्वपर्मस्ततोऽन्यथ लोकसीमानुरोधेना । सम्प्रगाधीयते यत्र स समाधिरेह स्मृतः ॥ १३
श्रुतेरलम्पमानोऽर्थो यस्माद्भाति सचेतनः । स आक्षेपो ध्वनिः स्याच्च ध्वनिना व्यञ्ज्यते यतः ॥
शब्देनार्थेन यन्नार्थः कृत्वा स्वयमुपार्जनम् । प्रतिषेध इवेष्टस्य यो विशेषोऽभिधित्तया ॥ १५
तमाक्षेपं मुखम्पत्र स्तुतं स्तोत्रमिदं पुनः । अधिकारादपेतस्य वस्तुनोऽन्यस्य या स्तुतिः ॥ १६
यत्रोक्तं गम्यतेऽन्योऽर्थस्तत्समानविशेषणः । सा समाप्तोक्तिरदिता संक्षेपर्यतया बुधैः ॥ १७
अपह्नुतिरपह्नुत्य किञ्चिदन्यार्थसूचनम् । पर्यायोक्तं यदन्येन प्रकारेणाभिधीयते ॥
एवामेकैतमस्येव समारुया ध्वनिरित्यतः ॥ १८

इत्यारम्भेनोपराग आरम्भे शब्दार्थान्तरादप्यर्थनं नाम पञ्चत्वारिंशदधिकविंशततमोऽध्यायः ॥ १५५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१०१४२

अथ पञ्चत्वारिंशदधिकविंशततमोऽध्यायः ।

काव्यगुणविवेकः ।

अभिप्रेक्षाच—

अलं हृतमपि प्रीत्यै न काव्यं निर्गुणं भवेत् । (नपुण्यललिते स्त्रीणां हारो भारायते परम् ॥ १
न च वाच्यं गुणो दोषो भाव एव भविष्यति । गुणाः श्लेषादपो र्दोषा गूढार्थायाः पृथक्कृताः
यः काव्ये महतीं छायामनुलङ्घत्यसौ गुणः । संभवत्येष सामान्यो वैशेषिक इति द्विधा ॥ २
सर्वसाधारणीभूतः सामान्य इति मन्यते । शब्दमर्ममुधौ प्राप्तः सामान्यो भवति त्रिधा ॥ ४
शब्दमाश्रयते काव्यं शरीरं यः स तदुणः । श्लेषो लालित्यनाम्भीषे सौकुमार्यमुदारता ॥ ५
सत्येव योगिकी योगि गुणाः शब्दस्य सप्तधा । सुश्रितृष्टसंनिवेशतं शब्दानां श्लेष उच्यते ॥ ६

• इत्यनेनोक्तं क. ह. पुस्तकयोः । + धनुषिद्वान्तवतमन्यः क. ह. पुस्तकयोर्नस्ति ।

१ ख. 'नृ' 'क'ये । २ क. ह. सशतः । ३ ख. ग. 'नृता य' । ४ क. ह. 'तेर्बलप्रयानार्थं' । ५ ख. 'रक्तवत्' ।
६ ख. 'कदम्बवत्' । ७ ख. ग. 'दोषाः नाना' एव न' । ८ ख. ग. 'दोषाः सूत्रार्थ' । ९ ख. ग. 'ता । वदित्य धोनि' ।
१० क. ह. ग. ह. 'ते । वण' ।

(काम्यदोषविवेकः)

मुणादेशादिना पूर्वं पदसंबद्धमक्षरम् । यत्र संबीयते नैनं तल्लालित्यमुदाहृतम् ॥	७
रिशिशुलसंघोष्ठेसलेख्यमुत्तानशब्दकम् । याम्यीर्यं कथयन्त्यापाम्भेदेवान्धेषु शब्दनाम् ॥	८
अनिष्टु(मु)राक्षरप्रायशब्दता सुकृधारता । उच्चानन्दवौदार्यं गुणं श्लाघ्यैर्विशेषणैः ॥	९
ओजः समानभूयस्त्वमेतत्पद्यादिनीतिनम् । आद्यस्य स्तम्भापेन्नमोत्तमैकेन पङ्क्तिम् ॥	१०
उच्चमानस्य शब्देन येन केनापि वस्तुनः । उत्कर्षमावहन्नर्थो गुण इत्याभिधीयते ॥	११
माधुर्यं संविधानं च कोमलत्वमुदाहृता । प्रौढिसामयिकत्वं च तद्धेदाः पदं चक्षमाति ॥	१२
क्रोधेर्ष्याकारणाम्भीर्यं माधुर्यं पर्यगाहिता । संविधानं परिहारः स्वाद्वेषेक्षितसिद्धये ॥	१३
यत्काष्ठिम्पादिनिर्मुक्तसंनिवेशविशिष्टता । विरस्कृत्यैव मृदुता भाति कोमलताते सा ॥	१४
लक्ष्यते स्थूललक्षत्वंपटुत्वेन लक्षणम् । गुणस्य तदुदाहरत्वमाश्रयस्यातिसौष्ठवम् ॥	१५
अभिनेतं मतिहृतं निर्वाहस्थोपपादिकाः । मुक्तैश्चो हतुर्गोप्यः शौढः प्रौढिरुदाहृतौ ॥	१६
स्तनस्यस्यान्यतश्चर्यं वा(वा)शान्तःसमयोगकः । तत्र व्युत्पत्तिरित्यस्य या सामयिकतेति सा ॥	१७
शब्दार्थावुपकुर्वाणो नास्त्रोपयुगः स्मृतः । तस्य प्रमादः सौभाग्यं यथार्थंरूपं प्रतस्पता ॥	१८
पाको राग इति प्राज्ञैः पदं यथाविधिभिः । सुवासिद्धार्थपदत्रयं प्रसाद इति गीयते ॥	१९
उत्कर्षमागुणः कथिद्यस्मिन्मुक्ते प्रतीयते । तत्सौभाग्यमुदाहरत्वं प्रयच्छन्ति पत्नीपिणः ॥	२०
यथासंरूपमनुद्देशः सामान्यमिति दिश्यते । समये वर्णनीयस्य दारुणस्यापि वस्तुनः ॥	२१
अदारुणेन शब्देन माशस्त्यमुपवर्णनम् । वयैः परिणतिः काऽपि पाक इत्याभिधीयते ॥	२२
मृदीकानारिकेलाभ्युपगमभेदास्तुविधः । आदायन्ते च सौरस्यं मृदीकपाक एव सः ॥	२३
काव्येच्छया विशेषो यः स राग इति गीयते । अभ्यासोपहितः कान्तिं सहजामपि वर्तते ॥	२४
शारिद्र्यैव कौमुन्मो नीलीरागश्च स त्रिधा । वैधेयिकः परित्तो यः स्वलक्षणगोचरः ॥	२५

इत्यारिमहापुराण आग्नेय काम्यगुणविवेककथनं नाम पद्वन्नादित्पदविक्रियसत्तमोऽध्यायः ॥ १५५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१०१६७

अथ सप्तचत्वारिंशदधिकानि सत्तमोऽध्यायः ।

काम्यदोषविवेकः ।

अप्रिकवाच—

वैश्वज्जनको दोषः सत्यानां स च साक्षा । ववद्वन्वाचकत्वात्पानत्येकद्विरित्यनियोगतः ॥	१
तत्र वक्ता कविर्नाम श्रेयसे स च भेदवः । सन्दिहानोऽविनीनः सन्नज्ञो ज्ञाता चतुर्विधः ॥	२
निमित्तपरिभाषायामर्थसंस्थाश्चिन्ताचक्रम् । तज्जिदौ पदवाच्ये द्वे रूपिते लक्षणं द्वयोः ॥	३
असाधुत्वामप्युक्तत्वे द्वावेव पदनिग्रहौ । शब्दशास्त्रविरुद्धत्वमसाधुत्वं विदुर्बुधाः ॥	४
न्युत्पन्नैरनियुद्धत्वमप्युक्तत्वमुच्यते । आन्दसत्वमनिरूप्यत्वं च कष्टत्वमेव च ॥	५
तदतामयिकत्वं च ग्राम्यत्वं चेति पञ्चधा । आन्दसत्वं न भाषायामात्स्पष्टप्रयोगतः ॥	६

१ क. द. 'कोपेतेरु' ॥ २ ख. ग. 'वद्वन्' । ३ क. द. 'पदवाच्य' । ४ योः । ५ क. य. ग. 'न्युत्पन्न' ।
 ६ क. द. 'ता' । ७ ख. ग. 'स्य' । ८ ख. ग. 'स्य' । ९ क. द. 'स' । १० क. द. 'स' । ११ क. द. 'स' । १२ क. द. 'स' । १३ क. द. 'स' । १४ क. द. 'स' । १५ क. द. 'स' । १६ क. द. 'स' । १७ क. द. 'स' । १८ क. द. 'स' । १९ क. द. 'स' । २० क. द. 'स' । २१ क. द. 'स' । २२ क. द. 'स' । २३ क. द. 'स' । २४ क. द. 'स' । २५ क. द. 'स' ।

गूढार्थता विपर्यस्तार्थता संशयितार्थता । अविस्पष्टार्थता भेदास्तत्र गूढार्थतेति सा ॥ ७
 यत्रार्थो दुःखसंवेद्ये विपर्यस्तार्थता पुनः । विवक्षितान्यञ्चन्दार्थमतिवर्तिप्रलीममा ॥ ८
 अन्यार्थत्वासमर्थत्वे एतामेवोपसर्पतः । संदिग्धगानवाच्यत्वमाहुः संशयितार्थताम् ॥ ९
 दोषत्वमनुवध्नाति सज्जनोद्वेजनादृते । अमुखोच्चार्यमाणत्वं कष्टत्वं समयाच्युतिः ॥ १०
 असापेक्षिकता नेषामेतां च मुनयो जगुः । ग्राम्यता तु जघन्यार्थप्रतिपत्तिः खलीकृता ॥ ११
 वक्तव्यग्राम्यवाच्यस्य वचनात्स्मरणादपि । तद्वाचकपदेनाभिसाम्याद्भवति सा त्रिधा ॥ १२
 दोषः साधारणः प्रातिस्विकोऽर्थस्य स तु त्रिधा । अनेकभागगालम्भः साधारण इति स्मृतः ॥
 क्रियाकारकयोर्भ्रंशो विसंधिः पुनरुक्तता । व्यस्तसंबन्धिता चेति पञ्च साधारणा मताः ॥ १४
 अक्रियत्वं क्रियाभ्रंशो अष्टकारकतां पुनः । कर्मादिकारकाभावो विसंधिः संधिरूपणम् ॥ १५
 विगतो वा विरुद्धो वा संधिः स भवति द्विधा । संधिविरुद्धता कष्टमपदान्तरागममा ॥ १६
 पुनरुक्तत्वमाभीक्ष्ण्यादभिधानं द्विधैव तत् । अर्थादृष्टिः पदादृष्टिर्पदादृष्टिर्चिरपि द्विधा ॥ १७
 प्रयुक्तवचनशब्देन तथा शब्दान्तरेण च । नाऽऽवर्तते पदादृष्टौ वाच्यमावर्तते पदम् ॥ १८
 व्यस्तसंबन्धिता मुष्टु संबन्धो व्यवधानतः । संबन्धान्तरनिर्भासात्संबन्धान्तरजन्मनः ॥ १९
 अभावेऽपि तयोरन्तर्व्यवधानात्रिधैव सा । अन्तरा पदवाक्याभ्यां प्रतिभेदं पुनर्द्विधा ॥ २०
 (१) वाच्यमर्थार्थमानत्वात्तद्विधा पदवाक्ययोः । व्युत्पादितं पूर्ववाच्यं व्युत्पाद्यं चेति भिद्यते ॥
 इष्टव्यापातकारित्वं हेतोः स्यादसमर्थता । असिद्धत्वं विरुद्धत्वमनैकान्तिकता तथा ॥ २२
 एवं सप्तमिपक्षत्वं कालातीतत्वसंकरः । पक्षे सपक्षे नास्तित्वं विपक्षेऽस्तित्वमेव तत् ॥ २३
 काव्येषु परिपद्यानां न भवेद्व्यपक्षतुम् । एकादश निरर्थत्वं दुष्करादौ न दुष्यति ॥ २४
 दुःखा करोति दोषज्ञानगूढार्थत्वं न दुष्करे । न ग्राम्यतोद्देगकारी प्रसिद्धेलोकाशास्त्रयोः ॥ २५
 क्रियाभ्रंशेन लक्ष्मास्ति क्रियाध्याहारयोगतः । अष्टकारकताक्षेपवत्साध्याहृतकारके ॥ २६
 प्रष्टुषु गृह्यते नैव सत्तं विगतसंधिना । कष्टपाठादिसंधित्वं दुर्बचादौ न दुर्बगम् ॥ २७
 अनुभासे पदादृष्टिर्व्यस्तं संबन्धिता शुभा । नार्थसंग्रहणे दोषो व्युत्क्रमाद्यैर्न लिप्यते ॥ २८
 विभक्तिसंज्ञा लिङ्गानां यत्रोद्देगो न धीमताम् । संख्यायास्तत्र भिन्नत्वमुपमानोपमेययोः ॥ २९
 अनेकस्य तथैकेन बहुतां बहुभिः शुभा । कवीनां समुदाचारः सपयो नाम गीयते ॥ ३०
 सामान्यम विशिष्टं परमैवद्वयं द्विधा । सिद्धसिद्धान्तिकानां च कवीनां वा विवादतः ॥ ३१
 यः प्रसिध्यति सामान्य इत्यसौ सपयो मतः । सर्वे सिद्धसिद्धान्तिका येन संचरन्ति निरलस्यम्
 क्रियन्त एव या येन सामान्यस्तेन स द्विधौ । छेदसिद्धान्ततोऽन्यः स्मात्केषांचिद्धान्तितो यथा
 नर्कज्ञानं मुनेः तस्य कस्यचित्ज्ञानभाटिका । भूतचैतन्यता केस्य ज्ञानस्य सुप्रकाशतो ॥ ३४

• धनुर्विहान्तर्गतग्रन्थः पुस्तके नास्ति ।

१ घ. ग. 'संशयितार्थता' । २ क. ड. 'विः' । समवायिकृता भेदवर्गः । घ. 'विः ।
 भाषानाटक' । ३ घ. 'लाम्बा' । ४ घ. ग. 'विशिष्टोऽ' । ५ छ. द्विधा । ६ क. ड. 'यथोऽन्यमा' । ७ क. ड. 'द्वि-
 पक्षेऽपि' । ८ घ. ग. 'प्रपक्षितया' । ९ क. ड. 'विपक्षितो' । १० क. ड. 'के' । गृह्यते गृह्यते' ।
 ११ घ. ग. 'अपक्षितया' । १२ क. ड. 'विता' । १३ क. ड. 'वत्तनादि' । १४ क. ड. 'या' । १५
 छिद्द' । १६ क. ड. 'वत्तनादि' । १७ क. ड. 'या' । १८ क. ड. 'या' । १९ क. ड. 'या' । २० क. ड. 'या' । २१ क. ड. 'या' । २२ क. ड. 'या' । २३ क. ड. 'या' । २४ क. ड. 'या' । २५ क. ड. 'या' । २६ क. ड. 'या' । २७ क. ड. 'या' । २८ क. ड. 'या' । २९ क. ड. 'या' । ३० क. ड. 'या' । ३१ क. ड. 'या' । ३२ क. ड. 'या' । ३३ क. ड. 'या' । ३४ क. ड. 'या' ।

(एकाक्षराभिधानम्)

प्रेक्षातस्पृलता शब्दानेकान्तत्वं तथाऽर्हत् । शैवैष्यनशाक्तेयसौरसिद्धान्तिनां मतिः ॥ ३५
 जगतः कारणं ब्रह्म सांख्यानां सप्रधानकम् । अस्मिन्सरस्वतीलोके संचरन्तः परस्परम् ॥ ३६
 वदन्ति क्यतिपद्यन्तो यद्विशिष्टः स उच्यते । परिग्रहादप्यसतां सतामेवापरिग्रहात् ॥ ३७
 मिथ्यानस्य तस्यायं द्वैविध्यमुपगीयते । प्रत्यक्षादिप्रमाणैर्यद्वाधितं तदसद्विदुः ॥ ३८
 कविभिस्तत्पतिग्राह्यं ज्ञानस्य द्योतमानता । यदेवार्थक्रियाकारि तदेव परमार्थसत् ॥ ३९
 अज्ञानोद्घाततत्त्वे च ब्रह्मैव परमार्थसत् । विष्णुः सर्गादिहेतुः स शब्दालंकाररूपवान् ॥ ४०
 अपरा च परा विद्या तां ज्ञात्वा युच्यते भवात् ॥

इत्यादिनहापुराण आश्रये वाग्वरचोपनिषत्कथन नाम सप्तचत्वारिंशदधिकविंशततमोऽध्यायः ॥ ३४८ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तश्रष्टाः—१०२०७

अनादित्वादिचद्विचद्विंशततमोऽध्यायः ।

एकाक्षराभिधानम् ।

अग्निवच—

आक्षराभिधानं च मार्तुकं च वदामि ते । अ विष्णुः प्रतिपेयः स्वादा पितामहवाक्ययोः ॥ १
 त्रिमायामव्ययमा च भवेत्संक्रोधपीडयोः । इः कामे रतिलक्ष्म्योरी उः शिवे रत्नकाय ऊः ॥ २
 न शब्दे चादितौ कः स्वात्तु लु ते वै दितौ शुद्धे । ए देवी ऐ योगिनी स्वादौ ब्रह्मा औ
 रेश्वरः ॥
 भै काम(मै)भः प्रशस्तं स्वात्को ब्रह्मादौ कु कुत्सिते । सं ज्ञानेन्द्रियमुखं गो गंधर्वे च विनायके
 गी गीते गो गायने स्वादौ घण्टा किंकिणीमुखे । तादने रुद्र विषये स्तुहायां चैव भैरवे ॥ ५
 शो दुर्जने निर्मले छहछेदे निर्जयने तथा । जं गीते सः प्रशस्ते स्वादले ओ गायने च टा ॥ ६
 दधन्द्रपण्डले ज्ञान्ये शिवे चोद्धन्यने मतः । दध रुद्रे ध्वनी प्राप्ते दक्षिणां द्यो ध्वनी मतः ॥ ७
 गो निष्कर्णे निधये च तर्धारे क्रौडपुच्छके । भक्षणे यश्छेदने दो धारणे शोभने मतः ॥ ८
 शो पातरि च धूसूरे नो वृन्दे सुगवे तथा । प उपवने विरुपातः पूष घञ्जानिले मतः ॥ ९
 रुः फुत्कारे निष्कले च विः(विः) पक्षी भं च तारके । मा श्रीमानं च मता स्वाद्योगं यो
 पातरीरिणे ॥ १०
 रो वक्रौ बलशक्ते च लो विधातरि ईरितः । विश्लेषणे वो वरुणे शयने शश्व शे सुप्ते ॥ ११
 पः श्रेष्ठे सः परोक्षे च सा लक्ष्मीः स केचे मतः । धारणे हस्तथा रुद्रे क्षः क्षेजे चाक्षरे मतः ॥ १२
 क्षो तृप्तिहे हरो तद्वत्सेत्रपालकयोरपि । यत्र एकाक्षरो देवो भुक्तिमुक्तिप्रदायकः ॥ १३
 क्षो ह्यधिरसे नमः सर्वविद्याप्रदो मनुः । अकारायास्तथा यत्रा मातृकामत्र उत्तमः ॥ १४
 एकपदेऽर्चयेदेतान्नय दुर्गाय पूजयेत् । भगवती कालाायनी कौशिकी चाथ चण्डिका ॥ १५
 मचण्डा सुरनायिका उग्रा पार्वती दुर्गाया ॥ १६

१ ख. ग. प्रवृत्तम् । २ ख. च. 'नामजानतस्तेष्वर्थादेव । ३ ख. य. 'दुर्जने व' । ४ ख. च. 'दे
 वायितो ब्रह्म स्वादौ ते स्वात्तु लो' । ५ ख. य. 'दे । वनुच्छेदे निर्म' । ६ ख. य. शिपो वीरुप, । ख. य.
 'विषोरोद्धन' । ७ ख. य. 'दे । श्रेयसे स्थीय व' । ८ ख. य. रुद्रे ।

सु औ नसिति प्रथमा अमौदशसो द्वितीया(पिका) । ता भ्यां भिसिति तृतीया केभ्यांभ्यस-
श्चतुर्थ्यपि ॥ २

इतिभ्यांभ्यसः पञ्चमी स्यान्कसोत्तामिति षष्ठ्यपि । ङिओस्सुविति सप्तमी स्यात्स्युः प्राति-
पदिकात्पराः ॥ ३

द्विविधं प्रातिपदिकं द्यजन्तं च हलन्तकम् । मत्येकं त्रिविधं तत्स्यात्पुमान्स्त्री च नपुंसकम् ॥ ४

दृश्यन्ते नायकास्तेषामनुक्तानां च वीर्यतः । वृक्षः सर्वोऽथ पूर्वश्च प्रथमश्च द्वितीयकः ॥ ५

तृतीयः सद्गुणा वह्निः सखा पतिरहर्षतिः । पटुर्ना ग्रामणीन्द्रश्च सलभमित्रभूः स्वभूः ॥ ६

सुधीः सुधीः पिता भ्राता ना कर्षा क्रोष्टुनप्तृकौ । सुरा रा गौस्तथा यौग्लौः स्वरागताः पुंसि

नायकाः ॥ ७

सुवाचस्ववृषस्सघ्राहजन्मभाक्च सुरादपि । आपो यस्त्रयन्दीव्यन्मवांश्च मघवान्पिबन् ॥ ८

भगवानपवानर्वा वह्निमत्सर्ववित्सुपृत् । सुसीमा कुण्डी राजा च आ सुवा मघवा तथा ॥ ९

पूपा सुकर्मा यज्वा च सुवर्मा च सुपर्मणा । अर्यमा वृत्रहा पन्याः सुकुदादिपश्च च ॥ १०

मशान्सुतर्वा पक्षाऽऽद्याः सुगौः सुराः सुपूरपि । चन्द्रमाः सुवचाः श्रेयान्विद्वांश्चोशनसा सह ॥

पेचिवान्गौरनद्वान्गोपुच्छिन्नद्रुहोऽश्वलिद् । स्त्रियां आधा जरा बाला एटका सह वृद्धया ॥१२

(अधत्रिया वैहुराजा च बहुदासार्कबालकाः । माया कौमुदगन्ध्या च सर्वा पूर्वा सहान्यथा) ॥

द्वितीया च तृतीया च बुद्धिः स्त्री धीर्नदी सुधीः । भवन्ती चैव दीव्यन्ती भाती भान्ती च

यान्त्यपि ॥ १४

शृण्वती तुदती कर्षा तुदन्ती कुर्वती मही । कण्वती क्रीडन्ती दान्ती पालयन्ती सुराप्यपि(१) ॥

गौरी पुनर्वती नौश्च वैपुदेवतया भुवा । तिस्रो द्वे कति वर्षाभूः स्वसा माता वरा च गौः ॥१६

नौर्वात्स्वयमाच्यवाचीति तिरश्ची समुद्रीच्यपि । शरदिधुत्सरिद्योपिदग्निवित्सस्यदा दंष्ट्र(प)र्त ॥

यैषा सा वेदवित्संविद्वही रात्री त्वया मया । सीमा पश्चादपरे राजा धूः पूश्चैव दिशा गिरा ॥

चतस्रो विपुषी चैव केषं दिक्, हर्षे च तादृशी । असी स्त्रियां नायकाश्च नायकाश्च नपुंसके १९

कुण्डं सर्वं सोमर्षं च दपि यारि संलम्बथ । मधु त्रपु कर्तृ भर्तृ अतिभर्तृ पयः पुरः ॥ २०

मावप्रत्ययच त्रिपुगुदग्गज्जाग्रचया स(त्र)कृत् । सुसंपद्य मुदण्डीह अहः किं चेदमित्यपि ॥२१

पद् सर्पिः श्रेयश्चत्वारि अदोऽग्न्ये हीदृगाः परे । एतेभ्यः प्रथमादयश्च स्युः प्रातिपदिकात्पराः ॥

भानुप्रत्ययहीनं यत्स्यात्प्रातिपदिकं तु तत् । प्रातिपदिकात्स्वल्लिङ्गार्थवचने प्रथमा भवेत् ॥ २३

संशोधने च प्रथमा उक्ते कर्मणि कर्तारि । कर्म यत्क्रियते तत्स्याद्द्वितीया कर्मणि स्मृता ॥ २४

क्रियते येन करणं कर्ता यश्च करोति सः । अनुक्ते तिष्ठकचद्धितस्तृतीया करणे भवेत् ॥ २५

कारके कर्तारि च सा संपदाने चतुर्थ्यपि । यस्यै दित्सा(त्सां) भारयते संपदानं तदीरितम् २६

अपादाने पञ्चोऽपैति आदधे च भयं यतः । अपादाने पञ्चमी स्यात्स्वस्त्राम्यादौ च षष्ठ्यपि ॥

• पञ्चमिषान्तर्गतं नास्ति प्र. पुरस्कृते ।

१ क. घ. ग. 'गुह्य' । २ क. घ. 'गुह्यिणीय' । घ. ग. 'गुह्यीपुत्रिणी' । ३ क. घ. 'गौ' ।

४ क. घ. 'गुह्य' । घ. ग. 'गुह्य' । ५ क. घ. 'गुह्य' । ६ क. घ. 'गुह्य' । ७ क. घ. 'गुह्य' । ८ क. घ. 'गुह्य' । ९ क. घ. 'गुह्य' । १० क. घ. 'गुह्य' । ११ क. घ. 'गुह्य' । १२ क. घ. 'गुह्य' । १३ क. घ. 'गुह्य' । १४ क. घ. 'गुह्य' । १५ क. घ. 'गुह्य' । १६ क. घ. 'गुह्य' । १७ क. घ. 'गुह्य' । १८ क. घ. 'गुह्य' । १९ क. घ. 'गुह्य' । २० क. घ. 'गुह्य' । २१ क. घ. 'गुह्य' । २२ क. घ. 'गुह्य' । २३ क. घ. 'गुह्य' । २४ क. घ. 'गुह्य' । २५ क. घ. 'गुह्य' । २६ क. घ. 'गुह्य' ।

१ १० क. घ. 'गुह्य' । २ क. घ. 'गुह्य' । ३ क. घ. 'गुह्य' । ४ क. घ. 'गुह्य' । ५ क. घ. 'गुह्य' । ६ क. घ. 'गुह्य' । ७ क. घ. 'गुह्य' । ८ क. घ. 'गुह्य' । ९ क. घ. 'गुह्य' । १० क. घ. 'गुह्य' । ११ क. घ. 'गुह्य' । १२ क. घ. 'गुह्य' । १३ क. घ. 'गुह्य' । १४ क. घ. 'गुह्य' । १५ क. घ. 'गुह्य' । १६ क. घ. 'गुह्य' । १७ क. घ. 'गुह्य' । १८ क. घ. 'गुह्य' । १९ क. घ. 'गुह्य' । २० क. घ. 'गुह्य' । २१ क. घ. 'गुह्य' । २२ क. घ. 'गुह्य' । २३ क. घ. 'गुह्य' । २४ क. घ. 'गुह्य' । २५ क. घ. 'गुह्य' । २६ क. घ. 'गुह्य' ।

(मुनिभक्तिचिद्वस्त्रम्)

आधारो योऽधिकरणं विभक्तिस्तत्र सप्तमी । एकार्ये चैकवचनं त्रये दिवचनं भवेत् ॥ २८
 बहुषु बहुवचनं सिद्धरूपाण्यथो वदे । वृक्षः सूर्योऽम्बुजाहोऽर्को हे रवे हे दिनातयः ॥ २९
 विप्रो गजान्महेन्द्रेण यमाभ्यर्पनिष्ठैः कुतम् । रामाय मुनिवर्याभ्यां कम्भो धर्मादिरौ रतिः ३०
 शराभ्यां पुस्तकेभ्यश्च अर्थस्वेष्वरयोगतिः । बालानां सञ्जने मीतिर्हिसयोः कपलेषु च ॥ ३१
 एवं कामपदेशायाः शब्दा द्वेयाश्च वृक्षवत् । सर्वे विश्वे च सर्वस्मै सर्वस्मात्कतरो मतः ॥ ३२
 सर्वेषां खं च विश्वस्मिञ्शेषं रूपं च वृक्षवत् । एवं चोद्यकतरकतमान्यतरादयः ॥ ३३
 पूर्वं पूर्वाश्च पूर्वस्मै पूर्वस्मात्सुसमागतः । पूर्वं बुद्धिश्च पूर्वस्मिञ्शेषकृतं तु सर्ववत् ॥ ३४
 एवं परावरायाश्च दक्षिणोत्तरकान्तराः । अपराश्चाधरो नेमाः प्रथमाः प्रथमेऽर्कवत् ॥ ३५
 एवं चरमास्तयान्ता अल्पार्पा नेम आदयः(!) । द्वितीयस्मै द्वितीयाय द्वितीयस्माद्वितीयकात् ॥
 द्वितीयस्मिन्द्वितीये च तृतीयश्च तयाऽर्कवत् । सोमपाः सोमपौ द्वेयौ सोमपाः सोमपां व्रज ॥ ३७
 कीलालयौ सोमपश्च सोमपात्सोमपे दद । सोमपाभ्यां सोमपाभ्यः सोमपः सोमपौ कुलम् ॥ ३८
 एवं कीलालपायाः स्युः कविरविस्तथोऽरयः । हे कवे कविमयी तान्दरीन्सात्यकिना हृतम् ॥ ३९
 रविभ्यां रविभिर्देहि वह्नये यः सपागतः । अंग्रेग्न्योस्तयाऽग्नीनां कवी कम्भोः कविप्यथा ॥ ४०
 एवं सुष्ठुतिरभ्रान्तिः सुकीर्तिः सुधृतिस्तथा । सत्ता सत्तायौ सत्तायः, हे सत्ते व्रज सत्पतिम् ॥
 सत्तायं च सत्तायौ च सत्तीन्सत्तयाऽऽगतो दद । सत्तये सत्तयुश्च सत्तयुश्च सत्तयोः शेषः कवेरिव
 पत्या पत्ये च पत्युश्च पत्युः पत्योस्तयाऽग्रिवत् । दौ द्वौ द्वाभ्यां द्वाभ्यां द्वित्वायर्थे द्वयोर्द्वयोः ॥
 प्रयत्नीश्च त्रिभिस्त्रिभ्यस्तृपाणां च त्रिषु कपात् । कविरक्तवि कवीति शेषं बहुवचनं स्मृतम् ४४
 नीनियौ च नियो हे नीः, निर्यं नियौ नियो निरा । नीभ्यां नीभिर्निये नीभ्यो निरां नियि
 नियोस्तथा ॥ ४५
 सुधीः सुधीमभृतयो प्रापणीः पूजयेदरिम् । प्रापण्यौ प्रापण्यो प्रापण्यं प्रापण्या प्रापणीभिः ॥
 प्रापण्योर्प्रापण्यपामेवं सेनानीममुखाः शुभः । सुभुरी च स्वयंभुवः स्वयंभुरं स्वयंभुवः ॥ ४७
 स्वयंभुवा स्वयंभुवि एवं प्रतिभुवादयः । सत्तयूः सत्तय्यौ श्रेष्ठौ सत्तय्वं च सत्तयि च ॥ ४८
 एवं शरपुमुखाः स्युः क्रोष्टा क्रोष्टार ईरिताः । क्रोष्टृश्च क्रोष्टुना क्रोष्टा क्रोष्टूनां क्रोष्टरीदृशम् ४९
 पिठा पितरौ पितरः, हे पितः पितरौ शुभौ । पितृन्पितः पितुः पित्रोः पितृणां पितरीदृशम् ५०
 (अएवं भ्राता च आमादमुखा नृणां नृणां तथा । कर्ता कर्तारौ कर्तृश्च कर्तृणां कर्तरीदृशम् ॥ ५१
 पितृवचैवमुद्राता स्वसा नप्त्रादयः स्मृताः । +मुराः मुरायौ मुरायः मुरायां च मुरायपि ॥)
 गौः, गावौ गां गा तथा च गोर्गवोथ गवौ गवि । एवं यौग्वैश्चापि तथा स्वरान्ताः पुंसि नायकाः
 मुवाचमुवाचौ मुवाचा मुवाभ्यां च मुवास्वपि । एवं दिक्शमुखाः माह्व माह्वौ माह्वं च भो व्रज
 माह्व्यां[च] प्राग्भिः प्राचां च प्राचि च माह्वु माह्वस्वपि । एवं शुद्धदुदीची वा सम्यह्य-
 त्वसप्तमीचपि ॥ ५५
 तिर्थह् तिरथ सध्वह् च विश्व(व)व्यह् पूर्ववत्स्मृताः । अद्वयह्द्वयव्यह् स्वात्तयाऽमुप्रयकीरितः

* धनुर्विज्ञानतन्त्रमन्यः क. ट. पुस्तक्योनारित । + इदमर्थं नास्ति स. य. पुस्तकयोः ।

१ क. ट. 'मनसोः क' । २ य. सुह । ३ य. य. 'स्वात्तयात्तया' । ४ य. य. 'नरो धन' । ५ क. य. य. 'वा वयः' । ६ य. य. 'मीत्वा हरोत्तस्मान्निवाह्व' । ७ य. य. 'भनुर' । ८ क. य. ग. स्वह् । ९ क. ट. एव मृतम् ।

अदशश्रोत्रो द्युमती च अदशशर्भा च पूर्ववत् । तत्त्वतृद तत्त्वतृपो च तत्त्वतृदृभ्यां समागतः ॥ ५७
 तत्त्वतृपि तत्त्वतृदसु एवं काष्ठनदादयः । भिषगिभषगभ्यां भिषाजि जन्मभागादयस्तथा ॥ ५८
 मरुत्, मरुत्यां मरुति एवं शत्रुजिदादयः । मवान्मवन्तौ भवतां भवंश्चैव भवन्त्यपि ॥ ५९
 महान्महान्तौ महतामेवं भगवदादयः । एवं मघवान्मघवन्तौ अघिपचाग्रिमत्यपि ॥ ६०
 अग्निचितस्तेवमेवान्पट्टेदचित्तत्त्वचित्त्वपि । वेदविदामेवमन्यथः समस्तेन सर्वयित् ॥ ६१
 राजा[च] राजानौ राज्ञः, राक्षि राजनि[च] राजन् । यज्वा[च] यज्वानस्तद्वत्करी दण्डी च
 दण्डिनौ ॥ ६२

पन्थाः पन्थानौ च पथः पथिभ्यां पथि चेदृशम् । पन्था क्रमुत्ताः पथ्याद्याः पथ पथ च पथभिः
 मतान्मतानौ मतान्भ्यां हे मतांश्च मुशर्मणः । आपोऽपः, अद्विरप्येवं मशांश्चैव मशाम्पयि ॥ ६४
 कः केन सर्ववित्केषु अयं चेमे इमांश्चयः(?) । अनेन चाऽऽभ्यामेभिश्च अस्मै चैभ्यः स्वमस्य च
 अनयोरेषामेषु स्याच्चत्वारथतुरस्तथा । चतुर्णां च चतुर्ष्वस्ति सुगीः श्रेष्ठः सुगीर्णपि ॥ ६५
 सुयौः सुदिवौ सुपुभ्यां विद्विषौ विद्वसु पाद्वः । पाद्वभ्यां चैव विद्वभ्यां च पद पद पण्णां
 च पदस्यपि ॥ ६७

सुवचाः सुवचसा च सुवचोभ्यामपेदृशम् । हे सुवचो हे उच्चनमुशना बोशनस्यपि ॥ ६८
 पुर(च)दंसा अनेहा हे विद्वन्विहांस चक्षमाः । विदुषे नपो विद्व्यां विद्वसु च वभूविवा ॥ ६९
 एवं च पेक्षिवाञ्छेपाञ्छेयांतौ श्रेयसस्तथा । अतौ अयू मयी श्रेष्ठा अमुपमुनिदाभूना ॥ ७०
 अमीभिरमुन्ने वाऽमुष्मादमुष्य वाऽमुयोस्तथा । अमीषाममुष्णान्नित्येवं[च] गोघुग्भिरागतः ॥ ७१
 गोघुक्षित्वेवमन्येऽपि मित्रेद्रुहो मित्रद्रुहा । मित्रभृग्भ्यां मित्रद्रु(भृ)ग्भिरैवं चित्तद्रुहादयः ॥ ७२
 स्वसिद् स्वसिद्भ्यां स्वसिद्धि अनद्वाननदुरसु च । अजन्ताश्च हलन्ताश्च पुंस्यपोऽ(या)थ स्त्रियां वदे
 क्षापादिमहापुराण आमेवे सुज्जिमासिद्धरुक्मण नामेकवाचस्पतिरत्रिसप्ततमोऽध्यायः ॥ ३५१ ॥

आदितः श्लोकार्णा समष्ट्यद्वाः—१०३१५

अथ द्विपञ्चाशदधिकस्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

श्रीलिङ्गशब्दसिद्धरत्नम् ।

रुन्द उवाच—

रमा रमे रमाः शुभा रमां रमे रमास्तथा । रमया च रमाभ्यां च रमाभिः कृतमव्ययम् ॥ १
 रमायै च रमाभ्यां रमायां(या) [थ] रमयोः शुभम् । रमाणां च रमायां च रमास्तेवं कलादयः
 जरा जरसौ जर(रे) इति जरसश्च जरा जराम् । जरसं च जरास्तेवं सर्पा सर्वे च सर्वया ॥ ३
 सर्वस्यै देहि सर्वस्याः सर्वस्याः सर्वयोस्तथा । श्रेषं रमावद्रूपं स्वाद्धे द्वे तिस्रश्च तिसृणाम् ॥ ४
 पुद्धिर्बुद्ध्या पुद्धये च पुद्धयं पुद्धेय हे धते । कविवत्स्यौन्मुनीनां च नदी नयौ नदीं नदीः ॥ ५
 नया नदीभिर्नये च नयां चैव नदीषु च । कुमारी जृम्भणीत्येवं श्रीः श्रियौ च श्रियः श्रिया
 श्रियं श्रिये स्त्रीं स्त्रियं च स्त्रीश्च स्त्रियः स्त्रिया स्त्रियै । स्त्रियाः स्त्रीणां स्त्रियां च ग्रामण्यां घेनै
 च घेनवे ॥ ७

[अ० ३९३-३९४ श्लो० १-२।१] अग्निपुराणम् ।

(ननुसकशब्दसिद्धरूप कारक च)

जम्बूजम्बू च जम्बूथ जम्बूनां च फलं पिव । वर्षाभ्यौ च पुनर्भ्यौ च मातृर्वाऽपि च गोथ नौः
वाग्वाचा वाग्भिश्च वाश्रु स्रग्भ्यां स्रजि स्रजोस्तथा । विद्वद्वां चैव विद्वत्सु भक्ती स्याद्वनत्यपि
दीव्यन्ती भाती भान्ती च तुदन्ती च तुदत्यपि । रुदती रुचती देवी गृह्णी चोरपत्यपि ॥१०
दृषदृषद्वां दृषदि विशेषविशुषी कृषिः । समित्समिद्वां समिधि सीमा सीन्नि च सीमनि ॥११
दामनीभ्यां ककुद्वां च केयमाभ्यां तथाऽऽसु च । गीर्भ्यां चैव गिरा गीर्षु सुभूः सुपूः पुरा पुरि
सौर्घ्य्यां दिवि पुपु[च] तादृश्या तादृशी दिशः । यादृश्यां यादृशी तद्वत्सुवचोभ्यां सुवचःस्त्वपि
असौ चौमुम(म् अ)र्मु चामूरमृभिरमुवाऽमुषोः ॥ १३

हृषादिमहापुराण आग्नेये श्रीलिङ्गशब्दसिद्धरूपक नाम त्रिपञ्चाशदधिकत्रिंशत्तत्त्वोऽध्यायः ॥ ३५१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—१०३२८

अथ त्रिपञ्चाशदधिकत्रिंशत्तत्त्वोऽध्यायः ।

ननुसकशब्दसिद्धरूपम् ।

स्कन्द उवाच—

ननुसके किं के कानि किं के कानि ततो जलम् । सर्वं सर्वं च पूर्वाद्याः सोमपं सोमपानि च ॥
ग्रामणि ग्रामणिनी च ग्रामणि ग्रामणीन्यपि । वारि वारिणी वारीणि वारि(री)णां वारिणीदृशम्
मुचये शुचिने देहि मृदुने मृदवे तथा । वपुः प्रपुणि(णी) प्रपूणां च ललपूनि ललपि च ॥ ३
कर्त्रा च कर्तृणे कर्त्रे अतिर्यतिरिणां तथा । अभिनवभिनिनी चैव सुवचांसि सुवामु च ॥ ४
पयस्विमे तत्कर्माणि इदं धेमे त्विमानि च । ईदवत्तदोऽमुनी अपूनि अमुना स्यादनीपु च ॥५
अहमावां वयं मां वै आचामस्मान्मया कृतम् । आवाभ्यां च तथाऽस्माभिर्महामस्मभ्यमेव च ॥६
मदावाभ्यां मदस्मद्य पुत्रोऽयं मम चाऽऽवयोः । अस्माकपि चास्मासु त्वं युवां युवमीतिरे ॥७
त्वां[च] युवां च युष्मांश्च त्वया युष्मामिरीरितम् । तुभ्यं युवाभ्यां युष्मभ्यं त्वत्, युवाभ्यां
च युष्मद्य ॥ ८

तव युवयोर्गुण्णमाकं त्वयि युष्मामु भारती । जपलक्षणयैव अग्निलन्ताय ते स्पृताः ॥ ९

हृषादिमहापुराण आग्नेये ननुसकशब्दसिद्धरूपक नाम त्रिपञ्चाशदधिकत्रिंशत्तत्त्वोऽध्यायः ॥ ३५३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—१०३३७

अथ त्रिपञ्चाशदधिकत्रिंशत्तत्त्वोऽध्यायः ।

कारकम् ।

स्कन्द उवाच—)

कारकं संभवक्ष्यामि विभक्त्यर्थसमान्तये । ग्रामोऽस्ति हेमहाकोह नौभि रिपुं धिया सद ॥१॥

१ ख. ग. 'लोन्वां भवत्यपि । २ ख. ग. 'धेयती' । ३ ख. ग. 'चानुननुसकभिरनुवाच(उ)पोः । ४ ख. ग. 'मृद' । ५ ख. ग. 'मृ' । सप्तोऽस्ति महाकोह । ६ क. ह. 'हेमहाकोहनागवेषु' धि' ।

स्वतन्त्रः कर्ता विद्यानां कृतिनः समुपासते । हेतुर्ज्ञातेऽभ्युपगते हितं वै कर्मकर्तरि ॥ २
 स्वयं भिद्येत्प्राकृतधीः स्वयं च चिच्छयते ततः । कर्ताऽभिहित उत्तमः कर्ताऽनभिहितोऽधमः ॥ ३
 कर्ताऽनभिहितो धर्मः क्षिप्ये व्याख्यायते यथा । कर्ता पञ्चविधः प्रोक्तः कर्म सप्तविधं शृणु ॥ ४
 ईप्सितं कर्म च यथा श्रद्धयाति हरि यतिः । अनीप्सितं कर्म यथा अहि लङ्घयते भृशम् ॥ ५
 नैवेप्सितं नानीप्सितं बुद्ध्य सभस्यध्वजः । भस्येदप्यकथितं गोपालो दोग्धि गां पयः ॥ ६
 कर्तृकर्मण्य गमयेच्छिष्यं ग्रामं गुरुर्वया । कर्म चाभिहितं पूज्य क्रियते वै विद्ये हरेः ॥ ७
 कर्मनभिहितं स्तोत्रं हरेः कुर्यात्तु सर्वदम् । करणं द्विविधं प्रोक्तं बाह्यम(वा)भ्यन्तरं तथा ॥ ८
 चक्षुषा रूपं गृह्णाति वा(वा)क्क्ष दानेन तनुनेत् । संपदानं त्रिधा प्रोक्तं मेरुं प्राज्ञनाय गाम् ॥ ९
 नरो ददाति नृपतये दासं तदनुगन्तुकम् । अभिराकर्तृकं भयं दद्यात्पुष्पाणि सज्जनः ॥ १०
 अपादानं द्विधा प्रोक्तं चलमश्वात्तु धामतः । पतितश्चाचलं ग्रापादागच्छति स वैष्णवः ॥ ११
 चतुर्धा चाधिकरणं व्यापकं दासि वै घृतम् । तिलेषु तैलं देवार्थमौपश्लेषिकमुच्यते ॥ १२
 गृहे तिष्ठेत्कविर्हृष्टे स्मृतं वैपयिकं यथा । जले मरस्यो वने सिंहः स्मृतं सामीप्यकं यथा ॥ १३
 गङ्गायां घोषो वसति औपचारिकधीदृशम् । तृतीया वाऽथ वा पृष्ठी स्मृताऽनभिहिते तथा ॥ १४
 विष्णुः संपूज्यते लोकैर्नन्तव्यं तेन तस्य वा । प्रथमाऽभिहितकर्तृकर्मणोः मणमेद्धरिम् ॥ १५
 हेतौ तृतीया चान्येन वसेद्दृष्टाय वै जलम् । चतुर्धा तादर्थ्येऽभिहिता पञ्चमी पशुपाशुसौ ॥ १६
 योगे ब्रह्मः परिग्रामाद्वैवोऽयं फलवत्पुरा । पूर्वो ग्रामास्ते विष्णोर्नो मुक्तिरितरो हरेः ॥ १७
 पृथग्विनायैस्तृतीया पञ्चमी च तथा भवेत् । पृथग्ग्रामाद्विहारेण विना श्रीश्च (यियं) श्रिया श्रियः
 कर्मप्रवचनीयाख्यैर्द्वितीया योगतो भवेत् । अन्त्येनं च योद्धारो अभितो ग्राममीरितम् ॥ १८
 नमः स्वाहास्वयास्वस्तिवपढायैश्चतुर्थ्यपि । नमो देवाय ते स्वस्ति तुमर्थाज्ञायावाचिनः ॥ १९
 पाकाय पक्तये याति तृतीया सहयोगके । हेतुर्वै कुत्सितेऽङ्गे सा तृतीया च विद्वेषणे ॥ २०
 पिताऽमातसह पुत्रेण कानोऽरूपा गदया हरिः । अर्थेन निवसेद्भृत्यः काले भावे च सप्तमी २१
 विष्णो भते भवेत्मुक्तिर्वसन्ते स गतो हरिम् । नृणां स्वामी नृप स्वामी नृणामीशः सतां पतिः
 नृणां साक्षी नृप साक्षी गोपु नाभो गवां पतिः । गोपु सूतो गवां सूतो राज्ञां दायादकोऽस्तिवह
 अन्नस्य हेतोर्वसति पृष्ठी स्मृत्यर्थकर्मणि । मातुः स्मरति गोप्तारो नित्यं स्यात्कर्तृकर्मणोः ॥ २५
 अपां भेत्ता तव कृतिर्न निष्ठादिषु पश्यपि ॥ २६

१ आदिमहापुराण आग्नेये कारकनिरूपण नाम चतुष्पञ्चादधिकविंशततमोऽध्याय ॥ २५५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१०२६३

अथ पञ्चपञ्चादधिकविंशततमोऽध्याय ।

समाप्तः ।

स्कन्द उवाच—

पादा ममासं पक्ष्यापि अष्टाविंशतिधा पुनः । नित्यानित्यविभागेन लुगलोपेन च द्विधा ॥ १

१ य य. 'ता न भिद्यते । २ य द लभत । ३ य य 'तौनाभिहितो धर्म क्षिप्ये व्याख्यायतेऽन्यथा ।
 ४ य द. 'गोभिनिहि' । ५ य ॥ 'विर्णयूयैवसत्तदधिभन्ति स्म । अभितकर्तृकं राज्ञे दद्यात्प्राप्त्योऽपि सन्' ।

(तद्विदः)

कुम्भकारश्च नित्यः स्यादेयकारादिकस्तथा । राज्ञः पुमाञ्चानां पुमाननित्योऽयं समाप्तकः ॥ २
 कष्टश्रितो लुप्तमासः कष्टेकालादिकस्तत्पुरुः । स्यादष्टया तत्पुरुषः प्रथमाद्याः सुप्ता सह ॥ ३
 प्रथमात्तत्पुरुषोऽयं पूर्वं कापस्य विग्रहे । पूर्वकायोऽपरकायो ह्यवरोत्तरकायकः ॥ ४
 अर्धं कणाया अर्धकणा भिन्नात्(तु)र्धम्येदृशम् । आपन्ननीतिकस्तद्वितीया माषवाश्रितः ॥ ५
 वर्षं योग्यो वर्षयोग्यो धान्यार्थश्च तृतीयया । चतुर्थी स्याद्विष्णुवर्लिर्द्वैतधीतिश्च पथमी ॥ ६
 राज्ञः पुमाञ्चाजपुमान्पृष्टी कृष्णकलं तथा । सप्तमी चाक्षशौण्डोऽयमाहितो नः समाप्तकः ॥ ७
 कर्मधारयः सप्तथा नीलोत्पलपुष्पाः स्मृताः । विशेषेण पूर्वपदो विशेष्योत्तरतस्तथा ॥ ८
 बैपाकरणखसूचिः शीतोष्णं द्विपदं शुभम् । उपमानपूर्वपदः शङ्खपाण्डुर इत्यपि ॥ ९
 उपमानोत्तरपदः पुरुषरूपाग्र इत्यपि । संभावनापूर्वपदो गुणबुद्धिरिवीदृशम् ॥ १०
 गुण इति वृत्तिर्वाच्या सुहृदेव सुबन्धुकः । अवधारणापूर्वपदो बहुव्रीहियः सप्तथा ॥ ११
 द्विपदश्च बहुव्रीहिरालम्बनो नरः । अर्चिताशेषपूर्वोऽयं बहुव्रीहिः परिकीर्तितः ॥ १२
 एते विमाशोपदयाः संख्योत्तरपदस्तथयम् । संख्योपपदो यद्द्विधा येकत्रयो नरः ॥ १३
 सहपूर्वपदोऽयं स्यात्समुल्लोद्धतकस्वरः । व्यतिहारलक्षणोऽर्थः केशाकेशि नखानखि ॥ १४
 दिग्लक्ष्या स्यादक्षिणपूर्वा दिगुराभाषितो द्विधा । एकवज्रावि(वी) दिशश्च पञ्चमूली त्वनेकपा ॥ १५
 द्वंद्वः समासो द्विविधो हीतरेतरयोगकः । रुद्रविष्णु समाहारो भेरीपटहमीदृशम् ॥ १६
 द्विधाऽऽख्यातोऽन्यपीभावो नामपूर्वपदो यथा । शाकस्य माषा शाकपति यथाऽन्यपपूर्वकः ॥ १७
 उपकुम्भं शोपरथ्यं माधान्येन चतुर्विधः । उत्तरपदार्थमुख्योऽयं द्वंद्वोभयमुख्यकः ॥ १८
 पूर्वार्थे सोऽन्यपीभावो बहुव्रीहियः बाढगः ॥ १९

इत्यादिमहानुराग भाष्ये सनास्यभिभागधनं नाम पञ्चमाश्रयिचिद्विजयतनोऽध्यायः ॥ ३५५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१०३८२

अथ पदपञ्चाशदधिकविंशत्यतनोऽध्यायः ।

तद्विदः ।

स्तम्भ उवाच—

तद्वितं त्रिविधं वक्ष्ये सामान्या वृत्तिरीदृशी* । लक्ष्यं सलो वस्तुलः स्यादिलयि स्यात्तु केनिलम्
 लोपपन्नः शे पामनो ने इलचि स्मत्तु पिन्तिलम् । अणि प्राप्त आर्भिकः स्यादन्तादुरचि दन्तुरः
 रे स्यान्मधुरं सुनि(पि)रं ने स्वात्केन ईदृशम् । हिरण्यं ये मालवो ने वलाचि स्याद्रजस्तलः ॥ १
 इनी धनी करी हस्ती धनिकं टिकनीरितम् । पयस्वी चिनि मावावी ऊर्णापुर्णसि ईरितम् ॥ २
 वाग्मी धिनि आलचि स्याद्राचालश्चाऽऽचीरितम् । फलिनो वार्हणः केकी वन्दारकस्तथा कनि
 आलुचि शीवं न सहते शीतालुयैवमीदृशम् । हिमालुरालुचि स्वाच द्विधं न सहते तथा ॥ ६

* “कन्यानामुपि प्रोक्त्युदात्तवाचिरेणम्” । इत्यर्थः अ. ग. पुस्तकनोदिकम् ।

१ अ. ग. “जपुत्तमनि” । २ अ. ग. “इद मेकन्यवरः” । ३ अ. ग. “निर्या” । ४ क. द. द्विधम् । ५ अ. ग. “२” । न प्राप्तः कालुरः शालो दन्तः ।

रूपं वातादुलचि स्यात्तुलुथान(ण)पत्यके । वाशिष्ठः कौरवो वासः पाञ्चालः सोऽस्य वासकः
 तत्र वासो गायुरः स्यादेत्यधीते च चान्द्रकः । श्रुत्युक्तं चेति क्रमज्ञो नरधन्वाम कौशका(?)
 मिथंगूणां भवं क्षेत्रं भैरवगवीन(ण)कं सखि । मौद्रीनं कौशवीणं च वैदेहयान(ण)पत्यके ॥ ९
 इति दाक्षिर्दशरथिः फकि नाढापनादिकम् । आश्वपनः स्याच्च फयि यानि गार्ग्यथ वात्स्पका
 टकि स्याद्वैतपादिघाटकैरस्त्यैराकि । द्रुकि गौधेरको रूपं गौधारथाऽऽरकीरितम् ॥ ११
 क्षत्रियो ये कुलीनः स्ते ण्ये कौरव्यादयः स्मृताः । यति मूर्धन्यमुखवादिः सुगन्धिरिति कृत्तम्
 तारकादिभ्य इतचि नभस्तारकितादयः । अनकि स्याच्च कुण्डोद्गी पुष्पधेन्यसुधन्यनी ॥ १३
 शुङ्गयुवि वित्तुङ्गयुः स्याद्विचयस्य च शब्दके । चणपि स्यात्किञ्चणो रूपे स्यात्पटरूपकम् ॥ १४
 ईयसि च पटीयानस्याचरभ्यक्षतरादिकम् । पचवितर्शं च सरपि तमप्यटवितमापि ॥ १५
 मृदुकल्पः कल्पपि स्याद्विन्द्रकल्पोऽर्ककल्पकः । राजदेशीयो देशीये देश्ये देश्यादिरूपकम् ॥ १६
 पटुजातीयो जातीये जानुषानं च माप्रपि । र्जद्वयसो द्वयसच्युद्वद्वं च दग्नचि ॥ १७
 तपपि स्यात्पञ्चतयो दौषारकपटकीरितम् । सामान्यवृत्तिरुक्ताऽथ अव्यपाख्यश्च तद्धितः ॥ १८
 यस्माद्यतस्तसिलि च यत्र तत्र त(प)लीरितम् । अस्मिन्काले ह्यधुना स्यादिदानीं चैव
 दान्यपि(नीमि) ॥ १९
 सर्वस्मिन्सर्वदा दा स्यात्तस्मिन्काले ईलीरितम् । तर्हि होऽस्मिन्काल इह कैदि कस्मिन् कालके
 यथा थालि थमि कथं पूर्वस्थां दिशि संचयेत् । अस्ताति चैव पूर्वस्थाः पूर्वाविग्रामणीयकाः २१
 पुरस्तात्संचरेद्वच्छेतस्यस्तुल्येऽहनीरितम् । उतिः पूर्वाब्दे च पश्चत्पूर्वतरे परार्यपि ॥ २२
 ऐषमोऽस्मिन्संचरतरे रूपं समसणीरितम् । एषचौ परेयवि स्यात्परस्मिन्नहनीरितम् ॥ २३
 अथास्मिन्नहनि ये स्यात्पूर्वेषुश्च तथेषुसि । दक्षिणस्थां दिशि बैसेदक्षिणारक्षिणाद्युभौ ॥ २४
 उत्तरस्थां दिशि वसेदुत्तरादुत्तराद्युभौ । उपरि वसेदुपरिष्टाद्बेद्विष्टाति ऊर्ध्वकात् ॥ २५
 उत्तरेण च पित्रोक्तमाधि च स्याच्च दक्षिणा । आदौ दक्षिणाहि वसेद्विप्रकारं द्विधा च धा॥ २६
 ध्यमुञ्चि चैकध्वं कुह त्वं द्वैधं ध्यमुञ्चि चेद्वहम् । द्वौ प्रकारौ द्विधा धाचि आसुसुरतरं यथा ॥ २७
 निरातास्तद्धिताः प्रोक्तास्तद्धितो भाववाचकः । पटोर्भावः पटुत्वं स्वे पटुता तलि चेरितम् ॥ २८
 मयिमा चेमनि पृथोः सौख्यं सुखात्प्यर्थीरितम् । स्तेयं याति च स्तेनस्य ये सख्युः सख्यधी-
 रितम् ॥ २९
 कर्षेर्भावश्च कर्षेयं सैन्यं पथ्यं यकीरितम् । आभं कौमारकं चाधि रूपं चाणि च यौवनम् ॥
 आचार्यकं कनि प्रोक्तमेवमन्येऽपि तद्धिताः ॥ ३०

इत्यदिनहापुत्रण व्याघ्रे तद्धितरूपकत्वन नाम वदन्त्यास्तद्धितकविचरतमोऽश्वयः ॥ ३५९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१०४१२

* एतदर्थस्थानि "व्यक्ततन्ते पुनश्चो नरधन्वगणोऽयकः" इति क. ड. पुस्तकयोः । + एतदर्थस्थाने—"अतो-
 धर्षारवामेषु प्रविष्टाद्वस्तेरधि" इति दत्तवे क. ड. पुस्तकयोः ।

१ क. ड. 'धन्वा सुगन्धिनि' । 'युष' । घ. ग. 'धन्वागयमपि । युष' । २ स. वृत्ति । ३ क. ड. वृत्त्यस-
 चेत्यधेरितम् । उ । ४ य. वसेद्व्यत्यवेत्यधीरितम् । उ । ५ क. स. 'धा नापि सामान्यतया तथा । य. 'धा नापि-
 भव्युत्पत्त्यादयः ।

[अ० ३६७-३६८ श्लो० १-१२। १-७] अग्निपुराणम् ।

(उणादिसिद्धरूपं तिङ्भिवक्तिद्विरूपं च)

अथ सप्तपञ्चाशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

उणादिसिद्धरूपम् ।

कुमार उवाच—

उणादयोऽभिधास्यन्ते प्रत्यगा घातुतः परे । उणि कारुश्च शिंशयी स्याज्जायुर्मायुश्च पितृकम् ॥ १
 गोमायुरायुर्वेदेषु बहुलं स्युरुणादयः । आयुः स्वायुश्च हेत्वायाः किशारुर्धन्विशूकः ॥ २
 कुक्कुवाकुः कुक्कुटः स्याद्गुरुर्धर्ता मनुस्त्वया । शयुथाजगरो ज्ञेयः सरुवायुधमुत्पते ॥ ३
 स्वरुर्वज्रं वपुः सीसमसारं फल्गुरीरितम् । गृध्रश्च क्रानि किरचि मन्दिरं तिमिरं तमः ॥ ४
 इलचि सलिलं वारि कल्पाणं भण्डलं स्मृत्तम् । बुधो विद्वान्कसौ स्याच्च शिविरं गुप्तसंस्थितिः ॥ ५
 ओतुर्विदालश्च तुनि अभिधानौदुगादयः । कर्णः कामी च गृहभूर्वास्तु जैशानुकः स्मृतः ॥ ६
 अनर्द्वान्वहतेर्हिनिः स्याज्जातौ जीवार्णवौषधम् । नौ वह्निरिननि हरिणो मृगः कामी च भाजनम् ॥ ७
 कम्बोमो भाजनं भाषं सरण्डश्च चतुष्पदः । तरोरण्डः संघातो वक्रः साम निर्भरम् ॥ ८
 स्फारं प्रभूतं स्यान्नन्तप्रत्यये चीरचस्कलम् । कावरो भीकरश्चस्तु मचण्डो जवसं वृणम् ॥ ९
 जगधैव तु भूर्लोको(कः) कृञ्जानुज्योतिरर्ककः । बर्वरः कुटिलो धूर्तश्चत्वरं च चतुष्पदम् ॥ १०
 चीवरं भिक्षुः प्रावृत्तिरादित्यो मित्र ईरितः । (छपुत्रः सूनुः पिता दातः पृष्टाकुर्व्याग्रवृद्धिके ॥ १२
 गवोऽवटोऽथ भर्ता नटोऽवरेऽप्युणादयः ॥

इत्यग्निपुराण आग्नेय उणादिसिद्धरूपकथन नाम सप्तपञ्चाशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३५७ ॥

आदितः श्लोकानां समग्रङ्कः—१०४२४

अथाष्टपञ्चाशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

तिङ्भिवक्तिद्विरूपम् ।

कुमार उवाच—

तिङ्भिवक्तिं प्रवक्ष्यामि तथाऽऽदेशं सपातवः । तिङ्भिवक्तिश्च वर्तन्ते भावे कर्मणि कर्तरि ॥ १+
 सकर्मकाकर्मकाश्च कर्तरि द्विपदे स्मृताः । सकर्मकाकर्षणं च तदादेशस्तथेति ॥ २
 धर्तमाने लडाख्यातो विध्यायर्थे लिङ्गीरितः । विष्णादौ लोहाशिपि च भूतानघतने च लङ् ॥ ३
 भूते लुङ् लिट् परोक्षेऽथ भाविन्यघतने च लुट् । लिङ्गाशिपि च श्रेपेऽर्थे लृङ्भविष्यति लृङ्भवेत् ॥ ४
 लिङ्निमित्ते क्रियाविषयौ तृणान्वात्पनेपदम् । पूर्वं नव परस्मैपदं तिर्गसन्तीति प्रथमः पुमान् ॥ ५
 सिप् धस् ध मध्यमनरो भिक्वस्मथोत्तमः पुमान् । त आत्मापन्ताऽऽत्मने मुख्यस्थासारां ध्वं ॥ ६
 च मध्यमः ॥

चतुर्थं इ यदि मदि भूवावा घातवः स्मृताः । भुविरेधिः पचिर्नन्दिर्ध्वसिः शंसिः पदिस्त्वदिः ॥ ७

* धर्तुर्वाहान्तर्गतप्रत्ययः ख. ग. पुस्तकयोर्नोस्ति । + सकर्मकाकर्षणं कर्तरि द्विपदे स्मृत इत्यधिक क. व. पुस्तकयोः ।

१ क. व. घेणी । २ ख. ग. स्वातर्क्यम् । ३ क. व. "नाष्टादृज" । ४ क. व. "द्वान्न तु स रवादातो जीवन्तीति" । ५ ख. ग. "श्रेपे नो" । ६ ख. ग. "स्युदीति" । ७ ख. ग. अतो साऽऽत्माने" । ८ क. ख. "न इत्यदिमदिरु" ।

श्रीकिः श्रीदी जु(डिर्जु)होतिश्च जहातिश्च दधात्यपि । दीव्यतिः स्वपितिर्महिः मुनोर्विर्वसिरेव च
तुदिर्मप्रतिर्मुश्चती रुधिर्भुजिस्त्यजिस्तानिः । शवादिके विकरणे मनिर्ध्व करोत्यपि ॥ १
श्रीडतिर्वृक्ष ग्रहियोरिः पा नीराचिश्च नायकाः । भुवि स्यात्तिरु भवति त भवतस्तौ भवति ते ॥
भवति त्वं युवां भवथो यूयं भवथ चाप्यहम् । भवाम्पावां भवावथ भवामो ह्यधते फुलम् ॥ ११
एधेते द्वे तथैषन्ते एधसे त्वं हि मेपपा । एधेये च समेधये एधे ह्येधावहे धिया ॥ १२
एधामहे हरेर्भक्त्या पचतीत्यादि पूर्ववत् । भूयतेऽनुभूयतेऽसौ भावे कर्मणि वै यकि ॥ १३
बुभूषति सनीत्येवं णिचिं भावयतीश्वरम् । यकि वोभूयते वाद्यं वोभोति स्याद्य यल्लुकि ॥ १४
पुष्पति पुष्पकाम्पत्येवं पटपटावते । घटपत्यथ सनि णिचि बुभूषयति रूपकम् ॥ १५
भवेद्भवेतो च लिङि भवेद्युश्च भवेः परे । भवेतं च भवेतैवं भवेयं च भवेव च भवेम च[१] ॥ १६
एधेत[च] एधेयातामेधेरन्मनसा धिया । एधेधाश्च एधेयाचामेधेध्वमेधेय एधेवहि एधेमहि ॥ १७
अस्तु तावद्भवतां लोडि भवन्तु भवताश्च । भवतं भवत भवानि भवाव च भवाम च ॥ १८
एधतामेधतामेधन्तामेधे पचावहे पचावहे । अभ्यनन्ददपचतामपचन्नपचस्तथा ॥ १९
अभवतमभवतापचमपचावापचाम च । एधेतैपेतामेधेध्वमेधे वैधामहीरितम् ॥ २०
अभूवभूतामभूवन्नभूथाभूवमेव लुक् । ऐधिष्टेधिपातां नेरौ(रा) वैधिष्ठा ऐधिपीडनाम् ॥ २१
लिटि वभूव वभूवतुर्वभूवुश्च वभूविध । वभूवधुर्वभूव च वभूविध वभूविम ॥ २२
ऐवे ऐवारे ऐचिरे स्वमेधांश्चकृपे तथा । एधांश्चक्राये ऐनिधि ऐवे ऐचिमहे तथा ॥ २३
लुटि भविता भवितारौ भवितारो हरादयः । भवितारि भवितास्यो भवितास्पस्तथा वयम् ॥
पक्ता पक्तारौ पक्कारः पक्तासि त्वं शुभीदनम् । पक्ताध्वे पक्ताहे चाहं पक्तास्महे हरेश्चरम् ॥
छिक्ताधिपि सुखे भूयान्मूपास्तां हरिश्चक्रौ । भूयासुस्ते च भूयास्त्वं युवां भूयास्तभीश्वरौ ॥ २६
भूयास्त पूर्णं भूयास्तमहं भूयास्त सर्वदा । यक्षीष्ट ऐधिपीपास्तां यक्षीरन्नेधिपीप च ॥ २७
यक्षीवन्नेधिपीमहि छिक्ते चायक्ष्यतेति लृट् । अयक्ष्येतामयक्ष्यन्तायक्ष्येज्यक्ष्येयां युवास् ॥ २८
अयक्ष्यन्मैधिप्यावद्यैधिप्यामहारेर्वयम् । लृटि स्याद्भविष्यतीति ऐधिप्यामह ईदनाम् ॥ २९
एवं विभ्रावयिष्यन्ति बोधविष्यन्ति रूपकम् । घटयेत्पटयेत्सूट्पुत्रीयति च काट्यति ॥ ३०

इत्यादिप्रकारेण आमेवे तिङ्प्रतिपत्तिद्वयकथनं नामात्रपदान्तराधिकारिततमोऽध्यायः ॥ ३५८ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तध्वङ्गाः—१०४५६

अपैरोनपञ्चमधिकारिततमोऽध्यायः ।

कृतिप्रद रूपम् ।

कुमार उवाच—

कृतस्त्रिपि विज्ञेया भावे कर्मणि कर्तरि । अज् व्युट् क्तिन् यमो भावे[च] युजकैरित एव च
आचि धर्मस्य विनय सत्कारः प्रकरस्तथा । देवो भद्रः श्रीकरश्च व्युटि रूपं तु शोभनम् ॥ २

(स्वर्गपातालादिर्गर्गः)

क्तिनि वृद्धिः स्तुतिमती घञि भावोऽथ युच्यपि । कारणा भावनेत्पादि अकारे च चिकित्सया
तथा तव्यो ह्यनीयश्च कर्तव्यं करणीयकम् । देवं ध्येयं चैव यति ण्यति कार्यं च कृत्यकाः ॥ ४
कर्तरि जादयो ज्ञेया भाने कर्मणि च कचित् । गतो ग्रामं गतो ग्राम आश्लिष्य गुरुस्त्वया ॥ ५
शत्रुघ्नानर्चो[च] भवन्नेषमानो भवन्त्यपि । ण्वल्च्नो सर्वधानुम्पो भावको भविता तथा ॥ ६
शिवन्तश्च स्वर्गपृथु भूते लिटः कर्तुकानच् । वभूविवान्येचिचांश्च पेवानः श्रद्धानकः ॥ ७
अणि स्युः कुम्भकाराद्या भूतेऽप्युणादयः स्मृताः । वायुः पायुश्च कारुः स्याद्बहुलं छन्दसीरितम्
हस्तादिनापुराण भावेने कर्तृत्वरूपकम् यानिद्येनपञ्चदशिततनोऽध्यायः ॥ ३५१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयद्वयः—१०४६२

अथ पञ्चभिर्जनिततनोऽध्यायः ।

स्वर्गपातालादिर्गर्गः ।

अभिर्वनाच—

स्वर्गादिनामलिङ्गो यो हरिस्तं प्रवदामि ते । स्वः स्वर्गनाकप्रदिवा योदिषी द्वे त्रिविष्टपम् ॥ १
वैषा हृन्दारका लेखा रुद्राद्या गणदेवताः । विद्याधरा(रो)प्सरोयप्सरसोऽग्न्यर्षकिनराः ॥ २
पिशाचो गुह्यकः सिद्धो भूतोऽग्नी देवपोनयः । देवद्रिपोऽमुरा वैत्याः सुगतः स्यात्तथागतः ॥ ३
ब्रह्माऽऽत्मभूः सुरज्येष्ठो विष्णुर्नारायणो हरिः । रेवतीसो हली रामः कामः पञ्चशरः स्मरः ॥ ४
लक्ष्मीः पद्मालया पद्मा स(स)र्वैः सर्वेश्वरः शिवः । कपर्दोऽस्य जटामूढः पिनाकोऽजगत् धनुः ॥ ५
ममयाः स्युः पारिपदा दृढानी चण्डिकाऽम्बिका । ईमानुरो गमास्पथ सेनानीरभिर्गुहः ॥ ६
बाह्यण्डेलः शुनासीरः सुजामा च दिवस्यातः । पुल्लेपता शचीन्द्राणी देवी तस्य तु वज्रभा ॥ ७
तारामासादो बैतपन्तो जयन्तः पाकशासनिः । ऐरावतोऽभ्रवातकैरावणाश्चमुषलभाः ॥ ८
शदिनी वज्रमल्ली स्यात्कुलिशं मिदुरं पविः । न्योमवानं विमानोऽस्त्री पीयूषममृतं मुषा ॥ ९
स्पात्सुपर्मा देवसभा स्वर्गज्ञा सुरदीर्घिका । स्त्रियां बहुज्वप्सरसाः स्वर्वेष्ट्या उर्वशीमुक्ताः ॥ १०
हाहा हृद्ध्य गन्धर्वा अश्विर्वह्निर्नजयः । आतवेदाः कृष्णवर्त्मा आश्रयाश्च पावकः ॥ ११
हिरण्यरेताः सप्तार्चिः शुकशैवाऽऽगुप्तगणिः । शुचिरप्तिचर्षोर्वेस्तु वाहवो बहवानलः ॥ १२
वहेर्देवोर्गालकीलाचविर्हतिः विष्ठा स्त्रियाम् । त्रिषु स्फुलिङ्गेषुमिकणो धर्मराजः परेतराद् ॥ १३
कालोऽन्तको दण्डधरः श्राद्धदेवोऽथ राक्षसः । कौणपासप्तकृष्णाद् यातुधानश्च नेत्रविः ॥ १४
प्रचेता वरुणः पाश्री श्वसनः स्पृश्वनोऽनिलः । सद्गमातिर्पातरीश्वरा प्राणो मरुत्समीरणः ॥ १५
जयो रैदस्तरसी तु लघु त्रिपमरं द्रुतम् । सत्वरं चपलं तूर्णपविलम्बिग्रमानु च ॥ १६
सतनेऽनारताश्चान्तसंतवाचिरतानिग्रम् । नित्यानवरताजन्तमप्ययाविशयो भरः ॥ १७
अतिवेलमृशाल्यर्पादिमात्रोद्गादनिर्गम् । तीव्रिकान्तनितान्तानि नादवाद्ददानी च ॥ १८
गुणकेतो यक्षराजो राजराजो यनाधिपः । स्फात्किन्नरः क्षिप्रुणस्तुरङ्गचन्दनो मयुः ॥ १९

निधिर्ना श्वेदधिर्व्योप त्वभ्रं पुष्करमम्बरम् । घोदिवौ चान्वरिषं स्वं कामाशाककुभो दिशः ॥
 अम्बन्तरं त्वन्तरालं चक्रवालं तु मण्डलम् । तदित्वान्तरादि मेघस्वनयितुर्वलाहकः ॥ २१
 कार्दाम्ब्वनी मेघपाला स्तनितं गर्जितं तथा । शम्भाश्ववहदाहादिन्नीरायत्यः क्षणमभा ॥ २२
 तदित्सौदामनी विद्युच्चञ्चला चपलाऽपि च । स्फूर्जधुर्वज्रनिर्घोषो वृष्टिघातस्त्ववग्रहः ॥ २३
 धारासंघात आसारः शीकरोऽम्बुकृष्णाः स्मृताः । वर्षोपलस्तु करका मेघच्छत्रेऽङ्घ्रि दुर्दिनम् ॥ २४
 अन्तर्भा व्यवधा पुंसि त्वन्तर्धिरपवारणम् । अपिधानविरोधानपिधानाच्छादनामि च ॥ २५
 अङ्गो जैरातुकः सोमो ग्लौर्मृगाङ्गः कलानिधिः । विषुः कुमुदबन्धुश्च विम्बोऽस्त्री मण्डलं त्रिषु
 कला तु षोडशो भागो भिन्नं शकलखण्डके । चन्द्रिका कौमुदी ज्योत्स्ना प्रसादस्तु प्रसन्नता ॥ २७
 लक्षणं लक्ष्मकं चिह्नं शोभा कान्तित्युतिदिव्यः । सुप्रभा परमा शोभा तुपारस्तुहिर्न हिमम् ॥ २८
 अवश्यापस्तु नीहारः शालेयः शिशिरो हिमः । नक्षत्रमृक्षं भं तारा तारकाऽप्युद्गुवा स्त्रियाम् ॥ २९
 शुक्लार्ध आक्षिरस उज्जना भार्गवः कविः । विपुस्तुद्वस्तमो राहुर्लग्नं राश्वुदयः स्मृतः ॥ ३०
 सप्तर्षयो मरीच्यविमुक्ताश्चित्रशिस्रिण्डिनः । ऋषिदक्षध्रुवपुष्यपुष्यमिहिरो रविः ॥ ३१
 परिवेपस्तु परिधिरुपसूर्यकपण्डले । किरणोत्समयूसांशुगभस्तिघृणिर्घृणयः ॥ ३२
 भानुः करो मरीचिः स्त्रीपुंसयोर्दीधितिः स्त्रियाम् । स्युः प्रभा वभुचिस्त्रिवहभा भाइविद्युतिदीप्तयः
 रौचिः शोचिरुभे ह्रीवे प्रकाशो द्योत आतपः । कोष्णं कशोष्णं मन्दोष्णं कवुष्णं त्रिषु वदति ॥
 विग्मं तीक्ष्णं स्ररं तद्विष्टोऽनेहा च कालकः । घस्रो दिनाहनी चैव सायंसंध्या पितृवम् ॥ ३५
 मत्पुषोऽर्धपुलं कल्पमुषः मत्पुषसी अपि । प्राज्ञापराङ्गमध्याह्नास्त्रिसंध्यमथ शर्वरी ॥ ३६
 यौमी तमी तमिस्त्रा च र्ज्यौस्त्री चन्द्रिक्याऽन्विता । आगामिर्बतवानाहर्षुक्तायां निशि पत्तिणी
 अर्धरात्रनिशीथौ द्वौ मद्रोषो रजनीमुखम् । स पर्वसंधिः प्रतिपत्पञ्चदशोर्पदन्तरम् ॥ ३८
 पक्षान्तौ पञ्चदश्यौ द्वे पौर्णमासी तु पूर्णिमा । कलाहीने साऽनुपतिः पूर्णे राका निशाकरे ॥ ३९
 अमावास्या त्र्यमावस्या दर्शः सूर्येन्दुसंगमः । सा हरेन्दुः सिनीवाली सा नष्टेन्दुकला कुहः ॥ ४०
 संवर्तः प्रलयः कल्पः क्षयः कल्पान्त इत्यपि । कलुषं वृजिनैर्नोघमहोदुरितकुपकृतम् ॥ ४१
 स्यादर्थमस्त्रियां पुण्यधेयसी सुकृते वृषः । मुत्प्रीतिः प्रमदो हर्षः प्रमोदामोदसंमदाः ॥ ४२
 स्यादानन्दधुरानन्दः शर्मशान्तसुखानि च । श्वःश्वेयसं शिवं भद्रं कल्पार्णं मङ्गलं शुभम् ॥ ४३
 भावुकं भविकं भव्यं कुशलं क्षेममस्त्रियाम् । दैवं दिष्टं भागवेयं भाग्यं स्त्री निपतिर्दिधिः ॥ ४४
 क्षेमश्च आत्मा पुरुषः प्रधानं मकृतिः स्त्रियाम् । हेतुर्ना कारणं धीजं निदानं त्वादिकारणम् ॥ ४५
 चिचं तु चेतो हृदयं स्थान्तं हृन्मानसं मनः । बुद्धिर्मनीषा पिपण्या वीः प्रज्ञा शेमुषी मतिः ॥ ४६
 मेशोपलब्धिधित्संविमतिपङ्कतिचेतनाः । धीर्धारणावती मेघा संकल्पः कर्म मानसम् ॥ ४७
 संख्या विचारणा चर्चा विचिकित्सा तु संशयः । अध्याहारस्तर्क ऊहः समौ निर्णयनिशयी ॥
 मिथ्यादष्टिर्नास्तिकता भ्रान्तिर्मिथ्यामतिभ्रमः । अङ्गीकाराभ्युपगमपतिश्रवसमाधयः ॥ ४९
 मोक्षे धीर्ज्ञानमन्यत्र विज्ञानं नित्यज्ञास्त्रयोः । मुक्तिः कैवल्यनिर्वाणधेयोनिःधेयसामृतम् ॥ ५०

* राजनिगुदयो लभं तेषु मेघवृषादय इति क. द. पुस्तकयोतपि दम् ।

(स्तनपातालदिवर्गः)

मोक्षोऽपवर्गोऽधाज्ञानपवित्राऽहंमतिः विवाम् । विनदोत्थे परिपलो गन्धे जनपनोहरे ॥ ५१
 आपोदः सोऽतिनिर्हारी सुरभिर्ग्राणनर्पणः । मुलमुभ्रमुचिभेनविशदश्येतपाण्डराः ॥ ५२
 अवदातः सितो गौरो बलसो घबलोऽर्जुनः । हरिणः पाण्डुरः पाण्डुरीपत्यान्दुस्तु घृतरः ॥ ५३
 कुण्डे नीलासितदधामकालदधामलमेचकाः । पीतो गौरो हस्तिद्रामः पालाशो हरितो हरित् ॥ ५४
 रोहितो लोहितो रक्तः शोणः कोकनदच्छविः । ज्यपक्तरागस्तरुणः श्वेतरक्तस्तु पाटलः ॥ ५५
 पावः स्यात्कपिशो धूम्रधूलौ कृणल्योदिते । कडारः कपिलः पिङ्गपिङ्गहौ कटुपिङ्गलौ ॥ ५६
 वषट् क्षिप्रारकवपापशवन्तथा कर्तुरे । व्याहार लज्जिलपितमपभ्रंशोऽनन्दकः ॥ ५७
 तेहमुवन्तचयो वाक्चं क्रिया वा कारकान्विता । इतिहासः पुरावृष्टं पुराणं पञ्चलक्षणम् ॥ ५८
 शाल्यायिकोपलक्ष्यार्थं श्रवण्यकृत्तना कथा । समाहारः संग्रहस्तु प्रबल्लिका प्रहेलिका ॥ ५९
 त्रयस्या तु समासार्था स्मृतिस्तु धर्मसंहिता । आरुपादे चाभिधानं च वार्ता वृत्तान्त इतिरः ॥ ६०
 इतिराकारणाऽऽद्यानमुपन्यासस्तु वाङ्मुत्तम् । विवादो व्यवहारः स्यात्प्रतिवाद्योत्तरे समे ॥ ६१
 उपोद्घात उदाहारो द्यप मिथवाभिर्जननम् । अभिधापो यत्तः कीर्तिः प्रभः पृच्छाऽनुयोगकः ॥ ६२
 आग्नेदितं द्विस्त्रिक्तं कुस्तानिन्दे च गर्हणे । स्वादाभाषणमालापः प्रलापोऽनर्थकं वचः ॥ ६३
 अनुलापो मुहुर्भाषा विलापः परिदेवनम् । विप्रलापो विरोधोक्तिः संलापो भाषणं मिथः ॥ ६४
 मुप्रलापः सुवचनमपलापस्तु निहवः । केसरी बागकलयाणी संगतं इत्ययमम् ॥ ६५
 अत्यर्थमधुरं सान्त्वमवदं स्यादनर्थकम् । निदुराश्रीलपक्षं ग्राम्यं वै मूढतं मिथे ॥ ६६
 सत्यं तथ्यमृतं सम्यक्नादनिःस्वाननिःस्वनाः । आरवारावसरानविरावा अथ पर्यरः ॥ ६७
 स्वनिते वल्लपणानां भूषणानां तु शिञ्जितम् । वीणाया निरुणः क्षाणस्तिरश्वां वादितं वतम् ॥ ६८
 कोलाहलः कलकलो गीतं गानमिमे समे । स्त्री प्रतिभ्रूयतिञ्चाने तक्षीकण्डाक्षिता(पा)दकः ॥ ६९
 काकली तु कले सूक्ष्मे ध्वनौ तु मधुरास्फुटे । कल्ये मन्द्रस्तु गम्भीरे तारोऽस्तुनैल्लपत्तिपु ॥ ७०
 समन्वितलपस्त्वेकतालो वीणा तु वल्लकी । विपश्ची सा तु तक्षीभिः सप्तभिः परिवादिनी ॥ ७१
 तवं धीणादिकं बाद्यमानदं मुरजादिकम् । वंशादिकं तु सुपिरं कांस्यतालादिकं वतम् ॥ ७२
 चतुर्विधमिदं वाद्यं वादिनातोद्यमानकम् । मृदद्रा मुरजा भेदास्त्वक्कपालिङ्गचोर्ध्वकाक्षयः ॥ ७३
 स्याद्यथाऽपटहो दक्का भेद्यामानकदुन्दुभिः(१) । आनकः पटहो भेदा शङ्खरीहिण्डिगादयः ॥ ७४
 मर्दलः पणवस्तुत्तयो क्रियामानं तु तालकः । लयः साम्यं वाण्डवं तु नाट्यं लास्यं च नर्तनम् ॥ ७५
 तौर्यत्रिकं नृत्यगीतवाद्यं नाट्यमिदं त्रयम् । राजा भट्टारको देवः साभिषेका च देव्यापि ॥ ७६
 भट्टारकीरकरणाद्भुतहास्यमयानकाः । वीथत्सरोदौ च रसाः मृद्वारः तुचिरुग्न्यलः ॥ ७७
 वत्सलादवर्धनो धीरः कारुण्यं करुणा घृणा । कृपा दया चानुकम्पाऽप्यनु शोभोऽप्यथो हसः ७८
 हासो हास्यं च वीथत्सं विहृतं त्रिष्विदं त्रयम् । विस्मयोऽद्भुतमाश्चर्यं चिन्मय्यथ भैरवम् ॥ ७९
 दारुणं भीषणं भीष्मं घोरं भीमं भयानकम् । भयंकरं प्रतिभयं रौद्रं तृणमयी त्रिपु ॥ ८०
 चेत्तुर्दश दरत्रासी(सो) भीतिर्भीः साध्वसं भयम् । विहारो यानसो यावोऽनुभारो भारोपनः(रुः) ८१
 गर्वा(र्वोऽ)भिमानोऽहंकारो मानाधिक्यसमुद्भूतिः । अनादरः परिभवः परिभारस्तिरारिकया ८२

त्रीडा लज्जा वषा हीः स्यादभिध्यानं धने स्पृहा । कौतूहलं कौतुकं च कुतूहं च कुतूहलम् ८१
 स्त्रीणां विलासविबोकाभिधमा ललितं तथा । इला लीलेत्यमी हावाः क्रियाः शृङ्गारभावनाः
 द्रवकेलिपरीहासाः शीटा लीला च रूर्दनम् । स्यादाच्छुरितकं हासः सोत्मासः समनाविस्मृतम्
 अधोभुवनपातालं छिद्रे भ्रमं वषा सुषिः । गर्जवटौ भुवि भ्रमे तमिथं(सं) तिमिरं तपः ॥ ८६
 सर्पः पृदाकुर्भुजगो दन्दशूको विलेश्वरः । विष हरेदथ भरलं निरयो दुर्गतिः क्षिपाम् ॥ ८७
 पयः कीलालममृतमुदकं भुवनं वनम् । भद्रस्तराज्जर्जिर्वा कल्लोलोलोलकी च ती ॥ ८८
 पृवन्ति विन्दुपृषताः कूल रोषथ तीरकम् । तोयोत्थितं तत्पुलिनं जम्बालं पङ्ककर्मौ ॥ ८९
 जलोच्छ्वासाः परीवाहाः कूपकास्तु विदारकाः । आतरस्तरपण्यं स्याद्गोणी काष्ठाभ्यासाहिनी ९०
 कल्लुपथाऽऽविलोऽऽऽस्तु प्रसन्नोऽथ गभीरकम् । अगार्थं दासकैवर्तो शम्भुका जलशुक्तपः ॥ ९१
 सौगन्धिकं तु कठारं नीलमिन्द्रीवर कजम् । स्वादुत्पल कुवलयं सिते कुमुदकैरिव ॥ ९२
 शालूकमेपां कन्दः स्यात्पथं तामरस कजम् । नीलोत्पलं कुरलयं रक्तं कोकनदं स्मृतम् ॥ ९३
 करहाटः शिफा कन्दः किजलकः केवरोऽस्त्रिपाम् । स्रनिः क्षियापाकरः स्यान्पादाः प्रत्यन्तपर्वताः
 उपत्यकाऽद्रेरासन्ना भूमिका र्वमपित्यका । स्वर्गपातालवर्गाद्या उक्ता नानार्थकाऽऽशृणु ॥ ९५

इत्यादिमहापुराण आग्नेये स्वर्गपातालदिवर्णन्यन नाम पञ्चपिक्वनिश्चततमोऽध्यायः ॥ ३६० ॥

आदितः श्लोकानां सप्तष्टयङ्काः—१०५५७

अपैक्यल्लविक्वनिश्चततमोऽध्यायः ।

अन्वयवर्गः ।

अप्रित्वाच—

आङ्गीपदर्थेऽभिध्यातौ सीमार्थे धातुपोगजे । आ मयुखाः स्पृता वाक्येऽप्यास्तु स्यात्कोपरीदयोः
 पापकुत्सेपदर्थे कु पिद्निर्भर्त्सननिन्दयोः । चान्वाचयसमाहारेतरेतरसमुच्चये ॥ १
 स्वस्त्याशीःक्षेमपुण्यादौ प्रकर्षे लङ्घनेऽप्यति । स्त्रित्मश्चे च वितर्के च तु स्याज्जैदेऽवधारणे ॥ २
 सकृत्सहैकवारं स्यादारादूरसमीपयोः । प्रतीच्यां चरमे पश्चात्पुनरप्यर्थविकल्पयोः ॥ ४
 पुनः सैदार्थयोः श्वस्तसाक्षात्प्रत्यक्षतुल्ययोः । सेदानुकम्पासंतोपविस्मयामन्त्रणे वत ॥ ५
 हन्त द्वेषेऽनुकम्पाया वानयारम्भविपादयोः । प्रति प्रतिनिधौ वीप्सालक्षणादौ प्रयोगतः ॥ ६
 इति हेतुमकरणप्रकाशादिसमाप्तिषु । प्राच्या पुरस्तात्प्रत्यये पुरार्थेऽग्रत इत्यपि ॥ ७
 पारत्तावथ साकल्येऽवधौ मानेऽवधारणे । मङ्गलानन्तरारम्भमन्त्रकात्स्न्येऽवधौ अथ ॥ ८
 वृथा निरर्थकाविभोर्नानाऽनेहोभयार्थयोः । नु पृच्छायां विकल्पे च पश्चात्सादृश्ययोरनु ॥ ९
 मन्त्रावधारणानुशानुमपामयणे ननु । गर्हासमुच्चयमन्त्रादुक्तसंभारानास्यपि ॥ १०
 उपमायां विकल्पे वा सावि त्वर्थे जुगुप्सिते । जया सह समीपे च कं वारिणि च मूर्धनि ॥ ११

(भूमिवनौपध्यादिर्गाः)

किरणप्रग्रहौ रश्मी धर्माः पुण्ययमादयः । ललाम् पुच्छपुष्पाश्चभूषामाधान्यकेतुषु ॥ १०
 मत्स्योऽधीनक्षपथज्ञानविश्वासहेतुषु । समयाः शपथाचारकालसिद्धान्तसंविदः ॥ ११
 अत्ययोऽतिक्रमे कृच्छ्रे सत्यं शपयतश्चपयोः । वीर्यं बलप्रभावौ च रूपं रूपे मशस्तके ॥ १२
 दुरोदरो घृतकारे पणो(ण) घृते दुरोदरम् । महारण्ये तुगोषवे कान्तारः पुनर्पुंसकम् ॥ १३
 यमानिलेन्द्रचन्द्रार्कविष्णुसिंहादिके हरिः । दरोऽस्त्रिणां भये श्वभ्रे जठरः कठिनेऽपि च ॥ १४
 छदारो दातृमहत्तोरितरस्त्वन्यनीचयोः । चूडा किरिटं केशाश्च संयत्ता मौल्यस्त्रयः ॥ १५
 यलिः करोपहारादौ सैन्यस्वैर्यादिके बलम् । स्त्री कटीवस्त्रवन्देऽपि नीची परिपणेऽपि च ॥ १६
 शुक्रले मूषिके थ्रेष्ठे सुकृते वृषभे वृषः । घृताक्षे सारिफलकेऽप्याकर्षोऽथाक्षमिन्द्रिये ॥ १७
 ना घृताक्षे च स्रपे च व्यनहारे कलिद्रुमे । उष्णीषः स्यात्किरीटादौ कर्षूः कुलयाभिधायिनी ॥
 मत्स्येऽधिकृतेऽध्यक्षः सूर्यवह्नी विभावस् । नृहारादौ विपे वीर्ये मृगे रामे द्रवे रसः ॥ १९
 तेजःपुरीषोर्वर्च आगः पापापरभयोः । छन्दः पद्येऽभिज्ञाये च सार्धपानसाधुवाहयोः ॥ ४०
 व्यूहो हृन्देऽप्यहिर्बृजेऽप्यग्नीन्द्रार्कस्तपोनुदः ॥ ४१

इत्यादिमहापुराण आग्नेये नानार्धवर्गभिरुपनं नाम द्विपञ्चाधिकविंशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयज्ञाः—१०६३६

अथ त्रिपञ्चाधिकविंशततमोऽध्यायः ।

भूमिवनौपध्यादिर्गाः ।

अग्निहवाच—

वक्ष्ये भूपुराद्विपनौपधिसिंहादिवर्गकान् । भूरनन्दा सभा धात्री क्ष्माऽपि कुः स्यादस्विन्दपि ॥ १
 मृन्मृचिका मशस्ता तु मृत्ला मृत्ता च मृचिका । जगन्निविष्टं लोकं भुवनं जगती सभा ॥ २
 अपतं वर्त्मभार्याध्वपन्यानः पदवी स्रतिः । सरणिः पदतिः पथा वर्त्मनेकपदीति च ॥ ३
 पूः स्त्री पुरीनार्णो वा पत्तनं पुटभेदनम् । स्थानीयं निगमोऽप्यनु यन्मूलनगरात्पुरम् ॥ ४
 तच्छालानगरं वेद्यो वेत्त्याजनसमाश्रयः । आपणस्तु निपद्याणां विपणिः पणप्रीधिका ॥ ५
 रथ्या मत्तौली चित्रिज्ञा स्याच्चयो वममस्त्रियाम् । शकारो वरणः शालः प्राचीरं(नं) मान्ततो वृतिः
 मिधिः स्त्री कुड्यमेहकं यदन्तर्ग्यस्तकीकसम् । वासः कुटी द्वयोः शाला सभा संजवनं त्विदम् ॥
 चतुःशालं पुनीनां तु पर्णशालोदजोऽस्त्रियाम् । चैत्यमायतनं तुल्ये वाग्निशाला तु मन्दुरा ॥ ८
 हर्म्यादि घनिनां वासः प्रासादो देवमृगजाम् । स्त्री हार्दरं प्रतीहारः स्याद्विवादेस्तु वेदिका ॥
 कपोतपालिकायां तु विटङ्गं पुनर्पुंसकम् । कषाटमररं तुल्ये निःश्रेणिस्त्वपिरोहि(ह)णी ॥ १०
 संमार्जनी शोधनी स्यात्संकराऽवकरस्तथा । अद्रिगोत्रगिरिग्रावा गहनं काननं वनम् ॥ ११
 आरामः स्यादुपवनं कृत्रिमं वनमेष(व) यत् । स्यादेतदेव नमदवनमन्तःपुरोचितम् ॥ १२
 वीध्यालिरावलिः पद्मिश्रेणीलेखास्तु राज्याः । वानस्पत्यः फलैः पुण्याचैरपुण्याद्गनस्पतिः ॥ १३
 ओषध्यः फलपाकान्ताः पलाशी मुट्टमागमाः । स्यात्पुर्वा ना ध्रुवः शङ्खः मकुल्लोत्कृष्टासंफुटाः

अभिरुचाय—

आकाशे विदिवे नाको लोहस्तु भुवने जने । पथे यशसि च श्लोकः शरे पटे च सायकः ॥ १
 आनरः पटहो भरो कलङ्कोऽङ्गापवादयोः । मारुते वेधमि मग्ने पुंसि कः कं शिरोम्युनोः ॥ २
 स्मात्पुलाकस्तुच्छभान्मे संक्षेपे भक्तसितयुगे । महेन्द्रमुमुक्षुलूकव्यालप्रशिषु कोशिकः ॥ ३
 शालावृक्षौ कपिभानौ मानं स्यान्मिति साधनम् । रत्नैः स्वभावनिर्मोक्षनिशयाध्यायसृष्टिषु ॥ ४
 योगः संनहनोपापभ्यानसंगतियुक्तिषु । भोगः सुखे क्षमादिभूतावयवौ शङ्खनिशाकरी ॥ ५
 काकैभगण्डौ करदौ दुधर्पा शिपिविष्टकः । रिष्टं क्षेमाशुभाभावेऽपरिष्टे तु शुभानुमे ॥ ६
 व्युष्टिः फाले समुद्रौ च दृष्टिर्ज्ञानेऽक्षिण दर्शनेऽनिष्टा निष्पत्तिनाशान्ताः काष्ठोत्कर्षे स्थितौ दिशि
 भूगोपाचस्तिवदा इलाः प्रगाढं भुञ्जेच्छूयोः । भृशमतिशयोर्वाहं शैलस्थूनी हवी त्रिषु ॥ ८
 विन्यस्तसंहतौ पृष्वौ कृष्णो ध्यासेऽर्जुने हरी । पणो घृतादिपूतसृष्टे भृशौ मूरये धनेऽपि च ॥ ९
 गौर्ध्या द्रव्याश्रिते सत्त्वशुद्धसंभ्यादिके गुणः । श्रेष्ठेऽधिपे ग्रामणीः स्वाशुगुप्ताकरणे घृणे १०
 गूष्णा स्पृहापिपासे द्वे विपणिः स्वाह्निवपथे । विपाभिपरलोहेषु तीक्ष्णं लीपे खरे त्रिषु ॥ ११
 प्रमाणं हेतुगर्भादात्रास्त्रेयत्ताप्रमातृषु । करणं क्षेत्रगन्नादावीरिणं नृन्यमूरसु ॥ १२
 यन्ता हस्तिपके सूते वह्निज्वाले च देतयः । श्रुतं शास्त्रानभू(ष्ट)तयोर्गुणपर्याप्तयोः कृतम् ॥ १३
 लयासे हृष्टे मदीतोऽभिजातस्तु कुलजे युधे । विविक्तौ वृत्तवेगनौ मूर्छितौ मूढसोच्छ्रयौ ॥ १४
 अर्थोऽभिधेयैवस्तुभयोजननिवृत्तिषु । निदानागमयोस्तीर्थमृषिनुष्टमले गुरौ ॥ १५
 प्राधान्ये राजलित्ते च वृषाङ्गे कुरुदोऽस्तिगाम् । स्त्री संविज्ञानसंभाषाक्रियाकाराजिनामसु २६
 धर्मं रहस्युपनिषत्स्याद्वौ वत्सरे शरत् । पदं व्ययसिन्नित्राणस्थानलक्ष्माङ्घ्रिवस्तुषु ॥ १७
 भिषिष्टमधुरौ स्वादू मृदू चातीक्ष्णकोमलौ । सत्ये साधौ विद्यमाने मशस्तोऽभ्याहिते च सत् ॥
 विधिर्विधाने दैवेऽपि प्रणिधिः प्रार्थने चरे । वर्ध्नाया स्तुषा स्त्री च गुषा लेपोऽमृतं क्षुरी ॥ १९
 स्पृहा संग्रहयः श्रद्धा पण्डितमन्यगर्वितौ । ब्रह्मबन्धुरधितेये भान् रश्मिदिवाकरौ ॥ २०
 प्राधानी शैलपाषाणौ मूर्ध्नीचौ पृथग्जनौ । तरुशैलौ शिखरिणौ तनुस्त्वग्देहयोरपि ॥ २१
 आत्मा यत्नो धृतिर्बुद्धिः स्वभापो ब्रह्म वर्ण्यं च । उत्थानं पौरुषे तच्चे व्युत्थानं मतिरोपने २२
 निर्यातनं वैरमुद्धौ दाने न्यासार्पणेऽपि च । व्यसनं विषादि भ्रंशे दोषे कामजकोपजे ॥ २३
 मृगयाऽक्षौ दिवा स्वप्नः परिवादः स्त्रियो मदः । तौर्यत्रिकं वृथाट्या च कामजो दशको गणः ॥
 पैशू(शु)न्यं साहसं द्रोह ईर्ष्यामूर्खार्थवृषणम् । बाग्दण्डश्चैव पारुष्यं क्रोधजोऽपि गणोऽष्टकः २५
 अकर्मगुणे कौपीनं मधुनं संगतौ स्ते । प्रधानं परमार्थं धीः प्रज्ञानं बुद्धिचिह्नयोः ॥ २६
 क्रन्दने रोदनाहाने वर्ण्यं देहप्रमाणयोः । आराधनं साधने स्याद्वत्सौ तोषणेऽपि च ॥ २७
 रत्नं रज्जातिश्रेष्ठेऽपि लक्ष्म चिह्नप्रधानयोः । कलापो मूषणे यद्वै तूणीरे संहतेऽपि च ॥ २८
 तत्सं घट्यादृदारेषु टिम्भौ ॥ शिशुवालिनी । स्तम्भौ स्थानजडीभावौ संभ्ये संसदि वै सभा ॥

(भूमिवनौपध्यादिवर्गः)

किरणमग्रदौ रश्मी धर्माः पुण्ययमादयः । ललामं पुच्छपुष्पाभमूपापापान्मकेतुषु ॥	३०
प्रत्ययोऽधीनमपज्ञानविश्वासहेतुषु । समयाः श्रपधाचारकालसिद्धान्तसंविदः ॥	३१
अत्ययोऽतिक्रमे कृच्छ्रे सत्यं शपयतध्ययोः । वीर्यं वलप्रभावौ च रूप्यं रूपे मशस्तके ॥	३२
दुरोदरो घृतकारे पणो(णे) घृते दुरोदरम् । महारण्ये दुग्धेषु कान्तारः पुनर्पुंसकम् ॥	३३
यमानिलेन्द्रचन्द्रार्कविष्णुसिंहादिके हरिः । दरोऽस्त्रियां भये श्वघ्रे जठरः कठिनेऽपि च ॥	३४
चदारो दातृपदतोरितरस्त्वन्पनीचयोः । चूडा किरीटं केशाश्च संयता मौलपस्रयः ॥	३५
बलिः करोपहारादौ सैन्यस्वैर्यादिके वलम् । स्त्री कटीवस्त्रवन्देऽपि नीची परिपणेऽपि च ॥	३६
शुक्रले मूषिके श्रेष्ठे सुकृते वृषभे वृषः । पूतासे सारिफलकेऽप्यारुषोऽथासमिन्द्रिये ॥	३७
ना पूताश्रे च कर्षे च व्यकहारे कलिजने । उष्णीषः स्यात्किरीटादौ कर्षूः कुह्याभिधायिनी ॥	
प्रत्यक्षेऽधिकृतेऽध्यक्षः सूर्यवह्नी विभावसू । गृहारादौ विषे वीर्ये गुणे रामे द्रवे रसः ॥	३९
वेजःपुरीषोर्वर्चः आसः पापापराधयोः । छन्दः पथेऽभिलाषे च साधीयान्ताधुवाहयोः ॥	४०
व्यूहो हन्तेऽप्यहिर्हन्त्रेऽप्यग्नीन्द्रार्कस्तमोनुदः ॥	४१

ररापादिमहापुराण आग्नेये नानार्थपर्यन्तिकर्ण नाम द्विपञ्चाधिकपि सततमोऽध्यायः ॥ ३९१ ॥

आदितः श्लोकानां समग्रशः—१०६३६

अथ त्रिपञ्चाधिकपि सततमोऽध्यायः ।

भूमिवनौपध्यादिवर्गः ।

अभिरुचाच—

वक्ष्ये भूपुरात्रिवनौपधिसिंहादिवर्गकान् । भूरनन्ता क्षमा घात्री क्ष्माऽपि कुः स्यादस्त्रियपि ॥ १
 मृन्मुक्तिका मशस्ता तु मृत्ता मृत्ता च मृत्तिका । जगत्रिविधं लोकं भुवनं जगती सभा ॥ २
 अयमं वर्त्ममार्गाध्यपन्थानः पदवी सृतिः । सरणिः पदरतिः पद्मा वर्त्मन्येकपदीति च ॥ ३
 पूः स्त्री पुरनिर्गर्गो वा पत्तनं पुटभेदनम् । स्थानीयं निगमोऽन्यत्तु यन्मूलनगरात्पुरम् ॥ ४
 तच्छालानगरं वेशो वेश्याजनसमाश्रयः । आपणस्तु निपण्यायो विपणिः पण्यवीथिका ॥ ५
 रथ्या प्रतोली विशिखा स्याच्चपो वप्रमास्त्रियाम् । प्राकारो वरणः शालः माचीरं(नं) मान्ततो वृत्तिः
 भिरिः स्त्री कुल्यमेहकं यदन्तर्न्यस्तकीकृतम् । वासः कुटी द्वयोः शाला सभा संजयनं त्रिवदम् ॥
 चतुःशालं मुनीनां तु पर्णशालोटजोऽस्त्रियाम् । चैत्ययागवनं तुल्ये वाजिशाला तु मन्दुरा ॥ ८
 हर्म्यादि धनिनां वासः प्रासादो देवभूभुजाम् । स्त्री द्वाक्षरं प्रतीहारः स्याद्विदादेस्तु वेदिका ॥
 कपोतशालिकायां तु विट्कुं पुनर्पुंसकम् । कषाटमररं तुल्ये निःश्रेणिस्त्वधिरोहि(ह)णी ॥ १०
 संपार्जनी शोधनी स्यात्संकारोऽवकरस्तथा । अद्विगोत्रगिरिग्रावा गहनं काननं वनम् ॥ ११
 आरामः स्यादुपवनं कृत्रिमं वनमेष(व) यत् । स्यादेतदेव प्रमदवनमन्तःपुरोचितम् ॥ १२
 वीथ्यालितावलिः पद्धिध्रेणीलेखास्तु राजपथः । वानस्पत्यः फलैः पुष्पाचरेपुष्पाद्गन्तातिः ॥ १३
 औपध्याः फलपाकान्ताः पलाशी वृष्ट्यागमाः । स्वाणुर्वा ना घृवः शङ्खः प्रकुष्ठोत्कुष्ठसंकुटाः

पलाशं छदनं पर्णभिधमेषः सपित्तिस्याम् । वोषिद्रुमश्चलदलो दधित्यग्रादिपन्मथाः ॥	१५
तस्मिन्दधिफलः पुष्पफलदन्तश्चठावपि । उबुम्बरे हेमदुग्धः कोविदारो द्विपत्रकः ॥	१६
सप्तपर्णो विशालत्वकृतपालं(लः) सुवर्णकः । आरेत्रतन्वाधिपातसंपातचतुरङ्गुलाः ॥	१७
स्याज्जम्बीरे दन्तशटो वरुणे तिक्तशौककः । पुंनागे पुरुषस्तुद्रः केशरो देववल्गुभः ॥	१८
पारिभद्रे निम्बतरुर्मन्दारः पारिजातकः । वञ्जुलश्चिरकृचाय द्वौ पीतनकपीतनौ ॥	१९
आम्रातके मथूके तु गुडपुष्पमवुद्रुमौ । पीलौ गुडफलः संसी नादेयी चाम्बुवेतसः ॥	२०
शोभाञ्जने शिमुनीक्षगन्धकाक्षीरमोचकाः । रक्तोऽसौ मधुशिमः स्वादिरष्टः फेनिलः समौ २१	२१
गालवः शावरो लोघ्रस्तिरीटस्तिस्त्वमार्जनौ । शेलुः श्लेष्मातरुः शीत उद्यालो बहुवारकः ॥२२	२२
वैकङ्कतः खुरावृक्षो ग्रन्थिलो व्याघ्रपादपि । तिन्दुकः स्फूर्णकः कालो नादेयी भूमिजम्बुका ॥	२३
काकतिन्दौ पीलुकः स्यात्पाटलिमोक्षपुष्ककौ । क्रमुकः पट्टिकारुण्यः स्वात्कुम्भी कैदर्यकदफले ॥	२४
वीरवृक्षोऽरुणकरोऽग्निमुखी भल्लातकी त्रिपु । सर्जकासनजीवाश्च पीतसालेऽथ मालके ॥	२५
सर्जाश्वकर्णौ वीरेन्द्राविन्द्रवुः ककुभोऽर्जुनः । इक्षुदी तापसतरुमोचा शास्मल्लिरेव च ॥	२६
चिरविल्वो नक्तपालः करजश्च करञ्जके । मकीर्णः पृथिकरजो मर्कट्यङ्गारमल्लरी ॥	२७
रोही रोहितकः श्लिश्नपुर्दाहिमपुष्पकः । गायत्री वालतनयः खदिरो दन्तधावनः ॥	२८
अरिमेदो विदस्रदिरे कदरः खदिरे सिन्धे । पञ्चाङ्गुलो वर्धमानश्चश्रुर्गन्धर्वहस्तकः ॥	२९
पिण्डीतको मरुचकः पीतदारु च दारु च । देवदारुः पृथिकाष्टं इयामा तु महिलाहया ॥	३०
लता गोवन्दनी गुन्दा मिथुंगुः फलिनी फली । मण्डूकर्णपत्रोर्णनटकद्वन्द्वदुष्टकाः ॥	३१
इषोनाकशुकनाससर्पदीर्घवृन्तकुटशटाः । पीतद्रुः सरलभाध निचुलोऽम्बुज इज्जलः ॥	३२
काकोवुम्बरिका फल्गुररिष्टः पित्रुमर्दकः । सर्वतोभद्रको निम्बे शिरीषस्तु कपीतनः ॥	३३
बहुलो बहुलः मोक्तः पिच्छिलगुरुशिशपाः । जया जयन्ती तर्कारी कणिका गणिकारिका ॥३४	३४
श्रीपर्णमाषिमन्थः स्याद्रसको गिरिमल्लिका । कालस्कन्दस्तपालः स्यात्पेण्डुलीयोऽल्पमारिषः ॥३५	३५
सिन्धुवारस्तु निर्गुण्डी सैवाऽऽस्फीता(स्फोटा) वनोज्जवा । भैणिका यूथिकाऽम्बुग्रा सप्तला	३६
नवमालिका ॥	३६
अतिमुक्तः पुण्ड्रकः स्यात्कुमारी तरणिः सदा । तत्र शोणे कुरवकस्तत्र पीते कुरण्डकः ॥	३७
नीला शिष्टी द्वयोर्वाणा शिष्टी सैरीयकस्त्वथा । तस्मिन्नक्ते कुरवकः पीते सहचरी द्वयोः ॥३८	३८
धुस्तूरः कितवो धूर्तो रुचको मातुलङ्गके । सपीरणो मरुचकः प्रस्थपुष्पः फणिजकः ॥	३९
कुंठरकस्तु पर्णासोऽथास्फीतो वसुकार्कके । शिवमल्ली पाशुपती वृन्दर वृक्षादनी तथा ॥	४०
जीवन्तिका वृषसदा गुडची तथिकाऽम्बुता । सोमवल्ली मधुपर्णी पूर्य तु मोरटी तथा ॥	४१
मधूलिका मधुश्रेणी गोकर्णौ पीलुपर्णपि । पाटाऽम्बुग्रा विद्धकर्णा प्राचीना वनतिक्तिका ॥४२	४२
कटुः कटभरा चाथ चक्राङ्गी शकुन्दादनी । आत्मगुप्ता मूत्रवृषायी कथिकच्छुश्च मर्कटी ॥	४३
अपामर्गः सैसरिकः मलयपर्णो मयूरकः । फाँजिका व्याघ्रणी भार्मी द्रवन्ती शम्बरी वृषा ४४	४४

१ ख म पयसि । २ ख उ छ 'शावक' । ३ ख म जीमात्रे । ४ ख 'स्तिलका'र्जुनी । ५ ख विष्णुत ।

६ ख उ छ 'मुद्र' । ७ ख उ छ 'सट्टी' । ८ ख म 'व्दी तीमस्फोटा च' । ९ ख म मलिका । १० ख

नयमलिका । ११ ख मयूर । १२ ख कुंठर । १३ ख 'मु' यणी सजा द्वावे । १४ ख म प्रादुषायनी । १५ ख

(मूर्तिपत्नीपञ्चादिवर्गः)

मण्डकपर्णी भण्डीरी समक्षा कालमेपिका । रोदनी कच्छुराऽगन्वा समुद्रान्ता दुरालभा ॥ ४८
 पृथिवीपर्णी पूषणपर्णी कलत्रिपर्णवनिर्मुहा । निदिग्धिका सृष्टी व्याघ्री क्षुद्रा दुस्पर्शया सह ॥ ४९
 अवलुजः सोमरात्री सुवष्टिः सोमवष्टिका । कालमेपी कृष्णफला वाकुचो पूतिफलपि ॥ ५०
 दिग्धा विषा प्रतिविषा वनशृङ्गादगोक्षुरी । नारायणी श्रुतपूली कालेयकहरिद्रवः ॥ ५१
 दावी पंचपचा दारु श्रुता हेषवती वचा । वचोव्रगन्धा पट्टग्रन्था गोलोपी शतपर्विका ॥ ५२
 आस्कीता गिरिकर्णी स्यात्तिप्तदास्यो वासको वृषः । मिथी मधुरिका उवा कोकिलान्धुरसुरा ॥
 विहङ्गोऽस्त्री कृमिग्रः स्याद्वज्रेदुः स्वच्छुही सुधा । भृद्रीका गोस्त्री दासा बला वाध्यालकस्तया
 काला मन्त्रविदला त्रिपुटा त्रिवृता त्रिवृत् । मधुकं क्षीतकं यष्टिर्धधुका मधुपट्टिका ॥ ५३
 धिवारी क्षीरशुलेकुम्भ्या ओष्ट्री च या सिवा । गोपी इषामा शारिवा स्यादनन्तोत्पलशारिवा
 मोचा रम्भा च कदली भष्माकी दुष्पर्णपिणी । स्थिरा ध्रुवा तार्लपर्णी शृङ्गी तु वृषभो वृषभा
 गात्रेयकी नागवला मुषली तालपूजिका । ज्यो(ज्यौ)त्स्नी पटोलिका जाली अजशृङ्गी विपाणिका
 स्याद्वाहलिकपत्रिशिखा ताम्बूली भागंबल्लुचपि । हरेणु रेणुका कौन्दी हीवरी दिव्यनगरम् ॥ ५४
 कालानुसार्यवृद्धादमपुष्पश्रीतशिवानि तु । जैलेयं तालपर्णी तु देव्या गन्धकु(पु)टी मुरा ॥ ५५
 ग्रन्थिपर्णी शुकं पार्दि पला तु त्रिपुटा मुष्टिः । शिवा तामलकी पाथ हनुरेहविलासिनी ॥ ५६
 कुट्टनन्द द(दा)शुपर्णं धैनेयं परिपेक्षम् । तपस्विनी जटामांसी पृका देवी लता केंदुः ॥ ५७
 कर्पूरको द्वाविडको घन्धमूली क्षत्री स्मृता । स्वारसगन्धा उगलीवा बेगी बुद्धद्वारका ॥ ५८
 शुण्डिकेरी रक्तफला त्रिम्बिका पीलुपर्णपि । काङ्गेरी चुक्रिकाऽग्न्या स्वर्णशीरी हिमावती ॥ ५९
 सहस्रसेपी चुक्रोऽग्न्येतसः शतवेधपि । जीवन्ती जीवनी जीवा भूमिन्म्वः किरातकः ॥ ६०
 पूर्वशीवी मधुकर(रक्त)वर्द्धः कपिवृकस्तथा । दनुग्रः स्यादेदमशो वर्षाभूः शोषशारिणी ॥ ६१
 अकुनन्वती निकुम्भस्त्रा यमानी वार्पिका तथा । लग्नं शृङ्गनारिष्टमहाकन्दरतोमका ॥ ६२
 नाराही वैरदा शृष्टिः काकमापी तु वायसी । शतपुष्पा सिवच्छत्राऽविच्छत्रा मधुरा शिसिः ॥ ६३
 अचापपुष्पी कारवी च सरणा तु प्रसारिणी । केंदंभरा भद्रवत्ता कर्षुरथ शटी यथ ॥ ६४
 पटोलः कुलकस्तित्तः कारवेष्टः कटिल्लकः । कृष्णाण्डकस्तु कर्कशैरिवांसः कर्कटी स्त्रियी ॥ ६५
 इक्ष्वाकुः कटुतुम्बी स्वादिशाला तिवन्त्रावणी । अशोत्रः सूरणः कन्दो मुस्तकः फुरविन्दकः ॥
 पेश त्वयसारकर्मारवेशुमस्करतेजनाः । उवाविच्छत्रपालत्रो मालातृणकभृत्पुत्रे ॥ ७०
 तृणराज्यावपस्तालो घोष्टा क्रमुकपूगकौ । शार्ङ्गलदीपिनी व्याघ्रे हर्षशः कक्षरी हरिः ॥ ७१

• एतदर्थेपक्षे “तत्पुलन्दन्ति निवतस्तवन्मना अपिरास्तया” इति क. द. पुस्तकयोः ।

१ श. ग. ‘स्त्री पावनो मुहा’ । २ छ. ग. ‘विष्मती’ । ३ छ. ग. ‘वशिष्ठी तु’ । ४ क. ग. ग. द. ‘रसोद्य निरीतनी स्वा’ । ५ क. द. ‘अनुस्तु वृक्ष शृङ्गा’ । ६ छ. ग. ‘अनुस्तु मु’ । ७ क. ग. द. ‘शिकताहवा नारती स्मृता’ । ८ छ. ग. ‘वर्षापी’ । ९ छ. ग. ‘शालावती’ । १० क. द. ‘गन्धी मुषलाय च मु’ । ११ छ. ग. ‘दक्षवर्धे’ । १२ क. द. ‘प्रीति हरेवेदीप्यन्यावर्ध’ । १३ छ. ग. ‘शिरा’ । १४ क. ग. द. ‘वातेर’ । १५ छ. ग. लघुः । १६ छ. ग. ‘अ नारिणी कम्भ’ । १७ छ. ग. ‘न कस्मिन्तल्ल’ । १८ छ. ग. द. ‘तारिणी’ । १९ छ. ग. वृत्तमहा । २० क. द. ‘दक्ष’ । २१ छ. ग. केंदंभ ।

कोलः पोरी पराहः स्यात्कोक ईहामृगो वृद्धः । लृगोर्णनाभौ तु समौ तन्मुत्रागश्च मर्हते ॥ ७२
 वृश्चिकः शूककीटः स्यात्सारङ्गस्तोकतौ समौ । कृत्वाकृस्ताग्रचूडः पिङ्गः कोकिल इत्यपि ॥ ७३
 काके तु करटारिष्टौ च(व)रुः केह उदाहृतः । कोकथकथक्राकः कादम्यः कलहंसकः ॥ ७४
 पतञ्जिका पुत्तिका स्यात्सरषा मधुमसिका । द्विरेफपुण्ड्रिदृष्टृपट्टदभ्रमरालयः ॥ ७५
 केकी शिरुषस्य बाफेका शकुन्तिशकुनिदिनाः । स्त्री पसतिः पञ्चमूलं चक्षुस्तोदिरुमे स्त्रियौ ७६
 गतिरुङ्गीनसण्डीनौ कुलायो नीलमस्रिणाम् । पेपी(त्री) कोपो द्विहीनऽण्डं पृथुकः शवकः शिनुः
 पोवः पाकोऽर्भको दिम्भः संदोहवृहका गणः । स्तोमोपनिकरत्राता निरुरभ्यं कदम्यकम् ॥
 संघातसंचयौ वृन्दं पुञ्जराशी तु कूटकम् ॥ ७७

दृष्टादिगहापुराण भागवे भूमिस्त्रीकञ्जादितर्भनिरूपणं नाम निपञ्चाधिरचिततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—१०७?१

जय चतुःपञ्चागिरिचित्रतमोऽध्यायः ।

नृमलसप्तविंशद्वर्णाः ।

अग्निरुवाच—

नृमलसप्तविंशद्वर्गान्वक्ष्येऽथ नामतः । नरः पञ्चजना मर्त्या योषिषोपाऽवला वधूः ॥ १
 कान्ताग्निनी तु या याति संकेतं साऽभिसारिका । कुलटा पुंयल्पसती नम्रिका स्त्री च कोटवी २
 कालापन्मर्षदृष्टा या सैरन्ध्री परवेशमगा । असिक्ती स्याददृष्टा या मालिनी तु रजस्वला ॥ ३
 चारुस्त्री गणिका वेश्या भ्रातृजायास्तु यातरः । ननन्दा तु स्वप्ता पत्युः सपिण्ड(ण्डा)स्तु
 सनाभयः ॥ ४
 समानोदर्यसोदर्यसगर्मसहजाः समाः । सगोप्रबान्धवश्चातिवन्धुस्वस्वजनाः समाः ॥ ५
 दंपती जपती भार्यापती जायापती च तौ । गर्भाशयो जरायुः स्यादुल्वं च कल्लोऽस्त्रियाम् ॥
 गर्भो धूण इमौ तुल्यौ छीयं शण्डो(ण्डो)नपुंसकम् । स्यादुत्तानशया दिम्भा बालो माणवकः स्तुतः
 पिचि(च)ण्डिलो बृहत्कुक्षिरभ्रतो नतनासिके । विकलाद्वस्तु पोगण्ड आरोग्यं स्यादनामयम् ॥ ८
 स्यादेवे वपिरः कुड्ये गडुलः कुकरे कुनिः । क्षयः शोपथ यक्ष्मा च प्रतिशपापस्तु पीनसः ॥ ९
 स्त्री क्षुत्कुतं क्षेपः पुंसि कासस्तु क्षयधुः पुमान् । श्रोयस्तु श्वयधुः शोफः पादस्फोटो विषादिका
 किलासं सिध्म कच्छां तु पाम पाषा विचर्चिका । कोटो मण्डलकं कुष्ठं शिथे दुर्नामकार्मसी ॥
 आनाहस्तु विपन्थः स्याद्गृहणी रुक्मवाहिका । वीजवीर्येन्द्रियं शुक्रं पललं कञ्चयमामिषम् ॥ १२
 बुकाऽग्रमांसं हृदयं हृन्मेदस्तु वषा वसा । पश्चाद्भीवाक्षिरा यन्या नाटी तु धमनिः शिरा ॥ १३
 तिलकं ह्योम मस्तिष्कं दृषिका नेत्रयोर्धूलम् । अन्नं पुरीतद्रुमस्तु ग्रीवा पुंस्यथ बरुसा ॥ १४
 स्नायुः स्त्रियां कालखण्डयकुर्वी तु समे इमे । स्यात्केर्परः कपालोऽस्त्री कीकसं फुल्लमस्थि च ॥
 स्याच्छरीरास्त्रि कडालः गृष्ठास्त्रि तु कञ्जेष्का । शिरोस्थनि करोदिः स्त्री पार्श्वस्थानि तु पशुका ॥
 अङ्गं मतीकोऽप्ययः शरीरं वर्ष्म विग्रहः । कटो ना श्रोणिफलकं कटिः श्रोणिः ककुत्तती ॥ १७

(प्रसवर्गः)

पथान्नितम्बः स्त्रीकथ्याः क्लीबे तु जपनं पुरः । कृष्णौ तु नितम्बस्यौ द्वपद्मीने कुकुन्दरे ॥ १८
 स्त्रियां स्त्रिचौ कटिपोषावुस्यो वक्ष्यमाणयोः । भगं योनिर्दयोः त्रिभ्रो मेदो(र्दं) मेदनशेफमी ॥
 पिचि(च) षडकुशी जठरादरे तुन्दं कुशौ स्तनौ । चूचुर्न तु कुचाग्रं स्वात्र ना कोटं भुजान्तरम् ॥
 स्कन्धो भुजशिरोऽसं(ऽस्त्री) संश्री तस्यैव जनुणी । पुनर्भवः करकृदो नखोऽस्त्री नखरोऽस्त्रियाम्
 प्रादेशतालगोकर्णास्तजन्त्यादियुने तते । अङ्गुष्ठे सकनिष्ठे स्याद्विनास्तिर्द्वादशाङ्गुलः ॥ २२
 पाणौ चपेटयत्तलपद्मस्ता मिमृशान्गुलौ । वदगुष्टिकरो रजिरराजिः सकनिष्ठवान् (ष्टिकः) ॥ २३
 क्रम्बुग्रीवा त्रिरस्ता साऽवदुर्घाटा कुक्काटिका । अरः स्वाचिबुद्धं चोष्ठादथ गण्डौ गलो हनुः ॥
 अपाङ्गौ नेत्रपोरन्तौ कटाक्षोऽपाद्दर्शने । चिकुरः कुन्तलो नालः प्रतिकर्म प्रसाधनम् ॥ २५
 आकलयेशौ नेपथ्यं प्रत्यक्षं खेलयोगजम् । चूडामणिः शिरोरस्तं तरलो हारमध्यगः ॥ २६
 कणिका तालपत्रं स्यात्तन्म्वने स्यात्तल्लन्तिका । मञ्जीरो नूपुरं पादे किष्किणी क्षुद्रपाण्डिका ॥ २७
 दैर्घ्यमायाम आरोहः परिणारो विशालता । पटचरं जीर्णवस्त्रं संव्यानं चोत्तरीयकम् ॥ २८
 रचना स्यात्परिस्पन्द आभोगः परिपूर्णता । सपुङ्गवः संपुङ्गवः प्रतिग्राहः पतङ्गहः ॥ २९

इत्यादिनहापुराण आशये नृगदाशब्दिसद्वर्णनेक्षण नाम यनु पञ्चविक्रियततनोऽन्वायः ॥ ३५४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—१०७४२

अथ पञ्चविक्रियततनोऽन्वायः ।

ब्रह्मवर्गः ।

अभिरुचाच—

वैशोऽन्वयायो गोत्रं स्यात्कुलान्वभिजनान्वयी । मन्त्रव्याख्याकृदाचार्य आदेष्टा त्वध्वरे प्रती १
 यदा च यजमानः स्याज्ज्ञान्वाऽऽरम्भ उपक्रमः । सतीर्धर्वाश्चैकगुर्वः सभ्याः सामाजिकास्तथा
 सभातदः सभास्तारा ऋत्विजो याजकाश्च ते । अध्वर्यूहान्द्रोहोतारो यजुःसामार्चवदः क्रमात् ॥ ३
 चणालो घृणकटकः समे स्थण्डिलचत्वरे । आविष्ठा सा ज्ञातोषे या क्षीरे स्यादधिपयोगतः ॥ ४
 पूषदाज्यं सदध्याज्यं परमाजं तु पापसम् । उपाकृतः पशुरसौ योऽभिमन्य कर्तौ इतः ॥ ५
 परं परार्कं त्रामनं प्रोक्षणं च यगार्थकम् । पूजा नमस्याऽपचितिः सपर्वार्चाङ्गिताः समाः ॥ ६
 चरितस्या तु शुश्रूषा परित्चर्याऽप्युपासनम् । नियमो व्रतयस्यो तत्रोपवासादि पुण्यकम् ॥ ७
 मुख्यः स्यात्प्रथमः कल्पोऽनुकल्पस्तु ततोऽप्ययः । कले विधिक्रमौ तेषां विवेकः पूषगात्मना ८
 संस्कारपूर्वं व्रदणं स्यादुपाकरणं धृतैः । मिश्रुः पारित्राट् कर्मन्दी पाराशर्यपि मस्करी ॥ ९
 ऋषयः सत्यवचसः स्नातकथाऽऽप्लुतव्रती । यैर्निर्जतेन्द्रियश्रमा यत्किनो यतपश्च ते ॥ १०
 शरीरसाधनापेक्षं नित्यं यत्कर्म तथमः । नियमस्तु स यत्कर्मानित्यमागन्तुसाधनम् ॥ ११

इत्यादिनहापुराण आशये ब्रह्मवर्गनेरूपन नाम पञ्चविक्रियततनोऽन्वायः ॥ ३५५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—१०७५२

अथ पदपञ्चमिच्छित्ततमोऽध्यायः ।

सप्तविद्गुरुवर्गाः ।

अग्रिस्वाच—

मूर्धाभिपिक्तो राजन्यो बाहुजः क्षत्रियो विराट् । राजा तु मणताशेषसामन्तः स्यादधीश्वरः ॥ १ ॥
 चक्रवर्ती सार्वभौमो नृपोऽन्यो पण्डलेश्वरः । मन्त्री धीसचिवोऽमात्यो महामात्राः प्रधानकाः ॥ २ ॥
 द्रष्टरि व्यवहाराणां ग्राहविवाकाक्षदर्शकौ । भौरिकः कनकाध्यक्षोऽधाध्यक्षाधिकृतौ समौ ॥ ३ ॥
 अन्तःपुरे त्वधिकृतः स्यादन्तर्बन्धिको जनः । सौविदल्लाः कञ्चुकिनः स्यात्पट्टाः सौविदाश्च ते ॥ ४ ॥
 पण्डो वर्षवरस्तुलयाः सेवकाध्वेनुजीविनः । विषयानन्तरो राजा शत्रुमित्रमतः परम् ॥ ५ ॥
 सदासीनः परतरः पार्थिवग्राहस्तु पृष्ठतः । चरः स्पर्शः स्वात्मनिधिरुचरः काल आयतिः ॥ ६ ॥
 तत्कालस्तु तदात्यं स्यादुदकेः फलमुत्तरम् । अष्टं बद्धितोयादि दष्टं स्वपरचक्रजम् ॥ ७ ॥
 भद्रकुम्भः पूर्णकुम्भो भृङ्गारः कनकालुका । मथिन्नो गजितो मत्तो वमथुः करशीकरः ॥ ८ ॥
 स्त्रियौ मृगिस्त्वकुशोऽस्त्री परिस्तोयः कुयो द्वयोः । कर्णारथः प्रवहणं दोला मेढ्रादिका स्त्रियाम् ॥ ९ ॥
 आधोरणा हस्तिपका हस्त्यारोहा निपादिनः । भटा योधाश्च योद्धारः कञ्चुको वारणोऽस्त्रियाम् ॥ १० ॥
 शीर्षण्यं च शिरस्त्रेऽथ तनुत्रं वर्षं दंशनम् । आमुकः प्रतिमुक्तश्च पितृदत्तापिनद्वयम् ॥ ११ ॥
 व्यूहस्तु बलविन्यासश्चक्रं चानीकमस्त्रियाम् । एकेभैकरथा ज्येष्ठा पत्तिः पञ्चपदातिका ॥ १२ ॥
 पञ्चगङ्गास्त्रिगुणैः सर्वैः क्रमादारूपा यथोत्तरम् । सेनामुखं गुल्मगणौ वाहिनी पृतना चमूः ॥ १३ ॥
 अनीकिनी दशानीकिन्योऽसौहिण्यो गजादिमिः । धनुः कोदण्ड इवासौ (सः) कोटिरस्पाटनी स्मृतौ ॥ १४ ॥
 नरुक्रस्तु धनुर्भयं मौर्वी ज्या शिञ्जिनी गुणः । पृषत्कवाणविशिसा अजिह्वगत्तगाशुगामौ ॥ १५ ॥
 नृणोपामङ्गुलीरनिपक्ता इषुभिर्द्वयोः । असिर्क्राष्टिश्च निर्विशः करवालः कृपाणवत् ॥ १६ ॥
 रक्तः खड्गस्य मुष्टी स्पर्शाली तु केरपालिका । द्वयोः कुठारः सु(स्व)पितिश्लुरिका चासिपुनिका ॥ १७ ॥
 मासस्तु कुन्तो पित्रेयः सर्वला तोमरोऽस्त्रियाम् । वैतालिका योधरुता मागधा वन्दिनस्तु तौ (ते) ॥ १८ ॥
 संशस्तकास्तु समपारसद्दामादनितिनः । पताका वैजयन्ती स्यात्केतनं ध्वजमस्त्रियाम् ॥ १९ ॥
 अहं पूर्वमहं पूर्वमित्यहंपूर्विका स्त्रियाम् । अहमश्मिका सा स्याथोऽङ्कारः परस्तरम् ॥ २० ॥
 शक्तिः पराक्रमः प्राणः शीर्षं स्थानसहोचलम् । मूर्ध्ना तु कश्मलं धीरोऽप्ययमर्दस्तु पीडनम् ॥ २१ ॥
 अन्धवस्तन्दनं राध्यासादनं विजयो जयः । निर्वासनं संशपनं धीरणं प्रतिघातनम् ॥ २२ ॥
 स्यात्पञ्चता दालपमो दिष्टान्तः मलयोऽस्तयः । विन्नो भूमिस्पृशो वैदया वृत्तिर्वर्तनजीवने ॥ २३ ॥
 ठप्पादिटनयो जेपाः रुमीदं वृद्धिनीविका । उद्धारोऽर्थप्रयोगः स्यात्कणिशं शस्यमञ्जरी ॥ २४ ॥
 द्विद्वानः सस्यगूढं स्यात्सम्भो गुच्छस्तृणादिनः । धान्यं धीहिः स्रग्धरिः कदंगरो पुपं (सं) ॥ २५ ॥
 मापादपः गभीपान्ये दृष्टपान्ये परादयः । नृणपान्यानि नीचाराः नृपे मरफोटनं स्मृतम् ॥ २६ ॥
 स्युपमरो कण्ठोऽपिटी कटाश्चनिज्जटा । समानी रसरत्यां तु पाकस्थानमहानसे ॥ २७ ॥

(सामान्यनामलिङ्गानि)

पौरोगवस्तदध्यस्तः सूपकारास्तु बलनाः । आरालिका आन्यसिकाः सूदा औदनिका गुणाः ॥
 स्त्रीवेऽम्बरीपं भ्राष्ट्रो ना कर्कशीर्लुर्लन्तिका । आर्लिजरः स्यान्मणिकं सुपवी कृष्णनीरको ॥ २९
 आरनालस्तु कुल्पापं वाहलीकं विह्वु रागठम् । निशा इन्द्रिा पीता स्त्री खण्डे मत्स्यण्डिकाणिते
 कूर्चिका क्षीरविकृतिः स्निग्धं पमृणचिकणम् । पृथुकः स्याच्चिपिटको घाना भ्र(भृ)ष्टपवाः स्त्रियः
 जेयनं लेह आहारो माह्वी सौरभी च गौः । युगादीनां च बोदारो गुण्यभासङ्गशटकाः (कटाः)
 चिरप्रसृता चक्रयणी धेतुः स्थावचसृतिका । संधिनी वृषभाक्रान्ता वेदहर्षोपयातिनी ॥ ३१
 पण्याजीवो ह्याणिको न्यासशोषनिधिः पुमान् । विषणो विक्रयः संख्या संख्येये द्वादश त्रिपु
 विंशत्याद्याः सदैकत्वे सर्वाः संख्येयसंख्ययोः । संख्यार्थे द्विवहुत्वे स्वस्त्वामु चाऽऽनवधेः स्त्रियः
 पङ्केः शतसहस्रादि क्रमादशगुणोत्तरम् । मानं तुलाऽङ्गुलिप्रसर्गगुञ्जाः पञ्चाद्यमापकः ॥ ३६
 ते षोडशाक्षः कर्पोऽस्त्री पलं कर्पचतुष्टयम् । सुवर्णविस्तां हेम्नोऽंशे कुवविस्तस्तु तत्पले ॥ ३७
 तुला स्त्रियां पलशतं भारः स्याद्विंशतिस्तुलाः । कार्पाषणः कार्षिकः स्यात्कार्षिके ताम्रिके पणः
 द्रव्यं पित्तं स्वापतेयं विषयमृक्यं पनं वसु । रीतिः स्त्रियामारमूटो ना स्त्रियामथ ताम्रकम् ॥ ३९
 शुल्यगौदुम्बरं लौहे तीक्ष्णं कालापसायसी । सारः काचोऽथ चपलो रसः मूतश्च पारदे ॥ ४०
 गरलं माहिषं शृङ्गं त्रपुसीसकपिचटम् । दिण्डीरोऽम्बिकफः फेनो मधुचिउष्टं तु सिक्थकम् ४१
 रङ्गवज्रे विचुस्थूलो कुलडी तु मनःशिला । यवसारश्च पात्वयः स्याच्चनक्षीरा पेशलोचना ॥ ४२
 वृषला जघन्यजाः शूद्राधाण्डालान्त्याश्च शंसं(सं)कराः । काकः शिखी संदतैस्तैर्द्रवोः श्रेणिः सजातिभिः
 रङ्गाजीवक्षिणकरस्त्वष्टा तथा च वर्षकिः । नाहिधमः स्वर्गकारो नापितान्तावसायिनः ॥ ४४
 जावालः स्यादजाजीवो देषाजीवस्तु देवलः । जायाजीवास्तु शैलपा भृतको भृतिभुक्तपा ॥ ४५
 विवर्णः पामरो नीचः माकृतश्च पृथग्जनः । विडीनोऽपसदो जालवो भृत्ये दासेरचेटकाः ॥ ४६
 पटुस्तु पेशलो दक्षो मृगयुर्लम्पकः स्मृतः । चाण्डालस्तु दिवाकीर्तिः पुस्तं लेण्यादिकर्मणि ॥ ४७
 पञ्चालिका पुत्रिका स्याद्वर्करस्तरुणः पटुः । मञ्जूषा पेटकः पेटा तुल्यसाधारणौ समौ ॥ ४८
 मतिमा स्यात्प्रतिकृतिर्वर्गा ब्रह्मादयः स्मृताः ॥ ४९

हस्तादिमहापुराण नामेये शब्दविद्वत्पूर्वविष्णवे नाम पदपञ्चभिः कश्चित्तत्त्वतोऽन्यायः ॥ १११ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः—१०८०२

अथ ब्रह्मपदवर्धितत्रितत्त्वतोऽन्यायः ।

सामान्यनामलिङ्गानि ।

अग्निववाच—

सामान्यान्वय वक्ष्यामि नामलिङ्गानि तत्त्वतः । मुकुती पुण्यवान्यन्यो यदेच्छस्तु मदाश्रयः ॥ १
 मवीणानिपुणाभिज्ञविज्ञनिष्णातवशिशिवाः । स्युर्वदान्यस्फुक्लेशदानशोण्डा बहुनदं ॥ २
 कुती कुतश्च कुशल आसक्तोपुक उत्तुङ्कः । इभ्य आहवः परितुदो यधिर्भर्तापकोऽधिपः ॥ ३
 लक्ष्मीवाह्निष्मणः श्रीलः स्वतर्कः स्वैर्यामृतः । सख्युः स्याद्वहुकरो दीर्घमूर्धनिराक्रियः ॥ ४

१ क. द. छ. लेपः । २ ख. ग. 'जाति' क' । ३ ख. ग. 'वज्री' य' । ४ ख. ग. 'उत्त' । ५ घ. ग. 'नररा' । ६ क. ग. 'अ' 'स्वैर्यामृत' । ७ ख. ग. 'अ' 'स्वैर्यामृत' ।

जालोऽसभीक्ष्यकारी स्यात्कुण्डो मन्दः क्रियासु यः। कर्मशूरः कर्मठः स्यात्तप्तो घस्पर्को(रो)ऽग्रः
 लोलुगो गर्धलो गृध्रविनीतप्रश्रितौ तथा । धृष्टे धृष्णुर्विघातश्च निभृतः प्रतिभान्विते ॥ १६
 मगलभो भीरुको भीरुर्वेन्दासुरभिवादके । भृष्णुर्भविष्णुर्भविता ज्ञाता विदुरविन्दुको ॥ १७
 मत्तशौण्डोत्कटक्षीबाधण्डस्त्वत्यन्तकोपनः । देवानश्चति देवश्च ह विष्णश्च विष्णवश्चति ॥ १८
 यः सहाश्चति सध्वश्च सै स विर्यश्च यस्तिरोऽश्चति । वाचोयुक्तिः षट्पुर्वाग्मी वावदूकश्च वक्तुरि
 स्याज्जल्प(ल्पा)कस्तु वाचालो वाचाटो बहुगर्शवाक् । अस्थस्त्वो विकृतः स्याद्भदे कीलितसंयतौ
 वरुणः वृद्धनो नान्दीवादी नान्दीकरः समौ । वृषसनातोपरक्तौ द्वौ वद्धे कीलितसंयतौ ॥ १९
 विहस्तव्याकुलौ नुरूपौ नृधंसकरघातकाः । पापो धूर्तो वधरुः स्यान्मूर्खे वैदेहवालिशौ ॥ २०
 कर्धे कृपणधुरी मार्गणो याचकाधेनौ । अहंकारवानहंयुः शुभंयुस्तु शुभान्वितः ॥ २१
 कान्तं मनोरमे रुच्यं हृष्याभीष्टे क्षभीप्सिते । असारं फल्गु शून्यं वै मुख्यवर्षवरेण्यकाः ॥ २२
 श्रेयाश्श्रेष्ठः पुष्कलः स्यात्प्राग्वाउपाग्रीगमग्रियम् । वद्धे रुचिपुलं पीनपीत्री तु रघूलपीवरे ॥ २३
 स्तोकावपल्लुकाः सूक्ष्मं शृङ्गं दध्ने कृशं तनु । मायाकुटीलचक्रणा भूयिष्ठं पुरुषं पुरु ॥ २४
 अस्त्रण्ड पूर्णसकलमुपकण्ठात्तिक्रामितः । समीपे सेनिषाभ्यासौ नेदिष्ठं सुसमीपकम् ॥ २५
 सुदूरे तु दधिष्ठं स्यादुत्तं निस्तलवर्तुले । उच्चमांशुभतोदग्रा ध्रुवो नित्यः सनातनः ॥ २६
 आविर्द्धं कुटिलं भुम्रं वेष्टितं वक्रमित्यपि । चञ्चलं तरलं चैव कठोरं जठरं दृढम् ॥ २७
 मत्तग्रोऽभिनवो नव्यो नवीनो नूतनो नवः । एकतानोऽनन्यवृत्तिरुद्यमविलम्बितम् ॥ २८
 उष्णवचं नैकभेदं संवाधकलिलं तथा । तिमितं स्तिमितं क्लिबमभिषोमस्वभिग्रहः ॥ २९
 स्फातिर्वृद्धौ प्रया लयातौ समाहारः समुच्चयः । अपहारस्त्वपचयो विहारस्तु परिक्रमः ॥ ३०
 मत्ताहार उपादानं निर्हारीऽभ्यवकर्षणम् । विप्रोऽन्तरायः प्रसूहः स्यादास्या त्वासना स्थितिः
 संनिधिः संनिकर्षः स्वास्तंक्रमो दुर्मसंचरः । उपलम्भस्त्वनुभवः प्रत्यादेशो निराकृतिः ॥ ३१
 परिरम्भः परिष्वङ्गः संश्लेष उपगृहणम् । अनुमा पक्षोत्सार्थैर्दिग्भ्ये भ्रवरविष्ठौ ॥ ३२
 असंनिकृष्टार्थज्ञानं शब्दादि शब्दधीरितम् । सादृश्यदर्शनात्तुल्ये बुद्धिः स्यादुपमानकम् ॥ ३३
 कार्यं दृष्ट्वा विना न स्यादर्थोपपत्तिः परार्थधीः । प्रतियोगिन्यसृहीते भुवि सास्तीत्यनामकः ॥ ३४
 इत्यादिनामलिङ्गो हि हरिरुक्तो नृमुदये ॥ ३५

इत्यादिनामपुराण आमेये सामान्यनामकथनं नाम सप्तपञ्चविंशतिस्तत्त्वमोऽध्यायः ॥ ३५७ ॥

आदिवः श्लोकानां सप्तपञ्चदशः—१०८३०

अथाष्टपञ्चविंशतिस्तत्त्वमोऽध्यायः ।

प्रलयवर्णनम् ।

अग्रिदवाच—

घनुर्विपस्तु प्रलयो नित्यो यः प्राणिनां लयः । सदा विनाशो जातानां ब्राह्मो नैमित्तिको लयः

• इदमर्थं भावितं क. द. पुस्तकयोः ।

१ क. घ. ग. द. 'या' । लिङ्गानि लिङ्गिनः कानुविष्ट' । २ क. छ. 'विषयवृत्तिभ्यः' । ३ घ. ग. 'उ पूर्वमेव' । ४ घ. ग. 'अप्येवमस्तत्त्वविधानम्' । ५ घ. ग. 'यो य दृश्यते । ६' ।

(आत्यन्तिकलक्षणमर्थोत्पत्त्योरित्युक्तम्)

चतुर्गुणसहस्रान्ते प्राकृतः प्रकृतौ लयः । लय आत्यन्तिको ज्ञानादात्यन्तः परमात्मनि ॥ २
 तैमित्तिकस्य कस्यान्ते बद्धे रूपं लयस्य ते । चतुर्युगसहस्रान्ते क्षीणप्राये महीतले ॥ ३
 अनाद्यष्टिरीशेषा आपते श्रवणादिषु । ततः सप्तस्वयः स्वाच्च ततो विष्णुर्नृण्यतिः ॥ ४
 स्थितौ जलानि पिवति भानोः सप्तसु रश्मिषु । भूषावाचसमुद्रादिवोषं नयति संक्षयम् ॥ ५
 ततस्तस्यानुभावेन योगाहारोपद्रुहिवाः । त एव रश्मयः सप्त नायन्ते सप्त भास्कराः ॥ ६
 दहन्त्यशेषं त्रैलोक्यं सपातालतलं द्विज । कूर्मावधुषा भूः स्वाच्चतः कालाद्विरुद्रकः ॥ ७
 शेषादिश्वाससंपातः पातालानि दहत्ययः । पातालेभ्यो भुवं विष्णुर्भुजैः स्वर्गं दहत्ययः ॥ ८
 अम्बरीषमिवाऽऽपति त्रैलोक्यमस्मिन्नं तथा । तवस्तापवरीवासु लोकद्वयनिवासिनः ॥ ९
 गच्छन्ति ते महर्लोकं महर्लोकान्तरं तवः । रुद्ररूपी भगदग्धा मुखनिःश्वासतो हरः ॥ १०
 लचिष्ठन्ति ततो मेघा नानाकृशः सविपुतः । शर्वं वर्गाणि नर्पन्तः श्रमयन्त्यप्रिपुष्टितम् ॥ ११
 सप्तपिस्थानमाक्रम्य स्थितेऽम्भसि शर्वं मरुत् । बुधनिःश्वासतो विष्णोर्नाशं नयति तान्मनान् ॥ १२
 सार्धं पीत्या हरिः शेषे श्वेतं चैकार्षेयं प्रभुः । ब्रह्मरूपधरः सिद्धैर्बलैर्भुजनिभिः स्तुतः ॥ १३
 आत्ममायामयीं दिव्यां योगनिद्रां समास्थितः । आत्मानं वासुदेवाख्यं चिन्तयन्मधुसूदनः ॥ १४
 कल्पं श्वेतं प्रकटोऽथ ब्रह्मरूपी मृजत्यसौ । द्विपरार्धं ततो व्यक्तं प्रकृतौ लीयते द्विज ॥ १५
 स्थानात्स्थानं दक्षगुणमेकस्माद्गच्छते स्थले । ततोऽष्टदृग्गोके भागे परार्धमभिधीयते ॥ १६
 परार्धं द्विगुणं यष्टु प्राकृतः मर्त्यः स्मृतः । अनादृष्टाऽशिसंपर्कात्कृते संव्रलने द्विज ॥ १७
 महदावेविकारस्य विशेषान्तस्य संक्षये । कृणेच्छकास्तिवे तस्मिन्संयमे प्रतिसंचरे ॥ १८
 आपो प्रसन्ति वै पूर्वं भूमेर्गन्धादिकं गुणम् । ओतवन्त्या ततो भूमिः मलयपर्वत कृताते ॥ १९
 रसास्मिकाश्च तिष्ठन्ति ह्यास्ताता रसो गुणः । पीयते ज्योतिषा तामु नष्टास्वप्तिश्च दीप्यते ॥ २०
 ज्योतिषोऽपि गुणं ह्यं वायुर्ग्रसति भास्कराऽरम् । नष्टे ज्योतिषि वायुश्च बली दीप्यते महान् ॥ २१
 वायोरपि गुणं ह्यं वाक्काशं प्रसवे ततः । वायौ नष्टे तु चाऽऽकाशं नीरवं तिष्ठति द्विज ॥ २२
 आकाशस्यथ वै शब्दं भूतादिग्रसते च समम् । अभिवातात्नक्तं च भूसादि प्रसवे महान् ॥ २३
 भूमिर्पाति सयं चाप्सु आपो ज्योतिषि तद्व्रजेत् । वायौ वायुश्च खे सं च अहंकारे लयं स च ॥ २४
 महत्तमे महान्तं च प्रकृतिर्ग्रसते द्विज । व्यक्ताऽव्यक्ता च प्रकृतिर्व्यक्तस्याव्यक्तके लयः ॥ २५
 पुमानेकाक्षरः शुद्धः सोऽप्यंशः परमात्मनः । प्रकृतिः पुरुषश्चैव लीयते परमात्मनि ॥ २६
 न सन्ति यत्र सर्वेभ्यो नाममात्यादिकल्पाः । सचाभाजात्मके ज्ञेये ज्ञानात्पण्यात्मनः परे ॥ २७

(आत्यन्तिकपुराण शब्दे) निजनिजैतिव्याहृतप्रत्येकवर्णनं गानादृष्टपथेस्त्रीयवतनोऽन्त्ययः ॥ १५८ ॥

आदित्यः श्लोकानां समष्टयः—१०८५७

अथैकोनशतं नामैकविंशतानोऽध्यायः ।

आत्यन्तिकलक्षणमर्थोत्पत्त्योरित्युक्तम् ।

अग्रिखाच—

आत्यन्तिकं लयं बद्धे ज्ञानादात्यन्तिको लयः । आप्पात्पिच्छादिसंतापं आत्मा सास्य विरागदः

आध्यात्मिकस्तु संतापः शारीरो मानसो द्विधा । शारीरो बहुभिर्भेदैस्तापोऽसौ श्रूयतां द्विज ॥
 [१. त्वत्त्वा जीवो भोगदेहं गर्भमाप्नोति कर्मभिः । आतिवाहिकसंज्ञस्तु देहो भवति वै द्विज ॥ ३]
 केवलं स भनुष्याणां मृत्युकाल उपस्थिते । याम्यैः पुंभिर्मनुष्याणां तच्छरीरं द्विजोचम ॥ ४]
 नीयते याम्यमार्गेण नान्येषां प्राणिनां मुने । ततः स्वर्गाति नरकं स भ्रमेर्धे(द्व)ष्टयश्चवत् ॥ ५]
 कर्मभूमिरियं ब्रह्मन्फलभूमिरसौ स्मृता । यमो योनि(नी)श्च नरकाच्चिरूपयति कर्मणा ॥ ६]
 पूरणीयाश्च तेनैव यमं चैवानुपश्यताम् । नायुभूताः प्राणिनश्च मर्त्यं ते प्राप्नुवन्ति हि ॥ ७]
 यमदूतैर्मनुष्यस्तु नीयते तं च पश्यति । धर्मी च पूज्यते तेन पापिष्ठस्ताव्यते वृद्धे ॥ ८]
 शुभाशुभं कर्म तस्य चित्रगुप्तो निरूपयेत् । बान्धवानामाशौचे तु देहे स्वस्वातिवाहिके ॥ ९]
 तिष्ठन्त्यपि धर्मज्ञ दत्तपिण्डादानं ततः । तं त्यक्त्वा भेतदेहं तु माप्यान्यं भेतलोकतः ॥ १०]
 वसेत्शुभाशुपायुक्त आमन्नादाश्चभुङ्क्ष्वनरः । आतिवाहिकदेहास्तु भेतपिण्डेर्विना नरः ॥ ११]
 न हि भोक्षमाप्नोति पिण्डांस्तत्रैव सोऽश्नुते । कृते सपिण्डीकरणे नरः संवत्सरात्परम् ॥ १२]
 भेतदेहं समुत्सृज्य भोगदेहं मपश्यते । भोगदेहावुभौ भोक्तावशुभा(ध)शुभसंज्ञितौ ॥ १३]
 सुक्त्वा तु भोगदेहेन कर्मवन्धाभिपात्यते । तं देहं परितस्तस्मान्नस्ययन्ति निशाचराः ॥ १४]
 पापे तिष्ठति चेत्स्वर्गं तेन भुक्तं तदा द्विज । तदा द्वितीयं वृद्धाति भोगदेहं तु पापिनाम् ॥ १५]
 भुक्त्वा तु पापं वै पथाद्येन भुक्तं निविष्टम् । शुचीनां श्रीमतां मेहे स्वर्गभ्रष्टोऽभिजायते ॥ १६]
 पुण्ये तिष्ठति चेत्पापं तेन भुक्तं तदा भवेत् । तस्मिन्समक्षिते देहे शुभं वृद्धाति विग्रहम् ॥ १७]
 कर्मण्यस्यावशेषे तु नरकादपि मुच्यते । मुक्तस्तु नरकाद्याति त्रिवर्गयोनिं न संशयः ॥ १८]
 जीवः मविष्टो गर्भं तु कललेऽप्यत्र तिष्ठति । घनीभूतं द्वितीये तु तृतीयेऽवयवास्ततः ॥ १९]
 चतुर्थेऽस्पीनि त्वज्जातं पञ्चमे रोमसभवः । षष्ठे चेतोऽथ जीवस्य दुःखं विन्दति सप्तमे ॥ २०]
 जरायुवेष्टिते देहे मूर्ध्नि यदाञ्जलिस्तथा । मध्ये ह्रीं तु चापे स्त्री दक्षिणे पुंरुपस्थितिः ॥ २१]
 तिष्ठत्सुदरभागे तु पृष्ठस्याभिमुखस्तथा । यस्या तिष्ठत्यसौ योनीं वा स वेत्ति न संशयः ॥ २२]
 सर्वं च वेत्ति वृत्तान्तरमारभ्य नेरजन्मनः । अन्यकारे च महती पीडां विन्दति मानवः ॥ २३]
 मातृसहस्ररीं तु सप्तमे प्राप्नुयाद्भुते । अष्टमे नवमे मासि भृशमुद्दिग्ते तथा ॥ २४]
 द्धर्षोऽप्यपीडामाप्नोति मातृवर्षायामकं तथा । व्याधिश्च व्याधितायां स्यान्मुदूर्ते शतवर्षवत् ॥ २५]
 संतप्यते कर्मभिस्तु कुल्लेऽथ मनोरथान् । गर्भादिभिर्गतो ब्रह्मन्मोक्षज्ञानं करिष्यति ॥ २६]
 मूर्तिरातिरपोभूतो निःसरेणोनिष्यजतः । पीठ्यमानो वासमानं करस्पर्शेन दुःखितः ॥ २७]
 स्रग्ज्वात्सुद्रांतासि देहे श्रोत्रं विविकता । आसोच्छ्वासौ गतिरार्योर्यकसंस्पर्शनं तथा ॥ २८]
 अग्रे रूपं दर्शने स्यात्पूष्पा षट्क्षिप्रं पिच्छम् । गेपा वर्णं बलं छाया वेजः शीर्षं शरीरके ॥ २९]
 जलात्पेदश्च रसान् देहे वै संप्राप्यते । क्लेशो वसा रसा रक्तं शुक्रमुत्तरुकादिकम् ॥ ३०]
 भूमेर्माणं केशनखं रोमं च विरसस्तथा । मातृजानि मृदून्ग्रन्थ त्वज्जासहृदयानि च ॥ ३१]

* भनुष्याणां-मनुष्यस्य, पुस्तके नास्ति ।

१ क ह 'द' मर्त्या । २ क ख ग मे स्वर्गोनि । ३ क ख ह पठतत् ४ ५ क ख पातितम् ।
 ५ क ख ह नव । ६ छ नयवा । ७ छ 'नाव' । ८ ख ग त ९ छ मूर्तिपुरातोऽपि देहे भोगादिभि
 १० क । १५ छ 'वा' रक्तं पञ्चरक्तं ११ १२ छ 'य' शीर्षं विरसोऽदिवल । १३ ।

(शरीरावयवाः)

नाभिर्मज्जा शकुन्पेदः क्लेदान्यामाश्रयानि च । पितृजानि शिरा स्नायुः शुक्रं चैवाऽऽत्मजानि तु
 कामक्रोधौ भयं हर्षो धर्माधर्मात्मता तथा । आकृतिः स्वरूपौ तु मेहनार्थं तथा च यत् ॥ ३३
 तामसानि तथा ज्ञानं प्रमादात्स्पृष्टदुषाः । मोहमात्सर्यवैगुण्यशोकायासभयानि च ॥ ३४
 कामक्रोधौ तथा शौर्यं यत्नेप्सा बहुभाषिता । अहंकारः परावज्ञा राजसानि महागुणे ॥ ३५
 धर्मेप्सा मोक्षकामित्वं परा भक्तिश्च केशवे । दाक्षिण्यं व्यवसायित्वं सात्त्विकानि विनिर्दिशेत् ॥
 चपलः क्रोधनो भीरुर्वदुभाषी कलिप्रियः । स्वप्ने मगनगधैव बहुनातो नरो भवेत् ॥ ३७
 अकालपलितः क्रोधो महाप्राज्ञो रणप्रियः । स्वप्ने च दीप्तिपत्मेऽस्मी बहुषितो नरो भवेत् ॥ ३८
 (रुस्थिरमिन्द्रः स्थिरोत्साहः स्थिराङ्गो द्रविणान्वितः । स्वप्ने जलसितालोकी बहुस्नेप्सा नरो भवेत्)
 रसस्तु माणिनां देहे जीवनं रुधिरं तथा । लेपनं च तथा पांसं मेहस्तेहकरं तु तत् ॥ ४०
 धारणं त्वस्थिमज्जा स्वात्पूरणं वीर्यवर्धनम् । शुक्रवीर्यकरं ह्योजः प्राणकुञ्जीवसंस्थितिः ॥ ४१
 ओजः शुक्रात्सारतरमावीतं हृद्योपगमम् । पङ्कजं सविधनी बाहुपूर्वाजठरमीरितम् ॥ ४२
 पदं त्वचा बाह्यतो यद्दन्त्या रुधिरधारिका । किलासधारिणी चान्पा चतुर्थी कुण्डधारिणी ४३
 + पञ्चमीमिन्द्रियस्थानं षष्ठी प्राणधरा पता । कला सप्तमी पांसधरा द्वितीया रक्तधारिणी ॥ ४४
 यकः षष्ठीहाश्रया चान्पा मेदोधराऽस्थधारिणी । मज्जाश्लेष्मपुरीषाणां धरा पक्षाशयस्थिता ॥
 षष्ठी पित्तधरा शुक्रधरा शुक्राश्रयाऽपरा ॥

हायदिमहापुराण भाष्ये आलम्बितकलमगमोदिवर्तिनिरूपण नामेदौनसतलधिकविशततमोऽध्यायः ॥ ३६९ ॥

आदितः श्लोकानां सम्प्लष्टाः—१०९०२

अथ सप्तत्यधिकविंशततमोऽध्यायः ।

शरीरावयवाः ।

अत्रिरुवाच—

ध्रोमं त्वक्चक्षुषी जिह्वा घ्राणं घीः स्तं च भूतगम् । शब्दस्पर्शरूपरसगन्धाः स्वादिषु तदुणाः ॥
 पायूपस्यौ करौ पादौ वागवेत्कर्म स्तं तथा । उत्सर्गान्मृदादानमतिवागादिकर्म तत् ॥ २
 पञ्च कर्मेन्द्रियाण्यत्र पञ्च बुद्धीन्द्रियाणि च । इन्द्रियाण्याश्च पञ्चैव बहोभूता मनोधिपाः ॥ ३
 आत्माऽव्यक्तश्चतुर्विंशच्चत्वारिंशं पुरुषः परः । संयुक्तश्च विमुक्तश्च यथा मत्स्योदके उभे ॥ ४
 अव्यक्तमाश्रितानीह रजःसचवतमांसि च । अन्तरः पुरुषो जीवः स परं ब्रह्म कारणम् ॥ ५
 स याति परमं स्थानं यो वेत्ति पुरुषं परम् । सप्ताऽऽश्रयाः स्मृता देहे रुधिरस्यैव आश्रयाः ॥ ६
 श्लेष्मण्यथाऽऽपिप्ताग्नां पक्षाश्रयस्तु पञ्चयः । वायुमूत्राश्रयः सप्त स्त्रीणां गर्भाशयोऽष्टमः ॥ ७
 पिप्तात्पक्षाश्रयोऽग्नेः स्याद्योनिर्विकशिता र्जुतौ । पद्मवत्तर्भाश्रयः स्याच्च प्रले सरक्तकम् ॥ ८
 शुक्रं स्वशुक्रतथाङ्गं कुन्तलान्यत्र कालवः । न्यस्तं शुक्रमतो योनौ नेति गर्भाश्रयं पुनः ॥ ९

* अनुविष्टान्तर्गतग्रन्थद्वयं पुस्तके नास्ति । + इदमर्थं नास्ति छ. पुस्तके ।

१ छ. ग. 'मर्षिता' । २ क. छ. ग. 'त' । भीरीयम् । ३ क. द. 'मी चित्रविष्टान्त' । ४ छ. ग. 'विधा-
 दादिकर्मतः' । ५ । ५ छ. ग. 'स्वादिषु' । ६ क. छ. ग. अन्तरः । ७ छ. ग. 'अश्रयः श्लाघा' । ८ क. द. 'कुतो' ।
 छ. प्रती । ग. हुता ।

(नरकनिरूपणम्)

पद्मधातुसहस्राणि रसं देहे वहन्ति ताः । केदार इव कुल्याश्रु छेदलेपादिकं च यत् ॥ ३९
 द्वासप्तविंशत्या कोट्यो न्योम्नामिह महामुने । मज्जाया मेदसश्चैव वमायाश्च तथा द्विन ॥ ४०
 मूत्रस्य चैव पित्तस्य श्लेष्मणः शुकुतस्तथा । रक्तस्य सरसस्यान क्रमशोऽञ्जनयो मनाः ॥ ४१
 अर्धाधार्म्यधिकाः सर्वाः पूर्वपूर्वाञ्जलेर्मताः । अर्धाञ्जलिश्च शुक्रस्य तदर्थं च तर्धागवः ॥ ४२
 रजसस्तु तथा स्त्रीणां चतस्रः कथिता बुधैः । अरीरं मलद्रोसादिषिण्डं हात्वाऽऽत्पनि त्यजेत् ॥

हलादिनामुपराण आग्नेये शरीरवर्जनिभाज्यवर्जं नाम सप्तत्यधिकत्रिंशत्तन्मोऽध्यायः ॥ १०० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१०९४५

अथैकसप्तत्यधिकत्रिंशत्तन्मोऽध्यायः ।

नरकनिरूपणम् ।

अग्निहोत्रम्—

शक्तानि यमेमार्गाणि बन्धयेऽथ परणे नृणाम् । छप्पा प्रकुपितः काये तीव्रबोधुसमीरितः ॥ १
 शरीरमुपकृष्याथ कृत्स्नान्दोषास्तु गच्छि वै । छिनत्ति प्राणस्थानानि पुनर्मर्माणि चैव हि ॥ २
 दैत्यात्मकुपितो वायुश्छिद्रमन्विष्यते ततः । दे नेत्रे दृष्टं तथा कर्णौ दृष्टौ तु नामापुटौ तथा ॥ ३
 ऊर्ध्वं तु सप्त च्छिद्राणि अष्टमं वदनं तथा । एतैः प्राणो विनिर्वाति प्रायशः शुभकर्मणाम् ॥ ४
 अपः पायुरपस्थं च अनेनाशुभकारिणाम् । मूर्धानं योगिनो भिक्षा मीरी यात्यथ चेच्छया ॥ ५
 अन्तर्काले तु संप्राप्ते प्राणेष्वपानमुपस्थिते । तपसा संवृते ज्ञाने संवृतेषु च मर्मसु ॥ ६
 स जीवो नाभ्यधिष्ठानाद्यात्यते मातरिभ्यः । बाध्यमानथाऽऽनयते अष्टाङ्गाः प्राणवृत्तिकाः ॥ ७
 पचन्तं जापमानं वा मरिच्यन्तं च योनिषु । यपश्यन्ति च तं सिद्धा देवा दिव्येन चक्षुरा ॥ ८
 गृह्णाति सरत्नगाथोने शरीरं चाऽऽतिवाहिकम् । आकाशवायुतेजांसि विग्रहाद्भ्यर्गादिनः ॥ ९
 जलं मही च पञ्चत्वमापन्नः पुरुषः स्पृष्टः । आविवाहिकदेहं तु यमद्वया नयन्ति तम् ॥ १०

ऋणावपि च योनिश्चेदातपिचकफावृता । भवेच्चदा चिकीर्षित्वं नैव तस्यां प्रजायते ॥ १०
 बुक्तात्पुक्तात्कर्तुर्दकृतकोष्ठः कृद्द्वयोः । तण्डकस्य महाभाग निचदान्याशये मतः ॥ ११
 रक्तस्य पच्यमानस्य साराद्भवति देहिनाम् । स्त्रीहा यकृच्च धर्मश्च रक्तफेनाच्च पुक्कमः ॥ १२
 रक्तं पित्तं च भवति तथा तण्डकमंशुकः । मेदो रक्तमसाराच्च बुद्ध्यायाः संभवः स्मृतः ॥ १३
 रक्तमांसमकाराच्च भवन्त्यस्त्राणि देहिनाम् । सार्धत्रिन्वर्षायाम(व्यायाम)संख्यानि तानि नृणां
 विनिर्दिशेत् ॥ १४
 त्रिष्यायानि तथा स्त्रीणां शत्रुर्वेदविदो जनाः । रक्तवायुसमागोमात्कामे यस्योद्भवः स्मृतः ॥ १५
 कफमसाराद्भवति हृदयं पयसनिभम् । अधोमुखं तच्छुपरिं यत्र जीवो व्यवस्थितः ॥ १६
 चैतन्यानुगता भावाः सर्वे तत्र व्यवस्थिताः । तस्य वामे यथा स्त्रीहा दक्षिणे च तथा पक्वत् ॥ १७
 दक्षिणे च तथा क्लोम पयस्यैवं प्रकीर्तितम् । श्रोतांसि यानि देहेऽस्मिन्कफरक्तवहानि च ॥ १८
 तेषां धूतानुमानाच्च भवतीन्द्रियसंभवः । नेत्रयोर्मण्डलं शुकं कफाद्भवति पैतृकम् ॥ १९
 कृष्णं च मण्डलं वातात्तथा भवति मातृकम् । पित्ताच्छरणाश्लं ज्ञेयं वातापितृसमुद्भवम् ॥ २०
 मांसामृकफना जिह्वा मेदोमृकफमांसजा । वृषा(प)णौ दश्च माणस्य ज्ञेयान्यायतनानि तु ॥ २१
 मूर्धा हृन्नाभिकण्ठाश्च जिह्वा शुकं च शोणितम् । गुदं वस्त्रिच गुल्फं च केशधुराः पोडशेरिताः ॥
 द्वे करे द्वे च चरणे चतस्रः पृष्ठतो गले । देहे पादादिशीर्षान्ते जालानि चैव पोडश ॥ २३
 मांसक्लापुशिरार्धिभ्यश्चत्वारश्च पृथक्पृथक् । मणिवन्वनगुल्फेषु निचद्धानि परस्परम् ॥ २४
 पद कूर्चानि स्मृतानीह हस्तयोः पादयोः पृथक् । ग्रीवायां च तथा मेदू कथितानि मनीषिभिः ॥
 पूष्पवंशस्योपगताश्चतस्रो मांसरज्जवः । तावन्त्य(त्य)श्च तथा पेश्यस्तासं घन्धनकारिकाः ॥ २६
 सौरण्यश्च तथा सप्त पञ्च मूर्धानमाश्रिताः । एकैका येद्विजिह्वास्ता अस्थिपट्टिस्तत्रयम् ॥ २७
 सूक्ष्मैः सह चतुःपट्टिर्दशाना विंशतिर्नखाः । पाणिपादद्वयलाक्षाश्च तासां स्थानचतुष्टयम् ॥ २८
 पट्टचक्रुलीनां द्वे पाण्योर्गुल्फेषु च चतुष्टयम् । चत्वार्यरत्नगोरस्थीनि जह्यपयोस्तद्वदेव तु ॥ २९
 द्वे द्वे जानुकपोलोवफलांशसमुद्भवम्(द्रवे) । अक्षस्थानांशुकथोणिकलके चैवमादिशेद् ॥ ३०
 भगास्तोत्रं तथा पूष्ठे चत्वारिंशच्च पञ्च च । ग्रीवायां च तथाऽस्थीनि ऋषकं च तथा हनुः ॥ ३१
 तन्मूत्रं द्वे ललाटाक्षिगण्डनासाद्व्यवस्थिताः । पशुकास्तालुक्कैः सार्धपशुदैश्च द्विसप्ततिः ॥ ३२
 द्वे शङ्खके कपालानि चत्वार्येव त्रिरस्तथा । उरः सप्तदशास्थीनि संधीनां द्वे घते दश ॥ ३३
 अष्टपट्टिस्तु शास्त्रासु पट्टिर्धैकविंशति । अन्तरा चैव ज्यञ्जीतिश्च स्त्रायोर्नवशतानि च ॥ ३४
 त्रिंशपिठे द्वे घते तु अन्तराथौ तु सप्ततिः । ऊर्ध्वाः पद शनान्येव शास्त्रास्तु कथितानि तु ॥
 पञ्च पेशीवतान्येव चत्वारिंशच्चपोर्ध्वगाः । चतुःस्रं तु शास्त्रासु अन्तराथौ च पट्टिता ॥ ३६
 स्त्रीणां चैकापिठं वै स्याद्विंशतिश्चतुस्तरा । स्वनयोर्दश योनौ च त्रयोदश तथाऽऽशये ॥ ३७
 गर्भस्य च चतस्रः स्फुः शिराणां च शरीरिणाम् । त्रिंशच्छतसहस्राणि तथाऽन्यानि नैव तु ॥

१ क. ह. 'माः' । उच्छ्रय । य. 'माः' । पुण्ड्रय । २ क. ह. 'या उच्छ्रय' । ३ य. म. 'ज्योतिः' । ४ य. म. 'ज्योतिः' । ५ क. य. ग. कण्ठाः । ६ य. ग. 'मे' । द्वे द्वे प' । ७ य. म. जानुनी द्वे च यो' । ८ क. 'रिपयय' ।
 ९ य. म. 'द पूर्वविभू' । १० य. नवयय । ११ क. ह. शोकयय । य. ग. शोकयय । १२ क. य. 'ह' । हवा
 १३ ।

(नरकनिरूपणम्)

पदपथाशस्तदस्त्राणि रसं देहे चङ्गन्ति ताः । केदार इव कुल्याश्च छेदलेपादिकं च यत् ॥ ३९
 द्वासप्ततित्स्ताया कोट्यो व्योम्नामिह महामुने । भस्त्राया मेदसश्चैव चसायाश्च तथा द्विज ॥ ४०
 मूत्रस्य चैव पित्तस्य श्लेष्मणः शकृत्स्तथा । रक्तस्य सरसस्यान क्रमशोऽञ्जलयो मताः ॥ ४१
 अर्धाध्यायिकाः सर्वाः पूर्वपूर्वाञ्जलेर्मताः । अर्धाञ्जलिश्च शुकस्य तदर्धं च तृतीयतः ॥ ४२
 रजसस्तु तथा स्त्रीणां चतस्रः कथिता बुधैः । श्रीरं मलदोषादिपिण्डं ज्ञात्वाऽऽत्मनि त्यजेत् ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये श्रीराक्षसविभागवर्णनं नाम सप्तत्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३७० ॥

आदितः श्लोकानां समाख्युः—१०९४५

भवेत्सप्तत्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

नरकनिरूपणम् ।

अग्निपुराणम्—

उक्तानि यमेमार्गाणि वक्ष्येऽथ मरणे नृणाम् । ऊर्ष्या मरुपिताः काये तीव्रवैपुसमीरितः ॥ १
 क्षीरमुपवधाय कृत्तान्दोषावृणद्भि वै । छिनत्ति प्राणस्थानानि पुनर्मर्षाणि चैव हि ॥ २
 शैत्यात्मरुपितो वायुश्छिद्रमन्निष्पते तत् । द्वे नेत्रे द्वौ तथा कर्णौ द्वौ तु नासापुटौ तथा ॥ ३
 ऊर्ध्वं तु सप्त च्छिद्राणि अष्टमं वदनं तथा । एतैः प्राणो विनिर्वाति प्रापशः शुभकर्मणाम् ॥ ४
 अथः पायुरपस्यं च अनेनाशुभकारिणाम् । मूर्धानं योगिनो भिक्षा जीवो वास्पथ चेच्छया ॥
 अन्तकाले तु समाप्ते प्राणेऽपानमुपस्थिते । तमसा संवृते ज्ञाने सट्वरेषु च मर्षसु ॥ ६
 स जीवो नाभ्यधिष्ठानाद्यावत्ते मातरिभ्यः । बाध्यमानश्चाऽऽनयते अष्टाद्वाः प्राणवृत्तिकाः ॥ ७
 चपवन्तं जायमानं चा प्रविशन्तं च योनिषु । प्रपदन्ति च तं सिद्धा देवा दिव्येन चक्षुषा ॥ ८
 शृङ्गाति तत्क्षणाग्नौ च श्रीरं चाऽऽतिवाहिकम् । आकाशवायुतेजासि विप्रहाङ्गवर्गामिनः ॥ ९
 जलं मही च पञ्चत्वमापन्नः पुरुषः स्मृतः । आतिवाहिकदेहं तु यपदता नयन्ति तम् ॥ १०
 याम्यं मार्गं महाघोरं पटञ्जीतिसहस्रकम् । अप्रोदकं नीयमानो याम्यवैर्दत्तमश्नुते ॥ ११
 यमं हृष्टा यमोक्तेन चित्रगुप्तेन चेरितान् । प्राप्नोति नरकाच्चौद्रान्धर्षां शुभकर्मदिवम् ॥ १२
 भुञ्जन्ते पापिभिर्यक्ष्यै नरकास्ताश्च यातनाः । अष्टाविंशतिरेताः क्षितेनरककोटयः ॥ १३
 सप्तमस्य तलस्थान्ते घोरे तमसि संस्थिताः । घोरारूपा मथवा कोटिः सुपोरा तदयःस्थिता ॥
 अतिघोरा महाघोरा घोररूपा च पञ्चमी । पृथ्वी तरलताराख्या सप्तमी च भयानका ॥ १५
 भयोत्कटा कालरात्री महाचण्डा च चण्डया । कोलाहला प्रचण्डारूपा यज्ञा नररुमायिका ॥ १६
 पद्मावती भीषणा च भीमा चैव करालिका । विरुराला महावज्रा त्रिकोणा पथकोणिता ॥ १७
 सुदीर्घा वर्तुला सप्तभूमा चैव भूमिका । दीप्तमायाऽष्टाविंशतयः कोटयः पापिदुःखदाः ॥ १८
 अष्टाविंशतिकोटीनां पथ पथ च नाय(वि)काः । रारम्याः शत चेकं चतारिंशत्तुष्टयम् ॥ १९
 तामिश्रमन्थतामिश्रं महारौरवसैस्त्वौ । अतिपयं(न) वन चैव लोहभारं तथैव च ॥ २०

ऋतावपि च योनिश्रेहातपित्तकफावृता । मनेत्तदा विकृतिर्यत्र नैव तस्यां मजायते ॥ १०
 चुक्तापुक्कसकडीहकृतकोष्ठमृद्गुणाः । तण्डुल्य महाभाग निवद्गान्धाश्च ये मतः ॥ ११
 रसस्य पच्यमानस्य साराद्भवति देहिनाम् । ग्रीहा यकृच्च धर्मज्ञ रक्तफेनाच्च पुक्कमः ॥ १२
 रक्तं पित्तं च भवति तथो तण्डुलकर्मज्ञकः । मेदो रक्तमसाराच्च चुक्तायाः संभवः स्मृतः ॥ १३
 रक्तमांसपकाराच्च भवन्त्यध्माणि देहिनाम् । सार्धचिब्यांवायम(व्याम)संरुवानि तानि नृणां
 विनिर्दिशेत् ॥ १४
 शिष्यामानि तथा स्त्रीणां प्राहुर्देविदो जनाः । रक्तायुसमायोगात्कौमे यस्याद्भवः स्मृतः ॥ १५
 कफमसाराद्भवति हृदयं पद्मसंनिभम् । अधोमुखं तण्डुलपरं यत्र जीरो व्यवस्थितः ॥ १६
 चैतन्यानुगता भाराः सर्वे तत्र व्यवस्थिताः । नस्य वामे यथा ग्रीहा दक्षिणे च तथा यकृत् ॥ १७
 दक्षिणे च तथा क्लोम पक्षस्यैव मकीर्तितम् । श्रोतांसि यानि देहेऽस्मिन्कफरक्तवहानि च ॥ १८
 तेषां भूतानुमानाच्च भवतीन्द्रियसंभवः । नेत्रयोमण्डलं शुक्लं कफाद्भवति पैतृकम् ॥ १९
 कृष्णं च मण्डलं वातात्तथा भवति मानृकम् । पित्ताचरद्वाङ्मूलं ज्ञेयं मातापितृसमुद्भवम् ॥ २०
 मांसामृक्कफना निहा मेदोमृक्कफमांसजो । वृषा(व)णौ दक्ष माणस्य ज्ञेयान्यायतनानि तु ॥ २१
 सूर्या हृत्ताभिकण्ठाश्च निहा शुक्लं च शोणितम् । गुदं यस्तिष्ठ युत्फं च केंदुराः पौडशेरिताः ॥
 द्वे करे द्वे च चरणे चतस्रः पृष्ठतो मूले । देहे पादादिशीर्षान्ते जालानि चैव पौडश ॥ २३
 मांसस्त्रासुशिरार्धिभ्यश्चत्वारश्च पृथक्पृथक् । मणिवन्धनमुत्फेषु निबद्धानि परस्परम् ॥ २४
 पद् कूर्चानि स्मृतानीह हस्तयोः पादयोः पृथक् । ग्रीवायां च तथा मेद्वे कथितानि मनीषिभिः ॥
 पूष्वंशस्योपगताश्चतस्रो मांसरज्जवः । तावन्त्ये(त्य)श्च तथा पेश्यस्तासां वन्धनकारिकाः ॥ २६
 सौरण्यश्च तथा सप्त पञ्च सूर्यान्माश्रिताः । एकैका मेद्वनिहास्ता अस्थिपट्टिश्चतस्रम् ॥ २७
 मूत्रैः सह चतुःपट्टिर्दशना विंशतिर्नखाः । पाणिपादशलाकाश्च तासां स्थानचतुष्टयम् ॥ २८
 पट्टपट्टलीनां द्वे पाण्योर्गुल्फेषु च चतुष्टयम् । चतरार्यरत्नोरस्थीनि जल्पपोस्तद्देव तु ॥ २९
 द्वे द्वे मानृकपोलोकफलांशसमुद्भवम्(द्भवे) । भक्षस्थानांश्चक्रयोगिफलके चैवमादिशेत् ॥ ३०
 भगास्तोकं तथा पृष्ठे चरवारिंश्च पञ्च च । ग्रीवायां च तथाऽस्थीनि तत्र हं च तथा इतुः ॥ ३१
 तन्मूलं द्वे ललाटाक्षिगण्डनासाहृष्टयवस्थिताः । पशुंकास्तालुहैः सार्धपशुर्दक्ष दिसप्ततिः ॥ ३२
 द्वे शङ्के कपालानि चत्वार्येव त्रिरस्तथा । वरः सप्तदशस्थीनि संधीनां द्वे श्वे दश ॥ ३३
 अष्टपट्टिस्तु दास्यामु पट्टिर्धैकविंशतिः । अन्तरा वै श्रृंगीतिव्य स्त्रायोर्नवशतानि च ॥ ३४
 त्रिंशपिंके द्वे श्वे तु अन्तराधौ तु सप्ततिः । ऊर्ध्वांगाः पद् शतान्येव शास्त्रास्तु कथितानि तु ॥
 पञ्च पेश्वीशतान्येव चत्वारिंशत्तयोर्ध्वांगाः । चतुःशतं तु दास्यामु अन्तराधौ च पट्टिका ॥ ३६
 स्त्रीणां चैकापिंका वै स्याद्विंशतिश्चतुश्चरा । स्तनयोर्दश योनौ च प्रयोदश तथाऽऽश्वये ॥ ३७
 गर्भास्य च चतस्रः स्युः शिराणां च शरीरिणाम् । त्रिंशच्छतसहस्राणि तथाऽन्यानि नैव तु ॥

१ क. ड. 'याः' । २ क. ड. 'यः' । ३ क. ड. 'यः' । ४ क. ड. 'यः' । ५ क. ड. 'यः' । ६ क. ड. 'यः' । ७ क. ड. 'यः' । ८ क. ड. 'यः' । ९ क. ड. 'यः' । १० क. ड. 'यः' । ११ क. ड. 'यः' । १२ क. ड. 'यः' । १३ क. ड. 'यः' । १४ क. ड. 'यः' । १५ क. ड. 'यः' । १६ क. ड. 'यः' । १७ क. ड. 'यः' । १८ क. ड. 'यः' । १९ क. ड. 'यः' । २० क. ड. 'यः' । २१ क. ड. 'यः' । २२ क. ड. 'यः' । २३ क. ड. 'यः' । २४ क. ड. 'यः' । २५ क. ड. 'यः' । २६ क. ड. 'यः' । २७ क. ड. 'यः' । २८ क. ड. 'यः' । २९ क. ड. 'यः' । ३० क. ड. 'यः' । ३१ क. ड. 'यः' । ३२ क. ड. 'यः' । ३३ क. ड. 'यः' । ३४ क. ड. 'यः' । ३५ क. ड. 'यः' । ३६ क. ड. 'यः' । ३७ क. ड. 'यः' ।

पदपञ्चाशत्सहस्राणि रसं देहे वहन्ति ताः । केदार इव कुल्याथ छेदलेपादिकं च यत् ॥ ३९
 द्वास्तविस्तथा कोट्यो न्योन्नामिह महापुने । मञ्जाया मेदसश्चैव वसायाथ तथा द्विज ॥ ४०
 मूत्रस्य चैव पित्तस्य श्लेष्मणः शुक्रनस्तथा । रक्तस्य सरसस्यान क्रवयोऽञ्जुजपो मताः ॥ ४१
 अर्धार्धाभ्यधिकाः सर्वाः पूर्वपूर्वाञ्जलेर्मताः । अर्धाञ्जालिथ शुक्रस्य तदर्धं च तर्धानमः ॥ ४२
 रजसस्तु तथा स्त्रीणां चतस्रः कथिता बुधैः । शरीरं मलदोषादिपिण्डं ज्ञात्वाऽऽत्मनि त्यजेत् ॥

हस्तादिमहापुराण आमेने शरीरव्यवस्थायामवर्णनं नाम सप्तत्यभिध्वनिततयोऽध्यायः ॥ ३५० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्युदाः—१०९४६

अथैकसप्तत्यभिध्वनिततयोऽध्यायः ।

नरकरूपणम् ।

अग्निहोत्र—

उक्तानि यममार्गाणि बह्वेऽथ मरणे नृणाम् । कृत्वा यदुपितः काये तीव्रवैयुसमीरितः ॥ १
 शरीरमुपकथ्याथ कृत्स्नान्दोषाशुगदि वै । त्रिनाचि माणस्यानानि पुनर्वर्षाणि चैव हि ॥ २
 शैत्यात्मरुपितो वायुश्छिद्रमन्विष्यते ततः । द्वे नेत्रे द्वौ तथा कर्णौ द्वौ तु नासापुटौ तथा ॥ ३
 ऊर्ध्वं तु सप्त च्छिद्राणि अष्टमं बदनं तथा । एतैः प्राणो विनिर्वाति प्रायशः शुभकर्षणम् ॥ ४
 अधः पायुरुपस्यं च अनेनाशुभकारिणाम् । भूधार्नं योगिनो भित्त्वा जीवो यात्यथ चेच्छया ॥
 अन्तर्काले तु समाप्ते माणेऽपानमुपस्थिते । तमसा संतृप्ते ज्ञाने संतृप्तेषु च मर्मसु ॥ ६
 स जीवो नाभ्यपिष्टानाञ्चारुयते मातरिभवा । बाध्यमानश्चाऽऽनयते अष्टाङ्गाः प्राणवृत्तिकाः ॥ ७
 चपवन्तं जायमानं वा प्रविशन्तं च योनिषु । प्रपश्यन्ति च तं सिद्धा देवा दिव्येन चक्षुषा ॥ ८
 पृच्छाति तत्तत्प्रायोगे शरीरं चाऽऽतिकादिकम् । आकाशवयुतेजांसि विग्रहाध्वर्षणामिनः ॥ ९
 जलं मही च पञ्चत्वमापन्नः पुरुषः स्मृतः । आतिवादिहृद्देहं तु ययद्वा नयन्ति तम् ॥ १०
 पाम्यं मार्गं महाचोरं पटशीतितद्वह्मकम् । अत्रौदृक्तं नोपपादो यन्मर्षेत्तपश्चुने ॥ ११
 यमं हृष्टा यमोक्तेन विप्रगुप्तेन चेरितान् । प्राप्नोति नरकाजोद्गम्यर्थां शुभमर्षादिवम् ॥ १२
 भुञ्जन्ते पापिभिर्वक्ष्ये नरकांस्ताश्च यातनाः । अष्टाविंशतिरेतथः सितेनरकतोदयः ॥ १३
 सप्तमस्य तलस्यान्ते घोरे तमसि संस्थिताः । घोरारुषा प्रथमा क्रोष्टेः सुयोरा तद्वरः स्थिता ॥
 अतिघोरा महाघोरा घोरारुषा च पञ्चमी । पष्ठौ तल्लनाराकृता सप्तमी च भयानका ॥ १५
 भयोत्कृष्टा कालरात्री महाचण्डा च चण्डया । कोलाहला मण्डाररुषा यथा नरकनायिका ॥ १६
 पद्मावती भीषणा च भीषा चैव करालिका । विहरात्य महावज्रा त्रिकोणा यमक्रोचिका ॥ १७
 सुदीर्घा यर्तुला सप्तम्या चैव सुभ्रमिका । दीप्तमायाऽष्टाविंशतयः क्रोष्टयः पापिदुःखदाः ॥ १८
 अष्टाविंशतिकोटीनां पञ्च पञ्च च नाय(वि)क्ताः । रौरासायाः श्वनं चैव चरारौरवयुष्टयम् ॥ १९
 वामिश्रमन्वतामिश्रं महारौरवरीत्वा । असिपत्रे(न) वनं चैव व्योदहारं तथैव च ॥ २०

नरकं कालमूर्तं च महानरकमेव च । संजीवनं महाशीघ्रं तपनं संप्रतापनम् ॥ २१
 सपातं च सकाशोऽत्रं कुहमलं वृत्तिमृचिकम् । लोहद्वन्द्वमृजीषं च मधानं शाल्मर्त्रीं नदीम् ॥ २२
 नरकान्विद्धि कोटीशैलान्मान्यैः पोरदर्शनान् । पात्यन्व पापकर्मणि पृथैकस्मिन्बहुनापि ॥ २३
 मार्जारोल्लङ्घनोमायुष्ट्रादिवदनाथ ते । तैलद्रोणां नरं सिप्त्रा ज्वालयन्ति दूताशनम् ॥ २४
 अम्बरीषेषु चैवान्पास्ताभ्रपात्रेषु वापरान् । अयस्पात्रेषु चैवान्गान्बहुसिद्धिगणेषु च ॥ २५
 शूलाग्नारोपिताधान्ये छिद्यन्ते नरकेऽपरे । वादयन्ते रुद्राभिस्तु भोजयन्ते चाप्ययोगुटान् ॥ २६
 यमदूतैर्नराः पांशुग्विष्टारक्तकफादिकान् । तक्षं मंत्रं पाययन्ति पाटयन्ति पुनर्नरान् ॥ २७
 यक्षेषु पीडयन्ति स्फ भक्षयन्ते वायसादिभिः । तैलेनोष्णेन सिचयन्ते छिद्यन्ते नैकधा शिराः ॥ २८
 हा तातेति क्रन्दयानाः स्वकं निन्दन्ति कर्म ते । महापातकजान्पौराक्षरकान्माप्य गर्हितान् २९
 कर्मक्षयात्मजायन्ते महापातकिनस्त्विव । मृगशृङ्गकरोष्णाणां ब्रह्महा योनिमृच्छति ॥ ३०
 स्वरपुच्छश(स)म्लेच्छानां मन्त्रपः स्पर्णहार्यपि । ठमिकीटपतङ्गत्वं गुह्यमस्तृणगुल्मताम् ॥ ३१
 ब्रह्महा क्षयरोगी स्यात्सुरापः इषादन्तकः । स्वर्णहारी तु कुनखी दुधर्मा गुह्यतल्पगः ॥ ३२
 यो येन संस्पृशत्येषां स तल्लिङ्गोऽभिजायते । अक्षहर्ता पायावी स्यान्मूको वागपहारकः ॥ ३३
 धान्यं हत्वाऽतिरिक्ताङ्गः पिशुनः पूतिनासिकः । तैलहृद्यैलपायी स्यात्पूतिवस्त्रस्तु सूचकः ॥ ३४
 परस्य पोषितं हत्वा ब्रह्मस्वमपहृत्य च । अरण्ये निर्जने देशे जायते ब्रह्मराक्षसः ॥ ३५
 रत्नहारी हीनजातिर्गन्धास्तुच्छुन्दरी शुभान् । पत्रं शकं शिखी हत्वा मुखराधान्यहारकः ॥ ३६
 अजः पशु पयः काको यानमुष्टः फलं कपिः । मधु दंशः फलं मृध्रो पुष्पाका उपस्करम् ॥ ३७
 श्वित्री वस्त्रं सारसं च शिल्ली लवणहारकः । उक्त आध्यात्मिकस्तापः शस्त्राघैराधिभौतिकः ॥ ३८
 ग्रहाग्निदेवपीडाघैर(रा)धिदैविक ईरितः । मिषा तापं हि संसारं ज्ञानयोगाद्दिनाशयेत् ॥ ३९
 कुच्छ्रैर्व्रतैश्च दानाद्यैर्विष्णुपूजादिभिर्नरः ॥ ४०

इत्यादिमहापुराण भाग्ये नरकविरुद्ध नामैकसप्तलक्षिकनिश्चयतमोऽध्याय ॥ १७१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१०९८५

अथ द्विसप्तलक्षिकनिश्चयतमोऽध्याय ।

यमनियमा ।

अग्रिखाच—

संसारतापमुक्त्यर्थं ब्रह्मसम्प्राप्त्ययोगकम् । ब्रह्मसमाशक्तं ज्ञानं योगस्तत्रैकचित्तता ॥ १
 चित्तवृत्तिनिरोधश्च जीवब्रह्मात्मनोः परः । अहिंसा सत्यमस्तेय ब्रह्मचर्यापरिग्रहौ ॥ २
 यमाः पञ्च स्मृता विप्र नियमो भुक्तिमुक्तिदाः । शौचं सतोपतपसी स्वाध्यायेश्वरपूजने ॥ ३
 भूतापीडा दहिंसा स्यादहिंसा धर्म उत्तमः । यथै गजपदेऽन्यानि पदानि पथगामिनाम् ॥ ४
 एव सर्वमहिंसाया धर्मार्थमभिधीयते । उद्देगजननं हिंसा संवापकरणं तथा ॥ ५

(नमस्त्वया.)

दक्षुतिः शोणितकृतिः पैगुत्यकरणं तथा । हितस्यातिनिषेधश्च मर्षेद्वाटनमेव च ॥ ६
 सुखापहनुतिः संरोधो बधो दक्षविधा च सा । यद्गृहहितमत्यन्तं वचः सत्यस्य लक्षणम् ॥ ७
 सत्यं द्रुपादिप्रियं द्रुपाच्च द्रुपात्सत्यमभिप्रभम् । मर्षं च नानुवर्तं द्रुपादेष्ट धर्मः सनातनः ॥ ८
 मैथुनस्य परित्यक्तो ब्रह्मचर्यं तदृष्ट्वा । स्मरणं कीर्तनं केलिः भक्षणं गुह्यभाषणम् ॥ ९
 संकल्पोऽध्यवसायश्च क्रियापानिर्वाहोचरेव च । एतन्मैथुनमष्टाङ्गं श्रद्धादन्ति मनीषिणः ॥ १०
 ब्रह्मचर्यं क्रियापूजामन्यथा विफलं क्रिया । वस्त्रिष्टयन्त्रपाः द्रुको देवाचार्यः पितामहः ॥ ११
 तपोहृद्धा बभौवृद्धास्तेऽपि स्त्रीभिर्विमोहिताः । गौडी पैथी च याध्वी च विज्ञेयास्त्रिविधाः सुराः
 चतुर्थी स्त्री सुरा ज्ञेया यथेदं योहिवं जगत् । माद्यति ममदां कृष्टा सुरां पीत्वा तु माद्यति ॥ १३
 यस्मादृष्टमदा नारी तस्मात्तां नाबल्लोकयेत् । पद्मा पद्मा परद्रव्यमपहृत्य बलात्तराः ॥ १४
 अवश्यं पाति तिर्यक्त्वं जग्ध्वा चैवाहुतं हविः । कौपीनाच्छादनं वासः कन्यां शीतनिवारिणीम्
 पावुके धापि पृथ्वीपात्कुर्यान्मान्यस्य संग्रहम् । देहस्थितेनिमित्तस्य बन्धदेः स्वात्पतिग्रहः ॥ १५
 शरीरं धर्मसंपुक्तं रक्षणीयं मयस्तनः । शौचं तु द्विविधं शौक्तं बाल्य(या)भ्यन्तरं तथा ॥ १७
 मृज्जलाभ्यां स्मृतं बाष्पं भावशुद्धिरथाऽऽन्तरम् । उमयेन शुचिर्वस्तु स शुचिर्देवः शुचिः ॥ १८
 पथाकर्षधित्वापत्त्या च संतोषस्तुष्टिरुच्यते । मनसयेन्द्रियाणां च ऐकाग्र्यं तप उच्यते ॥ १९
 तज्जयाः सर्वधर्मभ्याः स धर्मः पर उच्यते । वाचिकं मन्त्रब्रह्मवादि मानसं रागवर्जनम् ॥ २०
 शरीरं देवपूजादि सर्वदेवं तु विधा तपः । मणवायास्ततो वेदाः मणवे पर्यवस्थिताः ॥ २१
 वाक्यः मणवः सर्वं तस्मात्मणवमभ्यसेत् । अकारश्च तथोकारो मकारश्चार्धमात्रया ॥ २२
 तिस्रो मात्रास्त्रयो वेदा लोका भूरादयो गुणाः । जाग्रत्समः सुषुप्तिश्च ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ २३
 ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च स्कन्ददेवीमहेश्वराः । मयुजः श्रीर्वासुदेवः सर्वर्षोकारकः क्रमात् ॥ २४
 अमात्रौ नष्टमात्रश्च द्वैतस्यापममः शिवा । ओंकारो विदितो येन स पुनिर्नेतरो मुनिः ॥ २५
 चतुर्थी मात्रा गान्धारी मयुक्ता श्रीं लक्ष्यते । तत्तुर्ध्वं परं ब्रह्म उपोतिर्दोषो घटे यथा ॥ २६
 तथा ह्रस्वमनिलयं ध्यायेन्नित्यं जपेन्नरः । मणवो धनुः धरो हात्मा ब्रह्म तल्लक्ष्यमुच्यते ॥ २७
 अमयेन वेदकथं श्रवणमनयो भवेत् । एतदेकाक्षरं ब्रह्म एतदेकाक्षरं परम् ॥ २८
 एतदेकाक्षरं ज्ञात्वा यो यदिच्छति तस्य तत् । छन्दोऽस्य देवी गायत्री अमर्त्यामी क्षयिः स्मृतः
 देवता परमात्माऽस्य निवोगो मुक्तिमुक्तये । भूरात्माने हृदयं भुवः प्रा(श)नापत्यात्माने ॥ २९
 शिरः स्वः सूर्यात्माने च शिखा कवचमुच्यते । ओं भूर्भुवः स्वः क्रवचं सत्यात्माने ततोऽम्रकम् ॥
 विन्यस्य पूजयेद्विष्णुं जपेद्द्वैतं मुक्तिमुक्तये । गुह्यवाचं विज्ञानपादि सर्वं संपद्यते नरे ॥ ३०
 यस्तु द्वादशसाहस्रं जपमन्त्रहमाचरेत् । तस्य द्वादशभिर्गोसैः परं ब्रह्म प्रकाशते ॥ ३१
 अणिमादि कोटिभ्योऽष्टाशतास्तत्तादिकम् । वैदिकस्तात्रिको मिथो विष्णोर्वै त्रिविधो मलः
 त्रयाणामीक्षितेनैकविधिना हरिमर्चयेत् । मण्मन् दण्डवद्भूषो नमस्कारेण योऽर्चयेत् ॥ ३२

* इत्यर्थ उ. पुस्तके नास्ति ।

स गी मतिमयाप्नोति न तं क्रतुशतैरपि । यस्य देवे परा भक्तिर्यथा देवे तथा गुरौ ॥
तस्मैते कथिता शर्पाः प्रकाशन्ते महात्मनाः ॥

३६

इत्यादिमहापुराण आग्नेये यमनियमनिरूपण नाम द्विसप्तत्यधिकविंशततमोऽध्यायः ॥ ३७२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—११०२?

अथ त्रिसप्तत्यधिकविंशततमोऽध्यायः ।

आसनप्राणायामप्रत्याहाराः ।

अप्रिरुवाच—

आसनं कमलायुक्तं सर्ववद्ध्वा चिन्तयेत्परम् । जुचौ देशे प्रतिष्ठाप्य स्थिरमासनमात्मनः ॥ १
नात्युच्छिष्टं नातिनीचं चैलाजिनकुशोत्तरम् । तत्रैकाग्रं मनः कृत्वा यतचित्तेन्द्रियक्रियः ॥ २
उपविश्याऽऽसने युष्मद्यायोगमात्रमविशुद्धये । सप्तं कायशिरोग्रीवं धारयन्नचलं स्थिरः ॥ ३
संभेदय नासिकाग्रं स्वं दिशश्चानवलोकयन् । पार्श्वभ्यां हृषणौ रसंस्तथा मज्जनं पुनः ॥ ४
ऊरुभ्यामुपरि स्थाप्य बाहू तिर्यगमयन्ततः । दक्षिणं करपृष्ठं च न्यसेद्भ्रामतलोपरि ॥ ५
उत्तम्य शनैर्कैवर्कं मुक्तं विष्टभ्य चाग्रतः । प्राणः स्वदेहजो वायुस्तस्याऽऽपामो निरोधनम् ॥ ६
नासिकापटमङ्गुल्याऽऽपील्यैव च परेण च । औदरं रेचयेद्वायुं रेचनाद्रेचकः स्मृतः ॥ ७
घाघ्नेन वापुना देहं दतिवत्पूरयेद्यथा । तथा पूर्णश्च संतिष्ठेत्पूरणात्पूरकः स्मृतः ॥ ८
न मुञ्चति न मृक्षति वायुमन्तर्वहिःस्थितम् । संपूर्णकुम्भरचित्प्रेतचलः स तु कुम्भकः ॥ ९
कल्पकः सकुबुद्ध्यातः स वै द्वादशमात्रिकः । मध्यमश्च विद्विहृत्पातश्चतुर्विंशतिमात्रिकः ॥ १०
उत्तमश्च त्रिबुद्ध्यातः पदत्रिंशत्तालमात्रिकः । स्वेदकम्पाभिषातानां जननश्चोत्तमोत्तमः ॥ ११
अजितां नाऽऽरुहेज्जुर्मिं शिक्वाभासादयस्तथा । जिते प्राणे स्वल्पदोषविष्णुमादि मजायते ॥ १२
आरोग्यं शीघ्रगामित्वमुत्साहः स्वरसौष्ठवम् । बलवर्णमसादश्च सर्वदोषक्षयः फलम् ॥ १३
जपध्यानं विनाऽगर्भः सगर्भस्तत्समन्वितः । इन्द्रियाणां जपार्थाय सगर्भं धारयेत्परम् ॥ १४
ज्ञानवैराग्ययुक्ताभ्यां प्राणायामवशेन च । इन्द्रियांश्च(याणि) विनिर्जित्य सर्वमेव जितां भवेत् ॥ १५
इन्द्रियाण्येव तत्सर्वं यत्स्वर्गनरकावुषौ । निवृत्तीवविसृष्टानि स्वर्गाय नरकाय च ॥ १६
शरीरं रथमित्याहुरिन्द्रियाण्यस्य बाजिनः । मनश्च सारथिः प्रोक्तः प्राणायामः कशः स्मृतः ॥ १७
ज्ञानवैराग्यरश्मिभ्यां भावया निधृतं मनः । सर्वैर्बिम्बलतायेति प्राणायामैकसंहितम् ॥ १८
जलविन्दुं कुशाग्रेण मासे मासे पिवेच्च यः । संवत्सरशतं साग्रं प्राणायामश्च तत्तमः ॥ १९
इन्द्रियाणि प्रसक्तानि प्रविश्य विषयोदधौ । आदित्यो निवृहति प्रत्याहारः स उत्तमवे ॥ २०
उद्धरेदात्मनाऽऽत्मानं मज्जमानं यथाऽम्भसि । योमनद्यतिवेगेन ज्ञानवृत्तं समाश्रयेत् ॥ २१

इत्यादिमहापुराण आग्नेये आसनप्राणायामप्रत्याहारनिरूपण नाम त्रिसप्तत्यधिकविंशततमोऽध्यायः ॥ ३७३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—११०४२

अथ धनुःसप्ततपिक्रमिसप्ततपोऽध्यायः ।

ध्यानम् ।

अधिरुवाच—

एवै चिन्तायां स्थितो धातुविष्णुचिन्ता मुहुर्मुहुः । अनाशितेन मनसा ध्यानमित्यभिधीयते ॥ १
आत्मनः समनस्कस्य मुक्ताशेषोपवस्य च । ब्रह्मचिन्ता सया शक्तिध्यानं नाम तमुच्यते ॥ २
ध्येपालम्भनसंस्थस्य सहस्रप्रत्ययस्य च । प्रत्ययान्तरनिर्मुक्तः प्रत्ययो ध्यानमुच्यते ॥ ३
ध्येपावस्थितचित्तस्य प्रदेशे यद्यकुञ्चित् । ध्यानमेतत्समुदितं प्रत्ययस्यैकभावेन ॥ ४
एवं ध्यानसंपाप्तः स्वदेहं यः परित्यजेत् । कुलं स्वजनपित्राणि समुद्धृत्य हरिर्भवेत् ॥ ५
एवं मुहूर्तपर्यं वा ध्यायेद्यः भद्रया हरिम् । सोऽपि पां गतिशामोति न तां सर्वैर्दृष्टमसौ ॥ ६
ध्याता ध्यानं तथा ध्येयं यच्च ध्यानप्रयोजनम् । एतच्चतुष्टयं ज्ञात्वा योगं युज्यते तच्चित् ॥ ७
योगाभ्यासाद्भवेन्मुक्तिरैश्वर्यं चाष्टया बभूव । ज्ञानपैराग्यसंपन्नः श्रवणान् क्षमान्वितः ॥ ८
विष्णुभक्तः सद्योत्साही ध्यातेत्यं पुरुषः स्थितः । मूर्तामूर्तं परं ब्रह्म हरेर्ध्यानं हि चिन्तनम् ॥ ९
सकलं निष्कलं ज्ञेयः सर्वज्ञः परमो हरिः । अणिमादिगुणैश्वर्यं मुक्तिध्यानप्रयोजनम् ॥ १०
फलैव योजनो विष्णुरतो ध्यायेत्परेश्वरम् । गच्छंस्तिष्ठन्प्रपञ्चाग्रनुत्पिपिमिषमपि ॥ ११
शुचिर्वाऽप्यशुचिर्वाऽपि ध्यायेत्सततमेश्वरम् । स्वदेहापतनस्यान्ते मनसि स्थाप्य केचनम् ॥ १२
हृत्पद्मपीठिकामध्ये ध्यानेयोगेन पूजयेत् । ध्यानबद्धः परः शुद्धः सर्वदोषविवर्जितः ॥ १३
तेनेष्टा मुक्तिमामोति बाह्यशुद्धैश्च नाध्वरैः । हिसादोषनिर्मुक्तिश्चाद्विशुद्धिश्चिन्ताधनम् ॥ १४
ध्यानपद्मः परस्तस्माद्विषयफलप्रदः । तस्मादशुद्धं संत्यज्य क्षान्त्यं वाङ्मताधनम् ॥ १५
यथायं कर्म संत्यज्य योगमत्यर्थमभ्यसेत् । विकारशून्यमन्यकं भोग्यभोगसमन्वितम् ॥ १६
चिन्तयेद्भुजये पूर्व क्रमादादौ गुणनयम् । तयः प्रच्छाद्य रजसा सत्त्वेन च्छादयेन्नयः ॥ १७
ध्यायेन्निरमण्डलं पूर्व कृष्णं रक्तं सितं क्रमात् । सत्त्वोपाधिगुणातीतः पुरुषः पञ्चविंशकः ॥ १८
ध्येयमेतदशुद्धं च त्यक्त्वाशुद्धं विचिन्तयेत् । ऐश्वर्यं पञ्चमं दिव्यं पुरुषोपरि संस्थितम् ॥ १९
ज्ञादवाङ्मुलविस्तीर्णं शुद्धं विकसितं सितम् । नालमष्टाङ्गुलं तस्य नाभिकन्दसमुद्भवम् ॥ २०
पञ्चप्राष्टकं ज्ञेयमणिमादिगुणप्राष्टकम् । कर्णिकाकेतुरं नालं शानैराग्यमुत्तमम् ॥ २१
विष्णुपथैश्च तत्कन्दमिति पथं विचिन्तयेत् । कर्द्धमज्ञानवैराग्यं शिवैश्वर्यमयं परम् ॥ २२
ज्ञात्वा पञ्चासनं सर्वं सर्वदुःखान्नामप्राप्तात् । तत्पञ्चकर्णिकामध्ये शुद्धदीपशिलाकृतिम् ॥ २३
अङ्गुलमात्रमण्डलं ध्यायेद्दोषारणीश्वरम् । कन्दमण्डलकाकारं तारं रूपितं स्थितम् ॥ २४
ध्यायेद्वा रश्मिजालेन दीप्यमानं समन्ततः । यथौनं पुरुषातीतं स्थितं पञ्चस्यर्षीश्वरम् ॥ २५
ध्यायेन्नयेन सततमोकारं परमेश्वरम् । मनःस्थित्यर्थमिच्छन्ति स्थूलध्यानपनुक्रमत् ॥ २६
तद्वत् निश्चलीभूतं लभेत्सुखैर्वापि संस्थितम् । नाभिकन्दे स्थितं नालं दशाङ्गुलसमापतम् ॥ २७
नालेनाष्टदलं पथं द्वादशाङ्गुलविस्तृतम् । सकर्णिके केसराले मूषसेनादिमण्डलम् ॥ २८
अधिमण्डलमध्यस्थः शत्रुचक्रगदाधरः । पञ्ची चतुर्थजो विष्णुरयं बाष्पभुजो हरिः ॥ २९

शार्ङ्गासचलधरः पाशाकुशधरः परः । स्वर्णवर्णः श्वेतवर्णः सश्रीवत्सः सकौस्तुभः ॥ ३०
 वनमाली स्वर्णहारी स्फुरन्मकरकुण्डलः । रत्नोज्ज्वलकिरीटश्च पीताम्बरधरो महान् ॥ ३१
 सर्वाभरणभूषाढ्यो वितस्तिर्वा यथेच्छया । अहं ब्रह्म ज्योतिरात्मा वासुदेवो विमुक्त ओम् ३२
 ध्यानाच्छ्रान्तो जपेन्मन्त्रं जपाच्छ्रान्तश्च चिन्तयेत् । जपध्यानादिमुक्तस्य विष्णुः शीघ्रं प्रसीदति
 जपयज्ञस्य वै यज्ञाः कलां नार्हन्ति पोटशीम् । जपिनं नोपसर्पन्ति व्याधयश्चाऽऽधयो ब्रह्माः ३४
 भुक्तिर्भुक्तिर्भुत्युजयो जपेन प्राप्नुयात्फलम् ॥ ३५

इत्यादिमहापुराण आग्नेये ध्याननिरूपण नाम चतुःसप्तत्यधिकश्रिततमोऽध्यायः ॥ ३७४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—११०७७

अथ पञ्चसप्तत्यधिकश्रिततमोऽध्यायः ।

धारणा ।

अधिरुवाच—

धारणा धेनैसो ध्येये संस्थितिर्ध्यानवाङ्मया । अमूर्तामूर्तहरिध्वानमनोधारणतो हरिः ॥ १
 +पद्माद्यावस्थितं लक्ष्यं तस्मान्न चलेत् मनः । तावत्कालं प्रवेशेषु धारणा मनसि स्थितिः ॥ २
 कालावधिपरिच्छिन्नं देहे संस्थापितं मनः । न प्रच्यवति यल्लक्षणाद्धारणा साऽभिधीयते ॥ ३
 धारणा द्वादशोपाया ध्यानं द्वादशधारणाः । ध्यानं द्वादशकं यावत्समाधिरभिधीयते ॥ ४
 धारणाभ्यासमुक्तात्मा यदि भार्गवमुच्यते । कुलैकविंशमुचार्य स्वर्गाति परमं पदम् ॥ ५
 यस्मिन्पस्मिन्भवेदङ्गे योगिनां व्याधिसंभवः । तच्चदङ्गं धिया व्याप्य धारयेत्तत्त्वधारणम् ॥ ६
 आग्नेयी वारुणी चैव ऐशानी चामृतात्मिका । साग्निः शिस्ता फटन्ता च विष्णोः कार्या द्विजोत्प
 नादीभिर्विकटं दिव्यं शूलाग्रं वेधयेच्छुभम् । पादाङ्गुष्ठात्कपोलान्तं रश्मिमण्डलमावृतम् ॥ ७
 तिर्यक्चाधोर्ध्वभागेभ्यः प्रयान्त्योऽतीव तेजसा । चिन्तयेत्साधकेन्द्रस्तं यावत्सर्वं महामुने ॥ ८
 भस्मीभूतं शरीरं स्यं तत्त्वैकोपसंहरेत् । शीतश्लेष्मादयः पापं विनश्यन्ति द्विजातयः ॥ ९
 शिरो धीरं विचारं च कण्ठे चाधोमुखे स्मरेत् । ध्यायेदच्छिन्नचित्तोत्सा भूयोभूतेन चाऽऽत्मना
 स्फुरच्छीकरस्तस्पर्शमर्भृते हिमगामिभिः । पाराभिरसिले निष्पाप्य भुवि चिन्तयेत् ॥ १२
 प्रक्षरभ्राष्ट संतोभायावदापारमण्डलम् । सुषुम्नान्तर्गतो भूत्वा संपूर्णेन्दुकृतालयम् ॥ १३
 संश्लेष्य हिमसंस्पर्शतोयेनामृतमूर्तिना । क्षुत्पिपासाकर्मप्रायसंतापपरिपिहितः ॥ १४
 धारयेद्गारुणीं मन्त्री तुष्टयर्थं चाप्यवहितः । वारुणी धारणा प्रोक्ता ऐशानी(नीं) धारणां शृणु ॥
 अपोऽग्निं ब्रह्मपथे पथे माणापाने स्यं गते । प्रसादं चिन्तयेद्विष्णोर्षावचिन्ता स्यं गता ॥ १६
 महाभार्यं जपेत्सर्वं ततो व्यापक ईश्वरः । अर्पेन्दुं परमं शान्तं निराभासं निरञ्जनम् ॥ १७

* इत्यर्थे नास्ति क. व. पुस्तकयोः । + एतदर्थेइवाने—“यद्यप्यभिमतं यद्युक्तं तस्याप्रमदे मनः” इति क. व. पुस्तकयोः ।

१ य. ग. 'पादशिरः' । २ क. व. 'मनः शान्तम्' । ३ य. ग. 'नहि ध्येयम्' । ४ क. व. 'आग्नेयी त्रैयं
 आदित्यवर्णः । वरिणः' । ५ क. व. 'नी चैव ऐशानी ॥ ७ ॥' । ६ छ. र. य. व. ७ य. ग. 'तार्प्यः पापं भू ।
 य. 'भूतमिह गा' ।

(समाधिः)

असत्यं सत्यमाभाति तावत्सर्वं चराचरम् । यावत्स्वस्थन्दरूपं तु न दृष्टं मुहुरवततः ॥ १८
 दृष्टे तस्मिन्परे तद्वे आब्रह्मा सचराचरम् । प्रपातुमानमेयं च ध्यानहृत्पद्मकम्पनम् ॥ १९
 मातृभोदकवत्सर्वं जपहोमार्चनादिकम् । विष्णुमन्त्रेण वा कुर्यादमूर्तां धारणां वदे ॥ २०
 संपूर्णेन्दुनिभं ध्यायेत्कमलं तन्निमुष्टिमम् । शिरःस्थं चिन्तयेत्तत्पाच्छाद्यायुनवर्चसम् ॥ २१
 संपूर्णमण्डलं व्योम्नि शिखकलोलपूर्णितम् । तथा हृत्कमले ध्यायेत्तन्मध्ये स्तवनं स्परेत् ॥ २२
 सायको विगतक्लेशो जायते धारणादिभिः ॥

इत्यादिमहापुराण आग्नेये धारणानिरूपण नाम पञ्चसप्तत्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३५५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—११०९९

अथ पञ्चसप्तत्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

समाधिः ।

अभिरुचाच्च—

पदात्ममात्रं निर्भासं स्तिमितोदधिवत्स्थितम् । चैतन्यरूपवद्भ्यानं तत्समाधिरिहोच्यते ॥ १
 ध्यापन्मनः संनिवेश्य यस्तिष्ठेद्बलः स्थिरः । निर्वातानलवद्योमी समाधिरस्यः प्रकीर्तितः ॥ २
 न शृणोति न चाऽऽग्राहि[?] न पश्यति न रस्यति । न च स्पर्शं विजानाति न संकल्पयते मनः ॥ ४
 न चाभिमन्यते किञ्चिच्च कुर्वति काष्ठवत् । एवमीश्वरसंलीनः समाधिरस्यः स गीयते ॥ ४
 यथा दीपो निषातस्यो नेहते तोषमा स्मृता । ध्यायतो विष्णुमात्मानं समाधिरस्यस्य योगिनः ५
 उपसर्गाः प्रवर्तन्ते दिव्याः सिद्धिप्रसूचकाः । पातितः श्रावणो धामुर्दशनस्वाङ्गवेदनाः ॥ ६
 मार्ययन्ति च तं देवा भोगैर्दिग्बैथ योगिनम् । नृपाश्च पृथिवीदानैर्धनैश्च सुप्रनायिभिः ॥ ७
 वैद्यादिसर्वशस्त्रं च स्वयमेव प्रवर्तते । अभीष्टच्छन्दो विषयं कान्यं चास्य प्रवर्तते ॥ ८
 रसायनानि दिव्यानि दिव्याश्चौषधयस्तथा । समस्तानि च शिल्पानि कलाः सर्वाश्च विन्दति ॥ १०
 सुरेन्द्रकन्या इत्याद्या गुणाश्च प्रतिभादयः । तृणवत्तां त्यजेयस्तु तस्य विष्णुः प्रसीदति ॥ १०
 जणिमादिगुणैर्धनैः शिष्ये ज्ञानं प्रकाश्य च । भुक्त्वा भोगान्पथेच्छावस्तनुं त्यक्त्वा लपात्ततः ॥ ११
 विष्टेत्स्वात्मनि विज्ञान आनन्दे ब्रह्मणीश्वरे । पलिनो हि यथाऽऽर्द्ध आत्मज्ञानाय न क्षमः ॥ १२
 श्रुत्वा विषयकरण आत्मज्ञानाय न क्षमः । सर्वाभ्याग्निने देहे देही विन्दति वेदनाम् ॥ १३
 योगयुक्तस्तु सर्वेषां योगात्माऽऽप्नोति वेदनाम् । आकाशमेकं हि यथा घटादिषु पृथग्भवेत् ॥ १४
 तथाऽऽत्मैकां हनेकेषु जलाधारोऽपि वांशुमान् । ब्रह्म खानिलतेजांसि जलभूतिविधावचः ॥ १५
 इमे लोका एव चाऽऽत्मा तस्माच्च सचराचरम् । पृष्ठद्वचकसंयोगात्कुम्भकारो यथा घटम् ॥ १६
 करोति तृणमृत्काष्ठैर्गृहं वा गृहकारकः । करणान्येवमादाय तामु तास्तिह योनिषु ॥ १७
 मृगत्यात्मानमात्मैवं संभूय करणानि च । कर्मणां दोषमोहाभ्यामिच्छयैव स बध्यते ॥ १८

* इदमर्थं छ पुस्तके नास्ति ।

१ छ. वस्यति । २ छ. य. "लोको यस्तिष्ठेदवकल्पितः । य" । ३ छ. छ. "यो बाह्योदेवधारादिभे" ।

४ छ. य. "ना देव" ।

देह आत्मा न भवति दृश्यत्वाच्च पटादिवत् । प्रसृष्टे मरणे देहादात्माऽन्यो ज्ञायते ध्रुवम् ॥ २
 देहः स चेन्नवहरेदविकार्यादिसंनिभः । चक्षुरादीनीन्द्रियाणि नाऽऽत्मा वै करणं त्वतः ॥ ३
 मनो धीरापि आत्मा न दीपवत्करणं त्वतः । प्राणोऽप्यात्मा न भवति सुषुप्ते चित्तभावतः ॥ ४
 जाग्रत्स्वप्ने च चैतन्यं संकीर्णत्वाच्च ध्रुवते । विशानरहितः प्राणः सुषुप्ते ज्ञायते यतः ॥ ५
 अतो नाऽऽत्मेन्द्रियं तस्मादिन्द्रियादिकमात्मनः । अहंकारोऽपि नैवाऽऽत्मा देहव्यभिचारतः ६
 लोकेभ्यो व्यतिरिक्तोऽयमात्मा सर्वदा हि स्थितः । सर्वद्रष्टा च भोक्ता च नक्तमुज्ज्वलदीरवत् ७
 समाध्यात्मभक्ते च एवं संचिन्तयेन्मुनिः । यतो ब्रह्मण आकाशं साक्षाद्युर्वामृतोऽनलः ॥ ८
 अप्रेरापो जलात्पृथ्वी ततः सूक्ष्मं शरीरकम् । अपञ्चीकृतभूतेभ्य आसन्नञ्चीकृतान्नतः ॥ ९
 स्थूलं शरीरं ध्यात्वाऽस्मात्प्रत्यं ब्रह्मणि चिन्तयेत्पञ्चीकृतानि भूतानि तत्कार्यं च विराट् स्मृतम्
 पृथक्स्थूलं शरीरं हि आत्मनोऽङ्गानकल्पितम् । इन्द्रियैरथ विज्ञानं धीरा जागरितं विदुः ॥ १०
 विश्वस्तदाभिमानो स्याद्भ्रमयेतत्कारकम् । अपञ्चीकृतभूतानि तत्कार्यं लिङ्गमुच्यते ॥ ११
 संयुक्तं सप्तदशभिर्हिरण्यगर्भसंश्रितम् । शरीरमात्मनः सूक्ष्मं लिङ्गमित्यभिधीयते ॥ १२
 जाग्रत्संस्कारजः स्वप्नः मल्लयो विषयात्मकः । आत्मा तदुपमानी स्याच्चैतसो ह्यपञ्चतः ॥ १३
 स्थूलसूक्ष्मशरीराख्यद्वयस्यैकं हि कारणम् । आत्मा ज्ञानं च साधारणं तद्व्याप्यमुच्यते ॥ १४
 न सञ्जासन्न सदसदेतत्साधयत्वं न तत् । निर्गताययत्वं नेति नाभिन्नं भिन्नमेव च ॥ १५
 भिन्नाभिन्नं ह्यनिर्वाच्यं वन्प्रसंसारकारकम् । एकं स ब्रह्म विज्ञानात्प्राप्तं नैव च कर्मभिः ॥ १६
 सर्वात्मना ह्यिन्द्रियाणां संहारः कारणात्मनाम् । बुद्धेः स्थानं सुषुप्तं स्यात्तद्रूपस्याभिमानवान् ॥
 माह आत्मा यत् चैतन्यकारः प्रणवः स्मृतः । अकारश्च उकारोऽसौ यकारो ह्ययमेव च ॥ १७
 अहं साक्षी च चिन्मात्रो जाग्रत्स्वप्नादिकस्य च । नाज्ञानं चैव तत्कार्यं संसारादिकवन्धनम् २०
 नित्यशुद्धवन्बुद्धिमुक्तसत्यमानन्दमद्वयम् । ब्रह्माहमस्मि परं ब्रह्म परं ज्योतिर्विमुक्त ओम् ॥ २१
 अहं ब्रह्म परं ज्ञानं समाधिर्वन्ध्यावकः । चिरमानन्दके ब्रह्म सत्त्वं ज्ञानमनन्तकम् ॥ २२
 अपमात्मा परं ब्रह्म सद्ब्रह्म त्वमसीति च । गुरुणा बोधितो जीवो ब्रह्म ब्रह्मास्मि वासतः ॥
 सोऽयोऽसावादित्यपुरुषः सोऽसावहमस्तण्ड ओम् । मुच्यतेऽसारसंसारब्रह्मज्ञो ब्रह्म तद्वैदं

इत्यादिब्रह्मपुराण आग्नेये ब्रह्मज्ञानविरुद्धं नाम सप्तसप्तविंशतिस्ततमोऽध्यायः ॥ १७७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—१११६७

अथाष्टसप्तसप्तविंशतिस्ततमोऽध्यायः ।

ब्रह्मज्ञानम् ।

अश्वत्थाच—

अहं ब्रह्म परं ज्योतिः पृथिव्यवा(व)नलोऽज्ञितम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्वात्वाकाशविर्वाजितम् ?
 अहं ब्रह्म परं ज्योतिरादिकार्यविर्वाजितम् । अहं परं ज्योतिर्बिरादात्मविर्वाजितम् ॥ २
 अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्जाग्रत्स्थानविर्वाजितम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्विश्वभावविर्वाजितम् ॥ ३

(अद्वैतमन्त्रविज्ञानम्)

तत्प्राप्तिहेतुज्ञानं च कर्म चोक्तं पदामुने । आगमोक्तं विवेकाच्च द्विषा ज्ञानं तथोच्यते ॥ ७
 शब्दब्रह्माऽऽगमयं परं ब्रह्म विवेकजम् । द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये ब्रह्मशब्दः(शब्दब्रह्म) परं च यत्
 वेदादिविषया हापरमक्षरं ब्रह्म सत्परम् । तदेतद्भगवद्वाच्यमुपचारेऽर्चयेन्मृतः ॥ ९
 संभवेति तथा भर्ता भक्तारोऽर्थद्वयान्वितः । नेता गमयिता स्रष्टा नक्तारोऽयं महामुने ॥ १०
 ऐश्वर्यस्य समग्रस्य श्रीरस्य यशसः श्रियः । ज्ञानचैरात्मयोगैश्च पण्णां भग इतीदृशा ॥ ११
 वसन्ति विष्णो भूतानि स च चातुस्त्रिधात्मकः । एवं हरौ हि भगवान्ब्रह्मोऽन्यत्रा(त्रो)पचारतः
 उत्पत्तिं प्रलयं चैव भूतानाम(मा)मतिं गतिम् । वेत्ति विद्यापविद्यां च स वाच्यो भगवानिति ॥
 ज्ञानशक्तिः परैश्वर्ये श्रीर्यं तेजांस्यशेषतः । भगवच्छब्दवाच्यानि विना हेतुर्गुणादिभिः ॥ १४
 स्वाण्डिय(कपो) जनकायाऽऽह योऽयं केशिभजनः पुरा । अनात्मन्यात्मबुद्धिर्या आत्मस्वमिति
 या मतिः ॥ १५

अविद्याभयसंभूतिर्वाजपेताद्विषया स्थितम् । पञ्चभूतात्मके देहे देहौ मोक्षमायितः ॥ १६
 अहमेतद्वितीत्युचैः कुर्वते कुमतिर्धर्मितम् । इत्थं च पुत्रपौत्रेषु तद्देहोत्पातितेषु च ॥ १७
 करोति पण्डितः सान्ध्यमनात्मनि कलेवरे । सर्वदेहोपकाराय कुर्वते कर्म मानवः ॥ १८
 देहध्यान्यो पदा पुंसस्तदा वन्द्याय तत्परम् । निर्वाणमप एवायमात्मा ज्ञानमयोऽमलः ॥ १९
 दुःखज्ञानमयो धर्मः प्रकृतेः स तु नाऽऽत्मनः । जलस्य नाग्निश्च स्रष्टा स्थालीस्रष्टात्तथाऽपि हि
 चान्द्रास्ते कादिका धर्मास्तत्कृत्वा वै महामुने । तथाऽऽत्मा प्रकृतौ सद्वाद्दृग्मानादिभूषितः ॥२१
 भजते प्राकृतान्यर्पानन्यस्तोभ्यो हि सोऽभ्यसः । वन्द्याय विषयासद् मनो निरिषयं धिये ॥२२
 विषयात्तत्समाकृष्य ब्रह्मभूतं हरिं स्मरेत् । आत्मभावं नयत्वेनं तद्ब्रह्मध्यायिनं मुने ॥ २३
 विचार्य स्वात्मनः शक्या लौहपाकर्षको यथा । आत्मयत्नसापेक्षा विशिष्टा या मनोगतिः ॥
 तस्या ब्रह्मणि संयोगो योग इत्यभिधीयते । विनिष्कन्दः समाधिरस्य परं ब्रह्माधिगच्छति २५
 यमैः सन्नियमैः स्थित्या मत्याहृत्या मरुज्जैः । प्राणापानेन पवनैः प्रत्याहारेण चेन्द्रियैः ॥ २६
 षष्ठीकृतैस्ततः कुर्यात्स्थितं चेतः शुभाश्रये । आश्रयश्चेतमो ब्रह्म पूर्णं चापूर्णकं द्विषा ॥ २७
 सनन्दनादयो ब्रह्मभावभावनया युताः । कर्मभावनया सान्ये देशयताः स्थावरान्त्वजाः ॥ २८
 हिरण्यगर्भादिषु च ज्ञानकर्मात्मिका द्विषा । त्रिविधा भावना प्रोक्ता विश्वं ग्रह उपास्यते ॥२९
 मत्प्रत्यभिज्ञाभेदं यत्तत्तत्प्राप्तमगोचरम् । वचसमात्मसंवेद्यं तद्ज्ञानं प्रहसंक्षितम् ॥ ३०
 सद्य विष्णोः परं रूपमखरस्वात्ममक्षरम् । अक्षर्यं प्रथमं ध्यातुमर्हो धर्मादि चिन्तयेत् ॥ ३१
 मद्भावभावमापन्नस्ततोऽसौ परमात्मना । भवत्यभेदो भेदश्च तस्याज्ञानकृतो भवेत् ॥ ३२

इत्यादिमहापुरुष नाम्नैः तद्ज्ञाननिरूपणं नास्तीत्यादिवाचिकप्रतिपत्तयस्ततोऽन्वयः ॥ १११ ॥

आदिवः श्लोकानां समष्टयः—११२२२

अनात्मनिष्ठमिदं त्रिविधं तन्मोऽन्वयः ।

अद्वैतब्रह्मविज्ञानम् ।

अग्निपुराण—

अद्वैतब्रह्मविज्ञानं वैद्वे गद्गवतोऽमदत् । जालब्रामे तपथके वासुदेवाचर्चनाविकृत् ॥ १

मृगसङ्ग्रान्मृगो भूत्वा ह्यन्तकाले स्मरन्मृगम् । जातिस्फरो भृगं त्यक्त्वा देहं योगात्स्वतोऽभवत् २
अद्वैतब्रह्मभूतश्च जडबल्लोकमाचरत् । क्षत्वा सौवीरराजस्य विष्टियोगमपन्यत ॥ १

उवाह शिविकामस्य क्षतुर्वचनचोदितः । गृहीतो निष्ठिना ज्ञानी उवाहाऽऽत्मक्षयाय तम् ॥ ४
ययौ भेदगतिः पथाद्ये त्वन्ये त्वरितं ययुः । शीघ्राञ्शीघ्रगतीन्दृष्ट्वा अशीघ्रं तं नृपोऽब्रवीत् ॥५

राजोवाच—

किं भ्रान्तोऽस्यल्पपध्वानं त्वयोदा शिविका मम । किमापाससहो न त्वं पीवो नासि निरीक्ष्यसे
ब्राह्मण उवाच—

नाहं पीवा न वै बोधा शिविका भवतो मया । न भ्रान्तोऽस्मि न बाऽऽयासो बोद्धव्योऽसि महीपते
भूमौ पादयुगं तस्यो जङ्घ्ये पादद्वये स्थिते । ऊरू ऊरूषाह्वयोवस्थौ तदाधारं तथोदरम् ॥ ८

वक्षःस्थलं तथा बाहू स्कन्धौ चोदरसंस्थितौ । स्कन्धस्थितेयं शिविका मम भारोऽत्र किञ्चित् ९
शिविकायां स्थितं चेदं देहं त्वदुपलक्षितम् । तत्र त्वमहमप्यत्र मोक्ष्यते चेदमन्यथा ॥ १०

अहं त्वं च तथाऽन्ये च भूतेरुत्तम पाथिव । गुणप्रवाहपतितो गुणवर्गो हि यात्यपम् ॥ ११
कर्मवश्या गुणार्थेते सखायाः पृथिवीपते । अविद्यासंचितं कर्म तच्चाशेषेषु जन्तुषु ॥ १२

॥ आत्मा शुद्धोऽक्षरः श्रान्तो निर्गुणः प्रकृतेः परः । प्रवृत्त्यपचयौ नास्य एकस्याल्लिलजन्तुषु १
यदा नोपचयस्तस्य यदा नापचयो नृप । तदा पीवा न(ना)सीति त्वं कया युक्त्या त्वपेरितम्

भूतहपापादकट्यूकजठरादिषु संस्थिता । शिविकेये तथा स्कन्धे तदा भारः समस्त्वया ॥ १५
सदन्ममन्तुभिर्भूयशिविकोत्थानकर्मणा । वीरद्रव्यगृहीतोत्थः पृथिवीसंभवोऽपि वा ॥ १६

यथा पुंसः पृथग्भावः प्राकृतैः करणैर्नृप । सोढव्यः स महाभारः कतरो नृपते मया ॥ १७
यद्गव्या शिविका चेयं तद्गव्यो भूतसंग्रहः । भवतो मेऽल्लिलस्यास्य समत्वेनोपबृंहितः ॥ १८

तच्छूत्वोदाये राजा तं गृहीत्वाऽहम्नौ समाप्य च । मसादं कुप त्वत्त्वेयां शिविकां ब्रूहि शृण्वते
यो भयान्यन्निमित्तं वा यदागमनकारणम् ॥ १९

ब्राह्मण उवाच—

भूयतां योऽहमित्येतद्भुक्तं नैव च श्रम्यते । उपभोगनिमित्तं च सर्वेनाऽऽनमनक्रिया ॥ २०
सुपशुप्नोपभोगां तु वी देव(शा)पुषपादकौ । पर्यापमोद्भवौ भोक्तुं जन्तुर्देशादिमृच्छति ॥ २१

राजोवाच—

योऽस्ति सोऽहमिति प्रसन्नकथं वक्तुं न शक्यते । आत्मन्येष न दोषाय शब्दोऽहमिति यो द्विज
ब्राह्मण उवाच—

शब्दोऽहमिति दोषाय नाऽऽत्मन्येष तथैव तत् । अनात्मन्यात्मविज्ञानं शब्दो वा भ्रान्तिलक्षणः
यदा समस्तदेहेषु पुमानेको व्यवस्थितः । तदा हि को भवान्कोऽहमित्येतद्विफलं ययः ॥ २४

त्वं राजा शिविका चेयं यथं वाहाः पुरःसरः । अयं च भवतो लोको न सदेतन्मृपोच्यते ॥२५

० नये आरभ्य. पुस्तके नास्ति ।

(अद्वैतब्रह्मविज्ञानम्)

वृक्षादारु ततश्चेयं शिविका त्वदधिष्ठिता । का हस्तसंज्ञा जानाऽस्य दारुसंज्ञाऽथ वा नृप ॥ २६
 वृक्षाखंडो महाराजो नायं वदति चेतनः । न च दारुणि सर्वस्त्वां व्रवीति शिविकागतम् ॥ २७
 शिविका दारुसंघातो रचनास्थितिसंस्थितः । अन्विष्यतां नृपश्रेष्ठ तत्रेदे शिविका त्वया ॥ २८
 पुमान्त्री गौरयं बाजी कुञ्जरो निहगस्तरुः । देहेषु लोकसंज्ञेयं विज्ञेया कर्महेतुषु ॥ २९
 जिह्वा व्रवीत्यहमिति दन्तोऽग्री तालुकं नृप । एतेनाहं यतः सर्वे बाहूनिष्पादनहेतवः ॥ ३०
 किं हेतुभिर्वदत्येषा बागेवाहमिति स्वयम् । तयाऽपि बाहूनाहमेवदुक्तं मिथ्या न युज्यते ॥ ३१
 पिण्डः पृथग्यतः पुंसः शिरःपात्रादिलक्षणः । ततोऽहमिति कुत्रैतां संज्ञां राजन्करोम्यहम् ॥ ३२
 यदन्योऽस्ति परः कोऽपि मत्तः पार्थिवसत्तम । तदेषोऽहमयं चान्यो वक्तुमेवमपीष्यते ॥ ३३
 परमार्थभेदो न नगो न पशुर्न च पादयः । शरीराद्य विभेदाश्च य एते कर्मयोगिनः ॥ ३४
 यस्तु राजेति यल्लोके यच्च राजमहात्मकम् । तच्चान्यच्च नृपैर्त्वं तु न सत्सम्पगनामयम् ॥ ३५
 एवं राजा सर्वलोकस्य पिता पुत्रो रिपो रिपुः । पत्न्याः पतिः पिता मृतोः कस्त्वां भूप वदाम्यहम्
 त्वं किमेतच्छिरः किं तु शिरस्तत्र तयोदरम् । किमु पादादिकं त्वं वै तवैतर्किक मरीपते ॥ ३७
 समस्तावप्येभ्यस्त्वं पृथग्भूतो व्यवस्थितः । कोऽहमित्यत्र निपुणं भूत्वा चिन्तय पार्थिव ॥
 तच्छ्रुत्वोवाच राजा तमवभूतं दिवं हरिम् ॥ ३८

राजोवाच—

शेयोर्धमुद्यतः प्रष्टुं कपिलर्षिमहं द्विज । तस्यांशः कपिलर्षेस्त्वं मत्कृते दाज्ञानदो भुवि ॥ ३९
 ज्ञानवीच्छुर्धर्षेयस्माद्यच्छेयस्तच्च मे वद ॥ ४०

ब्राह्मण उवाच—

भूयः पृच्छसि किं श्रेयः परमार्थं न पृच्छसि । श्रेयांसि परमार्थानि अश्रेयाण्येव भूयते ॥ ४१
 देवताराधनं कृत्वा धनसंपत्तिमिच्छति । पुत्रानिच्छति राज्यं च श्रेयस्तस्यैव किं नृप ॥ ४२
 विवेकिनस्तु संयोगः श्रेयो यः परमात्मनः । यज्ञादिका क्रिया न स्यान्नास्ति द्रव्योपपत्तिता ॥
 परमार्थात्मनोर्योगः परमार्थ इतीष्यते । एको व्यापी सप्तः शुद्धो निर्गुणः मङ्गलः परः ॥ ४४
 जन्ममृत्युवादिरहित आत्मा सर्वगतोऽव्ययः । परं(र) ज्ञानवशोऽसङ्गी गुणजात्यादिभिर्विभुः ४५
 निदाघर्जंतुसंवादं वदामि द्विज तं शृणु । श्रेतुर्वसुसमुतो ज्ञानी तच्छिष्योऽभूत्पुलस्त्यजः ॥ ४६
 निदाघः ब्राह्मणियोऽस्मान्नगरे वै पुरे स्थितः । देविकायास्त्वटे तं च तर्कयामास वै ऋतुः ॥ ४७
 दिव्ये वर्षसहस्रेऽगान्निदाघमलोकितुम् । निदाघो वैभवेवान्ते भुक्त्वाऽग्नं क्षिप्पमव्रवीत् ॥
 भुक्त्यन्ते तृप्तिरुत्पन्ना तुष्टिदा साऽक्षया यतः ॥ ४८

ऋतुर्वाच—

शुद्धस्ति यस्य भुक्तेऽग्रे तुष्टिर्ब्राह्मण जायते । न मे शुद्धमवच्छिन्नं कस्याचं परिपृच्छसि ॥ ४९
 शुक्लज्जो देहपर्याख्ये न ममैते यतो द्विज । पृष्ठोऽहं तच्चया भूषां तृप्तिरस्त्येव मे सदा ॥ ५०
 पुमान्सर्वगतो व्यापी आकाशवद्यं वर्तः । अतोऽहं मत्प्रागात्माऽस्मीत्येवदयं भवेत्कथम् ॥ ५१

१ ख. ग. 'ते । पुमाश्च देवो न च मर्त्ये व' । २ ख. 'येष्ट तु न सत्सम्पगनामयम्' । ३ क. ख. ग. ड. 'पार्थ-
 रिता । ४ क. ख. ग. ड. 'अनुपवादमद्वैतब्रह्मे' । ५ ख. ग. 'कर्मणः' । ६ ख. ग. 'तुष्टे यन्ता' । वाचकाः । 'अनुप' ।
 ७ ख. ग. 'ज' । ततः । भुक्त्यन्ते । तृप्तिरुत्पन्ना । ८ ख. ग. 'तः । कुतः । नृप क मन्तास्तात्वे' ।

सोऽहं गन्ता न चाऽऽगन्ता नैकदेशनिकेतनः । त्वं चान्यो न भवेन्ना(र्ना) पि नान्यस्त्वचोऽस्मि
चाऽप्यहम् ॥ ५२

मृत्युर्वा हि शृङ्गे यद्वन्मृदा लिङ्गं स्थिरी भवेत् । पार्थिवोऽयं तथा देहः पार्थिवैः परमाणुभिः ॥ ५३
ऋतुरस्मि तयाऽऽचार्यः भग्नानायाय ते द्विज । इहाऽऽगतोऽहं यास्यामि परमार्थस्तद्वोदितः ॥ ५४

एकमेवमिदं विद्धि न भेदः सकलं जगत् । वासुदेवाभिधेयस्य स्वरूपं परमात्मनः ॥ ५५

ऋतुर्वर्षसहस्रान्ते पुनस्तत्तमरे ययौ । निदायं नगरप्रान्त एकान्ते स्थितमब्रवीत् ॥ ५६

एकान्ते स्पीयते कस्मान्निदाय ऋतुमब्रवीत् ॥ ५७

निदाय उवाच—

भो विम जनसंवादो महानेव नरेश्वरः । प्रेषिषीक्ष्य पुरं रम्यं तेनात्र स्पीयते मया ॥ ५८

ऋतुवाच—

नराधिपोऽत्र कतमः कतमश्चेतरो जनः । कथ्यतां मे द्विजश्रेष्ठ त्वमभिज्ञो द्विजोत्तम ॥ ५९

निदाय उवाच—

*योऽयं गजेन्द्रमुन्मत्तमद्रिगुह्यसमुत्थितम् । अयिच्छदो नरेन्द्रोऽयं परिवारस्तथेतरः ॥ ६०

गजो योऽयमथो ब्रह्मक्षुर्पथं स भूपतिः । ऋतुराह गजः कोऽत्र राजा चाऽऽह निदायकः ॥ ६१

ऋतुनिदाय आरूढो दृष्टान्तं पश्य बाह्वनम् । उपर्यहं यथा राजा त्वमथः कुञ्जरो यथा ॥ ६२

ऋतुः प्राह निदायं तं कतमस्त्वामहं वदे । उक्तो निदायस्तं नत्वा प्राह मे त्वं गुरुर्ध्रुवम् ॥ ६३

नान्यस्माद्द्वैतसंस्कारसंस्कृतं मानसं तथा । ऋतुः प्राह निदायं तं ब्रह्मज्ञानाय चाऽऽगतः ॥ ६४

परमार्थं सारभूतमद्वैतं दर्शितं मया ॥ ६५

ब्राह्मण उवाच—

निदायोऽप्युपदेशेन तेनाद्वैतपरोऽभवत् । सर्वभूतान्यभेदेन दृश्ये स तदाऽऽत्मानि ॥ ६६

अवाप मुक्तिं ज्ञानात्स तथा त्वं मुक्तिमाप्स्यसि । एकः समस्तं त्वं चाहं विष्णुः सर्वगतो यतः ॥ ६७

पीतनीलादिभेदेन यथैकं दृश्यते नभः । भ्रान्तिदृष्टिभिरात्माऽपि तथैकः स पृथक्पृथक् ॥ ६८

अग्निवाच—

मुक्तिं हवाप भवतो ज्ञानसारेण भूषतिः । संसाराज्ञानवृक्षारि ज्ञानं वस्येति चिन्तय ॥ ६९

इत्यादिनष्टपुराण भाष्येऽद्वैतमग्नौ विह्वलभिरुष्ण नामाग्नीक्षिपिकनिशततयोऽप्यायः ॥ ३८० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—११२९०

अथैकश्रीचण्डिकात्रिशततमोऽध्यायः ।

गीतासारः ।

अग्निवाच—

गीतासारं मयद्वयमि सर्वगीतोत्तमोचयम् । कृष्णो यमर्जुनायाऽऽह पुरा वै मुक्तिमुक्तिदम् ॥ १

* इत्यर्थं नास्ति क. ख. ग. पुस्तकेषु ।

१ ख. प्रविष्टिः । २ क. ख. ग. इ. 'ननिदायकः । पी' । ३ क. ख. ग. 'ज्ञानात्सोदीरम्' । ४ छ. 'ज्योऽ-
र्जुनाय मयाह ।

(गीतासारः)

श्रीभगवानुवाच—

गतासुरगतासुर्वा न शोच्यो देहवानजः । आत्माऽजरोऽमरोऽभेद्यस्तस्माच्छोकादिकं त्यजेत् ॥२॥
 ध्यायतो विषयान्मुनः सङ्गस्तेषूपजायते । सङ्गात्कामस्ततः क्रोधः क्रोधात्संभोह एव च ॥ ३॥
 संभोहात्स्मृतिविभ्रंशो बुद्धिनाशात्प्रणश्यति । दुःसङ्गहानिः सत्सङ्गान्मोक्षकामी च कामनुत् ॥४॥
 कामत्यागादात्मनिष्ठः स्थिरप्रज्ञस्तदोच्यते । या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति संषमी ॥ ५॥
 यस्यां जाग्रति भूतानि सा निशा पश्यतो मुनेः । आत्मन्येव च संतुष्टस्तस्य कार्यं न विद्यते ॥ ६॥
 नैव तस्य कृतेनार्यो नाकृतेनेह कथन । तत्त्वविदु महाबाहो गुणकर्मविभागयोः ॥ ७॥
 गुणा गुणेषु वर्तन्त इति मत्वा न सज्जते । सर्वं ज्ञानमुवेनैव हृदिनं संवरिष्यति ॥ ८॥
 ज्ञानादिः सर्वकर्माणि भस्मसात्कुरुतेऽर्जुन । ब्रह्मण्यायाय कर्माणि सङ्गं त्यक्त्वा करोति यः ॥९॥
 लिप्यते न स पापेन पद्मपत्रमिवाम्बसा । सर्वभूतेषु चाऽऽत्मानं सर्वभूतानि चाऽऽत्मनि ॥ १०॥
 ईक्षते योगयुक्तात्मा सर्वत्र समदर्शनः । भुचीनां श्रीमतां गेहे योगभ्रष्टोऽभिजायते ॥ ११॥
 न हि कल्याणकृत्कश्चिदुर्वीतं तात गच्छति । दैवी शोपा गुणवयी मम माया दुरत्यया ॥ १२॥
 यामेव ये मयन्ते मायायुक्ता तरन्ति ते । आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभ ॥ १३॥
 चतुर्विधा भजन्ते मां ज्ञानी चैकस्वयास्थितः । अक्षरं ब्रह्म परमं स्वभावोऽध्यात्ममुच्यते ॥ १४॥
 भूतभावोद्भवकरो विसर्गः कर्मसंश्रितः । अधिभूतं क्षरो भावः पुरुषश्चाधिदैवतम् ॥ १५॥
 अधिपद्मोऽश्मेबाध देहे देहभूतां वर । अन्तर्काले स्मरन्मां च यत्रावै यात्यसंशयः ॥ १६॥
 यं यं भावं स्मरन्ते त्यजेद्देहं तमामुपात् । प्राणं न्यस्य ध्रुवोर्मध्ये अन्ते प्राप्नोति मत्परम् ॥१७॥
 ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म ब्रह्मन्देहं त्यजस्तथा । ब्रह्मादिस्तन्मयपर्यन्तः सर्वो मम विभूतयः ॥ १८॥
 श्रीमन्मन्त्रोऽर्जितः सर्वे यमांशाः मागिनः स्मृताः । अश्मेको विश्वर इति ज्ञात्वा विमुच्यते ॥ १९॥
 क्षेत्रं शरीरं यो वेत्ति क्षेत्रज्ञः स प्रकीर्तितः । क्षेत्रज्ञेन तपोऽर्जुनं यच्च ज्ञानं मतं मम ॥ २०॥
 महाभूतान्पहंकारो बुद्धिरव्यक्तमेव च । इन्द्रियाणि दैवैकं च पञ्च चेन्द्रियगोचराः ॥ २१॥
 इच्छा द्वेषः सुखं दुःखं संघातश्चेतना धृतिः । एतत्क्षेत्रं समासेन सविकारमुदाहृतम् ॥ २२॥
 अयमिन्द्रियमदमिन्द्रियमहिंसा क्षान्तिरार्जवम् । आचार्योपासनं शौचं स्वर्पमात्मनिग्रहः ॥ २३॥
 इन्द्रियार्थेषु वैराग्यमनहंकार एव च । जन्ममृत्युमराव्याधिदुःखदोषानुदर्शनम् ॥ २४॥
 आसक्तिरनभिष्वङ्गः पुत्रदारगृहादिषु । नित्यं च समचित्तत्वमिष्टानिष्टोपपत्तिषु ॥ २५॥
 मयि चानन्ययोगेन भक्तिरन्यभिवारिणी । निविक्तदेशसेवित्समसतिर्जनसंसदि ॥ २६॥
 अव्यात्मज्ञाननिष्ठत्वं तत्त्वज्ञानानुदर्शनम् । एतज्ज्ञानमिति शोकमज्ञानं यदतोऽन्यथा ॥ २७॥
 ज्ञेयं यत्तत्प्रवक्ष्यामि यं ज्ञा(यज्ञा)त्वाऽमृतमश्नुते । अनादि परमं ब्रह्म सत्त्वं नाम तदुच्यते ॥ २८॥
 सर्वतःपाणिपादान्वं स(दं वत्स)र्धतोऽक्षिप्रोऽमुसम् । सर्वतःशुनिप्रहोके सर्वमाटलं तिष्ठति ॥२९॥
 सर्वेन्द्रियगुणाभासं सर्वेन्द्रियविवर्जितम् । असक्तं सर्वभूतैव निर्गुणं गुणभोस्तु च ॥ ३०॥
 वहिरन्तश्च भूतानामचरं चरमेव च । सूक्ष्मत्वाच्चद्विज्ञेयं ब्रह्म चान्तिकेऽपि यत् ॥ ३१॥
 अविभक्तं च भूतेषु विभक्तमिव च स्थितम् । भूतभर्तृ च विज्ञेयं ब्रह्मसिद्धं प्रभविष्णु च ॥ ३२॥

ज्योतिषामपि तज्ज्योतिस्तमसः परमुच्यते । ज्ञानं ज्ञेयं ज्ञानमभ्यं हृदि सर्वस्य संस्थितम् ॥ १३
 ध्यानेनाऽऽत्मनि पश्यन्ति केचिदात्मानमात्मना । अन्ये सांख्येन योगेन कर्मयोगेन(ण) चापरे
 अन्ये त्वेवमजानन्तः श्रुत्वाऽन्येष्वप्युपासते । तेऽपि चाऽऽशु तरन्त्येव मृत्युं क्षुतिपरायणाः ॥ १४
 सत्त्वात्संजायते ज्ञानं रजसो लोभ एव च । प्रमादमोहौ तमसो भवन्तोऽज्ञानमेव च ॥ १५
 गुणा वर्तन्त इत्येवं योऽवतिष्ठति नेहृते । मानावमानमिवारितुल्यस्त्यामी स निर्गुणः ॥ १७
 ऊर्ध्वमूलमधःशास्त्रमश्वत्थं प्रादुरन्ययम् । छन्दांसि यस्य पर्णानि यस्तं वेद स वेदवित् ॥ १८
 द्वौ धृतसर्गा लोकेऽस्मिन्दैव आसुर एव च । अहिंसादिः क्षमा चैव दैवी संपत्तौ तृणाम् ॥ १९
 न शौचं नापि वाऽऽ(चा) चारो ह्यासुरी संपदोद्भवः । * नरकत्वात्क्रो(दाः क्रो)धलोभकामा-
 स्तस्माच्चयं त्यजेत् ॥ ४०

यज्ञस्तपस्तथा दानं सत्त्वाद्यैस्त्रिविधं स्मृतम् । आयुः सत्त्वं बलारोग्यमुखायात्रे तु सात्त्विकम् ॥
 दुःखशोकाभयापार्श्वं तीक्ष्णरुतं तु राजसम् । अयेध्वोच्छिष्टपूतञ्च तामसं नीरसादिकम् ॥ ४२
 यद्व्यो विधिना यज्ञो निष्कामाय स सात्त्विकः । यज्ञः फलाय देम्भाय राजसस्तामसः क्रतुः
 भद्रामन्नादिविभ्युक्तं तपः शारीरमुच्यते । देवादिपूजाऽहिंसादि बाह्यं तप उच्यते ॥ ४४
 अनुद्देगकरं वाक्यं सत्यं स्वाध्यायसज्जपः । यानसं चित्तसंशुद्धिर्मानसात्मयिनिग्रहः ॥ ४५
 सात्त्विकं च तपोऽकामं फलाद्यर्थं तु राजसम् । तामसं परपीडापै सात्त्विकं दानमुच्यते ॥ ४६
 देशादौ चैवं दातव्यमुपकाराय राजसम् । अदेशादाववज्ञातं तामसं दानमीरितम् ॥ ४७
 ॐ तत्सदिति निर्देशो ब्रह्मणस्त्रिविधः स्मृतः । यद्दानादिकं कर्म भुक्तिमुक्तिप्रदं तृणाम् ॥ ४८
 अनिष्टमिष्टं मिश्रं च त्रिविधं कर्मणः फलम् । भवत्यत्यागिनां मेत्य न तु संन्यासिनां क्वचित् ॥
 तामसः कर्मसंयोगान्मोहात्केशभयादिकात् । राजसः सात्त्विकोऽकाशात्पञ्चैते कर्महेतवः ॥ ५०
 अधिष्ठानं तथा कर्ता करणं च पृथग्विधम् । त्रिविधाश्च पृथक्चेष्टा देवं चैवात्र पञ्चमम् ॥ ५१
 एकं ज्ञानं सात्त्विकं स्यात्पृथग्ज्ञानं तु राजसम् । अतश्चार्थं तामसं स्यात्कर्माकामाय सात्त्विकम्
 कामाय राजसं कर्म मोहात्कर्म तु तामसम् । सिद्ध्यासिद्धयोः समः कर्ता सात्त्विको राजसो द्वयि
 शब्दोऽलसस्तामसः स्यात्कार्यादिधीश्च सात्त्विकी । कार्यार्थं सा राजसी स्याद्विपरीता तु तामसी
 मनोभृतिः सात्त्विकी स्यात्प्रीतिकामेति राजसी । तामसी ॥ ३(पुत्र(१))शोकादौ सुखं सत्त्वाच्चद-
 न्तगम् ॥ ५५

सुखं तद्राजसं चाग्निं भन्ते दुःखं तु तामसम् । अतः प्रवृत्तिर्भूतानां येन सर्वमिदं ततम् ॥ ५६
 स्वकर्मणा तमभ्यर्च्य विष्णुं सिद्धिं च विन्दति । कर्मणा मनसा वाचा सर्वावस्थामु सर्वदा ५७
 ब्रह्मादिस्त्वम्बपर्वन्तं जगद्विष्णुं च वेचि यः । सिद्धिमाप्नोति भगवद्भक्तो भागवतो ध्रुवम् ॥ ५८

इत्यारिषमहापुराण आग्नेये श्रीवाराहविष्णवे श्रीमहाश्रीत्वयि च त्रितयतमोऽध्यायः ॥ १८१ ॥

आदितः श्लोकानां समखण्डाः—११३४८

* त्रिविधं नरकस्येदं द्वारं नाशनमात्मनः । कामः क्रोधस्तथा लोभस्तस्मादेतावज्जलद्रेदिति क. क. पुस्तकयोः पाठः ।

यमगीता ।

अग्निरुवाच—

यमगीतां प्रवक्ष्यामि उक्ता या नोचिकेतसे । पठतां शृण्वतां युज्यै युज्यै मोक्षार्थिनां सताम् ॥

यम उवाच—

आसनं शयनं यानं परिधानमृद्धादिकम् । वाञ्छत्यदोऽतिमोहेन सुस्तिरं स्वयमस्थिरः ॥ २

भोगेषु श(प्नस)क्तिः सततं तथैवाऽऽत्मानलोकजम् । श्रेयः परं मनुष्याणां कपिलोद्गीतमेव हि ॥

भूतैर्वै सपदक्षित्वं निर्धमस्त्वमसङ्गता । श्रेयः परं मनुष्याणां गीतं पञ्चगित्येन हि ॥ ४

आगर्भजन्मवाल्यादिवयोऽवस्थादिबेदनम् । श्रेयः परं मनुष्याणां गङ्गाविष्णुमगीतकम् ॥ ५

आध्यात्मिकादिदुःखानामाद्यन्तादियनिर्दिष्टा । श्रेयः परं मनुष्याणां जनकोद्गीतमेव च ॥ ६

अभिन्नयोर्भेदकरः प्रत्ययो यः परात्मनः । तच्छान्तिपरमं श्रेयो ब्रह्मोद्गीतमुदाहृतम् ॥ ७

कर्तव्यमिति परकर्म श्रमप्लुःसामसंज्ञितम् । कुरुते श्रेयसेऽसङ्गात्सौम्येण गीयते ॥ ८

हानिः सर्वविधित्तानामात्मनः सुखहेतुकी । श्रेयः परं मनुष्याणां देवलोद्गीतमीरितम् ॥ ९

कामत्यागाच्च विज्ञानं सुखं ब्रह्म परं पदम् । कामिनां न हि विज्ञानं जनकोद्गीतमेव तत् ॥ १०

महत्तं च निवृत्तं च कार्यं कर्म परोऽप्रवीत् । श्रेयसां श्रेय एतद्धि वैकर्म्यं ब्रह्म तद्वरिः ॥ ११

पुमांश्चाधिगतज्ञानो भेदं नाऽऽप्नोति सत्तमः । ब्रह्मणा विष्णुसंज्ञेन परमेणाच्यवेन च ॥ १२

ज्ञानं विज्ञानमास्तिक्यं सौभाग्यं रूपमुत्तमम् । तपसा लभ्यते सर्वं मनसा यद्यद्विच्छति ॥ १३

नास्ति विष्णुसमं ध्येयं तथो ज्ञानश्चान्तपरम् । नास्त्यारोग्यसमं धन्यं नास्ति गङ्गासमा सरित् ॥ १४

न सोऽस्ति बान्धवः कश्चिद्विष्णुं मुक्त्वा जगदुरुम् । अथार्थो हस्तिधात्रे देहेन्द्रियमनोमुखे ॥ १५

इत्येव संस्मरन्माणाम्यस्त्यजेत्स हरिर्भवेत् । यत्तद्ब्रह्म यतः सर्वं यत्सर्वं तस्य संस्थितम् ॥ १६

अग्राहकमनिर्देश्यं सुप्रतिष्ठं च यत्परम् । परापरस्वरूपेण विष्णुः सर्वहृदि स्थितः ॥ १७

यज्ञेशं यज्ञपुत्रं केचिद्विच्छन्ति तत्परम् । केचिद्विष्णुं हरं केचित्केचिद्ब्रह्माण्मीधरम् ॥ १८

इन्द्रादिनामभिः केचित्सूर्यं सोमं च कालकम् । ब्रह्मादिस्त्वम्बपर्वन्तं जगद्विष्णुं पदन्ति च ॥ १९

रा विष्णुः परमं ब्रह्म यतो नाऽऽवर्तते पुनः । सुवर्णादिषह्मादानपुण्यतीर्थावगाहनैः ॥ २०

ध्यनैर्ब्रह्मैः पूजया च धर्मश्रुत्या तदागुमात् । आत्मानं रमिने बिद्धि शरीरं रमयेव तु ॥ २१

बुद्धिं तु सारार्थं बिद्धि मनः श्रयहेतुं च । इन्द्रियाणि हयानाहुर्विषयांश्चेति गोचरान् ॥ २२

आत्मोन्द्रियमनोपुक्तं मोक्षेत्पाहुर्धनीपिणः । यस्त्वविज्ञानवान्भवत्यर्पकमनसा सदा ॥ २३

न सत्यदमवाप्नोति संसारं चाधिगच्छति । यस्तु विज्ञानवान्भवति युक्तेन मनसा सदा ॥ २४

स तत्पदमवाप्नोति यस्माद्भूयो न जायते । विज्ञानसारार्थिर्वस्तु मनःप्रवहनाश्रयः ॥ २५

सोऽध्वानं परमाप्नोति तद्विष्णोः परमं पदम् । इन्द्रियेभ्यः परा शर्षा अर्थेभ्यश्च परं मनः ॥ २६

मनसस्तु परा बुद्धिर्बुद्धिरात्मा महाम्बरः । महतः परमव्यक्तमव्यक्तात्पुरुषः परः ॥ २७

• इत्यर्थं नास्ति च. पुस्तके ।

पुरुषान्न परं किञ्चित्सा काष्ठा सा परा गतिः । एषु सर्वेषु भूतेषु गूढात्मा न प्रकाशते ॥ २
दृश्यते त्वग्र(अप)या बुद्ध्या सूक्ष्मया सूक्ष्मदर्शिभिः । यच्छेद्वाङ्मनसी प्राज्ञस्तद्यच्छेज्ज्ञा-
मा(न आ)त्मनि ॥ ३

ज्ञानमात्मनि महति नियच्छेच्छान्त आत्मनि । ज्ञात्वा ब्रह्मात्मनोयोगं समाधिर्वैश्व सन्नवेत् ॥
अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्योपरिग्रहौ । यमाथ नियमाः पञ्च शौचं संतोषसत्तपः ॥ ३
स्वाध्यायेश्वरपूजा च आसनं पद्मकादिकम् । प्राणायामो वायुजयः प्रत्याहारः स्व(स्व)तिग्रहः
शुभे श्लोकत्र विषये चेतसो यत्प्रधारणम् । निश्चलत्वाच्च धीमद्विधौ रणा दिन कथ्यते ॥ ३
पौनःपुन्येन तत्रैव विषयेष्वेव धारणा । ध्यानं स्मृतं समाधिस्तु अहंब्रह्मात्मसंस्थितिः ॥ ३
घटध्वंसाद्यथाऽऽकाशमभिन्नं नभसा भवेत् । मुक्तो जीवो ब्रह्मणैव सद्ब्रह्म ब्रह्म वै भवेत् ॥ ३
आत्मानं मन्यते ब्रह्म जीवो ज्ञानेन नान्यथा । जीवो ज्ञानानतरकार्यमुक्तः स्यादजरामरः ॥ ३

अद्विरुपाच—

वशिष्ट यमगीतोक्ता षड्गतां भुक्तिमुक्तिदा । आत्यन्तिको लयः प्रोक्तो वेदान्तब्रह्मधीमयः ॥ ३७
इत्यादिमहापुराण आग्नेये यमगीताकथनं नान् यमगीतलघुचित्रतन्मोऽध्याय ॥ ३८३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—११३८५

अथ आग्नेयमहापुराणमाहात्म्यम् ।

आग्नेयमहापुराणमाहात्म्यम् ।

अप्रिरुवाच—

आग्नेयं ब्रह्मरूपं ते पुराणं कथितं मया । सप्तपञ्चं निष्पपञ्चं विद्याद्वयमयं महत् ॥ १
ऋग्यजुःसामाथर्वारूपा विद्या विष्णुर्जगज्जनिः । छन्दःशिक्षाध्याकरणं(ण)निघण्टुऽयोतिरा-
रूपकाः ॥ २
निरुक्तधर्मशास्त्रादिपीमांसान्यायविस्तराः । आयुर्वेदपुराणारूपा धनुर्गन्धर्वविस्तराः ॥ ३
विद्यां सैवार्थदयारूपा वेदान्तैरन्या(१) हरिर्गिहान् । इत्येषा चापरर विद्या परविद्याऽक्षरं परम् ॥
यस्य भावोऽस्त्रिलं विष्णुस्तस्य नो बाधते कलिः । अनिष्टा तु महायज्ञानकृत्वाऽपि पितृस्वधाम्
कृष्णमभ्यर्चयन्भक्त्या नैनसो भाजन् भवेत् । सर्वकारणमत्यन्तं विष्णुं ध्यायन्न सीदति ॥ ६
अन्यतश्चादिदोषोक्त्यो विषयाकृष्टमानसः । कृत्वाऽपि पापं गोविन्दं ध्यायन्पापैः प्रमुच्यते ॥ ७
तदुध्यानं यत्र गोविन्दः सा कथा यत्र केशवः । तत्कर्म यच्चदर्शयं किमन्येवेदुर्भाषितैः ॥ ८
न तत्पिता तु पुत्राय न शिष्याय गुणद्विनः । परमार्थं परं ब्रूयाददेतत्ते मयोदितम् ॥ ९
संसारे भ्रमता लभ्यं पुत्रदारपत्नं वसु । मुहुदश्च तथैवान्ये नोपदेशो द्विजेश्वरः ॥ १०
किं पुत्रदारैर्मित्रैर्वा किं मित्रसेनान्यवैः । उपदेशः परो वन्पुरीहवो यो निमुक्तये ॥ ११
द्विविधो भूतसर्गोऽयं दैव आगुर एव च । विष्णुभक्तिपरो दैवो विपरीतस्तथाऽऽमुरः ॥ १२
एतत्पतिप्रमारोग्य धन्यं दुःस्वमनाशनम् । मुक्तभीतिकरं तूष्णीं मोक्षकृत्यचवेरितम् ॥ १३
पेषां शृष्टेषु निहितमग्नेयं हि पुराणकम् । पुस्तकं स्यात्स्यति सदा तत्र नेषुरुपद्रवाः ॥ १४

नृत्तलब्धमिवमहापुराणमादात्म्यम्)

॥१५॥ विधिर्गोपदानैर्वा किं यज्ञैः किमुपोषितैः । आग्नेये ये हि शृण्वन्ति अहन्पहनि मानवाः ॥१५॥
 ॥१६॥ तद्वत्तद्वदाति तिलमस्यं सुवर्णस्य च माषकम् । शृणोति श्लोकमेकं च आग्नेयस्य तदाहुयात् ॥१६॥
 ॥१७॥ त्रयपठनं चास्य गोपदानाद्विशिष्यते । अहोरात्रकृतं पापं श्रोतुमिच्छोः प्रणश्यति ॥ १७॥
 ॥१८॥ त्रयकलानां शवे दत्ते यज्ञवेज्येषूपुष्करे । तदाग्नेयं पुराणं हि पठित्वा फलमाप्नुयात् ॥ १८॥
 ॥१९॥ इति च निवृत्ते च धर्मं विद्याद्वयात्मकम् । आग्नेयस्य पुराणस्य शास्त्रस्यास्य समं न हि ॥ १९॥
 ॥२०॥ तत्रैकं आग्नेयकं नित्यं शृण्वन्वाऽपि पुराणकम् । भक्तो वशिष्ठ मनुजः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २०॥
 ॥२१॥ अर्गा न चानर्था न चौरारिभयं गृहे । तस्मिन्स्थाद्यत्र चाऽऽग्नेयपुराणस्य हि पुस्तकम् ॥२१॥
 ॥२२॥ अर्धहारिणी भीतिर्न च बालग्रहा गृहे । यत्राऽऽग्नेयं पुराणं स्यान्न पि(पै)शाचादिकं भयम् ॥ २२॥
 ॥२३॥ अग्निवमो वेदविरस्यास्तत्रियः पृथिवीपतिः । ऋद्धिं प्राप्नोति वैश्यश्च शूद्रश्चाऽऽरोग्यमृच्छति ॥ २३॥
 ॥२४॥ पठेच्छृणुयान्नित्यं समहग्निरणुमानसः । ब्रह्माऽऽग्नेयं पुराणं सत्तत्र नश्यन्त्युपद्रवाः ॥ २४॥
 ॥२५॥ यान्तरी(रि)क्षभौषाद्या दुःस्वप्नायभिचारकाः । यच्चान्यदुरितं किञ्चित्तरस्यै इन्ति केदावः ॥ २५॥
 ॥२६॥ शृण्वतः पुंसः पुस्तकं यजतो महत् । आग्नेयं श्रीपुराणं हि हेमन्ते यः शृणोति वै ॥ २६॥
 ॥२७॥ जप गन्धपुष्पाद्यैरग्नौ मफलं लभेत् । आशिरे पुण्डरीकस्य वसन्ते चाभ्यमेधनम् ॥ २७॥
 ॥२८॥ मे तु वाजपेयस्य राजसूयस्य वर्पति । गोसहस्रस्य शरदि फलं तत्पठतो ह्यती ॥ २८॥
 ॥२९॥ अग्नेयं हि पुराणं यो भक्त्याऽग्रे पठतो हरेः । सोऽर्घ्येषु वशिष्ठेह ज्ञानपद्मेन केचनम् ॥ २९॥
 ॥३०॥ याऽऽग्नेयपुराणस्य पुस्तकं तस्य वै जपः । लिखितं पूजितं गेहे भुक्तिर्मुक्तिः करेऽस्ति हि ३०॥
 ॥३१॥ कालाभिरूपेण गीतं मे हरिणा पुरा । आग्नेयं हि पुराणं वै ब्रह्मविद्याद्वयोस्पदम् ॥ ३१॥
 ॥३२॥ यादयं वशिष्ठेदं भक्तेभ्यः कथयिष्यसि ॥ ३२॥
 ॥३३॥ वशिष्ठ उवाच—
 ॥३४॥ यास्यऽऽग्नेयपुराणं ते रूपं विद्याद्वयात्मकम् । कथितं ब्रह्मणो विष्णोरग्निना कथितं यथा ॥३४॥
 ॥३५॥ अथ देवैश्च मुनिभिर्मद्यं सर्वार्थदर्शकम् । पुराणवद्भिना गीतमाग्नेयं ब्रह्मसंभितम् ॥ ३५॥
 ॥३६॥ पठेच्छृणुयाद्वापि लिखेद्वा लेखयेदपि । श्रावयेत्पाठयेद्वापि पूजयेद्धारयेदपि ॥ ३६॥
 ॥३७॥ विपापविनिर्मुक्तः प्राप्तकामो दिवं व्रजेत् । लेखयित्वा पुराणं यो दद्यादग्निभ्य वत्तमम् ॥ ३७॥
 ॥३८॥ ब्रह्मलोकमाप्नोति कुलानां शतमुद्धरेत् । एकं श्लोकं पठेद्यस्तु पापपद्माद्विमुच्यते ॥ ३८॥
 ॥३९॥ स्नात्वा सदा श्राव्यं शिष्येभ्यः सर्वदर्शनम् । मुक्तार्थैर्मुनिभिः सार्धं श्रोतुकामैः पुराणकम् ॥ ३९॥
 ॥४०॥ माग्नेयं पठितं ध्यातं शुभं स्याद्भुक्तिमुक्तिदम् । अग्नये तु नमस्तस्मै येन गीतं पुराणकम् ॥ ४०॥
 ॥४१॥ व्यास उवाच—
 ॥४२॥ शशिष्ठेन पुरा गीतं स्मृतं च यथोदितम् । परा विद्याऽपरा विद्या स्वरूपं परमं पदम् ॥ ४२॥
 ॥४३॥ राग्नेयं दुर्लभं रूपं प्राप्यते भाग्यसंयुतः । व्यापन्तो ब्रह्म चाऽऽग्नेयं पुराणं हरिभाग्यताः ॥ ४३॥
 ॥४४॥ योगाधिनस्तथा विद्यां राज्यं राज्यार्थिनो गताः । अपुत्राः पुत्रिणः सन्ति नाभया आश्रयं गताः ॥ ४४॥
 ॥४५॥ भाग्यार्थी च सौभाग्यं मोक्षं योसाधिनो गताः । लिखन्तो लेखयन्तश्च निष्पापाश्च धियं गताः ॥ ४५॥
 ॥४६॥ कपिलमुखः स्मृत आग्नेयं तु पुराणकम् । रूपं चिन्तय यावत्तसि भुक्तिं मुक्तिं न संशयः ॥ ४६॥
 ॥४७॥ श्रावय त्वं च शिष्येभ्यो भक्तेभ्यश्च पुराणकम् ॥ ४७॥

सूत उवाच—

व्यासप्रसादादाग्रेयं पुराणं श्रुतमादरात् । आग्रेयं ब्रह्मरूपं हि पुनयः शनैकादयः ॥
 भवन्तो नैमिषारण्ये यजन्तो हस्मिन्निषरम् । विष्टुन्तः श्रद्धया युक्तास्तस्माद्दः समुदीरितम् ॥
 अग्निना प्रोक्तमाग्रेयं पुराणं वेदसंभितम् । ब्रह्मविद्यादयोपेतं भुक्तिर्दं मुक्तिर्दं महत् ॥
 नास्मात्परतरः सारो नास्मात्परतरः सुहृत् । नास्मात्परतरो ग्रन्थो नास्मात्परतरा गतिः ॥
 नास्मात्परतरं शास्त्रं नास्मात्परतरा श्रुतिः । नास्मात्परतरं ज्ञानं नास्मात्परतरा स्मृतिः ॥
 नास्मात्परो ह्यागमोऽस्ति नास्माद्विद्या पराऽस्ति हि । नास्मात्परः स्यात्तिसद्धान्तो नास्मात्
 मण्डलम् ॥
 नास्मात्परोऽस्ति वेदान्तः पुराणं परमं त्विदम् । नास्मात्परतरं भूमौ विद्यते वस्तु दुर्लभम् ॥
 आग्रेये हि पुराणेऽस्मिन्सर्वविद्याः प्रदर्शिताः । सर्वे मत्स्यावताराद्या गीता रामायणं त्विह ॥
 हरिवंशो भारतं च नव सर्गाः प्रदर्शिताः । आगमो वैष्णवो गीतः पूजा दीक्षा प्रतिष्ठया ॥
 पवित्रारोहणादीनि प्रतिपालक्षणादिकम् । मासादलक्षणार्थं च मन्त्रा वै भुक्तिमुक्तिदाः ॥
 सौभाग्यमस्तदर्थं शाक्तेयः सौर एव च । मण्डलानि च वास्तुध मन्त्राणि विविधानि च ॥
 मत्तिसर्गश्रानुगीतो ब्रह्माण्डपरिमण्डलम् । गीतो मुवनकोपथ द्वीपवर्षादिनिर्जगाः ॥
 गयागङ्गाप्रयागादितीर्थमाहात्म्यमीरितम् । ज्योतिश्चक्रं ज्योतिषादि गीतो पुद्गजवर्णवः ॥
 मन्वन्तरादयो गीता धर्मा वर्णादिकस्य च । अश्वत्थं द्रव्यशुद्धिश्च शायश्चित्तं प्रदर्शितम् ॥
 राजधर्मा दानधर्मा व्रतानि विविधानि च । व्यवहाराः शान्त्यर्थश्च ऋग्वेदादिभिधानुक्तम् ॥
 सूर्यवंशः सोमवंशो धनुर्वेदश्च वैद्यकम् । गान्धर्ववेदोऽर्थशास्त्रं भीमासा न्यायविस्तरा ॥
 पुराणसंख्यामाहात्म्यं छन्दो व्याकरणं स्मृतम् । अलंकारो निघण्टुश्च शिक्षा कल्प इहोदितः ॥
 नैमित्तिकः प्राकृतिको लघु आत्यन्तिकः स्मृतः । वेदान्तं ब्रह्मविज्ञानं योगो ज्ञाष्टाङ्ग ईरितः ॥

